Gazi M. Kemal

NUTUK

KAYNAK YAYINLARI

Gazi Mustafa Kemal

NUTUK

Genel Yayın Yönetmeni
Şule Perinçek

Editörler
Nejat Bayramoğlu, Kurtuluş Güran

Çevriyazı
Ercüment Hüsnü Baki, Yücel Demirel, Ahmet Hezarfen, Sadık Perinçek,
Musa Sarıkaya

Sayfa Düzeni
Güler Kızılelma

Kapak Tasarımı
Bora Gürsoy

Baskı ve Cilt
Ertem Basım Yayın Dağıtım Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Başkent Organize Sanayi Bölgesi 22. Cadde No: 6 Malıköy - Temelli / ANKARA
Tel : 0312 640 16 23
Sertifika No: 26886

Birinci Basım: Eylül 2015

Kaynak Yayınları: 812

Yayıncı Sertifika No: 14071

ISBN: 978-975-343-966-4 (Tk. No.)
978-975-343-967-1

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Galatasaray Meşrutiyet Caddesi Kardeşler Han No: 6/3 Beyoğlu 34430 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

Nutuk'un Hazırlanmasında Emeği Geçen

Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu

(Alfabetik soyadı sırasına göre)

M. Türker Acaroğlu
Prof. Dr. Feroz Ahmad
Prof. Dr. Sina Akşin
Talip Apaydın*
Prof. Dr. Zeki Arıkan
Prof. Dr. İlhan Arsel*
Ercüment Hüsnü Baki*
Nejat Birdoğan*
Em. Kur. Alb. Dr. Orhan Coşkun
Muazzez İlmiye Çığ
Ali Dündar
Erol Şadi Erdinç*
Yrd. Doç. Dr. İsmet Görgülü
Prof. Dr. Tahir Hatipoğlu
Ahmet Hezarfen*
Prof. Dr. Alpaslan Işıklı*
Suphi Karaman*
Prof. Dr. Nejat Kaymaz
Em. Tümg. Turhan Olcaytu*
Emin Özdemir
Ahmet Bekir Palazoğlu
Sadık Perinçek*
Dr. Doğu Perinçek
Prof. Dr. Tülin Sağlamtunç
Zeki Sarıhan
Prof. Dr. Taner Timur
Prof. Dr. Şerafettin Turan
Gürbüz Tüfekçi*
Memet Türkkan

* Sadık Perinçek'i 13 Eylül 2000, Nejat Birdoğan'ı 4 Mayıs 2001, Ercüment Hüsnü Baki'yi 23 Aralık 2001, Em. Tümg. Turhan Olcaytu'yu 25 Ağustos 2003, Suphi Karaman'ı 15 Nisan 2004, Ahmet Hezarfen'i 27 Mayıs 2005, Prof. Dr. İlhan Arsel'i 7 Şubat 2010, Gürbüz Tüfekçi'yi 23 Temmuz 2010, Erol Şadi Erdinç'i 16 Ekim 2012, Prof. Dr. Alpaslan Işıklı'yı 13 Temmuz 2013, Talip Apaydın'ı 28 Eylül 2014 tarihinde kaybettik.

Gazi Mustafa Kemal

NUTUK

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 23
Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi'ni Açış Nutku (15 Ekim 1927) 27

NUTUK I (1919-1920) 31
Samsun'a Çıktığım Gün Genel Vaziyet ve Manzara 31
Mukabil Kurtuluş Çareleri 32
Milli Teşekküller, Siyasi Maksat ve Hedefleri 32
Memleket Dahilinde ve İstanbul'da Milli Varlığa Düşman Teşekküller 34
İngiliz Muhipleri Cemiyeti 34
Amerika Mandası İsteyenler 35
Ordumuzun Vaziyeti 35
Müfettişlik Vazifemin Geniş Salahiyetleri 36
Genel Manzarayı Dar Bir Çerçeve İçinden Görüş 37
Düşünülen Kurtuluş Çareleri 38
Benim Kararım 38
Ya İstiklal Ya Ölüm 38
Tatbikatı Safhalara Ayırmak ve Kademe Kademe Yürüyerek Hedefe Varmak 39
Milli Sır 40
Ordu İle Temas 40
Yunan Ordusunun Manisa ve Aydın Civarını İşgali 43
Milli Teşkilat Vücuda Getirilmesi ve Milletin İkazı 44
Mitingler, Milli Tezahürler 45
Milli Tezahürlerin Akisleri 45
İstanbul'a Geri Çağrılışım 49
Sıvas'ta Genel Bir Milli Heyet Toplamak Kararı 49
Adını Saklayan Bir Tanıdığın Amasya'ya Gelmesi 51
Rauf ve Refet Beylerin Tereddüdü 52
İstanbul'da Bazı Zatlara Gönderdiğim Mektup 52
Ali Kemal Bey'in Tamimi 53
Ali Kemal Bey ve Padişah 53
Ali Galip Bey Sıvas'ta 54
Sıvas'a Hareket 55
Erzurum'a Hareket 57

Milli Gaye İçin Ortaya Atılmak Kararı 58
Erzurum Kongresi Hazırlıkları 59
Resmi Sıfat ve Salahiyetleri Bırakarak, Milletin Şefkat ve
Civanmertliğine Güvenmek ve Vicdani Vazifeye Devam Etmek Kararı 60
Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a Gitmesi 61
Kumandayı Terk Etmemek Emri 61
Refet Bey'in 3. Kolordu Kumandanlığı'nı Bırakması 62
Hamit Bey'in İstanbul Hükümetince Azli 65
Refet Bey'le Haberleşmeler 66
Erzurumluların Yardımları 71
Erzurum Kongresi 72
Erzurum Kongresi Beyannamesi ve Kararları 72
Erzurum Kongresi'nde Görülen Tereddütler 74
Karakol Cemiyeti 77
Avrupa'dan Bir Şey Beceremeden Dönen Ferit Paşa'ya Çektiğim Şifre 78
Sıvas Kongresi Hazırlıkları 79
Sıvas Valisi'nin Endişeleri 80
Erzurum'u Terk Lüzumu 83
Sıvas Yolunda 84
Sıvas Kongresi Açılıyor 86
Sıvas Kongresi'nin Meşgul Olduğu İşler 87
Amerika Mandası İçin Propagandalar 88
Manda Meselesinin Kongre'de Müzakeresi 102
Erzurum Kongresi Hiçbir Suretle
Manda Kabulü Hakkında Karar Vermiş Değildir 106
Sıvas Kongresi'ni Neticesiz Bırakmak Teşebbüsleri 109
Ali Galip Hadisesi 110
Hıyanetin Müşterek Müteşebbislerinden Ferit Paşa Kabinesine Taarruz 124
İstanbul'daki Hükümetle Münasebeti Kesmek Kararı 127
Mebus Seçimi İle Uğraşılmaya Başlanması 127
Memleketi Mercisiz Bırakmamak İçin 129
Yapılan İtiraz ve Eleştiriler 130
Kâzım Karabekir Paşa'nın Tavsiyeleri 134
Padişah'ın Beyannamesi 137
Halit Bey'in Trabzon ve Civarında Milli Teşkilata Memur Edilmesi 139
Kastamonu Valisi'nin İstanbul Hükümetince Değiştirilmesi ve
Bundan Çıkan Hadise 142
Kastamonu da İstanbul'a Karşı Harekete Geçiyor 144
Ali Fuat Paşa Batı Anadolu Kuvayi Milliye Kumandanı 145
Konya Valisi Cemal Bey İstanbul'a Kaçıyor ve
Konya Halkı da İstanbul'u Tanımıyor 146
Refet Bey'in Yerinde Olmayan Bazı Teklifleri 146

General Harbord Heyeti ve General'e Verdiğim Cevap 147
Abdülkerim Paşa'nın Aracılıkları 148
Ferit Paşa Kabinesi Çekilmelidir 154
Trabzon'dan Gelen Teklif 157
İlk Bozkır Hadisesi ve İzmit Mutasarrıfı'nın Muhalefeti 159
Ferit Paşa'nın İstifası 161
Ali Rıza Paşa Kabinesi 162
Ali Rıza Paşa Kabinesinde Sezilen Tereddüt 163
Ali Rıza Paşa Kabinesi Milli Teşkilat ve Maksatları Soruyor 165
Yunus Nadi Bey Aracı Kılınıyor 170
Cemal Paşa, Kabine Namına Milli İradeye Aykırı Hareketlerden Kaçınılacağını Taahhüt Ediyor 174
Kâzım Karabekir Paşa'nın Benim Hükümet İşlerine Karışmam Hakkındaki Fikri 177
Kâzım Karabekir Paşa'nın Şahsen Hükümet İşlerine Karışması Hakkındaki Fikri 180
Padişah Köleliğiyle Kazanılan İktidar Makamı, İktidarsızlığın Numunesidir 181
Damat Şerif Paşa Milleti Zehirliyor 182
Yegâne Kabahatimiz 184
Ahmet İzzet Paşa'nın Nasihatnamesi 185
Ali Rıza Paşa Cumhuriyet Yapılacağını Keşfediyor 187
Salih Paşa Heyeti Temsiliye İle Temas İçin Geliyor 187
Askerî Nigehban Cemiyeti 188
İşgali, Kınanmaya Değer Bulmayan Bir Siyaset 189
Süngülerini Milletin Kalbine Saplayan Yabancıları Misafir Sayan Bir Harbiye Nazırı 190
Milli Teşkilat Genişliyor ve Kuvvetleniyor 191
Meclisi Mebusan'ın Toplanacağı Yer 192
Amasya Mülakatı 193
Sıvas'ta Aleyhime Yapılan Bir Teşebbüs: Şeyh Recep Vakası 197
Adapazarı Havalisinde Tahrikler 201
İstanbul'da Kuvayi Milliye Aleyhine Tahrikler 204
Ali Rıza Paşa Kabinesini Tutmak Kararı 207
Barış Yapılana Kadar İstanbul'a Ayak Basmamaklığımız ve Mebus Olmamaklığımız Tavsiyesi 209
Kumandanlarla Fikir Alışverişi 213
Dört Aykırı Görüş ve Aldığımız Karar 214
Mebuslara Verilen Talimat 216
Teşrinievvel [Ekim] 1919'da Mühim Dahili İşler 218
Ali Rıza Paşa Kabinesi Fikrinde Israrlı 219
Dahiliye Nazırı'nın Memlekete Sevk Ettiği Nasihat Heyetleri 221
Refet Paşa Salihli ve Aydın Cephelerine Kumandan Olarak Gönderiliyor 222

Refet Paşa, Demirci Efe'nin Maiyetine Giriyor 222
Dahiliye Nazırı'nın Şüphe Veren Halleri 223
Ali Rıza Paşa Kabinesi Milli Teşkilatı Düşman Teşkilatla, Bizi Ali Kemal ve Sait Molla İle Bir Tutuyor 225
Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa Devamlı Olarak Milli Birliği Bozmakla, Harbiye Nazırı, Temsilcimiz Cemal Paşa da Hükümetin İcraatını Müdafaa İle Meşgul 226
Sait Molla Nasıl Çalışıyordu? 228
Mister Fru'ya Yazdığım Mektup 234
Ali Rıza Paşa Kabinesi Düşman İftira ve Yanıltmacalarına Hakikat Diye İnanıyor 236
Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Beyanatı 239
Milli Teşkilatın Düzene Sokulması 240
Yahya Kaptan Meselesi 241
Vicdani Vazifelerimden Biri 253
1919 Sonbaharında Karşılaştığımız Diğer Bazı Vakalar 254
Ankara'ya Geliş 256
Kâzım Karabekir Paşa Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya Gitmesine Taraftar Değildi 259
Genel Vaziyeti İdare ve Sevk Mesuliyetini Üstlenenler, En Mühim Hedefe ve En Yakın Tehlikeye Mümkün Olduğu Kadar Yakın Bulunmalıdırlar 260
Yeni Mebuslarla Ankara'da Görüşmek Teşebbüsü 261
Bayburt'ta Bir Yalancı Peygamber 267
Harbiye Nazırı Cemal Paşa İşbaşından Genç Kumanda Unsurlarını Uzaklaştırmak İstiyor 268
Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Dediklerim Yapılmazsa İstifa Ederim ve Meclisi Mebusan'ın Açılması İmkânsız Bir Hayal Olur, Diyor 269
İtilaf Devletleri Fevkalade Temsilcilerinin Ali Rıza Paşa Kabinesine Verdikleri Müşterek Nota 271
İtilaf Devletlerinin Karadeniz Başkumandanı, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı'na Doğrudan Doğruya Talimat ve Emir Vermektedir 272
İnsaf ve Merhamet Niyaz Etmekle Millet İşleri, Devlet İşleri Görülemez 274
Ankara Halkı İle Yakından Tanışmak İçin Verdiğim Konferans 275
Ankara'ya Gelen Mebuslarla Yaptığım Temaslar 276
Türk Milletinin En Bariz Arzu ve İmanı: Kurtuluş 276
Misakı Milli Hazırlanıyor 277
Milli Fikir ve Milli Teşkilatın Kısa Bir Zamanda Temin Ettiği Şeref ve Mevcudiyeti Küçümseyenler 277
Ankara'da Toplanmak 278

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın İşten Uzaklaştırılması Teklifi Karşısında
Ali Rıza Paşa Kabinesi 279
Anadolu'da Bulunan Yabancı Subayların Tutuklanması Kararı 286
Meclisi Mebusan Reisi Olmam Sakıncalı Görülüyor 287
Hükümeti Kayıtsız Şartsız Düşürmek ve
Kati Mücadele Vaziyeti Almak Lüzumu 288
Ali Rıza Paşa ve Kabinesinin Mahiyeti 289
Aldatıcı Vaatler, Ağır İftiralar 290
Milli Bir Kabine Teşkili İmkânsızlığı 294
Kuvayi Milliye'nin Faaliyetinin Devam Etmesi Hakkında
Kamuoyunu Kontrol 297
Vakaların Gidişatına Tabi Olamazdık 299
Akbaş Cephaneliği ve Köprülülü Hamdi Bey 301
Anzavur'un Milli Cephelerimizi Arkadan Vurmak Teşebbüsü 301
Ali Rıza Paşa Kabinesinin İstifası 302
Padişah, Halin ve Vaziyetin İcabına Göre
Birisini Sadrazamlığa Seçeceğim Diyor 303
Beni Muamelelere ve İcraata Müdahaleden Men Etmek İsteyenler
Benden Tesirli Tedbirler Bekliyor 304
Salih Paşa Sadrazam Oluyor 306
Trakya'da Cafer Tayyar Bey'in Takip Ettiği Yanlış Bir Görüş 309
Karakol Cemiyeti İstanbul'da Teşkilatını Genişletmeye Çalışıyor 312
İstanbul'daki Kuvayi Milliye Reislerinin Tutuklanması Hakkında
Londra'dan Gelen Emir 312
İstanbul'un İşgali 314
Manastırlı Hamdi Efendi 316
İtilaf Kuvvetlerinin Telgrafla Memlekete Yapmak İstedikleri Resmi Tebliğ 317
Yabancı Devletlere Yaptığım Protesto 318
Millete Yayımladığım Beyanname 320
Fevkalade Salahiyete Sahip Bir Meclis'in Ankara'da Toplanması Kararı 321
Celâlettin Arif Bey İle Görüş Ayrılığı 326
Celalettin Arif Bey Meclisi Mebusan Reisliğini Bırakamıyor 329
Seçimler Esnasında Bazı Yerlerdeki Büyük Hükümet Memurlarının
Çıkardıkları Müşkülat 330
Samsun'daki Subaylar Arasında Güya Padişahperestlik Hissiyatı Varmış 330
Türkiye Büyük Millet Meclisi Toplanıyor 332

NUTUK II (1920-1927) 335
Türk Milletinin Takip Etmesi Lazım Gelen Siyasi Prensip: Milli Siyaset 335
Hükümet Teşkili 337
Milli Hâkimiyet Esasına Dayalı Halk Hükümeti: Cumhuriyet 338
Türkiye Büyük Millet Meclisi, Reisliğine Beni Seçti 338
İcra Vekilleri Heyeti Teşkili 339
Hıyaneti Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri Teşkili 340
Dahili İsyanlar 341
Anzavur İsyanları, Düzce İsyanı 341
Hilafet Ordusu 342
Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan İsyanları 344
Güney Sınırlarımızda Olan Hadiseler 345
Konya İsyanı 345
Harp Cephelerinin Vaziyeti 346
İstanbul, Ankara İle Temas Arıyor ve
Bu Teması Nurettin Paşa Temine Çalışıyor 348
Nurettin Paşa Ankara'da 351
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Harici Meseleler Hakkında
İlk Verdiği Karar: Moskova'ya Bir Heyet Gönderilmesi 353
İlk Genel Yunan Taarruzu 354
Yunan Taarruzu Karşısında Milli Cephelerin Bozulması Üzerine
Meclis'te Şiddetli Tariz ve Eleştiriler 355
Ciddi Askeri Teşkilat Yapabilmek İçin ve Bunda Muvaffakiyet İmkânı
Temin Edebilmek İçin, Zaman Şarttır 357
Yeşilordu 358
Çerkez Ethem Bey ve Kardeşlerinin İlk Defa Dikkat Çekici Görülmeye
Başlanan Bazı Tavır ve Muameleleri 359
Celâlettin Arif, Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'a Gidişi ve
Oradan Ortaya Attıkları Meseleler 361
Celâlettin Arif Bey'in Geniş Çapta Doğu Vilayetleri Valiliği Teklif Ediliyor 362
Celâlettin Arif Bey Kendi Kendine Erzurum Vali Vekili Oluyor 363
Doğu Cephesinde Ermenistan'a Taarruz Kararı Verdiğimiz Sırada 365
Celâlettin Arif Bey'in Ültimatomu 365
Kahraman Erzurum Ahalisinin Bana Açtığı Samimiyet Kucağını Suiistimal
Edebileceğine Asla İhtimal Veremedim 367
Doğu Cephemizde Ermenilerle Harp Başlıyor 370
Ordularımızın Üstsubay ve Subayları Hakkında Malum Olan Bir Hakikat 371
Milli Hükümetin Yaptığı İlk Antlaşma: Gümrü Antlaşması 372
Trakya'daki Vaziyet 373
Trakya'daki Kolordumuzun Askeri İcapları ve Vatanperverlik Namusunu
Yapamamasının Yegâne Mesulü Cafer Tayyar Paşa'dır 374

İkinci Konya İsyanı 375
"Ordudan Fayda Yoktur" Sözleri ve
Batı Cephesi Kumandanı'nın Taarruz Teklifi 376
Gediz Taarruzu 377
Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Çıkardığı Dedikodular 379
Meclis'te Görülen Aykırı Eğilimler ve
Nâzım Bey'in Dahiliye Vekilliğine Seçilmesi Karşısında Aldığım Tavır 380
Millet, Vekillerini Seçerken Çok Dikkatli ve Kıskanç Olmalıdır 381
Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğine Tayini ve
Cephenin İkiye Ayrılması Kararı 381
Süratle Muntazam Ordu ve Büyük Süvari Kütlesi Vücuda Getirmek ve
Gayri Muntazam Teşkilat Fikrini ve Siyasetini Yıkmak Kararı 382
Görünüşte Bize Mülayim Zannolunan Bir Politika İle
Dahilden Bizi Dağıtmak Teşebbüsü 383
İstanbul'da İktidar Mevkiine Getirilen Tevfik Paşa Kabinesi
Ankara İle Temas İmkânı Arıyor 384
Bilecik Görüşmesi Kararlaşıyor 386
Ethem ve Tevfik Kardeşlerin Muhalefete Geçmesi 387
Tevfik, Cephe Kumandanı'nı Tanımıyor 390
Ethem ve Tevfik Kardeşler ve Kendileriyle Hemfikir Olan
Bazı Arkadaşlarının Milli Hükümete İsyanı 393
Bilecik Görüşmesi 397
İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da 398
Ethem ve Kardeşleri Zaman Kazanmak İçin Bizi Aldatmaya Çalışıyorlardı 399
Çerkez Ethem, Hükümetin Kanunlarını Tanımıyor 400
Demirci Efe de Harekete Geçiyor 403
Reşit, Orduyu Yoldan Çıkarmaya Teşebbüs Ediyor 404
Çerkez Ethem'e Bir Nasihat Heyeti Gönderiliyor 406
Asi Ethem ve Kardeşleri Aleyhine Fiili Harekâta Geçilmesini Emrettim 410
Ethem ve Kardeşleri, Kuvvetleri İle Beraber Düşman Saflarında
Layık Oldukları Vaziyeti Aldılar 412
Birinci İnönü Zaferi 412
Düşmanlarla İşbirliği Yapan Saruhan Mebusu Reşit Bey'in 412
Mebusluktan İhracı Kararı
Ethem ve Kardeşleri, Canlarını Refet Paşa'ya Borçludurlar 413
İzzet ve Salih Paşalar Ankara'dan Memnun Görünmüyor,
İlle Payitahta Gitmek İstiyorlardı 414
Sadrazam Tevfik Paşa Benimle Temas Arıyor 416
Tevfik Paşa'ya Verdiğim Resmi ve Özel Cevaplar 417
Tevfik Paşa ve Arkadaşları, Anadolu'yu İstanbul Hükümetine
Bağlamaya Çalışıyor 421
Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Esas Maddelerini Tevfik Paşa'ya Bildirdim 422

İlk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun Tarihçesi 424
Hilafet ve Saltanat Meseleleri Hakkında
Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verdiğim İzahat 425
Londra Konferansı'na İştirak Edecek Delegeler, Doğrudan Doğruya
Milli İradeyi Temsil Eden Büyük Millet Meclisi Tarafından Seçilmelidir 426
Tevfik Paşa Yeminle Bağlı Olduğu Kanunu Esasi'ye Sadakatten Ayrılamıyor 428
Osmanlı Ricalinin Mümtaz Vasfı 431
Tevfik Paşa'nın Teklifleri Karşısında Büyük Millet Meclisi'nin Kararı 431
Londra Konferansı'na İştirakimiz 432
Delegeler Daha Yolda İken Başlayan Yunan Taarruzu 434
İkinci İnönü Zaferi ve İsmet Paşa'nın Metristepe'den Gördüğü Vaziyet 434
Güney Cephesindeki Harekât 435
Yunan Ordusunun Genel Taarruz Planında Nazarı Dikkati Çok Çeken Bir Hata 436
Refet Paşa Kendisi Mağlup Olduğu Halde Düşmanı Mağlup Kabul Ediyordu 437
Refet Paşa Türk Ordusuna Başkumandan Olmak İstiyordu 438
Londra Konferansı'ndan Dönen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in
İmzaladığı Mukaveleler 439
Bekir Sami Bey, Ne Olursa Olsun Barış Yapmak Taraftarı İdi 442
Meclis'te Belirmeye Başlayan Siyasi Gruplar 443
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu'nun Teşkili 444
Hoca Raif Efendi "Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti" Teşkil Ediyor 445
Kâzım Karabekir Paşa, "Devlet Şeklinde Tarihi Değişiklik Teşebbüslerinde
Askeri ve Mülki Ricalin Lazımı Gibi Görüşü Alınmalıdır" Diyor 446
İzzet ve Salih Paşaların İstanbul'da Siyasi Vazife Almayacaklarını
Taahhüt Etmeleri Üzerine İstanbul'a Dönmelerine Müsaade Edildi 448
İzzet ve Salih Paşalar Sözlerinde Durmadılar 449
Ahmet İzzet Paşa Türk Milletine Hizmet Etmeyi,
Vahdettin'in Hizmetkârı Olmaya Tercih Edemedi 451
Muhterem Milletime Tavsiyem 452
Sakarya Meydan Muharebesi 452
Ordunun Başına Geçmemi İsteyenler 453
Başkumandanlığı Kabul Ediyorum 454
Başkumandanlığıma Yapılan İtirazlar 455
Başkumandanlığı Fiilen Üstlendim 459
Tekâlifi Milliye Emirleri 459
Cephe Karargâhına Hareket 460
Hattı Müdafaa Yoktur, Sathı Müdafaa Vardır 463
Bütün Türk Milletini, Cephede Bulunan Ordu Kadar, Fikren, Hissen ve
Fiilen Muharebe İle Alakadar Etmeli İdim 464
Büyük Millet Meclisi'nce Bana Müşir Rütbesiyle Gazi Unvanı Verilmesi 464
Fransa Hükümeti İle Temas ve Ankara Anlaşması 464
Pontus Meselesi 470

Anadolu Ortasında Yeniden Çıkan Birtakım Dahili İsyanlar 472
Merkez Ordusunun Teşkili ve Nurettin Paşa'nın Kumandanlığa Tayini 472
Malta'dan Yeni Dönen Nafıa Vekili Rauf ve
Kara Vâsıf Beyler Takip Olunan Askeri Siyaseti Öğrenmek İstiyorlardı 473
Benim Şahsen Ankara'dan Uzaklaşmam Arzu Ediliyordu 474
İkinci Grup Teşekkül Ediyor 477
Ordu Saflarına Kadar Yaydırılan Bozguncu Telkinler 478
Ordumuzun Kararı Taarruzdur 478
Hazırlığı Kâfi Derecede Olması Lazım Gelen Üç Vasıta;
Dahili ve Görünürdeki Cephelerimiz 479
Doğu Cephesi Kumandanı'nın Bir Görüşü 481
Muhtelif Devletlerle Yapılan Resmi ve Gayri Resmi Birtakım Temaslar 483
Cihan Nazarında Vereceğimiz İmtihana Hazırlanırken 487
22 Mart 1922 Tarihli Mütareke Teklifi 488
Mütareke Teklifine Cevap Vermeye Hazırlanırken Alınan Barış Teklifi 490
Başkumandanlık Kanunu'nun Tarihçesi 494
Memleketin Yüksek Menfaatı Namına
Başkumandanlık Vazifesini Yapmaya Devam Kararını Verdim 494
Ordunun Kıpırdanamayacağını İddia Eden Bir Gafili Alkışlayanlar 503
Ordumuzun Manevi ve Maddi Kuvveti Milli Emelleri
Tam Bir Emniyetle Elde Edecek Mertebeye Ulaşmıştı 503
Muhalif Grubun Meclis'teki Faaliyeti 504
Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisi Oldu 504
Taarruz Kararı 507
1. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın Meydana Getirdiği Vaziyetler 508
Taarruz Planımızın Esası 511
Taarruza Hazırlık Emri 512
26 Ağustos 1922, Taarruz Emri 513
Başkumandan Muharebesi 513
Mütareke Teklifi 513
Ordularımız İzmir Rıhtımında İlk Verdiğim Hedefe, Akdeniz'e Vardılar 514
İtilaf Devletlerinin 23 Eylül 1922 Tarihli Mütareke Teklifi 517
Mudanya Konferansı 518
Barış Konferansı'na Göndereceğimiz Delegeler 519
İsmet Paşa'nın Hariciye Vekilliğine ve Delege Heyeti Reisliğine Seçilmesi 519
Lozan Barış Konferansı'na Davet 520
Saltanatın Lağvı 520
Rauf Bey'in Saltanat ve Hilafet Hakkındaki Fikri 521
Saltanatın Lağvı Meclis'te Müzakere Olunurken Rauf Bey'e Verdiğim Rol 522
Lozan Barış Konferansı'na Tevfik Paşa ve Arkadaşları da
İştirak Etmek İstiyordu 523

Menfaatlarını Kirli Bir Tahtın, Çürümüş, Çökmüş Ayaklarına Sarılmakta Bulanlar 523
Osmanlı Saltanatının Lağvı Kararının Verildiği Gün Teşkilatı Esasiye, Şer'iye ve Adliye Encümenlerinin Müşterek Toplantısı 524
Müşterek Encümene Anlattığım Hakikat 527
Osmanlı Saltanatının Yıkılış ve Bitiş Merasiminin Son Safhası 528
Hain Vahdettin Bir İngiliz Harp Gemisiyle İstanbul'dan Kaçıyor 528
Asil Bir Milleti Yüz Kızartıcı Bir Vaziyete Düşüren Sefil 529
Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisi'nce Halife Seçilmesi 530
Abdülmecit Efendi, Babasının Adı Münasebetiyle de Olsa "Han" Unvanından Vazgeçemiyor 532
Halife Olacak Zatın Sıfat ve Salahiyeti Ne Olacaktı 533
Türkiye Halkı Kayıtsız Şartsız Hâkimiyetine Sahiptir 533
Lozan Barış Konferansı 534
Osmanlı Devleti'nin Dünya Nazarında Hiçbir Kıymeti Kalmamıştı 535
Halk İle Yakından Temasa Gelmek, Ruh Halini ve Fikri Eğilimleri Bir Daha İncelemek İçin 535
Milli Hâkimiyet Ve Hilafet Makamının Vaziyetleri ve Münasebetleri 536
Halife Olan Zatı Ümide Düşürecek Sadakatkârane Muameleler 539
Din Oyunu Aktörleri, Halife'yi Bütün İslamın Hükümdarı Yapmak İstiyorlardı 540
Hilafet Meselesi Hakkında Halkın Tereddüt ve Endişesini Gidermek İçin Verdiğim İzahat 542
Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Ukde Teşkil Eden Noktalar 546
Halk Fırkası'nı Teşkil Teşebbüsü 549
Dokuz Umde, Fırkamızın İlk Programı 549
Lozan Konferansı Kesintiye Uğradı 550
Lozan Konferansı Müzakereleri Üzerinde Meclis'te Hararetli Münakaşalar 550
Meclis'teki Muhaliflerin Muhtelif Hücum Hareketleri 554
"Beni Vatandaşlık Haklarından Mahrum Etmek" Teklifi Üzerine Meclis'te Vuku Bulan Beyanatım 554
Teklif Edilen Maddedeki Şartlara Neden Sahip Değildim 555
Milletin, Hakkımda Gösterdiği Muhabbet ve İtimadın Samimi İfadeleri 556
Yeniden Seçim Yapılması Kararı 556
Lozan Konferansı'nın İkinci Safhası ve Yeni Seçimlerde Milletin Gösterdiği Uyanıklık 557
Nurettin Paşa'nın Resen Mebus Olmak Teşebbüsü ve Yayımladığı Yaşamöyküsü 558
Nurettin Paşa'nın ve Babası Müşir İbrahim Paşa'nın Meşrutiyet İnkılabına Temaslarının Şekline ve Derecesine Ait Hatıralarım 560
Yaşamöyküsü Kitapçığına Göre Nurettin Paşa'nın Meşrutiyet'in Elde Edilişinden Sonra Gördüğü Hizmetler 564
Irak Seferi'nde Nurettin Paşa 565

Büyük Taarruz Harbi'nde Nurettin Paşa Muharebe Meydanını Dürbünle Seyretmeyi Tercih Ediyordu 566
Yaşamöyküsü Kitapçığına Göre Nurettin Paşa'nın İstanbul'da ve Anadolu'da Gördüğü Mühim İşler Nelerdi 567
Nurettin Paşa, Zaferin Şerefine En Az İştirake Hakkı Olanlardan Biridir 568
Nurettin Paşa'yı ve Ordusunu Bizzat Takip ve Sevk ve İdareye Zaruret Gördüm 569
Millet ve Tarih, Unvan Vermekte O Kadar Cömert Değildir 570
Lozan Barış Antlaşması 571
Mondros Mütarekesi'nden Sonra Türkiye'ye Yapılan Dört Barış Teklifi Arasında Bir Mukayese 571
Delege Heyeti Reisi İsmet Paşa İle Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey Arasında Çıkan Anlaşmazlık 582
İsmet Paşa'da, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'e Karşı Güvensizlik Hissi Başlamıştı 583
Yunan Tamiratı Meselesinden Dolayı İsmet Paşa İle Heyeti Vekile Arasında Hasıl Olan Görüş Farkı ve Gerginlik 583
Ben, İsmet Paşa'nın Görüşünü Destekledim 586
Meseleyi Hal İçin Bir Tarafa Hak Vererek Diğer Tarafı Susturmak Sistemini Tatbik Etmedim 586
Kuponlar ve İmtiyazlar Hakkındaki Haberleşmeler İki Tarafı Yeniden Asabiyete Sevk Etti 594
Rauf Bey'in Aradaki Görüş Ayrılığını Kendisi İle İsmet Paşa Arasında Başlı Başına Bir Mesele Sayması Doğru Değildir 595
Rauf Bey, Müzakereleri Bitirip Barışı Hazırlayan İsmet Paşa'nın Netice Hakkında Hükümetin Fikrini Soran Telgrafına Cevap Vermemişti 595
İsmet Paşa'ya Barışı İmzalamasını Bildirdim 596
İsmet Paşa'nın Çektiği Istırap 596
Lozan Barış Antlaşması'nı Hazırlayan ve İmzalayanlara Teşekkür ve Tebrik 597
Rauf Bey Tebrik Etmek İstemiyor 597
Rauf Bey'in Yazdığı veya Yazdırdığı Telgraf 597
Rauf Bey Lozan Antlaşması'nı Yapan İsmet Paşa'yı Tebrik Vesilesiyle Mondros Mütarekesi'ni Yapan Kendisini Müdafaaya Çalışıyor 598
Rauf Bey Muzaffer Ordunun Başından Lozan'a Giden Zata Zaferden Zafere Yürüyen Ordunun Hikâyesini Anlatıyor 599
Rauf Bey "İsmet Paşa İle Karşı Karşıya Gelemem, Onun Karşılanmasında Bulunamam" Diyor 599
Rauf Bey Devlet Riyaseti Makamının Takviyesini Söylerken Ne Düşünüyordu 600
Memlekete ve Millete Kimler Hizmet Ederse "Apotr" Onlardır 600
Rauf Bey'in Heyeti Vekile Reisliğinden, Ali Fuat Paşa'nın Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliğinden İstifaları 601

Yeni Türkiye Devleti'nin İdare Merkezi: Ankara 601
Meclis'te Fethi Bey'in Riyasetindeki Heyeti Vekile'ye,
Fethi Bey'in Şahsına Tarizler ve Eleştiriler Başladı 602
Tatbiki İçin Münasip Zaman Beklediğim Bir Fikrin Tatbiki Anı Gelmişti 603
Fethi Bey'in Riyasetindeki Heyeti Vekile İstifa Ediyor 604
Heyeti Vekile Listeleri ve Heyeti Vekile Riyasetine Seçilmesi
Muhtemel Görülen Simalar 604
"Milli Hâkimiyetimizi Her Şeye ve Her Şeye Karşı Koruyalım" Diyen Zat 605
Fırka İdare Heyeti de Kati Bir Heyeti Vekile Listesi Hazırlayamadı 605
Cumhuriyetin İlanı Kararını Nerede ve Kimlere Söyledim 606
İsmet Paşa İle Cumhuriyetin İlanı Kanununa Ait Tasarıyı Hazırladık 606
29 Teşrinievvel [Ekim] 1923 Günü Halk Fırkası Grubu'nda
Cereyan Eden Müzakereler 607
Ben, Umumi Reis Sıfatıyla Meselenin Halline Memur Edildim 609
28/29 Teşrinievvel [Ekim] Gecesi
Hazırladığım Kanun Müsveddesini Teklif Ettim 609
Hükümetimizin Şekli Mutlaka Cumhuriyet Olacaktır 611
Teklifim Fırka'ca ve Hemen Meclis'çe Müzakere ve
"Yaşasın Cumhuriyet" Sesleri Arasında Kabul Olundu 612
Türkiye Cumhuriyeti Riyasetine,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Oybirliğiyle Beni Seçti 612
Cumhuriyetin İlanından Milletin Duyduğu Genel ve Samimi Sevince İştirakte
Tereddüt ve Endişe Gösterenler 614
Rauf Bey'in Cumhuriyet İlanı Dolayısıyla
İki İstanbul Gazetesi İle Yaptığı Görüşme 616
İstanbul Halkı Temsilcileri Cumhuriyetin İlanını Nasıl Karşılamışlardı 617
Cumhuriyetin İlanıyla Boşa Çıkan Ümitler 619
Cumhuriyetin İlanı Üzerine Halife'ye Yaptırılmak İstenen Rol ve
Halife Lehinde Yapılan Neşriyat 621
Rauf Bey'in Ankara'ya Gelerek Birtakım Propagandalarla,
Arkadaşları, Fırka'yı Aleyhimize Teşvik ve Tahrike Koyulması 625
Rauf Bey'in Sahneye Koymak İstediği Oyunu Keşfedenler Tarafından,
Bir Fırka Toplantısında Rauf Bey'in Çekildiği İmtihan 626
Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyetin İlanına Mâni Olabilirsen Memlekete
Büyük Hizmet Etmiş Olursun" Diyen Rauf Bey
Asla Cumhuriyet Taraftarı Olamaz 627
Saltanat Devrinden Cumhuriyet Devrine İntikal Devresi ve
Bu Devirde İki Fikir ve Görüşün Devamlı Mücadelesi 628
İsmet Paşa'nın Meclis'te Rauf Bey'e Cevapları 630
Hilafetin Lağvı Zamanı da Gelmişti 632
Hilafetin, Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin Lağvı ve
Öğretimin Birleştirilmesi Kararı 634

Hilafet Makamının Muhafazasında Dini ve Siyasi Menfaat ve
Zaruret Bulunduğu Zehabında Olanlara Verdiğim Cevap 636
İslam Ehlini Bir Halife Heyulasıyla Hâlâ Meşgul Etmek ve
Aldatmak Gayretinde Bulunanlar, Bilhassa Türkiye'nin Düşmanlarıdır 636
Neticesiz Bıraktırılan Büyük Bir Komplo 637
Kompolya Karşı Hareket Şeklimiz 640
Komplo Tertip Edenlerin Meclis'e ve
Kamuoyuna Karşı Ordu İle Yapmak İstedikleri Blöf Meydana Çıkarıldı 643
Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'e Bir An Evvel İltihak Ettirmekte
Acele Edenler, Yaptığımız Muameleyi İptale Çalışıyorlardı 645
Hükümet Çarpışmayı Açıktan ve Cepheden Kabul Etti 645
"Cumhuriyet" Sözünü Söylemeye Rauf Bey'in Ağzı Varmıyordu 647
Meclis'te Yapılan Müzakerelerin Muhalif Matbuatta Yankıları 652
Meclis'te Gensorunun Son Günü 657
Rıza Nur Bey'in Arnavutları Türklük Aleyhine İsyana Teşvik Edenlerden
Biri Olduğu Anlaşıldı 658
Büyük Millet Meclisi'nin İsmet Paşa Kabinesine İtimat Etmesi
Muhalif Kalem Sahiplerine Daha Neler Yazdırdı 659
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve
En Hain Zihinlerin Mahsulü Olan Programı 660
Cumhuriyet Düşmanlarının Son Namertçe Teşebbüsleri 663
Memlekette Sükûn ve Asayişi Tesis İçin Tatbik Edilen
Fevkalade Tedbirlerin İyi Neticeleri 664
Türk Gençliğine Bıraktığım Emanet 666
DİZİN 669
HARİTALAR 737

SUNUŞ

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye halkının milli demokratik devriminin önderidir. O'nun hayatı, daha 1908 Devrimi öncesinden 1938'de hayata göz yummasına kadar toplumumuzun devrim süreçleriyle iç içedir.

Atatürk, Mazlumlar Dünyasının başarıya ulaşan ilk devrimine önderlik etmiştir. Yaşadığımız çağı belirleyen büyük eylemlerin öncüleri arasında özel bir konumu bulunmaktadır. Bu nedenle, O'nun başında bulunduğu eylem, yalnız milli tarihimize damgasını vurmakla kalmamış, insanlık tarihinin yaratılmasına da önemli katkıda bulunmuştur. Kurtuluş Savaşımızın ve Cumhuriyet Devrimimizin bütün dünyada Kemalist Devrim diye O'nun adıyla anılması doğaldır.

Bu gerçekler ışığında, Atatürk'ü bilmek ve anlamak, 20. yüzyıl Türkiye'sini ve dünyasını inceleme ve açıklama çabasının bir gereğidir.

Nutuk, Atatürk'ün önderlik ettiği devrimin en önemli belgesidir. Devrimi, devrimin önderi incelemektedir.

Atatürk, *Nutuk*'u 15 Ekim 1927 Cumartesi günü Cumhuriyet Halk Fırkası'nın II. Büyük Kongresi'nde okumuştur. Kürsüye Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Umumisi, bugünkü dille Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı olarak çıktı. Saat 10.00'da başlayan konuşması altı gün sürdü. Günde altışar saatten 36 saat 31 dakika konuştu. Son gün, 20 Ekim 1927'de altı oturum yapıldı. Gençliğe Hitabe'yi söyleyip kürsüden indiğinde saat 20.25'ti.

Mustafa Kemal söze "1919 senesi Mayıs'ının 19. günü Samsun'a çıktım. Genel vaziyet ve manzara..." diye başlar. Ancak *Nutuk* o günden 15 Ekim 1927 sabahına kadar olan olayların sıradan bir anlatımı değildir. Yapılan iş, tarihsel sürecin açıklanması, büyük bir devrimin tahlilidir.

Atatürk, devrimin belli dönüm noktalarında, arkada bırakılan sürecin muhasebesini ele alan önemli konuşmalar yapmıştır. Amaç, atılacak adımların daha sağlam zemine oturmasını güvence altına almaktır.

Geçmişteki pürüzler düzeltilir, hesaplar kapatılır, geleceğe uygun adım yürünür. *Nutuk* da böyle bir konuşmadır. Tıpkı Büyük Millet Meclisi'nin açıldığının ertesi günü, 24 Nisan 1920'de yaptığı "Mondros Mütarekesi'nden Meclis'in açılmasına kadar geçen zaman zarfında cereyan eden siyasi olaylar" hakkındaki konuşması

gibi.[1] Ve yine saltanatın kaldırılışından sonra 15 Ocak 1923'te Eskişehir'de başlayıp en son İzmit'te cumhuriyetin esaslarını saptayan uzun konuşmaları gibi.[2]

Nutuk metnini bizzat Atatürk okumuştur. Vesika sunuşlarına sıra geldiğinde Atatürk her vesikayı kürsüden, Kongre'de kâtiplik yapan Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'e uzatmış ve okumasını rica etmiştir.

Mebusların ve vilayet delegelerinin oluşturduğu Kongre, 15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında dokuz gün sürmüştür. Dinleyici olarak askeri erkândan başka yabancı devlet temsilcileri de Kongre'yi izlemiştir. Atatürk'ün *Nutuk*'undan sonra, Erzurum Mebusu Necip Asım (Yazıksız) Bey şu önergeyi sunmuştur: "Fırkamızın Umumi Reisi, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin Milli Mücadele ve İnkılap Tarihimiz hakkındaki beyanat ve izahatını büyük bir hürmet ve takdir ile dinledik. Bütün vatanperverane icraat ve hizmetleri, vatan ve milletin kurtuluş ve yükselişini temin eden Gazi Hazretleri'nin *Nutuk*'larının tamamen ve harfiyen tasvip edilmesini ve millet namına Kongre Genel Kurulu'nun imzalarıyla yazılı olarak teşekkür ve takdirler sunulmasını Büyük Kongre'ye arz ve teklif ederim, efendim." Önerge oybirliğiyle kabul edilmiş ve bütün Kongre üyeleri tarafından tek tek imzalanmıştır.

Nutuk'un taslağı TC Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi'nde bulunmaktadır. Atatürk, bazı bölümlerini kendisi yazmış, bazı bölümlerini yazdırmıştır. Taslaklar üzerinde düzeltmeler, çıkarmalar ve eklemeler vardır. Büyük Devrimci Önder, hazırlık aşamasında, toplanan yüzlerce vesikayı tek tek elden geçirmiş ve düzenlemiştir. Ayrıca kişilerin bilgisine başvurulmuştur. Atatürk, yazdıklarını ilgili kişilere okuyup saatlerce tartışmış ve son şekli vermiştir. *Nutuk*'un önemli bir bölümü Ankara'da Çankaya'daki çalışma odasında kaleme alınmış, son bölümleri İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda yazılmıştır.

Bütün bu çalışmaların ürünü olarak baskıya giden metin Türk Hava Kurumu Müzesi'nde bulunmaktadır.

Nutuk'un 1927 tarihli ilk basımı "*Nutuk/ Mustafa Kemal Tarafından*" (543+[2] sayfa) ve "*Nutuk/ Muhteviyata Ait Vesaik*" (303+[2] sayfa) başlığıyla iki cilt halinde, büyük boy yayımlanmıştır. Üzerinde "Türkiye'de tab ve neşir hakkı Türk Tayyare Cemiyeti'ne tevdi buyurulmuştur" kaydı bulunmaktadır. Basım yeri Ankara, Türk Ocakları Heyeti Merkeziye Matbaası'dır. Cildin başında Atatürk'ün "Gazi M. Kemal" imzalı fotoğrafı yer almaktadır. Arka kapakta bir cep içinde üç harita ve yedi kroki vardır. İlk basım, hepsi numaralı 100 bin adettir. Ara başlıklar ilk basımdan sonra eklenmiştir. Sadece bazı satırbaşlarında paragraf işareti, bölüm sonlarında ise üç yıldız bulunmaktadır. Vesikaların sıra numarası vardır. "Trakya Teşkilatına Ait Vesaik" numarasız olarak "Vesikalar"ın sonuna eklenmiştir.

1 Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.8, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2002, s.31-94.
2 Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ağustos 2004, s.231-258, 263-306, 313-319, 321-351.

Nutuk'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımı dışında ayrıca 2000 adet lüks basımı yapılmıştır. Bazı paragrafların baş harfleri süslü ve büyük yazılmıştır. Sayfa zeminleri renkli, çevresi de süslüdür. Türk Tayyare Cemiyeti, *Nutuk*'un bu basımını İstanbul'da Ebüzziya Matbaası'na yaptırmıştır.

Atatürk'ün fotoğrafı ve haritalar Ahmet İhsan (Tokgöz) Matbaası aracılığıyla Viyana'da Elbemühl Matbaası'nda basılmıştır.

Nutuk, kâğıt ve ciltlerinin kalitesi ve süslemelerine göre 5, 10, 25, 45, 50 ve 500 lira fiyattan satılmıştır. 10 adet özel basılan ve ciltlenen *Nutuk*, Atatürk'e, TBMM Reisi'ne, Başvekil'e ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi'ne ve İnkılap Müzesi'ne armağan edilmiştir. Dört adedi de beş yüz lira karşılığında koleksiyonculara satışa sunulmuştur. Ciltleme, İstanbul'da Zelliç Matbaası'nın mücellithanesinde yapılmıştır. 10 adet özel ciltlenen *Nutuk*'un süslemeleri İstanbul'da Medreset-ül-hattatin adıyla anılan okulun sanatçıları tarafından düzenlenmiş, kuyumculuk işlerini İstanbullu kuyumcular yapmıştır.

Nutuk'un yeni harflerle ilk basımı 1934'te İstanbul, Devlet Matbaası'nda yapılmıştır. Bu kez üç cilt halinde yayımlanan *Nutuk*'un birinci cildi BMM'nin açılacağını bildiren genelge ile bitiyor. İkinci cilt BMM'nin açılışıyla başlıyor. Üçüncü cilt vesikalara ayrılmış. Birinci cildin başında A. Kampf'ın çizdiği Atatürk portresi yer alıyor. Metin içine fotoğraflar konulmuştur. Metnin yan tarafına eklenen konu başlıkları Faik Reşit Unat tarafından hazırlanmıştır. Harita ve krokiler ciltle birliktedir. İlk iki ciltte dizin bulunmaktadır. 1934 baskısının saklanan kalıpları aynen kullanılarak, kimi küçük değişiklerle 1938'de, sadece metin bölümü tek cilt olarak Kültür Bakanlığı'nca yayımlandı.

Nutuk, bütün dünyada ilgi gördü ve yabancı dillere çevrildi. Aralık 1927'de *Oriente Moderno* dergisinde yayımlanan 30 sayfalık İtalyanca özetinden sonra, 1928'de Almanca çevirisi iki cilt olarak "*Gasi Mustafa Kemal Pascha, Der Weg zur Freiheit 1919-1920/ Die neue Türkei 1919-1927, Rede, gehalten von Gasi Mustafa Kemal Pascha in Angora vom 15. bis 20 Oktober 1927 vor den Abgeordneten und Delegierten der Republikanischen Volkspartei*" ve "*Gasi Mustafa Kemal Pascha, Die Dokumente, zur Rede*" başlıklarıyla Leipzig'de K.F. Köhler Yayınevi tarafından basıldı. Yine aynı yayınevi tarafından 1929'da "*Discours du Ghazi Moustapha Kemal, Président de la République Turque, Octobre 1927*" başlığıyla Fransızcası yayımlandı. İngilizcesi ise, "*A Speech delivered by Ghazi Mustapha Kemal, President of the Turkish Republic, October 1927*" başlığıyla okuyucuya sunuldu. Fransızca ve İngilizce basımlarda çeviren adı yoktur. Almanca baskısında *Nutuk*'un "yazarının gözetimi altında hazırlanan Fransızcasından" Dr. Paul Roth tarafından çevrildiği belirtilmektedir.

Rusça basımı en kapsamlı olanıdır. 1929-1934 yılları arasında "*Put Novoy Turtsii 1919-1927*" başlığıyla dört cilt halinde basılmıştır. Yapıta ayrıca Atatürk'ün yaşam-

öyküsü, Türkiye Devrimi'ni anlatan 45 sayfalık bir giriş bölümü, açıklayıcı notlar, geniş bir ad ve kavram dizini, dizinli sözlük, zamandizin çizelgesi, fotoğraflar, görsel belgeler eklenmiştir. *Nutuk,* bizim bildiğimiz en son Çin Halk Cumhuriyeti'nde, İran'da, Suriye'de de yayımlandı.

Atatürk'ün Bütün Eserleri farkıyla Türkiye'de ilk kez çok özel bir *Nutuk* yayımlıyoruz. 1927'de yapılan Türk Tayyare Cemiyeti basımı ve az sayıdaki lüks basımı eski yazıdan yeniden okundu. 1934 ve 1938 yeni yazı basımlarıyla harf harf, sözcük sözcük karşılaştırıldı.

Aradaki farklar dipnotlarda belirtildi. Şimdiye kadar yapılan bütün *Nutuk* basımlarında sürüp gelen dizgi, yazım ve okuma hataları giderildi. Biçim olarak 1934 basımı esas alındı. İlk kez Atatürk'ün o gün yaptığı "Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi'ni Açış Nutku" da eklendi.

Atatürk, *Nutuk*'u okurken Büyük Taarruz'un nasıl hazırlandığını anlattığı sırada metin dışında bir konuşma yapmıştır. "Dokuz yıldır kendi emrine verilen para ve yapılan bağışların" nereye harcandığı ve diğer mal varlığı konusunda bilgi vermiştir. Bu konuşma metnine de 21 Ekim 1927 tarihli gazetelerde yer alan şekliyle ilgili bölümün dipnotunda yer verildi.

Nutuk'taki vesikalara ilişkin geniş bir arşiv araştırması yapıldı. Diğer kaynaklardaki vesika ve metinlerle karşılaştırıldı, farklar dipnotlarda belirtildi. Sonunda "Y.N." (Yayımlayanın Notu) diye işaretlenen notlar Kaynak Yayınları tarafından konulmuştur.

Eser, 40 yaş aydın kuşağının Türkçesi temel alınarak sadeleştirilmiştir. Yorumlayarak ve yeniden yazarak değil, dildeki tarihi dokuyu koruyarak, yalnızca artık anlaşılmayan sözcük ve deyimlerin yerine bugünkü karşılıkları konulmuştur.

Kişi ve yer adlarının yazılışına müdahale edilmemiş, farklar korunmuştur.

Şimdiye kadar yapılmış en ayrıntılı ve kapsamlı kavram, kişi, kurum ve yer adları dizini elinizdeki basımdadır.

Nutuk'un bu basımı, Türkiye devrim tarihine ve Atatürk araştırmalarına emek vermiş en seçkin bilim adamları ve uzmanlardan oluşan *Atatürk'ün Bütün Eserleri* Danışma Kurulu'nun özenli denetiminden geçti.

20. yüzyılın devrimci yükselişinde, Ezilen Dünyanın ayağa kalkışını ateşleyen ve 21. yüzyılın büyük devrimci atılımlarına olağanüstü katkılarda bulunacak olan milletimize ve aydınlarımıza bu özel *Nutuk* basımını güvenle ve saygıyla sunuyoruz.

Atatürk'ün Bütün Eserleri
Genel Yayın Yönetmeni
Şule Perinçek

CUMHURİYET HALK FIRKASI BÜYÜK KONGRESİ'Nİ AÇIŞ NUTKU*

(15 EKİM 1927)

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi

15 Teşrinievvel [Ekim] 1927 Cumartesi

(Sürekli alkışlar arasında Gazi Hazretleri riyaset makamını işgal buyurdular.)

Gazi Mustafa Kemal Hazretleri: Efendiler, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük kongresini açıyorum. Fırkamız, geçen ıstırap seneleri içinde milletimizin hayatı ve şerefi için gösterdiği yüksek azim ve iradenin temsilcisi olarak bundan dokuz sene evvel meydana çıkmıştı. Bütün Anadolu ve Rumeli'yi kapsamak üzere ilk genel kongremiz Sivas'ta yapılmıştı. Sivas Genel Kongresi'nden evvel doğuda ve batıda bölgesel kongreler de yapılmıştı. Bunlardan benim iştirak ve riyaset ettiğim, Erzurum Kongresi'dir. Erzurum Kongresi tespit ettiği esaslar itibariyle kayda ve zikre değerdir. Sivas Genel Kongresi'nde müzakere konusu olan, aynı esaslar olmuştur. Bu esaslar açık olarak ve bütün memleketi kapsayacak şekilde kabul olunmuştur.

Gerçi o zaman kullandığımız unvan ile bugünkü unvan arasında fark vardır. Fakat teşkilat esas itibariyle korunmuştur ve bugün siyasi fırka halinde tecelli eden mevcudiyete başlangıç teşkil etmiştir. Bilhassa memleket ve millete ait genel gaye –ki genel selamet ve refahı teminden ibarettir– asli mahiyeti değişmeksizin takip olunmuştur. Dolayısıyla diyebiliriz ki, bugün açılışı ile iftihar ettiğim büyük kongremiz Sivas Kongresi'nden sonra teşkilatımızın ikinci büyük kongresi oluyor. Efendiler, Sivas Kongresi'nde nasıl ki bütün milletin emellerini ve hissiyatını temsil etmek mevkiinde bulundu isek, bugün de

* *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi*, 1927, s.1-2; aslı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 1.Büro, Fon Kodu: 490.1.0, Yer No: 210.832.3, 15/10/1927'de bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Nutkun el yazısı müsveddesi için bkz. Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, Atatürk Özel Koleksiyonu, No: 928-479-5/1-9'dan fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk'ün Not Defterleri XI*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.33-52. Eski yazı metin Yücel Demirel ve Hadiye Yılmaz tarafından okunmuştur.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük kongresi ile bütün milletin hakiki hissiyat ve eğilimlerine tercüman olmak vazife ve mevkiinde bulunuyoruz. *(Sürekli alkışlar.)* Hakikaten halkın bütün tabakaları mefkûrelerini temin edecek etkenleri ve unsurları fırkamızın icraat ve faaliyetinde arıyorlar ve buluyorlar. Bu hakikatin en son ve bariz delili, son genel seçimlerde aziz ve necip milletimizin fırkamıza gösterdiği destek ve itimattır. Bunu şükran ve iftiharla yâd ederim.

Efendiler, fırkamızın gelecekteki harekât ve icraatıyla alakalı tedbirleri burada hep beraber müzakere edeceğiz. Gelecek için en isabetli ve memleketin ihtiyaçlarına en uygun kararlara ulaşmaya çalışacağız. Gelecek senelerdeki icraatımızın Cumhuriyet ve halkçılık idaresi altında memlekete yeni saadetler, yeni şerefler kazandıracağına itimadım vardır. Efendiler, geleceğe ait tedbirler hakkında fikir alışverişinde bulunmadan evvel maziye ait vakalar ve hadiseler hakkında maruzatta bulunmak ve senelerden beri devam eden faaliyet ve icraatımızın milletimize hesabını vermek vazifem olduğu kanaatindeyim. Hadiseler ile dolu olan dokuz senelik bir devrenin tarihine temas edecek maruzat ve beyanatım uzun sürecektir. Fakat mesele, yapılması zaruri bir vazife olduğuna göre, beni mazur göreceğinizi ümit ederim. *(Estağfurullah sesleri, alkışlar.)* Maruzatta bulunmadan evvel, müzakere gündemimizin acil bir noktası vardır. Müzakere gündeminin birinci maddesinde bir ikinci reis seçimi meselesi söz konusudur. Efendiler, elimizde bir nizamname projesi vardır, bu henüz fırkamızın genel kongresinin tasdik ve tasvibinden geçmiş değildir. Dolayısıyla bu nizamname yapıldıktan sonra vakaları ve muameleleri ihtiva eden vaziyetler vardır ki, bunun bazı maddeleri ile bağdaşmamaktadır. Mesela umumi reis vaziyeti gereği vazifesini fiilen yerine getirememekte ve reis vekili olarak malumu âliniz İsmet Paşa Hazretleri fiili vazifeyi yerine getirmektedirler. Dolayısıyla zaten reis vekili mevcut iken tekrar bir reis seçimi bendenizce söz konusu değildir. *(Doğru sesleri.)* Bununla beraber, bu hususu da yüksek oyunuza koymak istiyorum.

Reis Vekili mevcut iken, burada –ki nizamname dediğimiz projedeki– vazifeyi kendileri yerine getirebilirler. Eğer bu hususu kabul buyurursanız, Paşa Hazretleri ikinci reis vazifesini yerine getirirler. *(Uygun sesleri.)* Bu hususu yüksek oyunuza arz ediyorum. Kabul buyuranlar el kaldırsın! Oybirliğiyle kabul olunmuştur.

Şimdi efendim, diğer bazı noktalar vardır. Evvela bunların yapılması için riyaset mevkiini İsmet Paşa Hazretleri'ne terk edeceğim, ondan sonra müsaadenizle beyanatta bulunacağım. *(Şiddetli alkışlar.)*

[...]

(Gazi Hazretleri alkışlar arasında büyük nutuklarını irat buyurmak üzere hitabet kürsüsünü teşrif buyurdular.)

NUTUK

Gazi Mustafa Kemal Tarafından

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan İkinci Büyük Kongresi'nde söylenmiştir.

* Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* Türk Tayyare Cemiyeti, Ankara, 1927; Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* Ankara, 1927 (lüks basım); Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* Devlet Matbaası, İstanbul, 1934. *Nutuk*'un müsveddesine ait el yazısı belgelerin bazı kısımları için bkz. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Atatürk Arşivi'nden fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1975,* T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975, s.13-61; *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1978,* T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1978, s.21-73; *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979,* T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1979, s.27-98. *Nutuk*'un 1927'deki eski yazı basımları Yücel Demirel ve Musa Sarıkaya, *Atatürk Haftası Armağanı*'ndaki el yazısı belgeler Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

NUTUK I
(1919-1920)

Samsun'a çıktığım gün genel vaziyet ve manzara

1919 senesi Mayıs'ının 19. günü Samsun'a çıktım. Genel vaziyet ve manzara:

Osmanlı Devleti'nin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumi'de mağlup olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütarekename imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumi'ye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler. Saltanat ve hilafet mevkiini işgal eden Vahdettin, soysuzlaşmış, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki kabine; âciz, haysiyetsiz, korkak, yalnız Padişah'ın iradesine tabi ve onunla beraber şahıslarını koruyabilecek herhangi bir vaziyete razı.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilaf devletleri, mütareke hükümlerine riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilayeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap,[1] İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askeri kıtaları; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurları ve özel adamları faaliyette. Nihayet, söze başlangıç kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1919'da İtilaf devletlerinin rızasıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, Hıristiyan unsurlar gizli, açık, özel emel ve maksatlarının elde edilmesinin teminine, devletin bir an evvel çökmesine mesai sarf ediyorlar.

Daha sonra elde edilen sağlam malumat ve vesikalar ile teyit olundu ki, İstanbul Rum Patrikhanesi'nde teşekkül eden Mavri Mira heyeti *(Vesika: 1)*, vilayetler dahilinde çeteler teşkil ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Salibi Ahmeri,[2] resmi Muhacirin[3] Komisyonu; Mavri Mira heyetinin mesaisinin kolaylaştırılmasına hizmet etmekte. Mavri Mira heyeti tarafından idare olunan Rum mekteplerinin izci teşkilatları, yirmi yaşını aşmış gençler de dahil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor.

1 Antep. (Y.N.)
2 Salibi Ahmer: Kızılhaç. (Y.N.)
3 Muhacirin: Göçmenler. (Y.N.)

Ermeni Patriği Zaven Efendi de, Mavri Mira heyetiyle hemfikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşekkül etmiş ve İstanbul'daki merkeze bağlı Pontus Cemiyeti kolaylıkla ve muvaffakiyetle çalışıyor *(Vesika: 2)*.

Mukabil kurtuluş çareleri

Vaziyetin dehşet ve vahameti karşısında, her yerde, her mıntıkada birtakım zevat tarafından mukabil kurtuluş çareleri düşünülmeye başlanmış idi. Bu düşünce ile alınan teşebbüsler, birtakım teşekküller doğurdu. Mesela: Edirne ve havalisinde *Trakya-Paşaeli* unvanıyla bir cemiyet vardı. Doğuda, *(Vesika: 3)* Erzurum'da ve Elaziz'de *(Vesika: 4)* merkezi umumisi İstanbul'da olmak üzere *Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti* teşkil edilmişti. Trabzon'da *Muhafazai Hukuk* namında bir cemiyet mevcut olduğu gibi, Dersaadet'te de *Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti* vardı. Bu cemiyet merkezinin gönderdiği delegelerle, Of kazasıyla Lazistan livası dahilinde şubeler açılmıştı *(Vesika: 5, 6)*.

İzmir'in işgal olunacağına dair Mayıs'ın on üçünden beri fiili emareler gören İzmir'de bazı genç vatanperverler, ayın 14/15'inci gecesi, bu acı vaziyet hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlar ve emrivaki haline geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgalinin ilhakla neticelenmesine mâni olmak esasında müttefik kalmışlar ve *Reddi İlhak* prensibini ortaya atmışlardır. Aynı gecede bu maksadın yayılmasını temin için İzmir'de Yahudi maşatlığına[1] toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da, ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle bu teşebbüs ümit edilen derecede maksadı temin edememiştir.

Milli teşekküller, siyasi maksat ve hedefleri

Bu cemiyetlerin teşekkül maksatları ve siyasi hedefleri hakkında kısaca malumat vermek uygun olur düşüncesindeyim.

Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin reislerinden bazılarıyla daha İstanbul'da iken görüşmüş idim. Osmanlı Devleti'nin yok olmasını çok kuvvetli bir ihtimal dahilinde görüyorlardı. Osmanlı vatanının parçalanacağı tehlikesi karşısında, Trakya'yı, mümkün olursa Batı Trakya'yı da ekleyerek, bir bütün olarak İslam ve Türk camiası halinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat bu maksadın temini için o zaman hatırlarına gelen yegâne çare, İngiltere'nin, bu mümkün olmazsa Fransa'nın yardımını temin etmek idi. Bu maksatla bazı yabancı rical ile temas ve mülakatlar da aramışlardı. Hedeflerinin bir *Trakya cumhuriyeti* teşkili olduğu anlaşılıyordu.

1 Maşatlık: Müslüman olmayanların, özellikle Yahudilerin mezarlığına verilen ad. (Y.N.)

Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin teşekkül maksadı da (nizamnamelerinin ikinci maddesi), Doğu Vilayetlerinde oturan bütün unsurların dini ve siyasi[1] haklarının serbestçe gelişmesini temin edecek meşru vasıtalara teşebbüs etmek, söz konusu vilayetlerin İslam ahalisinin tarihi ve milli haklarını, gerektiğinde medeniyet âlemi huzurunda müdafaa eylemek; Doğu Vilayetlerinde vaki olan mezalim ve cinayetlerin sebepleri ve etkenleri ve fail ve müsebbipleri hakkında tarafsızca tahkikat icrasıyla suçluların süratle cezalandırılmalarını talep etmek; unsurlar arasındaki yanlış anlamanın giderilmesi ile eskisi gibi iyi münasebetlerin teyidine gayret etmek, harp halinin Doğu Vilayetlerinde doğurduğu haraplık ve sefalete, hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunmak suretiyle mümkün mertebe çare bulmaktan ibaret idi.

İstanbul'daki idare merkezlerinden verilmiş olan bu direktif dahilinde, Erzurum şubesi, Doğu Vilayetlerinde Türk'ün haklarını muhafaza ile beraber, tehcir esnasında yapılan kötü muamelelerde milletin katiyen dahli bulunmadığını ve Ermeni mallarının Rus istilasına kadar muhafaza edildiğini, buna karşılık Müslümanların pek gaddarane hareketlere maruz kaldığını ve hatta emir hilafına tehcirden alıkonulan bazı Ermenilerin hamilerine karşı reva gördükleri muameleleri, sağlam vesikalarla medeniyet âlemine arza ve bildirmeye ve Doğu Vilayetlerine karşı dikilen ihtiraslı bakışları hükümsüz bırakmak için çalışmaya karar veriyor (Erzurum şubesinin beyannamesi).

Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin ilk Erzurum şubesini teşkil eden zevat, Doğu Vilayetlerinde yapılan propagandalar ve bunların hedefleri, *Türklük-Kürtlük-Ermenilik* meselelerini ilmi, fenni ve tarihi bakımlardan, inceleyip araştırdıktan sonra, gelecekteki mesailerini şu üç noktada tespit ediyorlar (Erzurum şubesinin matbu raporu):

1) Katiyen göç etmemek.

2) Derhal ilmi, iktisadi, dini teşkilat yapmak.

3) Tecavüze maruz kalacak Doğu Vilayetlerinin herhangi bir bucağını müdafaada birleşmek.

Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki idare merkezinin medeni ve ilmi vasıtalarla maksadın temin edilebileceği hakkında fazla iyimser olduğu anlaşılıyor. Hakikaten bu yolda mesai sarf etmekten geri durmuyor. Doğu Vilayetlerinde Müslüman unsurların haklarını müdafaa için *Le Pays* namında Fransızca bir gazete yayımlıyor. *Hadisat* gazetesinin imtiyazını üstleniyor. Bir taraftan da İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine ve İtilaf devletleri başvekillerine muhtıra veriyor. Avrupa'ya bir heyet gönderilmesine teşebbüs ediyor *(Vesika: 7)*.

1 *Bütünüyle Erzurum Kongresi*'nde "dini, milli ve siyasi". Bkz. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, D. 1335/4-2, F. 18'den aktaran: *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, c.1, Resmî Arşiv ile Âilelerdeki Belge ve Hâtıralara Göre Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu, T.C. Ziraat Bankası, Ankara, 1993, s.5. (Y.N.)

Bu izahattan kolaylıkla anlaşılacağını zannederim ki, Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'ni vücuda getiren mühim sebep ve endişe, Doğu Vilayetlerinin Ermenistan'a verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin tahakkukunun da, Doğu Vilayetleri nüfusunda Ermenilerin çoğunluk sahibi gösterilmesine ve tarihi haklar bakımından öncelikli kabul ettirilmesine çalışanların, ilmi ve tarihi vesikalarla cihan kamuoyunu aldatmaya muvaffakiyetinde ve bir de Müslüman ahalinin Ermenileri katliam eder vahşiler olduğu iftirasının hakikat şeklinde kabulü halinde olabileceği faraziyesi hâkim oluyor. Dolayısıyla cemiyet, aynı sebepler ve vasıtalarla donanmış olarak milli ve tarihi hakları müdafaaya çalışıyor.

Karadeniz'e sahil olan mıntıkalarda da bir Rum Pontus hükümeti vücuda getirileceği korkusu vardı. İslam ahaliyi Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp, beka ve mevcudiyet haklarını muhafaza gayesiyle, Trabzon'da da bazı zevat ayrıca bir cemiyet teşkil eylemişlerdi.

Merkezi İstanbul'da olan *Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti*'nin siyasi maksat ve hedefi, isminden anlaşılmaktadır. Her halde merkezden ayrılmak gayesini takip ediyor.

Memleket dahilinde ve İstanbul'da milli varlığa düşman teşekküller

Vücuda gelmeye başlayan bu teşekküllerden başka, memleket dahilinde daha birtakım teşebbüsler ve teşekküller de vukua gelmişti. Bunlar arasında Diyarbekir *(Vesika: 8, 9),* Bitlis, Elaziz vilayetlerinde, İstanbul'dan idare olunan *Kürt Teali Cemiyeti*[1] vardı. Bu cemiyetin maksadı, yabancı himayesi altında bir Kürt hükümeti vücuda getirmekti.

Konya ve havalisinde, İstanbul'dan idare olunan *Tealii İslam Cemiyeti* teşkiline çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında *İtilaf ve Hürriyet, Sulh ve Selamet* cemiyetleri de vardı.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti

İstanbul'da, muhtelif maksatlarla gizli ve açık olmak üzere de birtakım fırka veya cemiyet unvanı altında teşekküller vardı.

İstanbul'da mühim sayılacak teşebbüslerden biri *İngiliz Muhipleri Cemiyeti* idi. Bu isimden, İngilizlere muhip[2] olanların teşkil ettiği bir cemiyet anlaşılmasın! Bence, bu cemiyeti teşkil edenler, kendi şahıslarını ve şahsi menfaatlarını sevenler ve şahıslarıyla menfaatlarının dokunulmazlığı çaresini *Loyd Corc*[3] hükümeti marifetiyle İngiliz himayesini teminde arayanlardır. Bu bedbahtların,

1 Kürdistan Teali Cemiyeti. (Y.N.)
2 Muhip: Seven, sevgi besleyen, dost. (Y.N.)
3 Lloyd George. (Y.N.)

İngiltere Devleti'nin, bütün halinde bir Osmanlı Devleti muhafaza ve himaye etmek emelinde olup olamayacağını bir defa düşünüp düşünmedikleri üzerinde durulmalıdır.

Bu cemiyete mensup olanların başında Osmanlı padişahı ve halifei ruyi zemin[1] unvanını taşıyan *Vahdettin, Damat Ferit Paşa*, Dahiliye Nezaretini işgal eden *Ali Kemal, Adil* ve *Mehmet Ali* Beyler ve *Sait Molla* bulunuyordu. Cemiyette İngiliz milletine mensup bazı maceracılar da vardı. Mesela: *Rahip Fru*[2] gibi. Ve muamelelerden ve icraattan anlaşıldığına göre, cemiyetin reisi Rahip Fru idi.

Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı. Biri aleni cephesi ve medeni teşebbüslerle İngiliz himayesini talep ve temine yönelik mahiyeti idi. Diğeri gizli tarafı idi. Asıl faaliyet bu tarafta idi. Memleket dahilinde teşkilat yaparak isyan ve ihtilal çıkarmak, milli şuuru felce uğratmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi hainane teşebbüsler, cemiyetin bu gizli kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Molla'nın cemiyetin aleni teşebbüslerinde olduğu gibi, gizli tarafında da ondan daha ziyade *rolör*[3] olduğu görülecektir. Bu cemiyet hakkında söylediklerim, sırası geldikçe vereceğim izahat ve icabında göstereceğim vesikalarla daha açık anlaşılacaktır.

Amerika mandası isteyenler

İstanbul'da bir kısım rical ve kadınlar da, hakiki kurtuluşun *Amerika mandasını* talep ve teminde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler; mutlak isabetin görüşlerinin desteklenmesinde olduğunu ispata çok çalıştılar. Bu hususta da sırası gelince bazı izahat vereceğim.

Ordumuzun vaziyeti

Genel vaziyeti tespit için ordu birliklerinin nerelerde ve ne halde olduğunu açıklamak isterim. Anadolu'da başlıca iki ordu müfettişliği tesis olunmuştu. Mütarekeye dahil olur olmaz, kıtaların muharip efradı terhis olunmuş, silah ve cephanesi elinden alınmış, harp kıymetinden mahrum birtakım kadrolar haline getirilmişti.

Merkezi, Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği'ne mensup kıtaların vaziyeti şöyle idi:

Bir fırkası (41. Fırka) Konya'da ve bir fırkası (23. Fırka) Afyon Karahisarı'nda bulunan 12. Kolordu, karargâhıyla Konya'da bulunuyordu. İzmir'de esir olan 17. Kolordu'nun Denizli'de bulunan 57. Fırka'sı da bu kolorduya ilhak edilmişti.

Bir fırkası (24. Fırka) Ankara'da ve bir fırkası (11. Fırka) Niğde'de bulunan 20. Kolordu, karargâhıyla Ankara'da.

1 Yeryüzünün halifesi. (Y.N.)
2 Rahip Frew. (Y.N.)
3 Roleur (Fr.): Rol sahibi. (Y.N.)

İzmit'te bulunan 1. Fırka, İstanbul'daki 25. Kolordu'ya bağlanmıştı. İstanbul'da da 10. Kafkas Fırkası vardı.

Balıkesir ve Bursa havalisinde bulunan 61. ve 56. Fırkalar, karargâhı Bandırma'da bulunan İstanbul'a bağlı 14. Kolordu'yu teşkil ediyorlardı. Bu kolordunun kumandanı Meclis'in açılışına kadar, merhum Yusuf İzzet Paşa idi.

3. Ordu Müfettişliği, ki müfettişi ben idim, karargâhımla Samsun'a çıkmış bulunuyordum. Doğrudan doğruya emrim altında iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sıvas'ta bulunan 3. Kolordu; kumandanı beraberimde getirdiğim Miralay Refet Bey. Bu kolorduya mensup bir fırkanın (5. Kafkas Fırkası) merkezi Amasya'da, diğer fırkasının (15. Fırka) merkezi Samsun'da idi. Diğeri, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu idi. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Fırkalarından birinin (9. Fırka) merkezi Erzurum'da, kumandanı Rüştü Bey, diğerinin (3. Fırka) merkezi Trabzon'da idi. Kumandanı Kaymakam Halit Bey idi. Halit Bey, İstanbul'a davet edilmiş olduğundan kumandadan çekilerek Bayburt'ta saklanmış, fırka vekâletle idare olunuyor; kolordunun diğer iki fırkasından 12. Fırka Hasankale doğusunda sınırda, 11. Fırka Bayazıt'ta bulunuyordu.

Diyarbekir havalisinde bulunan, iki fırkalı 13. Kolordu bağımsız idi, İstanbul'a tabi bulunuyordu. Bir fırkası (2. Fırka) Siirt'te, diğer fırkası (5. Fırka) Mardin'de idi.

Müfettişlik vazifemin geniş salahiyetleri

Benim, bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve kumandam geçerli olduğundan, fazla bir salahiyetim vardı ki, müfettişlik mıntıkasına komşu bulunan askeri kıtalara dahi tebligat yapabilecektim. Yine mıntıkamda bulunan ve mıntıkama komşu bulunan vilayetlere de tebligatta bulunabilecektim.

Bu salahiyete göre Ankara'da bulunan 20. Kolordu ve bunun mensup olduğu müfettişlik ile ve Diyarbekir'deki kolordu ile ve hemen Anadolu'nun bütün üst seviyedeki mülki memurlarıyla haberleşebilecek ve münasebette bulunabilecektim.

Bu geniş salahiyetin, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak maksadıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl verildiği garibinize gidebilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu salahiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Ne olursa olsun benim İstanbul'dan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri sebep, "Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsun'a kadar gitmek" idi. Ben, bu vazifenin yerine getirilmesinin bir makam ve salahiyet sahibi olmaya bağlı olduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir beis görmediler. O tarihte Erkânıharbiyei Umumiye'de bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar sezen zevat ile görüştüm. Müfettişlik vazifesini buldular ve salahiyetle alakalı talimatı da ben kendim yazdır-

dım. Hatta Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa bu talimatı okuduktan sonra imzada tereddüt etmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir tarzda mührünü basmıştır.

***

Genel manzarayı dar bir çerçeve içinden görüş

Bu izahattan sonra genel manzarayı daha dar bir çerçeve dahiline alarak, seri ve kolay bir surette hep beraber müşahede edelim:

Düşman devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve manen tecavüz halinde; imhaya ve parçalamaya karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet karanlık ve belirsizlik içinde tecelliyatı beklemekte. Felaketin dehşet ve ağırlığını idrake başlayanlar, bulundukları muhit ve hissedebildikleri tesirlere göre kurtuluş çaresi gördükleri tedbirlere başvurmakta... Ordu, ismi var cismi yok bir halde. Kumandanlar ve subaylar, Harbi Umumi'nin bunca mihnet ve meşakkatleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle içleri kan ağlamakta, gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumu kenarında kafaları çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul...

Burada, pek mühim olan bir noktayı da kayıt ve izah etmeliyim. Millet ve ordu, Padişah ve Halife'nin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dini ve ananevi bağlarla bağlı ve sadık. Millet ve ordu kurtuluş çaresi düşünürken bu miras kalmış alışkanlığın sevkiyle kendinden evvel yüce hilafet ve saltanat makamının kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halife ve padişahsız kurtuluşun manasını anlamak kabiliyetinde değil... Bu inanca muhalif fikir ve görüş ortaya koyacakların vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain, reddolunmuş olur...

Diğer mühim bir noktayı da ifade etmek lazımdır. Kurtuluş çaresi ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek esas gibi kabul olunmakta idi. Bu devletlerden yalnız biriyle dahi başa çıkılamayacağı vehmi, hemen bütün kafalarda yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında koskoca *Almanya, Avusturya-Macaristan* varken, hepsini birden mağlup eden, yerlere seren İtilaf kuvvetleri karşısında, tekrar onlarla husumete varabilecek vaziyetler almaktan daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu zihniyette olan yalnız avam değildi; bilhassa muhterem denilen insanlar böyle düşünüyordu.

O halde kurtuluş çaresi ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. Bir defa İtilaf devletlerine karşı düşmanca vaziyet alınmayacaktı ve padişah ve halifeye canla başla bağlı ve sadık kalmak esas şart olacaktı.

Düşünülen kurtuluş çareleri

Şimdi efendiler, müsaade buyurursanız, size bir soru sorayım: Bu vaziyet ve şartlar karşısında kurtuluş için nasıl bir karar hatıra gelebilirdi?

İzah ettiğim malumat ve gözlemlere göre üç nevi karar ortaya atılmıştı:

Birincisi, *İngiltere himayesini* talep etmek.

İkincisi, *Amerika mandasını* talep etmek.

Bu iki nevi karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı memleketlerinin muhtelif devletler arasında taksiminden ise, bütün halinde, bir devletin himayesi altında bulundurmayı tercih edenlerdir.

Üçüncü karar, *mahalli kurtuluş çarelerine yöneliktir.* Mesela, bazı mıntıkalar, kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmamak tedbirlerine girişiyor. Bazı mıntıkalar da, Osmanlı Devleti'nin imha ve Osmanlı memleketlerinin taksim olunacağını emrivaki kabul ederek kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Bu üç nevi kararın gerekçesi, vermiş olduğum izahat arasında mevcuttur.

Benim kararım

Efendiler, ben bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü, bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi. Hakikatte, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir *ata yurdu* kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi anlamı kalmamış birtakım manasız sözlerden ibaretti.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ve ne yardım talep olunmak isteniyordu?

O halde ciddi ve hakiki karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da milli hâkimiyete dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti tesis etmek!

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

***

Ya istiklal ya ölüm

Bu kararın dayandığı en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi:

Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, bağımsızlıktan mahrum bir millet, medeni insanlık karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye layık olamaz.

Yabancı bir devletin himaye ve kollayıcılığını kabul etmek, insanlık vasıflarından mahrumiyeti, acz ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Hakikaten bu derekeye düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türk'ün haysiyet ve izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evladır!

Dolayısıyla, *ya istiklal ya ölüm!*

İşte hakiki kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktı.

Bir an için, bu kararın tatbikatında muvaffakiyetsizliğe uğranılacağını farz edelim! Ne olacaktı? Esaret!

Peki efendim, diğer kararlara boyun eğmek halinde netice bunun aynı değil miydi!

Şu fark ile ki, bağımsızlığı için ölümü göze alan millet, insanlık haysiyet ve şerefinin icabı olan bütün fedakârlığı yapmakla teselli bulur ve bittabi esaret zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete nazaran dost ve düşman gözündeki mevkii farklı olur.

Sonra Osmanlı hanedan ve saltanatının devam ettirilmesine çalışmak, elbette, Türk milletine karşı en büyük fenalığı işlemekti. Çünkü millet her türlü fedakârlığı sarf ederek bağımsızlığını temin etse de, saltanat devam ettiği takdirde, bu bağımsızlığa emniyet altına alınmış gözüyle bakılamazdı. Artık vatanla, milletle hiçbir vicdani ve fikri alakası kalmamış bir sürü delinin, devlet ve millet bağımsızlık ve haysiyetinin muhafızı mevkiinde bulundurulması nasıl caiz görülebilirdi?

Hilafet vaziyetine gelince, ilim ve fennin nurlara boğduğu hakiki medeniyet âleminde gülünç kabul edilmekten başka bir mevzuu kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın tatbikatını temin için henüz milletin alışmadığı meselelere temas etmek lazım geliyordu. Herkesçe söz konusu olmasında büyük sakıncalar tasavvur olunan hususların söz konusu olmasında mutlak zaruret bulunuyordu.

Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lazım geliyordu.

Tatbikatı safhalara ayırmak ve kademe kademe yürüyerek hedefe varmak

Türk ata yurduna ve Türk'ün bağımsızlığına tecavüz edenler kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silahlı olarak karşı koymak ve onlarla mücadele eylemek icap ediyordu. Bu mühim kararın bütün icaplarını ve zaruretlerini ilk gününde ortaya koymak ve ifade etmek, elbette isabetli olamazdı. **Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakalardan ve hadiselerden istifade ederek milletin hissiyat ve fikirlerini hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe ulaşmaya**

çalışmak lazım geliyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz senelik faaliyet ve icraatımız bir mantık silsilesi ile incelenirse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel istikametin **ilk kararın çizdiği hattan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.**

Burada, zihinlerde mevcut olması ihtimali bulunan bazı tereddüt düğümlerinin çözülmesini kolaylaştırmak için, bir hakikati beraber müşahade etmeliyiz. Tezahür eden milli mücadele harici istilaya karşı vatanın kurtuluşunu yegâne hedef saydığı halde, bu milli mücadelenin muvaffakiyete yaklaştıkça safha safha bugünkü devre kadar milli irade idaresinin bütün esaslarını ve şekillerini tahakkuk ettirmesi tabii ve kaçınılmaz bir tarihi seyir idi. Bu mukadder tarihi seyri ananevi alışkanlıklarıyla derhal sezen hükümdar hanedanı, ilk andan itibaren milli mücadelenin amansız düşmanı oldu. Bu mukadder tarihi seyri ilk anda ben de müşahade ettim ve sezdim. Fakat nihayeti de kapsayan bu sezgilerimizi ilk anda tamamen ortaya koyup ifade etmedik. Gelecekteki ihtimaller üzerine fazla beyanat, giriştiğimiz hakiki ve maddi mücadeleye hayal mahiyetini verebilirdi. Harici tehlikenin yakın tesirleri karşısında etkilenenler arasında, ananelerine ve fikri kabiliyetlerine ve ruhi haletlerine aykırı olan muhtemel değişimlerden ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi. Muvaffakiyet için pratik ve emin yol, her safhayı vakti geldikçe tatbik etmekti. Milletin gelişmesi ve yükselmesi için selamet yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim. Ancak bu pratik ve emin muvaffakiyet yolu, yakın mesai arkadaşım olarak tanınmış zevattan bazılarıyla aramızda zaman zaman görüşlerde, muamelelerde, icraatta esaslı ve tali birtakım anlaşmazlıklar, kırgınlıklar ve hatta ayrılıkların da sebebi ve izahı olmuştur. Milli mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen gelişmelerinde, kendi fikriyat ve ruhiyatının kavrayış sınırı bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir. Bu noktaları, aydınlanmanız için, kamuoyunun aydınlanmasına yardımcı olmak için, sırası geldikçe, birer birer işaret etmeye çalışacağım.

Milli sır

Bu son sözlerimi özetlemek lazım gelirse, diyebilirim ki, **ben, milletin vicdanında ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir *milli sır* gibi vicdanımda taşıyarak, peyderpey bütün toplumumuza tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.**

* * *

Ordu ile temas

Şimdi efendiler, ilk iş olmak üzere bütün ordu ile temasa gelmek lazımdı.

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı'na 21 Mayıs 1919'da yazdığım bir şifrede "Genel ahvalimizin almakta olduğu vahim şekilden pek üzüldüğümü ve

elem duyduğumu; millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdani vazifeyi yakından, müşterek mesai ile en iyi yerine getirmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettiğimi; bir an evvel Erzurum'a gitmek arzusunda bulunduğumu ve fakat Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizlik yüzünden fena bir akıbete uğramak mahiyetinde bulunduğundan, buralarda birkaç gün kalmak zarureti olduğunu bildirdikten sonra, beni şimdiden aydınlatmaya yarayacak hususlar varsa bildirilmesini" rica ettim *(Vesika: 10)*.

Hakikaten Samsun ve havalisinde Rum çetelerinin İslam ahaliye tecavüzü ve zaten vasıtasız bırakılmış olan mahalli hükümetin yabancı müdahaleleri yüzünden hiçbir tedbir alamaması, vaziyeti müşkül kılmıştı.

Tanıdığımız ve kendisinden büyük enerji ümit ettiğimiz bir zatın Samsun'a mutasarrıf tayinini temin için teşebbüs almakla beraber, 3. Kolordu Kumandanı'nı geçici olarak Canik mutasarrıfı tayin ettim. Mümkün olan mahalli tedbirler alınmaya ve bilhassa ahalinin hakiki vaziyet hakkında aydınlatılmasına ve orada bulunan yabancı müfreze ve subaylarından çekinmeye ve korkmaya mahal olmadığını izaha ehemmiyet verildi ve hemen o havalide milli teşkilata girişildi.

23 Mayıs 1919'da Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı'na, "Samsun'a geldiğimi ve kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğimi ve İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceği malumattan haberdar olmak istediğimi" bildirdim.

Bu kolordunun vaziyeti ile daha İstanbul'da iken alakadar olmuştum. Güneyden Ankara havalisine şimendiferle nakli söz konusu idi. Bu nakliyatın engellenmekte olduğunu anlamış olduğumdan, İstanbul'dan hareketim günlerinde Erkânıharbiyei Umumiye Reisi olan Cevat Paşa'dan, kolordunun şimendiferle nakli gecikirse karadan yürüyerek Ankara'ya sevkini rica etmiştim. Bundan dolayı bahsettiğim şifre telgrafnamemde "20. Kolordu kısımlarının bütün mevcuduyla Ankara'ya gelmeye muvaffak olup olmayacağını" sordum. Canik livası hakkında malumat verdikten sonra, "bir iki güne kadar Samsun'dan karargâhımla bir müddet için Havza'ya gideceğimi ve her halde Samsun'dan hareketimden evvel beni aydınlatacak malumatı beklediğimi" yazdım.

20. Kolordu Kumandanı'ndan, üç gün sonra 26 Mayıs 1919'da aldığım cevapta, "İzmir'den muntazam malumat alamadıklarını, Manisa'nın da işgal edildiğini telgraf memurlarının haber verdiğini, kolordunun Ereğli'de bulunan kısımlarının bütün mevcuduyla şimendiferle nakline muvaffak olamadıklarından karadan yürüyüşe başladıklarını, fakat mesafenin uzaklığı sebebiyle Ankara'ya ne vakit ulaşacağının malum bulunmadığını" bildiriyordu.

Kolordu kumandanı aynı telgrafnamesinde "Afyon Karahisarı'nda bulunan 23. Fırka'nın mevcudunun pek az olduğundan ve orada ellerine geçen efradı bu fırkaya göndermekte olduklarından" bahsettikten sonra, "Kastamonu ve Kayseri

havalisinde asayişi bozan bazı vakalar hakkında haberler gelmeye başladığını" zikrediyor ve "peyderpey malumat vereceğini" yazıyordu *(Vesika: 11).*

27 Mayıs 1919 tarihinde, Havza'dan, 20. Kolordu Kumandanı'ndan ve aynı zamanda bu kolordunun mensup olduğu Konya'daki Ordu Müfettişliği'nden "Afyon Karahisarı'ndaki fırkanın takviyesi için hangi kaynaklardan istifade edilmekte olduğunu ve kuvvetinin artırılmasına maddi imkân bulunup bulunamayacağını ve bugünkü ahval ve vaziyetimize göre bu fırkaya nasıl bir vazifenin verilmesinin düşünüldüğünü" sordum *(Vesika: 12, 13).*

Kolordu Kumandanı 28 Mayıs 1919'da sorduğum hususlara dair malumat veriyor ve "23. Fırka, düşmanın bir işgali vaziyeti karşısında mevkiini terk etmeyecek ve tecavüze uğrarsa, mahalli ahaliden alacakları takviye ile mevkiini müdafaa edecektir" diyordu *(Vesika: 14).*

Ordu müfettişi de 30 Mayıs 1919'da verdiği cevapta "23. Fırka, Karahisar'daki asayişi muhafaza ile beraber, her türlü işgal hadisesine, her türlü vasıtalarla mukavemet edecektir" diyordu. Bu vasıtaların hazırlanmakta olduğunu ve Konya'da orduya yardımcı olabilecek bir kuvvet hazırlanmasına çalışıldığını, ancak bir isim ve unvana sahip olmadığını bildiriyordu.

Ben, müfettişliğe yazdığım telgrafta, "Konya'da bir vatan ordusu teşkil edilmekte olduğuna dair bazı havadisler duyulmuştur, bunun mahiyet ve teşkilatı nedir" demiştim. Böyle bir soru yöneltmekten maksadım, biraz da teşvike ve uyarmaya vesile olmak idi. Müfettişliğin son malumatı bunun üzerinedir *(Vesika: 15).*

Kolordu Kumandanı bu soruma "Konya'da vatan ordusunun teşkilinden haberdar değilim" cevabını vermişti.

20. Kolordu ve Konya'daki Ordu Müfettişliği ile temasım neticesinde edindiğim malumattan teyakkuz ve uyanıklığı gerektiren noktaları 1 Haziran 1919'da Erzurum'da 15. Kolordu ve Samsun'da 3. Kolordu ve Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandanlarına bildirdim *(Vesika: 16).*

Trakya'da bulunan kuvvet ve kumanda vaziyetini bilmiyordum. O mıntıka ile de irtibat tesisi lazım idi. Bu maksatla, İstanbul'da, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşa'dan 16 Haziran 1919'da şahsi şifre ile -Cevat Paşa ile ayrıldığım gün gizli ve şahsi bir şifre kararlaştırmış idik- Edirne'de kolordu kumandanının kim olduğunu ve Cafer Tayyar Bey'in nerede bulunduğunu sordum *(Vesika: 17).* Cevat Paşa 17 Haziran'da cevap verdi. "Cafer Tayyar Bey'in 1. Kolordu Kumandanı olarak Edirne'de bulunduğunu" öğrendim *(Vesika: 18).*

Amasya'dan 18 Haziran 1919 tarihinde, Edirne'de 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e şifre ile verdiğim direktifte esaslı olarak şu hususları kaydettim: "Milli bağımsızlığımızı boğan ve vatanın parçalanması tehlikelerini hazırlayan İtilaf devletlerinin icraatı ve merkezi hükümetin esir ve âciz vaziyeti malumunuzdur."

"Milletin mukadderatını bu mahiyette bir hükümete teslim etmek, yok olmaya boyun eğmektir."

"Trakya ve Anadolu milli teşkilatını birleştirecek ve milli sadayı gür sesle cihana duyuracak emin bir mahal olan Sıvas'ta müşterek ve kuvvetli bir heyet teşkili kararlaştırılmıştır."

"Trakya-Paşaeli Cemiyeti, salahiyet sahibi olmamak üzere İstanbul'da bir heyet bulundurabilir."

"Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyelerinden bazılarıyla fikir alışverişinde bulunmuştum. Şimdi zamanı geldi. İcap edenlerle gizlice görüşerek derhal teşkilat yapınız ve benim yanıma da delege olarak kıymettar bir iki zat gönderiniz. Onlar gelinceye kadar Edirne vilayetinin haklarının savunucusu olmak üzere beni vekil ettiklerine dair imzaları altında bir vesikayı imzanızla şifreli telgrafla bildiriniz."

"Bağımsızlık gayesinin elde edilmesine kadar tamamıyla milletle birlikte, fedakârane çalışacağıma mukaddesatım namına yemin ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek katidir."

Trakya'nın manevi kuvvetini takviye maksadıyla bu talimata şu malumatı da ekledim: "Anadolu ahalisi baştan aşağı yekvücut bir hale getirildi. Kararlar, istisnasız tekmil kumanda heyetleri ve arkadaşlarımızla müşterek alınıyor. Vali ve mutasarrıfların hemen hepsi bizimle beraberdir. Anadolu'daki milli teşkilat kaza ve nahiyelere kadar genişledi. İngiliz himayesi altında bir bağımsız Kürdistan teşkili hakkındaki propaganda ve taraftarları bertaraf edildi, Kürtler Türklerle birleşti" *(Vesika: 19)*.

* * *

Yunan ordusunun Manisa ve Aydın civarını işgali

Bu tarihe kadar Yunan ordusunun Manisa ve Aydın civarlarını da işgal eylediğinden haberdar oldum. Fakat İzmir'de ve Aydın'da bulunduklarını bildiğim kuvvetlerin ne halde olduklarına dair hiçbir taraftan henüz açık bir malumat elde edemiyordum. Doğrudan doğruya bu kuvvetler kumandanlarına da bazı emirler yazmıştım. Nihayet 29 Haziran'da, 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'in iki gün evvelki tarihli bir şifre telgrafını aldım.

56. Fırka'ya İzmir'de Hürrem Bey namında bir zat kumanda ediyormuş. Bu zat ve İzmir'deki iki alayın kılıç artıkları, subaylarıyla beraber hemen hepsi esir olmuşlar. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanya'ya nakletmişler. Bekir Sami Bey bu kılıç artıklarının kumandasını üstlenmek üzere gönderilmiş.

Bekir Sami Bey, 27 Haziran 1919 tarihli telgrafnamesinde, 22 Haziran 1919 tarihli iki emrimi ancak 27 Haziran'da Bursa'ya vardığında alabildiğini

söylüyor ve verdiği malumat ve izahatta "Milli maksatları fiil mevkiine ulaştıracak kâfi vasıtalar bulamadığımdan, fırkamı tanzim ve ıslaha muvaffak olursam daha iyi hizmetlerin icrasını mümkün gördüğümden, 21 Haziran sabahı Kula'dan Bursa istikametinde harekete mecbur oldum. Bununla beraber, birçok engellere rağmen milli hareketin memleketin kurtarılması için elzem olduğu fikrini her tarafa yaymaya muvaffak oldum" diyor, kanaat ve icraatıma kuvvetli imanı olduğunu bildiriyor ve bu hususta hemen teşebbüslere başladığını, Çine'de bulunan 57. Fırka'ya da emir vermekliğimi ve kendisine de emir vermekte devam etmemi istiyordu *(Vesika: 20)*.

* * *

Milli teşkilat vücuda getirilmesi ve milletin ikazı

Bir hafta kadar Samsun'da ve 25 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar Havza'da kaldıktan sonra Amasya'ya gittim. Bu müddet zarfında bütün memlekette milli teşkilat vücuda getirilmesi lüzumunu tamimen bütün kumandanlara ve üst seviyedeki mülki memurlara tebliğ ettim.

Dikkate değerdir ki, İzmir'in ve bunu takiben Manisa'nın ve Aydın'ın işgali ve icra olunan tecavüz ve mezalim hakkında henüz millet aydınlanmamış ve milli mevcudiyete vurulan bu feci darbeye karşı alenen herhangi bir üzüntü ve şikâyet ortaya konulmamıştı. Milletin bu haksız darbe karşısında sessiz ve hareketsiz kalması, elbette milletin lehinde yorumlanamazdı. Onun için milleti ikaz edip harekete getirmek lazımdı. Bu maksatla 28 Mayıs 1919 tarihinde, valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'da 15. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu ve Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandanlıklarına, Konya'da Ordu Müfettişliği'ne tamimen şu yolda tebligatta bulundum:

İzmir'in ve maalesef bunu takip eden Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha aleni hissettirmiştir. Ülke bütünlüğümüzün muhafazası için, milli tezahüratın daha canlı olarak gösterilmesi ve devam ettirilmesi lazımdır. Milli hayat ve bağımsızlığı yaralayan işgal ve ilhak gibi hadiseler bütün millete kan ağlatmaktadır. Üzüntülerin önü alınamıyor. Hazım ve tahammül edilemez olan bu ahvalin derhal giderilmesini bütün medeni milletlerle büyük devletlerin adalet ve tesirinden sabırsızlıkla beklemek zemininde, önümüzdeki hafta zarfında ve muhtelif vilayetlere göre Pazartesi başlayıp Çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak milli tezahüratta bulunulması ve bunun bütün bağlı yerlere de yayılması ve bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Babıâli'ye tesirli telgraflar verilmesi ve yabancı olan yerlerde yabancılara da tesir yapılmakla beraber, milli tezahüratta adap ve sükûnetin fevkalade korunması ve Hıristiyan halka karşı bir taarruz ve gösteri ve husumet gibi tavırlar alınmaması elzemdir. Zatıâlilerinin bu fikirler etrafında hassas ve tesirli bulunmaları dolayısıyla işin iyi idaresinden ve muvaffakiyetten âcizlerinde tam bir güven mevcuttur. Neticesinin bildirilmesini rica eylerim.

Mitingler, milli tezahürler

Verdiğim bu talimat üzerine her yerde mitingler yapılmaya başlandı.

Yalnız sınırlı sayıdaki yerlerde, bazı kuruntular tesiriyle tereddüt edildiği anlaşılmıştır. Mesela, 15. Kolordu Kumandanı'nın Trabzon hakkında gönderdiği 9 Haziran 1919 tarihli şifreden *(Vesika: 21):* "Miting esnasında Rumların münasebetsizliğine maruz kalınması ve hiç yoktan bir hadise çıkması düşüncesinden dolayı mitinge karar verilmiş iken fiil mevkiine konulmadığı... miting heyetinin toplantısında *İstrati, Polidi*'nin[1] de hazır bulunduğu" anlaşılıyordu.

Trabzon, Karadeniz sahilinde mühim bir merkez olduğundan, orada milli teşebbüsler ve faaliyet hususlarında tereddütlü hareket ve Yunanlılar aleyhinde milli tezahürat müzakerelerine İstrati, Polidi Efendileri iştirak ettirmek gibi teşebbüsün ciddiyetsizliğine işaret edecek gevşeklikler, bittabi İstanbul ve düşmanlar için pek kıymetli emareler kabul edilir.

Verdiğim talimattaki görüşü aleyhte kullanacak kadar maharet gösterenler de oldu. Mesela, Sinop'a yeni tayin olunan bir mutasarrıf, orada yapılan tezahüratı bizzat yürütüyor ve miting kararlarını bizzat yazıp ahaliye imza ettirdiğini söylüyor ve bize de bir suretini gönderiyor. Bu zatın zavallı ahaliye gürültü patırdı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde şu satırlar gizleniyordu: "Türkler ilerleyemedi ve gelişemedi ve Avrupa'nın medeni esaslarını kabul edemeyip özümleyemediyse, bu da şimdiye kadar iyi bir idareye mazhar olamamasından ileri gelmiştir. Türk milleti, ancak kendi padişahının saltanat ve hâkimiyeti altında olmak şartıyla, Avrupa'nın nezaret ve denetimiyle teşekkül edecek bir idare ile yaşayabilir."

Efendiler, Sinop ahalisi namına İtilaf devletleri temsilcilerine verilen 3 Haziran 1919 tarihli bu muhtıranın altındaki imzalara göz gezdirirken müftü vekili efendinin imzasını müteakip gördüğüm imza, arz ettiğim satırları yazan ve yazdıran ruhu bana keşfettirdi. O imza, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ikinci reisi olan zatın imzası idi.

Milli tezahürlerin akisleri

Her tarafta tezahürat yapılması için yaptığım tebligat tarihinden üç gün sonra, yani 31 Mayıs 1919 tarihli Harbiye Nazırı'nın şu telgrafını aldım:

İngiltere Fevkalade Komiserliği'nden Babıâli'ye tebliğ olunup Harbiye Nazereti'ne verilen nota sureti aynen aşağıdadır:

Bugüne kadar gelen raporlardan 3. Kolordu mıntıkasında adi eşkıyalıktan başka bir şey olmadığı malum olmakla beraber, son notada beyan olunan ahval hakkında özel tahkikat icrası ile neticesinin süratle bildirilmesini rica ederim.

31.5.1919

Harbiye Nazırı
Şevket

1 Polidis. (Y.N.)

Suret

1. Sıvas'taki mevcut hal ve mevki ve bu şehirde veyahut bu şehrin yakınında büyük miktarda toplanmakta bulunan Ermeni mültecilerinin selametine dair son zamanlarda oldukça endişe verici havadis almış olduğumu zatı samii fehimanelerine bildirmekle iftihar ederim.

2. Dolayısıyla askeri kumandanının memuriyet dairesi dahilinde bulunan Ermenilerin iyi muhafazası ile himayeleri için bütün mümkün tedbirleri almasını emreden ve herhangi bir kıtal veyahut kötü muamele vukua geldiği takdirde kendisinin doğrudan doğruya mesul tutulacağını bildiren bir telgrafnamenin Harbiye Nezareti Celilesince belirtilen kumandana acilen çekilmesi hususunda emirler verilmesini zatı samii fehimanelerinden rica ederim.

3. Bu talimata benzer talimatın ilgili mülki memurlara verilmesini ayrıca rica ederim.

4. Memleket dahilindeki asayişsizlik hakkında zatı samii fehimanelerinin ne derece haklı surette endişeli bulunduklarını bildiğim için, zatı samii fehimanelerine ayrıca işbu (...) uyulacağından eminim.

5. Söz konusu olan talimatın veriliş tarihi hakkında verilecek malumatın beni sevindireceğini beyan ederim.

Sıvas Vali Vekâleti'nden 2 Haziran 1919 tarihli aldığım bir telgrafta da "bugün Miralay *Dömanj*[1] imzasıyla alınan telgrafnamede 'Aziziye'de İzmir'in işgali üzerine Hıristiyanların katledilmekle tehdit edildiği ve bu ise uygun olmayıp size vaziyeten haber veriyorum ki, bu haller Müttefik askerleri tarafından vilayetinizin işgaline sebep olur' mealinde bildirimlerde bulunulmaktadır... vs." denilmekte idi.

Hakikatte, ne Sıvas'ta endişe verici bir hal vardı ve ne de Hıristiyanların katledilmekle tehdit edildiği vaki idi. Mesele, milletçe yapılmaya başlanılan mitinglerden etkilenen ve bunu emellerinin husulüne mâni sayan Hıristiyan unsurların, yabancıların nazarı dikkatini çekmek için kasıtlı yaydıkları haberler kabilinden olarak kabul etmek lazımdır *(Vesika: 22, 23, 24)*. Harbiye Nezareti'nin nota suretini ihtiva eden telgrafına verdiğim cevabı aynen arz edeceğim:

İstihbarat — 3 Haziran 1919
Gayet aceledir
Adet
58

Harbiye Nezareti Celilesine

C: 2 Haziran 1919 şifre:

Sıvas ve civarında evvelce bulunan Ermenileri ve daha sonra gelen mültecileri dehşete düşürecek hiçbir hadise olmamıştır. Ne Sıvas'ta ve ne de civarında endişe verici

1 Demange. (Y.N.)

hiçbir hal yoktur. Herkes sakince iş ve güçleriyle meşguldür. Bunu kati surette arz ve temin ederim. Dolayısıyla İngiliz notasındaki istihbarat kaynağının ne olduğu âcizlerince bilinmek lazımdır. İzmir'in ve Manisa'nın işgali acı haberi üzerine İslam ahalice yapılan ve Hıristiyan unsurlar hakkında hiçbir husumet fikri ihtiva etmeyen toplantılardan belki de bazılarının ürkmüş olmaları hatıra gelmektedir. İtilaf devletleri milletimizin haklarına ve bağımsızlığına riayetkâr kaldıkça ve millet vatanın bütünlüğünün dokunulmazlığından emin bulundukça gayrimüslim unsurların korkuya kapılmasına hiçbir sebep yoktur ve bu konuda devlete karşı her türlü mesuliyeti taahhüt ve buna tamamıyla emniyet buyurulmasını istirham ederim. Fakat milli bağımsızlık ve mevcudiyeti imha ve hayatın bekasını tehlikeye düşüren işgal, suikast ve tecavüz gibi İzmir havalisinde görülmekte olan fiiliyatın benzerlerinin ortaya çıkmasına karşı ne milletin heyecanını ve vicdani üzüntülerini ve ne de buna dayalı milli tezahüratı men etmek ve durdurmak için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi, bu yüzden ortaya çıkacak vakaların ve hadiselerin karşısında da mesuliyet kabul edebilecek ne kumandan ve ne de mülkiye memuru ve ne de hükümet tasavvur ederim.

Mustafa Kemal

Bu nota suretiyle tarafımdan verilen cevap sureti bütün kumandanlara, vali ve mutasarrıflara tamimen tebliğ edildi.

Bu tarihlerde bütün milletin İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne iştirakle İngiltere müzaheretinin[1] talep edilmesi, bu cemiyet namına, Sait Molla imzasıyla bütün belediye riyasetlerine bir telgrafla bildirildiği ve bu telgrafın tesirini neticesiz bırakmak için milleti lüzumu gibi aydınlatmakla beraber hükümet nezdindeki teşebbüslerim malumunuz olmuştur *(Vesika: 25)*. Bundan başka 27 Mayıs 1919 tarihinde *Türkiye-Havas-Royter*[2] ismindeki ajansın, toplanan *Saltanat Şûrası* hakkındaki tafsilatta "heyetteki herkesin fikri, Türkiye'nin büyük devletlerden birinin müzaheretini[1] temin merkezindedir" havadisini yayımlayıp tamim etmesi üzerine Sadrazam'a "Milletin milli bağımsızlığı muhafazaya kararlı olduğunu ve bütün uğursuz neticelere karşı en son fedakârlığı göze aldırdığını ve milli vicdanı temsil etmeyen ihbarların endişe verici akisler doğurduğunu" yazmakla beraber, bütün milleti de bu keyfiyeten nasıl haberdar ettiğimi başka bir münasebetle beyan etmiştim.

Sadrazam Ferit Paşa'nın Paris'e malum olan daveti üzerine, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantı günlerinde bazı beyanatta bulunmuştum. Bu meselede görüşümün ve hareket suretimin ne olduğunu açıklamak maksadıyla şu vesikayı aynen arz edeceğim:

1 Müzaheret; müzahir, zahir: (Sözcük anlamları) yardım etme, arkalama, kollama; arka çıkan, kollayan, yardım eden. Ancak Türkiye'nin ABD veya İngiliz mandası altına sokulması tartışmalarında manda kavramını yumuşatarak ifade eden bir anlamda kullanıldı. (Y.N.)
2 Reuter. (Y.N.)

Şifre
Aceledir
Zata mahsustur

Havza, 3.6.1919

Samsun'da 3. Kolordu Kumandanı Refet Beyefendi'ye
Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretleri'ne
Canik Mutasarrıfı Hamit Beyefendi'ye
Erzurum Valisi Münir Beyefendi'ye
Sıvas Vali Vekili Hâkim Hasbi Efendi Hazretleri'ne
Kastamonu Valisi İbrahim Beyefendi'ye
Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne
Konya'da Yıldırım Kıtaları Müfettişi Cemal Paşa Hazretleri'ne
Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandan Vekili Cevdet Beyefendi'ye
Van Valisi Haydar Beyefendi'ye

Fransa siyasi temsilcisi Mösyö *Döfrans*'ın[1] Sadrazamlık makamına gelerek Osmanlı'nın haklarını Konferans huzurunda müdafaa için Paris'e gidebileceklerini tebliğ eylediği, Dahiliye Nezareti'nin resmi tebligatından ve ajans neşriyatından anlaşılmıştır. İzmir vakası üzerine milletimizin gösterdiği milli bağlılık ve bu suretle bağımsızlığın muhafazası hususunda tezahür eden kati azmi neticesi olan bu mazhariyet şükrana değerdir. Fakat buna rağmen Yunanlılar İzmir vilayetinde işgalden men edilmiş değildir. Her halde milletin, haklarını idrak etmiş ve onu çiğnetmemek için yekvücut olarak fedakârane harekete hazır olduğu İtilaf devletlerine karşı gösterilmeye ve ispata devam edildikçe söz konusu devletlerin milletimize hürmetkâr ve haklarına riayetkâr olacağına şüphe yoktur.

Sadrazam Paşa Hazretleri'nin Konferans huzurunda Osmanlı'nın haklarını müdafaa için büyük gayret gösterecekleri tabiidir. Ancak milletçe katiyen müdafaası talep olunan ve gerekli görülen haklar, bilhassa iki noktada nezaket kazanır. Birincisi, mutlak surette devlet ve milletin tam bağımsızlığı. İkincisi de vatanın asli kısımlarında çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesidir. Bu hususta Paris'e harekete hazırlanan heyetin görüşüyle milli vicdanın kati talebi arasında tam mutabakat şarttır. Aksi takdirde millet gayet müşkül vaziyette ve telafi edilemez emrivakiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi doğuran sebepler şunlardır: Sadrazam Paşa Hazretleri duyulan beyanatında bir Ermeni özerkliği esasını kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun sınırını zikretmedi. Bundan Doğu Vilayetleri ahalisi bittabi üzüntü duydu ve keyfiyetin açıklanmasını istemeye mecbur oldu. Toplanmış olan Saltanat Şûrası'nda da hemen herkes milli bağımsızlığın muhafazasını ve milletin mukadderatının bir milli şûraya bırakılmasını talep eylediği halde, yalnız, hükümetin dayandığı İtilaf ve Hürriyet Fırkası namına Reisi Sadık Bey'in yazılı ifadesinde İngiltere'nin himayesi teklif olundu. Geniş bir Ermenistan özerkliğini ve devletin bir yabancı himayesini kabul meselelerinde milli arzu ile mevcut hükümetin görüşünde mutabakat olmadığı görülüyor. Sadrazam Paşa Hazretleri'yle beraberinde hareket edecek olan heyetin milletin haklarını müdafaada takip edeceği esaslar ve program milletçe malum olmadıkça,

1 Defrance. (Y.N.)

arz olunan noktalarda endişeye kapılmaktan kaçınılamaz. Bu suretle vilayetlerdeki ve bağlı yerlerdeki Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin temsilci heyetleri ve henüz teşkilatı tamamlanamayan yerlerde de belediye heyetleri tarafından Sadrazam Paşa Hazretleri'ne ve doğrudan doğruya Zatı Şahane'ye telgrafnamelerle müracaat edilerek, milli tam bağımsızlığın dokunulmazlığının ve milli çoğunluğun haklarının korunmasının milletçe esas şart olduğu beyan ve buna göre gidecek heyetin müdafaa esaslarını millete resmen ve alenen bildirmesi talep olunmalıdır. Milletin bu hareket tarzıyla, gidecek heyetin müdafaasına çalışacağı esasların hakikaten milletin arzu ve talebi olduğu İtilaf devletlerince malum olacak ve bittabi daha ziyade ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak heyetin vazifesini kolaylaştıracaktır. Bildirilen bu görüşlerin icap edenlere süratle ulaştırılıp bildirilmesini vatanımızın mukadderatı namına zatıâlii vatanperverilerinden hassaten istirham eylerim. Bu telgrafın ulaştığı zamanın bildirilmesini de rica ederim.

Mustafa Kemal

İstanbul'a geri çağrılışım

Bu tarihten beş gün sonra, yani 8 Haziran 1919'da İstanbul'a Harbiye Nazırı tarafından davet olunduğumu ve gizli sorum üzerine kimler tarafından ve ne için talep edildiğimi ricalimizden bir zatın haber verdiğini vaktiyle bir münasebetle vuku bulan beyanatımda ifade etmiştim. O zat, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti makamında bulunan Cevat Paşa idi. Bunun üzerine İstanbul ile vuku bulmuş olan haberleşmelerin bir kısmı herkesçe malum olmuştur. Bu haberleşmeler, Erzurum'da istifa ettiğim tarihe kadar muhtelif harbiye nazırlarıyla ve doğrudan doğruya saray ile devam etmiştir.

Anadolu'ya dahil olalı bir ay olmuştu. Bu müddet zarfında bütün ordular aksamıyla temas ve irtibat temin edilmiş ve millet mümkün olduğu kadar aydınlatılarak teyakkuza getirilmiş ve uyandırılmış, milli teşkilat fikri yayılmaya başlamıştı. Genel vaziyeti artık bir kumandan sıfatıyla sevk ve idareye devam imkânı kalmamıştı. Vuku bulan davet emrine itaat etmemiş ve icabet göstermemiş olmakla beraber, milli teşkilat ve harekâtın sevk ve teminine devam etmekte olduğuma göre, şahsen asi vaziyete geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve bilhassa tatbikine karar verdiğim teşebbüslerin ve icraatın esaslı ve şiddetli olacağını tahmin güç değildi. Dolayısıyla teşebbüslerin ve icraatın bir an evvel şahsi olmak mahiyetinden çıkarılması ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını temin ve temsil edecek bir heyet namına olması elzemdi.

Sıvas'ta genel bir milli heyet toplamak kararı

Bu sebeple 18 Haziran 1919 tarihinde Trakya'ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın tatbiki zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki, o nokta, Anadolu ve Rumeli milli teşkilatını birleştirerek, bir merkezden temsil ve idare eylemek üzere, Sıvas'ta genel bir milli heyet top-

lamaktı. Bu maksadın temini için yaverim Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da dikte ettiğim tamimin esas noktaları şunlar idi:

1. Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.

2. Merkezi hükümet üstlendiği mesuliyetin icaplarını yerine getirememektedir. Bu hal, milletimizi yok olmuş tanıttırıyor.

3. Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4. Milletin hal ve vaziyetini göz önünde tutmak ve haklarının sesini cihana işittirmek için her türlü tesir ve denetimden uzak bir milli heyetin varlığı elzemdir.

5. Anadolu'nun her bakımdan en emin mahalli olan Sıvas'ta milli bir kongrenin süratle toplanması kararlaştırılmıştır.

6. Bunun için tekmil vilayetlerin her livasından milletin itimadına mazhar üç delegenin mümkün sürat ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir.

7. Her ihtimale karşı keyfiyetin bir *milli sır* halinde tutulması ve delegelerin lüzum görülen mahallerde seyahatlerinin kılık değiştirerek yapılması lazımdır.

8. Doğu Vilayetleri namına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. Belirtilen tarihe kadar diğer vilayetlerin delegeleri Sıvas'a ulaşabilirlerse, Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sıvas genel toplantısına dahil olmak üzere hareket eder *(Vesika: 26).*

Görüyorsunuz ki, bu dikte ettiğim husus, zaten vermiş ve dört gün evvel Trakya'ya tebliğ etmiş olduğum bir kararın Anadolu'ya da tamimen tebliğiyle alakalı bulunuyor. Bu kararın 21/22 Haziran 1919 gecesi, karanlık bir odada alınmış korkunç ve esrarengiz, yeni bir karar olmadığı, zannımca kolaylıkla takdir buyurulur.

Bu noktanın açıklığa kavuşması için, arzu buyurursanız küçük bir izahta bulunayım.

Efendiler, o müsvedde işte aynen şu kâğıtlardır. (Göstererek) Dört maddeyi ihtiva ediyor, muhteviyatını beyan ettim. Nihayetinde benim imzam vardır. Bir de vazife itibariyle erkânıharbiye reisim bulunan Miralay Kâzım Bey'in (şimdiki İzmir Valisi Kâzım Paşa), erkânıharbiyemden tebliğe memur Hüsrev Bey'in (şu anda sefir), askeri makamlara şifre eden yaverim Muzaffer Bey'in ve mülki makamlara şifre eden bir memur efendinin imzaları vardır. Bundan başka daha bazı imzalar vardır.

Bu imzaların bu müsveddeye konması güzel bir talih ve tesadüftür.

Adını saklayan bir tanıdığın Amasya'ya gelmesi

Daha Havza'da bulunduğum sırada, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'dan bir şifre telgraf aldım. Bu telgraf, "tanıdığınız bir zat bazı arkadaşlar ile İstanbul'dan buraya gelmiştir. Hareket suretleri hakkında ne emir buyuruyorsunuz" mealinde idi. Adeta bir muammayı andıran bu telgraf, pek ziyade merakıma ve şaşırmama sebep oldu. Söz konusu zatı tanıyorum, benden hareket hattı soruyor, Ankara'da arkadaşım olan emin bir kumandanın yanında, telgraf da şifredir. O halde neden ismini şifre olarak dahi yazdırmaktan çekiniyor?! Bir hayli düşündüm. Anlar gibi oldum. Tahmin buyurulur ki, muamma halliyle iştigale zamanım müsait değildi. Fakat, Fuat Paşa'yı yakından görmek, mıntıkaları, muhitleri, düşünceleri hakkında fikir alışverişinde bulunmak, bence pek ziyade arzuya değer idi. Bu muammalı telgraftan ilham alarak kendisine şu ricada bulundum: "Ankara'dan ayrıldığınızı hissettirmeyecek tertibat ve tedbirleri aldıktan sonra, isim ve kıyafet değiştirerek birkaç gün için süratle bana geliniz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da beraber getiriniz."

Hakikaten Fuat Paşa, dediğim gibi Havza'ya hareket eder. Fakat, bazı zorlayıcı sebeplerden dolayı, derhal Havza'yı terk edip Amasya'ya gitmeye mecbur olmuştum. Fuat Paşa, Havza yolunda vaziyeti anlar ve Amasya'ya yönelir. İşte bu suretle 21/22'de Amasya'da nezdimde bulunuyor. İsmi şifrede zikrolunmayan zat da Rauf Bey idi.

İstanbul'u terk etmek üzere, ikametgâhımdan otomobile bineceğim esnada Rauf Bey nezdime gelmişti. Bineceğim vapurun takip olunacağını ve İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre, belki de Karadeniz'de batırılacağımı emin kaynaktan işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa batıp boğulmayı tercih ettim. Ve hareket ettim. Kendisine de önünde sonunda İstanbul'dan çıkmak mecburiyetinde kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim.

Rauf Bey, hakikaten İstanbul'dan çıkmak lüzumunu hissetmiş ve çıkmış... Fakat benim yanıma gelmedi. Arkadaşı olan 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey'le buluşmak üzere ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde daha faal ve daha faydalı olacağını farz ederek Bandırma-Akhisar yoluyla Manisa havalisine gitmiş. Gittiği yerde, manevi ahvali bozuk, vaziyeti tehlikeli ve müthiş görmüş. Derhal isim değiştirerek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyon Karahisar üzerinden Aziziye-Sivrihisar yoluyla ve araba ile de Ankara'ya, Fuat Paşa'nın nezdine gelmiş ve bana müracaat etmiş. Pek güzel ama! ismini saklamak suretiyle beni üzmekte mana var mıydı?

Diğer taraftan, 3. Kolordu Kumandanım olup Samsun Mutasarrıflığı'nda bıraktığım Refet Bey'i artık Sıvas'a, kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç defa gelmesi için emir vermiştim. Bağlı yerlere çıkmış. Emirlerime cevap dahi alamıyordum. Nihayet o da, tesadüf eseri o gün gelmişti.

Rauf ve Refet Beylerin tereddüdü

Şimdi, imza meselesine gelelim:

Ben, müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da imzalanmasını arzu ettim. O esnada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa diğer bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, misafir olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendinde bir alaka ve salahiyet görmediğini nezaketen ifade etti. Bunun tarihi bir hatıra olduğunu ifade ederek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imza etti.

Refet Bey, imzadan kaçındı ve böyle bir kongrenin yapılmasındaki maksat ve faydayı anlayamadığını söyledi.

İstanbul'dan beri beraber getirdiğim bu arkadaşın -tuttuğumuz yola nazaran- anlaşılması pek basit olan bir meselede gösterdiği fikri ve hissi haletten elem duydum. Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa, görüşümü anlayınca derhal imza etti. Fuat Paşa'ya, Refet Bey'in tereddüdü sebebini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Bey'den biraz ciddi surette açıklama istedikten sonra, Refet Bey müsveddeyi eline alarak kendine mahsus bir işaret koydu. Öyle bir işaret ki, bunu bu müsveddede bulmak biraz müşküldür.

(Buyurun! Merak eden inceleyebilir.)

Efendiler, lüzumsuz gibi görülebilen bu izahat, müteakip senelere ve hadiselere ait bazı karanlık noktaları aydınlatmaya yararlı olur zannıyla yapılmıştır.

İstanbul'da bazı zatlara gönderdiğim mektup

Kongreye daveti içeren tamim, mülki ve askeri makamlara şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbul'da bulunan bazı zevata da gönderildi. Fakat bu zevata ayrıca bir de genel mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım zevat şunlardı: Abdürrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vâsıf Bey, Ferit Bey (Nafıa Nazırı idi), Sulh ve Selamet Fırkası Reisi Ferit Paşa (daha sonra Harbiye Nazırı oldu), Cami Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupta söylediğim noktaları kısaca tekrar edeceğim:

1. Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük gayeleri hiçbir vakit kurtaramaz.

2. Bunlar, ancak milletin sinesinden bilfiil doğan müşterek kudrete dayanırsa kurtarıcı olur.

3. Zaten acı olan vaziyeti tehlikeli şekle koyan en tesirli etken, İstanbul'daki muhalif cereyanlar ve milli emelleri zararlı bir şekilde yalnızlaştıran siyasi ve gayri milli propagandalardır. Bunun cezasını vatanımız aleyhinde fazlasıyla görmekteyiz.

4. Artık İstanbul, Anadolu'ya hâkim değil, tabi olmak mecburiyetindedir.

5. Size düşen fedâkarlık pek büyüktür *(Vesika: 27)*.

***

Ali Kemal Bey'in tamimi

25 Haziran'a kadar Amasya'da kaldım. Hatırlardadır ki, o tarihlerde Dahiliye Nezareti'nde bulunan Ali Kemal Bey, benim azledildiğim ve artık benimle hiçbir resmi muameleye girişmemek ve hiçbir talebimi yerine getirmemek hususunda şifre ile bir tamim yapmıştı.

23 Haziran 1919 tarih ve 84 numaralı olan bu şifre, muhteviyatı dikkat çekici bir zihniyeti gösterir vesika olduğu için aynen arz edeceğim:

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in 23.6.1919 tarihli
ve 84 numaralı şifresinin çözülmüş suretidir:

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber, günümüz siyasetini o derece bilmediği için, büyük hamiyet ve gayretine rağmen, yeni memuriyetinde asla muvaffak olamadı. İngiliz fevkalade temsilcisinin talep ve ısrarıyla azledildi ve edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Reddi İlhak Cemiyetleri gibi Karesi ve Aydın havalisinde İslam ahaliyi haksız yere kırdırmaktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen emirsiz, saygısız ve gayri kanuni teşkil edilen bazı heyetler için öteden beri çektiği telgrafnamelerle de siyasi hatasını idareten de artırdı. Adı geçenin İstanbul'a getirtilmesi Harbiye Nezareti'ne ait bir vazifedir. Lakin Dahiliye Nezareti'nin size kati emri, artık o zatın azledilmiş olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir resmi muameleye girişmemek, hükümet işleriyle alakalı hiçbir talebini yerine getirtmemektir. Bu talimat dairesinde hareket eylemekle ne gibi mesuliyetlerin ortadan kalkacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim ve vahim dakikalarda memur, ahali, her Osmanlıya düşen en büyük vazife, Sulh Konferansı'nca mukadderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken, artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, akıllıca ve tedbirlice hareketleri örnek almak, fırka, mezhep, ırk ihtilaflarını gözetmeksizin, her ferdin hayatını, malını, ırzını koruyarak, medeniyet gözünde bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?

Ali Kemal Bey ve Padişah

Bu şifre tamimden, ben, ancak Sıvas'a ulaştığım 27 Haziran 1919 tarihinde haberdar oldum. Ali Kemal Bey, 23 Haziran tarihinde bu tamimi ile düşmanlara ve Padişah'a mühim bir vazife yaptıktan sonra 26 Haziran 1919 tarihinde hükümetten çekilmiştir. Ali Kemal Bey'in Sadaret'e verdiği resmi istifanameden başka, saraya gidip Padişah'a bizzat verdiği istifanamesi suretlerini ve sözlü maruzatını ve Padişah'ın ona verdiği cevabı çok sonra öğrendim.

Ali Kemal Bey istifanemelerinde, bilhassa Padişah'a olanında: "Osmanlı beldelerinin muhtelif mahallerinde[1] ortaya çıkan ihtilal ve karışıklık eserlerinden; ihtilal ateşinin derhal ve mahallinde bastırılması ve söndürülmesi ve

1 "Muhtelif mahallerinde" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "mahalli muhtelifesinde" sözcükleri, 1934 basımında "mehali muhtelifesinde" şeklinde. (Y.N.)

imhası maksadıyla tedbirler almak sırf makamına ait iken, mazhar olduğu iltifat ve itimadı şahaneyi çekemeyen bazı arkadaşlarının birçok boş özürler ileri sürerek ihtilalin dairesini genişletmesine sebebiyet vermekte olduklarından" bahsettikten sonra "resmi memuriyetten çekilmekle beraber, özel olarak hizmet ve sadakat arz edeceğini" ilave ediyor ve sözlü olarak da, "resmi vazifeden ayrılmayı fırsat bilen hasımlarının hücumlarından kulunuzu muhafaza buyurunuz" istirhamında bulunuyor.

Padişah, cevaben "beni büsbütün yalnız bırakmayacağına eminim. Sadakatiniz, beni, büyük ümit ve tesellilere sevk etmişti. Saray, her dakika size açıktır. Refik Bey'le işbirliğinden ayrılmayınız" iltifatında bulunuyorlar *(Vesika: 28)*.

Sadakatinden Padişah'ın büyük ümit ve teselliye kapıldığı Ali Kemal'i, nezaret makamında ve huzuru şahanede gördükten sonra, onu, bir de asıl, hakiki vazifesi başında görelim!

Canınız sıkılmazsa, Sait Molla'nın Rahip Fru'ya[1] yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim:

"Ali Kemal Bey'e son felaketi üzerine üzüntünüzü beyan ettiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmak lazım, bu fırsatı kaçırmayalım. Bir hediye takdimi için en münasip bir zamandır.

"Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Matbuat meselesinde biraz ihtiyat lazım olduğunu söylemiş. Bir kere lehine yöneltilen[2] fikir ve kalem erbabını, evvelkine muhalif bir gayeye sevk etmek bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmi memurlar milli harekâtı şimdilik iyi görüyorlar demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfiyen riayet edecek. Zeynelabidin Partisi'yle de işbirliği yapmaya çalışıyor. Özetle, işler bulandırılacak."

Aynı mektubun bir notu vardır. Şimdi onu da okuyalım: "Not: Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve taraftarlarına biraz müsait görünmeli ki, kendisi tam bir emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalade ehemmiyet veriniz. Kendi gazetelerimizle taraftarlık edemeyiz."

Bu vesikalar hakkında sırası gelince daha ziyade malumat veririm. Şimdilik bu kadarı kâfidir.

Ali Galip Bey Sıvas'ta

Ali Kemal Bey'in Amasya'da iken henüz haberdar olmadığımı arz ettiğim tamimi, memurların ve halkın fikirlerini hakikaten dağınıklığa sevk etmiş. Her yerde eksik olmayan menfi ruhlu kimseler, derhal aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler.

1 Rahip Frew. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan ve "yöneltilen" sözcüğünün aslı olan "imale edilen" sözcükleri yerine, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "icale edilen". (Y.N.)

Bu yoldaki menfi tezahüratın ve fiiliyatın en mühimmi Sıvas'ta hazırlanmaya başlanmış.

Müsaade buyurursanız, bunu kısaca tasvir edeyim: Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in tamimen verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sıvas'ta, Ali Galip Bey namında bir zat, on kadar adamıyla hazır bulunuyormuş. Bu zat, İstanbul'dan, Mamuretülâziz[1] valisi olarak gönderilmiş olan Erkânıharp Miralayı Ali Galip'tir. Güya, vilayetin tali memurları olmak üzere birtakım insanları da İstanbul'dan seçmiş, beraberinde götürüyor.

Ali Galip, güzergâhında bulunan Sıvas'ta durmuş. Özel vazifesi bulunduğuna şüphe etmemek lazım gelen Ali Galip, orada derhal kuvvetli taraftarlar bulmuş. Vazifesini iyi tatbik için tertibat ve tedbirler almaya başlamış.

Dahiliye Nezareti'nin aleyhimdeki emri gelir gelmez faaliyet başlamış. Sıvas sokaklarında benim "hain, asi, zararlı bir adam" olduğuma dair duvarlara yaftalar yapıştırılmış.

Kendisi de bir gün, Sıvas'ta vali bulunan Reşit Paşa merhumun nezdine giderek, Dahiliye Nezareti'nin emrinden bahsettikten sonra, Sıvas'a gittiğim takdirde hakkımda tatbik edeceği muameleyi sormuş.

Reşit Paşa ne yapılabileceğini sormuş. Ali Galip, "Ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar, tutuklarım ve senin de böyle yapman lazımdır" demiş.

Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanamamış, müzakere hayli uzamış. Müzakereye iştirak edenler çoğalmış... Hatta bir kısım ahali verilecek kararı anlamak üzere toplanmış...

Bugün, Haziran'ın 27. günüdür. Bakışlarımızı, tekrar temas etmek üzere, bir an için bu levhadan ayıralım ve Amasya'ya çevirelim.

Sıvas'a hareket

Ayın 25. günü, Sıvas'ta aleyhimde bazı münasebetsiz ahval cereyana başladığından haberdar oldum. 25/26 Haziran gecesi yaverim Cevat Abbas Bey'i çağırdım ve "Yarın sabah karanlıkta Amasya'dan güneye hareket edeceğiz" dedim. Bu hareketimizin gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir taraftan da, 5. Fırka Kumandanı ve erkânıharbiyemle gizli olarak şu tedbiri kararlaştırdık: 5. Fırka Kumandanı, fırkasından, güzide subay ve efrattan meydana gelen ve mümkün olduğu kadar kuvvetli bir atlı piyade müfrezesini derhal o geceden başlayarak süratle teşkil edecekti. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla beraber otomobil ile Tokat'a hareket edecektim. Müfreze teşekkül eder etmez, Tokat üzerinden Sıvas istikametine sevk olunacak ve benimle irtibat arayacaktı. Hareketimiz, hiçbir tarafa telgrafla bildirilmeyecek ve mümkün olduğu kadar Amasya'da da ifşa olunmayacaktı.

1 Elazığ. (Y.N.)

26'da Amasya'dan hareket ettim. Tokat'a varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak benim ulaştığımın Sıvas'a ve hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 26/27 gecesini orada geçirdim, 27'de Sıvas'a hareket ettim. Otomobil ile Tokat'tan Sıvas'a yaklaşık altı saattir.

Sıvas Valisi'ne, Tokat'tan Sıvas'a hareket ettiğime dair açık bir telgraf yazdım. İmzada, Ordu Müfettişliği unvanını kullanmıştım.

Telgrafta bilerek hareket saatimi kaydetmiştim. Fakat bu telgrafın, hareketimden altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir suretle Sıvas'a malumat verilmemesini temin edecek tedbirleri aldırdım.

Şimdi efendiler, bakışlarımızı tekrar Sıvas'ta terk ettiğimiz levhaya çevirelim.

Ali Galip Bey ve Reşit Paşa arasında hakkımda tatbik olunacak muamelenin münakaşası sahnesine... Münakaşanın hararetli bir safhasında, Reşit Paşa'nın eline benim Tokat'tan çekilen telgrafımı verirler. Reşit Paşa, hemen Ali Galip Bey'e uzatır. "İşte kendisi geliyor, buyurun, tutuklayın!" der. Reşit Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar... "Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır" diye ilave eder.

Bunun üzerine Ali Galip, "Ben tutuklarım dedimse, benim vilayetim dahilinde olursa tutuklarım demek istedim" deyince, toplantı halinde bulunanları bir heyecan kaplar... Hep birden, "Haydi öyle ise karşılamaya gidelim" diyerek toplantıya son verirler...

Ancak, eşraf ve ileri gelenler ve ahali ve askerle parlak bir karşılama hazırlayabilmek için biraz zaman kazanmak lazım geldiğini, halbuki hesapça benim Sıvas şehri önlerine kadar yaklaşmış olacağımı nazarı dikkate alarak, beni, girişe yakın olan Ziraat Numune Çiftliği'nde bir istirahate yönlendirecek çare düşünmüşler. Vali Paşa, karargâhımın sıhhiye reisi olup, evvelce teşkilat için Sıvas'a göndermiş olduğum Tali Bey'i davet ve bu vazifenin yapılmasını ondan rica etmiş ve tertibatı temin eder etmez kendisinin de bize katılacağını söylemiş...

Hakikaten, tam Numune Çiftliği civarında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinden Tali Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Tali Bey, hikâye ettiğim vaziyeti tafsilatıyla izah ettikten sonra, vazifesinin beni burada biraz meşgul etmek olduğunu söyleyince, hemen ayağa kalktım, "Çabuk otomobillere ve Sıvas'a" dedim!

Bunun sebebini ifade edeyim. O anda hatırıma gelen şu idi: Karşılama merasimi yapacağız diye Tali Bey'i aldatmış olabilirler ve hakikatte aksi bir tertip yapmak için zaman kazanmak isteyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sıvas tarafından diğer bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa, "Efendim, birkaç dakika daha istirahat buyurulmaz mı" diye söze başladı. "Yarım dakika dahi istirahate ihtiyacım yoktur. Derhal hareket edeceğiz ve sen benim yanıma gel" dedim.

"Efendim" dedi, "sizin yanınıza Rauf Bey binsin, ben arkadaki otomobille de gelirim".

"Hayır, hayır" dedim, "siz buraya..."

Bu basit tedbirden maksat, izaha muhtaç değildir.

Sıvas şehrinin girişine vardığımızda, caddenin iki tarafı büyük bir kalabalık ile dolmuş, askeri kıtalar özel vaziyetini almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve ahaliyi selamladım...

Bu manzara, Sıvas'ın muhterem ahalisinin ve Sıvas'ta bulunan kahraman subay ve askerlerimizin bana ne kadar bağlı ve muhabbetkâr olduğunu ispat eden canlı bir şahit idi...

Dolayısıyla, doğru Kolordu Kumandanlık dairesine gittim ve hemen maiyetiyle beraber Ali Galip'i ve onun icra vasıtası olduğunu anladığım fesatçıları getirttim. Onlara yaptığım muameleyi izah ederek, zaten kâfi derecede yorgunluğa sebep olduğuna şüphe etmediğim teferruatı uzatmak istemem.

Yalnız, bir noktayı işaret etmekle yetineceğim.

Efendiler, bu Ali Galip, gördüğü kötü muameleden sonra, gizli beyanatı olduğunu söyleyerek, gece yalnız olarak yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Hareketlerinin görünüşüne ehemmiyet vermemekliğimizi rica ile, Mamuretülâziz valiliğini kabul ederek gelmekten maksadının, benim görüşüme hizmet etmek bulunduğunu ve Sıvas'ta durmasının, benimle buluşup bizzat talimat almak için olduğunu izah ve bin türlü delillerle ispata çalıştı ve bizi sabaha kadar meşgul etmek suretiyle muvaffak dahi olduğunu itiraf etmeliyim.

***

Erzurum'a hareket Sıvas'ta teşkilat ve hareket tarzı hakkında icap edenlere talimat verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 gecesinin sabahında, bir bayram günü, Sıvas'tan Erzurum istikametinde hareket edildi.

Bir haftalık meşakkatli bir otomobil yolculuğundan sonra, 3 Temmuz 1919 günü ahalinin ve askerin cidden samimi tezarühatı içinde Erzurum'a varıldı. Merkezi hükümetin muhtemel menfi tebligatını kontrol ve durdurmak için haberleşme kanalı olan mühim merkezlerde tedbirler ve tertibat alınması için bütün kumandanlara 5 Temmuz 1919 tarihinde emir verdim *(Vesika: 29)*.

Kumandan, vali ve Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'yle temasa gelindi.

Vali Münir Bey, İstanbul'ca azledilmişti. Hareket etmeyip Erzurum'da kalması hakkındaki bildirimim üzerine henüz Erzurum'da bulunuyordu. Bitlis va-

liliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan geçen Mazhar Müfit Bey de aynı suretle Erzurum'da beni bekliyordu.

Milli gaye için ortaya atılmak kararı

Bu iki vali beylerle, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve beraberimde bulunan Rauf Bey, eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey ve karargâhıma mensup Erkânıharbiye Reisi Kâzım Bey ve Erkânıharp Hüsrev Bey, Doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddi bir fikir alışverişinde bulunmayı münasip gördüm. Kendilerine genel ve özel vaziyetten ve takibi mecburi olan hareket hattından bahsettim. Bu münasebetle en uygunsuz vaziyetleri ve genel, şahsi tehlikeleri, her ihtimale karşı katlanılması zaruri olan fedakârlığı izah ettim. Bir de, "Milli gaye için ortaya atılacakların bugün imhasını düşünen, yalnız saray, hükümet ve yabancılardır. Fakat, bütün memleketin aldatılmasını ve aleyhe çevrilmesini de ihtimal dahilinde görmek lazımdır. Öncü olacakların, her ne olursa olsun gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, gaye uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri icap eder. Kalplerinde bu kuvveti hissetmeyenlerin teşebbüse geçmemeleri elbette evladır. Zira, bu takdirde hem kendilerini ve hem de milleti aldatmış olurlar.

Bir de söz konusu vazife, resmi makam ve üniformaya sığınarak, el altından yürütülemez. Bu tarzın bir derecesi olabilir. Fakat, artık o devir geçmiştir. Alenen ortaya çıkmak ve milletin hakları namına yüksek sesle bağırmak ve bütün milleti bu sese iştirak ettirmek lazımdır.

Benim azlolunduğuma ve her türlü akıbetlere mahkûm bulunduğuma şüphe yoktur. Benim ile alenen işbirliği yapmak, aynı akıbetleri şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, söz konusu ettiğimiz vaziyetin talep ettiği adamın, diğer birçok bakımlardan dahi mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia mevcut değildir. Yalnız, her halde bu memleket evladından birinin ortaya atılması zaruri olmuştur. Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki, o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden talep ettiği tarzda hareketi uygun görsün!" dedim.

Bu beyanat ve izahattan sonra, hemen karar vermek uygun olamayacağından, bir müddet düşünmek ve özel fikir alışverişinde bulunabilmek için müzakereye son verdiğimi beyan ettim.

Tekrar toplandığımızda, işin başında benim devam etmemi ve kendilerinin bana yardımcı ve destek olacaklarını beyan ettiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, ciddi mazeretinden dolayı bir zaman için kendisinin fiili vazifeden affını rica etti. Ben, şeklen vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra, tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi, üst kumandan imişim gibi emirlerimin yerine

getirilmesinin muvaffakiyet için esas şart olduğunu zikrettim. Bu husus tamamen tasvip ve tasdik olunduktan sonra toplantıya nihayet verildi.

Efendiler, İstanbul'da Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti makamında, yekdiğerine halef selef olan Cevat ve Fevzi Paşalardan, İstihzaratı Sulhiye Komisyonu'nda[1] çalışan İsmet Bey'den başlayarak Erzurum'a gelinceye kadar, her yerde temas ve münasebette bulunduğum kumandan, subay ve her türlü rical ve zevat ile burada, Erzurum'da yaptığım gibi müzakereler ve anlaşmalar yapmıştım. Bundaki fayda takdir buyurulur.

Erzurum Kongresi hazırlıkları

Erzurum'a varışımın ilk günlerinde Erzurum Kongresi'nin toplanmasını temin için tedbirler almakla iştigale ehemmiyet verildi.

Efendiler, Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin 3 Mart 1919 tarihinde bir heyeti faale[2] vücuda getirmek suretiyle teşekkül etmiş olan Erzurum Şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 senesi Temmuz'unun onuncu günü Erzurum'da bir *Vilayatı Şarkiye Kongresi* yapmaya teşebbüs etti. Benim henüz Amasya'da bulunduğum tarihlerde, Haziran içinde, doğu vilayetlerine delege göndermeleri için teklif ve davette de bulundu. Vilayetlerden delege çağırılması için, o tarihten itibaren benim Erzurum'a varışıma kadar ve ondan sonra da, bu hususta fevkalade gayret sarf etti.

Fakat, o günlerin şartları içinde böyle bir maksadın teminindeki müşkülatın büyüklüğü kolaylıkla takdir olunur. Kongrenin toplanma günü olan 10 Temmuz yaklaştığı halde, vilayetlerden icap eden delegeler seçilip gönderilmiyordu.

Halbuki bu kongrenin yapılmasını temin etmek artık pek mühim olmuştu. Bu sebeple, tarafımızdan da ciddi teşebbüslerde bulunmak icap etti.

Vilayetlerin her birine aleni bildirimlerde bulunmakla beraber, bir taraftan da şifre telgraflarla valilere, kumandanlara icabı gibi tebligatta bulunuldu. Nihayet on üç gün gecikmeyle kâfi miktarda delege çağırılmasına ve toplanmasına muvaffakiyet hasıl oldu.

Efendiler, milli faaliyete ordu mensuplarının desteği ve askeri ve milli faaliyeti birbiriyle uyumlu kılmak hususu mühimdi.

Trabzon'daki fırka, vekâletle idare olunuyordu. Asıl kumandanı Halit Bey Bayburt'ta gizlenmiş idi. Halit Bey'i iki bakımdan gizlendiği yerden çıkarmak lazımdı. Biri ve en mühimmi, İstanbul'a davetin ve bu davete icabet etmemenin korkulacak, gizlenilecek mahiyette olmadığını millete ve bilhassa ordu mensuplarına göstererek manevi kuvveti yükseltmek icap ediyordu. Diğer sebep, sahilde mühim bir nokta olan Trabzon'a haricin bir tasallutu vukuunda oradaki fırkanın başında ateşli bir kumandan bulundurmak uygun idi.

1 Barış Hazırlıkları Komisyonu. (Y.N.)
2 Faaliyet halindeki kurul. (Y.N.)

Dolayısıyla, Halit Bey'i Erzurum'a getirttim. Kendisine bizzat özel talimat verdikten sonra, icabında derhal fırkasının başına geçmek üzere Maçka'da bulunması için emir verdirdim.

Biz bu işlerle meşgul olurken, bir taraftan da İstanbul'da Harbiye Nezareti makamında bulunan Ferit Paşa'nın ve Padişah'ın İstanbul'a dönmemi temin için devam edegelen aldatıcı telgraflarına da birer suretle cevap vermekle vakit kaybına mecbur bulunuyorduk.

Resmi sıfat ve salahiyetleri bırakarak, milletin şefkat ve civanmertliğine güvenmek ve vicdani vazifeye devam etmek kararı

Harbiye Nezareti, "İstanbul'a gel!" diyor. Padişah, "Evvela hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur, fakat bir işe karışma" diye başladı. Nihayet, ikisi birlikte "Mutlaka gelmelisin!" dedi. "Gelemem!" dedim. Nihayet 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı haberleşmesi esnasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar bir aydır devam eden oyun sona erdi. İstanbul, benim o dakikada resmi memuriyetime son vermiş oldu. Ben de aynı dakikada, 8/9 Temmuz gecesi saat 10.50 sonrada Harbiye Nezareti'ne, saat 11 sonrada Padişah'a memurluk vazifemle beraber askerlik mesleğinden istifamı bildiren telgrafları vermiş oldum.

Keyfiyet, tarafımdan ordulara ve millete bildirildi. Bu tarihten sonra, resmi sıfat ve salahiyetten soyutlanmış olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve kuvvet alarak vicdani vazifemize devam ettik...

Biz, 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken, bunu başka dinleyenlerin ve alakadar olanların da bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

O tarihlerde ve ondan sonraki zamanlarda, en hafif tabirle safdilliklerini uyanıklık ve tedbir gereği gibi göstermeye çalışmış olanlar hakkında bir fikir vermiş olmak için, müsaade buyurursanız şu vesikayı aynen bilginize arz etmek isterim:

140/140 Konya'dan, 9 Temmuz 1919
Saat: 6

3. Ordu Müfettişliği Seryaverliği'ne

Telgraf ve Posta Müdüri Umumisi Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey, 6/7 Temmuz gecesi, telgrafla makine başında haberleştiler. Haberleşmenin şu suretle cereyan ettiğini haber aldım:

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin icabına bakıldı. İstanbul'a getirilecek. Cemal Paşa Hazretleri'nin de hakkında yapılacak muamele yakalamadır."

Konya Valisi de:

"Teşekkür ederim' dediler.

Münasip surette Paşa Hazretleri'ne arz etmenizi rica ederim.

2. Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü
Hasan

Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesi

Hakikaten, Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın on gün müddetle izinli olarak Dersaadet'e gittiğinden dört gün evvel haberdar olmuş ve hayret etmiştim.

Cemal Paşa ile Samsun'a çıktığımdan itibaren, milli maksatları temin için işbirliği yapmak konusunda ve askeri, milli tertibat ve teşkilat hususlarında haberleşmelerimiz vardı. Kendisinden, ümit verici, olumlu cevaplar almıştım.

Benim ile bu tarzda münasabete girmiş olan bir kumandanın, kendi kendine izin alıp İstanbul'a gitmesi akıllıca bir iş olamamak lazım gelirdi. Bu sebeple, 5 Temmuz 1919 tarihli şifre ile Konya'da 12. Kolordu Kumandanı Miralay Salâhattin Bey'e şu iki maddeyi yazdım:

1. Cemal Paşa'nın on gün müddetle Dersaadet'e hareketinin hakiki sebebini açık olarak ve süratle bildirmenizi;

2. Zatıâlinizin hiçbir sebep ve suretle oradaki kuvvetlerin başından ayrılmanız caiz değildir. Bu konuda Fuat Paşa ile de haberleşerek en olumsuz ihtimale karşı tedbirler almanız elzemdir. Her gün vaziyetiniz hakkında kısa malumat vermenizi rica ederim.

Aynı şifrenin suretini aynı tarihte Ankara'da Fuat Paşa'ya da verdim.

Salâhattin Bey'in Konya'dan, 6/7 Temmuz tarihinde, yani Refik Halit Bey'in Konya Valisi Cemal Bey'le telgraf başında konuştuğu sırada verdiği cevabi şifre telgrafta "Cemal Paşa, İstanbul'da bazı zevat ile temas etmek ve ailesiyle görüşmek üzere on gün müddetle ve kendi arzusuyla izinli olarak Dersaadet'e gitmiştir" denilmekte idi *(Vesika: 30, 31, 32, 33)*.

Cemal Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sonra Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı göreceğiz.

Kumandayı terk etmemek emri

Ne yazık ki, bu vaziyetin şahidi olan ve kendisine kuvvetlerin yanından ayrılmaması tavsiye olunan Salâhattin Bey'in de bir müddet sonra İstanbul'a gittiğini haber aldık. Cemal Paşa'nın gösterdiği bu kötü misal üzerine 7 Temmuz 1919 tarihinde şu genel tebligatta bulundum:

1. Bağımsızlığımızı muhafaza uğrunda teşekkül etmiş ve teşkilatlanmış olan milli kuvvetler, her türlü müdahale ve tecavüzden masundur. Devlet ve milletin mukadderatında milli irade etken ve hâkimdir. Ordu işbu milli iradeye tabi ve onun hizmetindedir.

2. Müfettiş ve kumandanlar, herhangi bir sebeple kumandadan düşürüldükleri takdirde kendilerinin yerini alacak zevat birlikte mesai yapılabilecek vasıflara sahip bulunursa, kumandayı bırakacak ve fakat nüfuz mıntıkalarında kalarak milli vazifelerini yapmaya devam edeceklerdir. Aksi takdirde, yani bir ikinci İzmir vakasına meydan verebilecek kimselerin tayini halinde, kumanda asla terk olunmayacak ve bütün müfettiş ve kumandanlar tarafından, emniyet ve itimadın kalmadığı söylenerek vaki olan muamele reddolunacak ve kabul edilmeyecektir.

3. Memleketimizi kolaylıkla işgal maksadına yönelik olmak üzere İtilaf devletleri tarafından vaki baskılar neticesinde, hükümet herhangi bir askeri ve milli kıta ve teşkilatımızı ilgaya emir verirse, kabul ve tatbik edilmeyecektir.

4. Emelleri ve gayesi milli bağımsızlığın teminine yönelik olan Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetleri'nin ve teşebbüslerinin zaaf ve dağılmasına sebep olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi ordu katiyen men edecektir.

5. Devlet ve milletin bağımsızlığının temini gayesinde, devletin bütün mülki memurları, Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ordu gibi meşru yardımcısıdır.

6. Vatanın herhangi bir mıntıkasına taarruz vukuu halinde, bütün millet hakların müdafaasına hazır bulunduğundan, bu gibi hadiseler vukuunda icraatın birliği için derhal her taraf birbirini en seri surette haberdar ederek harekât birliği temin olunucaktır.

Bu tebligat Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün ordu ve kolordu kumandanlarına ve diğer icap edenlere tebliğ olunmuştur.

Refet Bey'in 3. Kolordu Kumandanlığı'nı bırakması

Bu genel tebligatımızdan beş altı gün sonra, Kavak'tan, "3. Kolordu Kumandanı Refet" imzalı 13 Temmuz 1919'da yazılmış bir şifre telgraf aldım. Telgrafın metni aynen şudur:

İstanbul'dan bir İngiliz gemisiyle, Harbiye Dairesi Reisi Miralay Salâhattin Bey, beni değiştirmek üzere geldi. Benim dahi aynı gemi ile dönmemi Nezaret emrediyor. Salâhattin Bey, maksat dahilinde çalışacak. Genel vaziyete nazaran kumandayı adı geçene devretmeyi uygun buldum ve Harbiye Nezareti'ne hitaben istifamı verdim. Ayrıca tafsilat veririm. Sıvas istikametinde hareket ediyorum. 5. Fırka Kumandanı Arif Bey vasıtasıyla Amasya'ya cevap veriniz.

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tarz ve tavırdan pek memnun olmadım. Refet Bey'in benimle olan faaliyet ortaklığı İstanbul'ca malum. Bu faaliyetlere taraftar olan bir zat onu değiştirmeye ve hem de İngiliz gemisi ile gelince, derhal verilmesi tabii olan hüküm, bu zatın İngiliz görüşüne hizmet edebile-

ceğine dair kendisine itimat edilmiş olmasıdır. Bu hüküm, bir zan mertebesinde olsa dahi, Refet Bey'in kumandayı vermekte acele etmemesi, hiç olmazsa bizim de görüşümüzü alması gerekirdi.

İtimat edip kumandayı verdiğine göre de, hiç olmazsa bir müddet ondan ayrılmayıp vaziyet ve görüşlerimizi tamamen telkin edebilecek kadar beraber çalışması ve kendisini bizimle irtibata koyduktan sonra uzaklaşması makul olurdu değerlendirmesinde bulundum. Bununla beraber, emrivaki karşısında bırakılmış olduğuma göre, iki noktada teselli aramakla yetinmeye mecbur idim. Birincisi, Refet Bey'in telgrafı metnindeki "Salâhattin Bey maksat dahilinde çalışacak" cümlesi; diğeri de, Refet Bey'in hiç olmazsa İstanbul'a gitmemiş olması idi.

Bu vaziyet üzerine, "kumandanların İstanbul'a gitmek hususunda en küçük bir gafletlerinin pek pahalı olacağını ve programımızı iyi şekilde tatbike devam edeceğimizi" bütün kumandanlara bildirmek suretiyle hemen nazarı dikkatlerini çektim. Refet Bey'e de aynı tarihte (14 Temmuz 1919) "Salâhattin Bey'in, kararlarımızı iyi tatbik eyleyeceği, buradaki arkadaşlar nezdinde pek ziyade hislenmeye sebep olmuş ve kuvvet vermiştir" cümlesini de ihtiva eden bir şifre telgraf çektirdim.

Salâhattin Bey'in kendisine de aynen şu telgrafı çektirdim:

14 Temmuz 1919

Amasya'da 5. Fırka Kumandanlığı'na

Refet Bey'edir: Aşağıdaki telgrafnameyi uygun görürseniz Salâhattin Bey'e ulaştırınız ve neticesini bildiriniz.

Mustafa Kemal

Salâhattin Beyefendi'ye: İstanbul'un kuşatılmış muhitinden, milletin mübarek sinesine gelmeniz ve hamiyetli arkadaşlarınızın azim ve vatanperverlik sahasını teşrifiniz büyük bir sevinçle karşılandı. Mukaddes gayemizin elde edilmesi uğrunda geçecek müşterek gayrette Cenabı Hak hepimizi zafere ulaştıracaktır. Gözlerinizden öperim.

(Mustafa Kemal)

3. Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye
Reisi Miralay
Kâzım

Salâhattin Bey hakkında ilk şüphe ve tereddüt, yine Salâhattin Bey'in "maksat dahilinde çalışacağını" söyleyerek itimat eden ve hemen kumandayı teslim edip Sıvas istikametinde uzaklaşan Refet Bey tarafından gösterilmiş oldu.

Refet Bey'in Amasya'dan yazdığı bir telgraf, yalnız Salâhattin Bey hakkında tereddüdü değil, daha birkaç noktayla alakalı görüşleri de ihtiva ediyordu. Müsaade buyurursanız aynen arz edeyim:

Aceledir
Asayişle alakalıdır
719

Amasya'dan, 15.7.1919

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

Salâhattin Bey'i tanırsınız. Birdenbire ürkmemesi lazımdır. Evvela Kâzım Paşa'yı tebrik vesilesiyle mülayim ifadelerle kendisiyle haberleşmeye girişmelidir. Hamit Bey'in azli hakkında henüz bir şey yok. Fakat mahallinde bırakılması için teşebbüslerde bulunuldu. Azlolunursa buralarda kalacağını pek ümit etmiyorum. Bununla beraber, tesir yapıyorum. Benim dönmem için İngilizlerin hükümete baskı yapacakları muhakkak. Ben vaziyete göre icabına girişerek buralarda kalacağım. İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalıdan anladığıma göre Kâzım Paşa'nın vaziyeti dahi tehlikelidir. Daima itidalin gözetilmesini ve vaziyetin iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim (Refet).

5. Fırka Kumandanı
Arif

Bu telgrafnamede ismi geçen Hamit Bey, Samsun Mutasarrıfı bulunuyordu. Hamit Bey, Samsun'a varışımızın ilk günlerinde, Refet Bey'in mazideki hukuku ve tanışıklığı sebebiyle, müşterek maksat dahilinde, nihayete kadar bizimle beraber, fedakârane çalışacak vasıflarda bir arkadaş olduğuna itimadı bulunduğu için bana tavsiye ettiği ve benim Sadaret'e ve özel olarak Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya vuku bulan bildirimimle Samsun'a getirebildiğimiz zat idi.

Böyle bir zatın er geç azlolunacağına şüphe var mıydı? Fakat Refet Bey, "mahallinde bırakılması için teşebbüslerde bulunuldu" diyor. Hangi mahalde? Kimlerin nezdinde? Kim teşebbüslerde bulundu?! Sonra, "Azlolunursa buralarda kalacağını pek ümit etmiyorum. Bununla beraber, tesir yapıyorum!" diyor. Nereye, İstanbul'a mı gidecek, nasıl? Bu zat bugüne kadar bizimle çalışmıyor muydu?

Bu telgrafında, Refet Bey, kendisinin dönmesi için İngilizlerin hükümete baskı yapacaklarını muhakkak görüyor ve vaziyete göre icabına girişerek buralarda kalacağını söylüyor. Halbuki vaziyet malum ve yapılacak şeyi ben kendisine 7 Temmuz 1919 tarihli umumi talimatımda bildirdim (söz konusu talimatın ikinci maddesi). Ondan başka yapılacak şey yoktu.

Refet Bey, İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalılardan anlamış ki, "Kâzım Paşa'nın da vaziyeti tehlikelidir." Bu ne demektir? Sağlamlıklarını en çok muhafaza etmeleri lazım gelen arkadaşların, her halde rahmet okumayacak kimselerin sözlerinden tehlikeler tahayyül etmeleri ve bunu bir kanaatle söylemeleri neye işaret eder?

Refet Bey, telgrafının sonunda bana da ders veriyor. "Daima itidalin gözetilmesini" ve "vaziyetin iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim" diyor.

Buradaki, "itidal" kelimesinden maksadın ne olabileceğinin yorumunu izan sahiplerine terk ederim.

Bana iyi idareyi tavsiye eden zat, bu tavsiyeyi, benim verdiğim emir ve talimatı iyi tatbik edip vazifesi başından ayrılmadan evvel yapmış olsaydı, daha samimi hareket etmiş olurdu zannındayım.

Hamit Bey'in İstanbul hükümetince azli

Efendiler, Hamit Bey, 14 Temmuz 1919 tarihinde Samsun'dan bana şu kısa telgrafı yazmıştı:

"Azlolunduğumu sağlam kaynaktan haber aldım. Şu bir iki gün zarfında gelmesini bekliyorum. Müteakiben İstanbul'a gideceğimi arz eylerim."

Refet Bey'in kumandayı terk etmiş olmasına üzülmüş iken, aynı günde, mühim bir noktada kendisinden fedakârane bir vaziyet ümit ettiğimiz diğer bir arkadaşın da, sanki tabii şartlar dahilinde bulunuyormuşuz gibi, yorumu imkânsız bir zihniyet göstermekte olduğunu öğreniyorum.

Hamit Bey'e 15 Temmuz 1919 tarihinde şöyle bir telgraf yazıldı:

Kardeşim Hamit Bey, sizin yerinize İbrahim Ethem Bey'in tayin olunduğunu haber aldık. Refet'e yazdım ve birleşerek beraberce dahile doğru gelmenizi rica ettim. Bilmem hangi emniyet düşüncesi size İstanbul'a gitmek fikrini telkin ediyor. Bundan başka, biz, kıymetli arkadaşlarımızı Dersaadet'ten Anadolu'ya çekip çıkarmaya ve bu şekilde ciddi vatanperverleri emellerinden mahrum etmemeye çalışırken, siz bu hareketinizle, en azından kuşatılmış bir muhite giriyorsunuz. Biz hiç caiz görmedik. Refet'le buluşunuz. Ya Sıvas civarında birlikte kalırsınız veyahut rahatça bizim nezdimize gelirsiniz. Kati cevap bekleriz. *(Vesika: 34)*

Beş gün sonra (20 Temmuz 1919) Canik Mutasarrıfı Hamit Bey'in Samsun'dan gelen telgrafı şu idi:

Bizans'ın artan rezaletleri karşısında ümitsizliğe düşen millet, doğudan bir ümit ışığı bekliyor.

Buralara ve buradakilere öyle hayali şekil ve vücutlar veriyorlar ki, acaba bir şey var mı diye, ben de şüpheleniyorum. Kayıtsızlığımdan utanıyorum.

Gerçi uyumuyoruz. Bir şey yapmak istiyoruz. Fakat bu şeyin şekil ve teorileriyle uğraştığımıza, uzun yollar seçtiğimize kaniim. Zamanın, halin beklemeye tahammülü yoktur. Memleketin vaziyeti, dakikadan dakikaya fenalaşıyor. Dolayısıyla fikirlerimizi kısa tutup, faaliyetimizi hızlandırmak gerekiyor. Bu hususta benim hatırıma gelen şudur:

Aynı zamanda her taraftan Zatı Şahane'ye bir telgraf çekelim. On aydan beri gözü önünde ve[1] çoğunlukla kendi arzu ve hevesi dahilinde cereyan eden rezaletlerin işaret ettiği yolda nereye sürüklenmekte olduğunu gören milletin ne olursa olsun mu-

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "ve" bağlacı 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

kadderatını ele almaya karar verdiğini ihtar ve kırk sekiz saat zarfında, milletin itimadına sahip bir kabine teşkil ve Meclisi Müessisan'ın[1] daveti karar altına alınmadığı takdirde, ne kendisini ve ne de hükümetini tanımadığımızı ilave edelim. Bunda hiçbir müşkül yok. Ananevi boyun kırmaktan üzüntü duymayan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin, Efendim.

Beş gün evvel, azlolunduğu takdirde İstanbul'a gideceğini arz eden Canik Mutasarrıfı'nın bu telgrafını, biraz öfkeyle yazılmış olmakla beraber, karar ve faaliyet telkin eder bir mahiyette bulduğunuzu tahmin etmek isterim.

Mutasarrıf Bey, milletin bir ümit ışığı beklediği yerde, acaba bir şey mi var diye şüpheleniyor.

Bizi, ne yapmak istediğini bilmeyen, şekil ve teorilerle uğraşan şaşkınlar zannediyor. Fikirleri kısa tutup, faaliyeti hızlandırmak için yapılacak şeyi de söylüyor. Eğer bundan sonra bütün görüşlerindeki isabetsizliği açığa vuran çirkin bir fikri ortaya koymasa idi, iyi ederdi.

Efendiler, tarih, "ananevi boyun kırmaktan üzüntü duymayan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin!" fikir ve görüşünde bulunanların uğradıkları akıbetler ve cezalarla doludur. İdare adamlarının, bilhassa millet adamlarının böyle sakat ve reddolunmuş zihniyetlere asla kapılmamaları lazımdır. Hamit Bey, bu telgrafında, bizim Refet Bey'le beraber dahile çekilmesi hususundaki bildirimimize asla temas etmiyor.

Hamit Bey'in bu telgrafına 21 Temmuz 1919 tarihinde verdiğimiz bir cevapta: "İnşallah her şey olacaktır. Yalnız, milletin itimadına sahip bir kabine teşkil etmek için evvela o kabinenin dayanabileceği bir kuvveti vücuda getirmek lazımdır. O da, Vilayatı Şarkiye Kongresi'nin ve onu müteakiben de Sıvas Umumi Kongresi'nin toplanmasıyla olacaktır" dedik.

Refet Bey'le haberleşmeler

Efendiler, 3. Kolordu'ya, bu münasebetle Refet ve Salâhattin Beylere tekrar temas etmek icap ediyor. Vesile şudur:

İngilizler, Sıvas'a bir tabur gönderecekleri haberini yaydılar. Her ihtimale karşı Sıvas'a gelen muhtelif istikametler üzerinde askeri tedbirler aldırmak lazım geldi. Bu münasebetle Amasya'da bulunan 5. Fırka Kumandanlığı'na, 18 Temmuz 1919 tarihinde verdiğim bir emir metninde, henüz Amasya'da bulunan Refet Bey'e ait de şu cümleler vardı: "Keyfiyet hakkında Refet Bey'in ehemmiyetle nazarı dikkati çekilir. İhtimal ki, Refet Bey böyle bir vaziyeti nazarı dikkate alarak şimdilik Amasya'da kalmayı da tercih eder."

1 Kurucu Meclis. (Y.N.)

5. Fırka Kumandanı'nın 19 Temmuz 1919'da verdiği cevapta dikkat çekici şu cümleler vardı: "Salâhattin Bey halen Samsun'dadır. Şimdiye kadar kendisiyle temas edemediğim gibi, hiçbir ciddi ve mühim haberleşme cereyan etmemiş olduğundan, adı geçen kumandanın fikir ve kanaatinin ne merkezde olduğunu bilemiyorum.

"Fakat -Refet Bey- icabında İngilizlere mukavemet edecek kadar cüret gösteremeyeceğini hissettirmişti.

"Refet Bey 18 Temmuz 1919'da Sıvas'a hareket etti." *(Vesika: 35)*

Bunun üzerine Refet Bey'e şu şifreyi verdirdim:

Şifre
Zata mahsustur — 19 Temmuz 1919
Adet
151[1]

Amasya'da 5. Fırka Kumandanlığı'na
Sıvas'ta 3. Ordu Sıhhiye Müfettişi Miralay İbrahim Tali Beyefendi'ye

Refet Bey'edir: Salâhattin Bey'e telgrafımı verdiniz mi? Adı geçen arkadaşımızın kati kanaatlerinin mutlaka tespit edilmesi ve çünkü tereddüt veyahut iki cepheli idare gibi felaket doğuracak bir vaziyete hiçbir şekilde tahammül olunmaması ve göz yumulmaması vatani bir vecibe olduğundan, bu hususta evet veya hayır tarzında kendisinden söz alınması ve ona göre bir karar verilmesi elzemdir. Sizin bıraktığınız noktadan başlamak, kendileri için yegâne programdır. Şimdiye kadar hemen bir hafta olduğu halde hiçbir kati malumat alınamaması[2] ve İstanbul'dan alınan bir malumatta adı geçen hakkında sağlam bir kanaat gösterilmemesi ve hareketinden evvel Sadık Bey'le gizli bir temas ve hususiyetinden bahis ve şikâyet edilmesi, bu telgrafımın yazılmasına saiktir. Bunu ve bunun neticelerini bilhassa sizin takdir ve halletmeniz lazımdır. Zira herhangi bir ahali mahfilinde söyleyeceği yanlış ve milli gayeye aykırı bir tek sözün dahi meydana getireceği aksi tesiri ve bunun yaratacağı vaziyeti şimdiden düşünmek kâfidir *(Mustafa Kemal)*.

3. Ordu Müfettişliği
Erkânıharbiye Reisi Miralay
Kâzım

Yalnız bu telgrafımıza değil, çok şeye cevap olan Refet Bey'in bu telgrafını aynen arz edeceğim:

1 Telgraf numarası *Nutuk*'un 1927 lüks basımında "151", 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "115" olarak yer alıyor. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1934 basımındaki "alınamaması" sözcüğü, 1927 basımlarında "alınmaması" şeklinde. (Y.N.)

Asayişle alakalı ve gayet aceledir
1728[1]

Sıvas'tan, 22.7.1919

Erzurum'da 3. Ordu Müfettişliği Vekili
Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

1. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: Telgrafınızı Salâhattin Bey'den ayrıldıktan sonra aldığım için kendine veremedim. Salâhattin Bey'i herkes gibi siz de pekâlâ[2] tanırsınız. Kararsız tabiatlı bir zat. On günden fazla bu mıntıkada kalmamak niyetiyle gelmiş. Az kaldı kumandayı almadan geri kaçacaktı. Kendisini temin ve tatmin ederek vatani vazifesini hatırlattım. Memleketini her halde sever ve fakat vakitsiz icraata gelemez. Aşağı yukarı Vali Reşit Paşa'dan biraz daha iyi. 13. Kolordu'dan geçen silahlardan malumattar olduğu gibi, bu işin neticelendirilmesi için İstanbul'da dahi çalışmış ve muvaffak olmuş. Buraya seçilmesi Cevat Paşa tarafından olmuş. Dolayısıyla maksada zararlı olamaz ve hiçbir ahali mahfilinde gayeye aykırı tek bir söz söylemez. Bilakis, maksat dahilinde ve fakat sessiz bir surette çalışmayı vaat etti. Sadık Bey'le münasebeti hakkında verilen malumata inanamıyorum. Zaten, aldığımız haberi iyi doğrulatmadan ve belli bir program tanzim etmeden çalışmak, kuvvetlerin kaybına sebep oluyor. Doğu ahvali hakkında bana verdiğiniz malumatta aldığınız mübalağalı haberlere kapılmamış olsaydınız, ihtimal ki, ben vaziyeti daha iyi idare eder ve kumandayı terke mecbur kalmazdım. Kendi başına karar verecek insanların hakiki vaziyeti bilmeleri lüzumunu siz de takdir buyurursunuz. Dolayısıyla Salâhattin Bey'i maksatsız bir surette ürkütmek ve hayır dedirtmekle ne çıkacak? Zaten o kaçmaya hazır. Yerine acaba kim gelecek? Emirlerinizin kısa ve açık olmasını rica ederim. Salâhattin Bey hakkındaki telgrafınızı lütfen bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlayıp sükûnet ile son bulan bu telgraftan kati maksadınızı çıkaramadım. Bununla beraber, birkaç güne kadar Salâhattin Bey Samsun'dan dönüyor. Kendisiyle görüşeceğim. Her halde adı geçeni uygun bir tarzda maksat dahilinde idare için tedbirler alıyorum.

2. Samsun'a çıkarılan taburun, buradaki Hintli Müslümanları değiştirmekle beraber, bilhassa Sıvas'ta bulunduğunu zannettikleri zatıâlilerine karşı bir tehdit maksadıyla çıkarıldığını, İngilizlerle temasımda anladım. Beni İstanbul'a gitmeye ikna için, Kavak'ta bulunduğum zaman bir İngiliz binbaşısı geldi. İngilizlere gösterdiğim mukavemetten istifade ederek ve fakat zatıâlilerini zaafa uğratmak için beni aldırdıklarını açıktan söyledi. Zatıâlilerinin diğer dayanağı Kâzım Paşa imiş. Dolayısıyla Kâzım Paşa, İngilizlerin ısrarını icap ettirecek açık bir sebep vermemelidir. Ferit Paşa'nın istifası sırasında Kâzım Paşa'yı vekâlete tayin etmesi, İstanbul'dakilerden bir kısmının fena bir maksadı olmadığını gösteriyor. Fakat İngilizlerin ısrarı karşısında bir şey yapamazlar. Kâzım Paşa'nın vekâlete tayini de Salâhattin Bey'in Sadık Bey hesabına buraya gelmediğine delildir.

1 Telgraf numarası *Nutuk*'un 1927 lüks basımında "1728", 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "1828" olarak yer alıyor. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "pekâlâ" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "âlâ" şeklinde. (Y.N.)

3. Benim İstanbul'a getirtilmem için İngilizlerin resmi surette İstanbul'a baskı yapmaları pek muhtemeldir. Çünkü benim ile İngilizlerin arasında resmi surette bir mecra var(!). Bu baskı artarsa, Salâhattin Bey'i müşkül bir vaziyette bırakmamak için izimi kaybedeceğim.

4. Hamit Bey'in değiştirilmesi söylentisi henüz tahakkuk etmedi. Adı geçenin mahallinde bırakılması için gerek Salâhattin Bey[1] ve gerekse İngilizler İstanbul'a müracaat ettiler. Adı geçenin değiştirilmesi teşebbüsü Dahiliye Nezareti ile kavga etmesi neticesidir. Salâhattin Bey'in yerine Konya'ya Sedat Bey'in geldiği dahi doğru değildir. Her ne kadar tekmil kumandanların değiştirileceğini haber aldığını adı geçen yazıyorsa da, Kâzım Paşa'nın vekâlete tayini bunun aksini gösteriyor.

5. Sıvas Kongresi hakkında Sadaret'ten doğruca vilayetlere tebliğ olunan 20 Temmuz 1919 tarihli telgrafnameyi gördünüz mü? Karahisar'daki Fırka Kumandanı bu kongreye delege seçilmesi için buralara beyanname yayımlamış. Bu hareket tarzını uygun buluyor musunuz? Alman barışı ve Doğu'daki sükûnet, vaziyetin gelişmesini bekleyerek bizim de ihtiyatkâr bulunmaklığımızı icap ettirmiyor mu? Şahsım hakkında hiçbir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır(!). Yalnız kararsız ve programsız hareketlerle maksadı ihlal edeceğiz. Ya ihtiyatkâr olalım veyahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım. Sıvas Kongresi'nden halihazırda bir fayda ümit ediyor musunuz? Bugünkü vaziyete nazaran bu kongrenin Sıvas'ta ve aleni bir tarzda yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz? Güney istikametlerinden Sıvas'a gelecek bir darbe, bilhassa bu vilayet ahalisinin kansızlığı sebebiyle Anadolu'yu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur. Bunun için bu vilayetin son zamana kadar adeta tarafsız görünmesi pek ziyade ehemmiyetlidir. Bu kongrenin mutlaka yapılmasına lüzum varsa, aldığınız haberlere nazaran, delegelerin gelmesi mümkünse, acaba bunun doğuda bir mahalde yapılması daha uygun olmaz mı?

6. Sıvas ve Amasya şehirleri halkı pek karışık; kazalarda, köylerde halk bunlara nazaran pek çok iyi. Bundan böyle ona göre mesaimi tanzim edeceğim.

7. İstanbul'dan aldığım haberde, buradaki milli harekâtın hiçbir fırka veyahut bir şahsın özel emellerini tatmin maksadıyla olmayıp, sırf milli selamet ve bağımsızlığın temini gayesine yönelik olduğu hakkında, tarafı âlilerinden bir beyanname yayımlanması suretiyle İngilizlerin teskini tavsiye olunuyor. Buna lüzum görüldüğü halde, ben bunun tarafı âlilerinden bir beyanname şeklinde değil, belki Erzurum Kongresi'nin kararlarına ithalen yayımlanmasının uygun olacağını zannediyorum.

8. Ajanslar, Meclisi Mebusan seçimlerinden bahsediyorlar. Bu hususta ne düşünüyorsunuz? *(Refet)*

3. Kolordu Erkânıharbiye Reisi
Zeki

Bu telgrafa verdiğimiz cevabı da aynen zikretmekle yetineceğim.

1 Diğer Salâhattin Bey'dir. (*Nutuk*'un notu.) (Konya'daki 12. Kolordu Kumandanı. Y.N.)

Şifre
Subay marifetiyle çekilmesi 23.7.1919
Aceledir
171

Sıvas'ta 3. Kolordu Erkânıharbiye Reisi Zeki Bey'e

Refet Beyefendi'ye:

1. Salâhattin Bey hakkındaki telgrafı bir defa daha okumak üzere aradım. Fakat bulunamıyor. Hatırladığıma göre adı geçen kumandan hakkında bahsolunan hususlar İstanbul'dan bildirilmişti. Her alınan haberi arzu edildiği şekilde doğrulatmak, nadiren kolaylıkla olur. Doğu ahvali hakkında aldığımız malumat, mübalağadan uzak olmamakla beraber, bize yanlış bir adım attırmış değildir, kanaatindeyim. Kararlarımızda[1] yalnız doğu hadiselerinin tecelliyatı esasına dayanmakla yetinilmiş değildir. Milli teşkilatı genişletmek ve canlandırmak, kongrelerle milli emelleri benimsetmek, orduyu milli teşkilata yardımcı bulundurmak, milli maksadın kaybına meydan vermemek için kumanda, silah meselelerinde, malum kati kararı vermek hususlarında yapıldığından başka türlü ve daha temkinli davranmak, acaba bugünkü semereyi verebilir miydi? Her halde mevcut vaziyet, herkesin memnuniyetini icap ettirecek derecededir.

2. Kâzım Paşa'nın vekâlete tayini pek münasip olmuştur. İngilizlerin ısrarını icap ettirecek açık bir sebep vermemeye çalışıyor. Fakat silah meselesi ve Trabzon'a ihraca engel olmak keyfiyetinde müsamahakâr davranamayacağımız aşikârdır. Halbuki bu sebepler İngilizlerin elbette hoşuna gitmeyecektir.

3. İngilizler, benim İstanbul'a getirtilmem hususunda fevkalade ısrar ettiler ve hükümete son derece baskı yaptılar. Hükümet ve Zatı Şahane ile makine başında günlerce devam eden haberleşmelerde bu husus pek aşikâr bildirildi. Bu haberleşmeler, mülakatımızda nazarı dikkatinize sunulacaktır. Fakat, meslekten istifa edince ısrar son buldu. Buna kıyasen zatıâliniz hakkında da, istifadan sonra büyük ısrar beklemem. Bununla beraber, aksi takdirde dahi, izinizi kaybetmekten ise,[2] Salâhattin Bey'in müşkül vaziyete girmesini tercih ederim. Burada Halit Bey hakkında, hükümet ve İngilizler, Kâzım Paşa'ya çok ısrar ettiler. Kâzım Paşa bir şey yapılamayacağını söylemekte ısrar suretiyle, şu anda Halit Bey, gayri resmi, fırkasına sahip bulunuyor.

4. Hamit Bey, son bir telgrafıyla hepimizden daha seri hareket arzusunu gösteriyor. Şimdilik değiştirildi.

5. Sıvas Kongresi hakkındaki telgrafı henüz görmedim. Hakikaten bazı yerlerde olumlu ve bazı yerlerde de olumsuz aşırılık görülüyor. Şüphesiz vaziyete göre verimli hareketlerde bulunabilecek surette ihtiyatkâr hareket taraftarıyım. Herkes için kati ve açık bir program,[3] bugün toplanmaya başlayan Erzurum Kongresi müzakerelerinden çıkacaktır.

Sıvas Kongresi'nden pek çok fayda beklerim. Bugün değil, Sıvas Kongresi ilk söz konusu olduğu gün dahi her taraftan ve bilhassa güneyden bir darbe gelmesini büyük

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan ve "kararlarımızda" sözcüğünün aslı olan "mukarreratımızda" sözcüğünün yerine, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "mukadderatımızda". (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "izinizi kaybetmekten ise" sözcüklerinin altı çizilidir. (Y.N.)

3 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında "bu kat'î ve sarih bir program"; 1927 lüks basımında "kat'î ve sarih bir program"; 1934 basımında "bu kat'î ve sarih program". (Y.N.)

ihtimal dahilinde gördüğüm ve bu sebeple müdafaa tedbirleri hususunda ricada bulunduğum hatırlanır. Bununla beraber, Erzurum Kongresi'nin toplanması devam ederken, Sıvas'a gelecek delegelerin miktarına ve Erzurum Kongresi'nin yapacağı tesirlerle ortaya çıkacak vaziyete göre daha pratik ve emin bir suret dahi düşünülür.

6. Mesainin tanzimi hususundaki siz biraderimin görüşleri pek isabetlidir. Bununla beraber, şehirlileri de milli his ve tesir altında tutmaktan geri kalınmayacağını ümit ederim.

7. Milli harekâtın gaye ve maksadı, kongre marifetiyle tamim olunacak beyannamelerle, tasavvur buyurduğunuz üzere yayımlanacaktır.

8. Meclisi Mebusan toplanmalıdır. Fakat İstanbul'da değil, **Anadolu'da.** Bu husus kongrede konuşulacak ve bunun üzerine teşebbüs edilecektir. Cümleten gözlerinizden öperiz kardeşim.

Mustafa Kemal

3. Ordu Müfettişliği
Erkânıharbiye Reisi Miralay
Kâzım

Erzurumluların Yardımları

Efendiler, askerlikten istifamı müteakip, Erzurum halkının istisnasız ve Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin hakkımda pek bariz bir surette gösterdikleri itimat ve samimiyetin bende bıraktığı unutulmaz hatırayı, burada, alenen zikretmeyi bir vecibe sayarım.

Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 tarihli tezkerede, "cemiyetin başına geçmemi ve heyeti faale[1] riyasetini kabul etmemi" teklif ediyorlar ve beraber çalışmak üzere tayin ettikleri ve ayırdıkları beş zatın isimlerini bildiriyorlardı.

Bu beş zat; Raif Efendi, emekli Binbaşı Süleyman Bey, emekli Binbaşı Kâzım Bey, *Albayrak* Gazetesi Müdürü Necati Bey, Dursun Bey zade Cevat Bey idi. Bahsettiğim tezkerede, Rauf Bey'in de heyeti faale ikinci reisliğine seçildiği bildiriliyordu *(Vesika: 36).*

Bu tarihlerde, Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Reisi Raif Efendi ve üyeler Hacı Hafız Efendi, Süleyman Bey, Maksut Bey, Mesut Bey, Necati Bey, Ahmet Bey, Kâzım Bey ve Kâtip Cevat Bey idi.

Erzurum şubesi, İstanbul'daki merkezi idare riyasetlerine ulaştırmaya çalıştıkları bir telgrafla, "merkezi umumi namına görüş ve fikir beyan eylemek salahiyetinin bana verildiğinin telgrafla bildirilmesini" de rica ettiler *(Vesika: 37).*

Bundan başka, bizim, Erzurum Kongresi'ne girmemizi kolaylaştırmak için, Kongre'ye Erzurum temsilcisi olarak seçilmiş olan emekli Binbaşı Kâzım ve Dursun Bey zade Cevat Beyler temsilcilikten istifa ettiler.

1 Faaliyet halindeki kurul. (Y.N.)

Erzurum Kongresi

Efendiler, malumu âlileri olduğu üzere, Erzurum Kongresi 1919 senesi Temmuz'unun 23. günü, pek mütevazı bir mektep salonunda toplandı. İlk günü, beni riyasete seçtiler. Kongre heyetini vaziyet ve bir dereceye kadar görüş hakkında aydınlatmak için vuku bulan beyanatımda:

Tarih ve hadiselerin sevkiyle, bilfiil içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan heyecanlanmayacak hiçbir vatanperverin tasavvur edilemeyeceğine işaret ettim. Mütareke hükümlerine muhalif olarak yapılan tecavüz ve işgallerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, dolayısıyla vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak iflasa mahkûm olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin mukaddesatını kurtarmak ve himaye hususunda, son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü tatbik ettirecek kuvvetin, bütün vatanda bir elektrik şebekesi haline girmiş olan milli cereyanın kahramanlık ruhu olduğunu ifade ettim.

Manevi kuvvetin takviyesine yardımcı olmak üzere de bütün mazlum milletlerin milli maksatlarına ulaşmak için -içinde bulunduğumuz tarihteki- faaliyetlerine dair mevcut bazı malumatı özetledim.

Ve mukadderata hâkim bir milli iradenin ancak Anadolu'dan çıkabileceğini açıkladım ve milli iradeye dayalı bir milli şûra tesisini ve kuvvetini milli iradeden alacak bir hükümetin teşkilini, ilk mesai hedefi olarak gösterdim *(Vesika: 38).*

Erzurum Kongresi beyannamesi ve kararları

Efendiler, Erzurum Kongresi 14 gün devam etti. Mesaisinin neticesi, tespit ettiği nizamname ve bu nizamname muhteviyatını ilan eden beyanname[1] içinde yer alanlardan ibarettir.

Bu nizamname ve beyanname muhteviyatından, zaman ve muhitin gerektirdiği birtakım tali ve ehemmiyetsiz görüşler ve lüzumsuz fikirler çıkarılarak incelenirse, birtakım esaslı ve kapsamlı prensiplere ve kararlara ulaşırız.

Müsaade buyurursanız, bu prensiplerin ve kararların, bence daha o zaman nelerden ibaret kabul edilmiş olduğunu işaret edeyim:

1. **Milli sınırlar dahilinde bulunan vatanın bütün kısımları bir bütündür. Yekdiğerinden ayrılamaz. (Beyanname, madde 6; Nizamname, madde 3'ün tafsilatı. Nizamname ve Beyanname'nin birinci maddeleri okunsun ve incelensin.)**

1 Erzurum Kongresi Beyannamesi için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c.3, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2000, s.239-241. (Y.N.)

2. **Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümeti'nin dağılması halinde millet birlikte müdafaa ve mukavemet edecektir.** (Nizamname, madde 2 ve 3; Beyanname, madde 3.)

3. Vatanın ve bağımsızlığın muhafaza ve teminine merkezi hükümet muktedir olamadığı takdirde, maksadın temini için geçici bir hükümet teşekkül edecektir. Bu hükümet heyeti, Milli Kongre'ce seçilecektir. Kongre toplanmış değilse, bu seçimi Heyeti Temsiliye yapacaktır. (Nizamname, madde 4; Beyanname, madde 4.)

4. **Kuvayi Milliye'yi etken ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır.** (Beyanname, madde 3.)

5. Hıristiyan unsurlara siyasi hâkimiyet ve toplumsal dengemizi ihlal edecek imtiyazlar verilemez. (Beyanname, madde 4.)

6. **Manda ve himaye kabul olunamaz.** (Beyanname, madde 7.)

7. Milli Meclis'in derhal toplanmasını ve hükümet icraatının Meclis'in denetimine konulmasını temin etmek için çalışılacaktır. (Beyanname, madde 8.)

Bu prensipler ve bu kararlar muhtelif şekillerde görülmüşlerse de, asla asli mahiyetlerini değiştirmeksizin, tatbik imkânı bulmuşlardır.

Efendiler, biz, Kongre'de özetlediğim bu kararları ve bu prensipleri tespite çalışırken, Sadrazam Ferit Paşa da ajanslarla birtakım beyanat yayımlıyordu. Bu beyanata, Sadrazam'ın milleti jurnalı dense yeridir. 23 Temmuz 1919 tarihli ajansla, Sadrazam[1] dünyaya şunu ilan ediyordu: "Anadolu'da karışıklık çıktı. Kanunu Esasi'ye muhalif olarak Meclisi Mebusan namı altında toplantılar vuku buluyor. Bu hareketin, mülki ve askeri memurlar tarafından men edilmesi icap eder."

Buna karşı icap eden tedbirler alındı ve Meclisi Mebusan'ın toplantıya daveti talep olundu *(Vesika: 39).*

Ağustos'un yedinci günü Kongre toplantısına son verirken, Kongre heyetine:

"Esaslı kararlar alındığını ve cihana milletimizin mevcudiyet ve birliğinin gösterildiğini" söyledim ve "tarih, bu Kongre'mizi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir" dedim *(Vesika: 40).*

Sözlerimde isabetsizlik olmadığını, zaman ve hadiselerin ispat etmiş olduğuna kaniim, Efendiler.

Erzurum Kongresi, nizamname icabınca bir Heyeti Temsiliye teşkil etmişti.

Cemiyetler Kanunu'na göre ilmühaber verilmesi dolayısıyla Erzurum Vilayeti makamına verilen 24 Ağustos 1919 tarihli beyannamede, Heyeti Temsiliye üyelerinin isim ve hüviyetleri şu suretle yer almaktaydı:

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "Sadrazam" sözcüğü 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

Mustafa Kemal Paşa	Eski 3. Ordu Müfettişi, askerlikten istifa etmiş
Rauf Bey	Eski Bahriye Nazırı
Raif Efendi	Eski Erzurum Mebusu
İzzet Bey	Eski Trabzon Mebusu
Servet Bey	Eski Trabzon Mebusu
Şeyh Fevzi Efendi	Erzincan'da Nakşî Şeyhi
Bekir Sami Bey	Eski Beyrut Valisi
Sadullah Efendi	Eski Bitlis Mebusu
Hacı Musa Bey	Mutki Aşiret Reisi

(Vesika: 41)

Efendiler, yeri gelmişken şunu arz edeyim ki, bu zevat hiçbir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Beyler ve Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler, Sıvas Kongresi'ne iştirak etmişler ve onu müteakip biri Erzurum'a, diğeri Erzincan'a dönerek bir daha iltihak eylememişlerdir. Rauf Bey ve Sıvas Kongresi'nde iltihak eden Bekir Sami Bey İstanbul'da Meclisi Mebusan'a gidinceye kadar beraber bulunmuşlardır.

Erzurum Kongresi'nde görülen tereddütler

Efendiler, hatıra olarak küçük bir noktaya da işaret etmek isterim. Benim, bu Erzurum Kongresi'ne üye olarak girip girmemekliğim düşünülmeye değer görülmüş olduğu gibi, Kongre'ye dahil olduktan sonra da, reis olup olmamaklığım üzerinde, tereddüt gösterenler bulunmuştur. Bu tereddüdü gösterenlerden bir kısmının düşüncelerini iyi niyet ve samimiyetlerine atfetmek caiz olduğu halde, diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, bilakis melunca maksat takip ettiklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Mesela, düşman casusu olup, her nasılsa Trabzon vilayeti dahilinde bir yerden kendini Kongre'ye delege tayin ettirip gelen Ömer Fevzi Bey ve bunun arkadaşları gibi. Bu zatın daha sonra hıyaneti, Trabzon'da ve oradan firar ettikten sonra İstanbul'daki faaliyet ve hareketleriyle sabit olmuştur.

Kongre'nin bitiminden iki üç gün evvel diğer bir münakaşa da söz konusu olmaya başlamıştı. Bazı samimi arkadaşlarım, benim Heyeti Temsiliye'ye dahil olarak aleni faaliyetimi sakıncalı görüyorlardı. Görüşleri şu noktalarda özetlenebilir: "Milli teşebbüslerin ve faaliyetin bütün manasıyla milletten doğduğunu, hakikaten milli olduğunu göstermek lazımdır. Bu takdirde teşebbüsler daha kuvvetli olur ve kimsenin kötüye yormasına ve bilhassa yabancıların olumsuz düşüncelerine mahal bırakmaz. Fakat tanınmış ve hele merkezi hükümete ve hilafet ve saltanat makamına karşı asi vaziyete düşmüş,

hücum noktası teşkil eden benim gibi bir adamın, bütün bu milli teşebbüslerin başında bulunduğu görülürse, faaliyetin milli maksatlara dayalı olmaktan ziyade özel emeller teminine yönelik kabul edilmesine imkân olur. Dolayısıyla, Heyeti Temsiliye, vilayetlerin ve bağımsız sancakların seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle milli bir kuvvet gösterilebilir."

Bu görüşlerde ne dereceye kadar isabet olup olmadığını araştıracak değilim. Yalnız benim de bu görüşlere muhalif olan görüşlerimi dayandırdığım noktalardan bazısını sayayım: Evvela, ben, mutlaka kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeli idim. Çünkü, zaman geçirmeksizin, milli iradenin faaliyete geçirilmesini ve milletin bizzat fiilen ve silahlı olarak tedbirler almaya başlamasını temin zaruretine kani idim. Bu esaslı noktaları takdir ve tespit ettirebilmek için, kongrede, aydınlatma ve yol gösterme ve bizzat idare suretiyle çalışmamı elzem görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresi'nin daha evvel izah ettiğim esaslarını ve kararlarını herhangi bir heyeti temsiliyenin tatbik ettirebileceğine benim emniyetim bulunmadığını itiraf ederim. Nitekim zaman ve vakalar beni teyit etmiştir. Bundan başka, daha Amasya'da iken kararlaştırdığım ve bütün millete mümkün vasıtalarla tebliğ ettirdiğim Sıvas Umumi Kongresi'nin toplanmasını temin etmek, bütün milleti ve memleketi yalnız bir heyetle temsil etmek, sonra, yalnız Doğu Vilayetlerini değil, vatanın bütün kısımlarının aynı dikkat ve hassasiyetle müdafaa ve kurtuluşunu temin çarelerini bulmaya çalışmak hususlarını herhangi bir heyetin temin edebileceğine kani olmadığımı açıkça ifade etmek zaruretindeyim. Çünkü, bende böyle bir kanaat mevcut olsaydı, benim teşebbüs aldığım güne kadar teşebbüslerde ve faaliyette bulunanların mesaisinin neticelerini bekleyerek istifa etmemek yolunu bulurdum. Hükümet, Padişah ve Halife'ye karşı isyana lüzum görmezdim. Bilakis, ben de, bazı ikiyüzlü ve iki cepheliler gibi, görünüşte pek tantanalı ve debdebeli olan, o günün ordu müfettişliğini ve yaveri hazreti şehriyari[1] sıfatını muhafazada berdevam kalırdım. Gerçi, benim alenen ortaya atılmamda ve bütün milli ve askeri harekâtın başına geçmemde şüphesiz sakınca vardı. Fakat o sakınca, muvaffakiyetsizlik halinde herkesten evvel ve herkesten ziyade en büyük eziyet ve azaba uğratılmaktan başka bir şey olabilir miydi? Halbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin hayat ve mematı söz konusu olurken, vatanperverim diyenlerin kendi akıbetlerini düşünmesine mahal var mıdır?

Efendiler, ben, bazı arkadaşlarca ifade olunan görüşlere ve kuruntulara itaat etseydim, iki bakımdan büyük sakıncalar doğacaktı. Birincisi; görüşlerimde, kararlarımda ve bütün hüviyetimde isabetsizlik ve zaaf olduğunu itiraf etmek ki, bu husus, benim vicdanen üstlendiğim vazife bakımından telafi edilemez bir hata olurdu.

1 Padişah hazretlerinin yaveri. (Y.N.)

Efendiler, tarih, itiraz edilemez bir surette ispat etmiştir ki, büyük meselelerde muvaffakiyet için kabiliyet ve kudreti sarsılmaz bir reisin varlığı elzemdir. Bütün devlet ricalinin ümitsizlik ve acz içinde... bütün milletin başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, her vatanperverim diyen bin bir çeşit zatın, bin bir hareket şekli ve görüş ortaya koyduğu hengâmelerde, istişarelerle, birçok hatırlara ve nüfuzlara mahkûmiyet lüzumuna kanaatle, salim ve esaslı ve bilhassa şiddetle yürümek ve en nihayet çok müşkül olan hedefe ulaşmak mümkün müdür? Tarihte, bu tarzda mazhariyete nail olmuş bir toplum gösterilebilir mi? İkincisi efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiçbir alaka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatleri görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişigüzel zevattan, mesela Erzincanlı bir Nakşî şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi zavallılardan da teşkili ihtimalden hariç olmayan herhangi bir heyeti temsiliyeye, söz konusu olan vaziyet ve vazife bırakılabilir miydi? Ve bırakıldığı takdirde "memleket ve milleti kurtaracağız" dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi aldatmış olmak gibi bir hata işlemeyecek miydik? Bu mahiyette bir heyete perde arkasından yardım edilebileceği söz konusu olsa da, bu tarz, güvenilir kabul edilebilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün, cihanca, reddedilemez hakikatlerden görüldüğüne asla şüphe yoktur. Bununla beraber, ben bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı hatıralar ve vesikalar ile de burada teyit etmeyi, gelecek neslin toplumsal ve siyasi ahlakiyatı bakımından bir vazife sayarım.

Bu dakikaya kadar olduğu gibi bundan sonra da temas edeceğim vakalar münasebetiyle, bu husus kendiliğinden aydınlanmaya başlayacaktır.

* * *

Efendiler, Erzurum Kongresi'nin bitiminde, Ferit Paşa'dan sonra Harbiye Nezareti'ne yeni geldiği anlaşılan bir Nazım Paşa imzasıyla 15. Kolordu Kumandanlığı'na 30 Temmuz 1919 tarihli şöyle bir emir geldi:

Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in hükümetin kararlarına muhalif fiil ve hareketlerinden dolayı hemen yakalanarak Dersaadet'e gönderilmeleri Babıâli'ce uygun görülerek mahalli memurlara gerekli emirler verildiğinden, kolorduca ciddi yardımda bulunulması ve neticesinden malumat verilmesi rica olunur.

Bu emre, Kolordu Kumandanlığı tarafından layık olduğu şekilde cevap verildi ve bu cevabı diğer kumandanlara da aynen verdirerek nazarı dikkatlerini çektirdim.

Kongre beyannamesi, dahilde her tarafa ve yabancı temsilcilerine muhtelif vasıtalarla bildirildi. Nizamname de kumandanlara ve diğer güvenilir olan

makamlara kısım kısım şifre ile verilerek mahallerince basılması ve çoğaltılması ve yayımlanmasının teminine çalışıldı. Bu husus, bittabi günlerce devam etti. Bu münasebetle Sıvas'ta 3. Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey'den, 22 Ağustos 1919 tarihli aldığım bir telgrafnamede, "nizamnamenin ikinci ve dördüncü maddelerinin yayımlanmasını sakıncalı bulduğu, bir kere daha incelenmesi lüzumu" bildiriliyordu *(Vesika: 42)*.

İkinci madde, birlikte müdafaa ve mukavemet esasının kabul edildiğine;

Dördüncü madde, geçici idare teşekkül edebileceğine dair olan maddelerdir.

Karakol Cemiyeti Biz, Erzurum'da, Kongre kararlarının her tarafça anlaşılmasına ve birlikte tatbikatını temin vasıtalarına girişirken, "Karakol Cemiyeti'nin Teşkilâtı Umumiye Nizamnamesi" ve "Karakol Cemiyeti Vezaifi Umumiye Talimatnamesi"[1] diye matbu birtakım evrakın bütün orduya, kumandan, subay, herkese dağıtıldığından haberdar edildik.

Bu talimatnameyi okuyan bana en yakın kumandanlar dahi, bu teşebbüsü şahsıma atfederek birçok şüphe ve tereddütlere düşmüşler. Benim, bir taraftan kongrelerle aleni ve milli müşterek mesaide bulunurken, bir taraftan da esrarengiz ve müthiş bir komite teşkiliyle iştigal etmekte olduğum zannına kapılmışlar. Hakikaten, bu teşkilat ve teşebbüslerin failleri -ki, İstanbul'da bulunuyorlarmış- teşebbüslerini benim nam ve hesabıma yapmakta imişler.

Karakol Cemiyeti'nin Teşkilatı Umumiye Nizamnamesi'ne göre, merkezi umumi üyeleri ve adetleri ve toplantı mahalleri ve tarzları, seçim ve vazifelendirme usulleri mutlak surette gizli ve saklı tutulur.

Bir de, en ufak ifşaat veya Karakol Cemiyeti'ne tehlike ve hatta tehlike doğuracak bir şüphe getiren, derhal idam olunur.

Vezaifi Umumiye Talimatnamesi'nde de "bir milli ordudan" bahsolunuyor ve "bu ordunun başkumandanı ve büyük erkânıharbiyesi, ordu ve kolordu ve fırka kumandanları ve erkânıharbiyeleri seçilmiş ve tayin edilmiş olup saklı ve gizli tutulur. Bunlar, vazifelerini mahremane surette gizlice yerine getirirler" açıklaması okunur.

Efendiler, derhal kumandanları ikaz ve bu nizamname ve talimatname hükümlerini asla tatbik mevkiine koymamaları lazım geldiğini ve teşebbüsün kaynağını araştırmakta olduğumu bildirdim.

Sıvas'a varışımdan sonra, oraya gelen Kara Vâsıf Bey'den anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı arkadaşları imiş.

Her halde bu hareket tarzı doğru değildi. Herkesi idam ile tehdit ederek meçhul bir merkeze, meçhul bir başkumandana, meçhul birtakım kumandanlara itaate mecbur kılmaya kalkışmak, çok tehlikeli idi. Hakikaten derhal bütün ordu mensuplarında yekdiğere karşı bir güvensizlik ve tedirginlik başladı.

1 Karakol Cemiyeti Genel Vazifeler Talimatnamesi. (Y.N.)

Mesela, herhangi bir kolordu kumandanının "Benim kumanda etmekte olduğum kolordunun, acaba saklı ve gizli kumandanı kimdir? Bu gizli kumandan, acaba ne vakit ve nasıl kumandaya el koyacak? Ve acaba bana ne muamele yapacak?" gibi haklı olarak birtakım kuruntulara kapılması uzak değildi.

Sıvas'ta Kara Vâsıf Bey'e, gizli merkezin, gizli başkumandanın ve gizli büyük erkânıharbiyenin kimler olduğunu sorduğum zaman, "Hepsi siz ve arkadaşlarınızdır" cevabını vermişti. Bu beni büsbütün şaşırtmıştı. Bu cevap, elbette makul ve mantıki olamazdı. Çünkü, bana, asla böyle bir tertip ve teşkilden kimse bahsetmiş ve rızamı almış değildi.

Bu cemiyetin daha sonra, hassaten İstanbul'da unvanını muhafaza ederek faaliyetini sürdürmeye çalışmış olduğu anlaşıldıktan sonra, teşkilinde ve buna dair zaruri olarak bize verilmiş olan malumatta samimiyet bulunabileceği iddia olunamaz.

Avrupa'dan bir şey beceremeden dönen Ferit Paşa'ya çektiğim şifre

İstanbul hükümetini milli teşebbüslere engel olmaktan vazgeçirmek, muvaffakiyet için sürat ve kolaylık temin edeceğinden, mühimdi. Bu düşünce ile, Ferit Paşa'nın bittabi hiçbir şeye muvaffak olamayarak, adeta hakarete uğramış bir surette İstanbul'a dönüşünden istifade ederek, kendisine 16 Ağustos 1919 tarihinde bir şifre telgraf yazdım. Bu telgrafta başlıca şu cümleler vardı:

Mösyö Klemanso'nun[1] zatı fehametpenahilerine olan tafsilatlı cevapnameleri bendenizce okunduktan sonra, Dersaadet'e nasıl bir ümitsizlik ve elem yükü ile dönmüş bulunduklarını takdir ediyorum ... taksim ve imha kanaatini bu kadar bariz ve haysiyet kırıcı şekilde gösteren bir ifade karşısında titremeyecek hassas fert tasavvur edemem. Cenabı Hakk'a binlerce hamdü sena edelim ki, milletimiz ruhundaki azim ve kahramanlıkla tarihi hayat ve mevcudiyetini ne tevekküle, ne de böyle celladane hükümlere hiçbir zaman kurban etmeyecektir.

Şimdi pek eminim ki, zatı fehametpenahileri bugünkü genel vaziyeti ve devlet ve milletin gerçek menfaatlarını üç ay evvelki gözlerle görmüyorlar.

Dokuz aydan beri işbaşına gelen kabinelerin, daima birbirinden fazla zaafa uğraması ve nihayet maalesef artık felç olmuş bir menzileye inmesi, milletin yüksek haysiyeti karşısında cidden pek hazin oluyor. Muhakkaktır ki, vatan ve millet mukadderatı için dahilen ve haricen söz sahibi ve sözü dinlenir olmak, mutlaka milli iradeye dayanmak şartına bağlıdır.

Hayat hakkı ve bağımsızlığı için çalışan milletin maksadındaki temizlik ve ciddiyete karşılık merkezi hükümet hasım vaziyet almak yolunu tutuyor. Bu hareket tarzı, bittabi pek esef vericidir. Milleti, merkezi hükümete karşı arzu edilmeyen hareketlere sevk edebilecek mahiyettedir. Gayet samimi arz edeyim ki, millet, her türlü irade-

1 Clémenceau. (Y.N.)

sini yaptırmaya muktedirdir. Teşebbüslerinin önüne geçebilecek hiçbir kuvvet mevcut değildir. Merkezi hükümetin olumsuz teşebbüsleri hiçbir tarafta ve hiçbir kimse tarafından tatbik sahası bulamamaya mahkûmdur. Millet, çizdiği program dairesinde, gayet kati ve açık adımlarla maksadına yürümektedir. Merkezi hükümetin şimdiye kadar olan engelleyici teşebbüslerinin hiçbir tarafta hiçbir tesir yapamamakta olmasıyla hakiki vaziyetin takdir buyurulmuş olacağına şüphe yoktur.

İngilizlerin gösterdikleri yolda kurtuluş çaresi aramak dahi abestir ve neticede hüsran sebebidir. Bununla beraber, İngilizler dahi en nihayet kuvvetin millette olduğunu takdir ederek, hiçbir dayanağı olmayan ve millet namına hiçbir taahhütte bulunamayan ve bulunsa bile milletçe itaat edilemeyecek olan bir hükümet heyetiyle neticeli bir işe girişmenin mümkün olamayacağına kani olmuşlardır. ...

Bütün temenniler şu merkezdedir ki, hükümet, meşru olan milli cereyana karşı engel olmaktan feragatle Kuvayi Milliye'ye dayansın ve her türlü teşebbüslerinde milli emelleri rehber kabul eylesin!

Bunun için de, milli mevcudiyet ve iradeyi temsil edecek olan Meclisi Mebusan'ın en kısa bir zamanda toplanmasını temin eylesin! ..."

Sıvas Kongresi hazırlıkları

Efendiler, Sıvas'ta toplanmasını temine çalıştığımız kongreye her taraftan delege seçtirmek ve onların Sıvas'a gelmelerini temin etmek için, daha Amasya'da başlamış olan mesai ve haberleşmeler halen devam ediyordu. Bütün kumandanlar ve her tarafta birçok hamiyet erbabı fevkalade gayret sarf ediyorlardı. Fakat yine her tarafta olumsuz ve aleyhtarane propagandalar ve bilhassa merkezi hükümetin engelleyici tedbirleri işi müşkülleştiriyordu.

Bazı yerlerden hem delege seçmiyorlar ve hem de manevi kuvveti kıracak ve herkesi ümitsizliğe sevk eyleyecek cevaplar veriyorlardı. Mesela; 20. Kolordu Kumandanı namına Erkânıharbiye Reisi Ömer Halis Bey'in İstanbul'dan alınan malumatı ihtiva eden 9 Ağustos 1919 tarihli şifresinde şu maddeler nazarı dikkati çeker görüldü:

"1. Dersaadet delege göndermiyor. Oradaki icraatı tasvip etmekle beraber, cüretkâr bir vaziyete girmeyi arzu etmiyor.

2. Dersaadet'ten delege göndermek imkân haricindedir. Teklif olunan zevat, orada verimli, muvaffakiyetli iş göreceklerine emin olmadıklarından dolayı, beyhude masraf etmemek ve yolculuk meşakkatlerine maruz kalmamak için hareket etmiyorlar. (Malumdur ki, bazı zevatı özel mektupla da davet etmiştik.)"

Biz, her taraftan delege seçtirmek ve göndertmek hususunda tesadüf edilen müşkülatı bertaraf etmeye çalışırken, diğer taraftan, en emin olmak üzere kongreye toplanma mahalli seçtiğimiz Sıvas'ta da bir telaş ve heyecan başladı.

Efendiler, burada yeri gelmişken arz edeyim ki, ben Sıvas'ı hakikaten her bakımdan emin saymış olmakla beraber, daha Amasya'da iken, Sıvas'a gelen

bütün yollar üzerinde uzaktan ve yakından icap eden askeri tedbirleri ve tertibatı aldırmayı da ihtiyata uygun bulmuştum.

Sıvas Valisi'nin endişeleri

Sıvas'ın heyecanı şu suretle öğrenildi. 20 Ağustos günü öğleyin, Sıvas Valisi Reşit Paşa tarafından telgraf başına davet olunduğum zaman, Paşa'nın uzun bir telgrafı veriliyordu. O telgraf budur:

Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Evvela, rahatsız ettiğimden dolayı yüksek aflarını rica eder, devletlilerinin sıhhatini sorarım. Rahatsız etme maksadımı aşağıda arz ve izah ediyorum, Efendim. Görünüşte Fransızlara ait müesseseleri teslim almak,[1] hakikatte buraların ahvali hakkında incelemelerde bulunmak üzere, Cizvit papazlarıyla beraber İstanbul'dan evvelki gün Sıvas'a gelerek valilik makamını ziyaret eden Fransız subaylarına iadei ziyaret için dün sabah yanlarına gitmiştim. Ziyaret ve görüşmenin sonunda orada hazır bulunan Fransız binbaşılarından Jandarma Müfettişi Mösyö *Brüno*[2] biraz özel görüşmek arzusunu göstererek bendenizi diğer bir odaya aldı. Söylediği sözleri aynen naklediyorum:

Mustafa Kemal Paşa ile Kongre heyetinin Sıvas'a gelip burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul'dan gelen Fransız subayları söylediler. Sizinle bu kadar samimi görüşür ve şahsınıza karşı pek ziyade hürmetler beslerken, bu meseleyi benden saklamanıza çok üzüldüm, dedi. Bendeniz de lazım gelen cevabı vererek kendisini iknaa çalıştımsa da, son söz olarak "Eğer Mustafa Kemal Paşa Sıvas'a gelir ve burada kongre yapılmasına teşebbüs olunursa, beş on gün zarfında buraların işgal altına alınması kararlaştırılmış olduğuna kati surette vâkıfım. Sizin şahsınıza karşı beslediğim hürmet hissi icabı olarak bunu haber veriyorum. İnanmazsanız, emrivaki halini aldığında kanaat edersiniz. O vakit vatanınızın felaketine sebep olanlar arasına siz de girmiş olursunuz" sözlerini sarf etti. Dahiliye Nezareti'nden dün aldığım şifre telgraf da başka şekilde yazılmakla beraber aynı kanaati verecek zeminde idi. Yeni gelen Fransız subaylarından biri[3] dün Kolordu Kumandanı ile uzun uzadıya görüşerek kongre hakkında Kumandan Beyefendi'nin fikrini anlamaya çalıştığı gibi, bu sabah da Mösyö *Brüno* bendenize gelerek saat alafranga 3'te diğer Fransız subaylarıyla beraber Kongre hakkında görüşüleceğini ve fakat kendisinin aradaki samimiyete dayanarak daha evvel ayrıca görüşmek istediğini beyan etti. Bir müddet konuşulduktan sonra netice itibariyle şunu da söyledi: "Ben dünden beri bu mesele üzerine pek çok düşündüm. Nihayet şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile Kongre heyeti, Sıvas Kongresi'nde İtilaf devletleri aleyhine tahriklerde bulunmazlar ve onlar hakkında saldırganca lisan kullanmazlarsa Kongre'nin toplanmasında hiçbir sakınca yoktur. Bizzat ben General *Franşe Despere*'ye[4] yazar, Mustafa Kemal Paşa

1 "Teslim almak" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1934 basımında yer alan "tesellüm etmek" sözcükleri yerine, 1927 basımlarında "teslim etmek". (Y.N.)
2 Brunot. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 lüks basımındaki "biri" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "biri de" şeklinde. (Y.N.)
4 Franchet d'Esperey. (Y.N.)

hakkındaki tutuklama emrini geri aldırır ve Kongre'nin toplanmasına muhalefet olunmaması hakkında Dahiliye Nezareti'nden size emir verdiririm. Fakat şu şartla ki, siz de benden hiçbir hususu saklamayacaksınız ve samimi dostluğumuzdan dolayı daima yekdiğerimize karşı açık bir lisan kullanacağız. Yalnız Kongre'nin toplanma tarihini öğrenmek lazımdır" dedi. Bendeniz de kendisine bu konuda kati bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisini haberdar edeceğimi ve aradaki dostluk dolayısıyla hiçbir şeyi saklamayacağımı söyledim. Binbaşı'nın işgal meselesinde dünkü ifadesinin katiyetine rağmen bugünkü mülayimliğinin sebebini incelikleri kavrayan yüksek görüşlerine arz etmeyi vecibeden ve bu konuda tafsilatı lüzumsuz sayarım. Açıkça anlaşılıyor ki, bunların fikri, Kongre'yi Sıvas'ta toplatmayı uygun buluyor görünerek değerli Kongre heyetiyle sizi burada toplatmak ve el altından hazırlıklarda bulunarak bütün arkadaşları ele geçirmekten ve aynı zamanda işgal meselesini de emrivaki haline koymaktan ibarettir. Dün akşam Dahiliye Nezareti'nden aldığım şifre bir telgraf da başka şekilde yazılmış olmakla beraber, hemen aynı zeminde idi. İşte bendeniz her hakikati saklı tutulmak istirhamıyla Efendimize arz ediyorum. Bundan sonra hareket hattının tayini size aittir. Entrikalı bir tehlikenin bu kadar yakın ve adeta el ile tutulacak derecede görülmekte olduğunu bilip dururken, keyfiyetten zatıâlilerini haberdar etmemeyi ve dolayısıyla Sıvas'ta kongre toplamaktan vazgeçilmesini arz eylememeyi[1] vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için, zatı devletlerinden ve orada bulunan diğer değerli arkadaşlardan pek ziyade rica ederim ki, ikinci bir kongrenin mutlaka toplanmasına kati lüzumu yoksa, vazgeçilsin. Var ise, dört taraftan işgali pek kolay olan Sıvas'ın toplantı merkezi olmasından vazgeçilerek, işgal ihtimali pek uzak olan Erzurum'da veyahut uygun görülürse Erzincan'da toplanması yoluna gidilmesini memleketin selameti namına istirham ederim. Kolordu Kumandanı Salâhattin Beyefendi de bu konudaki görüşlerini ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri vasıtasıyla size yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan eski Sıvas Mebusu Rasim Bey de eski Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi Hazretleri'ne bu konudaki malumat ve fikrini ihtiva eden bir telgraf verecektir. Bittabi okuduktan sonra Hoca Raif Efendi Hazretleri'nin Ilıca'dan dönüşünde kendilerine lütfen yollarsınız. İşte Efendim, vaziyet bu merkezdedir. Herkesçe bilinen hamiyetinize karşı fazla rahatsız etmekten sakınır ve cevabi emrinizi beklerim, Efendim. İşte Rasim Bey'in telgrafı.

Reşit

Bu telgrafa orada verdiğim cevabı aynen arz edeceğim. Ertesi gün Heyeti Temsiliye namına da, aynı mealde, uzun bir telgrafla teskin ve tatmine çalışıldı *(Vesika: 43)*. Ayrıca Kadı Hasbi Efendi'ye de dolaylı olarak bir telgraf verildi *(Vesika: 44)*. Kolordu Kumandanı'na da icabı gibi yazıldı *(Vesika: 45)*. Rasim Bey'e de müsterih olması için bizzat yazdım *(Vesika: 46)*.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "arz eylememeyi"; 1934 basımında yanlışlıkla "arzeylemeği" yazılmış. (Y.N.)

Sıvas Valisi Reşit Paşa Hazretleri'ne

20 Ağustos 1919
Saat: 1 sonra

Verdiğiniz malumata ve yüksek fikirlerinize hassaten teşekkür arz ederim. Mösyö *Brüno*[1] ve arkadaşlarının tehdit makamında vuku bulan ifadelerini tamamen blöf olarak telakki ederim. Sıvas Kongresi'nin toplanması yeni bir mesele olmayıp, aylarca önce dünyaca malum olmuş bir teşebbüstür. Gariptir ki, İstanbul'da bulunan salahiyettar Fransız siyasi ricalinin de âcizlerine gönderdikleri haberler, Anadolu'da millet tarafından vuku bulmakta olan teşebbüslerin pek haklı ve meşru olduğu ve milletimizin talepleri kendilerine açık olarak bildirildiği takdirde iyi karşılayacaklarına ve tatbikini üstleneceklerine dair şimdiden yazılı teminat vermeye hazır oldukları merkezindedir. Mösyö *Brüno*'nun ikinci mülakatta lisan değiştirmesi ve mülayimleşmesi, âcizlerini kazanmaya yönelik olsa gerektir. Fransızlar tarafından, Binbaşı *Brüno*'nun dediği gibi, beş on günde Sıvas'ın işgali o kadar kolay bir şey değildir. Devletlilerinin hatırında olsa gerektir ki, İngilizler bu husustaki tehditlerinde daha ileri giderek Batum'daki askerlerinin Samsun'a çıkarılmasına karar verdiler ve hatta yalnız bendenizi tehdit için bir tabur dahi çıkardılar. Fakat bu teşebbüse karşı, milletin kuvvetli bir azim ve iman ve ateş ile karşılık vereceği hakikati kendilerince tahakkuk ettikten sonra, hem kararlarından vazgeçmeye ve hem de Samsun'a çıkarmış oldukları askerleriyle beraber orada bulunan taburu nakletmeye mecbur olmuşlardır. Sıvas Kongresi'nde söz konusu olacak hususlar Erzurum Kongresi Beyannamesi muhteviyatından kolaylıkla çıkarılacağına göre, Kongre'de İtilaf devletleri aleyhinde tahriklerde bulunmak gibi maksatlar katiyen mevcut değildir. **Burada şunu da arz edeyim ki, bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi bir yabancı devletin sahip çıkmasına tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük korunma noktası ve şefaat kaynağı milletimin sinesidir.** Kongrenin toplanma lüzumu, zamanı ve mahalli hakkında tesirli olmak, bendenizin şahsi hükmümün pek ziyade üstünde tesire sahip olan millet kararıyla alakalı bir keyfiyettir. Yalnız tahmin buyurulduğu gibi, Fransızların, Kongre heyetinin Sıvas'ta toplanmasına taraftar görünerek ve ondan sonra heyeti ele geçirmeye imkân bulması, âcizlerince pek uzak kuruntulardandır. Bütün bu[2] maruzatımı aynen Mösyö *Brüno*'ya söylemenizde de[3] hiçbir sakınca görmüyorum ve bu münasebetle Mösyö *Brüno* ve arkadaşlarına, milletimizin hukukunu muhafaza ve bağımsızlığını müdafaa için Erzurum Kongresi Beyannamesi'yle bütün cihana olduğu gibi kendilerinin İstanbul'daki siyasi temsilcilerine de bildirmiş olduğu esas kararları tatbikte hiçbir suret ve sebeple tereddüte düşmesine imkân bulunmadığı bildirilmiş olur. Mösyö *Brüno* bilmelidir ki, Fransızların Sıvas'ı işgale karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine bağlıdır. Böyle bir kararın, Jandarma Binbaşısı Mösyö *Brüno* ve arkadaşları arasında zikrolunsa bile, Fransız milletince kabul edilebileceğine ihtimal verilemez.

1 Brunot. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "bu" sözcüğü 1934 basımında yoktur. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "de" bağlacı, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

Mebus Rasim Bey'in Raif Efendi Hazretleri'ne olan telgrafnamesini okudum. Korkmaya mahal olmadığının kendilerine lütfen bildirilmesini rica ederim.

Gerek âcizlerine vermiş olduğunuz malumat ve fikirleri ve gerek Rasim Bey'in telgrafnamesini Heyeti Temsiliye'ye aynen takdim edeceğim. Dolayısıyla Sıvas Kongresi hakkındaki kati karar ancak Heyeti Temsiliye'nin müzakereleri neticesinde belli olacaktır. Bittabi kararlaştırılacak suret zatı samilerine arz olunacaktır. Yalnız bugün için istirhamım, *Brüno*'nun tehditlerinin halka duyurularak manevi kuvvetin kırılmasına engel olunmasıdır. Hususi hürmetlerimin kabulünü ve Salâhattin ve Refet Beyefendilere selamımın tebliğini istirham ederim, muhterem Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal

(Verilen cevap üzerine Reşit Paşa'dan alınan ikinci telgraftır.)

Bendeniz anlayabildiğim kadarını Efendimize arz etmekle vicdani vazifemi yerine getirmiş oluyorum. İstanbul'daki Fransız ricalinin görüşlerini ve zatı devletlerine karşı olan taahhütlerinin ne dereceye kadar güvenilir olduğunu kestirememekte mazurum. Herkesçe bilinen hamiyetlerine nazaran vatanın selameti söz konusu olduğuna göre, iyice düşünerek lazım gelen hareket hattının tayini, Efendimizle değerli Kongre heyetinden orada bulunan muhterem zevata aittir. Emirlerinizi yerine getireceğimi arz ile hususi hürmetlerimi takdim ederim, Efendim.

Reşit

Efendiler, Diyarbekir ve Bitlis havalisinde, kamuoyunu aydınlatmak maksadıyla, oralarda ordu kumandanı olarak bulunduğum sıralarda kısmen şahsen tanıdığım birtakım reislere özel mektuplar yazdım ve Van, Bayazıt civarlarında bulunan bazı aşiret reisleriyle de temas ve irtibatlar temin ettim *(Vesika: 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53)*.

Erzurum'u terk lüzumu

Nihayet efendiler, Ağustos içinde, her taraftan birtakım delegelerin Sıvas'a doğru hareket eyledikleri ve kısmen Sıvas'a ulaşmaya da başladıkları anlaşıldı. Sıvas'a ulaşan delegeler tarafından Sıvas'a ne vakit hareket edeceğimiz sorulmaya başlandı.

Artık, Erzurum'u terk etmek lazım geliyordu. Fakat şimdiye kadar verdiğim malumattan anlaşılmıştır ki, Sıvas Kongresi, doğu ve batı vilayetlerinin ve Trakya'nın, yani bütün memleketin birliğini temin gayesine yönelik idi. Bu sebeple doğu vilayetlerinin bu kongrede delegeleri bulunmak icap ederdi. Bu vilayetlerden Sıvas Kongresi için delegeler seçtirmeye kalkışmak pratik olmayan bir fikirdi. Erzurum Kongresi'ni yapan delegeleri Sıvas'a hareket ettirmeye kalkışmanın da mümkün olamayacağı anlaşılıyordu. Zaten Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku namına mahallerinden salahiyet almış olan bu delegelerin daha genel bir gayeyle alakalı salahiyetleri de yok idi. Aynı bakımdan, Erzurum Kongresi'nin Sıvas Kongresi'ne Doğu vilayetleri namına bir delege heyeti göndermeye salahiyeti olamayacağı da meydanda idi.

Yeniden delege seçtinneye kalkışmak ne kadar pratik değildiyse, birtakım teoriler çerçevesi içinde sıkışıp kalmak dahi o kadar pratik değildi.

En basit ve pratik çare, Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi'ni Sıvas'a götürüp Kongre'ye dahil etmekten ibaret idi.

Üyelerden Mutki aşiret reisinin, Mutki dağlarından çıkmaktan korktuğunu bizzat bilirdim. Siirt Mebusu Sadullah Bey ortada yok.

Servet ve İzzet Beyler, Kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzon'a gitmiş bulunuyorlar.

Erzurum'da Rauf Bey ve Raif Efendi var. Raif Efendi de mazeret beyan ediyor.

Yolumuzda Erzincan'da Şeyh Fevzi Efendi'yi bulabileceğiz.

Servet ve İzzet Beyleri davet ettim, gelmediler. Raif Efendi'ye bize refakat etmesi için rica ettik, kabul etti.

Nihayet Heyeti Temsiliye üyeleri olarak Erzurum'dan üç kişi, Erzincan'dan bir kişi ve Sıvas'ta bulduğumuz Bekir Sami Bey'le beş kişi olduk ve Sıvas Kongresi'ni vücuda getiren delegelerin vesikalarını incelemek lüzumu hissolunduğu zaman, ben orada şöyle bir vesika yazdım ve altını Heyeti Temsiliye mührüyle mühürledim.

"Heyeti Temsiliye'den:
Mustafa Kemal Paşa
Rauf Bey
Ulemadan Raif Efendi
Şeyh Fevzi Efendi
Bekir Sami Bey

Yukarıda isimleri arz olunan zevat, Doğu Anadolu namına Sıvas Kongresi'nde bulunmak üzere Erzurum Kongresi'nce memur edilmiştir.

(Mühür)"

Efendiler, Erzurum'u terk ettiğimiz tarih 29 Ağustos 1919'dur.

Sıvas yolunda Amasya'dan Erzurum'a gelirken, Sıvas'ta küçük bir hikâyeye zemin olan vaka hatırlarınızdadır. Gariptir ki, Erzurum'dan Sıvas'a giderken de buna benzer küçük bir vaziyete temas ettik.

Erzincan'dan batıya hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan Boğazı girişine gelir gelmez, bazı jandarma neferlerinin ve subaylarının, heyecanlı ve telaşlı bir tarzda otomobillerimizi durdurduklarını gördük.

Vaziyeti izah ettiler: "Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez."

Bir subay, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış. O kuvvet gelince, tertibat alacak, hücum edecek, bu eşkıyayı püskürtecek ve yolu açacak imiş...

Pekiyi ama, bu eşkıyanın kuvveti nedir, neresini nasıl tutmuş, ne kadar kuvvet ve ne vakit gelecek?!

Bu muammalar halledilinceye kadar, geri, Erzincan'a dönmek ve kim bilir ne kadar günler beklemek lazım! Bizim ise, işimiz pek acele idi. Ben, Erzurum ile Sıvas arasındaki mesafeyi alışılmış zamanda kat edip tayin olunan günde Sıvas'ta bulunamazsam, şurada veya burada şu veya bu sebeple korktuğum ve durduğum Sıvas'ta ve her tarafta duyulursa panik başlayabilir, işler altüst olabilirdi.

O halde karar? Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yok idi. Yalnız ufak bir tertip almayı uygun buldum.

Hafif mitralyözlerle donanmış bulunan, fedakâr arkadaşlarımızdan birkaçını -şu anda bir alay kumandanı olan Osman Bey, ki Tufan Bey namıyla tanınmıştır, bunların başında idi- bir otomobil ile kendi otomobilimizin önüne düşürdük. Sağdan soldan gelecek, uzak mesafedeki ateşlere ehemmiyet verilmeyerek, otomobiller seri hareketle şose üzerinde ileri yürümeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa onlarla meşgul olunmayacak... Tam şose üzerinde ve yakınında, şoseyi kapayan eşkıyaya temas edilirse, hep otomobillerden atlayacağız ve bunlara hücum ederek yolu açacağız ve kalanlar tekrar kullanılabilir otomobillere binerek süratle ileri uzaklaşarak yola devam edecekler... İşte verilen emir de bu idi...

Bu tertip ve hareket tarzını makul ve emniyetli görmeyenler bulunabilir. Gerçi bu tarihlerde Elâziz Valisi Ali Galip Bey'in Dersim'de dolaştığı ve bazı aldatmalara ve tertiplere çalıştığı malum idiyse de, izah edeyim ki, ben, evvela, hakikaten boğazın tutulduğuna kani olmadım. Bunu, merkezi hükümetin yandaşı olabileceğini tahmin ettiğim bazı kimseler tarafından, sırf beni durdurmaya mecbur etmek için uydurulmuş bir plan kabul ettim. İkincisi, Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlarsa, bunların alabilecekleri tertibatın, uzak tepelerden yola ateş etmekten ibaret kalması, bence, çok muhtemel idi.

Kısacası, yürüdük, boğazı geçtik ve 2 Eylül 1919 günü Sıvas'a ulaştık. Ahalinin şehrin çok uzaklarından başlayan büyük ve parlak tezahüratıyla karşılandık.

3. Kolordu Kumandanı olan Salâhattin Bey Sıvas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, Kongre'ye gelen delegelerin yerleştirilmesinde ve Heyeti Temsiliye için lise binasının ve Kongre'ye mahsus salonun hazırlanmasında ve her türlü tertibatın alınmasında misafirperverliğe misal olacak surette fevkalade çalışmışlardı.

Refet Bey orada değildi. Nerede bulunduğunu da kimse bilmiyordu. Halbuki 7 Temmuz 1919 tarihli talimatımız icabınca, kendi mıntıkası olan 3. Kolordu mıntakasından ayrılmamak lazımdı ve bilhassa tam Sıvas'ta Kongre toplanacağı günlerde orada bulunması uygundu. Haberleşme ile kendisinin

Ankara'da olduğu anlaşıldı. Ankara'da Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya "derhal ve mutlaka Sıvas'a gönderilmesini" emrettim. 7 Eylül'de geldi ve Heyeti Temsiliye üyesi olarak tarafımdan Kongre heyetine takdim olundu.

Efendiler, bizden evvel gelmiş olan delegeler gelişimizi beklerken, aralarında toplantılar yapmışlar ve hazırlık mahiyetinde bazı projeler kaleme almışlar. Gelişimizden sonra da bazı özel toplantılar ve müzakereler olmuş ve bu defa bazı kararlar da verilmiş. Müsaade ederseniz, çok karakteristik olduğu için, bu noktayı izah edeyim:

Sıvas Kongresi açılıyor

Sıvas Kongresi, 1919 Eylül'ünün 4. Perşembe günü öğleden sonra saat ikide açıldı.

Öğleden evvel delegeler arasında bulunan ve öteden beri şahsen tanıdığım Hüsrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir malumat verdi: Rauf Bey ve diğer bazı zevat, Bekir Sami Bey'in evinde özel bir toplantı yapmışlar ve beni reis yapmamaya karar vermişler. Arkadaşların, bilhassa Rauf Bey'in böyle bir hareketine asla ihtimal vermedim ve Hüsrev Sami Bey'e, itiraf edeyim ki, biraz ciddi olarak, böyle manasız sözleri bana ulaştırmamasını ihtar ettim. Verdiği haberin aslı olmak imkânı ve ihtimali bulunmadığını, arkadaşlar arasında yanlış anlamalara sebep olacak sözler sarfının caiz olmadığını da ilave ettim.

Efendiler, ben, bu Kongre'de riyaset meselesine ehemmiyet vermiyordum. Riyasete belki yaşlı bir zatın getirilmesinin uygun olacağını düşünüyordum. Bu maksatla bazı arkadaşların da fikrini yokladım. Bu arada, Kongre salonuna girmezden evvel koridorda Rauf Bey'e tesadüf ettim. "Kimi reis yapalım?" dedim. Rauf Bey, adeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeye hazırlanmış olduğu o anda halinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir lisanla "Sen reis olmamalısın!" dedi. Derhal Hüsrev Sami Bey'in verdiği malumatın sıhhatine inandım ve bittabi üzüldüm. Gerçi, Erzurum Kongresi'nde de benim riyasetimi sakıncalı görenler vardı. Fakat onların ne mahiyette insanlar olduğunu izah etmiştim. Bu defa en yakın arkadaşlarımın aynı zihniyeti göstermeleri beni düşündürdü. Rauf Bey'e: "Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde aldığınız kararı bana tebliğ ediyorsun" dedim ve cevabını beklemeden, yanından uzaklaşarak Kongre salonuna girdim.

Kongre'nin açılışını müteakip ilk söz alan bir zatıâlinin, Kongre zaptında aynen kayıtlı olan şu ifadesini işittik:

"Efendim, şimdi tabii riyaset meselesi söz konusu olacak. Bendeniz riyasetin birer gün veyahut birer hafta devam etmek üzere sıra ile olmasını ve üye veya temsil edilen vilayet ve sancak isimlerinin baş harfleri itibariyle alfabe sırasıyla yapılmasını teklif ediyorum."

Efendiler, garip tesadüftür ki, bu teklif sahibinin temsil ettiği vilayetin ismi elif ile başladığı gibi, isminin de ilk harfi elif ile başlıyordu. Ben, davet sahibi sıfatıyla bir nutuk irat ederek *(Vesika: 54)* Kongre'yi açtıktan sonra, geçici olarak riyaset makamında bulunuyordum.

"Bu neden icap ediyor, efendim?" diye sordum.

Teklif sahibi: "Bu suretle işin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi, harice karşı da eşitliğe riayet ettiğimizden, iyi tesir etmiş olur" dedi.

Efendiler, ben, vatanın, teklif sahibiyle beraber bütün milletin, hepimizin nasıl bir felaket çıkmazı içinde bulunduğumuzu göz önüne getirerek, kurtuluş çaresi olduğuna kani bulunduğum teşebbüsleri, sonsuz müşküllere ve engellere rağmen, maddi, manevi bütün mevcudiyetimle fiil mevkiine çıkarmaya çalışırken, benim en yakın arkadaşlarım, daha dün İstanbul'dan gelmiş ve bittabi vaziyetin içyüzüne vâkıf olmayan, hürmet ettiğim ihtiyar bir zat lisanıyla, bana şahsiyattan bahsediyorlar.[1]

Bu teklifi oya koydum. Çoğunlukla reddettiler ve reis seçimini gizli oy ile oya koydum. Üç oy müstesna olmak üzere beni reis seçtiler.

* * *

Sıvas Kongresi'nin meşgul olduğu işler

Sıvas Kongresi'nin müzakere gündemini, Erzurum Kongresi'nin Nizamname ve Beyannamesi muhteviyatı ve bir de bizim Sıvas'a varışımızdan evvel gelmiş olan yirmi beş kadar üyenin hazırladığı bir muhtıra teşkil edecekti.

İlk açılış günü olan 4 Eylül günü ile beşinci, altıncı günleri, yani üç gün; İttihatçı olmadığımızı teyit için yemin etmek lüzumuyla ve yemin formülü hazırlamakla, Padişah'a ariza[2] yazmakla ve Kongre'nin açılışı münasebetiyle gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa Kongre siyasetle iştigal edecek mi etmeyecek mi zemininin münakaşasıyla geçti. İçinde bulunulan mücadele ve faaliyet siyasetten başka bir şey değil iken, bu son münakaşa zemini hayret verici değil midir?

Nihayet, Kongre'nin dördüncü günü asıl maksada temas ettik ve aynı günde, Erzurum Kongresi Nizamnamesi muhteviyatını müzakere ettik ve hemen neticelendirdik. Bunun sebebi, Erzurum Kongresi Nizamnamesi'nde yapılması lazım gelen değişiklikleri zaten hazırlamış ve icap edenleri aydınlatmış bulunuyorduk.

1 Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'ta ismini vermeden eleştirdiği bu "ihtiyar zat", o sırada Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı bulunan Ali Fuat Paşa'nın babası olan ve Kongre'ye İstanbul delegesi olarak katılan İsmail Fazıl Paşa'dır. (Bkz. Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, Ankara, 1999, s.2.) Arap alfabesinin ilk harfi olan elif harfi "a, e, i" seslerini verir. Bu durumda İsmail Fazıl Paşa, hem ismi hem de delegesi olduğu vilayet itibariyle ilk sırayı almaktadır. (Y.N.)

2 Ariza: Küçükten büyüğe yazılan yazı. (Y.N.)

Bununla beraber, yapılan değişiklikler daha sonra bazı itirazlara ve anlaşmazlıklara ve birçok haberleşmelere ve münakaşalara sebep olduğu için, bu değiştirilen noktaların mühimlerini işaret edeceğim:

1. Cemiyetin unvanı "Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti" idi. "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" oldu.

2. "Heyeti Temsiliye, bütün Doğu Anadolu'yu temsil eder" kaydı yerine "Heyeti Temsiliye bütün vatanı temsil eder" dendi. Mevcut üyelere de daha altı zat ilave olundu.

3. "Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik kabul edeceğimizden, birlikte müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir" yerine "Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik hareketlerin reddi hususlarında birlikte müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir" denildi.

Bu iki cümledeki fark, mana itibariyle bittabi pek büyüktür. Birincisinde İtilaf devletlerine karşı hasmane vaziyet ve mukavemet telaffuz olunmuyor. İkincisinde bu yön açıklık kazanıyor.

4) Nizamnamede, dördüncü maddeyi teşkil eden mesele oldukça münakaşaya sebep oldu. Madde şu idi:

"Osmanlı hükümeti devletlerin bir baskısı karşısında buraları (yani doğu vilayetlerini) terk ve ihmal etmek mecburiyetinde bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idari, siyasi, askeri vaziyetlerin tayin ve tespiti", yani geçici idare teşkil etmek meselesi.

Sıvas Kongresi Nizamnamesi'nde bu maddedeki "buraları" yerine "memleketimizin herhangi bir parçasını terk ve ihmal etmek..." suretinde kapsamlı ve genel bir kayıt kondu.

Amerika mandası için propagandalar

Bundan sonra 8 Eylül toplantısında, bahsettiğim muhtıraya temas edildi. Bu muhtırada başlıca Amerika mandası meselesi söz konusu ediliyordu.

O günlerde, İstanbul'dan gelen bazı zevat, Amerikalı Mister *Bravn*[1] namında bir de gazeteciyi Sıvas'a getirmişlerdi. Bu mesele hakkında Kongre'de cereyan eden müzakerelerden bahsetmeden evvel, mesele hakkında yüksek heyetinizin kâfi derecede aydınlanmasına yardımcı olmak üzere, evvela, bu zemine giriş olacak bazı malumat arz edeyim. Bu malumatı, Erzurum'dan beri başlayan bazı haberleşmelerden daha iyi anlaşılacağı için aynen arz edeceğim.

1 Mister Louis Edgar Browne. (Y.N.)

Sıvas Kongresi'nin Toplandığı Sıvas Lisesi Binası.

Sıvas Kongresi Toplantı Salonu.

Asayişle alakalı ve
gayet aceledir

Amasya'dan 25/26 Temmuz 1919

Erzurum'da 3. Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyaseti'ne

1. Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur: Bugün 25 Temmuz 1919 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasya'ya geldiler. Kendileriyle uzunca müddet teşerrüf ettim. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Beyefendi'ye hürmetler arz ederler. Adı geçen, aşağıdaki görüşünü arz etmekliğimi rica etmiştir.

2. Bağımsızlık, arzu ve tercihe şayandır. Ancak tam bağımsızlık talep ettiğimiz halde memleketin birçok mıntıkalara taksimi, kati ve şüphesizdir. Şu halde iki üç vilayetle sınırlı kalacak bağımsızlığa, memleketimizin bütünlüğünü temin edecek mandaterlik elbette tercih olunur. Osmanlı memleketlerinin hepsini kapsayan meşrutiyetimiz ve hariçte temsil hakkımız baki kalmak şartıyla belli bir müddet için Amerika mandaterliğini talep etmeyi milletimiz için en faydalı bir hal şekli kabul ediyorum. Bu konuda Amerika temsilcisi ile görüştüm. Birkaç şahsın değil, bütün milletin sesini Amerika'ya duyurmak lazım geldiğini söyledi ve aşağıdaki şartlar dairesinde *Vilson*'a,[1] Senato'ya ve Amerika Kongresi'ne müracaatta bulunulmasını ifade eyledi.

a) Adil bir hükümetin tesisi.

b) Genel eğitimin yaygınlaştırılması ve genelleştirilmesi.

c) Din ve mezhep hürriyetinin temini.

d) Gizli antlaşmaların kaldırılması.

e) Bütün Osmanlı memleketlerini kapsamak üzere Amerika hükümetinin mandaterliğimizi kabul eylemesi.

3) Bundan başka, Kongre'mizin seçeceği bir heyeti, Amerika'ya bir zırhlı ile ulaştırmayı da temsilci üstlenmiştir.

4) Bekir Sami Bey daha bir iki gün buralarda kalacağından, her türlü emir ve talimatın âcizane aracılığımla tebliğini ve hassaten Sıvas Kongresi'nin ne zaman toplanacağını ve kendilerinin o güne kadar nerede beklemesi uygun olacağının bildirilmesini istirham eylemekte olduğu.

5. Fırka Kafkas Kumandan Vekili
Arif

Şifre
Acele ve kişiye özeldir
196

Erzurum

Amasya'da 5. Fırka Kumandanlığı'na

1. Şu anda Amasya'da bulunan eski vali Bekir Sami Beyefendi'ye mahsustur: Telgrafnamei âlilerinden pek istifade ettik. Toplantı halinde bulunan Vilayatı Şarkiye Kongresi hemen her tarafta memleketleri halkınca tesirli, nüfuzlu ve söz sahibi tanınmış zevattan meydana gelen muktedir bir heyet halindedir. Bu Kongre'de şimdiye kadar olan müzakerelerde devlet ve milletin tam bağımsızlığı ısrarla müdafaa olunmak-

1 Wilson. (Y.N.)

tadır. Dolayısıyla henüz bizce de şartları ve mahiyeti belirsiz bir Amerika mandaterliğinden Kongre'ye doğrudan doğruya bahsolunması pek sakıncalı olacağı için zatiâlilerinin Dersaadet'te temas halinde bulunduğu zevat ile olan müzakereye dayanarak aşağıdaki noktaların izahıyla bizleri süratle aydınlatmanızı hassaten rica ederiz. Bundan evvel de resen Dersaadet'ten buna dair gelen malumat şüpheli görüldüğü için aynı esaslar dairesinde açıklama istendiği gibi, 21 Temmuz 1919 tarihinde de Sıvas'ta Refet Bey vasıtasıyla Dersaadet'ten gelen malumatta aynı şüphelilik bulunduğu için oradan da doğruca şartlar ve izahat talep edilmiştir.

a) Tam bağımsızlık talep edildiği halde memleketin birçok mıntıkalara taksimi kati ve şüphesizdir, buyuruluyor. Bu kanaatin kaynağı nedir?

b) Memleket bütünlüğünden maksat, memleketin bütünlüğü mü, yoksa hükümranlık hakları mıdır?

c) Osmanlı memleketlerinin hepsini kapsayan meşrutiyetimiz ve hariçte temsil hakkımız baki kalmak şartıyla mandaterlik talebini en faydalı bir şekil olarak kabul buyuruyorsunuz. Ancak temsilcinin ifade ettiğini bildirdiğiniz maddeler ile bu şekil birbirine zıt görünüyor. Çünkü meşrutiyetimiz baki kalınca, hükümet kanun yapma kuvvetinin itimadına mazhar ve denetimine tabi bir heyetten ibaret olur ki, artık bu heyetin tesisinde Amerika'nın müdahale ve tesiri olamaz. Şu halde ya meşrutiyet bakidir, adil bir hükümetin tesisini Amerika'dan talebe mahal yoktur veyahut adil bir hükümetin tesisi Amerika'dan talep edilince meşrutiyetin devamı lafızdan ibaret kalır.

d) Genel eğitimin yaygınlaştırılması ve genelleştirilmesinden maksat nedir? İlk hatırımıza gelen, memleketin her tarafında Amerikan mekteplerinin tesisidir. Çünkü daha şimdiden yalnız Sıvas'ta yirmi beş kadar müessese meydana getirmişlerdir ki, yalnız bir tanesinde bin beş yüz kadar Ermeni talebe vardır. Dolayısıyla Osmanlı ve İslami eğitimin yaygınlaştırılıp genelleştirilmesi ile bu teşebbüs nasıl bağdaştırılacaktır.

e) Din ve mezhep hürriyetinin temini fıkrası da mühimdir. Patrikhanelerin imtiyazları mevcut iken bunun fark ve manası nedir?

f) Temsilcinin beşinci madde olarak bahseylediği bütün Osmanlı memleketlerinin sınırları nedir? Yani harpten evvelki sınırımız mıdır? Eğer bu tabir içinde Suriye ve Irak dahil ise, Anadolu halkının Arabistan namına mandaterlik talebine hak ve salahiyeti olabilir mi?

g) Mevcut hükümetin siyaseti nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir mandaterlik takip ettiği görülüyor. Farkları nedir? Hükümet Amerika mandasını nasıl görüyor? Yani buna meyilli mi, isteksiz mi? Amerikalılar neden Ermenistan mandaterliğini terk ettiler? Amerikalılar mandayı almaya ne dereceye kadar meyilli ve arzuludur?

2. Sıvas Kongresi'nin toplanması Erzurum Kongresi'nin bitişine bağlıdır. Bununla ayrıca meşgul olunmaktadır. Zatı samilerinin bunu bekleyerek ya Tokat'ta yahut Amasya'da bulunmaları uygundur. Hürmet arz eyleriz.

Mustafa Kemal

Asayişle alakalı ve aceledir Amasya'dan 30.7.1919
93

3. Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyaseti'ne

1. Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur: Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur:

a) Tam bağımsızlık talep edildiği halde memleketin birçok mıntıkalara[1] taksim ve birkaç mandaya tabi tutulacağımız Dörtler Meclisi'nce kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla buna mâni olmak için bir mandayı talep etmek de en uygun olacağını beyan etmiştir.

b) Yalnız hâkimiyet hakları söz konusudur, memleketimizin bütünlüğünün muhafazası esastır.

c) Amerika'dan herhangi şekilde bir hükümet talep etmeyeceğiz. Amerika'ya adil bir hükümeti tesis edeceğimizi temin edeceğiz. Kanunu Esasi'miz hükümleri yürürlükte, saltanat hanedanının her türlü hükümranlık hakları baki ve korunmuş ve hariçte heyeti temsiliyemiz eskisi gibi mevcut olmak şartlarıyla Amerika hükümetinin saadet ve gelişmemize müzahir[2] olmasını talep edeceğiz. İsteyeceğimiz mandaterlik bu şekildedir.

d) Genel eğitimin yaygınlaştırılması ve genelleştirilmesinden maksat, Amerika mekteplerinin köylerimize kadar girmesine müsaade değil, milli ve İslami eğitimimizi yaygınlaştırmaya ve genelleştirmeye ihtimam sarf edeceğimize kendilerini temin ile beraber müzaheretlerini[2] taleptir. Mandaterliği Amerika misyonerlerine değil, Amerika hükümetine vermek istiyoruz.

e) Din ve mezhep hürriyeti esasen dini ve İslami hükümlerimiz gereklerindendir. Amerika kamuoyu bu hakikate vâkıf olmadıkları için kendilerine bu teminatı vermek istiyoruz ve temsilcinin bahsettiği sınır harpten evvel mevcut olan sınırımızdır. Suriye ve diğer kısımlar hakkında bizim mandaterlik talebine salahiyetimiz olup olmaması Kongre'ce halledilecek bir meseledir. Esasen Suriye ve Irak'ta Amerika heyetleri halkoyuna müracaat ettiler. Suriye ve Filistin de, bağımsız bir Arap hükümeti tesisini talep ile beraber Amerika mandaterliğini diğerlerine tercih eylediklerini ortaya koydular.

f) Mevcut hükümet henüz teşekkül ettiğinden, siyaseti meçhuldür. Ancak evvelki hükümetlerin siyasetleri acz ve İtilaf kuvvetlerinin her bir emrine boyun eğmek idi. Tevfik Paşa Londra'ya gitmeyerek Ferit Paşa ile dönmüştür. Amerika, Ermenistan hükümeti belli olmadan, dolaşan heyetlerinin raporlarına göre, büyük bir Ermenistan teşekkülüne maddeten imkân mevcut olmadığı merkezindedir. Mandaterlik hakkında tafsilatlı bir ariza posta ile takdim olunmak üzeredir.

g) Şimdilik tarafınızdan vaki olacak tebligatı beklemek üzere Tokat'ta bulunacağım. Amasya ve Tokat'ta ve kazalarda icap eden tebligat icra ve iyi neticeler vereceğini ümit etmekteyim. Hepinize hürmetlerimi takdim ederim, Efendim.

5. Fırka Kumandanı
Arif

1 "Birçok mıntıkalara" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "menatıkı adideye" sözcükleri yerine, 1934 basımında yanlışlıkla "menatıkı adiyeye" yazılmış. (Y.N.)
2 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)

Şifre
Zata mahsustur
Erzurum, 1 Ağustos 1919

Amasya'da 5. Fırka Kumandanlığı'na

Bu telgrafın hemen Bekir Sami Beyefendi'ye ulaştırılması ve cevabının acilen alınması rica olunur:

Bekir Sami Beyefendiye'dir.

C. 30.7.1919.[1] Amerikan mandaterliği hakkındaki son izahatınızı öğrendik. Bu şartlara göre esas itibariyle korkulacak bir şey olmamak lazım. Bununla beraber, daha bir nokta hakkındaki yüksek görüşlerini de almak istiyoruz. Lehimizde bu kadar şartlar ortaya koymaya müsait bulunacak olan Amerika hükümeti, bu şekildeki mandaterliği kabul etmesine, yani buna katlanmasına karşılık Amerika namına ne gibi faydalar ve menfaatlar temin etmiş olacaktır. Bununla kendi hesaplarına olacak gaye nedir? Bu konudaki yüksek kanaat ve görüşleriyle de aydınlatmalarını acilen bekleriz, Efendim.

Mustafa Kemal

Amasya, 3.8.1919

3. Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyaseti'ne

Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur:

Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur: Amerikalılarla şimdiye kadar cereyan eden müzakereler bittabi daima özel bir şekilde vaki olmuş ve sırf bir faraziyeden ibaret bulunmuş olduğuna nazaran, mandaterliklerin akit yapmış iki tarafa yükleyeceği şartlar hakkında fikir alışverişinde bulunulmamıştır. Mümkün olduğu takdirde hazırlanmasıyla Sıvas Kongresi'nin süratle açılması lüzumunu kısaca arz eylerim.

Erkânıharbiye Kaymakamı
Arif

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Muhterem Efendim,

Memleketin siyasi vaziyeti en had bir devreye geldi. Kendimize bir istikamet tayini için Türk milletinin zarını atıp olumlu bir vaziyet almak zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Harici vaziyet İstanbul'da şöyle görünüyor:

Fransa, İtalya, İngiltere, Türkiye'de mandaterlik meselesini Amerika Senatosu'na[2] resmen teklif etmiş olmakla beraber, bütün kuvvetlerini Senato'nun[2] kabul etmemesi için sarf ediyorlar. Taksimden hisse kaçırmak tabii işlerine gelmiyor.

1 *Nutuk*'ta tarih yanlışlıkla "3.7.1919" olarak dizilmiş. Ancak telgraf, Bekir Sami Bey'in 30 Temmuz 1919'da verdiği cevabın karşılığı olarak yazılmıştır. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927, 1934 ve 1938 basımlarında bu sözcükler "Senasına" ve "Senanın" şekillerinde yazılmış. Doğrusu "Senatosu'na" ve "Senato'nun" şeklinde olmalı. (Y.N.)

Suriye'de hüsrana uğrayan Fransa, zararını Türkiye'de telafi etmek istiyor. İtalya namuskâr bir emperyalist olduğundan muharebeye ancak Anadolu taksiminde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere, Türk'ün birliğini, asrileşmesini, hakiki bir bağımsızlık almasını, gelecek için bile olsa, istemiyor. Yeni vasıtalar ve fikirle tamamen asri ve kuvvetli bir Müslüman-Türk hükümeti, başında hilafet de olursa, İngiltere'nin Müslüman esirleri için kötü bir örnek teşkil eder. Türkiye'yi bütün halinde İngiltere alabilse, kafasını kolunu koparır, birkaç senede sadık bir sömürge haline koyar. Buna en başta bilhassa klerikal[1] sınıflar memleketimizde çoktan taraftardır. Fakat bunu Fransa ile dövüşmeden yapabilmek mümkün olamayacağından, taraftar olamaz. Fakat Türkiye'yi birlik halinde muhafaza zaruri görülürse, yani taksimin ancak büyük askeri fedakârlıklarla hasıl olacağını anlarsa, Latinleri sokmamak için Amerika fikrine destek ve taraftar olur. Nitekim İngiliz siyasi adamları arasında zaten bu fikre eğilim mevcut. *Morison*[2] gibi meşhur simalar Amerika'nın Türkiye'de genel manda almasına taraftar oluyorlar.

Diğer bir hal sureti de Türkiye'yi Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan, belki de Trabzon'dan ve mutlak İstanbul'dan mahrum ettikten sonra eski "kapitülasyon"ları ve boğulmaya mahkûm dahili sınırı ile bağımsız bırakmak.

Biz İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerika mandasını ehveni şer olarak görüyoruz. Sebeplerimiz şunlardır:

1. Aramızda herhangi şartlar altında Hıristiyan azınlıkları kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı tebaası haklarından istifade edecekler, hem de hariçte bir Avrupa devletine dayanarak karışıklık çıkaracaklar, devamlı olarak müdahaleye sebebiyet verecekler, zaten göstermelik olan bağımsızlığımızdan azınlıklar namına her sene parça parça kaybedeceğiz.

Muntazam bir hükümet ve asri bir idare tesisi için Patrikhane'nin siyasi imtiyazları, azınlıkların kuvvetli devletler vasıtasıyla devamlı tehdidi ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamayacaktır.

2. Birbirini yok eden, menfaat, hırsızlık veyahut macera ve şöhret namına yaşayanların hırsını tatmin eden hükümet teorisi yerine milletin refah ve gelişmesini temin, halkı, köyleri, sıhhati ve zihniyeti ile asri bir halk haline koyabilecek bir hükümet teorisine ve tatbikatına ihtiyacımız var. Bunda lazım gelen para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Siyasi borçlanmalar siyasi esareti artırıyor. Tarafgirlik, cehalet ve çok konuşmaktan başka müspet bir netice veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükümet adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükümeti tesisini ayrı bilen, Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idareye kadir asri bir makine haline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. On beş yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi tahsili, zihniyeti ile hakiki bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak Yeni Dünya'nın kabiliyeti vücuda getirebilir.

1 Klerikal: Din adamları sınıfına ait; din adamlarının egemenliğini isteyen. (Y.N.)
2 Morisson. (Y.N.)

3. Harici rekabetleri ve kuvvetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir zahire[1] ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa haricinde ve Avrupa'dan kuvvetli bir elde bulabiliriz.

4. Bugünkü emrivakilerin kalkması ve süratle davamızı dünyaya karşı müdafaa edebilmek için lazım gelen kuvvete sahip bir devletin müzaheretini[1] istemek lazımdır. İstilacı Avrupa'nın bin bir vasıtası ve melun siyasetine karşı böyle bir vekil sıfatıyla Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek Doğu meselesini de, Türk meselesini de gelecek için kendimiz halletmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı süratle istememiz lazım gelen Amerika da, tabii sakıncasız değildir. İzzetinefsimizden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız bazılarının düşündüğü gibi Amerika'nın resmi sıfatında dini eğilim ve tarafgirlik yoktur. Hıristiyanlara para verecek misyoner kadını Amerika'sı, Amerika'nın idari makinesinde bir mevki tutmaz. Amerika'nın idare makinesi dinsiz ve milliyetsizdir. O, çok ahenktar muhtelif cins ve mezhepte adamları çok kaynaşmış bir surette bir arada tutmanın usulünü biliyor.

Amerika, Doğu'da mandaterliğe ve Avrupa'da gaile almaya taraftar değildir. Fakat onların izzetinefis meselesi yaptıkları Avrupa'ya usulleri ve idealleriyle üstün bir millet olmak iddiasındadırlar. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse, Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.

Resmi Amerika'nın mühim adamları arasında lehimize epeyce bir eğilim hasıl oldu. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok mühim Amerikalılar, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu cereyanı temsil eden resmi ve gayri resmi Amerika'nın fikri, gizli olarak şudur: Türkiye'yi olduğu gibi hiçbir parçaya ayırmamak, eski sınırları dahilinde birlik içinde muhafaza etmek şartıyla genel ve bir tek manda almak istiyorlar. Suriye, Amerika komisyonu orada iken genel bir kongre yaparak Amerika'yı istemiştir. Amerika'da Suriye'nin bu arzusu pek hararetle karşılanmıştır.

Resmi Amerika bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan yapmaya eğilimli görünmüyor. Eğer manda alırlarsa, bütün milletleri eşit şartlar altında bir memleket evladı olarak kabul edip alacaklarını en mühim mahfillerinden haber aldım.

Fakat Avrupa, mutlak bir Ermenistan meselesi yapmak, -bilhassa İngiltere-Ermenilere tavizler vermek istiyor; Amerika kamuoyunda Ermeni mazlumları namına bir oyun oynamaya çalışıyor. Avrupa korkusu bizim fikir adamlarını düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Cami Bey gibi, hatta milli birliği teşkil eden diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir hal sureti tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekâtı dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükümet ve İngilizler, bunun, Hıristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerika'ya telkine elbirliğiyle çalışıyorlar.

Her an bu milli harekâtı[2] durdurmak için kuvvet sevki tasavvur olunuyor; bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Milli hareket süratle ve olumlu arzularla he-

1 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında "hareketi". (Y.N.)

men meydana çıkarsa (ve Hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerika'da hemen zahir[1] bulacağını yine çok mühim mahfiller temin ediyorlar.

Sıvas Kongresi toplanıncaya kadar Amerika komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hatta Kongre'ye Amerikalı bir gazeteci göndermeye de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, davamızda zahir[1] olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden, taksim ve dağılma korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyoruz.[2] Vâsıf Bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Macera ve mücadele devri artık geçmiştir. Gelecek için[3] gelişme ve birlik muharebesi açmaya mecburuz. Sınırlarında bu kadar çok evladı ölen zavallı memleketimizin fikir ve medeniyet muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz Türkiye'nin hayırlı evlatlarından yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle, sizin müştereken temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.[4]

Hürmetlerimi gönderir, muvaffakiyetinize dua ederim. Milli davada canıyla ve başıyla çalışanlar arasında sade bir Türk askeri tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim.

10 Ağustos 1919
Halide Edip

Karahisarısahip, 13.8.1919

K.O. 15. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur: Dersaadet'teki muhtelif fırkaların birleşerek Amerika heyetine verilmek üzere aldıkları kararlar aşağıda arz olunur:

1. Ermenistan için Türkiye'nin doğu sınırı üzerinde Ermenilerin işine yarayacak bir arazi parçası terk etmeye Doğu Vilayetlerinin Türkleri ve orada işbaşında bulunan büyükleri, gelecekte refahını ve serbest gelişmesini düşünerek razı olabilecekleri fikrinde oldukları, yalnız bu fikirlerini oradaki Kürtlerle işbirliği yapmış olmak ve Kürtlerin de Ermenilere arazi terki fikrine katiyen meyilli olmamak dolayısıyla ifadeye taraftar olmadıklarını ve hatta ifade etseler bile orada Türk çoğunluğunun aşağıdaki şartlar kendilerine temin edilmedikçe bu fikirde Kürtlerden ayrılmayacağını zannettiklerini; şöyle ki, evvelen, Türk ve Kürt çoğunluğu ve aralarındaki diğer azınlıkların oturduğu arazinin bütünlüğü; ikinci olarak, Türk tam bağımsızlığı temin edilmek ve fiilen teyit olunması; dördüncü olarak, Türkiye'nin asri ilerlemelere mazhar olabilmesi için serbestçe gelişmesine mâni olan kayıtların kaldırılmasıyla Wilson Prensipleri'nde vaat edildiği üzere bağımsızlık ve haklarından en emin bir tarzda istifadesine imkân bahş olunması; beşinci olarak, bu hususlarda ve Türklerin ilerleme-

1 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "görüyorum". (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1934 basımında yer alan "için" sözcüğü 1927 basımlarında yoktur. (Y.N.)
4 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu paragrafın altı çizilidir. (Y.N.)

sinin hızlandırılmasında Amerika'nın bize müzaheretini[1] Cemiyeti Akvam'a[2] karşı taahhüt etmesi.

2. Tahliye edilecek araziden çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin yeni nakledileceği arazide derhal iskânı ve derhal arazilerinden istifadelerini temin etmesi için Amerika'nın yardım etmesi.

3. O civarda ve bilhassa Erzincan ve Sıvas arasında yoğun olan Ermenilerin de yeni Ermenistan sınırı dahiline nakillerinin temini.

4. Ermenistan nam ve hesabına olarak vaki olmasını muhtemel gördüğümüz arazi terki keyfiyeti bağımsız bir Ermenistan namına değil, ancak büyük ve medeni bir devletin mandası altında gelişecek asri bir devlet namına olacaktır. Çünkü bugünkü Ermenistan'a arazi terk etmek Türkiye'nin başına ikinci bir Makedonya yapmak demek olduğu gibi, Kafkasya için de bir etken teşkil etmek demektir.

5. Bütün bunlar münakaşa edilebilir bir "teklif" mahiyetindedir. Bunların kati mahiyet kazanması ancak memleketteki heyetlerle temas etmek mümkün olursa, oraya Amerika heyetinden bir zatın gönderilmesi elzemdir.

6. Ve en nihayet meselenin kanuni ve meşru şekle sokulması için Osmanlı Milli Meclisi'ne bırakılması tabiidir.

12. Kolordu Kumandanı
Salâhattin

Şifre
Zata mahsustur
339

Erzurum, 21.8.1919

12. Kolordu Kumandanlığı'na
20. Kolordu Kumandanlığı'na

(Yalnız 12. Kolordu) C. 13.8.1919 şifre:

Dersaadet'teki[3] muhtelif fırkaların Amerika heyetine verilmek üzere aldıkları kararlar burada Heyeti Temsiliye'mizce son derece üzüntü ve esef verici görüldü. Çünkü birinci maddede Ermenistan'a Doğu Vilayetlerinden arazi terki söz konusu olmaktadır. Halbuki ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilayetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için fiilen mümkün olamayacağı şöyle dursun, unsurlar arasındaki nefret ve intikam hissinin dehşet ve şiddeti Osmanlı Ermenilerinin dönmeleri halinde bile vilayetler dahilinde yoğun olarak iskânlarını tehlikeli göstermektedir. Dolayısıyla suç işlememiş Osmanlı Ermenilerine yapılacak azami müsaade, adil ve eşit şartlar[4] dairesinde vatanlarına dönmelerine rızadan başka bir şey olamayacaktır. Üçüncü maddede Erzincan ve Sıvas arasında yoğun bir Ermenilik tahayyülü ilimsizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir. Harpten evvel bile buralarda oturanlar, büyük kısmı Türk ve küçük kısmı Zaza denilen Kürtlerden ve pek az

1 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)
2 Milletler Cemiyeti. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "Dersaadet'teki"; 1934 basımında "Dersaadet'te". (Y.N.)
4 "Adil ve eşit şartlar" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "Şeraiti adile ve mütesaviye" sözcükleri yerine, 1934 basımında "Şeraiti adiye ve mütesaviye". (Y.N.)

da Ermeniden ibaret idi. Bugün ise mevcudiyetinden bahsedilecek miktarda Ermeni yoktur. Dolayısıyla bu gibi cemiyetler salahiyetlerini takdir eylemeli ve bir iş yapmak isterlerse hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretleri'nin barış hazırlıkları arasında yaptıkları resmi istatistik ve grafiklere olsun müracaat zahmetinden kaçınmamalıdır. İşbu telgrafın aynen İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal

Asayişe aittir
2013

Ankara'dan, 14.8.1919

3. Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyaseti'ne

1. Mustafa Kemal Paşa'ya: Dersaadet'e hitaben yazmış olduğunuz son cevaplarınız mahalline ulaştırılmış ve cevap olarak matbu raporla Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Câmi, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok zevatın fikrine uygun olan Kara Vâsıf'ın, yani Cengiz'in, Halide Edip Hanım'ın görüşlerini ihtiva eden uzun mektuplar geldi. Bunlar sıra ile özetlenerek arz edileceği gibi, asılları da Sıvas'a gönderilecektir. Bunların hepsinde bir müzaherete[1] ihtiyaç duyulduğu ve bu müzaheretin[1] Amerika tarafından yapılması ehveni şer olarak kabul ve tasvip edildiğine dair gerekçe beyan edilmektedir. Matbu rapor, Câmi, Rauf Ahmet, Reşat Hikmet, Reşit Sadi Beylerle Halide Hanım, Kara Vâsıf, Esat Paşa, bütün fırka ve cemiyetlerin fikirleri yoklandıktan sonra, büyük çoğunluğa göre tanzim edilmiştir. Vakit varmış. Kongrede bir an evvel iş görmek, Amerikalılar gitmeden tebligat yapılmak lazım imiş. Amerikalıları oyalayarak hareketlerinin geciktirilmesine çalışılıyormuş. "Kongre süratle kati karar verebilir mi?" sorusuyla Amerikalılar, taraftarlığını ima ediyormuş. Kongrenin toplanmasını çabuklaştırmaları rica olunuyor.[2]

20. Kolordu Kumandanı
Ali Fuat

Bu telgrafta bahsolunan uzun mektuplar, günlerce telleri işgal eden şifrelerle verildi. Yekdiğerine ek olan o şifrelerden biri de şu idi:

Asayişe aittir
Zata mahsustur

Ankara'dan, 17 Ağustos 1919[3]

3. Ordu Müfettişi Erkânıharbiye Reisi
Kâzım Beyefendi'ye

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: 16.7.1919 ve 880 numaralı şifrenin dokuzuncu maddesine ektir:

1 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "rica olunuyor" sözcükleri, 1934 basımında "rica olunur" şeklinde. (Y.N.)

3 "17 Temmuz 1919" tarihli olmalı. "16.7.1919 tarihli şifreye ek olarak gönderilen bu telgrafa Mustafa Kemal'in verdiği cevabi telgraf *Nutuk*'ta "19.8.1919" tarihiyle yer almakla birlikte (bkz. elinizdeki ciltte, s.101) eski yazı belge fotokopisinde ve Ali Fuat Cebesoy'da *(Millî Mücadele Hâtıraları)* "19.7.1919" tarihlidir. Telgrafların içeriğinden Erzurum Kongresi'nden (23 Temmuz-7 Ağustos) önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. elinizdeki ciltte, s.101, 3 numaralı dipnot. (Y.N.)

Kara Vâsıf'ın 10 numaralı madde hakkında ek olarak verdiği malumat:

1. Bir müzaharet[1] şeklinde Amerika'ya taraftar olursak ve bunu Vilayatı Şarkiye Kongresi, Milli Kongre, bir arzu gibi telgrafla hükümetimize yazarsa, *Vilson*'un Amerika Kongresi'ne karşı güzel bir dayanak noktası olacağı. Dersaadet'te çoğu aydın buna taraftar ve böyle bir şey hazırlıyorlar. Eğer Anadolu da yaparsa faydalı olur diyorlar. Böyle olursa Amerika'nın mandasından istifade ederek diğer alçakları çıkarmak ve sonra yalnızca Amerikalılarla karşılaşmak mümkün olur ve uğraşmak da kolay olur. Bir de Amerikalılar bizi şiddetle kınıyorlar. Yani hükümeti aşağılıyor ve milletimizi de kınıyorlar. Delegelerin İstanbul'dan çıkışını, Paris'e gidişini, muhtıraları... Sonra diyorlar ki, Avrupa'nın cesaret etmediğini siz kabul ediyorsunuz. Mesela, Avrupa büyük Ermenistan yapmıyor. Sizin Sadrazam, Toros'tan sınır veriyor. Ermenistan istiyor. Halbuki şimdiye kadar Amerika komisyonlarından hiçbirisi bile buna mümkün demedi. Bütün raporlara göre Anadolu'da, Türkiye'de bir Ermenistan olmak, hatta muhtar ve mahalli idareler tesis etmek bile mümkün değildir. Nüfusları yok. Toprakları yok. Bu idare müthiş bir askeri kuvvete dayandırılmazsa olmaz. Ermenilerde bu kuvvet olamaz. Amerika bu lütfu yapamaz. Diğer devletler de buna tahammül edemez. Meğer ki oralarını zapt etsin ve (... barış) yapsınlar. Bu da mümkün değil. Rekabet mânidir. İşte Dersaadet'in havadisleri. Oraca düşünülsün. Zaman epeyce dardır.[2] Amerika Kongresi hemen hemen *Vilson*'u dinlemek üzeredir.

2. Dersaadet'te büyük temaslar var. Onun için Mustafa Kemal Paşa genel bir emir verir mi? Yoksa Dersaadet'in karar ve mesaisini uygun bulur mu? Mesaideki gaye milletin birliği, memleketin bütünlüğü, bağımsızlık ve hâkimiyetin temini! Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya genel bir emir vermezse ve kendisi de süratle oradan Amerika ve İngiliz ve diğerleriyle irtibat yapmazsa tabii burada da faaliyet devam edecektir. Belki muhalif bir şey olur. Buna nazarı dikkati çekerim. Bu rolü, siyaseti daha iyi yürütür bir (t g t l k h n).[3] Mustafa Kemal Paşa harekâtına, kuvvetine dayanmak ise (b t l s t n)[3] onun sözleri ve beyanatı, tavır ve hareketleriyle fiilen ve sözle tekzip edilmiş.

3. Çolak Hüseyin Salâhattin iki yüzlü gidiyor. Sadık Bey'in en gözde bendelerinden olan bu zatın mevki sahibi olmaması düşünülüyor.

20. Kolordu Kumandanı
Ali Fuat

Kara Vâsıf Bey'e bildirilmek üzere verilen cevap şu idi:

1 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "dardır" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "vardır" şeklinde. (Y.N.)
3 Çözülemeyen şifre. (Y.N.)

Şifre Erzurum'dan, 19.8.1919
Zata mahsustur. Aceledir
152

20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne

C. 17.8.1919

1. Bahsedilen Amerika manda ve[1] müzaheretinin[2] gayet dikkatli olarak tahlili ve milli gayemiz ile mukayese olunması pek mühimdir. Dersaadet'teki mesai zümresinin gayesi milletin birliği, memleketin bütünlüğü, bağımsızlık ve hâkimiyetin temini noktasında tasvir edildiğine ve gösterildiğine göre, Amerika mandasını kabul halinde bu gaye dokunulmaz kalabilir mi?

2. Milli arzuya tabi ve uygun olmayan kararlar hiçbir zaman millet nazarında itaat edilir olmayacağı için, milli ve vatani mukadderatta milli vicdana tercüman olmaktan ibaret bulunan vazifemizi iyi yapmak için milli arzunun toplanmasını ve alakasını beklemeden hiçbir meselede salahiyettar görünmemiz caiz değildir. Bu sebepten dolayıdır ki, tarafımızdan yabancılarla temas ve irtibatın Kongre'nin kararlarına dayandırılarak millet namına yapılmasını tercih etmekteyiz. Hamt olsun, vatanımızdaki milli cereyanın pek ziyade gelişmesi ve şekillenmesi ve kuvvet kazanmakta olması bizleri daima bu noktaya çekiyor ve davet ediyor.

3. Şurası da nazarı dikkatte tutulmalıdır ki, memleket ve milletin mukadderatı hakkında Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmaya salahiyettar olabilecek bir hükümet, ancak milli hâkimiyet esasını kabul eden ve bir milli şûranın mevcudiyetini tasvip ile ona dayanma yolunu tutan bir hükümettir. Şu takdirde merkezi hükümeti meydana getirecek zevatın mutlaka bu vasıflarda olması gereklidir. Bizce olduğu gibi oradaki mesainiz de bu noktanın teminine yönelik olmalıdır.

4. Yakında Kongre kararlarına vâkıf olacaksınız. Gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal[3]

Bir küçük malumat daha vereyim. Sıvas'a gelmiş olan, gazeteci Mister Bravn[4] ile bizzat görüşmeyi münasip gördüm. Muhatabını kolaylıkla anlayan çok zeki bir genç.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "ve" bağlacı 1934 basımında yok. (Y.N.)

2 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)

3 Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafı Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndeki eski yazı belge fotokopisinde ve Ali Fuat Cebesoy'un *Millî Mücadele Hâtıraları*'nda (Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.173-174) "19.7.1919" tarihlidir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde de telgraf 19 Temmuz 1919 tarihine konulmuştur. Eski yazı telgraf metninde 1. madde daha uzundur. Telgrafın tamamı için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, Kaynak Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2000, s.176-177. (Y.N.)

4 Mister Louis Edgar Browne. (Y.N.)

Manda meselesinin Kongre'de müzakeresi

Şimdi, efendiler, Kongre'de manda hakkında cereyan etmiş olan müzakere ve münakaşayı mümkün olduğu kadar cereyan ettiği gibi yüksek heyetinize dinletmeye çalışacağım:

Birçok zevat söz aldılar. Kimseye söz vermeden evvel, riyaset makamından, zabıtnamede aynen yer alan şu kısa değerlendirmede bulundum: "Bu muhtıra muhteviyatı hakkında fikir alışverişine başlamadan evvel bazı noktalara nazarı dikkatinizi çekmek isterim. Bu raporda, mesela Mister Bravn'dan bahsedilmekte ve elli bin kişilik bir amele ordusu getirileceğini söylediği zikrolunmaktadır.

Efendiler, Mister Bravn: 'Ben hiçbir resmi sıfat ile görüşmüyorum, tamamıyla hususi bir surette görüşüyorum' diyor ve hatta Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır; mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! 'Manda, siz ne derseniz odur!' diyor. Bu muhtırada mühim olarak manda meselesi vardır. Bunun hakkında fikir alışverişinde bulunmazdan evvel on dakika istirahat edelim (Saat: 3.25)"

Müteakip celsede, "İlk söz Vâsıf Bey'indir" dedim. Vâsıf Bey evvela mandanın tarifi hakkında uzun beyanatta bulundu. Diğerlerine sözü bıraktı. Tekrar söz aldı ve "Bir kere esas itibariyle mandayı kabul edelim de şartlar hakkında daha sonra görüşürüz" dedi.

Üyelerden Macit Bey namında bir zat "Genel kurulca asıl müzakere edilecek mesele, şimdiden sonra yalnız yaşayabilecek miyiz, yaşayamayacak mıyız? Mandayı ne şekil ve surette anlayarak, mandaterle ne suretle görüşeceğiz? Mandater kim olacaktır? Asıl mesele budur" tarzında beyanatta bulundu. Ben, riyaset makamından: "Zannederim bu rapordan iki görüş ortaya çıkıyor: Bunların birincisi, devletin dahili ve harici bağımsızlığından vazgeçememesi[1] ve ikincisi de, devlet ve milletin haricin zararlı baskılarına karşı bir muavenet ve müzaheret[2] ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl tereddüde yol açan nokta budur. Müsaade buyurulursa, bu noktayı düşünmek için Teklif Encümeni'ne havale edelim. Daha sonra yüksek huzurunuza arz edelim. Her halde dahili ve harici bağımsızlığımızı kaybetmek istemiyoruz" dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Sami Bey: "Üstlendiğimiz vazife gayet ağır ve mühimdir; beyhude münakaşalara hasredecek hiçbir dakikamız yoktur. Bu muhtıramızı müzakere edelim ve süratle vakit geçirmeksizin bir karar alalım" dedi. Ben, riyaset makamından: "Bu meseleyi encümen reisi olmak dolayısıyla izah edeyim (ben ay-

1 *Nutuk*'un 1927 ve 1934 basımlarında "vazgeçememesi" şeklinde yer alan bu sözcük, Sivas Kongresi Tutanakları'nda "vazgeçmemesi" şeklindedir. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, Kaynak Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2000, s.343. (Y.N.)

2 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)

nı zamanda Teklif Encümeni Reisi idim): Bu muhtıra muhteviyatı encümende okundu ve birçok müzakere ve münakaşa edildi; fakat kati karar verecek tarzda kanaat ortaya çıkmadı. Evvelce genel kurulda okunmaksızın Teklif Encümeni'ne havale edilmişti. Bu sebeple bir defa da burada okunup genel kurulun görüşü belli olduktan sonra tekrar Teklif Encümeni'ne havale edilerek kati kararı vermek istemiştik" dedim. İsmail Fazıl Paşa (merhum) da söz alarak şu beyanatta bulundu: "Bekir Sami Bey'in fikrine iştirak ederim; kaybedecek vaktimiz yoktur; esasen mesele de basitleşmiştir: Tam bağımsızlık mı, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Tespit edeceğimiz karar budur. Böyle pek mühim olan bir meseleyi tekrar encümene ve ondan sonra tekrar genel kurula havale ile vakit geçirmeyelim. İş uzar. Zamanımız kıymetlidir. Buna bugün, yarın, yahut öbür gün, her halde genel kurulda bir karar verelim. Encümende vakit geçirmeyelim. Çünkü pek ruhlu bir meseledir."

Bunu müteakip Hâmi Bey söz alarak İsmail Paşa Hazretleri'yle Bekir Sami Beyefendi'nin fikirlerine iştirak ettiğini söyledikten sonra "her halde bir müzaherete[1] muhtacız ve bunun en basit delili de, devlet gelirlerinin ancak borcumuzun faizini karşılayabilmesidir!" buyurdular.

Bundan sonra, Raif Efendi manda aleyhinde söz söyledi. İsmail Fazıl Paşa ona cevap verir tarzda uzun beyanatta bulundu. Ondan sonra tekrar Bekir Sami Bey söz söyledi ve dedi ki: "İsmail Fazıl Paşa Hazretleri'nin tamamıyla iştirak ettiğim beyanatına yalnız bir şey ilave edeceğim: Kırım Muharebesi'nden galip sıfatıyla çıkarak iştirak etmiş olduğumuz Paris Kongresi'ndeki müttefiklerimizin bize yüklemiş oldukları malum şartlar ile bu şimdi okunan muhtıradaki taleplerimiz mukayese edilecek olursa, hangisinin daha çok bağımsızlığı ihlal eder olduğu anlaşılır zannederim!"

Bekir Sami Bey'den sonra Hâmi Bey ve Hâmi Bey'den sonra da Refet Bey (Refet Paşa) söz söylediler. Refet Bey'in beyanatı aynen şu idi: "Mandanın bağımsızlığı ihlal etmeyeceği muhakkak iken, bazı arkadaşlarımız 'Bağımsız mı kalacağız, yoksa mandayı mı kabul edeceğiz?' tarzında birtakım fikirler ileri sürüyorlar! Onun için her şeyden evvel mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır. Bununla beraber, mandadan bahsetmezden evvel de, kamuoyunu gıcıklayan bu raporda bu tabirin ne suretle anlaşılmış olduğunu anlamak lazımdır. Fazıl Paşa Hazretleri 'bağımsızlığı muhafaza şartıyla manda' buyuruyorlar. Hâmi Beyefendi tarafından manda hakkında verilmiş olan muhtıra iki kısma ayrılıyor: Bir gerekçe kısmı var, ondan sonra bir de mandanın tarifine ait kısmı var... Manda meselesini bunlardaki görüşlere göre muhakeme için evvela bir noktayı anlamak isterim; bu muhtıra muhteviyatı genel kurulca müzakereye konulmuş mudur, konulmamış mıdır? İsmail Fazıl Paşa: "Yanlış anla-

1 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)

maya sebep olduğundan, biz üçümüz (yani Fazıl Paşa, Bekir Sami ve Hâmi Beyler) bu muhtırayı geri alıyoruz. Hiç verilmemiş saydık" dedi. (Bu muhtıranın müsveddesi de, temizi de kendilerinde kalmıştır.)

Riyasetten: "Muhtıra geri alınmıştır" dedim.

Muhtıranın geri alınmış olmasına rağmen, söz alan Refet Bey, zabıtnamede beş altı sayfa yer tutan beliğ[1] bir nutuk irat etti. Bu nutuktan aynen zabıtnameden aldığım bazı cümleler, hatibin maksadını izaha yetecektir zannederim!

Refet Bey diyordu ki: "Bizim, Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün cemiyetleri esir eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin ve milletlerin vicdanlarına riayetkâr Amerika'yı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir. ... Laf itibariyle, manda ile bağımsızlık birbirine mâni şeyler değildir; yalnız, eğer biz hakikatte kuvvetli olmayacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için bağımsızlığı ihlal edici olur. Bir de, diyelim ki, biz harici ve dahili tam bir bağımsızlık isteriz! Fakat, acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan evvel, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? Bunu düşünelim! Şurası muhakkaktır ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan taksim etmek istiyorlar; fakat eğer biz, bugün bir devletin kefaleti altında bir barış yapacak olursak, ileride, müsait şartlar altında bulunur bulunmaz hemen döner ve kendi faydamızı temin ederiz. Lakin eğer olumsuz bir vaziyet hasıl olacak olursa, acaba büsbütün ziyan etmiş olmayacak mıyız? ... Her halde bir Amerika kefaletini kabul etmek mecburiyetindeyiz. Yirminci asırda beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on, on beş milyon lira geliri olan bir kavim için harici bir müzaheret[2] olmaksızın hayatı devam ettirmek imkânı olamaz! Eğer bundan sonra da bu halimizde kalır ve harici bir yardım sayesinde ilerleyemeyecek olursak, ihtimal, gelecekte Yunanistan'ın bile taarruzlarına karşı kendimizi müdafaa edemeyiz...

Allah muhafaza buyursun, eğer, İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir muharebe açılsa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurlarla asker getireceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi şimendiferlerle nakliyatımızı yapabileceğiz? Dolayısıyla, Amerika mandası her şeyden evvel bir kefil ve müzahir[2] bulmak için lazımdır." Hatip, sözlerini şu cümle ile bitirdi: "Eğer bu maruzatımla ilerideki müzakereler için bir giriş yapabildimse müteşekkirim."

Efendiler, bu parlak ve mahirane nutkun, dinleyenlerin fikir ve kanaatleri üzerinde yapabileceği saptırıcı tesirin derecesini kolaylıkla takdir buyurursunuz... Fikirlerin, bunu takip etmesi muhtemel olan aynı fikirdeki hatiplerin nutuklarıyla büsbütün zehirlenmesine meydan vermemek ve özel olarak ay-

1 Beliğ: Güzel, düzgün, açık. (Y.N.)
2 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)

dınlatmaya ve yol göstermeye zaman bulabilmek için, derhal "On dakika istirahat edelim, efendim" diyerek celseyi tatil ettim (Saat: 5.30'da).

Efendiler, bu nutkun son cümleleri dikkat çekicidir. Refet Beyefendi, Yunanlıları İzmir'de geçici görüyor ve harp halinde olduğumuzu kabul etmiyor. Yunanlılar İzmir'de kalırsa ve harp haline girilirse başa çıkamayacağımız kanaatinde bulunuyor.

Bundan sonraki celsede Bursa delegelerinden Ahmet Nuri Bey, manda aleyhinde uzun beyanatta bulundu. Hâmi Bey buna daha uzun beyanatla cevap verdi ve hakikaten pek uzun olan diskurunun[1] sonlarına doğru beyanatını şu malumatı vererek teyit ediyordu:

"Fakat şimdi biraz da işin kati bildiğim bir yönünden bahsedeceğim. Meselenin bu safhasında alakadar olan zat ile şahsen temas ettiğimden sözlerim tahmini değil, katidir. İstanbul'dan hareketimden evvel eski Sadrazam İzzet Paşa Hazretleri'ni ziyarete gitmiştim. Her halde bir manda ihtiyacında bulunduğumuza kendileri de kani idiler. Bendenizden de bu husustaki fikrimi sordular; ben de düşündüklerimi arz ettim. Birkaç gün sonra bendenizi çağırtıp şu meseleyi izah ettiler: Suriye ve Adana havalisinde dolaştıktan sonra İstanbul'a gelip siyasi fırkaların görüşlerini öğrenmekle meşgul olan Amerika Tahkikat Heyeti üyeleri, İzzet Paşa'yı konağında ziyaretle Anadolu'daki milli teşkilatın Türk milletini temsil ettiğine kani olduklarını ve Paşa'yı da (yani İzzet Paşa'yı) bu işin müteşebbisi bildiklerini söylemişler ve: 'Eğer siz Erzurum ve Sıvas Kongrelerine Amerikan mandasını talep ettirecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir' demişler. Paşa, bunu bendenize izah ettikten sonra, bu milletin bir harbe daha kudreti kalmadığından ve her halde böyle bir çareye başvurmak mecburiyetinde bulunduğumuzdan bahsetti ve Sıvas'a gittiğim zaman oradakilere bu vaziyeti anlatmaklığımı tavsiye buyurdu. İzzet Paşa'nın kanaati de bu suretle talep edilecek bir mandanın yüzde doksan kabul ihtimali bulunduğu ve yalnız bizim için birtakım şartlar ileri sürmenin zaruri olduğu merkezindedir. Hatta Paşa, Amerika için milletin arzusuna dayanmadan mandayı kabul etmek mümkün olmadığından, Kongre'miz tarafından gösterilecek arzunun Avrupa devletlerine karşı Amerika lehinde bir dayanak noktası olacağını da söyledi. Bendeniz bu meseleyi İstanbul'dan şifre ile Erzurum'da Rauf Bey'e bildirdim." "Mandanın cisminden ziyade ismine itiraz edenler boşuna telaş ediyorlar, kelimenin ehemmiyeti yoktur. Ehemmiyet, işin hakikatinde ve mahiyetindedir. Manda altına girdik demeyelim de, isterlerse 'devleti ebet müddet olduk!'[2] diyelim."

Bu son söze cevap verenler arasında Hüsrev Sami Bey'in şu sesi işitildi: "Fakat bizim bu mesaiden maksadımız, kendimizi müdafaa ile milleti ebet

1 Diskur (discours): Nutuk. (Y.N.)
2 "Ebediyen var olacak devlet" anlamında. (Y.N.)

müddet olduğumuzu ispat etmektir!"[1] Hâmi Bey, buna, bir geri çekiliş ima eder tarzda cevap verirken, Kara Vâsıf Bey söz aldı ve o günkü toplantının nihayetine kadar beyanatta bulundu. Vâsıf Bey'in uzun sözlerinin kısasını, zabıtnamede aynen kayıtlı olan şu cümlelerle yüksek görüşünüze sunuyorum: "Bütün devletler bizi tamamen bağımsız bile bırakacaklarını söyleseler, yine müzaherete[2] muhtacız. (Vâsıf Bey sözlerinin başında mandaya 'müzaheret'[1] ismini verelim demişti.) Dört yüz ila beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz. Bize bunu ödeyiniz diyecekler; halbuki bizim gelirimiz bunun faizine bile kâfi değildir. O zaman müşkül bir vaziyette kalacağız. Bunun için, bağımsız yaşamaya mali vaziyetimiz müsait değildir. Sonra, yanı başımızda bizi taksim etmeyi emel edinmiş hükümetler var; onların ihtiraslarına karşı mahvoluruz! Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar tayyare ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar dretnot yapıyorlar,[3] biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu haller ile bugün bağımsızlığımızı kurtarsak bile yine günün birinde bizi taksim ederler." Vâsıf Bey hitabesini şu sözlerle bitiriyordu:

" ... İstanbul'daki Amerikalılar 'Mandadan korkmayınız, Cemiyeti Akvam Nizamnamesi'ne dahildir' diyorlar. İşte bütün bu sebeplerden dolayı İngiltere'yi kendimize daimi düşman ve Amerika'yı da ehveni şer sayıyorum. Eğer tasvip ederseniz, buradan İstanbul'daki temsilciye bir mektup yazıp gizlice bir heyet göndermek için bir torpido isteyebiliriz."

Eylül'ün dokuzuncu Salı günkü toplantıda, manda meselesine temas eden Rauf Bey'in zapta geçen beyanatı aynen şudur: "Bu manda meselesi hakkında şimdiye kadar gerek matbuat ve gerekse diğer mahfiller tarafından birçok sözler söylendi. Gerçi yüksek heyet, harici müzaheret[1] esasını kabul buyurdu ise de, bu müzahereti[1] kimden isteyeceğimiz açıklanmadı. Amerika olduğu ima yoluyla anlatılıyorsa da, benim kanaatimce doğrudan doğruya zikrinde bir sakınca olamaz."

Erzurum Kongresi hiçbir suretle manda kabulü hakkında karar vermiş değildir

Bu sözlerden, Rauf Bey'in anlayışıyla, gerek Sıvas Kongresi Heyeti'nin ve gerek Erzurum Kongresi Heyetinin anlayışları arasında bir yanlış anlama olduğuna şüphe yoktur. Rauf Bey'in anlayışını yorumlayan bu beyanatının, gerek Erzurum ve gerek Sıvas Kongreleri beyannamelerinin yedinci maddesindeki yazılış tarzından kaynaklandığına hükmolunabilir. Hakikaten bu maddenin yazılış tarzında -ihtimal ki, mandacılıkta pek ileri giden ve sonu gelmez propagandala-

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu cümlenin altı çizilidir. (Y.N.)
2 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "yapıyorlar" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "yapıyor" şeklinde. (Y.N.)

rıyla kamuoyunu zaafa uğratanları susturmak ve belki bundan daha ziyade onların iddialarına bir cevap olmak üzere- bir nevi hususiyet vardır. Madde muhteviyatı mantık dairesinde okunup incelenince, ne manda ve ne de Amerika'nın mandaterliğini talep fikri mevcut olmadığı tahakkuk eder. Bu noktayı açıkça göstermek için söz konusu maddeyi aynen hatırlatmak isterim:

Madde: 7. Milletimiz, asri gayeleri yüceltir ve fenni, sınai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Dolayısıyla devlet ve milletimizin dahili ve harici bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü korunmuş kalmak şartıyla altıncı maddede açıklanan sınır dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin, fenni, sınai, iktisadi yardımını memnuniyetle karşılarız ve bu adil ve insanca şartları ihtiva eden bir barışın da acilen kararlaştırılması, insanlığın selameti ve dünyanın huzuru namına başlıca milli emellerimizdendir.

Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı fikri vardır? Olsa olsa "herhangi devletin fenni, sınai, iktisadi yardımını memnuniyetle karşılarız" sözlerinden manda fikrine kapılanlar bulunabilir. Fakat mandanın mana ve maksadı bu olmadığı muhakkaktır. Her zaman ve bugün dahi bu açıklık dairesinde vuku bulacak yardımları memnuniyetle karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim Ankara-Ereğli ve Keller-Diyarbekir şimendiferlerinin inşası için bir İsveç grubunun ve Kayseri-Sıvas-Turhal hatlarının inşası için de bir Belçika grubunun fenni, sınai, iktisadi yardımını memnuniyetle kabul ettik ve mesela Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an evvel inşalarında ve bütün diğer şimendifer hatlarımızın, yollarımızın, limanlarımızın inşaları teklifinde bulunacak yabancı sermayedarların yardımlarını memnuniyetle kabul ederiz. Yeter ki, memleketimize sermaye getireceklerin devlet ve milletimizin dahili ve harici bağımsızlığını ve vatanımızın bütünlüğünü ihlale yönelik gizli emelleri olmasın. Bu maddede yer alan "milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devlet" ifadesinden Amerika Devleti manası çıkarılmaya da mahal yoktur. Çünkü bu esaslara riayetkâr dünya devletleri arasında yalnız Amerikalılar değildir. Mesela İsveç Devleti, Belçika Devleti aynı vasıfta devletler değil midir? Bu devletlerden herhangi birinin mandaterliği de söz konusu olabilir mi? Bir de, eğer Amerika Devleti'ne bir ima yapılmak istenseydi, "herhangi devletin" yerine "bir devletin" veya hiç olmazsa sadece "devletin" kelimesiyle yetinilmek lazım gelirdi. Dolayısıyla maddenin izah ettiği şartlar dahilinde fenni, sınai, iktisadi yardımın iyi karşılanmasının bütün devletleri kapsar olduğu açıktır.

Efendiler, bu manda meselesi hakkındaki görüşümün -ki bundan evvel geçen ve bu dakikada yüksek heyetinizin de bilgisi dahilinde bulunan bunca haberleşme ve münakaşalarımızla sabit olmuştur- aylardan beri gece gündüz

beraberimde bulunan bir arkadaş tarafından hâlâ anlaşılmamış olduğuna hükmolunabilir mi? O halde Rauf Bey ya esasen benimle hemfikir değildi veyahut hemfikir idi de, Sıvas'ta İstanbul'dan gelenlerle görüştükten sonra fikrini değiştirmiş oluyor. Burasını kestirmek bence müşküldür. Şimdi biraz daha Rauf Bey'i dinleyelim; Rauf Bey, şu suretle sözüne devam ediyor:

"Mütarekenin başında Almanlar barışı imza etmeyecek zannolunurken, İngiliz matbuatı bazı ifşaatta bulundu. Bunun birinci kısmı Almanya'nın barışı imza edeceğine dairdi. Bu tahakkuk etti. İkinci kısmı da Türkiye'nin taksimine dairdi. Bu, hamt olsun tahakkuk etmedi. Bu kısımda Konferans'ın kararı icabınca Kızılırmak'ın doğu tarafı Ermenistan sayılarak Amerika himayesine veriliyor. Belki Gürcistan'la Azerbaycan da Amerika'ya bırakılır[1] deniliyordu. Kızılırmak'ın batısındaki arazi de, İzmir ve İstanbul müstesna olmak üzere çıkış yeri Antalya limanı[2] olarak Türkiye'yi teşkil ediyordu. Bu kısmın kuzeyi, İtalya ve Fransız ve güneyi de İngiliz himaye ve idaresine veriliyordu. İzmir'in işgali bu ifşaatın doğruluğunu ispata başladı. Dolayısıyla bu tehlike karşısında memleketimize karşı en tarafsız vaziyette bulunan Amerika'nın müzaheretini[3] kabule mecburuz. Ben bu kanaatteyim."

Rauf Bey'in fikrini anlamak için bundan sonra daha çok devam eden sözlerini dinlemeye bilmem ki ihtiyaç kaldı mı?

Efendiler, pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi, taraftarlarını susturacak orta yollu bir çare ile son buldu. Hem de bu çareyi teklif eden, yine Rauf Bey oldu: "Amerika'da senelerden beri aleyhimizde yapılmakta olan olumsuz propagandaların doğurduğu fikir cereyanını düzeltmek için her şeyden evvel Amerika Kongresi'nden memleketimizi inceleyecek ve hakikati görecek bir heyeti davet etmek." Bu teklif oybirliği ile kabul olundu. Kongre Divanı Riyaseti'nin imzalarıyla bu yolda bir mektup müsveddesi hazırlandığını hatırlıyorsam da, bu mektubun gönderilebilip gönderilemediğini[4] pek iyi hatırlamıyorum. Esasen bu mektuba özel olarak ehemmiyet atfetmiş değildim.

Efendiler, yeri gelmişken söyleyeyim: Vesika olarak müracaat ettiğim Kongre Zabıtnamesi, Divanı Riyaset Kâtipliği'nde bulunan Afyon Karahisar Delegesi Şükrü ve manda lehinde nutuklarını dinlediğimiz Hâmi Beyler tarafından tutulmuş ve Hâmi Bey'in yazısıyla muntazam bir deftere temize çekilmiştir.

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "bırakılır" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "bırakılıyor" şeklinde. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "limanı" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)
3 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)
4 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "gönderilemediğini" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "gönderilmediğini" şeklinde. (Y.N.)

Sıvas Kongresi'ni neticesiz bırakmak teşebbüsleri

Efendiler, Kongre 11 Eylül'de son buldu. 12 Eylül'de Sıvas ahalisinin de hazır bulunduğu açık bir celse yapılarak bazı nutuklar irat edildi. Kongre müzakereleri esnasında mühim olarak Meclisi Mebusan'ın seçiminin hızlandırılması ve toplantı mahallinin neresi olmak lazım geleceği hususlarına temas edildi. Fakat şimdi izahına başlayacağım meseleler Kongre müzakerelerini kısa kesmeyi icap ettiriyordu. Bu son noktalarla daha sonra Heyeti Temsiliye meşgul oldu. 9 Eylül 1919 günü toplanmış olan bazı malumat Kongre'ye şu suretle izah edildi: "Eskişehir ve Afyon Karahisarı'ndaki İngiliz kuvvetleri iki katına çıkarıldı. General Miln[1] Konya'ya geldi. Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa muhalefette inat ediyorlar.[2] Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de tıpkı Cemal Bey cinsinden bir adammış. Değerli arkadaşların böyle vaziyetler karşısında[3] şiddetle hareket tarafları olduğunu bildiğimden,[4] seri ve şiddetli tedbirler alınmasını Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa da Kongre'nin kendisine olan itimadına dayanarak, Kongre namına icap eden tebligat ve teşebbüslerde bulunmuştur. Bu hareket tarzının yüksek heyetinizce kabul edilmesini rica ediyor."[5] Fuat Paşa, valilere şiddetli ihtarlarda bulunuyor. Mıntıkalara üst rütbeli subaylardan milli kumandanlar tayin ediyor ve "Bu kumandanlara millet namına her nevi salahiyet bahş edilmiştir" diyor. Kongre teklifi kabul etti. Bunu müteakip şu yolda izahata devam ettim:

"Buraya Galip Bey isminde bir vali tayin edilmiş, geliyormuş. Fakat bunun Harput Valisi Ali Galip Bey mi, yoksa Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey mi olduğu anlaşılamadı. Fakat biz başka bir malumat elde ettik. Mister Novil[6] isminde bir İngiliz binbaşısı Bedirhanilerden Kâmran, Celâdet ve Cemil Beylerle beraber maiyetinde on beş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatya'ya gelmiş ve Mutasarrıf Bedirhani Halil Bey tarafından karşılanmışlardır. Harput Valisi de görünüşte bir posta hırsızını takip bahanesiyle otomobille Malatya'ya gel-

1 General Milne. *Nutuk*'un 1934 basımında yanlışlıkla "Milner" yazılmış. (Y.N.)

2 "İnat ediyorlar" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "temerrüd ediyorlar" sözcükleri 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yanlışlıkla "tereddüt ediyorlar" şeklinde yazılmış. Sivas Kongresi Tutanakları'ndaki aslı da "temerrüd ediyorlar" şeklindedir. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c.3, Kaynak Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2000, s.346. (Y.N.)

3 *Nutuk*'taki "böyle vaziyetler karşısında" sözcükleri yerine, Sivas Kongresi Tutanakları'nda "bu gibi tasaddi ve tecavüzlere karşı" (bu gibi teşebbüs ve tecavüzlere karşı). Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c.3, Kaynak Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2000, s.346. (Y.N.)

4 Sivas Kongresi Tutanakları'nda, burada "bu adamlar hakkında" sözcükleri vardır. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c.3, Kaynak Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2000, s.346. (Y.N.)

5 Bu iki cümle Sivas Kongresi Tutanakları'nda şu şekildedir: "Fuat Paşa da Kongre'nin kendisine olan itimadına dayanarak, Kongre lisanından kendisine hitaben bir telgraf tertip ederek, suretini talimat olmak üzere maiyetine tebliğ etmiş. Şimdi de bize gönderdiği bu suretin yüksek heyetinizce kabul edilmesini rica ediyor." Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c.3, Kaynak Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2000, s.346. (Y.N.)

6 Edward Noell. (Y.N.)

miştir. Bu maksatla bunlara Hısnımansur'daki[1] müfreze de verilmiştir. Maksatlarının[2] Kürtleri, Kürdistan teşkili vaadiyle aleyhimize ve bize karşı suikast icrasına sevk etmek olduğu anlaşılmış ve karşı tedbirlere de girişilmiştir. Mesela valiyi ve diğerlerini tutuklattırmak istiyoruz. Malatya Mutasarrıfı da Kürt aşiretlerini Malatya'ya davet etmiştir. Bu vaziyet üzerine 13. Kolordu mıntıkasında faaliyete girdik. İcap eden tedbirler alınmıştır. Yarın akşam Harput'tan sevk edilen bir askeri müfreze fesatçıları tepeleyecektir. Buradaki Kolordu Kumandanı da lazım gelen tedbirleri almıştır. Malatya ve diğer mahallere de lazım gelen emirler verilmiştir."

Efendiler, hemen Sıvas Kongresi'nin bütün cereyanı müddetince sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler almaktan geri kalmıyordum. Ancak aldığım bütün malumatı olduğu gibi Kongre heyetine arz etmekte faydadan ziyade sakınca tasavvur ediyordum. Gördünüz ki, şimdi izah edeceğim üzere, hakikaten tehlikeli sayılabilecek mahiyette olan Ali Galip meselesinden de bahsederken ihtiyatkâr bir lisan kullanmayı tercih etmiştim. Bence en mühim mesele, her nevi müşkülat ve tehlikelere rağmen, Sıvas Kongresi'nin neticeli kararlarla müzakerelerini bir an evvel tamamlamış olmak ve bu kararları memlekette tatbike girişmek idi. Bu arzum hasıl oldu. Bütün memleketi kapsayan Milli Teşkilat Nizamnamesi'nin ve Genel Kongre Beyannamesi'nin hemen basılması ve yayımlanıp tamimi vasıtalarına girişildi. Yalnız umulanın üstünde yeni hadiseler karşısında kalındığından, Kongre'nin son bulmuş olmasına rağmen, Kongre heyetinin yeni vaziyetler gelişinceye kadar Sıvas'ta kalmalarını münasip gördüm ve icap ederse daha kuvvetli fevkalade bir kongre toplanması için de hazırlıklarda bulundum. Ali Galip'in firarı üzerine Kongre heyetini Sıvas'ta alıkoymaktan vazgeçildiği gibi, Ferit Paşa kabinesinin düşmesi üzerine fevkalade kongre toplamaya da ihtiyaç görülmedi *(Vesika: 55)*.

Ali Galip hadisesi

Şimdi efendiler, mücadele tarihimizde mühim bir vaka teşkil eden Ali Galip meselesi hakkında müsaade buyurursanız biraz tafsilat vereyim:

Efendiler, daha Temmuz başında, Erzurum'da bulunduğum zaman, Celâdet ve Kâmran Âli isminde iki şahsın yabancılar tarafından külliyetli para ile Dersaadet'ten Kürdistan'a gönderileceği, bunların aldatmalara ve aleyhte tahriklere memur oldukları ve bir iki gün zarfında hareket etmiş veyahut edecekleri haber alındı. Bu haber üzerine, bunların, dağdağasız gözetlenmeleri ve yakalanmaları lüzumunu 3 Temmuz tarihinde Diyarbekir'de

1 Adıyaman. (Y.N.)

2 *Nutuk*'taki "Maksatlarının" sözcüğü yerine, Sivas Kongresi Tutanakları'nda "Bu İngilizin maksadı, para ile memleketimizde propaganda yapmak ve" sözcükleri yer alıyor. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.3, Kaynak Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2000, s.347. (Y.N.)

13. Kolordu Kumandanı'na ve ayrıca Erkânıharbiye Reisi olan Halit Bey'e ve Canik Mutasarrıfı'na bildirdim.

20 Ağustos'ta 13. Kolordu Kumandanı'na verdiğim emirde, söz konusu insanların İstanbul'dan hareket eylediklerinin bildirildiğini ve alınacak tedbirler arasında bilhassa Mardin istasyonunda sıkı bir denetim tesisinin uygun olacağını yazdım.

Sıvas Kongresi'nin ikinci günü, yani 6 Eylül tarihinde, "Bedirhani ailesinden Celâdet ve Kâmran ile Diyarbekirli Cemil Paşazade Ekrem namlarında üç şahsın, refakatlerinde vaktiyle Diyarbekir vilayetinde aleyhimizde propaganda yapan bir yabancı subayı[1] bulunduğu halde, silahlı Kürtler muhafazasında olarak Elbistan ve Arga üzerinden Malatya'ya geldikleri ve Mutasarrıf, Belediye Reisi taraflarından karşılandıkları 13. Kolordu'nun bildiriminden anlaşılıyor." 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 3. Kolordu Kumandanlığı'na buna dair gönderdiği 6 Eylül 1919 tarih ve 529 numaralı şifresinde verilen malumatta "yabancı subayının,[1] Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere merkezi hükümetin müsaadesiyle dolaştığını söyledikleri; Malatya'da bulunan süvari alayı, mevcudu az olduğundan bunları tutuklamaya cesaret edemediği; bununla beraber, bunların derhal tutuklanması için İstanbul'a müracaat edildiği, 13. Kolordu'dan bildirilmiştir. Bu adamların ne maksat ve ne vazife için nereleri gezecekleri hakkındaki malumatını Harput valisinden sordum" denilmekte idi *(Vesika: 56)*. Harput valisi, Ali Galip Bey'dir. Bu adamların ne maksatla geldikleri 3 Temmuz tarihinden beri malumumuzdur. Beş on silahlı Kürde karşı bir süvari alayının mevcudu az görülmüş, tutuklanmasına cesaret edilememiş. Asıl hayret verici olan yön, bunların tutuklanması için İstanbul'a müracaat edilmiş olduğu haberidir!

Bu küçük ve ehemmiyetsiz gibi görünen noktaları, o zamanki vaziyeti görüşte dikkate değer anlayış ve zihniyet farklarını gösterdiği için kayıt ve işaret ediyorum.

Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandanı'nın hareket tarzı şüphe uyandırıcı görüldüğünden, doğrudan doğruya bu kolordunun Erkânıharbiye Reisi'ne 3. Kolordu Kumandanı'nın imzasıyla 7 Eylül 1919 tarihinde yazılan zata mahsus şifrede, Vali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil ve Kâmran ve Celâdet ve Ekrem Beylerle beraber İngiliz Binbaşısı'nın mutlaka tutuklanmaları ve Sıvas'a sevk edilmeleri için, Elâziz'de bulunan 15. Alay Kumandanı İlyas Bey'in bizzat emrinde altmış kadar atlı ve katırlı askerin en geç olarak 9 Eylül'de Harput'tan Malatya'ya hareketi için -işin aciliyeti dolayısıyla- doğrudan doğruya tebligat yapıldığı bildirildi ve müfrezenin süratle hareketinin temini rica

1 *Nutuk*'ta yer alan ve "yabancı subayı" sözcüklerinin aslı olan "ecnebi zabiti" sözcükleri yerine, Vesika: 56'da adı verilerek "İngiliz Binbaşısı Novil" denilmektedir. (Y.N.)

edildi. 8 Eylül'de, Sıvas'tan da bir otomobil ile bazı subaylar gönderileceği malumatı verildi *(Vesika: 57).*

Diyarbekir'den, Erkânıharbiye Reisi'nin 7/8 Eylül 1919 tarihiyle bana gönderdiği şifrede:

Tutuklama hakkındaki arzuyu öğrendim. Bu konuda Kumandan Bey'in emir vereceğini hiç zannetmiyorum. Çünkü askeri hususiyetlerine tamamen vâkıfım. Tarafımdan vuku bulacak tebligatı ise, tamamen icrada tereddüt ederler. Bu konuda İstanbul'la haberleşmekteyiz. Bu hale göre icabının icrası yüksek görüşlerine bağlıdır. Şifre Kalemi'nin 357 numarasıyla arz edilmiştir.

13. Kolordu Erkânıharbiye Reisi
Halit

Elâziz'deki Alay Kumandanı İlyas Bey'den 13. Kolordu Kumandanı'nın emrine cevaben gelen 8 Eylül tarihli telgrafta da "Kolordu'dan aldığım emir üzerine hareketim ertelenmiştir. Kolordu'nun oluru olmadan buradan hareket etmekliğim münasip olmayacağından, hareket emrimin Kolordu'dan tebliğine yol gösteriniz" denilmekte idi *(Vesika: 58).*

Halit Bey'e hemen ardından verdiğim cevap aynen şu idi:

7/8 Eylül 1919

"Malum zevatın alçaklığı sabit olmuştur. Merkezi hükümet ... bu alçaklıkta müşterektir. Oradan emir beklemek, düşmana fırsat vermektir. Bu konuda tebligatımızda hiç kimseyi tereddüde sevk etmeyecek surette, derhal emir vermek, vakit geçirmemek lazımdır. Kumandanın tereddüt edeceğine ihtimal veriyorsanız, zatıâliniz tarafımızdan Elâziz ve Malatya'daki alay kumandanlarına vuku bulmuş tebligatımızın icrasını bildiriniz. Hakiki lüzum varsa, kumandayı münasip gördüğünüz fırka kumandanlarından birisi üstlensin! Ağırdan alma zamanı geçmiştir. İcraat cevabınızı bekliyoruz kardeşim.

Mustafa Kemal

Alay Kumandanı İlyas Bey'e de, aynı tarihte bizzat şu emri verdim: "Malum zevatın hıyaneti tahakkuk etmiştir. İstanbul'daki merkezi hükümet dahi bunların hıyanetinde müşterektir. Kolordunuz kumandanının bu hususta izin istemesi ve cevap alamaması hatıra gelmektedir. Dolayısıyla meselenin hallini ve teminini zatıâlinizden beklerim. Cevabınızı bekliyorum, Efendim. Malatya'daki icraatınızı müteakip lüzum hasıl olursa Sıvas'ta bize iltihak edersiniz. Mustafa Kemal". Şifre haricindeki imza da 3. Kolordu Erkânıharbiye Reisi Zeki Bey'in idi.

Malatya'da bulunan 12. Süvari Alayı Kumandanı'nı da 7/8 Eylül gecesi, bizzat telgraf başına çağırmış ve görüşmekte idim. Alay Kumandanı Cemal Bey'den vaziyet ve kuvveti hakkında malumat aldım. Gelenlerin beraberlerindeki silahlı Kürtlerin "on beş yirmi kişi kadar" olduğunu ve alayın da merkezde "ancak o kadar kuvveti" bulunduğunu söyledi. Ben kuvveti kâfi gördüm. Hatta süvari ve topçu alayının yalnız subayları kâfi gelebilirdi. Yalnız hususi vaziyet ve haleti ruhiyeyi anlamak istiyordum.

Bunun üzerine telgraf konuşması şöyle cereyan etti:

Ben: "Vali Galip Bey, İngiliz Binbaşısı ve Kâmran ve Celâdet ve Ekrem Beylerin hepsinin tedbirlice bir tertiple bu gece tutuklanarak Sıvas'a gönderilmeleri elzemdir. Vaziyetiniz bunu yapmaya müsait midir? Size buradan ve Harput'tan yardım yetiştirilecektir."

Cemal Bey: "Valiyi de beraber mi?"

Ben: "Bilhassa, evet!"

Cemal Bey: "Arz ettiğim üzere, vaziyet ve kuvvetim buna müsait değildir. Kâmran, Celâdet ve Ekrem Beylerin tutuklanmaları hakkında 13. Kolordu Kumandanı'yla haberleşme cereyan etti. Neticesinde, şimdilik tutuklanmaları vaziyetin nezaketi hasebiyle uygun olamayacağı hakkında emir de gelmiştir" dedi.

Artık bu zatın daha ziyade üzerine varılamazdı. "Kendilerine hissettirmeksizin sıkı gözetim altında bulundurunuz. Kolordunuzdan emir gelecektir. Hareket ederlerse, hareket istikametlerini ve ne vasıta ile hareket edeceklerini derhal bildiriniz" talimatını vermekle yetindim *(Vesika: 59).*

8 Eylül günü Cemal Bey'den şifre ile "malum zevatın hâlâ orada olup olmadıklarını ve gözetim tertibatının güvenilirlik derecesini" sordum ve "kendisine günde iki defa rapor vermesini" emrettim.

Halit Bey'e yazdığım telgrafa ertesi günü (8 Eylül 1919) aldığım cevapta, Elâziz'de Alay Kumandanı İlyas Bey'e emir verildiği ve bu emrin sureti bildiriliyordu *(Vesika: 60).*

Kolordu Kumandanı Cevdet Bey dahi, İlyas Bey'in 52 katırlı asker ve iki mitralyözle 9 Eylül sabahı hareket ettiğini ve 10 Eylül akşamı Malatya'da bulunacağını bildirdi. 9 Eylül tarihli olan bu şifresinde "muhalefetlerle dolu bir muhitte daha fazla icraat yapmamak hususunda kendisini mazur göreceğimi" de beyan ediyordu *(Vesika: 61).*

9 Eylül'de, İlyas Bey müfrezesinden başka, Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki alaya mensup bir bölük dahi Malatya'ya hareket ettirildi *(Vesika: 62, 63, 64).*

Vali Ali Galip'in ve Bedirhanilerle Cemil Paşazade'nin yaptığı propaganda tesirini gidermek için, Elâziz ve Dersim havalisi ile alakası olduğu malu-

mum olan ve Kemah'ta bulunan Halet Bey'e (eski mebus) 9 Eylül'de Elâziz'e hareket ve Haydar Bey'le irtibat tesis etmesini yazdım *(Vesika: 65)*. Ayın nihayetine doğru ulaştı.

Van valisi bulunan Haydar Bey de Elâziz valiliğini üstlenmek üzere Erzurum'dan hareket ettirilmişti. Haydar Bey 15. Kolordu'ya mensup olup Mamahatun'da bulunan bir süvari alayı ile de irtibat tesis ederek icabında bu alayı Malatya istikametine hareket ettirecekti.

Otomobil ile bazı subayların da Malatya'ya sevk edileceğine dair bir kayıt vardı.

Hakikaten, arkadaşlarımızdan Recep Zühtü Bey, görünüşte 3. Kolordu yaveri sıfatıyla benden aldığı özel talimatla, refakatinde bazıları olduğu halde, 9 Eylül'de otomobil ile Malatya'ya hareket etti. Maalesef, bindiği otomobil yolların bozuk ve çamurlu olmasından Kangal'da kırılmış ve tam zamanında Malatya'ya yetişememişti. Kangal'dan sonra kâh araba ve kâh hayvanla gece gündüz mesafe kat ederek Sıvas'tan hareketinin dördüncü günü öğleden sonra Malatya'ya ulaşabilmişti. Recep Zühtü Bey'in verdiği raporlar vaziyetin aydınlanmasında çok faydalı olmuştu.

Efendiler, 10 Eylül günü geç vakit şu telgrafı aldık:

Zata mahsustur. Malatya'dan, 10.9.1919

Hiç durmayacaktır.

Sıvas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nedir:

1. 10.9.1919 saat 2 sonrada vukuatsız Malatya'ya varılmıştır.

2. Malum zevatın hepsinin maalesef Kâhta istikametinde firar ettikleri, tafsilatın müteakiben arz edileceği arz olunur. 15. Alay Kumandanı İlyas.

Aynı günde ve fakat İlyas Bey'in telgrafından sonra da şu telgrafı alıyoruz:

Gayet aceledir. Malatya'dan, 10.9.1919

Sıvas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

1. Harput Valisi ile Malatya Mutasarrıfı ve İngiliz Binbaşısı ve hempaları olan malum şahıslar 15. Alay'ın Elâziz'den hareketini ve kendilerinin tutuklanacaklarını haber alır almaz, bugün sabahleyin firar etmişlerdir. Bunların Kâhta'daki Bedir Ağa nezdine gittikleri ve oradan tedarik edecekleri Kürtlerle burayı basmaya gelecekleri rivayet olunmaktadır.

2. Bunların ve Bedir Ağa aşiretinin fenalığa cüret ettikleri takdirde takibat icrası hakkında Kolordu'dan emir alınmış, izleri takip edilmekte ve netice ayrıca arz edilecektir.

3. 15. Alay Kumandanı maiyetindeki kuvvetle bugün saat 2 sonrada Malatya'ya geldikleri arz olunur.

12. Süvari Alayı Kumandanı
Binbaşı Cemal

Aynı tarihte yazılmış olan bu iki telgraf yan yana getirilerek incelenirse, dikkat çekici bazı noktaların göze çarpmamasına imkân yoktur.

Süvari Alay Kumandanı Cemal Bey, tarafımızdan aldığı talimat üzerine malum şahısları sıkı ve emin bir surette gözetim altında bulunduracak ve günde iki defa rapor verecekti.

Söz konusu şahıslar 10 Eylül günü sabahleyin kaçtıkları halde, Cemal Bey bu malumatı ancak İlyas Bey müfrezesinin varışından ve İlyas Bey'in raporundan sonra bildiriyor. Cemal Bey, firarilerin, İlyas Bey müfrezesinin Elâziz'den hareketlerini haber aldıklarını söylüyor. Halbuki telgrafhane Cemal Bey'in gözetimi altında idi.

Sonra, firarilerin Kürtleri toplayıp Malatya'yı basacaklarının rivayet olunduğunu da ilave ediyor. Bu noktalar, Süvari Alay Kumandanı hakkında şüphe ve tereddüt uyandırmaktan uzak değildir.

Daha sonra alınan malumattan anlaşıldı ki, Ali Galip ve arkadaşları 9 Eylül akşamı her şeyden[1] haberdar edilmişler. Ali Galip geceyi uykusuz, hükümet dairesinde geçirmiştir. 10 Eylül'de maiyetlerinde birkaç jandarma ve silahlı Kürt olduğu halde hükümet dairesinde toplanıyorlar, sandık emininin odasına giriyorlar, sandığı açıyorlar, beraber almak üzere altı bin lira sayıp bir kenara koyuyorlar ve sandığa koymak üzere de şu senedi yazıyorlar.

"Mustafa Kemal Paşa ve avenesinin tepelenmesi masraflarına karşılık olmak üzere, olbaptaki emrine uygun olarak altı bin lira alınmıştır. 10 Eylül 1919. Halil Rami, Ali Galip."

İlyas Bey müfrezesinin, Malatya'ya yaklaşmakta olduğu anlaşıldığı bir sırada, Süvari Alay Kumandanı, subaylara Mutasarrıf'ın evini hedef gösteriyor. Mutasarrıf'ın evini sarıyorlar ve telefon tellerini kesiyorlar ve evi basıyorlar. Bu işin başladığını hisseden Halil Bey'in ailesi, hükümet dairesine haber veriyor. Hükümette para almakla meşgul olan Vali, Mutasarrıf ve arkadaşları vaziyetten haberdar olur olmaz korku ve telaş ile her şeyi unutup ayırdıkları parayı ve yazdıkları senedi olduğu gibi bırakıyorlar ve maiyetleriyle birlikte hazır bulunan atlarına binerek hemen firar ediyorlar *(Vesika: 66, 67)*.

Süvari Alay Kumandanı'nın ve Topçu Alay Kumandanı'nın; Vali'nin geceyi hükümet dairesinde geçirmekte olduğunu bilmedikleri kabul edilemez.

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "her şeyden" sözcükleri, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

Mutasarrıf'tan ziyade Vali'nin tutuklanmasının mühim olduğu da meydanda idi. Dolayısıyla, malum şahısların firarında müsamaha olduğu muhakkaktır. En zayıf yoruma göre, malum şahısların maiyetlerindeki beş on silahlı jandarma ve Kürt ile çarpışmadan büyük fenalık çıkabileceği vehmi, Malatya'dakileri -endirekt- tedbire sevk etmiş ve söz konusu şahısları ürküterek kaçırmayı tercih ettirmiştir, denilebilir.

10 Eylül'de İlyas Bey'e verdiğim talimatta başlıca zikrettiğim noktalar:

1. Firarilerin süratle yakalanmaları;

2. Kürtlük cereyanına asla müsait zemin bırakılmaması;

3. Malatya'da mutasarrıflığın Jandarma Kumandanı Tevfik Bey tarafından üstlenilmesi, münasip ve namus ve hamiyet sahibi bir zatın da Harput'ta valilik makamını süratle işgal etmesi;

4. Malatya ve Harput'taki hükümet kuvvetlerini tamamen ele alarak millet ve vatan aleyhinde hiçbir icraata meydan verilmemesi;

5. Firarilere uyanların amansızca ve merhametsizce imha edileceğinin tamimi ve namuslu halkın hakikatten haberdar edilmesi;

6. Milli mevcudiyetimizi tehlikeye sokacak olan yabancı askerine de karşı konulacağının göz önünde tutulması ve tertibat ve tedbirlerinin bildirilmesinden ibaret idi *(Vesika: 68)*.

Efendiler, firarilerin etraf ve civar aşiretlerinden birtakım Kürtleri toplayabileceklerini ve hatta Maraş'ta bulunan yabancı kuvvetlerinden istifade temin edebileceklerini muhakkak gibi kabul etmek lazımdı. Onun için alınmış olan tertibatı ve bu işe hasredilmiş olan kuvvetleri takviye etmek icap ediyordu. Bu maksatla Sıvas'tan, daha bir katırlı müfreze 9 Eylül akşamı Malatya'ya sevk edildiği gibi, 3. Kolordu mümkün olduğu kadar kuvvetlerini güneye indirecek, 13. Kolordu takip keyfiyetini temin edecek ve hainlere kıpırdayacak bir fırsat vermemek için azami tesiri göstermek lüzumundan dolayı Mamahatun'daki süvari alayı da Harput istikametine hareket ettirilecekti. Bu hususta 3., 13. ve 15. Kolordu Kumandanlarına icabı gibi tebligat ve temenniyatta bulunuldu *(Vesika: 69)*.

Efendiler, verdiğimiz direktifler dairesinde firarileri takip ettirirken, bir taraftan da, elimize geçen bazı vesikaları gözden geçirelim. Bu vesikaların, hadiseyi ve Ali Galip teşebbüsünü ve merkezi hükümetin fenalığını her türlü izahattan daha mükemmel bir surette ortaya koyacağını zannettiğimden, aynen okunmaları lüzumsuz sayılmaz fikrindeyim.

Evvela, Dahiliye Nazırı Âdil Bey'le Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın müşterek imzalarıyla, Elâziz Valisi Ali Galip Bey'e verilen 3 Eylül 1919 tarihli talimatnameyi okuyalım!

Bunu müteakip, Dahiliye Nazırı'nın, sevk olunacak kuvvet ve sarf olunacak para miktarı hakkında Babıâli'den çektiği telgrafını görürüz:

Deraliye
906
Bizzat halledilecektir

Elâziz Valisi Galip Beyefendi'ye

C. 2 Eylül 1919 numara iki:

Arz olunmuştur. İradei seniyesi bugün çıkacaktır. Dolayısıyla katiyet kazanmıştır. Talimat şudur: Malumunuz olduğu üzere, Erzurum'da kongre namı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar aldılar. Ne toplananların ne de aldıkları kararların esası, ehemmiyeti vardır. Fakat bu haller memleketçe birtakım dedikodulara sebep oluyor. Avrupa'ya ise pek mübalağa ile aksettirilmekte oluyor. Bundan dolayı pek fena tesirler hasıl etmekte oluyor. Ortada ehemmiyet verilecek hiçbir kuvvet, hiçbir vaka olmadığı halde, yalnız bu mübalağalardan ve kötü tesirlerden endişeye düşen İngilizlerin yakında Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları anlaşılıyor. Hükümetin, her tarafa olduğu gibi tarafınıza da icra ettiği malum tebligata aykırı hareketine devam etmekte olursa çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sıvas'a ve oradan daha ilerleyerek birçok mahalleri işgal etmeleri ihtimali uzak değildir. Bu ise, memleketin menfaatlarına bittabi aykırıdır. Erzurum'da toplanan malum şahısların yakında Sıvas'ta toplanarak yine bir kongre yapmak istemekte oldukları, vaki haberleşmelerden anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükümetçe malumdur. Fakat bunları Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun için bunların orada toplanmasına meydan vermemek icap ediyor. Bunun için de her şeyden evvel Sıvas'ta hükümetin tam itimadına mazhar ve memleketin selametine uygun olan tebligatı harfiyen icraya azimli bir vali bulundurmak lazım gelmektedir. Zatı vâlâlarını onun için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sıvas'ta kongre yapmak istemekte olan birkaç kişiye engel olmak o kadar güç bir şey değil ise de, erkân ve üstsubay ve subaylar ve askerin bazıları da bunlarla hemfikir oldukları anlaşılmasına nazaran hükümetin alacağı tedbirleri ellerinden geldiği kadar zora sokacakları ve malum şahısları mümkün olduğu kadar kollayacakları nazarı dikkate alınarak, güvenilir bir iki yüz kişinin refakatinizde bulunması muvaffakiyetin temini için münasip görülmektedir. Bundan dolayı, evvelce yazdığım gibi, oralardaki Kürtlerden itimat edilen yüz, yüz elli kadar süvariyi birlikte alarak ve niçin oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden Sıvas'a hiç kimsenin beklemediği bir zamanda ulaşarak vali ve kumandanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarma ve askeri, miktarları cüzi olmakla beraber, iyi idare edecek olursanız karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı için, derhal nüfuz tesis ederek toplanmaya meydan vermemiş olacak ve orada bulunanlar varsa hemen yakalayıp muhafaza altında İstanbul'a gönderebileceğiniz meydandadır. Bu suretle kazanılacak hükümet nüfuzu ve iktidarı, dahilde maceracı hareketlerde bulunanları yıldırarak bu gibi hoşa gitmeyen hareketlerin vukuuna mâni olacağı gibi, hariçte de pek ziyade iyi tesir ederek yabancıların asker çıkarmak ve oraları işgal etmek hususlarındaki tasavvurlardan vazgeçmeleri için hükümetçe kuvvetli bir dayanağa müracaat ve teşebbüs teşkil edecektir. Zaten Sıvas ahalisinin bazı ileri gelenlerinden sağlam olarak öğrenildiği üzere, ahali bu politikacıların tahriklerinden, para toplamak için vaki

olan baskılarından pek ziyade nefret etmekte ve bunların önlenmesi için hükümete her surette yardıma hazırdır. Orada jandarmaya derhal yazılacak istenildiği kadar efrat bulunacağı ve buna nüfuzlu kimseler tarafından özel olarak yardım edileceği ihbar edilmektedir. Bu suretle kâfi miktarda ve hükümete kuvvetle bağlı bir jandarma teşkil edildikten sonra birlikte götüreceğiniz süvarileri gönüllerini alarak yerlerine iade ederiz. İşte yapılacak tedbirler bundan ibarettir. Bunun büyük bir kolaylıkla ve muvaffakiyetle tatbiki, yalnız, son derece gizli tutmaya bağlıdır. Sıvas'a memuriyetinizden, hatta o taraflara gideceğinizden aile efradınızdan en emin olduğunuz hiçbir kimseye bile bahsetmeyiniz ve Sıvas'a girinceye kadar maksadı yanınızdakilere dahi sezdirmeyiniz. Bu, muvaffakiyetin esas şartıdır. Bu yüzden, şimdilik her halde ailenizi orada bırakarak, etraftaki aşiretleri teftiş için beş on gün duracağınızı aile efradınıza ve diğerlerine ifade ederek hemen hareketle bir gün evvel Sıvas'a ansızın ulaşmaya gayret eylemelisiniz. Oraya vardığınızda aşağıda yer alan telgrafnameyi icap edenlere tebliğ edip, vali ve kumandanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız. Bir taraftan da makine başında Nezaret'e keyfiyeti bildirmelisiniz. Bu suretle vaziyet malum olur olmaz size yine makine başında tarafımdan halin icabına göre gerekli tebligat icra olunacaktır. Bu suretle işe başladıktan sonra ne vakit münasip görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sıvas'a getirtebilirsiniz. Şu kadar ki, şimdi orada bulunan Reşit Paşa'nın valilikten azlolunduğu, yerine diğerinin gönderileceği her nasılsa duyularak adı geçen tarafından Nezaret'e müracaat edildiğinden ve isimleri malumunuz olan kimselerin Sıvas'ta yakında birleşmek istedikleri vaki olan bildirimlerden anlaşıldığından, boşuna bir dakika geçirilmeyerek bir an evvel hareket ve bir saat evvel ulaşmaya gayret etmeniz de keyfiyet gereği mühim ve elzemdir. Şu sebeplere ve düşüncelere göre ne vakit hareket edebileceğinizin ve ne kadar müddette ulaşabileceğinizin bildirilmesi gereklidir. Sıvas'ta göstereceğiniz telgrafname şudur: Zatıâlilerinin Sıvas vali ve kumandanlığına tayinleri, Meclisi Vükelâ kararıyla sunulup Padişah Hazretleri'nden şerefle çıkan yüksek iradeleri gereği olduğundan, hemen hareketle bu telgrafnameyi Sıvas'taki mülki ve askeri memurlardan icap edenlerine gösterip vali ve kumandanlığı üstlenerek vazifeye başlamaları ve hemen keyfiyeti bildirmeleri tebliğ olunur.

3.9.1919

Dahiliye Nazırı
Âdil

Harbiye Nazırı
Süleyman Şefik

Gayet aceledir.

Babıâli'den, 6 Eylül 1919

Malatya'da Elâziz Valisi Galip Beyefendi'ye

C. 6 Eylül 1919

Eşkıya takibi için sevk olunacak kuvvet masraflarının jandarma tahsisatına mahsuben mal sandığından ödenmesi zaruridir. Kaç kuruş sarf olunacağının ve sevk edilecek kuvvetin miktarıyla hareket gününün süratle bildirilmesi.

Nazır
Âdil

Dahiliye Nazırı üç gün sonra da Ali Galip'in bir telgrafına cevap olduğu anlaşılan şu telgrafı veriyor:

Aceledir   Deraliye, 9.9.1919

Malatya'da Elâziz Valisi Beyefendi'ye

C. 8 Eylül 1919. Numara iki:

Sıvas'ta güvenilir vasıta olmadığı için kâfi malumat ... alınmamakta ise de, ora ahalisinden burada bulunan bir adamın ifadesine ve diğer yerlerden de alınan genel malumata göre, evvela, ahali bu tahriklere taraftar değildir. İkincisi, asker yok denecek kadar azdır. Bu hareketi idare etmekte olanlar, malum şahıslar ile kumandan ve subaylardan bazılarıdır. Bunlar, işe milli bir şekil vererek maksatlarını benimsetmeye çalışmaktadır. Halbuki millet bu işlere taraftar değildir. Orası daha yakın olduğu için istediğiniz malumatı daha kolaylıkla elde edebilirsiniz. Bununla beraber, gazeteler her nasılsa oraya memuriyetinizden bahsettikleri için, bir gün evvel gitmeniz daha ziyade ehemmiyet kazanmıştır. Birlikte bulunduracağınız kuvvetin ne kadar ziyade olursa muvaffakiyeti o nispette kolaylaştıracağı meydandadır. Bu kuvvetin miktarlarıyla hareket vaktinizin bir gün evvel tayinini ve bildirilmesini bekliyorum.

Nazır
Âdil

Ali Galip Bey cevaben Malatya'dan son olarak şu telgrafı veriyor:

Gayet acele ve gizlidir
Bizzat çözülecektir

Dahiliye Nezareti'ne

Bu ayın on dördüncü günü kâfi kuvvetle eşkıyanın takip ve yakalanması için Malatya'dan hareket edecek şekilde gerekli tedbirler icra edilmiştir. Allah'ın yardımıyla çarpışmada neticeten muvaffakiyet olduğuna itimat buyurulsun. Yalnız bildirimlerin cevapları ve gerekleri geciktirilmemelidir.

9.9.1919   Elâziz Valisi
Ali Galip

Bu telgraftan, 9/10 Eylül gecesini hükümet dairesinde, heyecanlar içinde sabaha kadar uykusuz geçiren Ali Galip'in, 9 Eylül 1919 günü henüz kahramanlığının üzerinde ve Allah'ın yardımıyla çarpışmada muvaffakiyetten pek ümitli olduğu anlaşılıyor.

Efendiler, vaka ve bu vesikalardan haberdar edilen üst seviyedeki mülki memurlardan Dahiliye Nazırı Âdil Bey'e ve kumandanlardan da Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'ya itimatsızlığı ihtiva eden telgrafnameler çekilmesinin uygun olacağı düşünüldü. Herkesin nazarı dikkati çekildi.

Sıvas Valisi Reşit Paşa'nın telgrafına cevap veren Âdil Bey'in şu sözleri ne kadar hayret verici ve gariptir. Âdil Bey bahsettiğim telgrafını şu cümlelerle bitiriyordu: "... Elbette Halife Cenapları'nın yüksek iradelerinin hükmüne itaat etmek lüzumunu takdir edersiniz!" *(Vesika: 70)*

Efendiler, tesadüfen bu haberleşme esnasında ben de telgrafhanede bulunuyordum. Bir aralık dayanamadım; şu telgrafı karalayıp çekilmek üzere memura verdim:

10/11.9.1919

Dahiliye Nazırı Âdil Bey'e

Milleti, padişahına maruzatta bulunmaktan men ediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde hainane tertiplerde bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve boğazlanırcasına harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve hempaları gibi eblehlerin ahmakça olan boş vaatlerine kapılarak ve *Mister Novil* gibi milletimiz ve vatanımız için zararlı olan yabancılara vicdanınızı satarak yaptığınız alçaklıkların milletçe tatbik olunacak mesuliyetini nazarı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz şahısların ve kuvvetin âkıbetini öğrendiğiniz zaman kendi âkıbetinizle mukayeseyi unutmayınız.[1]

Mustafa Kemal

Bütün kumandanlar da, icabı gibi müracaatlarda bulundular.

12 Eylül'e kadar aldığımız raporlardan firarilerin 10/11 Eylül gecesini Raka'da geçirdikleri ve 11/12 Eylül gecesini de Raka'nın yarım saat yakınında bir köyde, bir aşiret reisinin yanında geçireceklerinin anlaşıldığı bildiriliyordu. *(Vesika: 71)*. Bu malumat, 20., 15. ve 13. Kolordu Kumandanlarına bildirildi *(Vesika: 72)*.

11 Eylül'de ve 11/12 Eylül'de Malatya ile telgraf başında vuku bulan haberleşmeler, henüz Malatya'da kati emirler ve talimat almış olan zevatın zihinlerinde karışıklığa işaret edecek mahiyette idi.

Elâziz'den gelen Alay Kumandanı İlyas Bey'e, "Mutasarrıf Bey'in gönderdiği özel bir adam tarafından, Vali Ali Galip ve Mutasarrıf Halil Beylerin bazı şartlarla mevkilerine dönmek istedikleri" ifade edilmiş. Dolayısıyla "memleketin selameti namına bunların bu suretle vaki olan tekliflerini kabul etmenin uygun olup olmadığı hakkındaki emrinizi beklemekte bulunduğumuz arz olunur" demekte idi (11 Eylül) *(Vesika: 73)*.

Bunu takiben, 11/12 Eylül gecesi de yine telgraf başına gelen Süvari Alay Kumandanı Cemal ve Mutasarrıf Vekili Tevfik ve Topçu Alay Kumandanı

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında telgrafın tarihi "10/11.9.1919" olarak yer almaktadır. 1934 basımında yanlışlıkla "11.10.1919" olmuş. (Y.N.)

Münir ve Jandarma Yüzbaşısı Faruk ve Baytar Binbaşısı Mehmet ve Elâziz'den gelen Alay Kumandanı İlyas Beyler namına İlyas Bey şunları yazdırdı:

Malatya'dan İlyas Bey:

Şimdi güvenilir olan Jandarma Yüzbaşısı Faruk Bey'den alınan malumat aşağıdadır:

Faruk Bey, Kâhta ve civarında takipte idi. Malatya'ya beş saat mesafede Raka köyünde Kürtlerin toplandıklarını ve halen Mutasarrıf'la arkadaşlarının orada bulunduğunu, Siverek'e kadar olan aşiretlerin peyderpey söz konusu mahalle gelmekte oldukları ve Dersim aşiretlerine varıncaya kadar Kürtlük namına davet edildiği, Mutasarrıf'ın fikri, evvela Malatya'ya hücum ettikten ve tamamen yağmaladıktan sonra bütün kuvvetle Sıvas istikametine yürüyeceklerini, Malatya'da bulunan Türkleri katledeceklerini ve süreceklerini ve Dersimlilerin de aynı zamanda Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü Mutasarrıf'ın Malatya'dan gitmesi Kürtlük namına kendilerine büyük bir aşağılama ve hakaret imiş gibi kabul olunuyormuş. Vali, bu yağma ve katliama taraftar ve razı olmadığını, fakat Mutasarrıf'ın fikrine de mâni olamayacağını bildirmiştir. Malatya'ya harben girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceğini ve beraberlerinde bulunan İngiliz Binbaşısı da Urfa'da bulunan İngiliz fırkasının harekete hazır olduğunu bildirmiş ise de, Hacı Bedir Ağa da bunu kabul etmediği ve aşiretlerin Malatya'nın Kürdistan ve Malatya'da Kürt bayrağı çekilmesine ısrar eyledikleri, dün akşam Vali Malatya'ya dönmek istemiş ise de bırakmadıkları mübalağasız olarak arz olunur. Şartları aşağıdadır:

1. Vali'nin yerine dönmesi;
2. Mutasarrıf'ın eskisi gibi yerinde kalması;
3. Elâziz'den gelen askerin iadesi;
4. Vali'nin yüz silahlı Kürtle Malatya'ya girdiği zaman sükûnetin muhafazası ve Sıvas istikametine yürümesi;
5. Aşiretlerden alınan yedi tüfek, bir revolverin iadesi;
6. Yukarıda arz ettiklerime iradeleri.

11/12 Eylül 1919

İlyas Bey'e şunu yazdım:

Malatya'da İlyas Beyefendi'ye

1. Verdiğiniz malumat heyetimizce nazarı dikkate alındı. Zatıâlinize şartlar öne süren kimlerdir? Bittabi böyle bir münasebete girişmek katiyen doğru değildir. Hıyanetleri tahakkuk eden Vali, Mutasarrıf ve hempalarının yakalanmaları ve tahrik etmeye

çalıştıkları bazı gafil kimseleri uyarmak söz konusudur. Bunun için büyük bir şiddetle karşılık vermek lazımdır. 13. ve 15. ve 3. Kolordu kumandanları, bu dakikada telgraf başında müştereken alınacak tedbirleri kararlaştırmaktadırlar. Mümkün olan kuvvetler her taraftan hareket ettirilmiştir. Sükûnet ve ciddiyetle oraca icap eden tedbirlerin tarafı âlinizden alınmış bulunduğuna emniyetimiz tamdır. O mıntıkada bulunan bütün telgrafhanelerin tutulması ve Mutasarrıf Vekili Tevfik Bey biraderimizin hükümet kuvvetini ve nüfuzunu azami surette göstermesi nazarı dikkatte tutulmalıdır.

2. Bu anda bütün Anadolu merkezlerinden Zatı Şahane'ye vaki olan hıyanet arz edilmektedir. Oraca da aynı suretle hareket olunmalıdır.

3. İngiliz Binbaşısı'nın sözleri blöftür. Kürtlerin de, toplanmaya muvaffak olsalar bile askeri kuvvet karşısında ne dereceye kadar muvaffak olacaklarını takdir buyurursunuz.

4. Bedir Ağa'yı ve Geven aşireti reislerini ve bu hainane harekâta muhalif olan reisleri tarafınıza çekmeye girişmeniz münasip olur.

5. Hısnımansur'dan hareket eden süvari bölüğüyle, Siverek ve Diyarbekir'den hareket eden birer taburla irtibatınız var mı? Nerelere vardılar?

11/12 Eylül 1919 — Telgrafhanede mevcut Kongre Heyeti namına
Mustafa Kemal

Gerçi, Kongre toplantı halinde ve telgrafhanede bulunmuyordu. Fakat manevi kuvveti takviye için Kongre Heyeti'nin alakasını göstermeyi uygun gördüğüm gibi, imza olarak yalnız "Kongre Heyeti" diye de aynı mealde ayrıca bir telgraf da yazdım *(Vesika: 74)*.

Bu telgrafıma ek olarak, Urfa'da, Ayıntap'ta,[1] Maraş'ta bulunan ve cüzi olan yabancı kuvvetlerini bildirerek "size bir yabancı fırkasından bahsedenlerin beyanatı, vatan ve millet hainlerinin yalanını naklederek maneviyatınızı kırmak alçaklığından..."dır dedim *(Vesika: 75)*.

İlyas Bey bildirimlerime verdiği cevapta "taarruz halinde şiddetli mukavemet gösterilmesi kati surette kararlaştırılmıştır" dedikten sonra, "eldeki kuvvet, Malatya'yı uzun müddet bir Kürt taarruzuna karşı müdafaaya kâfi değildir. Bunun için mümkün sürat ile yardımcı kuvvetler sevkine yol gösterilmesi tekraren istirham olunur" dedi *(Vesika: 76)*.

İlyas Bey'e icabında bir şey tebliğ edilebilmek için telgrafhanede bir subay bırakarak mühim olan işinin başına gitmesini rica ettim *(Vesika: 77)*.

İlyas Bey'den 12 Eylül'de çekilen bir telgrafnameyi, muhtelif bakımlardan subaylarımız ve memurlarımız için istifadeye değer olacağı düşüncesiyle aynen arz edeceğim:

1 Antep. (Y.N.)

Malatya, 12.9.1919

Sıvas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na

Halep'teki İngiliz ordusuna mensup miralay rütbesinde Mösyö *P. Pil*[1] isminde bir İngiliz subayı bugün 12.9.1919 öğleyin Malatya'ya gelmiştir. Maksadının Malatya, Harput ve Diyarbekir mıntıkalarında eşraf ve mülki ve askeri memurlar ile görüşmek olduğunu; firari *Mister Novil*'in memuriyet vazifesi hakkında malumatı olmadığını beyan etti ve bu hususta İngiliz hükümetinin katiyen malumatı olmadığını ve böyle bir propagandacı subayın buralarda gezmesini kabul edemeyeceğini ve aşiretler içerisinden derhal buraya getirtilmesi için kendisine emir vereceğini söyledi. Eğer hainane maksat ile buralarda gezdiğine kanaat hasıl ederse tutuklu olarak Halep'e sevk edeceğini ilave etti ve Vali Galip Bey'in de kendisiyle görüşmek üzere hayatının muhafazası hususunda kendisine teminat vererek buraya davet etmesini talep etti. Bu hususta üst makamdan adı geçenin buraya gelebileceği hakkında emir almadan buraya gelmesinin mümkün olamayacağını ve bu hususta makamlara müracaat edeceğimi de söyledim. Bu olur emrinin süratle tebliğine aracılığımı rica etti. Kendisi "yüksek siyasi mutemet" namıyla yâd edilirmiş. Merkezi hükümet kendisini tanırmış. Kendisi burada iki gün ikametten sonra Harput'a gidecekmiş. Vesikası yoktur. Kendisi muhterem bir misafir olduğu ve hakkında hususi hürmetler gösterileceği söylenmiştir. Vali'yi buraya getirtmesine ve bu zatın Harput'a doğru seyahat yapmasına müsaade edelim mi? Bildirilmesi. Sıvas'tan iki subayın şimdi geldiği arz olunur.

15. Alay Kumandanı
İlyas

Bu telgraf muhteviyatında söz konusu hususlar hakkında hareket tarzını belirten görüşlerimiz, şu suretle kısaca bildirildi:

Tel — Sıvas, 12.9.1919
Gayet aceledir

Malatya'da 15. Alay Kumandanlığı'na

C. 12.9.1919

1. Kim olursa olsun vesikasız bir yabancı subayının Osmanlı memleketleri dahilinde işi yoktur. Kendisine büyük bir nezaketle, fakat askerce kati bir surette keyfiyeti bildiriniz ve geldiği yere hemen dönmesini ihtar ediniz. Memleketten çıkıncaya kadar da eşraf ve memurlar ile hiçbir siyasi temasa gelmemesi için yanına muktedir, idrak sahibi bir subay katınız.

2. Firari Vali'nin vatana hıyanet ile itham olunduğunu, ele geçince yakalanarak kanunun adalet pençesine teslim edileceğini, bu konuda başka türlü bir şey yapmak imkânı olmadığını ayrıca izah edersiniz, Efendim.

Mustafa Kemal

1 P. Peel. (Y.N.)

Efendiler, alınan tedbirler ve tertibat ve bilhassa gösterilen asabiyet ve şiddet sayesinde, Ali Galip ve Halil Beylerin aldatmaya çalıştıkları aşiretler dağılmış, ümitsiz kalan Ali Galip evvela Urfa'ya ve oradan Halep'e firar etmiştir. Mister Novil de nezaret altında rahatça Elbistan üzerinden gitmiştir. Diğerleri de birer suretle firar eylemişlerdir. Bu safhaları daha ziyade izahta bir fayda görmüyorum. Bu hususlara dair beyanatıma ek olarak yayımlanacak olan vesikaların okunmasından bugün ve yarın için uyarıcı noktalar çıkarılacağını ümit ederim *(Vesika: 78, 79, 80, 81)*.

* * *

Hıyanetin müşterek müteşebbislerinden Ferit Paşa kabinesine taarruz

Efendiler, Ali Galip teşebbüsünün, Padişah'ın ve Ferit Paşa hükümetinin ve yabancıların müşterek bir teşebbüsü olduğuna, arz ettiğim vesikaları öğrendikten sonra şüphe ve tereddüt edenler kalmaz, zannederim. Bu hıyanetin müşterek müteşebbislerine karşı alınması lazım gelen vaziyet açıktır. Ancak karşı teşebbüste mümkün olduğu kadar cephe hücumundan kaçınmak o günün icapları olmakla beraber, teşebbüs kuvvetini muhtelif hedeflere yöneltmekten kaçınarak bir noktada toplamak ihtiyata uygun idi. Biz de, taarruz hedefi olarak yalnız Ferit Paşa kabinesini tespit ettik ve Padişah'ın işin içinde olduğunu bilmemezlikten geldik. Ferit Paşa kabinesinin, Padişah'ı hakikatlerden haberdar etmeyip aldatmakta olduğu tezini tuttuk. Padişah, vaziyetten haberdar olduğu takdirde derhal kendisini aldatanlara layık oldukları muameleyi tatbik edeceğine emniyetimiz olduğunu ileri sürdük ve hükümetin sabit olan cinayeti üzerine kendisine itimadın kalmaması tabii olduğundan, hakiki hali yalnız ve ancak doğrudan doğruya Padişah'a arz etmekle vaziyetin ıslahı mümkün olacağını teşebbüslerimiz için hareket noktası saydık. Bu düşünceyle, Eylül'ün on birinci günü Padişah'a hitaben bir telgrafname hazırlandı. Bu telgrafnamede tahmin buyuracağınız üzere zamanın icabı olan birçok göstermelik laflar içinde "hükümetin muharebeyle kongreyi basmak suretiyle İslamlar arasında kan dökmeye kalkıştığından, Kürdistan'ı ayaklandırmak suretiyle vatanı parçalatmak planını para karşılığında taahhüt etmiş oldukları vesikalarla tahakkuk ettiğinden, hükümetin bu konuda icra vasıtası olanların zarara uğratılarak firara mecbur edildiği, yakalanmaları halinde kanunun icraat pençesine teslim olunacakları ve bu cinayetleri tertip ve Dahiliye ve Harbiye Nazırları tarafından tebliğ ve tatbik ettiren merkezi hükümete milletin itimat ve emniyetinin kalmadığı" zikredildikten sonra, "namuslu zevattan meydana gelen yeni bir hükümet heyetinin teşkili ile bu casus şebekesi hakkında seri ve adilane tahkikat ve icraatta bulunulmasını talep etmeye ve adil bir hükümet heyetinin teessüsüne kadar merkezi hükümetle hiçbir şekilde

haberleşme ve münasebette bulunmamaya karar vermiş olan milletten ordunun ayrılamayacağını, vakanın aslını bilen ve mahalline yakın olan kolordular kumandanları arza mecbur olduk" deniliyordu *(Vesika: 82)*.

İşte bu telgrafname suretinin bütün kolordularca İstanbul'a çekilmesi münasip düşünüldü. 11 Eylül günü telgraf başında kolordu kumandanlarına şu servisi verdim:

"Şimdi bir suret vereceğiz. Bu suretin 3., 15., 20., 13 ve 12. kolordu kumandanlarının müşterek imzasıyla çekilmesini münasip görüyoruz. Okuduktan sonra diğer kumandanlarla aynı zamanda çekmek için bekleyiniz."

Suret

Yüksek Sadaret Makamına

"Şimdi, doğrudan doğruya mukaddes başkumandanımız, şanlı halifemiz efendimize mühim maruzatta bulunmak mecburiyetindeyiz. Engel olunmamasını rica eder, aksi takdirde doğacak vahim neticelerin mesuliyetinin sırf zatı fahimanelerine ait kalacağını arz ederiz. 12. Kolordu, 13. Kolordu, 20. Kolordu, 15. Kolordu, 3. Kolordu"

Vuku bulacak mühim maruzat, arz etmiş olduğum üzere, Padişah'a yazılan telgrafname muhteviyatından ibaret idi.

Eylül'ün 11. günü, bilhassa 11/12. gecesi[1] her tarafta kolordu kumandanları telgraf merkezlerini işgal ederek kararlaştırıldığı gibi İstanbul ile haberleşmeye çalışıyordu. Fakat Sadrazam ortadan kaybolmuş gibi idi. Cevap vermiyordu. Biz de, telgraf başında, Sadrazam'ın telgrafları alıp cevap vermesi için baskılar yapıyorduk. İstanbul merkezi telgraf memurlarıyla vuku bulan uzun çekişmelerden sonra bir telgraf memuru şu servisi verdi:

"Sadrazam Paşa'ya yazılan ifade telefonla söylenildi. Alınan cevapta: Telgrafname içeriği Sadrazam Paşa Hazretleri'ne arz olundu. Vuku bulacak maruzatları usulü dairesinde telgrafla arz olunmalıdır. Telgrafnameler de usulü dairesinde takdim edilir, buyurduklarını müdür bey söylüyor, Efendim." *(Vesika: 83)*

Bunun üzerine gece yarısından sonra saat 4'te şu telgraf Sıvas Telgrafhanesi'ne gönderildi:

11/12.9.1919[2]

Sadrazam Ferit Paşa'ya

Vatan ve milletin haklarını ve mukaddesatını ayaklar altına almakla ve Padişah Hazretleri'nin hükümdarlık şeref ve haysiyetlerini ihlal ile gafilane teşebbüs ve hare-

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "11/12. gecesi" sözcükleri yerine, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yanlış olarak "12/13. gecesi". (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "11/12.9.1919" tarihi, 1934 basımında yanlış olarak "10.12.1919". (Y.N.)

ketleriniz tahakkuk eylemiştir. Milletin Padişah'ımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple hal ve istirhamlarını ancak Zatı Hümayun'a arz etmek mecburiyetindedirler. Heyetiniz gayri meşru hareketlerinin vahim neticelerinden korkarak millet ile Padişah arasında engel teşkil ediyor. Bu konudaki inadınız daha bir saat devam ederse, millet artık kendisini her türlü harekât ve icraatında serbest saymakta mazur görecektir ve bütün vatanın gayri meşru heyetinizle kati surette alaka ve irtibatını kesecektir. Bu, son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı vaziyet burada bulunan yabancı subaylar marifetiyle İtilaf temsilcilerine dahi tafsilatlı olarak bildirilecektir.

Umumi Kongre Heyeti

Sıvas Telgraf Müdüriyeti'ne de aynı zamanda, telefonla şu emir verildi:

Kongre'mizden seçilmiş bir heyetle telgrafhaneye gönderilecek bir telgrafımızın doğrudan doğruya Mabeyni Hümayun'a çekilmesine İstanbul'ca engel olunduğu bildiriliyor. Bir saat zarfında telgrafın çekilmesine müsaade olunmadığı takdirde İstanbul'la bütün Anadolu telgraf haberleşmelerini kesmeye mecbur olacağımızı üstünüze bildiriniz.

Sıvas[1] *Umumi Kongre Heyeti*

Kolordu kumandanlarına da aşağıdaki genel tebliğ yapıldı:

Sıvas'tan, 11/12.9.1919

20. Kolordu Kumandanlığı'na
15. Kolordu Kumandanlığı'na
13. Kolordu Kumandanlığı'na
3. Kolordu Kumandanlığı'na

Kongre'nin padişahlık katına olan maruzatına Dersaadet'te Telgraf Başmüdüriyeti'nce engel olunmuştur. Bir saat mühlet zarfında Mabeyni Hümayun'a yol verilmezse tekmil Anadolu'nun Dersaadet'le telgraf haberleşmesinin kestirileceği cevaben adı geçen müdüriyete tebliğ ettirilmiştir. Kongrenin bu meşru talebine olur cevabı alınmadığından, tebliğ anından itibaren Ankara, Kastamonu, Diyarbekir telgraf merkezleriyle Sinop'ta telgraf haberleşmelerinin durdurulması, yani Kongre'nin bildirimlerinden başka hiçbir telgraf Dersaadet'e geçirilmemesi ve Dersaadet'ten kabul olunmaması ve Batı Anadolu ile haberleşmemize mâni olmayacaksa Geyve Boğazı yönündeki hattın dahi tutulması veya geçici olarak kesilmesi ve icraat neticesinin bildirilmesi rica olunur.

Bu talimata engel olacak telgraf memurları mahallerinde derhal Divanı Harb'e verilerek haklarında en ağır ceza tatbik olunacaktır. İşbu tebligatın infazı 20., 15., 13 ve 3. Kolordu Kumandanlıklarından rica edilmiştir. Ulaştığının bildirilmesi.

Sıvas'ta Umumi Kongre Heyeti

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "Sıvas" sözcüğü 1934 basımında yok. (Y.N.)

Bu telgraf muhteviyatı müteakip telgraflarla tamamlandı *(Vesika: 84, 85)*.

11/12 Eylül gecesi yapılmış olan genel tebliğe ek olarak da şu ricada bulunuldu:

Bu gece netice elde edilinceye kadar bütün kumandanlar ve üst seviyedeki mülki memurlar ve alakadar heyetlerin telgrafhaneleri terk etmemeleri rica olunur.

Umumi Kongre Heyeti

Telgrafhanelere de şu ihtarda bulunuldu:

Ektir: Bu tebligatın icra olunduğu haberi Kongre Heyeti'nce malum olduktan sonra aynı şekilde aramızda haberleşmelere devam olunacağından, telgrafhanelerde adam bulundurulması rica olunur.

Kongre Heyeti

İstanbul'daki hükümetle münasebeti kesmek kararı

İstanbul'un, verilen bir saat mühlet zarfında saraya yol vermeyeceği anlaşılıyordu. Dolayısıyla 12 Eylül 1919 günü bütün kumandanlara ve vilayetlere şu genel tebliğ yapıldı:

Bir saate kadar, sureti aşağıda yer alan telgrafname Umumi Kongre Heyeti tarafından Sadrazam'a çekilecektir. Dolayısıyla siz de hemen bu esas ve mealde birer telgrafname çekiniz ve hemen bildiriniz, Efendim.

Umumi Kongre Heyeti

Saat beşte Sadrazam'a "malumat için" kaydıyla verilen ve aynı zamanda bütün kumandanlara ve vilayetlere vuku bulan tebligat şundan ibaret idi:

1. Hükümet, milletin sevgili Padişah'ına olan maruzat ve irtibatını kesmekte ve tahakkuk eden hainane hareketinde devamda inat ettiğinden, millet de meşru bir hükümet heyeti işbaşına geçinceye kadar merkezi hükümet ile idari münasebetlerini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve mektuplaşmalarını tamamen kesmeye karar vermiştir. Mahalli mülki memurlar, askeri kumandanlarla birlikte bu hususu temin edecek ve neticeyi Sıvas'ta Umumi Kongre Heyeti'ne bildirecektir.
2. İşbu tebligat bütün kumandanlara ve üst seviyedeki mülki memurlara verilmiştir.

12.9.1919 *Umumi Kongre Heyeti*

Mebus seçimi ile uğraşılmaya başlanması

Efendiler, ayın on ikinci günü merkezi hükümet ile umumiyetle haberleşme ve irtibat kesildi. Bazı müstesna mahaller ve bu mahallerle olan münakaşalarımızı ayrıca

izah edeceğim. Ondan evvel müsaade buyurursanız, daha mühim görülmesi lazım gelen bir mesele hakkında malumat arz edeyim. Malumu âlileridir ki, Ferit Paşa hükümeti mebus seçimi için görünüşte bir emir vermişti. Fakat içinde bulunduğumuz tarihe kadar, yani Anadolu'nun İstanbul'la irtibatı kestiği 12 Eylül gününe kadar bu emir tatbik olunmamıştı. Son vaziyet üzerine en mühim meselenin mebus seçimini acilen temin etmek olacağını takdir buyurursunuz. Dolayısıyla 13 Eylül'de derhal bu hususla da uğraşılmaya başlanıldı *(Vesika: 86)*. Uzun tafsilat vermektense zikrettiğim tarihte verilen ilk genel talimatı aynen bilginize sunmayı daha faydalı sayarım. Tebligat şudur:

Tel 13.9.1919

Balıkesir'de 14. Kolordu, Konya'da 12. Kolordu, Diyarbekir'de 13. Kolordu,
Erzurum'da 15. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu, Bursa'da 17. Fırka,
Çine'de 58. Fırka, Bandırma'da 61. Fırka Kumandanlıklarına ve
61. Fırka vasıtasıyla Edirne'de 1. Kolordu, Niğde'de 11. Fırka Kumandanlıklarına,
vilayetlere, bağımsız sancaklara, belediyelere
(Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyelerine)

Merkezi hükümetin tuttuğu ve takip etmekte olduğu irticakârane yola ve yaşamakta olduğumuz günlerin büyük ve korkunç tehlikelerine karşı hakların müdafaası ve mevcudiyetin muhafazası için Meclisi Milli'nin seçilmesini ve toplanmasını temin etmek ve hızlandırmak bugünün en mühim vazifesidir.

Merkezi hükümet milleti aldatarak mebus seçimlerini aylarca icra etmemiş olduğu gibi, son zamanda verdiği seçim emrini de türlü sebeplerle geciktirmekte ve ertelemektedir. Ferit Paşa'nın, Toros'un ötesindeki vilayetlerimizden feragat ettiği Sulh Konferansı'na verdiği nota ile sabit ve Aydın vilayetinde Yunanlılarla sınır tayinine teşebbüsü, oradaki işgali emrivaki halinde bir ilhak olarak kabul ettiğine delil bulunmuş ve memleketin işgal edilmiş diğer kısımları için de bunlara benzer gafilane ve hainane siyasetiyle memleket ve milleti parçalanmaya uğratacağı kuvvetle muhtemel olduğundan ve Meclisi Milli'nin toplanmasından evvel sulhnameyi imza ile milleti bir emrivaki karşısında bulundurmak niyetinde olduğu düşünülmüş olduğundan, Umumi Kongre, orduyu ve milleti uyanıklığa davetle aşağıdaki hususların süratle icrasını milletin hayati meselelerinden sayar ve beyan eyler:

İlk olarak - Seçim hazırlıklarının yürürlükte olan kanundaki en asgari müddet zarfında icrası ve tamamlanması için belediyeler ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri tam faaliyet ile çalışmalıdır.

İkinci olarak - Sancaklardan çıkarılacak mebusların nüfus miktarına göre adedi hemen tespit olunarak Heyeti Temsiliye'ye şimdiden bildirilmelidir. Adaylar meselesi daha sonra haberleşerek hallolunacaktır.

Üçüncü olarak - Gerek seçim hazırlıkları, gerek seçimlerin icrasında gecikmeye yol açacak sebeplerin şimdiden düşünülerek ortadan kaldırılması ve hiçbir gecikmeye meydan verilmeyerek asgari müddet zarfında seçimlerin neticelendirilmesi.

İşbu kararı mıntıkanızdaki bütün belediye ve Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine tebliğ buyurmanız ve icabının süratle yapılmasına yardımcı olmanız rica olunur.

Heyeti Temsiliye

Memleketi mercisiz bırakmamak için

Ferit Paşa hükümeti, inadında devam ediyordu. Malum olduğu üzere, düşünceye kadar devam etti. Memleketi günlerce mercisiz bırakmak elbette pek büyük sakıncaları doğururdu. Bu sebepten dolayı, evvela fikir sormak üzere ve müteakiben bazı itirazlara bakmaksızın emir tarzında tebliğ ettiğimiz kararları Eylül'ün 13/14 gecesi şu suretle tespit etmiş ve yazmıştım:

Kongrece alınması tasavvur edilen tedbirleri ihtiva eden suret aşağıda arz olunur. Bu konudaki yüksek görüş ve fikirleri alındıktan sonra genel kurulca görüşülerek tatbik mevkiine konacaktır. 15.9.1919 öğlesine kadar bildirilmesini bekliyoruz, Efendim.

Milli emelleri hainane bir surette çarpıtarak ve yorumlayarak milli teşebbüs ve hareketlerimizi gayri meşru olmak üzere ilan eden ve saltanat ve hilafet makamına karşı ebedi sadakatini bütün meşru ve kanuni vasıtalar ile teyide giriştiğimiz halde Padişah ile millet arasında engelleyici bir set teşkil eden ve ahaliyi yekdiğeri aleyhine silahlandıran ve katliama sevk ve tahrik eyleyen merkezi hükümet ile münasebetleri kesmek mecburiyetinde kalan Umumi Kongre Heyeti, aşağıdaki kararları zatıâlilerine tebliği vazife sayar:

1. Padişah Hazretleri'nin namına olarak yürürlükteki kanunlar dairesinde devlet işleri ve muameleleri eskisi gibi yürütülmeye devam olunacaktır. Cins ve mezhep ayırmaksızın ahalinin can, mal ve ırzı ve her türlü hakları teminat altında bulundurulacaktır.

2. Hükümet memurlarının kendilerine verilmiş vazifelerini milletin meşru emellerine uygun olarak icra eylemeleri tabiidir. Bununla beraber, vazife yapmaktan kaçınanların mazeretleri istifa makamında kabul olunarak yerlerine münasipleri vekil tayin olunacaktır.

3. Vazife esnasında milli emeller ve cereyan hilafında hareketleri görülecek ve tahakkuk edeceklerin din ve milletin selameti namına şiddetli bir surette cezalandırılmaları katidir.

4. İstifa etmiş memurlardan ve ahaliden her kim olursa olsun milli kararlara muhalif fesatça hareket ve telkinlerde bulunanlar dahi şiddetle cezalandırılacaklardır.

5. Memleket ve milletin selamet ve saadeti, adalet ve hakkaniyet, memleket dahilinde emniyet ve asayişin teminiyle mümkündür. Bu konuda icap eden her türlü tedbirlerin alınması kolordu kumandanlarıyla vali ve bağımsız mutasarrıflıklardan beklenmektedir.

6. Milletin maruzatının Zatı Şahane'ye arzına ve bildirilmesine muvaffak olunup da milletin emniyet ve itimadına sahip meşru bir hükümetin teşekkülüne kadar haberleşme mercii Sıvas'ta Umumi Kongre Heyeti Temsiliyesi olacaktır.

7. İşbu kararlar bütün milli teşkilat merkezlerine verilecek ve ilan olunacaktır.

Mustafa Kemal

* * *

Yapılan itiraz ve eleştiriler

Efendiler, bu son arz ettiğim tebligatımız üzerine, kısmen hafif ve fakat kısmen de oldukça şiddetli itirazlara, mukavemetlere ve hatta karşı teşebbüslere ve tehditlere maruz kaldık. İtirazlar ve eleştiriler, yalnız son tebliğimiz hükümleriyle sınırlı kalmadı. Bu münasebetle daha başka noktaları da kapsadı. Bu hususta yüksek heyetinize özel bir fikir vermiş olmak için, bu yolda cereyan etmiş olan haberleşmelerden bazılarını kısaca arz etmekliğime müsaadenizi rica ederim.

Erzincan Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi'nin 14 Eylül 1919 tarihli telgrafında: "Kararların tatbikinden evvel, merkezi hükümete kırk sekiz saat mühlet verilmesinin uygun olacağı bütün üyelerce kararlaştırılmıştır" tarzında zararsız bir fikir öne sürülüyordu *(Vesika: 87).*

Diyarbekir'den 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, 14 Eylül 1919 tarihli uzun şifresinde: "Merkezi hükümetle büsbütün alaka kesilerek haberleşme mercii Kongre Heyeti Temsiliyesi olursa, muhalifler, siyasi bir maksat takip edenler, bu hareketi hilafete karşı isyan edilmiş göstererek kamuoyunu yanıltacaklardır." "Bu vaziyet devam ederse memur ve askerin maaşları ve iaşe masrafları için kaynak ve tedbir düşünüldü mü?" "Merkezi hükümet İngiliz nüfuzu altındadır. Her türlü ısrar ve mesaiye rağmen başka türlü hareket edebilecek bir hükümet teşkiline imkân yoktur. İngilizler, hükümetin rızasıyla geniş ölçekte bir işgal planı tatbik ederse yeni baştan İngilizlerle muharebeye girişmeye taraftar mısınız? Ve girişildiği takdirde muvaffakiyetten ne dereceye kadar eminsiniz? Bu ısrarlı hareket vatanın menfaatlarına uygun mudur?" *(Vesika: 88)* tarzında birtakım fikirleri ve soruları ihtiva ediyordu.

Erzurum Heyeti Merkeziyesi'nin 15 Eylül 1919 tarihli telgrafında: "Talimatnamemizin altıncı maddesinin (yani Heyeti Temsiliye'nin merciiyetine ait) nizamnamemizle uyumlu kılınmak üzere heyeti merkeziyelerden olur alınması icap eder" denilmekte idi.

Malatya'da Kumandan İlyas Bey'in 15 Eylül 1919 tarihli telgrafında: "Elâziz vilayeti halkının, Kongre'nin maksat ve emelinden haberdar edilerek hiç olmazsa bir derece aydınlatılmalarına değin bu hususun ertelenmesi münasip buyurulursa uygun bulduğumu arz eylerim" fikri öne sürülüyordu *(Vesika: 89).*

İçinde bulunduğumuz Sıvas'ın Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi de uzun bir raporunda: "Tebliğ buyurulan maddelerin bütününden memlekette geçici bir idare ilan edileceği anlaşılmaktadır" maddesiyle başladıktan sonra "bunun, Cemiyet nizamnamesinin özel maddesine ve hiçbir maddesine dayandırılmak imkânı görülememekte olduğu hakkında" nazarı dikkatimiz çekiliyor ve "Zatı Şahane'ye maruzat bildirebilecek vesileleri büyük bir sükûn ve samimiyetle ve tatlı bir şekilde aramayı" tavsiye ediyordu *(Vesika: 90).*

Heyeti Temsiliye üyelerimizden bulunup birçok davet ve ricalarımıza rağmen bize refakat etmeyen, Sıvas Kongresi'nde bulunmamak için mazeretler icat eden Servet Bey'in "Esselamünaleyküm" dindarane hitabıyla başlayan, 15 Eylül 1919 tarihinde Trabzon'dan çektiği açık telgrafnamesinde: "Sıvas Kongresi beyannamesini ve daha sonra tebligatınızı aldık. Cevaben bildirdiğimiz fikirler Kâzım Paşa Hazretleri'nce görülmek arzu edilmiş ve görülmüştür" ... "Evvela Sıvas Kongresi genel kongre şekline girmiş ve bir Heyeti Temsiliye vücuda getirmiş olduğu anlaşılıyor ki, bu husus kararlarımıza aykırıdır" ... "Sıvas Kongresi, Heyeti Temsiliyemiz arasına üye seçmeye salahiyettar olamayacaktı" ... "Merkezi hükümet ile haberleşmeleri kesmek bir emrivaki oldu" ... "Heyeti Temsiliye'nin merciiyeti meselesi kamuoyu nazarında pek nahoş tesirler yapacaktır. Bu bakımdan katiyen vazgeçilmelidir" ... "Sıvas Kongresi, Erzurum Nizamnamesi'ni değiştirmeye salahiyettar değildir. Bu kongre, Vilayatı Şarkiye Heyeti Temsiliyesi'ne uymaya mecbur olacaktı. Erzurum kararları hakkında zihinlerin bir sarsıntı geçirdiği bugünlerde onun başka hükümlere şüpheli gözlerle bakacağında şüphe buyurmayınız" ... "Erzurum Kongresi hükümleri haricinde yapılacak muameleye iştirak edemeyeceğiz" protestosuyla son buluyordu *(Vesika: 91)*.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 15 Eylül 1919 tarihinde vuku bulan bildiriminde: "Sıvas Kongresi'nin sorusuna cevaben Trabzon heyetinden Servet, İzzet ve Zeki Beylerin vermek istedikleri cevabı okudum. Pek yakından tanıdığım bu zevata itimat ve hürmetim fevkaladedir. Adı geçenlerin görüşlerine saik olan asli fikri anlıyorum ve taraftarım" dedikten sonra teferruat hakkındaki görüşlerini ortaya koyuyor ve bu arada "Erzurum Kongresi, Doğu Anadolu vilayetleri namınadır. Sıvas Kongresi ise, bütün milleti temsil eden bir kongredir ki, bu kongrenin de ayrıca bir heyeti temsiliyesi olması tabiidir. Ancak Sıvas Umumi Kongresi Heyeti Temsiliyesi, Şarki Anadolu Vilayatı Heyeti Temsiliyesi'ni ilga etmiş olmuyor. Bu Heyeti Temsiliye bittabi her an mevcuttur. Yalnız bu Heyeti Temsiliye'den olup şu anda Sıvas Kongresi Heyeti Temsiliyesi'ne dahil olmuş bulunanlar varsa, bunların Şarki Anadolu Vilayatı Heyeti Temsiliyesi'nden istifa etmelerini talep etmek doğru olabilir. Sıvas Kongresi, bütün milletin menfaatlarını ve Şarki Anadolu Vilayatı Heyeti Temsiliyesi de yalnızca Doğu Anadolu vilayetlerinin haklarını ve menfaatlarını muhafaza eder" ... "Heyeti Temsiliye'nin merciiyet ve salahiyet keyfiyeti meselenin esas ruhunu teşkil etmektedir ki, bu bahiste şimdiden acele edilmemesi hususunda sizinle tamamen hemfikirim. Heyeti Temsiliye tekliflerinin birden beşe kadar olan maddelerine gelince; bunların değil sorulmasını, hatta beyanname halinde veya bir temenni şeklinde bile yayımlanmasını fazla görürüm" düşüncesinde bulunuyordu *(Vesika: 92)*.

* * *

Trabzon'da Servet Bey'e yazdığımız cevabi telgrafla Kâzım Karabekir Paşa'ya verdiğimiz cevaptan da bahsedeyim. Servet Bey'e yazılan telgrafname şu idi:

Trabzon'da Servet Beyefendi'ye

Trabzon Heyeti Merkeziyesi'nden sorulan fikre henüz cevap gelmedi. Bu husus ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri'nden de sorulmuştu. Görüşlerin birleştirilmesine neden lüzum görüldüğü bittabi anlaşılamamıştır. Sıra ile vuku bulan görüşlerinize aynı sıra ile aşağıdaki gibi cevap arz ediyorum:

Evvela; Sıvas Kongresi'nin genel bir kongre olacağı herkesin malumu idi. Bunun, sizce başka mahiyette anlaşılmakta olduğunu şimdi ilk defa sizden işitiyorum. Heyeti Temsiliye meselesine gelince; bu heyet, esasen Erzurum Kongresi'nin seçtiği ve kabul ettiği heyettir. Halen bendenizle beraber Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Raif Efendi, Şeyh Hacı Fevzi Efendi Sıvas'ta hazır bulunmaktadırlar. Daha dört üyemiz noksan olmakla beraber, çoğunluk vazifesini yapmaktadır. Bu noktanın da zatıâlilerince bariz bir surette malum olacağına şüphemiz yoktur. Çünkü sizi de, vaziyetin ehemmiyetinden dolayı daha Erzurum'da iken davet etmiş ve diğer arkadaşların beraber götürüleceği bildirilmişti. Sıvas Umumi Kongresi'nin, Nizamname'mizin sekizinci maddesi icabınca bazı üyeler ile Heyeti Temsiliye'mizi takviye edebileceği beraber söz konusu olmuş ve bunda da beis görülmemiş, bilakis genel birliği temsil için bu gerekli sayılmıştı. Sıvas Umumi Kongresi'nde bundan başka bir şey yapılmamıştır. Merkezi hükümet ile haberleşmenin kesilmesi, esas kararlarımızın dördüncü maddesinin haricinde değil, dahilinde ve hatta o muhteviyatın kapsayamayacağı hatıra gelmeyen hıyanetkârane sebeplere dayanır mahiyettedir. Esasen bu emrivakii yapan biz değil, merkezi hükümettir. Şifre telgrafnamemizin muhteviyatının tatbiki zaruri bir iştir. Bundan, hiçbir suretle vazgeçmeye imkân kalmamıştır. Biz, tatbik hususunda olurunuzu almaya teşebbüsü bir vazife saydık. Uygun görüp görmemek, sizce takdir olunacak bir keyfiyettir. Yalnız şunu da arz edeyim ki, bugün bütün Anadolu ve Rumeli'nin birlikte harekete mecbur olduğu bir istikamette, azınlığın değil çoğunluğun rızasına tabi olmak ve azınlıkları bu tabiiyete döndürmek kati mecburiyeti vardır. Merciiyet ve salahiyet meselesi hakkında daha makul bir görüşünüz varsa lütfen bildiriniz. Tutulması zaruri görülen bugünkü hareket tarzı dikkatle incelenirse, tamamen Nizamname'mize ve Erzurum Kongresi esas kararlarına uygundur. Bunun haricine çıkıldığı noktayı göremiyorum. Dolayısıyla zatıâlilerinizin kendinizi hariç bırakmak istediğiniz Nizamname ve malum kararlar üstündeki icraatın izah buyurulmasını rica ederim. Bugün kaçınılmaz bir hareket varsa, o da, merkezi hükümetin millet ve memleketin mukadderatını alçakça İngilizlerin arzusuna bırakması ve kendi menfaatlarına kurban etmesidir. Buna karşı buraca alınan karardan başka bir karar alınmasına imkân varsa, lütfen bildiriniz.

Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa'ya da verdiğimiz tafsilatlı cevabın girişi aynen şöyle idi:

"Servet ve İzzet Beylerin, Heyeti Temsiliye'nin Trabzon Heyeti Merkeziyesi'nden sorduğu hususlara cevaben çektikleri açık telgrafname alındı. Muhteviyatının açık olarak duyurulması sakıncalı olan bu görüşleri, Heyeti Temsiliye, tamamen Servet ve İzzet Beylerin şahsi görüşleri olarak kabul eder. Heyeti Temsiliye, tamimen talep ettiği görüşleri, İzzet ve Servet Beylerden değil, Nizamname icabınca Trabzon Heyeti Merkeziyesi'nden talep etmiştir. Servet ve İzzet Beylerin görüşlerini ihtiva eden hususi telgrafname ile tarafı âlinizden hem kendilerine ve hem de Heyeti Temsiliye'ye cevap olmak üzere ortaya konulan görüşler hakkında da aşağıdaki izahata lüzum görülmüştür:

a) Evvela; adı geçenleri malumunuz olan görüşlere sevk eden asli fikri keşfetmek, ne yazık ki, Heyeti Temsiliye'ce mümkün olamamıştır.

b) Nizamname'nin dördüncü maddesi muhteviyatı, geçici bir idare teşkilinin sebep ve şartlarını izah eder. Halbuki malum son ihanetkârane vakalar sebebiyle alınmış ve alınması lüzumu hakkında görüş sorulmuş olan tedbirler, hiçbir vakit geçici idare teşkil etmek gayesine yönelik değildir. Dolayısıyla bu hususla dördüncü madde arasında münasebet aramaya lüzum yoktur. Tedbirler, Zatı Şahane'ye doğrudan doğruya vaziyetin arzına yol bulmak ve meşru bir kabinenin iktidar mevkiine çıkarılmasını istirham etmek maksadına yöneliktir.

c) Sıvas'ta toplanan Kongre, Batı Anadolu delegeleriyle Erzurum Kongresi'nin genel kurulu, dolayısıyla bütün Doğu Anadolu vilayetleri namına salahiyet sahibi olmak üzere, Kongre'nin kararına uygun olarak seçilen özel bir heyet bulundurmakla, Sıvas Kongresi bittabi bütün Anadolu ve Rumeli namına ve bütün milleti temsil etmek üzere genel bir kongre halini almıştır. İşbu Kongre, Erzurum Kongresi kararlarını ve teşkilatını aynen, fakat bittabi genişleterek kabul eylemiş ve neticede Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" kapsamlı unvanı altında genişletilerek birleştirilmiştir.

Nizamname'nin üçüncü maddesi ve Kongre'nin esas kararları zaten bu yüce gayenin teminini kati emel olarak göstermiştir. Sıvas Umumi Kongresi, Erzurum Kongresi'nde Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına seçtiği Heyeti Temsiliye'ye, tamamen itimat beyan ederek, aynen Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti için Heyeti Temsiliye olarak kabul eylemiştir. Buna göre, Sıvas Umumi Kongresi'nin kararları başka, Erzurum Kongresi'nin kararları başka ve Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Heyeti Temsiliyesi başka ve Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Heyeti Temsiliyesi başka gibi başkalıklar ve ayrılıklar elbette söz konusu olamaz ve bunun söz konusu olması, şüphesiz ki, pek samimi olan birlik maksadımız ve mukaddes gayemiz için son derece zararlıdır. Bu takdirde birbirini ilga eden heyeti temsiliyeler olmadığı gibi, birine dahil olunca diğerinden istifasını talep etmek doğru olabileceği üyeler de mevcut değildir. Bugün, bütün Anadolu ve Rumeli'yi kapsayan cemiyetimizin Sıvas'ta bulunan yegâne Heyeti Temsiliye'si, Erzurum Kongresi'nde Nizamname'nin özel maddelerine uygun olarak seçilmiş dokuz zattan beşinin huzuruyla vazife yapmaya devam etmektedir." ... "Hakları ve salahiyeti ve menfaatları Doğu Anadolu vilayetlerinden bittabi hiçbir şekilde az olmayan Batı Anadolu'nun haklı ve meşru olan görüşlerini ve tekliflerini nazarı dikkate

almayarak onları mutlaka tabi vaziyetinde bulundurmaya kalkışmak, bizim aklımızın bir türlü kabul edemediği hususlardandır." ... "Bu sebeple Heyeti Temsiliye'miz altı üye ilavesiyle takviye olunmuştur." *(Vesika: 93)*

Bundan sonra daha birçok izahatı ihtiva eden bu telgrafnamemiz, aynen Trabzon Heyeti Merkeziyesi'ne de çekilmiştir *(Vesika: 94)*.

Bu münakaşalar üzerinde daha bir hayli izahlarda ve izah taleplerinde bulunuldu. Hatta "Müdafaai Hukuk Heyeti Trabzon Merkezi" uydurma imzasıyla diğer vilayetlere aleyhimizde telgraflar da çekildiği görüldü *(Vesika: 95)*. Nihayet on beş gün sonra Trabzon'dan bir telgrafname aldık. Fakat Servet Bey'den değil... Aynen arz edersem vaziyet anlaşılır.

Sıvas'ta Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Suretine aşağıda yer verilen Trabzon Belediye Heyeti'nin telgrafı Dersaadet'e şimdi çekiliyor. Bir sureti 15. Kolordu Kumandanlığı'na yazdırıldığı arz olunur.

1 Teşrinievvel [Ekim] 1919 — Mevki Kumandanı
Ali Rıza

Suret

"Dersaadet" Sadrazam Ferit Paşa Hazretleri'ne

Bugüne kadar Anadolu'dan yükselen milli feryadı Trabzon kendisine mahsus vakar ve sükûnetle inceledi ve takip etti. Memleketin, bu vaziyete fazla tahammülü yoktur. Vatan sevginiz varsa, artık mevkinizi terk ediniz, Paşa Hazretleri.

Üye *Hüsnü*	Üye *Mehmet Salih*	Üye *Mehmet Avni*	Üye *Ahmet*
Belediye Reisi *Hüseyin*	Üye *Şefik*	Üye *Mehmet*	Üye *Temel*

***

Kâzım Karabekir Paşa'nın tavsiyeleri

Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Eylül 1919 tarihinde de zata mahsus bir şifre aldım. Pek samimi ve kardeşçe bir lisanla yazılmış olan bu şifre bir iki ihtarı ihtiva ediyordu. Kâzım Karabekir Paşa: "Paşam" diyor, "Sıvas'tan gelen tebligat ve tamimler, kâh Heyeti Temsiliye namına ve kâh resendir. 10 Eylül 1919 tarihinde, Dersaadet'teki hükümete hitaben, resen tebligat ve ihtarlarınız vaki olmaktadır. Buna itimat ve emniyet buyurunuz ki, bu tarzda imzanızla vaki olan tebligat, sizi en ziyade hürmetle sevenler nezdinde bile büyük bir samimiyetle ve fikir selametiyle eleştiriliyor. ... Bunun ne kadar tesirli ola-

cağını ve tepkiye yol açacağını takdir buyurursunuz." ... "Dolayısıyla Heyeti Temsiliye ve Kongre kararlarının daima imzasız, sadece Heyeti Temsiliye diye yayımlanmasını rica ederim." Telgrafname şu cümlelerle son buluyordu. "Zatı samilerinin her halde ortada tek başına görülmemesi memleketin menfaatı gereğidir. Oybirliği ile (bu noktada oyları toplanan zevat veya heyetin kimler olduğu henüz bugüne kadar öğrenilememiştir) arz olunan işbu ricalarımın iyi karşılanacağından eminim, ellerinizden öperim." *(Vesika: 96)*

Kâzım Karabekir Paşa'yı samimi olarak tereddüte düşürdüğünü ve eleştiriye ittiğini gördüğünüz noktaları mümkün olduğu kadar bariz olarak muhakeme ve izaha ihtiyaç ortadadır. O tarihteki hissiyat ve fikirlerimin ilham mahsulü olan görüşlerimi bugünün yeni tesirlerine kaptırmaktan sakınarak, o tarihte verdiğim cevabı aynen arz etmeyi tercih ederim:

19 Eylül 1919

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretleri'ne

C. Muhterem kardeşim, derin bir samimiyete dayandığına asla şüphe etmediğim kanaatinizi açık ve kardeşçe bir lisanla bildirmiş olmanız, kardeşlik bağlarımızın kuvvetlenmesine ve kalbi memnuniyetimin tecellisine sebep olmuştur. Tasavvur buyurulan sakıncaları tamamen takdir ediyorum. 10 Eylül tarihinde resen hükümete vuku bulmuş bir tebliğim yoktur. Yalnız telgrafhanede bulunduğum bir sırada tesadüfen Dahiliye Nazırı Âdil Bey ile makine başında karşı karşıya geliverdik. Onun Sıvas Valisi Reşit Paşa'ya verdiği manasız cevaplara karşı bendeniz sırf şahsi olmak üzere adı geçenin şahsına hitaben malumunuz olan biraz sertçe ihtarlarda bulundum. Bu, adeta bir konuşma şeklinde cereyan etmiştir. Bundan başka gerek hükümete ve gerek Zatı Şahane'ye ve gerek yabancılara vuku bulan müracaatlarda hep "Kongre Heyeti" veya "Heyeti Temsiliye" ifadesi imza makamına geçmiştir. Yalnız Amerika Senatosu'na yazılan ve malumunuz olan bir mektuba Kongre kararıyla beş kişi imza koymuştur ki, bu arada bendenizin de imzam vardır. Dahili olan aleni haberleşmelere gelince; bunda da Heyeti Temsiliye ibaresini imza makamında kullanmakta idik. Ancak bunun bazı taraflarca kötü tesire ve emniyetsizliğe sebep olduğu görüldü. Hakikaten böyle genel bir tabirin işaret ettiği şahsiyetler ve kuvvet gizli kalıyor. Ortada mesul kimdir? Bazı taraflardan, bilhassa Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Canik gibi yerlerden doğrudan doğruya şahsen makine başına çağrılmaya başlandım. Adeta Heyeti Temsiliye unvanı altında gizlenen şahıslarla şahsi birlikteliğim olup olmadığına dair bir tereddüt emaresi hissolundu. Hatta Trabzon'dan Servet Bey de Heyeti Temsiliye imzalı tebligatı kötüye yorarak ve söz konusu heyetin nitelik ve niceliği hakkında birçok yanlış değerlendirmelerden sonra şahsen bendenizi makine başına çağırdı. Görüşüldükten sonra bütün bu münakaşaların sebebinin, imzanın Heyeti Temsiliye olarak, belirsiz bir şahsiyet ifade eder tarzda konulması olduğunu söyledi. İşte bu sebeplerden dolayı bu imza meselesi siz biraderimin bildiriminden evvel Heyeti Temsiliye'ce müzakere konusu olmuştu. Heyeti Temsiliye'nin gizli bir komitenin icra heyeti olmayıp, hükümetin resmi müsaadesini almış kanuni, meşru bir cemiye-

tin temsilcilerinden meydana geliyor olması bakımından ilgili kanununa uygun olarak, kararların ve tebligatın mesul bir şahıs tarafından imzalanması usulü zaruri görülmüştü ve Heyeti Temsiliye'nin tebligat ve yayınlarına genel ve belirsiz bir nam izafesi suretiyle düşeceği gayri kanuni şeklinden dolayı hasıl olacak sakıncalar, milli cereyan aleyhtarlarının esasen yapmakta oldukları zararlı propagandalara imza bulunmak yüzünden ilave edebilecekleri zarardan pek fazla görüldü ve neticede oybirliğiyle, imza koymak usulü karar altına alındı. Bu karara rağmen, bu defa vuku bulan siz biraderimin ihtarı üzerine meselenin bir kere daha müzakere edilmesini Heyeti Temsiliye'ye teklif ettim. Evvelce ileri sürülmüş olan sebepler ve görüşlerden dolayı aynı suretle yazılan şeylerin Heyeti Temsiliye kararıyla olduğu açıklanmak üzere yazılmasına oybirliğiyle karar verdiler. Şahsım söz konusu olmak itibariyle bu müzakerede tarafsız kalmayı münasip gördüm. Prensip olarak bir zatın imza etmesi kabul edildikten sonra benim yerime diğer bir zatın imza etmesi söz konusu oldu. Bu noktada heyetin ileri sürdüğü sakıncalar şunlardır: Bütün cihan benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün diğer bir zatın imzasıyla tebligata başlanınca ve benim isminin ortadan kalkmasıyla ya aramızda bir nifak ve ayrılık olduğuna hükmolunacak veyahut herhangi bir zat imza eylediği halde benim ortaya çıkmaktan çekinir, gayri meşru bir vaziyette olduğum ve dolayısıyla harekâtın gayri meşru bulunduğu zannına düşülecektir. Bundan vazgeçerek, herkese itimat ve emniyet verecek diğer bir arkadaşımız imzasıyla ortaya çıkınca bugün benim hakkımda varit olan sakıncalar aynen o arkadaşımızın da hakkında varit olacaktır. O halde onun da çekilip diğer birinin imza koymaya başlaması gibi neticede bizim için zaaf eseri teşkil edecek olan bir silsile takip etmek lazımdır. Bilmem bu yönü ne dereceye kadar tasvip buyurursunuz? Hakikaten bendenizin şahsım, bilhassa işin başında taarruz hedefi gibi tasavvur edilmişti. Fakat gerek dahilen ve gerek haricen muhtemel olan taarruzlar vaki olmuş, elhamdülillah tamamen maksadımız lehine neticelenmiştir. Merkezi hükümet ve kötü niyetliler her teşebbüsünde kahrolmuştur. Yabancılara gelince; Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle pek ciddi temas hasıl olmuş ve bunların Sıvas'a kadar gelen salahiyet sahibi memurları lehimizde bizimle iyi münasebetlere girişmişlerdir. Bizim de dahil olduğumuz Kuvayi Milliye'nin, bir iki kişinin tahrikleri eseri olmayıp tamamen milli ve umumi bir şekil ve mahiyette olduğunu malumatımız dahilinde raporla mercilerine bildirmişlerdir. Bir de, bu gibi hareketlerde az çok önayak olanlar hakkında memleketimizde malum olan ahlaksızlık icabı bazı kirli vicdanlı insanların dedikodusunun önüne geçmek mümkün değildir. Bu hissi vaziyet her millette de aynıdır. Bu gibi sakıncalara karşı buraca düşünülen yegâne çare, bizim sarsılmaz bir dayanışma ve samimiyetle yüce maksadımıza yürümekte bir an tereddüt göstermemekliğimizdir. Bendenizin genel menfaatlara ait ve kapsamlı olan fiil ve hareketlerimizde şahsi görüşlerimle değil, bütün değerli arkadaşlarımın vicdani ve samimi birliğiyle hareketi tercih ettiğim siz biraderimce bilinmektedir. Bununla beraber, bu hususta başkaca varit olacak siz biraderimin fikirlerinin bildirilmesini bekler, büyük bir hürmet ve samimiyetle gözlerinizden öperim, kardeşim.

Mustafa Kemal

* * *

Efendiler, İstanbul hükümetiyle haberleşmeleri kestiğimiz 12 Eylül 1919 tarihinden sonra Ferit Paşa kabinesinin düştüğü tarihe kadar muhtelif tarihlerde tekrar Padişah'a, yabancı temsilcilere, İstanbul Şehremaneti'ne ve bütün matbuata muhtelif muhtıra ve beyannameler yazıldı *(Vesika: 97)*.

Padişah'ın Beyannamesi

20 Eylül 1919 tarihli, Sadrazam Damat Ferit imzalı bir genel tebliğ ile Padişah'ın da bir beyannamesinin yayımlandığını hatırlayacaksınız *(Vesika: 98)*. Bu beyannamenin dikkate değer noktalarını tekrar hatırlatmak isterim. Bu noktaları sıra ile işaret edeceğim:

1. Hükümetin takip ettiği siyaset neticesinde İzmir faciaları Avrupa'nın medeni devlet ve milletlerinin nazarı dikkatini çekti ve dostluğunu uyandırdı.
2. Özel bir heyet mahallinde tarafsızca tahkikata başladı. Hakkımız medeniyetin gözleri önünde tezahür etmektedir.
3. Milli birliğimizi ihlal edecek hiçbir karar ve teklif olmadı.
4. Bazı kimseler tarafından güya ahali ile hükümet arasında muhalefet olduğu ilan ediliyor.
5. Bu hal, kanuni şartlar dairesinde bir an evvel icrasını arzu eylediğimiz seçimleri de gecikmeye uğratıyor ve barışın yaklaşmakta bulunduğu bir sırada, varlığı zaruri olan Heyeti Mebusan'ın toplanmasını geciktirecektir.
6. Bugün milletimin bütün fertlerinden beklediğim, hükümetin emirlerine tamamen uymaktır.
7. Büyük devletlerin hakkaniyet hisleri,[1] Avrupa ve Amerika kamuoyunun ılıhmlılıktan yana oluşu, mevki ve haysiyetimizi temin edecek bir barışa yakında kavuşmak ümidimi kuvvetlendirmektedir.

Malumu âlileridir ki, bu beyannamenin yayımlanması ve tamimi, bizim, memleketle İstanbul hükümeti arasında haberleşme ve münasebetleri kestiğimiz ve bu noktada ısrar eylemekte bulunduğumuz günlerde vuku buluyor. Her halde verdiğimiz genel talimat ve emirlere riayet edildiği takdirde, hiçbir taraftan alınmaması ve millete okutturulmaması gerekli idi. Halbuki şimdi arz edeceğim bir telgrafnameden, kararlarımıza ve tebliğlerimize aykırı ve görüşümüze tamamen muhalif olarak bu beyannamenin bazı taraflardan alındığı anlaşıldı.

Trabzon Mevki Kumandanı'na

Şevketli ve kerim Padişah Hazretleri'nin milletine karşı lütfen vuku bulan beyannamei hümayunlarının derhal memurlara ve belde ahalisine verilmesi lazımdır. Ta ki,

1 "Hakkaniyet hisleri" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "hissiyatı nasfetkâraneleri" sözcükleri, 1934 basımında yanlışlıkla "hissiyatı nısfetkâraneleri" şeklinde yazılmış. (Y.N.)

şimdiki hain hükümetin, melek yüzlü Padişahımız Efendimizi ne kadar küstahane bir cüretle hâlâ aldatmakta olduklarını anlamayanlar kaldıysa, tamamen öğrensinler. Millet ve memleketi için kalbi hümayunlarının ne kadar büyük bir şefkat ve muhabbetle dolu olduğunu gösteren işbu beyannamede, en aşikâr bir surette göze çarpan husus, kabinenin hainane hareketleri hakkında halifelik katına millet tarafından arz olunan şikâyetnamenin hâlâ Padişah'ın bilgisine ulaşmadığı keyfiyetidir. Çünkü millet ve vatana karşı bizzat kabine erkânının yönelttiği ihanet hançerini öğrenseler idi, bu hainleri bir dakika bile mevkilerinde tutmayacaklarına beyannamei hümayundaki samimi ifade en büyük bir şahittir. Bu hainler, bu hakikati bildikleri için, Halife Efendimizi doğrudan doğruya milletle temasa getirmiyorlar. Dolayısıyla millete düşen vazife, şanlı Padişah'ına teyit olunmuş[1] muhabbet ve sadakatini tekrar ve tekrar arz etmek ve göstermekle beraber, bütün millet ve ordunun birleşik bir kütle halinde Zatı Şahane'nin teyit olunmuş haklarını ve milletin hayatını ve memleketi kurtarmaya çalıştıkları ve fakat bu hain kabinenin, bu meşru ve sadıkane hareketi, Padişahımız Efendimizden gizledikleri, büsbütün aksi bir şekilde gösterdikleri hakikatini dün karar verildiği üzere halifelik katına doğrudan arz etmek ve bildirmektir. Erzurum ahalisinin bu konuda yazacakları telgraf sureti oraya bildirilecektir.

21 Eylül 1919

Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafını şöyle bir notla bize de bildiriyordu:

Bu konuda yüksek görüşleri var mı? Bu beyannamei hümayun milletin padişahına karşı hakikati arz eylemesine tekrar bir fırsat vermiştir ki, Erzurum ahalisi kabinenin bütün cinayetlerini tekrar etmek suretiyle yeniden Padişah'a maruzatta bulunacaklardır. Bunun suretini ya çekilmesi için veya malumat için muhterem heyetinize takdim edeceğim.

Kâzım Karabekir

Makine başında cevaben bildirdiğimiz görüş şu idi:

Ferit Paşa kabinesinin cinayetkârane fiillerine ve hareketlerine ait olan vesikaların millete lüzumu derecede, köylere ve nahiyelere kadar tebliğ ve tamim edilememiş olduğu malumu âlileridir. Böyle olsa bile bu tebligat ile beyannamei hümayun muhteviyatını karşılaştırarak mukayese ve muhakeme etmek ve hakiki vaziyeti anlamak kati değildir. Bu bakımdan biz esasen böyle bir beyannamenin Babıâli'de düzenlenmekte olduğunu daha evvel haber almış ve bunun, milletin zihnini karıştırmasını önlemek için İstanbul'dan alınmamasını uygun bulmuştuk. Zaten İstanbul'la

1 "Teyit olunmuş" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "müeyyed" sözcüğü, 1934 basımında "müebbed" (sonsuz) şeklinde. (Y.N.)

resmi haberleşmelerin kesik bulunması hasebiyle doğrudan doğruya Saray'dan değil, yine Ferit Paşa'nın notuyla Babıâli'den verilen işbu beyannamenin Sıvas, Ankara, Kastamonu ve diğer merkezlerde olduğu gibi, hiçbir taraftan alınmamış olduğunu zannediyorduk. Bu beyannameyi almak için, daha evvel milletin Zatı Şahane'ye hal ve hakikati arz etmesine müsaade olunması lazım gelirdi. Dolayısıyla bu beyannamenin yayımlanmasına ve tamimine vasıta olmayı faydalı bulmuyoruz. Fakat, bu beyanname Trabzon, Erzurum ve Sıvas gibi merkezlerde icap edenler tarafından okunmuş bulunduğuna göre, tasavvur buyurduğunuz gibi her merkezden İstanbul'a bir telgraf çekilmesi uygun olur.

Mustafa Kemal

Padişah'ın bu beyannamesinin, milletin kafasında hasıl edeceğine şüphe olmayan olumsuz tesirlerin bir dereceye kadar önüne geçebilmek için söz konusu beyanname muhteviyatını tekzip ve iptale vesile olacak tarzda Padişah'a bir cevap yazmayı ve bunu memlekette yayımlayarak ve tamim ederek okutturmayı yegâne çare düşündük ve öyle yaptık *(Vesika: 99)*.

Halit Bey'in Trabzon ve civarında milli teşkilata memur edilmesi

Efendiler, Trabzon'da bir iki zatın, pek hamiyetli ve muhterem olan Trabzon halkının hiç de malumatı olmadığı halde, onlar namına, oradaki milli mevcudiyeti şahıslarında temsile kalkıştıklarına ve bu yüzden milli teşebbüslerin ve kararların lüzumu gibi tatbik ve icra edilememekte olduğuna kani oldum. Trabzon'da vali bulunan Galip Bey namında bir zatın da olumsuz cereyanı yaratmakta etken olduğunu anladım. Bundan dolayı Trabzon civarında Torul'da bulunan ve henüz fiilen fırkasına kumandaya başlamamış bulunan Halit Bey'in Trabzon havalisinde milli teşkilata memur edilmesi uygun görüldü ve Kolordu Kumandanı'na bu görüş bildirildi. 20 Eylül 1919'da alınan cevapta: "İngilizlere karşı gizlenen Halit Bey'in, mizacı gereği, ortaya çıkarması muhtemel vaziyetlerin bu nazik zamanda belki ıslahı mümkün olamaz" zemini üzerinde bazı görüşlerden sonra, "Halit Bey haberim olmadan maruzatta bulunsa bile yerine getirilmemesi" bildiriliyordu *(Vesika: 100)*.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına verdiğimiz cevapta: İngiliz sakıncasının bizlerce tasavvur olunmadığını ve şiddetli ve kati hareketin sakıncalı görüldüğüne göre, Trabzon'un ıslahı neye ve ne gibi vasıtaya bağlı ise, onun doğrudan doğruya kendileri tarafından alınmasını, 22 Eylül 1919 tarihli bir şifre telgrafla rica ettik *(Vesika: 101)*.

Bizim, 15. Kolordu Kumandanı'yla bu haberleşmelerimiz tarihinde, Torul'dan Kaymakam Halit Bey de doğrudan doğruya bizimle haberleşmeye başladı. Kendisini cevapsız bırakmamak ve vaziyet hakkında aydınlatmak maksadıyla karşılık verdik.

15. Kolordu Kumandanı'nın, bir bakıma bizim 22 Eylül 1919 tarihli telgrafımıza cevap teşkil eden, 27 Eylül 1919 tarihli bir şifre telgrafını aldık. Bunda, halkı evvela aydınlatmak ve uyarmak vazifesini yaptıktan; direnenler görülürse, onları da layık oldukları muameleye maruz bırakmaktan ibaret olan ve pek büyük tecrübelerinin neticesi olan prensibini aynen Trabzon muhitinde de[1] tatbik ettiğini beyandan ve 9. Fırka Kumandanı Rüştü Bey'i, erkânıharbiyesiyle birlikte, 3. Fırka Kumandanlığı vekâletiyle Trabzon'a gönderdiğini, Halit Bey'i Trabzon için münasip bulmadığını bildirdikten sonra "İngiliz hakkındaki anlayışa gelince, âcizlerince mümkün olduğu müddetçe aşikâr ve maddi bir husumetten kaçınmayı tercih ederim" kanaati ifade olunuyordu *(Vesika: 102)*. Buna verdiğim 29 Eylül 1919 tarihli hususi ve şahsi cevabımda şunları yazdım:

Trabzon vilayeti kamuoyu hakkında tamamen buraca da aydınlanılmıştır. Trabzon merkezi müstesna olmak üzere bütün kaza ve livalarıyla haberleşilmektedir. Merkezdeki hal dahi Vali'nin tutuklanıp uzaklaştırılmasından sonra ortadan kalkmıştır. (Vali'yi tutuklayan ve muhafaza altında Erzurum'a gönderen, işaretim üzerine, Halit Bey'dir.) Rüştü Bey'in 3. Fırka Kumandanlığı vekâletiyle Trabzon'a gönderilmesinde hatırıma gelen noktaları arz edeceğim:

İlk olarak, Vali'yi tutuklayan Halit Bey'dir. Birkaç gün sonra Rüştü Bey'in bu suretle gönderilmesi Halit Bey'in hareketini oradaki kötü niyetlilere karşı eleştirmek gibi olabilir.

İkinci olarak, Halit Bey, mühim vaziyetlerde fırkasının başına geçmeyi beklerken, bugün, geçirmekte olduğumuz mühim ve tarihi anlarda diğer bir zatın yerine geldiğini görmekten üzüntü duyabilir. Bu tertipten vazgeçilmesini rica ederim. Bununla beraber, kolordunuzun askeri hususlarına müdahale etmek istemem. *(Vesika: 103)*

Kâzım Karabekir Paşa verdiği 2 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli uzun cevapta, bu muamelenin Halit Bey'in müracaatı üzerine olduğunu ve kendisine vaziyeti layıkıyla anlatmak için Erzurum'a davet edildiğini bildirdi *(Vesika: 104)*. Halbuki 1 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde 3. Fırka Emir Subayı Mülazımıevvel[2] Tarık imzasıyla, Seryaverim Cevat Abbas Bey'e gelen hususi bir şifrenin son cümleleri şöyle idi:

Son günlerde Kumandan Bey, 3. Fırka'nın mevcut kumanda vaziyetinin değiştirilmesini Kolordu'dan talep etti. Şayet Kolordu bu teklifi kabul ve icra etmezse emir almadan fiilen kumandayı ele alacağını ve eski karar doğrultusunda Kolordu'dan ayrılarak Kongre'yi doğrudan amir tanıyacağını arz eylerim. Paşa Hazretlerini lüzumu gibi aydınlatınız, Efendim. *(Vesika: 105)*

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "de" bağlacı, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)
2 Mülazımıevvel: Üsteğmen. (Y.N.)

Bu tarihten on beş gün sonra idi. Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli şu telgrafı aldım:

"Âcizlerinin mıntıkasında milli arzunun temin ve tatbiki için son noktaya kadar askerlikten ve rütbe zincirinden ayrılmamak cihetini, geleceğin zapturaptı için dahi elzem görüyorum. Cüretle basiretin kaynaştırılmadığı yerlerde ve işlerde, netice pek parlak da olsa, tez elden aksine döndüğü ve mahkûm olduğu emsaliyle sabittir. Bilhassa, İngiliz, Fransız temsilcilerinin bulunduğu Trabzon muhitinde rütbe zincirinin hoş görülmesine ve pek basiretli harekete ihtiyaç fevkaladedir.

Ne yazık ki, verdiğim açık talimata rağmen, Halit Bey'in bizzat ve askeri kıyafetiyle, Vali'yi tutukladığı garabeti, dile destan olmuştur. (Halit Bey'i bu harekete sevk edenin kim olduğunu arz etmiştim.) Seçimler meselesinde de bu suretle faaliyet gösterirse, kendi haklarında İngilizlerce vaki olan demarşın[1] tekerrürü ve müşkül vaziyetin ortaya çıkması kaçınılmaz olur. (Seçimler meselesinin hızlandırılması ve milli arzuya uygun olarak temini için Halit Bey'e ve diğer icap eden birçok zevata, emek ve gayret sarf eylemeleri bilhassa rica edilmişti. Bir de, İngiliz demarşının kaçınılmaz ne gibi bir vaziyet vücuda getirebileceğini, kendi vaziyetimi göz önüne getirerek bir türlü anlayamamış olduğumu itiraf edeyim.) Bunun için adı geçen kumandan ile haberleşilmeyerek yüksek arzularının tatbikinde âcizane aracılığımı istirham eylerim. Adı geçenin şahsi vaziyeti her türlü davadan aklanmış ise herhangi bir mıntıkadan mebus seçilmesi hakkındaki fikri samilerinin bildirilmesi arz olunur.

Bu telgrafa 19 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde sadece şu cevabı verdim:

Halit Bey'in mebus olmak veya olmamak hususundaki eğilimlerini bilemediğimden, bu konuda fikir beyan edemeyeceğim, Efendim.

Efendiler, Ferit Paşa kabinesinin düşmesine kadar geçen günler zarfında karşılaştığımız meseleler çeşitlidir. Engeller ve müşküller az değildi. Bunların hepsini saymaya ve izaha kalkışmak yüksek heyetinizi çok yorabilir. Bu sebeple, bu safhayı tamamlayacağını tasavvur ettiğim bazı noktalara yalnız temas etmekle yetineceğim.

Ali Galip'in tavsiyesi üzerine, merkezi hükümetçe Dersim Mutasarrıflığı'na tayin edildiği anlaşılan ve Sıvas'a ulaşan Osman Nuri Bey, 8 Eylül'de Sıvas'ta alıkonuldu.

Milli cereyan aleyhinde hainane hareketlerde bulunduğu tahakkuk eden Ankara Valisi Muhittin Paşa, hususi maksatla seyahate çıkmış idi. 13 Eylül'de Çorum'da bulunuyordu. Muhittin Paşa'nın yakalanarak muhafaza altında Sıvas'a sevki Ankara'da Kolordu Kumandanı'na ve Samsun'da 5. Kafkas Fırkası Kumandanı'na emredildi. Muhittin Paşa tutuklu olarak Sıvas'a getirilmiştir. Kendisiyle bizzat görüştüm. Gerekli nasihat ve ihtarlarda bulunduktan sonra

1 Demarş (Fr. Démarche): Başvuru, müracaat; girişim. (Y.N.)

yaşına hürmeten Samsun üzerinden İstanbul'a gönderdim. Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey de, üç dört gün sonra hususi tarzda Sıvas'a davet olundu.

Milli harekâta muhalefetleri anlaşılan Niğde Mutasarrıfı, muhasebecisi ve komiserinin muhafaza altında Sıvas'a sevkleri 16 Eylül'de Niğde'de Fırka Kumandanlığı'na emrolundu.

Kastamonu Valisi'nin İstanbul hükümetince değiştirilmesi ve bundan çıkan hadise

Efendiler, Kastamonu'da vali bulunan İbrahim Bey, ben ordu müfettişi iken erkânıharbiye reisim bulunan Miralay Kâzım Bey'in şahsen tanıdığı bir zat idi. Bu sebeple kendisine her türlü sırlar verilmişti. Aramızda şifre haberleşmeler cereyan etmekte idi. Kendisi merkezi hükümet tarafından İstanbul'a davet olundu. Bu davete asla icabet etmemesi lazım gelirken, anlaşılmaz sebepler ve düşüncelerle -İstanbul'da tutuklanmak için- Kastamonu'yu terk etmişti. İstanbul, İbrahim Bey'in yerine diğerini Kastamonu'ya vali tayin etmişti. Bu zat, 16 Eylül'de İnebolu'ya ulaşmış bulunuyordu. Adı geçenin tutuklanmasını mahallinde icap edenlere emrettik. Bu meselede enteresan küçük bir safha oldu. Müsaadenizle biraz tafsilatlı anlatayım; Kastamonu'da ve Kastamonu vilayeti dahilinde zaaf ve tereddüt eserleri görülmeye başlayınca, Kastamonu'ya güvenilir ve muktedir bir subayın gönderilmesini Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa, Kastamonu Mevki Kumandanı sıfatıyla oraya Miralay Osman Bey'i göndermişti. Osman Bey, tam 16 Eylül günü Kastamonu'ya ulaşmıştı ve yeni gelen vali hakkında verdiğimiz emrin tatbikini adı geçen kumandandan bekliyorduk. Arz ettiğim emri verdikten sonra, tatbikat ve icraat hakkında telgraf başında malumat bekliyordum. Gece olmuştu. İstediğim malumatı verecek, Kastamonu'da bir muhatap bulamıyordum. Nihayet, 16/17 Eylül gecesi, Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Miralay Osman Bey, Kastamonu telgrafhanesine geldi ve aynen şu telgrafı verdi:

Bugün Kastamonu'ya geldim. Merkezi hükümetin adamları ve Vali Vekili ve Jandarma Kumandanı'nın kurduğu düzenle hanemde tutuklandım. Hamiyet timsali subaylarımızın gayretleriyle şimdi kurtuldum. Ben de, Vali Vekili'ni ve Jandarma Alay Kumandanı'nı beraber tutuklattırdım. Telgrafhaneyi işgal ettim. Buradaki vaziyet mühimdir. Kongre'ye istirham ederim, bütün kararlarından burayı haberdar ederek Kastamonu muhterem ahalisini aydınlatsın. Yeni valinin İnebolu'ya indiği haber alınmıştır; hakkında ne muamele yapılacaktır? Burada vali vekili vesaire tayini hakkında Milli Kongre'nin bana salahiyet vermesini ve işbu istirhamımın cevabını makine başında şimdi beklediğim arz olunur.

Osman Bey'le makine başındaki haberleşmemiz şu suretle devam etti. Kendisinden sordum:

"Şu anda orada vaziyete hâkim misiniz? Ne kadar kuvvetiniz var? Orada vilayet erkânından güvenilir kim vardır? Yeni tayin olunup İnebolu'ya geldiği haber alınan valinin ismi nedir?"

Osman Bey'in cevabı şu idi: "Şu anda vilayete hâkimim. Her halde Kongre'nin yardımcı olarak beni aydınlatması lazımdır. Tayin olunan vali, Konya valiliğinden emekli, gayet eski bir zat olduğu rivayet olunuyor. İsmi Ali Rıza'dır. Kuvvetim iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli bir mitralyöz bölüğünden ibarettir. Halk ile henüz görüşülememiştir. Vilayet erkânından Defterdar Ferit Bey vardır."

Osman Bey'e şu emri verdim: "Şimdi bizzat vali vekâletini üstleniniz ve bütün askeri ve mülki kuvvetleri elinize almaya tamamen salahiyettarsınız. Gelmekte olan valiyi derhal tutuklattıracak seri tedbirler alınız. İcraatınıza fiilen engel olanlara karşı tereddüt etmeden silah kullandırınız. Vilayet defterdarı, benim Diyarbekir'den tanıdığım Ferit Bey ise size yardım etmesi lazımdır. Bolu Mutasarrıfı'na, aldığınız vaziyet ve salahiyeti şimdi bildirerek onun da İstanbul'a karşı aynı şekilde hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey'e de, benim tarafımdan aynı talimatı veriniz. Yanınızda hangi şifre anahtarı vardır?"

Osman Bey'in cevabı: "Vali vekâletini Defterdar Ferit Bey'e vereceğim, kendim üstlenemeyeceğim. Bildiğiniz Ferit Bey'dir. Sinop Mutasarrıfı bildiğinizdir, kendisi azledilmiştir. Vekâlet, Jandarma Tabur Kumandanı Remzi Bey'dedir. Mazhar Tevfik Bey'in Sinop'ta olduğu bildiriliyor. Şifre anahtarı tutuklu alay kumandanındadır; talep edildi, alacağım cevaba göre arz ederim, Efendim."

"Yanınızda başka şifre anahtarı var mıdır? Ferit Bey şimdi nerededir, vaziyetten malumattar mıdır?" diye sordum.

"Vaziyetten malumatı yoktur, şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben hiç şifre anahtarı almadım; çünkü tutuklanacağımı bilmiyordum, makam şifresiyle yazarım ümidinde idim" cevabını verdi.

"Oradaki jandarma tabur kumandanı kimdir, ne kadar jandarma kuvveti vardır, emriniz altına girdi mi?" sorusunu yazdırdım. Buna da verdiği cevapta: "Jandarma Kumandanı Emin Bey, yanımda ve benimle işbirliği yapmıştır. Merkezde jandarma mevcudu otuz beş kadardır. Polis Müdürü Halil Bey de yanımda ve benimle işbirliği yapmıştır; mevcudu kırk tanedir. Piyade Tabur Kumandanı Şerif Bey, kendisi biraz budala olduğundan şimdilik tutuklanmıştır. Jandarma Tabur Kumandanı Emin Bey yüzbaşıdır. Defterdar Ferit Bey geldi, yanımdadır."

"Emin Bey'i biraz anlatır mısınız" sorusuna "318 [1902] çıkışlı, Üsküplü Emin, tanırsınız. Mahsus ellerinizden öpüyorlar."

Bunun üzerine şu satırları yazdırdım: "Emin Efendi'yi tanırım, teşekkür ederim. Ferit Bey'e vaziyeti anlattınız mı? Mühim hususlar, makam şifresiyle bildirilebilir. Sinop Mutasarrıf Vekili olan Jandarma Kumandanı güvenilir olmadığı takdirde onun yerine sizce uygun görülecek münasip birinin vekâlete geçirilmesi vasıta ve tedbirlerinin tamamlanması düşünülmelidir. Yardıma ihtiyaç görüyor musunuz?" Osman Bey: "Kuvvetçe ihtiyaç görüp görmediğimi daha sonra arz edeceğim. Jandarma Tabur Kumandanı yeni geldiği için ahvali malum olamamıştır, Efendim" cevabını verdi. Osman Bey'e başka bir söyleyeceği olup olmadığını ve Ferit Bey'le ahvale dair görüşüp görüşmediklerini sorup anladıktan sonra, şu telgrafı yazdırdım:

16/17 Eylül 1919

Osman Bey ve Ferit Beyefendi'ye

Tedbirlerinizde ve icraatınızda muvaffakiyet temenni ederim. Bizi vaziyetinizden ve gelmekte olan valinin tutuklandığından haberdar buyurmanızı bekleriz.

Mustafa Kemal

Kastamonu da İstanbul'a karşı harekete geçiyor

Ferit Bey, Vali Vekili; Miralay Osman Bey, Kastamonu ve Havalisi Kumandanı sıfatıyla faaliyete başladıktan bir iki gün sonra, kendilerini tekrar telgraf başına davet ederek malumat talep etmiştim.

İstanbul'da icap eden makamlara talep olunduğu üzere umumun imzası altında telgraflar yazıldığı ve bütün vilayet ve livalara da bu telgrafların tebliğ kılındığı bildirilmekle beraber birtakım sorular da soruluyordu. Bu arada "Halk diyormuş ki: 1. Diğer vilayetlerin kamuoyu bizimle beraber değiller midir? 2. Bu gayri tabii ahval ne zamana kadar devam edecektir? 3. Kabinenin direnmesine karşı ne gibi tedbir buyuruldu? Lütfen bizi aydınlatınız Paşam!"

Halka atfen yöneltilen bu soruların Vali Vekili ve Kumandan Beylerin de fikirlerini meşgul etmekte olduğuna hükmetmek ve ona göre cevap vermek zahmete değerdi. Dolayısıyla saatlerce Sıvas-Kastamonu telini işgal eden uzun malumat ve izahat verildi. Bu izahatı şu suretle özetleyebilirim:

1. Milli tezahürat, vatanın her köşesinde kuvvet ve hararetle mevcuttur. Bütün vilayetlerin en ufak köylerine kadar halk ve en ufak birliğine kadar bütün ordularımız tamamen hassas ve tam birlik halinde, tebliğ olunan kararları tatbik ve icra eylemektedirler ve halkın ikinci ve üçüncü sorusuna cevap olmak üzere de:

2. Ne vakit ki Kastamonu halkı bu hali gayri tabii bulup endişeye düşmek zaafından kurtularak maksadımızı elde edinceye kadar sebat etmekte tereddüt eseri göstermeyecektir, işte o zaman bu gayri tabii hal kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Kabinenin direnmesi tabiidir. Buna karşı başka tedbire kalkışmadan evvel ilk tedbirimizi hakkıyla ve her tarafta katiyetle tatbik etmek çarelerini düşünelim. Mesela; Bolu va-

ziyeti hakkında ne yapılmıştır? Bolu hizasına kadar bütün mevkilerin İstanbul ile resmi haberleşmelerinin kesildiğinden emin miyiz? Buna dair beklediğimiz malumat henüz gelmedi. İşte, bu dediğim ilk[1] tedbir İstanbul'a kadar genişletildiği takdirde, kabinenin direnmeye takati kalmayacağını zannederim. Bununla beraber, bundan sonra da cahilce ve ahmakça bir inada devam etmek isterlerse her halde daha tesirli tedbirler tatbikine imkân vardır.

Bundan sonra Vali ve Kumandan'ın verdiği malumattan şunlar anlaşıldı: İnebolu'dan İstanbul'a iade edilen yeni vali Zonguldak'ta, Dahiliye Nazırı'ndan şöyle bir emir almış:

"Bolu ve havalisi serbesttir. Zonguldak'a çıkınız, vilayetin icap eden mahalleriyle haberleşiniz ve sonraki emre kadar orada bekleyiniz." Hakikaten yeni vali Zonguldak'ta kalmış ve tehditlere başlamış. Ferit ve Osman Beyler, Zonguldak Mutasarrıfı'na yeni valiyi tutuklayıp karadan Kastamonu'ya gönderilmesini emreylemişler. Mutasarrıf bunu yapmamış. Bununla beraber, teşebbüsten haberdar olan yeni vali orada barınamayarak, Dersaadet'e dönmüş *(Vesika: 106)*.

Ali Fuat Paşa Batı Anadolu Kuvayi Milliye Kumandanı

Bir münasebetle arz etmiştim ki, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Kongre namına bazı kararlar ve tertibat almıştı. Ali Fuat Paşa'ya, Kongre'ce "*Batı Anadolu Kuvayi Milliye Kumandanı*" unvanı verildi. Paşa, Eskişehir ve havalisini milli bir mıntıka sayıp kumandanlığına Süvari Kaymakamı Âtıf Bey'i; Afyon Karahisar havalisini de milli bir mıntıka sayıp kumandanlığına 23. Fırka Kumandanı Ömer Lûtfi Bey'i tayin etmişti. Bu fırka ile Anadolu'ya geldiğimizin daha ilk günlerinde temas ve iştigalde bulunulduğunu o günlere ait beyanatım sırasında zikretmiştim. İstanbul hükümeti Fuat Paşa'nın yerine Hamdi Paşa'yı tayin etmiş ve göndermişti. Hamdi Paşa, Eskişehir'e kadar geldi. Orada, kendisine 16 Eylül'de İstanbul'a dönmesi lüzumu tebliğ olundu.

İngilizler Eskişehir Mıntıkası Kuvayi Milliye Kumandanı olan Atıf Bey'i tutuklayıp İstanbul'a gönderdiler. Kuvayi Milliye kumandanı olan bir zatın kendini kolaylıkla düşman eline düşürmeyecek tedbirler almış olması lazım gelirdi. Bu husustaki gaflet ve tedbirsizlik, kendisini kurtarmak için uzun zaman birbiri ardınca teşebbüslerde bulunmamızı icap ettirdi. Malumu âliniz, o tarihte Eskişehir'de İngiliz kıtaları vardı. Fuat Paşa, toplayabildiği milli kuvvetlerle bizzat Eskişehir'e yakın Cemşit mevkiine gitmişti. Eskişehir'i uzaktan kuşattı.

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "ilk" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

Eskişehir'de bulunan İtilaf Kuvvetleri Kumandanı General *Salli Kled*'in[1] Fuat Paşa'ya gönderdiği bir mektupta kullanılan tabirler ve Kuvayi Milliyemizi vasıflandırma şekli, milli kumandanlarımızın ve Kuvayi Milliyemizin yüksek şeref ve haysiyetlerine karşı bir tecavüz kabul edildiğinden ve adı geçen generalin hak ve salahiyeti haricinde görüldüğünden, bu hususta İstanbul'da bulunan İtilaf devletleri siyasi temsilcilerinin bir muhtıra ile nazarı dikkatleri çekilmişti. 25 Eylül 1919 tarihinde General Salli Kled'in Fuat Paşa nezdine gönderdiği bir heyet -ki bir erkânıharp binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol subayından meydana gelmekte idi- İngilizlerin dahili ahvalimize ve milli harekâtımıza katiyen müdahale eylemeyeceklerine dair söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifon'da bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı öğrenmek istemişlerdi. Bittabi pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Hakikaten oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarıyla beraber evvela Samsun'a çektiler. Ondan sonra oradan da İstanbul'a naklettiler. Eskişehir'e hâkim olduktan sonra, Fuat Paşa'yı, Bilecik ve Bursa havalisine göndermeyi düşünüyorduk.

Konya Valisi Cemal Bey İstanbul'a kaçıyor ve Konya halkı da İstanbul'u tanımıyor

Efendiler, Konya'da vali bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa kabinesinin Anadolu'da mühim bir dayanak noktası haline geldi. Konya'da Ordu Müfettişi olan Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidip gelememesi, orada bulunan Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey'in tereddüt edercesine tavır ve hareketi ve en nihayet habersiz İstanbul'a çekilip gitmesi, Konya ve havalisini Vali Cemal Bey'in hükmü altında bırakmıştı. Oraya maksadı yakından anlamış olan bir zatın gönderilmesine ihtiyaç vardı. Sıvas'ta yanımızda bulunan Refet Bey'in gönderilmesi uygun görüldü. Refet Bey hareket etti. Konya'da Heyeti Temsiliye tarafından bir kumandan gelmekte olduğu haber alınınca, hamiyet erbabı canlanmış, diğer taraftan da Vali Cemal Bey hapishanede ne kadar kanlı katil, tutuklu varsa hepsini çıkarıp silahlandırmış ve kendisine bir kuvvet yapmak istemişti. Konya muhterem ahalisi, bu alçakça harekete karşı ayaklanarak hamiyetin gereğini yapmaya karar vermiş ve bunun farkına varan Cemal Bey, 26 Eylül'de İstanbul'a firar eylemiştir *(Vesika: 107)*. Halk, belediye dairesinde toplanarak Hoca Vehbi Efendi'yi vali vekâletine tayin etmişti.

Refet Bey'in yerinde olmayan bazı teklifleri

Efendiler, dikkate değer bir noktadır; bu anda hatırıma geldi, yüksek heyetinize arz etmeden geçemeyeceğim. Sıvas-Konya yolu üzerinde bir telgraf merkezinden, Refet Bey'den bir servis aldım. Refet Bey, bunda,

1 Solly Flood. (Y.N.)

Konya ve havalisinde muvaffakiyet temini için kendisine 2. Ordu Müfettişliği unvan ve salahiyetinin verilmesi lüzumunu bildiriyordu. Refet Bey birçok zaman sonra Ankara'da bulunduğum sırada, Bolu ve havalisindeki asilerin tepelenmesine memur edildiği zaman dahi oradan bir şifre ile, halk üzerinde mühim tesiri olacağından bahisle kendisine paşa unvanının verilmesini benden talep etmişti. O zamanlar Refet Bey'in gerek birinci ve gerek ikinci arzularını tatmin edecek resmi mevki ve salahiyette bulunmadığımı izaha hacet yoktur. Bilhassa bunu Refet Bey'in en iyi bilmiş olmasına şüphe edilebilir mi? Refet Bey, bu arzularını tatmin ettirmek için benim merkezi hükümet nezdinde aracılığımı ima etmek istiyordu da denilemezdi. Çünkü, dünyaca malum idi ki, ben, ordu müfettişliğinden ve askerlikten istifa etmiş olduktan başka, Padişah ve merkezi hükümet tarafından uzaklaştırılmış ve idama mahkûm bulunuyordum. Faaliyetim bir kongrenin seçtiği heyet içinde, Heyeti Temsiliye içinde, onun namına vuku buluyordu. **Milli mesaide bulunmak ve bilhassa bu hususta muvaffak olmak için resmi unvan ve salahiyet şart ise, zaten o, benim kendimde yok idi.** Muvaffakiyet temini için, içinde bulunduğum vasıf ve şartların mahiyeti anlaşıldıktan sonra, benden resmi şekiller dahilinde sıfat ve salahiyet aramaya lüzum olamayacağı tabii idi. Şüphesiz, Refet Bey'i Konya'ya memur ederken biz kendisine maksat dahilinde her türlü faaliyet ve hareketler için tam ve geniş salahiyet vermiştik. Bunun kullanılması ve tatbiki onun kendi liyakat ve kudretine bağlı idi.

Efendiler, her tarafı milli faaliyet ve teşkilata sevk etmeye ve yöneltmeye çalışırken merkezi hükümetin emeline hizmet eden üst seviyedeki bazı mülki memurlar tarafından güya manevi tehditleri içeren telgraflar da alıyorduk. Mesela, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza namında biri tarafından[1] hareketlerimizin İtilaf devletlerine taarruz kabul olunduğu ve bu yüzden bütün Osmanlı kıtasının İtilaf devletlerince askeri işgal altına alınarak Türk hükümetine son verileceği, temas neticesinde aldığı malumata atfen bildiriliyor ve kabine ile uzlaşma teklif olunuyordu. Bu telgrafın Mutasarrıf'a yabancılar tarafından dikte ettirildiğine şüphe yoktu. Buna, bittabi icabı gibi cevap verildi *(Vesika: 108).*

General Harbord heyeti ve General'e verdiğim cevap

Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasya'da incelemeler yapmak üzere Amerika hükümeti General *Harbord*'un riyaseti altında bir heyet göndermişti. Bu heyet Sıvas'a geldi. 22 Eylül 1919 günü General Harbord ile uzun uzadıya konuştuk. General'e, milli harekâtın maksat ve gayesi ve milli teşkilat ve birliğin ortaya çıkış sebebi, gayrimüslim unsurlara karşı olan hissiyat ve yabancıların memleketimiz-

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "tarafından" sözcüğü, 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

deki olumsuz propagandası ve icraatı hakkında tafsilatlı ve delilli olarak beyanatta bulundum. General'in bazı garip sorularına da muhatap kaldım. Mesela, millet tasavvur edilebilen her türlü teşebbüs ve fedakârlıkta bulunduktan sonra dahi muvaffak olunamazsa ne yapacaksın? Verdiğim cevapta -hatırımda aldanmıyorsam- demiştim ki: **Bir millet mevcudiyet ve bağımsızlığını temin için tasavvur edilebilen teşebbüsleri ve fedakârlığı yaptıktan sonra muvaffak olur. Ya muvaffak olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Dolayısıyla millet hayatta oldukça ve fedakârane teşebbüslerine devam eyledikçe muvaffakiyetsizlik söz konusu olamaz.**

Generalin sorduğu sorudan asıl maksadın ne olabileceğini araştırmak istemedim. Fakat verdiğim cevabın tarafından takdirle karşılandığını bugün yeri gelmişken zikretmek isterim.

Abdülkerim Paşa'nın aracılıkları

Efendiler, Eylül'ün 25. günü akşamı Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey'den aldığım bir şifre telgraf içeriği şu idi: "Bu gece İstanbul telgrafhanesinden Fuat Paşa'yı telgraf başına istediler. Dahiliye Nezareti'nin vilayet şifresiyle bir şifre yazdırdılar. Bunun özeti, Padişah'ın beyannamesindeki âlimane uyarılara uygun hareket suretiyle vatanın kurtuluşu kolay olacaktır. Milli harekât, medeniyet âleminde nefret edilen gayeler suretinde tecelli ettirildi. Hükümetle milletin ayrılığı yabancı müdahalesini davet edecektir. Konferans, hakkımızda karar verirken, bu anlaşmazlık hayır ve selamet nişanesi olmayacaktır. Neticede harekâtın idarecileri ile görüşmek üzere, yüksek zevat ile, bildirilecek yerde mülakatı emrivaki suretinde arz ve vaktin darlığından cevap beklenilmektedir. Görüşlere riayeti, şahsa ve şerefe ait dokunulmazlığı uzun uzun ve art arda ilave ediyor. Telgrafı yazan, bu zat, Erkânıharbiye Mirlivalarından Abdülkerim Paşa'dır. Bu telgrafa Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa aracılığıyla ve aynı şifre ile cevap beklemektedir. Adı geçenin, bu hilesi ile müracaatın bizden olduğunu ilan etmek ve duyurmak istediği[1] anlaşılıyor. Telgraf başında beklediklerinden, bir dakika evvel kabul edilip edilmeyeceği ile ne cevap verileceğinin bildirilmesi istirham olunur. Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne de yazılmıştır." *(Vesika: 109)*

Mahmut Bey'e, aynı günde saat 7 sonrada makine başında verdiğim telgrafta şunları bildirdim: "Kerim ve Hadi Paşalara, Fuat Paşa'nın Ankara'da bulunmayıp meşgul olduğunu ve fakat görüşmek arzu eyledikleri takdirde, Sıvas'ta bulunan Heyeti Temsiliye ile ve bu heyet arasında bulunan Mustafa Kemal Paşa ile makine başında arzu eyledikleri tarzda görüşmek mümkün olduğunu bildirirsiniz. 'Onlar görüşmek arzusunda iseler' kaydında dikkatli bulunmak lazımdır." *(Vesika: 110)*

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "istediği" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yanlış olarak "olduğu" şeklinde. Vesika: 109'da "istediği". (Y.N.)

Mahmut Bey, Kerim Paşa'nın Ankara'ya çektiği telgrafı aynen bize de yazdı. Muhteviyatı, aşağı yukarı Mahmut Bey'in özetlediğinden ibaretti *(Vesika: 111)*.

Efendiler, merkezi hükümet ile yaptığımız rüptür (rupture)'ün[1] on beşinci günündeyiz. Milli karara karşı muhalefet vaziyeti alan bazı yerler, ister istemez milli cereyana itaate mecbur edildi. Merkezi hükümete hizmet eden bazı memurlar ya firar ettiler veya mahkûm vaziyete sokuldular. İstanbul'a, bütün memleketten, her gün merkezi hükümetin düşürülmesi talebine ait binlerce telgraflar yağdırılmaya başlandı. İtilaf devletlerinin Anadolu'da dolaşan subay ve memurları milli harekâta karşı tarafsız olduklarını, memleketin dahili vaziyetine karışmayız sözünü, her tarafta açıktan söylemeye başladılar. Bu vaziyet karşısında nihayet, Padişah ve Ferit Paşa milli harekâtın idarecileriyle uzlaşmaktan başka çare kalmadığına ve fakat her halde mevkii muhafaza eylemek şartıyla, bu uzlaşma yolunu bulabilecek vasıtalar araştırmaya başladıklarına hükmolunursa hata edilmiş olmaz inancındayım.

Efendiler, ismi geçen Abdülkerim Paşa merhum, benim çok eski arkadaşım idi. Çok namuslu, hamiyetli ve temiz kalpli bir vatanperverdi. Selanik'te ben kolağası, o binbaşı olarak bir büroda çalışmış, senelerce hususi arkadaşlık etmiştik. Merhumun tavırlarından ve sözlerinden tarikat mensuplarından olduğu anlaşılıyordu. Bazı tekkelerin müdavimi olduğu da görülmüştür. Fakat herhangi bir şeyhe mürit olduğunu bilen yoktur. Çünkü, kendisini itikatlarında ve vicdani anlayışında, manevi derecelerde "hazreti evvel, büyükhazret" kabul ediyordu ve kardeşliği dairesinde bulunanlara hazret, kutup[2] vesaire gibi -kendisince muhatabında gördüğü kabiliyete göre- makamlar verirdi. Bana da kutbül'aktap[3] derdi. Şimdi izah edeceğim haberleşmemizde de bu noktalara tesadüf edeceğiz. Kerim Paşa'nın, kendine mahsus bir söyleyiş usulü ve yazış tarzı vardı. Kerim Paşa, çok samimi ve zamanında kendisine pek çok şöhret kazandıran yüksek bir belagatle görüşür ve öyle yazardı. Kendisinde ikna hassa ve kudreti olduğu da zan ve farz edilirdi. Bizim, Selanik'te bulunduğumuz sıralarda, orada ordu kumandanlığı ve ordu müfettişliği ile bulunmuş olan Hadi Paşa, Kerim Paşa'yı izah ettiğim vasıflarıyla eş dost arasında muhterem ve sevilen biri olarak tanımıştı.

İşte, Ferit Paşa'nın kabine arkadaşı Hadi Paşa, sıkışmış olan Padişah'ın ve Ferit Paşa'nın pek münasip bir vasıta ile imdadına yetişmek istiyordu. Kerim Paşa, Ali Fuat Paşa'yı da Selanik'ten tanıyordu.

Efendiler, 27/28 Eylül 1919 gecesi, gece yarısına bir saat kala telgraf başında, Kerim Paşa ile karşı karşıya geldik. İki taraf yekdiğerini şu sözlerle tanıdı:

1 Rupture: İlişkiyi kesme. (Y.N.)
2 Kutup: Bir tarikatın ulusu; bir mevzuda geniş bilgisi ve salahiyeti olan kimse; bir grubun, bir kavmin başı, ulusu, büyüğü. (Y.N.)
3 Kutbül'aktap (kutupların kutbu): Allah'ın, kendisine tasarruf kudreti vermiş olduğu veli. (Y.N.)

Sıvas - Mustafa Kemal Paşa telgraf başındadır. Kerim Paşa'ya söyleyiniz, buyursunlar, diyorlar.

İstanbul - Zatı samileri, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz, ruhum.

Ben - Evet, muhterem Kerim Paşa Hazretleri, dedikten sonra;

Kerim Paşa - "Sıvas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" adresini yazdırdı ve "Paşa'ya söyleyiniz anlar; Hazreti Evvel karşınızdadır" sözlerini bir nevi parola gibi ilave etti. Kerim Paşa, "Afiyeti âlileri iyidir inşallah kardeşim" diye başladı.

Kerim Paşa'nın, İstanbul hükümeti tarafından kalbinin saflığından ve ahlakının temizliğinden istifade edilerek nasıl aldatıldığını anlamak için sözlerinin başlangıcını aynen kendisine tekrar ettireceğim. Kerim Paşa merhum şöyle devam etti:

Vatanın hayrı için, büyük vatanperver kardeşim ile ve Heyeti Temsiliye'deki dostlarla fikir alışverişinde bulunmak isterim. Zatıâlinize ulaştırılmak üzere Ali Fuat Paşa vasıtasıyla bir telgraf göndermiştim. Zatıâlinizin eline ulaşan işte o telgraf esası üzerine makbul bir hal yolu inşallah temin ederiz. Memleketin geçirmekte olduğu nazik ve pek mühim ağır devreyi Allah'ın lütfu ile kolaylık sahnesine ulaştırırız. Bundan, Allah'ın keremi ile emellerimiz yolunda sevrden[1] yaratılmış kurtarıcımız, gönlümüzün mürşidi ile buna dair mühim şeyler konuşarak, vatan yolundaki maksatları birleştirelim, değil mi, pek fatin ve tedbirli kardeşim? Ne buyurursunuz, ruhum? Kötü niyetli alçakların bu güzel memleketimiz üzerindeki iftiralarını ve alenen güttükleri melanetleri kıralım ve onları ümitlerinin pususunda hareketsiz ve cansız bırakalım ve yalnız hükümet ile milletin sırf vatanın selametine ait hizmetlerini ve icraatını uzlaştıralım ki, müşterek ve yüce gaye zaten hep birdir. Vatan endişesiyle gösterilen bunca asil tezahüratın, medeniyet cihanı karşısında muazzez topraklarımızın muhafazasına ait en büyük vatanperverlik gayreti olduğunu bir kere daha ifade etmek için mevcut ahvalin müşkülatını ortadan kaldıralım ve buna bir çare bulmak için de, bu muazzez kardeşiniz[2] ile fikir alışverişine başlayalım, bekliyorum kardeşim. Bu teşebbüsüm hakkında, hükümetin geniş ölçüde bir iyi niyet gösterdiğini ilave eylerim ruhum.

Efendiler, Kerim Paşa ile 27/28 Eylül gece yarısından evvel saat 11'de başlayan bu haberleşmemiz, gece yarısından sonra saat yedi buçuğa kadar, tam sekiz buçuk saat devam etti. Üç safhaya ayrılabilen bu haberleşmemiz "esericedit" denilen büyük tabaka kâğıtlardan yirmi beş sayfa doldurdu. Bunların hepsini buradan okuyarak tahammülünüzü suiistimal etmekten korkarım. Kerim Paşa merhumun, esaslı görüşlere ve -kendisinin anlayışına rağmen- ne yazık ki kuvvetli bir mantığa dayanmamakla beraber, tatlı sözlerinin

1 *Nutuk*'taki "sevrden" sözcüğü, Vesika: 112'de "nurdan" şeklinde. Sevr: On iki burçtan ikincisine verilen addır. Bu burç esnasında yıldızlar boğa şeklini gösterdiği için burca bu ad verilmiştir. Bu burcun en parlak yıldızı olan ve diğer yıldızların etrafında toplandığı Ayn-üs-sevr (boğa gözü), gökyüzünün de en parlak yıldızlarından biridir. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 eski yazı basımlarında ve 1934 basımında "kardeşiniz" olarak geçen bu sözcük "kardeşimiz" olmalı. (Y.N.)

ve tantanalı cümlelerinin okunup işitilmesini temin için, yayımlayacağım vesikalar arasına bu haberleşmemizi de aynen dahil edeceğim.

Yalnız, bu haberleşmede iki tarafın takip ettikleri hedef ve dayandığı esas noktalar hakkında bilhassa neticesine dair kısaca bir fikir verebilmek için müsaade buyurursanız her safhasından birer nebze bahsedeceğim.

Kerim Paşa'nın arz ettiğim ilk telgrafına cevap verirken, biraz da onun tarz ve üslubuna uymuş olduğum görülecektir.

Cevabımda ben de böyle başladım:

"Kerim Paşa Hazretleri'ne; 'kutbül'aktap' deyiniz anlar!" hitabını müteakip "şimdi cevap veriyorum" dedim.

"Pek muhterem ve nezih kalpli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri'ne; Elhamdülillah afiyetim berkemaldir. Büyük ve asil milletimizin, meşru haklarını idrak etmiş ve onu muhafaza ve müdafaaya bütün mevcudiyetiyle girişmiş olduğunu görmekle pek mesudum... Fikir alışverişinde bulunmak hususunda gösterilen arzuya samimiyetle teşekkür ederiz. ... Fuat Paşa Hazretleri vasıtasıyla çekilen telgrafname içeriğine vâkıf bulunuyoruz. ... Dayanak noktası kabul edilen beyanname muhteviyatının Ferit Paşa ve arkadaşlarına bir hitap ve azarlama olduğu, azıcık düşünme ve inceleme ile sabit olacak açıklıktadır. Padişah'ın kalbini derin üzüntülere düşüren ahval ve hareketler, milletimiz tarafından değil, fakat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Âdil Bey, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ve bunların mesai arkadaşları bulunan Harput Valisi Ali Galip Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey, Konya Valisi Cemal Bey taraflarından işlenmiştir.

Malatya ihanetkârane teşebbüsü, Çorum hainane tertibi, Konya kanlı teşebbüsü hakiki safhalarıyla bilginize ulaşmış değilse, zatıâlilerinizi de halle başlangıç olmak üzere tasavvur buyurduğunuz noktada isabetsizlikten dolayı mazur görürüz. ... Yabancıların görüşlerinin lehimize değiştiği hakikatin kendisidir. Ancak bu değişiklik, hiçbir vakit Ferit Paşa hükümetinin takip eylediği siyaset neticesi değildir. Bu netice, milletimizin mevcudiyetini göstermek ve ispat etmek için kendiliğinden aldığı azimkârane teşebbüsün semeresidir. İşte bu hususta Zatı Şahane'yi aldatıyorlar. ...

Kurtuluş çaresi ve hayat umdesi ancak ve ancak "Kuvayi Milliye'nin etken ve milli iradenin hâkim" olmasındadır. Bu sağlam ve meşru esastan zerrece sapmak, maazallahü teâlâ, devlet ve millet ve vatanımız için pek acı hüsrana sebep olur. ...

Milletimizin asil harekâtını kötüye yormaktan ve ilan etmekten geri kalmayan kötü niyetli alçakların çok olduğu muhakkaktır. Fakat, çok esef vericidir ki, bu kötü niyetli melunların başında, sonsuza dek yaşayacak devletimizin sadrazamı Ferit Paşa ve nezaret mevkilerinde bulunan Âdil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.

Memleketimize takım takım Bolşevikler girdiğini ve milli harekâtın Bolşevik harekâtı olduğunu resmen ilan eden ve yayan bu bedbahtlardır.

Asil ve temiz milli harekâtımızın, İttihatçıların son çırpınma harekâtı olduğunu ve İttihatçıların parasıyla yürütüldüğünü resmen ve alenen cihana, yabancı gazetecilerine söyleyen, bu gafillerdir.

Anadolu'da karışıklık olduğunu ajanslarla resmen ilan eden ve -Mütareke'nin özel maddesine göre- muazzez vatanımızı düşman işgaline maruz bırakmak isteyen bu cahillerdir.

Malatya İslam ahalisiyle Sıvas İslam ahalisini birbiriyle boğazlaşmaya sevk etmek isteyen, bu zavallılardır. Milli harekâtın önüne geçeceğim diye Sıvas'ın ve milli hassasiyetin görüldüğü her yerin yabancılar tarafından işgalini isteyen, bu hainlerdir. Bununla beraber, bizim en yüce gayemiz, tıpkı siz biraderimin tasavvuru üzere, kötü niyetlilerin bu güzel memleketin üzerindeki iftiralarını ve alenen güttükleri melanetleri kırmak ve onları ümitlerinin pususunda hareketsiz ve cansız bırakmak ve devlet ile milletin icraatını sırf vatanın selametine ait noktada uzlaştırmaktır. Elhamdülillahi teâlâ, bu gayenin elde edilmesinde, artık milletimiz kötü niyetlilerin her türlü eserlerini kırmış ve bütün kahramanlığıyla azimkârane adımını atmıştır. Yabancılar dahi, milletin kapsamlı kuvvetini ve azimkârane niyetini ve buna karşılık merkezi hükümetin ne kadar asılsız ve millet ile alakasız âciz bir heyet olduğunu takdir etmiştir. Merzifon'u tahliye ettiler. Samsun'u da tahliyeye başladılar. Dahili işlerimize ve milli harekâtımıza karşı tarafsız kalacaklarını ifade ediyorlar. İşte milli teşebbüslerimizin bağımsızlığın temini hususunda elde edilmesine muvaffak olduğu ilk netice budur.

Milli cereyan, İstanbul'da Kanunu Esasi hükümlerine riayeti teminle neticelenmiş olacaktır.

Mevcut hükümetin geniş derecede bir iyi niyete sahip bulunduğu zannında isabet olmadığını arz etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim.

Ben daha Erzurum'dan Ferit Paşa'ya hakiki vaziyeti izah ederek, milletin kuvvet ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını yazmıştım ve kendisine muhalefet ve engelleme vadisinde devam etmemesi lüzumunu ihtar etmiştim. Bu gafil zat, buna cevap vermemekle beraber, milli cereyanın birkaç kişinin tahrikleri eseri olduğunu ilan etti ve menfaat hırsıyla ve kör bir cehalet ve gafletle iki tarafı idare ederek mevkilerini muhafaza edebilecekleri batıl zannında bulunan birkaç valisinin aldatıcı raporlarını benim temiz ve vatanperverane uyarılarıma tercih etti. Bugün, her türlü kötülük ve hıyanet ve acz ve miskinlik mevkiinde kaldıktan ve millet de ahvalin bütün hakikatlerine tam bir açıklık ile vâkıf olduktan sonra, bize düşen vazife, en seri hareketle milli emellere itaatkâr, yeni bir kabinenin iktidar mevkiine gelmesini temin etmektir.

Eğer bugünkü kabinenin şahısları ve hayatları hakkında herhangi bir tereddütleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle iştigal tenezzülünden pek yüksek olan milletimiz namına kendilerine istedikleri söz ve teminatı vermeyi dahi milletimizin menfaatı gereklerinden sayarız. Fakat, tuttukları yanlış yolda inat etmeye ve direnmeye devamları halinde, ortaya çıkacak akıbetlerin mesuliyeti kendilerine ait olacaktır.

İşte, vuku bulan hayırlı teşebbüsleri münasebetiyle bir defa daha ve son defa, asil zatları gibi kalbi cidden vatan ve millet aşkıyla ve Padişah'a muhabbet ve sadakatle dolu olan ve kardeşlik hatırasını daima hürmetle muhafaza eylediğim kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri'yle de bildirmiş olmak, bizim için her türlü vicdani huzurun teyit olunmasına vesile olmuştur."

Efendiler, buraya kadar söylediğim sözler bir maddenin özetidir.

Bundan sonra gelen maddede:

"Milli harekât bütün genişliği ile İstanbul'a ilerlemektedir. Ferit Paşa ve arkadaşları buna vâkıftır. Zatıâlileri de bu malumatı talep buyurunuz ve aydınlanınız" dedikten sonra, hakikaten o günlerde tecelli etmiş olan muvaffakiyetli harekât raporlarını özetleyerek izahat verdim ve "Artık, bütün bu harekâtı durdurmak, yalnız ve ancak bir şeye bağlıdır. O da, milli emellere bütün manasıyla itaatkâr bir zata kabine riyasetinin verilmesine ve o zatın da milli emelleri anlayarak ona göre tedbirler almaya girişmesine bağlıdır" dedim.

"Bütün bu söylediklerimize nazaran siz biraderimin bir fikirleri varsa lütfen bildirmenizi rica ederim" cümlesinden sonra "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına Mustafa Kemal" diye imzamı koydum.

Buna müteakip Kerim Paşa: "Evvela, zatıâlileriyle birlikte bulunan muhterem zevatın hepsine selam ve hürmetlerimi arza ve bildirmeye lütuf buyurmanızı rica ederim" girişiyle haberleşmemizin ikinci safhasını açtılar. Kerim Paşa devam etti:

"Başladığım kısa konuşmanın bütün safhalarını zatıâliniz izah ettiniz. İki yerde, işin hallinde isabet gösterilmediğini beyan ile özürlü makamını ifade ettiniz. Gerçi bütün ahval ve mahalli vakalar[1] malum olamayınca bir meselede hakemlik etmek zor ise de, memlekete ait işin hallinde yol gösteren ışık temiz vatan endişesi olmak itibariyle, temel dayanak metin ve aydınlıktır. Vatanın mukadderatına hükmedileceği şu sıralarda yekvücut bir millet ve hükümetin göreceği işi göz önüne alarak bunun kolay hal yoluna mazhar olmasını arz etmek isterdim.

Çıkış noktası olarak aldığıma işaret buyurduğunuz, Padişah beyannamesinin anlaşılması tarzında, mümkündür ki bendeniz hata edeyim. Yalnız müsaade ediniz de, asıl işlerin halline en büyük bir dayanak kabul edilen bu yüce

1 "Mahalli vakalar" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'ta yer alan "vakayii mahalliye" sözcükleri, Vesika: 112'de "vakayii mahkiye" (anlatılan vakalar) şeklinde. (Y.N.)

beyannamedeki bütün yönleri izah ile Padişah'ın sözlerinin geniş kapsamını beyan edeyim. Ben zannediyorum ki, Padişah'ımız..."

Ben, derhal Kerim Paşa'nın devamına mâni olarak şunu yazdırdım:

-Kerim Paşa Hazretleri, lüzumundan fazla izahat asıl maksattan iki tarafı uzaklaştırabilir ve bir de Padişah'ın beyannamesinin yorumlarıyla fazla iştigal faydasızdır. Rica ederim, asıl mesele üzerinde görüşelim.

Kerim Paşa cevap verdi:

-Asıl mesele üzerine görüşeceğiz. Müsaade buyurunuz devam edelim, Efendim.

Ben - Rica ederim, en son söz ve teklif üzerinde anlaşalım, dedim.

Kerim Paşa - Evet, oraya geleceğiz, Efendim.

Ferit Paşa kabinesi çekilmelidir

Söze ben devam ettim ve "Kerim Paşa Hazretleri, meşru mesaimizin ve milli tezahüratın artık daha fazla kötüye yorulmasına ve düzeltilmeye muhtaç görülmesine ve hele bu düzeltmeler ve değişiklikler için de cinayet ve ihaneti sabitlik mertebesine varan bir kabine erkânının gayri meşru müdafaalarının esas alındığını görmeye tahammülümüz yoktur. Biz, son vaziyeti izah ve milletin kati taleplerini arz ettik. Bilmem tekrarı lazım mıdır? Zatıâlileri neticelendirilmesi gerekli bu milli arzuya karşılık, Ferit Paşa kabinesinin devletin en yüce katını hâlâ kirletmesine aracılık etmek istiyorsanız, bu mesainiz hiçbir faydalı semere bahş edemeyeceğinden başka, siz biraderimiz hakkındaki kadim kardeşlik hissiyatımızın da sarsılmasına sebep olacağından endişe ederim.

Şimdi, Ferit Paşa, bir an kaybetmeksizin mevkiini namuslu birine terk edecekse ve buna kanaatiniz varsa, hallolunacak hiçbir müşkül kalmamıştır. Aksi takdirde, aracılığınız, kalbinizin kırılmasından ve faydasız bir yorgunluktan başka bir neticeye ulaşmayacaktır.

Ferit Paşa, mevkiini muhafazaya devam ederse, kendisinin acı akıbete uğramasına sebebiyet verecektir. En son ve en kati söz budur: Maksadımız, bu sarsılmaz hakikati Padişah'ın bilgisine sunmaktır. Siz, ancak bu asilane vazifeyi yapmakla, bugün vatan ve milletin zatı samilerinden beklediği dini ve milli vazifeyi yerine getirmiş olursunuz."

Kerim Paşa, "Sözü uzatmamak tabii asli maksattır" diye başlayarak sözü lüzumundan fazla uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile son buldu. "Vatan için burada yaptığım şu teşebbüs elbette Allah'ın ve milletin nezdinde, bütün asaletiyle pirayedar[1] kalır ve işin hakiki sahibi olan kadir Allah, millet ve vatanın kurtuluşunu temin edecek esasları sebep olanlara böylece bağlayarak tamamlar. Ulu Allah'a müşkülatı havale eyler,[2] kıymetli gözlerinizden öperim."

1 Pirayedar: Süs bahş eden, süsleyen. (Y.N.)

2 "Ulu Allah'a müşkülatı havale eyler" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un "Vesikalar" cildinde yer alan "Ulu Allah'a havalei müşkülât eyler" sözcükleri yerine, *Nutuk*'ta "Ulu Allah'ı hallâli müşkülât eyler". (Y.N.)

Tekrar cevap vermek sırası bana, geceyarısından sonra saat 4.30'da geldi. Kerim Paşa'nın temas ettiği noktaları cevapsız bırakamazdım. Ben de uzun düşünceler ileri sürdüm ve nihayetinde, "Dolayısıyla" dedim, "bizim ve zatıâlileri gibi hamiyet erbabının ve vatanperverlerin alacağı teşebbüsün gayesi ne olmak lazım gelir? İdaresinin her dakikasından millet için, gelecekteki mukadderatımız için yeni bir felaket sebebi hazırlamaktan başka bir semere beklenmeyen Ferit Paşa ile milletin arasını bulmak imkânsızlığıyla iştigal mi, yoksa bir an evvel bu gayri meşru heyetin yerine millet ve memleketin ihtiyaçları ve mukadderatıyla orantılı yeni bir heyetin devlet işlerini üstlenmesi lüzumunu Padişah'a bildirmeye yol aramak mıdır? Lütfen bu iki noktadan biri için evet veya hayır suretinde cevap verirseniz, Allah'ın ve milletin nezdinde bütün asaletiyle pirayedar kalacağına şüphe olmayan asilane teşebbüslerinin bizlere ait tarafındaki safhasını tamamlamış olursunuz."

Kerim Paşa, talep ettiğimiz kısa cevaba yine uzun cevap verdi. Fakat bu uzun sözler arasında, bazı cümlelerle, bize Padişah'ın aldatılmış olmayıp her şeye vâkıf bulunduğunu anlatıyordu.

Kerim Paşa'nın bazı cümlelerinde şu sözler vardı: "Yüce padişahlık makamı kati çözüm makamı olup, meşru bir devlette bu yüce makam, bütün millet fertlerinin yöneleceği mihraptır. Anadolu'nun bütün maruzatının Hilafetpenahilerinin bilgisine sunulduğu hakkında bendenize malumat vermişlerdir. O halde, amme işlerinin kıblegâhı ve yüce maksatların kabulgâhı olan Padişahımız Efendimizin her şey bilgileri dahilindedir."

Kerim Paşa, kendine mahsus cümlelerle devam ettiği görüşlerine şu suretle son verdi:

"Cenabı Mevla, nice yüce sebepler yaratarak ve telkin ederek, halli müşkül olan bu meseleyi tamamen hal buyuracaktır. Elbette ki, Huda'nın emri güzeldir ve yakındır. Yedullahi fevka eydihim.[1] Geleceğimiz, Mevla'nın lütfu ile milli haklarımız yüceliğinde çok mübarek ve hayırlı olacaktır. İşte ruhu Kerim budur. Ruhu muazzezim."

Bu defa efendiler, geceyarısından sonra saat 6.10'a gelmiş olmasına rağmen, üçüncü safhanın açılmasına ben sebebiyet verdim.

Merhum Kerim Paşa'nın pek hoşlandığını bildiğim bir tabirle, "büyük hazret!" tabiriyle söze başladım:

"Ümmet ve milletin yüce mihrabı olduğu içindir ki, milletin maruzatını bildirmeye yol bulmak için teşebbüsten geri durmadık.

Yalnız, büyük bir hatadan zatıâlinizi kurtarmak maksadıyla arz edelim ki, Anadolu'nun bütün maruzatının Hilafetpenahi'nin bilgisine sunulduğu hakkındaki malumata, milletin henüz itimadı kati değildir. Çünkü, millet emindir ki, Padişah, ihanetleri sabit olan birkaç şahsı millete tercih buyurmazlar."

1 Fetih Sûresi'nin 10. Ayeti'nden: "Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir." (Y.N.)

Kerim Paşa'nın temas ettiği noktalara cevap verirken, "Pek güzel ve yakın olan Allah'ın emrinin tecellisiyle bedbaht ve mazlum asil milletimizin kurtuluş ve selamete mazhar olmasını, Allah'ın rahmet deryasından niyaz eyler ve ufukları daima 'bir dudi muannitle'[1] sarılı olan İstanbul'daki bazı zevatın hakikati görmekteki hasis direnme hislerinin son bulmasını bekleriz. Milletin asil ruhu da, işte böyle mütehassistir...

Yalnız tekrar etmekliğime müsaadenizi rica ederim ki, evet veya hayır suretinde cevap verilmesini istirham eylediğimiz sorular ne yazık ki cevapsız bırakılmıştır. Azizim, yedullahi fevka eydihim. Fakat bununla beraber, müşkülleri ve meseleleri halle girişenlerin kararlaştırılmış bir hedefi olmak gerektir." ...

"... Millet, Allah'ın emrini yerine getirecektir ve buyurduğunuz gibi, milli haklarımız çok mübarek ve hayırlı olacaktır. Lütufkâr dualarının eksik edilmemesini rica ederim. Çalışmak bizden, yardım baki Allah'tandır.

Mustafa Kemal"

Artık, Kerim Paşa'nın yorulduğu anlaşılıyordu. "Son iki sözüm ruhum" diyerek "milli emellerin esaslarını yüceltmek ve korumak şartıyla halis temennilerin ortaya konulduğunu ve 'yedullahi' ayeti kerimesinin hayır ile kabul buyurulmak üzerine sarf edilmiş" olduğunu söyledikten sonra "Allahaısmarladık, yine görüşeceğiz..." diyerek çekilmek istedi.

Bırakmadık!

Son sözü biz söylemek istedik ve dedik ki: "Siz biraderimin hatırında kalmak üzere son bir cümle arz ediyorum.

Millet kuvvetli, idrak sahibi, azminde katidir. Fiili harekât seri cereyanını almıştır. Şevketli ve büyük tacidarın lütfen ve inayetle karar vermeleri ve meseleyi halletmeleri zamanıdır." *(Vesika: 112)*

Efendiler, bundan sonra, Ferit Paşa kabinesi daha ancak üç gün sebat edebilmiştir.

Görüşmeye muvaffak olamadığım dostum merhum Kerim Paşa'nın bazı zevata ifade ettiğine göre, bu haberleşmemizi aynen Padişah'a göstermeye muvaffak olmuş ve onun üzerine mukavemet hissi kırılmış.

Kerim Paşa'nın, Kara Vâsıf Bey'e olan 8 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihli mektubunda da bu husus işaret edilmiştir.

Merhumun bu mektubunda şu satırlar vardır:

1 "İnatçı bir dumanla" anlamına gelen bu sözcüklerle, Tevfik Fikret'in "Sis" adlı şiirindeki "Sarmış yine âfâkını bir dûdi muannid" dizesine gönderme yapılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, 1905-1908 yılları arasında tuttuğu not defterinin ilk sayfalarına bu şiiri bütünüyle kaydetmiştir. Bkz. fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk'ün Not Defterleri-V*, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.373-385. (Y.N.)

"Eski sadrazam en son haberleşme neticesiyle ve bunun pek devamlı tesiri ve ciddi tartışılmasıyla nihayetinde çekilmek lüzumuna inanarak ve bütün manevi kuvveti ve mukavemeti kırılarak istifasını takdim eyledi... İşte sessiz sedasız, vatan için çalışılan ve tek başına naçiz ve temiz bir azimle başarılan büyük vaka budur...

Nazarı dikkate almalıdır ki, bu yazıları ben yazmış ve eski sadrazam ile Padişahımız Efendimiz Hazretleri, bunun bütünüyle cereyanından sonra, neticelerini öğrenerek sağlamlık derecesi karşısında karar vermişlerdir... Teşebbüsün ve yazılan yazıların ne dereceye kadar yüksek noktaları ihtiva ettiği ve nasıl bir temiz vicdan ve parlak fikir ile yaşanan hakikatlerin kâğıda döküldüğü elbette Allah'ın nezdinde ve millet tarihinin nazarında asaletin pirayedarı[1] kalacaktır...

Bütün bunları açıklamaya beni sevk eden sebepler 'geçmiş maceranın hakikatlerini tespittir'..." Kerim Paşa merhum mektubunun sonunda, "bu kâğıdımın bir suretini Heyeti Temsiliye'ye göndermek lütfunu esirgemezseniz, yüksek hakikatlerin tamamen ve iştiraken yayımlanmasına lütfetmiş olursunuz" demiş ve sureti değil, fakat mektubun aslı bana gönderilmiştir. Bu mektubu da yayımlanacak vesikalar arasına koyacağım *(Vesika: 113)*.

Efendiler, bu haberleşmenin vuku bulduğu gecenin ertesi, yani 28 Eylül günü, özeti, tekmil kolordulara şifre ile bildirildi.

Trabzon'dan gelen teklif

Kerim Paşa merhumun Fuat Paşa'ya hitaben yazdığı ilk telgrafnamesinde, İstanbul'dan yüksek zevatın harekâtın idarecileriyle tayin olunacak mahalde mülakatlarından bahsolunduğunu görmüştük. Buna benzer, fakat aksi, yani dahilden İstanbul'a gitmek yolunda bir teklif de, bundan daha evvel Trabzon'dan çıkmıştı. Bunu, müsaade buyurursanız biraz izah edeyim: Trabzon Valisi Galip Bey 18-19 Eylül tarihlerinde devren Ardase'de[2] bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın Ardase'ye gidip Vali ile görüşmesi söz konusu idi. Bu zemin üzerinde 19 Eylül'de telgraf başında Kâzım Karabekir Paşa ile görüştük. Vesile, 18 Eylül tarihli Trabzon'dan aldığım bir telgrafname idi. Kendisine aynen verdiğim bu telgrafnamede "milli menfaatları ihlal eden 6 maddeyi kabul etmiyoruz. (Bu 6 madde İstanbul ile münasebeti kesmeye ait emirdir.) Maruzatımızın Zatı Şahane'ye bildirilmesi hususu ise gönderilecek bir heyet ile temin olunabilir kanaatindeyiz" denilmekte idi *(Vesika: 114)*. Kâzım Karabekir Paşa, makine başında Trabzon Valisi ile görüşmüş; özetini bildirdi. Vali, soru tarzında birtakım görüşler ileri sürmüş, Karabekir Paşa uygun cevaplar vermiş. Vali en nihayet "İstanbul'a bir heyet gönderilerek keyfiyetin Padişah'a

1 Pirayedar: Süs bahş eden, süsleyen. (Y.N.)
2 Ardese: Gümüşhane'nin antik dönemdeki adı "Aradase" (Ardasa) olan Torul ilçesinin merkezi. (Y.N.)

arzını ve bu heyetle kendisinin gitmesini teklif etmiş ise de, bizim muhtelif vasıtalar ile keyfiyeti arza giriştiğimize göre, bu fikrinden vazgeçmiştir. Böyle bir heyetin gitmesi ve buna saray ahvaline vâkıf olan Gümüşhane delegesi Zeki Bey'in de ilavesi teklif edilmektedir" denilmekte idi *(Vesika: 115)*.

Gariptir ki, iki gün sonra, yani 21 Eylül 1919'da Torul'da Kaymakam Halit Bey'in gönderdiği bir şifrede de bu heyet meselesinden bahsediliyordu. Fazla evhama kapılan Padişah'ı yabancıların ve Ferit Paşa'nın kucağına atmamak için Dersaadet'e kimliği gizli tutulmak suretiyle bir heyet gönderilmesi uygun olacağı ve bu heyete delege Servet ve Zeki Beyler dahil edilirse memnunen kabul edecekleri, Zeki Bey ifadesiyle bildiriliyordu *(Vesika: 116)*. Halit Bey'e 22 Eylül'de verdiğim cevapta, Zeki ve Servet Beylerden meydana gelen bir heyetin İstanbul'a gönderilmesi münasip olmadığını bildirdim. 24/25 Eylül tarihinde Halit Bey'den aldığım bir telgrafta, "Trabzon muhalefetinin merkezini teşkil eden Trabzon Valisi Galip Bey'i, kolordu ile Erzurum Valisi'nin davetini kabul edip Erzurum'a gitmediğinden, ister istemez silahlı kuvvet ile muhafaza altında bu gece (24/25 Eylül) Erzurum'a gönderdim" deniliyordu *(Vesika: 117)*.

Efendiler, garip tesadüf değil midir ki, merhum Kerim Paşa'nın ilk aracılık telgrafı Trabzon Valisi'nin tutuklandığı gecenin ertesinde, Trabzon'da Vali ve Zeki ve Servet Beylerin ve bunların aldatması üzerine bazı zevatın İstanbul ile münasebeti kesmeyi ihlal hususundaki teşebbüslerinin ve İstanbul'a kimliğini gizli tutan bir heyet halinde gitmek hususundaki planlarının neticesizliğe uğratıldığı tahakkuk ettiği bir günde, yani 25 Eylül günü çekiliyor ve bizi ancak 27/28 Eylül gecesi aramak lüzumu hissediliyor. Haberleşmelerin cereyanından anlaşıldığına göre, Erzurum'a giden Vali Galip Bey'in tekrar Kâzım Karabekir Paşa'ya, İstanbul'a bir heyet marifetiyle müracaatten bahsettiğine dair Paşa'nın 27 Eylül tarihli bir izin isteme telgrafını alıyoruz. Buna 28 Eylül'de cevaben verilen telgrafnamede, Kerim Paşa haberleşmesi özeti okunduktan sonra, "söz konusu müracaata lüzum görülüp görülmeyeceğinin bildirilmesini rica ederiz. Lüzum görüldüğü takdirde Trabzon Valisi'nin, Dahiliye Nazırı Âdil Bey'den milli harekâtımıza muhalefet hususunda hiçbir farkı olmadığından, kendisinin asil milli harekâtımıza hiçbir suretle müdahalesine müsaade buyurulmaması" cevabı veriliyor *(Vesika: 118)*. Kâzım Karabekir Paşa'nın 30 Eylül'de verdiği cevapta, "Trabzon Valisi'nin bu gibi işlere karıştırılmaması hakkındaki" düşüncemizin isabeti tasdik olunduktan sonra, Trabzon ahvalinde çoktan beklenen düzelme hasıl oldu *(Vesika: 119)*.

Efendiler, bu son maruzatımla daha bir hakikat üzerinde fikirleri aydınlatmak isterim. Trabzon Valisi Galip Bey ile Zeki Bey'in saray ve Ferit Paşa ile münasebetleri vardı. Bir heyet halinde İstanbul'a gitmekten maksatları, milli

maksada hizmet etmek olmayıp, İstanbul'da icap edenleri aydınlatmak ve bazı tedbirler tavsiye etmek ve yeni talimat almak gibi maksatlara dayandığına bence şüphe etmeye mahal yoktu. Nitekim, Zeki Bey daha sonra İstanbul'a gittiğinde, arkasından lüzumu kadar para ve cephane gönderilmek vaadiyle ve özel talimat ile Trabzon ve Gümüşhane havalisinde teşkilat yapmak üzere gönderilmiştir. Adı geçeni İnebolu'da tutuklattırmış ve Ankara'ya getirtmiştim. Bana, bu söylediğim hususları tamamıyla itiraf eyledi. Yalnız, güya İstanbul'u aldattığını, alacağı para ve silahları güya bize teslim etmek niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna o gün ve hatta bugün inanacak safdiller bulunabilir mi? Bununla beraber, ben, bu zatı Erzurum Kongresi'ndeki münasebet hatırasına hürmeten yalnız gerekli ihtar ve nasihatlerde bulunmakla yetinerek serbest bırakmıştım.

İlk Bozkır hadisesi ve İzmit Mutasarrıfı'nın muhalefeti

Efendiler, merkezi hükümet tarafından, kolordu kumandanı olarak Konya'ya gönderilen Sait Paşa'yı 30 Eylül'de İstanbul'a iade ettik. Konya Valisi firari Cemal Bey'in firarından evvel tertip ettiği ilk Bozkır hadisesinin önüne geçmek için, 20. Kolordu ve Niğde'de 11. Fırka marifetleri ve yardımlarıyla gerekli tedbirler alınarak İstanbul'un çıkmasını beklediği fenalığı durdurduk. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit havalisinde teşkiline çalışılan Kuvayi Milliye Eylül ayının son günlerinde büyük hassasiyet göstermeye başladı ve o civarlardaki Kuvayi Milliye reisleri, kabinenin direnmesi halinde İstanbul'a harekete hazır bulunduklarını bildiriyorlardı. Bu hususu, 28 Eylül'de bütün memlekete ve bittabi İstanbul'a da tamimen bildirdik. Ancak, İzmit şehrinde 2 Teşrinievvel [2 Ekim] gününde olumsuz denebilecek yeni bir vaziyet karşısında kaldık. O tarihte İzmit mutasarrıfı, Suat Bey namında bir zat idi. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerdeki tebligatımızın tamamen alınıp icaplarının yapılıp yapılmadığını sordum. Mutasarrıf Bey, verdiği izahatta diyordu ki: "Tebligatı aldım. Anlaşmazlık ve karışıklık olmaması için, ahaliyi serbest bırakarak dinlemeyi en doğru hareket buldum. Olumsuz söylentiler vardır. Heyeti Temsiliye'den izahat istemek ve bilhassa maksadın İttihat hükümetini evvelki şeklinde canlandırmak olup olmadığını katiyen anlamak azmindedirler. Bendeniz en tarafsız bir adam olmak üzere sükûn ve asayişi muhafazayla mükellefim"; "Bendeniz her kim ve her ne için olursa olsun neticesi meçhul bir maceraya başkalarını sevk etmeyi doğru görmem"; "Dikkatli ve ihtiyatlı bulunmak taraftarı olduğumu tam bir tecrübem üzerine arz ederim." *(Vesika: 120)*

Verdiğim cevap aynen şu idi:

Sıvas, 2 Teşrinievvel [Ekim] 1919

Suat Bey'e

C. İzmit'te zerre kadar anlaşmazlık ve karışıklığa meydan vermemek esas vazifeniz olduğu gibi, tarafımızdan da hassaten rica edilmiş bir husustur. Milli teşkilat ve harekâtımızın meşru maksat ve mahiyetini, gerek zatıâlinize ve gerek İzmit'te birçok zevata ve bütün dünyaya karşı yazmış ve yazmakta bulunduğumuz beyanname ve izahnamelerle en garezkâr düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza şüphemiz kalmamıştır. Artık, ancak avamın söylentisinden başka bir mahiyeti olamayan dedikoduların karar vermek hususunda tesirli olabileceğine imkân tasavvur etmiyoruz. Bundan başka, ahalinin açıklanmasına lüzum gördüğü noktalar var idiyse, bunlar neden derhal sorulup mesele halledilmemiş bulunuyor? Zatıâliniz tarafsız mevkiinde kalmayı tercih buyuruyorsunuz. Halbuki takip ettiğiniz hareket hattı katiyen tarafsızlık olamaz. Çünkü zatıâliniz milletin meşru harekâtına karşı tarafsızlığınızı iddia eylediğiniz halde, ihanetkârane harekâtıyla gayri meşru ve kendiliğinden yok olmuş Ferit Paşa kabinesinin memurluğunu yapmakla meşgulsünüz. İttihatçılığın canlandırılmasıyla iştigal edecek yüzeysel görüşlülerden olmadığımızı zatıâliniz pek güzel takdir buyurabilirsiniz. Zatıâlinize pek halisane ve fakat bütün katiyetiyle şunu arz ederim ki, zatıâliniz henüz Ferit Paşa kabinesine itimat beslemiyorsanız, bunu, Dahiliye Nezareti'ne resmen bildirmelisiniz. Eğer milletin hükmüne ve arzusuna aykırı olarak Ferit Paşa kabinesine itimadınız mevcut ise, muhterem İzmit ahalisini meşru milli harekâtında serbest bırakmak üzere derhal mevkiinizi terk ile İstanbul'a hareket ediniz. Bu iki noktadan herhangi birine riayet etmemeniz halinde hakkı âlinizde vaki olabilecek halin müsebbip ve mesulü yine zatıâliniz olmuş bulunacağını büyük bir samimiyetle bildirmeyi vicdani bir vazife sayarım.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Mutasarrıf Bey'in, "kulunuzu itidal ile dinleyiniz efendim; bendeniz, iyi ifade edemedim. Maksadınızın ulviyet ve meşruiyetinden zaten bahsedilemez" cümleleriyle başlayan cevabında yazılan satırlar "bizi, yarınki cuma namazı toplantısına kadar halimize bırakınız. Ferit Paşa'ya kim bilir kaç defa kalemle hücum eden bendenizi ne kadar fena gözle görüyorsunuz, Efendim" cümleleriyle son buluyordu *(Vesika: 121)*.

Bunun üzerine, ertesi günkü cuma namazı toplantısına kadar bekleyeceğimize dair yazdırdığım telgrafnameye şu iki cümleyi ilave ettim: "Zatıâlinizi fena gözle gördüğüm hakkındaki zan doğru değildir. Çünkü vicdanımız mustarip olmaksızın verebileceğimiz hükümler, ancak fiili neticelere bağlıdır, Efendim." *(Vesika: 122)*

O tarihte, İzmit'te, Miralay Asım Bey namında bir zat, fırka kumandanı olarak bulunuyordu. Asım Bey'e de bir iki günden beri telgraf başında tebligatta bulunulmuştu. Fakat hiçbir cevap alınamıyordu. Onu da, 2 Teşrinievvel

[2 Ekim] günü makine başına çağırdım, konuştum. Kendisine, "kabinenin düşeceği ve belki de düşmüş olması muhakkaktır. Dolayısıyla milletin azim ve iradesi her türlü tereddüdün üzerinde sağlamlığa sahiptir" dedikten sonra kati fikir ve kararını beklediğimi söyledim *(Vesika: 123)*. Fırka Kumandanı Asım Bey'in uzun mazeretler ve fikirlerle dolu cevabından çıkan olumlu mana, şimdiye kadar cevap vermeyişinin sebebinin İstanbul'daki Kolordu Kumandanı'na sunduğu izin yazısına cevap alamayışından ileri geldiği *(Vesika: 124)* ve yarınki cuma namazında kararlar alınacağı cümleleriyle özetlenebilir *(Vesika: 125)*. Bazı nasihat ve teşvikleri içeren cevabımızda kısaca şunları dedim:

"Ferit Paşa'nın, yarına kadar çekilmesi büyük bir ihtimaldir. Bu takdirde, yarınki toplantınız neticesinde Zatı Şahane'ye ve tayin olunduğu takdirde yeni kabine reisine, kabinenin milli emellere tamamen itaatkâr, tarafsız zevattan meydana getirilmesini istirham etmek hususunu ve bunun beklenildiğinin arz edilmesini temin buyurunuz. Bir de, vatanımızı ve milli bağımsızlığımızı kurtarmak için, teşekkül edecek yeni kabine ile birlikte daha pek çok çalışmaya ihtiyacımız olduğundan, tamamen sükûnet dairesinde Heyeti Temsiliye kararıyla arz ettiğim hususları nazarı dikkatte bulundurarak teşkilata devam buyurulmasını rica ederim." *(Vesika: 126)*

Ferit Paşa'nın istifası Efendiler, ben, Asım Bey'e bu son cümleleri yazdırırken (2 Teşrinievvel [Ekim] 1919, saat 3.40 sonrada) araya imzasız şöyle bir servis girdi:

"Paşa Hazretleri, İstanbul'da hususi arkadaşlar söylediler. Tekmil akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa sıhhi ahvali dolayısıyla istifa etmiş. Tevfik Paşa kabineyi teşkile memur buyurulmuş. Daha sabahtan söyleniyordu, fakat teyit olunmamıştı; şimdi teyit olundu, Efendim."

"Bu telgrafı kim veriyor? Anlayınız" dedim. Sormaya zaman kalmadan telgraf şu suretle devam etti:

"Biz, Ankara telgrafçıları! Paşa Hazretleri'nin hakipayine[1] tazimat arz eyleriz ve vatanımızın başına bir bela kâbusu olan bu kabinenin devrilmesi için milletin başında bulunup muvaffak olmasını tebrik ederiz. Lütfen söyleyiniz."

Telgraf haberleşmesi kesildi. Hakikaten 2 Teşrinievvel [2 Ekim] günü Ferit Paşa kabinesi düşmüş bulunuyordu. Fakat yeni kabineyi teşkil eden Tevfik Paşa değil, Âyan'dan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa idi.

Efendiler, sırası gelmişken arz edeyim; bütün telgrafçılarımızın milli teşebbüs ve harekâtımıza yaptıkları fedakârane hizmetlerinin milli tarihimizde mühim mevkii vardır. Kendilerine bugün alenen teşekkür etmeyi bir vazife sayarım.

* * *

1 Ayak toprağına. (Y.N.)

Ali Rıza Paşa kabinesi Efendiler, Ferit Paşa kabinesinin düşüşünü ve Ali Rıza Paşa'nın kabine teşkiline memur edildiğini 2/3 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde yazdığım bir tamim ile bütün millete bildirdim. Bu tamimin bir suretini de, malumat için kaydıyla yeni Sadrazam'a verdim *(Vesika: 127)*.

2 Teşrinievvel [2 Ekim] günü yeni kabine reisiyle temas aramıştık. Ertesi günü, Vekiller Meclisi'nin toplantısı esnasında, Heyeti Temsiliye ile görüşecekleri vaat edilmişti.

Arz ettiğim bu tamimde belli başlı noktalar şunlardı:

1. Yeni kabine, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde tayin ve tespit edilen milli teşkilat ve maksatlara riayetkâr olduğu takdirde, Kuvayı Milliye ona yardımcı olacaktır.
2. Yeni kabine, Milli Meclis'in toplanmasıyla fiili denetim başlayıncaya kadar milletin mukadderatı hakkında herhangi bir taahhüde girmeyecektir.
3. Sulh Konferansı'na tayin olunacak delegeler, milletin emellerini hakkıyla idrak etmiş ve itimadına mazhar bilgili ve iktidar sahibi kimselerden seçilecektir.

Beyannamede, bu saydığım esasların yeni kabine tarafından kabul edilmesi teklif edileceği açıklandıktan sonra, "bu konuda başkaca fikirleri varsa yarın öğleye kadar süratle bildirilmesi" temenni edildi.

3 Teşrinievvel [Ekim] 1919 günü, Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya yazdığım telgrafta, "Millet, şimdiye kadar işbaşına geçenlerin Kanunu Esasi'ye ve milli emellere aykırı hareketlerinden üzüntü duydu. Bundan dolayı meşru haklarını tanıtmak ve mukadderatını ehil ve emin ellerde görmek kati kararını verdi. Lazım gelen azimkârane teşebbüslere girişti. Muntazam teşkilata tabi Kuvayi Milliye, milletin kati iradesini tamamen göstermek ve ispat etmek kudretini kazandı.

Millet, Padişah'ın emniyet ve itimadı olan zatı fehametpenahileriyle değerli arkadaşlarınızı müşkül vaziyette bırakmak istemez. Bilakis, yardımcı olmaya bütün samimiyetiyle hazırdır. Ancak Vekiller Heyeti arasında Ferit Paşa ile birlikte faaliyet yürütmüş nazırların mevcudiyeti, yüksek heyetlerinin görüşleriyle milli emellerin mutabakat derecesini büyük bir samimiyet ile anlamak mecburiyetini hasıl eylemiştir. Milletçe, tam bir emniyet hasıl olmadıkça atılmış olan kurtuluş adımının durdurulması ve yarım tedbirlerle yetinilmesi gayri caiz görülmektedir. Dolayısıyla şu hususların sizce kabul edilip edilmeyeceğini kati ve açık anlamak isteriz" dedik ve tamim münasebetiyle zikrettiğim üç esası saydık. Ondan sonra, "bu esas noktalarda mutabakat hasıl olduğu anlaşıldıktan sonra, gayri tabii ahvalin ortadan kaldırılması maksadıyla bazı tali maruzatta da" bulunacağımızı bildirdik *(Vesika: 128)*.

Ali Rıza Paşa bugün yemin için saraya gideceklerinden telgrafımıza yarın cevap verileceği bildirildi.

Ali Rıza Paşa kabinesinde sezilen tereddüt

Biz, bazı tavırlardan, Ali Rıza Paşa kabinesinde bir tereddüt, bu kabineyi teşkil eden zevatın da kafalarında bir bulanıklık keşfeder gibi olduk. Onun için bazı tedbirler almayı uygun gördük.

Aynı günde bir tamim yazdık. Bunda, "hükümet ile millet arasında görüş ve emellerde mutabakat hasıl olduğu tamimen tebliğ edilinceye kadar, eskisi gibi resmi haberleşmelerin kesik bir halde bulundurulması" lüzumunu bildirdik *(Vesika: 129)*.

Bundan başka, her taraftan gelen teklif ve fikirleri birleştirerek, bütün kolordu kumandanlarına ve milli harekâta yardımcı olan valilere de 3 Teşrinievvel [3 Ekim] günü bazı gizli tebligatta bulunduk. Yeni kabine ile ilk temasımıza ait olan bu vesikaları aynen yüksek görüşlerinize sunmayı, bundan sonraki haberleşme ve münasebetlerin kolaylıkla anlaşılabilmesi için uygun görüyorum. Müsaade buyurur musunuz?

Şifre　　　　Sıvas, 3.10.1919

Bütün Kolordu Kumandanlarına ve Milli Harekâta Yardımcı
Vali ve Vali Vekillerine

Aşağıdaki telgrafın Harbiye ve Dahiliye Nazırlarına çekilmesi ve haber verilmesi rica olunur:

"Dahiliye Nazırı'nın ihanetkârane hareketlerine alet olarak ahaliyi bilfiil silahlandırmaya ve birbirini boğazlatmaya kalkışan Konya Valisi Cemal ve Elâziz Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerin tutuklanarak Divanıharbe verilmeleri ve Trabzon Valisi Galip, eski Kastamonu valileri İbrahim ve Ali Rıza Beylerle Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın istihdam olunmaması ve milletin kanuni haklarına tecavüz etmediklerinden ve milli harekât ve emellere yardımlarından dolayı azledilen Sıvas Valisi Reşit Paşa'nın eski asli memuriyetinde bırakılması, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit ve eski Van Valisi Haydar Beylerin derhal açık bulunan vilayetlere tayin ve istihdamları talep olunur."

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Şifre　　　　Sıvas, 3.10.1919

Bütün Vali ve Kolordu Kumandanlarıyla Bağımsız Mutasarrıflıklara

Aşağıdaki mealde Sadrazam'a müracaat buyurulması ve neticenin bildirilmesi rica olunur:

"İslam ahaliyi silahlandıran ve yekdiğeri aleyhine boğazlaşmaya sevke kalkışan ve orduyu dağıtmak ve neticede vatanı müdafaasız bırakmak için emir veren ve

ordunun sırlarını, şifreleri çalmak için fiili tertibat almak suretiyle ifşa eden ve Kanuni Esasi hükümlerince dokunulmazlığı bulunan milletin özel haberleşmesine mâni olan eski nazırlardan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in Millet Meclisi açıldığında Divanıâli'ye verilmek üzere hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf Müdiri Umumisi Refik Halit Bey'in aynı sebeplerden dolayı derhal tutuklanarak ilgili mahkemeye verilmesini kanunun dokunulmazlığı ve kutsiyeti namına talep ederiz."

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Bittabi, Harbiye Nezareti'ne geçen Cemal Paşa orduya resmi bir tebliğ yapacaktı. İşte ona ilk cevap olmak üzere kolordulara şu telgrafın verilmesini tavsiye ettik:

Şifre

3., 20., 12., 15., 13. Kolordu Kumandanlıklarına
20. Kolordu Kumandanı Fuat Paşa'ya (ayrıca)
Konya'da Refet Bey'e (ayrıca)

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın ilk tebliğine cevap olmak üzere aşağıdaki telgrafın gizli olarak adı geçene çekilmesi ve neticenin bildirilmesi rica olunur:

"Zatı devletlerinin meşru milli harekâtın başından beri büyük bir kanaat ve imanla başında bulunduğunuz malumumuzdur. Harbiye Nezareti'ni teşrifleri memnuniyetle karşılanmıştır. Devletlilerinin muvaffakiyetine bütün ordu ve tekmil Kuvayi Milliye yardımcı olacaktır. Ancak, muvaffakiyetlerinin temini maksadıyla aşağıdaki hususların mümkün süratle tatbikini rica ederiz.

a) Cevat Paşa veyahut eski 1. Ordu Müfettişi Fevzi Paşa'yı Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine.

b) Galatalı Miralay Şevket Bey'i veyahut Yusuf İzzet Paşa'yı İstanbul'daki Kolordu Kumandanı ve İstanbul Muhafızı; Yusuf İzzet Paşa İstanbul Muhafızı ve Galatalı Şevket Bey 25. Kolordu Kumandanı suretinde olabilir.

c) Miralay İsmet Bey'in Harbiye Nezareti Müsteşarlığına.

d) Fırka Kumandanı Kaymakam Kemal Bey'in Polis Müdüriyeti Umumiyesi'ne tayinine aracı olunması.

e) Ordu üzerinde kötü tesir yapmış olan ve Harbiye Nezareti'ni atıl ve kıymetsiz bir hale düşüren ve rütbelerinin iadesi Milli Meclis'ten geçmeksizin olan ve özel siyasi fikir ile istihdam edilmekte bulunan emeklilerin derhal asıllarına döndürülmeleriyle mühim ve hassas makamların emniyetli ellere verilmesi lazımdır.

f) Eski 3. Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey, sebepsiz olarak istifaya mecbur edildiğinden, bu muamelenin düzeltilerek kendisinin şu anda bulunduğu Konya'da 12. Kolordu Kumandanlığına tayini ve Fuat Paşa'nın hakkındaki muamelenin düzeltilerek 20. Kolordu Kumandanlığında bırakılması.

g) Fuat Paşa'nın yerine tayin edilen Hamdi Paşa ve 12. Kolordu'ya tayin edilen Sait Paşa derhal asıllarına döndürülmelidir.

h) İlk fırsatta müfettişliklerin canlandırılmasıyla Doğu Anadolu'daki kolorduların, 13. Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Karabekir Paşa'ya ve Batı Anadolu'daki kolorduların, İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde Ali Fuat Paşa'ya verilmesi ve şimdilik iki müfettişlikle yetinilmesi münasip görülmüştür."

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa kabinesi milli teşkilat ve maksatları soruyor

Efendiler, yeni Sadrazam'dan beklediğimiz cevap nihayet geldi; şudur:

Gayet aceledir — Sadaret, 4.10.1919

Sıvas'ta Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi'ne

C. 2 ve 3 Teşrinievvel [Ekim] 1919

Erzurum ve Sıvas Kongreleri'nde tayin ve tespit edildiği telgrafnamelerinde beyan buyurulan teşkilat ve maksatların neden ibaret olduğu Vekiller Heyeti'nce malum olmadığından, keyfiyetin icabı incelenmek üzere evvelemirde söz konusu Kongreler kararlarının acilen bildirilmesi temenni olunur, Efendim.

Sadrazam
Ali Rıza

Sadrazam Paşa ve değerli arkadaşlarının, -içlerinde, biraz sonra görüleceği üzere, Kuvayi Milliye'nin delegesi olarak Vekiller Heyeti'ne dahil olduğunu beyan eden Cemal Paşa bulunmuş olmasına rağmen- hükümeti işgal ettikleri güne kadar milli maksatların neden ibaret olduğunu bilmediklerini söylemeleri şaşılacak bir şey olarak görülmeye layık değil midir? Bundan daha ziyade dikkat çekici nokta, milli maksatlara riayet edip etmemek hususunda karar verebilmek için evvelemirde Kongreler kararlarını talep eylemeleridir. Halbuki bu kadar dağdağaya ve tatbikatı selefinin düşmesine sebep olan Kongreler kararlarını bilmemelerine imkân tasavvur olunabilir miydi? Maksatlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir taahhüde girmeksizin, yeni ve şeytanca tedbirlerle milleti aldatarak, hasıl olmuş olan dayanışma ve irtibatı gevşetmek olduğuna asla şüphe etmedim. Fakat, rüptür[1] olacaksa, ben de, evvelemirde onların bütün içyüzlerini milletin gözü önüne serecek bir hareket tarzını tercih ettim. Dolayısıyla, Sadrazam'ın ve değerli arkadaşlarının talebini yerine getirdim. 4 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli telgrafla Kongre beyannamesini aynen ve nizamnamenin yalnız teşkilatla alakalı esas noktalarını da

1 Rupture: İlişkiyi kesmek, bozuşmak. (Y.N.)

özet olarak bildirdim *(Vesika: 130)*. Resmi haberleşmelere hiçbir taraftan girişilmemesi hakkında tekrar genel tebliğler yapıldı *(Vesika: 131)*.

Efendiler, aynı günde şöyle bir telgraf aldık:

Sadaret, 4.10.1919

C. Riyasetim altında teşekkül eden yüksek Vekiller Heyeti, milletin emelleri doğrultusunda vatan ve memleketin saadet ve selametini temin için, kati azim ile mesai sarf etmek hususunda tamamıyla fikir birliği içindedir. Osmanlı camiasının temini ve milli bağımsızlığın muhafazası ve yüce hilafet ve saltanat makamının dokunulmazlığı Kanunu Esasi hükümlerince bütün milletin kuvvet ve iradesine dayanılarak temin olunacağı şüphesiz bulunduğu gibi, Mütareke tarihindeki sınır dahilinde kalan bütün Osmanlı arazi ve beldelerinin Mütareke'nin esası olan *Wilson* prensiplerine uygun olarak doğrudan doğruya yüce saltanat idaresi altında bırakılması ve sınır dahilinde kalıp büyük İslam çoğunluğunun oturduğu toprakların birliğinin parçalanmasını engelleyerek bu topraklar üzerindeki tarihi, ırki, dini ve coğrafi haklarımızın ve bu suretle hak ve adalete uygun bir karar alınmasının temini dahi mevcut hükümetçe kati bir maksattır ve Milli Meclis'in toplanmasına kadar milletin mukadderatı hakkında herhangi bir kati ve resmi taahhüde girilmemesi ve Sulh Konferansı'na gönderilecek delegelerin milli emelleri idrak etmiş ve güvenilir, bilgili ve kudretli kimselerden seçilmesi tabiidir. Memleketimizde meşrutiyet usulü icabınca milli hâkimiyet yürürlükte bulunduğundan, vazifesini hakkıyla idrak etmiş olan mevcut hükümet, milletin kararını almaksızın memleketin mukadderatı hakkında karar alamayacağı için, hükümet, seçimlerin bir an evvel icrası için her türlü teşebbüslere ve yollara müracaat ve Meclisi Mebusan'ın toplanmasını hızlandırmak için lazım gelen kolaylıkları yapmaya gayret etmekte olup ancak hükümetin hareket rehberi kanun hükümlerine tamamen riayetle aykırı ahvalin önlenmesi ve ortadan kaldırılmasından ibaret olduğundan ve gayri tabii ve gayri kanuni ahvalin devamı Osmanlı Devleti'nin merkeziyle Anadolu'yu yekdiğerinden ayırarak birçok vahim neticeleri doğuracağından ve Allah korusun payitahtın bekasını tehlikeye düşüreceğinden ve memleket kısımlarının işgal altına alınmasıyla neticeleneceğinden ve dolayısıyla toprak bütünlüğünü ihlal edeceğinden, mevcut hükümet, tarafınızdan el konulan resmi dairelerin tahliyesi ve hükümet muamelelerine vurulan sektenin kaldırılması ve en küçük bir halelden bile dokunulmazlığı vacip olan hükümet nüfuzuna riayet olunması ve yabancılar ile siyasi münasebetlere girişilmemesi ve mebus seçimlerinde ahalinin hürriyetine katiyen tecavüz olunmaması hususlarının tarafınızdan taahhüt edilmesini talep ediyor.

Muhterem Efendiler, dikkat buyurulursa, bu telgrafta ne adres vardır ve ne de imza... Gerçi, Sadaret makamından yazıldığı anlaşılıyordu. Fakat diğer bir şey daha anlaşılıyordu ki, bu satırları yazan zat veya zevat, bir defa, Heyeti Temsiliye'yi tanımak ve onunla imzalı olarak resmi haberleşmede ve fikir alışverişinde bulunmak istemiyordu.

Bir de, bizim Kongrelerde tespit ettiğimiz kararları ve kendilerine teklif eylediğimiz üç noktanın nazarı dikkate alınmasını, yeni kabinenin sadrazamı ve vekilleri tabii buluyorlar. Bu kararların ve esasların teminine zaten gayret etmekte olduklarını söylüyorlar.

Ancak, "hükümetin hareket rehberi kanun hükümleridir. Vazifesi, aykırı ahvali önlemek ve ortadan kaldırmaktan ibarettir" girişinden sonra, bizim ahval ve hareketlerimizin gayri tabii ve gayri kanuni olduğunu ima ederek, bunun devamı halinde, merkezle Anadolu'nun yekdiğerinden ayrılmasıyla neticeleneceğini ve bundan doğacak tehlikeleri sayıyor ve nihayet baklayı ağzından çıkararak, tarafınızdan el konulan resmi dairelerin tahliyesi ve hükümet muamelelerine vurulan sektenin kaldırılması ve hükümet nüfuzuna riayet olunması ve yabancılar ile siyasi münasebetlere girişilmemesi ve mebus seçimlerinde ahalinin hürriyetine katiyen tecavüz olunmaması hususlarının tarafımızdan taahhüt edilmesini" talep etmek suretiyle, bizim mevcudiyetimizi ve faaliyetimizi bertaraf etmek maksadında olduğunu ifade etmiş bulunuyor.

Efendiler, belki unuturum, tafsilata girişmeden evvel söylemeliyim ki, tarafımızdan işgal olunmuş resmi daireler yok idi. Yalnız Sıvas vilayeti, Heyeti Temsiliye'yi mekteplerin tatil bulunması münasebetiyle lisede misafir etmişti. Söz konusu edilmek istenilen resmi daire bu olacaktı. Yeni kabine her türlü icraatına başlangıç olmak üzere Heyeti Temsiliye'yi buradan kovarak nüfuz ve haysiyetini herkesin gözünde kırmak istiyordu.

Efendiler, kimden kime yazıldığı açık olmayan bu telgrafname üzerine, Sıvas telgraf merkeziyle İstanbul telgraf merkezi arasında aynen şu haberleşme vuku buldu:

Fevkalade

Deraliye Merkez Müdüriyeti'ne

Sadaret merkezinden yazılan telgrafname, başlığı ve imzası olmadığı için Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi tarafından kabul edilmedi. Telgraf sureti merkezimizde tutulmaktadır. İcap edenlere malumat verilmesi rica olunur.

İmza
Kongre Merkezi

"-Bize, üzerine 'Sadrazam Paşa Hazretleri'nin cevabıdır' başlığıyla Âmetçi[1] Bey verdi ve kopyası telgrafhanededir. Siz Paşa Hazretleri'ne böyle veriniz.

-Heyeti Temsiliye'ye hitap değildir ve kimden olduğu meçhuldür. Dolayısıyla muhatap ve imza olmadığı için kabul etmiyorlar.

1 Âmetçi: Vekiller Heyeti başkâtibi. (Y.N.)

-O halde şimdi dağıldı. Vekiller Meclisi'nde bu hususta bir şey yazarlarsa tabii keyfiyet açıklık kazanır, Efendim.

-Bu cevabi ifadeyi verdikleri vakit dağıldılar. Artık bize bir şey gelmez. Fakat Sadrazam Paşa ikametgâhı olan mahalden belki yazar. Bizim bu merkezin işi Meclis dağılınca son bulur, kapanır azizim.

-Siz dediğimizi Âmetçi Bey'e söyleyin.

-Âmetçi Bey de gitti. Yalnızım.

-Telefonla söyleyiniz.

-Bizde şehir telefonu yok. Bununla beraber, siz telgrafı öylece muhafaza ediniz de sabahleyin resmen bir şey yazdıralım, Efendim.

-Sadrazam Paşa'ya telefon edin.

-Kardeşim, Sadrazam Paşa'ya anlatamayız ki..."

Fevkalade Babıâli, 4.10.1919

Sıvas'ta Kongre Merkezi Müdüriyeti'ne

Erenköyü'nde ikamet buyuran Sadrazam Paşa Hazretleri telefondan arandığı ve saat yirmi biri yirmi beş geçtiği halde bulunamadı. Cereyan eden haberleşme mecburen yarın arz edilecektir, Efendim.

Babıâli Müdürü
Hüseyin Hüsnü

Fevkalade Deraliye, 4.10.1919

Kongre Merkezi'ne

C. Babıâli Müdüriyeti'nden dahi bildirildiği üzere, şimdi saat yirmi biri yirmi beş geçeye kadar telefondan arandıkları halde Sadrazam Paşa Hazretleri'nin konaklarından cevap alınamadı. Biraz sonra yine arayacağım. Cevap alırsam derhal bildiririm. Alamazsam sabahı beklemek zaruri olacaktır, Efendim.

İstanbul Telgraf Müdürü
Tevfik

Efendiler, ertesi günü, yani 5 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde, imzasız telgrafın Sadrazam tarafından, Heyeti Temsiliye'ye hitaben ve cevaben yazıldığı söylendi. Bunu resmen tespit eder, resmi ve imzalı bir bildirim olmamakla beraber, biz böyle küçük bir noktada daha fazla durmayı faydalı ve caiz görmedik. Sadrazam Paşa'ya cevap yazmayı uygun bulduk. 5 Teşrinievvel'de [5 Ekim'de] yazdığımız uzun cevabın esas noktalarını özetleyeyim:

"Tekliflerimizin tamamen tasvip ve kabul edilmiş olduğu anlaşıldı" dedikten sonra, tarafımızdan taahhüt olunması talep edilen noktalar hakkında izahat verdik ve dedik ki: "Gayri tabii ve gayri kanuni ahvalin etkeni ve sebep

olanı Ferit Paşa kabinesi idi. Bu husus, Ferit Paşa kabinesi tarafından işlenilmiş olan gayri meşru fiil ve hareketlerin sebeplerinin ve neticelerinin ortadan kaldırılması için tarafınızdan kati tedbirler alındığı takdirde kendiliğinden sona erer.

"Cemiyetimizin, mevcut Vekiller Heyeti'ne taahhütlerde ve yardımda bulunabilmesi için evvela hükümetin milli teşkilatımızı iyi karşıladığını açık ve kati bir lisanla ifade etmesi lazımdır. Aksi takdirde, karşılıklı emniyet ve samimiyetin hasıl olduğu şüpheli kalacak ve karşıt hareket ve teşebbüslerin ortaya çıkması muhtemel bulunacaktır."

Ali Rıza Paşa'nın, imzasız telgrafında, "memleketimizde meşrutiyet usulü icabınca milli hâkimiyet cari bulunduğu" noktasına da, "hakikaten öyle ise de, feshinden itibaren Meclisi Mebusan'ın dört ay zarfında toplanması Kanuni Esasi'mizin açık hükümlerinden iken, bugüne kadar seçimlerin esas defterleri bile tanzim edilmemiştir. Bu hareket, Ferit Paşa kabinesinin açıktan açığa meşrutiyete bir darbesini ve Kanunu Esasi'ye kati tecavüzünü teşkil eder ve Ceza Kanunu'nun ilgili maddesine göre bir cinayet sayılarak müsebbipleri hakkında kanun hükümlerinin tamamen tatbiki, milli hâkimiyeti kabul edecek ve kanun hükümlerinin tatbikini kendisi için kanuni bir vazife sayacak her meşru hükümetin ilk mukaddes vazifesidir" cevabında bulunduk. Ondan sonra şu teklifleri ileri sürmeye başladık:

1. Memlekette sükûn ve asayiş olduğunu ve milli emellerin tamamıyla haklı ve meşru olduğunu resmi bir beyanname ile ilan ederek milletin genel birliğine hükümetin de katıldığını gösteriniz.

2. Düşük hükümetin ihanetkârane hareketlerine alet olmuş bulunan birtakım üst seviyedeki memurlar vardır. Onları ilgili mahkemeye veriniz. Milli harekâta engel olan bazı eski valiler hakkında devlet hizmetinde kullanılmamaları için gerekli muameleyi yapınız. Milli harekâta hizmet ettikleri için azlolunanları memuriyetlerine iade ediniz.

3. Rütbelerinin iadesi Milli Meclis'in tasdikinden geçmeyen ve istihdamlarının yegâne sebebi birtakım sakat siyasi fikirlerden ibaret bulunan emeklileri derhal eski vaziyetlerine döndürünüz. Mühim askeri makamları ehil ellere veriniz.

4. Eski nazırlardan Ali Kemal ve Âdil Beylerle Süleyman Şefik Paşa'nın Milli Meclis açıldığında Divanıâli'ye verilmek üzere, hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini, Posta ve Telgraf Müdiri Umumisi Refik Halit Bey'in derhal tutuklanarak ilgili mahkemeye verilmesini, kanunun dokunulmazlığı ve milli hakların kutsiyeti namına talep ederiz.

5. Milli harekâta iştirak etmiş veya milli harekâtı desteklemiş olanlar aleyhinde başlanılmış olan takibat ve baskılara nihayet veriniz.

6. Matbuatı yabancı sansüründen kurtarınız.

İşte efendiler, özet olarak saydığım bu noktalara ait görüş ve tekliflerden sonra telgrafımızı şu tarzda bitirdik: "İleri sürülen maruzat ve tekliflere, milleti tatmin edecek açık ve uygun cevap verileceği zamana kadar, milli maksatların temini için milletçe alınmış olan fiili tedbirlere eskisi gibi devam zaruretinde kalınacağını bütün vilayetler ve bağımsız livalar ile bunlara bağlı yerlerden aldığımız kararlar üzerine tam bir katiyetle arz eyleriz.

İmza: Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına, Mustafa Kemal" *(Vesika: 132).*

Efendiler, İstanbul'la haberleşme biter bitmez derhal şu tebliğ ile memleketi vaziyetten haberdar ettim:

5.10.1919

Tamim

Şehremanetine, Matbuata

Sadrazam Paşa Hazretleri Erzurum ve Sıvas Kongreleri'ndeki esas kararları ve milli teşkilatın maksatlarını tabii bulmakla beraber, görüşlerinde bazı izahı muhtaç yönler görüldüğünden, hükümetle milletin hakiki olarak anlaşmasının temini maksadıyla ve bütün merkezlerin görüşlerinin özüne dayanarak verilen cevap ve öne sürülen teklifler aşağıda aynen tamim ve tebliğ olunur. Gelecek cevap ve ona göre alınacak kararlar derhal tebliğ olunacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Yunus Nadi Bey aracı kılınıyor

Efendiler, Ali Rıza Paşa kabinesinin iktidar mevkiine geçtiğinin beşinci gününe geldik. Hâlâ anlaşamıyoruz. Memleketin, İstanbul ile olan resmi haberleşme ve münasebetleri hâlâ rüptür[1] halinde devam ediyor. Sadrazam Paşa Hazretleri tekliflerimize cevap vermiyor ve hiçbir vakit vermemiş olduğunu göreceksiniz. Vekiller Heyeti'nden hiç kimse bize muhatap olmak istemiyor.

Bugün, yani 6 Teşrinievvel [Ekim] 1919 günü, Yunus Nadi Bey arkadaşımız, Harbiye Nazırı olan Cemal Paşa'yı, daveti üzerine, makamında ziyarete gitmiş. Cemal Paşa, Yunus Nadi Bey'e vaziyet hakkında, bilhassa hükümetle Heyeti Temsiliye arasında henüz anlaşma temin edilemediğinden bahsetmiş ve anlaşıldığına göre, bizi haksız göstermiş ve kendilerinin her şeyi kabul ve tatbike hazır bulunduklarını anlatmış ve her halde anlaşmazlık çıkaran ve bunda ısrar eden tarafın Heyeti Temsiliye olduğunu söylemiş. İhtimal ki, Yunus Nadi Bey'in bizimle şahsi tanışıklığından dolayı tarafları uzlaştırmak için arabuluculuk yapmasını teklif etmiş olacak.

1 Rupture: İlişkiyi kesmek, bozuşmak. (Y.N.)

Yunus Nadi Bey, bu arabuluculuk teklifini memnuniyetle kabul etmiş. Yalnız Yunus Nadi Bey'in, Cemal Paşa'nın verdiği malumatı esas ve hakikat kabul ettiği ve vaziyeti ona göre değerlendirdiği şimdi bahsedeceğim telgrafnamesinin mealinden anlaşılmakta idi.

Yunus Nadi Bey'le telgraf başında vuku bulmuş olan bu haberleşmemiz, yeni kabine ile bizi, görünüşte olsun, uzlaşmaya sevk etmesi bakımından mühimdir. Bu sebeple müsaade buyurursanız biraz izah edeceğim.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın beni telgraf başına davet ettiğini haber verdiler. Zaten dairemizde bulunan makine başına gittim.

İstanbul - Harbiye Telgrafhanesi, "Yunus Nadi Bey zatı devletinizle görüşmek istiyor, Efendim" denildikten sonra, "Harbiye Telgrafhanesi'nde makine başında hazırım!" dendi.

"Hazır olan kimdir?" dedim.

Telgrafçı - "Yunus Nadi Bey ve yanında Nazır Paşa'nın Yaveri Cevat Rifat Bey vardır, Efendim. Nazır Paşa'yı istediler mi, yoksa..." izahında bulundu.

"-Kendileriyle şimdi görüşürüz. Yalnız, beni telgrafa davet ettikleri zaman 'Nazır Paşa istiyor' demişlerdi. Davet eden Nazır Paşa mıdır, yoksa zatıâlileri mi?"

Yunus Nadi Bey - "Nazır Paşa'nın müsaadesiyle ve yaveri vasıtasıyla Harbiye merkezinden zatı devletlerini aradık. Bundan yanlış anlaşılmıştır, Efendim" dedi.

Ben - "Teşekkür ederim. Buyurun!" dedim.

Bunun üzerine Yunus Nadi Bey'in sözleri alınmaya başlandı. Yunus Nadi Bey fikirlerine şu girişi yaptı: "Milli iradenin, milletin hâkimiyetini geçerli kılmasının hayırlı neticesi olarak meydana gelen değişiklik üzerine burada teşekkül eden hükümetle milli teşkilat arasında ahenkli bir birlik hasıl olmasının gecikmeyeceğine hükmetmiş idim. Araştırmam neticesinde henüz bir iki noktada anlaşmazlık bulunduğunu anladım. Bu ahengin hasıl olmasının gecikmesi dahilen ve haricen iyi olmayacağı için, bazı maruzatta bulunmayı vazife saydım."

Ondan sonra, şimdi özetleyeceğim noktalara ait malumat ve fikirlerini birinci mesele olarak zikrettiler.

1) Ferit Paşa kabinesinde bulunmuş olan bazı zevatın bu kabineye iştiraklerinden dolayı kötü gözle görülmelerine mahal olmadığını ve Abuk Paşa'nın Ferit Paşa kabinesinin düşürülmesinde rol oynadığını;

2) Rıza Paşa hükümetinin intikal devresi hükümeti olduğunu, hayatının mebus seçimleri neticesine kadar devam edebileceğini;

3) Mevcut hükümetin milli emel ve taleplerin hepsini iyi karşılamak ve iyi neticelenmesine de çalışmak hususunda en ufak şüpheye mahal vermemekte olduğunu beyan ve;

4) Bilhassa Cemal ve Abuk Paşalar gibi zevatın, hükümette milli teşkilatın bir delegesi ve kefili gibi kabul olunmalarında tereddüde mahal yoktur, hükmünü verdiler.

İkinci mesele olarak da, Yunus Nadi Bey, şahıslarla alakalı kısma temas ettiler. Bunda tamamen bizimle aynı histe olmakla beraber, "biraz itidal tavsiyesine cesaret edeceğim" dedi ve görüşünü, milli muvaffakiyetin hasıl ettiği iyi tesirlerin bazılarınca intikamcılıkla yorumlanarak lekelenmekten korunmuş bulundurulmasının mühim olduğu düşüncesiyle açıkladı.

Yunus Nadi Bey, "Mevcut hükümet heyetinin erkânıyla vuku bulan temaslarımdan milli teşkilat taleplerinin tamamen icrasına ve yerine getirilmesine azmetmiş olduğu anlaşılıyor" dedikten sonra şu malumatı verdi:

"Harbiye Nazırı Cemal Paşa, bugün yayımlanacak beyannamede bu yönün zaten kâfi derecede açıklanmış olduğunu ve ancak beyanname resmi hükümet lisanıyla yazıldığına göre, her taraf nazarı dikkate alınarak yer verilmiş göstermelik birkaç kelimeye ehemmiyet atfolunmaması lazım geldiğini beyan eyledi."

Yunus Nadi Bey, yeni Sadrazam'ın ve hükümetinin -her türlü yanlış anlamayı gidermek için- milli teşkilat erkânının göstereceği bir heyetle doğrudan doğruya temas etmeleri hususundaki samimi arzusunu bildirdikten sonra, bütün fikirlerini şu cümle ile özetledi: "Şu anda bendenizin en ziyade lazım saydığım yön, buhranın hallolunmamış ve belirsiz bir vaziyette sürüp gitmemesinden ibarettir." *(Vesika: 133)*

Yunus Nadi Bey, fikrimi beklediğini söylediği için ben de şu cevabı verdim:

Sıvas, 6.10.1919

Yunus Nadi Beyefendi'ye

Heyeti Temsiliye'ce Sadrazam Paşa Hazretleri'ne vuku bulan esas ve tali teklifleri ve adı geçenin heyetimize verdiği cevabı, bilhassa bu cevabın son fıkralarını gördünüz mü? Yüksek beyanat ve fikirlerinizden, bu yazıları görmemiş olduğunuza ve tekliflerimizin mahiyet ve samimiyetini tamamen anlamamış olanlar tarafından zatıâlinize hikâye edilmiş olduğuna hükmediyoruz. Bu sebeple, esas hakkında burada fikir alışverişinde bulunmayı müşkül görüyoruz. Yalnız şahsi olan yüksek fikirlerindeki bazı noktaları aydınlatmak maksadıyla, aşağıda sıra ile izahat verilmektedir:

Yeni kabine ile milli teşkilatımız arasında ahenkli bir birlik hasıl olmasının gecikmeyeceğine biz de hüküm vermekte idik. Bunun gecikmesi sebebini bizde değil, yeni kabinenin dört günden beri göstermekte olduğu tereddütlü tavırda aramak lazımdır. Yeni kabine ile aramızda anlaşmazlık olduğunu dahi, yeni kabine bize bildirmemiştir. Yeni kabinede yerlerinde bırakılan eski nazırların namusları hakkında şüphe etmemekle beraber, eski kabinenin cinayetkârane hareketlerine bilerek veya bilmeyerek iştirak eylemiş oldukları, nazarı dikkatte tutulacak mühim bir noktadır. Abuk Paşa'nın kabinenin düşürülmesinde yapmış olduğu rol meçhulümüzdür. Biz, neticeyi temin eden kuvveti

pek iyi biliriz. Bizim maksadımız, bu hükümeti, tasavvur buyurulduğu gibi, intikal devresi hükümeti gibi kabul etmek değildir. Bilakis, milletin mukadderatını kararlaştıracak ve barışı yapacak en mühim bir heyet olabilmesini temenni ederiz. Milletimizin esas menfaatlarında başkalarının bizce hiç ehemmiyeti yoktur. Biz, hareket hattımızı başkalarının dedikodusuna uydurmak zaafını reddedenlerdeniz. Dahili ve harici vaziyete bütün açıklığıyla vâkıfız. Attığımız adım tesadüfi değil, derin düşüncelere ve metin esaslara ve bütün milletin muntazam teşkilata tabi hakiki kuvvetine ve azim ve iradesine dayalıdır. Millet, hâkimiyetini bütün manasıyla bütün cihana tanıttırmaya kati karar vermiştir. Bunun için de her yerde, her türlü tedbirler alınmıştır. Mevcut hükümetin milli emelleri ve talepleri iyi karşılamasını ve neticelendirmeye çalışmasını talep ederiz. Çünkü başka türlü hükümet icra edemez. Abuk Paşa'yı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşa'dan milli teşkilatımızın delegesi olmaktan başka bir şey beklemeyiz. (Efendiler, şunu izah etmeliyim ki, Cemal Paşa bizim delegemiz değildi ve böyle bir vaziyet ve vazifenin kendisine verilmesinde, malumunuz olan hareket tarzından dolayı münasip bir yön de yoktu. Ancak Yunus Nadi Bey'in telgrafında "Cemal Paşa'nın delege gibi kabul edilmesinde tereddüde mahal yoktur" denilmiş olmasından, Cemal Paşa'nın bunu arzu ettiği zannolunmuş ve emrivaki halinde kendisine verilmiştir.) Ve nazır olur olmaz kendilerinin herkesten evvel doğrudan bizimle temasa gelip hakiki vaziyeti anlayacağını ve ona göre hükümetle milli teşkilatın görüşlerini birleştirmeye girişeceğini ümit ediyorduk. Halbuki henüz böyle bir temastan kaçındığı görülüyor. Bizim yeni kabineye karşı vuku bulan teklif ve taleplerimiz şahsi ve keyfi olmayıp, bütün vilayetler ve bağımsız livalar ile bunlara bağlı yerlerin ve beş kolordu kumandanının ve milli teşkilata sadık bütün üst seviyedeki memurların Heyeti Temsiliye'mize bildirdikleri tekliflerin, Heyeti Temsiliye'mizce hükümeti mümkün olduğu kadar müşkül vaziyete sokmamak hususu nazarı dikkate alınarak çıkarılmış olan özetinin özetidir. Ve bu teklif ve taleplerde tasavvur ve tasvir buyurduğunuz sakıncalar yoktur. Hükümet, Heyeti Temsiliye'mizle samimi ve ciddi münasebette ve fikir alışverişinde bulunduğu takdirde, vuku bulmuş olan talep ve tekliflerin hükümetçe tatbik olunabilecek şekil ve zamanını kararlaştırmakta hiçbir engel yoktur. Yalnız Sadrazam Paşa'nın, Heyeti Temsiliye'mize 4 Teşrinievvel'de [4 Ekim'de] vuku bulan cevabi telgrafındaki son fıkralar nazarı dikkati çekmektedir. Eğer meşru milli teşkilatımızın ve bunun idaresi başında bulunanların gayri meşru ve gayri kanuni tanınması zihniyeti devam ettirilecek ise, hiçbir anlaşma imkânı bulunamayacağına şüphe yoktur. Bugün yayımlanacağını bildirdiğiniz beyannamede, milli teşkilat ve harekâtımız hakkında, her ne sebep ve suretle olursa olsun, eleştirircesine bir lisan kullanıldığı takdirde ve bu suret göstermelik birkaç kelimeyle sınırlı kalsa bile, tarafımızdan, derhal her türlü anlaşma imkânı ortadan kalkmış kabul edilecektir ve zaten merkezi hükümet, Heyeti Temsiliye ile tamamen anlaşmadıkça, beyannamesi hiçbir taraftan alınmayacaktır. Belki İstanbul'la sınırlı kalabilir.

Heyeti Temsiliye'miz, bütün vilayetler ve bağımsız livalar namına mahallerinde milletin genel oyuyla seçilmiş temsilcilerden meydana gelen ve Erzurum ve Sıvas'ta toplanan genel kurullar tarafından ayrılıp seçilmiş meşru bir milli heyettir. Temsil kabiliyeti ve kudreti de fiili eserleriyle meydandadır. Meclisi Mebusan toplanarak bilfiil denetime başlayacağı güne kadar, Heyeti Temsiliye'nin millet ve memleketin mukad-

deratıyla alakadar bulunması zaruridir. Hükümetin, heyetimizle samimi temas ve münasebeti bittabi kendi mevki ve kuvvetini takviye edecektir. Ayrı ayrı istikametlerde yüründüğü takdirde memleket ve milletin menfaatları için sakıncalar doğacağı tabiidir.

Biz, bugünkü kabinede, bilhassa mevcudiyetleri memleket ve millet için faydalı olacağına kani bulunduğumuz bazı zevatın, geçmişte olduğu gibi birer birer kabineden çıkarılması tarzındaki son usul kabine manevralarına maruz kaldıklarını görmek istemeyiz. (Efendiler, bu dediğimizin olduğunu göreceksiniz.) Sıvas'ta toplanmış bulunan Heyeti Temsiliye, hükümetle bizzat doğrudan doğruya, en samimi temasta bulunmaya hazır ve amadedir. Bu vazifeyi başkalarına vermek salahiyetine sahip değildir. Hükümetle tam bir anlaşma hasıl olduğu takdirde, temasın kolaylaştırılması ve temini için başka çareler dahi düşünülebilir. Kısacası, belirsiz vaziyetin acilen bertaraf edilmesi, evvelemirde hükümetin kendisine arz ve teklif ettiğimiz tarzda bir beyannamesinin, göstermelik kelimelerle değil, samimi bir lisan ile yayımlanmasına ve diğer tekliflerin iyi karşılanıp yerine getirileceğine dair Sadaret'in maruzatımıza doğrudan doğruya cevap vermesiyle mümkün olacaktır. Yoksa hâlâ Refik Halit Bey tarafından telgraflarımız ve beyannamelerimiz kontrol edilip, çalınıp ve alıkonulurken, hükümetin samimiyetinden bahsolunması bize pek garip geliyor.

Hükümet, bu tereddütlü vaziyetinde birkaç gün daha devam edecek olursa, millet nazarında henüz beliremeyen emniyet ve itimadın büsbütün ortadan kalkmasına sebebiyet verecektir. Her taraftan aldığımız telgrafnamelerde, yeni hükümetin güvenilir olup olmadığına dair sorular sorulmaktadır. İhtiram arz ederim kardeşim.

Mustafa Kemal

Efendiler, Yunus Nadi Bey, verdiğim malumat ve izahattan hakiki vaziyeti anladı. Bizimle haberleşmeye devama lüzum görmedi. Bilakis, yeni hükümeti ve hassaten Cemal Paşa'yı uyarmaya çalışmış... Hakikaten, izah edeceğim üzere, görünüşte olsun, bir anlaşma vaziyet ve manzarası ortaya çıktı.

Efendiler, 6 Teşrinievvel [Ekim] 1919 günü de geçti. Biz, mevcut tedbirlerin ehemmiyet ve dikkatle devam ettirilmesi lüzumunu tamimen emrettik *(Vesika: 134)*.

Cemal Paşa, kabine namına milli iradeye aykırı hareketlerden kaçınılacağını taahhüt ediyor

Efendiler, Yunus Nadi Bey'le haberleşmemizin ertesi günü, nihayet, Sadrazam'dan cevap değil, fakat Cemal Paşa'dan şu telgrafnameyi aldık:

Harbiye'den, 7.10.1919 saat: 12.07 sonra

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şimdiye kadar olan haberleşmelerin özeti:

1. Kabine, sizinle fikir birliği içindedir ve milli iradenin hâkimiyetini kabul eder. Ancak bir intikam kabinesi olmaktan çekinir. Kabahatlilerin cezalandırılmasını kanuni şekilde icra etmeyi dahi uygun görüyor.

2. Zarara uğramış valilerin mağduriyetlerini ortadan kaldırmayı ve tazmin etmeyi, ehil olanların seçilmesini temin, bilhassa tayin ve ordunun şeref ve intizamını iade etmeyi tamamen üstlenir.

3. Devletin harice karşı şeref ve haysiyetini iade için milli iradeye ve Heyeti Temsiliye'ye dayanacaktır.

4. Heyeti Temsiliye'nin delegesi sıfatıyla ve bütün samimi ve hürmetkâr bir his ile arz ediyorum ki, Heyeti Temsiliye'nin hem hariç ve hem dahile karşı hâkim manasını vermeksizin kabineye yardımcı halinde kalmasını ister ve bu büyük kuvvetin faydasını takdir eder. Evvelemirde telgrafların karşılıklı olarak ve serbest çekilmesini ve yerinde bırakılacak ve yeni tayin olunacak vali ve kumandanların hemen hareket edebilmesini, bilhassa kabul edilen yeni İntihabı Mebusan Kanunu'nun[1] dağıtılabilmesini ve ilan edilebilmesini pek faydalı görür.

5. Milli iradeye aykırı hareketlerden kaçınılacağını taahhüt eder isem, teferruatının şekil ve zamanı kalır ki, pek kolay olacağına itimadım vardır. Vatanın kurtarılmasına yönelik gayenin husulüne elbirliğiyle hemen çalışabilmek için, teferruat üzerinde ısrar olunmamasını, devletlilerinin yardımını bekler, (arnhsny)[2] pek rica eyler ve bütün değerli arkadaşlara da hürmet arz eylerim.

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgrafa hemen, olumlu ve samimi olan şu cevabımızı verdik:

Şifre Sıvas, 7.10.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C. Beyanatı devletlerine madde madde, sıra ile aşağıdaki cevap arz olunur:

1. Kabinenin bizimle müştereken ve birlikte milli iradenin hâkimiyeti esasını kabul buyurmasına, millet namına teşekkür arz eyleriz. Kabinenin ve Heyeti Temsiliye ve bütün milli teşkilatımızın intikamcılıkla lekelenmesi, bizce dahi, fevkalade kaçınılacak ve çekinilecek bir şeydir. Bu noktada ve kabahatlilerin kanuni şekilde cezalandırılmaları lüzumunda dahi, kabine ile tamamen hemfikiriz.

2. İkinci madde muhteviyatından dolayı da hassaten teşekkür ederiz. Vuku bulmuş olan maruzatta, bu noktanın açıklanmasına görülen lüzum şu idi: Milli emellere ve harekâta muhalefetlerinden dolayı, millet tarafından tecrit edilen bazı vali ve kumandanlar, şekle riayet düşüncesiyle, isterse geçici olsun, memuriyetlerine iade edildikleri takdirde, mahallerince kabullerine imkân görülmediğinden, hükümet nüfuzuna karşı riayetsizlik vuku bulabilir endişesi idi.

3. Üçüncü madde, bilhassa teşekküre değer. İnşallah birlik ve beraberlikle vatan ve milletimizin saadet ve selametini temin yolu bulunur.

4. Büyük bir samimiyet ve teminatla arz ederiz ki, kabinenin gösterdiği ciddiyet ve samimiyete karşılık, Heyeti Temsiliye, ne dahile ve ne harice karşı hiçbir vakit hâ-

1 Mebus Seçimleri Kanunu. (Y.N.)
2 Çözülmemiş şifre olmalı. (Y.N.)

kim vaziyeti almayacak, bilakis, birlikte kabul buyurulan görüşler dairesinde, hükümetin nüfuz ve kuvvetini tahkim ve takviyeyi vatan ve milletin selameti için vazife sayacaktır. Bu hususta katiyen şüphe ve tereddüt buyurulmamasını arz ve rica ederiz. Bilhassa zatı devletlerinin, Nizamname'mizin sekizinci maddesi icabınca, doğrudan doğruya Heyeti Temsiliye'miz üyesi sıfatıyla kabinede delege bulunmaları, iki tarafın icraat ve kararlarında mutabakatın teminine kefil olacağı için memnuniyet vericidir.

Artık kabine ile milli teşkilatımız arasında, her noktada mutabakat ve görüş birliği hasıl olduğu tahakkuk eylediğine göre, bittabi haberleşmeler hususunda konulan kısıtlamaların kaldırılacağı tabiidir. Ancak Heyeti Temsiliye, bütün Anadolu ve Rumeli'deki teşkilat merkezleriyle irtibatı muhafaza mecburiyetinde olduğundan, servis tarzında vuku bulmakta olan telgraf haberleşmelerimizin eskisi gibi devamına müsaade buyurulmasını hassaten istirham ederiz. Burada şunu da arz edelim ki, hükümetin, emirlerini tebliğe başladığı dakikada hiçbir tarafta herhangi bir engele tesadüf etmemesi ve bu suretle zerre kadar nüfuzu kırılmaması gerekli bulunduğundan, bu hususun temini için Heyeti Temsiliye tarafından icap edenlere lüzumu gibi tebligatta bulunulabilmek maksadıyla kırk sekiz saat kadar zaman bırakılmasını rica ederiz. Heyeti Temsiliye tarafından yapılacak tebligata esas olmak, millete emniyet bahş etmek üzere yayımlanmasını rica eylediğimiz kabine beyannamesinin gizli olarak yayımlanmadan önce bir suretinin heyetimize lütuf buyurulmasını hassaten istirham ederiz. Çünkü bu beyannamede, bir kelimenin, milletçe yanlış anlamaların sürmesine sebep olabileceğini ve Heyeti Temsiliye'yi de millete karşı pek müşkül bir vaziyette bırakılabileceğini büyük bir samimiyetle arz eyleriz.

Heyeti Temsiliye tarafından Zatı Şahane'ye takdim olunacak bir teşekkür yazısı ile millete yapılacak tebligat suretini icradan evvel[1] zatı devletlerine şimdi arz edeceğiz ve bunların muhteviyatına dair kabinenin vuku bulacak fikirleri hürmetle nazarı dikkate alınacaktır.

Yeni İntihabı Mebusan Kanunu hakkındaki fikirlerimizi ondan sonra arz etmek üzere, söz konusu kanunun hangi görüş açısından yapılmış olduğunu lütfen bildirmenizi rica ederiz.

5. Esaslarda tam bir anlaşma hasıl olduktan sonra, zatı devletleriyle değerli arkadaşlarınızın samimiyetlerine şüphe edilemeyeceğinden, teferruat hakkında kendiliğinden fikirlerde mutabakatın hasıl olacağı tabiidir. Âcizleri ve bütün mesai arkadaşlarımın en büyük hürmet ve samimiyetlerimizle zatı devletinizin ve dahil bulunduğunuz kabinenin muvaffakiyetlere mazhar olmasına ve bu sayede vatanın kurtarılmasına yönelik gayenin bir an evvel tecelli etmesine bütün mevcudiyetimizle çalışacağımıza emniyet buyurmanızı arz ve burada hazır olan bütün arkadaşlarımın selam ve hürmetlerini takdim ederim.

Mustafa Kemal

Cemal Paşa, bu telgrafımıza o gece cevap verdi. Bunda "beyannamenin hızla yayımlanmasına zaruret hasıl olduğunu ve fakat gerekli noktalara dik-

1 "İcradan evvel" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "kablelicra" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "kablelirca" şeklinde. (Y.N.)

kat olunduğunu" bildiriyordu *(Vesika: 135)*. Biz de aynı gecede, nezaket icabı olmak üzere cevap verdik *(Vesika: 136)*.

Fakat, efendiler, hükümetin, beyannamesini yayımlamadan önce bize göstermek istemediği anlaşılınca, biz de millete olan beyannamemizi istişare etmeksizin yayımladık ve Padişah'a olan telgrafı da aynı suretle çektik.

Efendiler, 7 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli olan beyannamemiz, milleti, takip olunan yolda isabet ve muvaffakiyet olduğu ve birliği muhafaza ile bugüne kadar olduğu gibi devam edilmesi hususunda bu vesile ile aydınlatmaya ve uyarmaya ve manevi kuvveti takviyeye yardımcı olmak maksatlarını ihtiva etmekte idi *(Vesika: 137)*.

Padişah'a yazılan telgraf da millet namına teşekkürü ihtiva ediyordu *(Vesika: 138, 139)*.

Efendiler, yeri gelmişken küçük bir malumat arz edeceğim. Heyetimiz, bütün memlekete müşterek milli arzunun icabını tatbik ettirmeye çalıştığı sırada, işgal altında bulunan İzmir'e de doğrudan doğruya tebligatta bulunuyordu. Ali Rıza Paşa kabinesiyle anlaşmakta olduğumuz 7 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde, İzmir'e de şu telgrafı veriyorduk:

Aceledir — Sıvas, 7 Teşrinievvel [Ekim] 1919

İzmir Vilayeti Âliyesine

Şimdiye kadar vaki olan tebligat ve bildirimlerimizin ulaşıp icaplarının yapılmakta olup olmadığının, ulaşmamış ise, engelleyici sebeplerin süratle bildirilmesi rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

İzmir'in ve İzmir Valisi'nin ne hal ve şartlar dahilinde bulunduğu, şüphesiz malumumuz idi. Tebligatımızı alıp alamayacağı şüpheli olmakla beraber, tatbik edemeyeceği tabii idi. Fakat, biz, bütün memleket mukadderatıyla meşgul ve işgal tanımayan bir kuvvet merkezi olduğunu düşmanlarımıza da bildirmekte fayda görüyorduk.

Kâzım Karabekir Paşa'nın benim hükümet işlerine karışmam hakkındaki fikri

Efendiler, içinde bulunduğumuz günlere ait meselelere ve vakalara temas etmişken, burada küçük bir noktayı daha izah etmeme müsaadenizi rica edeceğim.

8 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli olup Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen bir telgrafta şöyle bir fikir ortaya konuluyordu:

"Heyeti Temsiliye'den zatı samileriyle Rauf Beyefendi'nin ve bu vasıfta olan yüksek tesirli zevatın, mebus olduktan sonra da bir şekilde hükümete karışmayarak daima Milli Meclis'teki grubun başında nüfuzlu ve kabinenin şekil ve bileşimi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, daima Milli Meclis içinde nüfuzlu ve denetleyici olarak bulunmayı, en mühim bir muvaffakiyet hadisesi ve tatbiki elzem bir karar sayarım."

"Bir emelin ve bir grubun en yüksek ve en muktedir tanınmış ricali, kendi dairesinden çıkıp da hükümet işine karışınca, Milli Meclis daima zayıf kalmış ve türlü cereyanlar karşısında ya sürüklenmiş veyahut parçalanmıştır."

"Vatan ve milletin tam kurtuluşunun şiddetle söz konusu olduğu bu devrede, işbu maruzatım etrafında kati bir karar ile donanmış bulunmamızı büyük bir hürmetle istirham eylerim."

Efendiler, hakikaten, Erzurum'da bulunduğum zamanlarda, Kâzım Karabekir Paşa, yüzüme karşı da bu fikre benzer fikirler ileri sürmüştü. Benim de, ortaya koyduğum fikirler şu mealde idi: "Her şeyden evvel, memlekette, milletin mevcudiyet ve iradesini ortaya çıkarmak ve bunu sarsılmaz bir tarzda, Milli Meclis'te temsil etmek lazımdır. Bu da, memlekette milli bir mefkûre etrafında kuvvetli bir teşkilat yapmak ve bu teşkilata dayalı, Meclis'te bir grup bulundurmakla mümkündür. En nüfuzlu zevatın gayesi bu olmalıdır. Halbuki, şimdiye kadar görüldüğüne göre, asıl olan bu yöne ehemmiyet verilmeksizin, az çok kendinde liyakat görenler, hemen hükümete geçmek hevesine, hırsına kapılıyorlar. Bu gibi insanların teşkil ettiği hükümetlerin dayanakları, milli teşkilata bağlı, Meclis'te kuvvetli bir grup olamayınca, yalnız saltanat ve hilafet makamı kalıyor. Bu yüzden, milli meclisler, milli şeref ve kudreti temsil edemiyor, milli arzu tecelli edemiyor ve icapları tatbik olunamıyor. Dolayısıyla bizim için ilk ve en esaslı prensip, evvela memlekette milli teşkilatı vücuda getirmek, sonra da bu teşkilattan kuvvet alan bir grubun başında Meclis'te çalışmak olmalıdır. Hükümet teşkiline veya teşekkül edecek herhangi bir hükümete dahil olmaya kalkışmakta fayda yoktur. Çünkü bu mahiyette bir hükümet, vatana ve millete hiçbir esaslı hizmet yapamadan, hemen düşmeye veyahut Padişah'a dayanarak Meclis'e karşı ve dolayısıyla millete karşı vaziyet almaya mecbur olacaktır ki, birincisinde istikrarsızlık gibi büyük bir sakınca sürüp gidecek; ikincisinde de milli hâkimiyetin giderek yok hükmüne getirilmesine hizmet edilmiş olacaktır." Nitekim, kapsamlı olarak bildiğiniz ve fiilen de sabit olduğu üzere, biz evvela memlekette milli teşkilat yaptık; sonra Meclis'i topladık. Evvela Meclis hükümeti yaptık; ondan sonra da hükümet yaptık.

Bundan başka, münasebet düştükçe, kabineye girilmeyeceği ve yüksek makam ve memuriyetler kabul olunmayacağı hakkında ve esasen büyük ve milli gayeden başka hiçbir maksat takip etmediğimize ve en büyük faaliyet hissemizin Kuvayi Milliye'nin şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da

kuvvetlendirilmesine mesai hasretmekten ibaret bulunduğuna dair millete karşı beyanat ve tebligatımız vuku bulmuştu. Kâzım Karabekir Paşa telgrafnamesinde, Erzurum'daki fikirlerimi ve bu bakımdan olan tebligatımızı hatırlatarak takdirlerini beyan eyledikten sonra "fakat, bu güzel azim ve kararın, şimdiye kadar bizde görülmüş tecrübe ve neticelerine nazaran, daha kapsamlı olmasını da hassaten düşünür ve arz ederim" diyorlardı *(Vesika: 140).*

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu düşünce ve teklifi, telgrafnamelerinin sonunda söyledikleri gibi, vatan ve milletin kurtuluşu söz konusu olduğu bir devirde ve benim izah ettiğim üzere, henüz memlekette hiçbir teşkilat ve meclis yok iken ve Meclis toplandığı zaman da Meclis'te böyle bir teşkilata ve milli kudrete güvenir, mefkûre sahibi bir grup mevcudiyet gösterememişken, her ne suretle olursa olsun hükümet teşkiline veya teşekkül edecek hükümete dahil olmaya heves etmek elbette doğru olamazdı. Bu hareket tarzına, memleket ve millet menfaatlarına hizmet emelinden ziyade, şahsi hırs ve menfaat veya hiç olmazsa cehalet atfetmekte, itikadımca asla isabetsizlik olmaz.

Ancak, efendiler, Karabekir Paşa'nın dediği gibi, kabinenin şekil ve bileşimi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, Meclis'te şekillenmiş siyasi bir grubun en tesirli yüksek üyelerinin daima Meclis içinde nüfuzlu ve denetleyici kalması, en mühim bir muvaffakiyet hadisesi ve tatbiki elzem bir karar sayılamaz.

Cidden milli hâkimiyet esası üzerinde idare olunan medeni devletlerde kabul edilmiş ve fiilen geçerli bulunan esas, milletin genel emellerini azami temsil eden ve bu emellerle alakalı menfaat ve icapları en yüksek kudretle ve salahiyetle yapabilecek siyasi zümrenin, devlet işlerinin idaresini üstlenmesi ve bunun mesuliyetini en yüksek liderinin omuzuna yüklemesi prensibinden ibarettir.

Zaten bu şartları kazanamayan bir hükümet vazife yapamaz. Hükümetin kuvvetli grup üyeleri arasından ve fakat birinci derecede olmayanlarından zayıf bir hükümet yapmak ve onu fırkanın birinci liderlerinin talimat ve nasihatleriyle yürütmeye kalkışmak fikri, bittabi doğru değildir. Bunun feci neticeleri bilhassa Osmanlı Devleti'nin son günlerinde görülmüştür.

İttihat ve Terakki reislerinin elinde oyuncak olan sadrazamlardan ve onların hükümetlerinden millete gelen zararlar sayılamayacak kadar çok değil midir?

Meclis'te hâkim olan fırkanın, hükümet teşkilini muhalif ve azınlıkta bulunan bir fırkaya terk etmesi ise asla söz konusu olamaz.

Kaideten ve usulen milletin çoğunluğunu temsil eden ve hususi gayesi bariz olan fırka, hükümeti teşkil mesuliyetini üzerine alır ve kendi gaye ve prensiplerini memlekette tatbik eder.

Kâzım Karabekir Paşa'nın şahsen hükümet işlerine karışması hakkındaki fikri

Zaten herkesin malumu olan ve o yolda hareket edilmekte bulunan bir hakikati burada açıklamaktan maksadım, vatanperverlik, yüksek ahlak, insanı kâmillik ve buna benzer birtakım güzide vasıflar icabı gibi gösterilmek istenilen safsatalara karşı, milletin ve gelecek neslin nazarı dikkatini çekmek ve onları uyarmaktır. Bu fikirlerime vesile teşkil etmiş olan Kâzım Karabekir Paşa'nın da bu noktada, genel olarak benimle aynı fikir ve görüşte bulunduğuna asla şüphem yoktur. Çünkü Kâzım Karabekir Paşa'nın maksadı, elbette yalnız benim veya Heyeti Temsiliye'de bulunan bazı arkadaşların hükümet yapmamasını veyahut hükümete girmemesini hedeflemek değildi. Kâzım Karabekir Paşa, bu meseleye ait telgrafnamesinde, Rauf Bey'in ve benim ismimi zikrederken bu vasıfta olan yüksek tesirli zevat" demiş olduğuna ve kendisini aynı vasıfta gördüğü tabii bulunduğuna göre, şüphesiz, kendilerinin de prensiplerinden hariç kalmaması açık idi. Halbuki Kâzım Karabekir Paşa, hatıramda yanılmıyorsam, mebus olarak Meclis'te çalıştığı sırada, bir vaziyetin icabı olarak, yeni bir hükümet heyeti teşkili söz konusu oldu. Ben, bu hususta fikir alışverişinde bulunmak üzere, Fethi Bey, Fevzi Paşa, Fuat Paşa, Kâzım Paşa, Ali Bey, Celâl Bey, İhsan Bey ve Heyeti Vekile arkadaşları ve diğer on, on beş arkadaşı ve bu arada Kâzım Karabekir Paşa'yı Çankaya'da nezdime davet etmiştim. Kâzım Karabekir Paşa, nezdime gelmeden evvel, o tarihte Fırka Kâtibi Umumisi bulunan Recep Bey'in Meclis'te yanına giderek, kendisini davet ettiğimi ve büyük ihtimalle hükümet riyasetini teklif edeceğimi söyledikten sonra, şimdiden, kendisinin vaziyet hakkında aydınlanmasına yardım edecek malumat varsa bildirmesini söylemiştir.

Kâzım Paşa'nın, Çankaya'da, toplantı ve müzakere esnasındaki tavrı da hazır bulunanlar tarafından manidar görülmekten geri kalmadı. Kâzım Karabekir Paşa, müzakere esnasında "bu suretle de millete hizmetten çekinmediğini" pek haklı ve münasip olarak ifade etmişti. Müzakere cereyanı bir noktaya saplandı: Hükümet reisi Fethi Bey mi, Karabekir Paşa mı olsun? Bu nokta üzerinde fikir alışverişinde bulunulurken, Kâzım Karabekir Paşa, bana 8 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde tavsiye ettiği üzere, "kabinenin şekil ve bileşimi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, daima Milli Meclis içinde, nüfuzlu ve denetleyici kalmayı tatbiki elzem bir karar saydığını" beyan etmedi. Bilakis, vaziyeti, hükümet teşkiline salahiyettar kılınmasını arzu eder mahiyette görülüyordu. Halbuki, henüz vatan ve milletin tam kurtuluşunun söz konusu olduğu devrin müthiş ve karanlık bir safhasını daha yaşıyorduk.

Müzakereyi neticelendirmedim. Verdiğim bir teneffüs esnasında Fevzi Paşa Hazretleri'ni bahçeye götürdüm. Kendisinin, Fethi Bey ve Kâzım Karabekir

Paşalardan birini hükümet reisliğine seçmekte hakem olmasını rica ettim. Fakat, ikisini aynı zamanda çağırıp, meselenin, şahsi ve basit bir mesele olmadığını ve mesuliyetin vatani ve büyük olduğunu izahtan sonra, açıktan açığa, kendilerine hangisinin daha iyi yapabileceğini vicdanlarına müracaat ederek bizzat söylemeleri talebinde bulunacaktı.

Tekrar toplandık. "Hükümeti, ya Fethi Bey veyahut Karabekir Paşa teşkil edecektir. Müzakerelerin neticesinden bunu anlıyorum. Meselenin hallinde Fevzi Paşa Hazretleri'ni hakem yapalım" dedim. Kabul olundu. Müşir Paşa, Fethi Bey'i ve Karabekir Paşa'yı aldı. Bahçeye çıktılar. İzah ettiğim gibi hareket olunmuş. Fethi Bey, "Ben daha iyi yaparım" demiş. Müşir Paşa da bu kanaatte bulunmuş ve Fethi Bey seçilmiştir. Bu suretle Karabekir Paşa'nın hükümet teşkiline memur edilmesine aracılık fırsatı ortadan kalkmış bulundu.

Padişah köleliğiyle kazanılan iktidar makamı, iktidarsızlığın numunesidir

Efendiler, Ali Rıza Paşa kabinesiyle başladığımız temas noktasına gelelim:

Arz etmiştim ki, hükümet, bize, beyannamesini yayımlanmasından evvel vermediği için, biz de, millete olan beyannamemizi hükümetin görüşünü almaya lüzum görmeden yayımlamıştık.

Bunun üzerine, hükümet, Cemal Paşa vasıtasıyla daha dört maddenin muhtelif vasıtalar ile tamimini lüzumlu görmekte olduğunu, 9 Teşrinievvel'de [9 Ekim'de] bildirdi. Bu maddeler şunlardı:

1) İttihatçılıkla münasebet bulunmadığı,

2) Osmanlı Devleti'nin Harbi Umumi'ye karışmasının doğru olmadığı ve müsebbipleri aleyhinde isimler belirtilmek suretiyle bazı neşriyat icrası ve haklarında kanuni takibat ve cezalandırmanın tertibi,

3) Harp esnasında yapılan her nevi cinayetlerin faillerinin kanuni cezadan kurtulmayacakları,

4) Seçimlerin serbest cereyan edeceği.

Cemal Paşa, bu maddeleri saydıktan sonra, bunların açıklanmasının ve tamiminin dahilen ve haricen birtakım yanlış anlamaların önüne geçeceğinden bahisle, memleketin yüksek menfaatları icabı olarak bilhassa iyi karşılanmasını rica ediyordu *(Vesika: 141)*.

Efendiler, Ali Rıza Paşa kabinesinin ne kadar zayıf ve cılız düşündüğünü ve hakikati görmekteki kısırlığını anlamak için, bu maddeler adeta bir ölçüdür. Devletin içine düştüğü yokoluş uçurumunun derinliğini ve dehşetini görmekten âciz olan zavallılar, bittabi ciddi ve hakiki çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü o ciddi ve hakiki çare, kendilerini daha çok korkutur.

Akıl ve anlayışlarındaki sınırlılık, tabiat ve ahlaklarındaki zaaf ve yozlaşma[1] icabı böyledir.

Çoktan köle olduğuna şüphe kalmamış olması lazım gelen Padişah ve Halife'nin köleliğiyle kazanılabilecek iktidar makamının iktidarsızlığa numune olması tabii değil miydi?

Ferit Paşa'nın yerine geçen Ali Rıza Paşa ve evvelki kabineden kalan ve yeni mesai arkadaşları, Ferit Paşa'nın bıraktığı noktadan başlayarak, onun neticelendirmeye muvaffak olamadığı düşman emellerini takibe ve neticelendirmeye çalışmaktan başka zaten ne yapabilecekti?

Bu, bizce açıkça malum idi. Fakat, tahmin ve takdir buyurulacak birçok sebeplerden ve düşüncelerden dolayı, hazımlı ve sabırlı davranmaktan başka muvaffakiyet çaresi yok idi.

Efendiler, uzlaşmış görünmeyi uygun bulduğumuz bu yeni kabine ile bizim görüşlerimizde mevcut anlaşmazlığın ilk meydana çıkışını görmek için, bu dört maddeye ait düşüncemizi ihtiva eden cevabımızı, Büyük Millet Meclisi zabıtnamelerinin ilk günlerine ait sayfalarında lütfen bir defa daha gözden geçirirsiniz *(Vesika: 142).*

Efendiler, bugünlerde İstanbul'daki matbuat mensupları bir cemiyet teşkil etmişler ve *Tasviri Efkâr, Vakit, Akşam, Türk Dünyası* ve *İstiklâl* gazeteleri namına, 9 Teşrinievvel'de [9 Ekim'de] bazı sorular soruyorlar ve neşriyata esas olacak görüşler talep ediyorlardı. Bunlara, icap eden hususlar ve malumat bildirildi *(Vesika: 143).*

Bu matbuat heyetinin reisi olan Velit Bey'in de kendi gazetesi namına dikkate değer soruları ihtiva eden bir telgrafı vardı. Ona da yaverim vasıtasıyla cevap verdirdim *(Vesika: 144).* Bunları vesikalar arasında okuyacaksınız.

Damat Şerif Paşa milleti zehirliyor

Efendiler, yeni Vekiller Heyeti'ne dahil ve Heyeti Temsiliye'miz delegesi sıfatına sahip bulunan Cemal Paşa ile vuku bulan ve bulmakta olan haberleşmelerimiz, yüksek heyetinize, Dahiliye Nezareti makamını işgal etmiş bulunan Damat Mehmet Şerif Paşa'dan bahsetmeyi geciktirdi.

Biz, yeni kabine ile uzlaşma zemini ararken, Şerif Paşa, çoktan milleti zehirlemeye başlamış bulunuyordu.

Nezarete geçtiğini ilk tebliğ eden 2 Teşrinievvel [2 Ekim] tarihli tamimi muhteviyatı hatırlanırsa, orada şu cümlelere tesadüf edilir:

"Millet fertlerinin tam bir dayanışma ve birlik halinde olması devletin hakiki menfaatları icaplarından bulunduğu halde, bir müddettir memleket dahi-

1 "Yozlaşma" sözcüğünün aslı olan "tereddi" sözcüğü *Nutuk*'un 1927 basımlarında yanlışlıkla "tereddüdü", 1934 basımında ise "tereddüt" şeklinde yer almıştır. Eski yazıda "tereddi" ile "tereddüdü" sözcükleri arasında birinde tek diğerinde iki "d" bulunması bakımından fark vardır. Yanlış dizildiği anlaşılıyor. (Y.N.)

linde nifak ve şikak[1] eserleri görülmesi, müşkülatın bir kat daha artmasına sebep olmak itibariyle pek ziyade esef vericidir."

"... Muvaffakiyet... Hükümetin telkinlerine uymakla, memleket menfaatlarına zararlı hareketlerden kaçınmakla hasıl olacağından, hemen merkeze ve bağlı yerlere bu dairede tavsiyelerde bulununuz." *(Vesika: 145)*

Efendiler, Damat Ferit Paşa'dan daha akıllı olduğu rivayet edilen Damat Şerif Paşa, pek acemice işe başlamış oluyor. O tarihlerde İstanbul'da bizi asi, serkeş, bir[2] "sempl solda" (simple soldat)[3] olarak gören bazı romancılar gibi, Damat Paşa da, bizi, ancak ahmakları aldatabilecek aklınca, gafil ve araştırmaz farz ediyordu galiba!..

Halbuki biz, hemen Nazır Paşa'nın alçakça maksadını anlamış ve daha uyanık bir vaziyet almış bulunuyorduk. Şerif Paşa, bizim faaliyet ve harekâtımızı ve Ferit Paşa kabinesini düşürmek için milletçe tatbik olunan icraatı, memlekette nifak ve şikak eserleri olarak vasıflandırıyor ve pek ziyade teessüf ediyor.

Hükümetin telkinlerine uymak ve zararlı hareketlerden kaçınmak telkinini hemen bütün memlekete yaymak için acele ediyor.

Bir de, efendiler, hükümetin, Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif imzasıyla yayımlanan beyannamesinin birkaç noktasına hep beraber göz gezdirelim *(Vesika: 146)*:

"Mevcut Vekiller Heyeti mütecanistir."[4] Çok doğrudur. Bu yön bütünüyle açığa çıkacaktır.

"Esas hatlarda fikir birliği içindedir. Hiçbir fırkaya mensup değildir. Muhtelif siyasi grupların hiçbirine dahi eğilim göstermiyor. Hepsinden manevi yardım bekliyor."

Bu cümlelerden çıkan mana açıktır. Hükümet, milli teşkilat ve onu idare eden Heyeti Temsiliye ile beraber değildir. Hatta eğilimi dahi yoktur. İtilâf ve Hürriyet Fırkası'ndan, Muhipler Cemiyeti'nden, Kızıl Hançercilerden, Nigehbancılardan ve diğer mevcut olan cemiyetlerden ne kadar yardım bekliyorsa, bizden de ancak o kadar... Cemal Paşa vasıtasıyla bizi meşgul etmeye ve aldatmaya yönelik telgraflar muhteviyatı hep yalandır.

Sonra efendiler, şu cümleyi okuyalım: "Memleket mukadderatının milletin vekilleri aracılığıyla tayini başlıca emelimizdir."

Bundan çıkan mana da şudur: Sıvas'ta birkaç kişi toplanmış, millet namına söz söylüyor, milletin mukadderatıyla alakadar oluyor. Heyeti Temsiliye diye bir de unvan takınarak millet ve memleketin -vazifeleri olmadığı halde-

1 Nifak ve şifak: Bozgunculuk ve uyuşmazlık. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "bir" sözcüğü 1934 basımında yoktur. (Y.N.)
3 Simple soldat: Basit asker. (Y.N.)
4 Mütecanis: Bir cinsten olan; homojen. (Y.N.)

işlerine karışıyorlar. Bunların sözünü dinlemeyiniz. Çünkü bunlar milletin vekilleri değildir!

Hükümet, bu beyannamede, şu suretle barış hakkındaki görüşünü de izah ediyor: "Vilson[1] prensiplerinden hakkıyla istifade olunarak, Osmanlı Devleti'nin birlik halinde ve Padişah'ının etrafında toplanmış bağımsız bir devlet olarak devamlılığının temini için hiçbir teşebbüsten geri durulmayacaktır."

Yeni kabine, bu görüşlerinde muvaffak olacaklarına dair şu teyit edici fikri gösteriyor: "Zaten büyük devletlerin hakkaniyet hisleri ve hakikaten gittikçe açıklık kazanmakta olan Avrupa ve Amerika kamuoyunun ılımlılıktan yana oluşu da bu konuda güven vermektedir."

Efendiler, bütün bu fikirler, Ferit Paşa kabinesinin Padişah lisanıyla yayımladığı beyanname muhteviyatının harfi harfine aynı değil midir?

Bu tarz beyannameler yayımlanmasından maksat, milleti aldatmak ve miskinliğe geri döndürmek değil midir?

Hangi hakkaniyetten bahsolunuyor? Hangi ılımlılık taraftarlığından dem vuruluyor? Bunların asılları var mıydı? Memleketin, merkezinden itibaren her yerdeki yabancı tezahüratı, hakikatte bunun aksini ispat edecek fiili ve apaçık delilller değil miydi?

Hakikatte Vilson, prensipleriyle beraber sahneden çekilmiş ve Osmanlı memleketi kısımlarının Suriye'de, Filistin'de, Irak'ta, İzmir'de, Adana'da ve her yerde işgaline seyirci bulunmuyor muydu?

Bu kadar kati yokoluş belirtileri karşısında, aklı, anlayışı, vicdanı olan adamların, kendilerini aldatmalarına ihtimal verilir mi? Bu gibi adamlar, hakikaten kendilerini aldatacak kadar ebleh olurlarsa, onların memleket mukadderatını idare etmelerine, aklı eren, acı hakikati görenler tahammül edebilir mi? Eğer bu adamlar hakikati biliyorlar ve kendilerini aldatmıyorlarsa, milleti aldatarak koyun sürüsü halinde düşmanın pençesine bırakmaya canla başla çalışmalarına ne mana verilebilir?

Bu yönlerin düşünülmesiyle verilecek hükmü kamuoyuna bırakırım.

Yegâne kabahatimiz

Efendiler, hükümetin beyannamesinin manasızlığına ve ihtiva ettiği fikirlerin sakatlığına rağmen, biz Heyeti Temsiliye namına aynı tarihte, 7 Teşrinievvel [7 Ekim] günü, yeni kabineyi desteklemeye karar veriyoruz. Yeni hükümet ile milli emeller arasında tam bir uzlaşma hasıl olduğunu millete müjdeliyoruz ve her tarafta hükümet işlerine asla müdahale edilmemesini temin ve hükümet kuvvet ve icraatını tahkim edecek tedbirler alıyoruz. Dahil ve hariçte tam birlik olduğunu fiilen ispat edecek vaziyet alıyoruz. Özetle, memleketin selametinin teminini saflık ve samimiyetle düşünenlerin, aklen ve vicdanen yapmaya mecbur ol-

1 Wilson. (Y.N.)

dukları -hatıra gelebilen- her şeyi yapmaya çalışıyoruz. Bir an evvel mebusların seçilmesini temin için teşviklerde ve tavsiyelerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Milli teşkilatı lağvetmiyoruz ve Heyeti Temsiliye'yi fesheylemiyoruz. Yegâne kabahatimiz budur.[1]

Damat Ferit Paşa'dan sonra, diğer bir damat paşanın etrafında, sadrazam diye, nazır diye toplanmış birtakım beyinsizleri, alçak bir padişahın alçakça fikirlerini kolaylıkla tatbikte serbest bırakmayacağımızı hissettiriyoruz.

Delegemiz Cemal Paşa, bizim, kabine hakkında iyi fikir ve itimadımızı temin için her çareye başvurmaktan geri durmuyor, Ahmet İzzet Paşa'ya da kabineyi temize çıkarttırarak mevcudiyetimizin silinmesi lüzumuna dair nasihatler verdiriyordu.

Ahmet İzzet Paşa'nın nasihatnamesi

Hakikaten, Ahmet İzzet Paşa'nın şifre dahilinde kalan imzasıyla, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan 7/8 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli şöyle bir telgraf almıştık:

Harbiye'den, 7/8 Teşrinievvel [Ekim] 1919

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yeni kabinede çoğunlukla mevcut olan eski ve samimi arkadaşlarımı ziyaret ederek ahvali soruşturmuş ve fikir alışverişinde bulunmuş idim. Öğrendiğim bazı ahval üzerine, millet ve memleketin hayati menfaatları endişesiyle ve aramızda kurulu olan dostluk bağlarına ve asker kardeşliğine güvenerek, aşağıdaki fikirleri hemen bildiriyorum:

Birkaç aydan beri memleketin içine düştüğü istila ve yokoluş tehlikesinin önüne geçilebilmek hususunda, şimdiye kadar Kuvayi Milliye ve milli harekâtın faydalı tesirleri herkesçe tasdik edilmektedir.

Yalnız, bu hizmetin neticelerini toplamanın, bundan sonra hâkimane ve kanuni bir idarenin tesisine bağlı olduğu da, görenlerce su götürmezdir. Artık hükümet ve milletin ikilikten ayrılarak tam bir birlik şekli göstermesine, âcizane fikrimce acil ve kaçınılmaz ihtiyaç vardır. Kabineyi teşkil eden zevatın iyi niyetlerinden ve ılımlı fikirlerinden herkesin emin olduğuna itimat ediyorum. Hiçbir kabinenin memuriyetinin devamına imkân bırakmayacak bir dahili vaziyet ve halin, harici siyaset üzerine olabilecek uğursuz tesirleri izaha muhtaç değildir. Bir an evvel mebusların seçilmesi ve Meclis'in toplanması için, hükümeti seniyece seri tedbirler alınmaktadır. Vatanın muhafazası hususundaki civanmerdane azim ve niyetlerinin, hükümet erkânınca nasıl karşılanacağı, bugünkü beyannameden anlaşılacağından iyi niyetle fikir birliği hasıl olacağına emniyetim berkemaldir.

Ancak, bu sabah nezdi âcizaneme gelen ahvale vâkıf ve güvenilir bir zat, Kütahya ve Bilecik taraflarında hoşa gitmeyen bazı ahvalin ortaya çıktığından bahseylemiştir. Bizi, fetret ve anlaşmazlığa sevk etmek için hariç ve dahilden birçok teşvikler ve tahrikler vuku bulacağı tahmin ve teslim edileceği tabiidir. Diğer taraftan, dün vekillerden

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu cümlenin altı çizilidir. (Y.N.)

bir zatın gösterdiği Kastamonu Vali Vekili'nden gelen bir telgrafname ile de, bazı memurların tayini ve cezalandırılması gibi hususlarda merkezi hükümete adeta emredilmek isteniliyor idi. Bu gibi haller, devleti bu derekeye getirmiş olan ve nezdinizde dahi ne derece reddolunduğu beyanname ve yemin metinlerinde memnuniyetle görülen sakat idareyi aynen taklit demek olacağından, bu gibi adamlara hareket ve faaliyet fırsatı verilmemesini, teslim edilmiş olan uyanıklığınızdan ve anlayışınızdan ümit ederim. Özetle, artık memlekette birliğin teminini ve esas kanunlar dairesinde hükümetle bağ kurulmasını büyük bir samimiyetle ve serian tavsiye ve rica ederim (Ahmet İzzet).

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgrafa, mümkün olduğu kadar hiçbir hususi fikir ve his belirtmemeye çalışarak mülayim ve hatta güven verici bir cevap vermek uygun görüldü. Cevap budur:

Şifre — Sıvas, 7/8 Teşrinievvel [Ekim] 1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C. 7/8.10.1919
"Ahmet İzzet Paşa Hazretleri'ne"
Yüksek fikirleri, layık olduğu ehemmiyetle nazarı dikkate alındı. Milli harekâtın tesirleri hakkındaki iyi anlayışa teşekkür olunur. Bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra dahi vaki olan milli hizmetlerin hakimane bir tarzda devam ettirileceğine ve kanuni bir idarenin tamamen kurulmasına bütün mevcudiyetimizle çalışılacağına itimat buyurulmasını rica ve çünkü mesai gayemizin kanuni bir devre açılmasına yönelik bulunduğunu arz ederim. Elhamdülillah hükümet ile millet, görüşlerinde tam bir uzlaşma hasıl eylemiş olduklarından, bundan böyle devam edeceğinden emin bulunduğumuz karşılıklı samimiyet ve tam birlik şeklini millet ve memleketin menfaatlarına kefil olacak surette gösterecektir.

Yanlış harekât ve siyaseti herkesin malumu olan Ferit Paşa kabinesine milletin boyun eğmemesi ve emellerine ve faaliyetlerine katılmaması, harici siyasetimiz üzerinde hiçbir uğursuz tesir bırakmayıp, bilakis, Ferit Paşa kabinesinin sebebiyet verdiği bütün uğursuz tesirleri bertaraf etmiş ve şükre ve övülmeye değer olan bugünkü müsait siyasi vaziyetimizi temin eylemiştir.

Milletin itimadına mazhar bugünkü kabine ile birlik halinde bulunmanın, dahili vaziyetimizi, harici siyaset üzerinde en faydalı ve tesirli bir amil kılacağına şüphe yoktur. Fevkalade hadiselerden olarak bazı yerlerde arzu edilmeyen bazı vakaların ortaya çıkması, kaçınılması mümkün olmayan zaruri ve tabii ahvaldendir. Bilhassa Kütahya ve Bilecik ve Eskişehir gibi mevkilerin ve bu mevkilerdeki masum ve mağdur halkın altında bulunduğu baskı ve tahkir lütfen ve insafla bir an düşünülürse, şikâyet sebebi olarak görülen ahvalin ne derece haklı olduğu en küçük bir değerlendirme ile sabit olur. Buralardaki acı ve esef verici vaziyetin de sebebinin eski hükümetin miskinane tavrı olduğu düşünülünce, tariz ve hatalı bulma hedefine milli harekâ-

tın konulması haksızlık olur inancındayım. Kastamonu Vali Vekili'nin devletlerince görülen telgrafnamesinden onu da mazur görmenizi rica edeceğim. Çünkü bu tarzda müracaat yalnız Kastamonu'dan değil, daha bazı yerlerden de vaki olmuş ve yeni kabinenin tereddütlü gibi görünen baştaki tavrı bir iki gün daha devam etseydi, bu nevi müracaatlar memleketin her köşesinden yağacaktı. Bundan böyle bu gibi hallere katiyen meydan verilmemesi için icap eden her türlü tedbirler alınacak ve tesirler icra edilecektir ve yüksek tavsiyeleri üzere, tam birliğin temini ve esas kanunlar dairesinde hükümetle samimi bağların tesisi için tam bir samimiyet ile mesai sarf edilecektir. Hürmet ve tazim ile ellerinizden öperim, Efendim.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa cumhuriyet yapılacağını keşfediyor

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa'nın yazdığı nasihatname ve verdiğimiz cevabın okunması bir hatıramı canlandırdı. Milletin nazarında ve tarihte kayıtlı kalması için onu da söylemiş olayım:

Ali Rıza Paşa, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder. Sohbet esnasında aleyhimde birtakım münasebetsiz sözler söyler ve bu sözlere mühim bir keşfini de ilave eder: "Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!" diye bağırır. Doğrusunu isterseniz efendiler, Makedonya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Orduları Başkumandanı Ali Rıza Paşa'nın aslanlardan meydana gelen koskoca Türk ordularını mahv ve perişan ettirdikten ve kıymetli Makedonya topraklarını düşmanlara terk edip bağışladıktan sonra, devletin en müşkül anında, Vahdettin'in emellerinin hizmetkârı olmak için icap eden vasıfları kazanmış olduğuna ve bu meşhur ordular başkumandanının, bu defa kendine en mahir yardımcı olarak eski erkânıharbiye reisini Harbiye Nezareti'ne getirmeyi düşüneceğine, tabii nazarıyla bakılabilirdi. Fakat milli teşebbüslerin cumhuriyeti hedeflediğini bu kadar sürat ve kolaylıkla his ve idrak etmesini takdir etmemek mümkün değildir.

Efendiler, bana bu malumatı veren, hikâyeyi bizzat İzzet Paşa'nın ağzından işiten, çok muhterem ve içimizde hazır bir arkadaştır.

Salih Paşa Heyeti Temsiliye ile temas için geliyor

Efendiler, Cemal Paşa, 9 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli bir şifre ile, Heyeti Temsiliye ile yakından temas etmek üzere, Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın hareketinin uygun görülmekte olduğunu bildirdi. Fakat, Salih Paşa biraz rahatsız olduğu için görüşme mahallinin mümkün mertebe yakın olması ve İstanbul'dan deniz yoluyla hareketinin münasip düşünüldüğü açıklandıktan sonra Heyeti Temsiliye'den kimlerle ve nerede görüşmelerinin tasavvur olunduğunu sordu.

10 Teşrinievvel'de [10 Ekim'de] verdiğimiz cevapta, görüşme mahalli olarak Amasya'yı tespit ettik. Görüşmek üzere, Heyeti Temsiliye'den benimle beraber Rauf ve Bekir Sami Beyler gidecekti. Bunu da bildirdik. Salih Paşa'nın İstanbul'dan hangi gün hareket edeceğinin ve Amasya'ya hangi gün ulaşabileceğinin vaktü zamanıyla bildirilmesini rica ettik.

Efendiler, memleketin her tarafında, milli teşkilatın genişletilmesi ve sağlamlaştırılması faaliyetine devam ediyorduk. Aynı zamanda mebus seçimlerini temine ve hızlandırmaya çalışıyor ve bu husustaki görüşlerimizi de icap edenlere bildiriyor ve bazı zevatı tavsiye dahi ediyorduk. Ancak Cemiyet namına aday göstermemeyi prensip kabul etmekle beraber, mebus olmak teşebbüsünde bulunanların, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti esaslarını ve kararlarını iyi karşılamış zevattan olmasını pek ziyade arzu ediyor ve bu gibi zevatın kendiliklerinden Cemiyet namına adaylıklarını koymaları lüzumunu da ilan ediyorduk.

11 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde, bu arz ettiğim hususlara dair yeniden bazı emirler verdik *(Vesika: 147, 148, 149).*

Milli emellere hizmet eden memurların birer suretle naklolunmaları ve değiştirilmeleri, milli emellere muhalefetlerinden dolayı millet tarafından kovulan memurların memuriyet sıfatlarını muhafazada devam olunması yüzünden, bazı yerlerden, yeni kabine ile uzlaşmamızın manasının anlaşılamadığı tarzında tarizler gelmeye başladı. Bu hususu, 11 Teşrinievvel'de [11 Ekim'de] Cemal Paşa'ya yazarak, kabinenin nazarı dikkatini çekmek istedik.

Askerî Nigehban Cemiyeti

Bir de efendiler, malumunuzdur ki, İstanbul'da *Askerî Nigehban Cemiyeti* diye bir fesat heyeti türemişti. Bu heyetin o zamanki malumata nazaran başında bulunanlar, Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlıktan dolayı atılmış Erkânıharp Miralayı Refik Bey, eski Halâskâr Grubu'ndan Binbaşı Kemal Bey, Bandırma eski Sevkıyat Reisi Topçu Binbaşılarından Hakkı Efendi ve henüz bu cemiyetle bağını koparıp koparmadığı malum olmayan atılmış Erkânıharp Binbaşılarından Nevres Bey gibi suçları yüzünden ordudan atılmış veya emekliye sevk edilmiş kimseler ile, ahlaksızlıklarıyla tanınmış az sayıdaki şahıslardan ibaret bulunmakta idi.

İşte bu cemiyet, *İkdam* gazetesinin 23 Eylül 1919 tarih ve 8123 numaralı nüshasında bir muhtıra yayımlamıştı. Bu cemiyet, bu muhtırasıyla, kendilerine vatan ve milletin bekçisi süsünü vermek istiyordu. Cevat Paşa'nın Harbiye Nezareti zamanında, bu cemiyet hakkında takibata başlanılmıştı. Değişikliklerden dolayı arkası kesildi.

Bu cemiyetin mevcudiyeti ve faaliyeti ordu mensuplarının asabiyetini tahrik ediyordu. Heyeti Temsiliye'ye müracaatlar başlamıştı.

12 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan, kendi muvaffakiyeti bakımından, bu fesat kaynağının kökünden sökülüp atılmasını ve mensuplarının şiddetle cezalandırılmalarını ve icraatın orduya tamimini rica ettim *(Vesika: 150)*.

Cemal Paşa'dan 14 Teşrinievvel'de [14 Ekim'de] aldığım "bu, kati, kararlaştırılmıştır" *(Vesika: 151)* şeklindeki kısa ve kati telgrafı 15 Teşrinievvel'de [15 Ekim] bütün orduya özel olarak bildirdim *(Vesika: 152)*.

Fakat, Cemal Paşa'nın bu kati kararının hiçbir vakit tatbik olunduğunu hatırlayamıyorum.

İşgali, kınanmaya değer bulmayan bir siyaset

Efendiler, hatırlarsınız, İngilizler, Merzifon ve müteakiben Samsun'u tahliye eylemişlerdi. Bu münasebetle ve Ferit Paşa kabinesinin düşmesi üzerine, Sıvas ahalisi fener alayı yaptı, tezahüratta bulundu. Birtakım nutuklar verildi. Bu sırada halk da "kahrolsun işgal" diye bağırdılar. Sıvas'ta yayımlanan *İradei Milliye* gazetesi, bu hadiseyi olduğu gibi yazdı. Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, bu gazetenin istihbaratına atfen, Sıvas vilayetine yaptığı bir tebliğde "'Kahrolsun işgal' tarzındaki yazılar, hükümetin mevcut siyasetine uygun değildir" diyordu.

Bu ne demektir, efendiler? Hükümet, işgali kınanmaya değer bulmayan bir siyaset mi takip ediyordu? Yoksa, "kahrolsun işgal" dedikçe, memleketi daha ziyade işgale mi sebebiyet verilecekti? İşgal ve tecavüz karşısında, milletin sükût ve sükûnetini muhafaza etmesi, işgalden mütehassis olmuş görünmemesi mi akla ve siyasete uygun idi?

Böyle sakat ve hayvanca bir düşünce, yokoluş ve çöküş uçurumuna kadar tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete esas olabilir miydi?

İşte bu münasebetle, 13 Teşrinievvel [Ekim] 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdığım bir telgrafta, "vatanın kısmen tahliyesini idrak eyleyen milletin, bu tarzda, hatta daha bariz bir surette hissiyatını açığa vurmasını pek uygun ve makul gördüğümüzü" ve "milletin hakiki hissiyatına dayanarak hükümetin bu haksız işgalleri resmi siyaset lisanı ile ret ve Mütareke hükümlerine aykırı, bugüne kadar vuku bulmuş müdahaleleri protesto ve tamirlerini talep eyleyeceğini beklemekteyiz" dedikten sonra, "bu vesile ile hükümetin takip ettiği siyasette Heyeti Temsiliye'ce henüz malum olmamış yönler varsa aydınlatılmasını" rica ettim *(Vesika: 153)*.

Delegemiz ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın cevabı çok enteresandır *(Vesika: 154)*. 18 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli olan bu cevapta, şu cümlelerin ihtiva eyledikleri manalar dikkat çekicidir: "Milli emeller dairesinde işleri yürütme mesuliyetini yüklenen merkezi hükümet, harekât ve icraatında si-

yasi icapları kollamak, yabancılara karşı daha misafirperverce ve mülayimce hareket eylemek mecburiyetinde"dir.

Süngülerini milletin kalbine saplayan yabancıları misafir sayan bir Harbiye Nazırı

Efendiler, Rıza Paşa kabinesi ve o kabinede Harbiye Nazırı olan zat, aziz vatanımızı işgal eden, süngülerini milletin canevine saplayan yabancıları misafir kabul ediyor ve onlara misafirperverce ve mülayimce harekette mecburiyet görüyor! Bu ne düşüncedir, bu ne kafadır? Milli emeller bu mu idi?

Harbiye Nazırı, "Bilhassa milli teşebbüslerin kötü yorumlanmasına dair faaliyetlerin henüz kuvvetten düşmediği şu zamanlarda işaret eylediğim ihtiyatkârlıkların yersiz olmadığı tasdik buyurulur" inancında olduğunu söyleyerek, milli teşebbüslerin zarar vermiş olduğunu ima ediyor ve bu yüzden hasıl olan fenalığı tamir için tedbirlerinin yersiz olmadığını bize de tasdik ettirmek maharetini göstermeye çalışıyor.

Harbiye Nazırı, telgrafnamesini şu cümle ile tamamlıyor: "Rüştünü eserleriyle ispat etmiş olan asil milletin itimadına sahip bulunan mevcut hükümet, vaki olan icraatında serbest kaldıkça harice karşı daha fazla sözünü dinletebileceği aşikâr olduğundan, muhterem Heyeti Temsiliye'den hükümetin icraatını daha ziyade desteklemelerini rica ederim."

Efendiler, Cemal Paşa, hakikaten mühim noktalara temas ediyor: Evvela, milletin rüştünü ispat ettiğini söyleyerek, bizim, millet namına yol göstermemize ve uyarmamıza ihtiyaç olmadığını ima ediyor ve bununla bizi millet indinde fuzuli birtakım müdahaleciler olarak görüyor. İkincisi; bizim, hükümeti serbest bırakmadığımızı ve bu yüzden harice karşı sözünü dinletmeye mâni teşkil eylediğimizi ifade ediyor.

Efendiler, asil milletimizin rüştünü ispat eden eserler, Erzurum, Sıvas Kongreleri ve bu kongrelerde aldığı kararlar ve bu kararların tatbikine çalışmak sayesinde birlik ve dayanışma sağlamaya başlaması ve Sıvas Kongresi'ni yapanları imhaya kalkışan Ferit Paşa kabinesini düşürmek gibi fiiller ve hareketler ve teyakkuzdu.

Bu kadarla yetinmek, bütün bu harekât ve faaliyette olduğu gibi, bundan sonra da millete rehberlikte bulunmak vicdani vazifesinden vazgeçerek hükümeti serbest bırakabilmek, ancak bir şartla mümkün olabilirdi. O da, serbest olmaya liyakati tahakkuk edecek, Millet Meclisi'ne dayalı milli bir kabinenin, memleket ve milletin mukadderatına hakkıyla kefil olduğuna kanaat idi. Milletin "Kahrolsun işgal" şeklindeki şikâyet çığlığını boğmaya çalışan, hissiz ve idraksiz insanlardan meydana gelen, hayvan ve içinde hain bulunan bir heyetin, ahmakça ve cahilce ve miskince hareketlerinin seyircisi kalmak, akıl, izan ve hamiyet sahibi olanlardan talep olunabilir miydi?!

Bir de efendiler, Cemal Paşa "Milletin itimadına sahip bulunan mevcut hükümet" sözüyle pek büyük ve aleni bir yalan söylüyordu. Milletin hükümete itimadı henüz tahakkuk etmemişti. Bu söz, ancak ve hiç olmazsa, Millet Meclisi huzurunda kabine güvenoyu aldıktan sonra telaffuz olunabilirdi. Halbuki henüz Millet Meclisi'nin üyeleri bile seçilmiş değildi.

Harbiye Nazırı, bu sözü telaffuz ettiği dakikada, yalnız bir zatın itimadına sahip bulunuyorlardı. O zat da, devlet riyasetini kirletmekte bulunan hain Vahdettin idi.

Heyeti Temsiliye'nin kendileriyle uzlaşmaya lüzum görmüş olmasını, millet namına itimat kazanmak gibi kabul etmek istiyor ve maksatları bu idiyse, milletin kendilerine itimadına vasıta olan bu heyeti aradan çıkarmaya çalışmaya ihtiyaç nedendi?

***

Milli teşkilat genişliyor ve kuvvetleniyor

Efendiler, Ferit Paşa hükümetinin düşmesi, memlekette bazı tereddütlü görünen mahallerin de hissiyat ve maneviyatı üzerinde iyi tesir yaptı. Her tarafta, üst seviyedeki mülki memurlar ve askeri reisler başta olmak üzere, teşkilata hız verildi.

Ali Fuat Paşa, batı vilayetlerinin hemen hepsiyle alakadar oldu. Bizzat, Eskişehir, Bilecik ve daha sonra Bursa havalisinde dolaşmak ve icap edenlerle haberleşmek suretiyle çalışılıyordu.

Balıkesir'de bulunan Miralay Kâzım Bey (Meclis Reisi Kâzım Paşa) o havalide milli teşkilat ve askeri tertibat ile alakadar ve meşgul idi.

Bursa'da Miralay Bekir Sami Bey, 8 Teşrinievvel'de [8 Ekim'de] Ferit Paşa'nın adamı olan valiyi İstanbul'a göndererek, Kongre kararlarını tatbike başlatmış ve bir merkezi heyet teşkil ettirmişti.

Milli teşkilat ile uğraşıldığı kadar, mebus seçimleri ile de büyük bir alaka ile uğraşılıyordu.

Memlekette, bütün milli teşkilatın aynı unvan altında Heyeti Temsiliye'ye bağlılığı esası takip olunuyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyon Karahisarı havalisinde teşkilatın sağlamlaştırılması ve Aydın, Konya, Bursa, Karesi mıntıkalarının irtibatının kolaylaştırılması bakımından tedbirler alınıyordu. Batı cepheleri hakkında Harbiye Nezareti aydınlatılmaya ve hükümetçe ne gibi icraat ve tertibat düşünüldüğü de sorularak, hükümetin alakası çekilmeye çalışılıyordu.

Efeler tarafından idare olunan Aydın Cephesi kısımlarına bir kumandan göndermek hususu düşünülmeye başlandı. 14 Teşrinievvel'de [14 Ekim'de] işgal altındaki mahallerde gizli milli teşkilat yapılması için Fuat Paşa'ya ve Afyon Karahisarı'nda 23. Fırka Kumandanı Ömer Lûtfi Bey'e yazıldı. Bununla beraber, bu tarihlerde henüz bazı yerlerde maksadın tamamen anlaşıla-

madığı görülüyordu. Mesela, Reddi İlhak heyetlerinin kendi namlarına tebligatta bulunmakta olduğu ve 10 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde, Reddi İlhak Cemiyeti Reisi imzasıyla, Teşrinievvel'in [Ekim'in] yirmisinde bir büyük kongre toplanacağı ve bu kongreye iki delege gönderilmesi vilayetlerden talep ediliyor ve birtakım tedbirler icrası bildiriliyordu.

Bir taraftan, Karakol Cemiyeti'nin de, İstanbul'dan başka, Bursa havalisinde de faaliyette bulunduğu anlaşıldı.

Bu karışıklığın önüne geçmek için icap eden tedbirler alındı. Bilhassa Ali Fuat Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e, Bursa Heyeti Merkeziyesi'ne icabı gibi yazıldı *(Vesika: 155)*.

İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti de, düşmanlarla beraber Anadolu'da karşı teşkilat yapmak üzere yetmiş beş kişi kadar göndermiş, bu haber alındı. Kolorduların nazarı dikkati çekildi.

İstanbul'da gizli çalışmaya karar verildi. Trakya'ya teşkilatın genişletilmesi için Cafer Tayyar Bey vasıtasıyla talimat verildi.

Meclisi Mebusan'ın toplanacağı yer

Efendiler, mebusların seçilmesine çalışırken, bir taraftan da Meclisi Mebusan'ın nerede toplanabileceği fikri kafamızı meşgul ediyordu. Hatırlayacaksınız ki, Erzurum'dan, Refet Paşa'nın bu meseleyle alakalı bir telgrafına cevap verirken "Meclis toplanmalı, fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da!" demiştim. Hakikaten, ben, Meclis'in İstanbul'da toplanması kadar mantıksız ve maksatsız bir hareket tasavvur edemiyordum. Ancak, bu hususta salahiyettar olanları ve kamuoyunu bu hakikate meylettirmedikçe, fikrimizin fiil mevkiine geçmesi mümkün değildi. İstanbul'da toplanmanın sakıncalarını tabii bir surette açıkça ortaya koymak icap ediyordu. Bu maksatla, milli maksatları Rumlara ve yabancılara karşı Hıristiyanlar aleyhinde göstermek hususunda Ali Kemal ve Mehmet Ali Beylerin faaliyeti, Ermeni Patrikhanesi'nde yapılan toplantılar ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın teşebbüsleri üzerine, Harbiye Nazırı vasıtasıyla merkezi hükümetin nazarı dikkatini çektik.

13 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde, Meclisi Mebusan'ın açılışından sonra, Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin nasıl bir siyasi vaziyet alması fikrinde bulunduğunu, Cemal Paşa vasıtasıyla hükümetten sorarken, Meclisi Mebusan'ın Dersaadet'te toplanmasında ne gibi siyasi teminat elde edilmesinin düşünüldüğünü de sorduk. Aynı tarihte, Meclisi Mebusan'ın Dersaadet'te selametinin temini için, ne gibi emniyet ve müdafaa tertibatına girişmenin tasavvur olunduğunu ve ne yapılmak lazım geldiğini, İstanbul'da teşkilatımızın heyeti merkeziyesinde bulunan ve Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı olan Miralay Şevket Bey'den sorduk.

***

Amasya mülakatı Efendiler, hatırınızdadır ki, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya'da bir görüşme kararlaştırılmıştı. Nazır Paşa ile, hükümetin harici siyaseti ve dahili idaresi ile ordunun geleceğine ait esaslar üzerinde görüşülmek ihtimali vardı. Bu sebeple daha evvel kolordu kumandanlarının fikir ve görüşlerini bilmek, bence pek faydalı idi.

14 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli şifremde, kolordu kumandanlarının bu üç noktaya ait fikirlerini rica ettim. Kumandanların raporlarını vesikalar arasında okursunuz *(Vesika: 156)*.

Salih Paşa, 15 Teşrinievvel'de [15 Ekim'de] İstanbul'dan hareket etti. Biz de 16 Teşrinievvel'de [16 Ekim'de] Sıvas'tan hareket ettik. 18 Teşrinievvel'de [18 Ekim'de] Amasya'da bulunduk.

Salih Paşa'ya, uğrayacağı iskelelerde milli teşkilat tarafından parlak karşılamalar yapılması ve tarafımızdan "hoş geldiniz" denilmesi hakkında talimat verilmişti *(Vesika: 157)*.

Biz de, Amasya'da, bizzat pek büyük tezahüratla kendisini karşıladık.

Salih Paşa ile Amasya'da 20 Teşrinievvel'de [20 Ekim'de] başlayan müzakerelerimiz 22 Teşrinievvel'de [22 Ekim'de] son buldu. Üç gün devam eden müzakereler neticesinde, ikişer nüsha olmak üzere beş kıta protokol tanzim edildi. Bu beş kıta protokolden üçü -Salih Paşa nezdinde kalanlar bizim tarafımızdan ve bizde kalanlar Salih Paşa tarafından- imza edildi. İki kıta protokol gizli sayılarak imza edilmedi.

Amasya görüşmesi neticesi olan kararlar kolordulara da bildirildi *(Vesika: 158)*.

Efendiler, bu münasebetle bir noktayı belirtmek isterim. Bizce, milli teşkilatın ve Heyeti Temsiliye'nin, merkezi hükümet tarafından resmen tanınmış bir siyasi mevcudiyet olduğunu ve müzakerelerimizin resmi ve neticelerinin riayeti gerekli olarak iki tarafça resmen taahhüt edilmiş bulunduğunu teyit ettirmek esastı.

Dolayısıyla, müzakerelerin neticelerine ait zabıtların protokol olduğunu kabul ettirmek ve merkezi hükümetin delegesi olan Bahriye Nazırı'na imza ettirmek mühimdi.

21 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli protokol muhteviyatı, denilebilir ki, hemen tamamıyla Salih Paşa'nın teklifleri olup, kabulünde beis görülmeyen birtakım maddelerden ibarettir *(Vesika: 159)*.

22 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli ikinci protokol, uzun süren bir müzakere ve münakaşanın zaptının özetidir.

Bu müzakerede, iki tarafın hilafet ve saltanat hakkında karşılıklı teminatına ait tafsilatına dair bir girişten sonra, Sıvas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 tarihli beyanname maddelerinin görüşülmesine başlandı.

1. Beyannamenin birinci maddesinde, tasavvur ve kabul olunan sınırın en asgari bir talep olmak üzere elde edilmesinin temini lüzumu müştereken kabul edildi.

Görünüşte Kürtlerin bağımsızlığı maksadı altında yapılmakta olan bozgunculuğun önüne geçmek hususu uygun görüldü. Halen yabancı işgali altında bulunan bölgelerden Kilikya'yı, Arabistan ile Türkiye[1] arasında bir "eta tampon"[2] vücuda getirmek maksadıyla anavatandan ayırmak arzusunda bulunulduğu söz konusu edildi. Anadolu'nun en koyu Türk muhiti ve en mahsuldar ve zengin bir mıntıkası olan bu kıtanın hiçbir suretle ayrılmasına razı olunmayacağı, Aydın vilayetinin de aynı katiyetle (ve öncelikle) vatanın ayrılmaz bir parçası olduğu esası umumiyetle kabul edildi.

Trakya meselesine gelince: Burada da, görünüşte bağımsız bir hükümet ve hakikatte bir sömürge tesisi ve bu halde Doğu Trakya'dan dahi Midye-İnoz[3] hattına kadar olan mıntıkayı bizden ayırmak arzusunda bulunulmak ihtimali göz önünde tutuldu. Fakat Edirne'nin ve Meriç sınırının, bağımsız bir İslam hükümetine ilhak edilmek için dahi olsa, hiçbir suretle terkine rıza gösterilmemesi esası müştereken tasvip edildi. Bununla beraber, bütün bu madde muhteviyatı hakkında Meclis'in vereceği en son karara bittabi itaat olunacaktır, dendi.

2. Beyannamenin dördüncü maddesinde gayrimüslim unsurlara siyasi hâkimiyet ve toplumsal dengemizi ihlal edecek mahiyette imtiyazlar verilmesinin kabul edilmeyeceğine dair olan fıkra, ehemmiyetli bir surette görüşüldü. Bu kaydın, bağımsızlığımızı fiilen temin için elde edilmesi mübrem bir talep mahiyetinde kabul edilmesi ve bundan yapılacak en ufak bir fedakârlığın bağımsızlığımıza esaslı bir surette zarar vereceği belirtildi. Belirtilen dördüncü maddede söz konusu olan ve Hıristiyan unsurlara fazla imtiyazlar verilmemesine yönelik olan gaye, elde edilmesi gerekli bir hedef olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber, gerek bu konuda ve gerek hayat hakkımızın müdafaası hususundaki diğer taleplerimize ait hususlarda -birinci maddenin nihayetinde olduğu gibi burada da- Milli Meclis'in görüş ve kararına itaat olunacağı kaydı konuldu.

3. Beyannamenin yedinci maddesine göre, bağımsızlığımız tamamen saklı kalmak şartıyla fenni, sınai ve iktisadi ihtiyaçlarımızın nasıl karşılanacağı hususu münakaşa edildi. Memleketimize pek çok sermaye dökecek olan bir devlet olursa, bunun, mali işlerimiz üzerinde talep edebileceği bir denetim hakkının kapsamı kestirilemeyeceğinden, bu hususun bağımsızlığımızı ve hakiki milli menfaatlarımızı zarara uğratmayacak şekilde, mütehassıslarca esaslı bir surette düşünülerek sınırlandırılmasından ve tespitinden sonra Milli Meclis'çe uygun görülecek suretin kabulü görüşüldü.

1 *Nutuk*'un 1934 basımında yer alan "Türkiye" sözcüğü, 1927 basımlarında yanlış olarak "Trakya" şeklinde. (Y.N.)
2 État tampon: Tampon devlet. (Y.N.)
3 Enez. (Y.N.)

4. 11 Eylül 1919 tarihli Sıvas Kongresi kararlarının diğer maddeleri de Meclisi Mebusan'ın kabul etmesi şartıyla esas itibariyle uygun görüldü.

5. Bundan sonra, Sıvas Kongresi'nin 4 Eylül 1919 tarihli kararlarının teşkilat kısmına ait 11. maddesi muhteviyatı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin vaziyeti ve bundan sonraki faaliyet şekli ve sahası hususu söz konusu edildi.

Bu maddede, milli iradeyi hâkim kılacak olan Milli Meclis'in, kanun yapma ve denetleme haklarına emniyet ve serbesti ile sahip olduktan ve bu emniyet Milli Meclis'çe teyit edildikten sonra, Cemiyet'in şeklinin kongre kararıyla tayin edileceği açıklanmıştır. Burada söz konusu olan kongrenin, şimdiye kadar vuku bulan Erzurum ve Sıvas Kongreleri gibi hariçte ayrı bir kongre halinde olması şart değildir, dendi.

Cemiyet'in programını kabul eden mebuslar, Cemiyet'in nizamnamesinde açıklanmış olan delegeler gibi sayılıp kabul edilerek yapacakları özel toplantı, kongre yerine geçebilir. Bundan sonra Milli Meclis'in İstanbul'da, tamamen emniyet içinde, serbest olarak vazife icra edebilmesi şarttır, dendi. Bunun, mevcut şartlara göre ne dereceye kadar temin edilebileceği düşünüldü. İstanbul'un yabancı işgali altında bulunması hasebiyle mebusların kanun yapma vazifelerini hakkıyla yerine getirmelerine pek müsait olamayacağı fikri tezahür etti. Yetmiş seferinde Fransızların Bordo'da[1] ve sonradan Almanların Vaymar'da[2] yaptıkları gibi, barışın yapılmasına kadar, geçici olarak, Milli Meclis'in Anadolu'da, hükümeti seniyenin uygun göreceği emin başka bir mahalde toplanması uygun görüldü.

Milli Meclis'in toplanmasından sonra emniyet ve muhafazası derecesi belli olacağından, tam bir emniyet görüldüğü takdirde, Cemiyet Heyeti Temsiliyesi'nin ilgasıyla mevcut teşkilatının mesai hedefinin tayininin, belirttiğim gibi, kongre yerine geçecek olan özel toplantıda kararlaştırılacağı ifade olundu.

Mebusların seçiminde tam serbesti bulunması lüzumu hükümetçe emredilmiş olması hasebiyle, seçimlerin icrasında Cemiyet Heyeti Temsiliyesi'nce müdahale vaki olmamakta olduğu beyan edildi.

Mebuslar arasında İttihat ve Terakki'ye mensup ve orduda kötülüğü görülmüş şahıslar bulunduğu takdirde, bunların mebus seçilmesine meydan verilmemek için Heyeti Temsiliye'ce uyarma suretinde, münasip şekilde bazı telkinler yapılması uygun olacağı da düşünüldü. Heyeti Temsiliye'nin bu konuda nasıl aracılık yapacağı da, ayrıca bir formül halinde üçüncü protokol olarak tespit edildi *(Vesika: 160)*.

Gizli kabul edilip imza altına alınmayan dördüncü protokol şu idi:

1 Bordeaux. (Y.N.)
2 Weimar. (Y.N.)

1. Bazı kumandanların atılmasına ve bir kısım subayların divanıharbe verilmelerine dair çıkan Padişah iradelerinin ve diğer emirlerin düzeltilmesi.

2. Malta'ya sürülmüş olanlar hakkında kendi ilgili mahkemelerimizde kanuni takibat yapılmak üzere Dersaadet'e getirilmeleri için gerekenlerin yapılması.

3. Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi (Meclisi Mebusan'a terk olunacaktır).

4. İzmir'in tahliyesi için merkezi hükümet tarafından yeniden protesto yapılması ve icap ederse gizli talimat ile ahaliye mitingler yaptırılması.

5. Umum Jandarma Kumandanı, Merkez Kumandanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarının değiştirilmeleri (Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince).

6. İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin (kapı kapı dolaşıp) ahaliye kâğıt mühürlettirmelerine mâni olmak.

7. Yabancı parasıyla satın alınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin zararlı neşriyatına nihayet verilmesi (bilhassa subayların ve memurların bu gibi cemiyetlere mensup olmalarının katiyen yasaklanması).

8. Aydın Kuvayi Milliyesi'nin takviyesi ve iaşelerinin kolaylaştırılması ve temini. (Bu husus Harbiye Nezareti'nce tanzim olunur. Donanma Cemiyeti'nin 400.000 lirasından lüzumu kadarı hükümet tarafından bu maksada tahsis kılınabilir.)

9. Milli harekâta iştirak etmiş memurların her yerde tam bir sükûnet ve emniyet hasıl oluncaya kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve milli emellere muhalif hareket etmelerinden dolayı millet tarafından işten el çektirilmiş memurların yeni memuriyetlere tayinlerinden evvel özel olarak fikir alışverişinde bulunulması.

10. Batı Trakya muhacirlerinin sevk ve naklinin temini.

11. Acemi Sadun Paşa ve maiyetinin münasip surette geçimlerinin temini.

İmzasız beşinci protokol de, Sulh Konferansı'na gidebilecek zevatın isimlerini ihtiva ediyordu. Bununla beraber, bu hususta hükümet, esasa riayet etmek şartıyla serbest bulunacaktı.

Delegeler:

Tevfik Paşa Hazretleri	Reis
Ahmet İzzet Paşa Hazretleri	Askeri delege
Hariciye Nazırı	Siyasi delege
Reşat Hikmet Bey	Siyasi delege

Mütehassıs Heyet:

Hâmit Bey	Maliye
Miralay İsmet Bey	Askeri
Reşit Bey	Siyasi işler

Mühendis Muhtar Bey	Nafıa işleri
Miralay Ali Rıza Bey	Bahriye Miralayı
Refet Bey	İstatistik
Emirî Efendi	Tarih
Münir Bey	Hukuk Müşaviri
Mütehassıs bir zat	Ticari işler
Mütehassıs bir zat	Muhtelif mezheplerin imtiyazlarına vâkıf

Yazı Heyeti:

Reşit Saffet Bey	Maliye eski Kalemi Mahsus Müdürü
Şevki Bey	
Salih Bey	
Orhan Bey	
Hüseyin Bey	Robert Kolej Türkçe Muallimi

Efendiler, bu müzakerelerimizin zabıtları arasında en mühim noktanın, Milli Meclis'in toplanma mahalline ait olduğunun yüksek nazarı dikkatinizi çekmiş olacağını tahmin ederim.

Meclis'in İstanbul'da toplanmasının caiz olmadığı hakkındaki eski fikir ve kanaatimizi Salih Paşa'ya kabul ve tasdik ettirdik. Ancak, Salih Paşa şahsen bu kanaate iştirak etmekle beraber, bu iştirakin şahsına ait olup, şimdiden bütün kabine namına söz veremeyeceği yolundaki çekince kaydını da ortaya koymuştu. Kendisi, kabine erkânını ikna ve bu fikre iştirak ettirmek için elinden geleni yapacağını vaat ve muvaffak olamadığı takdirde kabineden çekilmekten başka yapacak bir şeyi olmadığını beyan eylemiş idi.

Salih Paşa, bu hususta muvaffak olamamıştır.

Meclisi Mebusan'ın toplanma mahalli meselesine tekrar dönmek üzere Amasya görüşmesine ait maruzatıma son veriyorum.

Sıvas'ta aleyhime yapılan bir teşebbüs: Şeyh Recep vakası

Yalnız, efendiler, biz Amasya'ya gelmek üzere Sıvas'tan ayrılır ayrılmaz, Sıvas'ta pek de hoşa gitmeyen bir hadise cereyan etmiştir. Bu hadise hakkında kısaca malumat arz edeyim:

Amasya'ya vardığımızda, İtilâf ve Hürriyetçilerin yabancılarla müştereken birtakım hıyanetkârane hareketlere teşebbüs ettiklerine dair malumat almıştık. Bunu derhal tamimen tebliğ etmiştim. Sıvas'ta da, aleyhimde Padişah'a telgraf çekilmek gibi bir teşebbüs olduğunu haber aldım; fakat inanmadım. Elbette Heyeti Temsiliye arkadaşlarımızın ve karargâhımıza mensup zevatın, Vali'nin ve diğerlerinin dikkati buna mânidir dedim.

Halbuki, Şeyh Recep ve arkadaşlarından Ahmet Kemal ve Celâl namında üç şahıs, bir gece telgrafhanede, kendilerine mensup bir telgrafçı vasıtasıyla, arzu ettikleri telgrafları çekmişler...

Hakikaten, Amasya Telgrafhanesi'nden Salih Paşa'ya ait şu telgrafı getirdiler:

16613 K. Sıvas, 18 Teşrinievvel [Ekim] 1919
82

Bahriye Nazırı Devletlû Salih Paşa Hazretleri'ne
Yaveri Hazreti Şehriyarî[1] Saadetlû Naci Beyefendi Hazretleri'ne

Aylardan beri memleketimizde cereyan eden hali anlamak ve meselenin mahiyetine vâkıf olmak üzere vilayet merkezine kadar zahmete katlanmanızı memleket ve milletin menfaatları namına cümleten diler ve memleket ve millet namına makine başına teşriflerini büyük bir bağlılıkla istirham eyleriz.

Şemseddini Sivasî evlatlarından
Recep Kâmil, Zaralızade Celâl

Ulema, eşraf, tüccar ve esnaftan
meydana gelen yüz altmış mührü taşımaktadır
İlyaszade Ahmet Kemal

Bana da 19 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli olan şu telgraf geldi:

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'ya

Ahalimiz, Padişah ve hükümetin fikirlerini bizzat Salih Paşa'dan veyahut emin bir lisandan işitmedikçe, aradaki anlaşmazlığa hallolunmuş gözüyle bakamayacaktır. Dolayısıyla iki şıktan birini seçmeye mecburiyetinizi arz ederiz.

İlyaszade
Ahmet Kemal

Zaralızade
Celâl

Şemseddini Sıvasî evlatlarından
Recep Kâmil

Efendiler, biz, bütün memleketi uyarmak ve aydınlatmakla uğraşıyoruz. Fakat, düşmanlarımız da, bize karşılık her yerde ve hatta bizzat bulunduğumuz ve her suretle hâkim olduğumuz Sıvas şehrinde bile, kötülüklerini icra ettirebilecek alçak vasıtalar bulmakta muvaffak olabiliyorlar.

Bütün ikazlarımıza, ihtarlarımıza rağmen, şahsen ortadan kaybolur olmaz, Sıvas'taki zevatın görülen dalgınlığı, her yerde ne kadar kayıtsızlıklar ve müsamahalar vuku bulmuş olduğuna çok güzel bir misal teşkil eder.

19 Teşrinievvel [19 Ekim] günü Sıvas'taki arkadaşlar, Heyeti Temsiliye imzasıyla şu telgrafı veriyorlardı:

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şeyh Recep ve arkadaşlarının zatı devletlerine çekilmek üzere telgrafhaneye şimdi verdikleri telgraf sureti aynen aşağıda arz olunur.

Bu konuda Topçu Binbaşısı Kemal Bey ayrıca tahkikat icra etmektedir.

1 Padişah Hazretleri'nin Yaveri. (Y.N.)

Bu telgrafa, aldığımı arz ettiğim telgrafın suretini ilave ediyorlar.

Sıvas Telgraf Başmüdürü de aynı günde şu malumatı veriyor:

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şemseddini Sivasî evlatlarından Recep, İlyaszade Ahmet Kemal ve Zaralızade Celâl imzaları ile yazılan telgrafnameleri takdim ederim. Bu telgrafnameler gece getirilmiş ve memurlarımız korkutularak yazdırılmıştır. Her ferdin özel şartlar dairesinde telgraf yazmaya hakkı aşikârdır. Ancak makine odasına rasgelenin girmesi yasak bulunmak şöyle dursun, memurların tehdit ve korkutulması gibi hükümetin haysiyet ve vakarını rencide edecek hareketlere cüret etmek, doğrusu kanuna isyan mahiyetindedir. Keyfiyeti vilayeti celiyeye arz ettim ve memlekette intizamın tesisi için çalışmakta olan zatı devletlerine de vaziyeti arz ederim. Hususi ihtiram ve tazimatımın kabul buyurulması istirham olunur.

19 Teşrinievvel [Ekim] 1919 Başmüdür

Lûtfi

Dersaadet Merkez Şefi Bey'e:

Halkın lisanından arz olunan ve memleket ve milletin selameti namına takdimi istirham olunan telgraflarımızı tutan, din ve devlet hainidir. Nihayet kan dökülmesine sebep olacaktır. Padişah'a duyurmak için azmimiz katidir. Cevap bekliyoruz.

Mabeyni Hümayun Başkitabeti Celilesine:

Yüksek aracılıklarıyla takdim kılınan yazımızın cevabını memleket ve milletin selameti namına makine başında bekliyoruz.

Mabeyni Hümayun Başkitabeti aracılığıyla Halife Cenapları'nın yüce katına:

Memleketimiz bulunan Sıvas'ta, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti namıyla teşekkül eden Kongre Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa, siz Padişah'ımızın itimatnamelerini taşımakta bulunduğunu yayarak memleketimizde suçlarını örtmek isteyen küçük bir hizbin iştirakiyle milli iradeyi temsil suretinde gösteriyorlar. Halbuki şanlı Halife'miz ve sevgili Padişah'ımıza her suretle tam itaat ve bağlılığımız dinin gereği olduğundan, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Seryaveri Hazreti Şehriyari Naci Beyefendi'nin Amasya'ya gönderildiklerini haber aldık. Ahali arasında hasıl olan heyecanı teskin için ulema, eşraf ve tüccardan iki yüzü aşkın imzayı ihtiva eden davetiye telgrafımıza cevap alamadık. Kamuoyunun ne merkezde olduğunu bizzat görmek üzere Sıvas'a kadar gönderilmesini bütün bağlılığımızla ve büyük bir arzuyla tazarru ve niyaz ederiz. Bu hususta ve her ahvalde emir ve ferman Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nindir.

Efendiler, düşmanlar Şeyh Recep'e hakikaten mühim bir rol oynatmış bulunuyorlardı. Sırası gelince arz edeceğim vesikalardan, Sait Molla'nın Rahip Fru'ya[1] olan 24 Teşrinievvel [24 Ekim] tarihli bir mektubunda, Molla, Papaz'a "Sıvas vakasını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz, ama yavaş yavaş düzelecek" diyordu.

1 Rahip Frew. (Y.N.)

Bütün milletin birlik ve dayanışmasından ve milli teşkilatın memleketin her köşesine yayıldığından bahseden, milletin müşterek arzusuna uyarak ve milli ve askeri teşkilata dayanarak kabine düşüren, yeni kabine ile karşı karşıya geçen bir heyetin reisi aleyhinde -tam yeni kabine delegesiyle müzakereye girişeceği bir sırada ve bu maksatla Sıvas'tan çıktığının ertesi günü- bütün Sıvas ahalisi namına ayaklanmayı gösterir bir telgrafın, telgrafhane tehdit edilerek çektirilebilmesi elbette manidar idi.

Böyle bir heyetin, bizzat bulunduğu Sıvas ahalisi, aleyhinde bulununca, bütün milletin aynı his ve fikirde olmayacağını ispat etmek cidden müşküldür. O halde, temsil mahiyeti böyle olan bir heyetin ve reisinin dayandığı kuvvetin dahi çürük olacağına hükmetmek neden caiz olmasın!

Sıvas'tan yükseltilen bu sesin düşmanlar için ne kadar kuvvetli ve mühim olduğu takdir buyurulur.

Efendiler, Salih Paşa'ya ait telgrafı, Amasya'ya vardığında kendisine verdirdim. Fakat Şeyh Recep ve arkadaşlarının hükümetçe cezalandırılmasını talep ettim. Sıvas'taki Heyeti Temsiliye üyelerine de telgraf başında 9 Teşrinievvel'de [9 Ekim'de] şunları sordum:

1. Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celâl imzasıyla Mabeyni Hümayun'a çekilen telgrafnameyi gördünüz mü?

2. Telgrafhanede[1] nöbetçi subayı yok mu?

3. Hepinizin mevcudiyetine rağmen böyle bir küstahlık nasıl vuku bulabilir? Üstelik bu mecnunların teşebbüsleri hepinizce malum bulunuyor. Salih Paşa'ya ve Naci Bey'e hitaben üç imza ile telgraf hazırladıklarını biz buradan işitmiştik. Sizin bundan haberiniz yok mu idi?

4. Yabancılarla beraber İtilâf ve Hürriyetçilerin birtakım hıyanetkârane hareketlere teşebbüs ettiklerine dair dün tamimen vuku bulan tebligat alınmadı mı?

5. Baskı yapılan ve korkutulan telgraf memurlarının hemen icap edenleri, Vali Paşa'yı ve diğer alakadarları haberdar etmemelerinin ve nöbetçi subayının bunda gaflet göstermesinin sebebi nedir?

6. Başmüdür Bey'in malumat vermesi üzerine alınmış olan tedbirler nedir?

Mustafa Kemal

Vilayetin, meseleyi askeriyeye havale ettiğinin anlaşılması üzerine Kolordu Erkânıharbiye Reisi Zeki Bey'e de şunu yazdım:

Söz konusu olan meseleye karışmış olanların tutuklanması ve cezalandırılması için vilayetçe mevcut olan vasıtalar kullanılmış da veyahut yetersiz görülmüş de mi Kolordu'ya iş atılıyor. Yoksa bu küstahane hareketlere karşı dahi vilayetçe tedbirler alınmakta tereddüt mü ediliyor? Bu yön anlaşıldıktan sonra meselenin halli daha kolay ve esaslı olur.

Mustafa Kemal

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "Telgrafhanede" sözcüğü, 1934 basımında "Telgrafhane" şeklinde. (Y.N.)

Ondan sonra Sıvas'ta bulunanlara şu emri verdim:

1. Telgrafhane tamamen kontrol altına alınacaktır. Bir subay kumandasında bir manga asker yerleştirilecektir. Vaki olduğu gibi, telgrafhaneyi işgal ederek ve memurlara baskı yaparak meşru milli birlik aleyhinde zihinleri bulandırıcı ve asayişi bozucu teşebbüslerde bulunacak hainlere katiyen engel olunacaktır. Bu gibi asayişi bozucu hareketlerde kanuni sınırı aşan ve askere taarruz edenlere karşı tereddüt etmeden, her nerede olursa olsun silah kullanılacaktır.

2. Küstahane hareketlere kalkışanlar hakkında inzibatın temini bakımından Erkânıharbiye Reisi'nin ortaya koyduğu sebeplerden dolayı firarlarına mahal verilmeksizin derhal vaziyetin icabı yapılacak ve neticesi bir iki saate kadar bildirilecektir. Ancak bu hususta karar vermek için orada mevcut zevattan hiçbirinin teşebbüs almayıp izin istemeye kalkışılması cidden esef verici görülmüştür. Bu karar, bir taburu Sıvas'ta bulunan 5. Fırka Kumandanı Cemil Cahit Bey tarafından tabur kumandanına emredilmiştir. Oraca bu kararın süratle tatbikine hiç olmazsa aracı olunması niyaz olunur.

3. Sıvas'ta inzibatın temini için uyanık olarak bütün alakadarlarca kati ve sert tedbirler alınması lüzumunu arz ederim.

Mustafa Kemal

Hususi olarak Osman Tufan ve Recep Zühtü Beylere şu talimatı verdim:

Milli harekât aleyhinde küstahlık edenler hakkında yapılacak muamele icap edenlere bildirilmiştir. Vaziyeti takip ederek harfiyen tatbik olunup olunmadığını ve müsamaha görüldüğü takdirde bizzat müdahale ederek malum şahısların tutuklanması ve hempalarının susturulması talep olunmaktadır. Bu konuda lüzum hasıl olursa, her kime karşı olursa olsun icabını yapmakta tereddüde mahal yoktur.

Mustafa Kemal

20 Teşrinievvel'de [20 Ekim'de] Vali Reşit Paşa uzun uzadıya vakayı hikâye ettikten sonra, "vakanın genişlemesi ihtimali varitken[1] önüne geçilmiş ve gösterilen seri ve sert icraattan dolayı buna benzer ahvalin bundan böyle ortaya çıkmayacağının anlaşılmış" olduğunu yazıyordu *(Vesika: 161).*

Efendiler, merkezi hükümetin Şeyh Recep'i ve arkadaşlarını cezalandırmış olduğunu bittabi farz etmediniz. "Şemseddini Sivasî evlatlarından" diye imza atan bu miskin ve adi şeyhin, bundan sonra da düşman aleti olarak yapacağı kötülüklere tesadüf edeceğiz.

Adapazarı havalisinde tahrikler

Efendiler, henüz Amasya'da iken karşılaştığımız vaziyet, yalnız Şeyh Recep vakasıyla kalmadı. Adapazarı havalisinde de buna benzer bir hadise vukua geldi. Müsaade ederseniz, onu da kısaca arz edeyim:

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "varitken" sözcüğü, 1927 lüks basımında "varken" şeklinde. Aynı sözcük Vesika: 161'de "varit iken" şeklinde. (Y.N.)

Adapazarı kazasının Akyazı taraflarında türeyen Talostan Bey ve İstanbul'dan para ve talimatla gelerek, süvari olacaklara 30 ve piyade yazılacaklara 15 lira vaat eden Bekir Bey ve Sapanca'nın Avçar köyünden Beslân namında bir tahsildar birleşiyorlar. Bu adamlar başlarına topladıkları atlı, yaya birtakım şahıslar ile Adapazarı kasabasını basmaya karar veriyorlar. Tahir Bey isminde olan Adapazarı Kaymakamı bunu haber alıyor. Tahir Bey, İzmit'ten gönderilen bir binbaşı ile ve tedarik ettiği yirmi beş kadar atlıyı alarak, kasabayı basmaya gelenlere karşı hareket eder. Lûtfiye[1] denilen bir köyde karşılaşırlar. Bu güruha hareket maksatları sorulmuş... Verdikleri cevap şu imiş: "Padişah Hazretleri'nin hayatta ve yüce hilafet makamlarında olup olmadığını öğrenmek için Adapazarı'na makine başına gelmek istiyoruz. Mustafa Kemal Paşa'yı, padişah makamına kabul edemeyiz..."

Tahir Bey'in makine başında İzmit Mutasarrıfı'na verdiği malumatta, "adı geçenlerin İstanbul'da mühimce zevatla temasları olduğunu ve hatta Padişah'ın da bu hareketlerinden haberdar bulunduğunu beyan eyledikleri" kaydediliyordu. Resmen verilen malumatta, "Bekir'in, toplanan şahıslara, 'Bu iş için İstanbul'ca bir hafta müddet tayin ettiler; beş gün geçti, iki günümüz kaldı. İşi çabuklaştıralım' diye beyanatta bulunduğu" da bildiriliyordu *(Vesika: 162).*

İzmit'teki Fırka Kumandanı, Adapazarı üzerine bir müfreze gönderecekti. Ali Fuat Paşa da Düzce üzerine bir miktar kuvvet sevk edecekti.

23 Teşrinievvel [23 Ekim] tarihinde, İzmit'te Fırka Kumandanı'na, Bekir'in İtilâf ve Hürriyetçilerle yabancı düşmanlar tarafından gönderildiği ve bozguncu hareketlerinin önlenmesi lüzumu bildirildi.

Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey'e de, 23 Teşrinievvel'de [23 Ekim'de] doğrudan doğruya "Bekir ve arkadaşları hakkında sert ve seri tedbirlerin tatbikinde katiyen tereddüt gösterilmeyerek zararlarının giderilmesiyle neticenin bildirilmesini" emrettim *(Vesika: 163).*

Efendiler, 23 Teşrinievvel [23 Ekim] tarihli bir şifre ile, adı geçen Bekir ve hempalarının hareketleri ve hüviyetleri hakkında elde ettiğimiz malumatı, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirdik ve "hükümeti seniyece bu gibi bozguncu fiil ve hareketlere karşı vaktü zamanında tesirli tedbirler alınmayıp, mesele milli teşkilata temas eylediği takdirde en sert tedbirlere girişmekte kendimizi mazur göreceğimizi arz ederiz" dedik *(Vesika: 164).*

İzmit'ten giden ve mahallinde takviye olunan milli ve askeri bir müfreze, "mühim miktarda toplanmış ve toplanmakta olan kötü şahısları dağıtmış, tahsildar Beslân ve biraderi Hasan Çavuş'u yakalamış, asıl talimat ve para ile bir hafta evvel İstanbul'dan gelmiş olan Bekir firar eylemiş." Bu Bekir, subaylıktan atılmış ve Manyaslıdır *(Vesika: 165, 166).* Bundan sonra, vermeye mec-

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "Latife" sözcüğü, 1934 basımı ve Vesika: 162'de "Lûtfiye" şeklinde. (Y.N.)

bur olduğumuz emirlerle, İzmit'te kışkırtıcı ve tertipçi olanlardan "İngiliz İbrahim" denmekle tanınmış biri ve diğer birtakımları hakkında takibat başladı *(Vesika: 167, 168)*.

"Bekir'in, mahallince alınan tedbirler neticesinde teşebbüsünün neticesiz kaldığını ve firar eylediğini ve tekrar İstanbul'a dönerek yeniden melunane teşebbüslerde bulunmasının kuvvetle muhtemel olduğunu, hakkında hususi takibatta bulunulmasını" Amasya'dan 26 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdım *(Vesika: 169)*.

27 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'den gelen telgrafta, "Bekir'in maiyetinde iki subay, kırk silahlı adam olduğu halde Abaza köylerinde halkı, mevcut hükümet namına milli hareket aleyhine teşvik ve birçok para sarf ettiği ve Nezarete vuku bulan bildirimlerinin kabule değer görülememekte olduğu" bildiriliyordu *(Vesika: 170)*.

Efendiler, bu gibi meselelerde hükümeti ikaz ve vazifesini yapmaya davetten ibaret olan müracaatlarımız, elbette hükümetin işine müdahale gibi anlaşılmaz inancındayım.

İstanbul'da hükümetin gözü önünde tertip olunan ve dahili, harici düşmanların, Padişah'ın malumat ve rızasıyla olduğuna şüphe etmediğimiz teşebbüslerinin fiilen muvaffak olacakları dakikaya kadar beklemek ve "elbette hükümet tedbir alır, mâni olur" safdilane tevekkülüne kapılmak caiz olamazdı.

Efendiler, Amasya'da müzakereye başladığımız 20 Teşrinievvel [20 Ekim] gününde gelen malumat özeti şu idi: İstanbul'da, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Askerî Nigehban Cemiyeti ve Muhipler Cemiyeti bir blok teşkil ettiler. Bu blok ve Ali Kemal ve Sait Molla gibi şahıslar, gayrimüslim unsurları devamlı olarak Kuvayi Milliye aleyhine tahrike başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuvayi Milliye aleyhinde İtilaf devletleri temsilcilerine müracaat ettiler. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Neologos gazetesinde yayımladığı bir mektupla son milli harekâttan dolayı Ermenilerin göç etmekte olduklarını ilan etti.

Asılmış Kâzım'ın kardeşi Hikmet namında biri, İstanbul'dan aldığı talimat ile Adapazarı civarında başına birtakım silahlı adamlar toplamaya başladı. Bu Hikmet ismine mühim bir vesikada da tesadüf edeceğiz. Adapazarı civarında, Değirmendere'de de para ile adam toplanmaya başlandı. Çete halinde toplananların Geyve hükümetini basmaya karar verdikleri haber alındı. Karacabey'de de buna benzer ufak tefek hareketler görüldü. Bursa'da, Gümülcineli İsmail'in tertip ettiği çetelerin Kuvayi Milliye aleyhine hareketleri hissolunmaya başlandı. Nigehbancılardan tutuklu bulunanların bir günde hepsi hapisten çıkarıldı.

Düşmanlar tarafından Kuvayi Milliye aleyhinde tertip olunan çetelerin faaliyete başlaması, muhalif blokun aleni hareketi, İstanbul Polis Müdürü'nün aleyhte faaliyeti, Ali Rıza Paşa kabinesine aleyhtar nazırların mevcudiyeti,

bazı teşkilat merkezlerimizi, bilhassa İstanbul merkezimizi ümitsizliğe sevk etmeye başladı *(Vesika: 171, 172)*.

Hükümetin, genel olarak hiçbir maksat ve karar sahibi olduğunu gösterecek harekette bulunamaması ve yalnız Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın olumsuz ve seri faaliyetini tasvipkâr davranması, hakikaten düşündürücü ve endişe verici bir manzara arz ediyordu.

İstanbul'da Kuvayi Milliye aleyhine tahrikler

Bu hususta ilk hassasiyet ve inisiyatif gösteren Ankara oldu. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey'in Sıvas'a çektiği 15 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli bir şifresini, merhum Hayati Bey'in imzasıyla diğer bir şifre içinde 22 Teşrinievvel'de [22 Ekim'de] Amasya'da aldım. O şifre aynen şudur:

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Paşa Hazretleri; biz mukadderatımızı ne böyle milletin mukadderatını bilmeyen hükümete ve ne de son anda düşünülerek gönderilecek valilere terk edemeyiz. Defalarca zatıâlilerine arz ettiğimiz düşünceler nazarı itibara alınmadığından dolayı, merkezi hükümet, malum Ferit Paşa kabinesinin tayin edip de gönderemediği eski Bitlis Valisi Ziya Paşa'yı buraya ve memuriyet hayatında hiçbir mevcudiyet gösterememiş olan Suphi Bey'i de Konya'ya vali tayin etmek suretiyle ilk adımını atmaya başladı. İşte bu gibi düşüncelere dayanarak Meclisi Mebusan teşekkül etmeden evvel hiçbir memuriyete hariçten kimsenin getirilmemesini geçende arz etmiş idik. Mademki mevcut hükümet buraya yeniden vali göndermeye kalkışmıştır, şu halde buradaki milli harekâtın söndürülmesi lüzumlu görülüyor demektir. Nasıl ki zatıâlileri askerlikten istifa ederek milletin bir ferdi gibi çalışmaya karar verdiniz, bendeniz de buradan çekilerek aynı suretle milletimin vazifesini yapmaya karar verdim. Vali gelinceye kadar vekâleti kime vereceğimi lütfen bildiriniz, Efendim.

15 Teşrinievvel [Ekim] 1919 — Ankara Vali Vekili
Yahya Galip

Bir gün sonra da, 23 Teşrinievvel'de [23 Ekim'de] Cemal Paşa'nın 21 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli şu telgrafını aldım:

Adet
419

Kadıköy, 21.10.1919

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Ankara'dan Belediye Reisi ve Müftü Efendi, hariçten gelecek valiyi kabul etmeyeceklerini, Ankara'ya Ankara'dan vali tayin olunması lüzumunu kendi salahiyetlerine dayanarak iddia ediyorlar. Böylece her taraftan ayrı ayrı talepler ileri sürülmesi hükümeti müşkül vaziyete sokmaktadır. Kötü niyetliler ve diğer unsurlar bu gibi ah-

vali türlü türlü yorumluyor. (...) Hükümete destek vaadi üzerine bu gibi hususların önlenmesi lüzumunu rica ederim ve tayini Padişah'ın iradesine sunulan valinin hareketi icap edeceği tabii takdir buyurulur.

Harbiye Nazırı
Cemal

Hakikaten, başta Müftü Efendi olduğu halde (şimdi Diyanet İşleri Reisi bulunan muhterem Rifat Efendi Hazretleri idi) Ankaralılar, protesto mahiyetinde İstanbul'a müracaat etmişlerdi.

Ankara'yı teskin ederek, hükümetin nüfuzunu kırmamak için telgraf başında birçok nasihatlerde bulundum. Fakat, Ankara'nın haklı olduğunu teslim etmemek mümkün değildi. Nihayet Cemal Paşa vasıtasıyla hükümete yazdığım telgraftan bahsederek, alınacak cevaba kadar vaziyetin iyi idare edilmesini Ankara'da Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey'e yazdım.

Bu noktada, yeri gelmişken bir hakikati arz etmek uygun olur. Biz, Heyeti Temsiliye, hükümetin vaziyet ve mahiyetini pekâlâ anlamıştık. Hükümet erkânından bazılarının hükümete dahil olmaktan pişman bulunduklarını ve bu gibilerin çekilmek için bahane aradıklarını da anlıyorduk. Bundan başka harici ve dahili düşmanların ve Padişah'ın birlik olarak, Ali Rıza Paşa kabinesi yerine kendi görüşlerini açıktan açığa ve süratle tatbik edecek diğer bir kabineyi iktidar mevkiine getirmeye kararlı bulunduklarından da gafil değildik ve bunun için de Ali Rıza Paşa kabinesini ehvenişer buluyorduk. Bir de, Ferit Paşa'nın düşüşünden sonra, yeni kabine ile anlaşmak için geçen dört beş gün zarfında bazı taraflardan mümkün olduğu kadar çabuk uyuşmak hususunda alınmış olan tavsiyeler de, bizce nazarı dikkatte tutulması icap eden mana ve mahiyette idi. Dolayısıyla maksada emniyetle ulaşıncaya kadar, lüzum görülürse biraz da fedakârlık yapmak zaruretini hissediyorduk.

Mahmut Bey'e yazdığım şifrede bu noktalar da ima edilmişti *(Vesika: 173)*.

Cemal Paşa'ya verdiğim cevabı aynen arz edeceğim:

Şifre
Hususidir, aceledir — Amasya, 24.10.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C. 21.10.1919 tarih ve 419 numaralı şifreye:

Ankara'dan, vali hakkında vuku bulmuş olan müracaat ve istirhamın, aşağıdaki sebeplerden kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Şöyle ki: Dersaadet'ten alınan sağlam haberlerde İngilizler ile İngiliz Muhipler Cemiyeti ve İtilâf ve Hürriyet ve Nigehbancıların Hıristiyan unsurlar ile işbirliği yaptıkları ve Anadolu'ya birçok muhalifler sevk ederek milli teşkilatı bozmak ve hükümeti seniyeyi düşürmek teşebbüslerine giriştikleri ve bu bozguncuların Adapazarı ve

Bursa'dan hareket eyledikleri bildirildiği gibi, Adapazarı'nda da son günlerde bazı fiiliyat görülmesi endişeye sebep olmuştur. Konya'ya gönderilen Vali Suphi Bey'in, İngiliz Muhipler Cemiyeti İstanbul İdare Heyeti üyelerinden olduğunu Konya'da Refet Bey'e ifade eylemiş bulunduğunun duyulması, hasıl olan tereddüdü artırmıştır. Ankara vilayetine tayin olunan Ziya Paşa'nın meslek ve namusu hakkında bir şey denemezse de, kendisinin ehliyet ve iktidarı da şüpheli görüldüğünden, Ankara vilayeti gibi milli teşkilat ve harekâtımızın en mühim merkezlerinden biri olan mahalde daha henüz vaziyetler açıklığa kavuşup tam bir sükûnet ve emniyet hasıl olmadan, buradaki mühim vaziyetin başına tamamen tecrübe olunmamış, âciz bir valinin tayini tereddüt uyandırmıştır. Ankara'da bulunan Vali Vekili ve Kumandan ile Heyeti Temsiliye arasında cereyan eden haberleşmeler üzerine, mevcut hükümetin, her ne suretle olursa olsun, emirlerine ve icraatına uymak tabii görülmüş ve o yolda hareket edilmiş ise de, doğrudan doğruya ahali, tasavvur ettikleri tehlikeye karşı verilen teminatı yetersiz görerek, tam bir emniyet hasıl olana kadar kendilerince milli emellere itaati tecrübe edilmiş olan Vali Vekili'nin memuriyetinin devamını elzem sayarak, doğrudan doğruya hükümete müracaat eylemişlerdir. Devletlilerinin son bildirimi üzerine, Ankara'da icap edenlerle tekrar fikir alışverişinde bulunulmuş, hatta sakıncaları olsa dahi, sırf hükümet nüfuzunu haleldar etmemek için, Ziya Paşa'nın iyi karşılanmasının teminine çalışılmıştır. Ancak, tehlikelerden ve cereyan eden bozguncu ahvalden fevkalade ürkmüş olan halkı tatmin etmek mümkün olamamıştır.

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri'nin, içinde bulunduğumuz vaziyetin nezaket ve ehemmiyetini, düşmanlarımızın ne kadar iblisçe ve faal olarak mesai sarf eylemekte olduklarını takdir buyurdukları şüphesiz bulunduğuna göre ve nezaret makamını yeni teşrif buyurmuş olmaları itibariyle istihdama layık olan memurları tanımakta mazur oldukları gibi, Âdil Bey'in dahi müsteşarlığını yapmış olan Keşfi Bey'in halen müsteşarlık makamında bulunması nazarı dikkate alınınca, bilhassa üst seviyedeki memurların tayininde ne dereceye kadar basiretli olunması lüzumu tahakkuk eder. Dolayısıyla Ziya Paşa'nın şimdilik gönderilmemesi hususunun temin buyurulmasına yüksek aracılıkları ve neticesinin bildirilmesine emir buyurmaları arz ve istirham olunur.

Mustafa Kemal

Efendiler, Ali Fuat Paşa 28 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli bir şifresiyle, İstanbul'daki teşkilatımızın namıma gönderdikleri bir telgrafı bildirdi. Bu telgrafta verilen malumat mühimdi.

Çerkez Bekir'in çıkardığı malum vaka, Adapazarı ve civarında Kuvayi Milliye aleyhinde isyanın başlangıcı kabul edilmiş. Bundan ne suretle istifade olunacağı hakkında "Zatı Şahane, Ferit Paşa, Âdil Bey ve Sait Molla ile Ali Kemal Bey'den meydana gelen" bir heyet birtakım tasavvurlarda bulunmuşlar.

Bu telgrafta, yukarıda ismi geçen Hikmet hakkında da izahat veriliyordu. Bu Hikmet, iki ay önce Amasya'dan Adapazarı'na gelmiş. O havalide öteden beri kendisine ve ailesine muhalif olanların milli teşkilata dahil olduğunu

anlamış. Hikmet Bey, Amasya'dan geldiğini ve beni tanıdığını ve milli teşkilata ancak kendisinin salahiyetli olduğunu ileri sürerek Sıvas'la haberleşmeye kalkışmak ister. Muhalif taraf mâni olur. Hikmet, muhalif teşkilat yapar. Bunu hisseden Sait Molla, Hikmet'i elde edecek çareyi bulur. Kendisini Hıristiyanlar aleyhinde bir isyana teşvik eder.

Efendiler, Hikmet hakkında ve düşmanlarımızın Hıristiyanlar aleyhinde hareket tertiplerine dair verdiğim malumat, daha sonra temas edeceğimiz bazı vaziyetlerin kolaylıkla anlaşılmasına yarayacağı için, lüzumsuz sayılmamasını rica ederim *(Vesika: 174, 175)*.

Efendiler, bu malumat üzerine Cemal Paşa'ya yazdığım telgrafı aynen görmenizi arzu ederim:

Şifre — Sıvas, 31.10.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Adapazarı havalisinde, hükümet ve milli teşkilat aleyhinde cereyan eden vaka zatıâlilerinin malumudur. Bu vaka, milli birliğin azmi ve hükümeti seniyenin isabetli ve kati tedbirleri sayesinde bertaraf edilmiş ise de, henüz oralarda fesat tohumu mevcut bulunmaktadır. Milletin birliği karşısında, tamamen mahv ve yok olacağına şüphe yoktur. Ancak, bu bozguncu harekâtta Damat Ferit Paşa, eski Dahiliye Nazırı Âdil ve daha önceki Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beyler ve Sait Molla'nın kışkırtıcı ve tertipçi oldukları anlaşılmıştır. Kendi vatana hıyanetlerinden başka, isimleri arz olunan zevat, gayet büyük ve tehlikeli bir hata daha işlemişlerdir. O da, melunca teşebbüslerinden güya Padişah Hazretleri'nin de malumatı olduğunu yaymak gibi büyük bir alçaklıktır. Muhterem kabine heyetinden büyük bir samimiyetle rica ederiz. Vaktü zamanıyla keyfiyeti münasip surette Padişah Hazretleri'ne arz eylesinler. Milletin ve teşkilatının bu gibi yalanlara elbette ehemmiyet atfeylemeyeceği meydandadır. Bozguncuların, yalanlarla milli birliği lekelemek istediklerini ileri sürerek, mahallinde hükümeti seniye tarafından resmen tekzibi suretiyle her türlü yanlış anlamanın giderilmesi ve bu zararlı şahıslar hakkında gerekli incelemeler yapılarak kanuni takibata girişilmesi hayati bir mesele sayılmaktadır, Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa kabinesini tutmak kararı

Efendiler, Ali Rıza Paşa kabinesinin malumumuz olan bileşiminin mahiyetine rağmen muhafazasına ve mümkün olduğu kadar takviyesine neden lüzum görüldüğünü bir nebze ima etmiştim.

Amasya'dan Sıvas'a dönüşümüzden sonra, Heyeti Temsiliye ve diğer mevcut arkadaşlar ile yaptığımız toplantıda Amasya mülakatı vesaire hakkında arkadaşlara uzun uzadıya izahat verdim. Bu toplantıda, Heyeti Temsiliye

kararları zabıtnamesinin[1] 29 Teşrinievvel [Ekim] 1919 günkü müzakeresine ait sayfasında aynen kayıtlı olan şu kararı tespit ettik:

Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere hepsinin âciz, Padişah'ın gözünde bir mevki tutmak isteyen zevattan oldukları, kısmen milli harekâta lehtar ve kısmen de aleyhtar bulundukları, bununla beraber, Zatı Şahane ilk fırsatta bunları düşürerek yerine istibdadı devam ettirebilecek bir heyet getirmek isteyeceği için, Milli Meclis teşekkül edip kanun yapma vazifelerini yapmaya başlayıncaya kadar Heyeti Temsiliye'nin bu kabineyi muhafaza etmesinin vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu kabul olundu.

Hakikaten bu kararımızı tatbik ettik. Bunu teyit eden bir hususu bu münasebetle arz edeyim: İstanbul'daki teşkilatımız, sağlam istihbarata dayalı olduğunu bildirdiği bazı malumatı, 31 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde bize bildirdi. O malumat şu idi:

"İki günden beri, Kiraz Hamdi Paşa Saray'a gidiyor, iki üç saat huzurda kalıyor ve şu karar tespit olunuyor. Müşir Zeki Paşa'nın riyaseti altında bir kabine teşkil edilecek, Hamdi Paşa Harbiye Nazırı, Prens Sabahattin Bey Hariciye Nazırı, Tevfik Hamdi Bey Dahiliye, Eşref, Mahir Sait vesaire diğer nezaretleri alacaktır. Bunlardan Sabahattin ve Mahir Sait'e henüz teklif yapılmamıştır. Zatı Şahane, Ali Rıza Paşa'ya, münasip bir vakitte, belki bugünlerde istifa teklif edecektir. Bu meselede, evvelce faaliyetinden bahsolunan blok ve[2] gizli cemiyet vardır." Bu malumat üzerine, Cemal Paşa'ya 2 Teşrinisani [Kasım] 1919'da, Sadrazam'ın hiçbir sebep ve bahane ile mevkiini terk etmemesi kati lüzumunun bildirilmesi ve bu takdirde bütün memleketin İstanbul ile kati surette alakasını keseceği bildirildi *(Vesika: 176)*. Rumeli ve Anadolu'da bulunan bütün kumandanlara da, vaziyetten ve Cemal Paşa'ya yazılan telgraftan malumat verildi ve vaziyetten temasta bulunulan Müdafaai Hukuk heyeti merkeziyelerini haberdar etmek lüzumu da bildirildi *(Vesika: 177)*.

Efendiler, Salih Paşa'nın İstanbul'a dönmesi üzerine, 21 Teşrinievvel [21 Ekim] tarihli protokolde belirtilmiş olan ve mühim olduğunu maruzatım sırasında işaret eylediğim nokta üzerinde, yani Meclisi Mebusan'ın toplanma mahalli hakkında hükümetle aramızda münakaşa başladı. Hükümetin Cemal Paşa vasıtasıyla yazdıkları, bizim ileri sürdüğümüz fikirler, bir defa daha incelenmeye değer inancındayım. Bu haberleşmelerimizin esasını Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantısına ait zabıtnamede görebileceğiniz için burada ondan tekrar bahsetmeyeceğim.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "zabıtnamesinin" sözcüğü, 1934 basımında "Nizamnamesinin" şeklinde. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "ve" bağlacı yerine, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "bir" sözcüğü vardır. (Y.N.)

Ancak efendiler, bu husustaki haberleşme ve münakaşalar, yalnız merkezi hükümet ve Cemal Paşa ile cereyan etmekle kalmıyor. Bütün memleketin ve bilhassa İstanbul'daki teşkilatımızın bu meseleye dair görüşünü anlamak icap ediyordu. Burada, bu hususlarla alakalı bazı malumat arz edeceğim.

Barış yapılana kadar İstanbul'a ayak basmamaklığımız ve mebus olmamaklığımız tavsiyesi

İstanbul teşkilatımızın fikirlerini öğrenmek için 13 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde vuku bulmuş olan ilk telgrafımıza verdikleri 20 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli cevapta, "mebusların İstanbul'da toplanmasında bir sakınca ve tehlike olmadığı, İtilaf devletlerinin herhangi bir hareketlerinin medeniyet cihanına karşı kötü tesir yapacağının imkân dahilinde görüldüğü" beyanına, "yalnız kanun yapma kuvveti mevcut salahiyetini genişletmeye teşebbüs ederse, Zatı Şahane'nin Meclis'i feshetmeye kalkışması ve muhaliflerin tehlikeli vaziyet almaları ve İtilaf devletlerinin de bundan istifade ederek zatı devletleri gibi zevata taarruza cesaret etmeleri muhtemeldir" haberi ilave olunuyordu. Bu telgrafın nihayetinde, "bizim, barış yapılana kadar İstanbul'a ayak basmamaklığımız ve mebus olmamaklığımız" tavsiye olunuyordu *(Vesika: 178, 179)*.

İstanbul'daki teşkilat merkezimizden Kara Vâsıf Bey'in gizli ve Şevket Bey'in açık imzasıyla aldığımız 30 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli şifrede teşkilatımıza mensup olanların fikirleri, birçok zevatın fikirleriyle takviye edilmekte idi. Bu şifrenin birinci maddesi şöyle başlıyordu: "Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam, Harbiye Nazırı, Erkânıharbiye Reisi, Nafıa Nazırı ve programlara hakkıyla sadık ve hizmetkâr olan ve sadakatiyle beraber mühim de bir kuvveti bulunan Göz Tabibi Esat Paşa ile ayrıca Rauf Ahmet Bey ve diğer zevatla gerek talepleri ve gerek münasebet itibariyle görüştüm. Bütün fikirlerin birleştiği[1] noktalar aşağıdadır:"

Bundan sonra, bütün fikirlerin üzerinde birleştiği noktalar özetleniyordu:

1. Meclisi Mebusan'ın mutlak surette İstanbul'da toplanması zaruridir. Yalnız, biz İstanbul'a gitmemeliyiz. Sadrazam Paşa, Meclis'in İstanbul'da vicdan huzuru ile karar alabileceğini, yabancılardan söz alarak vaat etti. Fakat, yalnız bizim için teminat almak mümkün olamayacağından, "mebus olurlarsa, izinli olarak veyahut mebus olmayarak daha yüce, gönüllerin sevgilisi kalmaları uygun olur" deniliyordu.

Bir (b) fıkrasında, "zaten hükümet, yapılacak antlaşmada nispi temsili azınlıkların hakları namına kabule mecburdur. Şu halde, Milli Meclis'in azın-

1 "Birleştiği" sözcüğünün aslı olan "ittihat ettiği" sözcükleri yerine, *Nutuk*'un 1927 ve 1934 basımlarında yanlışlıkla "itimat ettiği" yazılmış. Doğrusu "ittihat ettiği" olmalı. *Nutuk*'un "Vesikalar" cildinde yer alan Vesika: 180'de de "ittihat ettiği" şeklindedir. (Y.N.)

lıkların da yeniden iştiraki için dağıtılıp tekrar toplanması mahfillerce katiyetle ümit edilmektedir" gibi yeni bir malumat veriliyordu.

Bir (c) fıkrasında da "hükümet hakikaten iyi niyet sahibidir ve istekli değildir" teminatı okunuyordu.

2. maddede de "mümkün mertebe sosyalist, birkaç temiz Hürriyet ve İtilafçı vs. çıkarmak" gibi bizim anlayamayacağımız muğlak ve karışık bir zihniyetin ifadesine tesadüf ediyorduk. Ondan sonra:

3. maddeyi "hükümeti müşkülata düşürmemek."

4. maddeyi de "bize zararı dokunacakları her suretle temin ederek elde etmek istiyorum. Her taraf da bana bunu tavsiye ediyor. Mesela Refi' Cevat, sosyalistler gibi" fikirleri teşkil ediyordu *(Vesika: 180)*.

1 ve 4 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihlerinde[1] İstanbul'daki teşkilatımıza uzun fikir ve tahlilleri ihtiva eden cevaplar verdik. Bu cevaplarımızda başlıca: "Mebusların İstanbul'da toplanması tamamen tehlikeli ve sakıncalıdır" dedik ve izah ettik. Cemal Paşa vasıtasıyla hükümete bildirdiğimiz fikirleri özetledik. "Bizim için mevcut tehlikenin, bütün milletvekilleri için varit olduğunu" ispata çalıştık. "Bizim seyirci mevkiinde kalmamız mutlaka arzu buyuruluyorsa, gerekçesiyle bildirilmesini" talep ettik *(Vesika: 181)*.

Yalnız, Kara Vâsıf Bey'e hitap olan telgrafnamede:

"Ahmet İzzet Paşa Hazretleri, esasen milli harekâtın İstanbul'da katliama sebep olabileceği zannında idi. Sözlerinin dinlenmesi, evvelemirde bu inançlarının değişip değişmediğini bilmekle mümkündür. Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne gelince; onun da tereddütlü olduğu meçhulünüz değildir. Abuk Paşa da aynı vasıflarda ve haleti ruhiyededir. Göz Tabibi Esat Paşa hakkında kati bir fikrim yoktur. Yalnız bazıları bu zatı son derece dar görüşlü, pek fazla şan ve şöhret düşkünü gösteriyorlar. Velhasıl, azim ve fikirlerinde istikrar ve isabet mevcut olmayan ve İstanbul'da düşman baskısı altında düşünen rical ve zevatın nasihatleri incelenmeye değerdir" dedikten ve söz konusu toplanma mahalli hakkında tekrar muhtemel tehlike ve sakıncaları saydıktan sonra "asıl şaşılacak nokta, bizi, isimleri malum iki üç kişiyi teminde acz gösteren hükümetin diğer mebusları nasıl koruyabileceği meselesidir.

Bizde yavaş yavaş hasıl olmaya başlayan fikir ve kanaat, maalesef yabancılar değil, belki onlardan ziyade mevcut hükümet ricali ile diğer zevattan bazılarının bizi sakıncalı saymakta olmalarıdır" dedik.

Bundan sonraki fıkraların birinde "nispi temsilin kabulü zarureti karşısında Meclis'in dağıtılmasını şimdiden düşünen bir muhitte Meclisi Mebusan'ın toplanılmaması lüzumu tabii görülmek gerekir" zannını ifade ettik.

1 Doğru tarih "1 ve 4 Kasım 1919" olmalıdır. Nitekim, Kara Vâsıf ve Şevket Beylerin 30 Ekim 1919 tarihli telgraflarına cevaben çekilen söz konusu telgraf, *Nutuk*'un "Vesikalar" cildinde 1 Kasım 1919 tarihlidir. (Y.N.)

İstanbul'da Meclisi Mebusan Önünde İtilaf Devletleri Donanması.

Bir fıkrada da, hükümetin istekli bulunmadığı kaydından bir şey anlayamadığımızı işaret ederek "gayesi bizi müşkül zamanlarda yalnız bırakmak mıdır?" sorusundan sonra, onların bir fikirlerine cevap olarak da, "muhaliflerin iktidar mevkiine geçmesinden korkmak fayda vermez. Dolayısıyla, bundan dolayı meslek ve meşrep değiştirilemez" dedik *(Vesika: 182)*.

Efendiler, bu haberleşmelerden ve bu haberleşmelerde ileri sürülen fikirlerden kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, bizim İstanbul'daki teşkilatımızın başında bulunanlar, hükümet ricalinin, şunun bunun fikirleri karşısında zayıf kalmışlar ve artık port parol[1] olmaktan başka bir vazife yapmıyorlardı.

İşte diğer bir şifre telgrafname ki, 6 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihinde yazılıyor, fakat şifrenin metnini Kara Vâsıf Bey'in fikri ve imzası teşkil ediyor ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa imzasıyla geliyordu. Bu şifrede, yine toplantı mahallinden bahsolunarak bilhassa "Evvela siyasi sakıncalar var. İkinci olarak idari sakıncalar var, üçüncü olarak da toplanma imkânı yoktur... Zaruret, hisse hâkim olmalıdır... Uygun cevabınızı acilen kabineye bildiriniz" sözleriyle baskı yapılıyor ve "Japon Rıza Bey'le pek yakında iyi haberlerle yanınıza geleceğim" müjdesi veriliyordu. "Sulh ve Selâmet'i tamamen kazandık demektir. Millî Türk keza bizim. Millî Ahrar'ı yıkıyoruz. Millî Kongre yola gelecek" cümlesiyle de iyi haberlerin nelerle, ne gibi boş şeylerle alakalı olduğunu işarette acele ediliyordu *(Vesika: 183)*.

Kara Vâsıf Bey'e 7 Teşrinisani [Kasım] 1919'da süratle Sıvas'a gelmesini yazdım.

Kara Vâsıf Bey, yine aynı meseleye dair gönderdiği 19 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihli şifresinde uzun fikirlerine dayandırdığı muhakeme ve mantığını şu cümlede özetliyordu:

"Kuvayi Milliye ile hemfikir olan Meclis, Padişah'a karşı düşmanlığını ilan eylerse, Anadolu kimin arkasından gider?!.. Kuvayi Milliye'ye mi tabi olsun?!..

Meclisi Anadolu'da toplamak fikrinden feragat bir vatan borcudur..." *(Vesika: 184)*.

Kumandanlarla fikir alışverişi

Efendiler, çok mühim olan bu toplantı mahalli meselesine kendi başına karar vermek ve bu kararı millete ve seçilen mebuslara tatbik ettirmek pek tehlikeli olurdu. Bu sebeple çok dikkat ve hassasiyetle bütün özel ve genel fikirleri ve hisleri öğrenmek, hakiki eğilimi anlayarak icrası mümkün kararı bulmak zarureti karşısında bulunuyordum.

Bir taraftan gördüğünüz gibi İstanbul ricaliyle haberleşirken, bir taraftan da muhtelif vasıtalarla kamuoyunu yokluyordum. Vereceğim kararın tatbikinin

1 Porte-parole: Sözcü. (Y.N.)

temini için ordunun görüşünü almak da pek mühimdi. Bu sebeple daha Teşrinievvel'in [Ekim'in] 29'unda, 15., 20., 12. ve 3. Kolordu Kumandanlarını Sıvas'ta bir toplantıya davet ettim.

Diyarbekir'deki Kolordu Kumandanı'na, Edirne'deki Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e, Bursa'da Yusuf İzzet Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e de "kendilerini mesafenin uzaklığı ve özel vaziyetleri icabı davet etmediğimi ve kararları bildireceğimi" yazdım *(Vesika: 185, 186)*.

Efendiler, davet olunan kumandanlardan Salâhattin Bey zaten Sıvas'ta idi. Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'dan, Ali Fuat Paşa Ankara'dan ve Konya'daki Kolordu Kumandanı'nın cephe ile[1] bazı mühim vaziyetleri bizzat halletmesi lazım geldiğinden ona vekâleten Erkânıharbiyesi Reisi Şemsettin Bey Konya'dan gelip Sıvas'ta toplandılar. Heyeti Temsiliye'ye dahil olan ve olmayıp da refakatlerinden istifade olunan zevat ile ve kumandanların iştirakiyle 16 Teşrinisani [Kasım] 1919 günü müzakerelere başladık. Müzakere gündemimiz şu üç noktayla sınırlı olacaktı:

1) Meclisi Mebusan'ın toplanma mahalli.

2) Toplantıdan sonra Heyeti Temsiliye ve milli teşkilatın alacağı şekil ve faaliyet tarzı.

3) Paris Sulh Konferansı'nın hakkımızda olumlu veya olumsuz bir karar vermesi haline karşı hareket tarzı.

Dört aykırı görüş ve aldığımız karar

Efendiler, bu tarihe kadar Cemiyet heyeti merkeziyelerimizden, vaki olan sorularımıza gelen cevaplar dört görüşe ayrılıyordu.

1. Birinci görüşe göre, Meclisi Mebusan'ın hariçte toplanması uygun görülüyordu.

2. İkinci görüşe göre -ki, bu görüşü ileri sürenlerin başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve bütün Karesi, Saruhan heyetleri bulunuyordu- İstanbul'da... İstanbul'daki rical ve zevatın hemen hepsinin bu fikirde olduğunu biliyoruz. Padişahın arzusu, hükümetin ısrarı da bu idi.

3. Üçüncü görüş -ki, Trakya-Paşaeli'nin fikri idi-: İstanbul civarında...

4. Bir kısım heyeti merkeziyeler de, Salih Paşa'nın şahsi kanaatine dayanarak hükümetin uygun bulması halinde hariçte toplanmakta bir sakınca görmüyorlardı.

Efendiler, merkezi hükümet ve onun yardakçılarının, kamuoyunu ne derece ayrılığa ve karışıklığa uğratmış olduğunu, milletin ortaya koyduğu bu görüş ayrılıklarından kolaylıkla anlamak mümkündür.

1 *Nutuk*'ta bu şekilde. Ancak doğrusu "cephe ile alakalı" olmalı. (Y.N.)

Artık bunun üzerine, ısrarın zararlı neticeler vereceğine hükmetmek de müşkül değildir.

Şimdi, 16 Teşrinisani [Kasım] 1919'dan 29 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihine kadar, günlerce devam eden müzakere ve münakaşalardan çıkan neticeler ve kararların zaptını aynen yüksek bilgilerinize arz ediyorum:

1. Milli Meclis'in İstanbul'da toplanmasındaki sakıncalara ve tehlikelere rağmen, hükümeti seniyenin hariçte toplanmasını uygun görmemesi yüzünden ve memleketi buhrana uğratmaktan sakınarak, İstanbul'da toplanması zarureti kabul edildi. Ancak aşağıdaki tedbirlerin alınması lüzumu kararlaştırıldı:

a) Bütün mebusları vaziyet hakkında aydınlatarak tek tek görüşlerini talep etmek.

b) Mebusların, İstanbul'a gitmeden evvel, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi mahallerde kısım kısım toplanarak Milli Meclis'in İstanbul'da toplanmasına nazaran gerek İstanbul'da ve gerek hariçte alınması lazım gelen emniyet tedbirlerini ve programımızın esaslarını müdafaa edecek kuvvetli bir grubun vücuda getirilmesi yollarını konuşup düşünmeleri.

c) Cemiyet teşkilatını süratle genişletmek ve kuvvetlendirmek için kolordu kumandanlarının, mıntıka kumandanları ve ahzi asker[1] reisleri vasıtasıyla seri ve fiili yardımda bulunmaları.

d) Bütün üst seviyedeki mülki memurlardan her ihtimale karşı milli teşkilata sadakatte bulunacaklarına dair söz almak ve kendilerinin mevcut vasıtalarıyla cemiyet teşkilatını organlaştırmaya süratle girişmelerini talep etmek.

2. Milli Meclis İstanbul'da toplandıktan sonra, mebuslar tam bir emniyet ve serbesti ile kanun yapma vazifelerini yapmakta olduklarını teyit edeceği güne kadar, Heyeti Temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi hariçte kalarak milli vazifesine devam edecektir. Ancak bütün livalardan ve mebus olan zevattan seçilmek üzere birer ve vilayet ve bağımsız livalardan ikişer zat, Nizamname'nin sekizinci maddesine dayanarak Heyeti Temsiliye üyesi olarak Eskişehir yakınında toplanarak, vaziyetin aydınlatılması ve Meclisi Mebusan'da hareket şeklinin kararlaştırılması görüşülecektir. Bu sebeple Heyeti Temsiliye dahi belirtilen mahalle intikal edecektir. Bu toplantıyı müteakip Heyeti Temsiliye münasip surette takviye olunduktan sonra diğer zevat İstanbul'a Milli Meclis'e gideceklerdir. Heyeti Temsiliye'nin vazifeye devam ettiği müddetçe, milli teşkilatın faaliyet şekli ve tarzı nizamnamede yer aldığı gibi olacaktır.

Meclisi Mebusan mutlak emniyet içinde bulunduğunu teyit ettiği zaman, Heyeti Temsiliye, nizamnamede mevcut salahiyetine dayanarak, Genel Kongreyi toplantıya davet ederek on birinci madde icabınca cemiyetin alacağı gelecekteki vaziyetin kararlaştırılmasını Kongrenin kararına terk edecektir. Kongrenin toplanma mahalli ve toplanma şekli, o zamanki ahval ve icaplara tabi olacaktır. Kongrenin davet olunduğu zaman ile toplanması arasında geçecek müddet zarfında Heyeti Temsiliye, merkezi hükümet ve Meclisi Mebusan riyaseti ile kati mecburiyet görmedikçe resmi münasebetlerde bulunmaz.

1 Ahzi asker: Askerlik şubesi. (Y.N.)

3. Paris Sulh Konferansı, hakkımızda olumsuz bir karar verdiği ve hükümet ve Milli Meclis'çe kabul ve tasdik edildiği halde, seri ve münasip vasıtalarla milli iradeye başvurularak Nizamname'de açıklanmış olan esasların elde edilmesine çalışılacaktır.

Mustafa Kemal

Rüstem *Mazhar Müfit* *Ali Fuat* *Hüsrev* *Hüseyin Rauf*

Kâzım Karabekir *Hakkı Behiç* *Hüseyin Salâhattin*

İbrahim Süreyya *Bekir Sami* *Ömer Mümtaz* *Vâsıf*

12. Kolordu Erkânıharbiye Reisi
Şemsettin

Mebuslara verilen talimat

Efendiler, bu kararlar icabınca mebusları aydınlatmak için verdiğimiz malumat ve talimatı aynen arz edeceğim.

Seçilen mebuslara bildirilen malumat ve talimat şudur:

Madde 1. İstanbul'un İtilaf devletleri ve bilhassa İngiliz kara kuvvetlerinin işgali altında ve deniz kuvvetlerinin kuşatması altında olduğu ve emniyet kuvvetlerinin yabancılar elinde ve karma bir surette bulunduğu malumdur. Bundan başka, Rumların kendilerinden İstanbul mebusu namıyla kırk kişi seçtikleri ve Atina'dan gelmiş Yunan reisleri ve kumandanlarının idaresi altında olmak üzere, gizli polis ve ihtilal kuvveti teşkilatı yaparak, devletimize zamanı geldiğinde asi bir vaziyet alacakları tahakkuk etmiştir. Hükümetin İstanbul'da ne yazık ki eli kolu bağlı olduğunu itiraf eylemek mecburiyeti vardır. Bu sebeplerden dolayı, Milli Meclis'in toplanma mahallini münakaşa etmek gibi bir mesele ortaya çıkmış bulunuyor. Milli Meclis İstanbul'da toplandığı takdirde, mebusların yapacakları vatani vazife nazarı dikkate alınırsa, tehlikeye maruz kalmalarından cidden korkulur. Hakikaten, İtilaf devletlerinin Mütareke hükümlerini bozarak ve barışın kararlaştırılmasını beklemeye lüzum görmeksizin, vatanımızın mühim kısımlarını işgal ve Hıristiyan unsurlara haklarımıza tecavüz fırsatını bahş eylemek suretiyle vuku bulan haksız muamelelerini eleştirerek ve reddederek toprak bütünlüğümüzü ve bağımsızlığımızın dokunulmazlığını azimkârane bir surette talep ve müdafaa edecek olan Meclis'in dağıtılması ve üyelerinin tutuklanması veya sürgün edilmesi uzak bir ihtimal değildir. Kars'ta toplanan İslam Şûrayı Millisi'ne İngilizlerin yaptıkları gibi. Seçimlere iştirak eylememiş olan Hıristiyan unsurların ve onların yolundan giden İngiliz Muhipler ve Nigehban Cemiyetlerinin, bu hususta düşmanların emellerini destekleyerek her türlü fenalığa kalkışabilecekleri de hatıra gelmektedir. Dolayısıyla Milli Meclis'in İstanbul'da toplanması, Meclis'ten beklenen ciddi ve tarihi vazifenin yerine getirilmesini neticesiz bırakacağı ve Milli Meclis, devlet ve milletin bağımsızlık timsali olduğundan, ona vurulacak darbe ile bağımsızlığımızın da zarara uğratılacağını arz etmeye ihtiyaç yoktur. Kabine namına Amasya'da Heyeti Temsiliye ile müzakerelerde bulunan Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleri

dahi, bu hakikatleri göz önünde tutarak Milli Meclis'in İstanbul'un haricinde emin bir mahalde toplanması lüzumuna vicdanen ve fikren kanaat getirmiş ve bu husustaki olurunu imzası altında teyit eylemiştir. Milli Meclis'in düşman tesirinden uzak ve mutlak emniyete sahip bir mahalde toplanması halinde, İstanbul'da toplanmasına nazaran tasavvur olunan bütün sakıncalar bertaraf edilmiş olacağı gibi, hilafet ve saltanat makamının tehlikede bulunduğunu cihan kamuoyuna ve bilhassa İslam âlemine fiilen hissettirmiş olacak ve milli bağımsızlık ve mevcudiyetimizin aleyhinde çıkması muhtemel bir karar karşısında milli ve vatani vazifelerini yapmaya kadir bir halde bulunacak ve İtilaf devletleri nazarında Meclis'in milletin mukadderatına tamamen hâkim bulunduğu daha bariz bir surette gösterilebilecektir. Meclis'in hariçte toplanmasında hatıra gelen sakıncalar aşağıdadır:

Kötü niyetliler, İstanbul'dan vazgeçildiği tarzında zararlı bir propagandaya fırsat bulacaktır. Hükümet, İstanbul'da olduğu gibi, Meclis'le temas ve irtibatında kolaylığa mazhar olamayacaktır. Meclis'in açılış merasimi, Zatı Şahane'yi seyahat külfetine maruz bırakmamak maksadıyla, vekil tayin buyuracakları bir zat vasıtasıyla olabilecektir. İşte bu sakıncalara dayanan mevcut hükümet Milli Meclis'in hariçte açılmasını uygun görmemiştir. Bu uygun görmemek yüzünden mevcut sakıncalara aşağıdaki sakıncalar dahi eklenmiştir:

Milli Meclis'in kanuni bir şekilde toplanması, Meclisi Mebusan ve Âyan'ın aynı zamanda ve aynı mahalde bulunmasına bağlı olduğundan, hükümetin hariçte uygun göreceği bir mahalde toplanmaya olur vermemesi yüzünden Meclisi Âyan ve hükümet, hariçteki toplantıya icabet etmeyecek ve Zatı Şahane'ye usulü dairesinde Meclis'i açtırmayacaktır.

Buna nazaran, Milli Meclis'in hariçte toplanmasına kanunen imkân kalmayıp İstanbul'da toplanması arz olunan sakıncalara rağmen zaruret hükmüne girmiş bulunuyor. Değerli mebuslar İstanbul'a gitmekte tereddüt gösterip hariçte kendiliklerinden toplandıkları takdirde, vücuda gelecek bu toplantı bittabi Milli Meclis'in malum olan kanun yapma mahiyeti şeklinde olamaz. Belki milletin mevcudiyetini, emellerini, bağımsızlığını temsil edebilecek ve mukadderatı hakkında verilecek hükümleri eleştirebilecek ve millete dayanarak reddedebilecek milli bir toplantı şeklinde olabilir. Bu takdirde, Milli Meclis de bittabi İstanbul'da toplanmamaya mahkûm kalır. Bu hareket tarzının, hükümetin itirazına ve aleyhinde zorlayıcı tedbirler almasına ve neticede milletle merkezi hükümet arasında münasebetlerin kesilmesine sebep olması da hatıra gelmektedir. Mebusların bir kısmının İstanbul'a gitmesi ise, bu husustaki sakıncayı artırabilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, yukarıda ortaya konulan bütün hususları nazarı dikkat ve münakaşadan geçirdikten sonra, Milli Meclis'in İstanbul'da toplanması zaruretine karşı, vaziyetten bütün mebusları haberdar ederek her birinin fikir ve görüşünü almayı vazife saymıştır. Bundan başka, İstanbul'da Milli Meclis'e dahil olmadan evvel, değerli mebusların, toplanma kolaylığı nazarı dikkate alınarak bazı mevkilerde toplanıp aşağıdaki hususları görüşmeleri ve müzakerelerin neticelerini birleştirmek maksadıyla Heyeti Temsiliye'ye bildirmeleri lüzumlu görülmüştür. Görüşülecek hususlar şunlardır:

a) İstanbul'da toplanma zaruretine karşı İstanbul'da ve haricen bütün vatanda alınması lazım gelen tedbirler ve tertibat;

b) Meclisi Mebusan'da vatanın bütünlüğünü ve devlet ve milletin bağımsızlığını kurtarmaktan ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücuda getirmek çarelerinin düşünülmesi.

Mebusların belirtilen hususlarda fikir alışverişinde bulunmak için toplanmaları münasip görülen yerler şunlardır:

Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.

Madde 2. Birinci maddeyi aynen mıntıkanızda bulunan mebuslara tebliğ ile evvela şahsi fikirlerinin mümkün sürat ile alınması ve vakit kaybetmeksizin Heyeti Temsiliye'ye bildirilmesi ve mıntıkanızdaki heyeti merkeziyelere de verilerek bu hususlarda faaliyetlerinin temini,

İkinci olarak, mıntıkanızdaki mebusların birinci maddede açıklanan yerlerde toplanmalarının kolaylaştırılması ve temini ile müzakerelerin neticesinin Heyeti Temsiliye'ye bildirilmesi için gereken tertibat ve tedbirlerin alınması istirham olunur.

Mıntıkanız dahilinde mebus olup halen İstanbul'da bulunanların İstanbul'a yakın toplantı mahallerinden birine, seçim dairelerince davet ettirilmesi lazımdır.

Teşrinievvel [Ekim] 1919'da mühim dahili işler

Efendiler, 1919 senesi Teşrinievvel'ine [Ekim'ine] ait olup temas etmek istediğim bazı hususları da birkaç kelime ile özetlememe müsaadenizi rica ederim.

İzmir vilayeti dahilinde, işgal altında bulunan İslam ahaliye zulüm ve katliam tatbik olunuyordu. Bunun için, İtilaf devletleri temsilcileri nezdinde tesirli teşebbüslerde bulunmasını, hükümetten rica ettik. Yunanlıların zulüm ve haksızlığı devam ederse misillemeye mecbur kalınacağını da bildirdik. İzmir faciaları üzerine İstanbul'da bir miting yapılmak istenmişti. Buna engel olunduğunun haber alınması üzerine, Cemal Paşa'nın nazarı dikkatini çektik.

Anzavur, Bandırma havalisinde, hainane ve caniyane faaliyete başlamıştı *(Vesika: 187)*. Zararlarının giderilmesi için ve Karabiga ve Bandırma taraflarına çıkan Nigehban Cemiyeti'ne mensup subaylar hakkında Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya ve daha bazı[1] alakalı olanlara yazdık. Otuz kadar Nigehbancı subayın da bir yabancı işgaline zemin hazırlamak için, Hıristiyanlara karşı hareket etmek üzere, Trabzon ve Samsun'a çıkacaklarını haber aldık. Derhal 15. Kolordu'nun ve Canik Mutasarrıfı'nın nazarı dikkatlerini çektik.

Malumu âlileridir, Maraş, Urfa, Ayıntap'ta[2] başlangıçta İngiliz kıtaları vardı. Bu kıtaları Fransız askerleri değiştirdi. Bu münasebetle tekrar işgali önlemeye çalıştık. Vukuundan sonra da evvela siyasi, sonra fiili teşebbüslere geçtik.

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "bazı" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)
2 Antep. (Y.N.)

Bozkır'da yeniden mühimce bir ayaklanma çıktı. Onun bastırılması için muhtelif tedbirlere giriştik.

Maraş ve Ayıntap'a Kılıç Ali Bey'i ve Kilikya mıntıkasına da Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Beyleri göndererek ciddi teşkilat ve teşebbüslere geçtik.

Efendiler, bu münasebetle hatırıma gelen bir noktayı da arz etmiş bulunayım: Sıvas Kongresi'nden sonra, kongreler nizamname ve beyannamelerinden başka, Heyeti Temsiliye, mesuliyeti üzerine alarak Sıvas Kongresi Nizamnamesi'ne ek olmak üzere, "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Teşkilat Nizamnamesi'ne Ektir (1)" başlıklı, "yalnız alakadarlara mahsus ve gizlidir" kayıtlı, milli silahlı teşkilata mahsus gizli bir talimat tanzim etti. Düşmanla temasta bulunulan mahallerde bu talimata göre silahlı müfrezeler, kıtalar teşekkül etti *(Vesika: 188)*.

Ali Rıza Paşa kabinesi fikrinde ısrarlı

Efendiler, 2 Teşrinisani'de [2 Kasım'da] Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan aldığım bir şifre telgrafnamede: "Zaten az olmayan dedikodulara biri daha ilave olundu. Ziya Paşa'nın Ankara'ya kadar gitmemesi, desteklendiği buyurulan hükümetin nüfuzunu kırmaktan başka bir manaya gelemez. Bu meselede hükümet, fikrinde ısrarlıdır" denilmekte ve bunun cevabının süratle beklenilmekte olduğu bildirilmekte idi. Ziya Paşa'nın gönderilmemesi hakkındaki ricamıza, hükümet iltifat etmemişti. Ziya Paşa'yı memur etmiş ve göndermişti. Ziya Paşa, Eskişehir'e kadar gelmiş ve oradan izin alarak geri dönmüştü.

Cemal Paşa, aynı telgrafnamesinde, "Bozkır hadisesinden dolayı matbuata tebliğ buyurulan beyannamenin tarzını, hükümet, aramızdaki anlaşmaya aykırı görmektedir" diyordu. Halbuki böyle bir beyannamemiz yoktu.

Cemal Paşa'nın bu telgrafına, şu cevabı verdik:

Şifre — Sıvas, 3.11.1919
Acele

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C. 2.11.1919 tarih 501 numaralı şifre:

1. Hükümetle milli teşkilat arasında samimi bir uzlaşma, hakiki bir birlik esası kabul eyledik. Zatı devletleri vasıtasıyla pek mühim bir istirhamımız var idi. O da, maksadı meşru milli teşkilatın dağılmasını önlemek için bütün üst seviyedeki memurların bu bakımdan seçilmesi, muhalif olanların değiştirilmesi idi. Bunlara ait mükerrer istirhamlarımıza cevap alamadık. Trabzon, Diyarbekir valileri, Antalya Mutasarrıfı hakkında ne yapıldığını henüz bilmiyoruz. Bilakis, mahalli vaziyeti incelemeksizin, Dahiliye Nezareti, Konya'ya gayet zayıf, âciz, Muhipler Cemiyeti üyelerinden Suphi Bey'i vali olarak gönderdi. Dahiliye Nazırı'nın bu meselelerde bizimle

hiçbir temas ve münasebet kabul etmediği, adeta milli teşkilata muhalefetkâr hareket eylediği zehabı hasıl oluyor. Bu fikrimizde yanılıyorsak düzeltilmemizi ve aydınlatılmamızı rica ederiz. Ankara Valisi Ziya Paşa'nın arzusu ile izin aldığını arz etmiştim. Tabii yine kendisi resmen Ankara valisi sayılmaktadır. Fakat arz ettiğim noktadaki şüphe ve zan ortadan kaldırılıncaya kadar, adı geçen valinin izinden istifadeye devam eylemesi en hayırlı şekil olarak kabul olunmalıdır. Polis Müdüriyetinin halen Nurettin Bey gibi bir zat elinde bulunmakta olması, zatı devletinizin de bu pek mühim noktaya karşı lakayt davranmakta olduğunuza dair bir fikir vermektedir. Halbuki, bu müsamahanın neticesi hem hükümete, hem de milli teşkilata zararlı olacaktır. Heyeti Temsiliye'mizin milli teşkilat ve birliği ihlal edecek en ufak bir hale karşı müsamahakâr davranamayacağını elbette mazur görürsünüz.

2. Bozkır hadisesi hakkında, Heyeti Temsiliye tarafından matbuata bir beyanname verilmemiştir. Bunda bir yanlışlık olacaktır. Muhtemeldir ki, bu bildirimler, *İradei Milliye* gazetesinin istihbaratı olacaktır. Heyeti Temsiliye'nin bir gazeteyi sansüre salahiyeti olmadığı yüksek malumlarıdır. Bununla beraber, nazarı dikkati çekilmek üzere, bu ajans muhteviyatında hükümetle aramızdaki uzlaşmaya aykırı görülen noktaların izah buyurulmasını istirham eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Heyeti Temsiliye'nin delegesi ve milli harekâtın taraftarı olduğunu iddia eden Cemal Paşa'nın telgrafımıza cevabı şudur:

Harbiye, 4/5.11.1919

Sıvas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: Resmi beyannamede yazıldığı gibi, mevcut hükümet, böyle bir zamanda, sırf vatan ve memlekete hizmet emeliyle büyük bir mesuliyeti üstlenmiş ve bu vazifesini yapmak için tam bir tarafsızlık ve samimiyetle hareket etmekte bulunmuş olduğundan, aşağıdaki noktaların izahına acil lüzum hasıl oldu:

Birinci olarak; mebus seçimlerine gayrimüslim unsurlar iştirak etmediği gibi, muhtelif fırkalar dahi şu anda çekingen vaziyettedir. Muhtelif fırkalar, memlekette iki hükümet mevcut olduğunu ve seçimlerin tarafsızca icra kılınmadığını sebep olarak göstermekte ve gayrimüslim unsurların dahi daha sonra bu sebepten dolayı iştirak etmediğini ileri sürmesi pek muhtemel bulunmakta... Seçimlerin selamet dairesinde icra olunmadığına dair şikâyet ve duyumlar sürüp giderek, yabancı mahfillere ve matbuata kadar aksetmiştir. Meclisi Mebusan, milletin muhtelif kısımlarını temsil etmediği ve bilhassa Kuvayi Milliye'nin tesirleri ile teşekkül eylediği takdirde, bunun cihanın nazarında ne suretle karşılanacağı izaha muhtaç değildir. Dolayısıyla, mebus seçimlerinde baskılar yapılmasına meydan verilmemesi elzemdir.

İkinci olarak; tekrarına lüzum olmayan sebeplerden dolayı, Meclisi Mebusan'ın payitahttan başka bir yerde toplanması, dahilen ve haricen türlü sakınca ve zararlar doğuracağından, Meclis'in mutlaka İstanbul'da toplanması, memleketin hayati menfaatları icabındandır.

Üçüncü olarak; taşralarda milli teşkilat namına bazı kimseler tarafından hükümet işlerine müdahale vuku bulmakta olduğu, devamlı bildirim ve ihbarlardan anlaşılmakta olmasıyla bu müdahalelerin acilen ve süratle önlenmesi elzemdir.

Mevcut hükümet, şu üç talebinde sabittir. Başka suretle işleri yürütmek imkânı yoktur.

Harbiye Nazırı
Cemal

Cemal Paşa'nın bu bildirimine -"Seryaver Salih Bey tarafından açılacaktır" kaydıyla- verdiğimiz cevabı aynen arz etmek isterim:

Şifre Sıvas, 5.11.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C. 4/5.11.1919

1. Gayrimüslim unsurlar ile, bu vatan ve bu millet için gayrimüslim unsurlardan daha zararlı olan bazı siyasi fırkaların seçimlere iştirak etmemelerini, onların kasıtlı olarak yaydıkları sebeplere dayandırmak elbette doğru olamaz. Hıristiyan unsurların daha milli teşkilatın ismi yokken, seçimlere iştirak etmeyeceklerini ilan eyledikleri malum değil midir? Yaygara koparan siyasi fırkalara gelince, bunlar yalan söylüyorlar. Çünkü, her tarafta seçimlere iştirak etmişlerdir. Ancak beşer onar kişiden ibaret olan bu fırkaların millet nezdinde bir mevkileri olmadığından ve millet bu defa İstanbul'daki politikacılardan değil, kendi sinesindeki öz vatandaşlardan mebuslarını seçmekte olduğundan, kendilerinin muvaffak olamayacaklarını anlayarak telaş ediyorlar. Buna karşı bizim elimizden ne gelebilir? Bu noktadaki hakikatte kabinenin tereddütlü bulunuşu şaşılacak şeydir. Bahsolunan baskı nerede, kimin tarafından ve nasıl vaki olmuştur? Lütfen izah buyurulmalıdır ki, Heyeti Temsiliye vazifesini yapabilsin. Boş iddialara ehemmiyet atfederek telaşa düşmek caiz değildir.

2. Toplanma mahalli hakkındaki görüşte hükümetin sebatında isabet veya isabetsizlik olduğunu zaman ve vakalar ispat edecektir. Bu konudaki son fikirlerimizin merkezlerden alınacak cevaplar üzerine arz edileceğini bildirmiştik.

3. Milli teşkilat namına hükümet işlerine nerede ve kimin tarafından müdahale edilmişse derhal bildirilmelidir ki, icap eden muameleye girişmek mümkün olsun. Ancak, Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri'nin şüphe ilham edebilecek tarzdaki muamelelerine yüksek nazarı dikkatlerini çekmeye lüzum görürüz, Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Dahiliye Nazırı'nın memlekete sevk ettiği nasihat heyetleri

Dahiliye Nazırı, memlekete birtakım heyetler sevk etmeye kalkıştı. Bunlardan biri de, Harbiye Nezareti eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa namında bir zatın riyasetinde, Temyiz Mahkemesi üyelerinden İlhami ve Fetva Emini Hasan Efendilerden meydana gelmekte idi.

Heyeti Temsiliye'miz delegesi olan Cemal Paşa bundan bizi haberdar eylememişti. 5 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihli bir şifre ile kendisinden bu heyetin gönderilme maksadını sorduk ve "bilhassa Fetva Emini ile Kâmil Paşa kabinesi zamanında polis müdürü olan zevatın böyle bir heyetteki varlık sebeplerinin" anlaşılamadığını zikrettik *(Vesika: 189).*

Efendiler, Fuat Paşa'nın Ankara'da kolordusunun başında bulunmasını gerektiren sebepler tezahür etmeye başladı. Bu sebeplerin mühimmini, dahilde ahalinin zehirlenmeye başlanması teşkil ediyordu. Dahili ve harici düşmanların müttefik mesaisi, Ali Rıza Paşa kabinesi zamanında, Ferit Paşa zamanındakinden daha çok fazla muvaffak olmaya başlamıştı.

Refet Paşa Salihli ve Aydın cephelerine kumandan olarak gönderiliyor

Balıkesir havalisinde, Kâzım Paşa, cephe teşkiline ve vaziyete hâkim olmaya çalışıyordu. Salihli ve Aydın cephelerindeki sevk ve idarenin askeri bir görüşe uydurulması icap ediyordu. Buraya az çok tanınmış bir askerin gitmesi lazımdı. Elimizde istifade edilebilir, Konya'da bulunan Refet Paşa vardı. Konya'daki Kolordu'nun başına Fahrettin Bey (Müfettiş Fahrettin Paşa Hazretleri) geçmiş bulunuyordu. Dolayısıyla, Aydın Kuvayi Milliye Kumandanlığı'nı üstlenmek üzere cepheye hareketini Refet Paşa'ya ve Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya dönmesini kendisine yazmıştık.

Refet Paşa'nın Nazilli'ye ulaştığı anlaşıldıktan sonra da Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine gelmiş olan Cevat Paşa'dan, geçen harpte tecrübe görmüş genç erkânıharplerden seçilmiş dört beş subayın, Nazilli'de Refet Paşa nezdine gönderilmesini rica ettim. Bu hususu, Refet Paşa'ya da bildirdim.

Refet Paşa, Demirci Efe'nin maiyetine giriyor

Efendiler, Nazilli'ye giden Refet Paşa, Demirci Mehmet Efe'den kumandayı almaya lüzum ve bunda bir fayda görmemiş veyahut kim bilir, belki de kumandaya el koydurtulmamış. Demirci Efe'nin maiyetinde erkânıharp gibi vazife yapmayı daha faydalı görmüş ve tercih etmiş... Refet Paşa bunu bize bildirdi. Mahalli şartları yakından görmüş olan bir zatın kararını bozmak çoğunlukla müşküldür. Çünkü, ya hakikaten Refet Paşa'nın gördüğü ve tercih ettiği gibi, Efe'nin kumandasını devam ettirmekte ve ona yardımcı olmakta fayda vardı, veyahut Refet Paşa o cephenin kumandasına herhangi bir sebepten dolayı el koyamıyordu. Her iki ihtimale göre de mutlaka kumandayı al diye emir vermek faydasız olurdu.

Asıl garabet bundan sonra görüldü. Bir müddet sonra, Refet Paşa, Nazilli'den kayboldu. Birkaç gün sonra Balıkesir'de olduğunu, birtakım yabancı subaylarla münasebete girip girmemesini bizden sorması vesilesiyle anladık.

22 Kânunuevvel [Aralık] 1919 tarihinde verdiğimiz cevapta: "Milli teşkilata mensup olanların, bilhassa Heyeti Temsiliye'ye dahil üye tanınmış olmak haysiyetiyle kendisinin hiçbir suretle temasını arzu etmediğimizi" bildirdik. Refet Paşa, tekrar kayboldu. Nihayet bir gün, Bursa'dan Refet imzalı kısa bir telgraf aldık: "İstanbul üzerinden Bursa'ya geldim."

Bu telgrafın bir türlü manasını anlamıyordum. Refet Paşa'nın İstanbul ile ne münasebeti vardı? Bir de "Nazilli-Balıkesir-Bursa" yolu İstanbul'dan mı geçer? Bu muammayı bir türlü halledemedim. Nihayet mesele anlaşıldı.

Refet Paşa, Nazilli'yi terk ettikten ve Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya uğradıktan sonra, Bandırma'ya inmiş, oradan da bir Fransız torpidosuyla İstanbul'a gitmiş, orada bazı arkadaşlarıyla görüşmüş, ondan sonra Bursa'ya dönmüş...

Efendiler, bu muammayı hâlâ halledemiyorum. Bunda beni mazur göreceğinizi ümit ederim.

Refet Bey'in, bir İngiliz gemisiyle Samsun'a gelen Salâhattin Bey tarafından değiştirildiği ve aynı gemi ile Refet Bey'in İstanbul'a dönmesi talep olunduğu ve bunun üzerine gitmeyip istifa eylediği ve İstanbul hükümetinin benimle beraber kendisinin yakalanarak İstanbul'a gönderilmemize tamimen emir verdiği malumunuzdur. Bu kadar çok malumatla bir meçhulü halledememek, cebir bilenlerce pek de mazur görülmezse de, benim bu noktada acz gösterdiğimi itiraf ederim. Gerçi, Ferit Paşa kabinesi yerine Ali Rıza Paşa kabinesi geçmişti. Fakat, yeni kabinenin istihbarat ve icra vasıtalarının evvelkinin aynı olduğu malumumuzdur.

Efendiler, Refet Paşa'nın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli cephelerinde, muntazam ordunun teşkiline kadar, ciddi bir sevk ve idare tesis edilememesine sebep oldu.

Dahiliye Nazırı'nın şüphe veren halleri

Efendiler, bu garip hikâyeden sonra, vakaları tekrar bıraktığımız noktadan takibe başlayalım:

Cemal Paşa, bizim 5 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihli şifremizin bir noktasını anlayamamış, Babıâli merkezinden çektiği kısa bir şifre ile şu suretle izah talep ediyordu: "'Dahiliye Nazırı'nın şüphe çekebilecek tarzdaki muamelelerine nazarı dikkatinizi çekmeye lüzum görürüz', fıkrasından maksat ne olduğu anlaşılamadı. Burasının acilen, açık olarak bildirilmesi!" *(Vesika: 190)*

Bu kısa izah talebine verdiğimiz cevap biraz uzundur. Sıkılmazsanız, aynen arz edeyim:

Şifre Sıvas, 12.11.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C. 8.11.1919 tarih ve 8084 numara.

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri'nin şüphe ilham eden fiil ve hareketlerinden hatıra gelenler aşağıda arz olunur:

1. Ankara gibi bazı vilayetlerde, üst seviyedeki mülki memurları telgraf başına çağırtarak Ferit Paşa kabinesi aleyhinde milli harekât esnasındaki icraat müteşebbislerinin ahvalini, ithamların sebeplerini, kanuna uygunluk derecesini tehditkâr bir surette soruşturmak.

2. Uzun müddet yataklık hasta iken tifodan vefat eden Tokat Mutasarrıfı'nın ölüm sebebinin, esrarengiz bir vaka kabul edilerek Sıvas vilayetinden şifre ile sorulması...

3. Adliye Nazırı ile birlikte, Balıkesir cephesinden gelen milli heyet ile gizli görüşmeleri esnasında Adliye Nazırı'nın milli harekât reisleri aleyhinde icraata imkân olup olmadığını, adı geçenin yanında söz konusu edebilmesi.

4. Vatana hıyaneti maddeten sabit olan eski Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in fikir ve faaliyet sırdaşı bulunan Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey'in, nezaret üstlenildiği zaman, ilk milliyetperverane icraat olmak üzere def edilmesi lazım gelirken, halen muhafaza edilmesi ve bunun aracılığıyla üst seviyedeki mülki memur değişikliklerinin icra edilmesi.

Tabiidir ki, bu müsteşarın tayin ettireceği memurlar pek haklı olarak milletin itimadına mazhar olamaz. Mesela milli harekâtın başından nihayetine kadar muhalif bir vaziyet almış ve nihayet ahali tarafından işten el çektirilmiş ve hasta olması bakımından o zaman tutuklanması ve uzaklaştırılması yoluna gidilmemiş olan eski Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey, idari vasıflardan dahi[1] büsbütün mahrum ve düşkünler güruhundan olmasına rağmen Burdur'a tayin buyurulmuştur.

Yine yetersizliğinden ve Canik livası için uygun görülmediğinden dolayı kendisinin de arzusuyla vaktiyle İstanbul'a gönderilen Ethem Bey de Menteşe'ye tayin kılınmıştır. Aydın Mutasarrıflığı'na da eski Niğde Mutasarrıfı olup Sıvas'a getirilen Cavit Bey tayin olunmuştur. Bunlara rağmen, eski Konya Valisi vatan haini Cemal Bey'in adamı olan Antalya Mutasarrıfı, mükerrer müracaatlarımıza ve ahalinin feryatlarına rağmen halen yerinde oturuyor.

5. Memurin Müdüriyeti gibi en mühim makam bir Ermeni elinde bulunduruluyor.

6. Matbuat Müdüriyeti'nde, Ajans vaziyetinde bir değişiklik görülememektedir.[2]

7. Memleketin mukadderatını temin edecek yegâne kuvvet milli birlik olduğu ve bunu devam ettirecek de milli teşkilat bulunduğu malumdur. Bu birlik ve teşkilatın, vatanı parçalanmaktan kurtarmak, devlet ve milletin bağımsızlığını teminden ibaret olan mukaddes gayesini bozmaya çalışanlar da, İstanbul'daki bozguncular dır. Bunların zararlarının önlenmesi, ancak kuvvetli ve ciddi bir inzibata bağlıdır. Bunun da başlıca çaresi, polis müdürünü, namuslu, milliyetperver, muktedir, müteşebbis zevattan

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "dahi" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "görülememektedir" sözcüğü, 1934 basımında "görülmemektedir" şeklinde. (Y.N.)

seçmek ve tayin etmektir. Halbuki zatı samilerince de malumdur ki, bugünkü Polis Müdüri Umumisi, düşmüş olan millet haini kabinenin ve adamlarının yegâne koruyucusudur. Sait Molla'nın *Mister Fru*'ya[1] yazmış olduğu mektupların içeriğinden anlaşıldığına göre de, bu zat, muhaliflere, yani millet düşmanı olanlara bugün bir sığınak ve dayanak teşkil etmektedir. Amasya'da Salih Paşa Hazretleri de bunu tasdik buyurmuşlardı. Halbuki Dahiliye Nazırı, memleket ve milletin mukadderatını böyle bir şahsın elinde bırakmakta bir sakınca tasavvur etmiyor, belki fayda görüyor demektir. Jandarma Kumandanı Kemal Paşa'nın ise, gerek milli emeller ve gerekse sizler için zararlı bir şahıs olduğu muhakkak iken, halen makamında durması da, Dahiliye Nezareti'nin iyi niyetine mi atfedilmelidir?

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa kabinesi milli teşkilatı düşman teşkilatla, bizi Ali Kemal ve Sait Molla ile bir tutuyor

Efendiler, Harbiye Nazırı'nın 9 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihli bir telgrafı vardı; onun da muhteviyatı enteresandır. Bu telgrafnamesinde Cemal Paşa, kabinenin fikrini şu noktalar üzerinde topluyordu:

"1. Seçimlerin selamet dairesinde cereyanı,

2. Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanması,

3. Milli teşkilat namına hükümet işlerine müdahale olunmaması hakkında hükümetin tarafınıza öteden beri vaki olan tebligatı katidir.

4. Birçok telgrafnamelerinizde ileri sürülen taleplerin de aynı mahiyette -yani müdahale mahiyetinde- olduğu aşikârdır.

5. Hükümet, beyannamesinde tespit ve ilan eylediği tarafsızlıktan ayrılmayacaktır. Bu bakımdan milli teşkilata muhalif görüşte bulunanlara karşı baskı ve cezalandırma yoluna gidemez." Telgrafın nihayetinde şu tehdit vardı: "Şimdiki hal, bir müddetçik daha devam edecek olursa Vekiller Heyeti'nin çekileceği muhakkaktır." *(Vesika: 191)*

Muhterem efendiler, bu maddelerin ifade eyledikleri manalar, esasen bütün hakikatleri meydana koymuş bulunuyordu. Kabine, milli teşkilata muhalif görüşte bulunanların, memleket ve millete düşman olanlar bulunduğunu kabul etmiyordu. Milli teşkilat ile düşmanın hainane teşkilatını, Ali Kemal ile, Sait Molla ile bizi bir tutuyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Anvazur hadiselerini suç fiillerinden saymıyordu.

Cemal Paşa'ya verdiğimiz cevapta, bu noktaları izah ettikten sonra, hükümetin his ve eğilimini açık söyletmek maksadıyla şu cümleyi de ilave ettik: "Vaki olan beyanatlarından anladığımıza göre, hükümeti seniye, milli teşkilatın mevcudiyetini ihtimal ki lüzumsuz görüyor. Hakikaten, keyfiyet bu mer-

1 Mister Frew. (Y.N.)

kezde olup milli teşkilata ihtiyaç olmaksızın memleketi kurtaracak kuvvete sahip bulunuluyorsa, ona göre lüzumuna girişilmek üzere, açıkça bildirilmesini, arada her türlü yanlış anlamanın giderilmesi için arz ve istirham eyleriz." *(Vesika: 192)*

Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa devamlı olarak milli birliği bozmakla, Harbiye Nazırı, temsilcimiz Cemal Paşa da hükümetin icraatını müdafaa ile meşgul

Efendiler, Cemal Paşa'nın özel olarak Sıvas'a gönderdiği 10 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihli ve kendi el yazısıyla olan bir mektubunu da, ancak 18 gün sonra -yani 28 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihinde- almıştım. Cemal Paşa bu mektubunda, cereyan eden haberleşmelerin alakalı olduğu meseleleri madde madde özetliyor ve her biri hakkında izahat veriyordu.

Bu arada, Meclisi Mebusan'ın İstanbul'dan başka bir mahalde toplanması meselesinden bahsederken, "Bu meseleye Padişah'ın rıza göstermeyeceği tamamen anlaşılmıştır. İşgal kuvvetlerinin Meclisi Mebusan'a taarruzlarının belki devleti âliye için hayırlı neticeler verebileceğini, Amerikalılar üstü kapalı ve hatta açıkça belirttiler ve bu taarruzu ihtimal dairesinde göremediler" diyordu.

Cemal Paşa, "Kuvayi Milliye ruhuyla mütehassis olmayan memurların kodamanları, işgal ordularına adeta sırtını dayamış vaziyettedirler" tarzında, sanki bilinmeyen bir malumat da verdikten ve bu malumatı "eski kabine erkânının çoğu dayamıştır" malumatıyla tamamladıktan sonra, "mesela Polis Müdürü'nün değiştirilmesinde bu hal tamamıyla tezahür etti" diye bir de misal zikrediyor.

Cemal Paşa, kabine birçok işler yapmayı düşünmüş ise de "esaslı bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine hâlâ inanamadı" fıkrasıyla bizi ithamdan sonra şu kanaatini ortaya koyuyordu: "Dahiliye Nazırı bu kuvvete -yani Kuvayi Milliye'ye- ihtiyaç gösterenlerin başında desem mübalağa olmaz."

Cemal Paşa'nın, mektubuna imza koyduktan sonra yine imzasıyla mektubuna eklediği bir özette şu cümle vardı: "Muhalifler ve yabancılar Meclis'in açılışını engellemeye karar vermişlerdir. Heyeti Temsiliye de, bu engellemeye mahal kavgasıyla devam ederse işimiz Allah'a kalıyor demektir." *(Vesika: 193)*

Efendiler, bu mektup muhteviyatındaki ve bundan önceki bildirimler ile bundan sonra sürecek olan fikirlerdeki mantık, muhakeme ve görüş sağlamlığı hakkında söz söylemeyeceğim. Yalnız, bu mektuba 28 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihinde verdiğimiz izahatlı cevabımızın bir fıkrasını aynen nakletmekle yetineceğim. O fıkra şudur: "Hükümeti seniyenin esaslı bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine itimadı kalmamış şeklindeki maddeleri ciddi görmüyoruz."

Efendiler, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, tereddütsüz ve durmaksızın milli birliği bozmaktan, milleti her gün sürüp gitmekte ve genişlemekte olan tecavüzler karşısında sessiz ve atıl tutacak tedbirler almaktan geri durmuyordu. Diğer nezaretleri de aynı prensipte harekete teşvik ettiği görülüyordu. Mesela, Eskişehir'de Hamdi Efendi namında bir kadı vardı. Kuvayi Milliye'ye aleyhtar olduğu için orada duramamış, dönmemek üzere İstanbul'a gitmiş ve bu Kadı Efendi yeni kabine tarafından tekrar Eskişehir'e gönderilmiş. Keyfiyetten bahsedilerek adı geçenin değiştirilmesi lüzumu Mutasarrıf tarafından Adliye Nezareti'ne yazılmış, cevap verilmemiş. Mutasarrıf ve Eskişehir Mıntıka Kumandanı bu vaziyeti Heyeti Temsiliye'ye bildirmekle beraber, "Eğer Nezaret bu bildirimi nazarı itibara almayacak olursa, def edilmesi zaruridir. Devletlilerinin irade ve görüşleri istirham olunur" deniliyordu. Biz de, görüş bekleyenlere şu cevabı vermek zaruretinde kaldık: "Milli emellere itaatkâr olacağını vaat eden ve bu esas dahilinde milli teşkilatın her türlü yardımına mazhar olan hükümeti seniyeye adı geçenin değiştirilmesi hususunda söz dinletilemezse, nihayet def edilmesinin bir zaruret haline gireceği açıktır." Bittabi bu vaziyette bulunan İstanbul memurları az değildi.

Buna benzer birtakım hususlar hakkında Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın, kabinenin görüşünü bildiren, 24 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihli bir şifresinin ilk cümlesi şu idi: "Devletin dahili ve siyasi işleri katiyen iştirak kabul etmez." *(Vesika: 194)*

Bu telgrafa 27 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihinde verdiğimiz tafsilatlı cevapta, biz de şöyle dedik: "Devletin dahili ve siyasi işlerinin katiyen iştirak kabul etmediği bir hakikat olmakla beraber, emsali görülmemiş mevcut vaziyette, vatan ve milletin mukadderatını temin edecek olan milli teşkilatı bilerek, bilmeyerek zaafa uğratacak ve milli birliği ihlal edecek hiçbir muameleye, milletin razı olamayacağı da pek meşru ve tabiidir." Bu telgrafın son cümlesi şu tarzda idi: "Heyetimiz, imzası altındaki taahhütlerine tamamıyla sadıktır... Şu kadar ki, taahhütler karşılıklı olmak gerektir. Halbuki hükümet, Salih Paşa'nın imzası altındaki taahhütlerin ve notların henüz hiçbirini yerine getirmemiş ve varsa engelleyici sebepler dahi bildirilmemiştir." *(Vesika: 195)*

Efendiler, şimdi vereceğim kısa bir malumat ve göstereceğim vesikalar -ki bu malumatı doğrulamaktadır- Ali Rıza Paşa kabinesinin, bizi hatalı bulmakta ne kadar haksız ve hükümet icraatında, en hafif manasıyla, ne kadar kayıtsız olduğunu gözleriniz önünde tecelli ettirecektir zannederim.

Efendiler, İstanbul'daki gizli cemiyetler ve bu cemiyetlere önderlik eden birtakım zatlar -Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın mektubunda da itiraf olunduğu üzere, sırtlarını yabancılara dayamış bulunuyorlardı- bol para ve Ali Rıza Paşa kabinesinin geniş müsamaha ve ataleti sayesinde, memleketi baştan başa ateşe vermek için olanca güç ve gayretleriyle çalışıyorlardı. Bu husustaki

malumat ve elde edilen vesikalar da malumat ve haberleri haricinde bırakılmış değildi. İstanbul'daki teşkilat ve tertibatımız sayesinde elde edilmiş bir kısım vesikalar, olduğu gibi Cemal Paşa'nın, Sadrazam Paşa'nın ellerine teslim edilmişti. Bu vesikalar, o tarihte yabancı temsilcilere de verilmiş ve bu suretle İtilaf devletleri hükümetlerinin çoğunluğunca malum olmuş ve o tarihlerde özetleri bütün kumandanlara ve diğer icap edenlere tebliğ edilmiş olduğuna göre, artık hadisenin tarihe karışmış olduğu bugünde, yüksek heyetinizce ve milletçe bilinmesinde bir sakınca görmüyorum.

Sait Molla nasıl çalışıyordu?

Milli mücadeleler esnasında maruz kalmış olduğumuz açık ve gizli müşkülat hakkında esaslı bir fikir edinmeye vesile olacak ve gelecek nesiller için ibret ve uyanıklığı icap ettirecek mahiyette bulunan söz konusu vesikaları aynen bilginize sunmayı münasip görüyorum. Bu vesikalar, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin güya reisi tanınmış bulunan Sait Molla'nın Mister Fru[1] namındaki rahibe gönderdiği mektupların suretleridir.

Efendiler, bu mektupların suretlerinin alındığını hisseden Sait Molla'nın, Türkçe *İstanbul* gazetesinin 8 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihli nüshasında, söz konusu mektuplardan bahisle uzun ve sert bir lisanla bir tekzip yayımlamış olmasına rağmen, hakikati inkâr mümkün değildir. Bu mektupların suretleri, Sait Molla'nın evinden ve mektupların müsveddelerinin yazılı bulunduğu bir defterden aynen kopya edilmiştir. Bu bir yana, mektupların muhteviyatı, memlekette ortaya çıkan ahval ve hadiseler ile ve beliren bazı şahıslar ile tam bir uygunluk ifade etmektedir. Şimdi müsaade buyurursanız, bu mektupları tarih sırasıyla arz edeyim:

Birinci Mektup

Aziz dostum,

Verilen iki bin lirayı Adapazarı'nda Hikmet Bey'e gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sonra verimli neticelerini elde edeceğiz. Şimdi aldığım şu malumatı, şu tezkeremle size hemen müjdelemek istedim. Yarın sabah bizzat gelip tafsilat vereceğim.

Kuvayi Milliye taraftarlarının, Fransa'nın fevkalade üzerine düştüklerini ve General *Despre*'nin[2] Sıvas'a gönderdiği subayların Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İngiltere hükümeti aleyhinde bazı kararlar aldıklarını Ankara'daki "N.B.D. 285/3" adamımız özel olarak bir kurye ile gönderdiği mektupta bildiriyor. "D.B.K. 91/3" her ne kadar cemiyetimize dahil ise de bu zatın Fransızlara casusluk ettiği ve sizin bu teşkilata riyaset eylediğinizi yaydığı ve beyan eylediği kanaati bendenizde hasıl olmuştur. Bu mesele hakkında da, yüksek kanaatlerine ve üstadane itimatlarına muhalif

1 Mister Frew. (Y.N.)
2 Franchet d'Esperey. (Y.N.)

olarak vuku bulacak beyanatımla şimdiye kadar o zat hakkında göstermiş olduğunuz itimattaki hatayı ortaya koymuş olacağım. Dün sabah Âdil Bey'le birlikte Damat Ferit Paşa Hazretleri'ni ziyaret ettim. Biraz daha sabretmeleri ve beklemeleri lüzumunu tarafınızdan kendilerine tebliğ ettim. Paşa Hazretleri, cevaben size teşekkür etmekle beraber, Kuvayi Milliye'nin Anadolu'da tamamen kök saldığını ve bir karşı hareket neticesi olarak melun reisleri tepelendirilmedikçe, kendilerinin iktidar mevkiine gelemeyerek Zatı Şahane'nin de tasvibine sunulan mukavele hükümlerinin Konferans'ta müdafaasına imkân olmadığını ve Kuvayi Milliye'nin dağıtılması için fahametli İngiltere hükümeti nezdinde seri teşebbüsler icra edilerek müşterek bir notanın, mebusların seçilmesinden evvel Babıâli'ye verilmesini ve çetelerimizin Adapazarı, Karacabey ve Şile'de Rumlara karşı yapacakları tecavüz hareketlerini esas alarak, Kuvayi Milliye'nin asayişi ihlal ettiklerini ileri sürerek, maksadın hızlandırılmasına çalışmamızı ve İngiliz matbuatının Kuvayi Milliye aleyhinde neşriyatta bulunmasının teminini ve özel olarak torpido ile gönderilen "A.B.K. 19/2"ye telsiz telgrafla dün görüştüğümüz meseleler hakkında talimat verilmesini rica ediyor. Bu gece on birde Âdil Bey "K" de sizi görecek ve Ferit Paşa'nın bazı hususi ricalarını daha tebliğ edecektir. Ondan sonra Zatı Şahane ile Mister "T.R." görüşebilecektir. Refik Bey'e artık itimat etmeyiniz. Sadık Bey de bizimle çalışabilecektir. Hürmetlerimi takdim ederim.

11.10.1919 *Sait*

Not:
Karacabey'le Bozkır'dan henüz bir haber alamadık.

İkinci Mektup

12 tarihiyle Ankara'daki "N.B.D. 285/3" tarafından gelen mektupta, Sıvas Heyeti Temsiliyesi'nden Erkânıharbiye Miralaylığından emekli Vâsıf Bey'in *Despre* ile temas etmek üzere gönderileceği ve birkaç güne kadar yola çıkacağı bildiriliyor. Hikmet Bey paraları almış. Biraz daha para istiyor. Evvelki gün sizi ziyarete geldiğimde takip edildiğimi söylememiştim. Dönüşümde biri sarı bıyıklı ve diğeri kumral ve köse iki şahsın sokak başında beni beklediklerini gördüm. Gece olduğu için epeyce korktum. Yalnız birbirlerine yavaşça "Bu Sait Molla imiş. Artık gidelim" dediklerini işittim. Bu fazla temas benim hakkımda hayırlı olmayacak. Fuat Paşa Türbesi civarındaki görüştüğümüz haneyi işgal edebilirseniz temas yapabileceğiz. Nâzım Paşa, cemiyetimizden haberdar olmuş. Bana çok teessüf etti. Müsaadenizle "N.B.S. 495/1" tertibine kendilerini dahil ettim. Hane meselesi halledilinceye kadar teması adı geçen yapacaktır. Karacabey'de "N.B.D. 289/3"e gönderilen bin iki yüz lira ulaşmıştır. Hareket edeceklerdir. Ferit Paşa, Babıâli'ye verilecek notayı her dakika beklemektedir. Zatı Şahane bu vaziyetten pek üzgündür. Teselli ettirmeniz ve daima kendisine ümit verici beyanatta bulundurmanız menfaatlarımız icabındandır. Bizim padişahların her şeye karşı zayıf olduklarını unutmayınız. Seyit Abdülkadir Efendi, o mesele hakkında pek tuhaf beyanatta bulundu. Güya arkadaşları "vatanperverliğe aykırı olur" diyorlarmış. Artık siz icabına bakınız. Polis Müdürü Nurettin Bey'in değiştirilmesi ri-

vayet olunuyor. Hepimizin hamisi olan bu zat hakkında lazım gelenlerin nazarı dikkatini çektiriniz. Hürmetlerimi takdim ederim.

18/19.10.1919 *Sait*

Not: Ali Kemal Bey o zatla görüşmüş. Konuşmayı idare edemediğinden muhatabı maksadını anlamış ve hatta kendisine büyük bir hakaretle "Biz, sizin İngiliz hesabına çalıştığınızı anladık" demiş.

Üçüncü Mektup

Yapılan propagandaları göz tabibi Esat Paşa kolu ve bilhassa Çürüksulu Mahmut Paşa, resmi malumata dayanarak devamlı tekzip ettiriyor ve halkın heyecanının teskinine çalışıyorlar. Bu adamlara müracaatlarında hiç cevap verilmemesini, dün kararlaştırılan zata, Zatı Şahane vasıtasıyla emir vermenizi rica ve hürmetlerimi takdim ederim.

19.10.1919 *Sait*

Dördüncü Mektup

Aziz Üstat,

Muhipler[1] arasında *Franmason* teşkilatı itiraza sebep oluyor. İttihatçıların yolu tutulacağından çekiniliyor. Bu teşkilatın idaresine kalp ve ruhuyla yetiştirilmiş gençlerin dahil edilmesiyle bu programı tatbik edebileceğiz. Benim dış görünüşümün mâni olması hasebiyle, kadim dostunuz "K.B.V. 4/35" kararlaştırılan esaslar dahilinde işe başlayacaktır. Ankara ve Kayseri'den yine haber yok. Hürmetlerimi takdim ederim üstadım.

19.10.1919 *S.*

Beşinci Mektup

Üstat,

Kasidecizade Ziya Molla dün *Adam Blok*'a[2] haber göndermiş. Kadim dostu olduğuna güvenerek, benim başta bulunduğum Muhipler Cemiyeti'nin mazhar olduğu himayenin, İngilizlerin karakteri ile bağdaşmaz olduğunu ve bunun kamuoyunda fena tesirler yaptığını ve bu cihetle namuslu kimselerin temsil etmesi lazım geleceğini dolaylı olarak bildirmiş ve benim aleyhimde pek fena şeyler ilave etmiş. Bu zatın bana karşı şahsi husumeti olduğunu hatırlatmak isterim. Ziya Molla'nın damadının kız kardeşi eskiden benim zevcem idi. Kendisini boşadığımdan dolayı bu husumet bana

1 Muhip: Dost. Burada "İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyeleri" kastediliyor. (Y.N.)
2 Adam Block. (Y.N.)

yöneltilmiştir. *Adam Blok* Hazretleri'ne bildirilmesini ve Ziya Molla'nın halen İngiliz taraftarı olmayıp milli harekât taraftarlarının bir propaganda vasıtası ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarında münasebet mevcut olduğunu ve hakkımdaki isnatlarıyla mahiyetini göstermekte olduğunu üstadane görüşlerinize arz etmek isterim.

21.10.1919 *S.*

Not: Sakınca yoksa *Adam Blok* Hazretleri'ne size olan hizmetimi bildiriniz.

Altıncı Mektup

Muhterem Üstat,

Ankara'dan "N.B.D. 295/3"ten kurye ile gelen 20 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli mektupta, "K.D.S. 93/1" talimatımız üzere orada bırakılarak kendisi Kayseri'ye hareket etmiştir. Talimatın tasdik olunmuş suretini de Galip Bey'e gönderdiğini bildiriyor. Evvelki tahsisatın sarf olunmasından yeniden tahsisat istiyor. Gizli teşkilatın genişlediğine ve bozguncu reislerden yakasını kurtaran muhiplerimizin, şimdilik köylerde kalmak şartıyla el altından işe başladıklarını müjdeliyor ve son üstadane tertibatınızın verimli olacağını beyan ediyor. "M.K.B." düzgün Türkçesi sayesinde mühim rol çeviriyormuş. Hele hocalığına diyecek yok diyor. Talimatın "X. VV" tertibi tamamen hazırlanmış. Aramızda, yeni yabancılar girmemiş ise, meydana çıkmadan, maksat fiilen temin edilmiş olacaktır. Yeni tahsisatın gönderilmesini beklemek üzere kurye "4.R." burada alıkonulmuştur.

23/24.10.1919 *S.*

Not: Ahmet Rıza Bey'in İtalya mandası hakkındaki beyanatını risalenin nihayetine ilave ettim. Kendisinin Fransa'ya geçmesi bizce tehlike olur.[1] Bunu temin ediniz.

Yedinci Mektup

Üstadım,

Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Matbuat meselesinde bir an ihtiyat lazım olduğunu söylemiş. Bir kere lehine kalem oynattırılan düşünür ve yazarların evvelkine muhalif bir gayeye sevk etmek, bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmi memurlar, milli harekâtı şimdilik iyi görüyor demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfiyen riayet edecek. Zeynelâbidin Partisi'yle de işbirliği yapmaya çalışıyor.

Özetle, işler bulandırılacak. Bugünlerde Fransa ve Amerika mahfillerinde benim ismimden çok bahsediliyormuş. Bunun hikmetini hâlâ anlayamadım. Milli harekât taraftarlarının, bu hükümetin siyasi memurları üzerinde yaptıkları tesir neticesi olarak hayatımın muhafazası size kalmıştır. Ben, bu ümitle kendimi cesaretlendiriyorum.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "olur" sözcüğü, 1934 basımında "olup" şeklinde. (Y.N.)

Hikmet ile bizzat görüştüm. Bu sefer kendisini kararsızca gördüm. Bununla beraber kuvvetli teminat verdi. "Ben merdim. Sözümden dönmem" dedi. Sıvas vakasını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek. Kadıköylü de işi üstleniyor. Fakat melun İttihatçı matbuat, bazen bizim işlere mâni oluyor. Bunların yazılarına dikkat lazım. Paşamız hâlâ sinirli. "Ne vakit olacak?" diyor. Hane meselesinin hâlâ hallolunmamış bulunması, temas ve münasebetimizi zora sokuyor. (N.B.S. 495/1) Konya'ya ehemmiyet verilmesini tavsiye ediyor. Size sözlü olarak izah ettiği mesele hakkında nazarı dikkatini çekmemi rica ediyor. Ali Kemal Bey'in son felaketi üzerine üzüntünüzü bildirdiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmak lazım. Bu fırsatı kaçırmayalım. Bir hediye takdimi için en münasip bir zamandır. 19 Teşrinievvel [19 Ekim] tarihli mektubumu almadığınıza müteessirim. Vasıtayı biraz sıkıştırınız. Tehlikeden sakınmak, benim için pek mühimdir. Yeni bir parola gönderiniz. Hikmet'e ve Kadıköylü'ye numaralarını vereceğim. Hürmetlerimi takdim ederim üstadım.

24.10.1919 *S.*

Not: Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve taraftarlarına biraz müsait görünmeli ki, kendisi tam bir emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalade ehemmiyet veriniz. Kendi gazetelerimiz ile taraftarlık edemeyiz.

Sekizinci Mektup

Aziz Üstat,

Seçimleri geciktirmek ve askıya almak için gerek Mustafa Sabri ve gerek Hamdi ve Vasfi Efendilerle uzun uzadıya, talimatınız dahilinde görüştüm. Rızalarını aldım. Mahallelerde propagandalar başladı. İcap edenleri elde edecekler. Bol para dağıtmak suretiyle görüş ayrılıkları yaratacaklardır. Zatı Şahane'nin bu hususta aydınlatılması elzemdir. Maksada üstadane görüş ve tedbirlerinizle ulaşacağımızı temin ederim üstat.

26.10.1919 *S.*

Dokuzuncu Mektup

"9.R" kurye geldi. Keskin teşkilatı bitmiştir. Arkadaşlara propaganda için talimat verdim. Muvaffakiyetlerimizin ilk semerelerini yakında toplayacağımızdan eminim üstadım.

27/28.10.1919 *S.*

Onuncu Mektup

Aziz Üstat,

Mabeyn'de yeni kabine teşkili tertibat ve tasavvurları duyulmuştur. Bu işin hızlandırılması elzemdir. Anadolu teşkilatımızın bazı tertipleri Kuvayi Milliye'ce anla-

şılmış, bilhassa Ankara ve Kayseri'de aleyhimizde faaliyet başlamıştır. Kürt Cemiyeti, verdiği vaadi hilafına faaliyet gösteremedi. Çetelerimizden bir kısmı tepeleniyor. Ne olursa olsun tasavvur olunan kabinenin iktidar mevkiine getirilmesi mutlak elzemdir. Ali Rıza Paşa'nın, tertibatımıza karşı engelleyici tedbirler alacağını da tahmin ediyorum. Bozkır'a gidecek adamlarımız tanınmış şahsiyetler olması hasebiyle fazlaca korkuyorlar. Konya'da "K.B. 81/1"e sizin vasıta ile hadisenin şiddetlendirilmesi hakkında tebligat icrasıyla propaganda heyetlerinin bu mesele için faaliyete davet edilmesi lüzum ve zaruretini arz eder ve hürmetler takdim eylerim.

29/30.10.1919 *S.*

Benim bir mektubumdan Hikmet'e bahsedilmiş. Bu mektubun muhteviyatını nereden öğrenmişler? Bizzat Hikmet ile görüştüm. Ve bunun vaki olduğunu büyük bir hayretle Hikmet'ten dinledim. Casus benim muhitimde midir, yoksa sizde midir?

On Birinci Mektup

Aziz Üstadım,

Kürt Teali Cemiyeti'ndeki samimi dostlarımızla görüştüm. Yeni geldiklerinden, birkaç gün sonra verilen talimat dairesinde tertibat alacaklarını, yalnız Kürdistan'a gönderilecek muhtelif arkadaşlar için büyük bir tahsisatın mevcudiyetine ihtiyaç olduğunu söylediler. "D.B.R. 3/141"den gelen mektupta gösterdiler: Urfa, Ayıntap, Maraş'ta Fransızlar aleyhine lüzumundan fazla tahrikler yaptıklarını ve kolordu kumandanının takip ettiği yumuşak siyaset hilafına ahaliyi yönlendirdikleri yer almaktadır. Kabine riyasetine Zeki Paşa'nın getirilmemesi hakkında beyan olunan görüş doğru değildir. Bu zat, Kürtler üzerinde hâkimdir. Eski Ermeni kıtali unutulmuştur. Sizce varit görüş her halde bugün için zamansızdır. Bunu, icabında başka manaya çevirmek mümkündür. Üstadane gayretinizi her dakika bekliyoruz. Karşıdaki vakayı diğerlerine de vermeye çalışıyoruz. Âcizane hürmetlerimi takdim ederim.

4.11.1919 *S.*

On İkinci Mektup

Aziz Üstadım,

Ahmet Rıza'nın *Tan*[1] muhabirine olan beyanatı bittabi nazarı dikkatinizi çekmiştir. Emir Faysal'a Fransızlar ile anlaşma yapmayı tavsiye etmesindeki manaların kapsadığı siyasi nükte üstadane gözünüzden uzak kalmamalıdır. Kuvayi Milliye reislerinin, Fransa'ya son zamanlarda dikkate değer bir şekilde eğilim emaresi gösterdikleri gibi, Irak'ta çıkardıkları karışıklığa karşılık, diğer taraftan Suriye'deki hâkimiyetinize de darbe vurmak istiyorlar. Bu kuvvetin sürüp gitmesinde gösterilecek ihmal ve kayıtsızlık, İslam âleminin İngiltere aleyhindeki fevkalade galeyanıyla neticelene-

1 *Le Temps.* (Y.N.)

cektir. Bu en mühim noktayı ehemmiyetle görmek ve yüksek siyasi ricalinize göstermek mühim ve elzemdir. Şu fikrimle, ilmi kıymetinize karşı bir sövgüde bulunduğuma hükmetmeyiniz. Çünkü Türkiye üzerinde, sizden başka bir kuvvetin nüfuz ve hâkimiyetini sürdürmesi, siyasi gayemize aykırıdır. Fransa, İtalyan ve bilhassa Amerika'nın gerek ricali ve gerek matbuatıyla bu kuvvete karşı gösterdikleri muhtelif eğilimler, siyasi ve askeri üstünlüğünüzün rekabet edilir hale düştüğünün açık bir delilidir. Ahmet Rıza gibi *Klemanso*[1] ve *Pişo*'nun,[2] muhtelif siyasi ricalin en samimi ve kadim dostluklarına mazhar olmuş zevatın Fransa'da mühim bir rol çevireceğinden ve kamuoyunu tam manasıyla kendilerine çekeceğinden ve cezbedeceğinden emin olunuz. Bu zatın, İsviçre'ye geçeceğine dair malumata nazaran oradan bir yolunu bulup Fransa'ya geçmek emelinde olduğuna kani olabilirsiniz. Balıkesir civarındaki kuvvetlerimiz bozularak firar etmiş ve "A: R." mevkiinde gizlenmiştir. Yeni kuvvetler hazırlanıyor. Beş bin liradan aşağı olmamak üzere tahsisat istiyor. Karaman'dan "D.B.S. 40/5"ten gelen mektupta şimdilik beklemek zaruretinde olduklarını ve Kayseri'de "K.B.R. 87/4"ten[3] gelen mektupta da, yakında harekâta başlayacaklarını bildiriyor. Ziya Efendi de "H.K.", "C.H." mevkilerinde teşkilat bittiğinden, yalnız tahsisatla oraya hareket etmek mecburiyetinde olduğunu şifahen beyan ediyor. Arzu ederseniz vaziyet hakkında sözlü olarak tafsilat verecektir. Şiddetli takip edildiğimizi, tertibatımızdan Sıvas'ın muntazaman haber aldıklarını arz edebilirim. Mehmet Ali'ye emniyet etmeyiniz. Ketum değildir. Her halde boşboğazlık ediyor. Harici tertibat ve teşkilatta bendenizden başkasını istihdam etmeseniz daha isabetli hareket edersiniz. Ali Kemal Bey'in listeye dahil edilmesi zaruridir. Bu kadar sırlarımızı taşıyan bu zatı gücendirirsek, tertibatımız tamamıyla yabancı ellere geçer. Bu zatı sıkça sıkça kollayınız. Hürmetlerimi takdim ederim üstadım.

5.11.1919 *S.*

Kemal yakalanmış, mensubiyeti itibariyle "K.B.R. 15/1"in teşkilatla münasebet derecesi meydana çıkmış demektir. Bu zatı himaye elzemdir.

Mister Fru'ya yazdığım mektup

Efendiler, bu geniş tertibata mâni olmak ve meydana getirilen tehlikeli vaziyetleri bertaraf etmek için elimizden gelen her çare ve tedbire başvurduk. Şimdiye kadar ifade ettiğim ve bundan sonra sırası geldikçe hatırlatmaya çalışacağım malum isyanları, ihtilalleri, resmi düşman kuvvetleri tecavüzlerini bastırmak, bertaraf etmek için çok uğraştık. Ali Rıza Paşa kabinesi, gözüne batan Kuvayi Milliye'yi batırmaya ve bunun için bizimle didişmeye bakmaktan başka bir yardımda bulunmadığı gibi, ondan sonra iktidar mevkiine gelen değerli arkadaşları dahi, onun yolunu takipten ve neticede felaketten felakete ve rezaletten rezalete sürüklenmekten başka bir hizmet görmediler. Efendiler, bütün bu

1 Clemenceau. (Y.N.)
2 Pichon. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında "K.B.R. 83/4'ten" şeklinde. (Y.N.)

gizli tertibat kaynaklarının Rahip Fru'nun kafasında toplandığı ve oradan din kardeşlerimiz olacak hainlerin kafalarına zerk edilerek fiiliyata dönüştüğü tahmin olunduğundan, Rahip Fru'nun bir zaman için olsun durmasını ve uzaklaşmasını temine vesile olur düşüncesiyle, bizzat kendisine bir mektup yazdım. Mektubun iyi anlaşılabilmesi için şu malumatı da ilave edeyim ki, ben, Mister Fru ile İstanbul'da bir iki defa görüşme ve münakaşalarda bulunmuştum. Fru'ya Fransızca olarak gönderdiğim mektubun Türkçesi şudur:

Mister Fru'ya

Zatıâlinizle Mösyö *Marten* aracılığıyla vuku bulan görüşmelerimizin hatırasını memnuniyetle muhafaza etmekteyim. Senelerce memleketimizde ve milletimiz arasında yaşamış olan zatıâlinizin, hakkımızda en doğru fikir ve kanaatlerle donanmış bulunacağınızı ümit ederdim. Halbuki, ne yazık ki, İstanbul muhitinde temasınıza gelen bazı gafil ve menfaatperest kimselerin sizi yanlış istikametlere sevk ettiklerini pek büyük teessüfle anlıyorum. Bunlardan Sait Molla ile tertip ve tatbikine başladığınız, sağlam kaynaklardan haber alınan planın, İngiltere milletinin cidden kınamasına layık bir mahiyette olduğunu arz etmekliğime müsaadenizi rica ederim. Milletimiz Sait Molla'nın değil, fakat hakiki vatanperverlerimiz gözüyle görüldüğü takdirde, böyle planların artık memleketimizde ve milletimiz üzerinde tatbik sahası kalmadığına kolaylıkla hükmolunur. Nitekim daha bugünün vakalarından olan Adapazarı ve Karacabey hadiselerinin neticesizliğe uğramış manzarası sözümüzü teyide kâfidir. Fakat buna ne hacet vardı? İngiliz subayı *Novil*'in[1] Diyarbekir havalisinde, Müslüman Kürt ahalisini yoldan çıkarmaya birçok çalıştıktan sonra Malatya'da, eski Elâziz Valisi Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerle Sıvas aleyhine yaratmaya çalıştığı vaka, netice itibariyle bütün medeniyet âlemine karşı utanç verici değil miydi?

Zatıâlinize büyük bir ciddiyet ve samimiyetle arz ederim ki, İngiliz milleti, milletimizin teveccüh ve itimadını kıymetsiz görüyorsa, bundaki hata pek derindir; aksi takdirde ise, kullandığınız vasıtalar pek hatalı olup, netice ve semere verecek mahiyette değildir. Sait Molla vasıtasıyla Adapazarı'na gönderilen iki bin liranın yakında verimli netice vereceği hakkındaki vaadin boşluğunu vakalar size ispat etmiş olacağından fazla söze lüzum görmem. Bilhassa, sizinle temasa gelen sahtekârlar tarafından Osmanlı Padişahı'nın da müşterek mesai ve meselelerinizde parmağı varmış gibi gösterilmesi pek tehlikelidir. Zatıâliniz pekâlâ takdir edersiniz ki, Zatı Şahane, gayri mesul ve tarafsız olup, milli irade ve hâkimiyetimizin alakalı olacağı hakikatleri değiştirmez ve bozmazlar. Memleketimizde bulunan İngiliz siyasi memurlarının, şüphesiz İngiliz milletinin eğilim ve menfaatlarına aykırı olarak, vatan ve milletimiz aleyhinde gayri insani ve gayri medeni bir tarzda vuku bulmakta olan teşebbüslerini, elimizde mevcut vesikalar ile İngiliz milletinin nazarına arz edersek, netice dünyaca takdire değer görülmez zannederim. Fakat bu hususta, garipliği itibariyle şunu da arz etmek mecburiyetindeyim ki, zatıâlileri ruhani mesleğe mensup iken, siyaset manev-

1 Edward Noell. (Y.N.)

ralarında, bilhassa boğazlaşmayla neticelenecek vaziyetlerde rolör[1] olmak sevdasında bulunmamalıydınız. Zatıâlinizle vuku bulan görüşmelerimde, sizi bu türden bir siyaset adamı olarak değil, insaniyete hizmet eden, adaleti seven, faziletli bir zat kabul etmiştim. Bunda ne kadar aldandığımı son aldığım sağlam malumatın teyit etmekte olduğunu bildirmekle şeref duyarım.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa kabinesi düşman iftira ve yanıltmacalarına hakikat diye inanıyor

Efendiler, İstanbul'da, hükümetin gözü önünde ve bilgisi dahilinde cereyan etmiş ve etmekte bulunan alçakça teşebbüslerin ve bu teşebbüslerin bütün memleketteki uğursuz eserlerini açıkça ortaya koyan tezahüratın hakiki kaynak ve etkenleri hakkında, merkezi hükümetin Heyeti Temsiliye'den ziyade vukuf ve malumat hasıl etmiş bulunacağına hâlâ şüphe edilebilir mi?

Efendiler, bu[2] vukuf ve malumat sahibi olan bir hükümet ricalinin, düşmanların, sırf yanıltmak ve yoldan çıkarmak maksadıyla olan iftira ve söylentilerine hakikat nazarıyla bakıp, yine onların tavsiyelerini çare ve tedbir olarak tatbike kalkışacaklarına ihtimal verilebilir mi?

Bu sorulara cevap vermek için yüksek heyetinizin zihnini yormaktan kaçınarak, Ali Rıza Paşa kabinesinin fikrini tercüme eden Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya sözü terk etmeyi tercih ederim.

Efendiler, itiraf ederim ki, ben, Cemal Paşa'nın bu hususta verdiği şifre telgrafın mana ve özünü anlamakta müşkülata ve hayrete düştüm ve kendilerinden telgrafnamelerinin tekrarını talep ettim. Nazır Paşa, 9 Kânunuevvel [Aralık] 1919 günü aynen arz edeceğim birbiri ardı sıra gelen telgrafnamelerini çektiler.

9 Kânunuevvel [Aralık] 1919

Sıvas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

Tekrarı talep buyurulan telgrafname aşağıda arz olunur:

Hükümetin, Sulh Konferansı'na davet olunmak hususunda taleplerde bulunduğu malumdur. Barışın iyi neticeye kavuşması, gidecek delegelerimizin milli emniyet ve itimada sahip, hem de dahili icraatta hükmü geçer bir hükümeti temsil etmesiyle ancak mümkün olabilir. Yabancı temsilciler taraflarından, dahilde emniyet ve asayişin tesisi ve yerleştirilmesi ısrarla tavsiye olunuyor ve Anadolu'da bir katliama uğrayacakları endişesiyle korkuya kapılan Hıristiyan ahalinin akın akın işgal altında bulunan yerlere iltica etmekte bulundukları tesirli ve dikkat çekici bir lisan ile söyleniyor.

1 Roleur (Fr.): Rol sahibi. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "bu" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

Gerçi işgal edilmiş mevkilere ve bilhassa Adana havalisine gidenler, oralarda Ermeni unsurunu yoğunlaştırmak maksadıyla gitmekte iseler de, Anadolu'da intizam fikrinin ve merkezin emniyetinin bozulmuş olması sebep gösterilerek hükümet tarafından vuku bulan ret ve tekzibin tesirini azaltıyor. Çünkü Heyeti Temsiliye tarafından verilen teminata rağmen, vilayetlerde bazı kimselerin kendilerine hoş görünmeyen memurları kimseye danışmadan azletmek ve değiştirmek ve hükümet icraatını sekteye uğratmak ve zorla yardım veya vergi toplamak gibi hareket ve müdahalelerinin tamamıyla önü alınamadığından, yabancı mahfillerce dahi henüz endişe sürüp gitmektedir. Devletimizin karadaki ve denizdeki mevcut vaziyetinde, mukadderatımız hakkında kararlar alacak olan devletlere karşı tehditkâr bir vaziyet alması her halde zararlıdır. Bundan başka, temsilcilere Heyeti Temsiliye namına telgrafnameler çekilmesinin, memlekette iki hükümetin mevcudiyetini gösterdiği, Fransa temsilcisi tarafından alenen ifade olunmuştur. Hele bunlardan herhangi birine karşı hakaret edici sözler kullanılması, edinmiş olduğumuz ahlak temizliği ve uzakgörüşlülük ile bağdaştırılamaz. Tehlike ve musibet anlarında vakar ve sükûnetin muhafazasının milli şiarımızdan olduğu unutulmamalı ve ümitsizlik ve fütūrun hatıra getireceği aşırı ve tehlikeli emellere ve tasavvurlara vatanın yüksek menfaatları feda olunmamalıdır. Hukukumuzu, mevcut vaziyetimizde, ancak siyaset ve uyanıklık ve halin gereklerine akıllıca ve uygun hareketle müdafaa edebiliriz. İşbu fikirler, yüksek nezdinizde malumu bildirmek kabilinden ise de, arkadaşlara ve şubelere dahi vatanperverane tavsiyelerde bulunmak mutlaka lüzumludur. Yakında toplanacak olan Meclisi Mebusan'ımızın, aziz vatanımızın kurtuluş ve selameti hususunda alınacak âlimane tedbirleri takdir ile bu ulvi maksadın teminine nefsini hasredeceği ve ihtimam göstereceği beklenmektedir.

Kabinenin fikrini arz ederim.

Harbiye Nazırı
Cemal

Efendiler, dinlemiş olduğunuz bu telgraf muhteviyatını tahlil ile yüksek heyetinizi yormayı lüzumsuz sayarım. Yalnız müsaade buyurursanız, buna verdiğim cevabı olduğu gibi arz etmekle yetineceğim.

Şifre — Sıvas, 11.12.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Kabinenin fikri olmak üzere gönderilen 9 Kânunuevvel [Aralık] 1919 tarihli telgrafname heyetimizce okundu. Bu telgrafnamede yer alanlar dahi, bunca izahat ve maruzatımıza rağmen, eski bildirimlerdeki anlayışları tekrar mahiyetinde görülmüştür. Heyeti Temsiliye'mizin gayesinin, hükümet nüfuzunun kırılmasını önlemek, milletin itimadını sağlamlaştırmaktan ibaret olduğu mükerreren teyit olunmuştur. Maruzatımızın maalesef layıkı gibi dikkate alınmadığı kanaati hasıl olmaktadır.

1. Anadolu'da intizam fikrinin ve merkezin emniyetinin bozulmuş olduğu doğru değildir. Belki düşük Damat Ferit Paşa kabinesi zamanında meydana getirilmiş olan bu fikir karmaşası ve emniyetsizlik, sonradan milli birlik sayesinde ortadan kalkmıştır.

2. Şahıslar tarafından, kimseye danışmadan memur azli ve değiştirilmesi vaki değildir. Yalnız Dahiliye Nezareti, milli harekâta aleyhtarlıklarından dolayı, düşük kabine zamanında, millet tarafından kovulan ve her tarafça isimleri malum olan memurları seçmekteki ve tayindeki ısrarıyla pek mânidar bir meslek[1] takip ediyor. Dahiliye Nezareti'nin milli emellere tamamen aykırı ve hâlâ eski Nazır Âdil Bey ruhunun Dahiliye Nezareti'nde yaşadığını kamuoyuna hissettiren icraatına, elbette pek haklı ve meşru olarak halkça itaat olunmamaktadır. Aynı müsteşar, aynı İdarei Umumiyeyi Dahiliye, aynı Memurin müdürünün vazife icrasında devam eylemeleri, hakikaten hem yüksek heyetlerini ve hem de millete karşı taahhüt altında bulunan Heyeti Temsiliye'mizi pek müşkül bir vaziyete sokmaktadır. ... tarihli telgrafname ile arz ettiğimiz Dersim Mutasarrıfı meselesi dikkat çekicidir. Artık bu konuda Heyeti Temsiliye'ce yapılacak bir şey kalmamıştır. Bundan böyle de, Dahiliye Nezareti'nin bu gibi icraatı yüzünden hasıl olacak vaziyetlerin düzeltilmesi için, iyi karşılanmadığından ve itimada mazhar olamadığından, istirhamatta da bulunulmayacaktır.

Son defa olarak şunu arz edelim ki, hükümeti seniyeleri, milletin emniyet ve itimadını hakkıyla kazanmak ve bu memleket ve millete faydalı olmak arzusunda ise -ki, buna heyetimizin hiç şüphesi yoktur- milletin ruhuna, vaziyetin nezaket derecesine göre bir hareket hattı seçmeli, asıl derdi kendi içinde tedavi eylemelidir. Yoksa, iktidar makamına gelindiğinden itibaren tutulan usul gibi, Heyeti Temsiliye'yi hedef alarak aynı zemin üzerinde durmadan yazı yazmakla maksat temin edilemez.

3. Düşük hükümetin millete düşman, düşmanlara dost olarak takip etmiş olduğu hainane siyasetin mirası olan Aydın cephesinde para toplanmasında belki bazı uygunsuzluklar olmuş olabilir. Şu kadar ki, Sıvas Umumi Kongresi ile şekillenen milli birlik ve Harbiye Nezareti'nin vatanperverane gayretleri ve yardımı sayesinde, bu gibi hallerin de önü alınmış demektir.

4. Millet, ateşkes halinde bulunduğu düşman devletlerden hiçbirisine tehditkâr vaziyet almış değildir. Yalnız mukaddes ve meşru haklarına müdahaleleri, kati lüzum hasıl olursa, silahla dahi önlemeye azmeylemiştir.

5. Heyeti Temsiliye'nin, temsilcilere telgraf çekmesi bahsine gelince; bu, ancak protestolarla sınırlıdır ki, yüksek heyetlerinin oluru da alınmıştır. Esasen, milli birliğin temsilcisi olmak sıfatıyla Heyeti Temsiliye'nin, millet namına bu gibi müracaatlarda bulunması meşru bir hakkıdır. Eğer, hükümet de aynı hassasiyeti gösterir ve milletle hemfikir olduğunu bu gibi fırsatlarda ortaya koymaya ve göstermeye koşarsa, siyasete zarar şöyle dursun, büyük faydalar temin olunacağı açıktır. Halbuki yüksek heyetlerinin Adana'nın işgali gibi açık bir haksızlığı bile protesto eylemediğini Fransızlar söylüyorlar. Dolayısıyla Fransız temsilcisinin aleni ifadelerinin hikmetini bu noktada aramalıdır. Özetle şunu arz edelim ki, Heyeti Temsiliye, ne ümitsizlik ve fütura düşmüştür ve ne de mukaddes vazifelerinde millet ve vatanın selametine ait icapları idrak edemeyecek şuursuzluk içindedir. Milletin selameti namına aldığı tedbirler ve icra eylediği bütün muamelelerde vakar ve haysiyeti, miskinlik ve alçalmaya tercih eylemeyi esas kabul etmiştir. Siyaset, uyanıklık ve halin gereklerine uygun hareketin ancak bu yolda olduğuna iman eylemiştir. Dolayısıyla, acı hakikatler kar-

1 Meslek: Doktrin, öğreti, yol, sistem. (Y.N.)

şısında dikkatli ve uyanık olan milletin ruhundan aldığı bu esasların aksini millete tavsiye eyleyemez ve yakında toplanmasını elzem saydığı Meclisi Mebusan'ın da aynı ruh ve his ile donanmış olacağı ümidini kuvvetle besler.

6. Heyeti Temsiliye'mizin görüşü yukarıda arz olundu. Bu gibi hususlarda, delegemiz olmak itibariyle zatı devletlerinin Vekiller Heyeti'ni aydınlatmanız ve vaki olmayan hususları kendilerine izah buyurmaklığınız lazım olduğunu, memleketin selameti namına, büyük bir hürmetle arz eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Çürüksulu Mahmut Paşa'nın beyanatı

Efendiler, İstanbul'da vatanın kurtarılmasıyla alakalı en mühim vazifelerle iştigal eden muhterem ve akıllı tanınmış zevatın, o devirde, İstanbul'un zehirli havasını teneffüs yüzünden, zihniyet ve anlayışlarında ne kadar olumsuz sapmalar meydana gelmiş olduğuna misal olmak üzere henüz Sıvas'ta iken temas ettiğim küçük bir meseleyi müsaadenizle arz etmek isterim. İhtimal, değerli üyeler arasında hatırlayanlar vardır. Âyan üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa, *Bosfor*[1] gazetesi yazarlarından birisine, siyasi vaziyetimiz hakkında beyanatta bulunmuştu. Mahmut Paşa'nın o tarihlerde İstihzaratı Sulhiye Komisyonu[2] üyesi olduğunu da hatırlarsınız. Paşa'nın, 31 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihli *Tasviri Efkâr* gazetesinde de yayımlanan beyanatını, 17 gün sonra Sıvas'ta okudum. "Ermenilerin fazla taleplerine hak vermeksizin, sınırlarda bazı düzeltmelerin icrasına razı oluruz" ifadesi nazarı dikkatimi çekti. Doğu Anadolu'da Ermenistan lehine toprak tavizlerinde bulunulacağı vaadini ihtiva eden bu cümlenin, Sulh Komisyonu üyelerinden bir devlet adamı tarafından sarf edilmiş bulunması cidden düşündürücü ve şaşırtıcı idi. Bu sebeple 17 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihinde Çürüksulu Mahmut Paşa Hazretleri'ne yazmayı faydalı saydığım bir telgrafnamede, beyanatındaki işaret ettiğim cümleden dolayı, "Doğu Anadolu ahalisinin pek haklı olarak, son derece kırgın ve üzgün olduğunu" zikrettikten sonra, "Erzurum ve Sıvas Kongreleri kararları doğrultusunda milletin Ermenistan'a bir karış toprak terk etmeyeceğini ve hatta hükümet bu gibi bir acı mecburiyete boyun eğerse, milletin kendi haklarını bizzat müdafaaya azmeylediğini ve bunun cihana ilan edilmiş olduğunu" yazdım ve bu milli azim ve kararın, herkesten evvel İstihzaratı Sulhiye Komisyonu değerli üyelerince malum bulunması ve itaat olunması lüzumunu arz ettim *(Vesika: 196)*.

Efendiler, Sıvas'ta geçen ikametimiz esnasında birçok meselelere ve hadiselere temas edilmiş ve zaruri olarak milli, idari, askeri ve siyasi teşebbüslerde ve

1 *Bosphore*. (Y.N.)
2 Barış Hazırlıkları Komisyonu. (Y.N.)

icraatta bulunulmuştur. Bunların hepsini tafsilatıyla anlatmak uzun sürer. Yalnız, takip ettiğimiz vakalar zincirinin irtibatına yarayacak bazı noktaları kayıt ve işaret ederek geçeceğim.

***

Milli teşkilatın düzene sokulması

Efendiler, milli teşkilatın düzene sokulması mühimdi. Bunun için özel tedbirler alındı. Seçimler münasebetiyle ortaya çıkan bazı fikir ayrılıklarının giderilmesi çarelerine başvuruldu.

Maraş'ta bazı Çerkez vatandaşlar, güya Maraş'ın umum Çerkezleri namına, Cebelibereket[1] Guvernörü'nün[2] Maraş'a gönderilmesini, Ayıntap'ta[3] Fransız askeri kumandanından telgrafla talep eylemişlerdi. Buna müsaade eden Maraş Mutasarrıfı'na teessüf edildi. Maraş eşraf ve ileri gelenlerinin, söz konusu Guvernör geldiği takdirde karşılamamaları lüzumu bildirildi. Merkezi hükümetin de nazarı dikkati çekildi.

Bolu havalisinde asayişsizlik gittikçe artıyordu. İzmit'te, Asım Bey'den sonra 1. Fırka Kumandanı olan Rüştü Bey'e bu hususta talimat verildi.

Efendiler, 20 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihinde, İstanbul'daki teşkilatımızdan, Kara Vâsıf ve Miralay Şevket Bey imzalarıyla gelen bir şifrede, "Gebze Kaymakamı'nın muhalif olduğu ve bu kaymakamın, türlü facialara cüret eden Yahya Kaptan'ın fenalıklarını örtmeye vesaireye başlayarak Kuvayi Milliye'ye leke sürmeye çalıştığı" bildiriliyor ve Kaymakam'ın yerinin başkasıyla değiştirilmesi söz konusu ediliyordu *(Vesika: 197)*.

Biz de bu fikre samimiyetle iştirak ederek, meselenin Cemal Paşa vasıtasıyla teminini cevaben bildirdik *(Vesika: 198)*.

Efendiler, bu Yahya Kaptan meselesi, inkılap safhalarından mühim birine dahil ve çok manidar olduğu için, biraz tafsilat vermeyi münasip görüyorum.

Şimdiye kadar verilen malumattan anlaşılmış olacağına şüphe yoktur ki, karma, iç içe geçmiş, müşterek düşmanların tatbikine çalıştıkları planın mühim bir noktası da, memleket dahilinde asayişsizlik olduğunu ve Hıristiyan unsurlara tecavüzlerde bulunulduğu keyfiyetini, fiili ve maddi eserler ve hadiseler ile cihanın gözünde ispata ve bu fiil ve hareketlerin Kuvayi Milliye tarafından yapıldığına iknaya yönelik idi. Bu gizli ve alçakça maksadın temini için de, malumumuz olduğu üzere, birtakım çeteler teşkil ederek, bilhassa Hıristiyan ahali üzerine saldırmak ve bu çetelerin işleyecekleri cinayetleri milli teşkilata atfetmek yolunu takip ediyorlardı. Bu teşebbüsler az çok memleke-

1 O yıllarda Adana vilayetine bağlı Cebelibereket sancağı şimdiki Osmaniye, Islahiye, Dörtyol, Erzin ilçelerini kapsamaktaydı. (Y.N.)
2 Guvernör (Fr. Gouverneur): Vali, yönetici. (Y.N.)
3 Antep. (Y.N.)

tin her tarafında filiz vermeye başlamakla beraber, en mühim gelişme ve faaliyet, İstanbul'a yakınlığı itibariyle, Biga, Balıkesir ve bilhassa İzmit, Adapazarı, Bolu havalisinde nazarı dikkati çeken bir manzara arz ediyordu.

Biz, bu hainane ve fakat -itiraf olunmalıdır ki- çok ustaca teşebbüse karşılık, fevkalade tedbir ve teşebbüs almak mecburiyetinde kaldık. Çünkü, merkezi hükümet, bütün bu düşman teşebbüslerini, hakikaten Kuvayi Milliye'ye atfediyor ve tepelenmeleri için şiddetli tedbirler alacak yerde, durmadan Heyeti Temsiliye'yi suçlayarak ve ona baskı yaparak, bu faciaların etkeni olan düşman çetelerinin faaliyetine son vermeyi bizden talep ediyordu. Ne yazık ki, hükümet, bu fikir ve kanaatini, İstanbul'daki teşkilatımızın reislerine de tamamıyla zerk ve telkine muvaffak olabilmişti.

Efendiler, bizim, bilhassa İstanbul'a yakın olan İzmit mıntıkasında tatbikini düşündüğümüz tedbir, orada silahlı, milli müfrezeler teşkil etmek ve o havalide güvenilir olan kumandan ve subaylarımızın bu milli müfrezelere yardımı ve desteği ile, hain çeteleri takip ederek zararlarını ve vücutlarını ortadan kaldırmak idi.

Yahya Kaptan meselesi

İşte bu maksatla vücuda getirebildiğimiz milli müfrezelerin en mühimmi ve kuvvetlisi, bu Yahya Kaptan denmekle tanınmış bir fedakâr vatanperverin müfrezesi idi.

Merhum Yahya ile ilk münasebetimiz şöyle oldu:

Bir gün telgrafçılar, Sıvas Telgraf Merkezi'ne bu malumatı veriyorlardı: "Gayet acele bir telgrafı alıkoydular, yani Dersaadet'te alıkonmuştur. Meali şudur:

Sıvas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Dün İzmit'ten tavsiye edilen Yahya benim. Yarın akşam Kuşçalı Telgrafhanesi'nde emrinizi bekliyorum."

Kuşçalı, Üsküdar'la Gebze arasında bir köydür. Hakikaten Yahya Kaptan, bana İzmit'te teşkilatımız tarafından tavsiye edilmişti.

4 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde[1] Kuşçalı merkezinden şu telgrafı aldım:

Sıvas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Mühim ve gayet aceledir.

Bendeniz size iki gün evvel İzmit'ten tavsiye edilen Yahya'yım. Emriniz üzere, telgraf başında emirlerinizi almaya geldim. Nihayet yarın akşama kadar Kuşçalı Telgrafhanesi'ndeyim.

Yahya

1 *Nutuk*'un Vesikalar cildinde Yahya Kaptan'ın telgrafı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cevabi telgrafı "24 Kasım 1919" tarihli olarak yer alıyor. (Y.N.)

Anlaşıldığına göre, Yahya Kaptan İstanbul'dan telgrafının çekilmediğini anlayınca kendisi henüz Kuşçalı'ya gelmeden, bu telgrafı Kuşçalı merkezine göndererek çektirmiş *(Vesika: 199)*.

Ben de şu emri verdim *(Vesika: 200):*

4 Teşrinievvel [Ekim] 1919

İzmit Merkezi Vasıtasıyla Kuşçalı Telgrafhanesi'nde
Yahya Efendi'ye

Bulunduğunuz havalide kuvvetli bir teşkilat yapınız. Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey vasıtasıyla bizimle irtibat tesis ve temin eyleyiniz. Şimdilik hazır bulununuz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, Yahya Kaptan, aldığı bu emir üzerine teşkilat yaptı ve aylarca İstanbul'la temas eden muhitlerde hain çetelerin icraatına mâni oldu.

Nihayet, İstanbul hükümeti tarafından katlettirildi. Gerçi Yahya Kaptan'ın faaliyeti ve feci surette şehadetinin vukuu, bundan sonraki aylarla alakalı bir hadise ise de, burada vakaya temas edilmişken, bir daha dönmemek üzere, meselenin izah edilmesi uygun olur fikrindeyim.

24 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihinde Kartal merkezinden şu telgrafı aldım *(Vesika: 201):*

Köy içinde suçsuz adam öldürme, Nahiye Müdürü'nü herkesin önünde darp, köylerde gasp meselesinden dolayı Yahya Kaptan'ı hükümete teslime mecburiyet elvermiştir. Dahiliye Nezareti ehemmiyetle bu meseleyi takip ediyor. Hükümetin müşkül vaziyette kalmaması,[1] Yahya Kaptan'ın teslimini gerektiriyor. Devletlilerinin emrini makine başında bekliyorum, Efendim.

İmza
Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Heyeti Temsiliye Reisi[2] Binbaşı
Ahmet Necati

Askerlerin ve resmi memurların bizim milli teşkilat heyetlerinin alenen riyasetlerini almaları usulümüz değildi. Bir de, bizim teşkilat nizamnamemize vâkıf olması lazım gelen heyet reislerinin, Heyeti Temsiliye'nin yalnız bir heyet olduğunu, her yerde birer heyeti temsiliye olamayacağını bilmesi lazım gelirdi. Bu telgraf üzerine İzmit'te Fırka Kumandanı'na şu telgrafı yazdım:

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında ve Vesika: 201'de yer alan "kalmaması" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "kalınması" şeklinde. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında "Reisi namına" şeklinde. (Y.N.)

Şifre: Aceledir. Sıvas, 25.11.1919

İzmit'te 1. Fırka Kumandanı Rüştü Beyefendi'ye

Kartal Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi unvanıyla Binbaşı Ahmet Necati Bey tarafından gelen bir telgrafta, adam öldürme ve Nahiye Müdürü'nü darp, köylerde gasp meselelerinden dolayı Yahya Kaptan'ın hükümete teslimi mecburiyeti hasıl olduğu ve Dahiliye Nazırı'nın da bu meseleyi ehemmiyetle takip eylediği bildirilmektedir.

Başından beri milli harekâtta iyi hizmeti görülen bu zatın, memleketimizin bu buhranlı zamanlarında hükümete teslimi asla uygun görülmemekte olduğundan, işin, hükümetin de nüfuzunu nazarı itibara almak suretiyle, Yahya Kaptan'ın kanuni takibattan bu aralık kurtarılması hususunun tanzimi, Kartal'da Necati Bey'e icap eden talimatın verilmesi ve neticenin bildirilmesi ehemmiyetle rica olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

26 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihinde Hereke merkezinden de şu telgrafı aldım:

Millet namına istirham ediyorum. Bugünlerde Binbaşı Necati Bey'in suiistimalleri, Kuvayi Milliye'yi lekelemektedir. Hemen tahkikat icrasına emir buyurulmasını rica ederim.

Gebze Kazası Milis Kumandanı
Yahya

İzmit'teki Fırka Kumandanı'ndan aldığım cevap aynen şudur:

İzmit, 29 Teşrinisani [Kasım] 1919

Sıvas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na

C. 25.11.1919

Heyeti Temsiliye Riyaseti'ne: Şimdiye kadar vaki tahkikatıma göre, Yahya Kaptan'ın adam öldürme, Nahiye Müdürü'nü darp gibi fiilde bulunmadığı ve Binbaşı Necati Bey denilen zatın, kendi şahsi menfaatlarını temin için Yahya Kaptan'ın ortadan vücudunu kaldırmak gayesini takip ettiği ve bu konuda zatıâlinize telgrafla müracaatta bulundukları zaman, Yahya'yı da aldatıp yanlarına getirterek katletmek tertibatında oldukları halde Yahya'nın işi sezerek kendisini kurtarmış olduğu anlaşılmıştır. Keyfiyeti icabı gibi derinleştiriyorum. Neticeyi arz ederim.

1. Fırka Kumandanı
Rüştü

Fırka Kumandanı Rüştü Bey'in birkaç gün sonra verdiği tamamlayıcı malumat şu idi:

İzmit, 5.12.1919

Sıvas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na

Heyeti Temsiliye'ye:

Binbaşı Necati Bey, Maltepe Endaht Mektebi'nde[1] muvazzaf memur olduğu halde, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatını takınarak, Kuvayi Milliye namıyla başına topladığı Arnavut Küçük Aslan çetesiyle ortalığı soydurmakta olduğu ve Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail Efendi'nin de bununla ortak olduğuna bende şüphe kalmamıştır. Son zamanda, hükümetin başına gaile çıkaran Darıca Rum bekçilerinin katli ve *İstilyanos* isminde bir zenginin dağa kaldırılarak para talebi gibi hususların adı geçen çete marifetiyle yaptırılması ve böyle adi işlere yanaşmayan Yahya Kaptan'a keyfiyetin isnadı ile gerek oraya ve gerek hükümete adı geçen hakkında yalan ihbarlarda bulunulması, her halde bunların milli teşkilat perdesi altında halkın, hükümetin başına mesele çıkararak keselerini doldurmaktan başka bir maksat beslemediklerine ve belki de siyasi daha başka maksat takip eylediklerine hükmediliyor. Şimdiye kadar pek namuslu hareket etmiş ve etmekte bulunan Yahya Kaptan'ın, bu gibi işlere iştirak etmemesi ve yukarıda adı geçen çetenin kendi mıntıkasında edepsizlik yapmasına meydan vermemesi hasebiyle adı geçenin mevcudiyetini resmen veya gayri resmi olarak ortadan kaldırmaya çalışıyorlar. Dün, Yahya Kaptan nezdime gelerek hayatının tehlikede olduğunu ve dolayısıyla adamlarının silahlarını ve mühimmatını bana getirip teslim ederek kendisinin de buradan kaybolacağını bana resmen söyledi. Kendisine gerekli nasihatler vererek ve daha hizmet edecek mühim zamanlar olduğunu söyleyerek mahalline iade ettim. Her şeyi iyi bilmesi lazım gelen Gebze Kaza Kaymakamı'ndan resmen izah talep etmem üzerine aldığım cevap da, tamamen yukarıda arz ettiğim şekilde, yani Necati ve Nail Efendilerin aleyhinde, Yahya Kaptan'ın lehindedir. Necati Efendi'nin İstanbul'da nere ile haberleştiğini bilemiyor isem de, bir yerden ara sıra para aldığı söyleniyor. Bunların mevcudiyeti ve cana kastettikleri dolayısıyla, Yahya Kaptan bu havalide durmak istemiyor. Dolayısıyla zaten muvazzaf bir subay olan Necati Efendi'nin başka bir mahalle ve Nail Efendi'nin de keza diğer bir yere kaldırılması elzem olduğuna hükmediyorum. Oraları İstanbul'la haberleşmekte olduklarından, tabii bendenizce bir şey yapılamamaktadır. Oraca icabının icrası arz olunur.

1. Fırka Kumandanı
Rüştü

Rüştü Bey'in verdiği malumattan tafsilatlı olarak bahsederek, 8 Kânunuevvel [Aralık] 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdım *(Vesika: 202)*.

Aynı tarihte, vaziyet ve Cemal Paşa'ya olan müracaat izah edilerek meselenin takibi İstanbul'daki teşkilatımız reislerine de bildirildi *(Vesika: 203)*.

On dokuz gün sonra, yani 27 Kânunuevvel [Aralık] 1919 tarihli ve şifre dahilinde Vâsıf ve haricinde Miralay Şevket Bey'in imzası bulunan uzun bir telgrafta şu malumat veriliyordu:

1 Maltepe Atış Mektebi. (Y.N.)

"... Asayişsizliğin başlıca müsebbipleri Yahya Kaptan'la arkadaşı Kara Aslan ve Alemdağı'nda dolaşan Sadık çeteleridir."

Yahya Kaptan'ın birtakım şımarıklıklarından bahsettikten sonra, "... Bizi, artık bu bozguncuyu zarar veremeyecek bir hale getirmeye teşebbüs ettirmişti."

"Öteden beri araları iyi olmayan Küçük Aslan çetesine yöneliş olması?! kendisini muhtelif vasıtalarla kabahatlerini gizlemeye sevk etmiştir."

"Yüzbaşı Nail, Yahya'nın aleyhindedir. Necati Bey'e gelince; düşük hükümet zamanında! Kartal kazasınca reis seçilerek, Kuvayi Milliye namına merkezle alakasını kesmiş?.. Milli teşkilatı esaslandırmış... Yeniköy Rumlarının etrafa sarkıntılıkları üzerine, Küçük Aslan çetesini dolaştırmaya başlamış... Tarafınızdan para dahi verilmiştir?!"

"Yahya Kaptan... her şeyi neticesiz bırakmak manevrasına müracaat etmektedir?!"

"Binbaşı Necati, biraz idaresiz ise de cezaya müstahak değildir."

"Gebze Kaymakamı'nın... bir an evvel kaldırılarak Rum ve Ermeni entrikalarına nihayet verdirilmesi..." *(Vesika: 204).*

Efendiler, bu malumat arasında benim vâkıf olmadığım noktalar vardı. Mesela ben, Küçük Aslan çetesinden ve ona yöneliş olmasından haberdar değildim. Bu çeteye, Necati Bey vasıtasıyla para verdiğimi asla hatırlayamıyordum.

Yahya Kaptan'ın, verdiğimiz talimat icabınca, düşman çetelerini bertaraf eylemeye ve hiç olmazsa onların Hıristiyan ahaliye tecavüz ederek düşman maksadını temine yönelik her teşebbüslerini neticesiz bırakmaya çalıştığını pekâlâ biliyorduk.

Gebze Kaymakamı'nın mahiyeti, şimdi ilave edeceğim vesikalarla takdir olunabilecektir zannındayım.

4 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihinde, Fırka Kumandanı Rüştü Bey'e, Vâsıf Bey'in verdiği malumatı olduğu gibi özetleyerek, bu malumatın kendi tarafından verilen malumatla tezat teşkil ettiğini ve dolayısıyla bir kere daha emniyet ve itimat edilir zevat vasıtasıyla keyfiyetin tahkik ve tetkik ettirilmesini ve kanaatleriyle beraber açık olarak bildirilmesini rica ettim *(Vesika: 205).*

Efendiler, bu meselede hakikatin aydınlanmasına yardımcı olan vesikalardan malumattar olmanızı arzu ettiğim için, Rüştü Bey'in cevabını aynen arz etmeme müsaade buyurunuz:

Düzce, 7/8.1.1920

20. Kolordu Kumandanlığı'na

C. 4.1.1920 şifreye:

Heyeti Temsiliye Riyaseti'ne:

Yahya Kaptan hakkında vaki muhtelif isnatlar üzerine, birkaç defa Yüzbaşı Ali Aguş Efendi vasıtasıyla ettirdiğim tahkikat, adı geçenin lehinde çıktı. Bununla beraber,

kendisinin cahil olması itibariyle, hizmet zannıyla bazı şeyler yapmış olması muhtemeldir. Büyük ve Küçük Aslan'lar ise zaten şakidir. Fakat milli teşkilatın, fikren aleyhinde olduğu muhakkak olan ve Yahya hakkında şikâyette bulunmaya herkesten ziyade istekli olması lazım gelen Gebze Kaymakamı'na bu konuda yazdığım yazıya aldığım 1.12.1919 tarihli ve 17 numaralı cevap sureti aşağıda aynen yer almaktadır.

Bendeniz, bu telgrafın muhteviyatına kısmen olsun itimat etmek mecburiyetinde kaldım ve aynı itimatla bu yazıyı İstanbul'a bizzat Şevket Bey'e de gösterdim. Bendenizin vâkıf olamadığım bazı sebepler üzerine, İstanbul'ca hakkında bir muamele icrasına lüzum görüldüğü takdirde bittabi bir şey denemeyeceği arz olunur.

Suret

30.11.1919 tarihli, 53 numaralı yüksek emirnameleri cevabıdır:

Kartal Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Binbaşı Necati Bey'in, adam öldürme ve Nahiye Müdürü'nü darp ile vuku bulan ihbarları, zat ve zaman beyan etmemek itibariyle hakikate uygun değildir. Zira darp edildiği beyan olunan Nahiye Müdürü Burhanettin Bey ise, Yahya Kaptan tarafından darp ve taarruza maruz kalmadığını resmen ve yazılı olarak beyan ettiği gibi, bu konuda âcizlerinin makamına dahi herhangi bir şikâyette bulunmamıştır.

Adam öldürme meselesine gelince; Yahya Kaptan hakkında hükümete ve adliyeye adam öldürme fiili hususunda hiçbir taraftan müracaat ve şikâyet olmadığı gibi, aleyhinde celp ve ihzar müzekkeresi bile çıkmamıştır. Şayet, Darıca Rumlarından iki Rum'un katli ve Kartal'ın Paşa köyünden *İstilyanos* Çorbacı'nın[1] dağa kaldırılarak fidye alınması ve istenmesi keyfiyeti murat olunuyorsa, bu cinai işlerin Küçük Aslan çetesi tarafından işlendiği söylenmekte ve muhakkak olup, söz konusu çete ise, Yahya Kaptan'a öteden beri karşı olduğundan ve esasen Yüzbaşı Nail Efendi'nin himaye ve sahipliğinde iken, adedi on sekize ulaşan söz konusu çete, şu anda Binbaşı Necati Bey'in emrine verilmiş bulunduğu ve hatta kendilerine ellişer lira maaş tahsisine gidilmekte olduğu haber alınmış olup, köyleri soymaktan geri kalmadıkları aşikârdır. Binbaşı Necati Bey, Yüzbaşı Nail Bey'in kadim mektep arkadaşı olduğu ve kendisiyle bir buçuk ay önce Aydınlı köyünde Küçük Aslan çetesi efradından Ali Kaptan'ın dağa kaldırdığı Çorbacı'dan alınan para ile yaptığı meşhur düğününde görüşerek daha sonra birçok defalar Binbaşı Necati Bey, Yüzbaşı Nail Bey'in hanesine gelip misafir kaldıkları ve hemfikir bulundukları için, Yüzbaşı Nail Bey'in öteden beri Yahya Kaptan'ın aleyhinde olup, teşkilat yaptığı esnada, kazam sınırı haricine sürmek ve uzaklaştırmak teşebbüsünde bulunduğu gibi, Küçük Aslan çetesi tarafından işlendiği söylenen ve muhakkak olan yukarıda zikredilen iki cinai vakanın, Kuvayi Milliye'yi şaibeli kılmak ve Yahya Bey'i lekelemek fikir ve emeli beslendiği hissedilmiş ve halbuki vaki olan cinayetler, bahsi geçen Aslan çetesinin hareket ve faaliyet dairesi dahilinde vukua gelmiş olup, hatta takibat icrasına gönderilecek olan İstanbul Muhafız Alayı'na mensup Süvari Müfrezesi Kumandanı Hakkı Bey'in, Yüzbaşı Nail

1 Çorbacı: Halkın Hıristiyan ileri gelenlerine verdiği unvan. (Türkiye'de Ermeni ve Rum azınlıklarında başkan anlamında bir saygı sözü olarak kullanılmıştır.) (Y.N.)

Bey tarafından vücuduna lüzum kalmadığı beyanıyla haberleştikten sonra Dersaadet'e kaldırılarak takipsiz bıraktırmış olduğu muhakkak bir husustur. Öne sürülen adam öldürme meselesi bundan başka bir hadise ise, keyfiyet açıklığa kavuşturulmak üzere, zat ve zaman beyanıyla zikredilmesi lazımdır. Darıca Rum bekçilerinin katledildiği gün çarşıda serbest gezen Küçük Aslan çetesi tarafından adam öldürme fiilinin vukuunun duyulması üzerine korkusundan dolayı Yüzbaşı Nail Bey başka bir mahalle memuriyetinin nakline talip olmuş ve burada katiyen oturmayacağını beyan etmiş ise de, alay ve tabur kumandanları ve Binbaşı Necati Bey buraya gelerek Yahya Kaptan hakkında bir muamele yapılması için delege Sırrı Bey'e yazdıracaklarını vaat ve temin ederek yerinde kalmasını lüzumlu görmüşlerdi. Bu defa, 25 Teşrinisani [Kasım] 1919 Salı günü, giden gelen Necati Bey'i, Yüzbaşı aldatarak ve hakikat dışı ihbarlara ve isnatlara sevk ettiği gibi, telefonla Yahya Kaptan'ı merkeze davet ettirerek, diğer taraftan Küçük Aslan çetesini dahi kendi hanesinde hazır bulundurarak yakalanması yoluna gitmek tasavvurunda bulunmuş ise de, her nedense buna cesaret edemeyerek vaki teşebbüsten vazgeçmeye ve Necati Bey dahi Kartal'a dönmeye mecbur kalmıştır. Dolayısıyla, Yüzbaşı Nail Bey, gerek Necati Bey ve gerek icra aleti olan Küçük Aslan çetesi vasıtasıyla Yahya Kaptan aleyhinde, isnatlarda bulunmaktan ve tertibat icrasından bir an geri kalmamaktadır. Yahya Kaptan muhalif ve karşıtı bulunan Küçük Aslan çetesi gibi köyleri yağma ve Hıristiyanları katletmeye ve imhaya izin vermeyip, maiyetinde bulunan Büyük Aslan Bey çetesi tarafından bazı türden münasebetsiz hareketler ortaya çıktığında, derhal engellemek ve cezalandırmak yoluna giderek milli gaye olan vatanın bağımsızlığı ve selameti endişesiyle inzibat ve asayişin muhafazasına hizmet etmekte olduğu ve evvelce de Büyük Aslan Bey çetesinin aman dilemesine ve sığınmasına yardım ederek affı âliye mazhar eylemek suretiyle vaki olan hizmetleri şükrana değer bulunduğu ve aleyhindeki isnatların Yüzbaşı'nın şahsi emellerine boyun eğmediğinden ve Küçük Aslan çetesi tarafından yapılıp, Yahya Kaptan'a atf ve isnat edilmek istenilen cinai vakaların meydana gelmesinden ve bunlara cüret edenlerin himayeye mazhar olmasından dolayı teessüf göstererek Yüzbaşı'ya sert ihtarlarda bulunmasından ileri geldiği arz olunur. (Gebze Kaymakamı Mehmet Nurettin)

1. Fırka ve Bolu Havalisi Kumandanı
Rüştü

Efendiler, bu malumatın gelişinden evvel şöyle bir havadis verdiler: "Yahya Kaptan Tavşancıl'da kuşatma altına alındı. Bunu yapan, İstanbul'dan gelen bir askeri kıtadır."

Bu havadis üzerine, İzmit'te Fırka Kumandanlığı'ndan, 7 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihli şifre ile makine başında keyfiyetin izahını talep ettik ve havadis doğru ise, "İstanbul'dan geldiği bildirilen kıta kumandanına, adı geçenin -Yahya Kaptan'ın- bizim adamımız olduğunu ve eğer bir kusur ve kabahati varsa tarafımızdan icabının yapılması tabii bulunduğunu ve hiçbir suretle Yahya Kaptan'ın kuşatılmasına ve tutuklanmasına razı olmadığımızı bildiriniz" dedik *(Vesika: 206)*.

Efendiler, 7 Kânunusani [Ocak] 1920'de yazılıp 8'de aldığımız iki telgraf vardır. Bunlardan biri, İzmit'ten, 1. Fırka Kumandan Vekili imzasıyla Fevzi Bey'dendir. Muhteviyatı şudur: "Bu gece iki bin kişilik bir kuvvet Tavşancıl'a çıkarak Kuvayi Milliye Kumandanı Yahya Bey'i kuşatmışlardır. Yapılacak muamelenin bildirilmesi arz olunur."

Diğer telgrafname, Düzce'de bulunan asıl fırka kumandanından geliyordu. Rüştü Bey, merkezde bulunan vekilinden aldığı aynı malumatı bildiriyordu *(Vesika: 207)*.

Fırka Kumandan Vekili Fevzi Bey'in, 7 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihli izah talebimize verdiği 7/8 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihli cevabında, Yahya Kaptan'ın henüz ele geçmediği, Kuvayi Milliye ile gelen müfreze arasında bir çarpışma ihtimali olduğu ve gelen müfreze kumandanına emrimizi bildireceği bildiriliyordu *(Vesika: 208)*.

Efendiler, o tarihte mebus olarak İstanbul'da bulunan yaverim Cevat Bey'den, 10 Kânunusani [Ocak] 1920'de şöyle bir telgraf geldi:

Harbiye, 10.11.1920[1]

20. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

6.1.1920 gecesi sabaha karşı Umum Jandarma Kumandan Muavini Hilmi Bey ve Üsküdar Jandarma Kumandanı Nazmi Bey kumandasında dört subay, elli jandarma ve Yüzbaşı Nahit Efendi kumandasında İstanbul Muhafız Alayı'ndan doksan nefer, Bandırma Vapuru'nun ışıkları söndürülerek Hereke'ye varmış ve sabahleyin Hereke'ye çıkan müfreze derhal Tavşancıl'ı kuşatmış ve muhtelif haneler basılmıştır. Gelen heyet, köy ihtiyar heyetini toplayarak vatan haini olan Yahya'yı ya teslim veya nerede olduğunu söylemezlerse Tavşancıl'ı insanlarıyla beraber yakacaklarını ifade ederler. İhtiyar heyeti, iki günden beri Yahya Kaptan'ın köylerinde olmadığını ve nerede bulunduğunu bilmediklerini ısrarla ifade ettiler. Yahya, sağ olarak ele geçemeyecektir. Fakat Yahya'nın imhasından sonra Marmara havzasına sahip ve hâkim olan ve her gün İngilizler ve Fransızlar tarafından silahlandırılan Rumların ve İstanbul'daki rezillerin pek büyük muvaffakiyete mazhar olacakları açıktır ve Kuvayi Milliye namını taşımakta olan Yahya'nın tepelenmesi, İzmit, Adapazarı ve İstanbul havalisinde düşmanlarımızın hesabına birçok fesat çetelerinin doğmasına da sebebiyet verecektir. Dolayısıyla, Cemal Paşa Hazretleri'nin işe müdahalesiyle, Yahya'nın isim değiştirerek bir evvelki maruzatım dairesinde serbestisinin temini için icap edenlere emir buyurulması istirham olunur (Cevat).

Harbiye Nazırı
Cemal

1 *Nutuk*'un 1927 ve 1934 basımlarında telgrafın tarihi yanlışlıkla "10.11.1920" şeklinde yer alıyor. Doğrusu "10.1.1920" olmalı. (Y.N.)

Bu telgrafın, Harbiye şifresiyle ve Cemal Paşa imzasıyla kapatılmış olması ve fakat muhteviyatında "Cemal Paşa Hazretleri'nin işe müdahalesiyle Yahya'nın kurtarılması" çaresinin temini fıkrası dikkat çekicidir. Demek ki, Cemal Paşa, Cevat Bey'in telgrafının, okumaya lüzum görmeden, kendi şifresiyle ve imzası altında çekilmesine müsaade etmiştir. Çünkü, bir defa Yahya'yı takip ettiren Cemal Paşa'dır. Bundan başka, serbestisinin temini için kendi aracılıklarının tarafımdan emrolunmasını, kendi malumatı altında elbette yazdırmazlardı.

İzmit'te, Fırka Kumandan Vekili'nden gelen 9 ve 10 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihli iki telgrafname ile, duyulanlara atfen, iki çarpışmadan sonra Yahya Kaptan'ın ölü olarak ele geçirildiği bildirildi *(Vesika: 209)*.

11 Kânunusani [Ocak] 1920'de Fırka Kumandan Vekili'nden, İstanbul'dan gelen müfreze kumandanına tarafımızdan tebligatta bulunup bulunmadığını sordum *(Vesika: 210)*. Üç gün sonra 14 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihli raporunda, Fırka Kumandan Vekili şu malumatı verdi: "Bizzat icra ettiğim tahkikattan... çatışma olmadığı ve yalnız, Yahya Kaptan teslim olduktan sonra, köy haricinde kesici alet ile katledilmiştir. Kafatasının olmaması bunu teyit etmektedir." *(Vesika: 211)*.

Efendiler, bu uğursuz haber üzerine, İstanbul'daki teşkilatımıza 20 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihinde Miralay Şevket Bey vasıtasıyla şu telgrafı yazdık:

Yahya Kaptan'ın tepelenmesine lüzum gösteren sebepler ile teslim olunduktan sonra kasten şehit edildiği anlaşılmakla katline kimlerin dahli ve tesiri olduğunun, Dersaadet'ten müracaat eden birçok fedakâr arkadaşlara izahat verilmek üzere, süratle bildirilmesi rica olunur, Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Eski bir bildirimimize cevap olmak üzere, İstanbul'dan 20 Kânunusani [Ocak] 1920'de yazılıp bir gün sonra ulaşan telgraf da şu idi:

Beşiktaş, 20.1.1920

Ankara: 20. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne mahsustur.

C. 17.1.1920

1. Vaka mahallinde bulunan güvenilir bir zatın ifadesine göre, Yahya Kaptan yakalanıp köy haricinde bulunan karakol mahalline götürülürken civardan on kadar şakinin karakol üzerine ateş etmesi üzerine firara teşebbüs etmiş ve bu esnada katlolunmuştur. Bununla beraber, iyi bir tahkikat yapılması hususunda hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunuldu.

2. Yahya Kaptan'ın Kuvayi Milliye namına pek çok fenalıklar yaptığı söylenti derecesine vardığı gibi, resmi ve hususi yapılan tahkikat da bunu teyit ettiği için hükümet takibata karar vermiş, fakat heyetimizce adı geçenin geçici olarak saklanarak Kuvayi Milliye işlerine karışmaması ve fenalığa cüret etmemesi, yanında bulunan firari asker ve jandarmaları iade etmeleri şartıyla takibat yapılmaması arzu edilmiş ve lazım gelenler nezdinde teşebbüslerde bulunulmakla beraber, Gebze'ye de özel memur gönderilmişti. Bu esnada hükümet gizlice birdenbire asker sevk etmiş ve sırf Yahya Kaptan'ı yakalamak istediğini ilan ederek arz olunan hal vukua gelmiştir, Efendim. (Vâsıf)

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı
Şevket

Efendiler, "köy haricindeki karakola götürülürken civardan ateş edilmiş? Firara teşebbüs etmiş, bu esnada katledilmiş?!" Bu tabirin, bu gibi suikastlarda bir formül gibi kullanıldığını anlamamak için çok safdil olmak lazımdır.

Yahya Kaptan'ı imha etmek için, beraber çalıştıkları ve karar verdikleri hükümetin gizlice, birdenbire emrivaki yapıvermiş olduğu hakkındaki ifade de dikkat çekicidir. İstanbul'da, jandarmadan, İstanbul Muhafız Alayı'ndan subay, asker ayrılıyor... İstanbul'da vaziyete hâkim olduğunu iddia eden teşkilat reislerimiz haberdar olamıyor.

Kara Vâsıf Bey'in bu telgrafına cevap olmak üzere vuku bulan izah talebimiz şudur:

Şifre — Ankara, 22.1.1920

Dersaadet'te Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket Bey'e

Yahya Kaptan'ın katli meselesini ciddi surette takip eden ve hesabını isteyen bilhassa İstanbul'da pek çok kimseler vardır. Hakikatin tayinine yardımcı olmak üzere, söylenti derecesine vardığı bildirilen fenalıklarının[1] nelerden ibaret olduğunun süratle bildirilmesi rica olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, bu izah talebimize verilen cevabı da, tahammülünüze sığınarak aynen arz edeceğim:

Beşiktaş, 24.1.1920

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne mahsustur.

C. 22.1.1920

1. Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra katlolunduğunu işittik. Tahkikat yapıyoruz. Neticeyi arz edeceğiz.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "fenalıklarının" sözcüğü, 1934 basımında "fenalıkların". (Y.N.)

2. Adı geçenin tepelenmesine sebep, hiçbir kimseyi dinlememesi, Kuvayi Milliye namına aleni fecaat, eşkıyalık yapması ve eşkıyayı evvelden beri saklaması veya gösterilen mahalle gitmesi hakkında verilen emirleri dinlememesi üzerine, hükümetin, kendisine köylerden ve etraftan müracaat edenlerin ısrarına dayanamayarak kendiliğinden ve hatta heyetimizin haberi olmadan teşebbüslerde bulunmasıdır, Efendim. (Vâsıf)

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı
Miralay Şevket

Muhterem efendiler, telgrafnamenin ikinci maddesindeki, adı geçenin hiç kimseyi dinlememesinin tepelenmesine, katline sebep olarak gösterilmesi asla doğru olamaz. Merhum şehit beni dinliyordu, benden emir alıyordu. Verdiğim emre göre hareket ediyordu. Başka bir makama veya şahıslara bağlı olduğunu, onlardan emir alması lüzumunu kendisine emretmemiştim. Bu sebeple, İstanbul'dan her önüne gelenden, Dahiliye Nazırı'ndan, Jandarma Kumandanı hain Kemal Paşa'dan verilen emirleri dinlememesi, zaten talep ettiğimiz bir şeydi. Kuvayi Milliye namına eşkıyalık ve fecaat yapanın da kendisi olmayıp, Küçük Aslan çetesi gibi hainane özel maksatla teşkil edildikleri vesikalara dayanılarak anlaşılmış olan çeteler olduğu ve Yahya'nın bunların eşkıyalıklarını önlemeye çalıştığı da, sözlerine itimat olunmak lazım gelen zevatın tahkikatıyla sabit olmuş bir keyfiyettir.

Gebze Müdafaai Hukuk Heyeti Reisi ile Gebze Kaymakamı Fevzi Bey'in müşterek imzalarıyla, üzücü vakanın vukuundan evvel, makine başında vuku bulmuş olan bir müracaatı da zikretmeden geçemeyeceğim:

Gebze Kuvayi Milliye Kumandanı Yahya Bey hakkında bazı kimselerin iftiralarıyla en nihayet Salı gecesi İstanbul'dan erkân ve üstsubaylar kumandasında gelen iki bin kadar bir kuvvetle[1] Tavşancıl'da kuşatma altına alındığı ve şu anda kuşatma altında bulunduğu, şimdi ahaliden aldığım malumattan anlaşılmıştır. Böyle vatanı için çalışan bir zata karşı yapılan bu muamelenin pek haksız olduğu siz kumandanımızın yüksek malumudur. Adı geçen kumandanın kurtarılması hakkında ne gibi bir muamele yapılacağının emrini ve bildirilmesini makine başında bekliyoruz.

Kaymakam
Fevzi

Müdafaai Hukuk Heyeti Reisi
Hacı Ali

Efendiler, o tarihlerde İzmit havalisinde Kuvayi Milliye teşkilatı ile uğraşan Mebus Sırrı Bey'in de bu konudaki bildirimlerini aynen arz etmeme müsaadenizi rica ederim:

1 Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Cevat Abbas Bey, elinizdeki ciltte, s.248'de yer alan telgrafında, İstanbul'dan Yahya Kaptan üzerine gönderilen kuvveti "Umum Jandarma Kumandan Muavini Hilmi Bey ve Üsküdar Jandarma Kumandanı Nazmi Bey kumandasında dört subay, elli jandarma ve Yüzbaşı Nahit Efendi kumandasında İstanbul Muhafız Alayı'ndan doksan nefer" olarak kaydediyor. (Y.N.)

İzmit, 11.1.1920

20. Kolordu Kumandanlığı'na

1. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: Haberleşmesi dört gün olmuş olan Yahya Kaptan meselesi, nihayet haber almış olacağınız üzere, şehadetiyle neticelendi.

2. Yahya Kaptan'ın, İstanbul kapısında teşkilatlanmış bir mahiyette mevcudiyetini muhafazası, her halde Kuvayi Milliye'ye karşı muhalif bulunan zevatı korkutmaktan uzak kalmadığından, ortadan kaldırılması tasarlanmış olduğunda şüphe yoktur.

3. Ortadan kaldırmanın bu maksatla tasarlanması,[1] meseleyi mevzii mahiyetten çıkartmakta ve Heyeti Temsiliye'ce düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

4. İzmit livası, eşkıya yüzünden huzursuz iken, yerinden kımıldamayan ve maiyetinde hiçbir kıtaya emir vermeyen, yanındaki mahpushaneden on beş yirmi kişinin birden firar eylemesini her gün adi meselelerden sayan Alay Kumandanı Hikmet Bey, Yahya'nın ortadan kaldırılması keyfiyetini ehemmiyetli görmüş ve aldığı jandarma kuvveti ile bizzat hareket etmiş ve nihayet Kuvayi Milliye'ye mühim bir darbe vurmak suretiyle maksadına nail olmuş bulunuyor. Devamı var. (Mebus Sırrı)

1. Fırka Kumandan Vekili
Fevzi

20. Kolordu Kumandanlığı'na

5. Gebze'de teşkil edilmiş bulunan Kuvayi Milliye'nin başsız kalması, bundan sonra oraları dehşete düşürecektir.

6. Buralarca bütün Kuvayi Milliye'nin dayanağı olarak bilinen Yahya'nın bu suretle imhası, kamuoyunu haklı olarak karıştırmıştır.

7. Yahya'nın ortadan kaldırılması, hükümetin Kuvayi Milliye'ye karşı bundan böyle alacağı tecavüzkâr vaziyete delil sayılmaktadır.

8. Bu hareket yabancılarca dahi, şüphesiz, Kuvayi Milliye'nin hükümetin gözünde ihmal ve imha edilebilir bir mahiyette görüldüğüne hükmedilecektir. Bu itibarla gerekli tedbirler alınmalıdır. Devamı var. (Mebus Sırrı)

1. Fırka Kumandan Vekili
Fevzi

20. Kolordu Kumandanlığı'na

1. 68 numaralı şifreye ektir: Devam. Vaziyet karışıklıktan kurtarılmadığı ve Gebze kuvvetlerinin hemen güvenilir bir zata verilmesi tedbiri alınmadığı takdirde, Üsküdar livası dahi dahil olduğu halde, bütün İzmit sancağında, bir tek kişinin bile Kuvayi Milliye taraftarlığı etmesine imkân bulunamayacağı katiyen bilinmelidir.

2. Jandarma Alay Kumandanı Hikmet Bey'in vakit kaybetmeksizin kaldırılması elzemdir.

1 "Tasarlanması" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "tasmimi" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yanlış olarak "tashihi" şeklinde. (Y.N.)

3. İzmit livasında Kuvayi Milliye'nin mevcudiyet kazanabilmesi, nizamiye hizmetinde bulunan Kaymakam Fevzi Bey'in jandarma kumandanı olmasına bağlıdır. Başka çare yoktur. Bunu ehemmiyetle arz ediyorum. (Mebus Sırrı)

1. Fırka Kumandan Vekili
Fevzi

20. Kolordu Kumandanlığı'na

1. 79 numaralı şifreye ektir:
Kuvayi Milliye'nin Anadolu taraflarında[1] küçük görülmekte olduğu hakkında dolaşan[2] söylentiler, acı hadise üzerine muhaliflere daha ziyade kuvvet vermiş olduğundan, kuvvet ve zindeliğin kayba uğramadığını gösterecek fiili bir tedbir alınması elzemdir.

2. Ali Fuat Paşa Hazretleri'nin buraya kadar teşriflerini lüzumlu görmekteyim.

3. İzmit livasına ehemmiyet verilmesini ve ehemmiyet verildiğini gösterecek fiili tedbirler alınması lüzumunu tekrar için mecburiyet görüyorum. (Mebus Sırrı)

1. Fırka Kumandan Vekili
Fevzi

O tarihte İstanbul'da bulunan Rauf Bey de şu mektubu gönderdi:

İstanbul, 19.2.1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra öldürüldüğü buraca da anlaşılmıştır. Muhafızlığa müracaat edilmiş, otopsi de yapılmıştır. Kanuni takibatı hükümet eline almıştır, Efendim. Tazimat arz eyleriz.

Hüseyin Rauf

Vicdani vazifelerimden biri

Efendiler, Yahya Kaptan'ın katledildiğine şüphe kalmamıştı. Bu hakikat bilindikten sonra, katil olan hükümetin kanuni takibatı eline almış olması, cinayet faillerinin meydana çıkmayacağına delil değil miydi? Fakat efendiler, zaman, her şeyin, her hakikatin, tarihin samimi sinesinde değerlendirilmesine kefildir.

Muhterem efendiler, hükümeti ve İstanbul'daki teşkilatımız reislerini böyle çirkin bir cinayetin işlenmesine aracı olmaya sevk eden sebeplerin ve tesirlerin incelenmesinin cidden ibret verici neticelere varacağına kani bulunduğum içindir ki, dıştan ehemmiyetsiz gibi görülebilecek olan bir vakayı delillere ve vesikalara dayandırarak izah ettim. Bu izahatımla milletin gözünde

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "taraflarında" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "taraflarından" şeklinde. (Y.N.)
2 "Dolaşan" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "deveran eden" sözcükleri, 1934 basımında "devam eden" şeklinde. (Y.N.)

açık bir inceleme zemini hasıl etmeye yardım edebildiysem vicdani vazifelerimden birini yapmış olduğuma kani ve müsterih olacağım.

Efendiler, bu hadiseyi incelerken iki noktayı nazarı dikkatte tutmak faydalı olur! O noktalardan:

Birincisi: Sait Molla'nın mensup olduğu gizli teşkilat ve Gebze, Kartal havalisinde tamamen bu teşkilata mensup şahısların ve çetelerin rolü ve bu rolü bizim adamlarımıza ve teşkilatımıza atfetmekte ve vatanperver yaşayan zevatı aldatmakta ve iknada gösterilen maharet ve muvaffakiyet.

İkincisi: İstanbul teşkilatımızın reisleri ki, bize, Heyeti Temsiliye'ye tabi ve onun talimatı ve bildirimleri dairesinde hareketle mükellef bulunuyorlardı ve ancak bu mükellefiyeti samimi olarak yerine getirmekle genel istikamette isabetle yürümenin kuvvetle muhtemel olacağını kabul eylemeleri icap ederdi. Halbuki bu zevat, kendi akıl ve tedbirlerini Heyeti Temsiliye'nin ikazları karşısında yüksek görmekten kurtulamamışlar ve bağımsız hareketlerine engel olunmasını izzetinefis meselesi yaparak asabileşmişler ve bu sakat hissin tesiri altında aldatılmaya kadar varmışlardır *(Vesika: 212).*

Şimdi efendiler, vicdan ve şefkat sahibi olanların cidden yüreklerini kan ağlatan bir telgrafı daha merhametli gözleriniz önüne sererek bu meseleye dair beyanatıma son vereceğim:

4960 İstanbul, 14.1.1920

Ankara'da Kuvayi Milliye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Kocam Yahya Kaptan, sırf zatı samilerine olan münasebeti dolayısıyla, kanuni bir suçu olmaksızın, teslim olduğu halde, Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail ve Mülazımıevvel Abdurrahman Efendiler tarafından alçakçasına şehit edildi. Bütün Tavşancıl ahalisi vakanın şahididir. Hakkın alınması için Adliye ve Dahiliye Nezaretleri'ne müracaat edildi. İki nefer yetim ile perişan bir halde bulunuyoruz. Bu konuda yüksek teşebbüslerinizi ve yardımlarınızı bekliyoruz, ferman.

Karagümrük'te Keçeciler'de Karabaş Mahallesi'nde
19 numaralı hanede oturan Yahya Kaptan'ın karısı
Şevket Hanım

* * *

1919 sonbaharında karşılaştığımız diğer bazı vakalar

Efendiler, Yahya Kaptan meselesine 20 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihinde temas ettik. Birçok mesafe ve zaman kat etmek suretiyle, vakanın izahını tamamlamak zaruretinde kaldık. Şimdi müsaade buyurursanız, tekrar bıraktığımız tarihe dönerek vakaları takip edelim.

Ankara-Eskişehir şimendiferinin işletilmesine İtilaf devletleri tarafından engel olunmuştu. Bu hattın işletilmesi için İtilaf devletleri temsilcileri nezdinde sert bir surette protesto edilmesi, 21 Teşrinievvel [Ekim] 1919'da Ankara Heyeti Merkeziyesi'ne bildirildi.

Adana teşkilatı müteşebbislerinin Niğde'ye veya Kayseri'ye gelerek, bizimle temasta bulunmak suretiyle faaliyetlerini devam ettirmeleri temin edildi.

Aydın cephelerinde vaziyet her gün nezaket ve ciddiyet kazanmakta olduğundan, Salih Paşa ile Amasya'da kararlaştırdığımız üzere, Donanma Cemiyeti'nin dört yüz bin lirasının bu cephelerin ihtiyaçlarına tahsis edilmesini Harbiye Nazırı'na yazdık. Bu cephedeki mücahitlere, silah, cephane verilmesini ve cephenin makineli tüfek ve topçu kıtalarıyla takviyesini, Konya'da 12. Kolordu Kumandanı'ndan rica ettik.

Efendiler, Fransızlar, Bandırma-Soma şimendifer hattının denetimi bahanesiyle Bandırma'ya bir müfreze çıkarmışlardı. Asayişi mükemmel olan Bandırma'ya asker çıkarmaya hakları olmadığı açık idi.

Bu noktaya, 24 Teşrinisani [Ekim] 1919'da 14. Kolordu ve 56. Fırka Kumandanlarının nazarı dikkatini çektik.

Yabancı subaylar Aydın cephelerinde dolaşarak propaganda yapıyorlar ve vaziyeti anlıyorlardı. Bu gibi subayların cephede kıtalar ile temasına katiyen meydan verilmemesini ve resmi müracaatlarının hükümete, eğer Kuvayi Milliye'ye ait bir söyleyecekleri olursa heyeti merkeziyelerimiz vasıtasıyla bize müracaatları lüzumunun kendilerine tebliği ve propaganda yapanları olursa, muhafaza altında mıntıkadan ihraçları ve kati mecburiyet hasıl olursa, cephede görülecek İtilaf askerlerine de silah kullanılması cepheye bildirildi.

Efendiler, biz, İzmir ahalisinin de fiilen seçime iştirakini temin etmek istiyorduk ve o yolda muhtelif vasıtalarla maksadımızı bildiriyorduk. Fakat Yunanlılar, bittabi mâni oluyorlardı.

29 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihinde bu hususu İtilaf devletleri temsilcileri ve tarafsız sefaretler nezdinde protesto ettik ve bundan, İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürü bulunan Ethem Bey'e yazarak, İzmir ahalisini de haberdar etmek istedik.

Efendiler, ihtimal birçoklarınızın hatırındadır. İşgal zamanında, Adana'da, *Ferda* namında, Kuvayi Milliye aleyhinde bir yabancı gazetesi yayımlanıyordu. Bu gazete, sırf Anadolu'nun milli kamuoyunu aldatmak ve yoldan çıkarmak maksadıyla ve bizim aleyhimizde hezeyanlarla dolu sütunlara sahip idi. Bittabi bu gazetenin dahile girmesine engel olduk.

Fakat, bu gazetenin memlekette okunmasını elbette faydalı gören, Ali Rıza Paşa kabinesinin Dahiliye Nazırı ve Cemal Paşa'nın mükerreren temize çıkardığı Damat Şerif Paşa, *Ferda* gazetesinin, bu zehirli paçavranın serbestçe gir-

mesine engel olunmaması için emirler vermişti. Bu sebeple, Şerif Paşa'nın arkadaşı Cemal Paşa'nın 3 Kânunuevvel [Aralık] 1919'da nazarı dikkatini çekmeye lüzum gördük.

***

Ankara'ya geliş Efendiler, Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasına mâni olamamak zarureti üzerine, İstanbul'da toplanacak Meclis'te, "vatanın bütünlüğünü, devlet ve milletin bağımsızlığını teminden ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücuda getirmeyi" yegâne çare olarak düşündük. Bunun temini için, malumunuz olduğu üzere, 18 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihli talimat ve tamimde, mebusların belirlenmiş mahallerde grup grup toplanarak fikir alışverişinde bulunacakları mühim noktalardan biri olarak bu meseleyi kaydetmiştik.

Aynı tarihte düşündük ki, bu grubun teşkilini temin için her livadan birer mebusu Eskişehir'e davet edelim. Eskişehir üzerinden şimendiferle İstanbul'a gidecek mebusları da, davet edeceğimiz mebuslarla birleştirelim ve bizzat Eskişehir'e giderek, genel bir toplantı yaparak, esaslı bir surette fikir alışverişinde bulunalım. Bu arada, İstanbul'da mebusların emniyetleriyle alakalı tedbirleri de söz konusu etmek istiyorduk. Fakat bundan sonra vereceğim izahatla, aynı toplantıyı Ankara'da kalarak yapmayı tercih ettik. Daha bir ay kadar Sıvas'ta kaldıktan sonra nihayet Ankara'ya hareket ettik.

Ankara'ya varışımızı, 27 Kânunuevvel [Aralık] 1919 tarihli şu açık tebliğ ile tamim ettik:

Sıvas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya hareket eden Heyeti Temsiliye, bütün güzergâhında ve Ankara'da büyük milletimizin sıcak ve samimi vatanperverane tezahüratı içinde, bugün ulaştı. Milletimizin gösterdiği birlik ve azim eseri, memleketimizin geleceğinin temini hakkındaki kanaatleri sarsılmaz bir surette destekleyici mahiyettedir.

Şimdilik Heyeti Temsiliye merkezi Ankara'dır.[1] Hürmet takdim eyleriz, Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

2 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihinde, Cemiyet heyeti merkeziyelerine, Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi'ye, Mutki'de Hacı Musa Bey'e ayrıca bir tebliğde bulunduk.

Bu tebliğimizin metni ve üslubu şöyle idi:

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "Ankara'dır" sözcüğü, 1934 basımında "Ankara'dadır" şeklinde. (Y.N.)

Ankara'ya ilk geliş.

... Seyahatimizdeki gözlemlerimiz ve incelemelerimiz, bizlere, Cenabı Hafizi Hakiki'nin inayeti Rabbaniyesiyle[1] tecelli eden milli birliğimizin dayandığı milli teşkilatın organlaşmış ve millet ve memleketin mukadderatını kurtarmak için, tam anlamıyla dayanılabilecek bir kuvvet ve kudret haline gelmiş olduğunu, şükrolsun ki gösterdi.

Harici vaziyet, bu milli azim ve birlik sayesinde, Erzurum ve Sıvas Kongresi esasları dairesinde, memleket ve milletin menfaatlarına müsait bir şekle girmiştir.

Mukaddes birlik ve azim ve imanımıza dayanarak meşru taleplerimizin temini gününe kadar büyük bir sebat ile çalışılması ve bu beyanatımızdan köylülere kadar milletin dahi haberdar kılınması tamimen rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya gitmesine taraftar değildi

Efendiler, Heyeti Temsiliye merkezinin Ankara'ya nakli fikri oldukça eski idi. Bu fikir ilk söz konusu olduğu sıralarda Kâzım Karabekir Paşa'dan gelmiş olan bir telgrafı aynen burada zikredeceğim:

Şifre — Erzurum'dan, 3 Teşrinievvel [Ekim] 1919

3. Kolordu Kumandanlığı'na

Heyeti Temsiliye'ye: Kuvayi Milliye'yi temsil eden yüksek heyetin, değil Ankara'ya, hatta Sıvas'ın batısına bile geçmemesi fikrindeyim. Çünkü doğu vilayetlerinin Kuvayi Milliye'sini teşkil eden heyetin bütün bütün uzaklaşması, dolayısıyla bu vilayetlerin teşkilatsızlığına sebep olacağı gibi, şimdiye kadar pek meşru ve mantıkan idare edilmekte olan milli harekâtın, öteden beri daima her bir teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızca eskisi gibi, bir yerde muhafazası için Heyeti Temsiliye'nin Sıvas'tan batıya geçmemesi fikrinde bulunduğumu arz eylerim.[2]

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Böyle bir telgrafnamenin, aslı esası olamayacağına hükmetmek istedim. Fakat, ne çare ki, bu şifre telgrafname Erzurum'dan, Sıvas'ta 3. Kolordu'ya

1 "Hakiki koruyucu olan Allah'ın lütfuyla" anlamında. (Y.N.)

2 *İstiklâl Harbimiz*'de de yer alan telgrafın son kısmı şu şekildedir: "[...] düşmanlarımızca bir çetecilik harekâtı gibi göstermeleri mümkün ve mukaddes milli maksadın böylece gürültülere boğulması sakıncası mevcuttur. Kabinenin düşmesiyle hamt olsun buna hacet kalmadığından ve Kuvayi Milliye'nin talep olunan denge derecesinde muhafazası için Heyeti Temsiliye'nin Sivas'tan batıya geçmemesi fikrinde bulunduğumu arz eylerim." Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.333. (Y.N.)

çekilmiştir. Şifre çözümünün altında "Açıldı. Fethi, 4/5 Ekim" yazı ve imzası olduğu halde de 3. Kolordu'dan bize gönderilmiştir.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, davetimiz üzerine Sıvas'a geldikten ve birlikte müzakerede bulunduktan sonra şüphesiz bu telgrafname ile evvelce bildirdiği fikir ve görüşünde isabet olmadığını görmüş olacaktır. Fakat bu fikir ve görüşteki isabetsizliği anlamak için, mutlaka yüz yüze fikir alışverişinde bulunmaya hiç de hacet olamayacağı apaçık bir şeydir. Bu fikir ve görüşün dayandırıldığı sebeplere şöylece bir göz atmak, onların boşluğunu anlamaya kâfi gelir zannederim.

Bir defa, Heyeti Temsiliye'nin yalnız doğu vilayetlerinin Kuvayi Milliye'sini teşkil veyahut temsil etmediği ve belki bütün memleketin -Anadolu ve Rumeli'nin- Kuvayi Milliye'sini temsil eylediği çoktan malum olmuş bulunması lazımdı. Bilhassa bu nokta üzerinde günlerce devam eden telgraf başı münakaşaları olmuştu. Bir de, Heyeti Temsiliye'nin, Sıvas'tan Ankara'ya taşınması, doğu vilayetlerinin teşkilatsızlığına yol açacak bir sebep teşkil edemezdi. Heyeti Temsiliye'nin doğu vilayetlerine Sıvas'tan telgrafla verdiği emir ve talimatları Ankara'dan aynı suretle verebileceğine şüphe yoktu.

Fakat, Heyeti Temsiliye'nin, doğu vilayetlerinden ziyade batı vilayetlerine, İstanbul'a yakın bulunmasını gerektiren ve haklı gösteren mantıki sebepler elbette çok idi. Evvela, batı ve güneybatı vilayetlerimizden fiilen düşman işgali altına alınmış olanlar vardı. Bu vilayetlerimizi işgal eden düşman karşısında esaslı müdafaa cepheleri teşkil ve onların kuvvetlendirilmesi vasıtalarını temin etmek lazımdı. Halbuki doğu vilayetlerimizde böyle feci bir vaziyet yok idi. Kati olarak yakın bir fiili tehlike de muhtemel görülmüyordu. Uzak bir ihtimale göre, faraza doğudan Ermenilerin fiili bir tecavüzü kabul olunsaydı bile, onun karşısında Kuvayi Milliye ile takviyesi kararlaştırılmış olan, kendilerinin kumandası altında 15. Kolordu hazır bulunuyordu. Fakat İzmir cephelerinde muhtelif kumanda tarzları, muhtelif mahiyette kuvvetler ve muhtelif ve türlü olumsuz kaynaklardan zararlı tesirler vardı. Adana işgaline karşı henüz cephe teşekkül edememişti.

Genel vaziyeti idare ve sevk mesuliyetini üstlenenler, en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye mümkün olduğu kadar yakın bulunmalıdırlar

Dolayısıyla, usul ve kaide şudur ki, genel vaziyeti idare ve sevk mesuliyetini üstlenenler, en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Yeter ki, bu yaklaşma, genel vaziyeti gözden uzak bırakacak derecede olmasın! Ankara bu şartları kendinde toplayan bir nokta idi. Her halde cephelerle iştigal edeceğiz diye Balıkesir'e, Nazilli'ye veyahut Karahisar'a gitmiyorduk.

Fakat, cephelere ve İstanbul'a şimendiferle bağlı ve genel vaziyeti idare bakımından Sıvas'tan asla farkı olmayan Ankara'ya gelecektik.

Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanması zaruri görüldükten sonra ise, Ankara'ya gelmenin ne derece lüzumlu ve faydalı görülmesi lazım geldiğini izaha lüzum görmem.

Efendiler, Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya taşınmaması için sebepler ortaya konulurken, bu arada, hele "öteden beri daima her teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlardan" bahsedilmiş olmasına hiçbir mana veremedim. Hakikaten, kendisinin dediği gibi, düşmanlar bizim hangi hareketimizi, hangi teşebbüsümüzü iyi görmüşlerdir veya görebilirler ki ona göre hareket edelim!

Eğer, bu fikir ve görüşü doğuran: "İstanbul'da, milli emellere uygun bir Ali Rıza Paşa hükümeti vardır. Meclisi Mebusan da orada toplanarak millet ve memleketin mukadderatını denetlemeye başladıktan sonra, Heyeti Temsiliye'nin batı cepheleriyle, Meclisi Mebusan ile alaka ve münasebetine ne lüzum kalır. Bu takdirde, Heyeti Temsiliye'nin yalnız doğu vilayetlerinin teşkilatıyla iştigal eylemesi ve yetinmesi yerinde ve daha faydalı olmaz mı?" gibi bir fikir ve görüş idiyse, bir dereceye kadar düşünmeye değer görülebilir. Fakat bu takdirde de, genel vaziyeti ve hakiki ahval ve şartları görüşte ve anlayış tarzında Heyeti Temsiliye ile Kâzım Karabekir Paşa arasında doldurulamayacak bir hendek olduğunu kabul etmek icap eder.

Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesini düşmanlar fena görecektir noktasında daha çok durularak, belki, ileri sürülmüş olan fikir ve görüşün kaynağına ve köküne daha ziyade nüfuz edilebilirse de, bizim şimdilik buna hasredecek fazla zamanımız yoktur.

Yeni mebuslarla Ankara'da görüşmek teşebbüsü

Efendiler, bundan evvel bahsettiğim üzere, bir iki günlük bir toplantı ve müzakere maksadıyla mebusları davet için ilk yazdığımız telgrafta -ki bu telgraf suretini matbu olarak resmi yazı halinde de posta ile göndermiştik- maksattan bahsettikten sonra "Heyeti Temsiliye'nin bulunacağı mahalde, toplantı zamanı, gönderilecek mebusların isim ve adresleri malum olduktan sonra haberleşilerek kararlaştırılacaktır. Heyeti Temsiliye, yakında İstanbul'a yakın bir mahalle taşınacaktır" denmişti *(Vesika: 213)*.

Ankara'ya varışımızda Ankara-Eskişehir hattı işlemeye başlamış olduğundan, evvelki tebliğimize 29 Kânunuevvel [Aralık] 1919 tarihinde yaptığımız bir ek ile, mebuslarla görüşme mahalli olmak üzere Ankara'yı tespit ve tamimen tebliğ ettik. Bu tamimin bir maddesi de, diğer mebuslardan mümkün olduğu kadar fazla zevatın müzakereye iştirakinin son derece arzu edilmekte olduğu kaydından ibaretti *(Vesika: 214)*.

Efendiler, neticesinden pek ziyade fayda ümit ettiğimiz bu hayırlı ve vatanperverane teşebbüsün dahi, İstanbul ricali tarafından önüne çıkıldığını arz edersem hayret etmezsiniz zannederim.

Müsaade buyurursanız, bu hususu biraz izah edeyim: Biz mebusları Ankara'ya davet ederken, birtakım zevat da[1] bu daveti hükümsüz, tasavvur olunan toplantıyı neticesiz bırakmak için karşı tedbir ve teşebbüs alıyorlarmış... Bazı mebusların verdikleri telgraflarla bu hususu öğrendik. Mesela, Burdur Mebusu Hüseyin Baki imzalı ve 29 Kânunuevvel [Aralık] 1919 tarihli şöyle bir telgraf geldi:

İstanbul'da toplanan mebuslar namına Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım imzasıyla Heyeti Teftişiye Riyaseti'ne gelen telgrafta, en seri vasıta ile Darülhilafet'e[2] gelmekliğim lüzumu bildirilmekte ve bugün de Dahiliye Nezareti'nden gelen telgrafta dahi yola çıkmaklığım bildirilmekte.

Daha önce Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından vaki olan[3] emir ve bildirim üzerine görüşüm arz ve izah kılındığı halde henüz bu konuda bir emir alınamadığından devletlilerinin bildirimini büyük bir ehemmiyetle bekliyorum, Efendim.

Akdağ Madeni Mebusu Bahri imzalı ve aynı tarihli bir telgrafta da:

Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım imzasıyla gelen telgrafta, mebusların en seri vasıta ile Dersaadet'e gelmeleri bildiriliyorsa da, Heyeti Temsiliye'ye üye seçilen mebuslar mı, yoksa bütün mebuslar mı davet olunduğunda tereddüt edilmiştir. Lütfen hareket hattımın tayinine müsaadeleri istirham olunur, ferman.

Efendiler, buna benzer telgraflar birbiri ardınca geldi. Bu bildirimlerden kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, mebus arkadaşlar, Heyeti Temsiliye ile hükümeti ve İstanbul'dan bütün mebusları davet etmek salahiyetini kendinde görebilen zevatı, müşterek maksatta hemfikir ve hemahenk görüyorlardı. Hükümetin ve bahsolunan zevatın olumsuz niyetlerini hatır ve hayallerine bile getiremiyorlardı. Olsa olsa, bizimle İstanbul'daki zevat arasında yeni kararlaştırılmış bir vaziyet bulunduğunu veyahut arada tertip bakımından bir yanlışlık olabileceğini zan ve farz eylemiş oldukları, bildirimlerindeki saflık ve samimiyetten anlaşılmakta idi.

Müracaat eden mebuslara verdiğim cevap şu idi:

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "zevat da" sözcüğü yerine, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "zevat üzerinde". (Y.N.)
2 Hilafet merkezi, İstanbul. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "olan" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

Hüseyin Kâzım Bey'in bildirimi ile bizim herhangi bir alakamız yoktur. Adı geçenin vaziyeti tamamen bilmediği anlaşılıyor. 17 ve 29.12.1919 tarihli telgrafnamelerimiz hükümlerince hareket, milli ve vatani menfaatlarımıza daha uygun olduğu için, onların icabının hızlandırılmasını ve Kâzım Bey'in kendi başına vuku bulmuş olan bildirimine münasip cevap verilmesini ve keyfiyetin bildirilmesini rica ve hürmetler takdim eyleriz, Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Bütün mebuslara da şu tamimi yazdık:

Ankara, 30 Kânunuevvel [Aralık] 1919

Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Beyefendi'nin değerli mebuslardan bazılarına, Dersaadet'e süratle hareketlerine dair telgrafnameler çektiği anlaşıldı. Bu teşebbüs, adı geçenin vaziyeti tamamen bilmediğini gösterdiğinden, kendisine vaziyet anlattırıldı ve ... tarih ... numaralı tebligata dair malumat verdirildi. Dolayısıyla, Heyeti Temsiliye'ce istirham olunduğu üzere, Heyeti Temsiliye üyesi olarak seçilmiş değerli mebuslarla diğer mebuslardan müzakerelerde hazır bulunmak isteyen muhterem zevatın, Kânunusani'nin [Ocak'ın] beşinden itibaren Ankara'ya teşrifleri açıklanarak istirham olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

30 Kânunuevvel [Aralık] 1919 tarihli bir şifre ile de İstanbul'daki teşkilatımıza Hüseyin Kâzım Bey'in teşebbüsünden bahsettikten sonra, "kendisinin bizim tebligatımızdan haberdar edilmesini ve müzakerelerde hazır bulunmak arzu buyuruyorlarsa, lütfen ve süratle Ankara'ya teşrifleri lüzumunun anlatılmasını" bildirdik *(Vesika: 215)*.

Efendiler, biz İstanbul'daki teşkilatımızdan haber beklerken, karşımıza bir zat çıktı. Bunun kim olabileceğini tahminde güçlük çekmezsiniz zannederim. Malum ya, bizim İstanbul'da hem delegemiz ve hem de nazır olan zat... Cemal Paşa... Evet, 1 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihli şu telgraf Harbiye Nazırı Cemal Paşa imzasıyla geliyordu:

20. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

Dersaadet'te bulunan mebuslardan bir grubun müracaatla verdikleri yazılı taleplerini aynen aşağıda arz eylerim:

1. Meclisi Mebusan'ın bir an evvel toplanması elzemdir. Şu sırada bazı mebusların Ankara'ya davet edilmeleri, Meclis'in süratle açılmasına mâni olacaktır.

2. Bu halin ve davet keyfiyetinin meydan vereceği kötü yorumlar arasında en ziyade yabancıların dikkatini çekecek olan, kanun yapma kuvvetinin başka kuvvetlerin tesiri altında hareket etmekte olması zannıdır. Bunun, dahilde ve hariçte pek büyük bir itimatsızlık doğuracağı muhakkaktır.

3. Böyle bir hal ve vaziyette Meclis'in kendisinden beklenilen hizmetleri yerine getirebilmesi mümkün değildir.

4. Evvelce yapıldığı gibi, mebuslarla temas ve münasebette bulunmak üzere geniş salahiyete sahip bir zatın, delege sıfatıyla İstanbul'a gönderilmesi maksadın teminine kâfidir.

5. Ankara'ya davet edilen mebusların gidişlerinin ertelenmesi ve orada toplanan zevatın da hemen İstanbul'a hareketleri hakkında yeniden acele tebligatta bulunulması beklenmektedir.

Harbiye Nazırı
Cemal

Efendiler, bu hareket ve bildirim tarzında bir samimiyet ve asalet görüyor musunuz? Evvela, bizim, mebuslarla toplantı yapmak kararımız ve bu konudaki tebligatımız, bundan bir buçuk ay evvelinden beri malum idi. Eğer bu hareketimizin vatanın menfaatlarına cidden uygun olmadığı ve sakıncalı olduğu görülmüş idiyse, bizimle aynı milli gayeyi takip ettiklerini iddia etmekte bulunan efendilerin ve hükümetin, bizim davet ettiğimiz mebuslara İstanbul'a celp telgrafları yazmadan evvel, bizimle anlaşması, hiç olmazsa görüş ve teşebbüslerinden bizi haberdar eylemeleri gerekmez miydi? Böyle yapmayıp da doğrudan doğruya Darülhilafe'ye hareketlerini çabuklaştırmak için Heyeti Teftişiye Riyasetleri vasıtasıyla, Şeyh Muhsini Fâni'nin[1] ve Dahiliye Nazırı'nın imzalarıyla taşradaki mebusları sıkıştırıp şaşırtmak ve emrivaki yaratarak bizim teşebbüsümüzü neticesizliğe uğratmaya kalkışmak doğru muydu?

İkinci olarak efendiler, seçimin yenilenmesi aylarca ve aylarca icra olunmayıp kanunen belirlenen müddet çoktan geçirilmiş olduğu tarihlerde, hiç de acele etmeyi hatırına getirmeyen bu efendiler, bizim Erzurum'dan, Sıvas'tan beri, sonu gelmez teşebbüs ve faaliyetlerimizin bir muvaffakiyeti eseri olarak temin edilebilen yeni seçimden sonra ve her birerlerinin mebusluklarını ayrıca aracı olarak ve takip ile teminden sonra nihayet üç beş gün gibi az bir gecikme ve bilhassa bu gecikme büyük bir gayenin ve bilhassa İstanbul'da toplanmak gafletini gösterenlerin şahıslarının dahi dokunulmazlığıyla alakalı tedbirlerin temini yollarını görüşmek maksadıyla olduğuna göre, bu efendileri bu kadar aceleye sevk etmeli miydi? Hiçbir tedbir ve karar almadan, bir an evvel hakaret ve rezalete maruz olmakta acele etmek neden ileri geliyordu?

1 Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Kadri Bey'in takma adı. (Y.N.)

Üçüncü olarak efendiler, saf ve nezih arkadaşlarını aldatarak, İstanbul'da kendilerinin dahil oldukları tehlike ve hakaret çemberine süratle sokmak isteyen bu efendiler, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne mensup değiller miydi? Bu milli cemiyetin üyesi bulunmuyorlar mıydı? Bir cemiyetin fertleri ve üyeleri, mebus oldukları halde dahi, cemiyetin liderleriyle fikir alışverişinde bulunarak en nihayet tespit olunacak program dahilinde harekete mecbur değil midirler? Dünyanın her tarafında, bütün medeni toplumlarda bu böyle değil midir?

Bir grubun, bir fırkanın, liderleriyle temas ve münasebete gelmesinden, kanun yapma kuvvetinin başka kuvvetlerin tesiri altında hareket etmiş olduğu zannının doğacağı kuruntusundan ve bunun yabancıların dikkatini çekeceğinden neden korkuluyordu? Bu efendiler, seçimin yenilenmesini ve mebusların seçilmesini temin etmiş olan teşkilat kuvvetinin tesiri altında görülmeyi, yüksek şeref ve haysiyetlerine aykırı mı buluyorlardı?

Mebusların, memleket dahilinde kuvvetli bir milli teşkilata mensup olduklarını ve o geniş teşkilatın tespit eylediği belirlenmiş gayelerden ayrılamayacağını ve her ihtimale karşı o teşkilat kuvvetinin tesiri altında bulunduklarını açık bir vicdan ve alınla ilan etmenin, asıl bunun, dahilde ve hariçte en büyük itimat ve saygıyı temin edebileceğini, bu efendiler takdir edemiyorlar mıydı?

Ve asıl, bu vicdan ve kanaat sağlamlığı içinde bulunup, belirlenmiş milli gayeyi temin yolunda her tehlikeyi göğüslemeye hazır bir hal ve vaziyet alınmadıkça, Meclis'in, kendisinden beklenilen hizmetleri yerine getirebilmesine imkân olamayacağını anlamak, kehanete mi, yoksa vaki olduğu gibi, tecavüz ve hakarete miskince boyun eğmeye mi bağlı idi?

Bu efendiler, benim şahsen mebuslarla temasta bulunmamı arzu etmiyorlar ve yine hükümet ve bazı efendiler, benim İstanbul'a da gitmemi caiz görmüyorlar. Ancak, geniş salahiyet ile bir delegenin gönderilmesini tavsiye ediyorlar. Doğrusu bu noktadaki akıl ve anlayışlarına diyecek yok! Gönderdiğimiz delegeler değil miydi ki, milletvekillerinin düşman pençesine girmesinde birinci derecede tesirli olmuşlar ve en nihayet kendi şahıslarını bile müdafaa tedbir ve çaresini tatbikten âciz olduklarını ispat eylemişlerdi.

Mebusları kimseye danışmadan davetlerinde, aldatmaya ve emrivaki yaratmaya muvaffak olamadıktan sonra, bizim tarafımızdan tebligat icra ettirmeyi talepte de gösterilen nezaket pek ince değil midir, efendiler?

Muhterem efendiler, bu bahsettiğim telgrafa cevaben, evvela şu kısa şifreyi yazdım:

5 Kânunusani [Ocak] 1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C. Önerge sahibi mebusların isimlerinin ve bu önergeyi kime hitaben verdiklerinin bildirilmesini bekliyoruz, Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Harbiye, 6 Kânunusani [Ocak] 1920

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na

C. 5 Kânunusani [Ocak] 1920
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:
Mebusların isimleri şunlardır: Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmit... vs.dir. Bana getirenler baştaki iki zattır.

Harbiye Nazırı
Cemal

Efendiler, sonradan bize verilen malumata göre, bana telgraf yazan zevat, mebuslardan meydana gelen bir grup değildi. Sadrazam, şahsen tanıdığı Hakkı Bey namında bir zatı -Siverek mebusu olduğu malumatı üzerine- ve Hüseyin Kâzım Bey'i nezdine davet ederek, bana hitaben kısa bir telgraf yazdırmış. Bu telgrafı elden bazı zevata imza ettirmişler. Şifre gönderilmek üzere, Hakkı ve Hüseyin Kâzım Beyler Cemal Paşa'ya götürmüşlerdir.

O halde, beş maddelik ve önerge namı verilen telgrafname, sonradan uydurulmuştur. Zaten, önergeden bahsolunduğu halde, bunun takdim olunduğu makamın henüz mevcut olmaması da, meselede hile ve özel maksat olduğunu göstermeye kâfiydi. Henüz Meclis açılmış ve Meclis Riyaseti vazifeye başlamış değildi. Bununla beraber, Cemal Paşa'nın bu telgrafını aldıktan sonra şu şifre telgrafı yazdım:

Ankara, 9.1.1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmit Beyefendilere:
Ankara'ya gelmenin kötü yorumlanacağına dair, Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri vasıtasıyla bildirilen görüşlerinize vâkıf olduk. Mesele, vatan ve milletin hayatıyla alakadardır. Milli Meclis'te, milli teşkilat üzerine dayalı kuvvetli bir grup meydana gelmez ve Sıvas Umumi Kongresi'yle milletin cihana ilan eylediği kararlar, büyük çoğunluk tarafından bir akide ve düstur kabul olunamazsa, milli birliğimizin[1] temin

1 "Milli birliğimizin" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "vahdeti milliyemizin" sözcükleri, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "hizmeti milliyemizin" şeklinde. (Y.N.)

edeceği muvaffakiyetler heba olur. Memleket bir felakete maruz kalabilir. Dolayısıyla, birtakım vatansız ve dinsizlerin propagandaları, bizim için uyulacak düstur olamaz. Gaye, milletin selameti ve vatanın kurtuluşudur. Bir iki gün için teşrifleriyle fikir alışverişinde bulunulması ve emel birliği yapılması bizce pek mühimdir. Buna göre hareket tarzının tayini yüksek görüşünüze bağlıdır. Hürmetler arz eyleriz, Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Bayburt'ta bir yalancı peygamber

Muhterem efendiler, İstanbul'un temas ve izahında bulunduğumuz can sıkıcı vaziyetiyle uğraşırken, memleketin doğu ucunda da, bir yalancı peygamberin ortaya çıkardığı mühimce ve kanlı bir vaka cereyan ediyordu. Buna dair 15. Kolordu Kumandanlığı'ndan birçok raporlar geliyordu. Bayburt'a dört saat mesafede Hart köyü[1] vardır. Bu köyde oturan Eşref namında bir şeyh, Şiilik telkinlerinde bulunuyormuş. Buna üzülen Bayburt Müftüsü ve uleması, Şeyh'i çağırtarak sorgulamak için teşkil eyledikleri bir heyeti Hart'a göndermişler ve mahalli hükümet namına Şeyh'i davet etmişler... Şeyh bu davete icabet etmemiş. Mahalli hükümet 50 kişilik bir müfreze göndermiş. Buna büsbütün kızan Şeyh, müritleriyle birlikte müfrezenin silahlarını ve mühimmatını almış ve efrat ve subaylarını esir ve bazılarını şehit etmiş... Bunun üzerine, civardan bazı kıtalar Bayburt'a sevk olunmakla beraber, meselenin kan dökülmeksizin, barış yoluyla halli tercih edilmiş... Şeyh nezdine ulema ve üstsubaylardan meydana gelen birkaç heyet gönderilmiş... Hükümete itaat etmesi için nasihatlerde bulunulmuş... On altı gün bu suretle kaybedilmiş. En son giden Erzurum Kadısı heyetinin de ricası Şeyh Eşref üzerinde tesirli olmamış. Bilakis, Şeyh bunlara hitaben: "Hepiniz kâfirsiniz! Kimseyi tanımam, itaat etmem, harp edeceğim. Allah, bana şeriat ilanına memursun dedi" tarzında bir ültimatom vermekle beraber, bir taraftan da köylere, "sahibi şeriat"[2] ve "mehdii muntazar"[3] imzalarıyla birtakım beyannameler göndererek halkı aldatarak ve kendisine katılmalarını temin ederek isyan etmiş... Bunun üzerine, bizzat Bayburt'a gelip 9. Fırka'nın kumandasını alan Kaymakam Halit Bey, 25 Kânunuevvel [Aralık] 1919 günü, kâfi kuvvetle Hart'a hareket eder. Şeyh, topladığı asilerle müdafaaya karar verdiğinden, topçu ve piyade kuvvetleriyle çarpışmaya ve muharebeye ihtiyaç hasıl olur. Bu esnada, Şeyh'in müritlerinden birtakımları da Hart'a yardım etmek üzere civar köylerde toplanırlar. Nihayet, Kaymakam Halit Bey'in doğrudan doğruya Bayburt'tan, bana gönderdiği 1 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihli şifresinde

1 Hart köyü: Bugün Bayburt'un Aydıntepe ilçesi. (Y.N.)
2 Şeriatın sahibi. (Y.N.)
3 Beklenen mehdi. (Y.N.)

dediği gibi, "Hart meselesi, yalancı peygamberin ve oğullarının ve adamlarından bazılarının itlafı ve Hart'ın teslimiyle neticelenmiştir."

Halit Bey, bu şifresinde, mebuslarla alakalı bazı malumat da verdiğinden, kendisine 1/2 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihinde şu şifreyi yazdım:

Hart hadisesinde elde edilen siz biraderimin muvaffakiyetini tebrik ve mebusların Ankara'ya gelmesi hakkında sarf buyurulan mesaiye teşekkür ederim.

Mustafa Kemal

***

Harbiye Nazırı Cemal Paşa işbaşından genç kumanda unsurlarını uzaklaştırmak istiyor

Efendiler, Harbiye Nezareti ile Heyeti Temsiliye arasında müzmin hale gelmiş bir mesele vardı.

Nazır Paşa, İstanbul'da bulunan erkânı kolorduların ve miralay rütbesindeki üstsubayları fırkaların başına geçirmek istiyordu. Diğer üstsubay ve subayları da, Anadolu'da kıtalara göndereceğinden bahsediyordu. Bu arzuyu bir prensip olarak ileri sürmüş ve tatbikatını da, Harbiye Nezareti eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa'yı Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın yerine 20. Kolordu Kumandanlığına ve Nurettin Paşa'yı da Konya'da Miralay Fahrettin Bey'in yerine 12. Kolordu Kumandanlığına tayin eylemek suretiyle bir emrivaki halinde yapmak istemişti.

Bu sistem takip ve tatbik olunduğu takdirde, Harbi Umumi'de yetişmiş ve kolordu ve fırka kumandanlıklarına yükselmiş ne kadar genç erkân ve üstsubay varsa, şüphesiz, tamamı bu makamlardan uzaklaştırılmış olacaklardı. Çünkü İstanbul'da yığılmış eski erkân ve üstsubaylar, kıdem ve rütbe bakımından, ordunun büyük birlikleri başında bulunan genç kumandanlardan önde gelmekte idiler.

Biz bu prensibin asla taraftarı olamazdık. Bilhassa içinde bulunduğumuz şartlar unutularak, böyle yanlış icraata elbette olur veremezdik. Dolayısıyla, Cemal Paşa'ya baştan beri görüşümüzü ve tayin olunan yeni kolordu kumandanlarının gönderilmemeleri lüzumunu bildiriyorduk.

Fahrettin Paşa, kolordusu başında bulunarak, Aydın cephesine yardım ve destekle meşgul oluyordu. Ali Fuat Paşa, Ferit Paşa zamanında azledilmişti. Cemal Paşa, o haksız muameleyi düzeltmek istememişti.

20. Kolordu'ya, Ankara'da bulunan 24. Fırka Kumandanı Kaymakam merhum Mahmut Bey vekâleten kumanda ediyordu. Ali Fuat Paşa, hem Kuvayi Milliye Kumandanlığı yapıyor ve hem de hakikatte kolordusuna hâkim bulunuyordu.

Biz, kolordu ve fırka birliklerinde kumanda değişikliğini, bilhassa milli maksatlara tabi ve o yolda hareket etmekte bulunan şahısları malum kumandanları, böyle boş ve kim bilir nasıl bir özel maksada dayanan prensibe feda etmemeye katiyen karar verdik. Yalnız, İstanbul'da bulunan genç ve fedakâr subayların ve tabiplerin bir an evvel Anadolu'ya ordu kıtalarına gönderilmesini faydalı buluyor ve arzuluyorduk.

Cemal Paşa, Ankara'ya vardığımız günlerde bu mesele üzerinde daha çok ısrar ve aciliyet göstermeye başladı. Meseleyi izzetinefis meselesi yaptı. İstifa edeceğini bildirmekle tehditlere başladı. Makine başında cevap verilmesi hususundaki ısrarı üzerine, Harbiye Nazırı'na 29 Kânunuevvel [Aralık] 1919 tarihinde yazdığım şifrede:

Ali Fuat Paşa'nın kumandadan ayrılmasını, biz esasen hiçbir vakit daimi kabul etmedik. Ahmet Fevzi Paşa'nın asaleten kumandanlığa tayini söz konusu olamaz. Barışın yerleşmesinden evvel, tasavvur ve tasvip edilen prensibin tatbik mevkiine konması büyük sakıncalar doğurur. Harpte bilfiil makam ve mevki kazanmış zevatı ast vaziyetine sokmak olamaz. Bu zamansız teşebbüsler, milli teşkilat için çalışmakta olan zevatın işbaşından ayrılmalarına ve bu suretle milli birliğin olumsuz etkilenmesine yol açar.

Açıkta kalmış muktedir zevat, kolordular dairelerinde ve kolorduların emrinde mıntıka ve mevki kumandanlıklarına, askerlik şubelerine tayin edilerek refahları temin olunabilir.

Küçük rütbeli subayların ve tabiplerin ise bir an evvel gönderilmesi lazımdır. 12. Kolordu'ya gelince; bu kolordu, muharebe eden Kuvayi Milliye ile işbirliği yapmış ve iki taraf arasında fiile dayalı bir karşılıklı itimat hasıl olmuştur. Değişiklik katiyen caiz değildir. Oradaki vaziyetin de böyle bir hale asla tahammülü yoktur.

dedim.

Efendiler, bu mesele üzerinde, Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün kumandanlarla haberleşerek, nazarı dikkatlerini çekmiştim. Kânunusani [Ocak] başında, Ankara'da bulunan Fuat Paşa'ya olduğu gibi, Konya'da bulunan Fahrettin Paşa'ya da, "Nurettin Paşa tayin olunacak olursa, kumandayı terk etmeyerek eskisi gibi milli ve vatani vazifenize devam etmeniz icap eylemektedir. Dolayısıyla bu konuda vaki olacak tebligattan bizi vaktiyle haberdar ediniz" emrini verdim.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, dediklerim yapılmazsa istifa ederim ve Meclisi Mebusan'ın açılması imkânsız bir hayal olur, diyor

Cemal Paşa, Kânunusani [Ocak] başlarında, o tarihte Harbiye Nezareti Seryaveri bulunan Salih Bey'i (8. Kolordu Kumandanı Salih Paşa'dır), iki mektubu ve bu mektuplara ek olarak İtilaf devletleri

fevkalade temsilcilerinin 24 Kânunuevvel [Aralık] 1919 tarihli müşterek bir notası ve bu notaya hükümetin verdiği cevap sureti ile gönderdi.

Cemal Paşa, bu mektuplarında da, kumanda değişikliği ve düzenlemesi hakkındaki prensibinden ve tayin ettiği Ahmet Fevzi ve Nurettin Paşaların gitmelerini temin lüzumundan bahsediyor ve bilhassa "ordunun mühim kumanda makamlarında, son milli harekât ile açıkça meşgul olmuş zevatın bizzat ve resmen bulunmaları, harice ve bilhassa yabancılara karşı orduda siyasiyatın hükümran olduğu manzarasını verir ve bu da her halde kötü tesire sebep olur. Nezaret, bilfiil bu tesirlerin fiili tesiri karşısındadır" diyordu ve yine istifasını tekrar ediyor ve bu defa, bu halde artık Meclisi Mebusan'ın toplanmasının imkânsız bir hayal olacağını haber veriyordu *(Vesika: 216)*.

Efendiler, bu meseleye dair verdiğim cevapları şu suretle özetleyebilirim: "Fikirlerimizde isabet olduğuna ait kanaatimizi tekrar ederiz. Ferit Paşa'nın kötülüklerinin mirası olan, Aydın cephesinin ve mıntıkasının ve oralardaki Kuvayi Milliye'nin bugününü ve geleceğini son derece alaka ile nazarı dikkate alıyoruz. Gelecek için ümit verici bir vaziyetin teminini düşünüyoruz.

Ali Fuat Paşa'nın devletin gözünde, halkın gözünde her türlü eleştiriden uzak bulunduğu kanaatinin muhafazası esas şarttır. Milli harekât esnasında, her ne suretle olsun ileri atılmış olanların, makam ve vaziyetlerinden azledilmeleri, fedakârlıklarının kabahat olarak görüldüğüne atfolunur. Bu, muhafazasının güvence altına alınması zaruri bulunan görüşlerimize göre asla caiz görülemez.

Hükümetçe varit siyasi sakıncaları bertaraf etmek için yapılacak her şey yapılmıştır.

Ahmet Fevzi Paşa, bizimle işbirliği kabiliyetine sahip değildir. Ahmet Fevzi Paşa'nın özel vazife ile gezip dolaşırken vaki mantıksız ifadelerini bildirmiştik. Bunu ummam buyurmuştunuz. Ahmet Fevzi Paşa, arkadaşlara yazdığı hususi bir şifrede, ordu bugünkü anarşi vaziyetinde kaldıkça memleket için felaket muhakkaktır diyor. Bu zat, ordunun milli teşkilata yardımcı vaziyetini anarşi kabul ediyor. Halbuki bilmek lazımdır ki, ordu milli teşkilat kadrosu haricinde değil, belki onun ruh ve esasını teşkil etmektedir.

Ahmet Fevzi Paşa'nın Gönen'de ilk iş olarak yaptığı marifet, Anzavur meselesinden dolayı bin müşkülatla ele geçirilen canilerin tahliyesini talep etmek olmuştur. Bizimle fikir alışverişinde bulunmadan tayin ettiğiniz iki zatın kabul edilmemesi hakkındaki zaruri ve haklı fikrimize karşı, bir izzetinefis meselesi yapmayınız. Bu, vatan ve millete sadakat ve bağlılıkla bağdaştırılamaz.

'İstifanız halinde, Meclisi Mebusan'ın toplanmasının imkânsız bir hayal olacağı' hakkındaki kaydınızdan, Sadrazam da dahil olduğu halde, kabinenin, meşrutiyet idaresinin aleyhtarı bulunduğu anlaşılmaktadır. Pek mühim olan bu noktanın tamamıyla açıklanması ve izahı rica olunur." *(Vesika: 217)*

İtilaf devletleri fevkalade temsilcilerinin Ali Rıza Paşa kabinesine verdikleri müşterek nota

Efendiler, şimdi Seryaver Salih Bey eliyle gönderildiğini arz ettiğim, İtilaf devletleri fevkalade temsilcilerinin Ali Rıza Paşa kabinesine verdikleri müşterek notadan da bir nebze bahsedeyim:

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya fevkalade komiserleri; Karadeniz Ordusu Başkumandanı *Sir Corç Milen*[1] ile Osmanlı Harbiye Nazırı arasında cereyan eden birtakım haberleşmelere Osmanlı hükümetinin nazarı dikkatini çektikten sonra, "bu haberleşmelerden açıkça anlaşılıyor ki, Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Karadeniz Ordusu Başkumandanı'nın, Paris'teki Yüksek Meclis'in kararlarına uyarak verdiği talimatı tatbik edecek yerde, yüksek memuriyetinin gerektirdiği mesuliyetten kaçınarak, birtakım kabul edilemez mazeretler ve sebepler ileri sürmüştür.

Fevkalade komiserler, Harbiye Nazırı'nın aldığı vaziyetin sebep olacağı vahim neticeler hakkında Osmanlı hükümetinin nazarı dikkatini çekmekle beraber, Karadeniz Ordusu Başkumandanı tarafından tebliğ olunan Konferans kararlarının tatbiki için ne gibi tedbirler almayı düşündüğünü öğrenmek ister.

Fevkalade komiserler, vakadan haberdar olan Müttefikler Yüksek Meclisi'ni aydınlatmak üzere, Yüksek Meclis namına verilen emirlerin Harbiye Nazırı tarafından yapılmaması hususunu, Osmanlı hükümetinin nasıl değerlendirdiğini derhal bildirmesini talep eder" diyorlar.

Efendiler, Osmanlı hükümeti bu notaya verdiği cevapta: "İzmir'in işgalinin başta nasıl vuku bulduğunu, Karma Komisyon'un tahkikatını ve tahkikata kadar geçen zaman zarfında, Yunan yırtıcılığı karşısında, halkın hayatını ve namusunu korumak kaydına düştüğünü ve hükümetle ordunun daima Tahkik Komisyonu'nun adalet ve insafına itimat ettiğini ve yalnız, akan kanları geçici de olsa dindirmek için, Osmanlı Harbiye Nezareti'nin General Milen Cenaplarına 23 Ağustos 1919 tarihli tezkere ile teklifte bulunmuş olduğunu zikir ve bu teklifin, Yunan kıtalarıyla Kuvayi Milliye arasına Osmanlı kıtaları konulmasından ibaret olduğunu ve bu teklifin reddolunduğunu" ifade ediyor.

Sonra, "işgal mıntıkasının Yunan kıtalarından başka, İtilaf kıtaları tarafından işgali teklifine ait, 20 ve 27 Ağustos 1919 tarihli iki kıta tezkereye ve bunların da cevapsız kaldığına" işaret olunuyor.

Bundan sonra da, "General Milen Cenaplarının, sınır tayinini gösterir tezkerelerinin (3 Teşrinisani [Kasım] 1919) Harbiye Nezareti'ne gönderildiği noktasına temas edilerek, Harbiye Nazırı'nın böyle bir tebliğin hükümlerini tatbike resen salahiyettar bulunmadığından hükümete müracaatından ve hükümetçe de komiserlere vaziyetin bildirildiğinden" bahsolunuyor.

1 George Milne. (Y.N.)

Ondan sonra, geçici sınır hattının Yunanlılar tarafından tamamen işgaline engel olan kuvvetin, ahali kütlesinden ibaret olduğunu söylüyor. Hükümetin ve ordunun halka mukavemet göstermekte âciz olduğunu beyan ederek meselenin adil bir hal çaresini tekrar niyaz ettikten sonra "gerek hükümet ve gerek Harbiye Nezareti güya Yüksek Meclis kararlarını tatbik etmiyor gibi bir töhmetten artık kurtarmaya insaniyetle aracı olunması" niyazlarına yüksek hürmetlerini de katarak ve ilave ederek cevapnameye son veriliyor *(Vesika: 218)*.

Muhterem efendiler, şimdi de Cemal Paşa'nın mektupları muhteviyatında temas ettikleri noktalara da işaret edeceğim.

Harbiye Nazırı, bize İtilaf devletleri komiserlerinin notasını okuturken, bir taraftan da, öteden beri yaptırmak veyahut bizi yapmaktan alıkoymak istediği noktaları tekrar ve teyit ediyordu. Cemal Paşa'nın, arzularını bu defa ifade ve teklif ederken bu notayı da okutmak suretiyle, bizim ruhi ve manevi ahvalimiz üzerinde tesirli olmayı düşünmüş bulunduğuna, bilmem ihtimal vermek caiz olur mu?

Cemal Paşa, İtilaf devletlerinin siyasi eğilimlerinden bahsettikten sonra, "Hükümet, Vilson[1] prensipleri esası dahilinde kabul edebilecekleri ıslahatı vaat eden bir beyannameyi yakında yayımlayacaktır. Dahiliye Nazırı'nı gücendirmemelidir ve çünkü istifa eder. Bu takdirde buhran olur. Meclis açıldığında Dahiliye ve Hariciye Nazırlarının değiştirilmesi muhakkaktır. Düşmanlar, Meclis'i açtırmamak istiyor. Hatta Muhipler Cemiyeti'nin Zatı Şahane'ye müracaatla bu Meclis'in meşru olmadığını beyan ve feshini isteyecekleri haber alındı" *(Vesika: 219)* diyor ve mebusların Ankara'ya gelmesi meselesinden bahsediyor.

İtilaf devletlerinin Karadeniz Başkumandanı, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı'na doğrudan doğruya talimat ve emir vermektedir

Şimdi efendiler, bu üç vesika muhteviyatını göz önünde tutarak, hep beraber kısa bir tahlil yapalım!

Komiserlerin notasından anlıyoruz ki, İtilaf devletlerinin Karadeniz Başkumandanı Mister Corç Milen,[2] Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı'na, Cemal Paşa'ya, doğrudan doğruya emri altında imiş gibi talimat ve emirler vermektedir. Cemal Paşa, şimdiye kadar bundan bize bahsetmedi.

Ve yine anlıyoruz ki, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı, aldığı talimat ve emirleri yapamamaktan ve kabul edilemez mazeretler ve sebepler ileri sürmüş olmaktan dolayı hatalı bulunuyor.

1 Wilson. (Y.N.)
2 George Milne. (Y.N.)

Harbiye Nazırı'nın aldığı emirlerin ne olduğunu çıkarsıyoruz ve ne için yapamamakta olduğunu da anlıyoruz. Çünkü, Kuvayi Milliye mânidir... Kuvayi Milliye, Harbiye Nazırı'nın ve hükümetin, Başkumandan Mister Corç Milen'in emirlerine ve talimatına uyarak verdiği veya vereceği emirlere itaat etmiyor... İşte komiserler, Paris'teki Yüksek Meclis namına, bunu kabul edilebilir mazeret ve sebep kabul etmiyorlar. Demek istiyorlar ki, hükümetseniz, Harbiye Nazırı iseniz, memlekete, millete, orduya hâkim olmalısınız! Hâkim iseniz, mazeretler ve sebepler kabul edilemez.

Efendiler, Ali Rıza Paşa kabinesi, 2 Teşrinievvel [Ekim] 1919'da iktidar mevkiine geldi. Ondan evvel Ferit Paşa kabinesi vardı. Buna göre, Kuvayi Milliye ile Yunan kıtaları arasına Osmanlı kıtaları konulmasıyla alakalı 23 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi yapan Ferit Paşa kabinesidir. İşgal mıntıkasının yalnız İtilaf kıtaları tarafından işgaline dair 20 ve 27 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi de yapan Ferit Paşa kabinesidir.

Ali Rıza Paşa kabinesi henüz bir teklif ortaya koymuş değildir. Fakat, bilakis 3 Teşrinisani [Kasım] 1919 tarihinde işgal mıntıkasına bir sınır tayin ve bu sınıra kadar Yunanlıların işgalini temin hususunu, Başkumandan Milen Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya emrediyor. İşte, Cemal Paşa'nın infaz ettiremediği emir bu oluyor. Teşekküre değerdir ki, gerek kendisi ve gerek mensup olduğu kabine, iktidar mevkiine geldiklerinden nihayet bir ay sonra, Kuvayi Milliye'ye karşı âciz olduklarını yabancı komiserlere söyleyebilmişlerdir.

Efendiler, bu vesikalardan anlaşılması lazım gelen en mühim ve en manidar nokta, bence, kabinenin müşterek notaya cevabında, komiserlerin ileri sürdükleri noktalara büyük bir tevazuyla ve büyük nezaketle cevap verilirken, bir yön asla kale alınmıyor. O da efendiler, Mister Corç Milen'in doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı'na emir ve talimat vermekte olmasıdır. Bu hal, ne milli teşkilata karşı izzetinefis meseleleri çıkaran Harbiye Nazırı'nın ve ne de Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını temin etmek mesuliyetini üstlenmiş olan kabinenin izzetinefis ve haysiyetine dokunmuyor. Bu halin, kendilerinin haysiyetini ve devletin bağımsızlığını çoktan zedelemiş olduğunu fark etmek istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa, "Bağımsızlığı zedeleyen bu sataşma ve tecavüze vasıta olamayız" diye feryada cesaret edemiyorlar... Cesaret edemiyorlar efendiler, çünkü korkuyorlar. Nitekim korktukları başlarına geldi. Bunu yakında göreceğiz. Korkmamak için, insanlık haysiyetinin ve milli izzetinefsin tecavüze uğrayamayacağı muhit ve şartlarda bulunmak lazımdır. Buna ehemmiyet vermeyenlerin, zaten bir insan için, bir millet için, tecavüz edilemez olarak korunması en büyük namus gayesi olan mukaddesat hakkında çoktan laubali ve gayri hassas olduklarına hükmetmekte hata yoktur!

İnsaf ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez

İnsaf ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez; millet ve devlet şeref ve bağımsızlığı temin edilemez...

"İnsaf ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur. Türk milleti, Türkiye'nin müstakbel çocukları, bunu bir an hatırdan çıkarmamalıdırlar."

Efendiler, Cemal Paşa'ya, kumanda değişikliğine ait noktalarda verdiğimiz cevabı arz etmiştim. Müsaade ederseniz, o cevabın baş tarafını teşkil eden diğer hususlar hakkındaki fikirlerimizi de özetleyeyim.

Esas maddelere dair görüşlerimiz şu idi:

"1. İtilaf devletlerinin her biri azami menfaatını bütün Türkiye'de temin etmek gayesindedir. Bu, Türkiye'de güvenilir bir dayanak noktası teminini gerektirmektedir. Yabancıların açıktan açığa karşıt ve memnuniyetsiz görünmeleri sebebini, kabinenin tarafsız vaziyetinde aramalıdır, âciz ve dayanaksız olmasında aramalıdır.

2. Kabine, beyanname yayımlamakta acele etmemelidir. Beyanname, kabine mevkiini takviye ettikten sonra yayımlanmalıdır. Kabinenin kuvvetli olması, her bakımdan Kuvayi Milliye'ye dayalı olduğu kanaatini bahş edecek bir hareket hattı kabulüyle ve bunu âleme göstermesiyle mümkündür.

Meclis toplandıktan sonra ve orada kuvvetli bir 'Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grubu' vücut bulduktan sonra, beyannameye sıra gelebilir. Her halde beyanname, Sulh delegelerinin gidişinden evvel ve fakat grupla fikir birliğine varılarak tanzim olunmalıdır. Çünkü böyle olmazsa, kıymetli ve itibarlı sayılmayacaktır. Bir de işe, kabul olunacak ıslahatı ilan etmekle başlamak doğru değildir. Bilakis, beyannamede milletin bağımsızlığından ve memleketin bütünlüğünden başlamak, ancak bunun teminiyle alakalı ve bu şarta bağlı olmak üzere idare işlerinin esas hatlarının kararlaştırılması uygun olur.

Bu beyannameye esas olacak mühim hatlar, Sıvas Genel Kongresi Beyanname ve Nizamnamesi'nde mevcuttur. Orada, gelecekteki sınırlar, devlet ve milletin bağımsızlığı, azınlıkların hakları, müzaheretin[1] milletçe nasıl anlaşıldığı hususları açıkça belirtilmiştir. Böyle bir beyanname, şimdiden hazırlanır ve Meclis açıldığında çoğunluk grubuyla müzakere edilerek ilan olunur. Uygun olan budur.

3. Dahiliye Nazırı'nın istifasıyla kabinede bir buhran çıkmasına sebep görülememektedir. Böyle bir fikirden Dahiliye Nazırı'na sadrazam gözüyle baktığınız manası çıkar. Bir kabinede buhran ancak hükümet reisinin istifasıyla çıkabilir. Kabinenin, Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'ya, onun da Ferit Paşa'ya tabi ve bağlı olduğu anlaşılıyor.

1 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)

Meclis'in açılmasıyla Dahiliye ve Hariciye Nazırlarının değiştirilmesinin muhakkak olduğu hakkındaki işareti anlayamadık. Bu nazırlar, şimdiden böyle bir vaatte bulundular mı?

Düşmanların, Meclis'i açtırmak istemeyecekleri tabiidir. Yalnız, Padişah'ın Meclis'i feshetmesi ihtimali hatıra gelmekte midir? Eğer böyle bir ihtimal varsa, o halde Meclis'i İstanbul'da, dağıtmak ve milleti Meclisi Mebusan'sız bırakmak için mi topluyoruz? Dolayısıyla Padişah'ın bu konudaki görüşlerinin heyetimizce kati olarak şimdiden bilinmesi lazımdır ki, mebusları hariçte emin bir mahalde toplamak için teşebbüslerde bulunalım! Aksi halde (Meclis İstanbul'da toplanmak yüzünden yukarıdaki ahvale uğrarsa), bunun mesuliyeti, Dersaadet'te toplanması hususunda ısrar edenlere ait olacaktır.

4. Mebusların fikir alışverişinde bulunmak için Ankara'ya gelmeleri faydalıdır."

***

Ankara halkı ile yakından tanışmak için verdiğim konferans

Efendiler, beni cidden samimi ve parlak ve güven verici hissiyat ile karşılamış olan muhterem Ankara ahalisiyle daha yakından tanışmak ve onlarla fikir alışverişinde bulunmak bir vazife hükmünde idi. Onun için -görüşmek üzere- davet ettiğimiz mebusların ulaşmasını beklediğimiz günlerde, toplanan muhterem Ankaralılara bir konferans vermiştim *(Vesika: 220)*.

Bu konferansta üzerinde durduğum noktalar üzerinde kısaca konuşayım:

Vilson prensipleri: Bu prensiplerin 14 maddesinden Türkiye'yi ilgilendirenleri vardı. Zaten mağlup olan ve ateşkes yapan Osmanlı Devleti, bu prensiplerin gönül okşayıcı serap manzarasıyla bir zaman oyalandı.

30 Teşrinievvel [Ekim] 1918 Mondros Mütarekenamesi maddeleri ve bilhassa bu maddeler arasında yedincisi, beyni yakan ateşten bir zehirdi. Yalnız bu madde, vatanın kalan kısımlarını düşmanların işgal ve istilasına hazır bulundurmaya kâfi idi!

İstanbul'da, birbirini takip eden ve âciz kimselerden meydana gelen kabineler, şerefsiz, haysiyetsiz, süfli manzaralarıyla masum ve mütevekkil milletin timsali tanındı; itibara layık görülmemeye başlandı. Bu yüzden, dünyanın medeni devletleri, medeni icapları unutacak kadar laubali oldular. Öteden beri Türk milleti aleyhinde cihanın dört tarafında yapılan en mantıksız propagandalar, her zamandan ziyade dinlenmeye değer görüldü.

Dokuz aydan beri başlayan milli uyanış ve faaliyet, vaziyet ve manzarayı değiştirdi ve daha çok değiştirecektir. Millet, hasıl olan birliği muhafaza ederse ve bağımsızlığı için fedakârlıktan çekinmezse muvaffakiyet muhakkaktır. Erzurum ve Sıvas Kongreleri esasları, milletin elde edeceği gayeler için düsturdur.

Ferit Paşa kabinesini düşüren millettir. Fakat, Ali Rıza Paşa kabinesini iktidar mevkiine getirmiş olmak mesuliyeti millete ait değildir. Bununla beraber, uzlaşma halindeyiz.

Ankara'ya gelen mebuslarla yaptığım temaslar

Efendiler, şimdi, Ankara'ya gelen mebus efendilerle temas ve fikir alışverişine başlayalım:

Mebuslar aynı günde veya günlerde toplu olarak bulunamadılar. Tek tek veya küçük küçük gruplar halinde gelip gittiler. Bu zevatın veya heyetlerin hepsine, ayrı ayrı hemen aynı esas noktaları günlerce tekrar ve yine tekrar etmek mecburiyeti hasıl oldu.

Her şeyden evvel, manevi kuvvetin, kalp ve vicdan kuvvetinin yüksek tutulması şarttır. Bunu bilirsiniz. Biz de bu noktayı artırmak üzere:

Evvela, dahili ve harici vaziyetin emniyet ve ferah verici mahiyette ve gelişmekte bulunan noktalarını ve yönlerini araştırarak izah ve ispata çalıştık.

Sonra, belli maksat etrafında şuurlu ve azimkârane birliğin sarsılmaz kuvvet olduğu hakikatini yorulmaksızın tekrar ettik.

Bir toplumun beka ve saadetinin, ancak emelde ve emellerin elde edilmesinde tam birlik halinde bulunmasına bağlı olduğunu izah ettik. "Vatanın kurtuluşu, bağımsızlığın temini" hedefine yönelik milli birliğimizin, esaslı, muntazam teşkilatın mevcudiyetine ve bu teşkilatı iyi sevk ve idareye muktedir beyinlerin, enerjilerin, bir beyin ve bir enerji halinde birleşmiş ve kaynaşmış bir hale gelmesine bağlı olduğunu söyledik ve bu münasebetle, İstanbul'da açılacak Meclisi Mebusan'da kuvvetli, dayanışma içinde bir grup teşkili zaruretini meydana koyduk.

Millet, ancak devletlerin yokoluş ve çöküş hengâmelerinde tarihin kaydettiği, çok mühim ve tehlikeli anları yaşıyordu. Böyle anlarda, talih ve mukadderatını bizzat kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin akıbetleri meçhul ve felaket doludur.

Türk milleti, bu hakikati anlamaya başlamıştı. Bu idraki neticesiydi ki, kurtuluş ümidi vaat eden her samimi işarete koşmakta idi. Ancak uzun asırların uyuşturucu idare ve terbiyesinin, bir toplumu bir günde, bir senede azat edebileceğini tasavvur ve kabul etmek doğru değildir.

Bu sebeple tabiat ve hakikate vâkıf olanlar, elinden geldiği kadar mensup olduğu milleti aydınlatıp uyararak, onlara kurtuluş hedefine yürümekte rehberliği en büyük insanlık vazifesi bilmelidirler.

Türk milletinin en bariz arzu ve imanı: Kurtuluş

Türk milletinin kalbinden, vicdanından doğan ve ondan ilham alan en esaslı, en bariz arzu ve iman malum olmuştu: Kurtuluş!..

Bu kurtuluş feryadı, Türk vatanının bütün ufuklarında yankılanmakta idi. Milletten, başka izah istemeye mahal yoktu. Artık bu arzuyu ifade etmek kolaydı. Nitekim Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde milli arzu billurlaştırılmış ve ifade olunmuştu.

Bu kongreler esaslarına sadık olduklarını beyan ettikleri için milletçe vekil seçilen zevat; her şeyden evvel, bu esaslara bağlı zevattan ve bu esasları ilan eden cemiyetle münasebetini gösterir unvanda bir grup yapacaktı: "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grubu"... İşte bu grup, milli teşkilata ve dolayısıyla millete dayanarak her nerede olursa olsun, milletin mukaddes emellerini cesaretle ifade ve müdafaa edecekti.

Misakı Milli hazırlanıyor

Efendiler, milletin emel ve maksatlarının kısa bir programa esas olacak surette toplu bir tarzda ifadesi de görüşüldü. *Misakı Milli* unvanı verilen bu programın ilk müsveddeleri de, bir fikir vermek maksadıyla kaleme alındı. İstanbul Meclisi'nde bu esaslar, hakikaten toplu bir surette yazılmış ve tespit olunmuştur.

Efendiler, her görüştüğümüz zat veyahut zevat, bizimle fikir ve kanaat birliği içinde ayrılmışlardı. Fakat İstanbul Meclisi'nde "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grubu" diye bir grup teşekkül ettiğini işitmedik. Niçin?! Evet, niçin? Buna bugün cevap isterim!

Çünkü efendiler, bu grubu teşkil etmeyi vicdan borcu, millet borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler, imansız idiler... korkak idiler... cahil idiler.

İmansız idiler; çünkü milli emellerin ciddiyet ve katiyetine ve bu emellerin dayanağı olan milli teşkilatın sağlamlığına inanmıyorlardı.

Korkak idiler; çünkü, milli teşkilata mensubiyeti tehlikeli görüyorlardı.

Cahil idiler; çünkü yegâne kurtuluş dayanağının millet olduğunu ve olacağını takdir edemiyorlardı. Padişah'a dalkavukluk ederek, yabancılara hoş görünerek, mülayim ve nazik davranarak, büyük gayelerin elde olunabileceği gafletini gösteriyorlardı.

Milli fikir ve milli teşkilatın kısa bir zamanda temin ettiği şeref ve mevcudiyeti küçümseyenler

Bundan başka efendiler, nankör ve bencil idiler... Milli fikir ve milli teşkilatın kısa bir zamanda temin ettiği şeref ve mevcudiyeti küçümsüyorlardı. Vücut bulmuş olan vaziyet ve varlığın kolayca elde edildiğini zan ve vehmetmekle çirkin gururlarını tatmin sevdasına düşüyorlardı...

Erzurum'da, Sıvas'ta telaffuz olunmuş, tespit olunmuş bir unvanı aynen kabul etmek alçalma olmaz mıydı?! O unvandan daha manalı unvan mı yoktu?!

Evet, işittik efendiler; varmış: "Fellâhı* Vatan Grubu."[1]

Efendiler, maziye ait safhaları ve hadiseleri, burada beyan edebileceğim çerçeve dahilinde, hakikate uygun olarak tespit etmek azmindeyim. Bu sebeple, tam üzerinde bulunduğumuz noktaya ait bir hususu da, büyük bir samimiyetle bilginize sunacağım.

Ankara'da toplanmak

Ben, Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da tecavüze uğrayacağını, dağılacağını katiyen bekliyordum. Bu takdirde, girişilecek tedbiri de kararlaştırmıştım. Hazırlığımız ve tertibatımız da başlamıştı. Ankara'da toplanmak...

İşte bu vazifeyi yaparken, milletçe yanlış anlaşılmaya yol açmamak için tedbir olarak da bir şey düşünmüştüm. Meclisi Mebusan Riyasetine seçilmek. Bundan maksat, dağıtılan mebusları Meclisi Mebusan Reisi sıfat ve salahiyetiyle davet etmekti. Gerçi bu tedbir, ancak görünüşü muhafazada ve geçici olarak faydalı idi. Fakat, her halde buhranlı zamanlarda, faydası geçici olsa da, her türlü tedbirin alınmış olması lüzumsuz sayılamaz...

Hakikatte, İstanbul'a gitmeyecektim. Fakat bunu itiraf etmeksizin zaman kazanacak ve geçici olarak ortada yokmuşum gibi vaziyet ve muamele tanzim olunacak ve Meclis, reis vekilleri vasıtasıyla idare olunacaktı.

Bu tedbirin tatbiki, bittabi, Meclis'e giden, hakiki vaziyeti idrak etmiş olması lazım gelen arkadaşların gayret ve mesaisiyle olabilecekti.

Efendiler, bu hususu, icap eden zevata söyledim. Fikir ve görüşümü uygun buldular. Bu yolda çalışacaklarını vaat ve temin ederek İstanbul'a gittiler.

Fakat, pek müstesna, belki bir veya iki arkadaştan başkasının, bu fikri telaffuz dahi etmediklerini öğrendim.

Bu meselede hâkim olan bir muhakeme ve mantık şu imiş: Bunca milletvekilleri içinde Meclis Reisi olacak liyakatte bir adam dahi yok mudur ki, hazır olmayan bir mebusu gıyaben reis seçeceğiz... Meclis'i teşkil eden değerli üyeleri bu kadar liyakatsiz göstermek, yabancıların gözünde kötü tesir yapmaz mı?

Diğer bir mantık da: Meclis Riyasetine Kuvayi Milliye Reisi'ni seçmek, daha ilk günden Meclis üzerine şüphe ve tecavüzü çekmeye vesile vermektir. Akıllı işi olamaz.

Bu nevi muhakeme ve mantık yapanların pek de uzak insanlar olmadığını görenler, susmayı tercih eylemişler...

* Bilerek şeddeli yazılmıştır. [*Nutuk*'un notu.]

1 Mustafa Kemal Paşa burada, Meclisi Mebusan'da Rauf (Orbay) Bey önderliğinde kurulan "Felâhı Vatan Grubu"nu kastetmektedir. *Nutuk*'ta "felâh" (kurtuluş) kelimesi, eski yazıdaki şedde işaretiyle, yani "felâh" yerine "fellâh" şeklinde yazılarak, kelimeye küçültücü anlam kazandırılmıştır. Arapça "çiftçi" demek olan "fellâh", Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından Çukurova'ya getirilen Mısırlı köylülere söylenir, aynı zamanda "zenci, Kıpti, Arap" yerine de kullanılırdı. Bkz. Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk*, Ankara, 1927 (lüks basım), s.267. (Y.N.)

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tedbirin alınmamış olması, Meclis dağıldıktan sonra beni küçük bir müşkül ile karşılaştırmıştır. Bu hususu da sırası gelince arz edeceğim.

***

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın işten uzaklaştırılması teklifi karşısında Ali Rıza Paşa kabinesi

Efendiler, Meclisi Mebusan, 19 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihinde[1] açılmıştı. Takriben bir ay sonra Harbiye Nazırı'nın 21 Şubat 1920 tarihli[2] bir telgrafını aldım. Aynen arz ediyorum:

Geciktirilmesi mesuliyeti icap ettirir — Harbiye, 21.1.1920

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

İngilizler hükümete verdikleri bir notada, benimle Cevat Paşa Hazretleri'nin vazifeden çekilmekliğimizi talep ettiler. Kabinece şiddetle ret cevabı verildiyse de, vaziyet kabinenin kalmasını ve yalnız benimle Cevat Paşa'nın çekilmemizi icap ettirdi. Harbiye Nezareti'ne Salih Paşa vekâlet edecektir. Kabineyi müşkül vaziyete sokacak bir harekette bulunulmamasını rica ederim. Aksi halde vaziyet, tasavvur buyurduğunuzdan daha vahim olur.

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgraf 22 Kânunusani'de[3] [22 Ocak'ta] ulaşmıştı. Derhal telgraf başında saat 11.30 evvelde bu telgrafı yazdım:

22.1.1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

1. Verilen notayı aynen lütfeder misiniz?
2. Vaki olan teklifi yerine getirmekte acele etmeyiniz. Notayı inceledikten sonra görüşlerimizi arz edeceğim.

Mustafa Kemal

1 *Nutuk*'un 1927 ve 1934 basımlarında yanlışlıkla "19 Ocak 1920" yazılmış. Ancak Meclisi Mebusan "12 Ocak 1920" günü açılmıştır. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 ve 1934 basımlarında "21 Şubat 1920" yazılmış. Doğrusu "21 Ocak 1920" olmalıdır. Nitekim hemen ardından yer verilen telgraf da "21.1.1920" tarihlidir. (Y.N.)

3 *Nutuk*'un 1934 basımında yer alan "22 Kânunusani'de" (22 Ocak'ta) kaydı, 1927 basımlarında "22 Şubat'ta" şeklinde. (Y.N.)

Cemal Paşa'nın, imzasını gizleyerek verdiği cevap şu idi:

Gayet aceledir Kadıköy, 22.1.1920

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

Notanın kısaltılmış sureti aşağıdadır:

1. Özel olarak seçilmiş subayların Kuvayi Milliye erkânıharbiyesine gönderilmesi.
2. 14. Kolordu'dan terhis ve ayırma suretiyle Kuvayi Milliye'ye efrat gönderilmesi.
3. Top kaması vesair edevat kaçırılması.
4. Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun iadesini geciktirmek.
5. Afyon Karahisarı'ndan Alaşehir'e alay nakletmek.
6. Bursa'dan Bandırma'ya bir alay nakletmek.
7. Bu ahvalde Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiye Reisi'nin şahsen payları olduğu anlaşılmış. Kırk sekiz saat zarfında bu iki şahsın vazifelerinden uzaklaştırılması.

Dikkat buyuruluyor ki, Aydın cephesi meselesi bu notada söz konusu bile değildir. Bu notaya cevaben bir, iki, üçüncü maddeler yalandır. Dördüncü mesele benim zamanımda değildir. Ben müracaatları üzerine iade ettim. Beşinci meselede, fırka kumandanını değiştirdim. Altıncı mesele, Ahmet Anzavur meselesi de asayişle alakalıdır. Bu konuda haberleşmelerimiz vardır. Şimdi de dosyalar incelenirse anlaşılır denildi. Kabul etmediler. Onun üzerine üç şık söz konusu oldu: Notaya birinci cevaptan sonra cevap vermemek ve hükümlerine kulak asmamak; kabinenin toptan istifa etmesi; benim istifam. Birinci madde halinde, burada bir skandal çıkmasından korkuldu. İkinci madde halinde, zaten istediklerinin olacağı ve Ferit Paşa kabineye gelmiş olacağı düşünüldü. Dolayısıyla, benim istifam ile nezaretin vekâletle idaresi tercih edildi. Her halde kararınızın evvela bana tebliğini rica eder ve sizlere derin hürmetlerimi sunarım, Efendim. (Ferik Cemal.)

Seryaver
Salih

Cemal Paşa, bu notada Aydın cephesinin söz konusu olmadığını işaret etmekle bilmem ne murat ediyor? Şüphe yok ki, söz konusu olan Aydın cephesidir, ona yardımdır ve Kuvayi Milliye'dir. Yalnız, Cemal Paşa bu imasıyla müsebbibin Heyeti Temsiliye olduğunu anlatmak sevdasındadır.

Cemal Paşa'ya, bu telgrafına cevaben yazdığım telgrafla şu emri verdim:

22 Şubat 1920[1]

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Vazifeden çekilmek suretiyle İngilizlerin talebine uymanız, öyle vahim bir vaziyet ortaya çıkarır ki, sizin aksi halde tasavvur buyurduğunuz vahametten daha bü-

1 *Nutuk*'un 1927 ve 1934 basımlarında "22 Şubat 1920" yazılmış. Doğrusu "22 Ocak 1920" olmalıdır. (Y.N.)

yüktür. Bundan başka, Heyeti Temsiliye'nin bir delegesi olan zatı devletlerinin, Heyeti Temsiliye'nin haberi olmaksızın ve hatta onun görüşüne rağmen çekilmeniz kabul edilemez. İngilizlerin, sizi zorla vazifeden ayırmaları ihtimali bile bizim hesabımızdadır. Ve seri tedbirler alınmıştır. Dolayısıyla, evvela notayı aynen bildiriniz. Sonra ahvalden malumat vererek kararı beklemeniz ve büyük bir metanetle mevkiinizi muhafaza buyurmanız kati talebimizdir.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa'ya da şu telgrafı yazdım:

Ankara, 22.1.1920

Zatı Samii Sadaretpenahi'ye

İngilizlerin, Harbiye Nazırı'nın ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi'nin değiştirilmesini talep etmeleri, devletin siyasi bağımsızlığına kati bir tecavüzdür. Bu tecavüz, bir müddetten beri memleketlerimizin taksimi ve siyasi mevcudiyetimizin imhası yolunda cihan kamuoyunda dönüp dolaşan münakaşaların kati bir karara kavuşmuş olması neticesi midir? Yoksa, siyasi mevcudiyetimizi imha yolunda vuku bulacak teşebbüslerin ne netice vereceğini keşif için yapılmış bir teşebbüs müdür? Yoksa, İtilaf devletlerinin alıştıkları gibi, yekdiğerinin rızasını ve kararını almaya lüzum görmeksizin, tek başına nüfuz kurma yolunda herhangi bir hareket midir? Bunları ayırt edebilecek malumata sahip değiliz ve sahip olamayız. Keza Yunanlıların Salihli cephesinde başlayan taarruzlarının bu teşebbüsler ile münasebet derecesini de tayin edemeyiz. Fakat, siyasi bağımsızlığımıza vuku bulan bu açık kastı devletçe kabul eder ve milletçe susarsak, siyasi mevcudiyetimiz aleyhinde en kötümser kararlara ve icraata kendi tarafımızdan yol vermiş olacağımıza şüphemiz yoktur. Dolayısıyla, İngilizlerin İstanbul'da muhtemel tecavüzleri ne şekil ve ne dereceye varacak olursa olsun, dahil ve hariç nazarında, Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne dayalı olduğu bilinen hükümetin, bu teklifi şiddetle ret ve Nazır ile Reis'i mutlaka muhafaza etmesi kati talebimizdir. Bunun haricinde itaatkârane bir hareket, yalnız milletin bağımsızlığına ve mevcudiyetine aykırı olmaz, fakat hükümeti, millete karşı vermiş olduğu taahhütten dönmüş ve bağımsızlık uğrundaki milli mücahedelerimizi askıya almış ve zora sokmuş vaziyetine koyar. Dolayısıyla hükümet kabul etse dahi, biz, hükümetin heyetimize karşı taahhütlerini yerine getirmemekle, milletten aldığı kuvvetini tamamen kaybetmiş olduğunu ve bağımsızlığı zedeleyen tavır ve hareketinden dolayı hükümeti mesul saydığımızı ilan etmek mecburiyetinde kalırız. Hükümetin mukavemeti halinde İngilizler Harbiye Nazırı'nı zorla kaldırmak ve bütün hükümeti düşürmek yoluna bile teşebbüs etseler, vaziyet gerek hariç ve gerek dahile karşı, onların emriyle Nazır'ı feda etmek şıkkından daha müsaittir. Vaziyetin safhaları hakkında bir iki saate kadar devletlilerinin cevabını istirham ederiz. İstanbul ile haberleşme,

İngilizler tarafından yasaklanırsa, milli bağımsızlık uğrunda milli ve dini mücahede ilan etmek yolunda ilerleyeceğiz!

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Aynı günde Cemal Paşa'ya bu telgrafı yazdım:

Zata mahsus ve fevkalade aceledir. 22 Kânunusani [Ocak] 1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

İngilizlerin emri neticesi olarak Harbiye Nezareti'ni terk buyurdukları anlaşılıyor. Devlet ve milletimizin bağımsızlığını zedeleyen bu çekilmek keyfiyetini ne olursa olsun kabul etmemek sizin ve bizim vazifemiz gereğidir. Biz vazifemizi sonuna kadar yapmak için her türlü tedbirleri alıyoruz. Sizi de, makamınıza oturup nazırlığınızı yapmak suretiyle vazifenizi yerine getirmeye davet ederiz. Eğer şahsi veya fikri herhangi bir sebeple durmak istemiyorsanız, İngilizlerin notası üzerine değil, bağımsız bir milletin nazırına caiz olan şekilde ayrılırsınız. Meseleyi şahsi bir açıdan değil, bu müdahalenin, vatanımız için hatıra gelebilecek ağır felaketlerin başlangıcı olabileceği açısından muhakeme etmenizi rica ederiz. Nezaretten bu suretle çekilmeniz, İngilizlerin müdahalesini ve milli bağımsızlığın ihlalini kolaylaştıracaktır. Eğer vazife başına gelmemekte ısrar ederseniz, İngilizlerin milli bağımsızlığı ihlal ettiğini ilan ederken, Harbiye Nazırı'nın da vatani vazifesini yerine getirmemekten mesul olduğunu ağır bir surette ilave eylemek mecburiyetindeyiz. Nota mealini bir gün sonra bildirmeniz ve halen heyetimizle temasa gelemeyecek surette uzaklaşmanız vaziyeti ağırlaştırmaktadır. Cevap vermenizi talep ve rica ederiz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Sadrazam ile telgraf başında şu haberleşmeler cereyan etti:

Babıâli, 22 Kânunusani [Ocak] 1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi'ne

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın kabineden çekilmesi ve Erkânıharbiye Reisi Cevat Paşa'nın değiştirilmesi, yalnız İngilizler tarafından talep olunmamıştır. İngiltere, İtalya ve Fransa temsilcileri, Babıâli'ye müşterek bir ültimatom vererek, gerekçe göstererek kırk sekiz saat zarfında şu talebin yerine getirilmesini istemişlerdir. Bu ağır teklif karşısında, kabinece etraflıca fikir alışverişinde bulunulduktan sonra toptan çekilmeye karar verildi ve Meclisi Mebusan teşekkül etmiş bulunaydı kabinece başka türlü hareket edilmesi mümkün idi. Tekliflerini geri aldırmak üzere, üç devlet temsilcileri nezdinde ileri sürdükleri gerekçenin reddiyle, gerekli teşebbüslerde bulunuldu. Temsilciler tekliflerinde ısrar ettiler. Kabinenin istifası tahakkuk etmişken Meclisi

Mebusan'ın henüz müzakerelere başlayamadığı bir zamanda kabinenin çekilmesinin vatanın yüksek menfaatlarına aykırı olacağını Cemal Paşa bizzat irat ederek ve böyle bir buhranlı zamanda kabinenin istifasının, İstanbul'u Anadolu'dan ayırmaya kadar varıp gayet vahim neticeler doğuracağını ileri sürerek, kendi istifasıyla meselenin hallolunmasını tercih etmiştir. Meselenin safhaları bundan ibarettir. Meclisi Mebusan'ın nihayet bir iki güne kadar çoğunluğu sağlayarak toplanması muhakkak olduğundan, hükümet her türlü hususları Meclis'in gözü önüne serecektir. Tarafınızdan bu konuda hiçbir türden teşebbüs vuku bulmaması lazımdır. Çünkü söz sahibi Meclisi Mebusan'dır. Vekiller vaziyetin vahametini tamamen idrak etmiş ve fiil ve hareketlerinin selametine kani olduğundan, ehvenişeri seçmiştir. Müdahalelere nihayet verileceği Cumartesi sabahına kadar bildirilmediği halde kabinenin iktidar mevkiinden çekileceği ve bundan doğacak hadiselerin mesuliyeti kendisine ait olmayacağı beyan olunur.

Sadrazam
Ali Rıza

Efendiler, Sadrazam Paşa, kendilerine hakaret edene değil, bize dehşetli ültimatom veriyor.

Kongre, 22.1.1920

Sadrazam Paşa Hazretleri'ne

Devletlilerinin telgrafnamesi üzerine Heyeti Temsiliye'ce bir karar alınması için, evvelemirde ültimatom suretinin aynen bilinmesine[1] kati ihtiyaç vardır. Bunun lütfen tebliğini arz ve rica ederim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Erenköy, 22/23.1.1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi'ne

C. Görüşüldükten sonra bildirilecektir.

Sadrazam
Ali Rıza

Burada söylemeliyim ki, hükümet bu nota suretini aynen bize vermek istememiş ve vermemiştir.

Sadrazam'a verdiğim cevap budur:

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "bilinmesine" sözcüğü, 1934 basımında "bildirilmesine" şeklinde. (Y.N.)

22.1.1920

Zatı Samii Sadaretpenahi'ye

Ültimatom suretini gördükten sonra kati kararı arz edeceğiz. Ancak vaziyetin değerlendirildiği esaslarda, hükümetle aramızda görüş farkı vardır ki, evvela onu bertaraf etmek isteriz. Hükümet bizim maruzatımızı kendi icraatına müdahale şeklinde kabul etmiş, yani harici vakayı bir tarafa bırakarak, dahili bir mesele önünde bulunduğunu zannetmiştir. Vakayı, yalnızca yabancıların bir nazırı değiştirebilmesi bakımından düşünmek lazımdır. Keza çıkarsandığı gibi Harbiye Nazırı'nın şahsı dahi söz konusu değildir. Aynı vaziyette diğer bir nazır ve herhangi bir zat olsa, vaka aynı suretle muhakeme edilecekti. Diğer taraftan Nazır'ın değiştirilmesini emreden kuvvetin, Meclisi Mebusan'ın toplanmasına ve hükümetin izahatından sonra Meclisi Mebusan'ın bir karar almasına müsaade edip etmeyeceği de şu anda meçhuldür. Meclisi Mebusan söz sahibi olmazdan evvel vuku bulacak emrivakilere hazırlanmak icap ettiği için, hükümeti seniyenin kararını anlamak istiyoruz. Meclisi Mebusan söz sahibi olmazdan evvel emrivakiler sürüp gider ve harici meselenin mahiyetine uygun tedbirler almak gecikirse, bundan doğacak mesuliyetin de heyetimize ait olamayacağı teslim buyurulur. Meclisi Mebusan hakikaten toplanır ve vazife yapmaya başlarsa, hükümete hiçbir şey için müracaat etmeyeceğimiz tabiidir. Notayı yalnız İngilizlerin değil, İtilaf devletlerinin müştereken tebliğ etmesi, harici meselenin ehemmiyetini kavramak için ayrı bir sebeptir.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Cemal Paşa, son telgrafımıza 23/24 Kânunusani'de[1] [23/24 Ocak'ta] verdiği cevapta, çekilmesinin zaruretinden ve Milli Meclis'in hareket tarzını beklemek lüzumundan bahsediyordu *(Vesika: 221)*.

Efendiler, aynı günün öğlesinde Ankara, Erzurum, Sıvas, Diyarbekir, Bandırma, Balıkesir, Konya, Edirne, İstanbul ve Bursa'da bulunan kumandanlara vaziyet ve görüşümüz bildirilerek nazarı dikkatleri çekildi ve fikirleri soruldu *(Vesika: 222)*.

İstanbul'daki 10. Kafkas Fırkası Kumandanı Kemalettin Sami Bey'e de (Berlin Sefiri Kemalettin Sami Paşa'dır) ayrıca şu emri verdim:

22 Kânunusani [Ocak] 1920

10. Kafkas Fırkası Kumandanlığı'na

Hemen Rauf Bey'i bularak vaziyeti beraber ve emniyet dahilinde takip etmenizi rica ederiz. İngilizlerin talebini yerine getirmek katiyen caiz değildir. Buraca o bakım-

1 *Nutuk*'un 1934 basımında yer alan "23/24 Kânunusani'de" (23/24 Ocak'ta) kaydı, 1927 basımlarında "23/24 Şubat'ta" şeklinde. (Y.N.)

dan seri tedbirlere girişildi. İstanbul'daki telgraf haberleşmelerini emniyet altına almanız lazımdır *(Vesika: 223).*

Mustafa Kemal

Efendiler, Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Câmi Bey ve bütün mebuslara da Kafkas Fırkası Kumandanı Kemal ve Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket ve Harbiye Nezaret Seryaveri Salih Beyler vasıtalarıyla da şifre olarak şu tebliğde bulundum:

22 Kânunusani [Ocak] 1920

İngilizler, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın vazifeden çekilmesini talep etmişlerdir. Bu teşebbüs, devletin bağımsızlığı aleyhinde kati bir harekettir. Dolayısıyla, bu teşebbüs aleyhine milletin icra edeceği harekât, bağımsızlığın muhafazası için yapılacak mücahedeler cümlesindendir. İlk mücahedeler devresinde vazife milletin mebuslarınındır. Mebuslar, kabine üyelerinin mevcudiyetine müdahale ve tesir etmek suretiyle devletin siyasi bağımsızlığı aleyhine İngilizlerin vuku bulan tecavüzlerini, dahil ve harice karşı kati ve seri olarak reddeylemek mecburiyetindedir. Bunun icra tarzını kararlaştırarak buraya bildiriniz. Fakat icraatta şu noktaları mutlaka temin etmek icap eder:

Evvela, Meclis'in feshi hakkında bir iradenin Meclis'te ansızın okunması ihtimaline maruz kalmamalıdır. Eğer bu ihtimal katiyen gayri varit olmazsa, mebuslar teşebbüslerini özel toplantı halinde de yaparlarsa kâfidir. İkinci olarak, devletin siyasi bağımsızlığı aleyhine kati bir hareket vuku bulduğunu Sulh Konferansı'na ve Avrupa milletlerine ve İslam âlemine ve memleket dahiline ilan etmek lazımdır. İngilizlerin tecavüzü geri alınmadığı takdirde, Meclis'in vazifesi, Anadolu'ya geçmek ve milletin idaresini[1] üstlenmektir. Bu icraat, bütün milletin kuvvetlerini toplamış olan Kuvayi Milliye tarafından her vasıta ile desteklenecektir. Şimdiden gerekli tedbirler alınmıştır.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Bu tebliğ sureti aynen bütün kumandanlara bildirildi.

Efendiler, ayrıca Rauf Bey'e de 23 Kânunusani [Ocak] 1920'de, 10. Kafkas Fırkası Kumandanı vasıtasıyla yazdığım şifrede, "Harbiye Nazırı'nın ayrılması bir emrivaki olmakla beraber, meselenin ehemmiyeti bakidir" dedim. İtilaf devletleri temsilcileri, hükümetimizi istedikleri gibi kurmak yolunu tutmuş oluyorlardı. Yarın, Meclis'in itimat edeceği bir hükümete de aynı suretle muamele etmelerine misal hazırlanmış oluyordu. Hükümetin, milleti ve matbuatı haberdar etmeyerek, bir kabine meselesi yapmayarak boyun eğmesi, milletin bağımsızlığını zedeliyordu. Hadiseyi kapatmayarak, Meclisi Me-

1 "Milletin idaresini" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "idarei milliyeyi" sözcükleri, 1934 basımında "iradei milliyeyi" şeklinde. (Y.N.)

busan'da, hükümeti, milletin bağımsızlığını muhafaza edemediğinden alenen düşürmek lazım idi. İşte bütün bunları Rauf Bey'e yazdım *(Vesika: 224).*

Aynı tarihte, 10. Kafkas Fırkası Kumandanı'yla Rauf Bey'e müştereken şu direktifi vermiştim:

> Hükümetin mukavemet ederek, Sulh Konferansı'nı, Kuvayi Milliye'den dolayı Türk hükümetini düşürmeye karar verdiğini bütün cihana karşı ilana mecbur etmesi lazımdır. Kabinenin kendinden önceki kabineler gibi, milli bağımsızlıktan sükûnetle fedakârlık etmesi, şahsi sağlamlık[1] itibariyle zaafını, idrak ve kavrayış itibariyle de asla güvenilir olmadığını bir daha açıkça göstermiştir. Bu kadar muğlak meseleleri karakter ve fikir bakımından bu mertebe zayıf zevat ile idare etmeye çalışmak artık mümkün değildir. Dolayısıyla, kabinenin son meseleden dolayı düşürülmesi lazımdır. Milletin genel itimadına layık bir kabinenin iktidar mevkiine gelmesi yolunda çalışınız *(Vesika: 225).*

Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması kararı

Efendiler, yabancıların İstanbul'da tecavüzleri artırarak nazır veya mebuslardan bazılarını tutuklamaya başlamaları ihtimalinden dolayı, karşılık olmak üzere, Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmasına karar verdim. Bu kararımı ve buna nazaran tedbirler alınması lüzumunu, 22 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihinde Ankara, Konya, Sıvas ve Erzurum'daki kolordu kumandanlarına, zata mahsus olarak, şifre ile emrettim *(Vesika: 226).*

Efendiler, mebuslara yazdığım telgrafa, Vâsıf, Rauf, Bekir Sami Beylerin müşterek imzasıyla cevap geldi. Bu cevapta, "Meclis resmen müzakerelere başlayınca, mevcut mesele sebebiyle kabine çekilecektir. O zamana kadar vaziyetin emniyeti için kabinenin yerinde kalması lazımdır. Siz, hareket ve müdahale etmeyiniz. Emirlerinizi bize bildiriniz. Görüşlerinizin her makam nezdinde hakkıyla müdafaa edileceğine itimat ediniz" denilmekte idi *(Vesika: 227).*

Ben, ne hükümete ve ne de Meclis'e bildirimlerde bulunmamaya karar vermiş ve artık işi muhterem mebus arkadaşlarımıza bırakmıştım *(Vesika: 228).*

Efendiler, İstanbul'daki zevatın ne gibi nasihatlere göre hareketlerini tanzim ettiklerini ortaya koymak için, şu kısa malumatı arz edeyim:

Filan siyasi temsilci, çok namuslu ve doğru sözlü ve Türk dostu imiş. Bu zat, çok samimi ve tesirli bir lisanla demiş ki, eğer Harbiye Nazırı ile Cevat Paşa çekilmeseydiler, Harbiye Nezareti işgal olunacaktı. Kuvayi Milliye'nin gösterdiği sükûnet ve metanet, bazılarını çıldırtıyor. Fakat acele etmeyin, ezilirsiniz. Bana itimat edin. Hakaret varsa, yapanlar utansın. Belki daha delilikler olacaktır. Fakat siz, zinhar delilik yapmayın.

İstanbul'daki zevat, "biz bu ifadelerin samimiyetine şüphe etmiyoruz" diyorlardı *(Vesika: 229).*

1 "Şahsi sağlamlık" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 lüks basımı ve Vesika: 225'te yer alan "salabeti şahsiye" sözcükleri, *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "salâhiyeti şahsiye" şeklinde. (Y.N.)

Meclisi Mebusan Reisi olmam sakıncalı görülüyor

Efendiler, mebuslar İstanbul'da toplandıklarından bir hafta sonra, riyaset divanı seçimi hakkında ve bu münasebetle Meclis riyasetine dair fikir alışverişinde bulunmaya başlamışlar. Bir yerde işaret etmiştim ki, ben, Meclis Reisi seçilmeyi, bazı faydalarından dolayı, lüzumlu bir tedbir olarak görmüş ve icap eden zevata görüşümü bildirmiştim. İşte, arz ettiğim gibi, bu mesele üzerinde görüşülmeye başlandığı günlerde, 28 Kânunusani [Ocak] 1920 ve 1 Şubat 1920 tarihlerinde Rauf Bey'in vuku bulan bildirimlerinde, birtakım fikirlerden sonra, "biz pek büyük sakınca doğuracak olan bu hususu ileri sürmekten vazgeçiyoruz" denmekte *(Vesika: 230)* ve "... Özel, gizli bir toplantıda tekrar söz konusu oldu. Şeref Bey, seçilmenizin faydalarından bahsetti... Seçim hususunda oyların bölüneceği, tekrar katiyetle anlaşıldığından, milletin başında, Milli Meclis'e gözcü olarak kalmayı zaten tercih buyurdukları tarafımızdan söylenerek alkışlarla hakkı samilerinde samimane tezahürata şahit olundu. Genel toplantıda Reşat Hikmet Bey birinci reis ve Hüseyin Kâzım Bey birinci ve Hoca Abdülâziz Mecdi Efendi ikinci reis vekili seçildi" haberi verilmekte idi.

Efendiler, benim riyasetimden bahseden, demek ki, yalnız Şeref Bey oluyor. Diğer zevat tarafından ne maksatla riyasete seçilmemin söz konusu edildiği, gizli olduğu bildirilen bu toplantıda, imaen olsun söylenmiyor. Ciddi fikirlere dayanarak, benim riyasetimi söz konusu etmeliydiler. Ondan sonra, oyların dağılıp dağılamayacağını incelemeliydiler. Yalnız Şeref Bey'in ifadeleri üzerine fikirlerdeki eğilimin yönüne hüküm vermekte isabet olmayabilirdi.

Efendiler, Rauf Bey'in riyaset meselesine ait izahatına verdiğim cevapta demiştim ki: "Ortaya konulan sakıncalar evvelce etraflıca düşünülen şeylerdir. Benim riyasetimi söz konusu eden sebepler malumdur: Kuvayi Milliye'nin millet tarafından kabul edildiğini teyit etmek, Meclis fesholunduğu halde riyasete ait vazifeleri emniyetle yapmak, hayatımızla bağdaşmaz bir barış teklifi karşısında milli ayaklanma yapılırsa riyaset vaziyetiyle milletin maddi ve manevi kuvvetlerini müdafaaya yöneltmek düşünceleridir. Değerlendirmenizden, müdafaayla alakalı bu sebeplerin, bugün İstanbul muhitinde ihmal edilebilir sayıldığı anlaşılıyor. Eğer görüşte isabet etmemekten milli müdafaada bugün ve gelecekte noksan hasıl olursa, mesuliyet hata edenlere ait olur. Şahsen benim bu hususta rahat olduğumu temine hacet yoktur."

Efendiler, Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiye Reisi'nin zorla düşürüldüğünü biliyoruz. Meclis Riyasetine seçilen merhum Reşat Hikmet Bey'in, bir sebeple yabancılar tarafından tutuklandığından haberdar olunmuştuk. İstanbul'da bulunan Heyeti Temsiliye üyelerinin tutuklanmalarının düşünüldüğü, Rauf Bey'in 28 Kânunusani [0cak] 1920 tarihli yazısıyla bildiriliyordu. Bu ahvalden, Kuvayi Milliye aleyhtarlığı, Meclis'in feshi ihtimali, dolayısıyla milli

müdafaaya teşebbüs zamanının daha yakın olduğu meydanda idi. Fakat, bu hakikati hisseden azdı.

Efendiler, Reşat Hikmet Bey'in kurtarılması için de Ankara'dan çalışmak lazım geldi *(Vesika: 231)*.

Rauf Bey'in, Meclis vaziyetini tasvir eden 27 Kânunusani [Ocak] 1920 tarihli şifre telgrafnamesi muhteviyatında endişe verici bazı cümleler vardı. Mesela: "Kabine başta istifayı düşünmüş, fakat yapmamıştır. Meclis'in bugünkü vaziyeti, bu meseleyi halle müsait değildir. Buradaki mebuslar, milletin Maraş havalisine dair gönderdiği telgrafları, genel kurulda okumaya dahi müsait değildir. İtilaf devletlerinden filan, falana uysalca davranmaklığımızı tavsiye ediyor. Toplanacak yerimiz yoktur." *(Vesika: 232, 233)*

Rauf Bey'e, 7 Şubat 1920'de vuku bulan bir yazımızda şu fikirlerimizi bildirdik: "Mebuslar, İstanbul'un dahili ve harici tesirleriyle, barışa yönelik olan gayeyi ihmal ederek kulluk, ikbal, haset, vehim vs... gibi etkenlerle ayrılığa düşmüşlerdir. Arkadaşlarımız çok mebustan meydana gelen bir çoğunluk temin edebilmek için kendi tasavvurlarından ve inançlarından devamlı fedakârlık yapmışlar ve uysal olmak sevdasıyla hükümet ve malum mahfiller nezdindeki tesirlerini tamamen kaybetmişlerdir. Şirazeyi bozmamak kaygısıyla devam edilirse, gayri milli emellere ve türlü türlü ihtiraslara vasıta olmaktan, milli meseleler aleyhine kararlar alınmasına mâni olamamaktan korkulur. Bu hale karşı tedbir budur: Prensiplerimize tamamen sadık arkadaşlardan meydana gelen, azınlık halinde olsa da, bir heyetle yetinmek... Bunun sakıncası uysallıktan azdır. Hükümeti kayıtsız şartsız düşürmek lazımdır. Kati mücadele vaziyeti alınmak lazımdır." *(Vesika: 234)*

Hükümeti kayıtsız şartsız düşürmek ve kati mücadele vaziyeti almak lüzumu

Efendiler, Ali Rıza Paşa kabinesi çekilmemiş, Meclis de bir mesele çıkarmaktan kaçınarak düşürülmesi yoluna gidememiş ve değiştirilmiş Ali Rıza Paşa kabinesine güvenoyu vermiştir.

Ali Rıza Paşa kabinesinin Meclis huzurunda okuduğu beyanname muhteviyatını bilmem hatırlar mısınız? Bu beyannamede:

Sadrazam Paşa, yaptığı en mühim vazifeyi ilk söz olarak kaydediyor; merkezi hükümet ile Anadolu arasında haberleşmelerin kesilmesine kadar varan anlaşmazlığın giderilmesine muvaffak olduğunu, bundan böyle milli iradenin yüce Meclis'te tecelli ettiğini, artık meşrutiyet kanunlarına tamamen uygun harekete hiçbir mâni tasavvur etmediğini söylüyor.

Efendiler, bu sözlerle, Heyeti Temsiliye'nin milli irade namına hareketine ve meşrutiyet kanunlarına uygun harekete engel olmasına artık mahal olmadığı gibi bir mana üstü kapalı anlatılmak isteniliyor. Daha dün Milli Meclis'in İstanbul'da toplanmış bulunduğu bir sırada, milli iradeye de, cihanın kanun-

larına da aykırı olarak bizzat kendilerinin ve kendileriyle beraber Meclis'in ve milletin ne kadar ağır bir tecavüze maruz kaldığını söylemeye lüzum görmeyen Sadrazam, hâlâ Heyeti Temsiliye'yi jurnal etmekle gönlünü rahatlatmaya çalışıyor ve bizim muhterem mebus arkadaşlarımız da, bu sözleri büyük bir sükûnetle dinlemek kabiliyetini gösteriyorlar.

Hükümet, siyasi zümrelere karşı tarafsızlıktan ayrılmadığını ve ayrılmayacağını teyit ettikten sonra, bugüne kadar elde ettiği muvaffakiyetlerin derecesinin takdirini Meclis'e havale ediyor.

Sadrazam, devlet idaresinin ıslaha muhtaç olduğunu beyan ederek, Osmanlı Devleti'nin her devlet baskısı karşısında kaldığı zaman takip ettiği eski mesleğini yeniden canlandırarak cihana yeni ıslahat vaat ediyor. "Büyük ölçüde salahiyetleri genişleteceğiz. Azınlıkların haklarını teminen nispi temsil kaidesine başvuracağız. Adliye, maliye ve nafıa ve inzibat işlerinde ve hatta mülki idarede yabancılara teftiş hususunda kâfi salahiyet vereceğiz" diyerek kastettikleri ıslahatın esaslarını sayıyor.

Sadrazam Paşa, harici işlerden bahsederken de "Mütareke hükümlerinden ayrılınmaması, hükümeti seniyece lüzumlu görülmektedir" taahhüdünü zikrederken, "İzmir'in işgalinden dolayı hasıl olan galeyan ve karışıklığa son verecek, ancak barıştır" demekle yetiniyor ve "'azim ve basiretin' zoru kolaya döndüreceğine kanaatinin tam olduğunu" söyleyerek beyannamesine son veriyor *(Vesika: 235)*.

Ali Rıza Paşa ve kabinesinin mahiyeti

Efendiler, Meclisi Mebusan'ın tasvibine sunulan bu beyanname muhteviyatını tahlil etmek ve yorumlamakla burada vakit kaybetmeyi lüzumsuz sayarım.

Yalnız efendiler, Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın ve kabinesinin niyetlerini ve hayasızlığını gösteren bir vesikayı aynen arz etmeme müsaadenizi rica edeceğim:

Gayet aceledir — Deraliye'den, 14 Şubat 1920

Vilayetlere ve Bağımsız Livalara

Geçende Meclisi Mebusan'da okunup büyük bir çoğunlukla tasvip olunarak hükümete güvenoyu verilen programın mühim noktalarından biri olduğu üzere, Meclisi Umumi toplanarak her türlü milli emellerin tek tecelligâhı, hamt olsun faaliyet icrasına başladığına göre, meşrutiyet hükümlerinin her nevi engel ve tesirlerden uzak olarak tamamıyla cereyan etmesi lazım gelen memleketler dahilinde,[1] belirtilen meclisten başka yerde, milli irade namına söz söylemeye ve talepler ileri sürmeye artık

1 "Memleketler dahilinde" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "dahili memalikte" sözcükleri, 1934 basımında "dahili memleket" şeklinde. (Y.N.)

mahal ve imkân kalmadığından, hükümet işlerine müdahale şeklinde her nevi fiil ve hareketlerin cezalandırmayı gerektireceği tamimen tebliğ olunur.

Sadrazam
Ali Rıza

Efendiler, böyle bir tamime ne hacet vardı! Heyeti Temsiliye'yi millet gözünde küçük düşürmekten, onun cezalandırılabileceğinden bahsetmekte ne fayda vardı? Eğer Heyeti Temsiliye zaman zaman hükümetin nazarı dikkatini çekmeye lüzum görüyor idiyse, bu hareketinin ne kadar temiz ve yüce maksatlarla olduğuna ve ne derece vatani zaruretler yüzünden vuku bulduğuna hâlâ şüphe edilebilir miydi? Heyeti Temsiliye'yi, dolayısıyla milletin birlik ve dayanışmasını bertaraf etmeyi asli hedef olarak gören hükümet, Aydın, Adana, Maraş, Urfa, Ayıntap cephelerinde vuku bulmakta olan çarpışmalardan ise asla mütehassis görünmüyordu. Yabancı devletlerin, doğrudan doğruya kendi kabinelerine vuku bulmuş olan tecavüzünden müteessir olmuyordu. Şunu da açık olarak zikretmeliyim ki, her türlü milli emellerin tek tecelligâhı olması lazım gelen Milli Meclis'in, henüz, Sadrazam Paşa'nın hamt ederek bahsettiği gibi faaliyet icrasına başladığı da maalesef görülmüyordu.

Efendiler, Sadrazam'ın bu beyannamesi üzerine biz de şu genel tebliğ ile milletin nazarı dikkatini çekmeye lüzum gördük:

Tamim

Tel 17.2.1920

Milli iradenin kanuni tecelligâhı olan Meclisi Mebusan'ı açarak milli hâkimiyeti teyide muvaffak olan cemiyetimizin, en mühim ve en esaslı vazifelerinden biri de milli emellere uygun esaslar dahilinde bir barış yapılıncaya kadar milli birliği muhafaza etmektir. Cemiyetimizin her müşkülü göğüsleyerek vatanı ve milli mevcudiyeti kurtarmak hususundaki kurtarıcı mesaisine, milli maksat elde edilinceye ve ona ulaşılıncaya kadar, daha büyük bir azim ve iman ile devamı lüzumlu bulunmakla, hayat ve beka esasından ibaret olan milli teşkilatın, vatanın her köşesinde geniş ve yaygın bir surette organlaşmasına eskisi gibi devam edilmesini bütün merkez ve idare heyetlerinden bir kere daha rica ve tekrar eyleriz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Aldatıcı vaatler, ağır iftiralar

Efendiler, İstanbul'dan vuku bulan 19 Şubat 1920 tarihli bildirimlerde, "İngiltere Devleti Hariciye Nezareti'nden Dersaadet'teki Siyasi Temsilciliğine gönderilen ve Siyasi Temsilcilik tarafından da resmen hükümete vaki olan sözlü

Ankara'daki ilk çalışma günlerinde.

tebligatta, saltanat payitahtının Osmanlı devletinde bırakıldığı bildirilmiş ve fakat bununla beraber Ermeni kıtaliyle, Yunanlılar da dahil olduğu halde, İtilaf kuvvetlerine karşı tarafımızdan yapılan harekâtın hemen değiştirilmesi ve aksi takdirde barış şartlarımızın değişmesinin muhtemel bulunduğu da ilaveten ifade edilmiştir" denilmekte ve bazı hususlar, bilhassa "şikâyete yol açacak en küçük hadiselere bile meydan bırakılmaması" tavsiye olunmakta idi.

Efendiler, bu sözlü vaadin mana ve kapsamı ne olabilirdi? Yunanlıların, Fransızların vesairenin işgali altında bulunan memleket kısımlarından başka, İstanbul'un da alınması kararlaştırılmış idi. Fakat ileri sürülen şarta riayet olunursa, İstanbul'u almaktan, vazgeçeceğiz mi denilmek isteniyordu? Yoksa, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri zaten geçicidir; İtilaf devletleri yalnız İstanbul'u alacaktı, fakat teklif ettikleri şarta riayet edersek, onu da bırakacaklardır, manası mı çıkarılıyordu?

Yoksa efendiler, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri emrivakidir. İstanbul'un işgali de tasavvur olunmaktadır. Fakat Yunanlıları, Fransızları, İtalyanları işgal eyledikleri mıntıkalarda rahat ve emin bırakırsanız, onların işgallerini kabul eylediğinizi fiilen gösterirseniz, İstanbul'u işgal tasavvurundan vazgeçeriz mi denilmek isteniliyordu?

Veyahut efendiler, İtilaf devletleri, Kuvayi Milliye'nin işgal mıntıkalarında, işgal kuvvetlerine karşı aldığı cepheleri bozdurmaya ve açtığı muharebeleri, giriştiği hareketleri durdurmaya merkezi hükümetin muktedir olamayacağını kati olarak anladıklarından, Yunanlılar da dahil olmak üzere İtilaf devletlerine tecavüzün önlenememiş ve aslında mevcut olmayan Ermeni kıtaline nihayet verilmemiş olduğu bahanesiyle İstanbul'u da mı işgal eylemek kastında idiler?!

Sonraki vakalar, bu son tahminin doğru olduğunu göstermiştir zannederim. Fakat merkezi hükümetin, İngiliz Temsilciliğinin teklifinden böyle bir mana çıkarmaya yanaşmamış, bilakis, ümide düşmüş olduğu görülüyordu.

Efendiler, vuku bulmuş olan teklifin ne derece yersiz olduğuna dair bir fikir verebilmek için, biz de o günlere ait bazı vaziyetleri hatırlayalım. Şüphe edilmemek lazımdı ki, Ermeni kıtali hakkındaki beyanat, olan bitenlere uygun değildi. Bilakis, güney mıntıkalarında yabancı kuvvetleri tarafından silahlandırılan Ermeniler, mazhar oldukları himayeden cüret alarak bulundukları mahallerdeki İslamlara sataşmakta idiler. İntikam fikriyle her tarafta acımasız bir surette adam öldürme ve imha siyasetine yönelmekte idiler. Maraş feci hadisesi, bu sebepten meydana gelmişti. Yabancı kuvvetleriyle birleşen Ermeniler, top ve mitralyözlerle Maraş gibi eski bir İslam beldesini yerle bir etmişlerdi. Binlerce âciz ve masum valide ve çocukları kahr ve imha eylemişlerdi. Tarihte emsali görülmemiş olan bu vahşetin faili Ermenilerdi. Müslümanlar ancak namus ve hayatlarını muhafaza endişesiyle mukavemet ve müdafaada bulunmuşlardı.

Yirmi gün devam eden Maraş katliamında Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların, bu hadise hakkında İstanbul'daki temsilcilerine çektikleri telgraf, facia müsebbiplerini tekzip edilemez bir surette tayin etmekte idi.

Adana vilayeti dahilindeki Müslümanlar, tepeden tırnağa kadar silahlandırılan Ermenilerin süngüleri tehdidi altında, her dakika katliama maruz bulunuyorlardı. Hayat ve bağımsızlığının muhafazasından başka bir şey istemeyen İslamlara karşı tatbik edilen bu zulüm ve imha siyaseti, medeni insanlığın nazarı dikkat ve insafını çekecek mahiyette iken, aksinin vaki olduğunu iddia ve onun göz ardı edilmesi teklifi, nasıl ciddi kabul olunabilirdi?

İzmir ve Aydın havalisinde vaziyet buna benzer ve belki daha feci değil miydi? Yunanlılar her gün kuvvet ve vasıtalarını artırıyor ve taarruz hazırlıklarını tamamlıyordu. Bir taraftan da mıntıka mıntıka tecavüzden geri durmuyordu. O günlerde İzmir'e yeniden bir piyade alayı ile teçhizatı tam bir süvari alayı ve yirmi dört adet yük otomobiliyle külliyetli nakliye arabası ve altı adet top ve birçok mühimmat çıkarıldığı ve cephelere külli miktarda cephane sevk edilmekte olduğu anlaşılmıştı. Hakikat şu idi ki, milletimiz, sebepsiz hiçbir yerde, hiçbir yabancı unsura saldırıyor değildi.

Dolayısıyla efendiler, vatanımızın işgal edilmiş kısımlarından düşmanların çekildiklerini görmeden veya hiç olmazsa çekileceklerine tam kanaat hasıl olmadan, yalan vaatlere lüzumundan ziyade ehemmiyet atfetmek akıllı işi miydi? Memleketin talihinin yegâne dayanak noktası kalmış bulunan Kuvayi Milliye'yi dağıtmaya yönelik bu gibi teklifleri ve teşebbüsleri anlamakta müşkülat var mı idi? Geleceğin şüpheli ve belirsiz vaziyeti içinde hemen milli davadan feragat caiz mi idi? Yalnız İstanbul'un değil, Boğazlar'ın, İzmir'in, Adana havalisinin, özetle milli sınırımız dahilinde vatanın bütün kısımlarının hâkimiyetimiz dahilinde bırakılması milli gayemiz değil mi idi? Buna göre, yalnız İstanbul'un Osmanlı Devleti'ne terk olunacağı vaadi karşısında, Osmanlı Devleti'nin Sadrazamı Ali Rıza Paşa memnun olsa da, Türk milletinin memnun olacağı ve bununla yetinerek susmayı ve ataleti tercih eyleyeceği nasıl farz olunabilirdi? Vahdettin'in sadrazamı, Kuvayi Milliye'yi dağıtmaya yönelik bütün bu teşebbüslerin tarihi mesuliyetini düşünmek istemiyor muydu?

Efendiler, yabancı teklifine ve onu tatbike kalkışan hükümetin arzu ve emrine, milletçe ve Kuvayi Milliye'ce itaat olunamayacağı tabii idi.

Milli bir kabine teşkili imkânsızlığı

Muhterem efendiler, Rauf Bey, 19 Şubat 1920 tarihli bir şifre ile hükümet ve Meclis hakkında pek düşündürücü malumat veriyordu. Bu malumatı özetleyeyim:

"Şubat'ın on dokuzuncu günü, Sadrazam, Dahiliye Nazırı, Bahriye Nazırı, Felâhı Vatan İttifakı toplantısına gitmişler. Sadrazam, Kuvayi Milliye'nin ikinci bir hükümet

şeklinde görünmemesi, hükümet icraatına karışmaması ve Maraş taraflarındaki harekâtın daha ilerilere uzatılmayarak durdurulması ile intizam ve asayişin temini lüzumunu siyaseten faydalı gördüğünü söylemiş; Ziya Paşa'nın vali ve Ahmet Fevzi Paşa'nın kolordu kumandanı olarak Ankara'ya gönderileceğini bildirmiş. Dahiliye Nazırı da icraat serbestisine müdahale olunmamasını söylemiş; Polis Müdürü ile Jandarma Kumandanı'nın değiştirilmesine muktedir olamadıklarını anlatmış. Eskiden beri dostu olan Keşfi Bey'in namuskârlığından ve onu Bursa'ya vali ve Faik Âli Bey'i müsteşar yaptığından bahsetmiş. Salih Paşa da Maraş havalisinde tahliye ettirilen mahallere hükümetçe el koymayı siyaseten mümkün görmemiş; Fransız matbuatını aleyhimize çevirir, demiş. Padişah, hükümete, Meclis'ten ziyade hâkim imiş. Meclis'in haleti ruhiyesine göre, bu hükümeti düşürmek ve yerine gerekli şartlara sahip milli bir kabine getirmek mümkün değilmiş." *(Vesika: 236)*

Bu malumatı Anadolu ve Rumeli'de bulunan tekmil kumandanlara bildirirken şunu da ilave eyledik:

Heyeti Temsiliye, işgal altında ve muhtelif yabancı tesirlerin baskısı altında bulunan İstanbul'da daha milli ve fedakâr bir hükümetin işbaşına getirilmesindeki müşkülatı takdir ettiğinden, Sadrazam Paşa'nın malum olan beyannamesine karşılık 17 Şubat 1920 tarihindeki tamim ile görüşünü bütün teşkilatına ilan etmişti. Milli birliğin ihlali fikriyle yapılacak her teşebbüs ve taarruzu, akıl dahilinde neticesiz bırakmak gereklidir. Milli emellere uygun bir barış elde edilmedikçe Kuvayi Milliye'nin faaliyetini bırakması imkânının mevcut olamayacağı hakkında alakadarların tekrar nazarı dikkati çekilmekle beraber, milli birlik ve dayanışmanın takviyesi ve devam ettirilmesi hususunda her zamandan ziyade basiretli ve uyanık bulunulmasını hassaten rica ve temenni eyleriz. *(Vesika: 237)*

Rauf Bey'e de cevaben şunu yazdım:

21.2.1920

Harbiye Nezareti Seryaveri Salih Bey'e

Rauf Bey'e:
C. 19.2.1920 şifreye:
Felâhı Vatan Grubu'nun Sadrazam Paşa ve arkadaşlarıyla icra ettiği münakaşaların bütününden anlaşıldığına göre, mevcut hükümetin, Milli Meclis'ten aldığı itimada dayanarak, Kuvayi Milliye'nin memleketteki nüfuz ve tesirini ortadan kaldırmaya çalıştığı açıkça anlaşılıyor. Milli harekâta muhalefetinden dolayı azledilen Faik Âli Bey'i müsteşarlığa, Ferit Paşa ve Ali Kemal ile birlikte çalışan Müsteşar Keşfi Bey'i Bursa valiliğine tayin etmesi ve evvelce memuriyetleri milletçe kabul edilmeyen Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'yı da Ankara'ya göndermek hususunda ısrar eylemesi, açıktan açığa Kuvayi Milliye aleyhine hareket edildiğinin açık bir misalidir. Hükümetle milletin tam bir birlik dahilinde çalışarak, tespit edilen esaslar dahilinde, milli emellere uygun bir barış elde edilmesi lüzumunu her zamandan ziyade takdir etmekte ol-

duğumuzdan, hükümet icraatına karşı her türlü muhalefet ve müşkülat çıkarmaktan kaçınmayı vatani bir vazife kabul ediyoruz. Her şey bitmiş, milli gaye elde edilmiş değildir. Arada daha[1] pek müthiş ihtimaller mevcuttur. Geleceğin sonsuz şüpheli vaziyeti içinde, Kuvayi Milliye'nin kurtarıcı mesaisinin lüzumlu bulunup bulunmadığının hükümetten sorulması icap eder. Bize gelince, tarihin bu memlekette şimdiye kadar meydana getirmediği bu milli birlik ve dayanışmanın ihlaline ait her hareketi bir vatan hainliği kabul ederek ona göre gerekli karşılığını icrada tereddüt etmeyeceğiz. Bu mecburiyet ve zaruretin[2] hükümet erkânınca bilinmesi pek faydalı olacaktır. Hükümetle aramızdaki ahenk ve birliğin muhafazası ancak mevcut halin devam ettirilmesiyle mümkün olabilir. Lüzumsuz tayin ve aziller icrası ve bilhassa milli harekâta muhalefetinden dolayı vazifeden uzaklaştırılmış olan memurlar hakkında ısrar olunması, Kuvayi Milliye aleyhine bir husumet kabul edileceğinden, bu gibilerin memuriyetlerine müsamaha olunmayacaktır. Bilhassa Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'nın gönderildikleri takdirde derhal iade edileceklerinin bir emrivaki kabul edilmesi icap eder.

Mevcut vaziyetin vahametini idrak etmiş olan Milli Meclis'teki arkadaşların dahi, böyle gayri tabii hadiselere karşı susmayı tercih etmesi, her taraftan tahrik ve teşvik edilen hükümeti cesaretlendireceğinden, bu hususta da gayeye bağlı arkadaşların metin ve açık bir vaziyet almaları gerekmektedir. Hükümetin Meclis'e hâkim olması, denetleme işini güçleştireceğinden, böyle bir halin ortaya çıkması halinde, vatanperverlik namına sağlam kararlar alınamayacağı ve neticede milli emellerin hasıl olamayacağı aşikârdır. Bütün milletçe itaat olunan ve mukaddes kabul edilen Kuvayi Milliye gayelerinin, Meclis'çe de tatbikinin temini ve hükümet icraatının bu gayeler etrafında denetlenmesinin icrası hususunda son vatanperverane gayretlerinin esirgenmemesini ehemmiyetle rica eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Rauf Bey'in diğer bir bildirimine de verdiğimiz cevabı arz edeyim:

Şifre 21.2.1920

Harbiye Nezareti Seryaveri Salih Bey'e

Rauf Bey'e:

C. 20.2.1920 şifreye:

Hükümetin Milli Meclis'teki gruba karşı bir tehdit vaziyeti alması, grubun dayanışma içinde bir siyasi kuvvet halinde gelişip billurlaşamamasından ileri geldiği açıkça anlaşılmaktadır. Her şeye tercihan grubun, bu bakımdan kavrayışlı bir denetleme kuvveti haline getirilmesi lüzumu tahakkuk ediyor. Hükümetin sonradan gönül almak maksadıyla sizleri davet etmesi, bugünkü zayıflığını anlamasından ve kuvvet

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "daha" sözcüğü 1934 basımında yoktur. (Y.N.)
2 "Zaruretin" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "ıztırarın" sözcüğü, 1934 basımında "ıstırarların" şeklinde. (Y.N.)

yapıncaya kadar oyalayıp vakit kazanmak fikrinden kaynaklanmaktadır. Hükümete karşı kati bir vaziyet almak zamanı gelmiştir. Sadrazam'a ve Dahiliye Nazırı'na açıkça söylemek lazımdır ki, Kuvayi Milliye, neticeye kadar faaliyet icra eyleyecektir.

Memleketi işgal eden ve milletimizin mutlak esaretini isteyen düşmanlarımız, Kuvayi Milliye'nin faaliyetini istememekte kendilerini haklı bulabilirler. Fakat, devlet ve milletin kurtarılmasına çalışan bu[1] milli kuvvetin, kendi hükümetimiz tarafından hücuma ve taarruza uğraması garipsenmeye değer görülmektedir.

İstanbul'un Osmanlı hâkimiyetinde bırakılması hakkındaki İtilaf devletleri görüşü ne kadar sevinçle karşılanmış ise, İzmir ve Adana cephelerinde faaliyetin terk edilmesi hususundaki talepleri de o kadar hayret verici oldu. Harbiye Nazırı'na, İzmir ve Adana'nın da Osmanlı hâkimiyetinde kalması temin edilinceye kadar silah bırakılamayacağı, Ermenilere, tarafımızdan bir tecavüz vaki olmadığı, Fransızlar tarafından silahlandırılan ve teşvik edilen Ermenilerle bazı hadiseler çıkmışsa, bunun mesuliyetinin Ermeni nasyonalistlerine ve onların tahrikçilerine ait olacağı bildirilmiştir.

Maraş ve Urfa'dan ileriye gidilmemesi hakkındaki hükümetin teklifine karşı, milleti tatmin etmek ve Kuvayi Milliye'yi durdurabilmek için Fransızların Adana'yı derhal tahliyeye başlamaları talep olunmalıdır. Aksi halde, Kuvayi Milliye'yi kurtarıcı harekâtından alıkoymanın mümkün olamayacağını ve bu ateşin Halep ve Suriye'ye sirayete başlamak üzere bulunduğunu, Fransızlar Adana ve civarının tahliyesinde ne kadar acele ederlerse o kadar menfaattar olacaklarını kendilerine açıkça izah etmelidir. Anadolu matbuatının şiddetli lisanının hafifletilmesi, İtilaf devletlerinin mezalim ve tecavüzlerine nihayet vermekle mümkündür. Bu kadar haksızlıklara, zulümlere, hatta katliamlara karşı feryat eden masum bir milleti susturmak zulmünü bizden talep etmemelidir. Esasen, cihanın her noktasında matbuat, bu gibi sıkı kayıtlardan azade olup, hür ve serbesttir. Akbaş cephanesinin bir kısmının İngilizlere iadesi hakkındaki yardımınızın katiyen sarf olunmamasını arzu ederdik. **Boş bir fişek kovanının bile İngilizlere iade edilmemesi daha uygun olur fikrindeyiz.**

Hükümet, İtilaf devletlerine karşı böyle sahte cemileler göstermekle hakkımızda merhamet uyandırmaya muvaffak olacağı ve bu riyakârane harekâtın, barış şartlarının değiştirilmesine tesir edeceği zannını besliyorsa, kendilerinin gafletine acırız. Kısacası, barışımızın söz konusu olduğu bu mühim anlarda, Kuvayi Milliye'yi zayıf gösterecek her hareketin milli mukadderatımız üzerine uğursuz bir tesir icra edeceği şüphesiz olduğundan, Meclis'teki arkadaşlara düşen denetleme vazifesinin azami fedakârlıklarla icra edilmesini hassaten rica eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Kuvayi Milliye'nin faaliyetinin devam etmesi hakkında kamuoyunu kontrol

Efendiler, bugünlerde hissolunan lüzum üzerine Rauf Bey'e aynı tarihte şu telgrafı da yazdım. Bu lüzum, Heyeti

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "bu" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "bir" şeklinde. (Y.N.)

Temsiliye ve Kuvayi Milliye'nin faaliyetinin devam etmesi hakkında kamuoyunu kontrol etmek idi. Rauf Bey'e yazdığım bu telgrafı, aynen Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa'ya da vermiştim.

Gayet acele olup geciktirilmesi caiz değildir. 21.2.1920

Rauf Bey'e:

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin şeklinin değiştirilmesine salahiyettar olacak kongrenin toplanması, Nizamnamemizin sonuncu maddesi icabınca, Meclisi Mebusan'ın tam bir emniyet ve serbesti dairesinde kanun yapma vazifesini yaptığını Meclis'çe teyide bağlıdır. Heyeti Temsiliye'nin, genel teşkilatın başında barışa kadar şeklini muhafaza etmesi lüzumu, bütün arkadaşlarımın tensip ve ısrarı üzerine kabul edilmiştir. Halbuki hükümet tarafından adeta teşvike mazhar olan muhalif gazetelerin hücumları, Meclisi Âyan'ın aleni taarruzları, hükümetin faaliyet ve icraatı ve bilhassa Sadrazam Paşa'nın beyannamesi ve Meclisi Mebusan'da Kuvayi Milliye'nin gayri meşruiyetini alkışlattıran nutuklar, kamuoyunu milli teşkilat aleyhine çevirmekte ve Heyeti Temsiliye'mizi müşkül bir vaziyete sokmaktadır.

Bir taraftan Padişah'ın arzusuna uyarak Zeynelâbidin, Hoca Sabri, Sait Molla gibi zevatın sırf Kuvayi Milliye'yi ortadan kaldırmak maksadıyla her tarafta vücuda getirmeye çalıştıkları Tealii İslam Cemiyeti namı altındaki tertipler, milli teşkilata fiili taarruzlara başlamışlardır. Bu arada, Niğde ve Nevşehir'de, bu ayın on dokuzuncu günü, "Meclisi Mebusan açıldı; milli teşkilatı Padişah'ımız istemiyor" gibi sözlerle halkı aleni toplantılara ve tezahürata sevk etmişlerdir. Bu hal, Sadrazam Paşa'nın tebliğini alan bazı memurlar tarafından da teşvike mazhar olmuştur. Bu hadisenin Konya'ya ve her tarafa sirayet etmesi uzak bir ihtimal değildir. Dolayısıyla:

1. Hükümetin, Kuvayi Milliye'nin muhafazası taraftarı olup olmadığını katiyen bildirmesini kendisinden talep etmek lazımdır.

2. Felâhı Vatan Grubu'nun, söz konusu olan tam emniyet ve serbestiye sahip olduğunu ve Kuvayi Milliye'yi dağıtmak lüzumuna inandığını veyahut aksini göz önünde bulundurması ve henüz muhafazasına lüzum görüyorsa ona göre hükümete ihtarlarda bulunmakla beraber, Meclis'te dahi lüzumu gibi müdafaa eylemesi icap eder. Bu hususun, Grupça müzakere ve münakaşa mevkiine konulması düşüncesindeyiz.

3. Milli teşkilat ve Kuvayi Milliye'nin imhası, vatanın menfaatları için tercih olunduğu takdirde, İzmir, Maraş vesair cephelerde bulunan düşman kuvvetlerine karşı hükümetçe gerekli tedbirlerin alınmasını teminat altına aldırmak lazımdır.

Yukarıdaki maruzat ve fikirlerimizin büyük bir ehemmiyet ve ciddiyetle nazarı dikkate alınıp icaplarına girişilmesini ve bizi şahsen de müşkül vaziyetten kurtarmak için neticesinin mümkün sürat ile bildirilmesini rica ederiz. İstanbul'daki bazı arkadaşların bunca emeklerle vücuda getirilmiş olan milli birliğe ve Kuvayi Milliye'ye vurulan darbelere karşı kati tedbir almakta son gayret ve ciddiyeti göstermekten ziyade, harici ve uzak kuvvetlerden büyük ümitlere kapılarak teselli buldukları zannı

hasıl oluyor. Biz elimizdeki kuvveti iyi muhafaza edemediğimiz takdirde, harici kuvvetlerin dahi iltifatına değerimiz kalmayacağını hatıra olarak arz eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafa verdiği 23 Şubat 1920 tarihli cevabında, "İstanbul'da Milli Meclis'te hasıl olan cereyana karşı, Heyeti Temsiliye'nin ve Kuvayi Milliye'nin ters ve hâkimane bir vaziyet almasını hiç uygun bulmuyorum. Yalnız Heyeti Temsiliye'nin bu işin içinden vakarlı çıkmasını ve işin mesuliyetini ve keyfiyetin takdirini Milli Meclis'in namus ve hamiyetine bırakmayı düşünüyorum", "Kuvayi Milliye'nin ve Heyeti Temsiliye'nin mevcudiyetini muhafaza etmesine Milli Meclis taraftar olmazsa... kongrelerin kararları doğrultusunda tam bir emniyet ile denetleme ve kanun yapma salahiyetine sahip ve hâkim olduğu için, Heyeti Temsiliye'nin, artık Milli Meclis'e kararları bırakarak[1] dağılmasını ve faaliyet mevkiinden çekilmesini yazar ve bir de teşekkür eder", "fakat Milli Meclis'in böyle bir mesuliyet üstlenerek mevki ve geleceklerinden emin olduklarına dair karar alıp tebliğ edecekleri pek şüphelidir. Rauf Beyefendi bu teklifi yapar ve bu kararları elde eder de Heyeti Temsiliye'nin faaliyet mevkiinden çekilmesini tebliğ ederlerse, o zaman Heyeti Temsiliye bunu memnuniyetle kabul eder. Matbuata ve dahile karşı yayımlar ve duyurur ve artık faaliyetten uzaklaşır. Şerefli ve vakarlı mevkiini de meşru bir şekilde saklı tutar. Şüphesiz ki, bir seneden beri milletin ısrarı ile meydana gelmiş Aydın cephesi ne dağılıp Yunanlılara mukadderatını teslim eyler ve ne de hükümet bunları dağıtabilir. O mücahitler[2] kendiliğinden ve eskisi gibi devam eder. Fakat bölgesel olur ve kolordu kumandanları kendi mıntıkalarında bunu ahval ve maksada göre iyi suretle idare eyler. Ondan sonra da, gelecekteki vaziyet ve harekâtımız için vakaların gidişatına tabi kalınır. İşte âcizane görüşümün bundan ibaret olduğu arz olunur" diyor *(Vesika: 238).*

Vakaların gidişatına tabi olamazdık

Efendiler, İstanbul'un bilfiil işgalinden takriben yirmi gün evvel ortaya konulan bu görüş ve fikir incelenmeye değerdir. Ben yalnız bir noktaya işaret etmekle yetineceğim. O nokta, vakaların gidişatına tabi olmak tevekkülüdür. Biz elbette böyle mütevekkilane bir vaziyet alamazdık. Bilakis, vakaların gidişatının ne olabileceğini, ortaya çıkmasından evvel keşfede-

1 *Nutuk*'un 1934 basımında yer alan ve "kararları bırakarak" sözcüklerinin aslı olan "tevdii mukarrerat ederek" sözcükleri yerine, *Nutuk*'un 1927 ve "Vesikalar" cildinin hem 1927 hem 1934 basımlarında "tevdii mukadderat ederek". Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.486'da ise "tevdii mukarrerat eyleyerek" şeklinde. (Y.N.)

2 *Nutuk*'ta yer alan "O mücahitler" sözcükleri, Vesika: 238'de "O cahiller", *İstiklâl Harbimiz*'de "O cepheler" şeklinde. Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.486. (Y.N.)

rek ve iyice anlayarak karşı tedbirlerini düşünmek ve anında tereddütsüz tatbik etmek taraftarı idik. İşte bu maksatla idi ki, daha evvelinden fikirleri yoklamaya başlamıştık.

Efendiler, Mebus Mazhar Müfit Bey'in bir mektubuna verdiğim cevabı aynen arz edersem, Kâzım Karabekir Paşa'nın fikrine verilmesi lazım gelen cevap da kendiliğinden anlaşılmış olur. Mazhar Müfit Bey'in mektubunun muhteviyatını tekrar etmeyeceğim. Onu icap ederse kendileri yayımlarlar.[1] Benim verdiğim cevap şu idi:

Ankara, 25/26.2.1920

Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Beyefendi'ye

Efendim Hazretleri,

14.2.1920 tarihli tafsilatlı mektubunuzu ancak dün aldım ve yarınki postaya yetiştirmek üzere cevabını şimdi yazıyorum. Yüce Milli Meclis'in ve Felâhı Vatan adlı grubun hakiki ahvalini tasvir eden yüksek beyanatları beni üzdü. İzahat ve vasıflandırmalarınızla gözümde tecelli eden manzara elem vericidir. Zavallı millet, hayatını, mevcudiyetini, mukadderatını müdafaa, muhafaza ve temin etmekle mükellef bildiği muhterem mebuslarını, hakiki milli ve vatani vazifelerini ilk anda ve ilk adımda unutmuş görüyor. Batı ve bütün düşman dediğimiz milletler, Türkiye'de, Türklerde kabiliyet olmadığından her şeyin, bizim için olumsuz her şeyin tatbikini caiz gördükleri malum iken ve her birimiz ayrı ayrı bu zannın çürüklüğünü ispata azmetmiş olduğumuzu iddia ederken, menfaat hislerimiz, hasis ihtiraslarımız, bize her şeyi unutturabilir. Evvel gelen mebuslar şöyle yapacakmış, sonra gelen mebuslar böyle tavır almış, Heyeti Temsiliye şunu kendine yakın görmüş, bunu bayağı görmüş... Bunları söyleyenler, koca Türk milletinin muhterem mebusları, öyle mi? Bu haleti ruhiye, bu ahlak mahiyeti karşısında hayret ve şaşkınlıktan donakalırım. Yeni grup veya parti teşkilatından bahis buyuruluyor... Azizim Mazhar Müfit Bey! İzah ettiğiniz mantalite ve karakterlerin teşkil edecekleri gruptan da, partiden de, ben, memleketi kurtarıcı sağlam bir vaziyetin alınabileceğine hükmedemiyorum. Ben ve Heyeti Temsiliye namı altında fedakârca vazife yapan arkadaşlar, bu vatanın kurtuluşu, milletin selameti için ölünceye kadar çalışmak isterken, değerli mebuslar, vaziyet ve tavırlarıyla ve gaflet uçurumuna yuvarlanmalarıyla anlıyorum ki, buna dahi müsaade etmeyeceklerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatına ve bu teşkilatın vücuda getirdiği Kuvayi Milliye'ye dayanmaya ihtiyaç kalmadığını, çocukça ve gafilce muamele ve hareketleriyle ima eden Meclisi Mebusan'ın ve Felâhı Vatan Grubu'nun, bu konudaki kati kararının öğrenilmesini ve tarafımıza bildirilmesini Rauf Bey'e yazdık. Bu kararın teminini hızlandırmak için sizin de yardımınızı rica ederiz. Bu kararı verirken, değerli mebusların toplanma mahalli olan Darülhilâfe'de, kırk bin

1 Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in söz konusu mektubu için bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, Ankara, 1988, s.543-544. (Y.N.)

Fransız, otuz beş bin İngiliz, iki bin Yunan ve dört bin İtalyan kara kuvvetinin yığınak yaptığını ve İngiliz Bahrisefit[1] donanmasının Fındıklı Sarayı'na karşı demir atmış olduğunu göz önünde bulundurmak lüzumunu hatırlatırım.

Mustafa Kemal

Akbaş cephaneliği ve Köprülülü Hamdi Bey

Efendiler, Rauf Bey'e yazdığımız son şifrede, Akbaş cephaneliğindeki cephanenin bir kısmının İngilizlere verilmesine yardım ettiklerine ait bir tariz vardı. Bu meseleyi biraz izah edeyim. Rumeli sahilinde, Gelibolu civarında, Akbaş mevkiinde, bir cephane deposu vardı. Orada Fransızların muhafazası altında külliyetli silah ve mühimmat bulunuyordu. Hükümet, İtilaf devletlerine karşı tam teslimiyet göstermiş olmayı menfaatına uygun gördüğünden, zikrettiğim cephanelikteki silah ve mühimmattan bir kısmını İtilaf devletlerine vermeyi vaat etmiş. Onlar da, Vrangel ordusuna[2] göndereceklermiş. Rusya'ya nakli için bir Rus vapuru da Gelibolu'ya gelmiş. Hükümet daha evvel, İstanbul'daki teşkilatımız reislerinin rızasını ve yardımını da temin etmiş...

Halbuki efendiler, Köprülülü Hamdi Bey namında kahraman bir arkadaşımız, Kuvayi Milliye'den bir müfreze ile, 26/27 Şubat 1920 gecesi,[3] sallarla Rumeli sahiline geçti. Akbaş cephaneliklerine el koydu. Depo muhafızları olan Fransızları tutukladı ve haberleşme hatlarını kesti. Silahları tamamen ve cephaneyi kısmen ve muhafız Fransız efradını da muhafaza altında Lapseki'ye nakletti. Silahları ve mühimmatı dahile sevk ettikten sonra, Fransız efradını iade etti. Akbaş deposunda sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus mitralyözü, yirmi bin sandık cephane tahmin ediliyordu *(Vesika: 239).*

Bu vaka üzerine İngilizler Bandırma'ya iki yüz kişilik bir kuvvet çıkardılar. İtilaf kuvvetlerinin milli harekât mıntıkaları gerilerinde, İtilaf devletleri askerlerinin de bulundukları mahallerdeki depolarda bulunan silahların ve cephanenin başka yere naklini veya kullanılamaz bir hale getirilmesini veya bu gibi mahallerin işgal edilmesi ihtimaline karşı bütün kumandanlara verdiğimiz emirde bazı tedbirler tavsiye etmekle beraber, bütün kumandanların büyük bir azim ve katiyetle hareketleri lüzumunu bildirdik *(Vesika: 240).*

Anzavur'un milli cephelerimizi arkadan vurmak teşebbüsü

Efendiler, hemen aynı günlerde Anzavur, Balıkesir ve Biga havalisinde oldukça mühim ve tehlikeli vaziyetler yaratmaya muvaffak olabilmişti.

1 Akdeniz. (Y.N.)

2 Vesika: 239'da "Denikin ordusuna" şeklinde. Vrangel, Ekim 1917'de Bolşeviklerin iktidara geçmesinden sonra, General Denikin'e bağlı Beyaz kuvvetlere katıldı ve bir ordunun komutasını üstlendi. Beyaz Ordu'nun Kırım'a çekilmesi ve Denikin'in komutanlıktan ayrılması üzerine Nisan 1920'de Beyaz kuvvetlerin başına geçti. (Y.N.)

3 *Nutuk*'taki "26/27 Şubat 1920 gecesi" kaydı, Vesika: 239'da "26/27.1.1920" şeklinde. Yine Vesika: 239'da yer alan Mustafa Kemal Paşa'nın "29 Ocak 1920" tarihli cevabi telgrafından, doğru tarihin "Ocak" olduğu anlaşılıyor. (Y.N.)

Balıkesir'de, milli cephelerimizi arkadan vurmak istiyordu. Başına külliyetli adam toplamıştı. Karşısına gönderilen milli kuvvetlerle Biga'da kanlı bir muharebe oldu. Anzavur galip geldi. Kuvvetimizi dağıttı. Top ve mitralyözlerimizi gasp etti. Efrat ve subaylarımızı esir ve şehit etti. Akbaş kahramanı Hamdi Bey de, bu şehitler arasında idi. Bundan sonra Ahmet Anzavur, kendi ismiyle alakalandırdığı *Ahmediye Cemiyeti* namı altında alçaklığını yaymaya devam etti.

Efendiler, 3 Mart 1920 tarihli, içeriği fevkalade dikkat çekici bir şifre aldım. Bu şifre, İstanbul'dan, İsmet Paşa'dan geliyordu. İsmet Paşa, ben Ankara'ya vardıktan sonra, Ankara'ya yanıma gelmişti. Beraber çalışıyorduk. Fakat Cemal Paşa'dan sonra Harbiye Nezareti makamına Fevzi Paşa Hazretleri geldi. Fevzi Paşa'nın özel talebi üzerine ve bilhassa mühim bir maksatla kendisini söz konusu tarihten birkaç gün evvel İstanbul'a göndermiştim.

Mühim olarak gördüğümüz şu idi: Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlar. Buna karşı makul olan, bütün kuvvetleri seferber ederek muntazam bir harbe girmekti. Bilhassa Fevzi Paşa Hazretleri, bu lüzum ve zarureti takdir etmekte idi.

İşte bu hazırlığı yapmak üzere İsmet Paşa'nın İstanbul'da bulunması ve hatta Erkânıharbiye Riyaseti'ne resmen getirilerek çalıştırılması çok faydalı olacak idi. Bu maksatla İstanbul'a gitmesine lüzum görmüştüm. İsmet Paşa'nın telgrafı şudur:

Harbiye, 3.3.1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Alınan malumata göre, İstanbul'da bir cemiyet teşekkül etmiş ve bu cemiyet İngilizlerle birlikte kararlar almış. Hükümetin düşürülmesiyle malum bir hükümetin tesisi, Meclis'in feshi, İzmir ve Adana'nın işgalinin temini için Kuvayi Milliye'nin ortadan kaldırılması, cihan için barış ve selamet etkeni olmak üzere İstanbul'da İslamlar arası bir hilafet şûrası teşkili, Bolşeviklik aleyhine fetva çıkarılması kararlar arasında imiş. Nazır Paşa, bu cemiyetin faaliyetine ehemmiyet veriyor. Anadolu'daki Anzavur teşebbüsleri bu faaliyetten olduğu gibi, İngilizlerin hükümete en ziyade baskı yapmaları da aynı sebeptendir. Malumat olarak arz etmekliğimi arzu ettiler. (İsmet)

Harbiye Nezareti Seryaveri Binbaşı
Salih

Ali Rıza Paşa kabinesinin istifası

Efendiler, malumu âlinizdir ki, İngiliz temsilcisi, Yunanlılar da dahil olduğu halde, İtilaf kuvvetlerine karşı harekâta ara verilmesini hükümete teklif etmişti ve bu temin olunursa, İstanbul'u Osmanlı Devleti'ne bırakacakları gibi yaldızlı bir vaatte de bulunmuşlardı. Fakat İstanbul'da bu teklif yapılırken, Şubat'ın 18., 19. ve 20. günlerinde Yunanlıların İzmir'e yeni kuvvet, nakliye vasıtaları, külliyetli cephane getirdiği ve cephelere sevk ederek yeni bir taarruza hazırlandığı bizim malumumuz idi. Bu malumatımı-

zı -hükümet icraatına müdahale etmeyiniz yaygarasına bakmaksızın- merkezi hükümete de bildirerek nazarı dikkatini çekmekten geri kalmadık.

Yunanlılar bu suretle taarruza hazırlanırlarken, Ali Rıza Paşa kabinesi diğer bir teklif karşısında kalıyor:

"Yunanlılar karşısında bulunan Kuvayi Milliye'yi üç kilometre geri aldırmak!.."

Ali Rıza Paşa kabinesinin buna muktedir olmadığı meydanda idi. Fakat maksat, onun düşürülmesi idi. Sadrazam, zaruri olarak, bu teklifin icra edilemeyeceğini cevaben bildirmiş.

3 Mart 1920 günü Yunanlılar taarruza geçtiler. Gölcük yaylasıyla Bozdağ'ı işgal ettiler.

İşte bu hadise üzerine, Ali Rıza Paşa'nın makamını daha fazla muhafazadan vazgeçerek düşünebildiği yegâne çare, hemen istifa edip bu mesuliyetli işten yakayı sıyırmak olmuştur. Çünkü, milli harekâtı tatil ettirmek hususunda vuku bulan teklifi tatbike çalışmış ve fakat muvaffak olamamış olan Ali Rıza Paşa'nın, bu defaki teklifi de tatbik ettireceğim vaadinde bulunup da muvaffak olamaması halinde, İtilaf devletleri nezdinde mesul tutulması ihtimali de hatıra gelmez miydi?

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Başkumandan Mister Corç Milen'in[1] emirlerini tatbik ettiremediğinden dolayı en nihayet kabineden ihraç muamelesine maruz kalmamış mıydı? Aynı halin Ali Rıza Paşa'ya tatbikine kalkışıldığı takdirde, kendisini Padişah'ın muhafaza edebileceğinden emin olabilir miydi? Böyle bir halin vukuunda, milli emellerin tek tecelligâhı olduğunu söylediği İstanbul'daki Milli Meclis'e güvenebilecek miydi? Milli irade namına söz söylemeye ve talepler ileri sürmeye artık mahal ve imkân kalmadığını söyleyerek cezalandırmakla tehdit ettiği Heyeti Temsiliye'ye dayanmaya tenezzül etmeli miydi? Dolayısıyla, kendisi için istifadan ehven bir şey olamazdı. İşte o da öyle yapmıştır *(Vesika: 241)*. Ali Rıza Paşa, bu istifasını kabineye ilk tecavüz vukuunda yapması lüzumu hakkında ikaz ve ihtarda bulunduğumuz zaman kabul etmedi. Yerinde durmakla vatana faydalı olacağını söyledi. Meclisi Mebusan da bu cahilane fikri tasviben onu yerinde tuttu. Acaba yapılması söz konusu olan vazife, Yunanlıların taarruz hazırlıklarını tamamlayarak vatanın mukaddes topraklarından daha bir kısmını çiğnemek ve aziz vatandaşlardan daha bir kısmını süngüler altında inletmek için muhtaç olduğu fırsatı sükûnetle ona bahş etmek miydi?!

Padişah, halin ve vaziyetin icabına göre birisini sadrazamlığa seçeceğim diyor

3 Mart 1920 tarihli şifrelerle Rauf ve Kara Vâsıf Beyler bu istifa meselesini haber verirken, Felâhı Vatan Grubu Reisi'nin,

1 George Milne. (Y.N.)

Meclis reis vekillerinin Saray'a gönderildiğini de bildiriyorlardı. Bu reisler, Padişah'ın huzuruna kabul olunmamışlar. Başkâtip ve Başmabeyinci ile müzakere etmeleri irade buyurulmuş. Grup Reisi, milli teşkilatın Padişah'a sadakatini teyit etmiş. Sözü istifa meselesine naklettirmiş. Padişah, Başkâtip vasıtasıyla şu iradeyi tebliğ etmiş: "Bütün mebuslara selam. Ahval ve vaziyetin vahametini ben de onlar kadar anlıyorum. Halin ve vaziyetin icabına göre birisini sadrazamlığa seçeceğim. Onun salahiyetine tecavüzle arkadaşlarının seçimine müdahale edemem. Ancak ona, çoğunluk grubuyla anlaşmasını tavsiye edeceğim."

Beni muamelelere ve icraata müdahaleden men etmek isteyenler benden tesirli tedbirler bekliyor

Reisler heyeti teşekkür ederek ayrılmışlar *(Vesika: 242)*. Verilmekte olan malumat arasında şunlar da vardı: "Mebuslar telaşlı; fakat arzuya uygun bir kabine geleceğinden emindirler. Yabancıların, Hürriyet ve İtilafçıların ve Nigehbancıların, tertip ettikleri irticai harekâtta muvaffak olabilmek için, Ferit Paşa ve ahbaplarından birini iktidar mevkiine getirmeleri de muhtemeldir. Meclisi, bittabi feshedeceklerdir. Padişah nezdinde oraca tesirli tedbirler alınması... arz olunur."

Efendiler, garip değil midir ki, bugün bu maruzatta bulunanlar, daha birkaç hafta evvel: "Meclis resmen açılmış olduğuna göre, ilerideki emirlerinizin âcizlerinize tebliğini ve görüşlerinizin her makam nezdinde hakkıyla müdafaa edileceğine itimat buyurulmasını" tebliğ eden zevattır. Birkaç hafta evvel, merkezi hükümet ile hemfikir olarak beni muamelelere ve icraata müdahaleden men etmek isteyen zevat, bugün İstanbul'da[1] hiçbir şey yapmaya muktedir bulunmadıklarını itiraf ederek, buradan, Heyeti Temsiliye'den tesirli tedbirler bekliyorlar.

Biz bu arzuyu da yerine getireceğiz. Fakat, bu zevatın arzusu olduğu için değil, bunu, vatanın menfaatı emrettiği için...

Efendiler, 3 Mart ve 3/4 Mart gecesi, İstanbul ile haberleşmeler ve oradaki vaziyeti anlamakla geçti. 4 Mart günü, gerek İsmet Paşa'dan ve gerek diğer zevattan aldığım malumat üzerine vaziyeti tamimen bütün ordulara ve teşkilat merkezlerimize ve millete bildirdim *(Vesika: 243, 244)*. Meclisi Mebusan Riyaseti'ne şunu yazdım:

Ankara, 4.3.1920

Meclisi Mebusan Riyaseti Vekâleti Celilesi'ne

İtilaf devletlerinin mükerrer müdahalelerine karşı nihayet Ali Rıza Paşa kabinesinin Meclis huzurunda istifasını verdiği üzüntüyle haber alınmıştır. Aydın cephesin-

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "İstanbul'da" sözcüğü, 1927 lüks basımında "istifada" şeklinde. (Y.N.)

de, mübarek vatanı istila etmeye çalışan düşmanla Kuvayi Milliye çarpışmakta ve her karış toprağına, sadık ve fedakâr evlatlarının naaşlarını defnetmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir salahiyet, tarihin emrettiği bu vazifeden milletimizi alıkoyamayacaktır. Milli bağımsızlık ve vatanımızın temini hususunda her fedakârlığa hazır bulunan milletimizin mukaddes heyecanını, ancak milletin tam itimadına sahip bir hükümetin işbaşına getirilmesi tatmin edebilir. Bütün millet, bu tarihi günlerde, milli iradesinin mutlak vekâletine sahip bulunan mebuslarının[1] kati kararlarını sabırsızlıkla beklemektedir. Vatana ve tarihe karşı üstlendiğiniz büyük mesuliyeti ve bütün cihanın müzakere kürsünüze çevrilmiş olan inceleyici bakışlarını düşünerek, milletin fedakârane azmiyle orantılı kararlar alınacağından emin olduğumuzu ve vatanperverane mesainizde bütün milletin yanınızda ve yardımcı olduğunu arz eyleriz, Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Padişah'a da bu telgrafı çektim efendiler:

Ankara, 4 Mart 1920

Atebei Seniyei Hazreti Padişahi'ye

İtilaf devletlerinin bağımsızlığı ve haysiyeti ihlal eden tecavüzlerine ve Mütareke hükümleri hilafındaki müdahale ve hareketlerine daha ziyade dayanamayan kabinenin istifasıyla yeniden devleti âliyelerinde bir kabine buhranı ortaya çıkması, millet kamuoyunda derin bir heyecan uyandırmıştır. Saltanat makamı ve hümayunlarının hilafeti etrafında, fikir ve emel birliğine vararak zatışahanelerinin bağımsızlığı ve dokunulmazlığı ve devleti âliyelerinin memleket bütünlüğü için son fedakârlığı göze aldırmış olan bütün tebaaları, düşmanlar tarafından idare edilen bazı nifak ve ihtilal tertiplerinden dolayı zaten üzgün ve endişeli bir halde, kabine buhranının mümkün sürat ile sona ermesini ve milli emelleri hakkıyla tatmin edebilecek muhterem bir kabinenin teşkilini beklemektedir. Milli Meclis'in çoğunluk grubunda yoğunlaşan milli emel ve eğilimlerin tarafı şahanelerinden himayeye mazhar olacağına, bütün tebaaları gibi heyetimiz de emindir. Ancak, dahili ve harici bin türlü ihtirasların galeyanıyla sükûn ve selameti tehdit altında bulunan memleketimizin, milli vicdanı temin edemeyecek bir kabine reisine hiçbir dakika tahammül edemeyeceğini ve maazallah böyle bir halin vukuunun Osmanlı Devleti tarihinde görülmemiş acı hadiseleri doğuracağını atebei seniyei hazreti şehriyarilerine arz etmeyi vatanperverlik vazifesi kabul ederiz olbapta ve katibei ahvalde.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "mebuslarının" sözcüğü, 1934 basımında "mebusların" şeklinde. (Y.N.)

Bu telgrafın bir suretini malumat için Meclisi Mebusan Riyaseti'ne ve kolordu kumandanlarına vermekle beraber, bunun bir suretini kopya ederek İstanbul gazetelerine ve Matbuat Cemiyeti'ne vermesini de İstanbul telgrafhanesine emrettik. Bundan başka efendiler, kumandanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerine ayrıca şu tamimi de yaptık:

4 Mart 1920

İtilaf devletlerinin tahammül edilmez bir şekle gelen müdahale ve baskılarından dolayı kabine, 3 Mart dünkü gün istifa etmiştir. Aldığımız sağlam malumata göre kabinenin düşürülmesi Ferit Paşa'nın veya benzerlerinden birinin iktidar mevkiine getirilmesi ve İstanbul'da yabancı emellerine hizmet eden bir hilafet şûrası teşkili esasları üzerinde harici düşmanlar tarafından idare edilen ve muhalif fırkaların aracılığıyla vücuda gelen bir komitenin faaliyeti neticesidir. Yani komitenin faaliyetine zemin hazırlamak için İtilaf devletleri, evvela kabineyi istifaya mecbur edecek baskılar icra etmişlerdir. Vaziyetin bu vahameti karşısında, Meclisi Mebusan, bittabi icap eden tesirli teşebbüslerde devam etmektedir. Ancak belirtilen teşebbüslerin fiilen teyidi için, acilen milli emelleri tatmin edemeyecek bir kabine reisine milletin tahammül edemeyeceğini gayet sert bir lisanla mabeyni hümayuna, Meclisi Mebusan Riyaseti'ne ve matbuata bildirmek lazımdır. Bu telgraf ulaştığında, dakika kaybedilmeyerek bu şekilde telgraflar hazırlanması ve bu gece mutlaka çekilmesi vasıtalarının tamamlanmasıyla buraya da yarın sabaha kadar malumat verilmesini ehemmiyetle rica ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Efendiler, verdiğimiz talimat icabınca, memleketin her tarafından, milletin her makamından 4/5 Mart gecesinden itibaren başlayan telgraf fırtınası, ayın beşinci ve altıncı günleri, Padişah ve Meclisi Mebusan saraylarında istenilen tesiri yaptı.

Salih Paşa sadrazam oluyor

Nihayet, 6 Mart günü, kim ve ne olduğunu anlayamadığım bir zat tarafından şu haber verildi:

Dersaadet, 6 Mart 1920

Heyeti Temsiliye'ye

Sadaret makamının Bahriye Nazırı Salih Paşa'ya verildiği arz olunur.

Müdafaai Hukuk Cemiyeti Kâtibiumumi Vekili
Halit

Bu telgrafı, şu telgraf takip etti:

Mebusan, 6 Mart 1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Mübarek Halife Hazretleri, şimdi Meclisi Mebusan Reisi'ni huzuru hümayunlarında kabul şerefine nail kılarak, sadrazamlık makamını Âyan'dan eski Bahriye Nazırı Salih Paşa'ya verdiklerini ferman buyurmuş ve Salih Paşa dahi kabineyi teşkil ile meşgul bulunmuş olduğundan, buhranın yarın akşama kadar tamamıyla ortadan kalkacağı tebliğ olunur.

Meclisi Mebusan Reisi
Celâlettin Arif

Efendiler, Rauf Bey'in de aynı günde, fakat henüz kabine reisi belli olmadan verdiği malumat vardır. Dikkate değer olduğu için bu malumatı ihtiva eden telgrafını aynen arz ediyorum:

Zata mahsus, gayet aceledir — Harbiye, 6 Mart 1920
Dakika geciktirilmesi caiz değildir

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

1. Dün gece İzzet ve Salih Paşalarla görüştüm. Her ikisine de sadrazamlık teklifi vaki olmamıştır. Vekâlet eden kabine de kimin olacağını bilmiyor. Eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey'in Saray ile Fransa ve İngiltere sefaretleri arasında dolaşmakta olduğu sağlam kaynaklardan haber alınıyor. Bir rivayete göre, adı geçenin makama getirileceği merkezindedir. Evvelsi gece Zatı Şahane, Tevfik Paşa'yı kabul etti. Daha sonra Ferit Paşa'yı kabul ile beşten on sonraya kadar görüştü. Dünkü Cuma günü Baltalimanı'nda Ali Kemal ve eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali dahil olduğu halde, uzun müzakereler cereyan etti. Daha sonra *Rahip Fru*'nun[1] iştirakiyle Ali Kemal'in evinde müzakere devam eyledi. Celâlettin Arif Bey, dün dört sonrada huzura kabul olundu ve mevcut buhranın devama tahammülü olmadığından ve dahilin ve Mebusan'ın itimadına sahip bir kabinenin bir an evvel iktidar mevkiine getirilmesi için vaki olan mükerrer maruzatına, Zatı Şahane, vaziyetin nezaketini aynı surette idrak eylediğini ve Kuvayi Milliye'nin lüzumunu ifade ettikten sonra, dahil ve haricin itimadına sahip olabilecek bir zatı tayin hususunun pek acele mümkün olamayacağı ve Pazar'a kadar düşünmek lazım geldiği tarzında cevap vermişler. Yukarıda arz ettiğim hususlardan hasıl olan şahsi intibalarım, Padişah'ın İngilizlerle konuşmakta ve haberleşmekte olduğu ve Londra'dan cevap beklemekte bulunduğu kanaatini veriyor. Her halde vaziyet pek buhranlıdır. İngilizlerden ümitvar olurlar ise, hatta Ferit Paşa'nın iktidar mevkiine getirilmesi bile uzak görülemez. Özetle, şimdiye kadar Padişah doğrudan doğruya Tevfik ve Ferit Paşalardan başka kimseyi kabul etmemiş ve Ferit Paşa ile görüşmesi de

1 Rahip Frew. (Y.N.)

gizli olmuştur. Saray'a mensup, itimat ettiğinizi bildiğim bir zat, Perşembe günü Zatı Şahane'nin pek yakınları namına bendenizi özel olarak gördü ve fikrimi sordu. Cevaben, vaziyeti saltanat, devlet ve millet lehine halledebilecek zatın, zatı devletleri olabileceği ve fakat şu sırada işgalde bulunan İstanbul'a dönmeniz mümkün olamayacağına göre, İzzet Paşa'nın iktidar mevkiine gelmesi lüzumunu açık bir lisanla söyledim. Salih Paşa, Meclis'in kapatılmasının da muhtemel olduğunu ima ediyor. Birinci Reis Vekili Hüseyin Kâzım Bey'in de, Saray ve İngilizler ile Meclis namına entrika yaptığı anlaşılıyor. Malumat için arz olunur.

Celâlettin Arif Bey bugün Saray'a gidecek. Vaziyeti gayet sarih bir surette Zatı Şahane'ye anlatacak. Muhalifleri iktidar mevkiine getirirse Anadolu teşkilatının sarsılması ve bu suretle doğudaki, kendileri için neticede zararlı olacak prensiplerin memleketimize gireceğini ve hilafet makamının Müslümanlar gözünde düşeceği vaziyeti açıklayacak ve Anadolu'dan, milli teşkilat merkezlerinden buna dair gelmiş olan bütün telgrafları gösterecek ve bu hususa ait ayrıca yazılı bir rapor takdim eyleyecektir. Rapor birlikte yazılmıştır. Suretini daha sonra takdim ederiz. (Rauf.)

2. Bu telgraf, 6.3.1920 saat 17.15 sonrada[1] Harbiye telgrafhanesine verilmiştir.

Harbiye Nezareti Seryaveri
Salih

Efendiler, Rauf Bey'in, sadrazam bulmak söz konusu olurken benden bahsetmesi elbette lüzumsuz idi. Aramızda asla böyle bir şey söz konusu olmuş değildi. Ben, İstanbul hükümetinin yaşayacağından esasen ümitvar değildim. Osmanlı Devleti'nin hayatını tamamladığına ise çoktan kaniydim. Osmanlı Devleti'nin sadrazamlık makamını işgal etmek gibi zayıf ve manasız bir fikrin benim kafamda yeri olamayacağı tabii idi. Ben, gelip geçmesi tabii olan inkılap safhalarını sükûnetle takip ederken, geleceğin tedbirlerinden başka bir şey düşünmüyordum.

Rauf Bey, bahsettiği Celâlettin Arif Bey'in raporu suretini de gönderdi *(Vesika: 245)*. Kabine teşekkül ettikten sonra da şu malumatı verdi:

Harbiye, 8.3.1920

20. Kolordu Kumandan Vekilliği'ne

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

1. Kabine şu şekilde teşekkül etmiştir: Sadrazam Salih Paşa, Şeyhülislam yerinde, Dahiliye yerinde, Hariciye Safa Bey yerinde, Harbiye yerinde, Bahriye Salih Paşa vekâleten, Nafıa Tevfik Bey asaleten, Maliye Tevfik Bey vekâleten, Şûrayi Devlet Abdürrahman Şeref Bey vekâleten, Maarif Abdürrahman Şeref Bey asaleten, Evkaf eski Şeyhülislam Ömer Hulûsi Efendi asaleten, Adliye Celâl Bey, Ticaret Defterhane Emini Ziya Bey.

2. Celâl Bey'in mesleğini[2] bilmiyoruz. Bu şekil, Damat Ferit Paşa'ya zaman kazandırmak maksadıyla Saray'ın tertibidir. Salih Paşa, bir buhrana set çekmek suretiy-

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "17.15 sonrada" kaydı, 1934 basımında "17.45 sonrada" şeklinde. (Y.N.)
2 Meslek: Doktrin, öğreti, yol, sistem. (Y.N.)

le bu suretle vatana faydalı bir hizmet yaptığı inancındadır. Bizim fikrimiz bu kabineye güvenoyu vermemektir ve bunu grupta temin için çalışıyoruz. Ferit Paşa tehlikesi halen mevcuttur. Ona göre vaziyetin temin buyurulması arz olunur.[1]

3. Dikkate değer olarak şunu da arz edelim ki, Salih Paşa'ca Meclisi Mebusan dahilinden nazır almaklığın imkânsızlığı anlaşıldıktan sonra, hariçten alacakları zevatın tespiti için grubun fikrini yoklayacaktı. Halbuki sonradan bundan da vazgeçerek isimleri arz olunan kabineyi kendiliğinden teşkil eylemiştir, Efendim (Rauf.)

Harbiye Seryaveri
Salih

Trakya'da Cafer Tayyar Bey'in takip ettiği yanlış bir görüş

Efendiler, İstanbul buhranı hakkında verdiğim izahat epeyce uzadı. İstanbul'da zaten öteden beri mevcut olan ve tezahür eden[2] vaziyette daha çok tecellilere şahit olacağız.

Müsaade buyurursanız, tekrar İstanbul'a gelmek üzere, biraz da Edirne havalisindeki vaziyete göz atalım. Şimdiye kadar vuku bulmuş olan genel beyanatım sırasında, vesile düştükçe Trakya'yı da teşkilat ve tasavvurlarımızdan hiçbir vakit hariç tutmadığımızı anlatmış olduğumu ümit ederim. Edirne ile münasebet ve haberleşmelerimiz, memleketin her yeriyle olduğu gibi muhafaza edilmekte sürdürülmekte idi.

Cereyan eden haberleşmelerimizde dikkate değer bazı noktaları yüksek heyetinize açıklayarak arz etmek uygun olur.

1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, 31 Kânunuevvel [Aralık] 1919 tarihli gayet tafsilatlı bir raporunda, Trakya ve bilhassa Batı Trakya'da vuku bulmakta olan Yunan teşebbüslerini ve faaliyetini pek mükemmel izah ediyordu. Kendisinin bu fevkalade faaliyete karşılık lüzumu gibi tertibat alamadığından şikâyeti vardı.

"Kolordusunun işbu vaziyet ve gelecekte çıkması muhtemel ahval karşısında vazifesini yapabilecek bir konum almasına General Milen'in[3] olur vermediğinin haberleşme neticesinde anlaşıldığını" haber veriyordu *(Vesika: 246)*.

General Milen'in, tertibat almamıza olur vermeyeceğine elbette şüphe yoktu. Bu açık hakikati haberleşme yoluyla araştırmaya bilmem nasıl bir fikir ve muhakeme sevkiyle kalkışılmıştı?

Cafer Tayyar Bey'e, 3 Kânunusani [Ocak] 1920'de verdiğim talimatta, gönderdiğimiz gizli talimatnameye göre silahlı müfrezeler teşkilini tekrar hatırlattım. "Askeri konum değişikliğiyle elde olunamayan faydaların bu suretle telafisi lazımdır" dedim *(Vesika: 247)*.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu cümlenin altı çizilmiştir. (Y.N.)
2 "Tezahür eden" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "mütezahir" sözcüğü yerine, 1927 lüks basımında "müzahir". (Y.N.)
3 General Milne. (Y.N.)

Harbiye Nazırı bulunan Cemal Paşa'ya da aynı tarihte vaziyetten bahsederek, Yunanlıların Doğu Trakya'da olsun hazırlıklarına engel olmasını yazdım *(Vesika: 248).*

Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin gönderdiği raporlarda, lüzumu gibi teşkilat yapılamamakta olduğundan bahsediyorlar ve bazı üst seviyedeki memurlardan şikâyet ediyorlardı *(Vesika: 249).* Bu gibi memurlara öteden beri bazı ihtarlarda bulunuyordum *(Vesika: 250).*

Şikâyetin mühimmi, Cafer Tayyar Bey'den olmaya başladı. Mesela, buna dair okuyacağım şu mektup bir fikir verebilir zannederim:

26 Kânunusani [Ocak] 1920

Muhterem Paşam,

Arif Bey'in Trakyalılar hakkında beyanatını tasdik ederim. Trakya Cemiyeti, maddi kuvvet ile desteklenmemiştir. Maalesef, Cafer Tayyar hepimizi aldatmış, zerre kadar teşkilat, bir tek tüfek ile silahlandırma bile yapmamıştır. Cafer'i, şahsını düşünmekle itham ederim. Bulgarya[1] ahvalinden de tamamen habersiz, tam bir gaflet halindedir.

Son günlerde Cafer'in, fırkalarına yazdığı bir emirname tesadüfen elimize geçti. Yunanlıların hareketlerinden, fikirlerinden bahsettikten sonra, bu hal karşısında artık Müdafaai Hukuk talimatı doğrultusunda milli teşkilata başlamak lazım ise de[2] kumandanların bu konuda subaylar vasıtasıyla ahaliye yardım edip etmemek hakkında fikirlerini soruyor, artık düşünün... Allah milli meselelerde aldatanları kahretsin. Fakat, yazık aldanmış olanlara!

Netice: Bulgar askeri Batı Trakya'yı tahliye ederek gittiği, beş on memurla 150-200 jandarmadan başka kuvveti bulunmadığı halde bile, kendisinin ihtilal ve muharebe ile vatanın müdafaası gayesini beklediğimiz Trakya bir şey yapamadı. Cafer bu vaziyette bir elem hissetti mi bilmem. Dolayısıyla, artık Topçu İhsan'ı, Baytar Rasim'i (zeki, cevval, ölçülü, pek güvenilir bir arkadaş) teşkilat için Trakya'ya göndereceğiz. Buradan silah da göndereceğiz. Kör olası Cafer yalnız bunları serbest bıraksın. Gölge etmesin başka ihsan istemeyiz.

Edirne hattını, İngilizler, halis İngiliz askerleriyle[3] teslim alıyor. Yunanlılar Hadımköy, Çorlu, Lüleburgaz'da gruppe[4] oluyor. Bulgarya kaynaşıyor. Yunan eşkıyalığı ziyade; halkın şikâyetleri karşısında Vali elini ovuşturmakta; Cafer aczini göstermekte. Trakya'nın, Bolşevizme karşı yabancıların yığınak yapmasına maruz olduğu, Bulgarların harekâtına hedef olması muhtemeldir. Orada kuvvetli bir pençe ve beyin lazım. Ne Cafer, ne Vali bu işin ehli ve fedakâr değillerdir. İşte hal ve vaziyet budur. Ben bunlarla çok uğraşıyorum. Geçen gün bir şifrenizi almış, pek üzülmüş ve şifre ile izah talep etmiştim. Cevap alamadım. Paşam, şahsi bir siyaset takip ettiğimi mi

1 Bulgaristan. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "de" bağlacı 1934 basımında yoktur. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "askeriyle". (Y.N.)
4 Grouper (Fr.): Toplamak, bir araya getirmek. (Y.N.)

zannediyorsunuz? Yoksa maksadı kavramayacak, vaziyeti anlamayacak ahmaklardan olduğumu mu tahmin ediyorsunuz? Her iki hali de protesto ederim. İman ve inancım birdir. Sapmadan yürüyorum. Yalnız başka bir şey düşünüyor ve bana söylemek istemiyorsanız ona bir şey demem. Açıkça bildirmenizi rica ederim. Sert ve azarlayıcı sözlerle son derece üzülürüm. Bu, beni mesaiden alıkoymaz. Beni muhalefete sevk etmez. Fakat, arada şahsiyet meselesini pekâlâ doğurabilir. Buna nazarı dikkatinizi çeker ve bir hakikat ortaya çıkmadan ve benim neler çektiğimi takdir etmeden teşebbüslerde bulunmamanızın, mevkiinizden beklenen ve hiç ihmal edilemeyecek olan nezaket ve itidal icabı olduğunu şuracıkta ifadeye müsaade buyurunuz. Hürmetler arz ile muvaffakiyet temenni eylerim Paşam.

Vâsıf

Efendiler, Edirne'den gelen bildirimlerden, raporlardan, bence, yanlış bir siyasi görüş takip edildiği anlaşılıyordu. Şimdi okunan mektupta da, bu hatalı görüşün tasvip edildiğine işaret eden cümleler vardır. Bu hatalı prensibi düzeltmek için, öteden beri vaki olan fikrimizi 3 Şubat 1920 tarihinde bir defa daha Cafer Tayyar Paşa'ya ve İstanbul'da Rauf Bey'e tekrar ettim.

Tekrar ettiğim fikir şu idi:

Doğu ve Batı Trakya'nın bir milli birlik[1] altında tasavvur ve ifadesi doğru bir siyaset değildir. Doğu Trakya itiraz ve münakaşa edilemez bir surette memleketimiz parçalarındandır. Batı Trakya ise, bir antlaşma ile vaktiyle terk edilmiş bir kıtadır.

Olsa olsa, Doğu Trakya, Batı Trakya'nın kurtuluşuna çalışanların bir hareket üssü olabilir.

Doğu ve Batı Trakya'nın birliğini ısrarla iddia etmek, Doğu Trakya'da da bazı iddiaların ileri sürülmesine yol açabilir.

Bulgarların da, Adalar Denizi'nde bir iktisadi çıkış yeri talep etmeleri, ayrıca düşünülmeye muhtaçtır. Bulgaristan dahilinde bu bakımdan mesai sarf edilmelidir *(Vesika: 251)*.

Cafer Tayyar Paşa da, memurlardan, eşraftan, ahaliden şikâyet ediyordu. 7/8 Mart 1920 tarihli bir şifresinde, "Bizde ahali her işi hükümetten beklemekte, üst seviyedeki mülki memurların tarafsız vaziyetleri yüzünden milli teşkilat yüksek talebiniz üzere[2] teşkilatlanamamaktadır. Vilayet dahilinde sık sık icra etmekte olduğum teftişlerde bilhassa köylülerle sıkı temas ediyorum. ... Fakat, her köye gitmek mümkün olamıyor. ... keyfiyetin esaslı ve kapsamlı olması hepimizce arzu edilmekte olup, bu da ileri sürülen sakıncaların ortadan kaldırılmasına çalışılmakla mümkün olacağı arz olunur" diyordu *(Vesika: 252)*.

Efendiler, Cafer Tayyar Paşa'ya, General Milen askeri konum değiştirtmiyor. Vali ve mutasarrıflar tarafsız kalıyor ve her işi hükümetten bekleyen aha-

1 "Milli birlik" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'ta yer alan "vahdeti milliye" sözcükleri, Vesika: 251'de "vahdeti mülkiye" (mülki birlik) şeklinde. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "üzere" sözcüğü, 1927 lüks basımında "üzerinde" şeklinde. (Y.N.)

liye, milli teşkilat hususunda yol göstericilik ve öncülük etmiyor. Bu sakıncalar kalkmadıkça, keyfiyetin esaslı ve kapsamlı olması mümkün görülmüyor!

Karakol Cemiyeti İstanbul'da teşkilatını genişletmeye çalışıyor

Efendiler, bir münasebetle bir Karakol Cemiyeti'nden ve onun faaliyetinin men edilmesi hususundaki teşebbüslerimizden bahsetmiştim. Bu cemiyetin, hâlâ İstanbul'da teşkilatını genişletmeye çalıştığı anlaşılıyordu. Tekrar şöyle bir ikazda bulunmak icap etti:

Yazı ile — 12 Mart 1920

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Miralay Şevket Beyefendi'ye

İstanbul'da mevcut teşkilatımızın maksadı temine yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Muhtelif zamanlarda ve bilhassa bugünlerde Ankara'ya gelen ahvale vâkıf bazı zevatın verdiği malumata göre, bundaki muvaffakiyetsizliğin sebebi, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti teşkilatı namı altında Karakol Nizamnamesi'nin tatbikine çalışılmakta olduğu anlaşılmıştır.

Karakol Nizamnamesi, birçoklarını teşkilata temas etmekten korkutmuştur. Bu sebeple Müdafaai Hukuk Teşkilatı Nizamnamesi esasına göre teşkilatı organlaştırmak, İstanbul için bilhassa kâfidir. Zira İstanbul'da esas kuvveti, fikir cereyanlarını birleştirmekte aramalıdır. İstanbul'da fiili hareketler ve hususi teşebbüsler için dahi yapılacak silahlı teşkilatta Müdafaai Hukuk Nizamnamesi Eki'nin tatbiki kâfidir. İstanbul heyeti merkeziyesi ve ona tabi kısımlardaki heyeti idarelerin meydana çıkmasında sakınca tasavvur ediliyorsa, bu heyetleri teşkil edecek olan zevat, şahıslarını gizli tutabilirler. Bu esas dairesinde yapılmış ve yapılacak olan teşkilatın ve heyeti merkeziye ile heyeti idareleri teşkil eden zevat isimlerinin, emin vasıta ile gönderilmesine yüksek lütuf ve gayretleri bilhassa istirham olunur, Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

İstanbul'daki Kuvayi Milliye reislerinin tutuklanması hakkında Londra'dan gelen emir

Şimdi arzu buyurursanız, tekrar İstanbul'a dönelim. 11 Mart 1920 tarihli bir telgrafta Rauf Bey şu malumatı veriyordu: 10 Mart 1920 günü öğleden sonra İtilaf temsilcileri toplanmışlar, Londra'dan gelen ve İstanbul'daki Kuvayi Milliye reislerinin tutuklanması emrini ihtiva eden bir meseleyi konuşmuşlar ve emri infaza karar vermişler. Bu malumat, güvenilir bir zata sağlam kaynaktan gizlice ihbar edilmiş ve bu gibi zevatın bir an evvel Dersaadet'ten uzaklaşmaları lüzumu bildirilmiş. Bu hususu, muhtelif ihtimallere göre muhakeme ettikten sonra, işin sonuna kadar İstanbul'da kalarak

namus vazifesini yerine getirmeye karar vermişler. Sadrazam Salih Paşa, bu vaziyete bilerek sebep olmakta imiş. Onun için kabineyi düşürmeye çalışacaklarmış. Muvaffak da olacaklarına emin imişler *(Vesika: 253)*.

Rauf Bey'in bu telgrafını aynı tarihte takip eden kısa bir telgrafında, "Son maruzatımız ve kabine vaziyetleri hakkında herhangi bir fikrinizi elde edemediğimizden, ulaşmadığından ve sıhhatinizden haklı olarak endişedeyim. Cevabınızı bekliyoruz" denilmekte idi *(Vesika: 254)*.

Rauf Bey'e ve malumat için 15. ve 3. Kolordulara 11 Mart tarihinde şu malumatı vermiştim:

11 Mart 1920

Dün akşam, yani 10/11 Mart 1920 Ankara'da Fransız Temsilcisi Yüzbaşı *Buvazo*'nun[1] tercümanı olup bize öteden beri gizli ihbarlarda bulunan bir zat Ankara'da İngiliz Temsilcisi *Vitel*'in[2] aldığı bir telgrafname üzerine bütün ağır yükleri ve maiyetiyle birlikte bugün Ankara'yı terk ederek İstanbul'a hareket eyleyeceğini ve bu trenden sonra şimendifer ulaşımının İngilizlerce tatil edileceğini ihbar etti. Adı geçen *Vitel*, hakikaten bugün ihbara uygun olarak hareket etti. Dolayısıyla, tren ulaşımının da kesilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Keyfiyetin, İtilaf devletlerince İstanbul'da alınan tedbirler ile alakadar bulunduğunda şüphe yoktur.

Mustafa Kemal

Rauf Bey'in son bildirimine de şu cevabı vermiştim:

Kabineye itimatsızlık oyu vermek suretiyle taarruzun tarafınızdan[3] yapılması o kadar kuvvetli bir sebebe dayandırılamayacaktır. Grubun dayanışma ve direnme derecesine ve hareket birliğindeki[4] kati azmine dair açık bir fikir ve kanaat hasıl etmedikçe,[5] Salih Paşa'nın grup heyeti idaresiyle müzakere etmeksizin hareket etmesini, bir meşrutiyet meselesi yapmak hususundaki karar hakkında hiçbir fikir ortaya koyamam. İngilizlerin tutuklama kararına karşı Meclis'in, cesurane, nihayete kadar vazifesine devamı pek faydalı ve parlaktır. Ancak zatıâlinizle beraber vücutları gelecekteki teşebbüslerimiz ve hareketlerimiz için elzem olan arkadaşların neticede bize iltihakları vasıtalarının mutlaka emniyet altında bulunması şarttır. Aksi takdirde, grubun birlik ve azim dairesinde hareketini tanzim edebilecek zevatın şimdiden vazifelendirilerek sizlerin hemen buraya gelmeleri elzemdir. Buraya gelecek zevat arasında memleketi temsil vasıflarına sahip olanlarla icabında hükümet teşkil ve idare liyakatindekilerin bulunması mühimdir. İtilaf devletlerinin zorlayıcı muamele tatbik edeceklerine şüphe yoktur... vs... Mustafa Kemal.

1 Boizeau. (Y.N.)
2 Withall. (Y.N.)
3 *Nutuk*'taki "tarafınızdan" sözcüğü, Vesika: 255'te "tarafımızdan" şeklinde. (Y.N.)
4 "Hareket birliğindeki" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında ve Vesika: 255'te yer alan "vahdeti hareketteki" sözcükleri, 1934 basımında yanlış olarak "vahdetli hareketteki" şeklinde. (Y.N.)
5 *Nutuk*'taki "etmedikçe" sözcüğü, Vesika: 255'te "etmek için" şeklinde. (Y.N.)

Efendiler, Rauf Bey'i ve diğer zevatı tam zamanında davet etmiş olduğumuz, vakalarla hem de üç dört gün geçmeden sabit oldu. Fakat ne yazık ki, bu davetimiz layık olduğu ehemmiyet ve ciddiyetle nazarı dikkate alınmak mazhariyetine nail olamadı. Rauf Bey, Vâsıf Bey gibi zevat, en nihayet büyük bir itaatle Malta'ya gittiler. Bu husus malumunuzdur.

Son dakikaya kadar Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek fırsat ve tedbirlerinin bazı arkadaşlar tarafından hazırlandığı ve temin olunduğu bana hikâye edilmiştir. Eğer böyle idiyse, bu zevatın Ankara'ya gelmeye razı olmayıp İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi tercih eylemelerindeki sebep ve mazeret cidden incelenmeye değer görülür. Hakikaten, Türkiye vaziyetinin ve akıbetinin şüpheli, karanlık, tehlikeli görüldüğü faraziyesine göre, bu karanlık tehlike içine atılanların korkunç ve müthiş bir akıbetle karşılaşmaları vehminin tesiri altında en nihayet herhangi bir zindanda bir müddet kalmak üzere düşmana arzı teslim olmayı tercih edebilecekleri uzak görülemez. Bununla beraber, ben burada böyle ağır bir muhakeme yürütmekten çekinirim. Bu düşünceyledir ki, bu zevatı Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan istifade ederek mümkün olan teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadım.

İstanbul'un işgali Efendiler, İstanbul'da 10. Fırka Kumandanı'ndan Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na 9 Mart 1920 tarih ve 465 numaralı şifre olarak 14 Mart 1920 günü bir yazı geldi. Çözümü şu idi:

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: İngilizler tarafından Türk Ocağı binasının işgali üzerine Milli Talim ve Terbiye binasına taşınan Ocağın bu yeni işgal ettiği bina, dün öğleyin İngilizler tarafından tekrar işgal edilmiştir, Efendim. 9 Mart 1920 (Hâdi).

Efendiler, 1920 senesi Mart'ının 16. günü öğleden evvel saat onda makine başında şöyle bir telgraf verildi:

Deraliye, 16.3.1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Bu sabah, Şehzadebaşı'ndaki Muzıka Karakolu'nu İngilizler basıp, oradaki askerlerle İngilizler çarpışarak, neticede şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Malumat için arz olunur.

Manastırlı
Hamdi

Ben bu telgrafın altına kurşunkalemle "Süratle kolordulara benim imzamla M. Kemal" işaretini koyduktan sonra bu telgrafı verenden izah istemeye başladım. Manastırlı Hamdi Efendi durmaksızın malumat vermeye devam etti.

Bizim en emniyetli bir arkadaşımız var ki, yalnız o değil, herkes, yani gelen söylüyor. Şimdi de Harbiye'nin işgalini haber aldık. Hatta Beyoğlu telgrafhanesinin önünde İngiliz askeri olduğunu; fakat telgrafhaneyi işgal edip etmeyeceği meçhuldür.

Bu esnada efendiler, Harbiye telgrafhanesinden memur Ali malumat vermeye başladı:

Sabah İngilizler basarak altı kişi şehit ve on beş kadar da yaralı oldu. Şimdi, İngiliz askerleri dolaşıyor. Şimdi, işte, İngiliz askerleri Nezaret'e giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır.

Tekrar Manastırlı Hamdi Efendi bizi buldu:

Paşa Hazretleri,
Harbiye telgrafhanesini de İngiliz bahriye askeri işgal edip teli kestiği gibi bir taraftan Tophane'yi işgal ediyorlar. Bir taraftan zırhlılardan asker çıkarılıyor. Vaziyet vahim bir hal alıyor efendim. Sabahki çarpışmada 6 şehit, 15 yaralımız vardır. Paşa Hazretleri, yüksek emirlerinizi bekliyorum. 16 Mart 1920

Hamdi

Hamdi Efendi devam etti:

Sabahleyin bizim asker uykuda iken, İngiliz bahriye efradı karakola gelip işgal etmekte iken, askerimiz uykudan şaşkın kalkınca çarpışmaya başlanılıyor. Neticede bizden altı şehit, on beş yaralı olup, bunun üzerine zaten melanetlerini tasavvur etmiş ki, hemen zırhlıları rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu tarafını ve Tophane'yi işgal edip, bir taraftan Harbiye Nezareti'ni işgal etmişler. Hatta şimdi ne Tophane ve ne de Harbiye telgrafhanesini bulmak mümkün olmuyor. Şimdi de haber almış olduğuma göre Derince'ye kadar yayılıyormuş, Efendim.

İşte Beyoğlu telgrafhanesi de yok. Orasını da işgal ettiler galiba. Allah muhafaza buyursun. Burasını işgal etmesinler. İşte Beyoğlu telgraf memurları, müdürleri geldiler. Kovmuşlar.

Bir saate kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım, Efendim.

Hayati Bey merhum, benim ilk haber telgrafı üzerine yaptığım işaret doğrultusunda, verilen malumatı özetlemiş, Rumeli ve Anadolu'daki bütün kumandanların adresine çektiriyordu. Bir an avvel İstanbul üzerinden Edirne'ye çektirilmesini söylemiştim *(Vesika: 255)*. Hamdi Efendi:

Yüksek emirleriniz infaz olunuyor. Edirne'ye yazıyorum ve hep merkezleri hazır ettirdik.

Hamdi Efendi'den:

Mebusan için bir haber aldınız mı? Mebusan telgrafhanesi haberleşme yapıyor mu?

diye sordum. Hamdi Efendi:

Evet yapıyor. 14. Kolordu Kumandanı hazır. Paşa istiyordu, verelim mi?

Efendiler, bundan sonra artık Hamdi Efendi'nin sözünü işitemedik. İstanbul merkezinin de işgal edilmiş olduğuna hükmettik.

Manastırlı Hamdi Efendi Bu hamiyetli ve cesur Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul felaketinden kim bilir haber almak için ne kadar bekleyip duracaktık. İstanbul'da bulunan nazır, mebus, kumandan, teşkilatımız mensupları içinden bir zat çıkıp vaktiyle bize haber vermeyi düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek ki, hepsini heyecan ve helecan kaplamıştı. Bir ucu Ankara'da bulunan telin İstanbul'da bulunan ucuna yanaşamayacak kadar şaşkın bir hale gelmiş olduklarına bilmem ki hükmetmek caiz olur mu? Telgraf memuru Hamdi Efendi daha sonra bizzat Ankara'ya gelerek karargâhımız telgraf memurluğunu yapmıştır. Kendisine borçlu olduğum teşekkürü burada alenen ifade etmeyi milli ve vatani vazifelerimden sayarım.

Efendiler, bu vaziyet üzerine her şeyden evvel vukuu muhtemel bir fenalığın önüne geçmek için şu emri verdim:

Bütün Vali ve Mutasarrıflara

Sıvas'ta 3. Kolordu, Bandırma'da 14. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu,
Erzurum'da 15. Kolordu, Konya'da 12. Kolordu,
Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandanlıkları'na

İzmir Cephesinde Refet Beyefendi'ye,
Balıkesir'de 61. Fırka Kumandanlığı'na,
Bütün Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziye ve Heyeti İdarelerine

Telgraf. Aceledir — Ankara, 16 Mart 1920

Bugünkü vaziyete göre, milletimiz, medeniyet cihanının insaniyetkârane hissiyat ile mütehassis vicdanlarından ve bütün İslam âleminin ruh birliğinden emin olmakla beraber, bir müddet için dost olsun, düşman olsun, bütün resmi harici âlem ile geçici olarak temas edemeyecektir.

Bugünler zarfında vatanımızda yaşayan Hıristiyan ahali hakkında göstereceğimiz insaniyetkârane muamelenin kıymeti pek büyük olduğu gibi, hiçbir yabancı hükümetin fiili veya görünüşteki himayesini görmeyen Hıristiyan ahalinin tam bir huzur ve sükûnetle hayat sürmeleri, ırkımızın yaratılıştan donanmış olduğu medeni kabiliyete en kati bir delil teşkil eyleyecektir. Vatanın menfaatlarına aykırı faaliyetleri görülenler ve memleketin huzur ve asayişini ihlal eyleyenler hakkında, din ve milliyet mensubiyetine bakılmayarak, kanuni hükümlerin eşitlikle ve şiddetle tatbiki ve mahalli hükümetlere itaat ve tabiiyet vazifelerini yerine getirmekte kusur etmeyenler hakkın-

da da merhamet ve şefkatle muamele edilmesini özel bir ehemmiyet ile arz ve bu hususların tekmil alakadarlara süratle tebliğini ve bütün millet fertlerine münasip vasıtalarla tamimini rica ederiz, Efendim.

Müdafaai Hukuk Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

İtilaf kuvvetlerinin telgrafla memlekete yapmak istedikleri resmi tebliğ

Efendiler, İtilaf kuvvetleri, İstanbul telgraf merkezlerini[1] işgal ettikten sonra, memlekete telgrafla bir resmi tebliğ yapmak istediler. Tarafımızdan vuku bulan ikaz ve ihtar üzerine -bazı merkezler müstesna- bu resmi tebliğ alınmadı. Alanlar ve cevap verenlerden belli başlıları şunlardır: İzmit Mutasarrıfı Suat Bey *(Vesika: 256)*, Konya Valisi Suphi Bey *(Vesika: 257)*.

Resmi tebliğ:

Beş buçuk sene evvel Osmanlı memleketlerinin mukadderatını her nasılsa elde etmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin reisleri, Alman telkinlerine kapılarak Osmanlı Devleti'ni ve milletini Harbi Umumi'ye iştirak ettirdiler. Bu haksız ve uğursuz siyasetin neticesi malumdur. Osmanlı Devleti ve milleti bin türlü felaket geçirdikten sonra öyle bir mağlubiyete uğradı ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin reisleri bile bir mütarekename yaparak firar etmekten başka bir çare bulamadılar. Mütarekename'nin yapılmasını müteakip İtilaf devletlerine bir vazife düştü. İşbu vazife eski Osmanlı memleketlerinin bütün ahalisinin cins ve mezhep ayırmaksızın gelecekteki saadetlerini, gelişmelerini, toplumsal ve iktisadi hayatlarını temin edecek bir barışın temellerini atmaktan ibaret idi. Sulh Konferansı, bu vazifenin yerine getirilmesi ile meşgul iken firari İttihat ve Terakki erkânının fikirlerinin destekçisi olan bazı şahıslar, milli teşkilat takma adı altında bir tertip teşkil ederek ve Padişah ile merkezi hükümetin emirlerini hiçe sayarak harbin acı neticelerinden büsbütün tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, muhtelif unsurlar arasında nifak çıkarmak, milli yardım bahanesiyle ahaliyi soymak gibi fiillere cüret ettiler ve bu şekilde barış değil, adeta yeni bir muharebe devrini açmaya teşebbüs eylediler. Bu teşviklere ve tahriklere rağmen Sulh Konferansı vazifesine devam etti ve nihayet İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karar vermiştir. İşbu karar Osmanlıların kalplerini müsterih edecektir. Ancak, bu kararlarını Babıâli'ye tebliğ ettikleri zaman, icrasının ne gibi şartlara tabi olduğunu da hatırlattılar. İşbu şartlar, Osmanlı vilayetlerinde bulunan Hıristiyanların hayatlarını tehlikeye maruz bırakmamak ve şu anda İtilaf devletleri ile müttefiklerinin askeri kuvvetleri aleyhine devamlı vuku bulmakta olan hücumlara son vermekten ibaret idi. Merkezi hükümet bu ihtara karşı, bir dereceye kadar iyi niyet göstermiş ise de, milli teşkilat takma adı altında hareket eden şahıslar, ne yazık ki, teşvik ve tahriklerinden

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "merkezlerini" sözcüğü, 1927 lüks basımında "merkezini" şeklinde. (Y.N.)

vazgeçmek istemediler. Bilakis, hükümeti kendi hareketlerine iştirak ettirmeye teşebbüs eylediler. Herkesin büyük bir heves ile beklediği barış için büyük bir tehlike teşkil eden bu vaziyete karşı, İtilaf devletleri, yakında karar altına alınacak barış hükümlerinin tatbikini temin edebilmek üzere, gerekli tedbirleri düşünmeye mecbur oldular. Bunun için bir tek çare buldular. Bu da, İstanbul'u geçici olarak işgal etmek idi. İşbu karar bugün icraya konulduğundan, kamuoyunu aydınlatmak için aşağıdaki noktalar açıklanır:

1. İşgal geçicidir.

2. İtilaf devletlerinin niyeti, saltanat makamının nüfuzunu kırmak değil, bilakis, Osmanlı idaresinde kalacak memleketlerde o nüfuzu takviye ve tahkim etmektir.

3. İtilaf devletlerinin niyeti, yine Türkleri Dersaadet'ten mahrum etmemektir.[1] Fakat, maazallahuteâlâ taşrada genel karışıklık veya katliam gibi vakalar meydana gelirse, bu kararın değiştirilmesi muhtemeldir.

4. Bu nazik zamanda, müslim olsun, gayrimüslim olsun, herkesin vazifesi, kendi işine gücüne bakmak, asayişin teminine hizmet etmek, Osmanlı Devleti'nin enkazından yeni bir Türkiye'nin çıkarılması için son bir ümidi cinnetleriyle mahvetmek isteyenlerin aldatmalarına kapılmamak ve halen saltanat merkezi kalan İstanbul'dan verilecek emirlere itaat etmektir.

Yukarıda zikrolunan teşviklere iştirak eden şahısların bazıları, Dersaadet'te yakalanarak, onlar tabii kendi fiillerinden ve daha sonra o fiilerin neticesi olarak vukuu muhtemel ahvalden mesul tutulacaktır.

İşgal Kuvvetleri

Bu tebliğ münasebetiyle derhal şu tamimi yaptım:

16 Mart 1920

Bütün Vali ve Kumandanlara ve Müdafaai Hukuk Heyetlerine

İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından çarpışma ile zorla işgali tahakkuk etmiştir. Bu suikasttan istifade ederek birçok hıyanetkârane maksat sahiplerinin milleti aldatmaya teşebbüsleri muhtemeldir. Nitekim resmi tebligat şeklinde imzasız bazı beyannamelerin yayımlanmak istenildiğini öğreniyoruz. Yanlış hareketlere mahal kalmamak ve hakiki ahvale aykırı heyecanlar doğurulmasına meydan verilmemek üzere bu gibi haberlere katiyen ehemmiyet atfedilmemesi lazımdır. Hakiki vaziyeti takip eden Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, milleti aydınlatacaktır.

Mustafa Kemal

Yabancı devletlere yaptığım protesto

Efendiler, aynı günde muhtelif vasıtalarla şu protestoyu gönderdim:

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "etmemektir" sözcüğü, 1934 basımında "etmemektedir" şeklinde. (Y.N.)

16.3.1920

Protesto

İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalya Siyasi Temsilcilerine,
Amerika Siyasi Temsilcisine,
Bütün Tarafsız Devletler Hariciye Nezaretlerine ve
Fransa, İngiltere, İtalya Meclisi Mebusanlarına verilmek[1] üzere
Antalya'da İtalyan Temsilciliği'ne

İstanbul'da bütün resmi daireler, milli bağımsızlığımızı temsil eden Meclisi Mebusan dahi dahil olmak üzere, İtilaf devletleri askeri kuvvetleri tarafından resmen ve zorla işgal edilmiş ve milli emeller dairesinde hareket eden birçok vatanperver şahısların tutuklanmasına da teşebbüs olunmuştur. Osmanlı milletinin siyasi hâkimiyet ve hürriyetine havale edilen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini ne pahasına olursa olsun müdafaa etmeye azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade, yirminci asır medeniyet ve insanlığının mukaddes saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan hissiyatı gibi bugünün insan topluluklarına esas olan bütün umdelere ve bu umdeleri vücuda getiren insanlığın genel vicdanına indirilmiştir.

Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı müdafaa için giriştiğimiz mücahedenin kutsiyetine ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemeyeceğine inanıyoruz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast[2] teşkil eden ve *Wilson prensiplerine* dayalı bir mütarekenin, milleti müdafaa vasıtalarından tecrit etmiş olmasından doğan bir hileye de dayanması hasebiyle, ait oldukları milletlerin şeref ve haysiyetiyle dahi bağdaşmayan bu hareketin mahiyetinin takdirini resmi Avrupa ve Amerika'nın değil, ilim ve irfan ve medeniyet Avrupa ve Amerikası'nın[3] vicdanına bırakmakla yetinir ve bu hadiseden doğacak büyük tarihi mesuliyete son defa bir daha herkesin nazarı dikkatini çekeriz. Davamızın meşruiyet ve kutsiyeti, bu müşkül zamanlarda, Cenabı Hak'tan sonra en büyük yardımcımızdır.

(Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Heyeti Temsiliyesi)
Mustafa Kemal

Aynı günün gecesi bu talimatı tamimen tebliğ ettim:

Şifre — 16/17 Mart 1920

Bütün Vali ve Kumandanlara

İstanbul'un ve resmi makamların, bilhassa Meclisi Mebusan'ın İtilaf devletleri tarafından resmen ve zorla işgal edilmiş olmasından ve bu hareketin, Mütareke ile milleti silahından tecrit ettikten sonra vukua getirilmesinden bahisle, İtilaf devletleri temsilcilerine ve bütün tarafsız devletler hariciye nezaretleriyle İtilaf devletlerinin millet meclisi riyasetlerine protesto telgrafları çekilmek üzere mitingler yapılması gerekli

1 *Nutuk*'un 1934 basımındaki "verilmek" sözcüğü, 1927 basımlarında "verdirilmek". (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "suikast" sözcüğü, 1927 lüks basımında "kast" şeklinde. (Y.N.)
3 Amerika'ya, altı çizilen kısım yazılmamıştır. Yalnız "Amerika'nın" yazılmıştır. [*Nutuk*'un notu.]

görülmektedir. Protesto telgraflarında bilhassa vaki tecavüzün, Osmanlı hâkimiyetinden ziyade, yirmi asırlık bir medeniyet ve insanlığın eseri olan hürriyet, milliyet ve vatanperverlik esaslarına bir darbe teşkil edeceği ve Osmanlı milletinin hayat ve bağımsızlığını müdafaa hususundaki azim ve imanına bu hadisenin hiçbir tesir vücuda getiremeyeceği, yalnız medeni milletlerin bu tecavüzü kabul etmekle büyük bir tarihi mesuliyet altına girmiş olacakları belirtilmelidir. Tarafsız devletler hariciye nezaretleriyle millet meclisi riyasetlerine çekilecek telgraflar, İstanbul'da ait oldukları makamlara verilmekle beraber, Antalya'da İtalyan Temsilcisi'nin aracılığıyla da verilmelidir. Protesto telgraflarının birer suretinin de buraya gönderilmesini rica ederiz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Şifre 16.3.1920

Miralay Refet Bey'e

Son hadise münasebetiyle her tarafta yapılan mitingler neticesinde çekilecek protesto telgraflarının birer suretlerinin de İtilaf devletlerinin toplantı halinde bulunan millet meclisleri riyasetine ve tarafsız devletlerin de hariciye nezaretlerine tebliğ edilmesini faydalı sayıyoruz. Antalya'daki İtalyan Temsilcisi'nin bu husustaki yardımını temin etmenizi rica ederiz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Millete yayımladığım beyanname

Efendiler, aynı günde millete şu beyannameyi yayımladım:

Beyanname

Bütün Kumandanlara, Vali ve Mutasarrıflara ve
Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Riyasetlerine
Matbuat Cemiyeti'ne

İtilaf devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için başvurdukları muhtelif tedbirler malumdur. Evvela, Ferit Paşa ile anlaşarak milleti müdafaasız bir halde yabancı idaresine esir etmek ve memleketin muhtelif mühim kısımlarını galip devletlerin sömürgelerine ilave eylemek düşünülmüştü. Kuvayi Milliye'nin milletin genel desteği ile bağımsızlığın müdafaası hususunda gösterdiği azim ve metanet, bu tasavvuru altüst etti. İkinci olarak, Kuvayi Milliye'yi aldatmak ve onun müsaadesiyle doğuda bir üstünlük kurma siyaseti takip etmek için Heyeti Temsiliye'ye müracaat edildi. Heyet, milletin bağımsızlığını ve memleketin bütünlüğünü temin etmedikçe ve bilhassa işgal sahalarının tahliyesine teşebbüs olunmadıkça, hiçbir türlü müzakereye yanaşmadı. Üçüncü olarak, Kuvayi Milliye ile bir-

likte hareket eden hükümetlerin icraatına müdahale etmek suretiyle milli birliği sarsmak ve hainane muhalefetleri teşvik ve cüretlerini artırmaya sevk eylemek yolu takip olundu. Milli birliğin teşkil ettiği metanet ve dayanışma karşısında bu saldırılar da eridi. Dördüncü olarak, memleketin mukadderatı hakkında endişe verici kararlar verildiğinden bahsolunmak suretiyle kamuoyuna baskı yapılmaya başlandı. Namusu ve memleketi müdafaa uğrunda her fedakârlığı göze almış olan Osmanlı milletinin azim ve iradesi önünde, bu tehditler dahi fayda vermedi. Nihayet bugün İstanbul'u zorla işgal etmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin yedi yüz senelik hayat ve hâkimiyetine son verildi.[1] Yani, bugün Türk milleti,[2] medeni kabiliyetinin, hayat ve bağımsızlık hakkının ve bütün geleceğinin müdafaasına davet edildi. İnsanlık cihanının takdirkâr bakışları ve İslam âleminin kurtuluş emelleri, hilafet makamının[3] yabancı tesirlerinden kurtarılmasına ve milli bağımsızlığın büyük mazimize layık bir iman ile müdafaa ve teminine bağlıdır. Giriştiğimiz bağımsızlık ve vatan mücahedesinde Cenabı Hakk'ın yardımı ve inayeti bizimledir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Efendiler, aynı zamanda bütün İslam âlemine de hitap edilerek vaki tecavüz bir beyannamede tafsilatlı olarak ifade ve muhtelif vasıtalarla ilan edildi.

Efendiler, hadise hakkında fazla malumat beklemeksizin, telgrafçı Manastırlı Hamdi Efendi'nin verdiği malumattan ve bu malumatı teyit eden, işgal kuvvetleri namına olan tebliğ muhteviyatından vaziyetin mahiyetini anlayarak lüzumlu ve acil gördüğüm tedbirleri, izah olunduğu üzere hemen işgal günü aldım ve tatbik ettim. İstanbul'un işgal şekli ve tutuklamalar icrası hakkında muhtelif kaynaklardan birbirini tutmaz ve mübalağalı surette malumat gelmeye başladı. Biz de, muhtelif vasıtalarla tahkikat icrasına devam ettik. Kanun yapma vazifesinin yapılmasına imkân göremeyerek dağılan mebusların ve bazı zevatın İstanbul'dan firar ederek Ankara'ya yöneldikleri anlaşıldı. Seyahatlerini kolaylaştırmak için güzergâhlarında icap edenlere gereken emirleri verdim.

Fevkalade salahiyete sahip bir Meclis'in Ankara'da toplanması kararı

Efendiler, 16 Mart'ta İstanbul'un işgali tahakkuk eder etmez, aldığım tedbirler arasında daha birtakım tedbirler vardır ki, onları Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılışında beyan etmiş olduğum için, burada tekrar tafsilatlandırmadım. Mesela, Eskişehir ve Afyon Karahisarı'ndaki yabancı kıtalarının silahtan tecridi veya oradan

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "ve hâkimiyetine son verildi" sözcüklerinin altı çizilidir. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "Türk milleti" sözcüklerinin altı çizilidir. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "makamının" sözcüğünün altı çizilidir. (Y.N.)

uzaklaştırılmaları ve Geyve, Ulukışla civarlarında şimendifer hatlarının tahribi ve Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması vesaire gibi tedbirlere ait tafsilatı, Büyük Millet Meclisi'nin ilk zabıtnamesinde okumuşsunuzdur. Bu tedbirler arasında en mühimmini, fevkalade salahiyete sahip bir meclisin Ankara'da toplanmasını temin hususundaki milli ve vatani vazifemize ait karar ve bu kararın tatbiki teşkil eder.

Efendiler, bu husustaki kararımızı ve bu kararın tatbik şeklini gösteren bir tebliği 19 Mart 1920'de, yani İstanbul işgalinden üç gün sonra tamim ettim.

Efendiler, bu mesele hakkında iki gün kadar kumandanlarla makine başında fikir alışverişinde bulunarak görüşlerini aldım. Ben, ilk yazdığım müsveddede "kurucu meclis" tabirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin "rejim"i değiştirmek salahiyetiyle ilk anda donanmış bulunmasını temin etmek idi. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için veyahut izah etmek istemediğim için, halkın alışmadığı bir tabirdir diye, Erzurum ve Sıvas'tan ikaz edildim. Bunun üzerine "fevkalade salahiyete sahip bir meclis" tabirini kullanmakla yetindim.

Vilayetlere ve Bağımsız Livalara ve Kolordu Kumandanlarına

Devlet merkezinin dahi İtilaf devletleri tarafından resmen işgali, kanun yapma ve adliye ve icra kuvvetinden ibaret olan devletin milli kuvvetlerini sarsmış ve bu vaziyet karşısında vazife yapmaya imkân göremediğini hükümete resmen tebliğ ederek, Meclisi Mebusan dağılmıştır. Şu halde, devlet merkezinin dokunulmazlığını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını temin edecek tedbirleri düşünmek ve tatbik etmek üzere, millet tarafından fevkalade salahiyete sahip bir meclisin Ankara'da toplantıya daveti ve dağılmış olan mebuslardan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zaruri görülmüştür. Dolayısıyla, aşağıda verilen talimat icabınca seçimlerin icrası, vatanperverane hamiyet ve anlayışınızdan beklenir:

1. Ankara'da, fevkalade salahiyete sahip bir meclis, millet işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.

2. Bu meclise üye olarak seçilecek zevat, mebuslar hakkındaki kanuni şartlara tabidir.

3. Seçimlerde livalar esas alınacaktır.

4. Her livadan[1] beş üye seçilecektir.

5. Her liva, kazalarından çağıracağı ikinci seçmenlerinden ve merkezi liva ikinci seçmenlerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva Müdafaai Hukuk heyeti idarelerinden[2] ve vilayetlerde vilayet merkezi heyeti merkeziyelerinden ve vilayet idare meclisiyle vilayet merkezi belediye meclisinden ve vilayet merkezi ile merkez kazası ve merkeze bağlı kaza ikinci seçmenlerinden meydana gelen bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "livadan" sözcüğü, 1934 basımında "livada" şeklinde. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "heyeti idarelerinden" sözcükleri, 1934 basımında "heyeti idarelerinin" şeklinde. (Y.N.)

İlk günlerinde Büyük Millet Meclisi ve civarı.

6. Bu meclis üyeliğine, her fırka, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesi caiz olduğu gibi, her ferdin de bu mukaddes mücahedeye fiilen iştiraki için bağımsız olarak adaylığını istediği mahalde ilana hakkı vardır.

7. Seçimlere her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve seçimin selametinden mesul olacaktır.

8. Seçim, gizli oy ve mutlak çoğunluk ile icra edilecek ve oyların tasnifi, meclisin içlerinden seçeceği iki zat tarafından, fakat meclis huzurunda yapılacaktır.

9. Seçim neticesinde, bütün üyelerin imza veya zat mühürlerini ihtiva eden üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri seçilen zata verilecek ve diğeri meclise gönderilecektir.

10. Üyelerin alacakları tahsisat, daha sonra meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak geliş harcırahları seçim meclislerinin zaruri masraflar hesabıyla takdir edeceği miktar üzerinden, mahalleri hükümetlerince temin olunacaktır.

11. Seçimler, nihayet on beş gün zarfında çoğunlukla Ankara'da toplanmayı temin edebilmek üzere tamamlanarak, üyeler hareket ettirilecek ve netice, üyelerin isimleriyle birlikte derhal bildirilecektir.

12. Telgrafın varış saati bildirilecektir.

Not: Kolordu kumandanlarına, vilayetlere, bağımsız livalara tebliğ olunmuştur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, bir hafta zarfında, muhtelif istikametlerde Ankara'ya gelmekte olan mebuslarla, telgraf haberleşmeleriyle bizzat temasa gelindi. Kendilerine, elemlerinin giderilmesine, manevi kuvvetlerinin yükseltilmesine yarayacak malumat verildi. İstanbul'da görüşümüzü takip edecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve muhtelif tarz ve suretlerle vuku bulan ikazlarımıza rağmen bizim dediğimiz tarzda teşkilat yapmayıp, Karakol Cemiyeti'nin vücut bulmasına çalışanların başları Malta'ya gitmiş ve İstanbul'da efradının hayat ve faaliyetlerinden eser kalmamıştı. Orada yeniden teşkilat yapmak için çok zahmetli mesai ve o zamanki halimize göre haddimizden fazla para sarf etmeye mecbur oldum.

Muhterem efendiler, genel beyanatım arasında bir iki noktada, benim İstanbul'daki Meclisi Mebusan'a reis seçilmem hususuna ait meseleden ve bundaki maksattan bahsetmiştim. Bunun temin edilmemiş olmasından, küçük bir müşkül ile karşılaştığımı da arz etmiştim. Hakikaten, İstanbul'da Meclis tecavüze uğrayıp dağılınca mebusları toplamaya ve bilhassa izah ettiğim gibi bir meclis tesisine girişebilmek için bir an tereddüt ettim. Meclisi Mebusan Reisi bulunan Celâlettin Arif Bey'in Ankara'ya gelip gelmeyeceğini bittabi bilemiyordum. Gelmesi halinde, onun gelişini beklemeyi ve daveti onun vasıtasıyla yaptırmayı düşündüm. Fakat vaziyet pek çok sürat ve acele ile hareket etmeyi emrediyordu. Meçhul bir ihtimali bekleyerek vakit kaybetmeyi ihtiyata uygun bulmadım. Fakat vereceğim kararın tatbikinin temini için de, bir iki gün

telgraf başında bütün kumandanların fikirlerini dinlemek ile vakit geçirmeye mecburiyet hissettim. Celâlettin Arif Bey'le Mart'ın 27/28. gecesi Düzce'ye ulaştığında irtibat hasıl olmuştu. Kendisine şu telgrafı yazdım:

Numara: 34 Ankara, 27/28.3.1920

Düzce'de Meclisi Mebusan Muhterem Reisi Celâlettin Arif Beyefendi'ye

İstanbul'un resmen ve fiilen İngilizler tarafından işgaliyle devlet kuvvetlerinin baskı ve esaret altına alınması ve Meclisi Mebusan'a taarruz olunarak milletin bağımsızlığına ve milli namusa tecavüz edilmiş olması ve bu yüzden milletvekillerinin memleketin mukadderatı hakkındaki vazifelerini yapmaya muvaffak olamayacaklarına kanaatle milletin sinesine sığınmaya mecbur olmaları, devlet ve milletin bütün kuvvetlerini hüküm ve denetimi altında bulunduracak fevkalade bir meclise şiddetle ihtiyaç doğurmuş olduğundan, fevkalade salahiyetle Ankara'da bir meclis toplanmasına Heyeti Temsiliye'nin karar verdiği ve icabının icrasının tamimen tebliğ edildiği yüksek malumlarıdır. Bu konudaki 19.3.1920 tarihli tebliğnameyi okuduktan sonra, içindeki hükümleri teyit ve seçimlerin hızlandırılmasıyla toplantının bir an evvel temini için bu görüşümüzün tarafı âlilerinden dahi kısa bir beyanname şeklinde kamuoyuna şimdiden tebliğ ve ilanını faydalı sayıyoruz. Yüksek cevaplarını bekliyorum, Efendim.

Mustafa Kemal

Celâlettin Arif Bey ile görüş ayrılığı

Celâlettin Arif Bey'in verdiği cevap şudur:

Düzce, 27.3.1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Bildirilen 19.3.1920 tarihli beyannameyi görmedim. Fevkalade bir meclisin toplanması ne kadar isabetli ise de, böyle bir meclisin elden geldiği kadar kanuna temas eylemesi lazımdır. Gerçi, bizim Kanunu Esasi'mizde böyle fevkalade bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret mevcut değilse de, diğer anayasalarda mevcut düsturlardan istifade olunabilir. Mesela, Fransız Anayasası'na göre, meclis, gayri kanuni bir surette fesholunur veya bir taarruza uğrarsa, taarruza uğrayan meclis üyelerinden kurtulabilenler, vilayet ve livalar idare meclislerinden[1] seçilen ikişer üye ile birlikte münasip bir mahalde toplanırlar ve meclisin yeniden açılması veya taarruzun boşa çıkarılması için kararlar alırlar. Bu meclisin kararlarına itaat olunur ve bu meclisin kararlarını dinlemeyenler vatana hıyanet ile itham olunurlar. Bendeniz de bu esası düşünmekte idim.

19.3.1920 tarihli beyannamenin ne gibi esaslar üzerine dayandığı anlaşıldıktan sonra, Ankara'ya vardığımda istişareden sonra bir beyanname yazmak fikrindeyim.

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan ve "idare meclislerinden" sözcüklerinin aslı olan "mecalisi idaresinden" sözcükleri yerine, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımı ve 1934 basımında "mecalisi idaresinde". (Y.N.)

Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün yapılan merasim.

Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantılarından biri.

Yine görüşürüz. Makine başında birlikte bulunan İsmail Fazıl Paşa ile Saruhan Mebusu Reşit Bey hürmetler arz ederek veda eyleriz. Arkadaşlarımdan Kırşehir Mebusu Rıza Bey de hürmetler arz eyliyor ve kendisinin de Bolu'da bulunduğunun Keskin'deki pederine haber verilmesini istirham ediyor, Efendim.

Celâlettin Arif

Bu cevabi telgrafname muhteviyatına dikkatle bakılırsa, Celâlettin Arif Bey'le görüşlerimiz arasında büyük ayrılık olduğu kolaylıkla fark olunur. Ben, fevkalade salahiyete sahip bir meclisin Ankara'da toplanmasına karar verirken, bizim Kanunu Esasi'mizde böyle bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret olmadığını elbette bilirdim. Fakat kararımı verebilmek için böyle bir işaretin mevcut olup olmadığını düşünmek, asla hatırıma gelmedi. Bundan başka, taarruza uğrayan meclis üyelerinden kurtulabilenler ile vilayet ve livalar idare meclislerinden seçilecek ikişer üye ile birlikte Meclisi Mebusan'ın yeniden eski şekil ve mahiyetinde toplanmasını temin için çalışmasını asla hatırıma getirmedim. Bilakis, büsbütün başka mahiyet ve salahiyette, daimi bir meclis teşkil etmeyi ve bu meclisle tasavvur ettiğim inkılap safhalarını beraber geçirmeyi düşündüm. Buna göre, uyuşmaz olduklarına şüphe etmediğim görüşlerimizin, istişareden sonra birleştirilmesine imkân bulunacağına ümidim kalmadı. Bununla beraber, 19 Mart 1920 tarihli beyannamemi telgrafla Celâlettin Arif Bey'e verdirdim. Ertesi gün aldığım cevap şu idi:

Düzce, 28 Mart 1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yüksek Heyeti Temsiliye'nin 19.3.1920 tarihli genel tebligatı okundu. İçindeki maddeler bendenizin düşündüğü[1] esaslara genel olarak uygundur. Dolayısıyla âcizlerinin Ankara'ya varışını müteakip istişare ederek ayrıca bir beyannamenin ilanı tabiidir.[2] Yarın zaruri olarak Bolu'da kalınarak 29 Mart 1920'de Ankara'ya doğru hareket olunacağı hürmetle arz olunur.

Meclisi Mebusan Reisi
Celâlettin Arif

Celalettin Arif Bey Meclisi Mebusan Reisliğini bırakamıyor

Celâlettin Arif Bey, beyannamemizi okuduktan sonra, içeriğinin düşündüğü esaslara genel olarak uygun olduğunu söylemekle beraber, bu içeriği teyiden hemen bir beyanname yazıp ilan etmiyor. Bunu Ankara'ya geldikten ve istişare ettikten sonraya bırakıyor.

1 *Nutuk*'un 1934 basımındaki "düşündüğü" sözcüğü, 1927 basımlarında "düşündüğüm" şeklinde. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "tabiidir" sözcüğünün altı çizilidir. (Y.N.)

Efendiler, Celâlettin Arif Bey, Ankara'ya geldikten sonra kendisiyle ve kanundan anlayan diğer bazı kimseler ile bu meseleye dair oldukça uzun süren müzakere ve münakaşalar cereyan etti. Fakat aldanmıyorsam, Celâlettin Arif Bey, hiçbir vakit benim Büyük Millet Meclisi'nin mahiyet ve salahiyeti hakkındaki görüşüme iştirak etmemiştir. O, daima toplanmış olan heyetin esas vazifesini, İstanbul Meclisi Mebusanı'nın toplanmasını teminden ibaret ve kendisini daima İstanbul Meclisi Mebusanı'nın reisi kabul eylemiştir. Bunu teyit eder ufak bir hatıramı, müsaade ederseniz, arz edeyim:

Ben, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve kendisi ikinci reisi bulunduğu sırada, bir gün Riyaset Divanı toplantısında, Celâlettin Arif Bey'in tahsisat meselesinden bahsettiğini ve kendisinin Meclisi Mebusan Reisi olması dolayısıyla o makama ait tahsisat talebinde bulunduğunu o tarihte Meclis Başkâtibi bulunan Recep Bey beyan etti. Malumu âlinizdir ki, o devirde Meclis reisi ve ikinci reisi ve diğer reisler ile Meclis üyelerinin tahsisatları arasında fark yoktu. Celâlettin Arif Bey, yalnız kendisini Meclisi Mebusan Reisi sıfatıyla istisna ederek fazla tahsisat almak kanuni hakkından bahsediyordu. Ben, bu meselenin halline Riyaset Divanı'nın salahiyettar olmadığını ve talep ve iddiasında ısrar ederse, meseleyi Meclis genel kuruluna arz ederek elde olunacak karara göre hareket olunabileceğini ifade ettim. Celâlettin Arif Bey, Meclis huzuruna çıkmayı uygun görmeyerek talebinden vazgeçti.

Seçimler esnasında bazı yerlerdeki büyük hükümet memurlarının çıkardıkları müşkülat

Muhterem efendiler, 19 Mart 1920 tarihli talimat icabınca memleketin her tarafında seçimler sürat ve ciddiyetle yapılmaya başlandı. Yalnız, bazı yerlerde tereddüt gösterdiler ve engeller çıkardılar ve bunlardan bazıları az, bazıları uzunca müddet tereddüt ve mukavemetlerinde ısrar gösterdiler. Nihayet, istisnasız bütün seçim dairelerinin mebusları, Büyük Millet Meclisi'nde bütün milletin, memleketin temsilcisi olarak hazır bulundular. Bu müstesna yerler şunlardı: Dersim, Malatya, Elâziz, Konya, Diyarbekir, Trabzon...

Efendiler, hakiki hali ifade etmiş olmak için şunu da açıkça belirtmeliyim ki, tereddüt ve mukavemet gösteren, bu dairelerin halkı değildir; belki o tarihte o dairelerde bulunan üst seviyedeki mülki memurlardır. Halk, hakikati anlar anlamaz, derhal müşterek milli arzuya iltihakta asla tereddüt göstermemişlerdir.

Şimdi efendiler, tekrar inkılabın tabii gereklerinden olan vakalardan bazılarına temas edelim:

Samsun'daki subaylar arasında güya padişahperestlik hissiyatı varmış

29 Mart 1920 tarihli olup 3. Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey'den aldığım bir şifrede, "Samsun'da bulunan 15. Fır-

ka'nın ruhiyatının bozuk olduğundan ve güya, subaylar arasında padişahperestlik hissiyatı bulunduğundan" bahsolunuyordu. "Subaylar, Padişah aleyhinde verilecek emirleri icra etmeyeceklerine dair amirlerine müracaat etmişler. Kendilerine baskı yapılırsa vazifelerini terk edecekleri hissedilmekte imiş. İstanbul'dan gelen yolculardan ve gazetelerden, işgalin ikinci günü işgal edilen binaların tamamen tahliye edildiği ve Salih Paşa kabinesinin yerinde olduğu, Meclisi Âyan'ın vazife yaptığı, son cuma selamlığında Harbiye ve Bahriye Nazırı hazır[1] bulunarak, eskisi gibi, gerekli merasimin yapıldığı anlaşılmış..." "Şu halde Dersaadet'te bir kabine mevcut iken, kabinenin malumatı olmaksızın yapılan işler nedir?" diyorlarmış. Subayların bu fikirlerini ve tavırlarını bildiren 15. Fırka Kumandanı şu yolda fikirler ileri sürüyordu: "Burada bir subayı hapsetmekten bir fevkaladelik tasavvur olunmamaktadır; ancak bundan istifade edilerek Anadolu üzerine yürümek gibi ahval ortaya çıkacaktır. İzmir cephesinde Kuvayi Milliye'nin ne suretle istihdam edildiğini bilemiyorum. Zannedersem bunlar para ile istihdam olunmakta imiş. Bir muharebe çıktığında, bütün ahaliye maaş verilmeyeceği aşikâr bulunduğundan, Kuvayi Milliye namı altında mevcut kuvvetten, harbin ikinci günü meydanda hiçbir kuvvet kalmayacağına eminim. Nizamiye kıtalarına gelince, şimdiden firar vukuatı başlamıştır. Parasızlık böyle devam ettikçe ve Dersaadet'te merkezi hükümet bulundukça subaylardan dahi şüphem vardır." Bundan başka, 3. Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey, vermiş olduğumuz talimat icabınca, Amasya'ya gelen kontrol memuru *Forbes* namında bir yüzbaşıyı tutuklamış. Samsun'a bir İngiliz temsilcisi yüzbaşı gelmiş. Salâhattin Bey'e Yüzbaşı Forbes'in bir dakika geciktirilmeyerek Samsun'a gönderilmesini yazmış ve aksi takdirde Salâhattin Bey'in mesul olacağını ilave etmiş. Bu konudaki izah talebi üzerine Salâhattin Bey'e vereceği cevap hakkında şu tavsiyede bulundum: "Forbes'i tutuklayan ben değilim, payitahtları, mütarekeye, insaniyete aykırı olarak işgal olunan millettir. Dolayısıyla tahliyesini de ancak millet yapabilir." Bununla beraber, bu Forbes memleketten çıkarılmakla yetinilmiş, tutuklanmamıştır.

Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'in 9 Nisan 1920 tarihli kısa bir şifresinden, Adapazarı ile Hendek arasında bulunan Çatalköprü adlı mahaldeki köprülerin ve Mudurnu Suyu köprüsünün Kuvayi Milliye aleyhtarları tarafından tahrip edildiği anlaşıldı.

Bolu ve Havalisi Kumandanı Mahmut Nedim Bey'in Düzce'den yazdığı 9 Nisan 1920 tarihli şifresinden de, 8 Nisan'da Adapazarı'nda Kuvayı Milliye aleyhine tezahürat yapıldığı, Hendek ile Adapazarı arasında telgraf ve telefon hatlarının kesildiği ve Düzce Abazalarından tarafsız kalanların da muhaliflere iltihak etmek üzere hareket ettikleri anlaşıldı. Hendek ile Adapazarı arasında, Mudurnu Suyu üzerindeki büyük köprünün tahribi dolayısıyla

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "hazır" sözcüğü 1934 basımında yoktur. (Y.N.)

ulaşımın kesik olduğu da anlaşılıyordu. Bu malumat üzerine, Geyve'de bulunan 24. Fırka Kumandanı Mahmut Bey'in nazarı dikkati çekildi. Nevşehir'de de, Nevşehir Kaymakamı Nedim Bey'in riyaseti altında Tealii İslam Cemiyeti'nin bir şubesi teşekkül etmiş. Verilen raporda, Cemiyetin en bozguncu üyelerinden sekiz kişinin Niğde'ye getirtildiği bildiriliyordu. Bu Cemiyetin üyeleri, "Padişah'tan gayri hiçbir kuvvet tanımayız. Kuvayi Milliye'yi dağıtmak için malen, bedenen bütün kuvvetlerimizi sarf etmeye yemin ettik" diyorlarmış. Her gece toplanıyorlarmış. İleri gelenleri, Niğde'deki fırka kumandanının gönderdiği bir müfreze ile tutuklanmış.

Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıyor

Efendiler, bu tür vakalara bundan sonra geniş ölçüde tesadüf edeceğiz. Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını ve açılmasını temin için çalıştığımız günlerde bizi en çok meşgul eden, Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu mıntıkasına dahil mevkilerden başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya yaklaşma eğilimini gösteren irtica ve isyan dalgaları olmuştur. Ben, bir taraftan bu dalgaların durdurulmasına çalışırken, bir taraftan da Ankara'da toplanmakta olan ve genel vaziyete henüz layıkıyla vâkıf bulunmayan mebusları dehşete düşürecek manzaralar karşısında bırakmamak ve bu gibi vaziyetlerin ortaya çıkmasıyla Meclis'in toplanmaya muvaffak olamaması gibi uğursuz ihtimallere meydan vermemek çarelerini düşünüyordum. Bunun için, Meclis'in açılmasında pek çok acele ediyordum. Nihayet, gelebilmiş mebuslarla yetinerek, Meclis'in, Nisan'ın 23. Cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerine 21 Nisan 1920 tarihinde tamimen yaptığım tebligat muhteviyatını, o günün hissiyat ve anlayışlarına ne derece uymak mecburiyetinde bulunulduğunu gösterir bir vesika olması itibariyle, aynen bilginize arz etmeyi uygun görüyorum.

Tel: Gayet aceledir — Ankara, 21.4.1920
Ankara'ya acele tezkere

Kolordulara (14. Kolordu Vekâleti'ne)
61. Fırka Kumandanlığı'na, Refet Beyefendi'ye
Bütün Vilayetlere, Bağımsız Livalara, Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerine
Belediye Riyasetlerine

1. Bimennihilkerim[1] Nisan'ın 23. Cuma günü, cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2. Vatanın bağımsızlığı, yüce hilafet ve saltanat makamının kurtarılması gibi en mühim ve hayati vazifeleri yapacak olan bu Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü

1 Allah'ın yardımıyla. (Y.N.)

cumaya tesadüf ettirmekle, anılan günün mübarekliğinden istifade olunacak ve açılıştan önce[1] bütün değerli mebuslarla beraber Hacıbayramı Veli Camii Şerifi'nde cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından da feyz alınacaktır. Namazdan sonra lihyei saadet[2] ve sancakı şerif taşınarak Dairei Mahsusa'ya[3] gidilecektir. Dairei Mahsusa'ya dahil olmazdan evvel bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. İşbu merasimde camii şeriften başlayarak Dairei Mahsusa'ya kadar Kolordu Kumandanlığı'nca askeri kıtalar ile hususi tertibat alınacaktır.

3. Anılan günün kutsiyetinin teyidi için bugünden itibaren vilayet merkezinde Vali Beyefendi Hazretleri'nin tertibiyle hatim ve Buharii Şerif okunmaya başlanacak ve hatmi şerifin son kısımları mübarek sayılarak Cuma günü namazdan sonra Dairei Mahsusa önünde tamamlanacaktır.

4. Mukaddes ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren Buhari ve hatematı şerife okunmasına başlanarak, Cuma günü ezandan evvel minarelerde salavatı şerife okunacak ve hutbe esnasında Hilafetmaabımız Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin namı namii hümayunları[4] zikredilirken, Zatı Şevketsimatı Padişahileri'nin ve memaliki şahaneleriyle[5] bütün tebaai mülûkânelerinin[6] bir an evvel kurtuluş ve saadete nail olmaları duası ilaveten okunacak ve cuma namazının kılınmasından sonra da hatim tamamlanarak yüce hilafet ve saltanat makamının ve vatanın bütün kısımlarının kurtuluşu maksadıyla vuku bulan milli mesainin ehemmiyet ve kutsiyeti ve milletin her ferdinin kendi vekillerinden meydana gelen bu Büyük Millet Meclisi'nin vereceği vatani vazifeleri yapmaya mecburiyeti hakkında vaazlar verilecektir. Ondan sonra Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selameti ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu dini ve vatani merasimin yapılmasından ve camilerden çıktıktan sonra Osmanlı beldelerinin her tarafında, hükümet makamına gelinerek Meclis'in açılmasından dolayı resmen tebrikler icra edilecektir. Her tarafta cuma namazından evvel münasip surette mevlidi şerif okunacaktır.

5. İşbu tebliğin hemen yayımlanması ve tamimi için her vasıtaya müracaat olunacak ve süratle en ücra köylere, en küçük askeri kıtalara, memleketin bütün teşkilat ve müesseselerine[7] ulaştırılması temin edilecektir. Ayrıca, büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan mahallerde basılacak ve çoğaltılacak ve parasız dağıtılacaktır.

6. Cenabı Hakk'tan tam muvaffakiyet niyaz olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan ve "açılıştan önce" sözcüklerinin aslı olan "kablelküşad" sözcükleri, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)
2 Lihyei saadet: Hz. Muhammed'in sakalı. (Y.N.)
3 İlk Meclis binası. (Y.N.)
4 "Padişahın namlı adları" anlamında. (Y.N.)
5 "Padişahın memleketleri" anlamında. (Y.N.)
6 "Padişahın tebaası" anlamında. (Y.N.)
7 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan ve "müesseselerine" sözcüğünün aslı olan "müessesatına" sözcüğü, 1934 basımında yanlış olarak "müessesatın" şeklinde. (Y.N.)

22 Nisan 1920 tarihinde de şu küçük tebliği tamim ettim:

Telgraf 22.4.1920
Dakika geciktirilmeyecektir

Bütün Vilayetlerle Bağımsız Livalara
Kolordulara, Nazilli'de Miralay Refet Beyefendi'ye
Bursa'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne
Bursa'da 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Beyefendi'ye
Balıkesir'de 61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Beyefendi'ye

Bimennihilkerim Nisan'ın 23. Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak vazife yapmaya başlayacağından, anılan günden itibaren bütün mülki ve askeri makamların ve bütün milletin mercii belirtilen Meclis olacağı tamimen arz olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

NUTUK II
(1920-1927)

Muhterem efendiler;

Şimdiye kadar vuku bulan maruzatım, şahsen ve Heyeti Temsiliye namına temas ettiğim vaka ve hadiselerin izahına yönelik idi. Bundan sonraki beyanatım, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından ve usulünce hükümet teşekkül ettikten bugüne kadar vukua gelmiş olan hadise ve inkılapları kapsayacaktır. Bu beyanatım, esasen herkesçe açıkça malum olan veyahut kolaylıkla malum olması mümkün bulunan vakaların safhalarına aittir. Hakikaten, Meclis'in zabıtnamelerinde, vekâletlerin dosyalarında, matbuat koleksiyonlarında, bu vaka ve hadiselerin vesikaları kayıtlı ve saklı bulunmaktadır. Dolayısıyla ben bütün bu vakaların yalnız genel istikametini işaret ve tespit etmekle yetineceğim. Maksadım, inkılabımızın incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır. Bütün bu vaka ve hadiselerin cereyanında, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Reisi, Başkumandan ve Reisicumhur sıfatlarına sahip bulunmuş olmaktan ziyade, teşkilatımızın umumi reisi sıfatıyla bu vazifeyi yerine getirmeye kendimi mecbur sayarım.

Türk milletinin takip etmesi lazım gelen siyasi prensip: Milli siyaset

Efendiler, Meclis'in açıldığı ilk günlerde, Meclis'e, içinde bulunduğumuz vaziyet ve şartları izah ve takip ve tatbikini uygun gördüğüm görüşlerimi arz ettim. Bu görüşlerin başlıcası, Türkiye'nin, Türk milletinin takip etmesi lazım gelen siyasi prensiple alakalı idi.

Malumdur ki, Osmanlılar devrinde muhtelif siyasi meslekler[1] takip olunmuştu ve olunuyordu. Ben bu siyasi mesleklerin hiçbirinin yeni Türkiye siyasi teşekkülünün mesleği olamayacağına kani olmuştum. Bunu Meclis'e anlatmaya çalıştım. Bu nokta üzerinde daha sonra da çalışmaya devam olunmuştur. Bu hususa dair başından itibaren vuku bulmuş olan beyanatımın esas noktalarını burada hep beraber hatırlamayı faydalı bulurum.

Efendiler, bilirsiniz ki, hayat demek, mücadele, çarpışma demektir. Hayatta muvaffakiyet, mutlaka mücadelede muvaffakiyetle mümkündür. Bu da, manen ve maddeten kuvvete, kudrete dayanır bir keyfiyettir. Bir de, insanların meşgul olduğu bütün meseleler, maruz kaldığı bütün tehlikeler, elde ettiği

1 Meslek: Doktrin, öğreti, yol, sistem. (Y.N.)

muvaffakiyetler, ortaklaşa, genel bir mücadelenin dalgaları içinden doğagelmiştir. Doğu kavimlerinin Batı kavimlerine taarruz ve hücumu, tarihin belli başlı bir safhasıdır. Doğu kavimleri arasında Türk unsurunun başta ve en kuvvetli olduğu malumdur. Hakikaten Türkler, İslamdan önce ve İslamdan sonra Avrupa içerisine girmişler, taarruzlar, istilalar yapmışlardır. Batı'ya taarruz eden ve istilalarını İspanya'da Fransa sınırlarına kadar uzatan Araplar da vardır. Fakat efendiler, her taarruza karşı daima karşı taarruz düşünmek lazımdır. Karşı taarruz ihtimalini düşünmeden ve ona karşı güvenilir tedbir bulmadan hareket edenlerin akıbeti, mağlup olmak ve hezimete uğramaktır, yok olmaktır.

Batı'nın, Araplara karşı taarruzu, Endülüs'te acı ve ibret verici bir tarihi felaket ile başladı. Fakat orada bitmedi. Takip, Afrika kuzeyinde devam etti.

Attilâ'nın, Fransa ve Batı Roma topraklarına kadar genişletilmiş olan imparatorluğunu hatırladıktan sonra, Selçuk Devleti enkazı üzerinde teşekkül eden Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtına sahip olduğu devirlere dönüp bakalım. Osmanlı tacidarları içinde, Almanya'yı, Batı Roma'yı zapt ve istila ederek muazzam bir imparatorluk kurmak teşebbüsünde bulunmuş olan vardı. Yine bu hükümdarlardan biri, bütün İslam âlemini bir noktaya bağlayarak sevk ve idare etmeyi düşündü. Bu emelin sevkiyle Suriye'yi, Mısır'ı zapt etti. Halife unvanını takındı. Diğer bir sultan da, hem Avrupa'yı zapt etmek, hem İslam âlemini hükmü ve idaresi altına almak gayesini takip etti. Batı'nın devamlı karşı taarruzu, İslam âleminin hoşnutsuzluğu ve isyanı ve böyle cihangirane tasavvurlar ve emellerin aynı sınır içine aldığı muhtelif unsurların uyuşmazlıkları, neticede emsali gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin sinesine bıraktı.

Efendiler, harici siyasetin en çok alakadar olduğu ve dayandığı husus, devletin dahili teşkilatıdır. Harici siyasetin dahili teşkilatla uyumlu olması lazımdır. Batı'da ve Doğu'da başka başka tabiatlara ve kültüre ve emele sahip birbirine zıt unsurları toplayan bir devletin dahili teşkilatı elbette asılsız ve çürük olur. O halde harici siyaseti de esaslı ve metin olamaz. Böyle bir devletin dahili teşkilatı bilhassa milli olmaktan uzak olduğu gibi, siyasi mesleği de milli olamaz. Buna nazaran Osmanlı Devleti'nin siyaseti milli değil, fakat şahsi, belirsiz ve istikrarsız idi.

Muhtelif milletleri müşterek ve genel bir unvan altında toplamak ve bu muhtelif unsur kütlelerini aynı hukuk ve şartlar altında bulundurarak kuvvetli bir devlet tesis etmek, parlak ve cazip bir siyasi görüştür; fakat aldatıcıdır. Hatta, hiçbir sınır tanımayarak, dünyada mevcut bütün Türkleri dahi bir devlet halinde birleştirmek, elde edilmesi imkânsız bir hedeftir. Bu, asırların ve asırlarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı hadiseler ile meydana koyduğu bir hakikattir.

Panislamizm, panturanizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı tatbik sahası yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin, bütün insanlığı kapsayan, cihangirane devlet teşkili hırslarının neticeleri de tarihte yazılıdır. İstilacı olmak hevesleri, bahis mevzumuzun haricindedir. İnsanlara her türlü hususi hissiyat ve bağlarını unutturup, onları tam bir kardeşlik ve eşitlik dairesinde birleştirerek, insani bir devlet kurmak teorisi de kendine mahsus şartlara sahiptir.

Bizim kendisinde açıklık ve tatbik kabiliyeti gördüğümüz siyasi meslek, "*milli siyaset*"tir. Dünyanın bugünkü genel şartları ve asırların beyinlerde ve karakterlerde biriktirdiği hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur; ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.

Milletimizin kuvvetli, mesut ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin tamamen milli bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin, dahili teşkilatımıza tamamen uygun ve dayalı olması lazımdır. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim mana ve öz şudur: Milli sınırımız dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanarak mevcudiyetimizi muhafaza ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve bayındırlığına çalışmak... Rastgele sonu gelmez emeller peşinde milleti meşgul etmemek ve zarara uğratmamak... Medeni cihandan, medeni ve insani muamele ve karşılıklı dostluk beklemektir.

Hükümet teşkili

Efendiler, Meclis'e teklif ettiğim mühim bir husus da, hükümet teşkili meselesiydi. Bu meselenin ve buna dair teklifte bulunmanın, o devir için ne kadar nazik olduğunu takdir buyurursunuz.

Hakikat, Osmanlı saltanatının ve hilafetin yıkılmış ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni esaslara dayalı, yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi. Fakat vaziyeti olduğu gibi telaffuz etmek, maksadın büsbütün kaybına sebep olabilirdi. Çünkü genel fikir ve eğilimler, henüz Padişah ve Halife'nin mazur mevkiinde bulunduğu merkezinde idi. Hatta Meclis'te, ilk anda hilafet ve saltanat makamıyla irtibat ve merkezi hükümet ile uzlaşma aramak cereyanı başgöstermişti.

İstanbul şartlarının Halife ve Padişah ile, ne aleni ve ne de hususi ve gizli temasa müsait olmadığını izaha çalıştım. Böyle bir temasla ne anlamak istediğimizi sordum ve "milletin, bağımsızlık ve memleketin bütünlüğünün temini için çalışmakta olduğunu haber vermek için ise, buna hacet yoktur. Çünkü padişah, halife olan zatın da bundan başka bir şey düşünmesine ve arzu etmesine imkân var mıdır? Bunun aksini ağzından işitsem inanmam, mutlaka bunun zorlama ve baskı altında söyletildiğini kabul ederim" dedim. Aleyhimizde çıkarılmış olan fetvanın uydurma ve merkezi hükümetin emir ve tebliğlerinin yorumlanmaya muhtaç olduğunu söyleyerek, bazı zayıf kalpli ve

zayıf muhakemeli insanların sevk etmek istedikleri ihtiyatkârlığa lüzum görmediğimizi izah ettim.

Milli hâkimiyet esasına dayalı halk hükümeti: Cumhuriyet

Arz etmek istiyorum ki, hükümet teşkili hakkında teklifte bulunmadan evvel, hissiyat ve anlayışları göz önünde bulundurmak zarureti vardı. Bu zarurete tabi olmakla beraber, maksadı saklı bulunduran teklifimi bir önerge halinde takdim ettim. Kısa bir münakaşa ile ve bazı itirazlara rağmen kabul olundu.

Bu önergeyi bugün gözden geçirecek olursak, orada esaslı umdelerin tespit ve ifade edilmiş olduğunu görürüz.

Bu umdeleri, müsaade buyurursanız, burada belirterek sayacağım:

1) Hükümet teşkili zaruridir.

2) Geçici kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah vekili ortaya çıkarmak caiz görülemez.

3) Meclis'te yoğunlaşan milli iradeyi, bilfiil vatanın mukadderatına el koymuş tanımak esas umdedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.

4) Türkiye Büyük Millet Meclisi kanun yapma ve icra salahiyetlerini kendinde toplamıştır.

Meclis'ten seçilecek ve vekil kılınacak bir heyet hükümet işlerine bakar. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir.

Not: Padişah ve Halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır.

Efendiler, bu esaslara dayalı olan bir hükümetin mahiyeti kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, **milli hâkimiyet esasına dayalı halk hükümetidir; cumhuriyettir.**

Böyle bir hükümetin teşekkülünde esas, kuvvetler birliği teorisidir. Zaman geçtikçe bu esasların kapsadığı manalar anlaşılmaya başladı. İşte o zaman münakaşalar ve vakalar birbirini takip etti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Reisliğine beni seçti

Muhterem efendiler, açık ve gizli celselerde bir iki gün devam eden izahat ve beyanatımdan ve işaret ettiğim esasları ihtiva eden teklifte bulunduktan sonra, yüce Meclis beni riyasete seçmekle hakkımda genel itimadını gösterdi.

Burada ufak bir noktayı da izah etmeliyim:

Hatırlarsınız ki, hasıl olmaya başlayan milli birliği, milletin galeyan ve uyanışı neticesine atfetmekten ziyade, şahsi teşebbüs semeresi olarak görüyorlardı. Bu doğrultuda benim teşebbüsten alıkonulmamı mühim görüyorlardı...

Beni millete, hükümete ret ve tel'in ettirmekten fayda umuyorlardı. Yapılan propaganda da, "Ben ret ve tel'in olunduğum takdirde, millet ve devlet aleyhinde hiçbir harekette bulunulmayacak... Bütün fenalığın müsebbibi benim şahsımdır. Bir adam için, bir milletin birçok tehlikeyi göze aldırması makul değildir" tarzında idi. Hükümet ve düşmanlar, benim şahsımı, millete karşı bir silah gibi kullanıyordu. Dolayısıyla 24 Nisan 1920 günü gizli bir celsede, Meclis'e bu hususu izah ettim. Riyaset seçiminde, bunun da bir sakınca olarak nazarı dikkate alınmasını ve yalnız millet ve memleketin selameti düşünülerek oy ve kararlarının isabetle verilmesini rica ettim.

İcra Vekilleri Heyeti teşkili Efendiler, Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri'nin seçimine dair 2 Mayıs 1920 tarihli Kanun ile, Erkânıharbiyei Umumiye işleri de dahil olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nde 11 vekilden meydana gelen bir "İcra Vekilleri Heyeti" vücuda geldi.

Görülüyor ki, Meclis'in açılış tarihi olan 23 Nisan'dan beri bir hafta kadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu müddet zarfında, bittabi memleket ve millet işleri ve bilhassa olumsuz cereyan ve faaliyete karşı tedbir almak hususu bir an bile bekleyemezdi ve beklememiştir. Yalnız, İcra Vekilleri seçimine dair olan kanun çıktığı zaman Meclis'çe vekâlete seçilen zevattan bazıları daha evvel fiilen vazifeye başlamışlar ve bana yardım ediyorlardı. Bu arada İsmet Paşa Hazretleri de Erkânıharbiyei Umumiye işlerini üstlenmiş bulunuyordu.

Efendiler, bu münasebetle bir noktayı kaydetmeye lüzum görüyorum: O günlerde, mevcut arkadaşların ne suretle vazifelendirilmelerinin münasip olacağı düşünülürken, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti için İsmet Paşa'yı tercih etmiştim. Ankara'da bulunan Refet Paşa, beni özel olarak görerek izah talebinde bulundu. Anlamak istediği, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nin en büyük askeri makam olup olmadığı noktası idi. Benden, söz konusu makamın en büyük askeri makam olduğu ve ondan daha büyük makamın Millet Meclisi olacağı cevabını alınca, buna itiraz etti. İsmet Paşa'nın, Başkumandanlık demek olan bu vaziyetine razı olamayacağını söyledi. Vazifenin çok mühim ve nazik olduğunu ve benim bütün arkadaşlar hakkındaki vukufuma ve tarafsızlığıma emniyet etmenin uygun olacağını söyledim. Kendisinin böyle bir iddiada bulunmasının münasip olmadığını da ilave ettim.

Efendiler, daha sonra Batı Cephesi Karargâhı'nda görüştüğüm Fuat Paşa da, İsmet Paşa'nın Erkânıharbiyei Umumiye Reisliğine kati surette karşı çıktı. Fuat Paşa'yı da, halin en uygun icabı olan çözüm şeklinin kabulündeki zarurete iknaya çalıştım. Refet ve Fuat Paşaların kendilerine mahsus bazı fikirlerine ilave ettikleri itiraz şu idi: Kendileri daha evvel Anadolu'da benimle işbirliği yapmışlar ve fakat İsmet Paşa daha sonra iltihak etmiş. Halbuki bun-

dan evvelki beyanatımda sıra ve münasebet düştüğü için arz etmiştim ki, İsmet Paşa, benim İstanbul'dan hareketimden evvel benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu'ya gelip beraber çalışmıştı. Fakat, Fevzi Paşa Hazretleri'nin Harbiye Nazırlığına gelmesi üzerine mühim düşüncelerden dolayı özel vazife ile tekrar İstanbul'a gönderilmişti. Dolayısıyla, fikir ve faaliyet birliğinde kıdem söz konusu olamazdı.

Erkânıharbiyei Umumiye vazifesinin ilk defa İsmet Paşa'ya verilmesinde isabetsizlik olsaydı, bu hususta Fevzi Paşa Hazretleri'nin de beni ikaz etmeleri vatani bir vazife hükmünde idi. Halbuki Paşa Hazretleri, bilakis, bu vazifelendirme tarzını pek münasip bulmuş ve kendileri teklif olunan Müdafaai Milliye Vekilliğini pek samimi bir hisle derhal kabul buyurmuştur. İsmet Paşa'nın, gerek Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetinde ve gerek daha sonra bilfiil Cephe Kumandanlığında gösterdiği liyakat ve üstün gayret kendisine vazife vermekteki isabetimi fiilen ispat etmiş bulunduğu için, millete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı tamamen müsterihim.

Hıyaneti Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri teşkili

Efendiler, Meclis, 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu ve müteakip aylarda İstiklal Mehakimi Kanunları'nı[1] da çıkarmakla inkılabın tabii icaplarına başvurmuş oldu.

Efendiler, İstanbul'un işgalini müteakip başlayan birtakım olumsuz cereyanlara, vakalara, isyanlara temas etmiştik. Bunlar, seri bir surette memleketin her tarafında ortaya çıktı ve sürüp gitti.

İstanbul'da Damat Ferit Paşa, derhal yeniden iktidar mevkiine getirildi. Damat Ferit Paşa kabinesi ve İstanbul'da bütün olumsuz ve hain teşekküllerin vücuda getirdiği blok ve bu blokun Anadolu dahilindeki tekmil isyan teşkilatı ve bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, müştereken aleyhimize faaliyete geçtiler. Bu müşterek tecavüz politikasının talimatı da, Padişah ve Halife'nin, düşman tayyareleri de dahil olduğu halde, her türlü vasıtalarla memlekete yağdırdığı "huruç alessultan"[2] fetvası idi.

Bu genel, türlü ve hainane saldırılara karşı, biz de, daha Meclis açılmadan evvel, Afyon Karahisarı'nda, Eskişehir'de ve bütün hat boyunda bulunan yabancı kıtalarını Anadolu'dan çıkarmakla, Geyve, Lefke,[3] Cerablus[4] köprülerini tahrip etmekle ve Meclis toplanır toplanmaz Anadolu'nun değerli ulemasının fetvasını almakla karşı tedbirlere geçtik.

1 İstiklal Mahkemeleri Kanunları. (Y.N.)
2 Padişaha karşı ayaklanma. (Y.N.)
3 Bilecik'e bağlı Osmaneli ilçesinin eski adı. (Y.N.)
4 Urfa'nın Birecik ilçesine bağlı Barak kasabası. (Y.N.)

Dahili isyanlar Efendiler, 1919 senesi içinde milli teşebbüslerimiz aleyhinde başlayan dahili isyanlar, süratle memleketin her tarafına sirayet etti.

Bandırma, Gönen, Susığırlık,[1] Kirmasti,[2] Karacabey, Biga ve havalisinde; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar havalisinde; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum havalisinde; Umraniye,[3] Refahiye, Zara, Hafik havalisinde; Viranşehir havalisinde alevlenen kargaşalık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hıyanet, cehalet, kin ve taassup dumanları, bütün vatan semasını koyu karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşçasına kasıtlar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun, İzmir'den sonra, yeniden mühim mıntıkaları da Yunan ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başlandı.

Dikkate değerdir ki, sekiz ay evvel, millet Heyeti Temsiliye etrafında toplanarak, Damat Ferit hükümetiyle münasebet ve haberleşmelerini kesmiş iken, Ali Galip teşebbüsü gibi münferit vakalardan başka böyle genel ayaklanma olmamış idi. Bu seferki yaygın ve genel ayaklanmalar, sekiz ay zarfında memleket içinde çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit'i takip eden hükümetlerle milli şuurun muhafazasına ve kuvvetlendirilmesine yönelik mücadelelerimizin ne kadar haklı sebeplere dayandığı acı bir surette bir daha anlaşılmış oluyordu. Milli mücadeleye kuvvet vermek için, cephelerle ve ordu ile iştigal etmekte İstanbul'daki hükümetlerin gösterdiği diğer türlü ihmallerin acı neticeleri de ayrıca görülecektir.

Anzavur isyanları, Düzce isyanı Efendiler, evvela dahili isyanlar hakkında açık bir fikir edinmek için müsaade buyurursanız bu isyan hareketlerine yeri gelip temas ettikçe, temas olunan safhaları özetle arz edeyim.

21 Eylül 1919 senesinde Balıkesir'in kuzey mıntıkasında başlayan birinci Anzavur isyanı, 16 Şubat 1920'de yine aynı mıntıkada ikinci defa olarak vuku buldu. Bu iki isyan, askeri kıtalarımız ve milli müfrezelerimizle bastırıldı. 13 Nisan 1920 tarihlerinde Bolu, Düzce havalisi de isyan etti. Bu isyan, 19 Nisan 1920 tarihinde Beypazarı'na kadar sirayet etti. Bu esnada Anzavur, 11 Mayıs 1920 tarihlerinde top ve mitralyözlerle donanmış beş yüz kişilik bir kuvvetle, üçüncü defa olarak Adapazarı ve Geyve havalisinde za-

1 Susurluk. (Y.N.)
2 Mustafakemalpaşa. (Y.N.)
3 İmranlı. (Y.N.)

yıf bir milli müfrezemize taarruz etmek suretiyle meydana çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz milli müfrezelerimize, nizamiye[1] kıtalarımıza devamlı olarak saldırdı. 20 Mayıs 1920 tarihinde Geyve Boğazı civarında mağlup ve firara mecbur edildi.

Düzce havalisindeki isyan hadisesi mühim idi. Abaza ve Çerkezlerden meydana gelen dört bin kişilik bir kalabalık, Düzce'yi basarak hapishaneleri tahliye ettiler ve çarpışma ile oradaki süvari müfrezemizin silahlarını aldılar. Hükümet memurlarıyla subayları hapsettiler.

Her taraftan, asiler üzerine kuvvet sevk ettik. Bu arada, Geyve'de bulunan 24. Fırka da, Kumandanı Kaymakam[2] Mahmut Bey başta olduğu halde Düzce'ye hareket etti. Mahmut Bey, Meclis'in açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920'de Hendek'ten Düzce'ye geçerken, Hendek de isyan etti. Adapazarı da asiler tarafından elde edildi. Mahmut Bey, 25 Nisan 1920'de Hendek-Düzce yolu üzerinde asiler tarafından aldatılarak pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir. Erkânıharbi Sami Bey, yaveri ve daha birkaç subay da aynı zamanda şehit düştüler. Bunun üzerine, 24. Fırka muharebe edemeden tamamen asiler tarafından esir edildi. Bütün tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları yağma edildi. Bu esnada, İstanbul'dan İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim Adapazarı'na geldi. Ahaliye Padişah'ın selamını tebliğ etti ve yüz elli lira maaşla gönüllü kaydına başladı. Toplanan asi kuvvetler, bütün o havaliye hâkim olduktan sonra Geyve Boğazı'ndaki kuvvetlerimize taarruza başladılar.

Bizim, bu isyan sahasına yöneltiğimiz kuvvetler şunlardı:

1. Salihli ve Balıkesir Kuvayi Milliyesi'nden meydana gelen Çerkez Ethem Bey müfrezesi;

2. İki tabur nizamiye, dört dağ topu ve beş makineli tüfek ve üç yüz efe süvarisinden meydana gelen Binbaşı Nazım Bey müfrezesi;

3. İki tabur piyade, sekiz makineli tüfek, iki sahra ve iki dağ topundan meydana gelen Kaymakam Arif Bey müfrezesi;

4. Üç yüz kişilik milli kuvvet ve iki makineli ve iki bomba topundan ibaret Binbaşı İbrahim Bey müfrezesi (Çolak İbrahim Bey).

Kumandan olarak da Ali Fuat Paşa Geyve Boğazı civarından Adapazarı istikametinde ve Refet Paşa da Ankara'dan Beypazarı yoluyla Bolu istikametinde memur edildiler.

Hilafet Ordusu Efendiler, İzmit'te de Süleyman Şefik Paşa kumandasında, Hilafet Ordusu unvanını taşıyan bir hain kuvvet yığınak yapıyordu. Bunun bir kısım kuvveti de, Bolu civarlarında Erkânıharp

1 Nizamiye: Kara ordusu. (Y.N.)
2 Kaymakam: Yarbay. (Y.N.)

Binbaşısı Hayri Bey kumandasında asileri takviye etmişti. Bu kuvvetle beraber İstanbul'dan gönderilmiş birçok subaylar da vardı.

Hilafet Ordusu'nun, Süleyman Şefik Paşa'dan sonra, belli başlı kumandanları, Süvari Mirlivası Suphi Paşa ve Topçu Kaymakamlarından Senai Bey'di. İstanbul'da da özel olarak teşkil edilmiş bir erkânıharbiye heyeti vardı. Bu heyetin belli başlı reisleri de, Erkânıharp Miralayı Refik ve Erkânıharp Kaymakamı Hayrettin Beylerdi.

Suphi Paşa hakkında küçük bir hatıramı nakledeyim: Suphi Paşa'yı Selânik'ten tanırdım. Ben kolağası, o daha o zaman mirliva ve süvari fırkası kumandanı idi. Aradaki rütbe farkına rağmen çok samimi arkadaşlığımız vardı. Meşrutiyet'in ilanında, ilk defa İştip havalisinde "Cumalı" namında bir yerde süvari manevraları yaptırmıştı. Diğer bazı erkânıharpler arasında beni de tatbikat ve manevrada bulunmak üzere davet etmişti. Kendisi Almanya'da tahsil görmüş, çok usta bir binici idi. Fakat askerlik sanatını anlamış bir kumandan değildi. Manevranın bitiminde, ben, salahiyetim ve rütbem müsait olmadığı halde, Paşa'yı bütün subaylar önünde acı bir tarzda eleştirmiştim ve müteakiben "Cumalı Ordugâhı" isminde küçük bir eser de yazmıştım. Suphi Paşa, gerek aleni eleştirilerimden ve gerek yayımlanan bu eserimden pek üzüldü. Kendi itirafı üzere manevi kuvveti kırıldı. Fakat şahsen bana gücenmedi. Arkadaşlığımız devam etti. İşte Hilafet Ordusu'na buldukları kumandan bu Suphi Paşa'dır. Paşa, daha sonra Ankara'ya geldi. Seyahate çıkıyordum. İstasyonda çok kalabalık içinde birbirimize tesadüf ettik. Kendisine ilk sorum şu oldu: "Paşam, niçin Hilafet Ordusu kumandanlığını kabul ettin?" Suphi Paşa bir an tereddüt etmeksizin: "Size mağlup olmak için" cevabını verdi.

Bu cevabıyla anlatmak istiyordu ki, bu vazifeyi bile bile kabul etmişti. Suphi Paşa böyle bir histe bulunabilir. Fakat hakikatte kumandayı üstlendiği zaman kuvvetleri zaten mağlup edilmiş bulunuyordu.

Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit havalisindeki bu isyan, bu defa 4 Haziran 1920 tarihine kadar üç aydan fazla devam etti. Fakat bundan sonra 29 Temmuz'da tekrar bir isyan oldu. Bundan sonra dahi, bu havalide tamamen sakin kalınmış değildir. Bununla beraber, asiler, neticede tamamen hezimete uğratılmış ve reisleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına bırakılmıştır. Hilafet Ordusu'nun, Bolu civarında bulunan kısmı da hezimete uğratıldı. Kumandanı Binbaşı Hayri ve subayları Yüzbaşı Ali, Mülazımıevvel Şerefettin, Mülazımevvel Hayrettin, Makineli Tüfek Subayı Mehmet Hayri, Tabur Kâtibi Hasan Lûtfi, Cerrah İbrahim Ethem Efendiler asilerin diğer reisleri gibi muamele gördüler. Hilafet Ordusu da, İzmit'ten İstanbul'a firara mecbur edildi.

Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan isyanları

Efendiler, memleketin kuzeybatı mıntıkasında asilerle uğraşırken, memleketin ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan havalisinde de isyan başlıyor. Bu isyan hareketleri de zikredilmeye değer.

14 Mayıs 1920 tarihinde Postacı Nâzım ve Çerkez Kara Mustafa namında birtakım adamlar, otuz kırk kişi ile Yenihan'a tabi Kaman köyünde isyan ettiler. Bu hareket, artan bir şiddetle genişledi. Asiler, 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir müfrezemizi basarak esir ettiler. 28 Mayıs 1920'de diğer bir kısım asiler de Tokat civarında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve kısmen esir ettiler. Cüretlerini artıran asiler, 6/7 Haziran 1920 gecesi Zile'yi işgal ettiler. Oralardaki askerlerimiz Zile kalesine çekilerek müdafaa ettiler. Askerin erzak ve cephanesi tükendikten üç gün sonra asilere teslim oldular. Asiler 23/24 Haziran 1920'de de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasya'da bulunan 5. Kafkas Fırkası, başında Cemil Cahit Bey olduğu halde, asiler aleyhine harekete geçirildi. Ayıntap[1] mıntıkasında bulunan Kılıç Ali Bey de, bir milli müfreze ile bu havaliye getirtildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum mili müfrezesi de, o havalide terk olundu. 1920 senesi Temmuz'unun ortalarına kadar, bu asilerin takip ve tepelenmesi ile uğraşıldı. Yenihan isyanı, Orta Anadolu'nun diğer yerlerindeki bozguncuları da harekete geçirdi. Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih, Halit Beyler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi birtakım eşkıyayı başlarına toplayarak 13 Haziran'da Yozgat civarında Köhne[2] nahiye merkezini işgal etmek suretiyle isyan ettiler ve 14 Haziran'da da Yozgat şehrini işgal ederek büyük bir mıntıkaya hâkim oldular. Merkezi Sıvas'ta olan 3. Kolordu kuvvetleri ve o mıntıkada bıraktığımız milli kuvvetler yetersiz geldi. Eskişehir'den Ethem Bey müfrezesi ve Bolu havalisinden İbrahim Bey müfrezesi de Yozgat mıntıkasına sevk olundular.

Yozgat ve havalisinde asiler tepelendikten sonra, oraya gönderilen müfrezelere diğer mıntıkalarda vazife verildi. Fakat bu havalide genel olarak sükûn tesis olunamadı.

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler Zile civarlarında; Kara Nâzım, Çopur Yusuf namında birtakım adamlar da Erbaa taraflarında tekrar faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacıoğulları üç yüz atlı kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu vaziyet üzerine İkinci Kuvvei Seyyare[3] namını alan İbrahim Bey müfrezesi, tekrar bulunduğu Eskişehir mıntıkasından Yozgat'a vararak, mahalli milli müfrezeler ve jandarma kuvvetleriyle birlikte Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü mıntıkalarında, muhtelif gruplar halinde bozgunculuk ve eşkıyalık eden asileri takip etti ve tepeledi. İbrahim Bey, asilerin tepelenmesine ancak üç aydan fazla bir zamanda muvaffak olabildi.

1 Antep. (Y.N.)
2 Bugünkü Sorgun ilçesi. (Y.N.)
3 İkinci Seyyar Kuvvetler. (Y.N.)

Güney sınırlarımızda olan hadiseler

Efendiler, bu tarihlerde güney mıntıkalarımızda da bizi ciddi bir surette meşgul eden mühim isyanlar vukua geldi.

Milli Aşireti reisleri Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdürrahman Beyler, güneyde düşmanlarla gizli temas ve irtibat tesis ettikten sonra Siirt'ten Dersim havalisine kadar, bütün aşiretlerin reisi sıfatını takınarak o havaliye tahakküm ve riyaset iddiasına kalkıştılar.

Fransızlar, 1920 senesi Haziran'ının başında Urfa'yı ikinci defa zapt etmek maksadıyla hareket ettikleri zaman Milli Aşireti de Siverek istikametinde ilerledi. Buna karşı, o havalide bulunan 5. Fırka'mız memur edildi. Bu fırka, o havalideki milli kuvvetlerimizle de takviye olundu. 19 Haziran 1920 tarihinde, kıtalarımızın takibi altında güneydoğu istikametinde düşman mıntıkasına firara mecbur edildi. Bu aşiret bir müddet düşman mıntıkasında hazırlandıktan sonra, 24 Ağustos 1920'de üç bin atlı ve develi ve bin kadar piyadeden ibaret bir kuvvetle tekrar arazimize geçti. Viranşehir civarına geldi. Asiler, aman dilemek maksadıyla geldiklerini söyleyerek mahalli kumandanlarımızı aldattılar ve tedbir almakta ihmale sevk ettiler. Bu sırada, o civarda dağınık bulunan müfrezelerimize hücum ederek, onları mağlup ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i işgal ettiler. Haberleşme ve irtibatımıza mâni olmak üzere de, o mıntıkadaki bütün telgraf hatlarını kestiler.

Ancak, on beş gün sonra, 5. Fırka'nın Siverek, Urfa, Resülayn[1] ve Diyarbekir'de bulunan kıtalarından gönderilen kısımlar ve sadık aşiret kuvvetleri, asileri mağlup edebilmişlerdir. Takip olunan Milli Aşireti tekrar güneye, çöle firar eyledi.

Efendiler, güneyde Milli Aşireti'nin isyanını bastırmaya çalışırken, Afyon Karahisar mıntıkasında Çopur Musa namında bir adam da, başına topladığı kuvvetle askerleri firara teşvik ve millete, askere gitmemeyi telkin ediyor. Çopur Musa 21 Haziran 1920 tarihinde Çivril'i bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında firar ve Yunan ordusuna iltihak etti.

Konya isyanı

Efendiler, Çopur Musa hadisesinden evvel bir fesat hareketi de Konya'da oldu. 5 Mayıs 1920 tarihinde, Konya'da bir fesat cemiyeti keşfolundu. Bu cemiyete mensup olanların ileri gelenleri tutuklanmaya başlandı. Bir gün sonra, tutuklanmakta bulunan bu ileri gelenler, halka da fesat sokarak Konya içinde silahlı bir toplantıya teşebbüs ettiler. Bir kısım ahali de silahlı olarak hariçten gelerek hep beraber isyan ettiler. Konya'da bulunan kumandan, sahip olduğu kuvvetlerle cesurane hareket ederek asileri dağıtmaya ve önayak olanları tutuklamaya ve takibe muvaffak oldu.

***

1 Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinin güneyinde, Suriye sınırları içinde kalan bir yerleşim merkezi. (Y.N.)

Harp cephelerinin vaziyeti

Efendiler, Meclis'in açıldığı ilk günlerde, muhtelif cephelerin ne halde olduklarını da hep beraber bir defa daha hatırlayalım:

1) İzmir Yunan cephesi:

Malumu âlinizdir ki, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman, orada, 17. Kolordu Kumandanı olarak, karargâhıyla bizzat Nadir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak, Kaymakam Hurrem Bey kumandasında 56. Fırka'nın iki alayı vardı. Bu kuvvet, bilhassa Kolordu Kumandanı'nın emriyle, mukavemet ettirilmeksizin, büyük hakaretler altında Yunanlılara teslim edilmiştir. Bu fırkanın bir alayı (172. Alay) Ayvalık'ta bulunuyordu. Kumandanı Kaymakam Ali Bey idi (Afyon Karahisar Mebusu Miralay Ali Bey'dir).

Yunan ordusu işgal dairesini genişletirken, Ayvalık'a da asker çıkardı. Ali Bey, bu Yunan kuvvetine karşı 28 Mayıs 1919'da muharebeye girişti. Bu tarihe kadar, Yunan kıtaları hiçbir tarafta ateşle karşılık görmemişti. Bilakis, bazı şehir ve kasabalar ahalisi yıldırılmış, merkezi hükümetin emirlerine uyarak, üst seviyedeki memurlar başta olmak üzere, Yunan kıtalarını özel heyetlerle karşılamışlardı. Ali Bey'in Ayvalık mıntıkasında muharebe cephesi teşkil etmesi üzerine, yavaş yavaş Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de milli cepheler teşkil olunmaya başlamıştı.

5 Haziran 1919 senesi başından itibaren, Miralay Kâzım Bey (Meclis Reisi Kâzım Paşa Hazretleri), Balıkesir'deki 61. Fırka'nın kumandasını vekâleten üstlenmişti. Sonradan Ayvalık, Soma, Akhisar kısımlarından meydana gelen Kuzey Cephesi Kumandanlığını yapmıştı. Fuat Paşa'nın, Batı Cephesi Kumandanlığına tayinini müteakip Kâzım Bey'e Kuzey Kolordusu Kumandanlığı makam ve salahiyeti verildi. Aydın havalisinde, İzmir'in işgalini müteakip, asker ve ahaliden bazı vatanperverler, Yunanlılara karşı müdafaa ve ahaliyi teşvik ve silahlı milli teşkilat tesis etmek için çalışıyorlardı. Bu arada, İzmir'den isim ve kıyafet değiştirerek o havaliye gitmiş olan Celâl Bey'in (İzmir Mebusu Celâl Bey'dir) gayret ve fedakârlığı zikredilmeye değer. 15/16 Haziran 1919 gecesi, Ali Bey'in Ayvalık'tan gönderdiği kuvvetler, Bergama'daki Yunan işgal kuvvetlerini bir baskınla bertaraf etmişlerdi. Bu baskına, Balıkesir ve Bandırma'dan gönderilen kuvvetler de kısmen iştirak etmişti. Bu vaka üzerine Yunanlılar dağınık ve zayıf müfrezelerini geri çekip toplamak lüzumunu hissettiler. Bu arada Nazilli'yi de tahliye eylediler, Bu sebeple, Aydın'da da hazırlıkta bulunurken, etraftan toplanan ahali kuvvetleri bunları sıkıştırmaya başladı. Yunanlılarla ahali arasında şiddetli bir çarpışma vuku buldu. Neticede, Yunanlılar, Aydın'ı da tahliye edip çekildiler.

Bu suretle, 1919 senesi Haziran ortalarında, Aydın cephesi de teşkil olundu. Bu mıntıkada bulunan 57. Fırka'nın Kumandanı Miralay Mehmet Şefik Bey ve Fırka Topçu Kumandanı Binbaşı Hakkı Bey, alay kumandanlarından

Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve milli kuvvetlerin başında Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe vardı. Neticede, Demirci Mehmet Efe, vaziyete hâkim olarak Aydın Cephesi Kumandanlığını kendi eline aldı. Yeri geldiğinde arz etmiştim ki, daha sonra oraya gönderdiğim Miralay Refet Bey (Refet Paşa) dahi, Demirci Mehmet Efe'nin kumandanlığını kabul eylemiştir.

Efendiler, İzmir'in muhtelif cephelerinde tesis olunan ve yavaş yavaş subaylar ve askeri kıtalar ile takviyeye çalışılan milli cephelerin iaşeleri, esaslı olarak doğrudan doğruya o mıntıkalar ahalisi tarafından temin olunuyordu. Bunun için de, geri mıntıkalarda milli teşkilat yapılmıştı. Bu vazifenin ahaliden hükümete intikali, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin teşkil olunmasından sonra temin olunabilmiştir.

2) Güney Fransız cephesi:

a) Doğrudan doğruya Adana mıntıkasında Fransız kıtalarına karşı, Mersin, Tarsus, Islahiye mıntıkalarında ve Silifke havalisinde milli kuvvetler teşekkül etmiş ve çok cesurane faaliyete geçmişlerdi. Doğu Adana mıntıkasında, Tufan Bey unvanıyla hareket eden Yüzbaşı Osman Bey'in kahramanlıkları kayda değerdir. Milli müfrezeler, Mersin, Tarsus, Adana şehirlerinin girişlerine kadar hâkimiyet tesis ettiler. Pozantı'da Fransızları kuşattılar ve geri çekilmeye mecbur ettiler.

b) Maraş'ta, Ayıntap'ta, Urfa'da ciddi muharebeler ve çarpışmalar oldu. Neticede işgal kuvvetleri buralardan çekilmeye mecbur edildiler. Bu muvaffakiyetlerin kazanılmasında başlıca etken olan Kılıç Ali ve Ali Saip Beylerin isimlerini yâd etmeyi vazife sayarım.

Fransız işgal mıntıkalarında ve cephelerinde milli kuvvetler, her gün daha esaslı bir surette teşkilatlanıyorlardı. Milli kuvvetler, nizamiye kıtalarıyla da takviye olunmaya başlanmıştı. İşgal kuvvetleri, her taraftan sıkı ve şiddetli bir surette zorlanıyordu.

Efendiler, bu vaziyet üzerine Fransızlar, Mayıs 1920 başlarından itibaren bizimle temas ve görüşme aradılar. Evvela, Ankara'ya İstanbul'dan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bu zevat İstanbul'dan evvela Beyrut'a gitmişler. Eski Van Mebusu Haydar Bey bunlara aracılık ediyordu. Bu görüşme ve konuşmalarımızdan esaslı bir netice çıkmadı. Fakat, Mayıs nihayetlerine doğru, Suriye Fevkalade Komiseri namına hareket eden Mösyö *Düke*[1] namında bir zatın riyasetinde bir Fransız heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle yirmi günlük bir ateşkes yaptık. Bu geçici ateşkes ile biz, Adana mıntıkasının tahliyesine bir başlangıç hazırlamayı hedefliyorduk.

Efendiler, bu Fransız heyetiyle yaptığım yirmi günlük ateşkes, Büyük Millet Meclisi'nde bazılarının itirazlarına uğradı. Halbuki, benim bu ateşkesi kabul etmekle temin etmek istediğim noktalar şunlardı:

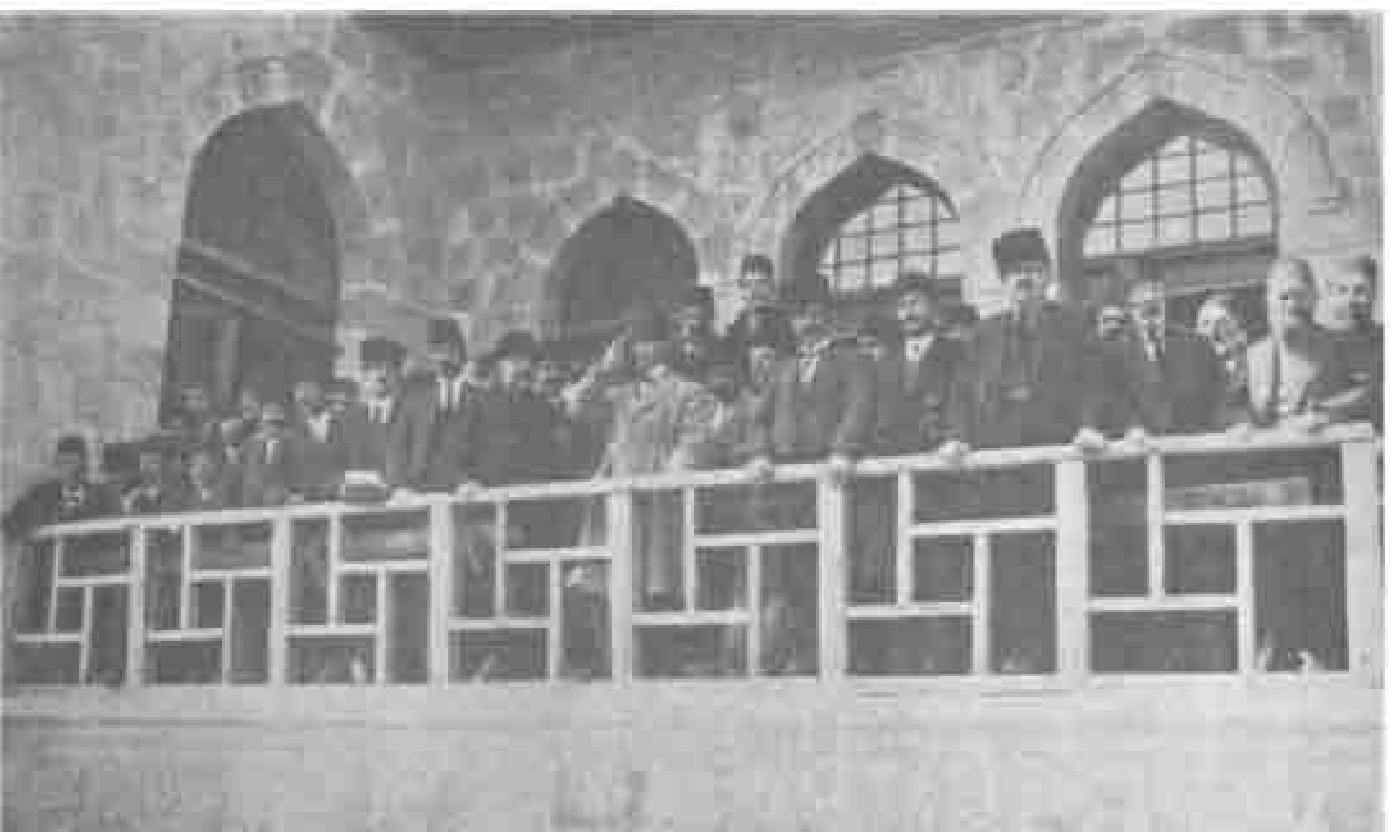
1 General Duquest. (Y.N.)

Evvela, Adana mıntıka ve cephelerinde bulunan ve kısmen askerle de takviye olunan milli kuvvetleri rahatça düzene sokmak istiyordum. Milli kuvvetlerin bu ateşkes esnasında dağılmaları ihtimalini de nazarı dikkate alarak ateşkes tebliğini de bazı tedbirlerle beraber emrettim. Bundan başka efendiler, mühim saydığım siyasi bir faydayı da elde etmek istiyordum. Büyük Millet Meclisi ve hükümeti, henüz İtilaf devletlerince bittabi tasdik edilmemişti. Bilakis, memleket ve milletin mukadderatıyla alakalı meselelerde, İstanbul'da Ferit Paşa hükümetiyle münasebet ve muamelede bulunmakta idiler. Bu itibarla, Fransızların İstanbul hükümetini bir tarafa bırakıp Ankara'da bizimle görüşmeleri ve herhangi bir meselede uzlaşmaları, o gün için temini mühim siyasi bir nokta idi. Bu ateşkes görüşmesinde, milli sınırımız dahilinde olup Fransızlar tarafından işgal altında bulunan mıntıkaların tamamen tahliyesini açık ve kati olarak ortaya koydum. Fransız delegeleri, bu hususta salahiyet almak üzere Paris'e gitmek mecburiyetini ileri sürdüler. Yirmi günlük ateşkes, bir bakıma daha esaslı bir anlaşma yapmak için salahiyet almaya zaman bırakmak gibi kabul edildi. Efendiler, bu görüşme ve konuşmalarımızdan bende hasıl olan intiba, Fransızların Adana ve havalisini tahliye edecekleri merkezinde idi. Bu görüş ve kanaatimi Meclis'e ifade etmiştim. Gerçi Fransızlar, ateşkes müddeti son bulmadan Zonguldak'ı işgal etmek suretiyle anlaşmanın yalnız Adana mıntıkasına ait olduğunu göstermek istemişlerse de, biz, bu hareketi ateşkesin feshine sebep saydık. Fransızlarla anlaşmamız bir müddet gecikti.

İstanbul, Ankara ile temas arıyor ve bu teması Nurettin Paşa temine çalışıyor

Muhterem efendiler, 9 Mayıs 1920 günü Meclis'te gizli celse halinde izahat verirken ve Fransız memurları ve heyetleri tarafından temas ve irtibat arandığını beyan ederken, mebuslardan biri (hatıramda yanılmıyorsam Çorum Mebusu merhum Fuat Bey), "Birkaç günden beri güya İstanbul bizim ile anlaşmak istiyormuş; bu hususta malumat verir misiniz?" diye bir soru yöneltti.

Hakikaten, o tarihten dört beş gün evvel, İstanbul'da *Leon* isminde birisi Çanakkale üzerinden bizi aramıştı. Ankara'yı bulduktan ve bizim burada bulunduğumuzu anladıktan sonra dediler ki, "Söyleyeceğimiz şeyler gayet mühimdir. Onun için haberleşmeyi geceye bırakalım. Ordu merkezleri de aradan çekilsinler." O gece görüşmediler. Fakat, bir iki gece sonra tekrar aradılar. Bu defa karşımıza çıkan muhataptan, eski İzmir Valisi Nurettin Paşa imzasıyla bir telgraf verildi. Bu telgrafname muhteviyatı şöyle idi: "Ben, iki arkadaşımla beraber, İstanbul'un sizinle anlaşmasına aracılık etmeyi vatanın menfaatlarından sayarım. Buradaki hükümet ve İngilizler buna olur verdiler. Sizin de olur cevabınızı bekleriz." Nurettin Paşa, telgrafını Heyeti Temsiliye Riyaseti'ne yöneltiyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin teşkil

Büyük Millet Meclisi'nin ilk yıldönümü günü

olunduğundan ve faaliyet icrasına başladığından ve Büyük Millet Meclisi'nin mevcudiyet ve meşruiyetini teyit eden Hıyaneti Vataniye Kanunu'ndan habersiz görünüyordu. Nurettin Paşa'nın telgrafını, Müdafaai Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa Hazretleri'ne havale ettim. Paşa Hazretleri, Nurettin Paşa'ya cevap verdi. Bu cevabında dedi ki, "Telgrafınızı Heyeti Temsiliye Riyaseti'ne çekmekle henüz hakiki vaziyeti öğrenememiş olduğunuz anlaşılıyor" ve vaziyeti izah ettikten sonra "İstanbul'da hangi makam, Ankara'da hangi makamla görüşmek istiyor" dedi. Bu telgrafa imzasız gelen cevapta "Telgrafnameyi yazan zevat şimdi burada değildir. Bunu bıraktılar, gittiler, yarın saat onda size malumat veririz" deniliyordu. Bundan sonra, Nurettin Paşa, ikinci defa olarak yine müracaat etti. Bu defa, "Telgraf haberleşmeleriyle anlaşmak imkânı olmadığından, tarafınızdan salahiyet sahibi bir heyeti İstanbul'a gönderin, görüşelim ve anlaşalım" diyordu.

Efendiler, biz de cevaben dedik ki "Pek doğrudur, hakikaten telgrafla anlaşmak mümkün değildir, fakat siz Mudanya'ya geliniz ve ne vakit gelebileceğinizi de bildiriniz. Bizim tarafımızdan da orada salahiyet sahibi zevat hazır bulunur. Bursa'ya da icap eden talimat verildi." Ondan sonra, bir daha müracaat vaki olmadı. Hoca Müfit Efendi (Kırşehir), "Acaba hakikaten Nurettin Paşa mı idi" diye sordu. Ben de, "Evet! Hakikaten Nurettin Paşa" cevabını verdim.

Efendiler, Nurettin Paşa vasıtasıyla İstanbul'un vuku bulan bu müracaatının, Anzavur'un Balıkesir mıntıkasında mağlup edildiği ve Bolu'da muvaffakiyet elde edilmeye başlandığı günlere tesadüf ettiğini de kayıt ve işaret etmeliyim.

Nurettin Paşa Ankara'da

Efendiler, Nurettin Paşa'dan bir daha telgraf almadık. Fakat kendisi, Diyarbekirli Kâzım Paşa ile beraber, 1920 senesi Haziran'ı ortalarında Ankara'ya geldi. Bizimle işbirliği yapmadan evvel bazı meseleler hakkında görüşümüzü anlamak istediğini ifade etti. Bu noktalar şunlardı:

Birincisi, hilafet ve saltanat makamına karşı tasavvur ve görüşümüz;

İkincisi, Bolşeviklik hakkındaki görüşümüz;

Üçüncüsü, İtilaf devletlerine karşı, bilhassa İngilizlere karşı dahi muharebeye karar verip vermediğimiz meselesiydi.

Görüşme, Ziraat Mektebi'ndeki karargâhımızın bir odasında gece vaki oldu. Bu görüşmede, Nurettin Paşa ile beraber gelen Kâzım Paşa'dan başka, Fevzi ve İsmet Paşalar da hazır bulunuyorlardı. Nurettin Paşa, birinci, ikinci sorulara aldığı cevapları pek tatminkâr bulmadı. Fakat bilhassa üçüncü sorunun cevabı, uzun ve hararetli münakaşaları doğurdu. Çünkü biz demiştik ki, maksadımız, milli sınırımız dahilinde toprak bütünlüğümüzü ve milletin tam bağımsızlığını temin etmektir. Buna mâni olmak üzere karşımıza çıkacak olan kuvvet, kim ve

ne olursa olsun, mutlaka çarpışırız ve muvaffak oluruz. Bu husustaki karar ve kanaatimiz katidir. İşte Nurettin Paşa, bir türlü buna kani ve razı olamıyordu. Nihayet kendisine dedik ki, "Bu fikir alışverişini kabul etmekle yeni kanaat ve kararlar almak söz konusu değildir. Sen bugüne kadar milletin billurlaşmış, tahakkuk etmiş kanaatlerine tabi olacaksın!" Ondan sonra, kendisine verebileceğimiz münasip bir vazife söz konusu edildi. Kendisinin, Konya valisi mülki vazifesi ve Konya Havalisi Kumandanı unvanıyla Yunan cephesinin güneyindeki mıntıkanın kumandanı olmasını uygun gördük. Asıl Batı Cephesi için, kumandan olarak Ali Fuat Paşa'yı 18 Haziran 1920'de memur eyledik.

Efendiler, o günlerde Yunan cephesinde düşmanın bazı hazırlıkları anlaşıldığından cephede hassasiyet ziyadeleşti. Bu münasebetle, Nurettin Paşa'nın memuriyetini neticelendiremeden ve kendisini memuriyet mahalline gönderemeden acilen Batı Cephesine hareketim icap etti. Nurettin Paşa'nın vazifelendirilmesi muamelesinin tamamlanmasını, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi bulunan İsmet Paşa'ya terk ettim. Hakikaten düşman, bütün cephe üzerinde taarruza geçmişti. Bizim kıtalarımız çekiliyorlardı. Nurettin Paşa, cephedeki gayri müsait vaziyeti anlayınca, İsmet Paşa'ya vazife kabul edebilmek için birtakım şartların hükümetçe karar altına alınması lüzumundan bahsetmiş. O şartlara göre, hükümet memleketin idaresinde ve mühim meselelerde esaslı ve kati karar almadan evvel Nurettin Paşa'nın görüş ve rızasını almaya mecbur olacaktır. Çünkü, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni teşkil edenler, Tevfik Paşa ve emsali gibi olgun yaşta, sınanmış zevat olmayıp, genç birtakım kimseler imiş. İsmet Paşa, garip bulduğu bu zihniyet ve teklifi, hemen şifre ile bana bildirdi. Ben de Nurettin Paşa'nın kendisine vazife teklif ettiğim zaman söylemediği bu fikri, genel vaziyetin buhrana dönüşmesi üzerine ortaya atmasını manidar buldum ve İsmet Paşa'ya verdiğim cevapta kendisine vazife verilmemesini emrettim. Nurettin Paşa'nın, Yunan taarruzu başladıktan iki gün sonra bana gönderdiği bir tezkeresinin muhteviyatını dikkate değer bulmuştum. Arzu buyurursanız, bu tezkereyi aynen yüksek heyetinize okuyayım:

Ankara İstasyonu, 24 Haziran 1920

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Efendim Hazretleri,

Tayin edilmiş olduğum kumandanlıktan ve valilikten azledilme şeklimi ve azil keyfiyetinin tebliğ tarzını hakaret kabul ettim. Bir devlet adamı tarafından ortaya konulan vatani bir fikir ve görüşün münakaşasına değil, hatta dinlenmesine bile rağbet ve tenezzül edilememesini ve alakadar Büyük Millet Meclisi'nin ve Heyeti İcraiye'sinin görüşünün alınmasına[1] kadar bile beklenilmeyerek ve tahammül edilmeyerek

1 "Görüşünün alınmasına" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 ve 1938 basımlarında yer alan "istihsali ârâsına" sözcükleri, 1938 basımında yanlışlıkla "istihsali âsarına" şeklinde. (Y.N.)

veyahut belki buna lüzum görülmeyerek iki veya üç zat gibi az sayıdaki üyenin fikir ve arzularıyla bu yolda muameleler icrasında beis görülmemesini ve dolayısıyla memleketin, eğer yanılmıyorsam, bu zihniyetle sevk ve idaresini, millet ve vatan için tehlike doğuracak ahvalden görmekte bulunduğumun arzına riyasetpenahilerinin müsaadesini rica ederim.

Mevcut şartlar ile vazife kabulünü sakıncasız ve işbirliğini faydalı göremediğim için, memleketim olan Bursa'da ikamet etmek üzere ilk tren ile Ankara'dan dönüleceğini, malumat için ve veda makamında arz eylerim, Efendim Hazretleri.

Nurettin İbrahim

Efendiler, benim bu tezkereye verdiğim cevap da aynen şu idi:

25 Haziran 1920

Mirliva Nurettin Paşa'ya

24 Haziran 1920 yüksek tezkereleri cevabıdır:

Bahis buyurulan kumandanlık ve valilik vazifeleri, henüz Müdafaai Milliye ve Dahiliye Vekâletlerince resmen zatıâlilerine verilmemiş ve tebliğ edilmemişti. Dolayısıyla ne tayininiz ne azliniz vaki değildir. Yalnız, zatıâlinize vazife verilmesi tasavvur edilmiş ve bu hususta görüş ve rızanız sorulmuş idi. Tayin keyfiyeti henüz kararlaştırılmamış olduğu bir sırada, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti aracılığıyla öğrenilen fikir ve kanaatinizdeki[1] tereddütleriniz üzerine, Heyeti Vekile'ce tayininizden vazgeçilmesi kararlaştırıldı. Böyle bir kararı tespit için zan buyurduğunuz gibi Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurul'una keyfiyetin arzı, mevcut ve geçerli kanunların icaplarından değildir. Bursa'ya gidişiniz ve orada ikametiniz meselesine gelince, mensubu bulunduğunuz askerlik mesleği dolayısıyla bu konuda Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesine usulüne göre müracaat buyurmanız lüzumu tebliğ olunur, Efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Nurettin Paşa Bursa'ya değil, fakat Taşköprü'ye gitmiş ve uzun müddet orada kalmıştır. Bundan sonra da kendisine, tekrar birkaç vaziyette temas edeceğiz. O vaziyetleri de sırasında lüzumu derecede izah edeceğim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin harici meseleler hakkında ilk verdiği karar: Moskova'ya bir heyet gönderilmesi

Efendiler, teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, harici meseleler hakkında ilk verdiği karar, Moskova'ya bir heyet gönderilmesi olmuştur. Heyet, Hariciye Vekili Bekir Sami

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "kanaatinizdeki" sözcüğü yerine, 1927 lüks basımında "kanaatlerdeki". (Y.N.)

Bey'in riyasetinde idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket eden heyetin esas vazifesi, Rusya ile irtibat tesis etmekti. Rusya'nın hükümetimizle yapacağı antlaşmanın bazı esasları 24 Ağustos 1920'de parafe (paraphé) edilmiş olmakla beraber, vaziyetin icabı olarak uzlaşma mümkün olamayan bazı noktalardan dolayı gecikmiştir. Moskova Antlaşması namıyla yâd olunan devletlerarası vesikanın imzası, ancak 16 Mart 1921'de mümkün olabilmiştir.

Muhterem efendiler, memleket dahilinde yer yer ortaya çıkan dahili isyanları takip etmekte gecikmeyen ilk genel Yunan taarruzu, gözümüzü tekrar batıya çevirtecektir.

İlk genel Yunan taarruzu

Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de Milen Hattı'ndan[1] genel taarruza geçtiler. Kuvvetleri altı fırkaya ulaşmış bulunuyordu. Üç fırka ile iki koldan Akhisar-Soma istikametinde, iki fırka ile Salihli istikametinde, bir fırka ile de Aydın cephesinden taarruz ettiler. Düşmanın kuzey kolu, 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi ve süvarileri 2 Temmuz 1920'de Kirmasti[2] ve Karacabey'i işgal etti. Bu düşman karşısında bulunan 61 ve 56. Fırkalarımız, Uluabat[3] köprüsünü tahrip ederek Bursa istikametine çekildi. Düşman, takibe devam ederek Bursa'yı da işgal etti ve ileri hatlarını Dimboz-Aksu hattına kadar sürdü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz fazla sarsıldı. Eskişehir'e kadar çekildi. Bu harekât esnasında İngilizler, 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya ve 2 Temmuz 1920'de de Bandırma'ya birer müfreze çıkardılar.

Salihli istikametinde doğuya ilerleyen iki Yunan fırkası da, 24 Haziran'da Alaşehir'e girdi. Ve daha sonra ilerleyerek 29 Ağustos'ta Uşak'ı zapt etti ve Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere bu mıntıkaya kadar ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan 23. Fırka ve milli kuvvetlerimiz çok zayiata ve zaafa uğradı!.. Aydın'dan ilerleyen bir Yunan kolu da Nazilli'ye kadar geldi.

Bu harekât esnasında, fırkalarımızın kadro halinde ve mühimmatsız oldukları ve takviyelerine de henüz imkân olmadığı malumunuzdur.

Efendiler, bizzat Eskişehir'e ve oradan ileri mıntıkalara gittim. Gerek orada ve gerek diğer mıntıkalarda bulunan kuvvetlerimizin düzene sokulmasını emrettim. Yeniden, düşman karşısında, muntazam kumandaya tabi cepheler tesisini temin eyledim.

1 Milne Hattı: Mütareke döneminde İngiliz işgal Komutanı George Milne'nin Yunan işgal kuvvetleriyle Türk birlikleri arasında saptadığı hat. (Y.N.)
2 Mustafakemalpaşa. (Y.N.)
3 Ulubat. (Y.N.)

Yunan taarruzu karşısında milli cephelerin bozulması üzerine Meclis'te şiddetli tariz ve eleştiriler

Efendiler, Yunan taarruzu ve milli cephelerin bozulması, Meclis'te büyük buhrana ve şiddetli tarizlere ve eleştirilere sebep oldu.

Büyük Millet Meclisi'nin, 13 Temmuz 1920 günü, 41. toplantısında, kusurlarından ve idaresizliklerinden dolayı Bursa Kumandanı Bekir Sami ve Valisi Hâcim Muhittin Beylerin ve Alaşehir Kumandanı Âşir Bey'in ne için bir divana verilmediklerinden dolayı Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti ve Dahiliye Vekâleti'ne yönelik gensoru önergeleri okundu.

Bu önerge sahibi, Afyon Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey'di. Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey'in de süratle cezalandırma hususundaki ısrarı "bravo" sesleriyle karşılanıyordu. Önerge sahibi olan Mehmet Şükrü Bey'in "Biz mesul edildiğini görmek istiyoruz" feryadı üzerine gensoru kabul ediliyor. Gensoru günü olarak tespit edilen 14 Ağustos 1920'de Erkânıharbiyei Umumiye Reisi cevap verdi. Fakat bir türlü kanaat ve sükûnet hasıl olmuyordu. Karahisar Mebusu Şükrü Bey "anket"[1] istiyor, diğer bir hatip, bazı subayların ve kumandanların cezalandırılmalarının tabii olduğundan bahsederek birçok misaller sayıyor, diğer bir hatip, asker geri çekilirken bir kumandanın otuz altı deve eşya götürmüş olduğunu söylüyor, başka bir hatip de Yunan ordusunun kısa bir zaman zarfında Akhisar'dan Marmara sahillerine varıncaya kadar, bütün şehirler ve köyleri yıldırım süratiyle istila eylediğinden bahsederek, "Bursa felaketi dolayısıyla uğramış olduğumuz müthiş ziyan, cihan nazarında Anadolu'da müdafaa denilen şeyin bir göz korkuluğu olduğuna genel bir kanaat uyandırmıştır" diyor ve tantanalı hezimetin mesullerinin cezalandırılmasını talep ediyordu.

Efendiler, uzun ve hararetli devam eden münakaşalara benim de karışmam icap etti. Vaki olan acı vaziyette Meclis'in üzüntü ve alakasını takdir ettikten sonra, fikirleri ve hisleri tatmin maksadıyla beyanat ve izahatta bulundum. Benim sözlerime karşı da vuku bulan ufak tefek tarizlere cevap verdikten sonra, genel izahat kâfi görüldü.

Efendiler, tafsilatını zabıt ceridelerinde okuduğunuz bu hararetli müzakereden evvel, 26 Temmuz 1920 günü de gizli bir celsede buna benzer bir müzakere cereyan etmişti. Orada da, uzun izahatta bulunmaya mecbur olmuştum. Çünkü, üzüntü ve elem neticesi olarak yapılmakta olan eleştirilerde ve tekliflerde, bu mağlubiyetin hakiki sebepleri ve etkenleri sanki unutulmuş gibi idi. Bütün felaketin müsebbibi olmak üzere, daha teşekkül edeli ve mesuliyet üstleneli iki ay olmayan Heyeti Vekile'yi mesul etmek hedefleniyordu. Bir seneyi aşkın bir zamandan beri, Yunan ordusunun İzmir mıntıkasında yerleşmiş ve devamlı olarak hazırlanmakta bulunmuş olduğu ve buna karşı-

1 Anket (Fr. enquête): Soruşturma. (Y.N.)

lık İstanbul hükümetlerinin ordumuzu devamlı felce uğratacak sebepler hazırlamakla meşgul olduğu ve milletin kendiliğinden teşkil edebildiği milli kuvvetleri dağıttırmaya ve imha ettirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülmüyordu. Eğer bu bir sene zarfında Yunan kuvvetleri karşısında az çok bir vaziyet vücuda getirilmiş idi ise, bunun da, beş on fedakârın kendiliğinden vuku bulmuş olan azim ve gayretleri mahsulü olduğunu insafla görmek istemiyorlardı. Askeri harekâtı, hakiki vaziyete vâkıf olarak ve askeri icapları nazarı dikkatte tutarak değerlendiren ve inceleyen yoktu. Söylenilen sözler, ya hamiyet[1] hissi galeyanıyla veyahut zayıf kalplilik eseri olarak feryat ve figan halinde ifade ediliyordu. Söz söyleyenler içinde, ender olmakla beraber milli inancı ve vatana bağlılığı şüpheli olanlar dahi vardı.

Bu söz konusu ettiğimiz gizli celsede, uzun beyanatım arasında bilhassa demiştim ki: "Felaket başa gelmeden evvel, onu önleme ve ona karşı müdafaa çareleri düşünülmek lazımdır. Geldikten sonra elemlenmenin faydası yoktur. Yunan taarruzu vaki olmadan evvel, vukuu kuvvetli ihtimal dahilinde idi. Eğer bunu önleyici çare ve tedbirler alınamamış ise, bunun mesuliyeti Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun hükümetine ait olamaz. Büyük Millet Meclisi hükümetinin mesuliyet mevkiine geldiğinden beri almaya başladığı tedbirlerin, bir sene evvelinden beri İstanbul hükümetleri tarafından bütün milletle beraber ve ciddiyetle alınmaya başlanması lazımdı. Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp dahili isyanların bastırılmasına memur edilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki faydadan daha mühim ve zaruri idi ve halen de öyledir. Gerçi Bursa'da terki zaruri olan bir fırka, Adapazarı isyan mıntıkasına sevk olunan iki fırka, Hendek'te dağılan bir fırka, yani dört fırka; Zile, Yenihan mıntıkasında asilerle uğraşan bir fırka ve bütün bu nizamiye kuvvetlerine yardım eden milli müfrezeler cephede bulundurulabilseydiler, ihtimal düşman taarruzu bu derece ilerleyemezdi. Fakat, memleketin sükûneti, milletin kurtuluş emeli noktasında birlik ve dayanışması temin olunmadıkça, harici bir düşmanın istila adımlarını durdurmaya çalışmak ne mümkündür ve ne de bundan esaslı bir fayda ve netice beklenir. Ancak, memleket ve milletçe dediğim vaziyet muhafaza edilirse, düşmanın herhangi bir zamandaki muvaffakiyeti ve bunun neticesi olarak fazla arazi işgali geçici olmak mahiyetinden kurtulamaz. Birlikte ve emelde azim ve ısrar eden millet, mağrur ve mütecaviz her düşmanı, önünde sonunda gurur ve tecavüzünde pişman kılabilir. Onun için, dahili isyanları bastırmak, Yunan taarruzunu durdurmaktan elbette daha mühimdir. Zaten, cepheden dahili isyanlara karşı kuvvet ayrılmamış olsaydı dahi, neticenin başka türlü olabileceğini farz etmek müşküldür. Mesela, düşman, kuzey cephesine üç fırka ile tecavüz etti. Bizim orada, cephe ile orantılı kuvvetimiz yoktu. Filan noktada, filan derede,

1 Hamiyet: Milli onur ve haysiyet. (Y.N.)

filan köydeki kuvvetimiz veya oradaki subay veya kumandanımız, düşmanın geçmesine müsaade etmeseydi, bu felaket başımıza gelmezdi tarzında feryat etmekte mana yoktur. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Bilhassa, söz konusu olan cephe, tahsis olunan kuvvetle tamamen orantılı dar bir cephe olmayıp da böyle yüzlerce kilometre uzunluğunda bulunursa, bu cephenin şurasında ve burasında bulunan zayıf bir kuvvetin sonuna kadar müdafaasını kabul etmek, bütün tasavvurları ve muhakemeleri hataya sevk eder. Cepheler delinebilir, buna karşı tedbir, delinen kısmı derhal kapamaktan ibarettir. Bu ise, cephe üzerindeki kuvvetlerden başka, geride, ihtiyatta, kuvvetli kademeler bulundurmakla mümkündür. Halbuki, Yunan ordusu karşısındaki milli cephemiz bu vaziyet ve bu kuvvette mi idi? Bütün Batı Anadolu vilayetlerimiz, Ankara ve havalisi dahil olduğu halde, daha doğrusu bütün memlekette, kuvvet denilecek bir birlik bırakılmış mı idi?

Ciddi askeri teşkilat yapabilmek için ve bunda muvaffakiyet imkânı temin edebilmek için, zaman şarttır

"Muharebe hatlarına komşu köyler ahalisinin yapabileceği müdafaadan, hayali neticeler beklemek makul olamaz. Memleketin bütün kuvvet kaynaklarından istifade şartlarına ve salahiyetine sahip olduktan sonra dahi, ciddi askeri teşkilat yapabilmek için ve bunda muvaffakiyet imkânı temin edebilmek için, zaman şarttır. Bursa'da Bekir Sami Bey'in emrine verilen kuvvetin esası, İzmir'de tüfek attırılmaksızın Yunanlılara teslim edilen ve Yunan gemileriyle Mudanya'ya çıkarılan iki alay kadrosu değil miydi? Bu kuvvetin maneviyatının değiştirilmesi için İstanbul hükümetleri herhangi bir tedbir almışlar mıydı? İstanbul hükümetleri değil miydi ki, Balıkesir'de, müdafaaya çalışan kuvvetlerimizin Yunan taarruzundan evvel Anzavur'u arkalarına saldırdı. Yine İstanbul hükümeti ve Halife ve Padişah değil miydi ki, Yunan cephesinde kullanılacak nispeten kuvvetli bir fırkayı, 24. Fırka'yı Hendek-Düzce yolunda Hilafet Ordusu ve isyancı gruplar tarafından yoldan çıkararak dağıtmış ve kumandanlarını şehit ettirmişti.

"Memleketin mukadderatı mesuliyetini yeni üstlenmiş olan Heyeti Vekile, bu tarihteki şartlara göre seferberlik yapabilmeyi acaba düşünebilir miydi? Memleketin adeta baştan başa Halife'nin fetvası hükmünü infaza sevk olunduğu ve zorlandığı bir sırada, milleti askere davet etmek caiz ve mümkün görülebilir miydi? Bundan başka, bütün milleti silah altına davet etmeden evvel, silah miktarının ve mevcut silahı faaliyet halinde tutabilmek için cephane ve para miktarlarının, kaynaklarının düşünülmesi zaruri değil miydi? Vaziyeti muhakeme ederken ve tedbir düşünürken, acı olsa da hakikati görmekten bir an uzak durmamak lazımdır. Kendimizi ve birbirimizi aldatmak için lüzum ve mecburiyet yoktur. Biz, vaziyetin ve cephelerin ihtiyaçla-

rından gafil değiliz. Her taraftan, namıma sayısız telgraflar gelmektedir: 'Büyük muntazam kuvvetler sevk ediniz', 'Şu kadar cephane gönderiniz', 'Bunlar gelmezse burada mağlup oluruz' denilmekte ve tehlike ve ateş içinde bulunmaktan kaynaklanan heyecan sevkiyle acı lisanla vaziyet izah edilmektedir. Bizim vazifemiz ve vaziyetimiz, onların üzüntü ve heyecanına iştirak ederek herkesin manevi kuvvetini kırmak değildir, bilakis onlara metanet ve sebat ve ümit verecek tarzda hareket etmektir.

"Bundan sonra, elbette vaziyetler değişecek ve bütün memleket ve millete cidden ümit ve emniyet bahşedecek tedbirler tatbik olunacaktır. Artık buna mâni kalmamıştır. Heyeti İcraiye, bir kısım doğumluları silah altına da alabilecektir."

***

Yeşilordu Muhterem efendiler,

Bazı belirsiz meselelerin kolaylıkla izahına yardımcı olacağını zannettiğim için yüksek heyetinize bir "Yeşilordu"dan bahsedeceğim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin kuruluşundan sonra Ankara'da "Yeşilordu" namı altında bir cemiyet teşekkül etti. Bu cemiyetin ilk kurucuları pek yakın ve malum arkadaşlardı. Teşkil maksadını izah için, dahili isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen nizamiye kuvvetlerinin ve milli müfrezelerin gösterdikleri bazı vaziyet ve manzaraları hatırlamak icap eder. Asilerin, nizamiye efradına Halife'nin fetvasından, Padişah'ın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükümetin gayri meşruluğundan bahsederek onları kolaylıkla aldattıkları mükerreren görüldü. Hakikaten, birçok yerlerde bazı nizamiye efradı, asilerle çarpışmaksızın, bilakis silahlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Milli müfrezelerin inkılap maksadını daha kolaylıkla anladıkları ve asilerin aldatmalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu sebeple Osmanlı ordusunun bakayası denilebilecek olan o tarihlerdeki yorgun ve bezgin ve yeni inkılap mefkûresine göre yetiştirilmemiş kıtalar ile inkılabı başarmak hususundaki müşkülat, hissedilir bir derecede idi. Orduyu yeni zihniyete göre şuurlu bir hale getirmenin, o günlerin şartları içinde pek müşkül olacağı zehabı vardı. Dolayısıyla talep olunan vasıflara sahip, şuurlu kimselerden güzide ve inkılap için güvenilir teşkilat yapmak fikri bazı zevatta hâkim olmaya başladı. Yekdiğerini izleyen ve kanlı ve tehlikeli vaziyetler arz eden dahili ihtilaller karşısında bu arz ettiğim fikir ve eğilim kuvvetlendi. Nihayet bazı zevat böyle bir teşkil vücuda getirmek üzere fiilen teşebbüs aldılar. Ben, bir taraftan ordumuzu canlandırma ve takviye vasıtalarına girişirken, teşekkül etmiş bulunan milli müfrezelerden de, her türlü sakıncalarına rağmen, her yerde ister istemez azami istifadeye çalışmakta idim. Fakat ciddi

disiplin ve kayıtsız şartsız ve tereddütsüz itaat talep eden ciddi askeri vazifelerin, ancak muntazam ordu ile yerine getirilebileceği hakikatini unutmaya elbette mahal yoktu. Milli müfrezelerden istifade, zaman kazanmak maksadına dayalı olabilirdi. Şüphesiz istihdamları zaruri olan milli müfrezelerin güzide ve şuurlu kimselerden meydana getirilebilmesi arzu edilmekteydi.

Yeşilordu teşkilatının ilk müteşebbisleri arasında bulunan yakın arkadaşlar, sırf bana yardım maksadıyla ve beni ayrıca yormamak fikriyle kendileri teşebbüs alarak faaliyette bulunmayı münasip görmüşler, bana yalnız faydalı bir iş yapacaklarını söyleyerek, basit bir tarzda bu teşebbüslerinden bahsetmişlerdi. Ben, cidden çok meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleriyle uzunca bir zaman alakadar olamadım. Yeşilordu teşkilatı, bir bakıma gizli bir teşkilat mahiyetinde kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Kâtibi Umumisi Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki heyeti idaresi, ciddi ve esaslı faaliyet sarf etmişler. Matbu nizamnameleri ve muvazzaf memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşilordu teşkilatıyla iştigal edenler, işin benim malumat ve rızam ve arzum dahilinde olduğunu söylediklerinden, her tarafta benim namıma teşkilatı genişletmeye ve takviyeye çalışanlar çoğalmış. Tatbik edilmekte olan teşkilat, sadece milli müfrezeler vücuda getirmek gibi sınırlı bir sahadan çıkmış, çok genel bir gayeye yönelmiş.

Teşkilatın kurucuları arasına, mebus bulunan Çerkez Reşit Bey ve -Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak- Çerkez Ethem ve biraderi Tevfik Beyler dahil olmuşlar. Bundan başka, Ethem ve Tevfik Bey müfrezelerinin tekmil efradı, Yeşilordu'nun adeta esasını teşkil eylemişler.

Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerinin ilk defa dikkat çekici görülmeye başlanan bazı tavır ve muameleleri

Efendiler, bu girişten sonra, Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerinin, ilk defa dikkat çekici görülmeye başlanan bazı tavır ve muameleleri hakkında yüksek heyetinizi aydınlatmak isterim.

Çerkez Ethem Bey, milli bir müfreze ile evvela Anzavur takibinde ve ondan sonra Düzce isyanında muvaffakiyetli bazı hizmetler yapmış olduğu için Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya çağrıldığı zaman, hemen herkes tarafından iltifat ve takdirler gördü. Kendisini mübalağalı bir tarzda meth ve sitayiş edenler de şüphesiz bulunmuştur. Ethem Bey ve kardeşlerinin daha sonra gösterdikleri vaziyetten, gördükleri takdirkârane muameleden mağrur oldukları ve hatta bazı hayallere kapıldıkları anlaşılıyor. Ethem Bey ve kardeşlerinden Tevfik Bey, Yozgat isyanını bastırmakla Yozgat'ta meşgul olduğu sırada, kendine yakın uzak ne kadar askeri ve milli kumandanlarımız varsa bunların rütbe ve mevkilerine ehemmiyet vermeksizin hepsine birer birer aşağılayıcı ve tecavüzkâr

muamelede bulunmakta hiçbir beis görmemeye başladı. Çoğunluğu Ethem Bey'in şahsını, mahiyet ve kıymetini tanımayan kumandanlar, memleketin ateş içinde bulunduğunu ve Ethem Bey'in mübalağalı bir tarzda işittikleri hizmetini düşünerek, mümkün olduğu kadar kendisiyle fazla çekişmekten kaçınmışlardı. Bundan cüret alan Ethem ve kardeşi Tevfik Beyler, Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve kumandan bulunmadığı ve kendilerinin herkesin üstünde birer kahraman oldukları zannına kapılmışlar ve bu zanlarını açıktan açığa pervasızca herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin icra edilmemesi halinde idam edileceği tehdidini de ilave ediyorlardı. Ethem Bey Ankara ve Ankara'daki hükümet üzerinde dahi nüfuz kurmak tecrübesinde bulunmuştur. Güya Yozgat isyanı, Yozgat'ın tabi bulunduğu Ankara Valisi'nin kötü idaresinden doğmuş; dolayısıyla diğer isyan müsebbipleri hakkında tatbik ettiği cezayı -ki o ceza, asarak idam idi- Ankara Valisi hakkında da bizzat vaka mahallinde tatbik etmeye karar vermişti. Yozgat'a gönderilmesini talep ettiği Ankara Valisi, milli teşebbüslerde fevkalade hizmet ve fedakârlık göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip Bey idi. Yahya Galip Bey'in bilhassa bizce hizmeti takdir olunmuş ve varlığı pek lüzumlu ve faydalı bir zat olduğu malum idi. İşte böyle bir zatı, kendi eline, idam sehpasına vermeye bizi mecbur etmekle en büyük nüfuz ve tesiri kazanabileceğini düşünmüştü. Bittabi Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik. Ethem ve kardeşleri bu mesele üzerinde fazla ısrar gösteremediler. Fakat, Yozgat'ta, bilhassa mebuslara "Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Reisi'ni Meclis önünde asacağım" yollu münasebetsiz sözleri işitilmiştir. Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey de bu münasebetsiz sözleri işitenlerdendir. Biz, bütün malumat ve istihbaratımıza rağmen, bu "kardeşleri" daima istifade edilebilir bir halde bulundurmak yolunu tercih ettik. Bu sebeple kendilerini idare ettik. Yozgat'tan sonra Ankara üzerinden Kütahya havalisine gönderdik. Bu meseleye tekrar dönmek üzere asıl bahis mevzumuz olan Yeşilordu'ya sözü getireceğim.

Arz etmiştim ki, her yerde Yeşilordu teşkilatını benim namıma yapıyorlardı. Şahsen tanıdığım zevattan biri, Erzurumlu Nâzım Nazmi Bey'in memur bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşilordu teşkilatının memnuniyetime sebep olabilecek tarzda genişletilmeye çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberin uyarmasıyla, bu gizli cemiyet hakkında incelemelerde bulundum. Bu cemiyetin, zararlı bir şekil ve mahiyet aldığına kani oldum. Hemen lağvı cihetini düşündüm. Tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim, icabını yaptılar. Fakat, Kâtibi Umumi olan Hakkı Behiç Bey, cemiyetin lağvı hakkındaki teklifimin kabul edilemeyeceğini ve tatbik olunamayacağını söyledi. Ben, lağv ettiririm, dedim. Bunun da imkânsız olduğunu ve çünkü vaziyetin

tahminden daha büyük ve daha kuvvetli olduğunu ve bu cemiyeti tesis edenlerin nihayete kadar maksatlarından ayrılmayacaklarına dair yekdiğerlerine söz vermiş olduklarını, özel bir tavırla ifade etti. Vakalar gösterdi ki, biz bu gizli cemiyetin faaliyetini önlemeye çalıştığımız halde tamamen muvaffak olamadık. Cemiyet reislerinin bir kısmı -ki, Reşit, Ethem, Tevfik biraderler başta bulunuyorlardı- faaliyetlerine ve bu defa bittabi tamamen olumsuz ve aleyhtarane bir tarzda devam eylemişlerdir. Eskişehir'de çıkarttıkları *Yeni Dünya* gazetesi ile de fikir ve maksatlarını saldırgan bir surette yayımlattırıyorlardı.

Celâlettin Arif, Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'a gidişi ve oradan ortaya attıkları meseleler

Muhterem efendiler, takibini düşündüğüm sıraya göre, yüksek heyetinizi biraz Doğu cephemizle meşgul edeceğim. Fakat temas edeceğim vaziyetten önceki bir safha vardır ki, evvela onu izah etmek lazım geliyor.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Reis olan Erzurum Mebusu Celâlettin Arif Bey 15 Ağustos 1920 tarihli bir önergeyle Meclis'ten iki ay müddetle izin aldı. İleri sürdüğü mazeret, zihin yorgunluğu neticesi tutulduğu daimi başağrısı idi. Aynı zamanda çoktan beri görmediği seçim dairesini de teftiş eylemeyi arzu ediyordu.

Celâlettin Arif Bey, Erzurum mebuslarından Hüseyin Avni Bey'in kendisine refakat ettirilmesini özel olarak benden rica etti. Hüseyin Avni Bey'in Meclis'ten izin talep edebilmesi için açık bir mazereti yoktu. Kendisini, ben, özel bir vazifeyle gönderecektim. Bu hususu, 18 Ağustos 1920'de Meclis'ten rica ettim. Tasvip olundu.

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'a varışlarını müteakip, Celâlettin Arif Bey'den 10 ve 15/16 ve 16 Eylül 1920 tarihlerinde üç şifre telgraf aldım. Bu telgrafnamelere göre, Erzurum ahalisinde hassasiyet ve galeyan varmış... Fakat, Celâlettin Arif Bey'in Ankara'dan Erzurum'a hareketinden haberdar olunca halk bekleme vaziyetini almış... Galeyan sebepleri de, ordu ambarlarıyla ve tüfek ve cephane kaybıyla ve kötü dağıtımıyla[1] alakalı imiş...

Celâlettin Arif Bey, bazı memurların değiştirilmesi ve cezalandırılması gibi icraatta sürat talep ediyordu. Söz konusu memurların değiştirilmesi ve cezalandırılmasında, Erzurum Vali Vekilliğinde bulunan Miralay Kâzım Bey (İzmir Valisi Kâzım Paşa) başta bulunuyordu. Celâlettin Arif Bey, ahali ile müzakerede bulunarak, eski Adana Valisi Nâzım Bey'in Erzurum valiliğine memur edilmesinin kararlaştırılmış olduğundan ve Trabzon yoluyla tebligat yapmalarından ve Nâzım Bey'in varışına kadar halkın genel oyuna müracaatla bir vekil seçiminden bahsettikten sonra, verilecek olur cevabıyla halkın artan galeyanı acilen teskin edilemezse, ortaya çıkacak neticelerin vahametin-

1 "Kötü dağıtımıyla" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "sui tevziine" sözcükleri, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti, 1934 ve 1938 basımlarında "süt tevziine" şeklinde. (Y.N.)

den korkulduğunu bildiriyordu. Sonuncu telgrafnamesinde, "Mesele, Ankara, şikâyeti nazarı itibara almadığından, Ankara'ya itimadın kalmaması suretine dönüşebilecektir" denilmekte idi.

Efendiler, doğudaki kolordumuzda dehşetli fenalık ve suiistimaller varmış... Fenalık derecesi o kadar genişlemiş ki, halkın hamiyetine dokunmuş... Müthiş galeyanına sebep olmuş... Fakat, bu kadar genel ve teskin edilemez galeyanı Erzurum'da ne Vali Vekili, ne Kolordu Kumandanı anlamış!.. Böyle bir galeyanın, hiçbir vazifedar, hiçbir alakadar farkına varamamış; hükümeti haberdar eden hiçbir kimse bulunmamış... Bununla beraber, halk, Celâlettin Arif Bey'in zihin yorgunluğundan dolayı izinli, Hüseyin Avni Bey'in de benim tarafımdan memur olarak Erzurum'a hareketlerinden haberdar olduklarından, hassasiyet ve galeyanlarını zapt etmişler... Mebus beylerin varışlarıyla beraber açığa vuruyorlar...

Doğrusu efendiler, ben bu malumata asla inanamadım. Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin birer suretle Ankara'dan Erzurum'a temin ettikleri seyahatlerini manidar buldum ve hayret ettim. Bilhassa, halkın genel oyuyla vali tayini teklifinin, hukuk profesörlüğü etmiş, kanunşinas tanınmış, Meclisi Mebusan Reisliğinden Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliğine gelmiş Celâlettin Arif Bey'den vuku bulduğunu görmek, hayretimi artırdı.

Erzurum'da Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi'ne, 16/17 Eylül 1920 tarihinde "telgrafnamelerinin Heyeti Vekile'de okunduğunu ve bu konuda Cephe Kumandanlığı'yla haberleşilmekte olduğunu" bildirdim. Doğu Cephesi Kumandanlığı'na da, Celâlettin Arif Bey'in bildirimlerini özetledikten sonra malumat ve fikrini sordum.

Celâlettin Arif Bey'in geniş çapta Doğu Vilayetleri valiliği teklif ediliyor

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın da 14 Eylül 1920'de, benim telgrafımdan evvel yazılmış bir şifre telgrafını 19 Eylül'de aldım. Bu telgrafnamede, "Celâlettin Arif Bey'in, Lâzistan, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Bayazıt vilayetlerini ve yüce Meclis'çe uygun görülecek diğer mıntıkaları ihtiva etmek üzere Doğu Vilayetleri valiliğine tayin buyurulmasını arz ve teklif eylerim" denildikten sonra, şu fikirler ilave olunuyordu: "Bu teklifin tasvip ve icrası halinde, askeri ve mülki her iki vazifenin layık olduğu ehemmiyet ve dikkatle yapılacağı faydasından başka, gerektiği zaman mühim işleri müzakere etmek ve icabını süratle yapmak için milletvekili olarak bir zat daha bulunmuş olur. Yukarıda arz edilenlerin Büyük Millet Meclisi'nce layık olduğu ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak kabul ve tasvip buyurulacağını ümit ve bu hususta zatı samilerinin aracılık ve gayretlerini istirham eylerim. Keyfiyet, esas hatları itibariyle

Celâlettin Arif Beyefendi ile görüşülmüş ve adı geçence de hale uygun bulunmuş ise de, bu konudaki kararın Millet Meclisi'nin uygun görmesine ve olur vermesine bağlı olduğu tabiidir."

Efendiler, ordunun suiistimalinden, ahalinin galeyanından, Erzurum'a genel oy ile vali seçilmesinden ve süratle uygun cevap verilmezse Ankara'ya itimatsızlık hasıl olacağından bahseden Celâlettin Arif Bey, ordunun kumandanıyla görüşüyor ve kendisinin geniş çapta Doğu Vilayetleri valiliğini teklif ettiriyor. Ordu Kumandanı da, Celâlettin Arif Bey'in neticede kendi aleyhinde olan şikâyetlerinden habersiz görünüyor. Vaziyetin, özel maksatla tertip olunmuş bir oyun ve aynı zamanda bir gaflet manzarası göstermediğini kabul etmek müşkül idi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın, 16/17 Eylül tarihli telgrafıma 18 Eylül'de verdiği cevapta: "Celâlettin Arif Bey'in bildirimleri, birkaç zatın, Vali Vekili Miralay Kâzım Bey'i sırf Erzurum'dan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya dayanmaktadır. Halkın galeyanı ve genel oy ile vali seçilmesi hususlarının, ne yazık ki Celâlettin Arif Bey'in yanlış bir istikameti tutmalarından başka bir şey olduğunu zannetmiyorum. Küçüklerinin, büyüklerinin, bütün Doğu'nun pek ziyade hürmet ve emniyetini kazanan bendenize söz konusu şikâyetlerin yapılmaması, iş çevirmek isteyenlerin muvaffak olamayacaklarını bilmeleri neticesidir...

Celâlettin Arif Bey, Miralay Kâzım Bey'in vali vekilliğinden ve kolordu kumandanlığı vekilliğinden alınarak Erzurum'dan uzaklaştırılmasını bendenize teklif etti. Vali vekilliğinden alınmasının, Dahiliye Vekâleti'nden emrolunmasıyla ve vali vekilliğinin bizzat kendileri tarafından, yani Celâlettin Arif Bey tarafından üstlenilmesiyle mümkün olabileceğini bildirdim.

Celâlettin Arif Bey'in Erzurum'daki gayri resmi vaziyetinin nüfuzunu kırabileceğini zannederim. Derhal Erzurum vali vekilliğini üstlenmesi, başladıkları işin sükûnetle ve muvaffakiyetle sona erdirilmesi için elzemdir. Daha sonra tasvip buyurulursa, Doğu Vilayetleri müfettişliğine veya valiliğine tayin buyurulur. Her halde bahis buyurdukları galeyan ve hassasiyetin kendi teşrifleri üzerine bekleme vaziyetine geçtiğini kabul etmiyorum. Böyle bir sözün büyük bir ehemmiyetle kabul edildiğini gören zatın cüretkâr ifadeleri diye kabul ediyorum..."

Celâlettin Arif Bey kendi kendine Erzurum vali vekili oluyor

Kâzım Karabekir Paşa'nın, 14 ve 18 Eylül tarihli telgraflarına 20 Eylül'de verdiğim cevapta "Büyük Millet Meclisi üyeliğiyle memuriyetin bir zat üzerinde toplanamayacağı" hakkındaki 5 Eylül 1920 tarihli kanunun özel maddesini aynen yazdıktan sonra, "Celâlettin Arif Bey'in Erzurum valiliğine tayini mümkün değildir.

Mebusluktan istifa eylediği takdirde, belirtilen vilayete tayini Heyeti Vekile'ye teklif olunabilir" dedim.

Halbuki efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın son telgraf tarihi olan 18 Eylül günü, bizim 20 Eylül'de bildirdiğimiz kanunun hükmüne aykırı olan vaziyet Erzurum'da alınmış imiş...

Bu kanuna aykırı hareketten, aynı zamanda yeni Türkiye'nin Adliye Vekili bulunan Celâlettin Arif Bey'in 18 Eylül'de yazılıp 21 Eylül'de aldığım telgrafnamesiyle haberdar edildim. Kendi kendine Erzurum Vali Vekili olan Adliye Vekili'nin telgrafı aynen şudur:

Erzurum, 18 Eylül 1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Kâzım Paşa Hazretleri'ne şerefle gelen değerli telgrafnameleri üzerine, Paşa Hazretleri ile arz olunan meseleler hakkında tafsilatlı olarak görüştük. Paşa, ahvalin vahametini anlamak istemiyorlar ve maiyetinde bulunan zevat her şekilde himaye olunuyor. Kamuoyundaki galeyanın bir an evvel teskini için silah ve mühimmat ve diğer levazım ile kilisede rivayet olunan suiistimalleri ciddi bir surette araştırmak ve buna cüret edenleri kanunun pençesine teslim edebilmek için, halkın hürmetine mazhar olmuş olan 9. Fırka Kumandanı Halit Bey'in memur buyurulmasını istirham eylerim. Ordu hesaplarının teftişi de lazım geldiğinden, seri vasıtalarla bir maliye müfettişinin gönderilmesi devletlilerinin görüşüne bağlıdır. Kâzım Paşa'dan şimdi aldığım bir tezkerede evvelce vali vekilliğinden kayıtsız şartsız çekilmeye karar veren Miralay Kâzım Bey, fikir değiştirerek vekâleti bendenize veya Dahiliye Vekâleti'nden tayin olunacak bir vekile devredeceğini tezkere ile beyan etmiş ve adı geçenin vekilliğinin devamı da sakıncalı ve tehlikeli görülmüş olduğundan, şu bir iki gün zarfında ahvalin nezaketi ve memlekette muhtemel olan karışıklığa meydan verilmemek üzere zaruri olarak Dahiliye'den gelecek emri bekleyerek bizzat vekilliği kabul mecburiyetinde kaldım. Erzurum ahalisince vekilliği arzu olunan arkadaşlardan Hüseyin Avni Bey'e vekilliğin verilmesi istirham olunur. İfade eylediğim işbu teklifler sayesinde kamuoyu teskin olunabileceğinden, icabının icrası devletlilerinin görüşüne bağlıdır.

Adliye Vekili
Celâlettin Arif

Efendiler, Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi ve Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey'in bu hareket tarzı ve bildirimleri bizim için anlaşılmaz bir muamma halini aldı. Vaziyet çok mühim ve nazik idi. Bu ehemmiyet ve nezaketin sebebi, bence, Celâlettin Arif Bey'in ve beraber hareket ettiği arkadaşlarının teminini tahayyül ettikleri gizli niyetler ve bu maksatla aldıkları tavır veyahut yaptıklarını zannettikleri emrivaki değildi. Hayatının mühim bir kısmını muharebe meydanlarında geçirmiş, ihtilaller ve inkılaplar içinde bulunagelmiş insanlar için, bu gibi beklenmedik ufak tefek hadiselerin karşı tedbirlerini

bulup tatbik etmekte vehmedileceğini ve yavaş davranılacağını zannedenlerin aldanacaklarına şüphe yoktur.

Doğu Cephesinde Ermenistan'a taarruz kararı verdiğimiz sırada

Hakikaten vaziyet çok mühim ve çok nazik idi. Çünkü o günlerde Doğu Cephesinde Ermenistan'a artık taarruza karar vermiştik. Bunun için hazırlanmakta ve tedbirler almakta idik. Doğu Cephesi Kumandanı'na da icap eden emirler ve talimat verilmişti. Doğuya, ileri yöneltilen ordunun arkasında, hükümetin Adliye Vekili, güya o ordunun hırsızlığını, mensuplarının suiistimal erbabından bulunduklarını meydana çıkarmak için, vilayet vali vekili sıfatını gayri kanuni olarak edinmeyi çare ve yegâne tedbir buluyor.

Erzurum'dan cephede karargâhına gitmiş bulunan Cephe Kumandanı, nihayet 22 Eylül tarihinde diyor ki:

Celâlettin Arif Beyefendi'nin Doğu Vilayetleri genel valiliğine tayini hakkında zatı devletlerine daha önce vaki olan teklifim bendenize hissettirilmiş ve tarafımdan samimi kabul olunmuş bir fikrin neticesiydi. Erzurum hakkında Celâlettin Arif Bey'in teşebbüsleri ve müracaatı ile hakikat ortaya çıkmış bulunduğundan, adı geçenin genel valiliğe tayinindeki teklifimden bittabi vazgeçtiğim arz olunur.

Doğu Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Celâlettin Arif Bey'in ültimatomu

Erzurum vali vekilliğini üstlenen Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi'nden de aynı tarihli, yani 22 Eylül 1920 tarihli bir telgraf aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki: "Silah ve mühimmat ve erzak ve emvali metrukede[1] vuku bulan suiistimaller ve gayri kanuni ve sınırsız vergiler alınması, kanunsuz tahakküm ve zorlama, halkın hissiyatını büsbütün rencide etmiş. Erzurum'un emniyetsiz ve ümitsiz bir vaziyete düşerek, artık kendi elleriyle idare edilmeleri lüzumunu yegâne kurtuluş çaresi saymış olduğu bir zamanda buraya geldik. Karabekir Paşa'nın da hareketi memleket menfaatlarına uygun düşmedi. Bu sebeple, alenen yapılan fenalıklara hemen nihayet vermek ve sebep olanları cezalandırmak lüzumunda ahali müttefikan ısrar etti. Güven verici tedbirlerin acilen alınması talebi ve vali vekilliğini bizzat kabul etmekliğim, Paşa da dahil olduğu halde ahali tarafından istirham olundu. Vekilliği Hüseyin Avni Bey'e

1 Emvali metruke: Terk edilmiş, bırakılmış, sahipleri bilinmeyen mallar. Hükümetçe görülen idari ve siyasi lüzum ve zaruret üzerine bulundukları yerlerden başka yerlere naklolunan veya kendiliklerinden bulundukları yerleri terk ederek kaybolan, ayrılan veyahut yabancı memleketlere, yahut düşman işgali altında bulunan yerlere kaçan gayrimüslim unsurların bıraktıkları mallar hakkında kullanılan bir tabirdir. (Y.N.)

vermek lüzumunu yazmıştım. Memleketin kendilerinden sayarak emniyet gösterdikleri Mebus Hüseyin Avni Bey'in yirmi dört saate kadar memuriyetinin tebliği... Celâlettin Arif" *(Vesika: 258)*

Muhterem efendiler, halkın kendi eliyle kendini idare etmesi prensibini ortaya koyan bizdik. Fakat bundan, her vilayetin veya her mıntıkanın ayrı ayrı birer idare teşkil etmesini asla kastetmedik. Maksadımızı, Büyük Millet Meclisi'nin ilk günlerinde açık ifade ettik.

Meclis'in de kabul ettiği maksat ve gayemiz, milli iradenin yegâne tecelligâhı olan Millet Meclisi'nin, bütün vatanın mukadderatına el koymuş olduğu suretinde ifade olundu.

Bu Meclis'in reislerinden biri ve Heyeti İcraiye'de vekili, hem de Adliye Vekili olan zatın, orduda veya herhangi bir yerde kanuna aykırı bir hareketi meydana çıkartmak ve sebep olanları kanunun pençesine teslim etmek için girişeceği tedbir birtakım beyinsizlere uyarak, çok yakından tanıdığım, ciddden vatanperver Erzurum hemşerilerimin asla uygun göremeyecekleri isyankâr bir vaziyet almak mı olacaktı?

Hüseyin Avni Bey'in 24 saate kadar vali vekilliğine tayinini talep ediyor. Bu ültimatomun manası var mıydı?

Celâlettin Arif Bey, bu teklifini Kâzım Karabekir Paşa'ya da yapmış... Kâzım Karabekir Paşa ona demiş ki: "Hüseyin Avni Bey, ihtiyat mülazımı olarak sahnelerde subayları eğlendiren... hiçbir memuriyette bulunmamış vasat bir adamdır. Bunu vali vekili yapmak, hükümeti oyuncak yapmak istemek olur."

Efendiler, Celâlettin Arif Bey'in ültimatomuna verdiğim cevap aynen şu idi:

Şifre — Ankara, 23.9.1920
Geciktirilemez
Numara
388

Erzurum'da Adliye Vekili Celâlettin Arif Beyefendi'ye

C. 22.9.1920 şifreye: İlk telgrafnamenizi ehemmiyetle nazarı dikkate almış ve bu hususta Doğu Cephesi Kumandanlığı ile haberleşilmekte olduğunu yazmıştım. Adı geçen kumandanlıkça ahvalin icabının yapılacağı pek tabii idi. Buna rağmen, süregelen kanunsuz ve isabetsiz teklif ve teşebbüsleriniz Heyeti Vekile'ce şaşırtıcı bulunmuştur. Dahiliye ve Müdafaai Milliye Vekâletlerince ilgili makamlara gerekli tebligatta bulunulmuştur. Zatıâlilerinin Heyeti Vekile'nin lüzum gördüğü izahatı vermek ve icap ederse Meclis huzurunda da izahatta bulunmak üzere Ankara'ya hemen dönmeniz lazımdır.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 22 Eylül 1920 tarihli bir şifresinde şu malumatı veriyordu:

Şimdi anlıyorum ki, Celâlettin Arif Bey, daha Ankara'da iken, adı geçen ile bazı külâh kapmak isteyenler güzel bir program yapmışlardır. Mesela Hüseyin Avni Bey Erzurum valisi olacak... Celâlettin Arif Bey Doğu Vilayetlerinin genel valisi olacak...

Celâlettin Arif Bey ya oyuncak olarak oynatılıyor veyahut daha karar vermedim, pek zekidir, kendi bir iş yapmak istiyor. Çünkü, Halit Bey'i bendenize teklif etmeden yazması ve Hüseyin Avni Bey hakkındaki ısrarı, başka mana ifade etmiyor. Halit Bey'in Miralay Kâzım Bey ile arası pek iyi olmadığından, Kâzım Bey aleyhine kendisine bir karar verdirilebilir. Hüseyin Avni Bey de vali namı altında güzel bir oyuncak olur. Hüseyin Avni Bey'in vali vekilliğine tayinini işitenler ümitsizliğe düşüyorlar ve iğreniyorlar. Özetle arz edeyim ki, Erzurum Mebusu Necati Bey'in biraderi olup son zamanlarda Maarif Müdürlüğü'ne tayin olunan Mithat Bey, Bolşevikliği, memleketin iş beceremeyenlerin[1] mevki kapması tarzında anladığını zannediyor. Bu zat, menfaatperest olduğundan çoğunluk tarafından pek sevilmez. Halk hükümeti meselesinde bendenizi müsait bulamadığından Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerle haberleşerek işin daha evvelden tertip ve tasvip edildiğini zannediyorum.

Efendiler, Celâlettin Arif Bey'i Ankara'ya davet eden 23 Eylül tarihli telgrafnamem, 24 Eylül tarihli sert mealde bir telgrafname ile karşılandı. Bu telgrafname Meclis Riyaseti makamına hitaben yazılmış idi. "Heyeti Vekile'de ve Büyük Millet Meclisi'nde okunacaktır" ihtarını da ihtiva ediyordu. Benim telgrafımdaki iki kelimeyi, kanunsuz ve isabetsiz kelimelerini alarak, Celâlettin Arif Bey Erzurum'daki teşebbüs ve tekliflerini birer birer bu iki kelime ile tartıyordu. Bu mu kanunsuzdur? Bu mu isabetsizdir? diyerek kendini müdafaa ediyordu. Yaptığı işlerin ne olduğu yeri geldikçe verilen malumattan anlaşıldığı için, hangisinin kanunsuz olmadığını ve hangisinin isabetsiz bulunmadığını takdir etmek güç olmayacaktır. Celâlettin Arif Bey, "Kanunsuz ve isabetsiz teklifin benden çıkmayacağına Heyeti Vekile'nin inanmasını beklerdim" dedikten sonra, "aranızda iddialarımı takdir edecek arkadaşlarım mevcut olacağına inanıyorum" ifadesiyle, kendisini takdir edebilmenin, kendisinin eşi, arkadaşı olmak mahiyetinde bulunmakla ancak mümkün olabileceği hakikatini ifade ediyordu. Celâlettin Arif Bey, seçim dairesini teftiş etmeksizin Ankara'ya dönemeyeceğini de bildiriyordu.

Kahraman Erzurum ahalisinin bana açtığı samimiyet kucağını suiistimal edebileceğine asla ihtimal veremedim

Efendiler, ben de İstanbul'a dönemeyeceğimi İstanbul hükümetine Erzurum'dan bildirmiştim. Eğer, davet mahal-

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarındaki "beceremeyenlerin" sözcüğü, 1927 lüks basımında "beceremeyenlerinin" şeklinde. (Y.N.)

li ve davet sahibi aynı olsaydı, insanın adeta garip bir nazire yapılmakta olduğuna hükmedeceği gelebilirdi. Fakat, şartlar büsbütün başka olduğuna göre, İstanbul'un davetine karşı bana vefa ve fedakârlık kucağını açmış olan kahraman Erzurum ahalisinin bu samimiyet kucağını suiistimal edebileceğine asla ihtimal vermedim.

Hatta efendiler, 28 Eylül 1920 tarihinde Erzurum ahali delegeleri namıyla memurlar ve ahaliden elli imza ile aldığım telgrafname dahi bu kanaatimi ihlal etmedi. Gerçi telgraf çok kaba ve isyankâr idi. Fakat imzaların büyük kısmı, Celâlettin Arif Bey'in vali vekilliği ettiği vilayet memurlarının idi. Bilhassa istinaf[1] üyelerinden olup Celâlettin Arif Bey tarafından polis müdüriyeti vekilliğine tayin edilen zatın imzası, bu telgrafnamenin nasıl çirkin bir zihniyetin mahsulü olabileceğine hükmetmeye dayanak sayılamaz mıydı? Bu telgrafnamenin Maarif Müdürü Mithat Bey'in evinde toplanan birtakım kimseler tarafından tertip edildiğini anlamak hususu gecikmedi.

Efendiler, Celâlettin Arif Bey, tekliflerini bir taraftan Erzurum Heyeti Merkeziye Reisi Tevfik imzasıyla "Celâlettin Arif Beyefendi'nin vaki bildirimi üzere muamele yapılmasını katiyetle talep ederiz" diye teyit ettirirken, bir taraftan da güya Ankara ile şifreli haberleşmelerle birtakım işler yapılmak ve teşebbüsün ne tesir yaptığı anlaşılmak isteniyordu.

Erzurum, 21/22.9.1920

Ankara Maarif Vekâleti'ne

Erzurum Mebusu Necati Bey'e:

Mümkünse, Sıhhiye Müdüriyeti'ne Merkez Tabibi Doktor Salim Bey'in tayinine gayret edilmesi uygundur. Bundan evvelki tayinlerin ciddiyetten uzak bulunduğu. Tahsisatımızı mutlaka alarak Ziraat Bankası'ndan havale veriniz. Meclis'e yazılmıştır. (Hüseyin Avni.)

Maarif Müdürü
Mithat

Ve ondan sonra:

Erzurum, 22.9.1920[2]

Maarif Vekâleti'ne

Rıza Nur Beyefendi'ye:

1 İstinaf mahkemesi: Osmanlı yargısında ilk mahkemelerle Temyiz Mahkemesi arasında bulunan mahkeme. (Y.N.)

2 Telgrafın tarihi *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "22.9.1920", 1927 lüks basımında "25.9.1920" şeklinde. (Y.N.)

Şimdiye kadar yazdığım meselelerden ne netice hasıl oldu? Heyeti Vekile'de bu mesele hakkında ne cereyan eyledi? Lütfen beni malumattar etmenizi rica ile gözlerinizden öperim. (Celâlettin Arif)

Maarif Müdürü
Mithat

Ve ondan sonra:

Gayet mühim ve aceledir. Erzurum, 25.9.1920

Ankara'da Maarif Vekâleti'ne

Rıza Nur ve Necati Beyler okuyacaktır:
Ermenileri yola getirmek maksadıyla Haziran'da seferberlik ilan olunarak üç yüz beşe [1889 doğumlulara] kadar silah altına davet olunmuş dokuz bini muharip ve on üç bini gayri muharip ki, toplam yirmi iki bin askerle subay ailelerinin iaşeleri hemen Erzurum vilayeti ahalisine yükletilerek şu zamanda harp vergileri suretiyle bir buçuk milyon liralık erzak ve hayvan ve nakliye vasıtaları alınmıştır. Halk, maksadın ulviyetini takdir ettiğinden dolayı bu kadar fedakârlık ettikten sonra *Çiçerin*'in malum mektubunun askeri hareketi neticesiz bırakması ve Ermenilerin bundan cesaret alarak İslam ahaliye mezalim yaparken ordunun Ermeni ve Bolşevik ittifakını ileri sürerek cesaretsizlik göstermesi ve Kızıllar ile talep olunan derecede anlaşılamaması ve bunlarla beraber Celâlettin Arif Bey'in yazdığı suiistimallere meydan verilmesi pek fena bir tesir yaparak halkı ayaklanmaya ve densizliğe[1] sevk etmiştir. Doğu ahvalini idare edebilmek kudreti Kâzım Paşa'da olmadığı için, buranın[2] siyasi ve askeri ahvalini Ermenilere karşı koyacak uyanıklıkta iyi idare edebilecek muktedir ve aynı zamanda fevkalade salahiyete sahip bir heyetin varlığı elzemdir. Şimdiye kadar kıymettar zamanlar Ankara'da dosyası mevcut manasız haberleşmeler ile geçmiş, belki de birçok fırsatlar kaybolmuştur. Diğer taraftan Erzurum'un mevsim itibariyle müşkül zamanları geldi. Ordunun muhafazası zaruri olup, halbuki elbise ve iaşe hususunda pek ziyade zaruret çekilmektedir. Askeri ve mülki memurlar dört aydan beri maaş almamakta ve askeri masraflar için yeni vergiler salmayı tasavvur ediyorlarsa da ahalinin kudretini bilmiyorlar. Katiyen müsait değildir. Merkezi hükümet pek bigâne ve civar livalar, bilhassa Harput vilayeti bütün kayıtsız, hiç alaka göstermemektedir. Bu gibi muameleler hakkında hükümetten, icap ederse namıma Meclis'inizden de izah talebinde bulununuz ve ordunun ihtiyaçlarını oraca katiyen temin ederek sonra geliniz. Doğu Vilayetleri hakkındaki ajansa çok inanmadım. İmza: Hüseyin Avni.

Maarif Müdürü
Mithat

Görülüyor ki, Celâlettin Arif Bey'in Heyeti Vekile arasında iddialarını takdir edeceğini zannettiği ve makamının şifresinden istifadeye kalkıştığı zat da kendisinin mahremi olmak istememiş ve Meclis Riyaseti'ni haberdar eylemiştir.

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımındaki "densizliğe" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "dinsizliğe" şeklinde. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 ve 1934 basımlarındaki "buranın" sözcüğü, 1938 basımında "buhranın" şeklinde. (Y.N.)

Efendiler, kırk elli kişinin bütün Erzurum ahalisi namına telgraf çekmesi suretiyle oynanmak istenen oyunun, yine Erzurum ahalisi tarafından, halkın Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne sadakat ve fedakârlık hissiyatıyla dolu olduğuna dair gelen telgrafla mahiyeti anlaşıldı.

Celâlettin Arif Bey, Ermenistan seferinde en nihayet Büyük Millet Meclisi ordusunun muzaffer olduğunu gözleriyle gördükten sonra, yani geri dönmesi için yapılan tebligatı aldığından kırk yedi gün sonra Erzurum'dan harekete karar mecburiyetine kani olmuştu. Böyle iken, hareketini şu telgrafla Meclis'e müjdeletiyordu:

Erzurum, 27 Teşrinisani [Kasım] 1920

Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne

Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi ve Umuru Adliye Vekili muhterem mebusumuz Celâlettin Arif Beyefendi, mebusumuz Hüseyin Avni Bey'le dünkü gün kışın şiddetine rağmen Erzurum ahalisinin büyük ve parlak uğurlama merasimi ile Ankara'ya doğru hareket ettiklerini arz ve bu vesile ile Meclis'e karşı olan sonsuz hürmetlerimizi takdim eyleriz.

Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziye Reisi
Tevfik

Hüseyin Avni, Celâlettin Arif Beylerin Erzurum'dan döndükten sonra, Meclis'teki muhalif vaziyetleri ve Kâzım Karabekir Paşa'ya taarruz ve hücumlarıyla Meclis'i çok meşgul ettikleri görülmüştür.

Doğu Cephemizde Ermenilerle harp başlıyor

Muhterem efendiler, doğu sınırlarımızda acil olan işimiz, Celâlettin Arif Bey'in, Erzurum'un inkılap tarihinde bıraktığı eserini daha fazla değerlendirmeye ve incelemeye müsait değildir. Arzu buyurursanız aynı günlerde doğu sınırımızdaki ciddi iştigale gelelim:

Malumu âlinizdir ki, Mondros Mütarekesi'nden beri Ermeniler, gerek Ermenistan dahilinde, gerek sınıra yakın mahallerde Türkleri kütle halinde katletmekten bir an geri durmuyorlardı. 1920 senesi sonbaharında Ermeni mezalimi tahammül edilmez bir hale geldi. Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde doğu mıntıkasında geçici seferberlik ilan ettik. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi Kumandanı yaptık. 1920 Haziran'ında, Ermeniler, Oltu'da teşekkül eden mahalli Türk idaresine karşı hareketle o havaliyi istila etti. Hariciye Vekâleti'miz tarafından Ermenilere 7 Temmuz 1920'de bir ültimatom verildi. Ermeniler aynı hareket tarzlarına devam ettiler. Nihayet seferberlikten 3,5-4 ay kadar sonra Kötek, Bardiz mıntıkalarında toplanan kuvvetlerimize Ermenilerin taarruzuyla harp harekâtına başlandı.

Ermeniler, 24 Eylül 1920 sabahı Bardiz cephesinden baskın tarzında yaptıkları genel bir taarruzla muvaffak oldular. Efendiler, bu hoşa gitmeyen malumata ait Doğu Cephesinin raporunu okurken, Ermenilerin taarruzları günü olan 24 Eylül'de yazılmış Celâlettin Arif Bey'in de malum ültimatomunu alıyordum *(Vesika: 259)*. Ermeniler püskürtüldüler. Ordumuz 28 Eylül sabahı ileri harekete geçti. Aynı günde Erzurum'un elli imzası da Ankara'ya taarruza geçiyor. Ne kötü tesadüf!.. Sanki bu efendiler, Ermenilerle aleyhimizde harekete sözleşmiş gibi!..

Ordu, 29 Eylül'de Sarıkamış'a dahil oldu. 30 Eylül'de Merdenek işgal olundu. Fakat, bazı sebepler ve düşünceler dolayısıyla 28 Teşrinievvel [Ekim] 1920 tarihine kadar, bir ay Sarıkamış-Lâloğlu hattında kaldı.

Bu sebeplerden birinin de, Erzurum'da bulunan Celâlettin Arif Bey ve arkadaşlarının yarattıkları vaziyet olduğunu tahmin buyurursunuz. Hakikaten, Kâzım Karabekir Paşa'nın 29 Eylül 1920 tarihinde Sarıkamış'tan çekilen telgrafında "30 Eylül'de cepheyi gezip tespit ettikten sonra Erzurum'a giderek orada cereyan eden meselenin neticelendirileceği arz olunur" deniliyordu.

Kâzım Karabekir Paşa, 30 Eylül 1920 tarihinde, Sarıkamış'tan Celâlettin Arif Bey'e de yazdığı bir şifrede, "Erzurum ahalisi namına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, harici düşmanların milyonlar sarf ederek temin edemeyeceği bir vesikadır. Vakanın kendisinden daha mühim ve tehlikeli olan işbu açık telgrafı harici düşman tehlike ve tehdidinden daha tahripkâr ve vahim neticelerini cephe vaziyetinden mühim gördüğümden yarın Erzurum'a geleceğimi arz eylerim" diyordu.

Celâlettin Arif Bey, 5/6 Teşrinievvel [Ekim] 1920 tarihli telgrafıyla, bilhassa "vatanperver ordu dahilinde kıymetli ve halkın itimadına mazhar olmuş pek çok subay ve üstsubay mevcut olduğundan, suiistimal şikâyetleri bittabi ordunun mukavemet kuvvetine ve disiplin esasına tesir yapacak kadar büyümemiştir" malumatını veriyordu.

Ordularımızın üstsubay ve subayları hakkında malum olan bir hakikat

Senelerce vatanın muhtelif harp sahnelerinde kumanda ettiğim ordularımızın üstsubay ve subayları hakkında zaten malumum olan bir hakikati yüz sekseninci[1] defa olsa da işitmiş olmaktan elbette çok haz duymuştum.

Efendiler, muharebe meydanında emir bekleyen Doğu Ordumuz, 28 Teşrinievvel [Ekim] 1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman, mukavemet etmeksizin Kars'ı terk etti. 30 Teşrinievvel'de [30 Ekim'de] tarafımızdan işgal olundu. 7 Teşrinisani [7 Kasım] tarihinde kıtalarımız, Arpaçayı'na kadar olan mıntıkayı ve Gümrü'yü işgal etti.

1 Atatürk burada, "Yüz seksen kez de olsa tekrarda fayda vardır" anlamında Arapça-Türkçe karışımı bir deyimden (Et-tekrarü ahsen velev kâne yüz seksen) esinlenmektedir. (Y.N.)

Ermeniler, 6 Teşrinisani'de [6 Kasım'da] ateşkes ve barış için müracaat etmişlerdi. Biz de ateşkes maddelerini, Hariciye Vekâleti vasıtasıyla 8 Teşrinisani'de [8 Kasım'da] Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Teşrinisani'de [26 Kasım'da] başlayan barış müzakereleri 2 Kânunuevvel'de [2 Aralık'ta] son buldu ve 2/3 Kânunuevvel [2/3 Aralık] gecesi Gümrü Antlaşması imza olundu.

Milli hükümetin yaptığı ilk antlaşma: Gümrü Antlaşması

Efendiler, Gümrü Antlaşması milli hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın hayalhanesinde kendisine ta Harşit vadisine kadar olan Türk ülkeleri bahşedilmiş olan Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 Seferi'yle[1] kaybetmiş olduğu yerleri bize, milli hükümete terk ederek dava haricine çıkarılmıştır. Doğuda, vaziyetlerde mühim değişiklik olması yüzünden, bu antlaşma yerine, daha sonra imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Teşrinievvel [Ekim] 1921 tarihli Kars Antlaşmaları geçmiştir.

Efendiler, genel mıntıka itibariyle temas halinde bulunduğumuz Gürcistan ile cereyan eden muamele ve münasebet hakkında da kısa bir malumat vereyim.

1920 senesi Temmuz'unda, Batum İngilizler tarafından tahliye edilince, Gürcüler hemen işgal ettiler. Bu keyfiyet Brest-Litovsk ve Trabzon Antlaşmalarına muhalif olduğundan, 25 Temmuz 1920'de tarafımızdan protesto edilmişti.

8 Şubat 1921'de Ankara'da itimatnamesini takdim etmiş olan Gürcü Sefiri'yle de Türkiye-Gürcistan Antlaşması için müzakere başlamıştı. Nihayet verdiğimiz kati bir ültimatom üzerine Ardahan ve Artvin'in 23 Şubat 1921'de tarafımızdan işgaline razı olundu. On beş gün kadar sonra Batum tarafımızdan işgal edilmiştir. İşbu yerlerde, Türkiye'ye iltihakını sabırsızlıkla bekleyen halkın alkışları içinde işgal keyfiyeti vaki oldu.[2]

1 93 Harbi. (Y.N.)

2 Bu kısım *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında şu şekildedir: "[...] Nihayet 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kat'î bir ültimatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batum'un tarafımızdan işgaline muvafakat olundu. İşbu yerlerde, Türkiye'ye iltihakını sabırsızlıkla bekleyen halkın alkışları içinde işgal keyfiyeti vaki oldu."

Bu kısım hakkında Atatürk tarafından *Nutuk*'un basılışı esnasında düzeltme talimatı verilmiştir. Talimatta "[...] Ardahan, Artvin ve Batum'un tarafımızdan işgaline razı olundu" cümlesinden "Batum" çıkarılmış ve bu cümleyi takiben "On beş gün kadar sonra Batum tarafımızdan işgal edilmiştir" cümlesi eklenmiştir. (Bkz. Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Kutu: 140-1, Dosya: 82, Fihrist: 3/15-16'dan fotokopisiyle birlikte aktaran: Prof. Dr. Utkan Kocatürk, "Büyük Nutkun Basılışı Esnasında Atatürk Tarafından Yapılan İki Düzeltme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Mart 1985, c.1, Sayı: 2, s.609-614.)

Ancak bu kısım basılmış olduğu için söz konusu düzeltme 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında girilememiş, 1927 lüks ve 1934 basımlarında ise -ilgililerin dikkatsizliği sebebiyle- yanlış girilmiştir. Söz konusu kısım 1927 lüks ve 1934 basımlarında şu şekildedir: "[...] Nihayet 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kat'î bir ültimatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batum'un tarafımızdan işgaline muvafakat olundu. Batum'un işgali bu tarihten on beş gün kadar sonra vaki olmuştur. İşbu yerlerde, Türkiye'ye iltihakını sabırsızlıkla bekleyen halkın alkışları içinde işgal keyfiyeti vaki oldu." (Y.N.)

Daha sonra, Moskova Antlaşması icabınca Batum tahliye ve fakat işgal eylemiş olduğumuz diğer kısımların anavatana bağlılığı teyit olundu.

***

Trakya'daki vaziyet Efendiler, içinde bulunduğumuz tarihlerde Trakya vaziyetine de hep beraber göz gezdirelim:

Doğu Trakya'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Trakya-Paşaeli Heyeti Merkeziyesi bir kongre yaptı ve bu kongre, Trakya'nın idaresini Trakya-Paşaeli Heyeti Merkeziyesi'ne verdi. Trakya'da Kolordu Kumandanı bulunan Cafer Tayyar Bey (Cafer Tayyar Paşa) bu heyeti merkeziyeye dahil olmakla beraber Edirne Mebusu olarak da Meclis'imize üye seçilmişti. Trakya Heyeti Merkeziyesi'ne ve Kolordu Kumandanı'na verdiğimiz talimat, Trakya'nın talihinin bütün memleketin talih ve mukadderatıyla birlikte hallolunabileceği esasına dayalı idi. Askeri harekât bakımından da verdiğimiz direktif şu idi:

Üstün kuvvetlerin taarruzuna maruz kalınırsa nihayete kadar mukavemet edilecek ve Trakya tamamen zapt ve işgal edilse dahi, teklif olunacak herhangi bir çözüm şekli tek başına kabul olunmayacaktır. Zaten Trakya'daki kumandanın da kararının böyle olduğu ifade edilmekte idi. Fakat son zamanlarda Kumandan Cafer Tayyar Bey yabancıların verdiği teminat üzerine vuku bulan davete uyarak İstanbul'a gitmiş, bizi ancak dönüşünde keyfiyetten haberdar etmişti. Anlaşıldığına göre, Doğu Trakya'nın yalnız başına mevcudiyetini muhafaza edemeyeceğinden Batı Trakya ile birleşerek bir yabancı idaresi sayesinde yaşayabileceği tarzında fikirler telkin olunmuş... Her halde manevi kuvveti kıracak birtakım propagandalar yapılmış...

Cafer Tayyar Bey İstanbul'da iken fırka kumandanlarından Muhittin Bey, İstanbul'dan Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilmiş... Cafer Tayyar Bey'in Trakya'ya dönmesine müsaade olunmuş. Cafer Tayyar Bey, İstanbul muhitleriyle temastan sonra, Muhittin Bey teklif ettiği halde, artık kolordunun kumandanlığını üstlenmemiş, Muhittin Bey'in üzerinde bırakmış. Bu suretle Trakya'nın talihi, İstanbul siyasi mahfillerinin verdiği tesire terk olunmuş...

Efendiler, Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman Trakya'da 1. Kolordu'nun konuşlanması şöyle idi:

Kolordu Karargâhı Edirne'de;

60. Fırka: Keşan, Edirne, Uzunköprü havalisinde;

55. Fırka: Tekirdağ mıntıkasında;

49. Fırka: Kırkkilise[1] mıntıkasında.

1 Kırklareli. (Y.N.)

Yunan ordusu, Anadolu'da, Batı Cephesinde yaptığı genel taarruzda muvaffak olduktan sonra 20 Temmuz 1920 tarihinde Tekirdağı'na bir fırka çıkardı. Tekirdağ mıntıkasında çok dağınık bir halde bulunan 55. Fırka toplanmaya vakit bulamadan Yunan fırkası Edirne istikametinde yürümeye başladı.

Batı Trakya'dan Meriç'i geçerek taarruz etmek isteyen Yunan kuvvetleri, o mıntıkadaki 60. Fırka'ya kumanda eden Cemil Bey'in (Dahiliye Vekili Cemil Bey'dir) ve 15 Haziran'dan itibaren kuvvetleriyle Edirne'ye gelmiş bulunan ve Edirne-Karaağaç istasyonu arasında ciddi muharebeler vermiş olan Şükrü Naili Bey'in (Şükrü Naili Paşa) dikkat ve mukavemeti sayesinde durduruldu ve hareketsiz hale getirildi.

Trakya'daki kolordumuzun askeri icapları ve vatanperverlik namusunu yapamamasının yegâne mesulü Cafer Tayyar Paşa'dır

Edirne istikametinde serbestçe ilerlemekte bulunan düşman fırkasına karşı, bütün 1. Kolordu kuvvetlerini toplayıp tedbir alacak kumandanın, Kolordu Kumandanı Muhittin Bey'in ne yaptığını bilmiyorum. Yalnız elde ettiğim malumata nazaran, Cafer Tayyar Bey, kendi kuvvetlerine temas edemeksizin Havsa[1] civarında atla dolaşırken düşman tarafından esir edilmiştir. Ondan sonra sevk ve idareden mahrum 1. Kolordu'muz tamamen dağıldı. Kıtalarının bir kısmı esir oldu ve bir kısmı da Bulgaristan'a iltica etti. Netice olarak, Trakya tamamen Yunanlıların eline geçti. Ne yazık ki, 1. Kolordu Kumandanı'ndan, milletin talep ettiği ve beklediği basiret, dikkat ve fedakârlığın tecellisine şahit olamadık.

Efendiler, Trakya'nın hususi ve müşkül vaziyet ve şartlar içinde bulunduğuna şüphe yoktu. Fakat bu hususiyet ve müşkülat, hiçbir vakit Trakya'daki kolordunun askeri icapları ve vatanperverlik namusunu yerine getirmesine mâni olamazdı. Eğer bu yapılamamış ise, millet, tarih nazarında bundan yegâne mesul, Cafer Tayyar Paşa'dır. Tarihte bütün bir vatanı, çok üstün düşman kuvvetleri karşısında, son avuç toprağına kadar karış karış kahramanca ve namuskârane müdafaa etmiş ve yine mevcudiyetini muhafaza eyleyebilmiş ordular görülmüştür. **Türk ordusu, o cevherde bir ordudur. Yeter ki ona kumanda edenler, kumanda edebilmek vasıflarına sahip bulunsun!**

Efendiler, kumandanlar, askerlik vazife ve icaplarını düşünürken ve tatbik ederken, kafalarını siyasi fikirlerin tesiri altında bulundurmaktan kaçınmalıdırlar. Siyasi tarafın icaplarını düşünen başka vazifedarlar olduğunu unutmamalıdırlar.

Kumandanların, emri altına verilen millet evladını, memleket vasıtalarını, düşmana, ölüme yöneltirken, yegâne düşüneceği nokta, milletin kendisinden

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "Havsa" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "Havza" şeklinde. (Y.N.)

beklediği vatani vazifeyi ateşle, süngü ile ve ölümle yerine getirmek ve neticelendirmektir. Askeri vazife, ancak bu zihniyet ve kanaatle yerine getirilebilir. Lafla, politika ile, düşmanın aldatıcı vaatlerine kulak vermekle askerlik vazifesi yapılamaz. Kumandanlık vazife ve mesuliyetini yüklenecek kadar omuzlarında ve bilhassa kafasında kuvvet bulunmayanların feci akıbetlerle karşılaşması kaçınılmazdır.

Efendiler, bir kumandanın esareti de mazur görülebilir. O zaman ki, askeri vazife ve icapları yerine getirmekte ve tatbikte elindeki kuvveti sonuna kadar, son süngü ve son nefese kadar kullandıktan sonra kanını akıtmak fırsatını bulamaksızın düşman eline düşerse...

Efendiler, bütün ordusu üstün düşman ordusu karşısında mağlup ve kendiliğinden geri çekilirken, kılıcını çekip tek başına atını düşman başkumandanının çadırına saldırarak ölüm arayan Türk kumandanları görülmüştür.

Bir Türk kumandanının, ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir kötü tesadüf ve kötü talih neticesi dahi olsa, düşmana esir düşmesini biz mazur görsek de, tarih bunu asla affetmez ve affetmemelidir. Türk inkılap tarihinin gelecek nesillere hitap ve ihtarı işte budur...

***

İkinci Konya İsyanı Muhterem efendiler, Anadolu ortasında çıkarılan dahili isyanların Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve tertibatımız üzerinde yaptığı kötü tesirler, düşmanlarca beklenen neticeleri vermedi. Müdafaa kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya tesirli olarak cephemizi yıkmaya yönelik harekâtla beraber, cepheye yakın mıntıkalarda da ahaliyi ayaklandırmak, düşmanların ehemmiyet verdikleri bir mesele idi. İstanbul bu hususta öteden beri çalışmakta idi. Zeynelâbidin Partisi'nin Konya ve havalisinde vukuuna vasıta olduğu isyankâr harekât, nihayet 1920 senesi Teşrinievvel'i [Ekim'i] başlarında ortaya çıktı.

Delibaş namında bir şaki beş yüz kadar asker firarisini başına topladı. 2/3 Teşrinievvel [Ekim] 1920 gecesi Çumra'yı bastı. 3 Teşrinevvel [3 Ekim] sabahı da Konya'yı işgal etti ve hükümete el koydu. Konya Valisi bulunan Haydar Bey ve Kumandan Avni Bey (Mebus Avni Paşa'dır) Konya'da mevcut cüzi miktarda asker ve jandarma ile Alâettin Tepesi'nde asilere[1] karşı zikre değer bir kahramanlıkla müdafaada bulundular. Fakat asilerin[2] çokluğu ve her taraftan hücumları karşısında asiler eline düştüler.

1 "Asilere" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "usata" sözcüğü, 1927 lüks basımında "isyana" şeklinde. (Y.N.)

2 "Asilerin" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "usatın" sözcüğü, 1927 lüks basımında "isyanın" şeklinde. (Y.N.)

Aynı günlerde Beyşehri[1] ve Akşehir kazalarında da vazifeli olarak dolaşan askeri heyetlerimiz oralardaki asiler tarafından vazife yapmaktan alıkonuldu. Ilgın kazasının Çekil köyü civarında toplanan üç yüz kadar asi de, nasihat için giden heyete ateş etti. Konya güneyinde Karaman kazasında da asiler toplanmaya başladı. Sultaniye asiler eline düştü.

Efendiler, bu isyan hareketlerine karşı, Afyon Karahisar'dan ve Kütahya'dan sevk ettiğimiz Derviş Bey (Kolordu Kumandanı Derviş Paşa'dır) kumandasındaki kuvvetler Konya kuzeyinde, Meydan istasyonu civarında asilerle temas etti. Ankara'dan da bir süvari alayı ve bir dağ topu ile o zaman Dahiliye Vekili bulunan Refet Bey kumandasında sevk olunan kuvvet, Meydan istasyonundan ilerleyen Derviş Bey kuvvetiyle birleşti. Adana cephesinden de bir kuvvet Karaman'a doğru gönderildi.

Konya üzerine hareket eden kuvvetler, asilerle birkaç çarpışmadan sonra 6 Teşrinievvel [Ekim] 1920'de Konya'yı asilerden kurtardı. Oradan kaçan asiler, Koçhisar, Akseki ve Bozkır ve Manavgat istikametlerine gittiler.

Diğer bir kısım asiler de Afyon Karahisar'la Konya arasında, Kadınhan ve Ilgın'ı işgal ettiler. Bu mıntıkaya da Batı Cephesinden Kaymakam Osman Bey kumandasında bir kuvvet gönderildi. Osman Bey müfrezesi Ilgın, Kadınhan, Çekil ve Yalvaç'ı yola getirdi. Güneyden gelen kuvvetimiz Karaman'ı kurtardı.

İsyan mıntıkasında asileri tepelemeye muvaffak olan kuvvetlerimiz, Bozkır, Seydişehri[2] ve Beyşehri'ni de asilerden temizledi. Her tarafta, asilerin döküntüleri kısmen bize sığındılar, kısmen de Antalya ve Mersin istikametlerine firar ettiler. Delibaş, Mersin mıntıkasında Fransızlara sığındı.

Muhterem efendiler, Yeşilordu teşkilatından bahsederken izah etmiştim ki, kuvvet teşkilinde karşıt iki görüş çarpışmaya başlamıştı. Bizim takip ettiğimiz muntazam ordu teşkili fikrine karşıt olarak "milis" diyebileceğimiz bir nevi teşkilat fikrine genel bir cereyan vermeye çalışılıyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik biraderler, Kütahya civarında, Kuvayi Seyyare namı altında ellerinde bulunan kuvvete dayanarak, bu cereyanın başında ve hararetli bir surette çalışıyorlardı.

"Ordudan fayda yoktur" sözleri ve Batı Cephesi Kumandanı'nın taarruz teklifi

Batı Cephesinde, orduda ve halk arasında ve hatta Meclis'te bu cereyan etrafında yapılan propaganda o kadar kuvvetli ve tesirli bir hale geldi ki, "Ordudan fayda yoktur, dağılsın! Hepimiz Kuvayi Milliye olalım!" sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı.

1 Beyşehir. (Y.N.)
2 Seydişehir. (Y.N.)

Batı Cephesi kıtaları arasında, Kuvayi Milliye halinde, bir mıntıka ve bir cepheye sahip bulunan Ethem Bey müfrezesinin efradı, adeta, müstesna ve askeri efrattan üstün, imtiyazlı, gıpta edilecek vaziyette görülmeye başlandı. Ethem Bey ve kardeşleri de herkes üzerinde bir nevi nüfuz ve hâkimiyet tesisine başladılar...

İşte bu sıralarda idi ki, Batı Cephesi Kumandanı, Erkânıharbiye Umumiye Riyaseti'ne, Ethem ve Tevfik biraderlerin tesiriyle olduğu zannolunan bir teklifte bulundu: "Yunan ordusunun Gediz civarında bulunan yalnız bir fırkasına taarruz etmek!.."

Batı Cephesi Kumandanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde dağınık bulunduğunu ve Gediz civarındaki kuvvetinin zayıf ve yalnız bir halde bırakıldığını düşünürken düşmanın manevi kuvvetinin düşkün olduğunu da kabul ediyordu.

O tarihlerde Yunan ordusu, üç fırka ile Bursa mıntıkasında, bir fırka ile Aydın havalisinde ve bir fırka ile Uşak'ta ve bir fırka ile Gediz'de bulunuyordu.

Gediz Taarruzu

Batı Cephesi Kumandanı,[1] iki piyade fırkası ve Ethem Bey Kuvayi Seyyaresi'ni Gediz'deki Yunan fırkası üzerine gönderebilecekti. Bu hareketten parlak bir netice almayı kuvvetle ümit ediyordu.

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti, Batı Cephesi Kumandanlığı'nın bu teklifini kabul etmedi. Çünkü, düşman ordusu bizim ordumuzdan bütünü itibariyle kuvvetli idi. Biz, henüz ordumuzu teşkil etmiş ve düzene sokmuş bir halde bulunmuyorduk. Cephanemiz miktarı da ihtiyatlı olmayı gerektiriyordu. Düşman aleyhine, Gediz'de bütün cephe kuvvetlerimize müracaat ederek nispeten üstün bir kuvvet toplamak ve seri bir muvaffakiyet kazanmak belki mümkün olabilirdi. Fakat, kuvvetimiz ve hazırlığımız böyle bir muvaffakiyeti genel ve neticeli bir muvaffakiyete ulaştırmaya müsait değildi. O halde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, mevziî ve geçici bir muvaffakiyet elde etmekte kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde düşman bütün kuvvetleri ile karşı taarruza geçerse her tarafta mağlubiyet muhakkak olurdu. Dolayısıyla cephenin ve hükümetin şimdilik asıl vazifesini, ordu teşkilatını genişleterek ve artırarak cepheyi takviyeyle sınırlamak lazım geliyordu. Memleketin hayat ve memat meselesini teşkil eden Batı Cephesinde, özel ve sınırlı fikirlere kapılmak caiz görülmüyordu.

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi, bu Gediz taarruzunun icra edilmemesinde ısrar etti. Batı Cephesi Kumandanlığı'yla haberleşme ile anlaşamadı. Bizzat Ankara'dan, Eskişehir'de Batı Cephesi Karargâhı'na gitti. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi İsmet Paşa ile Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın bu görüşmeleri neticesinde Ali Fuat Paşa, vaziyeti mahallinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere, hareketi ertelemişti.

1 Ali Fuat (Cebesoy) Paşa. (Y.N.)

Fakat, birkaç gün sonra Cephe Kumandanlığı'nın vuku bulan bildiriminden, taarruza karar verildiği anlaşıldı.[1]

Efendiler, o günlerde bu taarruz lehinde, her tarafta ve Meclis'te müthiş bir propaganda cereyan ediyordu.

"Düşman Gediz'de yalnızdır. Biz, onu orada mahvederiz. Parlak bir vaziyet hasıl olur. Zaten Yunan ordusu kaçmaya hazırdır" sözleriyle, Gediz taarruzu lüzumu adeta genel bir kanaat haline getirilmek isteniyordu.

Nihayet Batı Cephesi Kumandanı 61. ve 11. Fırkalar ve Kuvvei Seyyare ile 24 Teşrinievvel [Ekim] 1920'de Gediz'deki düşmana taarruz etti.

Efendiler, dalgalı ve inzibatsız ve emir ve kumandasız bazı harekâttan sonra, malumunuz olduğu üzere, Gediz'de mağlup olduk.

Yunan ordusu bu harekete cevap olmak üzere, 25 Teşrinievvel [Ekim] 1920 günü Bursa cephesinden taarruza geçti. Yenişehir'i, İnegöl'ü işgal etti. Uşak'tan Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan kıtalarımıza taarruz etti. Kıtalarımız Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Bu suretle efendiler, cephenin her tarafında, yeniden genel bir mağlubiyete uğradık.

Batı Cephesi Kumandanı'nın taarruza başladığından dört gün sonra Heyeti Vekile'de şu telgrafı okundu:

Çavdarhisar, 27/28.10.1920

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

1. Kıtaların muharebe zayiatını süratle telafi ihtiyacındayız. Gediz muharebesi, üç yüz muharip mevcudun bir taburun harp vazifelerine kâfi gelmediğini gösterdiğinden, tabur mevcutlarını dörder yüz muharibe çıkarmak mecburiyetindeyiz. Malum muharebeler dolayısıyla tekmil depo kıtaları dahi cepheye sürüldüğünden, talimli, silahlı ve teçhizatlı bin ikmal efradının hızla, bilhassa Ankara'daki kıtalardan, bu uygun değilse en yakın bir mahalden süratle verilmesini.

2. Harekât ve muharebeler, giydirilebilen efradın dahi elbiselerini ayakkabılarını parçalamış, dünden beri kar yağan dağlarda asker çıplak ve yalınayak kalmıştır. Cephe Kumandanlığı Vekâleti emrinde hiçbir şey olmadığından, bilhassa kaput, ayakkabı, pamuklu, elbise, yelek, kuşak, kısaca havanın tesirlerinden muhafaza için ne verilmek lazımsa on beş bin hesabıyla süratle gönderilmesini ehemmiyetle arz ve rica ederim.

3. Müdafaai Milliye Vekâleti'ne, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne ve malumat için Cephe Vekâleti'ne yazılmıştır.

Batı Cephesi Kumandanı
Ali Fuat

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "anlaşıldı" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "anlaşılmıştır" şeklinde. (Y.N.)

Efendiler, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın, henüz Gediz Muharebesi'nin cereyan etmekte bulunduğu bir sırada okuduğumuz bu telgrafnamesindeki muhteviyat, bilhassa hissolunan mana ve zihniyetin pek ziyade dikkate değer görülmesi tabiidir zannederim. Askerin hali, kuvvetimizin miktarı, hazırlığımızın derecesi, bütün memlekette her bakımdan muhtaç olduğumuz kaynakların kudret ve kabiliyeti bittabi bu telgraf tarihinden üç gün evvel Batı Cephesi Kumandanlığı'nca malum bulunuyordu. Her şey tamam olup da Gediz Muharebesi'nin cereyan müddeti olan üç beş gün zarfında mı mahvolmuştu? Malum olan bütün hakikatlere rağmen Batı Cephesi, Erkânıharbiyei Umumiye tarafından mı taarruza zorlanmıştı?

Söz konusu telgrafname Heyeti Vekile'de okunduktan sonra altına şu görüş yazılmıştı:

Heyeti Vekile'de okundu. İleri sürülen sebepler ve vakalar makul bulunmadı. Gerekli yardımın yapılacağı tabiidir. 3. Alay'dan tasavvur olunan kuvvet gönderilecektir. İsmet.

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin çıkardığı dedikodular

Efendiler, her muvaffakiyetsizliğin sonunda, birtakım dedikoduların meydan alması beklenmelidir. Gediz Muharebesi'nden sonra da, genel vaziyet feci bir manzara arz edince, her tarafta dedikodu ve haklı ve haksız eleştiriler başladı.

Bazıları ve bilhassa Kuvayi Seyyareciler, Ethem ve kardeşleri, bütün kusurları Cephe Kumandanı'na ve nizamiye fırkalarına atfen kendilerinin müşkül vaziyette bırakılmış olduklarını propaganda ettiriyorlar ve "Ordu Kumandanı, hatalarını kapatmak için bize kusur atfediyor" diyorlardı.

Ordu dahi Kuvayi Seyyare'nin hiçbir iş yapmadığını ve yapmaya muktedir olmadığını ve muharebede verilen emirlere itaat etmediğini, daima tehlikeden uzak bulunduğunu iddia ve ispat ediyordu.

***

Efendiler, tekrar bıraktığım noktadan, izahata devam etmek üzere küçük bir vakayı burada zikretmeme müsaadenizi rica edeceğim. Malumdur ki, Büyük Millet Meclisi'nin teessüsü sırasında konulan esaslara göre Heyeti İcraiye namı verilen hükümetin üyeleri doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Meclis tarafından seçiliyordu. Bu usul 4 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihine kadar tatbik olundu. Bu konudaki kanun, ancak bu tarihte, "İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi Reisi'nin Meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından, mutlak çoğunluk ile seçilir" suretinde değiştirildi.

Meclis'te görülen aykırı eğilimler ve Nâzım Bey'in Dahiliye Vekilliğine seçilmesi karşısında aldığım tavır

İşte arz etmek istediğim husus, vekillerin seçilmesine ait kanunun değiştirilmesini gerektiren sebeplerden biridir.

Efendiler, 4 Eylül 1920 tarihinde Tokat Mebusu bulunan Nâzım Bey, 89 oya karşı 98 oy ile Meclis'çe Dahiliye Vekâleti'ne seçildi. Nâzım Bey, dakika kaçırmaksızın büyük acele ile vekâlet makamına gidip vazife yapmaya başladı. Ondan sonra, Heyeti İcraiye Reisi de bulunmam hasebiyle beni ziyarete geldi.

Ben Nâzım Bey'i kabul etmedim. Meclisi Âli'nin itimat ve seçimine mazhar olan bir vekili kabul etmemekle yaptığım muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat memleketin büyük menfaatı beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu. Bittabi, hareketimin sebebini izah ve ispat edeceğimden ve izah edeceğim noktanın yüce Meclis'çe de mühim görüleceğinden emin idim.

Efendiler, Meclis üyeleri arasından, aykırı birtakım prensiplere eğilim gösterenler çıkmaya başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nâzım Bey ve arkadaşları en çok nazarı dikkatimi çekmişti. Nâzım Bey'in daha Sıvas Kongresi esnalarında kendisinden aldığım safsatalarla dolu bazı mektuplarıyla ne zihniyet ve mahiyette olabileceğini anlamıştım. Nâzım Bey, mebus olarak Ankara'ya geldikten sonra, her gün yeni yeni siyasi faaliyetler gösteriyordu. Teşekküle başlayan her siyasi hiziple temas fırsatını kaçırmıyordu.

Nâzım Bey, bizzat ve dolaylı olarak yabancı mahfillerden bazılarıyla temas yolunu bulmuş ve teşvik ve yardıma da mazhariyetini temin etmişti.

Bu zatın, Halk İştirakiyyun Fırkası diye, gayri ciddi, sırf menfaat sağlamak maksadıyla bir fırka teşkili teşebbüsünde ve onun başında gayri milli faaliyet sevdasında bulunduğunu mutlaka işitmişsinizdir.

Bu zatın yabancı mahfillere casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim, daha sonra İstiklal Mahkemesi birçok hakikatleri meydana koymuştu.

İşte efendiler, bu Nâzım Bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasıyla yaptığı devamlı propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların, milletin yüce menfaatlarını unutarak yaptıkları yardımlarla Dahiliye Vekâleti'ne geçirilmişti. Bu suretle Nâzım Bey, hükümetin bütün dahili idare makinesinin başında, memleket ve millete değil, fakat paralı uşağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti yapabilecek vaziyete gelebilmişti.

Bittabi efendiler, buna asla razı olamazdım. Onun için Dahiliye Vekili Nâzım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman dahi, Meclis'te gizli celsede malumat ve fikirlerimi açıkça söyledim.

Millet, vekillerini seçerken çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır

Muhterem efendiler, pek güzel bilirsiniz ki, sultanlarla, halifelerle idare olunmuş ve olunan memleketlerde vatan için, millet için en büyük tehlike, sultanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır. Bu, çoğu zaman kolaylıkla temin olunabilmiştir. Meclislerle idare olunan memleketlerde de, en tehlikeli yön, bazı mebusların yabancı nam ve hesabına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet meclislerine kadar dahil olmak yolunu bulabilen vatansızlara tesadüf edilebileceğine tarihin bu konudaki misalleriyle hükmetmek zaruridir. Bunun için millet, vekillerini seçerken çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır. Milletin hatadan korunması için yegâne salim çare, fikirleri ve faaliyetiyle milletin itimadına mazhar olmuş siyasi bir fırkanın seçimde millete yol göstermesidir. Genel olarak millet fertlerinin, adaylıklarını ortaya atan her şahıs hakkında hükme varmaya yardımcı olacak sağlam malumata ve isabetli görüşe sahip bulunacağını kabul etmek, teorik olarak farz olunsa bile, bunun tam hakikat olmadığı, tecrübelerin tecrübeleriyle inkâr edilemez bir açıklık olmuştur.

***

Efendiler, bıraktığımız noktaya, yani Batı Cephesine dönüyorum. Gediz Muharebesi'nden ve onun maddi ve manevi can sıkıcı neticelerinden sonra Fuat Paşa'nın cephe üzerindeki kumandanlık tesir ve nüfuzu sarsılmış gibi görülüyordu. Kendisini kumandadan çekmeyi zaruri saymaya başladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelip görüşmek hususunda 5 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihli şifre ile izin istedi. 6 Teşrinisani'de [6 Kasım'da] Ankara'ya gelmesinin münasip olacağını cevaben bildirdim. Fuat Paşa aleyhindeki dedikodu ve Kuvayi Seyyare mevcudiyetinin ordu disiplinsizliği üzerindeki kötü tesirleri o kadar hissedilmeye başlamıştı ki, 7 Teşrinisani [7 Kasım] tarihinde Ali Fuat Paşa'ya en seri bir surette Ankara'ya gelmesini emretmeyi lüzumlu gördüm.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğine tayini ve cephenin ikiye ayrılması kararı

Efendiler, artık Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesine kumanda edemeyeceğine kani olmuştum. O günlerde Moskova'ya da bir sefaret heyeti göndermek lüzumu karşısında bulunuyorduk. O halde, Fuat Paşa büyükelçi olarak Moskova'ya gidebilirdi. Batı Cephesi de çok ciddi ve dikkatli mesai talep ettiğinden, bu cephe kumandanlığını da zaten genel askeri harekât ile iştigal etmekte bulunan Erkânıharbiyei Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya ek olarak

vermek en seri ve uygun bir tedbir olacaktı. Bir[1] yönden de gerek dahili isyan ve itaatsizliklere karşı ve gerek harp harekâtı bakımından kuvvetli süvari teşkilatına ihtiyaç bariz idi. Sırf bu teşkilatı vücuda getirmek için de Dahiliye Vekili bulunan Refet Bey'e (Refet Paşa) ek olarak bu vazifeyi vererek kendisini Konya ve havalisine göndermeyi münasip görüyordum. Çünkü Refet Paşa muhtelif zamanlarda muhtelif sebeplerle Konya'ya, Denizli'ye gitmiş, Batı Cephesinin güney kısmıyla alakadar olmuş ve o kısımla münasebettar mıntıkaları tanımış bulunuyordu. O halde meseleyi şu suretle halledebilirdim: Cepheyi ikiye ayırmak; mühim kısımları ihtiva eden sahayı, "Batı Cephesi" diye isimlendirerek İsmet Paşa'nın kumandasına vermek; güney kısmını da, Konya havalisine göndereceğim Refet Paşa'ya vermek ve her iki cepheyi doğrudan doğruya Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti makamına bağlamak...

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne de Müdafaai Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa vekâlet edebilirdi. Fuat Paşa zamanında, cepheden Sıvas'a kadar uzanan bir de[2] geri mıntıkası vardı. Ali Fuat Paşa bu mıntıkayı idare edebilmek için de bir Cephe Kumandanlığı Vekâleti makamı meydana getirmeye mecbur olmuştu. Bunun tabii ve pratik olmadığı meydanda idi. Dolayısıyla, yeni tertipte bu geri mıntıkasını da kısmen menzil sahası olarak cepheye bıraktıktan sonra Müdafaai Milliye Vekâleti'ne bağlamak tabii idi. İsmet Paşa'nın bir zaman için Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetinden ayrılmaması ordunun düzenlenme ve hazırlanmasında sürat temini için faydalı görüldüğü gibi, Refet Bey'in de Dahiliye Vekâleti sıfatını geçici olarak muhafaza etmesi, bilhassa mıntıkası dahilinde asayişin temini ve ahaliden hayvan ve malzeme toplamak suretiyle vücuda getirmeye mecbur olduğu süvari teşkilatını bir an evvel şekillendirmek için lüzumlu idi.

Süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmek ve gayri muntazam teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmak kararı

Efendiler, 8 Teşrinisani [Kasım] 1920'de Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılamak için bizzat istasyonda bulunuyordum. Fuat Paşa'yı omuzunda bir filinta olduğu halde Kuvayi Milliye kıyafetinde gördüm. Batı Cephesi Kumandanı'nı bu kıyafete rağbet ettiren fikir ve zihniyet cereyanının bütün Batı Cephesi üzerinde ne derece ileri bir tesir yapmış olduğunu anlamak için artık tereddüde mahal kalmamıştı. Onun için Fuat Paşa'ya kısa bir değerlendirmeden sonra, yeni alabileceği vazifeyi söyledim. Memnuniyetle kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarındaki "Bir" sözcüğü, 1927 lüks basımında "Bu" şeklinde. (Y.N.)

2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımındaki "bir de" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "yerde" şeklinde. (Y.N.)

Paşaları davet ederek yeni vaziyet ve vazifelerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kati direktif, "süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmekten" ibaret idi. Bu suretle 1920 senesi Teşrinisanisi'nin [Kasım'ının] sekizinci günü "gayri muntazam teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmak kararı" fiil ve tatbik sahasına konulmuş oldu.

***

Görünüşte bize mülayim zannolunan bir politika ile dahilden bizi dağıtmak teşebbüsü

Muhterem efendiler, burada bir an durarak bakışlarımızı İstanbul'a çevirelim. Damat Ferit Paşa hükümetinin her nevi düşmanlarla müşterek olan "silah ile netice almak planı" tatbikatta muvaffak olamamıştı. Dahili isyanlara karşılık verdik ve mukavemet ettik. Yunan taarruzu en nihayet bir hatta durdu. Yunanlıların ondan sonraki hareketleri de belirli sahalarla sınırlı kaldı. Dahili isyanlara ve Yunan cephesine karşı, mukabil ve ciddi tedbirler almakta olduğumuz görülüyordu. Dahilden ve hariçten gelen silahlı hücumların, bilhassa Ankara'daki milli hükümeti sarsamayacağı anlaşılıyordu. Dolayısıyla İstanbul'un silahlı tecavüz politikası iflas etmiş bulunuyordu. Bunu değiştirmek, yeniden görünüşte uzlaşma politikasına geçmek suretiyle, dahilden dağıtmak politikasının daha faydalı olacağına kanaat getirdiklerine hükmolunabilirdi. Tıpkı, 1919 Eylül'ünde Damat Ferit Paşa'nın birinci çekilmesinden sonra, Ali Rıza Paşa kabinesinin gelmesiyle olduğu gibi, görünüşte bize mülayim zannolunan bir politika ile dahilden bizi dağıtmak teşebbüsü yenilenecekti.

Bundan sonraki mücadelelerimizde, İstanbul vasıtasıyla yapılan dahili ve harici teşebbüsler ve zayıflığa sürükleyecek telkinlerle, Yunan ordusuyla olduğu kadar, fakat anlaşılması ve anlatılması daha güç şartlar içinde, dahili bozgunculuklara karşı uğraştığımız görülecektir.

İstanbul'da Tevfik Paşa iktidar mevkiine getirildi. Dahiliye Nazırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nazırı olarak Salih Paşalar kabinede bulunuyordu. Tevfik Paşa kabinesi derhal bizimle temas ve münasebet aradı. Bu vazifeyi, başlıca Ahmet İzzet Paşa üstlendi. Saray erkânıharbiyesinde bulunan bir subay, Ahmet İzzet Paşa tarafından bazı notlar ile Ankara'ya gönderildi. Bu notlarda, eskisine nispetle daha müsait şartlarla, mesela Osmanlı hâkimiyeti dahilinde İzmir'de Yunanlılar tarafından bir özel idarenin kabul edilmesi gibi şartlarla, bir barış yapılması ümidinde bulundukları ve her şeyden evvel İstanbul hükümetiyle bir uzlaşma temininin mühim olduğu bildiriliyordu.

Ahmet İzzet Paşa'nın ve dahil olduğu kabinenin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin mahiyet ve salahiyetinden haberdar olmadıkları, hâlâ İstanbul'da bir hükümet yapmak ve o vasıta ile millet ve memleket mukadderatı meselelerini halletmek hususlarını düşündükleri görülüyordu.

Ahmet İzzet Paşa'yı ve Tevfik Paşa kabinesini vaziyetten haberdar etmek ve tamamıyla aydınlatmak maksadıyla, icap eden malumat ve fikirleri tafsilatlı olarak yazdırıp, Ankara'ya gelen özel memurla, 8 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinde İnebolu istikametinde yola çıkardık.

12 Teşrinisani [Kasım] 1920 günü, Zonguldak'tan Yüzbaşı Kemal imzalı kısa bir telgraf aldım. Bunda, şifreli bir telgrafı çekmek üzere İstanbul'dan hareket ettirildim, deniliyordu. Söz konusu şifreli telgraf, Dahiliye Nazırı İzzet Paşa imzalıydı. İstanbul'da 9 Teşrinievvel [Ekim] 1920[1] tarihinde yazılmıştı.

İstanbul'da iktidar mevkiine getirilen Tevfik Paşa kabinesi Ankara ile temas imkânı arıyor

Bu telgrafnamede, İstanbul ile Zonguldak arasında Fransız telsiziyle haberleşmeye Fransız temsilcisinin olurunun alındığından bahsolunduktan sonra, "Hükümet ile bir uzlaşma esası kabul olundu mu? Kabul olunduysa, nerede buluşmak mümkün ve oraya hangi yolla gelmek münasip olacağı" sorulmakta idi.

İstanbul Posta ve Telgraf Müdiri Umumisi Orhan Şemsettin imzalı 11 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihli bir emir de, Kastamonu Posta ve Telgraf Başmüdüriyeti'ne geliyordu. Bu emir Ereğli Müdüriyeti'ne gönderilen gayri resmi bir mektubun zarfından çıkıyordu. Emir aynen şudur:

Madde 1. Anadolu ve payitaht arasında telgraf haberleşmelerinin bir an evvel tesisi lüzumlu görülmektedir.

Madde 2. Bu maksadın temini için bir taraftan Sapanca ile Geyve arasındaki büyük hat üzerinde tamiri mümkün olan tellerin süratle ıslahı ve diğer taraftan da mühim ameliyat ve inşaata ihtiyaç gösteren İzmit, Kandıra, İncili arasının inşa ve tamirine başlanılması uygun görülmektedir.

Madde 3. Bahsolunan tamiratı icraya memur olan İstanbul Fen Müfettişi Bekir Bey, maiyetinde bir başçavuş ve kâfi miktarda çavuşla İzmit'e harekete hazırdır.

Madde 4. Dahiliye Nezareti Celilesinin vesikasını taşıyan bu memurların vaziyet icabınca herhangi tarafta ameliyata lüzum gördüklerinde haklarında gerekli yardım ve destekte bulunulması hususunun tarafınızdan ilgili makamıyla haberleşerek temini iş bilir gayretlerinizden beklenmektedir. 11 Teşrinisani [Kasım] 1920.

Bu telgraf üzerine icap edenlere verdiğimiz emir, İstanbul ile temastan kaçınılması ve telgraf hatlarını tamir bahanesiyle gelen olursa tutuklanması lüzumuna dairdi.

1 *Nutuk*'ta telgrafın tarihi "9 Teşrinievvel [Ekim] 1920" olarak yer alıyor. Doğrusu "9 Kasım 1920" olmalıdır. Nitekim Tevfik Paşa kabinesi 21 Ekim 1920 tarihinde kurulmuştur. (Y.N.)

Efendiler, İzzet Paşa'nın dolaylı olarak gönderdiği şifre telgrafnamesine cevap vermeyi, özel memurla gönderdiğimiz notların tarafından okunmuş olduğu haberine bırakıyordum. İzzet Paşa'nın, tarafımızdan verilen malumatı öğrendikten sonra da fikrinde sebat edip etmemekte olduğunu anlamak istiyordum. Bu husus anlaşıldıktan sonra, İzzet Paşa'ya aradaki vasıtalarla şu cevabı verdim:

Zatı devletleri ve Salih Paşa Hazretleri'nin de dahil bulunmaları gerekli olan heyetle en kolay ve seri olarak Bilecik'te buluşmak mümkündür. İstanbul'dan ya Sapanca'ya kadar şimendifer ve oradan otomobille veyahut deniz yoluyla Bursa'ya ve yine oradan otomobille Bilecik'e teşrif buyurulabilir. Bahsolunan istikametler üzerinde şimdiden icap edenlere tebligat yapılmıştır. Kânunuevvel'in [Aralık'ın] ikisine kadar Bilecik'te bulunacak şekilde seyahatin düzenlenmesini ve İstanbul'dan hareket günü ve yolunun şimdiye kadar kullanılan vasıta ile Zonguldak'a bildirilmesini rica ederim. Seyahatin mümkün olduğu kadar dağdağasız icrası hatıra kabilinden arz olunur. 25/26 Teşrinisani [Kasım] 1920.

Efendiler, İstanbul'da 23/24 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinde yazılıp İstanbul'a varmış olan özel memurun imzasıyla İnebolu'ya gönderilen ve oradan 27 Teşrinisani'de [27 Kasım'da] Ankara'ya çekilen bir telgrafnamede şu malumat veriliyordu:

"Bugün 23.11.1920'de İzzet Paşa nezdinde bulunduğum esnada, Hariciye Nazırı, son siyasi vaziyet hakkında aşağıdaki beyanatta bulunmuştur:

Yeni gelen İngiliz sefiri, Ermenistan, Gürcistan ve bir zaman sonra İzmir'le alakalı mühim meselelerde Osmanlı hükümeti lehinde bir çözüm şeklinin temin edileceğini söylemiş. Bu müsait vaziyetten istifade ederek memleketin geleceğinin teminat altına alınmasına gayret sarf edilerek bu fırsat kaybedilmemelidir. Şayet Ankara zaman kazanmak arzusunda ise bile, bir temas hasıl ederek aşağıdaki kararlar müştereken temin edilmelidir. dedikten sonra şu satırlar ilave olunuyordu:

Beyanata ilaveten İzzet Paşa'nın, kendisine tarafımızdan gönderilen özetteki "Şimdiye kadar olan mücadelelerin bugün bahş ve temin etmekte olduğu müsaadelerden istifade vazifemizdir" cümlesine dayanarak, eğer Anadolu, gönderilecek heyeti kabul etmezse, şahsen benimle temas ederek maksadımızı şahsen kararlaştırmalıyız. Buna da olur vermedikleri takdirde, söz konusu cümledeki fikirden feragat anlaşılacağından, artık kabinede bulunmayarak istifa edeceğini ve arzu edersek İstanbul'u nazarı dikkate almayarak kendisinin de Anadolu'ya geleceğini söylemiş.

Efendiler, aynı telgrafnamede, İstanbul matbuatında İzzet Paşa'ya atfen şu beyanatın da yayımlandığı yer almaktaydı:

Hükümetin Anadolu'ya bir özel memur göndermekten maksadı, Ankara'dakilerle bir temas hasıl olup olmayacağını anlamak içindi. Dönen memur, bu temasın temin edilebileceğini anlattı ve haberleşmeler de temin edildi. Tabiatıyla icabının icrasına girişeceğiz.

Bu tarzda beyanatın, Anadolu'nun görüşüne uygun olamayacağı ve tekzibi lazım geldiği fikrine karşı bunu kabine kabul etmemiş. Bununla beraber, İzzet Paşa *Tercümanı Hakikat* gazetesiyle şu beyanatta da bulunmuş:

Memleketin yüksek menfaatları, şimdilik bu meselede matbuatın susmasını emretmektedir. Dolayısıyla bir iki gün daha beyanatta bulunmakta mazurum.

Efendiler, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları akıllı, tedbirli, uzak görüşlü biliyordu. Bu sebeple, Damat Ferit Paşa çekilip de yerine ileri gelenleri bu zevattan ibaret bir kabine iktidar mevkiine gelince, herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Tevfik Paşa kabinesi ilk anda Ankara ile temas ve münasebet arayınca, kamuoyunda iyi niyetine hükmolunmamak için sebep tasavvur olunamadı. Herkes, Tevfik Paşa kabinesinin iktidar mevkiine gelmesini hayra alamet saydı. Bu kabinenin, memleket ve milletin azami menfaatlarını temin çare ve vasıtalarını bulmadan hükümete gelmiş olmalarını kabul etmek ve ettirmek cidden müşkül idi. Bilhassa, kendileri de İstanbul mahfillerinde ve matbuatta kullandıkları lisan tarzıyla kamuoyunun anlayışını teyit edecek vaziyet almış bulunuyorlardı.

Bilecik Görüşmesi kararlaşıyor

Biz, hakiki vaziyetin, herkesin zannettiği ve anladığı gibi olmadığına tamamen kani bulunuyorduk. Fakat, İstanbul'un, kurtuluş çaresi için vuku bulan uzlaşma ve görüşme tekliflerini kamuoyunu tatmine yarayacak şartları hazırlamadan reddetmeyi uygun bulmadık. Onun için, bilhassa İzzet ve Salih Paşaların dahil bulunacağı bir heyetle Bilecik'te görüşmeyi uygun gördük. Bu zevatla görüştükten sonra, kamuoyunun bütün zan ve anlayışının esassız olduğunun anlaşılacağına şüphem yok idi. Bir de, her ne olursa olsun, kamuoyunca işaret ettiğim vasıflarda tanınmış bu zevatın İstanbul'da hükümet teşkil etmesinin milli maksat için ne kadar zararlı olduğu meydanda idi. Dolayısıyla, görüşmeden sonra da kendilerinin dönmesine müsaade etmemek lüzumu bence tabii idi. İşte bu düşüncelerden dolayı, İzzet Paşa heyetiyle Bilecik'te görüşme kararlaştırıldı. Görüşme, 2 Kânunuevvel'de [2 Aralık'ta] değil, fakat 5 Kânunuevvel'de [5 Aralık'ta] vuku buldu.

Efendiler, bu görüşmeyi beklerken, o güne kadar cephede ve Ankara'da cereyan eden hadiseleri kısaca arz edeyim:

Efendiler, hatırlarsınız ki, İzzet Paşa'nın özel memurunun İnebolu üzerinden İstanbul'a hareket ettirildiği 8 Teşrinisani [Kasım] 1920 günü, Fuat Paşa'nın Moskova Sefareti, İsmet ve Refet Paşaların da Batı Cephesine memuriyetleri kararlaştırılmıştı. İsmet Paşa, ertesi gün cepheye hareket etti. 10 Teşrinisani'de [10 Kasım'da] vazifeye başladı.

O zamanlar Ethem Bey'in yakın arkadaşı bulunan bir zatın, 13 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihli, Eskişehir'den bir şifre telgrafını aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki:

Ethem Bey'in, Fuat Paşa Hazretleri refakatinde Rusya'ya gideceği şayiası cephe muhitinde ve geride bulunan ahali tarafından bir kötü fikre yorulmaktadır. Bu gibi zevatın muhitinizden uzaklaştırılması, zatı devletlerinin diktatörlük ilan edeceğiniz zannını doğurmuştur...

Efendiler, hakikaten Ethem ve biraderlerinin Türkiye'den uzaklaşmaları, Türkiye'nin ve kendilerinin menfaat ve selameti bakımından uygun idi. Bu sebeple Fuat Paşa'ya, arzu ederlerse, bunları da beraber alıp münasip surette vazifelendirebileceğini söylemiştim. Ethem Bey'in arkadaşı tarafından yazılan bu telgrafname muhteviyatının, yalnız arkadaşının fikri ve hakikate uygun olduğu elbette kabul edilemezdi. Çünkü, ne cephenin ve ne de ahalinin, Ethem Bey'in Rusya'ya gönderilip gönderilmeyeceği meselesiyle alakası yok idi. Bilhassa "Ben, diktatör olmak istiyorum, fakat Ethem ve emsali mânidir; onun için bu gibileri uzaklaştırıyorum" zannından bahsolunması büsbütün nazarı dikkatimi çekti.

Ethem ve Tevfik kardeşlerin muhalefete geçmesi

İsmet Paşa'nın cephede faaliyete başlamasını müteakip, Ethem Bey, rahatsızlığını ileri sürerek Ankara'ya geldi ve burada uzun müddet oturdu. Yokluğunda kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Ethem Bey'e vekâleten Kuvvei Seyyare'nin başında kumandan bulunuyordu.

Vaziyeti lüzumu gibi aydınlatabilmek için, bir vakalar zincirinin bazı esas noktalarını işaret etmek münasip olur. Kuvvei Seyyare Kumandanlığı, Karacaşehir'de kendine bağlı olmak üzere gizlice Karakeçili namında bir müfreze teşkil etmişti. Bundan Batı Cephesi Kumandanlığı'nın malumatı yoktu. Bu müfrezenin mevcudiyeti, 17 Teşrinisani [Kasım] 1920'de tesadüfen öğrenildi. Cephe Kumandanlığı'nın, bu müfrezenin mevcudiyeti hakkında malumat talebi ve kıtanın teftişe arz edilmesi emri, Ethem Bey tarafından yerine getirilmedi. Cephe Kumandanlığı'nın, mülki işlere, geri hizmetlere müdahale etmemeleri hakkında verdiği genel emre aykırı olarak, Kuvvei Seyyare Kumandanlığı, bilakis Kütahya havalisinde, her şeyde gösterdiği müdahale ve örfi[1] harekâtını artırdı.

1 Örfi: Yasalarla belirlenmemiş, yasal olmayan şekilde. (Y.N.)

Cephe Kumandanı, Ethem Bey Kuvvei Seyyaresinin diğer Kuvvei Seyyarelerden ayırt edilmesi için "Birinci Kuvvei Seyyare" namıyla yâd edilmesini emrettiği halde, Ethem Bey ve kardeşi bunu nazarı dikkate almak şöyle dursun, bu emre rağmen kendi kendine "Umum Kuvayi Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı" suretinde bir kumanda vaziyeti ortaya çıkardı.

Görülüyor ki, Ethem Bey ve kardeşi, emirleri altındaki kıtaları teftiş ettirmiyorlar ve sahip olmadıkları salahiyet ve unvanları kendi kendilerine takınıyorlardı.

"Umum Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik" imzasıyla 21 Teşrinisani [Kasım] 1920'de Cephe Kumandanlığı'na gelen bir raporda "13. düşman fırkasının Emîrfakıhlı,[1] İlyasbey, Çardak, Umurbey üzerinden gelmekte olduğu" ve "kendi mıntıkasında bulunan Gördeslilerin düşman askerini davet ettikleri"ne dair malumat vardı. Halbuki, hakikatte ne düşman fırkası ilerliyordu ve ne de Türk ahalinin düşmanı daveti vaki idi. Bu malumatın özel maksatlarla verildiği anlaşılacaktır. İslam ahalinin düşmanı daveti yalnız bir sebeple izah olunabilirdi ki, o da tarafımızdan zulüm ve tecavüze uğrayacaklarını zannetmeleridir. İşte Cephe Kumandanı, vaziyeti bu noktadan değerlendirerek verdiği genel emirde demişti ki:

Muharebenin buhranı esnasındaki öfkelerin tesiriyle örfî tedbirler almaya katiyen mâni olmak lazımdır. Hıyaneti ne derece muhakkak olursa olsun, hiçbir köy katiyen yakılmayacak, ahaliden hiçbir kimse, hiçbir müfreze tarafından, hiçbir cürüm ile idam olunmayacaktır. Casuslukları ve diğer ihanetleri ortaya çıkmış adamların, muhafaza altında İstiklal Mahkemelerine gönderilmeleri icap eder.

Umum Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey bu emre de itiraz etti.

Efendiler, düşman, kuvvetlerini toplu bulundurmak maksadıyla aldığı tertibat yüzünden, Kuvvei Seyyare Kumandanlığı mıntıkasında bazı yerleri tahliye etmişti. Buralarda mülki hükümet tesis olununcaya kadar ahalinin emniyetle idaresi için acil teşkilat kurmaya lüzum vardı. Bu sebeple, jandarma hizmetinde bulunmuş efrattan ve iyi halli kimselerden seçilerek yüz elli mevcudunda bir sahra jandarma bölüğü teşkil edildi ve Simav ve Havalisi Kumandanlığı namı altında bir makam meydana getirildi. Bu makam, tayin olunan mıntıka dahilinde dahili inzibat işlerine bakacaktı. Kaymakam İbrahim Bey namında bir zatın memur edildiği bu makama, idare ve inzibat itibariyle bu havalideki ahzi asker[2] şubeleri de bağlı olacaktı. Nizamiye kıtaları veya Seyyare kumandanları yalnız askeri harekâttan mesul olacaklardı. Bu havali kumandanlığı teşkili münasebetiyle o civar ahalisine Cephe Kumandanlığı

1 Emirfakılı. (Y.N.)
2 Ahzi asker: Askerlik şubesi. (Y.N.)

tarafından yazılan beyannamede, "Sizin her türlü dertlerinizi dinlemek, adilane bir idare tesis etmek vazifesiyle Simav'da bir havali kumandanlığı teşkil ediyorum" cümlesi vardı. Bu cümleyi, Kuvayi Seyyare Kumandanlığı tarafından kötüye yorumlanacağını göreceğiniz için, bilhassa kaydediyorum.

Düşmandan kurtarılan bu kazalar halkı, kurtarılma tarihinden itibaren iki ay müddetle askeri hizmetten muaf tutulmuşlardı. Umum Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey, birtakım sebepler ve düşüncelerle bu Havali Kumandanlığına da itiraz etti.

Tevfik Bey, 23 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihli bir raporunda "Bir düşman fırkasının taarruzu üzerine kuvvetlerini Günan köyü kuzeyindeki sırtlara çektiğini" bildiriyor ve "Sol cenahında[1] bulunan Cümbürdü istikametini temin ediniz" diyor.

Düşmanın ciddi bir taarruzu olmamıştır. Kuvayi Seyyare Kumandanlığı'nın maksadının, nizamiye kıtalarını cepheye sürdürüp, kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğu anlaşılmıştı. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, Tevfik Bey'in verdiği malumatı ciddi kabul ederek, icap edenlere icabı gibi emirler vermiş olmakla beraber, kendisinden de, "taarruz eden düşmanın tahminen kaç top kullanmakta olduğunu" ve "Kuruköy'den cadde boyunca Çamköy'e doğru bir düşman hareketi vuku bulmuş mudur" diye sordu ve Cümbürdü vadisinin İslamköy'e doğru temininin, Güney Cephesi'ne ait olduğunu da bildirdi.

Tevfik Bey, 24 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinde Cephe Kumandanlığı'na yazdığı telgrafta, birtakım tarizkâr sözlerden sonra, "bendeniz, kuzey ve güney cephelerinin her ikisi de aynı hükümetin emrinde olduğunu zannediyorum. Mademki değildir, idaresizlik yüzünden, beyhude burada vatan evladını kırdıramayacağım. Yirmi dört saate kadar sol cenahımız kuvvetli bir surette temin edilmediği halde Kuvayi Seyyare'yi ... Efendiköprüsü civarına çekeceğim. Bu hususta mesuliyetin kime ait olduğunu hükümet bulsun, Efendim" diyordu. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Kuvayi Seyyare Kumandanı'na cevap verdi ve dedi ki: "12. Kolordu, sol cenahınızdan kırk kilometre uzaktadır. Bundan başka, geri[2] çekilmiş olan düşmanı kati taarruzla ve zorla yerinden atmak vazifesi kıtalarımıza verilmemiştir. Dolayısıyla Kuvayi Seyyare, düşmanı takip eden bağımsız bir süvari fırkası vaziyetindedir. Düşmanın üstün kuvvetle taarruzlarına karşı yalnız başına tedbirler alır ve düşman, mevziî ve ciddi bir hareket yaptıkça buna karşı kati muharebeden kaçınır. Bu vazifeler süvari fırkalarına verilir. Güney Cephesinde kuvvetli süvari olmadığından, sizin cephenizi süvari hattıyla uzatmaya imkân yoktur. Kuvvei Seyyare ile Güney Cephesinin harici cenahtan karşılıklı olarak yalnız

1 *Nutuk*'ta "cenahında". Doğrusu "cenahımda" olmalı. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "geri" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yanlışlıkla "gerek" şeklinde. (Y.N.)

temas ve irtibatı muhafaza etmesi mümkün ve lazımdır. Kısaca, cephemiz iyi idare edilmektedir vs..."

Efendiler, Batı Cephesi Kumandanlığı, bittabi ordusunun bütçesini düzenlemek istiyordu. Bu maksatla, 22/23 Teşrinisani [Kasım] 1920'de bütün cephe kıtalarından muntazam bir kuvvei umumiye[1] talep edildi. Cephe kıtalarının hepsinden cevap geldi. Kuvayi Seyyare, talep olunan kuvvei umumiyeyi göndermedi. Bu hususta cepheden vuku bulan izah talebine gelen cevapta Tevfik Bey diyordu ki: "Kuvayi Seyyare ne bir fırka, ne de bir muntazam kuvvet haline sokulamaz... Bu serserilerin başına ne bir subay, ne de hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber, kabul ettirilmesi imkânı da yoktur. Çünkü subay gördüler mi, Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Ve bölük eminleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardan meydana gelmektedir ve sen yapamıyorsun diye bunların değiştirilmesi imkânı da yoktur. Kuvayi Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel idare edilmesi zaruridir... Esasen Kuvvei Seyyare'yi zaptürapt ve intizama koymak değil, bu fikrin meydan almakta olduğunu hissettiği anda dağılır. Rica ederim, bu yazdığım şeyleri bir şeye yormayınız..."

Tevfik, Cephe Kumandanı'nı tanımıyor

Efendiler, tam bu günlerde, düşmanın, Bursa cephesi ilerisinde, İznik civarlarında bir faaliyeti hissolundu. Cephe Kumandanı bizzat oraya giderek yakından tedbirler almaya mecbur idi. Onun için 28 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinde Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey'e cevap verirken: "Bugün Bilecik'e gidiyorum. Dönüşte zatıâlileriyle nerede şifahen görüşmek mümkün olur" sorusunu sormuştu. Cephe Kumandanı'na cevap verilmemişti. Cephe Kumandanı, İznik vaziyetine karşı tedbirler ve tertibat almakla meşgul bulunduğu sırada, Kuvvei Seyyare Kumandanlığı'ndan muharebe raporları gelmemeye başlamış... sebebi sorulmuş:

Raporlar gerektiği vakit Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne yazılmıştır.
İmza: Yüzbaşı Tahsin

telgrafı alınmış.

Efendiler, bir cephe kumandanı için, cephesinin bir kısmında cereyan eden hadiselerden malumat alamamak ne kadar müşkül bir haldir. Böyle belirsizlik içinde kalmak bütün cephenin idaresini yanlış yola sevk edebilir. Tamir edilemez

1 Kuvvei umumiye: Bir birliğin er, subay, silah, cephane, hayvan ve başka gereçleri gibi varlıklarını göstermek ve üst komutanlığa sunulmak için düzenlenen cetvel, genel döküm. (Y.N.)

tehlikelere sebep olabilir. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, keyfiyeti Ankara'da bulunan Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem Bey'e 29 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinde yazarak raporlar için vekilinin ikaz edilmesini bildiriyor.

İsmet Paşa, 29 Teşrinisani [Kasım] 1920'de bize de şu telgrafı gönderdi:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne
Ankara'da Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

1. Kuvayi Seyyare Kumandanlığı, 27.11.1920 akşamından beri Cephe Kumandanlığı'na rapor vermemektedir.

2. Bugün Ethem Bey'den, vekilini ikaz etmesini rica ettim. Geri alınan arazide mülki idare için meydana getirilen Simav ve Havalisi Kumandanlığı sebebiyle Tevfik Bey'in üzüntü duyduğundan bahis Ethem Bey'den bugün bir telgraf almış ve cevap vermiş idim. Vaziyette dikkat çekici bir fevkaladelik var ise de fazla malumatım yoktur. Orada[1] mevcut malumatın bildirilmesini istirham ederim.

Efendiler, Batı Cephesi Kumandanlığı'yla Kuvayi Seyyare Kumandanlığı arasında cereyan eden haberleşmelere ve ortaya çıkan vaziyete nasıl temas ettiğimi ve bunları nasıl öğrendiğimi müsaade buyurursanız izah edeyim:

Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey tarafından İsmet Paşa'ya yazılan, firari ve casusların İstiklal Mahkemesi'ne verilmesine itirazı içeren ve Kuvvei Seyyare'nin sol cenahı yirmi dört saate kadar 12. Kolordu'ca temin edilmeyecek olursa kuvvetini Efendiköprüsü'ne çekeceği hakkındaki telgrafnameleri, bana Ankara'da bulunan Ethem Bey verdi. Ben, bittabi bu telgrafları manidar buldum. Kuvvei Seyyare'nin vaziyetinde tedbirler almayı gerektiren dikkat çekici bir hal gördüm. Onun için, İsmet Paşa'ya, bu telgrafları Ethem Bey vasıtasıyla öğrendiğimi bildirdiğim 25 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihli telgrafnamemde, "Tevfik Bey'in ehemmiyet verdiğim bu müracaatına karşı ne tarzda cevap verildiğinin ve ne gibi tedbirler alındığının bu gece bildirilmesini rica ederim" demiştim.

İsmet Paşa, cereyan eden haberleşmeyi aynen bildirdi.

Efendiler, bir taraftan da, 28 Teşrinisani [Kasım] 1920 tarihinden itibaren, Kuvayi Seyyare'nin sabah ve akşam raporları, Umum Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Mehmet Tevfik imzasıyla doğrudan doğruya bana bildirilmeye başlandı. Tevfik Bey'e şu şifre telgrafı yazdım:

Ankara, 29/30 Teşrinisani [Kasım] 1920

Birinci Kuvvei Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Beyefendi'ye

İki üç günden beri doğrudan doğruya tarafı âcizaneme göndermekte olduğunuz raporların son maddesinde, Batı Cephesi Ordu Kumandanlığı'na verilmiş olduğunun

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "Orada" sözcüğü, 1934 basımında "Oraca" şeklinde. (Y.N.)

kayıtlı bulunmadığı nazarı dikkatimi çekti. Bir yanlışlık mıdır, yoksa bir sebebe mi dayanmaktadır? Bu konuda malumat verilmesini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Bu telgrafıma Tevfik Bey'den cevap almadım. Fakat, Ankara'da bulunan Ethem Bey'den merhum Hayati Bey'e şöyle bir tezkere gönderildi:

30.11.1920

Hayati Bey Kardeşime

Tevfik Bey'le İsmet Beyefendi arasındaki yanlış anlamanın sebepleriyle bu hususta her ikisiyle vaki haberleşmelerimizi aynen takdim ediyorum. Lütfen Paşa Hazretleri'ne okunup gösterilerek yanlış anlamaya meydan verilmemesini rica ederim, Efendim.

Kuvayi Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı
Ethem

Efendiler, bu tezkereye ekli haberleşmelerde dikkat çekici olan noktalar şunlardı: Tevfik Bey, kardeşine diyor ki: "Simav ve Havalisi Kumandanlığı'na katiyen ihtiyaç yoktur. Bu havali kumandanının Eskişehir'e dönmesi için şimdi emir verdim." Tevfik Bey, İsmet Paşa'nın halka hitaben beyannamesini de şu suretle yorumluyordu:

Bu beyanname, bulunduğumuz mevkilerde bizim adaletsiz, emniyetsiz, namussuzcasına hareket ettiğimizi ilan ediyor... Kuvayi Seyyare bunu katiyen kabul etmez. Bu noktalar halledilinceye kadar, Kuvayi Seyyare Batı Cephesi Kumandanlığı'nı tanımayacaktır.

Bunun üzerine, Ethem Bey, İsmet Paşa'ya yazdığı telgrafta, biraderinin üzüntüsünden bahsettikten sonra, bu icraatın dönüşüne ertelenmesini rica ediyor. Biraderine de, Batı Cephesi Kumandanlığı'na yazdığından ve itidal ve nezaketle hareket etmenin ve karşılık vermenin lüzumundan bahsediyor. Tevfik Bey 28 Teşrinisani [Kasım] 1920'de Ethem Bey'e yazdığı cevabi telgrafında:

"Namusumuzla oynayan Batı Cephesi Kumandanı'nı bundan böyle amir tanımayacağımı ve Simav'a gönderdiği kumandanına bugün maiyetiyle Eskişehir'e dönmesi için emir verdiğimi ... yazmıştım" dedikten sonra "Bu hususta başka şey düşünemem ve düşünebilmek imkânı da yoktur, Efendim" diyordu.

Tevfik Bey'in, biraderine olan aynı tarihli diğer bir telgrafnamesinde de:

"... En küçük bir şey hissedersem bu yeni meydana getirilen kumandanlığın bütün mensuplarını muhafaza altında Batı Ordusu'na iade edeceğim. Batı Ordusu Kumandanı İsmet Bey'in bu cephe kumandanlığını idare edemeyeceğini anlıyorum" denilmekte idi.

Efendiler, bundan sonra Kuvayi Seyyare'nin muharebe raporları Ankara'da Ethem Bey'e geliyor ve Ethem Bey tarafından Batı Cephesine gönderiliyormuş.

Bundan başka, Kuvvei Seyyare Kumandanlığı, Batı Cephesi haberleşmelerine sansür koymuş. Telgraf ve telefon hatlarının Kuvvei Seyyare Kumandanlığı'nın haberleşmeleriyle meşgul olduğundan bahisle cephe ile haberleşmeler aleni ve resmi surette yasaklanmış. Aynı zamanda, Kuvvei Seyyare'nin Eskişehir civarına tecavüzlerde bulunacağı yayılmıştı.

Ethem ve Tevfik kardeşler ve kendileriyle hemfikir olan bazı arkadaşlarının milli hükümete isyanı

Muhterem efendiler, bu vaziyeti hep beraber değerlendirmeye yarayacak kadar malumat arz ettiğimi ümit ederim. Kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, Ethem ve Tevfik kardeşler ve kendileriyle hemfikir olan bazı arkadaşları, milli hükümete karşı isyana karar vermişlerdi. Bu kararlarının tatbikine cephede Tevfik Bey vesile ararken ve kuvvetlerini cepheyi terk ederek toplarken, Ankara'da Ethem Bey ve mebus olan kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları siyaseten çalışıyorlardı. İsyan planında muvaffak olabilmek için, her şeyden evvel buna mâni tasavvur olunan Batı Cephesindeki ordunun başındaki kumandanı, itibar ve makamından düşürerek, orduya hâkim olmak elzem idi. Ondan sonra da, Meclis kamuoyunu tamamen kendi lehlerine çevirerek kumandan veya vekil veya hükümet düşürmekte kolaylığa mazhar olmak mühim idi. İşte bu maksatlarla çalışmakta olduklarına bizde şüphe kalmamıştı. Ethem Bey'in İsmet Paşa'ya ve kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığı mülayim ve nazikane bazı kelimelerin henüz zaman kazanmak maksadına yönelik olduğuna ve meseleyi İsmet Paşa ile Tevfik Bey arasında yanlış anlamadan doğan bir üzüntüden, en nihayet Tevfik Bey'in asabiyetine mağlup olarak fazla hareketinden ibaret gösterip, kendilerinin gayet itaatkâr ve mütevazı olduklarını bir zaman için daha göstermeye çalıştıklarına hükmetmemek mümkün değildi. Biz de, vaziyeti olduğu gibi ciddi kabul ettik. Siyasi ve askeri tedbirlerimizi ona göre tatbike başladık.

Efendiler, arz etmeliyim ki, her bakımdan gerek cephede ve gerek Ankara'da icap eden tedbirleri aldırmıştım. Ethem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum. İsyanları halinde bastırılıp cezalandırılabileceklerine şüphem yoktu. Onun için gayet serin ve geniş hareket ediyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatle edep ve itaat dairesine sokmaya çalışmayı, bunda muvaffak olamadığım takdirde, kamuoyunda daha ziyade açıklık kazanacak olan tecavüz-

kâr faaliyet ve hareketlerinin icabını yapmayı tercih ediyordum. Bu düşünceyle Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit Beyleri ve bazı zevatı beraber alarak bizzat Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya, 2/3 Kânunuevvel [Aralık] 1920 tarihinde karar verdim. Ethem Bey'in bu seyahatte bana refakatten kaçınacağını tahmin ediyordum. Halbuki, her halükârda Ethem Bey'i beraber alıp götürmek bence lüzumlu idi. Bunun için, arzusu olsun olmasın, Ethem Bey'i beraber götürmek veyahut ısrarı halinde ona göre muamelede bulunmak üzere icap eden tedbirleri de emretmiştim.

Hakikaten, ertesi günü Ethem Bey, hastalığından bahsederek beraber seyahat edemeyeceğini bildirdi. Doktor Adnan Bey de Ethem Bey'in rahatsızlığının seyahate mâni olduğunu söyledi. Israr ettim. Nihayet, 3 Kânunuevvel [Aralık] 1920 akşamı özel bir trenle Eskişehir'e hareket ettik. Ethem ve biraderi Reşit Beylerden başka beraber bulunan arkadaşlardan başlıcaları şunlardı:

Kâzım Paşa, Celâl Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey, Hacı Şükrü Bey.

4 Kânunuevvel [Aralık] 1920 sabahı erkenden henüz ben uykuda iken tren Eskişehir'e vardı. Daha evvel İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan, Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeye karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durup hareketine devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini ihtar ettim. Birkaç dakika sonra, "hazırız" denildi. "Bütün arkadaşlar geldi mi?" dedim. Bunun üzerine yapılan araştırmadan anlaşıldı ki, herkes hazırdır ama Ethem Bey bir arkadaşıyla beraber ortada yoktur. Derhal Ethem Bey'in firar ettirildiğine hükmettim. Fakat bu hükmü kimseye söylemedim. Yalnız "O halde" dedim, "Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya davet ederiz."

İsmet Paşa da, telgraf başında özel görüşmeden sonra Eskişehir'e hareket etti. Daha evvel yalnız ve özel görüşmemiz lüzumlu olduğundan, ben de bir iki istasyon ileri giderek, buluştuk. Beraber 4 Kânunuevvel [Aralık] 1920 akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekleyen arkadaşlarla hep beraber bir lokantada yemek yedik. Ethem Bey hazır değildi. Nerede olduğunu biraderinden sordum. "Rahatsızdır, yatıyor" dedi. O gece İsmet Paşa karargâhında, Kâzım Paşa, Celâl Bey, Hakkı Behiç Bey hazır olduğu halde Reşit ve Ethem Beylerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de ilave etmişti. Yemekten sonra karargâha gittik; fakat Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne vakit geleceğini sordum. Verdiği cevap şu idi: "Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!"

Milli mücadelenin ilk günlerinden birinde
Büyük Millet Meclisi Reisi ve Batı Cephesi Kumandanı.

Bu habere rağmen sakin bulunmayı ve görüşmeyi tercih ettik.

Şu noktayı da izah etmeliyim ki, ben Eskişehir'e resmi bir sıfatla gitmemiştim. Bazı arkadaşların da hazır bulunmasıyla İsmet Paşa ile olan buluşma ve görüşmelerimizi tarafsız bir arkadaş sıfatıyla yaptığımı söylemiştim. İsmet Paşa, vaziyeti, cereyan eden haberleşmeleri, Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili sıfatıyla Tevfik Bey'in aldığı serkeşane vaziyeti izah etti. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi namına cevap veriyordu. Reşit Bey, gayet kaba ve saldırganca konuşmaya başladı. Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini ve bunu böylece kabul etmeye herkesin mecbur olduğunu pervasızca söylüyor ve ordu, disiplin, kumanda, hükümet kavramlarına ve bunların icaplarına dair söylenen fikirlere kulak dahi vermiyordu. Onun üzerine ben dedim ki: "Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfatıyla ve sizin lehinizde bir neticeye ulaşmak samimane hissiyle görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren arkadaşlık ve hususiyete ait vaziyetim son bulmuştur. Şimdi karşınızda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin Reisi bulunmaktadır. Devlet Reisi sıfatıyla Batı Cephesi Kumandanı'na halin icabını tatbikte salahiyetini kullanmasını emrediyorum." Hemen İsmet Paşa da dedi ki: "Maiyetimde bulunan kumandanlardan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Ben, onu terbiyeye ve cezalandırmaya muktedirim. Bu hususta henüz kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bu vazifenin kolayca yapılması için yardımını rica etmiş değilim. Ben vaziyetin icabını yaparım."

Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddi vaziyet üzerine avazı çıktığı kadar bağırırcasına konuşan Reşit Bey, derhal sığınırcasına bir vaziyet aldı ve ileri gitmekte acele edilmemesini ve kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir hal çaresi bulabileceğini beyan etti. Bundan bir netice çıkmayacağı, maksadın kardeşlerini aydınlatmak ve zaman kazanmak olduğu meydanda idi. Buna rağmen Reşit Bey'in bu teklifini kabul ettik. Ertesi günü İsmet Paşa'nın hazırlatacağı özel bir trenle Kütahya'da kardeşlerinin yanına gitmesine olur verildi. Kâzım Paşa'nın da Reşit Bey'le beraber gitmesi münasip görüldü. Hareket ettiler.

Bilecik Görüşmesi

Muhterem efendiler, müsaadenizle bu hikâyeyi şimdilik burada bırakacağım. Aynı günde, yani 5 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Bilecik istasyonunda bekleyen Ahmet İzzet Paşa heyetine temas edeceğim.

Hatırınızdadır ki, İzzet Paşa'nın talep ve teklifi üzerine kendileriyle Bilecik'te buluşmak kararlaştırılmıştı. Heyet, ayın dördünden beri beni Bilecik istasyonunda bekliyordu. Heyet, İzzet, Salih Paşalarla sefirlerden Cevat, Ziraat Nazırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Müşaviri Münir Beyler ve Hoca Fatin Efendi'den

meydana gelmekte idi. Bilecik istasyon binasının bir odasında birleştik. İsmet Paşa da beraberdi. Görüşme şu tarzda cereyan etti: Ben, ilk söz olarak "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Reisi" diyerek kendimi takdim ettikten sonra, "Kimlerle müşerref oluyorum" sorusunu yönelttim. Salih Paşa benim maksadımı anlayamayarak kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa'nın Dahiliye Nazırı olduğunu izaha kalkışırken, ben hemen İstanbul'da bir hükümet ve kendilerini o hükümetin ricali olarak tanımadığımı ve eğer İstanbul'da bir hükümetin nazırları olarak görüşmek istiyorlarsa kendileriyle görüşmekte mazur olduğumu beyan ettim. Ondan sonra, sıfat ve salahiyet söz konusu edilmeyerek fikir alışverişinde bulunmak uygun görüldü.

Konuşmanın bazı safhalarına Ankara'dan beraber gelen bazı mebus arkadaşları da iştirak ettirdim. Birkaç saat cereyan eden konuşmadan, gelen zevatın esaslı hiçbir malumat ve kanaatleri olmadığı anlaşıldı. Nihayet, İstanbul'a dönmelerine müsaade etmeyeceğimi ve birlikte Ankara'ya gideceğimizi tebliğ ettim.

İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da

Zaten beklemekte bulunan trenle hareket olundu. 6 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Ankara'ya geldik. İstanbul heyetini, arzuları hilafına alıkoymuştum. Fakat bunu ilan etmeyi faydalı bulmadım. Çünkü, İzzet ve Salih Paşalardan ve diğer zevattan milli hükümet işlerinde istifadeyi düşünerek haysiyetlerini saklı bulundurmak istedim. Bu maksatla, Ankara'ya gelir gelmez matbuata verdiğim resmi ajans tebliğinde, söz konusu zevatın, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle temas etmek vesilesiyle İstanbul'dan çıktıklarını ve memleketin hayır ve selametine daha verimli ve tesirli bir surette çalışmak üzere iltihak eylediklerini ilan ettirdim.

Efendiler, biz İzzet Paşa heyetiyle Bilecik-Ankara yolu üzerinde bulunduğumuz 5/6 Kânunuevvel [Aralık] 1920 tarihinde Reşit Bey'den, Kütahya'ya vardığından ve ertesi günü Tevfik Bey'le buluşacağından, Ethem Bey'in de oraya ulaştığından bahseden ve fakat henüz olumlu bir mana ifade etmeyen telgraf aldım. Dört gün sonra da Reşit Bey'in dönerken Eskişehir'den gönderdiği 9 Kânunuevvel [9 Aralık] tarihli bir telgrafnamede, "Tevfik ile olan mesele iyi neticeye bağlanmıştır" denildikten sonra, "lakin tanımak ve tanıtmak istediğimiz zevatın basit ve zamana layık düşünememeleri veyahut düşünemediklerine bin bir işaret konmuştur" ibaresi okunmakta idi. Reşit Bey tarafından Eskişehir'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya da, meselenin hal ve haberleşmenin temin edildiği ve Simav Havalisi Kumandanlığı'nın iade olunabileceği söylenmiş idi. 9 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Ethem Bey'den de[1] aldığım bir şifre telgrafnamede, meselenin İsmet Paşa tarafından bile

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "de" bağlacı 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

bile ve zamansız çıkarılmış olduğu anlatılmak isteniyordu. O zaman seryaverim bulunan Salih Bey'in de, güya almakta olduğu tedbirler ve tertibattan aynen haberdar edildikleri zikrediliyordu. Benim evhama sevk edildiğimi delilleriyle haber aldığını yazıyordu. Ondan sonra, birtakım tatminkâr cümlelerle, Kuvayi Seyyare'ye mensup olup Maden'den iltihak etmek üzere dönen ve Erkânıharbiyei Umumiye'nin emriyle Güney Cephesi'ne sevk edilen bir müfrezesinin kendine iltihakını ve Kuvayi Seyyare'nin Fuat Paşa zamanında seyyar jandarma teşkilatı icabınca bütçeye dahil edildiğinden bahsederek fazla para temin etmek istediği görülüyordu.

Benim üç gün sonra buna verdiğim tatminkâr cevapta, "Son günlerin fiili tecellilerinin beni vehme değil, fakat tereddüde sevk ettiğini itiraf ederim" dedikten başka "... genel vaziyetimizin ahenk ve intizamını ihlalde hiç kimseye müsamaha eylememesini" yazdım.

Ethem ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi aldatmaya çalışıyorlardı

Hakikatte mesele hallolunmamıştı. Vereceğim izahattan anlaşılacaktır ki, Ethem Bey ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi aldatmaya çalışıyorlardı. Maksatları, mümkün olabildiği kadar yeniden kuvvet getirip toplamak ve Düzce'de bulunan Sarı Efe kuvvetlerini ve Lefke'de bulunan Gök Bayrak Taburu'nu kendine iltihak ettirmek ve Demirci Mehmet Efe'nin de kendisiyle beraber isyanını temin etmek, bir taraftan da cephe kumandanlarını düşürmek ve ordu subaylarının ve efradının kendilerine karşı koymamaları için propagandaya fırsat bulmak istiyorlardı. Hakikaten, Simav ve Havalisi Kumandanı, Simav'a gitmek üzere Kütahya'dan geçerken, Ethem ve Tevfik Beyler tarafından çağırtılarak kendi emirleri altında ve gösterecekleri mahalde istihdam edilmek üzere Kütahya'da kalması emrolunmuştur. Bu emirlerinin teyidi lüzumunu da 10 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Cephe Kumandanlığı'ndan temenni etmişlerdir. Görülüyor ki, "her şey hallolundu" denildiği halde başlangıçtaki itaatsizlik aynen muhafaza edilmekte idi.

Ethem Bey, Konya, Ankara, Haymana dahil, her tarafa ellerinde özel şifreler bulunan, irtibat subayı unvanıyla birtakım memurlar göndererek yeniden silah ve hayvan tedarikine başladı. Bunlara verdikleri vazife ve hükümet memurlarına yaptıkları tebliğler hakkında bir fikir edinmek üzere, mesela 7 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Ankara kuzeyinde Kalecik kaymakamına yazdığı tezkereyi aynen okuyayım:

Kütahya, 7 Kânunuevvel [Aralık] 1920

Kalecik Kazası Kaymakamı Canibi Vâlâsına

Kuvayi Seyyare müfreze kumandanlarından olup aşağıda künyesi yazılı İsmail Ağa kazanız dahilinde Kuvayi Seyyare'ye mensup olup izinli ve izinsiz mücahitler

ile yeniden silah ve hayvan tedarikiyle, iltihak edecek vatanperverleri alıp getirmek vazifesiyle memuren Kalecik'e gönderilmiştir. Kendisine gerekli her türlü kolaylığın ve vatani yardımın yapılmasını rica eylerim, Efendim.

Umum Kuvayi Seyyare ve
Kütahya Havalisi Kumandanı
Ethem

Batı Cephesi Kumandanı'nın, Kuvayi Seyyare Kumandanlığı'ndan mevcut cephane miktarını ve son Gördes Muharebesi'nde ne miktar topçu cephanesi sarf edildiğini sorması üzerine, Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik imzasıyla 11 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de "... Bu yazışınızdan bize emniyet etmediğinizi anlıyorum. Cephane ne yenir, ne içilir, ancak düşmana atılır. Bu emniyet meselesi hatıra geliyor ise, cephane göndermeyebilirsiniz" tarzında cevap verilmekte idi.

Efendiler, burada ufak bir noktaya dikkatinizi çekeyim. Görüyorsunuz ki, Ethem Bey cephede ve kuvvetinin başında olduğu halde, Tevfik Bey yine vekil sıfatıyla haberleşme ve muamelede bulunuyor. Aynı kuvvet üzerinde, aynı salahiyette iki kumandan...

Cephe Kumandanı, 13 tarihinde sorulan soru ve alınan cevap suretlerini malumat için bana göndermişti. Hükümetçe, anahtarı olmayan şifreler ve özel şifreler kullanılması bütünüyle yasaklanmıştı. Halbuki Ethem Bey'in özel memurları ve mebuslardan bazı arkadaşları, bu yasağa riayet etmeksizin, şifre haberleşmelere devam etmekte idiler. Bittabi bunlara engel olundu. Bunun üzerine, Ethem Bey, İsmet Paşa'ya 13/14 Kânunuevvel [Aralık] 1920 tarihli bir müracaatıyla "bazı ihtiyaçlar vesaire hakkında Ankara ve Eskişehir Kuvayi Seyyare irtibat subaylarına verilen telgrafların alıkonulmakta olduğu anlaşılmıştır. Haberleşmelerimizin yasaklanması veya müşkülata uğratılması suretiyle vaki muameleye lütfen son verilmesini rica ederim" diyordu. Halbuki, irtibat subaylarının açık haberleşmeleri yasaklanmamıştı. Yasaklanan, özel şifre haberleşmesi idi. Bilhassa Ethem Bey'in bahsettiği Ankara ve Eskişehir'deki subayların hiçbir haberleşmesi yasaklanmış ve bu subaylar tarafından Ethem Bey'e şikâyet vaki olmuş değildi. O günlerde Eskişehir'de çektirilmeyen bir özel şifre vardı. Fakat o, kumandan ve mebus diye imza atan Ethem Bey'in bir arkadaşının şifresi idi. Onun için İsmet Paşa, Ethem Bey'e verdiği cevapta bu husustaki muhbirin kim olduğunun bildirilmesini talep etmişti.

Çerkez Ethem, hükümetin kanunlarını tanımıyor

Efendiler, başlı başına nazarı dikkati çeken bir muameleyi de burada zikredeyim. Bu tarihlerde Kütahya'da Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet

Asım Efendi namında bir zat bulunuyordu. Kütahya'da Mevki Kumandanı unvanıyla Ethem Bey tarafından tayin edilmiş, Abdullah Bey namında da biri vardı. Bu kumandan, firari askeri efrat ailelerinden bazılarını tehcir edilmek üzere Kütahya Mutasarrıf Vekili Ahmet Asım Efendi'ye gönderir. Mutasarrıf Vekili, tehcir muamelelerinin son kanun icabınca İstiklal Mahkemesi'ne aidiyetinden bahsederek evrakı kumandanlığa iade eder. Bunun üzerine Mevki Kumandanı, Mutasarrıf Vekili'ni gece vakti makamına getirtmeye kalkar. Mutasarrıf Vekili, gece meşgul olduğundan sabahleyin görüşebileceğini bildirir. Kumandan'ın gönderdiği neferler Mutasarrıf Vekili'nin ikametgâhının harem kapısını kırmak suretiyle zorla hanesine girerek büyük hakaretle kendisini alırlar ve götürürler. Sorguladıktan sonra aynı gece silahlı kuvvet ile on dört saat mesafede bulunan Kuvvei Seyyare Kumandanlığı'nın huzuruna götürürler. Ondan sonra da Kütahya'dan ihraç edip uzaklaştırırlar. Kadı olmak ve mutasarrıf vekili bulunmak hasebiyle muhtelif vekâletlerin büyük bir memuru olan bir zatın uğradığı tecavüz ve muamele, bittabi doğrudan doğruya hükümete yöneltilmiş bulunuyordu. Bu vaka üzerine Meclis'te hükümetten izah talep edildi. Ait olduğu vekâletler, Cephe Kumandanlığı'ndan vakaya cüret edenlerin Divanı Harbe sevklerini talep ettiler. Cephe Kumandanı'nın, Kuvayi Seyyare Kumandanlığı'ndan tahkikat icrasına ve neticenin bildirilmesine dair yazılan telgrafına, 19 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Umum Kuvayi Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandan Vekili Mehmet Tevfik imzalı gelen cevapta: "Abdullah Bey her ne yapmış ise tarafımdan verilen kati emir üzerine yapmış ve yapmaya mecbur idi. Bu meselenin gerekçesi icap eden vekâletlere arz edilmişti... Adı geçenin dönmesine kati emir verildiği tarafı âlinizden bildiriliyor. Döndüğü halde... mutlaka idam edeceğim..." deniliyordu.

Efendiler, milletin vekillerinin emriyle vazifesine iade edilmek istenilen bir memurun idam edileceğinin bildirilmesi, elbette esas hükümler ve kanunlar ile bağdaştırılamazdı. 13 Kânunuevvel [Aralık] 1920 günü Ethem Bey, Ankara'da biraderi Reşit Bey'le makine başında açık telgraflarla uzun uzadıya görüştü. Bu haberleşmelerin özeti şu idi: Ethem Bey "Meseleyi mutlaka Meclis'te bahis konusu ettiriniz. Sarı Efe denilen Edip'in, müfrezesiyle beraber Gök Bayrak Taburu'na iltihakı için haber gönderiniz. Meclis vasıtasıyla kumandanları çektiriniz. Meclis vasıtasıyla olamadığı takdirde bunu idareten hemen temin ediniz" diyor ve "patlatacağı bombaları ta İngilizlerin işiteceğini ve bunun patlamasının pek yakın olduğunu" söylüyor. Reşit Bey'in verdiği cevaplar arasında da, nazarı dikkati çeken şunlar vardı: "Kuvvei Seyyare'nin düşmana karşı müdafaa etmemesini, bunu fırkalara bırakmasını ve Edip'le bizzat haberleşmesini, buna engel olunduğu takdirde Cephe Kumandanı'yla tekrar alakayı kesmesini" söylüyordu.

Reşit Bey, bu haberleşmeleri olduğu gibi bana gönderdi. Kendisi yanıma gelmedi. Zaten Eskişehir'den Kütahya'ya gidip döndükten sonra yanıma gelmemişti. Kendisini nezdime getirttim. Ne istediklerini sordum. "Cephe kumandanlarını değiştiriniz" dedi. "Yerine koyacak adamlarımız yoktur" dedim. "Beni tayin ediniz, ben daha iyi yaparım" dedi. "Cephe kumandanlarını değiştirmek mühim bir meseledir. Genel vaziyetimizi zaafa uğratır. Böyle bir teklifi kabul etmek kolay ve uygun değildir" cevabını verdim.

Aynı günde, yani 13 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Ethem Bey'e de yazdığım bir telgrafta, Reşit Bey'le makine başındaki haberleşmelerini okuduğumu söyledikten sonra, meselenin Meclis'te resmen söz konusu edilip görüşülmesinin uygun olmadığını, Edip'in yerinden oynatılmasının caiz bulunmadığını bildirdim. Aynı tarihte Ethem Bey verdiği cevapta, meselenin ciddi olduğunu söyleyerek kumandanlar aleyhinde sözler sarf ediyordu.

Efendiler, Ethem ve kardeşleri cephede bulunan kumandanları beğenmiyorlar ve onlara itaat etmiyorlar. Vekâletleri ve hükümeti tanımıyorlar. Yalnız güya bana itaat ediyorlar ve Meclis'i de kendi arzularına göre harekete geçireceklerini ümit ediyorlar. Bana ve Meclis'e uysal görünerek büyük bir faaliyetle hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyorlardı. Ethem Bey, 18/19 Kânunuevvel [18/19 Aralık] tarihli bir telgrafıyla da, yine Edip'in müfrezesiyle kendisine iltihak ettirilmesini benden rica ediyordu. Talebini haklı göstermek için de diyordu ki:

> Anadolu harekâtı ve isyanların bastırılması zamanında vaziyet icabı Biga havalisinde terk ettiğim ve daha sonra Düzce'ye geçici olarak sevk edilen Birinci Kuvvei Seyyare'ye mensup Edip Bey'in, müfrezenin büyük kısmı İzmir ve havalisi gönüllülerinden olan 250 süvari, 200 piyade, bir cebel takımı,[1] iki makineli tüfek, 30 kişilik karargâh süvari efradından meydana gelen müfrezemizin, İzmir sınırına yaklaşmamız dolayısıyla kendilerinden daha fazla istifade edileceği tabii bulunmakla beraber, devamlı olarak da müracaat vaki olmakta bulunduğundan ve şu anda o havalide asayiş vesairenin de emniyet verici bir raddede olduğu Edip Bey tarafından da bildirildiğinden, münasip diğer bir kıta ile söz konusu mıntıka teslim alınarak, adı geçen Edip Bey'in müfrezesinin harp vasıtalarıyla Kuvayi Seyyare'ye iltihakının lazım gelen makamlara emir ve havalesini rica eylerim.

Efendiler, bu telgrafnamede ileri sürülen fikirlere en tecrübesiz ve en basit muhakemeli birinin dahi kani olması kabul olunabilir mi? Kütahya'da bulunan bir zat İzmir sınırına yaklaşmaktan bana bahsediyor. Düzce ve havalisinde vaziyetin emniyet verici olduğunu benden daha iyi haber alıyor. Edip Bey müfrezesinin kuvvetini teferruatıyla saydıktan sonra bu müfrezenin harp vasıtalarıyla beraber iltihakı ricasını yerine getirilebilir göreceğimi zannediyor.

1 Dağ topu takımı. (Y.N.)

Bu telgraf üzerine, 19 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de, hususi olarak bizzat Düzce'de Müfreze Kumandanı Edip Bey'e, Ethem Bey'in talebinden ve kendisinin bunu arzu ettiğinin bildirildiğinden bahsederek ve fakat müfrezesinin o havalide mevcudiyetine kati ihtiyaç bulunduğunu da zikrederek yazdım.

Edip, 19/20 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de verdiği cevapta, müfrezesinin o mıntıkada kalmasının zaruri olduğunu bildirdi. Buna, müfrezesinin, Kuvvei Seyyare mürettebatı gibi aynı tahsisatla istihdamları hususunun temini istirhamını ilave etmek fırsatını da kaçırmamıştı.

Efendiler, Ethem ve arkadaşları, Ankara yakınında Haymana'da da ayrıca bir kuvvet toplamaya teşebbüs ettiler. Hırsızlık maddesinden Ankara'da tutuklu iken daha sonra tahliye olunan Van mültecilerinden Musa Bey zade Abbas namında biri, elinde vesika olduğu halde beş on kişi ile Haymana havalisinde efrat toplamaya başladı. Bu adam, 19 Kânunuevvel'de [19 Aralık'ta] yakalanabilmiş ve Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilmişti. Bunu yakalamak ve avenesini dağıtmak için özel ve seri tertibat almak lazım geldi. Bu maksatla Haymana'ya gönderilen özel bir kuvvet, şimdi mebus bulunan Recep Zühtü Bey kumandasında sevk olunmuştu. Recep Zühtü Bey, Abbas'ı üç arkadaşıyla yakaladıktan sonra mühim bir hücuma maruz kalacağını kuvvetle muhtemel gördüğünden, tutukluları, yolunu değiştirerek Polatlı üzerinden trenle Ankara'ya getirmeye mecbur olmuştu.

Demirci Efe de harekete geçiyor Efendiler, Demirci Efe, Ethem Bey'le haberleştikten sonra özel bir vaziyet aldı. Bu hissolunur olunmaz, Güney Cephesinde bulunan Refet Bey süvarileri derhal üzerine gönderildi. 15/16 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Dinar civarında İğdecik köyünde bir gece baskınıyla[1] Efe'nin kuvvetleri dağıtılmış... Kendisi beş on kişiyle firar etmiş. Efe, çok sonra iltica ederek affa mazhar olmuştur.

Efendiler, Reşit Bey, 20/21 Kânunuevvel [20/21 Aralık] gecesi evinde dört kişiyi, ordu subaylarını ve bilhassa efradını, Kuvvei Seyyare ile bir çarpışma halinde ayartmaya memur ediyordu. Bu dört kişi şunlardı: *Yeni Dünya* gazetesinde Hayri, Arif Oruç'un kız kardeşinin oğlu Nizamettin, Müşir Fuat Paşa zade Hidayet ve arkadaşı Şükrü Beyler... Bunlar, 21 Kânunuevvel'de [21 Aralık'ta] trenle Eskişehir'e hareket ettiler. Beraberlerinde Ethem Bey'in kâtibi olan birisi de vardı. Bunların içinden biri, trenin hareketinden evvel gizli bir surette istasyondaki ikametgâhıma gelip, bana keyfiyeti bildirdi. Bu zat, propagandayı tertip ve idareye memur imiş. Reisleri Hidayet Bey imiş. Para sarfı salahiyeti de onda

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "baskınıyla" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "baskınla" şeklinde. (Y.N.)

imiş. Muhbir olan, yalnız olarak Kütahya'ya gidecek, Ethem Bey'den talimat aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti. Diğerleri Eskişehir'de bekleyeceklerdi.

Ben, bu zata, "Biz Ethem Bey ve kardeşleri hakkında muhabbetkârız. Onlar, beyhude telaşa düşüyorlar. Bu teşebbüslerinden üzüntü duydum. Fakat Ethem Bey'in orduyu karıştırmak için vereceği talimatı bilmek isterim" dedim ve arkadaşlarıyla beraber kendilerini hareketlerinde serbest bıraktım.

Eskişehir'de İsmet Paşa'ya, Afyon Karahisarı'nda Fahrettin Paşa'ya malumat verdim ve bu adamların takip olunmaları lüzumunu bildirdim.

Muhbir, ihbarlarında sadık olduğunu daha sonra fiiliyat ile ispat etmiştir.

Efendiler, Kâzım Paşa, Reşit Bey'le beraber Kütahya'da Ethem ve Tevfik Beylerle görüşüp konuştuğu zaman, Ethem Bey'in ifadelerinden dikkat çekici noktaları bana şu suretle özetlemişti:

1. Ankara'daki hükümet, gayenin teminine kabiliyetli ve muktedir değildir. Bu hükümete karşı miskin davranmamız caiz değildir.

2. Fiili teşebbüsümüzün mahiyetini kötüye yoracaklardır. Fakat neticede muvaffak olursam, herkes bana hak verecektir.

3. Refet Bey'le aramızda izzetinefis meselesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in izzetinefsini tercih ediyor ve bizimkini kırıyor. Her halde Refet Bey'i önüme katarak Ankara'ya kadar kovalamak isterim. Ölürsem de bu takipte öleyim.

4. Biz çoktan bu işi yapardık. Fakat Reşit'in Ankara'da Meclis'te vaziyeti bizi aldatmıştır. Meclis'in ne ehemmiyet ve mahiyeti vardır?

Reşit, orduyu yoldan çıkarmaya teşebbüs ediyor

Kâzım Paşa, bu fikirleri dinledikten sonra, "Türkiye'nin Batı Cephesinden başka doğuda, güneyde, merkezde dahi orduları vardır. Bu orduların başında ve içinde büyük kıymette ve kudrette kumandanlar ve subaylar vardır. Bütün bunlarla beraber bir[1] millet vardır" diyerek kendilerini sakin ve ılımlı bir vaziyete getirmeye çalışmıştı.

Efendiler, Reşit Bey, Meclis'te hararetli telkin ve teşebbüslerde bulunuyordu. Bir gün, Meclis'te kırk elli kadar mebus toplanmış. Bunlar, cephe hakkında bazı şüpheler varmış, Heyeti Vekile'yi davet ederek, bunu anlamak istiyorlarmış. Bolu mebusu bulunan merhum Yusuf İzzet Paşa, bu vaziyeti ve toplanan mebusların arzusunu bir mektupla bana bildirdi. Ben, toplantı halinde bulunan Heyeti Vekile nezdinde bulunuyordum. Heyeti Vekile, bu suretle toplanan mebusların herhangi bir mesele hakkında izah istemek için hükümeti davet etmesi usule uygun değildir, kabul edemeyiz, dedi. Ben, bu kararı, yine Yusuf İzzet Paşa vasıtasıyla tebliğ etmekle beraber, şahsi fikrim olarak

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "bir" sözcüğü 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

ilave ettim ki: "Siz mebussunuz, ben de reisinizim. Herhangi bir mesele hakkında benimle görüşmek isterseniz memnuniyetle kabul ederim." Benim cevabımı, Yusuf İzzet Paşa, toplantı halinde bulunanlara tebliğ ettiği vakit, Reşit Bey ayağa kalkarak:

"Efendiler! Bu cevap, göğsünüzü kapayın! demektir. Malumu âlinizdir ki, askerlerin göğüslerinin kapalı bulunması disiplin icabıdır."

Reşit Bey'in, "Reis bizi askeri inzibat altına almak istiyor" demek istediği anlaşılıyor.

Söz konusu toplantıyı tertip eden, bittabi Reşit Bey ve bazı arkadaşları idi.

Reşit Bey, Ankara'da bulunan İzzet Paşa heyetiyle de yaptığı temas ve konuşmalara dayandırarak, paşaların İzmir'i, İstanbul'u kurtararak barış yapılabileceğini söylemek üzere geldikleri halde, tutuklandıkları noktası üzerinde bir cereyan da uyandırmıştı.

22 Kânunuevvel [Aralık] 1920 günü, Reşit Bey'i ve vekillerden ve mebuslardan on beş kadar arkadaşı hükümetteki daireye davet ettim. Bu arkadaşlar arasında, Celâl Bey, Kâzım Paşa, Eyüp Sabri Bey, Adnan Bey, Vehbi Bey, Hasan Fehmi Bey, İhsan Bey, Kılıç Ali Bey, Yusuf İzzet ve Emir Paşalar vardı. Fevzi Paşa Hazretleri de hazır bulundu. Bu heyete, söz konusu meselenin bütün gelişme seyrini, icap eden vesikaları da göstermek suretiyle, açık bir tarzda izah ettim. Reşit Bey, söylediklerimin hiçbirini inkâr etmedi. Düşman tecavüzlerine karşı yegâne kuvvetin, Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve bizim teşkil ettiğimiz fırkaların çil yavrusu gibi dağılacaklarını beyan ederek, her halde Ethem Bey kuvvetinin artırılmasına ve takviyesine ihtiyaç olduğunu bildirdi. Cevaben dedim ki: "Ethem Bey'in şahsen tesiri altında olarak kullanabileceği kuvvetin azami miktarı bin iki yüz, iki bin kişiden ibaret olabilir. Bu artırılırsa, disiplinsizlikten dağılıp, felaket sebebi olur. Her halde, memleket mukadderatının şahsa bağlı kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına tabi muntazam kıtalara verilmesi lazımdır. Kuvayi Seyyare, belirli bir kadro dahilinde verilen emirlere tamamen itaat etmek ve boyun eğmek şartıyla istifadeli olabilir."

Reşit Bey, ortaya konulan hakikatleri teslim eder gibi bir vaziyet aldı. Bunun üzerine, son bir teşebbüs olmak üzere, Reşit Bey'in bazı arkadaşlarla beraber kardeşlerinin yanına gidip nasihatlerde bulunması kabul edildi.

Bundan sonra, meselenin halli için şimdiye kadar yaptığım şahsi teşebbüslere de son vereceğimi, heyete beyan ettim. Heyet, Kuvvei Seyyare'ye, hükümetin son ve kati talepleri olmak üzere şu hususları tebliğ edecekti:

1. Kuvvei Seyyare, diğer kıtalar gibi emir ve kumandaya tamamen tabi olacak ve kanun haricinde her türlü taşkınlıklardan kaçınacaktır.

2. Kuvvei Seyyare, kuvvetini artırmak için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir suretle adam toplamayacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetine derhal son

verecektir. Efrat ihtiyacı, diğer kıtalar gibi, vaki olacak müracaat üzerine cephe kumandanlığınca temin edilecektir.

3. Kuvvei Seyyare, firarilerini yakalatmak için doğrudan doğruya adamlar tayin edip göndermeyecek, firarileri, diğer kıtalarda olduğu gibi, cephe kumandanlığınca takip ettirilecek ve yakalattırılacaktır.

4. Kuvvei Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu irtibat subaylarının şahısları hükümetçe malum olacak ve bu irtibat subayları elinde bulunacak şifrenin bir sureti de bize verilecektir.

Çerkez Ethem'e bir nasihat heyeti gönderiliyor

Bu şartlar yerine getirildiği takdirde, Kuvvei Seyyare, şimdiye kadar olduğu gibi, belirli bir kadro dahilinde yine vazifesine devam edecektir. Reşit Bey'le beraber Celâl, Kılıç Ali, Eyüp Sabri, Vehbi Beyler 23 Kânunuevvel'de [23 Aralık'ta] öğleyin Ankara'dan hareket ettiler ve 24 Kânunuevvel [24 Aralık] günü öğleden sonra saat 4.45'te Kütahya'ya vardılar.

Efendiler, Ethem, Tevfik Beylerin Cephe Kumandanı'nın malumat ve uygun görüşü olmaksızın mıntıkalarında bulunan nizamiye kıtalarını cepheye dağıtarak Kuvvei Seyyare'nin hafif yüklü efradını Gediz'de ve Pehlivan Ağa müfrezesini Kütahya'da toplamış olduğunu haber aldım. Bunun üzerine 25/26 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Kütahya'da Celâl Bey ve arkadaşlarına yazdığım açık bir telgrafta, "Bu hareket tarzından maksat ve mananın ne olduğunu katiyen bilmek isterim. Bu konudaki kanaatinizin bildirilmesini makine başında beklerim" dedim. Bu telgrafın suretini, İsmet, Refet ve Fahrettin Paşalara şifre ile bildirerek nazarı dikkatlerini çektim. Heyet, müşterek imza ile şu kısa cevabı verdi: "Müsterih olunuz, yanlış anlamayı icap ettirir hiçbir maksat yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Neticeyi tafsilatlı olarak arz ederiz." Ben bu cevaptan, giden arkadaşların ya vaziyetten haberdar edilmeyerek aldatılmakta olduklarına veyahut tutuklanıp arzu edildiği gibi yazı yazmaya mecbur edildiklerine hükmettim. Onun için, hakiki vaziyeti anlamamış ve kısa telgraflarıyla verdikleri teminata kani olmuş görünmek istedim. Bu sebeple, Tevfik Bey'le dahi görüşmelerinden sonra, memleket ve milletin azami menfaatlarını temin edecek esaslar üzerinde ittifak edeceklerine şüphem olmadığını... bana ulaşan haberleri dedikodu sayarak hükümetçe hiçbir tedbir alınmasına lüzum olmadığı kanaatimi arz etmeye ve anlatmaya muvaffak olacağımı, ancak samimiyeti zedeleyen ahvalin bir an evvel sona ermiş bulunduğu haberini beklediğimi, kalbimi kırmamalarını cevaben yazdım.

Heyetin, 26/27 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de müşterek imza ile çektikleri tafsilatlı ve açık bir telgrafnamede mühim noktalar şunlardı:

1. Emniyet tertibatı alındığına şüphe yoktur. Vaziyetleri tamamen müdafaa maksatlıdır. Kendilerine karşı yığılan ve ikame edilen kuvvetler ve yeni kurulan karakollar asli mevzilerine çekildiği takdirde, bu harekâttan da vazgeçeceklerdir.

2. Hasmane harekete maruz kalmadıkça, memleketin gelecekteki selameti için ve devletlilerinin şahsına karşı besledikleri dostluk dolayısıyla, her türlü fiili hareketten kaçınacaklarını en büyük yeminlerle temin eylemişlerdir.

3. Kuvayi Seyyare'nin, Konya ve Alaca'da bulunan efradıyla, Konya'dan Mülazım Sadrettin Efendi kumandasıyla gelmekte iken, Fahrettin Paşa tarafından alıkonulan seksen neferin ve Kuvayi Seyyare müfreze kumandanlarından Kürt İsmail Ağa'nın, Kalecik'ten akrabasından cihada iştirak etmek üzere askerlik çağı haricindeki kimselerden toplananların iltihaklarına engel olunmaması;

4. Kuvayi Seyyare'ye para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığı'na emir verilmesi;

5. Emniyet ve itimadın fiilen tesis ve idamesi için Fahrettin ve Refet Beylerin cepheden uzaklaştırılmaları.

Bu noktalardan çıkan mana nedir efendiler!? Oraya giden arkadaşlarımızın hepsinin bu manayı idrak edemeyeceklerine ihtimal verilebilir miydi? Dolayısıyla biraz evvel işaret ettiğim gibi, Kütahya'ya giden heyet hakikaten tutuklanmıştı. Kendilerine bu yazılan şeyler, dikte ettiriliyordu. Bunun böyle olacağını, heyet gitmeden evvel biliyordum. Bu sebeple idi ki, Reşit Bey, Kâzım Paşa'yı beraber götürmek için ısrar ettiği halde, müzakere esnasında tesadüfen solumda oturan Kâzım Paşa'ya gitmemesi lazım geldiğini hissettirmiştim. Çünkü Kâzım Paşa'yı geçici olarak değil, temelli tutuklayarak, imzasını kullanmaktan çok istifade edebilirlerdi.

Aynı gece kendilerine şu cevabı verdim: "Telgrafnamenizi yarın Heyeti Vekile'ye arz edeceğim." Aynı zamanda, 26/27 gecesi Eskişehir'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet Beyefendi'ye de şu şifre telgrafı yazdım:

Kütahya'ya giden heyetin tafsilatlı telgrafnamesini aynen aşağıya alıyorum. Bunun esas noktalarını özetleyerek, makine başında Refet ve Fahrettin Beylere bildirmenizi rica ederim. Heyete makine başında verdiğim cevap da, "Telgrafnamenizi, yarın Heyeti Vekile'ye arz edeceğim"den ibarettir. Yarın, Heyeti Vekile kararıyla heyete, vazifelerinin son bulduğunu ve süratle Ankara'ya dönmelerini tebliğ edeceğim. Ondan sonra, meseleyi bütün teferruatıyla Meclis'e izah etmek fikrindeyim.

Kuvvei Seyyare'ye karşı, İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, bulundukları yerlerde toplu ve tetikte olmalarını ve alınmış bulunan genel tedbirlere daha çok ehemmiyet ve dikkat atfedilmesini rica ederim. Fiili harekete her halde onlar başlamadan, şimdilik başlanmaması taraftarıyım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, ertesi günü Batı ve Güney Cephesine şu telgraf verildi:

Şifre 27.12.1920

Batı Cephesi Erkânıharbiye Birinci Şube Müdüriyeti'ne
Güney Cephesi Erkânıharbiye Birinci Şube Müdüriyeti'ne

Refet ve İsmet Beyefendilere mahsustur. Kütahya'ya giden heyetin gönderdiği tafsilatlı telgraf Heyeti Vekile'de okunarak aşağıdaki kararlar alındı: Bu kararlar, bu akşam açık telgrafla Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesinden doğruca Kütahya'ya tebliğ edilecek ve heyetin vazifesine son verilecektir. Buna göre icap eden tedbirlerin alınması ve fikirlerinizin bildirilmesi rica olunur. (Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Vekili Fevzi)

Harekât Şubesi Müdürü
Salih

27 Kânunuevvel [Aralık] 1920

Kararname

Vatanın hakiki selamet ve kurtuluşu için ordularda fikri birlik ve mutlak itaatin gerek ve lüzumunu her şeyden öncelikli sayan Heyeti Vekile, Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylerin Kütahya'dan 26/27 Kânunuevvel [Aralık] 1920 tarihli telgrafnamesini ve bu mesele etrafında cereyan eden ahval ve hadiseleri okuyup görüştükten sonra aşağıdaki kararları almıştır:

1. Birinci Kuvvei Seyyare, diğer bütün askeri kıtalar gibi kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına ve hükümetin nizamlarına ve emirlerine tabi olmak ve itaat etmekle mükellef ve askeri disiplin ile kayıtlıdır.

2. Birinci Kuvvei Seyyare Kumandanlığı'nın, askeri vazife ve hususlardan dolayı bütün teklif ve fikirleri, ancak emri altında bulunduğu kumandanlığa ve söz konusu kumandanlık vasıtasıyla icap eden makamlara bildirilir.

3. Belirtilen hususlar ile iştigal Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne aittir.

Mustafa Kemal

Dahiliye Vekili *Doktor Adnan*	Hariciye Vekili *Ahmet Muhtar*	Müdafaai Milliye Vekili *Fevzi*
Şer'iye Vekili *Fehmi*	Maliye Vekili *Ferit*	Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti Vekili *Fevzi*

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylerin, 26/27 Kânunuevvel [Aralık] 1920 tarihli tafsilatlı telgrafnamelerine, 27 Kânunuevvel'de [27 Aralık'ta] cevap verdim. Bunda,

Heyeti Vekile kararını aynen tebliğ ettim ve dedim ki: "Buna göre, zatıâlilerinizden rica ettiğim özel vazife son bulmuş olduğundan geri dönmeniz rica olunur."

28 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de heyetten aldığım bir telgrafname aynen şu idi:

Kütahya, 28.12.1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Heyeti Vekile kararını ihtiva eden emirnamelerini akşam aldık. Esasen her birerlerimiz, memleket ve milletin selameti için emrinize büyük bir samimiyetle boyun eğerek buraya geldik. Eskişehir'in ve buranın hal ve tavrını gördük. Anlaşmazlık konusu olan meseleyi tam bir tarafsızlık ve hakkaniyet ile inceledik ve araştırdık. Müzakerenin cereyanını ve safhalarını olduğu gibi arz ve samimi kanaatlerimize dayanarak meselenin hal noktasını anladığımız gibi yazdık. Maruzatımıza nazaran Heyeti Vekile'nin tebliğ olunan kararının neyi ifade ettiğini anlayamadık. Bilakis, vatanın selamet ve saadetine yönelik olan maruzatımızın iyi karşılanmadığını gördük. Meselenin daha ziyade uzatılmasına tahammülü olmadığına itimat buyurulmalarını istirham ederiz.

Kılıç Ali *Vehbi* *Eyüp Sabri* *Reşit* *Celâl*

Bu telgrafa şu cevabı verdim:

Şifre makine başında Ankara, 28.12.1920

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi Üyelerinden
Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylere

C. 28.12.1920 şifreye: Memleket ve milletin selameti için âcizanem hakkındaki samimiyetinize cidden müteşekkirim. Söz konusu mesele hakkında buradan gidişinizden evvel bütün vesikaları göstermek suretiyle verdiğim izahat neticesinde, meseleyi resmen hükümete intikal ettirirken, zatıâlilerinizin münasip olan hareket şeklini oradaki arkadaşlara izah etmek ve anlatmak üzere seyahat külfetinde bulunmanızı rica etmiştim. Meselenin hal noktası diye telgrafnamenizde işaret buyurduğunuz nokta zaten burada dahi söz konusu olmuş idi. Hükümetin genel tedbirlerinin ve tertibatının, herhangi bir tarafın yazdırmasıyla olamayacağını arz etmiştim. Heyeti Vekile kararı, zaten riayet edilmesi gereken tabii ve malum hususları resmen ve katiyen bir defa daha ifade eder. Yüksek bildirimleri hiçbir suretle kötüye yorulmuş değildir. Ancak, burada dahi arz eylediğim üzere, benim bir buçuk aydan beridir şahsi ve hususi aracılık ve teşebbüslerimle ve büyük bir samimiyetle vuku bulmuş olan iştigalimin, ne yazık ki takdir edilmemiş olduğunu görüyorum ve bittabi meselenin hal ve takibini mesul ve alakadar olan makamlara terk etmiş bulunuyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, Kütahya'daki heyetin, Meclis'te vaziyeti izah ederek kendilerine daha faydalı olabileceklerine Ethem ve kardeşlerini ikna suretiyle ellerinden kurtulabildikleri anlaşılmıştır. Bittabi Reşit Bey orada kalmıştı.

Asi Ethem ve kardeşleri aleyhine fiili harekâta geçilmesini emrettim

Efendiler, Kütahya'ya, Heyeti Vekile kararını ve heyetin dönmesi lüzumunu tebliği müteakip cephe kumandanlarına da asi Ethem ve kardeşleri aleyhine fiili harekâta geçmelerini emrettim.

Efendiler, askeri harekâtı, çapulculuktan ve devlet teşkil ve idaresini, şunun bunun masum çocuklarını kurtuluş fidyesi dilenmek için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret zanneden, şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanının başını ağrıtan ve Türk milletinin Büyük Meclisi'ni kendileriyle meşgul eden hayasız, haddini bilmez, küstah ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar aşağılık ve rezil tıynette bulunan bu kardeşleri, ellerindeki azami kuvvet ve dayandıkları düşmanlar da dahil olduğu halde cezalandırıp tepelemek suretiyle, inkılap tarihimizde tesirli bir ibret misali kaydetmek zaruri görüldü. Onun için şu tertibatı almıştık:

Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı bir piyade fırkası terk olunarak, iki piyade fırkası ve bir süvari livasına, Eskişehir'in güneybatısında ve Kütahya genel istikametinde yığınak yaptırılmıştı. Uşak'ta bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da, yalnız bir tabur cephede terk olunarak, iki piyade fırkası ve yedi süvari alayına, Dumlupınar civarında ve yine Kütahya genel istikametinde yığınak yaptırılmıştı.

Kuvvetlerimiz, hareket emrini alır almaz, derhal Kütahya'da bulunan asi Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçtiler. 29 Kânunuevvel [Aralık] 1920 günü Kütahya'yı işgal ettiler. Üç gün sonra da Batı ve Güney cephelerinden hareket eden bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30, 40 kilometre ilerisinde ve Gediz genel istikametinde bir hatta birleştiler. Asi Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmaya ve mukavemet ettirmeye cesaret edemeden Gediz üzerine çekilmişti.

Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şuurlu ordusu, kendisini ve Büyük Millet Meclisi ve hükümetini küçümseyecek kadar beyinsizlik ve ahmakça gurur gösteren bu asilere layık oldukları terbiye edici silleyi vurmak için, zapt olunmaz bir hiddet ve şiddetle hareket ediyorlardı. Nefes alamaksızın firar eden asi Ethem, "Dersaadet'te Yüce Sadaret Makamına" diye şu telgrafı veriyordu:

Ankara'da tutuklanan muhterem arkadaşlarınızın İstanbul'a iade edilmeleri için Ankara Meclis Riyaseti'ne çektiğim protestoname aşağıda arz olunmuştur. Şimdiki halde Millet Meclisi'nin kararıyla taarruza maruz bulunuyorum. Kuvvetim müdafaaya,

hatta taarruza bile kâfi olmakla beraber, cephe ve cenahım Yunanlılarla temasta bulunduğundan ve hareket tarzı hakkında Yunan kumandanlığıyla anlaşmaya varılmış ise de, devletlilerinin rızasının alınması her bakımdan lazım görüldüğünden, icabının icrası ve haberleşmelerin ve devletlilerinin emirlerinin ulaşmasının temini için Gediz telgraf hattının tamir ve ıslahı arz olunur, ferman.

Eski Umum Kuvayi Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı
ve Şimdi Umum Kuvayi Milliye Kumandanı
Ethem

Efendiler, bu telgrafnamede yer alan, "protestoname" denilen bir hezeyanname, hakikaten Meclis Riyaseti'ne çekilmiş ve gizli bir celsede Meclis'e okunmuştu.[1] Bunda kullanılan sözler ve tabirler, o kadar çirkin ve o kadar edepsizcedir ki, bir defa okunduktan sonra, tekrar aynen okunmasına ve dinlenilmesine tahammül edilememişti. Bu kadar adi bir hezeyannameyi huzurunuzda da arz etmeye lüzum görmüyorum. Bu hezeyanname ile mebusların şahıslarına hakaret, Milli Meclis'in meşruiyetine tecavüz edilerek, İzzet Paşa heyetinin İstanbul'a harekette serbest bırakılması talep olunuyordu.

Efendiler, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken, ben de Meclis'te bazı mebuslar tarafından sorguya çekilmiş bulunuyordum. Asi Ethem'e karşı hareket, ona taarruz, onu takip etmemize itirazlar ediliyordu. Fuat Paşa'nın Ethem ve kardeşini iyi idare edebildiğinden, değiştirilmemesi uygun olurmuş. Bütün anlaşmazlıklara sebebiyet veren, yeni tayin ettiğim kumandanların tecrübesizlikleri ve hale uygun tavır ve hareket tarzında bulunmamaları imiş... Orduda ciddiyet ve intizam aramak zamanı mı imiş? Ya, Allah muhafaza etsin, Ethem Bey orduyu dağıtırsa ne yapacakmışım? Bu kadar mühim bir hadiseye kim ve nasıl karar vermiş? Böyle bir karar Meclis haberdar edilmeksizin nasıl alınırmış gibi birçok sorular ve eleştirilerden sonra, "her halde Ethem Bey ve kardeşleri vurulmamalıdır" talepleri ileri sürüldü. 29 Kânunuevvel [29 Aralık] gününün bütün celselerini ve 30 Kânunuevvel [30 Aralık] gününün birkaç gizli celsesini izahat vermekle geçirdim. Vaziyetin bütün safhalarını vesikalarıyla, delilleriyle, hakikatleriyle izaha çalıştım. Bütün bu izahatıma rağmen, münakaşa bir türlü son bulmuyordu. Her şey bir yana, yalnız Meclis'in meşruiyetine tecavüzü ihtiva eden telgrafname, sahiplerini Hıyaneti Vataniye Kanunu'na çarptırmaya kâfi iken, bu asilerin aylardan beri sürdüregelmekte oldukları isyankâr vaziyetleri ve milli hükümeti yıkmak, kendi akıllarınca başka nevi bir hükümet teşkil etmek fikirlerini tatbike yeltenmeleri nazarı dikkate alınmak istenmiyor, bilakis tepelenmekten, cezalandırılmaktan kurtarılmaya çalışılmak isteniyor gibi idi. Bunun kısaca sebebini izah edeyim. Efendiler, me-

1 Çerkez Ethem'in söz konusu telgrafnamesi için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.270. (Y.N.)

buslardan bazıları, vaziyetin şahsi ve hissi kırgınlıklardan doğduğu zannına kapılmışlardı. Hakikaten bu vadide sonsuz propaganda yapılmış ve kamuoyu yoldan çıkarılmak istenmişti. Yine kuvvetli ve mübalağalı telkinlerden, Ethem kuvvetlerinin çok ve mağlup edilmesi müşkül olduğu zannında bulunarak, ordu ile çarpışması halinde ordunun çil yavrusu gibi dağılacağını ve o zaman hakikaten vaziyetin feci olabileceğini tasavvur ediyorlar ve böyle bir fiili çatışmaya mâni olmayı uygun görüyorlardı.

Efendiler, bu fikirleri isabetli görüp ona göre hareket etmenin neticesinin, emirerliğinden gelen ve esasen daha yüksek bir fikri kabiliyete sahip bulunmayan Ethem'in koskoca Türk vatanında diktatörlüğünü kabul ve tasdike varacağını anlamamak mümkün müydü?

Meclis'in heyecan ve tereddüdünü giderecek, tatminkâr bir surette söz söyleyerek, gizli celseler müzakerelerini fiili neticeleri beklemek üzere kapattık.

Ethem ve kardeşleri, kuvvetleri ile beraber düşman saflarında layık oldukları vaziyeti aldılar

Efendiler, Ethem kuvvetlerini takip eden kıtalarımız, 5 Kânunusani [Ocak] 1921 günü Gediz'i işgal ederek, o civarda toplandılar. Ethem ve kardeşleri de, kuvvetleriyle beraber düşman saflarında layık oldukları vaziyeti aldılar. Artık, Ethem vakası kalmamıştı. Ordumuzun içinde bulunan düşman püskürtülerek, cephesine geri döndürülmüştü. Bundan sonra, yalnız bir düşman cephesini ve hareketini gözlemleyeceğiz. Hakikaten, bir gün sonra, 6 Kânunusani [Ocak] 1921'de bütün Yunan ordusu, bütün cephe üzerinde her noktadan taarruza geçti.

Efendiler, bugünkü askeri vaziyeti basit bir şekilde izah için şöyle diyeceğim:

Birinci İnönü Zaferi

İznik'ten, Gediz üzerinden Uşak'a bir hat tasavvur ediniz. Bu hattın Gediz'in kuzeyinde kalan parçası, iki yüz kilometredir. Gediz'den Uşak'a olan parçası da, otuz kilometre kadardır. Düşman, üç fırka ile bu hattın kuzey ucundan Eskişehir üzerine hareket etti. Bizim Gediz'de bulunan mühim kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden bu düşman fırkalarını karşılamaya mecbur idi. Karşıladı, mağlup etti. İnkılabımız tarihine Birinci İnönü Zaferi'ni kaydetti.

Güney Cephesine ait olan kuvvetler, eski yerlerine, Dumlupınar'a iade edildiler. Kütahya'da yalnız 61. Fırka, iki alay kadar kuvvetiyle İzzettin Bey (Ordu Müfettişi İzzettin Paşa'dır) kumandasında terk edilmişti.

Düşmanlarla işbirliği yapan Saruhan Mebusu Reşit Bey'in mebusluktan ihracı kararı

Efendiler, 8 Kânunusani [Ocak] 1921 Cumartesi günü Meclis'in açık celsesinde vaziyeti izah ediyordum. Artık herkes

hakikati görmüş ve anlamıştı. Ethem ve kardeşleri lehinde mülayim hareket fikrinde bulunanlar, bu defa aleyhlerinde pek coşkun idiler. Ben beyanatta bulunurken "Ethem, Tevfik ve Reşit Beylerin" diyerek konuştuğuma itiraz olundu. Yükselen bir ses "Paşa Hazretleri, artık Bey demeyiniz. Hain deyiniz!" ihtarında bulundu. "Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim, fakat henüz Büyük Millet Meclisi üyesi sıfatını taşıyan Reşit Bey hakkında da aynı şeyi kullanmak mecburiyetindeyim. Yüksek heyetinize hürmeten bunu telaffuz edemem. Evvela Reşit Bey'in üyelikten düşürülmesine oy vermenizi rica ederim" dedim.

Reis: "Millet ve memleket menfaatları aleyhine silah kullanarak düşmanlarla işbirliği yapan Saruhan[1] Mebusu Reşit Bey'in mebusluktan ihracını kabul buyuranlar el kaldırsın!" dedi. Eller kalktı, kabul olundu.

Ethem ve kardeşleri, canlarını Refet Paşa'ya borçludurlar

Yunan ordusunun icra ettiği bu taarruzda, Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen vazifeyi yerine getirmekten geri durmadılar. Tekrar Kütahya'ya yönelerek, orada bulunan zayıf fırkamıza taarruza başladılar. İzzettin Paşa'nın metin karakteri ve vâkıfane kumandası ve maiyetindeki Türk subay ve neferlerinin yüksek kahramanlıkları Ethem ve kardeşleriyle saldıran hain kuvvetleri mağlup ve geri çekilmeye mecbur etti. Eğer şahısları da dahil olduğu halde tamamen imha edilmekten kurtulabilmişlerse, bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşa'ya borçlu bulunduklarını söylemeliyim. Bu noktayı izah edivereyim:

Refet Paşa, iki süvari fırkasıyla, Dumlupınar'ın on kilometre kadar doğusunda Küçükköy'de bulunuyordu. Kütahya'da bulunan 61. Fırka'ya, batıdan taarruz eden Ethem kuvvetlerini seri bir surette mağlup ve imha etmek üzere hareketi emrolundu. Refet Paşa süvarileriyle Ethem kuvvetlerinin yan ve arkasına gidecekti. Bulunduğu mevkiden kuzeye, Kütahya'ya bakılacak olursa, bu vazifenin tabii bir yürüyüşle ve pek tesirli bir surette yapılabileceği meydanda idi. Halbuki Refet Paşa, icap eden yere gitmemiş, bunun aksi tarafına, Kütahya'nın batısında değil, doğusunda Alayunt'a gitmiş. Süvari kuvvetleri, 12 Kânunusani [Ocak] 1921 günü öğleye doğru Alayunt mıntıkasına ulaştı.

Refet Paşa, İzzettin Paşa ile görüşmek üzere Kütahya'ya gitti. İzzettin Paşa, süvari fırkalarının, Kütahya güneyinden, Yellice dağı batısından, tamamen süvariden ibaret olan Ethem kuvvetlerinin gerilerine sevk edilmesini teklif etmiş.

Refet Paşa, iki tarafın muharebe vaziyeti hakkında tam bir malumatı olmadığını ileri sürerek, böyle bir harekete yanaşmamış... Refet Paşa, İzzettin Paşa kuvvetlerinin doğuya, Porsuk suyu gerisine çekilmesi halinde, süvarileriyle Kütahya ovasından asilerin yan ve gerilerine taarruzu düşünüyormuş. Atlı asiler hayvanlarından inmiş, piyade fırkamız karşısında yaya cenk

1 Manisa. (Y.N.)

yaptığı en zayıf vaziyetinde üzerine yürümekte tereddüt gösteren kumandanın, piyade fırkamız mağluben geri çekilirken atları üzerinde bulunacak, manevi kuvvetleri yükselmiş asilerin hangi yanına ve nasıl taarruz etmeyi düşündüğü, hakikaten her asker için düşünülecek bir meseledir. Böyle şey olamaz! Bu düşman süvarisi, geri çekilmeye mecbur ettiği piyadeyi bırakıp Refet Paşa süvarileri üzerine atılmayacak mıydı?

Efendiler, muharebe meydanına, top ve tüfek sesine gelen bir kuvvetin, bir tek tüfeğin, muharebe eden kendine mensup kuvvetin mağlubiyetini beklemesi ve ondan sonra iş görebileceği zannında bulunması, yalnız asker olanların değil, en sade görüşlü insanların bile makul bulacağı bir fikir değildir. Vazife ve fedakârlık, muharebe eden kısmın mağlup olmadan, çekilmeden muvaffakiyetini temine çalışmakla yerine getirilir.

Arkadaşı muharebe ederken ve yardıma muhtaç iken seyirci kalmış kumandanlar, arkadaşının mağlubiyetine şahit olabilirlerse de, tarihin amansız eleştirisinden, kınamasından asla kurtulamazlar.

İzzettin Paşa, 11 Kânunusani [Ocak] 1921 günü öğlesinden 13 Kânunusani [13 Ocak] geceyarısına kadar cereyan eden şiddetli ve buhranlı muharebeler esnasında, süvari gruplarının da taarruza iştiraki zamanının geldiği hakkında Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne de maruzatta bulunmuştu. Refet Paşa, Güney Cephesinden çağırttığı 8. Fırka yetişebildiği takdirde, 14 Kânunusani'de [14 Ocak'ta] taarruza geçmek niyetinde olduğunu, kıtalarına bildiriyordu. İzzettin Paşa, 11, 12, 13 Kânunusani [11, 12, 13 Ocak] günlerinde yalnız başına düşmanla muharebe ettikten sonra, akşam gurup zamanı yaptığı bir karşı taarruzla asileri mağlup ve firara mecbur etti. Refet Paşa muharebeye seyirci kalmak suretiyle büyük bir fırsat kaçırdı ve Ethem'in ve kuvvetlerinin geri çekilmesine müsait vaziyet bıraktı. 14. günü emri altında bulunan bütün süvari kuvvetlerini Süvari Fırka kumandanlarından Derviş Bey'in (Kolordu Kumandanı Derviş Paşa'dır) emri altına vererek onu, Ethem'in takibine memur etti. Derviş Paşa, Afşar'da, bilhassa Gediz'de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru geceleri de yürümek suretiyle yöneltti̇ği müthiş darbelerle Ethem, Tevfik, Reşit kardeşleri sersem etti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini 14 Kânunusani'den [14 Ocak'tan] 22 Kânunusani'ye [22 Ocak'a] kadar dokuz gün nefes aldırmaksızın devamlı takip etmiştir. Neticede, bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş, yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler yeni vazife almak üzere, düşman ordugâhına firar edebilmişlerdir.

İzzet ve Salih Paşalar Ankara'dan memnun görünmüyor, ille payitahta gitmek istiyorlardı

Muhterem efendiler, Ankara'da bulunan İstanbul misafirlerimize bir, bir buçuk aylık misafirlik müddetle-

ri esnasında çok şeyler göstermek fırsatlarına sahip olduğumuzu zannediyorum. Asi Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırıldı. Yunanlıları, üç günde İnönü'nde mağlup ettik. Büyük Millet Meclisi'nin rahat ve memnun olacağı yeni bir devir açıldı. Fakat, İzzet ve Salih Paşalar bunların hiçbirinden memnun görünmüyorlar, sıla hasretine müptela olmuş gibi, ille payitahta gitmek istiyorlardı. İstanbul'daki arkadaşlarının da çok merak etmekte oldukları anlaşılıyordu.

Ankara'ya varışlarından on gün sonra, Fransız telsiz telgrafıyla Zonguldak'a bir telgraf gelmişti. Telgraf şudur:

16 Kânunuevvel [Aralık] 1920[1]

Zonguldak Mutasarrıflığı Vasıtasıyla Devletlû İzzet Paşa Hazretleri'ne

Tarafı samii fahimanelerinden henüz bir bildirim vaki olmadığından, heyeti celilenin varışı haberinin beklenilmekte olduğu.

Mustafa Arif

İki gün sonra Adapazarı üzerinden de şu telgraf geldi:

Dahiliye Nazırı İzzet Paşa Hazretleri'ne

Tarafı samii fahimanelerinden bir bildirim vaki olmadığından, varışınız haberinin beklenilmekte olduğuna dair birkaç gün evvel Zonguldak üzerinden yazılan telgrafname cevabının bir an evvel verilmesi rica olunur.

Dahiliye Nazırı Vekili
Mustafa Arif

Tevfik Paşa kabinesi namına, Ziya Paşa'nın İnebolu'ya gönderdiği bir özel memur, 10/11 Kânunusani [Ocak] 1921'de uzun bir şifre ile birtakım malumat veriyordu.

İzzet Paşa heyetinin, Anadolu'ya iltihakı haberi İstanbul'ca teyit olunmuş... Kabine, İzzet Paşa'dan malumat talep ediyormuş... Ziya Paşa, Safa, Mustafa Arif ve Raşit Beyler de demişler ki: "Memleketin menfaatı, heyetin Anadolu'da kalmasını elzem kılıyorsa, buna bir şey denilmez. Bu takdirde, kabinenin düşeceği muhakkaktır. Ancak, bu halde, biz de bu vatanın evlatlarıyız. Hiç olmazsa bizleri de vaziyetten haberdar etsinler... bizi aydınlatsınlar, biz de ona göre hareket edelim..."

Ziya Paşa, Paris'ten, Ahmet Rıza Bey'den aldığı bir mektup muhteviyatından ve İstanbul'da sağlam bir kaynaktan elde ettiği bir malumattan da bahsettiriyordu.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "16 Aralık 1920" tarihli olan telgraf, 1934 basımında yanlışlıkla "16 Aralık 1921" şeklinde. (Y.N.)

Ahmet Rıza Bey diyormuş ki, eğer Kuvayi Milliye'nin askeri kudreti müsait ise, İzmir meselesi, iyi hazırlanmış bir hücumla emrivaki suretiyle halledilmeli imiş... Aldığı malumat bunu teyit ediyormuş. Kral Konstantin'i tutacaklarmış...

Ziya Paşa'nın özel malumatı da, son Konferans'tan evvel Yunanlıların takviye olunarak büyük bir taarruz icra ettirileceğine dair idi.

Damat Ferit Paşa, hummalı faaliyete başlamış... Baltalimanı'nda çeşitli kabine listeleri tanzim edilmeye başlanmış...

İnebolu'ya gelmiş olan özel memur vasıtasıyla Ziya Paşa'ya ve arkadaşlarına bildirdiğim cevapta, verdikleri malumata teşekkürden sonra, "İzzet ve Salih Paşalar, müşterek maksadımızın kati icabı olarak Ankara'da kalmışlardır" dedim. Kendilerinin İstanbul'da hâkim vaziyette kalmaları caiz ise de, düşmeden evvel hepsinin, şimdiden hazır bulunduracakları emin ve seri bir vasıta ile, hemen Anadolu'ya gelmelerinin vatanın yüksek menfaatları icabından olduğunu ve bu suretle yapabilecekleri hizmet ve fedakârlığın millet nezdinde pek teşekküre değer olacağını yazdım.

Özel memurun İstanbul'a dönüşünü müteakip İnebolu'ya gönderdiği ve oradan 19 Kânunusani [Ocak] 1921'de çekilen şifrede, Ziya Paşa ve arkadaşlarının görüşüm dairesinde harekete karar verdikleri bildirilmişti.

Sadrazam Tevfik Paşa benimle temas arıyor

Efendiler, bu tarihten bir hafta kadar sonra, Kocaeli Kumandanlığı'ndan şöyle bir telgraf aldım:

Geyve İstasyonu, 26.1.1921

Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne

Memleketin yüksek menfaatlarıyla alakalı mühim bir mesele hakkında Sadrazam Paşa'nın zatı devletleriyle makine başında görüşmek istedikleri İstanbul Telgraf Müdiri Umumisi'nin 26.1.1921 ve saat 16.30 sonra işaretli telgrafıyla bildirilmektedir. Bu konudaki irade ve izinleri arz olunur.

Kocaeli Kumandanlığı'na aynı günde makine başında verdiğim cevapta dedim ki:

İstanbul, Geyve ile doğrudan doğruya nasıl haberleşebilir? İstanbul'da Tevfik Paşa ile veya herhangi biriyle, haberleşme ve münasebette bulunabilmekliğim, Heyeti Vekile'nin ve belki Meclis'in kararına bağlı olduğundan, bu hususta şimdiden bir şey diyemem. Tevfik Paşa ile telgraf memurunun dahi, açıktan açığa haberleşmesi, İstanbul'a karşı olan vaziyetimizin hariçteki algılanışında karışıklık yaratacağından caiz değildir. Ancak Tevfik Paşa'nın, benim şahsıma değil, fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bir müracaatı varsa, bu müracaatın kabulü tabiidir. Bu hususun gayri resmi ve aynı vasıta ile kendisine iletilmesinde beis yoktur.

İstanbul'dan Adapazarı'na telgraf ve oradan Geyve'ye askeriyenin nezareti altında telefon hattı mevcut idi. Tevfik Paşa'nın benimle kapalı olarak görüşmek istemesi üzerine, İstanbul teli Ankara'ya bağlattırıldı.

Tevfik Paşa'dan açık olarak şu telgrafı aldım:

İstanbul, 27.1.1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

25 Kânunusani [Ocak] tarihinde Paris'te toplanan Meclis tarafından alınan kararlar icabınca Doğu Meselesinin hallini müzakere etmek üzere 21 Şubat'ta Londra'da Müttefik devletler delegeleriyle Osmanlı ve Yunan hükümetleri delegelerinden meydana gelen bir konferans toplantıya davet olunacaktır. Mevcut antlaşmada, hadiseler dolayısıyla zaruri görülecek değişiklikler icra edilecektir. Hükümeti seniyeye[1] gönderilecek davet, Mustafa Kemal Paşa'nın veyahut Ankara'ca[2] gerekli salahiyete sahip delegelerin Osmanlı delege heyeti arasında bulunmaları şartına bağlıdır. İşbu kararlar, Müttefik devletlerin İstanbul temsilcileri tarafından tebliğ edildi. Tayin buyuracağınız delegeler, buradan seçeceğimiz zevatla birleşerek gitmek üzere karar ve cevabınızı bekliyorum. Zamanın nezaketi dolayısıyla bu gibi bazı mühim tebliğler için hattın açık bulundurulmasını rica ederim. Makine başında hemen cevap vermek mümkün ise telgraf başında beklemekteyim, Efendim. Bir de şifre var, Efendim.

Tevfik

Şifre çözümü de şu idi:

Dersaadet, 27 Kânunusani [Ocak] 1921
Saat: 8 sonra

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Londra Konferansı'nda kuvvetli konuşmak için Yunanlıların bir kolorduyu İzmir'e sevk etmekte ve Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya hareket ettirmekte olduğu ve on güne kadar bir taarruz hareketine başlayacakları sağlam bir şekilde haber alınmıştır.

Tevfik

Tevfik Paşa'ya verdiğim resmi ve özel cevaplar

Efendiler, Tevfik Paşa'ya verdiğim cevabi telgraf şu idi:

1 İstanbul hükümetine. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "Ankara'ca" sözcüğü 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

Tel Ankara, 28.1.1921

Dersaadet'te Tevfik Paşa Hazretleri'ne

C. 27.1.1921. Milli iradeye dayanarak Türkiye'nin mukadderatına el koymuş olan yegâne meşru ve bağımsız hâkim kuvvet, Ankara'da devamlı toplantı halinde bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye'yle alakalı bütün meselelerin halline memur ve her türlü harici münasebetlerde muhatap, ancak işbu Meclis'in hükümet heyetidir. İstanbul'da herhangi bir heyetin, hiçbir bakımdan meşru ve hukuki bir vaziyeti yoktur. Dolayısıyla, böyle bir heyetin kendine hükümet namını vermiş olması, milletin hâkimiyet haklarına açıkça aykırıdır ve bu nam altında memleket ve milletin hayatına ait meselelerde harice karşı kendini muhatap göstermesine izin verilemez. Heyetinize düşen vatani ve vicdani vazife, derhal hakikat ve vaziyete uyarak millet ve memleket namına meşru muhatap hükümetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilan etmektir. Millet ve memleketimiz namına meşru salahiyete sahip hükümetin Ankara'da olduğu İtilaf devletlerince takdir edildiği şüphesiz bulunduğu halde, söz konusu devletlerin bu görüşlerini alenen açıklamakta gecikmeleri, İstanbul'da aracı bir heyetin mevcudiyetinin kendileri için istifadeli olabileceğini zannetmelerinden ileri gelmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti barış ve selameti büyük bir ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiğini ve yalnız milli haklarının tanınmasını talepten ibaret olan şartlarını mükerreren ilan ve işbu hakların tasdiki halinde, teklif olunacak müzakereleri kabule hazır olduğunu beyan eylemiştir. İtilaf devletleri, Londra'da yapacakları konferansta, Doğu Meselesini adalet ve hak dairesinde halletmeye karar vermişlerse, davetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne doğrudan doğruya yöneltmelidirler. Belirtilen şartlar dairesinde vuku bulacak davetin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından iyi karşılanacağını tekrar beyan ederiz.

Saat: Dakika
30 evvel

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Bunu müteakip de resen ve özel olarak da şu telgrafı yazdım:

Tel Ankara, 28 Kânunusani [Ocak] 1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Zatı samileri gibi bütün bir ömür bu millet ve memlekete aralıksız teşekküre değer hizmetlerde bulunmuş muhterem bir devlet adamına, bütün geçmiş hizmetlerinizi taçlandıracak ve tamamlayacak müstesna ve tarihi bir fırsatın ortaya çıktığına kaniiz. Biz, tam bir birlik halinde hareket etmek istiyoruz. Dolaylı olarak davetli olduğumuz Konferans'ta memleketi ayrı ayrı temsil edecek iki heyetin ne kadar sakıncalar doğuracağını tamamıyla takdir buyurduğunuza eminiz.

Milletin, sırf hâkimiyet haklarını muhafaza arzusuyla sarf ettiği emekler, akıttığı hesapsız kanlar dahili ve harici birçok müşkülata karşı gösterdiği sebat ve mukave-

met, bugün karşısında bulunduğumuz müsait yeni vaziyeti meydana getirdi. Bir taraftan da, dünya hadiseleri, sebat ve mukavemetin asıl hedefi olan tam bağımsızlığımızı teyit edecek surette gelişmekte devam ediyor. Bizi esaret ve yok olmaya mahkûm etmek istemiş olan hükümetler karşısında, milli haklarımızı müdafaa ederken ...[1] maddi ve manevi bütün memleket kuvvetlerinin birlikte hareket etmesi elzemdir. Bunun için Zatı Şahane'nin milli iradeye memlekette yegâne tecelligâh olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını resmen ilan etmesi artık icap etmiştir. Bu suretle, İstanbul'un memlekete art arda zararlar verdiği uğursuz tecrübelerle sabit olan ve ancak yabancılar lehine devam ettirilen gayri tabii vaziyetine bir nihayet vermek nasip olur. İtilaf devletleri temsilcileri tarafından vaki olan tebligat gösteriyor ki, İstanbul'dan hareket edecek bir delege heyetinin Londra Konferansı'na iştirak edebilmesi, ancak onun, Ankara hükümeti tarafından tam salahiyet verilmiş[2] temsilcileri ihtiva etmesi şartına bağlıdır. Bu suretle İtilaf devletleri, Türkiye namına, barış müzakerelerine girecek delegelerin, ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından gönderilebileceğini kâfi bir açıklık ile itiraf etmiş oluyorlar. Fiilen ve hukuken memlekette yegâne meşru hükümet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin koyup ilan ettiği esasları kabul ve bu esasların düşmanlarımız tarafından tasdikini kolaylaştırmak için, bize iltihak suretiyle vaziyetinizi düzeltmenizi[3] ve tespit buyurmanızı tarih ve millet karşısında üstlenmiş olduğumuz vazife ve salahiyetle teklif ederiz. Bu suretle mücadelemizi mesut bir neticeye eriştirmek hususu hızlandırılmış olur. Birlikte hareket ve milli emelleri azami kuvvetle müdafaa etmek fikriyle vaki olan bu samimane tekliflerimiz kabul ve infaz buyurulmadığı takdirde, saltanat ve hilafet makamında oturan Zatı Şahane'nin vaziyetinin sarsılması tehlikesinden haklı olarak korkulur ve biz, milli iradenin bahşetmiş olduğu fiili ve hukuki bütün salahiyetlere sahip bir hükümet sıfatıyla, şimdiden kayıt ve işaret ederiz ki, bundan doğacak mesuliyet tahmini mümkün olmayan bütün neticeleriyle doğrudan doğruya Zatı Şahane'ye aittir. Zatı samilerinin bu vaziyet karşısında vicdani ve tarihi vazifenizi tamamıyla yapmanızı ve neticelerini tarafımıza kati ve açık olarak bildirmenizi bekliyoruz. Bu vesile ile özel hürmetlerimizin kabulünü rica ederiz, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

1 Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafının Büyük Millet Meclisi'nin 29 Ocak 1921 günkü 139. toplantı 1. celsesinde okunan örneği için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.7, Hazırlayan: TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, 2. Basım, Ankara, 1944, s.411-412. *Nutuk*'taki üç nokta yerine *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "Büyük Millet Meclisi'nin daima tevkir ve hürmeti kendisine teveccüh etmiş olan makamı saltanat ve hilâfetten başlayarak" (Büyük Millet Meclisi'nin daima tazim ve hürmeti kendisine yönelmiş olan saltanat ve hilafet merkezinden başlayarak) sözcükleri vardır. (Y.N.)

2 "Tam salahiyet verilmiş" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'ta yer alan "salâhiyeti tamme ile terhis edilmiş" sözcükleri yerine, *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "salahiyeti tamme ile terfik edilmiş" (tam salahiyetle yanlarına katılmış). (Y.N.)

3 "Düzeltmenizi" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'ta yer alan "tashih" sözcüğü yerine, *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "tasrih" (açıkça belirtmenizi). (Y.N.)

Muhterem efendiler, zaten manen ve maddeten hükmü kalmamış ve fakat mevcudiyetinin muhafazası çok zararlı olan İstanbul hükümetini bertaraf etmek mühimdi. Buna başlıca mâni olanların başında Padişah ve Halife bulunuyordu. Dolayısıyla bu makama Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükümetini tanıtmak, vaziyetin açıklık kazanması için bittabi ilk teşebbüs olmak lazım gelirdi. Zaten elimizde ve temasımızda olmayan bu makama, henüz başka bir muamele tatbikine maddi imkân da yoktu. Dolayısıyla Tevfik Paşa'ya aynı günde şu üçüncü telgrafı da yazdım:

Ankara, 28 Kânunusani [Ocak] 1921

Dersaadet'te Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Resmi ve özel telgrafnamemizdeki görüş ve tekliflerimizi aşağıda özetle tekrar ve icaplarının süratle yapılarak neticesinin bildirilmesini rica ederiz:

1. Zatı Şahane Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını kısa bir hattı hümayun[1] ile ilan buyuracaklardır. Bu hattı hümayun hilafet ve saltanat makamının dokunulmazlığını esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni mevcut şekil ve mahiyet ve salahiyetiyle kabul buyurduklarını ihtiva edecektir. Diğer tafsilat ve teferruatın ilavesi şimdilik karışıklığa sebep olabilir.

2. Birinci madde hükmü infaz olunduğu takdirde ailevi olan dahili vaziyetimizin tanzimi aşağıdaki gibi olabilir:

Zatı Şahane eskisi gibi Dersaadet'te ikamet buyururlar. Salahiyet ve mesuliyet sahibi olup her türlü tecavüzden korunmuş ve her türlü bağımsızlık şartlarını kendisinde toplamış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümet şimdilik Ankara'da bulunur. Bittabi İstanbul'da artık kabine namı altında bir heyet kalmaz. Ancak, İstanbul'un özel vaziyeti mecburiyetiyle nezdi şahanede Büyük Millet Meclisi'nden vazife ve salahiyete sahip bir heyet bulundurulur.

3. İstanbul şehir ve havalisi idare işlerinin nasıl tanzim edileceği ondan sonra düşünülüp tatbik olunur.

4. Belirtilen şartların kabul ve tatbikiyle beraber, Büyük Millet Meclisi'nce tasdik olunmuş bütçemizde, esasen mevcut padişah tahsisatı ve saltanat hanedanı tahsisatıyla beraber, bütün lüzumlu memurlar ve diğer maaş sahiplerinin tahsisatlarını vermek için gerekli paralar hükümetçe temin edilip ödenecektir. Mali kudretimiz bu hususa kefildir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Tevfik Paşa'nın bu uzunca telgrafımıza gece verdiği cevap çok kısa oldu, Tevfik Paşa'nın cevabı şu idi:

Tel 28/29.1.1921

Telgrafnameleri aldım. Yarın heyeti toplayarak saat altıda malumat arz ederim, Efendim.

1 Hattı hümayun: Herhangi bir konuda padişah tarafından yazılan yazı. (Y.N.)

Tevfik Paşa ve arkadaşları, Anadolu'yu İstanbul hükümetine bağlamaya çalışıyor

Tevfik Paşa, heyetini toplamış, cevap verdi. Bunu da aynen arz edeceğim:

Dersaadet, 29.1.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

28 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihli üç kıta telgrafnamelerine cevaptır:

Bugünkü hükümet, İstanbul ve Anadolu'nun birliği hususundaki menfaatları öteden beri takdir eylediğinden, bu maksatla işbaşına gelmiş ve şimdiye kadar bu uğurda mesai sarf eylemiştir.

Milletin hâkimiyet haklarını muhafaza arzusuyla sarf ettiğiniz emeklerin ve verdiğiniz kurbanların, karşısında bulunduğumuz müsait vaziyeti meydana getirdiğine, çok tesiri olduğuna kaniiz. Dolayısıyla bir milli fayda temin edecek tekliflerinizi kabule hazırız. Bu bakımdan bildirimleriniz hakkındaki görüşümüzü aşağıda izah eyliyorum:

Konferans'a dolaylı davet edilmeniz tabiidir. Çünkü İtilaf hükümetlerinin temsilcileri buradadır. Dolayısıyla İstanbul'da bulunan ve sizinle işbirliğine çalışan bir hükümet vasıtasıyla tebligat yapılması pek tabii görülmelidir. Şimdiye kadar Anadolu'yu tanımaya bile lüzum görmeyen Avrupa hükümetlerinin, bilhassa Anadolu delegelerinin Konferans'ta bulunmasını şart kabul eylemeleri memnuniyet vericidir. Bu bakımdan, bir şekil meselesi tasavvuruyla bu mesut değişimden istifade etmemek, millete karşı üstlendiğiniz vazife ile asla bağdaşmaz. Zaten aramızda birlik olduğumuz ilan edildikten sonra delegelerimiz ayrı gayrı değil, yekvücut demek olur. Kabul olunan esaslar dairesinde konuşacaklarına göre bu konuda bir sakınca tasavvur edilemez. Dolayısıyla devlet ve millete karşı mükellef olduğumuz vazife, bu tarihi anda bize uzatılan elden istifade edilmesini katiyen emretmektedir. Bundan kaçınmanın, Yunan iddialarına karşı müdafisiz kalınmasına ve memleketimizin daha ne kadar müddet harp felaketlerine sahne olmasına sebep olacağı düşünülmelidir. Esasen taleplerimizi Konferans huzurunda öne sürmek ve hakkımızı Avrupa'da duyurmak, farz edelim Konferans neticesiz bile kalmış olsa, zarar getirmez. Zatıâlileri ve arkadaşlarınızın vatanperverlikleri bu fırsatın kaçırılmayacağının teminatıdır. Şimdiye kadar eski kabineler tarafından alınmış ve her iki taraf için fena netice vermiş olan kararların kaldırılması tabii bulunduğundan, ayrılık ve gayrılık kalmamıştır. Ancak İstanbul'un işgal altında bulunması sebebiyle burasının icra kuvvetinden yoksun kalması, hükümet idaresinin büsbütün ve tamamen İtilaf devletleri eline geçmesine ve dolayısıyla antlaşmada yer alan İstanbul hakkındaki kayıtların tatbik mevkiine konulmasına sebebiyet verilmiş olacağı gibi, harp halinde bulunduğumuz Yunan askerinin şimdiki halde İstanbul ve havalisinde mevcudiyeti dahi bu teklifleri icra edilemez bir hale koymuştur. Heyetimizce makam muhafazası fikrinin bu görüşlerde varit olmadığını temine bile lüzum görmem. Esasen bugün en ziyade acil olarak halli icap eden mesele, vakti yaklaşmakta bulunan Konferans'a delegelerimizi yetiştirmekten ibaret olduğundan ve biz Konferans'ta bulunmadığımız takdirde Yunanlılar iştirak ederek Konferans'ta gıyabi hüküm giymek ve dolayısıyla davamızı kaybetmek tehlikesinde kalacağımızdan, bu konuda tarafımızdan mesuliyet kabul edilemeyeceğini beyan ve Konferans'ta vak-

tinden evvel bulunmak menfaatlarımız icabı olacağından, delegelerinizin süratle buraya gönderilmesini rica ederim.

Sadrazam
Tevfik

Muhterem efendiler, Tevfik Paşa ve hükümeti, İstanbul ve Anadolu'nun birliği için çalışmış olduğunu söylüyor. Doğrudur. Biz de aynı şey için çalışmakta idik. Şu farkla ki, Tevfik Paşa ve arkadaşları, Anadolu'yu eskisi gibi İstanbul'a bağlamak ve esir etmek istiyordu. O İstanbul'a ki, düşman kuvvetlerinin işgali altında bulunuyordu. Tevfik Paşa ve arkadaşları, Anadolu'yu İstanbul hükümetine bağlamaya çalışıyor. Öyle bir hükümete ki, cihanda mevcudiyetine itiraz olunmuyorsa, düşman emellerini kolaylaştırmaya vesile olacak mahiyette görüldüğü içindi. Tevfik Paşa ve arkadaşlarına göre müsait vaziyetin ortaya çıkmasında Anadolu mücadelesinin çok tesiri vardır. Ama vaziyeti meydana getiren yalnız Anadolu mücadelesi değildir. İhtimal ki bu ihtiyar diplomat, bu kerameti kendisinin iktidar mevkiine gelmesinde hayal ediyordu.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun esas maddelerini Tevfik Paşa'ya bildirdim

Tevfik Paşa'ya şu suretle cevap verdim:

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

1) 27.1.1921 ve 28.1.1921 tarihlerinde yazdığım üç telgrafname ile zatı samilerine icap eden ve tatbiki ve desteklenmesi zaruri olan bütün hususları açıklık ve katiyetle bildirmiş olduğuma kaniim. Buna rağmen 29 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihli telgrafnamenizle vaziyetin henüz lüzumu derecede vukuf ve isabetle değerlendirilememekte olduğunu gördüm. Vaziyetin ehemmiyeti ve zamanın nezaketi, zatı samileriyle beraber değerli arkadaşlarınızın ve bilhassa Zatı Şahane'nin her hususta bir defa daha aydınlatılmasına aracılığımızı bir vazife hükmüne koyuyor. Görüş ve muhakemelerinizden isabetli neticeler çıkarılmasını kolaylaştırmak maksadıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce konulan ve tatbik edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun esas maddelerini aşağıda aynen tebliğ ediyorum:[1]

Teşkilatı Esasiye Kanunu
Esas Maddeler

1. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır.

2. İcra kudreti ve kanun yapma salahiyeti, milletin yegâne ve hakiki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli eder ve toplanır.

1 Bu paragrafın başında bulunan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddesinde yer alan "1" rakamı, 1934 basımında yoktur. (Y.N.)

3. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır.

4. Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca seçilmiş üyelerden meydana gelir.

5. Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki senede bir kere icra olunur. Seçilen üyelerin üyelik müddeti iki seneden ibaret olup, fakat tekrar seçilmek caizdir. Eski heyet, yeni heyetin toplanmasına kadar vazifeye devam eder. Yeni seçim icrasına imkân görülmediği takdirde toplantı devresinin yalnız bir sene uzatılması caizdir. Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri kendini seçen vilayetin ayrıca vekili olmayıp bütün milletin vekilidir.

6. Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurulu, teşrinisani [kasım] başında davetsiz toplanır.

7. Şer'i hükümlerin tatbiki, bütün kanunların konulması, değiştirilmesi, feshi ve antlaşma ve barış yapılması ve vatan müdafaası ilanı gibi esas haklar Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kanunlar ve nizamlar tanziminde, halkın işlerini en kolaylaştırıcı ve zamanın ihtiyaçlarına en uygun fıkıh ve hukuk hükümleri ile adap ve muameleler esas alınır. Heyeti Vekile'nin vazife ve mesuliyeti özel kanunla tayin edilir.

8. Büyük Millet Meclisi, hükümetin kısımlara ayrılan dairelerini, özel kanun icabınca seçilmiş olan vekilleri vasıtasıyla idare eder. Meclis, icrai hususlar için vekillere yön tayin eder ve ihtiyaç görüldüğünde bunları değiştirir.

9. Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen reis, bir seçim devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisi'dir. Bu sıfatla Meclis namına imza koymaya ve Heyeti Vekile kararlarını tasdike salahiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi, Vekiller Heyeti'nin de tabii reisidir.

2) Kanunu Esasi'nin işbu maddelerle çelişmeyen hükümleri eskisi gibi yürürlüktedir.[1]

Bizce saydığım esas maddelere aykırı hareket etmeye imkân ve salahiyet olmadığını nazarı dikkati samilerine ehemmiyetle arz ederim. Meclis Riyaseti'yle başlayan haberleşmenizin lüzumlu kıldığı muamelenin takibi İcra Vekilleri Heyeti'ne verilmiştir, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

1 *Nutuk*'un 1934 basımında "10" numarayla yer alan bu paragraf, 1927 basımlarında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddesinde "2" numaralıdır. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun esas maddeleri dokuz maddeden oluştuğuna göre, bu paragraf telgrafın "2" numaralı maddesi olmalıdır. (Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun sadeleştirilmemiş tam metni için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.10, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2003, s.302-304.) Teşkilatı Esasiye Kanunu tasarısının Meclis'te tartışıldığı gün (20 Ocak 1921) Karesi Mebusu Hasan Basri Bey, Abdurrahman Lâmi Efendi ile birlikte bir önerge verirler. Bu önergede "İşbu maddelere muhalif olmayan Kanunu Esasi maddeleri ve hükümleri yürürlüktedir" maddesinin kanunun onuncu maddesi olarak kabulünü teklif ederler. Mustafa Kemal Paşa: "Efendim, Beyefendi'nin teklifleri pek doğru, pek tabii! Fakat zaten yüksek heyetinizce kabul edilmiş bir karar vardır. Bunu bir kanun maddesi olarak buraya almayı bendeniz uygun bulmuyorum. Çünkü bizim yapacağımız kanunlar yalnız bundan ibaret değildir. Daha birçok kanunlar yapacağız. Ancak arzu edilirse, bu ayrıca bir madde halinde saklı ve kayıtlı olarak kalabilir. Yoksa buraya alınmasını bendeniz gereksiz görüyorum" der. Oylamaya konulan önerge reddedilir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, c.7, Hazırlayan: TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, 2. Basım, Ankara, 1944, s.337. (Y.N.)

İlk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun tarihçesi

Muhterem efendiler, bu telgrafnamemde esas maddeleri yer alan[1] Teşkilatı Esasiye Kanunu, bu tarihten henüz on gün evvel, yani 20 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihinde Meclis'ten çıkmıştı. Meclis'in ve milli hükümetin vaziyet ve salahiyetini ve şekil ve mahiyetini tespit ve ifade eden ilk kanundur. Meclis 23 Nisan 1920'de açıldığına göre, bu esas kanunun Meclis'ten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir zamanın geçmesi zaruri olmuştu. Bu zaruretin kökeni hakkında bir fikir verebilmek için, müsaade buyurursanız, kısa bir izahta bulunayım:

Malumdur ki, Meclis'in açılışını müteakip, elzem olan esasları ihtiva eden bir önerge vermiştim. Meclis ve onun İcra Vekilleri Heyeti, o esasları pratik olarak ilk günden tatbike başlamıştı. Bir taraftan da, teşekkül eden Hukuku Esasiye Encümeni, bu önerge muhteviyatı esas olmak üzere, bir kanun tasarısı hazırlamaya başladı. Nihayet dört ay kadar bir müddet sonra, bu Encümen "Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Kanun Maddeleri" başlıklı sekiz kanun maddesi Meclis'e getirdi. 18 Ağustos 1920 tarihinde aciliyet kararıyla müzakereye alınan bu kanun maddelerinin, uzunca bir de gerekçesi vardır.

Encümen mazbatasının, Büyük Millet Meclisi'nin tarifine ait satırları arasında şu cümleler yazılı idi: "Halife ve Padişah'ın esareti ve diğer hadiselerin de buna eklenmesiyle hasıl olan zaruretin sevk ve zorlamasıyla teşekkül eden Meclis'imizin, ebediyen bugünkü şekilde devam edeceğini kabul etmek, had ve istisnai vaziyetlere tabii şekil vermek olduğundan ve halbuki gayri tabii şekiller kalıcı olamayacağı düsturundan dolayı, ihlal edilen hilafet ve saltanat hakkı ve millet ve vatanın bağımsızlığının teminine ve teyidine değin devamı ve ancak esas maksat olan bu mukaddes arzuların hasıl olmasıyla Meclis'in tabii şekil alması uygun görülmüş ve onun için ikinci maddenin birinci fıkrası 'gayenin hasıl olmasına değin' ibaresiyle sınırlanmıştır." Hakikaten Meclis'in toplanma müddeti zamanla belirtilip sınırlanmamıştı.

Bu gerekçe ve görüşe göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1920 Ağustos'unda henüz daimi vaziyet ve mahiyetinin tabii olmadığı anlayışının cari bulunduğu anlaşılıyor.

Kanun maddelerinin birincisi de: "Büyük Millet Meclisi, kanun yapma ve icra kudretlerine sahiptir ve devlet idaresine bizzat ve bağımsız olarak el koymuştur" suretinde idi. Bu madde ile Meclis'e verilen salahiyetin dahi gerekçeye göre geçici olması lazım geleceği tabii idi. Mahiyeti geçici olan bir müessesenin salahiyeti dahi mevcudiyeti müddetiyle geçerli olur.

1 "Yer alan" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 lüks basımında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddede yer alan "münderiç" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında yoktur. 1934 basımında ise "münderiç" yerine "bildirilen" sözcüğü vardır. (Y.N.)

Hukuku Esasiye Encümeni'nin anlayış ve görüşü, Meclis'te de aynen ortaya çıktı. Hatta Meclis üyelerinden birçokları, maksadın izahında encümenin ifadelerini eksik bularak, açıklık getirilmesi teklifinde bulundular. Dediler ki, birinci maddenin başına "hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin bağımsızlığının kurtarılmasına kadar..." açıklamasını ilave etmek lazımdır. İkinci maddedeki "gayenin elde edilmesine değin" ibaresi yerine dahi aynı açıklamanın ikamesi lüzumu talep olundu. Bu mesele çok münakaşalara sebep oldu. Bazı mebuslar, "Yalnız 'hilafet' kelimesini koyalım, saltanat onun içinde mevcuttur" dediler.

Bazı hoca efendiler buna razı olmadılar. "Hilafet manevi bir iştir" fikrinde bulundular. "Hilafette ruhbaniyet yoktur" itirazına hoca efendiler şu yolda cevap verdiler: "Saltanat hükmettiği memleketleri kapsar. Hilafet bütün yerküredeki İslamı kapsar."

Bu münakaşalar günler ve günlerce devam etti. Çatışan fikirlerden biri açıktı: "Halife ve padişah vardır ve var olacaktır. O mevcut olunca bugünkü vaziyet, şekil, salahiyet geçicidir. Hilafet ve saltanat makamı, faaliyet icrasına fırsat bulunca, siyasi ve esas teşkilatın ne olduğu bellidir, malumdur. O bakımdan yeni bir şey tasavvur etmek söz konusu değildir. Hilafet ve saltanat makamının faaliyet icrasını temin edinceye kadar, Ankara'ya toplanmış olan birtakım insanlar, geçici tedbirlerle çalışacaklardır."

Hilafet ve saltanat meseleleri hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdiğim izahat

Buna karşı olan fikirde açıklık yoktu. "Saltanat millete intikal etmiştir; saltanat kalmamıştır. Hilafet de, saltanat demektir; dolayısıyla onun da mevcudiyetinin hikmeti yoktur" tarzında açık ve kesin konuşulamıyordu. Otuz yedi gün sonra, 25 Eylül'de bir gizli celsede Meclis'e bazı izahatta bulunmayı faydalı gördüm. Cereyan eden fikir ve hisleri tatminden sonra başlıca şu görüşleri ileri sürmüştüm:

"Türk milletinin ve onun yegâne temsilcisi bulunan yüce Meclis'in, vatan ve milletin bağımsızlığını, hayatını temin için çalışırken, hilafet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik, bunlardan hiç bahsetmemek yüksek menfaatlar gereğidir. Eğer maksat, bugünkü halife ve padişaha bağlılık ve sadakatin muhafaza edildiğini ifade ve teyit etmekse, bu zat haindir. Düşmanların, vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır. Buna 'halife ve padişah' deyince, millet, onun emirlerine itaat ederek düşman emellerini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudret ve salahiyetini kullanmaktan yasaklanmış olan zat, zaten padişah ve halife olamaz. 'O halde,

onu tahttan indirip yerine derhal diğerini seçeriz' demek istiyorsanız, buna da, bugünün vaziyet ve şartları müsait değildir. Çünkü tahttan indirilmesi lazım gelen zat, milletin nezdinde değil, düşmanların elindedir. Onun mevcudiyetini yok sayarak diğer birine biat edilmek tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından feragat etmeyerek İstanbul'daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi makamını muhafaza ve faaliyetini sürdürmeye devam edebileceğine göre, millet ve yüce Meclis, asıl maksadını unutup halifeler davasıyla mı uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşayacağız? Özetle, bu mesele geniş, nazik ve mühimdir. Halli, bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyacağımız kanuni esaslar, mevcudiyet ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan Millet Meclisi'ni ve milli hükümeti takviyeye yönelik mana ve salahiyeti temin ve ifade etmelidir!"

Efendiler, bu izahatımdan bir hafta evvel, ben de, Meclis'e bir proje vermiştim. 13 Eylül 1920[1] tarihli olup siyasi, toplumsal, idari, askeri, görüşleri özetleyen ve idari teşkilat hakkındaki kararları ihtiva eden bu program, Meclis'in 18 Eylül 1920[2] günkü toplantısında okundu. İşte, bu tarihten, daha dört ay geçtikten sonra kararlaşan ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu bu programdan çıkmıştır.

* * *

Londra Konferansı'na iştirak edecek delegeler, doğrudan doğruya milli iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmelidir

Şimdi[3] arzu buyurursanız İstanbul ile haberleşmeye devam edelim.

Tevfik Paşa 27 Kânunusani [27 Ocak] tarihli telgrafnamesi muhteviyatını 29 Kânunusani [29 Ocak] tarihli bir telgrafname ile tekrar etti. İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nden şu cevap verildi:

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

İtilaf siyasetinde Türkiye lehine vuku bulan son gelişme, milletin fedakâr azminin mahsulüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sevr Antlaşması'nı bütünüyle red-

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddede yer alan "13 Eylül 1920" tarihi. 1934 basımında yanlışlıkla "13 Eylül 1921" şeklinde. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddede yer alan "18 Eylül 1920" tarihi, 1934 basımında yanlışlıkla "18 Eylül 1921" şeklinde. (Y.N.)
3 *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddede "Şimdilik" şeklinde. (Y.N.)

detmesi üzerine meydana gelen şu vaziyetten, milli menfaatlara en uygun neticelerin elde edilmesi, Londra Konferansı'na iştirak edecek delegelerin doğrudan doğruya milli iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiş ve salahiyet verilmiş olmasıyla mümkündür. Uğursuz Sevr Antlaşması'nı imzalamış bir heyetin özel vârisi olan heyetiniz delegelerinin, memleket ve millete faydalı şartlar elde edebilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla, vatanın yüksek menfaatları icabı işbu barış müzakerelerinde sizin aradan çıkarak Büyük Millet Meclisi delegelerini, milli birliği tamamen gösterir bir şekilde serbest bırakmaklığınız lazımdır. Bu sebeple, evvelki tebligatımız hakkında cereyan edecek müzakereleri bir taraftan takip ve icra eylemekle beraber aşağıdaki kararları acilen kabul edip yerine getirmeniz rica olunur:

1. Londra Konferansı'na iştirak edecek Türkiye delege heyeti, yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından seçilecek ve gönderilecektir.

2. İşbu delege heyeti refakatine verilmesini lüzumlu gördüğümüz bazı mütehassıs müşavirler ile lüzumlu evrak ve vesikalar tarafınızdan hazırlanacak ve heyete iltihak etmek üzere gönderilecek ve yollanacaktır.

3. Tarafımızdan gönderilecek işbu delege heyetinin, bütün Türkiye menfaatlarını temsil edecek yegâne heyet olduğunu da İtilaf devletlerine tebliğ edeceksiniz.

4. Vaktin darlığı hasebiyle, kati ve nihai olarak alınan işbu kararların yerine getirilmemesi halinde memleket ve milletin selameti namına doğacak tarihi mesuliyet tamamen heyetinize ait bulunacaktır.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Fevzi

Efendiler, Tevfik Paşa'nın mesai arkadaşı olup Ankara'da bulunan İzzet Paşa tarafından da bir telgraf yazılması faydalı olur zannında bulunduk. İzzet Paşa'nın telgrafı şu idi:

Şifre — Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Şubat sonlarında Londra'da toplanacak konferansa dair Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle zatı samileri arasında cereyan eden açık haberleşmeler muhteviyatını öğrenmiş bulunuyoruz. Heyetimizin uğradığı muvaffakiyetsizlik üzerine yine görüş belirtmeye cesaret etmek utandırıcı olmakla beraber, zatı fahimanelerini hakiki vaziyet ve burada hüküm süren görüşler hakkında aydınlatmaya vatanperverlik saikiyle lüzum hissediyoruz. İstanbul'un işgal altında olması hasebiyle oradaki bir hükümetin milletin esas menfaatlarını müdafaadan âciz olacağı buraca tabii görülmektedir. Ayrı iki heyet halinde Konferans'ta bulunmaktan, daha sonra Anadolu ile İstanbul'un ayrılmasına yol açılacağı endişesiyle de çekinilmektedir. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de, telgrafnamelerindeki görüşlerden esas itibariyle vazgeçmeye salahiyettar değildir. Anadolu'da Hakk'ın yardımıyla muhalefet ve isyanlar kırılıp giderilmiş ve çeteler tepelenerek kuvvetli bir ordu ve hükümet teşekkül etmiştir. Avrupa'yı, Sevr Antlaşması'nın lehimize değiştirilmeye sevk edebi-

lecek müzakerelerin kesilmesine mahal verilmeyecek surette elden gelen gayretin esirgenmemesini dostluğumuza dayanarak istirham eyleriz. Buradaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Padişah tarafından tanınması esas şartı baki kalmak üzere teferruat ve görünüşe ait bazı hususlar için dahi fikir alışverişi imkânı mevcuttur. Bu imkânın kaybına mahal verilmemek üzere keyfiyetin bildirilmesi arz olunur.

Ahmet İzzet

Tevfik Paşa yeminle bağlı olduğu Kanunu Esasi'ye sadakatten ayrılamıyor

Efendiler, sizi yormazsam Tevfik Paşa'nın bu telgrafa verdiği cevabı da arz edeyim:

Şifre — İstanbul, 31.1.1921

Ankara'da İzzet Paşa Hazretleri'ne

C. 30 Kânunusani [Ocak] 1921

Hepimizin hükümlerini muhafazaya yemin ettiğimiz Kanunu Esasi'ye muhalif esas değişiklikler icrasının ve bunun tasdikinin kanunun açık hükümleri ile ne derece bağdaşabileceği düşünülmeye değer. Bu husus, ancak Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin ... vasıtasıyla gönderdiği telgrafla beyan olunan ve bizce lüzumlu bulunan değişikliklerin İtilaf devletlerince kabul edilmesine ihtimam olunup inşallah talep elde edildikten sonra usulü dairesinde hallolunacak dahili meselelerdendir. Aksi hal, dünkü telgrafımızla dahi izah olunduğu üzere Konferans'a kabul edilmememize ve İstanbul'un derhal Osmanlı hâkimiyetinden ihracına ve Yunanlıların davasının müdafaasız kalmasına, belki haklı görülmesine sebep olacaktır. Telgraflardan, bir yönün anlaşılmadığı neticesini çıkarıyoruz. Konferans'a sizin ve bizim diyerek iki heyet gönderileceğinin nereden çıkarıldığı anlaşılamıyor. Dava aynı, müdafaa gerekçeleri aynı olmakla beraber, bu hususta tam birlik olunca, oraca tayin olunacak delegeler İtilaf devletlerinin tanımakta olduğu hükümetin yanlarına katacağı delegelerle beraber gidince, heyet, birleşmiş ve yekvücut ve lüzumlu salahiyete sahip olur ve çekinmeden beraberce milli davayı müdafaa eder. Bu lüzumun oraca da takdir buyurulduğu, delegelerin İtilaf devletlerine tanıttırılmalarını bizden talep buyurmasıyla sabittir. Tebliğ olunan nota ve bu[1] beyanatınız açıkça göstermektedir ki, İtilaf devletleri Londra Konferansı'na yalnız olarak Anadolu delegelerini kabul etmemektedir. Bunlar, hükümet delegeleriyle birlikte bulunmak suretiyle kabul olunacaktır. Böyle ayrılık muhafaza edilecek olursa, büyük ihtimalle hiçbir tarafın delegeleri kabul edilmeyecektir. Bu konuda yalnız buradan delege kabul edilmesi muhtemel ise de, Anadolu için bu ihtimal de yoktur. Dolayısıyla pek büyük fedakârlıklar mahsulü olan bu değişiklik, zararımıza hallolunur. Çünkü İtilaf mahfillerinde Yunan dostları fazla olup, kendilerine "Türkler Doğu'da harbin devamına taraftar ve barış ve anlaşmaya talip değildir" diye propaganda ile lehte olanları kendilerine çekmeye, bizi haksız ve düşmanımızı haklı göstermeye salahiyet verilmiş olur. Müşterek delegelerden meydana

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "bu" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

gelen bir heyet gönderilirse taleplerimiz kabul olunmasa bile, lehimize olan görüşleri aleyhe çevirmemiş ve belki aleyhtar olanların mühim bir kısmını kazanmış oluruz. Vakit pek dardır. Haberleşme ile kaybedilecek zaman kalmamıştır. Delegelerin hemen gönderilmesi vatani ve milli menfaatlar icabıdır. Zatı devletleriyle muhterem arkadaşlarınızın dahi dönmeleri lazımdır. Zira ora fikirlerine ancak gözle görerek vâkıf olmanızdan hakkıyla istifade edecek zamanda ve orada fikirlerin bu görüşlere çekilmesi lüzumunda müttefik olduğumuz kanaatindeyiz, Efendim.

Sadrazam
Tevfik

Efendiler, Tevfik Paşa'nın Fevzi Paşa Hazretleri'ne olan cevabi telgrafını da okuyalım:

Şifre — Dersaadet, 1.2.1921

Ankara'da Mustafa Fevzi Paşa Hazretleri'ne

C. 30 Kânunusani [Ocak] 1921 Kral *Konstantin*'in Atina'ya dönmesi üzerine İtilaf devletleri mahfillerinde ve kamuoyunda Yunanistan aleyhine meydana gelen değişiklik münasebetiyle Avrupa'da lehimize bir cereyan doğmakla beraber, bu cereyana karşı, Rumlara arka çıkan ve Sevr Antlaşması'nın tamamen veya cüzi değişikliklerle tatbiki suretiyle Türkiye'yi imha fikrinde ısrarlı bazı siyasi ricalin de mevcut bulunması, bilhassa aldığımız sağlam malumata göre, söz konusu ricalin Anadolu temsilcilerinin dahi Konferans'a davet edilmesini kabul edip desteklemeleri Anadolu'nun böyle bir davete icabet etmeyeceğine kani olmalarından ileri gelmiş ve bundan maksatları da şu icabet etmeme keyfiyetini öne sürerek ve aleyhimize zorlayıcı tedbirler alınmasını haklı göstererek kamuoyunu siyasetlerine uymaya mecbur eylemekten ibaret bulunmuş olması dolayısıyla Konferans'a bir an evvel ve müştereken gidilerek hakkın alınmasına çalışılması zaruridir. Şayet orada meşru ve haklı taleplerimizin reddolunduğunu görür ve Konferans'ı terke mecburiyet hissedersek, bu keyfiyet hasımlarımızın elinde aleyhimize tesirli bir silah olamaz. Telgrafnamelerinde beyan olunan taleplerin, evvelce de bildirilen sebeplerden ve İstanbul'un özel vaziyetinden dolayı kabulü mümkün değildir. Bunlarda ısrar ile Konferans'a vakti zamanında iştirak fırsatı kaçırılırsa, birinci olarak birlik temin olunmamasından dolayı İstanbul ve Boğazlar'ın büsbütün Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, ikinci olarak İtilaf devletlerinin Yunanistan'a nakdi ve askeri yardım yapmaya ve Anadolu'da müşterek bir taarruz hareketi icrasına kalkışarak zaten harbin art arda gelen felaketleriyle adedi pek ziyade azalmış olan Türk unsurunun bir kat daha mahv ve perişanlığa maruz kalması, üçüncü olarak büyük nispette fedakârlıklara katlanmak karşılığında harici yardıma ihtiyaç mecburiyeti hasıl olarak neticede istenen gaye olan bağımsızlığın heder edilmesi gibi vahim neticeler ortaya çıkar. Delegelerinizin Dersaadet'e süratle hareketi elzemdir, Efendim.

Sadrazam
Tevfik

Muhterem efendiler, Osmanlı Sadrazamı'nın daha bazı tavsiye ve ihbarları vardır. Müsaade buyurursanız onları da okuyalım:

Şifre Dersaadet, 5.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Londra'da toplanacak olan Konferans'a Devleti Âliye'nin dahi davet edilmesinden dolayı telaşa düşen Yunanlılar, aleyhimizdeki propagandalarını bir kat daha artırmışlardır. Paris'teki delegemizden aldığımız malumata göre, Fransa'da kamuoyunu aleyhimize çevirmek için güya Anadolu'da bir Alman askeri heyeti mevcut olduğunu ve harekât ve siyasetinizin bu heyetin telkinlerinden doğduğunu Fransız mahfillerinde yaymakta oldukları gibi, Türkiye'deki Hıristiyanların katliam edilmekte olduğundan bahisle bunların kurtarılması için Papa tarafından bütün parlamentolara müracaat edildiğinin duyulduğu sözü geçen delege tarafından ilaveten bildirildiğinden, fevkalade kötü tesirlere sebep olacak olan işbu söylentilerin süratle tekzip edilmesi rica ve tavsiye olunur.

Sadrazam
Tevfik

Şifre Dersaadet, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Konferans'a tesir etmek maksadıyla Şubat'ın yirmi birinde Yunanlıların 70-80 bin kişiyle taarruza geçecekleri Hariciye Nezareti'nden sağlam bir şekilde haber alınmıştır. Taarruzun Karahisar-Eskişehir istikametinde olmasına ihtimal verilir. Ankara delegelerinin yalnız olarak Konferans'a kabul edilemeyeceği, temsilcilerin ifadelerindendir.

Sadrazam
Tevfik

Bu telgrafın yazılmasından maksat, Yunanlıların taarruz edeceğini bildirmek miydi; veyahut, Ankara delegelerinin yalnız olarak kabul edilemeyeceğini söylemek miydi, bunu anlamak müşküldür. Yoksa 70-80 bin kişilik düşman kuvvetinin taarruzu tehdidiyle ikinci fıkra manası temin edilmek mi isteniyordu?

Delege gönderilmesi hakkında bizim ileri sürdüğümüz görüşleri bildirimlerimiz doğrultusunda Tevfik Paşa İtilaf temsilcilerine tebliğ etmiş de, telgrafın son fıkrasıyla aldığı cevabı mı iletiyordu? Bu da açık değildir.

Dersaadet, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Fransız kamuoyunu rencide etmemek için Kilikya'da taarruzdan kaçınılması, hayırhahlığında şüphe olmayan bazı Fransız ricalinin tavsiyesi üzerine Paris delegemizden büyük bir ehemmiyetle bildirilmiştir.

Sadrazam
Tevfik

Osmanlı ricalinin mümtaz vasfı Efendiler, bu gibi tavsiyeleri İstanbul hükümetlerinden çok dinlemiştik. Bizim taarruzdan kaçınmamızı tavsiye eden hayırhahın muhatabı, işittiğini bir gramofon gibi bize ulaştırırken, hayırhaha, bize de taarruzdan kaçınılmasını icap edenlere tavsiye edip etmediğini sormuş mu acaba? Aldığı cevap olumsuz idiyse, onun hayırhahlığına nereden hükmetmiş idi? Vatanımızı işgal edenlerin kamuoyunu rencide etmemeyi tavsiye edenlere, vatanı işgal olunan milleti niçin rencide ettiklerini ve etmekte devam eylediklerini sormamak, neden, bu Osmanlı ricalinin mümtaz vasfı olmuştu?

Özetle, muhterem efendiler, görülüyor ki, Tevfik Paşa ve arkadaşlarıyla esasta, fikirde, anlayışta anlaşmak mümkün olamıyordu. Nihayet mesele Meclis'e intikal ettirildi.

Meclis'e iki teklifte bulundum. Birisi, memleketin ve milletin vaziyet ve maksadını İstanbul'a açık olarak bildirmek; ikincisi, ayrıca davet vukuunda Londra'ya bağımsız bir heyet göndermekti. Her iki teklifim kabul edildi.

Tevfik Paşa'nın teklifleri karşısında Büyük Millet Meclisi'nin kararı Efendiler, Meclis'in görüş ve kararını, Tevfik Paşa'ya bildiren telgrafname aynen şöyle idi:

Londra Konferansı'na davet dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa Hazretleri'yle İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri arasında teati edilen haberleşme, Genel Kurul'da okunmak suretiyle Meclis'çe öğrenildi. Tevfik Paşa Hazretleri tarafından ileri sürülen görüşler, memleketin bugünkü vaziyeti hakkında açık bir fikir edinmekten pek uzak olduklarını üzüntüyle bize gösterdi. İstanbul'da Mütareke'den beri iki tür hükümet birbirini takip etmiştir. Biri Damat Ferit'in riyaseti altında, muhtelif zevatın iştirakiyle teşekkül eden hükümetler ki, her ne pahasına olursa olsun, İtilaf devletlerine karşı mutlak itaat fikrini temsil etmiş ve memleketin kendi hâkimiyet haklarını devam ettirmek için esirgemediği fedakârlıkları, düşmanlarla beraber çalışmak suretiyle neticesiz bırakmayı özel bir meslek edinmiştir. Bu fikrin takipçileri, memleketin şer ve hıyanete meyilli ne kadar nankör evladı varsa, hepsini tahrik ederek ve teçhizatlandırarak, milli müdafaaya kendilerini hasreden vatanperverler aleyhine devamlı kullandılar. Şer'i mübin[1] namına yayımlanan sahte fetvaların, taltife mazhar olan mirimiran[2] Anzavur'larla bağımsızlık ve müdafaa fikri aleyhine yaydıkları manevi ve maddi zehir ve fesat kuvvetleri aleyhine, Anadolu aylarca müddet çarpışmaya mecbur oldu. Onlar, düşmanlar hesabına cephelerimizi kaç defa arkadan vurdular. İslamın ilk asrından[3] beri, şeref ve hak din namına cihat eden milletimiz, tarihimizin ilk günlerinden beri, devlet ve memleket ne vakit tehlikeye düşmüşse kanını esirgemeden akıtmaktan geri kalmayan milletimiz,

1 İslam dini. (Y.N.)
2 Mirimiran: Osmanlılar'da beylerbeyi, vali; mülki rütbelerden birinin adı; bir tür paşa aşaması. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "asrından" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "asırdan" şeklinde. (Y.N.)

bu defa muazzam vatandan geriye kalan son parçada, son kaleye çekilmiş, en son müdafaasını yaparken, hükümet namını alan heyetler, düşmanlar hesabına, düşman safları arasında kendi milletleri aleyhine çalışıyorlardı. Bizans'ın son günlerinde, Fatih'in teslim davetine karşı "Allah'ın bana bir emaneti olan bu memleketi, ancak Allah'a teslim ederim" diyen son Rum Kayserinin tahtına vâris bir hanedandan gelen bugünkü halife ve sultanın hükümeti, esir olmamak isteyen milleti, kendi eliyle bağlayarak düşmanlara teslim etmeye çalışıyordu. Bu birinci safha, o hükümetlerin ve müttefiklerinin hezimetiyle netice buldu. İkinci tür hükümet, Tevfik Paşa'nın riyaset ettikleri heyettir ki, maksat itibariyle Anadolu müdafaasına taraftar olduğunu söylemekle beraber, icraat itibariyle, memleketin samimiyetle elde etmek istediği barışa caiz görülemeyecek bir gaflet ve inat ile mâni olmakta devam ediyor. Şûrayı Saltanat'ta, İtilaf devletlerinin uzattığı esaret ilamını ayağa kalkmak, hürmet göstermek suretiyle kabul ve imza eden rical ve âyan, bütün memlekette hiçbir hak ve salahiyeti temsil etmeyen bir düşük kuvvet halindedir. Anadolu ve İstanbul, bağımsızlık ile esaretin, hürriyetle mahkûmiyetin zıtlaştığı ve çatıştığı iki ayrı parça halinde kalmıştır.

Biz, memleketin esir edilmiş, iradesini kaybetmiş parçasını hür ve bağımsız kısma ilhak etmek istiyoruz. İstanbul ricali, bütünü teşkil eden ve bütün bir düşmanlık cihanına karşı kendini şeref ve sebatla müdafaa eden hür kısmı, esir ve mahkûm parçaya tabi etmek, ilhak etmek istiyorlar. Bütün Anadolu'yu, hürriyet ve bağımsızlığına âşık bütün memleket evlatlarını ve bugünkü mazlum İslam ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un sakat ve hürriyetten mahrum bir heyetine tabi olmayı hiçbir zaman kabul edemez.

Meclis'imiz tarafından kabul ve ilan edilen ve bütün memlekette itaat olunan Teşkilatı Esasiye Kanunlarımız icabınca, hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir ve milletin kanun yapma ve icra kudreti ise, onun hakiki ve yegâne temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli eder. Bu esaslar sebebiyle delege heyetimizin İstanbul'a gitmesi ve oradan seçilecek bir heyete dahil olması ve oranın vereceği salahiyetname ile cihana karşı milli davamızı üstlenmesine imkân yoktur. Eğer isterseniz, fiilen ve haklı olarak mutlak bağımsızlığa sahip olan, bütün idari teşkilatıyla memleketi idare eden, orduları doğuda ve batıda düşmanlara hadlerini bildirerek memlekete barışın yollarını açan Meclis'imizin delege heyetini, memleketi temsil edebilecek yegâne heyet olarak tanırsınız. Yoksa, biz kendi heyetimizi kendimiz göndermek kararını zaten almış bulunuyoruz. Bu kararımıza verilecek cevabın, birtakım sözler değil, fakat fiiliyat olması, bizce talep olunan ve lüzumlu görülendir.

Londra Konferansı'na iştirakimiz

Efendiler, Hariciye Vekili bulunan Bekir Sami Bey'in riyaseti altında ayrıca ve bağımsız bir delege heyeti tertip edildi. Heyet, Londra Konferansı'na özel olarak davet vukuunda icabet ve iştirak etmek kaydıyla ve fakat zamandan istifade maksadıyla, Antalya üzerinden Roma'ya hareket ettirildi.

Heyetimiz, İtalya Hariciye Nazırı Kont İsforça[1] vasıtasıyla Konferans'a resmen davet olundukları kendilerine tebliğ olunduktan sonra Londra'ya gitmişlerdir.

Londra Konferansı, 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar devam etti. Olumlu hiçbir netice vermedi.

İtilaf devletleri, İzmir ve Trakya nüfusları hakkında kendileri tarafından bir tahkikatın neticesini kabul edeceğimize dair bizden vaat almak istediler. Delege heyetimiz, evvela, bunu kabul etmişti. Ankara'dan vuku bulan ihtar üzerine, daha sonra, tahkikatın icrasını, Yunan idaresinin kaldırılmasına bırakma teklifinde bulundu. İtilaf devletlerinin, Sevr Antlaşması'nın diğer hükümlerinin, itiraz edilmeksizin tarafımızdan samimiyetle tatbikini temin etmek istediği anlaşılmıştı. Delege heyetimiz, bu husustaki tekliflere ret mahiyetinde cevaplar vermişti. Yunan delegeleri, tahkikatı esasından reddetmişlerdi. Bunun üzerine, İtilaf devletleri delegeleri Türk ve Yunan delege heyetlerine bazı teklifleri ihtiva eden bir proje vererek, hükümetlerinden bu projeler muhteviyatına dair alacakları cevapların, Konferans'a bildirilmesini talep etmişlerdi.

Bizim delege heyetimize verilen projede, Sevr Antlaşması hükümlerinde icra olunacak değişikliklerle alakalı şu noktalar vardı:

Bize bırakılan jandarma ve özel kıtalar miktarlarını cüzi surette artırmak. Memleketimizde kalacak yabancı subay adedini biraz azaltmak. Boğazlar bölgesini biraz ufaltmak. Bütçemiz üzerine konulmuş sınırlamaları biraz hafifletmek. Bayındırlık işleriyle alakalı imtiyaz vermek hakkımız üzerine konulmuş sınırlamaları da biraz hafifletmek... Bundan başka adli kapitülasyonlar, yabancı postaları, Kürdistan... hakkında Sevr projesinde değişiklik icrasını ümit ettirecek bazı belirsiz vaatler...

Aynı teklifler projesinde, Ermenistan sınırlarının tayini hususu, Cemiyeti Akvam'ın[2] göndereceği bir komisyona terk edilmekte idi. İzmir mıntıkasında da özel bir idare teşekkül edecekti. Güya, İzmir vilayeti bize iade olunacaktı. Fakat İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulundurulacak, İzmir sancağı asayişi İtilaf subayları tarafından idare olunacak, bu sancaktaki jandarma kuvveti, nüfusu nispetine göre muhtelif unsurlardan teşekkül edecek, vilayete Cemiyeti Akvam tarafından bir Hıristiyan vali tayin olunacak, İzmir vilayeti Türkiye'ye gelirin çoğalmasıyla artacak senelik bir meblağ ödeyecek idi.

İzmir vilayeti hakkında teklif olunan bu çözüm şekli, beş sene sonra iki taraftan birinin talebi üzerine Cemiyeti Akvam'ca değiştirilebilecekti.

1 Kont Sforza. (Y.N.)
2 Milletler Cemiyeti. (Y.N.)

Delegeler daha yolda iken başlayan Yunan taarruzu

Efendiler, İtilaf devletleri, delege heyetimiz vasıtasıyla yaptıkları tekliflerin cevabını almayı beklemeden, daha delege heyetimiz[1] yolda iken, Yunanlılar, bütün ordusuyla, bütün cephelerimize karşı taarruza geçtiler.

Görüyorsunuz ki efendiler, Yunan taarruzu, Konferans ve barış hikâyesini bize ister istemez terk ettiriyor. Şimdi müsaade buyurursanız, size bu taarruzu ve neticesini arz edeyim:

Yunan ordusunun, Bursa ve doğusunda mühim bir grubu, Uşak ve doğusunda diğer bir grubu vardı. Bizim de kuvvetlerimiz, Eskişehir kuzeybatısında ve Dumlupınar ve doğusunda olmak üzere iki grup halinde idi. Bundan başka, Yunanlıların, İzmit'te bir fırkaları, bizim de ona karşılık Kocaeli Grubu bulunuyordu. Yunanlıların, Menderes boyundaki kıtalarına karşı da kıtalarımız vardı. Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ileri harekâta geçtiler. İsmet Paşa kumandasında bulunan Batı Cephesi kıtaları, arz ettiğim gibi, Eskişehir kuzeybatısında toplanmıştı. Karar, muharebeyi İnönü mevzilerinde kabul etmekti. Ona göre tedbir ve tertibat alınıyordu. Düşman, 26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın işgal ettirdiği mevzilerin sağ cenahı ilerisine yanaştı. Ertesi günü bütün cephede temas hasıl oldu. Düşman, 28'de sağ cenahımıza taarruza geçti. 29'da her iki cenahtan taarruz etti. Düşman, mevziî, mühim muvaffakiyetler elde ediyordu. 30 Mart günü şiddetli muharebelerle geçti. Bu muharebelerin de neticesi düşman lehine tecelli etti.

İkinci İnönü Zaferi ve İsmet Paşa'nın Metristepe'den gördüğü vaziyet

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa, 31 Mart günü, karşı taarruza geçti ve düşmanı mağlup ederek, 31/1 Nisan gecesi ricata mecbur etti. Bu suretle, inkılap tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü zaferiyle yazıldı.

Efendiler, düşman çekilirken Batı Cephesi Kumandanı'yla 1 Nisan günü cereyan eden haberleşmeler, o günün hislerini tespit eden vesikalardır. O hisleri canlandırmak için, müsaade buyurursanız, o günkü haberleşmeden bazı telgrafları aynen okuyacağım:

Metristepe'den, 1.4.1921

Saat 6.30 sonrada Metristepe'den gördüğüm vaziyet: Gündüzbey kuzeyinde, sabahtan beri sebat eden ve artçı olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi, sağ cenah grubunun taarruzuyla düzensiz çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan ve "delege heyetimiz" sözcüklerinin aslı olan "heyeti murahhasamız" sözcükleri, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında "murahhasamız", 1934 basımında "murahhaslarımız" şeklinde. (Y.N.)

istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce maktulleriyle doldurduğu muharebe meydanını silahlarımıza terk etmiştir.

Batı Cephesi Kumandanı
İsmet

Ankara, 1.4.1921

İnönü Muharebe Meydanında Metristepe'de
Batı Cephesi Kumandanı ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü meydan muharebelerinde üstlendiğiniz vazife kadar ağır bir vazife üstlenmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin bağımsızlık ve hayatı, dahiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silah arkadaşlarınızın kalp ve hamiyetine büyük emniyetle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz. İstila altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istila hırsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahaş oldu.

Namınızı tarihin iftihar kitabesine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedi minnet ve şükrana sevk eden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin, size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş şaşaasıyla dolu bir geleceğin ufkuna da nazır ve hâkim olduğunu söylemek isterim.

Türkiye[1] Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Zulüm ve istibdat dünyasının en zalimane hücumlarına karşı, yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddi ve manevi bütün kabiliyet ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisi'nin Reisi Mustafa Kemal Paşa!

Kahraman askerlerimiz, subaylarımız ve askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan fırka ve kolordu kumandanları namına takdir ve tebriklerinize büyük bir iftiharla şükranlarımı arz ederim.

Batı Cephesi Kumandanı
İsmet

Güney Cephesindeki harekât

Muhterem efendiler, İnönü muharebe meydanını ikinci defa olarak mağluben terk ve Bursa istikametinde eski mevzilerine ricat eden düşmanın takibinde, piyade ve süvari fırkalarımızın gösterdikleri anılmaya değer kahramanlıkları izah etmeyeceğim. Yalnız, genel askeri vaziyeti tamamlamak için müsaade buyurursanız Güney Cephemize ait mıntıkada cereyan etmiş olan harekâtı özetleyeyim.

1 "Türkiye" sözcüğü, *Nutuk*'un *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddesinde yer almaktadır. (Y.N.)

Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa'nın emrinde bulunan üç piyade fırkası, Dumlupınar'da, hazırlanmış bir mevzide bulunuyorlardı. Bundan başka, bir süvari fırkası ve bir de süvari livası vardı. Bu mevziin sol cenahında bulunuyordu. Güney Cephesi Kumandanı'nın aldığı vazife, bu mevzide düşmanı durdurmaktı. Uşak doğusundaki mevzilerinden hareket eden üç piyade fırkası ve bir kısım süvari, Dumlupınar mevzilerine temas ve taarruz ettiler. 26 Mart'ta kıtalarımız, mevzilerini terke mecbur oldu. Güney Cephesi, kumandanı bundan sonra esaslı bir hatta kuvvetlerini durdurmaya ve yeniden tertibat almaya muvaffak olamayarak, iki kısma ayrıldı. Bir kısmı -ki, 8. ve 23. Piyade Fırkalarıyla 2. Süvari Fırkası'ndan meydana geliyordu- kendi emri altında, Altıntaş istikametinde çekildi. Diğer kısım -ki, Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'nın emri altında bulunuyordu- 57. Piyade Fırkası'yla 4. Süvari Livası'ndan ibaret idi. Düşman, bütün kuvvetiyle Fahrettin Paşa kuvvetlerine yönelerek doğuya yürüdü. Refet Paşa kuvvetlerine karşı, Dumlupınar'da, yalnız bir piyade alayı bıraktı. Refet Paşa, daha sonra 23. Fırka'yı Altıntaş üzerinden güneye, Fahrettin Paşa emrine iade etti. Altıntaş istikametinde, düşmanın hiçbir hareketi olmadığı tahakkuk edince, Refet Paşa yanında bulunan kuvvetlerle kuzeye getirtildi.

Doğu istikametinde ilerleyen düşmana karşı, Fahrettin Paşa kuvvetleri muhtelif mevkilerde muharebeler vererek Afyon doğusuna çekildi. Düşman, Afyon Karahisarı'nı işgal ettikten sonra, Çay-Bolvadin hattına kadar ilerledi ve orada durdu. Bu düşman karşısında, Fahrettin Paşa, 57., 23. Fırkalarla beraber, güneyden Adana mıntıkasından gelen 41. Fırka'yı da alarak, karşı bir hat vücuda getirdi.

Yunan ordusunun genel taarruz planında nazarı dikkati çok çeken bir hata

Efendiler, strateji üzerinde fazla durmaktan kaçınmak taraftarı olmakla beraber, Yunan ordusunun bu defaki genel taarruz planında, nazarı dikkati çok çeken bir hatayı işaret etmek isterim. Yunan ordusunun Uşak grubunun, Dumlupınar'dan sonra Eskişehir genel istikametinde yürümesi lazımdı. Afyon üzerinden Konya genel istikametine yönelmesi, asıl kati netice sahasından kuvvetlerini uzaklaştırarak, onları atıl ve tehlikeli bir vaziyette bırakmıştır. İnönü'de muvaffakiyet bizim tarafta kaldıktan sonra, bu kuvvetlerin kendilerini tehlikeden kurtarmak için bir an evvel ve süratle ricatlarını teminden başka bir şey düşünemeyeceklerine şüphe yoktu. İnönü'de muzaffer olan kuvvetlerimizin, Eskişehir, Altıntaş üzerinden Dumlupınar'a yönelerek ve bu mesafenin mühim bir kısmında demiryolundan azami istifade mümkün olduğuna göre, Afyon Karahisar'ın doğusunda bulunan Yunan grubunun ricat hattını kesmesi ve bu suretle o grubu büyük bir felakete uğratması pek kuvvetli bir

ihtimal dahilinde idi. Nitekim, bu fikrin tatbikatına geçmekte bir an gecikilmemiştir. Derhal Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa'nın emrine ilk serbest kalan fırkalar verilerek harekete geçirilmiştir.

Yunan ordusunun Uşak grubu, İnönü Meydan Muharebesi'nin neticesi üzerine derhal ricata başladı. Refet Paşa, 7 Nisan 1921 tarihinde karargâhıyla Çöğürler'de, 4. ve 11. Fırkalar Altıntaş mıntıkasında, 5. Kafkas Fırkası ve kuvvetli bir alay mahiyetinde bulunan Meclis Muhafız Taburu Çöğürler güneyinde, 1. ve 2. Süvari Fırkaları Kütahya mıntıkasında bulunuyorlardı. Fahrettin Paşa, Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı takip eder ve sıkıştırırken, Refet Paşa da, düşmanın Aslıhanlar civarında bulunan bir alayına bu saydığımız kuvvetlerle, yani üç piyade fırkası ve bir taburla taarruz etti. Bir taraftan da, kuzeyden daha iki fırka, 24. ve 8. Fırkalar güneye hareket ettirildi. Aslıhanlar'daki Yunan alayı, Refet Paşa'nın taarruzunu durdurdu. Çok zaman kazandı, bu müddet zarfında geriden gelen kıtalarla iki fırkaya kadar takviye olundu. Bu kuvvetler, Afyon'dan çekilen kuvvetlerin kendilerine iltihakını temin etti.

12 Nisan 1921 günü Refet Paşa'nın emrinde kuzeyden güneye ve doğudan batıya taarruz eden kuvvetlerin toplamı şu idi:

Kuzeyden gelen 4, 5, 11, 8 ve 24; doğudan ilerleyen 57, 23 ve 41. Fırkalar ki, toplam sekiz piyade fırkası ve bir piyade taburu... 1. ve 2. Süvari Fırkaları çok uzak mesafelerden dolaştırılarak ancak düşman mağlup edildiği takdirde tesirli olabilecek, fakat o günün muharebesinde hiç de tesirli bulunmayan, düşman gerisinde Banaz hedefine sevk olunmuştu. Refet Paşa'nın kumandası altına verilen kuvvetler, taarruzlarında muvaffak olamadılar; bilakis, fazla zayiat verildi. Düşman, Dumlupınar mevzilerine hâkim olarak yerleşti ve orada kaldı. Refet Paşa kuvvetleri de, Dumlupınar'dan on kilometre güneydoğuda olmak üzere, Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattına çekilip durdu. Aslıhanlar Muhaberesi diye yâd olunan bu hareket, bu suretle son buldu.

Refet Paşa kendisi mağlup olduğu halde düşmanı mağlup kabul ediyordu

Efendiler, muhaberenin cereyanı esnasında muharebe hatlarından bazı kısımların ileri geri vuku bulan dalgaları ve bilhassa Afyon doğusunda bulunan düşman fırkalarının, Dumlupınar ilerisinde bıraktıkları bir alaylarının mağlup ve bertaraf edilememesi yüzünden, Dumlupınar'a kadar çekilebilmelerini müteakip Yunan kuvvetlerinin esaslı bir hat işgal etmek üzere tertibat alırken, ilerideki parçalarının o hatta ulaşmak üzere geri yürüyüşleri, Refet Paşa'nın muharebe neticesini yanlış hükmetmesine sebep oldu. Hakikaten, Refet Paşa, kendisi mağlup olduğu halde düşmanı mağlup ve ricat eder kabul etti ve bunu beş gün devam eden Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde düşmana son darbeyi vurmak nasip olduğunu bildiren telgrafıyla bize de bildir-

di. Biz de, bittabi memnun olarak, hemen büyük takdir ve tebriklerde bulunduk. Fakat, vaziyeti tamamıyla meydana çıkarmak için telgraf başında kendisine sorduğum sorulara aldığım cevaplardan, vaziyetin bildirildiği gibi olduğunda şüphe ve tereddüte düştük. Nihayet anlaşıldı ki, düşman, tamamen maksadına ve genel vaziyetine uygun olarak, Dumlupınar'da müdafaası kolay, hâkim ve esaslı bir mevzi alıyordu. Bilakis, Refet Paşa'nın, biraz geride, bütün kuvvetleriyle Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattını tutması lazım geldi.

Efendiler, vaziyette sükûnet peyda olduktan sonra Refet Paşa'nın kumanda ettiği orduda, kendisine karşı itimadın kalmamış olduğu anlaşıldı. Vaziyeti mahallinde incelemek üzere, Fevzi Paşa Hazretleri Ankara'dan ve İsmet Paşa da Batı Cephesi'nden birlikte bizzat Refet Paşa'nın karargâhına gittiler. Refet Paşa'nın kumanda vaziyetinin bir müddet daha devam ettirilmesi tercih edilmekte olduğundan, meseleyi ona göre hal ve tespite çalıştılar. Fakat zaman geçmeden bu vaziyetin devam ettirilmesinin mümkün ve caiz olmadığı kanaati hasıl oldu. Bu sebeple, ben, bizzat Fevzi ve İsmet Paşaları alarak Refet Paşa nezdine gittim. Vaziyeti yakından inceledim ve derhal şu çözüm şeklini tatbik ettim: Kumandası altında bulunan Güney Cephesi'ni Batı Cephesi'ne bağlayarak İsmet Paşa kumandasına verdim. Kendisine Ankara'da bir vazife verilmek üzere oraya dönmesi lüzumunu bildirdim.

Refet Paşa Türk ordusuna başkumandan olmak istiyordu

Refet Paşa, Ankara'ya döndüğü zaman şöyle bir çözüm şekli tasavvur etmiştim: İsmet Paşa artık Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nden istifa ederek, tamamen genişletilmiş olan Batı Cephesi Kumandanlığı'yla meşgul olacak, Müdafaai Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa Hazretleri de vekâleten yapmakta olduğu Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ni asil olarak üstlenecek. Ondan boşalacak Müdafaai Milliye Vekâleti vazifesini de Refet Paşa yapacak.

Refet Paşa, esas itibariyle yine askeri bir vazife üstlenmek taraftarıydı. Fakat benim çözüm şeklimi beğenmedi. Diyordu ki, "Müdafaai Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa'nın makamından istifa etmesine sebep yoktur. İsmet Paşa'nın Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nden istifasını zaruri görüyor ve bana da bu aralık bir vazife vermeyi düşünüyorsanız, çözüm şeklinin ona göre tanzimi mümkündür."

Ben, birdenbire Refet Paşa'nın fikrinin taşıdığı maksada nasılsa intikal edemedim. Çünkü biraz sonra anlar gibi olduğum görüş asla hatırıma gelmemişti. Tereddütlü olduğum noktayı açıklığa kavuşturmak için bizzat kendisine sordum. Dedim ki, "Yani siz mi Erkânıharbiye Reisi olmak istiyorsunuz?" Gerçi açık bir cevap vermedi, ama ben maksadın tamamen bundan ibaret olduğunu kabul ettim. Bunun üzerine şu fikri ifade ettim: "Erkânıharbiyei

Umumiye Riyaseti, bizim teşkilatımıza göre, bugün fiilen Başkumandanlık makamıdır. Siz, henüz Türk ordusuna başkumandan olacak vasıfları kazanmış değilsiniz. Bunu şimdilik hatırınızdan çıkarınız!"

Refet Paşa, verdiği cevapta dedi ki, "Öyle ise ben de Müdafaai Milliye Vekâleti'ni kabul etmem." "O sizin bileceğiniz iştir," dedim ve bıraktım. Hakikaten kabul etmedi ve aldığı izin üzerine Kastamonu ormanlarında Ecevit denilen yerde bir müddet istirahate çekildi. Refet Paşa'nın Müdafaai Milliye Vekâleti bundan sonra hasıl olan diğer bir vaziyet üzerine vuku bulmuştur.

Londra Konferansı'ndan dönen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in imzaladığı mukaveleler

Muhterem efendiler, İkinci İnönü Zaferi'nden sonra, Londra'ya gitmiş olan delege heyetimiz döndü. Konferans'ın olumlu bir neticeye kavuşmamış olduğu malumunuzdur. Fakat Delege Heyeti Reisi ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya siyasi ricaliyle temas ve müzakerelerde bulunarak ayrı ayrı her biriyle birtakım mukavelenameler imzalamış bulunuyordu.

Bekir Sami Bey'in İngiltere ile imzaladığı bir mukavele icabınca, elimizde bulunan bütün İngiliz esirlerini iade edecektik. Buna karşılık İngilizler de bize esirlerimizi iade edeceklerdi. Yalnız Türk esirleri arasında Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm veya kötü muamele etmiş olduğu iddia edilenler istisna edilecekti.

Hükümetimiz bittabi böyle bir mukaveleyi tasvip ve tasdik edemezdi. Çünkü böyle bir mukaveleyi tasvip etmek, Türk tebaasının Türkiye dahilindeki hareketleri üzerinde yabancı hükümetinin bir nevi yargı hakkını tasdik etmek olurdu.

Bu mukaveleyi tasdik etmemekle beraber, İngilizler bazı Türk esirlerini serbest bıraktıklarından, biz de buna karşılık elimizde bulunan İngiliz esirlerinden bir kısmını serbest bıraktık.

Daha sonra 23 Teşrinievvel [Ekim] 1921 tarihinde, Hilali Ahmer[1] İkinci Reisi Hâmit Bey'le İstanbul'da İngiliz Komiseri arasında hasıl olan anlaşma üzerine, Malta'da bulunan bütün Türk tutukluları ile nezdimizde bulunan bütün İngiliz tutuklularının mübadelesi kararlaştırılarak tatbik edilmiştir.

Efendiler, Bekir Sami Bey, resmi müzakereler ve konuşmalar haricinde sırf şahsi olarak da[2] Loyt Corç[3] ile görüşmede bulunmuş... Aralarında söylenen sözler stenografiye edilmiş... Bu zabıt imza da edilmiş... Bekir Sami Bey'in elinde bulunan nüshanın muhteviyatı hakkında haberdar edildiğimi

1 Kızılay. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "da" bağlacı, 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)
3 Lloyd George. (Y.N.)

hatırlamıyorum. Son zamanda Hariciye Vekâleti vasıtasıyla Bekir Sami Bey'den bu nüshayı talep ettirdim ise de, vekâlete gönderdiği bir mektupta, o zaman bu nüsha tercümelerinin bana gösterildiğini, gerek aslının ve gerek tercümelerinin Hariciye Vekâleti'nden ayrıldığında ait olduğu dosyasında bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu vesika bulunamamıştır. Ve Hariciye'de kimse bu vesikadan ve muhteviyatından malumattar bulunmuyor. Ben de arz ettiğim gibi hiçbir vakit haberdar edildiğimi hatırlamıyorum.

Efendiler, Bekir Sami Bey'le Fransız Başvekili Mösyö *Briyan*[1] arasında da 11 Mart 1921 tarihli bir mukavele imza edilmiştir. Bu mukaveleye göre Fransa ile milli hükümet arasında düşmanlığa nihayet verilecek. Fransızlar silahlı çeteleri, biz de mücahitlerimizi silahtan tecrit edeceğiz... Zabıta kuvvetlerimize Fransız subayları dahil olunacak... Fransızlarca teşkil olunan zabıta muhafaza edilecek... Fransa'nın tahliye edeceği yerlerle Mamuretülâziz,[2] Diyarbekir ve Sıvas vilayetlerinin iktisadi gelişmesi için yapılacak teşebbüslerde rüçhan hakkı ve Ergani maden imtiyazı da Fransızlara verilecek... vb.

Hükümetimizce bu mukavelenin de kabul edilmemesi sebeplerini saymaya hacet yoktur zannederim.

Bekir Sami Bey, İtalya Hariciye Nazırı bulunan Kont İsforça[3] ile de 12 Mart 1921'de bir mukavele imza etmiş... Buna göre, İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın bize iadesi hakkındaki taleplerimizi Konferans nezdinde desteklemesine karşılık, biz de İtalya devletine Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının daha sonra tayin edilecek kısımlarında iktisadi teşebbüsler için rüçhan hakkı verecektik. Bundan başka, işbu mıntıkalarda Türk hükümeti veya Türk sermayesi tarafından yapılmayacak olan iktisadi işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan-Türk şirketine devri kabul edilmekte idi.

Bittabi bu mukavele de hükümetimizce redden başka bir muameleye maruz kalamazdı.

Efendiler, İtilaf devletlerinin Londra'ya barış tesisi için gönderdiğimiz Delege Heyetimiz Reisi Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri mukaveleler muhteviyatının, Sevr projesinin ardından aralarında imzaladıkları "accord tripartite"[4] denilen ve Anadolu'yu nüfuz mıntıkalarına taksim eden anlaşmayı, başka namlar altında, milli hükümetimize kabul ettirmek maksadına yönelik olduğu pek aşikârdır. İtilaf siyasi ricali bu maksatlarını Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeye muvaffak da olmuşlardır. Bekir Sami Bey'in Londra'da Konferans müzakerelerinden ziyade ayrı ayrı konuşmalarla meşgul edildiği anlaşılıyor.

1 Briand. (Y.N.)
2 Elazığ. (Y.N.)
3 Kont Sforza. (Y.N.)
4 Üçlü anlaşma. (Y.N.)

Milli hükümet prensipleriyle Hariciye Vekili olan zatın takip ettiği yol arasındaki farkı izah etmek ne yazık ki mümkün değildir.

Bekir Sami Bey bu anlaşmalarla Ankara'ya döndüğü zaman, fevkalade nazarı dikkatimi çektiğini ve garibime gittiğini itiraf etmeliyim. Bekir Sami Bey, imza ettiği mukavelenameler muhteviyatının memleketin yüksek menfaatlarına uygun olduğu kanaatini belirtiyor ve bunu Meclis'te dahi müdafaa ve ispat edebileceğini[1] iddia ediyordu. Kanaatinde isabet, iddiasında mantık olmadığına şüphe yoktu. Görüşlerinin Meclis'te tasvibe mazhar olamayacağından başka, Hariciye Vekâleti'nden düşürüleceği de muhakkaktı. Fakat Meclis'i siyasi meselelerin müzakere ve münakaşalarına boğmayı o günlerin şartlarına uygun görmediğimden, Bekir Sami Bey'e isabetsizliğini bizzat söyleyerek Hariciye Vekâletinden çekilmesini teklif ettim. Bekir Sami Bey, bu teklifimi kabul ederek istifanamesini verdi.

Fakat, Bekir Sami Bey, delege heyeti riyaseti vazifesiyle Avrupa'daki seyahati esnasında yaptığı muhtelif temasların kendisinde hasıl ettiği intibalara göre, İtilaf devletleriyle prensiplerimiz dahilinde anlaşmak imkânı bulunduğu kanaatinde ısrar ediyordu. Ve kendisinin bu anlaşmaları temine yardımcı olabileceğini ileri sürüyordu. Bunun üzerine kendisine şu özel mektubu yazdım:

19.5.1921

Amasya Mebusu Bekir Sami Beyefendi'ye

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin şimdiye kadar muhtelif vesile ve vasıtalarla bütün âleme ilan edilmiş olan prensipleri yüksek malumunuz olup, bu prensiplerin esas hatları şu kısa cümle ile ifade edilebilir: "Malum olan milli sınırlarımız dahilinde memleketimizin bütünlüğünü ve milletin tam bağımsızlığını temin etmek." Delege heyeti riyaseti vazifesiyle vuku bulan son seyahat ve temaslarınızın sizde hasıl ettiği tesirler ve intibalara göre İtilaf hükümetlerinin konulmuş prensiplerimizi ihlal etmeksizin memleketimizle anlaşmaya meyilli oldukları kanaatinde bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilaf hükümetlerinin bu eğilimlerine işaret edecek ciddi ve samimi belirti ve neticeleri henüz görememektedir. Bu konudaki tahminlerinizin tahakkukuna imkân verecek bir zemin bulmanız mümkün olduğu takdirde, bu neticenin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti tarafından memnuniyetle kabul edilebileceğini temin eylerim, Efendim.

Mustafa Kemal

Bekir Sami Bey bundan sonra tekrar Avrupa'ya gitti. Bu seyahatinden de bir fayda hasıl olmadı. Yalnız, Ankara'da Mösyö *Franklen Buyyon*[2] ile cereyan eden müzakerelerin, Bekir Sami Bey'in Paris'te bazı teşebbüsleriyle müş-

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "edebileceğini" sözcüğü, 1927 lüks basımında "ve edeceğini" şeklinde. (Y.N.)

2 Franklin Bouillon. (Y.N.)

külata uğratılmakta olduğunun anlaşılması üzerine, hükümetçe Bekir Sami Bey'in resmi bir vazifesi olmadığının ajansla ilanı zaruri görülmüştür.

Bekir Sami Bey, ikinci defa Avrupa'da bulunduğu sırada, bana bazı bildirimlerde bulunduğu gibi, dönüşünde de bir rapor vermişti. Gerek bildirimlerinde ve gerek raporunda tesadüf edilen bazı görüşler, ne yazık ki, Bekir Sami Bey'in, Türk milletinin takip ettiğimiz emel ve mefkûresini tamamen kavramış ve o daire dahilinde hareket eylemekte bulunmuş olduğunda şüphe ve tereddüdü mâni mahiyette değildi.

Bekir Sami Bey, Avrupa'da aldığı tesirlere ve intibalara göre görüş beyan ediyordu.

12 Ağustos 1921 tarihli bir şifre telgrafnamesinde bizim siyasetimizi eleştirdikten sonra diyordu ki: "Henüz fırsat elde iken akıllıca bir siyaset takibi, memleketi düştüğü büyük girdaptan kurtarabilir. Vakalar tamamıyla incelenerek memleketin selameti namına bir hareket hattı elzemdir. Aksi takdirde, tarih ve millet gözünde mesuliyetten hiçbirimiz kurtulamayız.

Milletin saadeti ve İslamiyetin selameti namına isabetli bir hareket hattının tutulmasını ve bir an evvel tebliğ buyurulmasını rica eylerim".

Bekir Sami Bey, ne olursa olsun barış yapmak taraftarı idi

Bekir Sami Bey, ne olursa olsun barış yapmak taraftarı oldu. Bu görüşünü 24 Kânunuevvel [Aralık] 1921 tarihli raporunda şu suretle izah ediyordu:

"... harbin devamının, bu memleketi, milletin mevcudiyetini tehlikeye koyacak kadar tahrip ve imha edeceği ve bütün katlanılan fedakârlıkların beyhude kaybedilmiş olacağı fikrini kuvvetle taşıyorum. Harbin devamının, harici ve dahili düşmanlarımızın ekmeğine yağ süreceğine ve korktuğumuz bela ve felaketleri kendi kendine memleketin başına çekip davet eyleyeceğine bütün mevcudiyetimle kaniim. Zatı samilerinin üzerine düşen vazife dünyada hemen hiçbir siyaset adamının iktidarına yüklenmeyen en ağır bir yüktür. Tarihte beş altı asırda değil, belki on, on beş asırda bir ferde ancak kısmet olabilen bir vazife üstlenildi. Aşırılıktan da geri kalmaktan da sakınarak bugünkü faydaya geleceğin hakiki menfaatlarını feda etmeyerek, Türklük ile beraber bütün İslamiyet âleminin geleceğini temin için, pek yakın bir zamanda ziyadesiyle elde edilmesi mümkün milli ve İslami gayeyi kurtarmak ve tahkim eylemek için, hatta geçici olarak fedakârlığı bile kabul eylemek sayesinde, dünya tarihinde ölümsüz bir nam kazanmak ve İslamiyet binasının yenileyicisi olmak zatı fahimaneleri için mümkündür. Aksi halde, Türk milletinin ve dolayısıyla bütün İslamiyet âleminin esaret ve zillete mahkûm olacağı bendenizce şüphesizdir. İsminizi kıyamet gününe kadar bütün İslam nesilleri için Hazreti Fahri Kâinat Efendimizden[1] sonra en

1 Hz. Muhammed. (Y.N.)

mukaddes bir nam ve yadigâr olmak üzere terk etmek şerefini ve fırsatını kaybetmemenizi, hamiyet ve İslamiyet saiki olarak arz etmeyi mukaddes bir vazife sayarım, Efendim Hazretleri."

Bütün bu görüşlerin özeti, felaketten, zillet ve esaretten kurtulmak için kendisinin Londra'da yaptığı mukavelenameler sınırı dahilinde milli mücadeleye nihayet vermeyi teklif ediyordu.

Efendiler, Bekir Sami Bey'in bu görüşleri bende olumlu tesir hasıl etmemişti. İleri sürdüğü fikirler ve muhakeme tarzları, kendisiyle müzakere ve münakaşayı dahi lüzumsuz ve faydasız saydırmıştı.

***

Meclis'te belirmeye başlayan siyasi gruplar

Efendiler, yüksek heyetinizi biraz da Büyük Millet Meclisi dahilinde cereyan etmekte olan ahval ile temasa getirmek istiyorum. Malumu âlinizdir ki, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne, milletçe üye seçilirken Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin heyetleri de ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre denilebilirdi ki, Büyük Millet Meclisi, bütünüyle, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin siyasi bir grubu mahiyetinde idi. Hakikaten, başlangıçta bu yolda hareket edilmişti. Meclis genel kurulunun esas umdelerini, cemiyetin esas umdeleri teşkil ediyordu. Malumdur ki, Erzurum ve Sıvas Kongreleri'nde tespit olunan esaslar, son İstanbul Meclisi Mebusanı'nca kabul ve teyit olunup, *Misakı Milli* namı altında özetlenmiş idi. Bu esaslar, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o daire dahilinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını temin edecek barış ve selametin elde edilmesine çalışılıyordu. Fakat, zaman geçtikçe, Meclis'te müşterek mesainin temin ve tanziminde müşkülat ortaya çıkmaya başladı. En basit meselelerde oylar bölünüyor, Meclis'ten iş çıkamıyordu. Bazı zevat buna çare olmak üzere 1920 senesi ortalarında birtakım teşekküller meydana getirmek teşebbüsüne başladılar. Bütün bu teşebbüsler, Meclis müzakerelerinin muntazam cereyanını temin etmek ve görüşülen meseleler hakkında oyları birleştirerek olumlu iş çıkarmak gayesine yönelik bulunuyordu.

Yeri geldiğinde arz etmiştim ki, ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu'muza kök teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı Meclis'e takdim etmiştim. Bu programın Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin esas mahiyetini ve idare usulü hakkındaki görüşleri tespit eden ve Meclis'in açılışını müteakip okunup kabul olunan önergemi de, bu kısımla beraber, "Halkçılık Programı" unvanı altında

bastırtmış ve yayımlatmıştım. Arz ettiğim teşekküller, benim bu programımdan ilham alarak birtakım unvanlar takınmaya ve programlar tespit etmeye başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu teşekküllerin belli başlılarının isimlerini sayayım:

a) Tesanüt Grubu;
b) İstiklal Grubu;
c) Müdafaai Hukuk Zümresi;
d) Halk Zümresi;
e) Islahat Grubu.

Bu hiziplerden başka, isimsiz olarak, özel maksatlar etrafında bazı küçük teşekküllerin de faaliyet halinde bulundukları hissedilmekte idi.

Efendiler, bu isimlerini saydığım hiziplerin her biri Meclis müzakerelerinde disiplini temin ve oyları birleştirmek maksadıyla teşekkül etmiş oldukları halde, mevcudiyetleri aksine sebep oluyordu.

Hakikaten adetleri çok, üyeleri sınırlı sayıda olan bu hizipler, birbiriyle müsabakaya kalkışmışlar ve yekdiğerini dinlememek yüzünden adeta Meclis'te bir kargaşa varlığına sebep olmaya başlamışlardı. Bilhassa Teşkilatı Esasiye Kanunu Meclis'ten çıktıktan sonra, yani Kânunusani [Ocak] 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin ve teşekkül eden hiziplerin, her meselede genel olarak iştirak ve birlikte mesailerini temin etmenin bir kat daha müşkül olmaya başladığı görülüyordu. Çünkü, Misakı Milli'nin tespit ettiği esaslarda kayıtsız şartsız birlik ve ittifak halinde olan fikirler ve emeller, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ortaya koyduğu görüşlerde tamamen iştirak etmiş manzarasını arz etmiyordu. Mevcut hizipleri birleştirmek veyahut mevcut hiziplerden birini takviye ederek iş görmek için, dolaylı olarak çok çalıştım. Fakat, bu suretle hasıl olan neticelerin kalıcı olamadıkları görüldü. İşe bizzat müdahale zaruri olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu unvanıyla bir grup teşkiline karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına bir esas madde koydum. Bu maddenin ruhu iki noktadan ibaretti. Birinci nokta: Grup, Misakı Milli esasları dairesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını temin edecek barış ve selameti elde etmek için, milletin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini icap eden hedeflere yöneltip kullanacak ve memleketin resmi ve özel bütün teşkilat ve tesislerini bu esas maksadın hizmetine koşmaya çalışacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu'nun teşkili

İkinci nokta: Grup, devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilatı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden peyderpey tespite ve hazırlamaya gayret edecektir.

Efendiler, bütün hizipleri ve Meclis'in çoğu üyesini davet ederek bu iki esas üzerinde birleşmelerini temin ettim. Bu işaret ettiğim esas maddeye ve bundan sonra grubun dahili nizamnamesine ait olan maddeler, 10 Mayıs 1921 günü vuku bulan toplantıda kabul olundu. Grup genel kurulunun seçimiyle, grubun bizzat riyasetini de üstlenmiştim.

Efendiler, memleket dahilinde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti mevcut olduğu gibi, onun, Meclis'te aynı unvan altında bir de siyasi grubu teşekkül etmiş oldu. İstanbul Meclisi Mebusanı'nın yapmaktan çekindiği iş, ancak onların dağılmasından 14 ay sonra Ankara'da yapılmış oldu. Bu grup, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin bütün devamı müddetince hükümetin vazife yapmasına hizmet edebilmiştir. Fakat, grup nizamnamesi esas maddesinin ihtiva ettiği ikinci noktayı manidar bulanlar oldu. Bu gibiler, niyetlerini ifşa etmemekle beraber, bu noktanın taşıdığı mana ve maksadın hasıl olmaması için derhal faaliyete geçmekte gecikmediler. Olumsuz faaliyet diye vasıflandırabileceğimiz bu tür teşebbüsler iki suretle vuku bulmakta idi.

Birincisi, grubun dahilinde fikirleri bozmak ve aleyhte hazırlamak tarzında oluyordu.

Hoca Raif Efendi "Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti" teşkil ediyor

İkincisi, memleket dahilinde ve yine teşkilatımız içinde... Bu noktayı izah eden en bariz misali, Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi'nin ve bazı arkadaşlarının, grubun teşekkülünden evvel Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun çıkmasını müteakip aldıkları teşebbüs teşkil eder. Arzu ederseniz, bu hususta bir nebze malumat arz edeyim.

Hoca Raif Efendi ve arkadaşları, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi'nin unvanını değiştirdi. *Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti* dedi. Mevcut cemiyet esaslarının başına da, hilafet ve saltanat makamının ve devlet şeklinin muhafazasının teminiyle alakalı birtakım ilavelerde de bulunmuş, bu teşebbüsünü diğer vilayetlere, bilhassa doğu vilayetlerine de birtakım beyannameler göndererek yaymaya kalkışmıştır. Ben, bundan haberdar olur olmaz, Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın nazarı dikkatini çektim. Hoca Raif Efendi'yi ve arkadaşlarını ikaz ve bu tür teşebbüslerden vazgeçirmesini rica ettim.

Sarıkamış'ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum'da bulunan Hoca Raif Efendi arasında bazı haberleşmeler cereyan ettikten sonra, Raif Hoca, bizzat Paşa'nın karargâhına gitmiş, orada "Muhafazai Mukaddesat" unvanının kullanılmasındaki sebepleri izah ederken demiş ki, "Maksat, hilafet ve padişahlık haklarını muhafaza etmek ve memleketin ve İslam âleminin şimdiki ve

gelecekteki hayatı için büyük kargaşa ve sakıncaları davet eden cumhuriyet şeklinden katiyen sakınmaktır." Hoca, "Büyük Millet Meclisi'nde teşekkül eden Müdafaai Hukuk Grubu maksadının hilafet ve saltanat şeklinin cumhuriyete çevrilmesini hedeflediği hissedilmektedir" görüşünü ileri sürdükten sonra, bu gibi teşebbüslere itaat etmemekte mazur olduklarını bildirmiş.

Kâzım Karabekir Paşa, "Devlet şeklinde tarihi değişiklik teşebbüslerinde askeri ve mülki ricalin lazımı gibi görüşü alınmalıdır" diyor

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu malumatı veren 11 Temmuz 1921 tarihli şifre telgrafında, Kâzım Paşa da, ileri sürdüğü görüşler arasında diyordu ki: "Hükümet şekline ait esasları, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tespit etmiş olduğu görülüyor. Halbuki bendeniz, bu kanun muhteviyatının nihayet bir fırka programı halinde kalmasını, tatbik kabiliyetinde ortaya çıkacağını tahmin ettiğim müşkülata karşı, daha faydalı buluyorum. Bu fikrimi yakinen nüfuz edebildiğim mıntıkamın fikir ve hislerine göre kısaca izah etmek isterim. Meclis'te Teşkilatı Esasiye Kanunu taraftarlığıyla teşekkül eden gruba dahil olan çoğu zevat, yeni bir idari inkılapta memleket mukadderatında etken olmak hevesinde görünenlerdir. Halk arasında, ancak küçük bir hizip yeni teşkilat fikirlerini destekler. Mebusların Teşkilatı Esasiye Kanunu'na taraftarlıkları, ancak şahsi fikirleri olabilir. Devlet şeklinin bu büyük ve tarihi değişikliği teşebbüslerinde, memleketin hayati mukadderatında mesul ve müşterek olan askeri ve mülki ricalden ve Müdafaai Hukuk merkezlerinden lazımı gibi görüşler alınmasını ve fevkalade bir Meclis'te incelenmesini müteakip keyfiyetin bir karara bağlanması lazımdır kanaatindeyim."

Efendiler, kati zaferden sonra da İkinci Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet'i ilan ettiği zaman dahi Kâzım Karabekir Paşa İstanbul gazetecilerine beyanatında, öteden beri gelen hissiyat ve şikâyetlerini "Cumhuriyet ilanını bize sormadılar" suretinde özetlemekte idi.

Kâzım Karabekir Paşa, görüşleriyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, millet tarafından fevkalade salahiyetler verilen üyelerden meydana gelen fevkalade bir meclis olduğunu unutmuş gibi görünüyor. Böyle bir meclisin koyduğu kanuna, hem de Teşkilatı Esasiye Kanunu'na karşı bulunduğunu ima ediyor. Daha garibi, devlet teşkilatının değiştirilmesinde tesirli olacak kararlar alabilmek için, askeri ve mülki ricalin ve Müdafaai Hukuk merkezlerinin görüşleri alınmak lüzumuna kani bulunduğunu söylüyor.

Kâzım Karabekir Paşa, benim Müdafaai Hukuk Grubu'yla alakama da itiraz ederek, "Bendeniz, zatı samilerinin bu gibi siyasi fırkalara... iştirakten uzak kalmasına bilhassa taraftarım" dedikten sonra benim tarafsız bir vaziyet muhafaza eylememi tavsiye ediyor.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına, 20 Temmuz 1921'de cevap verdim. Biraz uzunca olan bu cevabın bazı hususları aydınlatmaya yarayacak noktalarını zikretmekle yetineceğim. Cevabımda demiştim ki: "Müdafaai Hukuk Grubu, memleketin tam bağımsızlığını temin gibi kısa ve kati bir gaye ile meydana gelmiştir. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tatbiki hususu da gayesi dahilindedir. Teşkilatı Esasiye Kanunu, bütün idari şubeleri[1] ve Türkiye hükümetinin hukuki vaziyetini ihtiva eden tafsilatlı ve tam bir kanun olmayıp memleketin mülki ve idari teşkilatında zamanın icaplarının lüzumlu kıldığı halkçılık esasını ifade eden bir düsturdan ibarettir. Bu kanunda, cumhuriyeti ifade eden bir şey yoktur. Raif Efendi'nin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe çevrileceğinin hissedildiği hakkındaki fikri vehimdir.

Merkez idaresinin verildiği zevat arasında, şahsiyetleri ve geçmişteki faaliyetleriyle eleştirilmeye müstahak olanların bulunduğu hakkındaki iddia ise, daha somut bir ifade ile belgelenmeye muhtaç bir mahiyettedir. Her işi, bütün idareci karakterler[2] ve şahsi faziletler ile mükemmelen yetişmiş adamlara vermek, pek kıymetli ve tatlı bir temenni olmakla beraber, muhitimiz için değil, hatta dünyanın en ileri gitmiş milletleri için bile her mahfil, her mıntıka, her meslek sahibi[3] tarafından hürmete layık sayılacak bu kadar çok adam bulmak mümkün değildir. Vehme dayalı ve ispatsız fikir ve iddialar ile memleketin dayanağı olacak yegâne kuvvet ve teşkilatı zaafa uğratacak tedbirlere başvurmak, eğer cahilane bir cinnet değilse, her halde bir hıyanet olarak kabul edilmelidir. Malumu devletleridir ki, ilerlemek yolunda vuku bulacak her mühim teşebbüsün, kendine göre mühim sakıncaları vardır. Bu sakıncaların asgari haddine indirilmesi için tedbir ve teşebbüslerde kusur etmemek lazımdır."

Bundan sonra efendiler, Teşkilatı Esasiye Kanunu yapılırken, mülki ve askeri ricalden ve Müdafaai Hukuk topluluğundan görüş almak hususundaki fikrimi şöyle izah ettim: "Malumu devletleri olduğu üzere bir hükümet şeklinde yaşıyoruz ve onun bütün kavramlarına tabi olmak mecburiyetindeyiz. Kanunun Meclis encümenlerinden sonra genel kurulda geçen münakaşalarında billurlaşacak şekil üzerine, uzaktan alınacak fikirlerle tesir icrasına imkân olmadığı elbette teslim buyurulur."

Kâzım Karabekir Paşa, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun yapılmasındaki acelenin ve bunun tatbikindeki müşkülatın ve hilafet ve saltanat meselesi hak-

1 *Nutuk*'ta yer alan ve "idari şubeleri" sözcüklerinin aslı olan "füruatı idariyeyi" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "mevzuatı idareyi" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.983. (Y.N.)

2 *Nutuk*'ta yer alan ve "idareci karakterler" sözcüklerinin aslı olan "secayayi idariye" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "secayayı behiye" (güzel karakterler) şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.983. (Y.N.)

3 *Nutuk*'ta yer alan ve "meslek sahibi" sözcüklerinin aslı olan "sahibi meslek" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "sahibi selâhiyet" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.983. (Y.N.)

kındaki görüşün izahını da talep etmişti. Bu noktalara ait cevaplarımda demiştim ki: "Teşkilat Kanunu'nun yapılmasında acelecilik olarak kabul buyurulan hareket tarzının hikmeti, bütün dünyada ve memleketimizde hissedilen halkçılık cereyanını esaslı bir şekil üzerinde tespit ile bu mevzuda başka müdahalelere mahal vermemek ve aynı zamanda asırlardan beri devamlı olarak ehil olmayanlar elinde suiistimal edilen milli hakları korumak için, bu hakların asli sahibi olan millete de söz hakkı bahş eylemek ve bu yüksek fikrin gelişmesi için şimdiki fevkalade şartlardan istifade eylemektir.

Kanunun tatbiki hususundaki imkânının derecesini ölçmek için de, bu işle iştigale fırsat bulacakların azmini ve irade kabiliyetini[1] söz konusu etmek lazım gelir.

Hilafet ve saltanat meselesi, bir esas mesele olarak mevcut değildir. Söz konusu olan mesele, hükümdarın hakları olup, onun tayini ve sınırlanması için son birkaç asrın tecrübeleri ve devlet kavramındaki millet haklarının hakiki manası etken olmalıdır. Bu esas üzerine henüz tespit edilmiş kati bir düsturumuz yoktur."

Kâzım Karabekir Paşa'nın, grup reisi olmayıp tarafsız kalmaklığım hususundaki teklifine de verdiğim cevapta, şu görüşü ifade etmiştim: "Meclisi Mebusan mahiyetinde bir meclisin reisi bulunmuyorum. Böyle dahi olsa bir fırkaya mensubiyet tabiidir. Halbuki Büyük Millet Meclisi'nin icra salahiyeti de bulunduğundan, bir bakıma hükümet mahiyetindeki bir meclisin reisi bulunmaktayım. İcrai bir reis için bir çoğunluk fırkasının mensubu bulunmak elzemdir. Buna göre tafsilatlı bir programla ortaya atılmış siyasi bir fırkanın da reisi olabilirim.[2] Bütün hüviyetimle karışmış bulunduğum cemiyetten ayrılmaklığıma imkân olmadığı gibi, o cemiyetten doğmuş olan grup dahilinde bulunmaklığım da zaruridir. Esasen grup, hemen Meclis genel kuruluna yakın bir büyük çoğunluğu ihtiva etmektedir. Hariçte kalanlar Erzurum mebuslarından Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile birkaç benzerinden ve tavır ve hareketlerinde serbest kalmak isteyen bir kısım zevattan ibarettir..."

* * *

İzzet ve Salih Paşaların İstanbul'da siyasi vazife almayacaklarını taahhüt etmeleri üzerine İstanbul'a dönmelerine müsaade edildi

Efendiler, Ankara'da bulunan İzzet ve Salih Paşalar bir türlü Ankara'ya ısınamadılar. İstanbul'da aileleri nezdine gitmelerine

1 *Nutuk*'ta yer alan ve "irade kabiliyetini" sözcüklerinin aslı olan "kabiliyeti iradiyesini" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "kabiliyeti idariyesini" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.984. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "olabilirim" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "olabilir"; *İstiklâl Harbimiz*'de yine "olabilirim" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.985. (Y.N.)

izin vermemiz için doğrudan ve dolaylı olarak devamlı rica ediyorlar ve İstanbul'a döndüklerinde hiçbir siyasi vazife almayacaklarına dair teminat veriyorlardı. 1921 senesi Mart başlarında, İsmet Paşa'nın bazı hususlar için Ankara'ya gelmiş bulunduğu bir sırada, paşalar ricalarını tekrar ettiler. Bir gün İsmet Paşa'nın da hazır bulunduğu Heyeti Vekile toplantı halinde iken Ahmet İzzet Paşa daireye gelerek haber göndermiş ve İsmet Paşa kendisiyle görüşmüştür. İzzet Paşa, bizim teklifimiz üzerine İstanbul'da siyasi vazife almayacağına uzun uzadıya izahat ile söz vererek, İstanbul'da ailesi nezdine gitmesine izin verilmesi için rica etmiş, Salih Paşa'nın da aynı suretle söz vererek, serbest bırakılması ricasında bulunduğunu ilave etmiş.

İsmet Paşa, bu izahat ve ricayı Heyeti Vekile'ye bildirdi. Zaten mevcudiyetlerinin milli mesaimizde istifadeye değer olmadığı, bilakis, Ankara'da bir yük, bir ağırlık teşkil etmekte bulundukları, fazla olarak bazı olumsuz cereyanlara da sebep teşkil eyledikleri anlaşılmış bulunduğundan, Heyeti Vekile, bu paşaların İstanbul'a dönmelerinde bir sakınca görmedi. Fakat ben, Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşının verdikleri sözde ciddiyet ve samimiyet olmadığını, İstanbul'a döndüklerinde mutlaka İstanbul hükümetinde vazife alarak bizi rahatsız etmeye devam edeceklerine kani bulunduğumu söyledim. "Namusları üzerine söz veriyor" dendi. Şifahen verdikleri sözü, yazılı olarak imzaları altında verirlerse müsaade edilmesinin caiz olacağını beyan ettim. İsmet Paşa, bu teklifimi yanımızdaki odada bekleyen İzzet Paşa'ya bildirdi. İzzet Paşa, derhal bir kalem kâğıt alarak kabineden istifa edeceklerini, bir taahhütname olarak yazmış ve imza etmiş ve hatıramda aldanmıyorsam, Salih Paşa'ya da imza ettirmişti.

Ben, bu kısa taahhüdü kâfi görmedim. Şifahen söylediği kapsamlı manada değildi ve hemen bunun bir hile olduğuna arkadaşların nazarı dikkatini çekerek, "Şifahen İsmet Paşa'ya söylediklerini yazarak imza etsin" dedim. İzzet Paşa'nın şifahen de bu kadar izahat ve teminat verdikten sonra, başka maksat ile bir taahhüt yazmış olacağı tahmin edilmedi ve bu kısa taahhüdün kâfi görülmesi istenildi. İşte İzzet ve Salih Paşalar böyle hileli bir taahhütle İstanbul'a gitmek yolunu temin etmişlerdir.

İzzet ve Salih Paşalar sözlerinde durmadılar

Hakikaten, İzzet ve Salih Paşalar İstanbul'a varışlarını müteakip istifa ettiler. Fakat pek kısa bir müddet sonra, aynı kabinede diğer nezaretleri işgal ettiler ve bunu bize telgrafla bildirdiler. İstanbul hükümetinin hariciye nazırlığını üstlenmiş olan İzzet Paşa, millet ve memlekete yönelik büyük bir fenalığın önüne geçmek için hükümete geldiğini söyleyerek, bize de birtakım nasihatlerde bulunuyordu. İzzet Paşa'ya şu cevabı verdim:

29 Haziran 1921

İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa Hazretleri'ne

Telgrafnamenizi Zonguldak İstihbarat Müdürü vasıtasıyla aldım. Vaziyetinizi, Salih Paşa Hazretleri'yle birlikte vermiş olduğunuz söze aykırı gördüm. Yalnız bir nokta, lehinizde tereddüdüme sebep oldu. O da şudur: Vazife üstlenmekle hakikaten millet ve memlekete yönelik büyük bir fenalığın önüne geçmiş olmanız ihtimalidir. Çünkü Ankara'ya teşrifinizden evvel iyi niyetle ve memlekete faydalı olabileceğiniz ümidiyle vazife üstlenmiş olmanızı dayandırdığınız sebeplerin ne kadar zayıf olduğunu ilk görüşmemizde takdir ve itiraf buyurmuştunuz. Telgrafnamenizin muhteviyatı, sizi bu yeni vaziyete sevk eden sebepleri kâfi bir açıklıkla göstermiyor. Tavsiye buyurduğunuz hususlardan, millet ve memleket menfaatlarına ve yaptığımız antlaşmalara, kısacası Misakı Milli'mize uygun olanlar, esasen nazarı dikkatte tutulmakta ve icapları yapılmaktadır. Dolayısıyla, genel vaziyete ve zatı devletinize telkin edilmiş olan fikirlere göre, evvelce olduğu gibi bu defa da aldatılmış olmaktan korkuyorum. Bu tahmin ve muhakememizi iptal edecek izahata mazhar ve hadiselerin ona göre olumlu gelişmelerine şahit olursak bahtiyar olacağımızı arz ederim, Efendim.

Mustafa Kemal

İzzet Paşa, bu bildirimimize 6 Temmuz tarihli bir şifre telgrafname ile şu karşılığı verdi:

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Salih Paşa ile birlikte verdiğimiz söz, varışımızı müteakip memuriyetimizden istifa idi. Onu da yerine getirdik. İlelebet devlet hizmetinden uzak durmak ve bilhassa İtilaf devletlerinin Yunanistan'a fiili yardımları, İstanbul'un hareket üssü olarak Yunanlılara terk edilmesi ihtimali olan bir kara günde, teklif olunan fedakârlıktan kaçınmak bizim elimizden gelmeli ve sizce de tensip edilmeli midir bilmem?.. Bilecik ve Ankara'da tanımadığım zevat önünde vaki olan konuşmayı uzatmakta sakınca görüp, çekinerek teslimiyet gösterir gibi olmuş, hatta dönüşümüzde cidden de vaki olan beyanatımızda vakaların mesuliyetini tamamen üstümüze almak medeni cesaretini de göstermiş idim. İlk konuşmalarda bulunan zevattan birinin sonra meydana çıkan ahvali, çekinmekteki hakkımı da ispat etmiştir. Fakat, hiçbir vakit hiçbir kimse tarafından aldatıldığımı itiraf etmedim. Beni nezdinize sevk eden uzlaşma fikrinde sabit kaldım. Heyeti Vekile ile vaki olan müzakereler ve kendilerine verdiğim muhtıra bunu ispat eder. İsnat buyurulan gaflet itirafı şöyle dursun, şimdiki gibi siyasi ahvali inceden inceye değerlendirmiş olduğumu görmekle kendime ve fikir ve görüşlerime itimadım artmıştır. Bu esnada vazife üstlenmekliğimizden fayda hasıl olup olmadığını belirtmek, âcizlerine düşmez. Yalnız bunda oraca tasavvur olunan sakınca izah buyurulursa minnettar olurum. Bura hükümetinin hukuki vaziyeti ve alakadar devletler sefirlerinin burada bulunması dolayısıyla mevkiinin hiçe indirilmesi ne mümkün ve ne de uygundur. Ancak şimdiki kabine, büyük çoğunluğu itibariyle bugüne ve

geleceğe ait hiçbir şahsi emel arkasında olmayıp, vatanın selametine fikir ve niyetini hasreylemiştir. Bu maksatla makul ve münasip surette Ankara ricaliyle fikri uzlaşmayı ve işbirliğinde bulunmayı samimiyetle arzu eder ve bu samimiyet tarafınızdan iyi karşılanırsa hayırlı hizmet ve yardımlarda bulunabilir. Bu ümidi reddolunduğu takdirde anlaşmazlıktan doğabilecek yanlış ve hataların manevi mesuliyetinden kendisini kurtulmuş saydığını arz ederim, Efendim.

Ahmet İzzet

Bu telgrafname altına kurşunkalemle şu satırları yazmıştım:

Münasip zamanında lüzumlu muamele yapılmak üzere alakalı evrakı arasında muhafazası Heyeti Vekile kararı gereğidir. Mustafa Kemal.

Ahmet İzzet Paşa Türk milletine hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetkârı olmaya tercih edemedi

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa, ekmek ve nimetiyle yetiştiği Türk milletinin içinde kalarak, ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetkârı olmaya tercih edememişti. Dürrîzade Esseyit Abdullah'ın fetvasına tabi kalıp, Sultan'ın emri haricine çıkmaktan, günahkâr ve şer'an tazire[1] müstahak olmaktan çekindi. Ahmet İzzet Paşa'nın daha başka marifetleri de olmuştur. Ondan da haber vereyim.

Türk milletinin büyük kuvvetleri eline verilmiş zevata da, özel mektuplarıyla, bütün muharebeler devam ederken ve milletin maddi ve manevi kuvvetlerini düşman karşısına toplamaya çalıştığımız günlerde, ümitsizlik ve gevşeklik verecek karamsarlıklarını bildirmekte devam ediyordu. Benim, "Düşman ordusunu mutlaka mağlup edeceğiz; vatanı mutlaka kurtaracağız" sözlerimle alay ederek, İkinci İnönü'den sonra tekrar doğuya, Sakarya'ya kadar yürümekte olan Yunan ordusunun hareketini tehdit makamında işaret ederek, akıl ve izan dersi vermekten geri kalmıyordu.

Efendiler, ne gariptir ki, kendisini dev aynasında gören bu zihnin, takip ettiğim hareket hattının felakete sebep olacağına dair bir mektubu, Sakarya'da düşmana karşı taarruz yaparak çekilmeye mecbur ettiğimiz gün vazife icabı gösterilmişti. Bu mektup bizi hayretler içinde bırakmıştı.

Ahmet İzzet Paşa, Yunan ordusunun Sakarya'dan ve en nihayet İzmir körfezinden çekildiğini gördükten ve Lozan Barış Antlaşması'nı okuduktan sonra acaba bana yazdığı 6 Temmuz 1921 tarihli telgrafnamesindeki şu cümleyi:

"İsnat buyurulan gaflet itirafı şöyle dursun, şimdiki gibi siyasi ahvali inceden inceye değerlendirmiş olduğumu görmekle kendime ve fikir ve görüşlerime itimadım artmıştır" cümlesini tekrar terennüm etmiş midir?

Ben, buna da ihtimal veririm!

1 "Şer'an tazire" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 ve 1938 basımlarında yer alan "taziri şer'iye" sözcükleri, 1934 basımında yanlışlıkla "tarizi şer'iye" şeklinde. Tazir: Azarlama; şeriata göre tedip cezasından aşağı olan bir ceza. (Y.N.)

Efendiler, İzzet ve Salih Paşalar aylarca Ankara'da oturdular. Milli prensiplerimizi kabul etmeleri şartıyla, kendilerine milli hizmet ve vazife vermeye hazır idik. Yanaşmadılar. Bir defa olsun Milli Meclis'in kapısından içeri ayak basmadılar. Fakat her halde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin koyduğu kanunlardan haberdar bulunuyorlardı. Bu kanunların hükümlerini ve Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin İstanbul'a karşı belli olmuş olan vaziyet ve tavrını pekâlâ biliyorlardı. Bu kanunlara ve malum olan vaziyete rağmen, İstanbul'da tekrar işbaşına geçip milli mevcudiyet ve teşebbüslerin itibar ve nüfuzunu yok etmeye, düşmanların elinde oyuncak bulunan Vahdettin'in hâkimiyetini temine mevcudiyetlerini hasreylemelerine verilecek hakiki mananın ne olduğunu ben söylemeyeceğim! Onu, Türk milletine ve Türk milletinin yeni ve sonraki nesillerine terk ederim.

Muhterem milletime tavsiyem

Efendiler, bu vesile ile muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki, sinesinde yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki asli cevheri çok iyi tahlil etmek dikkatinden bir an feragat etmesin!

***

Sakarya Meydan Muharebesi

Muhterem efendiler, vakaları Sakarya Meydan Muharebesi'ne temas ettirmek istiyorum. Fakat bunun için, müsaade buyurursanız, ufak bir giriş yapacağım. İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra, üç ay kadar bir zaman geçti. Ondan sonra 10 Temmuz 1921 tarihinde, Yunan ordusu tekrar cephemize genel taarruza geçti. İki tarafın bu tarihten önceki günlerdeki vaziyeti şöyle idi:

Bizim ordumuz, başlıca Eskişehir ve kuzeybatısında İnönü mevzilerinde ve Kütahya-Altıntaş havalisinde yoğunlaştırılmıştı. Afyon Karahisar havalisinde iki fırkamız vardı. Geyve'de ve Menderes havalisinde birer fırkamız bulunuyordu.

Yunan ordusu da, Bursa'da bir ve Uşak doğusunda iki kolordusunu toplu bulunduruyordu. Menderes'te de bir fırkası vardı.

Yunanlıların bu taarruzuyla vukua gelen ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri unvanı altında yâd olunan bir dizi muharebeler vardır. On beş gün devam etmiştir. Ordumuz, 25 Temmuz 1921 akşamı ana kısmıyla Sakarya doğusuna çekilmişti. Ordumuzun çekilmesini zaruri kılan sebeplerin esaslarına işaret edeyim:

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra, genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top miktarınca ordumuzdan mühim derecede üstün idi. Temmuz'da Yunan ordusu taarruza başladığı zaman, milli hükümet ve mücadeledeki gelişmeler, bizim genel seferberlik ilanımıza ve bu

suretle milletin bütün kaynaklarını ve vasıtalarını, başka hiçbir düşünceye tabi olmaksızın, düşman karşısına toplamaya henüz müsait ve tahammüllü görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet, vasıta ve şartların nispetsizliğinin başlıca bariz sebebi bundadır. Bunun neticesi olarak, biz henüz fırkalarımızın bilhassa nakliye vasıtalarını tedarik edip tamamlayamadığımızdan, hareket kabiliyetleri yok idi. Yunan milletinin bütün kuvvetiyle yaptığı bu taarruz karşısında, bizim askeri olan esas vazifemiz milli mücadelenin başından itibaren takip ettiğimiz vazife idi ki, o, her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça, bu taarruzu mukavemet ve münasip harekât ile durdurmak ve boşa çıkarmak ve yeni orduyu meydana getirmek için zaman kazanmak suretinde özetlenebilir. Son düşman taarruzu karşısında da bu esas vazifeyi gözden uzak tutmamak elzem idi. Bu düşünceyle 18 Temmuz 1921 günü İsmet Paşa'nın Eskişehir güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek, vaziyeti yakından değerlendirdikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu direktifi vermiş idim: "Orduyu, Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak lazımdır ki, ordunun derlenip toparlanması ve takviyesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek caizdir. Düşman durmadan takip ederse, hareket üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları tesisine mecbur olacak, her halde beklemediği birçok müşkülatla karşılaşacak, buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha müsait şartlara sahip olacaktır. Bu hareket tarzımızın en büyük sakıncası, Eskişehir gibi mühim mevkilerimizi ve çok araziyi düşmana terk etmekten dolayı kamuoyunda hasıl olabilecek manevi sarsıntıdır. Fakat az zamanda elde edebileceğimiz muvaffakiyetli neticelerle, bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin icabını tereddütsüz tatbik edelim. Diğer tür sakıncalara mukavemet ederiz."

Ordunun başına geçmemi isteyenler

Efendiler, hakikaten tahmin ettiğim manevi sakıncalar hemen görüldü. İlk tesirler Meclis'te tezahür etti. Bilhassa muhalifler karamsarca nutuklarla feryada başladılar: "Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir mesulü vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü acı halin, feci vaziyetin hakiki etkenini ordunun başında görmek isterdik" diyorlardı.

Bu mealde konuşan zevatın ima ve ifade etmek istediklerinin ben olduğuma şüphe yoktu.

Nihayet Mersin Mebusu Salâhattin Bey, kürsüden benim ismimi telaffuz ederek "Ordunun başına geçsin!" dedi. Bu teklife iştirak edenler çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.

Efendiler, bu fikir ayrılığının sebepleri hakkında biraz izahatta bulunmak uygun olur. Bir defa, benim fiilen ordunun başına geçmem teklifinde bulunan-

ların fikir ve maksatlarını ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bir kısım zevat, artık ordunun tamamen mağlup olduğuna, vaziyetinin iadesine imkân kalmadığına, dolayısıyla davanın, takip ettiğimiz milli davanın kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu sebeplerle duydukları hiddet ve şiddeti benim üzerimde teskin etmek istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi tasavvurlarına göre hezimete uğramış ve hezimeti devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim hezimete uğrasın! Diğer bir kısım zevat, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan emniyet ve itimatlarından dolayı, samimi olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen kumandanlığı üstlenmemi sakıncalı görenlerin de görüşü şu idi: *Ordunun, bundan sonraki herhangi bir muharebede muvaffak olamaması, tekrar ricat etmesi uzak ihtimal değildir. Bu vaziyetlerde ben fiilen ordunun* başında bulunursam, genel anlayışa göre son ümidin de tükenmiş olduğu gibi bir zihniyetin doğması ihtimali vardır. Halbuki henüz genel vaziyet, son tedbir, son çare ve son kuvvetlerin feda edilmesini lüzumlu kılacak mahiyette değildir. Dolayısıyla, kamuoyunda son ümidin muhafazası için benim şahsen askeri harekâtı idare etmem zamanı gelmemiştir.

Başkumandanlığı kabul ediyorum

Ben, müzakereler ve münakaşalar ile billurlaşan bu kanaatleri lüzumu kadar değerlendiriyor ve inceliyordum. Son fikirde bulunanlar, kuvvetli mantıki sebepler ileri sürüyorlardı. Kumandayı üstlenmemi samimi olarak teklif edenlerde, gayri samimi talepte bulunanların yaygaraları derin ve endişe verici tesirler yapmaya başladı. Benim fiilen kumandayı üstlenmem, bütün Meclis'te son çare ve son tedbir olarak görüldü. Meclis'in bu anlayışı, süratle Meclis haricinde de yayıldı. Adeta, benim susmam, kumandayı fiilen üstlenmeye can atıyor olmamam, felaketin muhakkak ve yakın olduğu fikir ve anlayışını genel bir hale koydu. Bunu anlar anlamaz derhal kürsüye çıktım.

Efendiler, bu bahsettiğim vaziyet, 4 Ağustos 1921 günü bir gizli celsede vuku buluyordu. Üyelerin hakkımda gösterdikleri teveccüh ve itimada teşekkür ettikten sonra riyaset makamına şöyle bir önerge verdim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Meclis'in değerli üyelerinin genel olarak tezahür eden arzu ve talebi üzerine Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi şahsen üstlenmekten hasıl olacak faydaları azami süratle elde edebilmek ve ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami süratte artırmak ve tamamlamak ve sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için, Türkiye Büyük Millet

Meclisi'nin sahip olduğu salahiyeti[1] fiilen kullanmak şartıyla üstleniyorum. Ömrüm müddetince milli hâkimiyetin[2] en sadık bir hizmetkârı olduğumu millet gözünde bir defa daha teyit için bu salahiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle sınırlandırılmasını ayrıca talep ederim.

4 Ağustos 1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Başkumandanlığıma yapılan itirazlar

Efendiler, bu önergem, sureti haktan görünerek tekliflerde bulunanların gizli niyetlerini açığa çıkarmaya vesile teşkil etti. Derhal itirazlar başladı. Bir defa, "Başkumandanlık unvanını veremeyiz" dediler. "O, Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyeti içindedir. Başkumandan vekili denilmelidir."

İkinci olarak, "Meclis'in salahiyetini kullanmak gibi bir imtiyazın verilmesi asla söz konusu olamaz" görüşünü ileri sürdüler.

Ben, padişah ve halifeler tarafından verilegelmiş köhne bir unvanı takınamayacağımı; yapacağım vazife fiilen başkumandanlık olduktan sonra bu unvanı olduğu gibi vermekten çekinmeye mahal bulunmadığını ifade ederek, görüşümde ısrar ettim. Vaziyet, Meclis'in takdir ve izah ettiği gibi fevkalade olduğuna göre, benim de alacağım kararlar ve tatbik edeceğim icraatın fevkalade olması lazım geleceğine şüphe yoktu. Tasavvurlarımı ve kararlarımı seri ve şiddetli bir surette fiil ve tatbik mevkiine koymak zarureti vardı. İcra Vekilleri Heyeti'nden, Meclis'ten izinler isteyerek gecikmelere meydan vermeye vaziyet müsait olmayabilirdi. Bütün memleketi ve memleketin bütün kaynaklarını kapsaması lazım gelen emir ve tebliğlerim için, her işin vekilinden veyahut Vekiller Heyeti'nden görüş ve izin almak, benim yapacağım Başkumandanlıktan beklenen faydaları temin edemezdi. Onun için kayıtsız şartsız emir verebilmeli idim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisi'nin salahiyeti, benim şahsiyetime yüklenmeliydi. Bunu, muvaffakiyet için zaruri görüyordum. Onun için bu noktada da[3] ısrar ettim.

Salâhattin Bey, Hulûsi Bey gibi birtakım mebuslar, Meclis'in, salahiyetini bir şahsa vermekle atalete uğrayacağından, milletten aldığı vekâleti başkasına devretmeye salahiyetli bulunmadığından ve esasen orduya kumanda edecek zata Meclis salahiyetinin verilmesinin söz konusu olamayacağından ve

1 *Nutuk*'ta yer alan "salahiyeti" sözcüğü yerine, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "salahiyeti meşruayı" (meşru salahiyeti) sözcükleri vardır. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s.164. (Y.N.)

2 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda burada "ve meşruiyetin" sözcükleri vardır. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s.164. (Y.N.)

3 "Da" bağlacı, *Nutuk*'un *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddesinde yer almaktadır. (Y.N.)

buna lüzum olmadığından bahsettiler. Meclis'in salahiyetini kullanabilecek bir zat tarafından, mebusların şahsen emin olamamaları ihtimalinden de bahsedenler oldu.

Ben, bu görüşlerin hiçbirini reddetmedim. Hepsini doğru bulduğumu beyan ettim. Meclis'in bu noktayı çok dikkatle ve ehemmiyetle değerlendirip incelemesini söyledim. Yalnız, şahıslarından korkanların telaşlarına mahal olmadığını beyan ettim. 4 Ağustos'ta mesele bir karara bağlanamadı. Müzakere, 5 Ağustos 1921 günü de devam etti. Bu gün, bazı mebusların tereddütlerinin iki noktada yoğunlaştığı anlaşıldı. Birincisi, Meclis mevcudiyetinin herhangi bir şekil ve surette iş göremez hale getirilmesi; ikincisi, üyelerden herhangi biri hakkında keyfi, örfi[1] muamele tatbiki...

Bu şüphe ve tereddütleri giderecek izahat ve beyanatta bulunduktan sonra, yapılacak kanunda da bu hususlara dair lüzumlu kayıtların konulmasının münasip olduğunu ifade ettim ve vermiş olduğum önergeyi buna göre bazı maddelere çevirerek, bir proje olmak üzere Meclis'e takdim ettim. İşte bu proje maddeleri üzerinde cereyan eden müzakere neticesinde, 5 Ağustos 1921 tarihli, bana Başkumandanlık verilmesine dair olan kanun çıktı. Bu kanunun ikinci maddesine göre bana verilmiş olan salahiyet şu idi:

"Başkumandan, ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette artırmak ve sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bununla alakalı salahiyetini Meclis namına fiilen kullanmaya salahiyetlidir."

Bu maddeye göre benim vereceğim emirler kanun olacaktı.

Efendiler, bu tevcihten dolayı, "Meclis'in hakkımda gösterdiği itimat ve emniyete layık olduğumu az zamanda göstermeye muvaffak olacağım" dedikten sonra, Meclis'ten bazı ricalarda bulundum. Mesela, henüz Müdafaai Milliye Vekâleti ve Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti vazifelerini üzerinde bulunduran Fevzi Paşa Hazretleri'nin Erkânıharbiyei Umumiye işlerine mesaisini hasredebilmesi için Dahiliye Vekilliğinde bulunan Refet Paşa'nın Müdafaai Milliye Vekilliğine getirilmesi ve yerine diğer birinin seçilmesi.

Bilhassa, Meclis'in ve Heyeti Vekile'nin dahile ve harice karşı sakin ve çok kuvvetli vaziyet ve manzarasının muhafazasının mühim olduğunu ve ufak tefek sebeplerle Heyeti Vekile'yi sarsmanın caiz olmadığını arz ettim. Kanun teklifi, aynı günde, aleni celsede okundu. Acilen müzakeresi icra olundu ve isimler okunarak oya konuldu. Oybirliğiyle kabul olundu.

1 Örfi: Yasalarla belirlenmemiş, yasal olmayan şekilde. (Y.N.)

Sakarya Harbi'ni takip ederken.

Bu münasebetle söylediğim kısa bir hitabenin bir iki cümlesini tekrar etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. O cümleler şunlardı:

"Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka mağlup edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu kati inancımı, yüksek heyetinize karşı, bütün millete karşı ve bütün âleme karşı ilan ederim."

Başkumandanlığı fiilen üstlendim

Muhterem efendiler, Başkumandanlığı fiilen üstlendikten sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım.

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'yle Müdafaai Milliye Vekâleti'nin kadroları ile Başkumandanlık Karargâhını teşkil ettim. Bu iki makamın müşterek mesaisini Başkumandan nezdinde birleştirip dengelemek için ve bundan başka, orduyu alakadar eden ve Başkumandanlıkla halli lazım gelen diğer vekâletlere ait muamelelerin yürütülmesi için de yanımda küçük bir kalem teşkil ettim.

Ankara'daki mesaim, sadece ordunun insan ve nakliye vasıtaları bakımından kuvvetini artırmaya ve iaşesini ve giydirilmesini temin ve tanzime ait tedbirler ve tertibat almakla geçti.

Tekâlifi Milliye emirleri

Bu bahsettiğim hususları temin için, iki gün zarfında, 7, 8 Ağustos 1921 tarihlerinde, *Tekâlifi Milliye*[1] *Emri* namı altında yaptığım genel tebligattan her birinin kısaca muhteviyatından bahsedeyim. Bir harbin kazanılması için ne derece hurda şeylerin bile nazarı dikkate alınması lazım geldiğine dair bir fikir vermiş olmak için, bu muhteviyatı arz etmeye değer görürüm:

1 numaralı emrimle, her kazada birer "Tekâlifi Milliye Komisyonu" teşkil ettim. Bu komisyonların mesaileriyle elde edilenlerin, ordunun muhtelif kısımlarına nasıl dağıtılacağını tanzim eyledim.

2 numaralı emrime göre vatanda her hane birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlifi Milliye Komisyonu'na teslim edecekti.

3 numaralı emrimle, tüccar ve ahali elinde mevcut olan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi imaline yarar her tür kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa,[2] taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan,[3] mamul ve gayri mamul çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve mamul nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre,[4] semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına, bedeli daha sonra ödenmek üzere el koydum.

1 Milli Vergiler, Milli Mükellefiyetler. (Y.N.)
2 Vaketa: Bir tür ince meşin. (Y.N.)
3 Sahtiyan: Tabaklanarak boyanmış ve cilalanmış bir tür deri. (Y.N.)
4 Gebre: Hayvan tımar etmekte kullanılan kıldan kese. (Y.N.)

4 numaralı emrimle, mevcut buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanat, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum stoklarından keza yüzde kırkına, bedeli daha sonra ödenmek üzere el koydum.

5 numaralı emrimle, ordu ihtiyacı için alınan nakliye vasıtalarından başka, ahalinin elinde kalan nakliye vasıtaları ile, parasız olarak yüz kilometrelik bir mesafeye kadar ayda bir defaya mahsus olmak üzere askeri nakliyat icra edilmesini mecbur kıldım.

6 numaralı emrimle, ordunun giydirilmesine ve iaşesine yarayan bütün emvali metrukeye[1] el koydum.

7 numaralı emrimle, ahali elinde muharebeye yarar bütün silah ve cephanenin üç gün zarfında teslimini talep ettim.

8 numaralı emrimle, benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, solisyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan ve bunlara benzer malzeme, sülfürik asit stoklarının yüzde kırkına el koydum.

9 numaralı emirle, demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalathaneleriyle bu esnaflar ve imalathanelerin imal kabiliyetleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek sanatkârların isimleri belirtilmek üzere miktar ve vaziyetlerini tespit ettirdim.

10 numaralı emirle ahali elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla kağnı arabalarının bütün teçhizat ve hayvanlarıyla beraber ve binek ve topçeker hayvanlar, katır ve yük hayvanları,[2] deve ve merkep miktarlarının yüzde yirmisine el koydurdum.

Efendiler, emirlerimin ve tebligatımın icrasını temin için teşkil ettiğim İstiklal Mahkemeleri'ni Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir mıntıkalarına gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum.

Cephe karargâhına hareket

Ondan sonra efendiler, 12 Ağustos 1921 günü, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri'yle beraber Polatlı'da cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusunun cephemize temas ederek sol cenahımızdan kuşatacağına hüküm vermiştik. Tedbir ve tertibatımızı büyük bir cesaretle bu görüşe göre aldırdım. Vakalar, isabetimizi gösterdi. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921'de ciddi olarak cephemize temas ve taarruza başladı. Birçok kanlı ve

1 Emvali metruke: Terk edilmiş, bırakılmış, sahipleri bilinmeyen mallar. Hükümetçe görülen idari ve siyasi lüzum ve zaruret üzerine bulundukları yerlerden başka yerlere naklolunan veya kendiliklerinden bulundukları yerleri terk ederek kaybolan, ayrılan veyahut yabancı memleketlere, yahut düşman işgali altında bulunan yerlere kaçan gayrimüslim unsurların bıraktıkları mallar hakkında kullanılan bir tabirdir. (Y.N.)

2 "Katır ve yük hayvanları" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "ester ve mekârî" sözcükleri, 1934 ve 1938 basımlarında yanlışlıkla "usturumkârî" şeklinde. (Y.N.)

Sakarya Harbi'ni takip ve idare ederken.

buhranlı safhalar ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, müdafaa hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Bu suretle ilerleyen düşman kısımlarının karşısına, kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır

Meydan muharebesi 100 kilometrelik cephe üzerinde cereyan ediyordu. Sol cenahımız, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi batıya iken güneye döndü, arkası Ankara'ya iken kuzeye verildi. Cephe değiştirilmiş oldu. Bunda hiç beis görmedik. Müdafaa hatlarımız, kısım kısım kırılıyordu. Fakat hemen, kırılan her kısım, en yakın bir mesafede yeniden tesis ettiriliyordu. Müdafaa hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ile orantılı, uzun mesafe geriye çekilmek teorisini kırmak için memleket müdafaasını başka bir tarzda ifade ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi faydalı ve tesirli buldum. Dedim ki: "***Hattı müdafaa*** **yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler, ona tabi olamaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.**"

İşte, ordumuzun her ferdi, bu sistem dahilinde, her adımda azami fedakârlığını göstermek suretiyle, düşmanın üstün kuvvetlerini imha ederek, yıpratarak, nihayet onu, taarruzuna devam kabiliyet ve kudretinden mahrum bir hale getirdi.

Muharebe vaziyetinin bu safhasını hisseder etmez, derhal bilhassa sağ cenahımızla Sakarya nehri doğusunda, düşman ordusunun sol cenahına ve müteakiben cephenin mühim kısımlarında karşı taarruza geçtik. Yunan ordusu mağlup ve çekilmeye mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya nehrinin doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünler de dahil olmak üzere, *yirmi iki gün ve yirmi iki gece* aralıksız devam eden *Sakarya Melhamei Kübrası,*[1] yeni Türk devletinin tarihine, cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi misali kaydetti.

Muhterem efendiler, Başkumandanlık vazifesini fiilen üstlendiğim zaman, Meclis'e ve millete mutlaka muvaffak olacağımıza dair kati olan kanaatimi arz ve ilan etmekle ve bu kanaatimi mevcudiyetimin bütün haysiyetini ortaya atarak teyit eylemekle, ilk manevi vazifemi yapmış olduğumu zannederim. Ondan sonra maddi, mühim vazifelerim de vardı. Onlardan biri, harp ve muharebe karşısında millete aldırmaya mecbur olduğum vaziyet idi.

1 Büyük ve Kanlı Sakarya Muharebesi. (Y.N.)

Bütün Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar, fikren, hissen ve fiilen muharebe ile alakadar etmeli idim

Malumunuzdur ki, harp ve muharebe demek, iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün mevcudiyetleriyle ve bütün varları yoklarıyla, bütün maddiyet ve maneviyetleriyle yekdiğeriyle karşı karşıya gelmesi ve birbiriyle vuruşması demektir. Dolayısıyla, bütün Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar, fikren, hissen ve fiilen alakadar etmeli idim. Bütün[1] millet fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan muharip gibi kendini vazifeli hissederek, bütün mevcudiyetini mücadeleye hasredecekti. Bütün maddi ve manevi varlığını vatan müdafaasına hasretmekte ağır davranan ve müsamaha gösteren milletler, harp ve muharebeyi cidden göze almış ve başarabileceklerine kani olmuş sayılamazlar.

Gelecekteki harplerin yegâne muvaffakiyet şartı da en ziyade bu arz ettiğim hususta saklı olacaktır. Daha şimdiden Avrupa'nın büyük askeri milletleri, bu hareket tarzını kanun haline getirmeye başlamışlardır. Biz, Başkumandan olduğumuz zaman, Meclis'ten bir memleket müdafaası kanunu talep etmedik. Fakat Meclis'ten aldığımız salahiyetle, aynı maksadı temin etmek için, kanun mahiyetinde olan belirli emirlerle maksadın teminine çalıştık. Millet, bundan sonra, bugüne kadar olan tecrübeleri de gözden geçirerek, aziz vatanı taarruz edilemez vaziyette bulunduran sebep ve şartları daha geniş ve daha açık ve daha kati[2] bir surette tespit eder.

Büyük Millet Meclisi'nce bana Müşir rütbesiyle Gazi unvanı verilmesi

Efendiler, diğer bir vazifem de, ordu içinde, muharebe safları arasında bizzat muharebeye temas etmek ve bizzat mücadeleyi idare etmekti. Bunu da gücüm yettiği derecede, hatta bir kaza neticesi olarak sol kaburga kemiklerimden biri kırılmış olmasına rağmen, iyi yapmaya mevcudiyetimi hasreylediğimi zannederim. Sakarya Muharebesi neticesine kadar bir askeri rütbeye sahip değildim. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisi'nce Müşir rütbesiyle *Gazi* unvanı verildi. Osmanlı Devleti'nin rütbesinin, yine o devlet tarafından alınmış olduğu malumdur.

* * *

Fransa hükümeti ile temas ve Ankara Anlaşması

Efendiler, Sakarya muzafferiyetinden sonra, Batı ile olan olumlu ve neticeli temas

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında ve *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1979*'daki el yazısı müsveddede yer alan "Bütün" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "kat'i" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "akt'î" şeklinde. (Y.N.)

ve münasebetimizi Ankara Anlaşması teşkil eder. Bu anlaşma, Ankara'da, 20 Teşrinievvel [Ekim] 1921'de imza edilmiştir. Bu hususta özet bir fikir vermek için kısa bir izahta bulunayım.

Bekir Sami Bey Delege Heyeti'nin gittiği Londra Konferansı'nı müteakip, malumunuz olduğu üzere, İkinci İnönü zaferiyle neticelenen Yunan taarruzu bertaraf edilmişti. Bir zaman için, askeri vaziyette sükûn hasıl oldu. Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanmış ve doğudaki vaziyetimiz açıklık kazanmıştı. İtilaf devletlerinden de milli esaslarımıza riayetkâr olabileceklerle anlaşmak arzuya değer görülmekte idi. Bilhassa, Adana, Ayıntap[1] ve havalisini yabancı işgalinden kurtarmak bizce mühim görülmekte idi.

Muhtelif sebeplerden dolayı, Suriye'den başka bu bahsettiğim vilayetlerimizi işgali altında bulunduran Fransızların da, bizimle anlaşmaya meyilli oldukları anlaşılmakta idi. Gerçi, Bekir Sami Bey'in Mösyö Briyan'la[2] yaptığı, milli hükümetimizce kabul edilemeyecek anlaşma reddolunmuş idiyse de, ne Fransızlar ve ne de biz, düşmanlığı devam ettirmeye istekli bulunmuyorduk. Bu sebeple iki taraf, yekdiğeriyle temas aramaya başladı. Fransa hükümeti, eski nazırlardan Mösyö Franklen Buyyon'u,[3] evvela gayri resmi olarak, Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya gelen Mösyö Franklen Buyyon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretleri'nin de katılmalarıyla bizzat iki hafta kadar müzakerelerde bulundum.

Birbirimizi tanımakla geçen özel bir görüşmeden sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki özel dairemde yaptığımız ilk toplantıda, müzakerelerimize bir hareket noktası tayini lüzumundan bahsederek fikir alışverişine başladık. Ben, bizim için hareket noktasının, Misakı Milli muhteviyatı olduğu esasını koydum.

Mösyö Franklen Buyyon, prensipler üzerinde münakaşa etmenin müşkülatını öne sürerek, Sevr Antlaşması'nın bir emrivaki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir Sami Bey'le Mösyö Briyan'ın yaptıkları anlaşmayı esas almak ve bu anlaşma muhteviyatının Misakı Milli'ye muhalif olan noktaları üzerinde münakaşada bulunmak münasip olacağı görüşünü ortaya koydu. Bu teklifinde haklı olduğunu teyiden, Londra'ya giden delegelerimizin Misakı Milli'den bahsetmediklerini ve Misakı Milli'nin ve milli hareketin, değil Avrupa'da, henüz İstanbul'da bile takdir edilmemiş olduğunu belirtti.

Ben, verdiğim cevaplarda dedim ki: "Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türkiye Devleti vücuda gelmiştir. Bunu tanımak lazımdır. Bu yeni Türkiye, her bağımsız millet gibi haklarını tanıtacaktır. Sevr Antlaşması, Türk milleti için o kadar uğursuz bir idam kararnamesidir ki, onun bir dost

1 Antep. (Y.N.)
2 Briand. (Y.N.)
3 Franklin Bouillon. (Y.N.)

ağzından çıkmamasını talep ederiz. Bu konuşmamız esnasında dahi Sevr Antlaşması'nı telaffuz etmek istemem. Sevr Antlaşması'nı zihninden çıkarmayan milletlerle, itimat esasına dayalı muamelelere girişemeyiz. Bizim gözümüzde böyle bir antlaşma yoktur. Londra'ya giden delege heyetimizin reisi bundan bahsetmemiş ise, verdiğimiz talimat ve salahiyet dairesinde hareket etmemiş demektir. Hata işlemiştir. Bu hata yüzünden, Avrupa ve bilhassa Fransa kamuoyunda aksi tesirler hasıl olduğu görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan hareket edersek, biz de aynı şekilde hata etmiş oluruz. Avrupa'nın Misakı Milli'den haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa, Misakı Milli tabirini öğrenmemiş olabilir. Fakat, senelerden beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelelerin neden ileri geldiğini elbette düşünmektedirler. Misakı Milli ve milli hareket hakkında İstanbul'un haberdar olmadığına dair beyanat doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, milli harekete vâkıf ve onun taraftarıdır. Vâkıf olmayan ve aleyhtar görünen zat[1] ve adamları sınırlı sayıda ve milletçe malumdur."

Franklen Buyyon, Bekir Sami Bey'in talimat ve salahiyeti haricinde hareket etmiş olduğuna dair olan beyanatım üzerine dediler ki: "Bundan bahsedebilir miyim?" Beyanatımı istediği yerlere anlatıp hikâye edebileceğini söyledim. Mösyö Franklen Buyyon, Bekir Sami Bey anlaşmasından ayrılmamak için mazeret ileri sürerken, Bekir Sami Bey'in bir Misakı Milli olduğundan ve onun sınırı haricine çıkamayacağından bahsetmediğini ve eğer bahsetseydi o zaman ona göre görüşülüp icabı gibi hareket olunabileceğini, fakat şimdi meselenin müşkül olduğunu tekrar etti. Kamuoyu, bu Türkler, delegeleri vasıtasıyla bundan niçin bahsetmemişler, şimdi yeni yeni meseleler çıkarıyorlar diyeceklerdir.

Nihayet, uzun müzakere ve münakaşalardan sonra, Mösyö Franklen Buyyon, evvela Misakı Milli'yi okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, müzakerenin ertelenmesini teklif etti. Ondan sonra Misakı Milli'nin maddeleri baştan nihayete kadar birer birer okunarak müzakere ve münakaşaya devam olundu. En çok, kapitülasyonların kaldırılmasını, tam bağımsızlığımızı talep eden madde üzerinde duruldu. Mösyö Franklen Buyyon, bu meselelerin incelenmeye ve düşünülmeye değer olduğunu ifade etti. Ben bu noktaya cevap verdim. Söylediklerimin özeti şu idi: "Tam bağımsızlık, bizim bugün üstlendiğimiz vazifenin asli ruhudur. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı üstlenilmiştir. Bu vazifeyi üstlenirken, tatbik kabiliyeti hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat neticede hasıl ettiğimiz kanaat ve iman, bunda muvaffak olabileceğimize dairdir. Biz, böyle işe başlamış adamlarız. Bizden evvelkilerin işledikleri hatalar yüzünden, milletimiz, lafzen mevcut zannolunan bağımsızlığında zincirli bulunuyordu. Şimdiye kadar Türkiye'yi medeniyet

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "zat" sözcüğü, 1934 basımında "zevat" şeklinde. (Y.N.)

Büyük Taarruz'a hazırlanırken.

dünyasında kusurlu gösteren neler akla gelebilir ise, hep bu hatadan ve hep bu hataya tabi olmaktan doğmaktadır. Bu hataya tabi olmanın neticesi, mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetinden ve bütün hayat kabiliyetinden kopup uzaklaşmasına sebep olabilir. Biz, yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hataya tabi olmak yüzünden bu vasıflardan mahrum kalmaya tahammül edemeyiz. Âlim, cahil, istisnasız bütün millet fertlerimiz, belki içinde mevcut müşkülatı tamamen idrak etmeksizin, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın temini ve devam ettirilmesidir.

Tam bağımsızlık denildiği zaman, bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin hakiki manasıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyeti demektir.

Biz, bunu temin ve elde etmeden barış ve sükûna mazhar olacağımız kanaatinde değiliz. Şeklen, usulen barış yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz; fakat tam bağımsızlığımızı temin etmeyecek olan bu gibi barışlar ve anlaşmalarla milletimiz hiçbir vakit hayatına ve sükûnete mazhar olmayacaktır. Belki, maddi mücadelesini terk ederek yıkıma sürüklenmeye müsaade etmiş olacaktır. Eğer milletimiz buna razı olsaydı, bunu kabul eğiliminde olsaydı, iki seneden beri mücadele etmeye hiç de lüzum yoktu. Daha Mütareke'nin ertesinde sükûna geçmek mümkün olabilirdi."

Mösyö Franklen Buyyon, bu beyanatım karşısında ciddi ve samimi olarak fikirler ve görüşler ileri sürdü. Ve en nihayet bunun zaman meselesi olduğu kanaatini ortaya koydu.

Efendiler, Mösyö Franklen Buyyon ile mühim ve tali meseleler üzerinde günlerce ve günlerce fikir alışverişinde bulunduk. Netice olarak birbirimizi fikirleriyle, hisleriyle, meslekleriyle[1] anlamak nasip oldu zannederim. Fakat, Fransa hükümetiyle Türk milli hükümeti arasında kati anlaşma noktaları tespit edilebilmek için biraz daha zamanın geçmesi zaruri oldu. Ne bekleniyordu? İhtimal ki, Türk milli mevcudiyetinin Birinci ve İkinci İnönü'den sonra daha büyücek bir eserle teyit edilmiş olması!.. Hakikaten, Mösyö Franklen Buyyon'un kati karara kavuşturup imza eylediği Ankara Anlaşması, Sakarya Melhamei Kübrası'ndan[2] 37 gün sonra, arz etmiş olduğum gibi, 20 Teşrinievvel [Ekim] 1921'de vücut bulmuş bir vesikadır.

Bu anlaşma ile, siyasi, iktisadi, askeri vs. hiçbir hususta bağımsızlığımızdan hiçbir şey feda etmeksizin, vatanımızın kıymetli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile milli emellerimiz, ilk defa olarak Batı devletlerinden biri tarafından tasdik ve ifade edilmiş oldu.

1 Meslek: Doktrin, öğreti, yol, sistem. (Y.N.)
2 Büyük ve Kanlı Sakarya Muharebesi. (Y.N.)

Mösyö Franklen Buyyon, bundan sonra da birkaç kere Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da ilk günlerde aramızda kurulan dostluk hislerini göstermeye vesile aramıştır.

***

Pontus meselesi Muhterem efendiler, genel beyanatımın başlarında bir Pontus meselesinden bahsetmiştim. Bu mesele, vesikalarıyla herkesin malumu olmuştur. Ancak bizi de çok meşgul ettiğinden, burada münasebeti olan bazı noktalarına temas edeceğim.

1840 senesinden beri, yani üç çeyrek asırdan beri, Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar Anadolu'nun Karadeniz havzasında, eski Yunanlılığın canlandırılması için çalışan bir Rum zümresi mevcut idi. Amerika Rum göçmenlerinden Rahip *Klematyos* namında biri, ilk Pontus toplantı merkezini İnebolu'da, bugün halkın Manastır tabir ettikleri bir tepede kurmuştu. Bu teşkilat mensupları zaman zaman münferit eşkıya çeteleri şeklinde faaliyet icra ediyorlardı. Harbi Umumi esnasında hariçten gönderilip dağıtılan silah, cephane, bomba ve makineli tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri adeta bir silah deposu halini almıştı.

Mütareke'den sonra, bütün Rumlar, Yunanlılık milli emelleriyle her tarafta şımardığı gibi, *Etniki Eterya Cemiyeti* propagandacıları ve Merzifon Amerikan müesseseleri tarafından manen yetiştirilen ve yabancı hükümetlerin silahlarıyla maddeten takviye edilen ve cesaretlendirilen bu havalideki Rum kütlesi de, bağımsız bir Pontus hükümeti teşkil etmek emeline düştü. Bu maksatla genel bir ayaklanma hazırladılar. Dağlara çekildiler ve Amasya, Samsun ve Havalisi Rum Metropoliti *Yermanos*'un idaresinde, muntazam bir program altında faaliyet icrasına başladılar. Samsun'daki Rum komitacılarının reisi Reji Fabrikası Direktörü *Tokomanidis* bir taraftan da Merkezi Anadolu ile haberleşme tesisine girişiyordu. Bazı yabancı hükümetler, Pontus teşkiline arka çıkacaklarını vaat ettiler ve Samsun ve havalisindeki Rumluk nüfusunu artırmak için de, Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da topladılar. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batum'da depo olunan silahlarla silahlandırarak, sahillerimize çıkarmaya başladılar. Çetecilik etmek üzere sahillerimize çıkarılabilecek birkaç bin Rum'u Sohum'da, *Haralambos* isminde bir adamın başına topladılar. Batum'da toplananlar da Haralambos'un etrafında toplananlara iltihak ettiriliyordu. Memleketimiz dahilinde, Samsun'da bazı yabancı temsilcileri tarafından himaye ediliyor ve silahlandırılıyordu. Sahillerimize çıkan bu çeteler efradı, göçmen iaşesi maskesi altında, yabancı hükümetleri tarafından iaşe ediliyor ve giydiriliyordu. Yabancı Salibi Ahmerleri[1] arasında gelen subay heyetlerinin de, teşkilat yapmaya, talim ve askeri eğitim ile meşgul olmaya, müstakbel Pontus hükümetinin temelini kurmaya memur oldukları anlaşılıyordu.

1 Salibi Ahmer: Kızılhaç. (Y.N.)

4 Mart 1919 tarihinde, İstanbul'da *Pontus* namıyla yayımlanmaya başlayan bir gazetenin başmakalesinde "Trabzon vilayetinde Rum cumhuriyetinin tesisine çalışmak maksadıyla yayımlandığı" ilan olunmuştu.

Yunanistan'ın bağımsızlık gününe rastlayan 7 Nisan 1919 günü, her tarafta ve bilhassa Samsun'da gösteriler yapıldı. Yermanos'un küstahça hareketleri, Rumların fikir ve emellerini aleniyet derecesine çıkardı. Bafra ve Çarşamba havalisindeki yerli Rumlar devamlı olarak kiliselerde toplanıyor, teşkilat ve teçhizatlarını takviye ediyorlardı. 23 Teşrinievvel [Ekim] 1919 tarihinde, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul kabul edilmiş idi. Venizelos, İstanbul meselesinin sonraki bir vakte bırakılarak, bunun yerine Pontus hükümetinin teşkili kanaatini ortaya koymuş ve bu görüş yönünde İstanbul Patrikhanesi'ne talimat vermişti. Aynı zamanda, İstanbul'da Yunan gizli zabıtası teşkiline memur edilen Miralay *Aleksandros Zimbrakakis* tarafından Pontus jandarmasını düzene koymak üzere *Eyfel* Yunan torpidosu ile, bir subay heyeti gönderilmişti. Türkiye'de bu faaliyet cereyan ederken Batum'da da 18 Kânunuevvel [Aralık] 1919'da "Pontus Rum Hükümeti" ismiyle bir hükümet teşekkül etmiş ve teşkilat yapmaya başlamıştı. 19 Temmuz 1920'de de Batum'da, Karadeniz, Kafkas, Güney Rusya Rumları tarafından, Pontus meselesi hakkında bir de kongre toplandı. Bu kongrenin muhtırası, üyelerden biri vasıtasıyla İstanbul'da Rum Patrikliği'ne gönderildi. Pontusçular, 1920 senesi nihayetlerine doğru faaliyetlerini büsbütün artırarak bayağı aleniyete çıktılar. Bizi ciddi tedbirler almaya mecbur ettiler.

Dağlarda vücuda getirilen Pontus teşkilatı şöyle idi:

a) Birtakım reisler maiyetinde silahlı ve muharip kuvvetler;

b) Bunların iaşelerine hizmet eden üretici Pontus ahalisi;

c) İdare ve zabıta heyetleri ve şehirlerden ve köylerden erzak teminine memur nakliye kolları.

Çetelerin faaliyet mıntıkaları ayrılmıştı. Pontus eşkıyasının kuvveti başlangıçta 6 000-7 000 silahlı idi. Daha sonra her taraftan iltihak edenlerle 25 000 raddesini buldu. Bu kuvvet ufak birlikler halinde ayrılarak, muhtelif mahallerde istihkâma çekiliyorlardı. Pontus çetecilerinin icraatı, İslam köylerini yakmak, İslam ahaliye karşı akla hayale sığmaz zulüm ve cinayetler işlemek gibi, hunhar bir sürünün icraatından başka bir şey değildi.

Biz, Anadolu'ya çıkar çıkmaz, Türk ahalinin dikkat ve teyakkuzunu davet ettik. Muhtemel tehlikelere karşı tedbirler almaya başladık.

Merkezi Sıvas'ta bulunan 3. Kolordu, bütün mesaisini muhtelif mıntıkalarda gözüken çeteleri takibe ve tepelemeye hasretti. Trabzon mıntıkasında dolaşan Köroğlu namındaki Rum çetesiyle Eftelidi çetesi ve diğer çeteler, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu tarafından takip ediliyor ve tepele-

niyordu. Bir taraftan da Pontus eşkıyasının dolaştığı yerlerde ahali silahlandırılarak milli teşkilat vücuda getirildi.

Anadolu ortasında yeniden çıkan birtakım dahili isyanlar

Efendiler, Sıvas kuzeyinde ve Yozgat'ta vukua gelip malumunuz olan dahili isyan vakalarından başka 1920[1] senesi sonlarında tekrar Anadolu ortasında, Zile cihetinde Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacı Oğulları ve Erbaa civarında Kara Nâzım, Çopur Yusuf ve diğer taraflarda Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serseriler ve Yozgat, Çayözü Çerkezlerinden meydana gelen çeteler ve 1921 senesi başında da Koçkiri Aşireti reislerinden Haydar Bey, İstanbul'da Seyit Abdülkadir'den aldığı talimat üzerine Alişan ve akrabasından Naki, Alişer ve diğerleri ile isyan harekâtına başlamışlardı. Birçok kuvvetlerimiz, bir taraftan Pontusçuları, diğer taraftan bu asileri takip etmek ve tepelemek ile iştigal ediyorlardı.

Merkez ordusunun teşkili ve Nurettin Paşa'nın kumandanlığa tayini

Efendiler, hatırlarsınız ki, Nurettin Paşa, Yunan ordusunun ilk taarruzu manzarası karşısında birtakım boş ve makul olmayan görüşler ileri sürmesi sebebiyle kendisine vazife verilmemiş olduğundan, bizimle çalışamayacağını bir mektupla bildirip izinli olarak Taşköprü'ye gitmişti. O tarihten beş ay sonra, Nurettin Paşa tarafından bazı zevat, gerek Fevzi Paşa Hazretleri'ne ve gerek bana, kendisine bir vazife verilirse Nurettin Paşa'nın ciddiyet ve samimiyetle yapacağına dair aracılık ettiler. Biz de, Anadolu merkezindeki asayiş meselesini halle memur kuvvetlerimizi büyücek bir kumanda altında birleştirmekte fayda tasavvur ettiğimizden, 9 Kânunuevvel [Aralık] 1920'de Sıvas'taki 3. Kolordu'yu lağv ederek onun vazifesini yeni teşkil ettiğimiz Merkez Ordusu'na verdik. Bu orduya da Nurettin Paşa'yı kumandan yaptık.

Nurettin Paşa, merkez mıntıkasında bir seneye yakın vazife yaptı. Fakat, salahiyeti haricinde ahaliden bazılarının haklarına tecavüz ettiği hakkında mebusların vuku bulan şikâyetleri ve Dahiliye Vekâleti'nden izah talep etmeleri ve Vekâlet'in de şikâyetleri haklı görmesi üzerine, Meclis'in talebiyle Teşrinisani [Kasım] 1921 başında azledildi. Meclis, Nurettin Paşa'nın muhakeme edilmesine karar verdi. Bu husus, benimle Heyeti Vekile arasında da bir meselenin çıkmasına yol açtı. Ben, Nurettin Paşa hakkında tatbik olunması talep olunan muameleye iştirak etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benimle hemfikir oldu. İkimizle Heyeti Vekile arasında çıkan anlaşmazlık Meclis'çe hallolundu. Meclis'te, Nurettin Paşa'yı müdafaa ettim. Ağır muameleye maruz kalmaktan kurtardım.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "1920" tarihi, 1934 basımında yanlışlıkla "1921" şeklinde. (Y.N.)

Nurettin Paşa'yı, bundan sekiz ay kadar[1] sonra, 1. Ordu Kumandanlığı'nda göreceğiz.

***

Muhterem efendiler, Sakarya Muharebesi'nden sonra, Başkumandanlık ve Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti Ankara'da vazife yapıyordu. Ben, aynı zamanda diğer vazifelerimle de iştigal ediyordum. Üç dört ay geçmemişti ki, Meclis'te Sakarya zaferini unutanlar, muhalefet vadisinde ileri gitmek isteyenler, kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya Muharebesi'nden evvel başlayıp peyderpey gelmiş olan Malta tutuklularından bazılarının bu muhalif cereyanlarda kışkırtıcı rol oynadığı anlaşılmıştı. Bu noktayı müsaadenizle biraz izah edeyim.

Malta'dan yeni dönen Nafıa Vekili Rauf ve Kara Vâsıf Beyler takip olunan askeri siyaseti öğrenmek istiyorlardı

Rauf Bey, 15 Teşrinisani [Kasım] 1921'de Ankara'ya gelmişti.

Rauf Bey'i, 17 Teşrinisani [Kasım] 1921'de boşalan Nafıa Vekâleti'ne seçtirdik.

Rauf Bey'i müteakiben gelen Kara Vâsıf Bey'i de Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu İdare Heyeti üyeliğine seçtirdim. Bu iki zatın birinden hükümette, diğerinden grupta istifade etmeyi faydalı tasavvur etmiştim. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey'in Heyeti Vekile'de bir mesele hakkında izah talep ettiği haber verildi. Aynı günde, Kara Vâsıf Bey'in de, Grup İdare Heyeti'nde aynı mesele hakkında izah talep ettiği bildirildi. Bu iki zatın evvelden aralarında kararlaştırdıkları anlaşılan söz konusu mesele şu idi:

"Takip olunan askeri siyaset nedir?"

Bu sorudan çıkarılabilecek mana ne olabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim siyasi ve askeri takip ettiğimiz meslek[2] malum olmuştu. Tam bağımsızlığımız temin olununcaya kadar düşmanlarla vuruşmak ve onları mağlup edeceğimize dair olan kati kanaatle muharebeye devam etmek... İşte söz konusu edilen soru ile demek isteniliyordu ki, ne olursa olsun muharebeye devam ile netice almak mümkün müdür? Mümkün olmadığı ihtimaline göre, daha şimdiden başka tedbir ve çarelere -ki anlatmak istediklerine göre siyasi çarelerdir- başvurarak içinde bulunduğumuz badireye nihayet vermek münasip olmaz mı?

Bittabi, ne Heyeti Vekile'de ve ne de Grup İdare Heyeti'nde böyle bir meselenin müzakere ve münakaşa konusu olmasına müsaade etmedim. Bunun

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "kadar" sözcüğü, 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)
2 Meslek: Doktrin, öğreti, yol, sistem. (Y.N.)

üzerine, Rauf Bey Vekâlet'ten, Kara Vâsıf Bey de Grup İdare Heyeti'nden istifa ettiler. Rauf Bey'in istifası, 13 Kânunusani [Ocak] 1922 tarihinde Meclis'te okunurken, aynı tarihli bir istifaname de okunmuştu. Bu istifaname, Müdafaai Milliye Vekili bulunan Refet Paşa'nın idi.

Efendiler, Refet Paşa'nın da istifa sebebi hakkında birkaç kelime ile malumat arz edeyim: 4 Kânunusani [Ocak] 1922 günü, Meclis'in bir gizli celsesinde şöyle bir mesele münakaşa konusu edilmişti. Başkumandanlık ve Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti Ankara'da oturuyormuş. Cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan şu netice çıkarılmış ki, benim hem Başkumandan ve hem[1] Meclis Reisi olmamda müşkülat varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir harp encümeni teşkil ederek ordu vaziyetini incelemeli imiş. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti Reisi olduğundan, Erkânıharbiye işleri de iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri, yalnız İcra Vekilleri Heyeti Riyasetinde kalsın, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'yle Müdafaai Milliye Vekâleti birleştirilsin imiş.

Müdafaai Milliye Vekili olan Refet Paşa, bizzat kürsüden bu tezi müdafaa ediyordu. Bu görüşlere şu yolda cevap verdim:

Benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmam arzu ediliyordu

Başkumandanlık ve Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti, pek yerinde olarak, Ankara'yı karargâh edinmiştir. Vazifesini en iyi buradan yapmaktadır. İcabında ne vakit, nereye gideceğini kendisi takdir eder. Cephede bizzat meşgul, cephe kumandanı vardır. Lüzumsuz yere benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmamı arzu etmekte mana yoktur. Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti ve Müdafaai Milliye Vekâleti Başkumandan'ın emri altında, Başkumandanlık Karargâhı'nı teşkil etmektedir. Ayrı ayrı değildir. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi olan Fevzi Paşa Hazretleri'nin, Ankara'da bulundukça İcra Vekilleri Heyeti Riyasetini de yapması bugünün zaruretlerindendir. Çünkü onun yokluğunda, Refet Paşa, ona vekâleten, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti vazifesini yapmıştı. Muvaffak olamamıştı. Heyeti Vekile'de anarşi vukua geldi. Vekiller toplanmaz oldu. Fevzi Paşa Hazretleri'nin dönmesi, vekillerin şikâyeti üzerine vuku buldu. Orduyla alakalı yaptığımız işleri kontrol için, Meclis'in bir encümen teşkil etmesinde bir beis görmem. Fakat bu encümen benim riyasetim altında olur.

Hakikaten, bu encümen, dediğim tarzda teşekkül etti. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa da üye olarak seçildi. Diğer hususlarda, Refet Paşa ve emsalinin görüşleri desteklenmemişti. İşte, bu sebepten istifaya hazırlanan Refet Paşa, istifasını Rauf Bey'in istifasıyla aynı günde vermiş oluyor.

***

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "hem" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "hem de" şeklinde. (Y.N.)

Sakarya muzafferiyetinden sonra
Müşir Gazi Mustafa Kemal.

İkinci Grup teşekkül ediyor

Efendiler, yeri geldiğinde arz etmiştim ki, Meclis'te teşkil ettiğimiz Müdafaai Hukuk Grubu, Meclis müzakerelerinin iyi cereyan etmesini temine ve Heyeti Vekile mesaisinin durmamasına nihayete kadar hizmet etti. Fakat, bir taraftan da, muhalif his ve fikirde bulunanlar her gün biraz daha taraftar buldukça, Grubun mesaisini müşkülata uğratmaya başladılar. Muhalefet fikrinin esas kökeni, Müdafaai Hukuk Grubu Nizamnamesi'nin esas maddesindeki ikinci nokta idi. Yani hükümet teşkilatının Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre yapılması meselesi...

Programın ilk maddesinin son fıkrası, fikir ve hislerde tam bir uyumun hasıl olmasına daimi bir mâni halinde kaldı. Bu sebepten, Grup dahilinde de fikir ayrılığı ve disiplinsizlik başgösterdi. Birtakım zevat Gruptan ayrıldı. Bu çıkanlar, hariçte bulunanlarla birleşerek Grubu yıkmaya çok çalıştılar. Alınan tedbirler buna mâni oldu. Nihayet İkinci Grup namıyla bir grup teşekkül etti. Bu grubu teşkil edenler, memlekette mevcut Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne mensubiyetlerini muhafaza ettiklerini ve onun kongrelerde tespit olunan gayelerinin takipçisi bulunduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Grubun görünüşte önayak olanları, Salâhattin, Hüseyin Avni Beyler görünüyordu. Birinci derecede faal ve kışkırtıcı olanların ise, Rauf ve Kara Vâsıf Beyler olduğu anlaşılıyordu.

Bu grubun faal ve inatçı üyelerinden olan Samsun Mebusu Emin Bey son zamanlarda bir vesile ile Ankara'ya gelmişti. Bütün hakikatleri anlamış, kışkırtıcı ve bozguncu olanları lanetliyordu. Bu zat, bana şunu hikâye etti: Rauf Bey, İkinci Grubu aşırı harekete sevk ve teşvik ediyormuş... Emin Bey, Rauf Bey'e demiş ki: "Bizi sevk ettiğiniz bu iş, sehpaya kadar gider... O zaman bizimle beraber bulunacak mısınız?" Rauf Bey şu cevabı vermiş: "Beraber bulunmazsam namerdim!.."

Efendiler, malumu âliniz, o zaman mevcut olan kanuna göre, vekâletler için, ben Meclis'e aday gösterirdim. Mebuslar, gösterdiğim adaya olumlu veya olumsuz oy verirler veya çekimser kalırlardı. İkinci Grup, benim adaylarımı dikkate almayıp, kendi grupları namına ortaya attıkları adaylara, kanuna aykırı olarak oy vermek suretiyle, hükümet teşekkülüne mâni olmaya başladılar.

Efendiler, Meclis'te ordu aleyhine de bir cereyan vücuda getirilmişti. Diyorlardı ki, "Sakarya Muharebesi'nden sonra aylar geçtiği halde ordu niçin taarruz etmiyor? Mutlaka taarruz etmelidir! Hiç olmazsa sınırlı, belli bir cephede bir taarruz yapılmalıdır ki, ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın!" Bu cereyana mukavemet ettik. Maksadımız, tamamen hazırlığımızı tamamlayarak genel ve neticeli bir taarruz yapmak olduğu için, kısmen taarruz fikrini destekleyemezdik; bunda bir fayda yoktu.

Muhaliflerde hasıl olan kanaat, ordumuzun taarruz kabiliyeti kazanamayacağı noktasında yoğunlaştı. Bunun üzerine ordunun taarruza sevki cereyanını durdurdular. Hücum sistemini değiştirerek, başka bir teori ortaya attılar. Bu defa dediler ki, "Bizim asıl hasmımız Yunanlılar, Yunan ordusu değildir. Zaten Yunan ordusunu tamamen mağlup etsek de, bununla bizim davamız son bulamaz. İtilaf devletlerini, bilhassa İngilizleri fiilen mağlup etmek icap eder. Bunun için, Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak kuzey sınırına yığıp, İngilizlere taarruz etmek lazımdır. Muharebe ile davamızın halli teorisi takip olunuyorsa, yapılacak iş budur..."

Ordu saflarına kadar yaydırılan bozguncu telkinler

Efendiler, bu derece mana ve mantıktan uzak fikirlere iltifat etmedik. Onun üzerine, muhaliflerin başındakiler yeni bir propaganda çıkardılar: "Nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye sevk ediyor? Meçhullere?.. Koskoca bir millet, belirsiz, karanlık hedeflere serserice sürüklenir mi?"

Bu propaganda, Meclis binasından, Ankara mahfillerinden ordu saflarına kadar yaydırıldı. Orduya, her vasıta ile bu bozguncu telkinler yapılmaya çalışılıyordu.

Rauf Bey, sık sık gizlice diyordu ki, "Hiç olmazsa hakiki vaziyeti bana söyle. Ordu ne haldedir? Hakikaten taarruz edemeyecek mi?"

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere Ankara'dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu münasebetle o gün Meclis'te, gizli celsede bazı izahatta ve ricalarda bulundum. Anlattım ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyon Karahisar genel hattına kadar takip eden kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp, yalnız süvarilerimiz ve süvari kıtalarımıza destek olmak üzere ileri sürülen bazı fırkalarımızdı.

Ordumuzun kararı taarruzdur

Ordumuzun kararı taarruzdur. Fakat bu taarruzu erteliyoruz. Sebebi, hazırlığımızı bütünüyle tamamlamaya biraz daha zaman lazımdır. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha çok fenadır. Durmamızın, taarruz kararından vazgeçtiğimiz veyahut bu kudreti kazanmaktan ümitsiz olduğumuz suretinde anlaşılmasına ve yorumlanmasına mahal yoktur.

Bundan sonra şu görüşleri belirttim: Osmanlılar, yapacakları harekâtın kapsamıyla orantılı şekilde ihtiyatlı ve tedbirli davranmadıkları için, daha çok, his ve hırslarının tesiri altında hareket ettiklerinden, Viyana'ya kadar gittikleri halde, ricata mecbur olmuşlardır. Ondan sonra, Budapeşte'de de duramadılar, ricat ettiler; Belgrat'ta da mağlup ve ricata mecbur edildiler. Balkanlar'ı terk ettiler. Rumeli'den çıkarıldılar. Bize, içinde henüz düşman bulunan bu vatanı miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarırken olsun, hırsları-

mızdan, hislerimizden feragat ederek temkinli olalım. Kurtuluş için... bağımsızlık için önünde sonunda düşmanla bütün mevcudiyetimizle vuruşarak onu mağlup etmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere ehemmiyet ve itimat atfolunmamalıdır. Osmanlı idare ve siyaset tarzının yarattığı bu tür zihniyetler reddolunmalıdır. Ordu ile, muharebe ile, inat ile bu işin içinden çıkılmaz tarzındaki, kaynağı hariçte bulunan nasihatlere tabi olmakla, bir vatan, bir millet bağımsızlığı kurtarılamaz.[1] Tarih, böyle bir hadise kaydetmemiştir. Bunun aksini düşünerek hareket edeceklerin, acı neticelerle karşılaşacaklarına şüphe yoktur. Türkiye, işte bu yoldaki yanlış fikirlere... yanlış zihniyetlere sahip olanlar yüzünden, her asır, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha düşmüştür. Bu düşüş, yalnız maddiyatta olsaydı hiçbir ehemmiyeti yoktu. Ne yazık ki, düşüş, ahlakı ve maneviyatı da kapsamış görünüyor. Hiç şüphe yok ki, bu büyük memleketi, bu koca milleti mahv ve yokoluş uçurumuna sevk eden başlıca etken bu olmuştur.

Efendiler, bilirsiniz ki, Meclis'te bu arz ettiğim devirde en çok olumsuz ve karamsarca rol yapanlar, vaktiyle, Türk milletinin kendi kendine bağımsızlık temin edemeyeceği kanaatini ortaya koymuş olan zevat idi. Şunun bunun mandasını talep ısrarında bulunanlar idi. Onun için görüşlerime şu yolda devam ettim. Dedim ki, "Efendiler, maddi ve bilhassa manevi düşüş, korku ile... acz ile başlar.

Âciz ve korkak insanlar, herhangi bir felaket karşısında milletin de atıl kalmasına ve çekingen bir hale gelmesine saik olurlar. Acz ve tereddütte o kadar ileri giderler ki, adeta kendi kendilerini aşağılarlar. Derler ki, 'Biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz kayıtsız şartsız, mevcudiyetimizi bir yabancıya bırakalım.' Balkan Muharebesi'nden sonra milletin, bilhassa ordunun başında bulunanlar da, başka tarzda ve fakat aynı zihniyeti takip etmişlerdir.

Türkiye'yi, böyle yanlış yollarda yokoluş ve çöküş vadisine sevk edenlerin elinden kurtarmak lazımdır. Bunun için keşfolunmuş bir hakikat vardır, ona tabi olacağız. O hakikat şudur: **Türkiye'nin düşünen kafalarını büsbütün yeni bir imanla donatmak... Bütün millete taze bir maneviyet vermek...**

Hazırlığı kâfi derecede olması lazım gelen üç vasıta; dahili ve görünürdeki cephelerimiz

Şimdi efendiler, düşmana taarruz için verilmiş olan kati kararımızı tatbike başlamadan evvel, hazırlamaya ve tamamlamaya mecbur bulunduğumuz harp vasıtalarının ne

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımındaki "kurtarılamaz" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "kurtulamaz" şeklinde. (Y.N.)

olduğunu arz edeyim: Tam üç vasıtanın hazırlığının kâfi derecede olduğunu görmek lüzumunu hissediyorum. Onlardan birincisi ve en mühimmi ve asıl olanı, doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin, hayat ve bağımsızlığı için kalbinde... vicdanında tecelli eden, gelişen arzu ve emellerin sağlamlığıdır. Millet bu içten arzusunu ne kadar kuvvetle ortaya koyarsa, bu arzu ve emelinin tahakkuku için ne kadar çok azim ve iman gösterirse, düşmanlara karşı muvaffakiyet için o kadar kuvvetli bir vasıtaya sahip olduğumuza kani olurum. İkinci vasıta, milleti temsil eden Meclis'in milli arzuyu ortaya koymakta ve bunun icaplarını inanarak tatbikte göstereceği azim ve kahramanlıktır. Meclis ne kadar çok dayanışma ve birlik halinde milli arzuyu tecelli ettirirse, düşmana karşı o kadar kuvvetli üstünlük vasıtasına sahip oluruz.

Üçüncü vasıta, milletin silahlı evlatlarından ibaret olup düşman karşısında toplanmış bulunan ordumuzdur."

"Efendiler" dedim. "Bu üç tür vasıta veya kuvvetin düşmana karşı vücuda getirdiği cepheler iki mahiyette tasavvur olunabilir. Kolay anlaşılmak için şöyle diyeyim: Dahili cephe, görünürdeki cephe... Asıl olan dahili cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin vücuda getirdiği cephedir. Görünürdeki cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, mağlup olabilir. Fakat bu hal, hiçbir vakit bir memleketi, bir milleti mahvedemez. Mühim olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren dahili cephenin düşmesidir. Bu hakikate bizden ziyade vâkıf olan düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için asırlarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar muvaffak da olmuşlardır. Hakikaten 'kaleyi içinden almak' dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksatla şahıslarımıza kadar temasa gelebilen bozguncu mikropların, vasıtaların mevcudiyetini iddia etmek caizdir.

Meclis'in zihniyeti, faaliyeti, vaziyeti, düşmana ümit vermedikçe dahili ve harici cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Meclis'te, bir veya birkaç üyenin karamsarlık telkin eden sözlerinden bile aleyhimizde istifade çareleri aranılmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Hariciye Vekâleti'nin dosyaları buna dair vesikalarla doludur. Katiyetle arz ederim ki, istemeyerek olsa dahi düşmanlara ümit verecek kırıntılar verildikçe milli davanın halli gecikmeye uğrar."

Efendiler, bu değerlendirmelerden sonra, cephede bulunacağım sıralarda ordunun hisleri ve fikirleri üzerinde ümitsizlik doğuracak aleni münakaşalardan vazgeçilmesini bilhassa Meclis'ten rica ettim. Bu beyanatımdan sonra, muhaliflerin de sözlerini dinledim. Muhaliflerden biri, görüşlerimi ve ricalarımı, emir veriyorum suretinde yorumladı. Diğer biri, Meclis'in hislerindeki temizlikten şüphe ettiğimi ileri sürdü. Bir başkası, "Tatbik edilemeyecek bir şey, yapılamaz; orduyu yok olmaya sevk edersin Efendim" dedi.

Doğu Cephesi Kumandanı'nın bir görüşü

Muhterem efendiler, yüksek heyetinizi muhaliflerin sözleriyle meşgul etmek istemem. Çünkü bu sözler, birkaç kişinin şaşkın ve cahil zihinlerinin akislerinden başka bir şey değildi. Genel kurul, maruzatımı iyi karşılamıştı. Yalnız Doğu Cephesi Kumandanı'nın bir görüşüne beş on günden beri vermeye muvaffak olamadığım cevabı, cepheye gitmeden evvel, bu gün, yani 4 Mart 1922'de yazmıştım. Onu arz edeceğim. Cevabın anlaşılması için, müsaade buyurursanız, evvela gelen görüşü okuyalım:

Zata mahsustur

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

İdare işlerimizin teşekkül şekli hakkındaki münakaşalar bize henüz ulaşmaktadır. Barış halinin tesis olunmasından sonraki seçimlerde, birçok kıymetli zatlar yerine birtakım muhafazakârlar toplanmasına karşı şimdiden alınacak tedbiri en mühim bulurum. Milli Meclis, kıymetli şahsiyetleri ihtiva etmezse, iki büyük sakınca memleketi bugünkü haraplığından kurtaramayacaktır. Birincisi, fikri yenilik olmayacak. İkincisi, en mühim tasarıları herhangi bir hisse kapılarak münakaşaya dahi lüzum görmeden reddedivereceklerdir. Böyle bir meclise karşı üyeleri büyük mütehassıslardan meydana gelen ikinci bir meclis bulunmasını faydalı görüyorum ve Milli Meclis'in düzenleyicisi ve ilerlemeye doğru saiki olacağı gibi, memleket hayatıyla alakalı kararlar, Mebuslar Meclisi'nde heyecanla ret veya kabul edilse bile, bu meclisin ikazı ve doğru yolu göstermesiyle kararın değiştirilmesi ve zararın ortadan kaldırılması mümkün olur. Bu meclise "Âyan" diyerek eski devrin köhne hayatını hatırlamamak için "Büyük Mütehassıslar Meclisi" veya daha münasip bir nam verilebilir. Üyelerini birtakım kayıtlar ve şartlar altında tıpkı mebuslar gibi millet seçebilir. Herhangi bir mesleğin en yüksek tahsilini görmek ve Türkiye hükümetinin vekâletini, valiliğini veya ordu kumandanlığını yapmış olmak gibi mühim şartlar teferruatıyla kayda bağlanabilir. Meselenin teferruatının tespiti, mevcut hükümetlerin de incelemesiyle her türlü sakıncadan korunmuş bir halde mümkündür. "Büyük Mütehassıslar Heyeti" kabul olunursa, her vekâletin şûrası da bunlardan ayrılır.[1] Mesela, askeri şûrası, nafıa şûrası vesaire gibi. İki[2] meclisin tasdikinden geçerek bir müddet için takibi esas alınacak olan herhangi bir programımızda sebat etmek ve bu programın tatbik tarzında,[3] maksatlanan[4] hedef

1 *Nutuk*'ta yer alan "ayrılır" sözcüğü *İstiklâl Harbimiz*'de "ayrılabilir" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.1965. (Y.N.)

2 *Nutuk*'ta yer alan "İki" sözcüğü *İstiklâl Harbimiz*'de "Bu iki" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1965. (Y.N.)

3 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan ve "tatbik tarzında" sözcüklerinin aslı olan "tarzı tatbikıyesinde" sözcükleri, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "turuku tatbikıyesinde" (tatbik yollarında); *İstiklâl Harbimiz*'de yine "tarzı tatbikiyesinde" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1965. (Y.N.)

4 *Nutuk*'ta yer alan ve "maksatlanan" sözcüğünün aslı olan "maksut" sözcüğü, *İstiklâl Harbimiz*'de "mutasavver" (tasavvur olunan) şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1965. (Y.N.)

ve gayeyi muhafaza etmek için, bu şûraların mevcudiyetini pek lüzumlu sayıyorum. Aksi halde vekâletlerde şahsiyetler değiştikçe, program ve bunu yapacak şahsiyetler de az çok değişmekten kurtulamayacaktır. Bundan başka kabul edilen herhangi bir şey, mütehassıslarınca[1] kabul olunmazsa eleştiri sebebi olur. Millet buna lazımı gibi sarılmalı.[2] Millet Meclisi, millet namına bir şeyi ret veya kabul ve kontrol hakkıdır. Fakat bu başka, ihtisas sahiplerinin yapacağı ve bundan sonra kabul olunacak şey de başka olur. Tabii hale dönüldükten sonraki endişe ve görüşlerimi arz eyliyorum. Yüksek görüşlerinizin bildirilmesini istirham eylerim.

18/19.2.1922 ve numarasızdır.

Doğu Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mahsustur 4.3.1922

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

C. 18/19.2.1922 tarih ve numarasız şifreye.[3]

Memleketin genel idaresine el koymuş yegâne yüce kuvvet bulunan Büyük Millet Meclisi'nin alacağı kararların mütehassıslardan meydana gelen diğer bir heyet tarafından incelenmemesinden doğacak sakıncalar hakkındaki devletlilerinin görüşü esas itibariyle tam isabet taşımaktadır.[4]

Ancak, nam ve unvanı "Âyan" olmasa dahi, milletin bütün haklarına ve salahiyetine sahip olarak seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisi'nin esas kararlarını diğer bir heyetin kararıyla kayıt altına almak genel idarede takip eylediğimiz esasların ruhuyla uyuşamayacaktır. İşbu "Mütehassıslar Meclisi"nin de yüksek görüşleri üzere millet tarafından mebuslar gibi seçilmesi takdirinde aynı kaynaktan aynı salahiyeti almış iki büyük kuvvetin milletin genel idaresine tesirli olması, hukuki vaziyette olduğu gibi uygulama sahasında da karışıklığa sebep olacak bir ikilik doğuracak ve bu vaziyetten doğan dengesizliği düzeltmek için milletin hayatına ve haklarına müdahalekâr üçüncü bir[5] kuvvetin mevcudiyetini kabul etmek icap eyleyecektir.

Âcizane fikrime göre tasavvur buyurulan sakıncaları gidermek için yegâne çare, Millet Meclisi'nin[6] liyakat ve ihtisas erbabından meydana gelecek şekilde seçimini temin etmek ve Meclis'in dahili teşkilatında, encümenler seçiminde, Heyeti Veki-

1 *Nutuk*'ta yer alan "mütehassıslarınca" sözcüğü *İstiklâl Harbimiz*'de "mütehassısların Ârâsiyle" (mütehassısların oylarıyla) şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1965. (Y.N.)

2 *Nutuk*'taki bu cümle *İstiklâl Harbimiz*'de şu şekildedir: "Ve millet de buna lâzımı gibi sarılmaz." Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1965. (Y.N.)

3 *İstiklâl Harbimiz*'de "1/127 No. şifreye". Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

4 *Nutuk*'ta yer alan ve "tam isabet taşımaktadır" sözcüklerinin aslı olan "isabeti kâmileyi haizdir" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "sıhhati kâmileyi haizdir" (büyük sıhhat taşımaktadır) şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

5 *Nutuk*'ta yer alan "üçüncü bir" sözcükleri *İstiklâl Harbimiz*'de yoktur. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

6 *İstiklâl Harbimiz*'de burada "mümkün mertebe" sözcükleri vardır. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

le'nin ayrılıp seçilmesinde ilim ve ihtisas hususuna fevkalade ehemmiyet vermek hususlarından ibarettir. Geçirdiğimiz feci tecrübelerin neticelerinden ilham almış bulunan ve milletlerin idaresinde en selametli bir yol olduğu gibi esas haklar bakımından da en makbul[1] bir şekli ihtiva eyleyen mevcut idaremizin teyit ve takviyesiyle seçimler hususunda da uyanık bulunulması sayesinde bugün için olduğu gibi gelecekteki yenilikler ve gelişmeler[2] için de en ziyade muvaffakiyet temin edici bir idare makinesi kurulmuş olacağını arz eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Muhtelif devletlerle yapılan resmi ve gayri resmi birtakım temaslar

Muhterem efendiler, 1921 senesi zarfında, muhtelif devletlerle resmi ve gayri resmi birtakım temaslar vuku buluyordu. Türk-Rus temas ve münasebetleri olumlu bir istikamette gelişiyordu. Fransızlardan başka, İtalyanlar ve İngilizlerle de temaslar olmuştur. 1921 senesi Haziran'ında yanlış anlamaya yol açmış bulunan bir meseleyi zikredeceğim. 13 Haziran 1921'de İtilaf Kuvvetleri Başkumandanı General *Harington*'un maiyetinden olduğunu ifade eden Binbaşı *Hanri* (Henry) ve *Şturton* (Sturton) namında iki subay motorla İnebolu'ya geldiler. Bu subaylar, General Harington tarafından şu tebligatta bulundular: Ben, bir torpido ile İnebolu'dan İstanbul'da Boğaziçi'nde Harington'un yalısına gideyim. Orada General ile barış esasları üzerinde anlaşayım. İngiltere'nin tam bağımsızlığımızı kabul ettiğini ve Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ve diğer meseleler üzerinde münakaşanın mümkün olduğunu söylemişler. Bu subaylara verilen cevapta, benim İstanbul'a gitmeyeceğim ve General Harington'un İnebolu'ya gelip o sırada orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin münasip olacağı bildirilmişti.

18 Haziran 1921 tarihli bir telgraf da, İstanbul'da Hâmit Bey'den geldi. Bu telgrafname meali şöyle idi: Burada resmi mevkii olan bir İngiliz, İngiltere'nin İstanbul'da en büyük makamı namına bugün bendenize müracaatla seri bir barışa ulaşmak için müzakereye hazır bulunduklarından, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle hemen münasebete girişmeyi arzu ettiklerini ve seri cevap beklediklerini arza aracılık etmemi rica etti.

Hâmit Bey'e verilen cevapta, müzakerelere hazır olduğumuz bildirilmişti.

1 *Nutuk*'ta yer alan "en makbul" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "daha makbul" şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

2 *Nutuk*'ta yer alan ve "yenilikler ve gelişmeler" sözcüklerinin aslı olan "teceddüdat ve inkişafat" sözcükleri, *İstiklâl Harbimiz*'de "teceddüdatın inkişafı" (yeniliklerin gelişmesi) şeklindedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *age*, s.1966. (Y.N.)

5 Temmuz 1921'de Zonguldak'a gelen bir İngiliz torpidosu General Harington'dan bana bir mektup getirmişti. Tercümesi Ankara'ya telgrafla bildirilen bu mektup şu idi:

Kumandan Hanri vasıtasıyla aldığım habere göre, zatıâlileri bana bir askerin bir askerle görüşmesi kabilinden bazı görüşler bildirmek arzusunda bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde zatıâlilerince uygun görülecek bir günde İnebolu'da veyahut İzmit'te zatıâlileri ile buluşmak üzere Ajaks (Ajax) zırhlısıyla gelmek için Britanya hükümeti tarafından salahiyete sahip bulunuyorum ve vaziyet hakkında arzu buyurulduğu takdirde son derece açık ve serbest bir surette fikir teatisinde bulunmaya hazırım. Görüşlerinizi dinlemeye ve bunları incelenmek üzere İngiltere hükümetine tebliğe salahiyetliyim. İngiltere hükümeti namına ne müzakere icrası, ne de konuşma için hiçbir resmi sıfata sahip değilim. Görüşmenin İngiliz zırhlısında vukuu lazımdır. Zırhlıda zatıâlileri, kendilerine layık bir surette kabul edilecektir. Karaya dönüşlerine kadar tam bir hürriyete sahip bulunacaklardır. Bu suret kabul edildiği takdirde zatıâlilerine uygun gelecek tarih ve saatlerin lütfen tayinini rica ederim.

Bu mektup muhteviyatına göre General Harington'la temas arayan ve onunla görüşmek arzusunu gösterenin ben olduğum anlaşılıyor. Halbuki hakikat böyle değildi. Onun için General Harington'a şu cevabı verdim:

Zonguldak'a göndermiş olduğunuz mektup tercümesini bugün Ankara'ya bildirdiler. Aramızda vaki olacak konuşmaların bir yanlış anlama üzerine kurulmaması için aşağıdaki husus üzerine dikkatinizi çekmeye mecburum. 13 Haziran tarihinde Binbaşı Hanri ve arkadaşları İnebolu'ya gelerek, zatıâlilerinin, Binbaşı Hanri tarafından Refet Paşa'ya teklif edilmiş olan esaslar üzerinde benimle görüşmeyi arzu ettiğinizi beyan etmişlerdi. Nitekim bu hususlar Binbaşı Hanri tarafından size hitaben yazılıp bir sureti tarafından imzalanmış olarak bize bırakılmış olan mektupta beyan edilmiştir. Aramızda başlayan doğrudan doğruya haberleşmelerin başlangıcı bundan ibarettir. Milli taleplerimiz zatıâlilerince malumdur. Milli topraklarımızın düşmanlardan tamamıyla kurtarılması, milli sınırımız dahilinde siyasi, mali, iktisadi, askeri, adli, kültürel tam bağımsızlığımız esası kabul edildiği takdirde müzakerelere girmeye hazır olduğumuzu beyan ederim. Binbaşı Hanri tarafından size izah edilen sebepler dolayısıyla, müzakerelerin, zatıâlilerinin fevkalade iyi karşılanacağı İnebolu kasabasında ve karada vaki olması tarafımızdan uygun görülmüştür. Bu noktalarda aramızda fikir mutabakatı olup olmadığını belirtecek cevabınızı bekliyorum. Maksadı âliniz sadece vaziyet hakkında fikir teatisi ise, bunun için arkadaşlarımızdan birini memur edebiliriz.

Bu mektuba bir cevap gelmedi. Ancak Temmuz'un yedinci günü, İstanbul'da Hâmit Bey'i gören İngiliz Maslahatgüzarı Mösyö *Ratingan*[1] tarafından, bir tacir sıfatıyla Anadolu'ya gelen Binbaşı Hanri'ye General Harington'un oradaki

1 Frank Rattigan. *Nutuk*'un 1927 basımlarında "Ratingan", 1934 basımında "Rantigan" şeklinde yazılmış. (Y.N.)

Büyük Taarruz'a hazırlanan ordunun geçit töreninde.

İngiliz esirlerinin mevki ve sıhhatlerinden haberdar olmaya çalışmasını ve mümkünse milli orduların İstanbul'a doğru harekâta devam edip etmeyeceklerinin Mustafa Kemal Paşa'dan soruşturulmasını tembih eylediğinden dolayı, Binbaşı Hanri'nin bundan başka teşebbüslerde herhangi bir salahiyeti olmadığı bildirilmiş.

Efendiler, 1922 senesi Ağustos'una kadar da Batı devletleriyle olumlu manada ciddi münasebetler vuku bulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silah kuvvetiyle çıkarmadıkça, çıkarabilecek milli mevcudiyet ve kudretimizi fiilen ispat etmedikçe, diplomasi sahasında ümide kapılmanın caiz olmadığı hakkındaki kanaatimiz kati ve daimi idi. En doğru kanaatin bu olduğunu, bu olacağını tabii olarak kabul etmek yerindedir. Hakikaten bugünün hayat şartları içinde, bir fert için olduğu gibi, bir millet için dahi kudret ve kabiliyetini fiili eser ile gösterip ispat etmedikçe itibar ve ehemmiyet beklemek beyhudedir. Kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz. **İnsanlık, adalet, mertlik icaplarını,** bütün bu vasıflara sahip olduğunu gösterenler talep edebilir.

Cihan nazarında vereceğimiz imtihana hazırlanırken

Efendiler, cihan, imtihan meydanıdır. Türk milleti, bunca asırlardan sonra yine bir imtihan, hem bu defa en çetin bir imtihan karşısında bulunduruluyordu. İmtihanda muvaffak olmadan, lütufkârane muameleler beklemek bizim için caiz olabilir miydi?

Biz, büyük bir ciddiyetle cihan nazarında vereceğimiz imtihana hazırlanırken, bir taraftan da gözlemcilerin vaziyetlerini ve ruhi ve fikri ahvallerini gözden uzak tutmamayı daima faydalı buluyorduk. Bu maksatla, malumunuz olduğu üzere, evvela Hariciye Vekili bulunan Yusuf Kemal Bey'i ve sonra da Dahiliye Vekili olan Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermiştik. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e İstanbul'a ait bazı özel vazifeler de verilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve hakiki arzu ve talep vukuunda Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettin'in Meclis'i tanıması, İzzet Paşa ve arkadaşlarının bizim tespit ettiğimiz hedefe doğru yürümesi lüzumunu teklif edecekti. Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da aldığı talimat dairesinde hareket etti. Fakat ne yazık ki, İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak Padişah'a bir müracaatçi suretinde götürdüler. İzzet Paşa ve arkadaşları bununla da yetinmeyerek, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki teşebbüslerini engellemek ve güçleştirmek üzere, İzzet Paşa'yı Yunan işgali altında bulunan yerlerden geçirerek Yusuf Kemal Bey'den evvel Paris'e ve Londra'ya gönderdiler. İzzet Paşa, bu seyahatini son dakikaya kadar gizlemiştir.

Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'da yaptığı konuşmalardan bir netice çıkmadı. Yalnız şu anlaşıldı ki, İtilaf devletleri hariciye nazırları yakında top-

lanacaklar, bize barış tekliflerinde bulunacaklarmış. Anadolu'nun tahliyesi esas itibariyle kabul edilmiş ise de, Konferans müzakereleri esnasında muharebe başlarsa barış teşebbüsleri neticesiz kalacağı için Yunanlılarla bir mütareke yapmamız lazım imiş. Bu hususu Yusuf Kemal Bey'e söyleyen Lord *Gürzon*'a,[1] Yusuf Kemal Bey, Konferans'ın evvela Anadolu'nun tahliyesine karar verip iki tarafa tebliğ etmesinin mütarekeden daha kuvvetli olacağını söylemiş. Lord Gürzon, mütarekede ısrarlı kalmış ve bunun hükümete iletilerek alacağı cevabın kendisine verilmesini bildirmiş.

22 Mart 1922 tarihli mütareke teklifi

Yusuf Kemal Bey henüz dönmeden, İtilaf Devletleri Hariciye Nazırları Konferansı 22 Mart 1922 tarihinde, Türkiye ve Yunan hükümetlerine mütareke teklifinde bulundu.

Bu sırada ben cephede bulunuyordum. Mütareke teklifinden Hariciye Vekâleti Vekili Celâl Bey tarafından haberdar edildim. Mütareke teklifinin esas hatları şunlardı: İki tarafın kıtaları arasında on kilometrelik askerden arındırılmış bir saha teşkil edilecek. Kıtalar, insan ve mühimmat itibariyle takviye edilmeyecek... Konuşlanmada değişiklik yapılmayacak... Malzeme dahi bir yerden bir yere nakledilmeyecek... Ordumuz ve askeri vaziyetimiz, İtilaf devletlerinin askeri komisyonlarının denetim ve teftişine arz edilecek... Bu komisyonların hakemliğini samimiyetle kabul edeceğiz... Harp üç ay müddetle tatil edilecek ve barış öncesi müzakereler iki tarafça kabul edilinceye kadar, üçer aylık müddetle kendiliğinden yenilenecek. Hasımlardan biri harekâta geçmek isterse, mütareke müddetinin sona ermesinden hiç olmazsa on beş gün evvel diğer tarafa ve İtilaf devletleri temsilcilerine keyfiyeti haber verecek...

Efendiler, Yunanlılar bu mütarekeyi derhal kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da maddeten ve manen mağlup edilmişti. Bu ordunun yeniden geniş çapta hareket ve taarruz yaparak talihini tecrübe etmeye bir daha kalkışması müşkül idi. Bunu, bu hakikati anlamak, elbette herkesçe mümkün olmuştu. Yunan ordusunu yeniden kati netice verecek harekâta sevk etmek mümkün olamayınca, bizim de bir seneye yakın bir zamandan beri hazırlanmasıyla meşgul olduğumuz ordumuzu atalete sevk etmek, milli hükümete ümitler vererek bekleyiş içinde bırakmak ve bu suretle geçecek zaman zarfında milli hükümeti ve ordumuzu gevşetmek cidden mühim bir tedbir idi. Dolayısıyla İtilaf devletlerinin, Anadolu'yu tahliye ve Yakındoğu meselesini hal maksadıyla olduğunu ifade eyledikleri bu mütareke şartlarını ciddiyetle inceledik.

Evvela, Ankara'da bulunan Heyeti Vekile ile makine başında haberleşerek fikir alışverişinde bulunduk. İstanbul'daki memurumuz vasıtasıyla Hariciye

1 Lord Curzon. (Y.N.)

Vekâleti'nden Müttefik devletler temsilcilerine verilmesini uygun gördüğümüz ilk cevap şu idi:

Mütareke teklifini ihtiva eden notayı[1] 23/24 Mart 1922 tarihli telgrafnamenize ek olarak bugün 24 Mart 1922 saat ...te aldım. Muhteviyatının ordunun vaziyetiyle alakalı olması itibariyle Heyeti Vekile'ce ve icap ederse Meclis'çe müzakere mevkiine konmadan evvel, cephede bulunan Başkumandan'ın görüşünü bildirmesi için kendisine yazdım. Keyfiyeti, temsilcilerin arzuları üzere, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin cevabını tebliğ edeceğimi temsilcilere bildiriniz, Efendim.

24 Mart 1922 tarihinde Heyeti Vekile Riyaseti'ne şu görüşümü bildirdim:

Esas itibariyle, Müttefik devletler hariciye nazırlarının müştereken yaptıkları mütareke teklifine karşı ret ile karşılık vermek veya herhangi bir şekil ve surette meyilli olmama veya itimat etmeme hissi verecek tarzda karşılık vermek doğru değildir. Bilakis, mütareke teklifini iyi karşılamak lazımdır. Dolayısıyla vereceğimiz cevap olumsuz değil, olumlu olacaktır. Müttefik devletlerde iyi niyet yok ise, neticede olumsuz muamele onlardan vaki olmalıdır. Biz, yalnız onların teklif ettiği şatları kabul edemeyeceğimizden, karşı şartlar ileri süreceğiz.

Ertesi gün ajans ve telgraflar da notadan bahsederek şu havadisi yayımlıyorlardı:

... Yakındoğu'da barışı iade etmek ve yeniden can ve mal kaybetmeden, Küçük Asya'nın tahliyesi maksadına yönelik olduğu zannedilen işbu teklifin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce iyi karşılandığı ve Müttefik devletlerin iyi niyet ve tarafsız vaziyetine emniyet ederek, hükümetçe olumlu cevap verilmesi kuvvetle beklendiği, hükümet mahfillerince ifade olunmaktadır. Söz konusu teklifin makul ve tatbik olunabilir şartlar ihtiva etmesini ve barışın bir an evvel dönmesini temin edecek kısa müddetle kayıtlı olmasını temenni ederiz.

Heyeti Vekile'nin, verilecek cevabın Avrupa'da bulunan Hariciye Vekili'mizin dönüşüne bırakılması görüşüne verdiğim cevapta bu bekleyişe lüzum olmadığını bildirmekle beraber, cevap hakkındaki genel kararımı da şu suretle özetledim:

Mütareke teklifini prensip itibariyle kabul ediyoruz. Ancak ordunun ikmal ve hazırlığından bir an geri kalınmayacaktır. Ordumuzun dahiline yabancı kontrol heyetleri sokmayacağız. Mütarekeyi tahliyenin icrası için kabul etmek esasları dairesinde tatbik ve icra olunabilir şartlar ileri süreceğiz. Mütareke ile beraber tahliyenin başlaması en mühim şartı teşkil edecektir.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "notayı" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "noktayı" şeklinde. (Y.N.)

Mart'ın 24. günü makine başında, ben, notaya verilecek olan cevabı Heyeti Vekile'ye bildirdim. Heyeti Vekile de Ankara'da hazırladıkları bir cevap suretini bana bildirmişlerdi. İki cevap suretleri arasında bazı farklar görüldü. Nihayet 24/25 Mart gecesi Heyeti Vekile ile Sivrihisar'da birleşerek, cevabi notayı müzakere ile tespit etmeye karar verdik.

Efendiler, İstanbul'daki özel memurumuzun Hariciye Vekâleti'ne çektiği 25 Mart tarihli şifre telgrafına göre, özel memurumuz Tevfik Paşa ile görüşmüş... Tevfik Paşa, temsilcilerin, Padişah'ın hükümetine verdikleri aynı notayı Ankara'ya tebliğ ederek alınacak cevabın kendilerine bildirilmesini rica ettiklerini söylemiş. Memurumuz, Tevfik Paşa'ya, söz hakkının yalnız mütareke teklifi hususunda mı, yoksa bütün meselelerde mi Ankara'ya ait olduğunu sormuş. Tevfik Paşa buna cevap vermemiş. Memurumuzun, İzzet Paşa'dan ne gibi haberler aldığı sorusuna, Tevfik Paşa şu cevabı vermiş: "İzzet Paşa yakında Konferans'ın toplanacağını ve her halde aşırılığa kaçılmamasını bildiriyor."

Mütareke teklifine cevap vermeye hazırlanırken alınan barış teklifi

Efendiler, Sivrihisar'da mütareke teklifine ait olan nota cevabını kararlaştırdıktan sonra Heyeti Vekile Ankara'ya döndü. Fakat bu cevabı vermeye vakit kalmadan, Paris'te toplanan Nazırlar Konferansı'nın 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bu nota, İtilaf devletlerinin barış esasları hakkındaki tekliflerini ihtiva ediyordu. Bu tekliflerin esas hatları şunlardı:

"Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da azınlıkların haklarının müdafaasına ve bu konuda konulacak kaidelerin tatbikine Cemiyeti Akvam'ın[1] dahi iştirak ettirilmesi; doğuda bir Ermeni yurdunun teşkili ve bu işe de yine Cemiyeti Akvam'ın iştirak ettirilmesi;

Boğazlar'ın serbestisini temin için Gelibolu yarımadasında ve Boğazlar havalisinde gayri askeri bir mıntıka teşkili;

Trakya sınırının Tekirdağı'nı bize ve Kırkkilise,[2] Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak surette tespiti;

Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne'nin Türklerine, işbu şehirlerin idaresine adilane bir surette iştirak edebilmek imkânını vermek maksadıyla münasip bir usulün kararlaştırılması;

Barışı müteakip İstanbul'un İtilafçılarca tahliyesi;

Sevr projesi ile elli bin kişiden meydana gelen Türk silahlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevr projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

1 Milletler Cemiyeti. (Y.N.)
2 Kırklareli. (Y.N.)

Büyük Taarruz'a hazırlanan ordunun geçit töreni.

Sevr projesindeki mali komisyonun kaldırılmasıyla beraber İtilaf devletlerinin iktisadi menfaatlarını, düyunu umumiyenin[1] ve bize yüklenecek harp tazminatının ödenmesinin temini hususunda Türk hâkimiyetiyle uzlaştırabilir bir usulün tayini;

Adli ve iktisadi kapitülasyonlarda değişiklik icrası için birer komisyonun teşkili."

Efendiler, İtilaf devletlerinin mütareke teklifine ait olan ilk notalarının muhteviyatı tahlil edildikten ve ikinci tafsilatlı notalarının ihtiva eylediği şartlar görüldükten sonra, İstanbul hükümeti de beraber olduğu halde aleyhimizde imhakâr teşebbüs ve mesai ile yeni bir safha açtıklarına hükmetmek tabii idi. Buna karşı vaziyeti gayet ciddi kabul etmek ve esaslı, büyük bir mücadeleye hazırlanmak lazım geliyordu.

Evvela, bize teklif olunan şartların mahiyetini millete ve cihan kamuoyuna açıklamak münasip idi. Bu bakımlardan Heyeti Vekile'ye bildirimlerde bulundum.

Her iki notaya 5 Nisan 1922 tarihinde verilen cevabımızın esas noktalarını hatırlatayım:

Mütarekeyi esas itibariyle kabul ettik. Fakat esas şart olarak mütareke ile beraber tahliye işine süratle başlanmasını elzem saydık. Mütareke müddetinin Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ettik ve tahliyenin bitiminde barış öncesi müzakereler neticelenmemiş olursa, mütarekenin kendiliğinden üç ay daha uzamasına rıza gösterdik.

Tahliyenin icra tarzı için de teklifimiz şu idi:

Mütareke başlangıcından itibaren ilk on beş gün zarfında Eskişehir-Kütahya-Afyon Karahisar genel hattının ve mütareke başlangıcından dört ay zarfında, İzmir dahi dahil olduğu halde, işgal edilmiş arazi tamamen tahliye edilecektir.

Mütareke hakkındaki tekliflerimiz Müttefik devletlerce kabul edildiği takdirde, barış tekliflerini incelemek için üç hafta zarfında delegelerimizi kararlaştırılacak şehre göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza 15 Nisan 1922'de cevap verdiler. Bittabi olumsuz idi. Biz de 22 Nisan'da buna cevap verdik. Bu cevabımızın nihayetinde, mütareke meselesinde mutabakat hasıl olmasa bile, barış müzakerelerini ertelemenin uygun olmayacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını teklif ettik. Bu haberleşme dahi neticesiz kaldı. Beykoz'da veya Venedik'te bir konferansın toplanması mükerreren söz konusu oldu. **Fakat nihai zaferimizin tahakkuku anına kadar bunların hiçbiri tahakkuk etmedi.**

***

1 Düyunu umumiye: Devlet borçları. (Y.N.)

Başkumandanlık Kanunu'nun tarihçesi

Muhterem efendiler, bizim Başkumandanlığımıza ait 5 Ağustos 1921 tarihli kanunun ayrıca bir tarihçesi vardır. Arzu buyurursanız, bu hususta yüksek heyetinizi biraz aydınlatayım.

Başkumandanlık Kanunu, birinci defa 31 Teşrinievvel [Ekim] 1921'de, ikinci defa 4 Şubat 1922'de, üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Her defasında muhaliflerin türlü türlü eleştiri ve tarizleri vuku buldu. Bilhassa üçüncü uzatılışı, mühimce bir vaka halinde oldu.

6 Mayıs 1922 gününden evvelki günlerde, zamanı geldiği için kanunun uzatılması Meclis'te söz konusu olmuş, ben, rahatsızlığım münasebetiyle Meclis'te hazır bulunamamıştım. 5 Mayıs günü akşamı ikametgâhıma gelen Heyeti Vekile vaziyeti şöyle izah etti: Meclis'te muhalifler, benim Başkumandanlıkta kalmamı istemiyorlar. Birçok münakaşalı müzakerelerden sonra mesele oya konulmuş, usulen lazım gelen çoğunluk hasıl olmamış, yani Başkumandanlık Kanunu'nun uzatılması kabul edilmemiş. Heyeti Vekile bilhassa Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti ve Müdafaai Milliye Vekâleti -ki askeri vaziyeti yakından takip eden makamlardır- fevkalade üzüntü duymuşlar. Meclis'in gösterdiği ruh hali karşısında kendilerinin de vazifeye devamlarında bir fayda olmayacağını belirterek istifaya kalkıştılar.

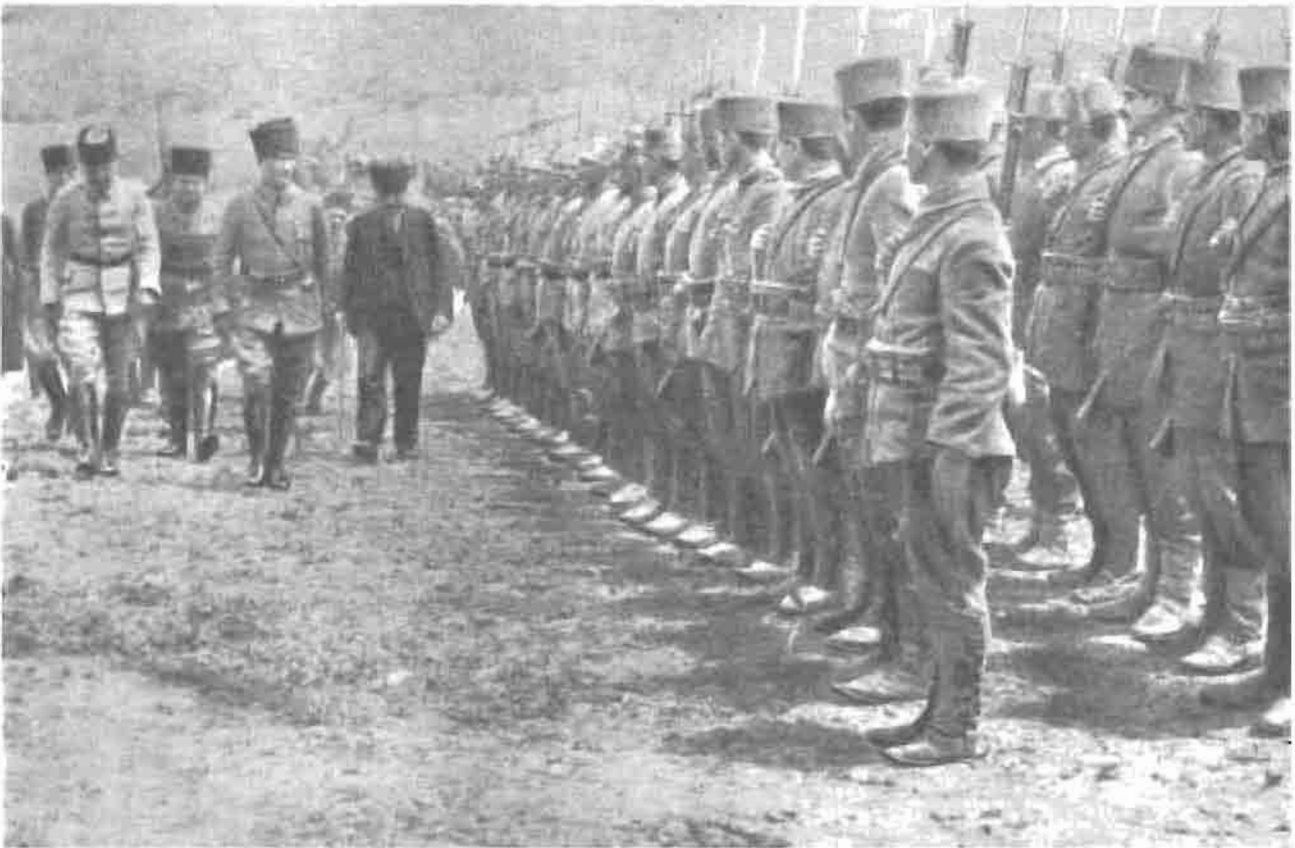
Memleketin yüksek menfaatı namına Başkumandanlık vazifesini yapmaya devam kararını verdim

Ordu, Meclis oyunu açıkladığı dakikadan itibaren kumandansız kalmıştı. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Heyeti Vekile de istifa ettiği takdirde memleketin genel idaresinde düşünülmeye değer şiddetli bir buhranın vukuu kaçınılmaz idi. Onun için gerek Erkânıharbiyei Umumiye Reisi'ne ve gerek Heyeti Vekile'ye daha yirmi dört saat sabretmelerini ve beklemelerini rica ettim. Memleketin ve genel maksadın yüksek menfaatı namına, **ben de Başkumandanlık vazifesini yapmaya devam kararını verdim** ve bunu Heyeti Vekile'ye de bildirdim.

Ertesi günü, yani 6 Mayıs 1922'de bir gizli celsede Meclis'e, izahat vereceğimi bildirdim. İzahattan evvel, Başkumandanlık aleyhinde söz söylemiş olan zevatın görüşlerini, Meclis zabıtlarını getirerek, birer birer incelemiş bulunuyordum.

Efendiler, heyetinizi fazla yormamak için arz ettiğim gizli celsedeki beyanatımı özetlemekle yetineceğim:

"Efendiler" dedim, "Başkumandanlık ve Başkumandanlık Kanunu meselesinde, başlangıcında olduğu gibi bugün de kanunun lüzumsuzluğundan yahut

Büyük Taarruz'a hazırlanan ordu kıtalarından birinin teftişi.

değiştirilme lüzumundan bahseden ve Başkumandanlığın mevcudiyetinden şikâyetçi olan zevat vardır. Bu şikâyetçilerin daima aynı zevat olduğu görülmektedir. Ben, lüzumsuz bir mevkiin, bir makamın mutlaka devam ettirilmesi taraftarı değilim. Herhangi bir makamın mesul tutulmayacağı salahiyetlere sahip olmasını temin edecek kanunların da taraftarı değilim. Ancak, Başkumandanlık makamının ve bu makama salahiyet bahş eden kanunun lüzum ve lüzumsuzluğuna karar verebilmek için genel vaziyetin, askeri vaziyetin layıkıyla incelenip değerlendirilmesi icap eder. Bu noktaya dair kanaatimi arz etmeden evvel Başkumandanlığın ve Kanununun lüzumsuzluğu hakkında söz söylemiş olan zevatın bazı ifadelerini hep beraber değerlendirelim.

Mesela, Salih Efendi (Erzurum Mebusu), benim, Meclis'in hakkını gasp ettiğimi, gasp etmek istediğimi söyleyerek 'Açık hakkımızı vermeyiz!' diye feryat etmiş.

Efendiler, açık ifade edeceğim, beni mazur görünüz. Her birinizin fevkalade salahiyet ile seçilmesine ve fevkalade salahiyete sahip bir meclisin teşekkülüne ve bu meclisin, memleketin mukadderatına el koymuş bir mahiyet kazanmasına çalışan benim! Bunda muvaffak olmak için en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesi yaptım. Bütün hayatımı, mevcudiyetimi, bütün şeref ve haysiyetimi tehlikeye attım. Dolayısıyla bu, benim eserimdir. Ben, eserimi alçaltmakla değil, yüceltmekle vazifeliyim. Salih Efendi'den, hiç olmazsa beni de kendisi kadar olsun, bu Meclis'in haklarıyla alakadar farz etmesini rica ederim. Fazla bir şey istemem. Bu değerlendirmeden sonra 'Meclis'in hakkını gasp etmek' sözünü tamamen Salih Efendi'ye ret ve iade ederim. Böyle bir şey söz konusu değildir ve olamaz.

Efendiler, Başkumandanlık meselesinin gizli celsede müzakeresi münasip olacağına dair bir önerge verilmiş. Bu da birçok suretlerle yanlış yorumlanmış. Meselenin açık celsede olması talep edilmiş. Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey, gizli celselerle milletten hakikati gizlemek arzu edildiğini söylemiş. Bir defa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, yalnız kanun yapıcı bir Meclisi Mebusan değildir. İcra salahiyetine de sahip bulunuyor. Böyle dahi olmasa, memleketin, devletin her türlü işlerine ait kararları vaktinden evvel alenen söz konusu etmek, ifşa eylemek dünyanın neresinde görülmüştür. Bilhassa söz konusu mesele, düşman karşısında bulunan bir ordunun başkumandanına ait olursa, bunu alenen müzakere ederek, lehte olduğu gibi aleyhte de söylenilen sözleri düşmana işittirmekte memleket menfaatı var mıdır? Başkumandanın ordu üzerinde, bilhassa düşman üzerinde hükmü, nüfuzu çok büyük olmak lazımdır. Hatta Hüseyin Avni Bey'in burada bahsettiği rahatsızlığımın bile düşman tarafından işitilmesi sakıncalıdır. Buna ne lüzum vardı. Görüyorsunuz ki, meselenin gizli celsede müzakeresinden maksat, Mehmet Şükrü Bey'in dediği gibi hiçbir vakit hakikatleri milletten gizlemek görüşüne

yönelik değildir. Keşke, alenen müzakerede bir sakınca olmasaydı da Mehmet Şükrü Bey kürsüden istediklerini bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Bey'in sözlerindeki manayı, niyeti millete izah edip yorumlasaydım. Şükrü Efendi bilsin ki, millet onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki, onun dediği gibi komedya oynamıyoruz. Biz buraya komedya oynatmak için toplanmadık. Efendiler, komedya oynayan ve oynatan Şükrü Efendi'nin kendisidir. Fakat emin olsun ki, biz o komedyaya kapılmayacağız. Şükrü Efendi oynamak ve oynatmak istediği komedya neticesinde **yakalandığı kanun pençesinden ne kadar büyük bir alçalma ile kurtulduğunu unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.**

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, Başkumandanlık Kanunu aleyhinde konuşurken birtakım sözler sarf etmiş. Yüce Meclis'e 'Bu hareket tarzıyla milleti rezil edeceksiniz!' demiş. 'Miskinler' sözünü kullanmış. 'Vazifeler şahıslarla olmaz; şahıs yoktur, millet vardır' tarzında düsturlar ileri sürmüş.

Gerçi asıl olan millettir, toplumdur. Onun da genel iradesi mecliste tecelli eder. Bu her yerde böyledir. **Fakat, fertler de vardır.** Meclis, memleket ve devlet işlerini fertlerle, şahıslarla, yapmaktadır. Her devletin işlerini idare eden şahıs ve şahıslar meydandadır. Hakikati, manasız teorilerle inkâra mahal yoktur.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, ikide birde birtakım manasız sözlerle beyanatımı kesiyordu. Kendisine ağır ihtarda bulundum. Meclis'in, mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Milletin Kâbesi olan kürsüye kendisinden hürmet ve riayet talep ettim.

Efendiler, söz söyleyen bir zat da Salâhattin Bey'dir. Salâhattin Bey, bize taarruz edip edemeyeceğimizi sormuş imiş... Biz de edeceğiz demişiz... Kendisi de edemeyeceksiniz! demiş... Ve en nihayet edememişiz!.. Kendi sözü olmuş...

Halbuki taarruzun ertelenme sebeplerini, lüzumu kadar, muhtelif vesilelerle izah ettiğimizi zannediyorum. Tekrar edeyim ki, taarruz edeceğiz. Düşmanı vatanımızdan kovacak ve süreceğiz. Bu kararımızda sabit bulunuyoruz. Tereddüdü lüzumlu kılan hiçbir sebep tasavvur olunmamaktadır. Bundan başka, Salâhattin Bey demiş ki, 'Ordu azami haddine varmıştır'. Evet, ordumuz mükemmeldir, fakat azami haddine varmamıştır. Kendisi gibi bir asker arkadaşın, yüksek heyete bu tarzda beyanatta bulunabilmesi için, ordunun içyüzünü bilmesi lazımdır. Halbuki Salâhattin Bey bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından alakalı olanların sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün kumandanların sözü, kendisini tekzip etmektedir. Fakat şüphesiz, ordumuzu layık olduğu hadde ulaştıracağız. Salâhattin Bey'in mühim sözlerinden biri de, 'Bizim en mühim vazifemiz siyaset yapmaktır' tarzındaki görüşüdür. **Hayır efendiler, bizim mühim ve asıl olan vazifemiz, siyaset yapmak değildir. Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün yegâne vazifesi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle kovmaktır.** Bunu yapmadıkça, siyaset

manasız bir lafızdan ibaret kalır. Bununla beraber, bir dakika için Salâhattin Bey'in sözlerini kabul edelim! Buna ben mâni miyim? Başkumandan mâni midir? Bu sözün Başkumandanlık Kanunu'yla ne münasebeti vardır? Anlaşılıyor ki, bir engelleme ve bir karşıtlık tasavvur olunmaktadır. Ben, milli maksadın temini için yegâne çarenin muharebe ve muharebede muvaffakiyet olduğunu söylüyorum. Bütün kudretimizi, bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. İktidarımızı dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra milleti insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır! diyorum.

Salâhattin Bey, işte bu zihniyeti, aklınca siyaset yapmaya mâni tasavvur ediyor ve siyasetle meselenin halledileceği zehabında bulunuyor. Bir de Salâhattin Bey diyor ki, bugünkü askeri vaziyetin mal olduğu masrafları incelemek için, Başkumandanlığın mevcudiyeti bir engeldir.

Efendiler, bu doğru değildir. Başkumandan, Meclis'i, mali kaynakları incelemekten ne vakit men etmiştir? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz hakkındaki endişe, belki herkesten ziyade beni meşgul etmektedir. Yalnız, **ben, ordumuzun mevcudiyet ve kuvvetini, paramızla orantılı bulundurmak teorisini kabul edenlerden değilim. 'Paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu dağılsın...'** Benim için böyle bir mesele yoktur. Efendiler, para vardır veya yoktur, ister olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir hatıramı da canlandırayım. Ben ilk defa bu işe başladığım zaman, en akıllı ve düşünür yaşayan birtakım zevat bana sordular: 'Paramız var mıdır?.. Silahımız var mıdır?' 'Yoktur' dedim. O zaman, 'O halde ne yapacaksın?' dediler. 'Para olacak, ordu olacak ve bu millet bağımsızlığını kurtaracaktır!' dedim. Görüyorsunuz ki, hepsi oldu ve olacaktır.

Birtakım efendiler de, 'Başkumandan, millete angarya yaptırıyor' demişler; halbuki kanunun memlekette angaryayı yasakladığından bahsetmişler. Bu doğrudur efendiler; fakat ihtiyaç, tehlike, bize her şeyi meşru göstermektedir. Ordunun ihtiyaçları millete angarya yaptırmayı lüzumlu kılıyorsa, bunu yapıyoruz ve **en doğru kanun** budur. Milletin ve ordunun mağlup olmaması için, kanun buna mânidir diye, lüzumlu gördüğüm tedbiri almakta tereddüt etmeyeceğim.

Efendim, Kara Vâsıf Bey de demişler ki, 'Her yerde başkumandan vardır; fakat başkumandanlık için ayrıca bir kanun yoktur. Mevcut askeri kanunlar, her kumandanın olduğu gibi başkumandanın da vazife ve salahiyetini tayin eder ve sınırlar ve bunu, ilimler tayin ve tespit eder.'

Malumdur ki, devletler, muhtelif şekillerdeki hükümetlerle idare olunurlar. Şekillerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Bazılarının da[1] başlarında reisicumhurlar vardır. Böyle memleketlerde başkumandan, devletin başında bulunan zat olur. Bu zat, başkumandanlık vazifesini ya kendisi yapar, yahut birine vekâlet verir. Bizim bugünkü hükümet şek-

1 *Nutuk*'un 1927 ve 1938 basımlarında yer alan "da" bağlacı 1934 basımında yoktur. (Y.N.)

limize göre, başkumandanlık, meclisin manevi şahsiyeti içindedir. Dolayısıyla, meclis falan veya filan zatı başkumandan seçtiğini ifade edince bu ifadeye kanun derler. Kral, padişah, imparatorun ifadesine irade dendiği gibi, meclisten çıkan milli iradelere de kanun namı verilir. Dolayısıyla kanun vardır. Bir meclisin, fevkalade bir zamanda, kendisine fevkalade vazife verdiği Başkumandan, Kara Vâsıf Bey'in, kumandanların vazife ve salahiyetlerini tayin ettiğini ve sınırladığını işaret ettiği Askeri Ceza Kanunu'yla, Dahiliye Nizamnamesi çerçevesi dahilinde kalması lazım gelen bir kumandan değildir. Kara Vâsıf Bey'in 'İlimler tayin ve tespit eder' dediği şey, büsbütün başkadır. Askeri ilimler ve fenler, askerlik sıfatını ve başkumandan olacak zatta bulunması lazım gelen vasıfları ifade, izah ve talim eder. Yoksa, insanları başkumandanlığa tayin etmek, kumanda edilecek ordunun asli sahibi veya meşru vekilleri tarafından olur. Başkumandanlık vasıflarına sahibim diyen her adamın o mevkiye kendiliğinden gelebilmesinin ise manası büsbütün başkadır.

Kara Vâsıf Bey, bir de demiş ki, 'Başkumandan, cephenin gerisindeki işlerle iştigal etmesin!' Bu fikir hatadır. Cephenin insan mevcuduyla, gıdasıyla, elbisesiyle, silah ve cephanesiyle vesairesiyle alakadar olan başkumandan, elbette bütün bunların geride bulunan kaynaklarıyla alakadardır. Kara Vâsıf Bey, bu iddia ettiği fikri, hangi kitapta, hangi sahada, hangi yerde görmüş! Gerçi, hem cephe ile hem de geride birçok işlerle iştigal etmek güçtür. Bir adam, hem cepheye kumanda edecek, muharebe idare edecek, hem de aynı zamanda geri mıntıkalarda birçok şeylerin icrasını temin edecek. Bunu bir adam nasıl yapabilir? Şüphesiz yapar. Fakat, 'yapar' dediğim zaman, 'Başkumandan, bu an cepheye kumanda eder; sonra oradan kalkar filan yere gider, iaşe işini yapar; filan yere gider, ikmal işini yapar' demek değildir. **Büyük işler üstlenmemiş insanların bu husustaki tereddütlerini mazur görmelidir.** Bakınız! Size bir misal söyleyeyim: Ben, çok acemi kumandanlar gördüm. Mesela, bir alay kumandanı, yeni fırka kumandanı olmuş, veya bir fırka kumandanı yeni kolordu kumandanı olmuş; biraz da tecrübesiz! Henüz tecrübe kazanmaya zaman bulamadan müşkül vaziyetler karşısında kalmış. Ömrü müddetinde bir fırkaya alışmış iken, düşman karşısında iki veya üç fırkaya birden kumanda mecburiyetinde bulununca, tereddüte ve müşkülata düşmesi tabiidir. Bir fırkaya kumanda ettiği zaman, mümkün olduğu kadar, bütün fırka birliklerini gözü altında birleştirmek ve sevk ve idare etmek imkânına sahip olan bir acemi kumandan, iki üç fırkanın gözünden uzak mevzilerde muharebesini idareye mecbur olduğu zaman, kendi kendine, 'Ben hangi fırkanın yanında bulunayım? Onun mu, bunun mu? Orada mı, burada mı?' diye sorar...

Hayır! Ne orada bulunacaksın, ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini idare edeceksin. O zaman 'Ben hiçbirini layıkıyla göremem!' der. Tabii göremezsin, elbette gözlerinle göremezsin! Akıl ve ferasetinle görmek lazımdır.

Büyük Taarruz'a hazırlanan ordunun Başkumandan önünde geçit töreni.

Ordunun kıpırdanamayacağını iddia eden bir gafili alkışlayanlar

Vâsıf Bey, bir değerlendirmesinde demiş ki, 'Biz Sakarya Muharebesi'nden sonra, işte hâlâ kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz.' Bu söz, bazılarının 'bravo' sesleriyle ve alkışlarıyla karşılanmış.

Efendiler, **bundan çok müteessir oldum ve eza duydum. Çok utandım.** Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdamayacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak, cidden çok gariptir. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte efendiler, Başkumandanlığın lüzumsuzluğunu ispat etmek için söylenen sözlerin belli başlıları bunlardan ibarettir. Benim de bu sözlere verebileceğim cevaplar işitildi. Bundan sonraki muhakeme ve karar Meclis'e aittir. Yalnız, bir hakikati nazarı dikkate koymak mecburiyetindeyim. Yüce Meclis'in, Başkumandanlığın lüzumuna kani bulunduğuna şüphe olmamakla beraber, muhalefetin hiçbir esasa dayanmayan tezahüratı, Meclis kararını arzu edilmeyen bir noktada tezahür ettirdi. Bunun neticesi ne oldu efendiler, biliyor musunuz? Başkumandanlık iki gündür muğlak ve muallak bulunuyor. Bu dakikada ordu kumandansızdır. Eğer ben, orduya kumanda etmekte devam ediyorsam, gayri kanuni kumanda ediyorum. Meclis'te tecelli eden oya göre, derhal kumandadan el çekmek isterdim ve Başkumandanlığımın sona erdiğini hükümete bildirdim. Fakat telafi edilemez bir fenalığa meydan bırakmamak mecburiyeti karşısında bulundum. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. **Dolayısıyla, bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım."**

Muhterem efendiler, bu gizli celsede, muhaliflerin hükümeti ve orduyu yıkmak için öteden beri kurcaladıkları daha birtakım meseleler üzerinde, adeta kavga tarzında münakaşalar oldu. Nihayet lüzumu gibi aydınlanan yüce Meclis, oyunu şu yolda gösterdi: 11 ret, 15 çekimsere karşı 177 oy ile Başkumandanlık Kanunu'nu uzattı.

Ordumuzun manevi ve maddi kuvveti milli emelleri tam bir emniyetle elde edecek mertebeye ulaşmıştı

Efendiler, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde, tekrar Başkumandanlık Kanunu, usulen müzakere konusu oldu. Bu defa, Meclis'e vuku bulan genel beyanatımdan bir kısmını aynen arz etmeme müsaadenizi rica ederim. Demiştim ki: "Artık ordumuzun manevi ve maddi kuvveti, fevkalade hiçbir tedbire ihtiyaç hissettirmeksizin, milli emelleri tam bir emniyetle elde edecek mertebeye ulaşmıştır. Bu sebeple fevkalade salahiyetlerin devamına lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim.

Bugün, ortadan kalktığını görmekle memnun olduğumuz bu ihtiyacın, bundan sonra da hasıl olduğunu görmemekle bahtiyar olacağız. Başkuman-

danlık makamının müddeti, olsa olsa Misakı Millimizin asli ruhuyla bütünleşmiş kati neticeye ulaşacağımız güne kadar devam eder. Mesut neticeye emniyetle ulaşacağımıza şüphe yoktur. O gün, kıymetli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız anavatana iltihak etmiş olacaktır. O mesut gün geldiğinde, bütün milletle beraber, en büyük saadetlere ermekle müşerref olacağız. Benim **başkaca, ikinci bir saadetim olacaktır ki, o da, mukaddes davamıza başladığımız gün bulunduğum mevkiye dönebilmekliğim imkânıdır. Sinei millette serbest bir fert olmak kadar dünyada bahtiyarlık var mıdır? Hakikatlere vâkıf olan, kalp ve vicdanında manevi ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamların hiçbir kıymeti yoktur."**

Efendiler, bu müzakere, Başkumandanlığın bana süresiz verilmesiyle neticelendi.

***

Muhalif grubun Meclis'teki faaliyeti

Muhterem efendiler, muhalif grubun Meclis'teki faaliyeti, bizi biraz daha kendisiyle meşgul ettirecektir. İkinci Grup unvanını takınan muhalif hizip, olumsuz mukavemetlerini uzun müddet tecrübe etti. İcra Vekillerinin seçilme şekline dair 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla İcra Vekillerinin ve İcra Vekilleri Reisinin doğrudan doğruya Meclis'çe gizli oy ile seçilmeleri temin olundu. Bu suretle, İcra Vekilleri Riyaseti'nden bilfiil uzaklaştırılmış olduğum gibi, vekillerin de benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi kaydı kaldırılmış oldu.

Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisi oldu

Muhalif grup, bundan sonra taarruza geçti. Rauf Bey'i İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine geçirmeye teşebbüs etti. Bunda muvaffak da oldu. Muhaliflerin niyetlerini anlıyordum. Bununla beraber, Rauf Bey'i nezdime davet ettim. Meclis çoğunluğunun kendisini İcra Vekilleri Reisi seçmeye meyilli olduğunu, bunun bence de münasip görüldüğünü söyledim. Rauf Bey, tereddütlü bir vaziyet gösterdi. "Heyeti Vekile Riyasetinin bir vazifesi yoktur" dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki, Büyük Millet Meclisi'nin Reisi, Vekiller Heyeti'nin de tabii reisidir. Heyeti Vekile kararları onun tarafından tasdik edilmedikçe yürürlüğe girmez. Buna göre, İcra Vekilleri Reisinin bir salahiyeti ve serbestisi yoktur. Hakikaten, Teşkilatı Esasiye Kanunu icabınca öyle idi. Bununla beraber, neticede İcra Vekilleri Riyasetini kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu vazifede kaldı.

Büyük Taarruz sabahı Kocatepe'de.

Efendiler, bir nokta nazarı dikkatinizi çekmiştir. Kara Vâsıf Bey'le Rauf Bey, muhalefetin teşkilinde, takviye ve idaresinde, ilk günden, beraber ve yönlendirici vaziyette bulunuyorlar. Fakat Rauf Bey, açıktan İkinci Gruba geçmeyerek, bizim içimizde kalmak vaziyetini tercih ediyor. Bu hal, üç sene devam etti. Rauf Bey, nihayet kendi tabiriyle "görünüşte beraber bulunmaya imkân kalmadığı zaman" ayrılığını ilan etmek mecburiyetinde bulundu.

Efendiler, muhaliflerin Meclis'te ordu aleyhine açtıkları cereyan devam ediyordu. Devamlı olarak ve hararetli bir tarzda, ordunun taarruz kabiliyeti olmadığından ve artık siyasi tedbirlerle meselenin halledilmesi ve neticelendirilmesinin zaruri bulunduğundan kuvvetli bir tarzda bahsediyorlardı.

Taarruz kararı

Hakikatte ordumuz, ihtiyaçlarını ve noksanlarını tamamlamak üzere bulunuyordu. Ben, daha Haziran ortalarında taarruza karar vermiştim. Bu kararımdan, Cephe Kumandanı ile Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Müdafaai Milliye Vekili, yalnız bunlar haberdar bulunuyorlardı. Arz ettiğim tarihlerde, İzmit-Adapazarı istikametinde bir seyahat vesilesiyle hareket ettiğim zaman, Ankara'da Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri'yle görüştükten sonra, o zaman Müdafaai Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa Hazretleri'ni Sarıköy istasyonuna kadar beraber götürerek, oraya davet ettiğim Cephe Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri'yle birlikte taarruz için hazırlıkların süratle tamamlanması hakkında kararlar aldık.

Efendiler, artık Büyük Taarruz'dan bahsetmek zamanı geldi. Bilirsiniz ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, düşman ordusu, büyük ve kuvvetli bir grupla Afyon Karahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Diğer kuvvetli bir grubuyla da Eskişehir mıntıkasında idi. Bu iki grup arasında ihtiyatları vardı. Sağ cenahını, Menderes havalisinde bulundurduğu kuvvetlerle, ve sol cenahını da İznik Gölü kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle muhafaza ediyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi, Marmara'dan Menderes'e kadar uzuyordu.

Düşman ordusu teşkilatı, üç kolordu ve bazı bağımsız kıtalar halinde idi. Üç kolordusu on iki fırkadan meydana gelmekte ve bağımsız kıtalar ayrıca üç fırkaya ulaşmakta idi. Biz, Batı Cephesi'ndeki kuvvetlerimizi iki ordu halinde teşkil etmiş ve düzenlemiş idik. Bundan başka, doğrudan doğruya cepheye bağlı teşkilatımız da vardı. Bizim bütün kıtalarımız on sekiz fırka teşkil ediyordu. Bundan başka üç fırkalı bir süvari kolordumuz ve daha zayıf mevcutlu ayrıca iki süvari fırkamız vardı. Teşkilatı muhtelif olan düşman iki ordu mukayese edilirse, iki tarafın insan ve tüfek kuvvetleri yaklaşık yekdiğerine denk bulunuyordu. Yalnız Yunan ordusunun makineli tüfek, top, tayyare, nakliye vasıtaları, cephane ve fenni malzeme bakımından, dünyanın serbest ve kendisini destekleyen sanayiine dayanması itibariyle, özel üstünlüğü vardı. Diğer taraftan, bizim ordumuz süvari miktarı itibariyle üstünlüğe sahip bulunuyordu.

1. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın meydana getirdiği vaziyetler

Burada, yeri gelmişken bir noktayı kaydetmeliyim. Ordularımızdan birinin, 2. Ordu'nun Kumandanı bugün Askeri Şûra üyelerinden olan Şevki Paşa Hazretleri idi. 1. Ordu'muzun kumandasını Malta'dan gelmiş olan İhsan Paşa'ya vermiş idik. İhsan Paşa'nın, kendisini Divanıharb'e kadar götüren uygunsuz faaliyet ve hareketlerinden dolayı Ordu Kumandanlığı'ndan uzaklaştırılması lazım geldi. Hakikaten, Ali İhsan Paşa, ordunun disiplinini ve genel idaresini çıkmaz bir yola düşürecek surette bir hareket hattı takip etti. Mesela, ordusunda ast kumandanları üst kumandanlara itaatsizliğe sevk edecek vaziyetler meydana getirdi.

Mesela, ambarlarının mevcudunu günlerce haber vermeyerek ve haber verdirmeyerek, genel iaşe buhranı hüküm sürdüğü bir sırada ansızın ambarlarının mevcudu kalmadığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Ast kumandanların itaatsizlik ve vazifesizliğini destekleme ve teşvik sistemine dahil olarak, ordunun itaat ve vazife hissiyle oynayacak kadar entrikaya meyilli olduğu kanaatini hasıl ettirdi.

Ali İhsan Paşa'nın görülen ayırıcı vasıflarından başlıcaları şunlardı:

En küçük kademeye kadar bütün ordusuna, ehemmiyetli ehemmiyetsiz her işin ve her kararın ancak kendi tarafından verilebileceğini telkin ederek, bütün ordusunda yalnız kendisinin sahibi kudret olduğunu zannettirmek. Büyüklerinden üstün olduğunu herkese ispat etmek endişesinde bulunmak. Büyüklerinin gerek resmi iş ve gerek özel hareket hattı bakımından itibarlarının düşkün olmasını araştırmak. Muharebe açısından tedbirde isabet ve asapta kuvvet bakımından kendisini tecrübeye fırsat bulunmamış olmakla beraber, bu hususta anlaşılan karakteri şu idi: Herhangi bir muvaffakiyetsizliği mutlaka astına veya üstüne yüklemek imkânını daima düşünmesi. İhsan Paşa, yumuşaklık ve nezaketle muameleden daha ziyade sert ve resmi muamele ile istihdam olunmayı lüzumlu gösterir.

Ali İhsan Paşa'nın tabiat ve ahlakı hakkında Erkânıharbiyesi Reisi olup istifaya mecburiyet hisseden Kaymakam Halit Bey'in (daha sonra Kastamonu Mebusu olmuştur) Batı Cephesi Kumandanlığı'na verdiği 20 Kânunusani [Ocak] 1922 tarihli resmi bir raporunun bazı fıkralarını aynen arz edeceğim. Halit Bey, Harbi Umumi'de, Irak'ta da Ali İhsan Paşa ile beraber bulunmuştu. Bahsettiğim raporda şu cümleler vardır:

"... Kumandanım Ali İhsan Paşa Hazretleri'nin geldiği günden beri ast kumandanların izzetinefsini ve vazife şevkini kıracak muameleler yapması ve cereyan eden haberleşmelerden anlaşılmış olacağı üzere, Cephe'ye[1] karşı astlara hissettirecek derecede makul olmayan bir haberleşme kapısı açması, benlik kokusu hissedilen görüş

1 Cephe Kumandanlığı. (Y.N.)

yarışına girişmesi, kâinatın takdir ve hürmet ettiği cephe karargâhının nüfuzunu azaltmak istediğini ima eder bir hareket hattı takip etmesi, beni cidden düşündürdü ve üzdü. Muamelelerini imkân nispetinde düzeltmeye çalıştım. Fakat yine büyük bir fark göremedim.

"... Ahlakında yerleşmiş eşsiz olma arzusu, şöhret hırsı, aşırı kıskançlık, son derece bir bencillik saikiyle baş olmak istediği, muamelelerinden ve ast kumandanlar yanındaki nifakçı sözlerinden anlaşılıyordu. 11. Fırka Kumandanı ... istifamı işittikten sonra bana gizlice şifahen 'Ali İhsan Paşa'nın Malta'da iken kurtuluşu için Ferit Paşa'ya mektuplar yazdığını ve alenen İngiliz mandasını kabul için saatlerce kendi önünde beyanatta ve münakaşalarda bulunduğunu' söyledi. Bu ifadeyi, Paşa'nın hareket hattı bakımından dikkat çekici buldum ... Astlardan gelen bazı evrakı Cephe'ye, Cephe'den geleni astlara aynen tebliğ ederek karşılıklı itimat hislerini zedeleyen hareket tarzı da ayrıca dikkat çekicidir. Mesela, Şeyhelvan dağının kaybı hakkındaki haberleşmelerin aynen 5. Kolordu'ya ve 5. Kolordu'dan yazılan bazı raporların aynen Cephe'ye yazılması gibi. Buna rağmen söz konusu hadisenin mesuliyetini 5. Kolordu Kumandanı'na yüklemesi ve ondan Cephe'ye şikâyette bulunması, amirlik hasletiyle bağdaşmaz.

"*Tevhidi Efkâr* gazetesinde yayımlattığı hikâyeleri arasında Mütareke tarihinden bir gün evvel Musul güneyinde Şarkat'ta esir olan Dicle Grubu'nun esaret sebebini de yalnız o zaman grup kumandanı olan (şimdi Doğu Cephesinde Fırka Kumandanı imiş) Kaymakam İsmail Hakkı Bey'e atfetmesi de bu karakterine işaret eder. Dicle Grubu, 7, 9, 43, 18, 22. Alaylarla Avcı Alayı'ndan meydana geliyordu. Bunlardan başka, ayrıca 5. Fırka'dan 13 ve 14. Alaylar da lokma lokma esir verildi. Mütareke'den bir gün evvel 13.000 kişinin esir verilmesi, 50 kadar topun kaybı, hakikatte kendisinin hal ve vaziyete uygun olmayarak verdiği bir emirden kaynaklanmıştır. **İşte bu hal, Musul vilayetinin kaybıyla neticelendi.** Halbuki, mütareke olacağı malum idi. Gruba Keyare mevziine çekilmek için direktif verilseydi, İngilizler grubu esir değil, mağlup bile edemezdi. 5. Fırka da iltihak edebilirdi. Mütareke olduğu zaman esir olan sekiz piyade alayı elde bulunur **ve Musul da bizde kalırdı. Fakat sefil bir düşünce, mantığa galebe çalmıştır.**

"Hikâyelerinde, Dicle boyundaki bütün muvaffakiyetler ve Tavshend'in[1] esareti şerefi kendisine hasredilmiştir. ... Her muvaffakiyeti kendisine hasrederek yayımlamaktan maksadı, kamuoyunu aldatmak suretiyle şöhret ve mevki temin eylemektir. Meşhurların hikâyelerini yayımlamak, millette iftihar hislerini devam ettirir ve lazımdır. Fakat tarihin mesul edeceği zevatın hareketlerini iftihar edilecek şeyler arasında zikretmek, tarihi lekeler ve gelecek nesilleri yanlış kanaatlere sevk eder.

"General Marşal'in[2] 'Yarın öğleye kadar Musul'u terk ediniz, aksi halde harp esirisiniz' emrini aldığı zaman o kibirli Paşa Hazretleri Sincar çölünü geçerek Nusaybin'e gitmek için General Marşal'den resmi bir tezkere ile muhafız olarak iki zırhlı otomobil istedi ve bunların himayesinde Âşir Bey'le (bugün Müdafaai Milliye Vekâleti Müsteşar Muavini Âşir Paşa'dır) beni Musul'da bırakarak Nusaybin'e gitti. Aşiretler

1 Townshend. *Nutuk*'un 1927 basımında "Tavzend". (Y.N.)
2 Marshall. (Y.N.)

nezdinde hükümetin manevi nüfuzunu da kırdı ve bu hali görenlerin vicdanı sızladı. Muhafızsız Zaho yoluyla gidebilirdi, veyahut süvari alarak çölden gidebilirdi. Halep'te İngiliz Generali'nden şahsı için özel tren istedi ve yolda hakarete maruz olmaması için trene muhafız konulmasını talep etmeyi de unutmadı. İcabında hayatının ve rahatının muhafazası için milli şerefi unutan Paşa Hazretleri'nin ahlakına misal olmak üzere yukarıdaki vakaları zikrettim. ... Eski kumandanıma hoş görünmedim. Çünkü hırsını tatmin etmedim ve meddahlığında bulunmadım. ... Millet, Milli Ordu'yu teşkil eden ve zaferler kazanan büyük kumandanlar gibi asil ruhlu, iyi niyet sahibi rehberlere, kumandanlara muhtaçtır. Orduda birliğin ve ahengin bozulmasına, vazife şevkinin azalmasına hizmet edenler, dâhi de olsalar, zararlı birer şahsiyettirler. Ben, çekilen emekleri bildiğim ... girişilen mücahedede muvaffakiyeti arzu ettiğim için -namusum ve mukaddesatım üzerine yemin ederim ki, garaz ve menfaata bağlı olmayarak- bu maruzata cüret ettim. İran'da, Kafkasya'da uzun müddet yaverliğini yapan (şimdi 1. Ordu Harekât Şubesi Müdürü) Binbaşı Cemil Bey, son günlerde bana 'İyi ki, Ali İhsan Paşa Milli Hareketin başlangıcında Anadolu'da bulunmadı. Malta'da bulunduğu iyi oldu. Aksi halde mutlak aykırı bir hareket takip ederdi' dedi.

"Karakterini pek iyi bilen Cemil Bey, pek doğru söylemiştir... Cenabı Hak'tan 'Marı sermadideye Rabbim güneş göstermesin'[1] temennilerinde bulunurum."

Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclis'teki muhalif grup reisleriyle de irtibat ve haberleşmelerde bulunuyordu. Kendisinin kumandanlığına nihayet verilerek hakkında kanuni muameleye devam edilmek üzere Müdafaai Milliye Vekâleti emrine verilmesini tensip ettiğim 18 Haziran 1922 gününün ertesinde, yani 19 Haziran tarihinde, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi bulunan Rauf Bey'den İhsan Paşa ile alakayı gösterir makine başında bir şifre telgraf almıştım. Yeri geldiğinde arz etmiştim. Bu tarihlerde Adapazarı, İzmit istikametinde seyahatte bulunuyordum. Rauf Bey, telgrafında diyordu ki: "1. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın azledilerek Divanıharb'e verilmek üzere Konya'ya sevk olunduğuna dair Meclis muhitinde dedikoduya yol açan bir rivayet vardır..."

Efendiler, bir kumandanın azli ve tayini veya Divanıharb'e verilmesi muamelesinin vukuundan bir gün geçmeden Meclis'çe dedikodu konusu olabilecek bir rivayet teşkil etmesi ve Meclis İkinci Reisi'nin buna benden izah talep etmeye lüzum görecek kadar alakadar olması dikkat çekici değil midir? Rauf Bey'e tarafımdan icap eden cevap verildi. 1. Ordu Kumandanlığı bir müddet vekâletle idare olundu. Fakat, asaleten bir zatın tayini lazımdı. Moskova Sefareti'nden dönmüş olan Fuat Paşa'nın 1. Ordu Kumandanlığı'nı kabul edip etmeyeceği hakkında görüşünü yokladım. Anladım ki, cephe kumandanlığı yapmış olduğundan, cephe kumandanı emrine girmeye istekli değildir. Müdafaai

1 Şehrî'nin bir mısraı. "Kış geçirmiş yılana Rabbim güneş göstermesin", yani mecazen "eski kurt olmuş, tecrübeli, kurnaz adama Rabbim fırsat vermesin" anlamında. (Y.N.)

Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa vasıtasıyla 1. Ordu Kumandanlığını Refet Paşa'ya teklif ettirdim. Kabul etmemiş. Nihayet o tarihlerde kayıtsız şartsız cephe emrine girerek vazife yapacağını söyleyen, açıkta Nurettin Paşa'yı 1. Ordu Kumandanlığı'na tayin ettik.

***

Taarruz planımızın esası Efendiler, düşman ordusunun cephe ve teşkilatından ve ona karşı Batı Cephesindeki kuvvetlerimizin esas olarak iki ordu halinde teşkil edilmiş ve düzenlenmiş olduğundan bahsetmiştim. Öteden beri tasavvur ettiğimiz taarruz planımızın esasını da arz edeyim:

Düşündüğümüz, ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir cenahında ve mümkün olduğu kadar harici cenahında toplayarak, bir imha meydan muharebesi yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz vaziyet, ana kuvvetlerimizi düşmanın Afyon Karahisar civarında bulunan sağ cenah grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada toplamaktı. Düşmanın en hassas ve mühim noktası orası idi. Seri ve kati netice almak, düşmanı bu cenahından vurmakla mümkündü.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa, bu bakımdan bizzat lüzumu gibi incelemeler yapmışlardı. Hareket ve taarruz planımız çok evvel tespit edilmişti.

Konya'ya gelmiş olan General *Tavsend*'in[1] arzusu üzerine, kendisiyle görüşmek vesilesiyle Ankara'dan hareket ederek 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gittim. Harekât hakkında Erkânıharbiyei Umumiye Reisi'nin huzuruyla görüşmeyi münasip gördük. Ben, 24 Temmuz'da Konya'ya gittim. 27'de tekrar Akşehir'e döndüm. Fevzi Paşa Hazretleri de 25 Temmuz'da Akşehir'e gelmişti. 27/28 Temmuz gecesi beraber icra ettiğimiz müzakere neticesinde, tespit edilmiş plan icabınca taarruz etmek üzere, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra icra ettirilen bir futbol müsabakasını seyretmek vesilesiyle ordu kumandanları ve bazı kolordu kumandanları Akşehir'e davet edildi. 28/29 Temmuz gecesi kumandanlarla genel bir tarzda taarruz hakkında fikir alışverişinde bulundum. 30 Temmuz 1922 günü Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Batı Cephesi Kumandanı'yla tekrar görüşerek taarruzun tarz ve teferruatını tespit ettik. Ankara'dan davet ettiğimiz Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa da, 1 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e vardı. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Müdafaai Milliye Vekâleti'ne ait olan hususlar tespit olundu.

1 Townshend. *Nutuk*'un 1927 basımlarında "Tavzend". (Y.N.)

Taarruza hazırlık emri[1] Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasıyla taarruzun çabuklaştırılmasını emrettikten sonra tekrar Ankara'ya döndüm. Batı Cephesi Kumandanı 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak taarruza hazırlık emri verdi.

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Müdafaai Milliye Vekili Paşalar da Ankara'ya döndüler.

Efendiler, taarruz için tekrar cepheye gitmeden evvel, Ankara'da tespit edilmesi lazım gelen bazı vaziyetler vardı. Henüz, Heyeti Vekile'yi taarruz emri verdiğimden tamamen haberdar etmemiştim. Artık onları resmen haberdar etmek zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda dahili, harici ve askeri vaziyeti müzakere ve münakaşa ettikten sonra, taarruz hususunda Heyeti Vekile ile mutabık kaldık.

Diğer bir mesele de mühimdi. Muhalifler, ordunun çürüdüğünden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin felaketle neticeleneceğinden ibaret propagandalarına çok hız vermişlerdi. Gerçi, Meclis'te bu anlayış cereyanının yaptığı yankılar, zaten düşmanlardan çok gizlemek istediğim harekât bakımından faydalı idi. Fakat bu olumsuz propaganda, en yakın ve en inanmış zevat üzerinde dahi kötü tesire başlamış, onlarda da tereddütler uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım taarruz **hakkında ve altı yedi günde** düşman ana kuvvetlerini mağlup edeceğime dair olan itimadım hususunda aydınlatmayı ve teskin etmeyi lüzumlu gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'yı terk ettim. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi benden evvel 13 Ağustos 1922'de cepheye gitmişti.

Ben, birkaç gün sonra hareket ettim. Hareketimi pek sınırlı sayıda birkaç zattan başka bütün Ankara'dan gizledim. Benim kaybolacağımı bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hatta benim Çankaya'da çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerle ilan edeceklerdi. Bunu bittabi o vakitler işitmişsinizdir. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobil ile Tuz Çölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya hareketimi orada kimseye telgrafla bildirmediğim gibi, Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim.

1 21 Ekim 1927 tarihli gazetelerde şu haber yer almaktadır:
"Ankara, 19 (AA) - Gazi Mustafa Kemal Paşa bugünkü nutuklarında genel Büyük Taarruz'dan bahisle, taarruzun nasıl hazırlandığını izah etmişler ve yeri gelmişken metin haricinde olarak dokuz seneden beri kendi emirlerine isimleri malum olan ve olmayan bazı zevat tarafından verilmiş para ve yapılan bağışların hesabını vermişlerdir.
Paşa Hazretleri bu paranın mühim bir kısmının Büyük Taarruz için nasıl sarf ve sonra iade edildiğinden ve şimdiye kadar sarf olunan miktar ile şimdi mevcut kalan meblağlardan bahsettikten sonra uzun alkışlar arasında şu sözleri ilave buyurmuşlardır:
'Bundan başka efendiler, vaktiyle Ankaralı hemşerilerim tarafından bana hediye edilip şimdi ikamet etmekte bulunduğum Çankaya'daki ev ile Bursa, Trabzon, Erzurum, Antalya, Konya, İzmir'de bana hediye edilmiş evler, Ankara'da satın aldığım bir kısım arazi vardır ki, bunların hepsi Fırkamındır.'"
Bkz. *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1927, Numara: 1240, s.1; *Milliyet*, 21 Ekim 1927, Numara: 607, s.2; *İkdam*, 21 Ekim 1927, Numara: 10954, s.1; *Son Saat*, 21 Ekim 1927, Numara: 930, s.1. (Y.N.)

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Batı Cephesi Karargâhı'nda, yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir müzakereyi müteakip 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz için Cephe Kumandanı'na emir verdim.

26 Ağustos 1922, taarruz emri

20/21 Ağustos 1922 gecesi 1. ve 2. Ordu Kumandanlarını da Cephe Karargâhı'na davet ettim. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Cephe Kumandanı'nın huzuruyla taarruz şekli hakkındaki görüşü harita üzerinde kısa bir harp oyunu tarzında izah ettikten sonra, Cephe Kumandanı'na o gün vermiş olduğum emri tekrar ettim. Kumandanlar faaliyete geçtiler. Taarruzumuz, strateji ve aynı zamanda bir taktik baskını halinde icra olunacaktı. Bunun mümkün olabilmesi için yığınak ve tertibatın gizli kalmasına ehemmiyet vermek lazımdı. Bu sebeple, bütün harekât gece icra edilecek, kıtalar gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi. Taarruz mıntıkasında yolların ıslahı vesaire gibi faaliyetlerle düşmanın nazarı dikkatini çekmemek için, diğer bazı mıntıkalarda da aynı suretle sahte faaliyetlerde bulunulacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargâhlarımızı Akşehir'den taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına naklettirdik. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan muharebeyi idare ettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısında çadırlı ordugâha naklettik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah saat 5.30 da topçu ateşimizle taarruz başladı.

Başkumandan Muharebesi

Efendiler, 26, 27 Ağustos günlerinde, yani iki gün zarfında düşmanın Karahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 kilometre uzunluğunda bulunan müstahkem cephelerini düşürdük. Mağlup olan düşman ordusunun bütün kuvvetlerini, 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar civarında kuşattık. 30 Ağustos'ta icra ettiğimiz muharebe neticesinde (buna *Başkumandan Muharebesi* unvanı verilmiştir) düşmanın ana kuvvetlerini imha ve esir ettik. Düşman ordusu başkumandanlığını yapan General *Trikopis* de esirler arasına dahil oldu. Demek ki, tasavvur ettiğimiz kati netice beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1922 günü ordularımız ana kuvvetleriyle İzmir genel istikametinde hareket ederken, diğer kısımlarıyla da düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini mağlup etmek üzere hareket ediyorlardı.

Mütareke teklifi

Efendiler, Başkumandan Muharebesi'nin neticesine kadar her gün büyük muvaffakiyetlerle gelişen taarruzumuzu resmi tebliğlerde gayet ehemmiyetsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksadımız, vaziyeti mümkün olduğu kadar cihandan gizlemekti. Çünkü, düşman ordusunu tamamen imha edeceğimizden emin idik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felaketten kurtarmak isteyeceklerin yeni teşebbüslerine meydan vermemeyi münasip görmüş idik. Hakikaten, bizim hareketimizi hissettikleri zaman ve taarruzumuzu müteakip müracaatlar vaki olmuştur. Mesela, taarruz etmekte bulunduğumuz sırada İcra Vekilleri Reisi olan Rauf Bey'den, mütareke

hakkında İstanbul'dan bildirimde bulunulduğuna dair 4 Eylül 1922 tarihli bir telgraf almıştım. Verdiğim cevap aynen şudur:

Tel, makama mahsustur 5.9.1922

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine

C. Anadolu'daki Yunan ordusu kati surette mağlup edilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir mukavemet göstermesine ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir müzakereye mahal kalmamıştır. Mütareke, ancak Trakya için söz konusu olabilir. Dolayısıyla **Eylül'ün onuna kadar** Yunan hükümeti doğrudan doğruya veyahut İngiltere vasıtasıyla hükümetimize resmen müracaat ettiği takdirde aşağıdaki şartlar ortaya konularak cevap verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylül'ün onundan sonra vaki olacak müracaatın cevabının başka olması ihtimali vardır. Bu takdirde keyfiyet ayrıca tarafı âcizaneme bildirilmelidir:

1. Mütarekenin tarihinden itibaren on beş gün zarfında Trakya 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin mülki memurlarına ve askeri kuvvetlerine teslim edilmiş bulunacaktır.
2. Yunanistan'daki esirlerimiz on beş gün zarfında İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında teslim olunacaktır.
3. Yunan ordusunun üç buçuk seneden beri Anadolu'da yaptığı ve icra eylemekte bulunduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e vardılar

Bizzat bana verilen bir telsiz telgrafta da, İzmir'deki İtilaf devletleri konsoloslarına benimle müzakerelerde bulunmak salahiyetini verdiklerinden, hangi gün ve nerede görüşebileceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta da, 9 Eylül 1922'de **Nif'te!**[1] görüşebileceğimizi bildirmiştim. Hakikaten dediğim günde ben Nif'te bulundum. Fakat görüşme isteyenler orada değildi. Çünkü **ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e varmış bulunuyorlardı.**

Muhterem efendiler, Afyon Karahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu tamamen imha veya esir eden ve kılıç artıklarını Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı izah ve vasıflandırmak için söz söylemeyi lüzumsuz sayarım.

Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle neticelendirilmiş olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk subaylar ve kumanda heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlık fikrinin ölümsüz abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evladı, bir ordunun başkumandanı olduğumdan, ilelebet mesut ve bahtiyarım.

1 İzmir'in Kemalpaşa ilçesi. (Y.N.)

İzmir Rıhtımı'nda.

Efendiler, işte şimdi diplomasi sahasına geçebiliriz. Gerçi askeri zaferimizden ümitsiz olup daha evvel diplomasi yoluyla meseleyi halletmek kanaat ve iddiasında bulunanları, dediklerini yapmak hususunda biraz fazlaca bekletmiş oldum. Bununla beraber, neticede benim de diplomasi sahasında ciddi olarak çalışmaya kıymet verdiğimi görerek memnun olmaları lazım gelirdi. Böyle olup olmadığını göreceğiz.

Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı geri aldıktan sonra Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale istikametlerinde yürüyüşlerine devam ederken, o zaman İngiltere Başvekili bulunan Loyt Corç,[1] fiilen harbe karar vermiş bir tavırla dominyonlara yardımcı kıtalar talebi hususunda müracaat etmiş. Ondan sonraki fiiliyata bakılırsa, Loyt Corc'un talebinin yerine getirilmediğini kabul etmek lazım gelir.

İtilaf devletlerinin 23 Eylül 1922 tarihli mütareke teklifi

Bu sıralarda, İstanbul'da Fransız Fevkalade Komiseri bulunan General Pelle[2] benimle görüşmek üzere İzmir'e geldi. Tarafsız mıntıka unvanıyla yâd ettiği bir sahaya ordularımızın girmemesinin uygun olacağını tavsiye etti. Milli hükümetimizin böyle bir mıntıka tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulmasına imkân olmadığını söyledim. General Pelle, Mösyö Franklen Buyyon'un[3] benimle görüşmek üzere gelmek istediğine dair almış olduğu özel bir telgrafı gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Mösyö Franklen Buyyon bir Fransız harp gemisiyle İzmir'e geldi. Fransa hükümeti tarafından ve İngiltere ve İtalya hükümetlerinin de uygun görmesiyle benimle görüşmeye geldiğini söyledi. Biz Franklen Buyyon'la görüşürken, 23 Eylül 1922 tarihli İtilaf Devletleri Hariciye Nazırları imzasıyla bir nota geldi. Bu nota, esaslı olarak iki meseleyi kapsıyordu. Biri askeri harekâtın durdurulması, diğeri konferansa, barışa ait idi.

Biz, Rumeli'de milli sınırımıza kadar Doğu Trakya'yı tamamen almadıkça, askeri hareketten vazgeçemezdik. Ancak, vatanımızın bu kısmından düşman kıtaları çıkarıldığı takdirde fazla bir hareket yapmaya kendiliğinden lüzum kalmayacaktı. Bu notada, Venedik veya başka bir şehirde toplanacak olan, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Yunanistan'ın davetli bulunacağı bir konferansa delegelerimizi göndermeye olur verip vermeyeceğimiz sorulmakla beraber, müzakereler esnasında Boğazlar'daki tarafsız mıntıkaya tarafımızdan asker gönderilmemesi şartıyla, Edirne dahil olmak üzere Meriç'e kadar Trakya'nın bize iadesi hakkındaki arzumuza iyi gözle bakılacağı beyan ediliyordu.

1 Lloyd George. (Y.N.)
2 Pellé. (Y.N.)
3 Franklin Bouillon. (Y.N.)

Notada, Boğazlar'dan, azınlıklardan, Cemiyeti Akvam'a[1] girmemizden de bahsolunmakta idi.

Konferansın toplanmasından evvel, Yunan kıtalarının, İtilaf devletleri kumandanlarının çizecekleri bir hattın gerisine çekilmesi için, İtilaf devletlerinin nüfuzunu kullanacağı vaat olunmakta ve bu konuda görüşülmek üzere Mudanya veya İzmit'te bir toplantı yapılması teklif edilmekte idi.

Mudanya Konferansı 29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir cevapta, Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğimi bildirdim. Fakat, Meriç nehrine kadar Trakya'nın derhal bize iadesini talep ettim. 3 Teşrinievvel'de [3 Ekim'de] toplanmasının münasip olacağını söylediğim Mudanya Konferansı'na, Başkumandanlık namına fevkalade salahiyete sahip olmak üzere Batı Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa'yı delege tayin ettiğimi tebliğ ettim. Bu notaya hükümetçe de 4 Teşrinievvel [Ekim] 1922 tarihli tafsilatlı bir cevap verildi. Bu cevapta, konferans mahalli için İzmir teklif edildi. Boğazlar meselesi dolayısıyla, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin dahi daveti talep olundu ve başka meseleler hakkında da görüşlerimiz kısaca bildirildi.

Mudanya'da, İsmet Paşa'nın riyaseti altında, İngiltere Delegesi General *Harington,* Fransa Delegesi General *Şarpi,*[2] İtalya Delegesi General *Monpelli*'den[3] meydana gelen konferans toplandı. Bir hafta kadar devam eden münakaşalı müzakerelerden sonra, 11 Teşrinievvel'de [11 Ekim'de] Mudanya Mütarekenamesi imzalandı. Bu suretle Trakya, anavatana iltihak etti.

Efendiler, zaferi müteakip İzmir'de bizim siyasi temaslarımız üzerine, Ankara'da Heyeti Vekile'nin, daha doğrusu bazı vekillerin telaşlı bir vaziyet aldıkları hissolundu.

Askeri vazifemin sona ermiş olduğunu, bundan sonraki siyasi işlerin İcra Vekilleri Heyeti'ne ait olduğunu hissettirecek tarzda, beni Ankara'ya davet ettiler. Halbuki ne askeri vazifem sona ermişti ve ne de siyasi ve diplomatik meseleler ile temas ve iştigali lüzumsuz bulabilirdim. Dolayısıyla, İzmir'den, ordunun başından ve temasa geldiğim siyasi münasebetlerden uzaklaşamazdım. Bu sebeple benimle fikir alışverişinde bulunmak arzu ve ısrarında bulunduklarına göre, İcra Vekilleri Heyeti'nin veya alakadar vekillerin İzmir'e, yanıma gelmelerini teklif ettim. İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'le Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey geldiler.

Rauf Bey, İzmir'de bana bazı özel temennilerde de bulundu. Mesela, Ali Fuat Paşa ile Refet Paşa'nın zafer münasebetiyle terfilerini ve kendilerine

1 Milletler Cemiyeti. (Y.N.)
2 Charpy. (Y.N.)
3 Mombelli. *Nutuk*'un 1927 basımlarında "Monbelli". (Y.N.)

münasip birer vazife vererek gönüllerinin hoş edilmesini rica etti. Malumunuz oldu ki, muharebeden evvel Ali Fuat ve Refet Paşaları harekete iştirak ettirmek için birer suretle teşebbüste bulunmuştum. Muvaffak olamadım. Zaferden dolayı, askeri harekâtta bilfiil hizmet edip hak kazanmış olan kumandanlar ve subaylar terfi ve takdir olunmak suretiyle bittabi taltif olunmuşlardı. Askeri harekâta iştirakten kaçınan zevatın da, bizzat orada bulunanlarla beraber taltifleri şüphesiz kötü tesir yapabilirdi. Özetle, Rauf Bey'e, temennilerini yerine getiremeyeceğimi söyledim. Fakat Ali Fuat Paşa, Meclis İkinci Reisi bulunduğuna göre, mevki ve vazifesi kendisini memnun edebilecek bir mertebede idi. Yalnız açıkta bulunan Refet Paşa'ya münasip bir vazife bulmaya çalışacağımı vaat ettim. Kendisini İzmir'e davet etmesini söyledim. Refet Paşa İzmir'e gelmişti. Fakat tam benim Ankara'ya döndüğüm geceye tesadüf ettiği için kendisiyle orada görüşülemedi.

Barış Konferansı'na göndereceğimiz delegeler

Refet Paşa'nın vazifelendirilmesi, daha sonra Ankara'dan Bursa'ya seyahatim esnasında oldu.

Efendiler, İzmir'den Ankara'ya dönüşümde, başlıca Mudanya Konferansı müzakereleriyle iştigal olundu. Bir taraftan da İcra Vekilleri Heyeti'nde, Meclis'te, encümenlerde, Barış Konferansı'na gönderilebilecek delege heyeti söz konusu oluyordu. Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili bulunan Rıza Nur Bey gidecek delege heyetinin tabii üyeleri gibi görülüyordu. Ben, henüz bu hususta kati kanaat ve kararımı tespit etmemiştim. Ancak Rauf Bey'in riyaseti altında bulunacak heyetin bizim için hayati olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendisine katılmasını teklif etti. Bu teklife karşı ileri sürdüğüm görüşte, "İsmet Paşa'dan müşavir olarak edilecek istifade sınırlıdır. İsmet Paşa reis olursa, azami istifade temin olunacağına ben de kaniyim" dedim. Bu nokta üzerinde fazla görüşülmedi. Ondan sonra, Rauf Bey, delege heyeti meselesinde başladıkları terkip ve teşkillere devam ettiler. Ben, buna ehemmiyet verir görünmedim.

İsmet Paşa'nın Hariciye Vekilliğine ve Delege Heyeti Reisliğine seçilmesi

Mudanya Konferansı sona ermişti. İsmet Paşa ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim. Beraberimde Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa vardı. Doğuda aleyhindeki fikri ve fiili gösterilerden dolayı vazife yapmaya imkân göremediğinden Ankara'ya gelmeye mecbur olan Kâzım Karabekir Paşa'yı ve İstanbul'da

kendisine vazife vermek üzere de Refet Paşa'yı birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günler zarfında, Refet Paşa'yı malum olduğu üzere İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın da, Delege Heyeti Riyaseti vazifesini yapıp yapamayacağını, mevcut bunca malumatıma rağmen, bir daha inceledim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, tasavvurlarıma dair hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet olumlu olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın Delege Heyeti Reisi olması için daha evvel Hariciye Vekili olmasını münasip gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak yazdığım bir şifre telgrafnamede kendisinin Hariciye Vekâleti'nden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine bizzat önayak olmasını rica ettim.

Ankara'dan hareketimden evvel Yusuf Kemal Bey, bana, Delege Heyeti Riyaseti vazifesini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den kendisine vuku bulan bildirimimi iyi karşılayarak icabına giriştiğine dair cevap aldım.

Lozan Barış Konferansı'na davet

İşte, ondan sonra idi ki, İsmet Paşa'ya emrivaki halinde Hariciye Vekili olacağını ve ondan sonra da Barış Konferansı'na Delege Heyeti Reisi olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire şaşırdı. Asker olduğundan bahsederek, affını istedi. En nihayet, teklifimi bir emir kabul ederek itaat gösterdi. Tekrar Ankara'ya döndüm. Bu esnada 28 Teşrinievvel [Ekim] 1922'de İtilaf devletleri tarafından Lozan'da toplanacak olan barış müzakeresine davet olunduk. İtilaf devletleri, hâlâ İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyor ve onu da bizimle beraber Konferans'a davet ediyordu.

***

Saltanatın lağvı

Bu müşterek davet keyfiyeti, şahsi saltanatın lağvı muamelesiyle kati olarak neticelendi. Hakikaten 1 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli kanun icabınca hilafet ile saltanat birbirinden ayrıldı. İki buçuk seneyi aşkın bir zamandan beri fiilen hükmünü icra eden milli saltanat teyit olundu. Hilafet, açık bir hukuka sahip olmaksızın bir müddet daha bırakıldı.

Efendiler, bu hususa dair lüzumu kadar kayda geçmiş malumat mevcuttur. Meselenin hususiyetlerine ait yönler belki yüksek heyetinizi alakadar eder düşüncesiyle bazı malumat arz edeceğim:

Malumdur ki, saltanat ve hilafet makamları ayrı ayrı ve birbiriyle kaynaşmış olarak mühim meselelerden sayılmakta idi. Bunu teyiden bir hatıramı

zikredeyim: 1 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihinden evvel Meclis muhitinde muhalifler, benim saltanatı lağv edeceğim hakkında telaşlı ve heyecanlı propaganda yapıyorlardı.

Rauf Bey, bir gün Meclis'teki odama gelerek, benimle mühim bazı hususlara dair görüşmek istediğini ve akşam Keçiören'de Refet Paşa'nın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in teklifini kabul ettim. Fuat Paşa'nın da hazır bulunması hususunda uygun görüşümü sordu. Onu da münasip gördüm. Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şu idi: Meclis, saltanat makamının ve belki hilafetin ortadan kaldırılması görüşünün takip edildiği endişesiyle sıkıntılıdır. Sizden ve sizin ileride alacağınız vaziyetten şüphe etmektedir. Bu nedenle Meclis'i ve dolayısıyla millet kamuoyunu tatmin etmeniz lüzumuna kaniim.

Rauf Bey'in saltanat ve hilafet hakkındaki fikri

Rauf Bey'den, saltanat ve hilafet hakkındaki kanaat ve görüşünün ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta şu açıklamalarda bulundu: "Ben" dedi, "saltanat ve hilafet makamına vicdanen ve hissen bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ricali sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha sadakati muhafaza etmek borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem icabıdır. Bunlardan başka, genel görüşüm de vardır. Bizde genel vaziyeti tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da, saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka mahiyette bir mevcudiyet ikamesine çalışmak, felaket ve acıya sebep olur. Asla caiz olamaz."

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'dan görüşünü sordum. Refet Paşa'nın cevabı şu idi: "Tamamen Rauf Bey'in fikir ve görüşüne iştirak ederim. Hakikaten, bizde padişahlıktan halifelikten başka bir idare şekli söz konusu olamaz."

Ondan sonra, Fuat Paşa'nın fikrini öğrenmek istedim. Paşa, yeni Moskova'dan geldiğinden, vaziyeti, halkın fikir ve hislerini lüzumu derecede incelemeye henüz vakit bulamadığından bahsederek görüşülen mesele hakkında kati bir fikir ve kanaat belirtmekte mazur olduğunu ifade etti.

Ben, muhataplarıma kısaca şu cevabı verdim: "Söz konusu ettiğiniz mesele, bugünün meselesi değildir. Meclis'te bazılarının telaş ve heyecanına da mahal yoktur."

Rauf Bey, bu cevabımdan memnun göründü. Fakat, şu veya bu tarzda, söz konusu mesele etrafında görüşmeye devam olundu. Akşamüzeri başlayan görüşmemiz, bütün gece sabaha kadar uzadı. Rauf Bey'in bir şeyi temin etmek istediğini hissettim. Benim hilafet ve saltanat ve ileride şahsen alabileceğim

vaziyet hakkında, kendilerine söylediğim ve güven verici buldukları sözleri bana kürsüden bizzat Meclis'e söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri aynen Meclis'e söylemekte beis görmediğimi bildirdim. Fazla olarak bu sözleri kurşunkalemiyle bir kâğıt parçasına tespit ve ertesi günü Meclis'te bir münasebetle beyanat tarzında ifade edeceğimi vaat ettim. Bu vaadimi yerine de getirdim. Benim bu beyanatım, muhaliflerce Rauf Bey'in muvaffakiyetinin bir eseri sayılmış ve kendisi takdir edilmiş...

Saltanatın lağvı Meclis'te müzakere olunurken Rauf Bey'e verdiğim rol

Efendiler, ihtimal Rauf Bey, birtakım zevat katında üstlendiği vazifeyi yapmıştı. Ben de genel ve tarihi vazifemden o güne ait safhayı izah ettiğim gibi yerine getirmiştim. Fakat genel vazifemin emrettiği asıl noktayı yerine getirmek ve tatbik etmek lazım geldiği zaman da asla tereddüt etmedim. Tevfik Paşa'nın telgrafları vesilesiyle saltanatı hilafetten ayırmaya ve evvela saltanatı lağv etmeye karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de, derhal Rauf Bey'i Meclis'teki odama çağırmak oldu. Rauf Bey'in, Refet Paşa'nın evinde sabahlara kadar dinlediğim kanaat ve görüşlerini hiç bilmiyormuşum gibi, ayakta, kendisinden şu talepte bulundum: "Hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı lağv edeceğiz! Bunun uygun olduğuna dair kürsüden beyanatta bulunacaksınız!" Rauf Bey ile fazla bir tek kelime konuşmadık. Rauf Bey odamdan çıkmadan evvel, aynı maksatla davet etmiş olduğum Kâzım Karabekir Paşa geldi. Ondan da aynı zeminde beyanatta bulunmasını rica ettim.

Efendiler, o tarihe ait zabıt ceridelerinde görüldüğü gibi, Rauf Bey kürsüden bir iki defa beyanatta bulundu ve hatta saltanatın lağv olunduğu günün bayram kabul edilmesi teklifini de ortaya attı.

Burada bir nokta, zihinlerde düğüm halinde kalabilir. Bana, padişaha sadakati muhafaza etmeyi borç bildiğinden, saltanatın makamının yerine başka mahiyette bir mevcudiyetin ikamesine çalışmanın felaket ve hüsrana sebep olacağından bahsetmiş olan Rauf Bey, benim yeni kararımı öğrendiğinde ve bilhassa[1] kararımın lehinde ve saltanatın lağvı hakkında beyanatta bulunmasına dair teklifim karşısında, görüş dahi belirtmeksizin itaat göstermiştir. Bu tavır ve hareket nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey, eski kanaatlerini değiştirmiş miydi? Yoksa kanaatlerinde esasen samimi değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde tam kanaatle hüküm vermek müşküldür.

Efendiler, böyle şüpheli bir hüküm vermeye girişmektense, vaziyetin değerlendirilmesini kolaylaştırmaya yarayacak bazı safhaları, muameleleri ve münakaşaları yüksek heyetinize hatırlatmayı tercih ederim.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "öğrendiğinde ve bilhassa" sözcüklerinin aslı olan "muttali olduktan ve bahusus" sözcüklerinin altı çizilidir. (Y.N.)

Lozan Barış Konferansı'na Tevfik Paşa ve arkadaşları da iştirak etmek istiyordu

Arz etmiştim ki, saltanatın lağvı, Lozan Konferansı'na İstanbul'dan da bir delege heyeti davet edilmesi ve İstanbul'un, yani Vahdettin ve Tevfik Paşa ve arkadaşlarının dahi böyle bir daveti, Türk milletinin büyük emeklerle, fedakârlıklarla elde ettiği menfaatı küçültmek, belki de manasız bir mahiyete düşürmek pahasına olduğu halde, kabul eylemesi yüzünden ileri gelmişti.

Tevfik Paşa, evvela benim şahsıma bir telgraf verdi. 17 Teşrinievvel [Ekim] 1922 tarihli olan bu telgrafnamede, Tevfik Paşa, kazanılan zaferin, bundan böyle, İstanbul ve Ankara arasında anlaşmazlık ve ikiliği kaldırmış ve milli birliğimizi temin etmiş olduğunu yazıyordu. Yani, Tevfik Paşa demek istiyordu ki, memlekette düşman kalmadı, dolayısıyla padişah yerinde, hükümet onun yanında; millete düşen, bu makamların vereceği emirlere itaat etmektir. Bu takdirde birliğe mâni elbette bir şey kalmamış olur. Yalnız, Ankara'dan biraz daha hizmet istemek akıllılığını gösteriyordu. O da, Barış Konferansı'na İstanbul'un ve Ankara'nın birlikte davet edileceğine dayanarak daha evvel tarafımdan gayet gizli talimatı taşıyan bir zatın mümkün süratle İstanbul'a gönderilmesini temin etmek idi *(Vesika: 260).*

Tevfik Paşa'ya tebliğ edilmek üzere, İstanbul'da Hamit Bey'e yazdığım telgrafname ile "Tevfik Paşa ve arkadaşlarının devlet siyasetini karıştırmaktan sakınmamaları hususunun ne derece büyük mesuliyet doğuracağının aşikâr olduğunu" bildirdim *(Vesika: 261).*

Ne yazık ki Hamit Bey, bu telgrafnamemin aynen Tevfik Paşa'ya bildirilmesi lazım geldiğinde tereddüte düşmüş, bunu kendine mahsus direktif saymış. Bununla beraber, bu telgrafnamem muhteviyatı dairesinde Tevfik Paşa'ya üç gün zarfında beş kere tebligatta bulunmuş. Hatta Tevfik Paşa ve çalışma arkadaşlarının Konferans'a delege göndermemeleri için gazetelere, ajanslara tebliği icap eden beyanatın esaslarını ihtiva eden bir müsvedde dahi göndermiş *(Vesika: 262).*

Menfaatlarını kirli bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta bulanlar

Bütün menfaatlarını kirli bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta, yalnız bunda gören Tevfik Paşa ve benzeri paşalardan meydana gelen Vahdettin heyetinin, gizli maksatlarına mutlaka itibar kazandırtmak yolundan başka hiçbir şeyle iştigal etmedikleri anlaşılıyordu. Tevfik Paşa, bana çektiği telgrafın cevabından haberli olmadığını bildirdiği cevaptan sonra, doğrudan doğruya

10 Teşrinievvel [Ekim] 1922[1] tarihli telgrafnamesiyle ve sadrazam unvanıyla Meclis Riyaseti'ne müracaat etti *(Vesika: 263).*

Müracaatname muhteviyatı, Osmanlı devrinin Tevfik Paşalarına has bir tarzda idi.

Tevfik Paşa ve arkadaşları, bu telgrafnameleriyle, kazanılan muvaffakiyetlerin hasıl olmasına hizmet ettiklerinden bahsedecek kadar cesaret gösterebilmişlerdir.

Efendiler, Osmanlı Devleti'nin, gayri meşru olarak, hükümeti namını taşımak gafletinde bulunan, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve benzerlerinden meydana gelen son Osmanlı heyetiyle fazla iştigal faydasızdır. Sözümü Meclis müzakerelerine getireceğim.

Söz konusu mesele dolayısıyla, Meclis'te 30 Teşrinievvel [Ekim] 1922 günü müzakereler başladı. Çok hatipler çok sözler söylediler. İstanbul'daki Osmanlı hükümetlerini, Ferit Paşa devresinden sonra, Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların idrakten mahrum, vicdandan mahrum birtakım insanlar olduğunu beyan ederek, bu adamlara lazım olan kanuni muamelenin yapılmasını talep ettiler.

"Böyle bir zihniyeti taşıyan, yani bize bu kadar ahmakça tekliflerde bulunan zevat -...- hakikaten Babıâli'nin tarihi hüviyetine imza koyan ve her şeyden ziyade oraya bağlı olan zevattır..." dediler.

İstanbul'da, hükümet nam ve şiarını takınan adamların Hıyaneti Vataniye Kanunu'na göre cezalandırılmasına ait önergeler okundu.

Efendiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğini, yeni bir Türkiye devletinin doğduğunu, Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla hükümranlık haklarının millete ait bulunduğunu ifade eder bir önerge hazırlandı. Sekseni aşkın arkadaşa imza ettirildi. Bu önergede benim de imzam vardır.

Bu önerge okunduktan sonra, ciddi olarak muhalif vaziyet alanların başında iki zat göründü. Bunlardan biri, Mersin Mebusu bulunan Miralay Salâhattin Bey'dir. İkincisi, İzmir'de asılan Ziya Hurşit'tir. Bunlar, saltanatın lağv olunmaması kanaatinde bulunduklarını açıkça gösterdiler.

Osmanlı saltanatının lağvı kararının verildiği gün Teşkilatı Esasiye, Şer'iye ve Adliye Encümenlerinin müşterek toplantısı

Efendiler, 31 Teşrinievvel [Ekim] 1922 günü Meclis toplanmadı. Bugün Müdafaai Hukuk Grubu toplantısı oldu. Bu toplantıda, Osmanlı saltanatının lağvının zaruri olduğu hakkında beyanatta bulundum. 1 Teşrinisani [Kasım] 1922 günü Meclis toplantısında aynı mesele uzun münakaşalara maruz kaldı. Meclis'te de

1 *Nutuk*'ta söz konusu telgraf "10 Ekim 1922" tarihlidir. Ancak doğrusu "29 Ekim 1922" olmalıdır. Nitekim telgraf, *Nutuk*'un "Vesikalar" cildinde ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde (Devre 1, c.24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.270) "29 Ekim 1922" tarihlidir. (Y.N.)

Başkumandan ve maiyeti.

tafsilatlı beyanatta bulunmak lüzumunu hissettim *(Vesika: 264)*. İslam ve Türk tarihinden bahsederek hilafet ve saltanatın ayrılabileceğini, milli hâkimiyet ve saltanat makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, tarihi vakalara dayanarak izah ettim. Hulâgû'nun, Halife Mutasım'ı idam ederek dünya yüzünde fiilen hilafete son verdiğini ve 1517'de[1] Mısır'ı zapt eden Yavuz, orada unvanı halife olan bir mülteciye ehemmiyet vermeseydi, hilafet unvanının zamanımıza kadar miras kalmış bulunmayacağını anlattım.

Bundan sonra, meseleyle alakalı önergeler üç encümene, Teşkilatı Esasiye, Şer'iye ve Adliye Encümenlerine havale olundu. Bu üç encümen heyetinin bir araya gelip, bizim takip ettiğimiz maksada göre meseleyi halledip neticelendirmesi elbette müşkül idi. Vaziyeti yakından ve bizzat takip etmek lazım geldi.

Müşterek encümene anlattığım hakikat

Üç encümen bir odada toplandı. Riyasetine Hoca Müfit Efendi'yi seçti. Meseleyi müzakere etmeye başladılar. Şer'iye Encümeni'ne mensup hoca efendiler, hilafetin saltanattan ayrılamayacağını, bilinen safsatalara dayandırarak iddia ettiler. Bu iddiaları çürütüp kırmak hususunda serbest söz söyleyenler ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakerenin istenilen neticeye kavuşmasını beklemek beyhude idi. Bunu anladık. Nihayet, müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şu beyanatta bulundum: "Efendiler"[2] dedim, "hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardı ve[3] bu tasallutlarını altı asırdan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek, kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat, ihtimal bazı kafalar kesilecektir.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "924 hicri tarihinde" şeklinde. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "Efendiler" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "Efendim" şeklinde. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "ve" bağlacı, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

İşin ilmi yönüne gelince, hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine mahal yoktur. Bu hususta ilmi izahat vereyim" dedim ve uzun uzadıya birtakım izahatta bulundum. Bunun üzerine Ankara mebuslarından Hoca Mustafa Efendi, "Affedersiniz Efendim" dedi, "biz meseleyi başka bakımdan değerlendiriyorduk; izahatınızdan aydınlandık." Mesele, Müşterek Encümen'ce halledilmişti.

Osmanlı saltanatının yıkılış ve bitiş merasiminin son safhası

Süratle kanun tasarısı tespit olundu. Aynı günde Meclis'in ikinci celsesinde okundu. İsimler okunarak oya konulması teklifine karşı kürsüye çıktım. Dedim ki: "Buna hacet yoktur. Memleket ve milletin bağımsızlığını ebediyen korunmuş kılacak esasları yüce Meclis'in oybirliğiyle kabul edeceğini zannederim." "Oylansın" sesleri yükseldi. Nihayet Reis oya koydu ve "Oybirliğiyle kabul edilmiştir" dedi. Yalnız olumsuz bir ses işitildi: "Ben muhalifim!.." Bu seda "Söz yok!" sedalarıyla boğuldu. İşte efendiler, Osmanlı saltanatının yıkılış ve bitiş merasiminin son safhası bu suretle cereyan etmiştir.

***

Hain Vahdettin bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan kaçıyor

17 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli resmi bir telgrafın ilk cümlesi şu idi: "Vahdettin Efendi bu gece saraydan kaybolmuştur." Bu telgrafnamenin daha bir iki cümlesini 18 Teşrinisani [Kasım] 1922 gününe ait Meclis zabıt ceridesinde okumuşsunuzdur. Fakat telgrafnamenin aslında, kayboluşun kimlerin aracılığıyla vuku bulduğu ihtimalinden ve emanetlerin[1] nasıl muhafaza edildiğinden vesaireden bahseden alt tarafı da vardır.

Aynı günkü zabıtta okunmuş olan bir mektup suretiyle, ona ekli -ajanslarla yayımlanmış- bir beyanname suretini de tekrar okuyalım:

Mektup Sureti

Bir nüshasını eklediğim resmi beyannamede söylendiği gibi, Zatı Şahane kendisini İngiltere'nin himayesi altına koyarak bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır...

17 Teşrinisani [Kasım] 1922 İmza: Harington

1 Kutsal emanetler. (Y.N.)

Ekli olan beyanname sureti

Resmen beyan olunur ki, Zatı Şahane mevcut vaziyet neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, bütün İslamların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talep etmiştir. Zatı Şahane'nin arzusu bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Çarls Harington[1] Zatı Şahane'yi almaya giderek, bir İngiliz harp gemisine kadar kendisine refakat etmiş ve Zatı Şahane vapurda Bahrisefit Filosu Umum Kumandanı Amiral Sir de Bruk[2] tarafından karşılanmıştır. İngiltere Fevkalade Komiser Vekili Sir Nevil Henderson[3] Zatı Şahane'yi gemide ziyaret ederek Kral V. Jorj'a[4] bildirilmek[5] üzere arzularını sormuştur.

General Harington'un Ulviye Sultan namında bir kadına gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, hiçbir cevap verilmemiş olduğu kaydıyla aynen Refet Paşa'ya gönderilmiş. O da bize, 25 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihinde suretini bildirmişti. Fransızca mektubun bildirilen Türkçe sureti şudur:

Sultan Hanımefendi Hazretleri, şu anda Malta'ya yaklaşmakta bulunan Padişah Hazretleri'nden, ailesinin ahvali hakkında malumat ricasını ihtiva eden bir telsiz aldım. Bu konuda, geçen Cumartesi Yıldız'dan[6] malumat almış ve Kadınefendi Hazretleri'nin gayet afiyette ve keyiflerinin yerinde olduklarını öğrenmiş ve derhal Zatı Şahane'ye arz etmiştim. Eğer Padişah Hazretleri'nin ailesi hakkında malumat lütfedebilirseniz, onu derhal Zatı Şahane'ye arz etmekle bahtiyar olurum. Zatı Şahane'nin maruz bulundukları müşkülat dolayısıyla en samimi temennilerimin zatıâliyelerine ve Padişah Hazretleri'nin ailesine ulaştırılmasına müsaade buyurmanızı ve en derin hürmet ve tazimlerimin kabulünü rica ederim. İmza: Harington

Efendiler, bu son mektup iştigale değer mahiyette değildir. Bundan başka, General Harington'un, İstanbul'daki askeri memurumuza yazdığı mektubun ve ekinin muhteviyatı hakkında da görüş belirtmeyi lüzumsuz bulurum.

Asil bir milleti yüz kızartıcı bir vaziyete düşüren sefil

Kamuoyunu hakiki vaziyet ile karşı karşıya bırakmayı tercih ederim. **Sakat bir veraset usulü neticesi olarak, büyük bir makam, tantanalı bir unvan elde edebilmiş bir sefilin, izzetinefsi çok yüksek, asil bir milleti nasıl yüz kızartıcı bir vaziyete düşürebileceği, o zaman daha tabii surette anlaşılır.**

1 General Sir Charles Harington. (Y.N.)
2 Akdeniz Filosu Genel Kumandanı Amiral Sir de Brock. (Y.N.)
3 Sir Nevile Henderson. (Y.N.)
4 Kral V. George. (Y.N.)
5 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "bildirilmek" sözcüğü, 1934 basımında "bildirmek" şeklinde. (Y.N.)
6 Yıldız Sarayı. (Y.N.)

Hakikaten, her ne sebep ve suretle olursa olsun, Vahdettin gibi hürriyet ve hayatını milleti içinde tehlikede görebilecek kadar adi bir mahlukun, bir dakika dahi olsa, bir milletin başında bulunduğunu düşünmek ne hazindir! Teşekküre değerdir ki, bu alçak, kendisine miras kalan saltanat makamından millet tarafından düşürüldükten sonra, alçaklığını tamamlamış bulunuyor. Türk milletinin bu erken davranışı elbette takdire layıktır.

Âciz, adi, his ve idraktan mahrum bir mahluk, kabul eden herhangi bir yabancının himayesine girebilir; fakat, böyle bir mahlukun bütün İslamların halifesi sıfatına sahip bulunduğunu ifade etmek elbette uygun değildir. Böyle bir anlayışın doğru olabilmesi, evvelemirde bütün İslam kütlelerinin esir olmaları şartına bağlıdır. Halbuki cihanda hakikat böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihi hayatımızca hürriyet ve bağımsızlığa timsal olmuş bir milletiz! Kıymetsiz hayatlarını iki buçuk gün fazla, sefilce sürükleyebilmek için her türlü aşağılığı mubah gören halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Bu suretle devletlerin, milletlerin yekdiğeriyle münasebetlerinde, şahısların, bilhassa mensup olduğu devlet ve milletin zararına da olsa şahsi vaziyet ve hayatlarından başka bir şey düşünemeyecek pespayelerin ehemmiyeti olamayacağı yolundaki malum hakikati teyit ettik.

Milletler münasebetlerinde mankenlerden istifade sistemine rağbet devrine son vermek, medeni âlemin samimi temennisini teşkil etmelidir!

***

Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisi'nce halife seçilmesi

Muhterem efendiler, firari halife, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde makamından indirildi. Yerine, sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi.

Meclis'çe yeni halife seçilmeden evvel, seçilecek zatın da padişahlık sevda ve davasına kapılarak herhangi bir yabancı devlete iltica etmesi ihtimalini bertaraf etmek lazımdı. Bunun için, İstanbul'da bulunan memurumuz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hatta elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilafet ve saltanat hakkında aldığı kararı tamamen kabul ettiğine dair bir de senet alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Teşrinisani [Kasım] 1922 günü İstanbul'da Refet Paşa'ya yazdığım bir şifre telgrafname ile de verdiğim talimatta başlıca şu noktaları kaydetmiştim: "Abdülmecit Efendi, Halifeyi Müslimin[1] unvanını kullanacaktır. Bu unvana başka sıfat ve kelime ilave edilmeyecektir. İslam âlemine duyurulmak üzere

1 Müslümanların Halifesi. (Y.N.)

hazırlayacağı bir beyannameyi aracılığınızla evvela şifre olarak bildirecektir. Tasvip olunduktan sonra tekrar şifre ile ve aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayımlanacaktır. Bu beyannamenin metnini başlıca şu noktalar teşkil edecektir:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini hilafete seçmesinden açıkça memnuniyet beyan olunacaktır.

b) Vahdettin Efendi'nin hareket tarzı tafsilatlı olarak kınanacaktır.

c) Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun onuncu maddesine kadar olan maddelerinin muhteviyatı münasip tarzda ve mühim mana ve özü aynen zikredilmek suretiyle Türkiye devletinin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin hususi mahiyetinin ve idare usulünün Türkiye halkı ve bütün İslam âlemi için en faydalı ve en uygun olduğu zikir ve tespit edilecektir.

d) Türkiye milli halk hükümetinin geçmiş hizmetlerinden ve teşekküre değer mesaisinden takdirkârane bir lisan ile bahsolunacaktır.

e) İşbu beyannamede, yukarıda bildirilmiş noktalardan başka, siyasi sayılabilecek bir nokta ve fikir belirtilmeyecektir.

19 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli açık bir telgrafla da Abdülmecit Efendi'ye: "Türkiye devletinin hâkimiyetini kayıtsız şartsız milletin kendisinde saklı tutan Teşkilatı Esasiye Kanunu uyarınca icra kudreti ve kanun yapma salahiyeti kendisinde tecelli etmiş ve toplanmış bulunan, milletin yegâne ve hakiki temsilcilerinden meydana gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihinde oybirliğiyle kabul ettiği gerekçe ve esaslar dairesinde yüce Meclis'çe 18 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihinde yapılan celsede hilafete seçilmiş olduğunu" tebliğ ettim *(Vesika: 265)*.

19 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli bir şifre telgrafname ile Refet Paşa, yazdığımız telgraflara cevap veriyordu. Abdülmecit Efendi, imzasının üstünde Halifei Müslimin ve Hadimülharemeyn[1] unvanının bulunmasının ve cuma selamlığında kaftan ve Fatih'e ait şekilde bir sarık takınmasının mümkün ve uygun olacağı görüşünü dile getirmiş. İslam âlemine yazacağı beyanname muhteviyatı hakkında belirttiği görüşte, Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylemek hususunda affını istemiş ve beyannamenin İstanbul gazetelerinde yayımlanması sırasında Türkçesiyle beraber bir de Arapça suretinin yayımlattırılması düşüncesini ileri sürmüş *(Vesika: 266)*.

Refet Paşa'ya makine başında 20 Teşrinisani [Kasım] 1922 günü verdiğim cevapta, Halifei Müslimin unvanıyla beraber Hadimülharemeynişşerifeyn[2] tabirinin kullanılmasını uygun buldum. Cuma merasiminde Fatih'in kıyafetine girmesini gayri tabii buldum. Redingot veya istanbulin giyebileceğini, askeri üniformanın bittabi söz konusu olamayacağını bildirdim. Yayımlanacak beyannamede Vahdettin'in ismi zikrolunmaksızın eski halifenin manevi

1 Mekke ile Medine'nin hizmetkârı. (Y.N.)
2 Mekke ve Medine gibi iki kutsal yere hizmet eden. (Y.N.)

şahsiyetinden ve zamanında düşülen derekeden bahsedilmesinin lüzumlu olduğu görüşünü belirttim.

Abdülmecit Efendi, babasının adı münasebetiyle de olsa "Han" unvanından vazgeçemiyor

Refet Paşa'dan 20 Teşrinisani [Kasım] 1922'de aldığım şifre telgrafnamenin birinci maddesinde Refet Paşa diyordu ki: "Abdülmecit Efendi'nin 29 Rebiülevvel[1] tarihli yazılarının altında Halifei Resulûllâh Hadimülharemeynişşerifeyn cümlesinin altında Abdülmecit bin Abdülâziz Han imzası kullanılmıştır."

Efendiler, yaptığımız ikazı iyi karşıladığını ifade eylemiş olan Abdülmecit Efendi "Halifei Müslimin" yerine "Halifei Resulullah"[2] ve babasının ismi münasebetiyle "Han" unvanlarını kullanmaktan kendini alamamıştır. Birtakım düşüncelerden sonra da Vahdettin hakkındaki beyanattan vazgeçtiğini ve çünkü "başkasının kötü işlerini söz konusu etmek suretiyle bile olsa, bu gibi beyanatın meslek ve karakterine ağır geleceğinin aşikâr olduğunu" bildirmiş. Bu husus, telgrafnamenin ikinci maddesinde yer alıyordu. Telgrafnamenin üçüncü maddesini, benim Meclis Reisi sıfatıyla kendisine halifeliğe seçildiğini tebliğ eden telgrafnameme yazdığı cevap teşkil ediyordu. Bu cevabın başlığı "Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" diye şahsıma hitap halinde idi. Dördüncü maddede, İslam âlemine tebliğ edeceği beyanname sureti vardı. Bu beyannamenin yazıldığı İstanbul'un "Dârülhilafetülâliye"[3] olduğu da itina ile kayıtlı bulunuyordu.

21 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli bir telgrafta, "'Halifei Resulullah' yerine evvelce bildirdiğimiz gibi 'Halifei Müslimin' denilecektir" dedik. Kendisine hilafeti tebliğ eden telgrafnamemize vereceği cevabın şahsıma değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne olmasını ihtar ettik. Yazılarında, siyasi, genel hususları kapsayan kelimeler olduğundan ve bunlardan sakınmak lüzumundan bahsettik.

Efendiler, ehemmiyetsiz teferruat gibi kabul edilmesi pek mümkün olan bu izahatımla işaret etmek istediğim esaslı nokta şudur: Ben, şahsi saltanatın ilgasından sonra, başka unvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret olması lazım gelen hilafetin de ilga edilmiş olduğunu kabul ediyordum. Bunun, münasip zaman ve fırsatta telaffuzunu tabii buluyordum. Halife seçilen Abdülmecit Efendi'nin bu hakikatten büsbütün gafil olduğu iddia olunamaz. Hele, kendisinin halife unvanıyla saltanat icrasının sebep ve şartlarını hazırlayıp temin edebileceklerini hayal edenlerin mevcudiyeti düşünülürse, muhatabımızı ve tabii taraftarlarını saf ve gafil zannetmek asla caiz olamazdı.

1 19 Kasım 1922. (Y.N.)
2 Peygamberin Halifesi. (Y.N.)
3 Yüce hilafet merkezi. (Y.N.)

Halife olacak zatın sıfat ve salahiyeti ne olacaktı

Şimdi arzu buyurursanız, halife seçimi münasebetiyle Meclis'in 18 Teşrinisani [Kasım] 1922 günü gizli celselerinde geçen müzakereleri hakkında kısa bir fikir vereyim.

Meclis'te meseleyi çok ciddi ve mühim görenler vardı ve hele hoca efendiler kendi ihtisaslarıyla alakalı bir mevzu bulduklarından, çok dikkatli ve teyakkuz halinde idiler. Bir halife kaçmış... Onu makamından indirmek, yenisini seçmek... Sonra yenisini İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmek... Milletin ve devletin yakından başına geçirmek... Özetle, halifenin firarı yüzünden Türkiye'de, bütün İslam âleminde karışıklık meydana gelmiş veyahut gelecekmiş... Onun için tedbirler alınmalı imiş... tarzında görüşler, endişeler ileri sürülüyordu.

Bazı hatipler de, halife olacak zatın sıfatının, salahiyetinin ne olacağını tespit lüzumundan bahsediyorlardı.

Ben de, müzakere ve münakaşaya iştirak ettim. Beyanatımın çoğu, ileri sürülen görüşlere cevap mahiyetinde idi. Söylediklerimin esasları şu cümleler içinde yer alıyordu:

"Söz konusu meseleyi çok münakaşa ve tahlil etmek mümkündür. Fakat, münakaşalar ve tahlillerde ne kadar ileri gidersek, meseleyi halletmekte o kadar müşkülat ve gecikmeye uğrarız. Yalnız şu noktaya nazarı dikkati çekerim: Bu Meclis, Türkiye halkının meclisidir. Bu Meclis'in sıfat ve salahiyeti yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatını ve mukadderatını kapsayabilir ve onun üzerinde söz sahibi olabilir. Meclis'imiz, kendi kendine bütün İslam âlemini kapsayan bir kudret kazanamaz efendiler! Türk milleti ve onun temsilcilerinden meydana gelmiş olan Meclis'imiz, kendi mevcudiyetini, halife unvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir zatın eline veremez ve vermeyecektir efendiler! Bundan dolayı İslam âleminde karışıklık varmış veyahut olacakmış. Bunların hepsi manasız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor."

Bu sözüme itiraz eden bir zata cevap verdim, alenen dedim ki:

-Sen yalan söyleyebilirsin, istidatlısın!..

Efendiler, dağdağaya mahal olmadığını izahtan sonra beyan ettim ki: "Bizim, cihan nazarında en büyük kuvvet ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir. Hilafet makamı esaret altında olabilir. Halife namını taşıyanlar yabancılara iltica edebilirler. Düşmanlar ve halifeler beraber olabilirler ve her şeyi yapmaya teşebbüs edebilirler. **Fakat, yeni Türkiye'nin idare tarzını, siyasetini, kuvvetini katiyen sarsamazlar.**

Türkiye halkı kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahiptir

Türkiye halkının kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve

katiyetle tekrar ediyorum. Hâkimiyet, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve işarette ortaklık kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun, hiç kimse bu milletin mukadderatında ona ortak olamaz. Millet buna katiyen müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir milletvekili bulunamaz. Dolayısıyla, firari halifeyi makamından indirmek, yenisini seçmek ve bu konuyla alakalı bütün muamelelerde söylediğim **görüşler dahilinde hareket zaruridir.** Başka türlüsüne katiyen imkân yoktur."

Muhterem efendiler, biraz münakaşalı ve gürültülü olmakla beraber, Meclis'in çoğunluğuyla, yapılacak muamele üzerinde mutabakat hasıl oldu. Ondan sonraki netice de malumu âlileri oldu.

Saltanatın lağvı üzerine İstanbul'da hükümet unvanını taşıyan Tevfik ve İzzet Paşalar ve arkadaşlarının saraya istifalarını nasıl verdiklerinden, İstanbul idaresini tanzim için verdiğimiz emirler ve talimattan da bahsederek yüksek heyetinizi yormayı faydalı bulmuyorum.

***

Lozan Barış Konferansı

Lozan Konferansı genel toplantısı 21 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihinde vuku bulmuştur. Bu konferansta Türkiye devletini İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Mebusu Hasan Bey ve Sinop Mebusu Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın riyasetindeki Delege Heyeti'ni teşkil ediyordu.

Delege Heyetimiz, Teşrinisani [Kasım] 1922 başlarında Lozan'a gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.

Efendiler, iki devirden ibaret olup sekiz ay devam eden Lozan Konferansı ve neticesi dünyanın malumu bulunan bir keyfiyettir.

Bir müddet Ankara'da Lozan Konferansı müzakerelerini takip ettim. Müzakereler hararetli, münakaşalı cereyan ediyordu. Türk haklarını tasdik eder olumlu neticeler görülmüyordu. Ben bunu pek tabii buluyordum. Çünkü, Lozan barış masasında söz konusu edilen meseleler, üç dört senelik yeni devreye ait ve onunla sınırlı kalmıyordu. Asırlık hesaplar görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak, elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı.

Efendiler, malumdur ki, yerini yeni Türk devletinin aldığı Osmanlı Devleti Uhudu Atika[1] namı altında birtakım kapitülasyonların esiriydi. Hıristiyan unsurlar birçok imtiyazlara ve istisnalara sahip bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Osmanlı memleketlerinde bulunan yabancılara yargı hakkını tatbik edemezdi. Osmanlı tebaasından aldığı vergiyi yabancılardan alması yasaktı.

1 Eski Antlaşmalar. (Y.N.)

Devletin hayatını kemiren kendi dahilindeki unsurlar hakkında tedbirler alması engellenirdi.

Osmanlı Devleti, kendisini tesis eden asıl unsurun, Türk milletinin insanca yaşamasını temin edecek vasıtalara da başvurmaktan alıkonmuştu. Memleketi imar edemez, şimendifer yaptıramaz, hatta mektep yaptırmakta serbest değildi. Bu gibi ahvalde derhal yabancılar müdahale ederdi.

Osmanlı hükümdarları ve yakınları debdebe ve ihtişam içinde hayatlarını temin için memleket ve milletin bütün servet kaynaklarını kuruttuktan başka, milletin her türlü menfaatını hasretmek ve devletin haysiyet ve şerefini feda eylemek suretiyle birçok istikrazlar yapmışlardı. O kadar ki, devlet bu istikrazların faizlerini ödeyemeyecek hale gelmiş, cihan nazarında iflas etmiş sayılmıştı.

Osmanlı Devleti'nin dünya nazarında hiçbir kıymeti kalmamıştı

Efendiler, vârisi olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünya nazarında hiçbir kıymeti, fazileti ve haysiyeti kalmamıştı. Milletlerarası haklardan hariç tanınmış, adeta himaye ve vesayet altına alınmış bir mahiyette farz olunuyordu.

Maziye ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımız halde, esasen asırların birikmiş hesapları bizden sorulmamak lazım gelirken, bu hususta da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Millet ve memleketi hakiki bağımsızlık ve hâkimiyetine sahip kılmak için bu müşkülat ve fedakârlığı da göğüslemek bizim üzerimize yüklenmişti. Ben, neticenin mutlaka olumlu olacağından emin idim. Türk milletinin mevcudiyeti için, bağımsızlığı için, hâkimiyeti için mutlaka elde etmeye ve temine mecbur olduğu esasların cihanca tasdik olunacağına asla şüphe etmiyordum. Çünkü, hakikatte bu esaslar, kuvvet ve liyakatle fiilen ve maddeten elde edilmiş idi. Konferans masasında talep ettiğimiz, zaten elde edilmiş olan hususların usulen ifade ve tasdikinden başka bir şey değildi. Taleplerimiz, açık ve tabii haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı muhafaza ve temin için kudretimiz de vardı, kuvvetimiz de kâfi idi. En büyük kuvvetimiz, en güvenilir mesnedimiz, milli hâkimiyetimizi idrak etmiş ve onu bilfiil halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispat eylemiş olduğumuz idi.

İşte bu düşüncelerle, Konferans'ın cereyanını sükûnetle takip ediyor ve gösterdiği ters vaziyetlere lüzumundan ziyade ehemmiyet atfetmiyordum.

Halk ile yakından temasa gelmek, ruh halini ve fikri eğilimleri bir daha incelemek için

Efendiler, saltanatın ilgası, hilafet makamının salahiyetsiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa gelmek, ruh halini ve fikri eğilimleri bir daha incelemek mühimdi.

Bundan başka, Meclis son senesine dahil olmuş bulunuyordu. Yeni seçim münasebetiyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ni siyasi bir fırka haline getirmeye karar vermiştim. Barış kararlaştığı takdirde, cemiyet teşkilatımızın siyasi fırkaya dönüştürülmesini lüzumlu görüyordum. Bu hususta da halk ile bizzat konuşmayı uygun ve faydalı buluyordum. Zaferden sonra, talim ve terbiye ile iştigale başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu maksatlarla, Batı Anadolu'da bir seyahat icra etmek üzere 14 Kânunusani [Ocak] 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim.

Eskişehir'den itibaren, İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkı münasip mahallerde toplayarak uzun sohbetlerde bulundum. Ahalinin, bana istedikleri gibi serbest sorular yöneltmesini talep ettim. Sorulan sorulara cevap teşkil etmek üzere, altı saat, yedi saat devam eden konferanslar verdim.

Muhterem efendiler, hemen her yerde halkın anlamak istediği hususlardan nazarı dikkati çeken noktalar şunlardı:

Lozan Konferansı ve neticesi, milli hâkimiyet ve hilafet makamı ve bunların vaziyetleri ve münasebetleri ve bir de teşkil etmek niyetinde olduğum anlaşılan siyasi fırka...

Lozan Konferansı müzakerelerini, cereyan ettiği gibi, her yerde özetliyordum. Neticenin olumlu olacağı hakkındaki kanaatimi de beyan ederek milletin müsterih olmasına çalışıyordum.

Milli hâkimiyet ve hilafet makamının vaziyetleri ve münasebetleri

Milli hâkimiyet ve hilafet makamının vaziyetleri ve münasebetleri ne olduğu hakkında, halkın merak ve endişe etmekte hakkı vardı... Zira, Meclis 1 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli kararıyla, şahsi hâkimiyete dayalı hükümet şeklinin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe intikal eylediğini ilan ettikten sonra, birtakım Şükrü Hoca'lar "İslam kamuoyu tereddüt ve ıstıraplara düşmüştür" diyerek hareket ve faaliyete geçtiler. "Hilafet, aynı hükümettir. Hilafetin hak ve vazifelerini iptal etmek hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir" davasını ortaya atmışlardı. Meclis'in, milletin lağv ettiği şahsi saltanatı hilafet makamında devam ettirmek ve padişah yerine halife koymak sevdasına düşmüşlerdi.

Hakikaten, mürteci bir hizip, Karahisarı Sahip[1] Mebusu bulunan Hoca Şükrü imzasıyla "Hilafeti İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" unvanıyla bir kitapçık yayımladı. Ankara'da, 15 Kânunusani [Ocak] 1923 tarihinde yayımlanan ve bütün Meclis üyelerine dağıtılan bu kitapçıktan, İzmit'te haberdar edildim. Kitapçığın üzerinde sadece 1923 (1339) senesi yazılmıştı. Fakat kitapçığın daha ben Ankara'da iken hazırlandığı ve basıldığı ve benim Ankara'dan ayrılış tarihim olan 14 Kânunusani [Ocak] 1923 gününün ertesinde ortaya çıkarıldığı anlaşılmış idi.

1 Afyonkarahisar. (Y.N.)

Cumhuriyet Halk Fırkası programı için halkla Adana'da bir temas.

Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşları "Halife Meclis'in, Meclis Halife'nindir" safsatasıyla Millet Meclisi'ni halifenin meşveret heyeti[1] ve Halife'yi Meclis'in ve dolayısıyla devletin reisi gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

Halife olan zatı ümide düşürecek sadakatkârane muameleler

Efendiler, halife bulunan zatı ümide düşürecek bazı sadakatkârane muameleler de dikkat çekici idi. Gizli olarak cereyan eden sadakatkârane destek ise bizim haricen anladıklarımızdan daha fazla imiş. Bu konuda bir fikir vermiş olmak için, o sıralarda İstanbul ve Trakya'da memur ve temsilcimiz olan Refet Paşa'nın aynı tarihlerde Halife'ye Konya isminde bir at takdimi vesilesiyle kendi biraderi ve aynı zamanda yaveri Rifat Bey'e yazdığı bir şifre ile Halife'nin seryaveri vasıtasıyla verdiği cevabı aynen arz edeceğim:

Şifre

Rifat Bey'e:

Konya'yı Halife Hazretleri'ne takdim etmek için getirtmiştim. Yalnız halen ne halde olduğunu görmedim. Cesarette bulunamıyorum. İstanbul'da iyi bir hayvan bulunmayacağını anladığım için, Halife Hazretleri'nin seryaverlerinden de hayvan tedariki hususunda acele etmemelerini bunun için rica etmiştim. **Hayvanın Hilafetpenahileri tarafından takdir edilmesini ilahi lütuf kabul ediyorum.** Büyük bir cüretkârlık olacağını bilmekle beraber, İstiklal Muharebesi'nin tarihi bir hatırası olduğu için, eski **sadık bir askerin** gaza yadigârı olarak takdim ettiği Konya'nın Halife Hazretleri tarafından lütfen kabulünü ve Halife Hazretleri'nin **en kalpten ve en derin bağlılık hisleriyle ellerini öptüğümün** arz ve tebliğine aracılık etmelerini Seryaver Şekip Bey'den rica ederim. Konya'yı **ve bu şifreyi** Seryaver Şekip Bey'e hemen teslim ediniz.

5.1.1923 *Refet*

Trakya Fevkalade Temsilcisi Refet Paşa Hazretleri'ne

Arzı hürmetkâranemdir:

Biraderi âlileri Rifat Bey'in teslim eylediği devletlilerinin telgrafnamelerini Hilafetpenah Efendimize arz ettim ve gösterdim. Zatı Hazreti Vekâletpenahi,[2] gerek teyit buyurulan **halis karşılıklı dostluk** hislerinden ve gerek takdim kılınan Konya namındaki hayvandan dolayı hassaten memnun ve müteşekkir kaldılar ve muazzez vatanımızın bağımsızlığının muhafazası gibi pek mukaddes ve ulvi bir maksadın teminine çalışan yüksek şahıslar arasında öne çıkmış olan yüksek şahıslarının da kahramanlık ve fedakârlık gösterdikleri er meydanlarından birine izafeten isimlendirilen bu sevimli ve

1 Danışma kurulu. (Y.N.)
2 Vekâletpenah: "Vekâletin koruyucusu, sığınağı" anlamında halifenin unvanı. Peygamber'in vekâletini koruduğu kastediliyor. (Y.N.)

güzel ata sahip olmakla iftihar ettiler. **Cenabı Cebrail, Hazreti Fahri Kâinat'a**[1] **(S.A.M.) peygamberlik tebliğ eylediği gibi zatı devletiniz de Halife Hazretleri'ne vekâlet tebliğ buyurduğunuzdan dolayı yüce varlığınız** kendilerine bütün hayatlarının en mesut ve mübarek bir hadisesini daima hatırlatmaya vesile teşkil edecektir. Zatı samilerinin bu muazzez hatıraya karışmış olmaları hasebiyle sık sık ve büyük bir muhabbetle hatırlanacakları zaten aşikâr iken, bir de her gün alışıldığı üzere bu yel gibi seğirten ata binildikçe yüksek ve kıymetli hatıranız tekerrür edecek ve yenilenecektir. Şu satırlar ile Hilafetpenah Efendimizin hakiki dostluk **ve kadirşinaslık hislerine** ne dereceye kadar tercüman olabildiğimi tayin edemem. Bunda muvaffak olamadıysam, noksanını,[2] zatı devletlerine kendilerinin bizzat göstermiş oldukları babaca muhabbet ve iltifat daha evvelce giderip karşılamıştır kanaatiyle teselli bulmaktayım. Bu vesileyle ve son olarak **Zıllullah'ın**[3] hususi selamlarını ve **Vekâletpenahi'nin** hayır dualarını **tebliğ etmek ve müjdelemekle** şeref duyarak üstün hürmetlerimin kabulü lütfunu rica eylerim, Efendim Hazretleri.

7 Kânunusani [Ocak] 1923 — Seryaver
Şekip Hakkı

(Bu haberleşmeleri ve karşılıklı güzellemeleri, biz ancak hilafetin ilgasından ve halife hanedanının memleketten atılmasından sonra tesadüfen öğrenebildik.)

Din oyunu aktörleri, Halife'yi bütün İslamın hükümdarı yapmak istiyorlardı

Arz etmeliyim ki, Şükrü Efendi Hoca ve onu ve imzasını ileri süren politikacılar, sultan veya padişah unvanını taşıyan bir hükümdar yerine, unvanı halife olan bir hükümdar koyarak beyanat ve iddialarda bulunmuşlardı. Şu fark ile ki, herhangi bir memleket ve milletin hükümdarı yerine, dünyanın muhtelif taraflarında kütleler halinde yaşayan, türlü ırktan üç yüz milyonluk bir camiaya hükmü geçen bir hükümdardan ve onun vazife ve salahiyetinden bahsetmişlerdi. Bütün İslama hükmeden bu muazzam hükümdarın eline kuvvet olarak, üç yüz milyon ümmeti Muhammed'den yalnız on-on beş milyon Türk halkını lütfetmişlerdi. Halife ismindeki hükümdar, "ümmetlerin muamelelerini yürütecek ve dünya işlerine ait hükümlerden menfaatlarına en ziyade uygun geleni tatbik edecek" idi. Bütün Müslümanların "haklarını müdafaa edecek, işlerini tesirli bir azim ve irade ile kavrayacak" idi.

Halife ismindeki hükümdar, dünya yüzündeki üç yüz milyon ehli İslam arasında adaleti devamlı kılacak, kamu haklarını gözetecek, emniyet ve

1 Hazreti Muhammed. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında yer alan "noksanını" sözcüğü, 1927 lüks basımında "noksanı", 1934 basımında "noksanımı" şeklinde. (Y.N.)
3 Zıllullah (Allah'ın gölgesi): Halifeler, hükümdarlar için kullanılan yüceltme sözlerindendir. (Y.N.)

asayişi ihlal edecek hadiselere mâni olacak, ehli İslama başka ümmetler tarafından yapılması muhtemel tecavüzlere set çekecekti. İslam camiasının iyileşmesini temine hizmet edecek medeniyet ve imar vasıtalarını hazırlamakla mükellef bulunacaktı.

Muhterem efendiler, bu kadar cahil ve cihanın ahval ve hakikatlerinden bu derece habersiz Şükrü Hoca ve benzerlerinin milletimizi aldatmak için İslam hükümleri diye yayımladıkları safsataların esasen tekrara değeri yoktur. **Fakat, bunca asırlarda olduğu gibi, bugün dahi milletlerin cehaletinden ve taassubundan istifade ederek bin bir türlü siyasi ve şahsi maksat ve menfaat temini için dini alet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların dahil ve hariçte mevcudiyeti, bizim bu zeminde söz söylememiz ihtiyacını, ne yazık ki, henüz ortadan kaldırmıyor. İnsanlıkta din hakkındaki hisler ve bilgiler her türlü hurafelerden sıyrılarak hakiki ilim ve fenlerin nurlarıyla saf ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine her yerde tesadüf olunacaktır.**

Şükrü Hoca'ların ne kadar manasız, mantıksız ve icra kabiliyetinden mahrum fikir ve hükümler savurduklarını anlamamak[1] için, cidden Hoca Efendi gibi Allahlık denilen mahlukattan olmak lazımdır.

Halife ve hilafetin sultasının, onların dediği gibi, bütün dünya Müslümanlarını kapsaması lazım gelince, bütün mevcudiyetini ve kuvvet kaynaklarını halifenin emir ve yasaklarına hasretmekle Türkiye halkının omuzlarına yüklenecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lazım gelmez miydi?

Onların ileri sürdükleri icaplara ve hükümlere göre, halife namında hükümdar; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir,[2] Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısaca dünyanın her tarafındaki İslamların ve İslam memleketlerinin işlerinde söz sahibi olacaktı.

Bu hayalin hiçbir vakit tahakkuk etmemiş olduğu malumdur. İslam cemaatlerinin birbirinden tamamen ayrı maksatlarla ayrıldıkları, Emevilerin Endülüs'te, Alevilerin Mağrip'te,[3] Fatımilerin Mısır'da, Abbasilerin Bağdat'ta birer hilafet, yani saltanat kurdukları ve hatta Endülüs'te her bin kişilik bir cemaatin "bir emirülmümininini[4] ile bir minberi" olduğu Hoca Şükrü imzalı kitapçıkta dahi zikrolunmaktadır.

Bu tarihi hakikati bilmezlikten gelerek, hemen tamamıyla yabancı devletlerin tabiiyeti altında bulunan veya bağımsız olan İslam milletlere veya devletlere halife namı altında bir hükümdar tayin etmek akıl ve hakikat ile bağdaşabilir miydi? Bilhassa, böyle bir hükümdarın mevkiini temin için bir avuç

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarındaki "anlamamak" sözcüğü, 1927 lüks basımında yanlışlıkla "anlamak" şeklinde. (Y.N.)
2 Asir: Suudi Arabistan'da Yemen Arap Cumhuriyeti'nin hemen kuzeyindeki yönetim bölgesi. (Y.N.)
3 Kuzeybatı Afrika. (Y.N.)
4 Emirülmüminin: Halife. (Y.N.)

Türkiye halkını hasredip tahsis etmek, onu mahveylemek için tatbik olunagelen tedbirlerin en tesirlisi olmaz mıydı? "Halifenin vazifesi ruhani değildir", "Hilafetin esas temeli maddi kudret ve hükümet kuvvetidir" diyenlerin, hilafetin devlet, halifenin devlet reisi olduğunu ifade ve ispat ettikleri ve maksatlarının halife unvanında bir zatı, Türkiye devletinin riyasetine geçirmek olduğu kolaylıkla anlaşılabiliyordu.

Muhterem efendiler, Şükrü Hoca Efendi'nin ve siyasetçi arkadaşlarının, siyasi maksatlarını açıktan açığa göstermeyip, bunu, bütün İslam âlemine yaymak istedikleri dini bir mesele halinde söz konusu eylemeleri, hilafet oyuncağının ortadan kaldırılmasını çabuklaştırmaktan başka bir netice vermemiştir.

Hilafet meselesi hakkında halkın tereddüt ve endişesini gidermek için verdiğim izahat

Hilafet meselesi hakkında halkın tereddüt ve endişesini gidermek için her yerde lüzumu kadar beyanat ve izahatta bulundum. Kati olarak ifade ettim ki, "Milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına, muamelelerine, bağımsızlığına, unvanı ne olursa olsun hiç kimseyi müdahale ettiremeyiz! Milletin kendisi kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını muhafaza ediyor ve ilelebet muhafaza edecektir!"

Millete anlattım ki, bütün Müslümanları kapsayan bir devlet tesis etmek vazifesiyle mükellef tahayyül edilen bir halifenin vazifesini yapabilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine tabi tutulamaz. Millet, buna razı olamaz! Türkiye halkı bu kadar büyük bir mesuliyeti, bu kadar mantıksız bir vazifeyi üstlenemez.

Milletimiz, asırlarca, bu boş görüşten hareket ettirildi. Fakat ne oldu?! Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlatlarının miktarını biliyor musunuz? dedim. Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz?! Ve netice ne oldu görüyor musunuz?! dedim.

Halifeye, dünyaya meydan okutmak ve onu bütün İslam işlerinde söz sahibi kılmak fikrinde olanlar, bu vazifeyi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on misli nüfustan meydana gelen büyük İslam kütlelerinden talep etmelidir! **Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık, kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur...** Başkalarına verebilecek bir zerresi kalmamıştır! dedim.

Diğer bir noktayı da halk gözünde belirginleştirmek için şu beyanatta bulundum: Bir an için farz edelim ki, dedim, Türkiye söz konusu vazifeyi kabul etsin... Bütün İslam âlemini bir noktada birleştirerek sevk ve idare etmek gayesine yürüsün ve muvaffak dahi olsun! Pekâlâ ama, tabiiyet ve idaremiz

Lozan Konferansı'na giden Türk Delege Heyeti.

altına almak istediğimiz milletler, derlerse ki, bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederiz. Fakat biz bağımsız kalmak istiyoruz. Bağımsızlık ve hâkimiyetimize kimsenin müdahalesini uygun görmeyiz! Biz kendi kendimizi sevk ve idareye muktediriz!

O halde, Türkiye halkı bütün bu mesai ve fedakârlığa sadece bir teşekkür ve dua almak için mi katlanacaktır?!

Görülüyordu ki, bir hırs ve heves için, bir kuruntu ve hayal için, Türkiye halkını mahvetmek istiyorlardı. Hilafet ve halifeye vazife ve salahiyet vermek fikrinin mahiyeti bundan ibaretti.

Efendiler, halka sordum: Bir İslam devleti olan İran veya Afganistan, halifenin herhangi bir salahiyetini tanır mı, tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü devletinin bağımsızlığını, milletinin hâkimiyetini ihlal eder.

Millete şunu da ihtar ettim ki, kendimizi cihanın hâkimi zannetmek gafleti artık devam etmemelidir. Hakiki mevkiimizi, dünyanın vaziyetini tanımamaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felaketler yetişir! Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz!

Efendiler, İngiliz tarihçilerinden *Vels* (Wells), iki sene evvel yayımlanan bir tarih yazdı.[1] Eserinin son sayfaları "dünya tarihinin gelecekteki safhası" unvanı altında birtakım görüşleri ihtiva eder.

Bu görüşlerde hedeflenen mesele:

"Un gouvernement fédéral mondial" (dünya çapında bir birleşik hükümet)'dir.

Vels, bu bölümde, dünya çapında bir birleşik hükümetin nasıl tesis olunabileceğini ve böyle bir devletin esaslı bazı ayırıcı hatları hakkındaki tasavvurlarını ortaya koyuyor ve adaletin ve tek bir kanunun saltanatı altında küremizin nasıl bir halde bulunacağını tahayyül ediyor.

Vels, "Bütün hâkimiyetler tek bir hâkimiyet içinde eritilmezse, milliyetlerin üstünde bir kuvvet meydana çıkmazsa dünya mahvolacaktır" diyor ve "Hakiki devlet, asri hayat şartlarının bir zaruret haline getirdiği dünya birleşik hükümetinden başka bir şey olamaz"; "Muhakkaktır ki, insanlar kendi icatları altında ezilmek istemezlerse, er veya geç birleşmeye mecbur olacaklardır" görüşlerini ileri sürüyor.

"İnsanlığın dayanışması hakkındaki büyük hülyanın nihayet fiile çıkması için ne yapmak ve neyin önüne geçmek lazım geleceği doğru olarak bilinmediği" ve "mütecaviz bir harici siyaset ananesine sahip olan devletlerin, dünya çapında bir devletler ittifakı tarafından güçlükle temsil olunabileceği" de belirtiliyor. Vels'in "Avrupa ve Asya'nın felaketleri ve müşterek ihtiyaçları, belki dünyanın bu iki kısmındaki kavimlerin bir dereceye kadar birleşmesine ve-

1 Herbert George Wells, *A Short History of the World*, New York, 1922. Fransızcası: H. G. Wells, *Esquisse de l'histoire universelle*, çev. Edouard Guyot, Paris, 1925. Türkçesi: H. G. Wells, *Cihan Tarihinin Umumi Hatları*, 5 cilt, TC Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, 1927-1928. (Y.N.)

sile olacaktır", "Olabilir ki, bir sıra kısmi birlikler, dünya çapında bir birlikten evvel hasıl olur" görüşlerini de kaydedeyim.

Efendiler, bütün insanlığın tecrübe, malumat ve düşüncede yükselmesi ve olgunlaşması; Hıristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizmden vazgeçerek basitleştirilmiş ve herkes için anlaşılacak hale konulmuş dünya çapında saf ve lekesiz bir dinin kurulması ve insanların şimdiye kadar kavgalar, pislikler, kaba arzu ve iştihalar arasında bir sefalethanede yaşamakta olduklarını kabul ederek, bütün vücutları ve zekâları zehirleyen iltihap tohumlarına galebe etmeye karar vermesi gibi şartların doğmasını lüzumlu kılan bir "dünya çapında birleşik hükümet" tahayyülünün tatlı olduğunu inkâr edecek değiliz.

Bu tasavvur ve tahayyüle kısmen benzeyen bir hayal, hilafetçileri ve Panislamizm taraftarlarını -Türkiye'ye musallat olmamaları şartıyla- memnun etmek için bizde de tasvir edilmişti.

Tasvir olunan teori şu idi: Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve başka kıtalarda yaşayan İslam toplumları, gelecekte herhangi bir gün, irade ve arzularını kullanmaya ve tatbike iktidar ve serbestlik kazanırlar; o zaman lüzumlu ve faydalı görürlerse, asrın icaplarına uygun bir surette birtakım anlaşma ve birleşme noktaları bulabilirler. Şüphesiz, her devletin, her toplumun birbirinden tatmin ve temin edeceği ihtiyaçları vardır. Karşılıklı menfaatları mevcuttur. Bu tasavvur olunan bağımsız İslam hükümetlerin salahiyet sahibi delegeleri bir araya gelip bir kongre yaparlar ve filan ve filan ve filan İslam devletler arasında şu veya bu münasebetler kurulmuştur. Bu müşterek münasebetleri muhafaza ve bu münasebetlerin içerdiği şartlar dahilinde birlikte hareketi temin için bütün İslam devletlerin delegelerinden meydana gelen bir meclis kurulacaktır. Birleşen İslam devletler bu meclisin reisi tarafından temsil olunacaktır derlerse, işte o zaman, isterlerse, o "bütün İslamın birleşik hükümeti"ne hilafet ve müşterek meclisin riyaset makamına seçilecek zata da halife unvanı verirler. Yoksa, herhangi bir İslam devletinin bir zata bütün İslam dünyası işlerinin idaresi ve yürütülmesi salahiyetini vermesi akıl ve mantığın hiçbir vakit kabul edemeyeceği bir keyfiyettir.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda ukde teşkil eden noktalar

Efendiler, hilafet ve din meseleleriyle meşgul olunduğu sıralarda, kamuoyu ve bilhassa aydınlar için, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bir noktanın ukde teşkil ettiğini öğrendik. Cumhuriyet ilanından sonra da, kanunda aynı ukde muhafaza edildikten başka, ukde teşkil edecek ikinci bir noktanın daha dahil edildiğini görenler, şaşkınlıklarını gizlememişlerdi ve bugün de gizlememektedirler.

Bu noktaları izah edeyim: 20 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun "7." ve 21 Nisan 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun "26." maddesi Büyük Millet Meclisi'nin vazifelerinden bahseder.

Maddenin başında, Meclis'in ilk vazifesi olmak üzere, "şer'i hükümlerin tatbiki" vardır. İşte, bunun nasıl bir vazife ve şer'i hükümlerden maksadın ne olduğunu anlamakta tereddüde düşenler vardır. Çünkü Büyük Millet Meclisi'nin, söz konusu maddede "kanunların konulması, değiştirilmesi, yorumlanması, feshi ve ilgası vb." gibi zikrolunan ve sayılan vazifeleri o kadar kapsamlı ve açıktır ki, "şer'i hükümlerin tatbiki" diye ayrıca ve bağımsız olarak bir klişenin mevcudiyeti lüzumsuz görülmektedir. Çünkü şer'[1] demek, kanun demektir. Şer'i hükümler demek, kanuni hükümler demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlüsü, asri hukuk anlayışlarıyla bağdaşmaz. Bu böyle olunca, "şer'i hükümler" tabiriyle kastolunan mana ve özün büsbütün başka bir şey olması icap eder.

Efendiler, ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu hazırlayanlara bizzat riyaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla "şer'i hükümler" tabirinin bir münasebeti olmadığını anlatmaya çok çalışıldı. Fakat, bu tabirden kendi boş inançlarınca bambaşka mana tasavvur edenleri ikna mümkün olmadı.

İkinci nokta, efendiler, yeni Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesinin başındaki "Türkiye devletinin dini, İslam dinidir" cümlesidir.

Bu cümle daha Teşkilatı Esasiye Kanunu'na geçmeden çok evvel, İzmit'te, İstanbul ve İzmit matbuat erbabıyla uzun bir görüşme ve hasbıhalimiz esnasında, muhataplarımdan bir zatın şu sorusuna maruz kaldım: "Yeni hükümetin dini olacak mı?"

İtiraf edeyim ki, bu soruya muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. Olumsuz,[2] pek kısa olması lazım gelen cevabın o günkü şartlara göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü, tebaası arasında muhtelif dinlere mensup unsurlar bulunan ve her din mensubu hakkında adilce ve tarafsızca muamelede bulunmaya ve mahkemelerinde tebaası ve yabancılar hakkında eşit adalet tatbikiyle mükellef olan bir hükümet, fikir ve vicdan hürriyetine riayete mecburdur. Hükümetin bu tabii sıfatının şüpheli mana atfına sebep olacak sıfatlarla kayıtlanması elbette doğru değildir.

"Türkiye devletinin resmi dili Türkçedir" dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle resmi muamelelerde Türk dilinin cari olması lüzumunu herkes tabii bulur. Fakat, "Türkiye devletinin dini, İslam dinidir" cümlesi aynı suretle mi anlaşılıp kabul edilecektir? Bu, bittabi izaha ve yorumlanmaya muhtaçtır.

Efendiler, gazeteci muhatabımın sorusuna, "Hükümetin dini olamaz!" diyemedim. Aksini söyledim.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "şer'" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "şeri" şeklinde. (Y.N.)
2 "Olumsuz" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti basımında yer alan "selbî" sözcüğü, 1927 lüks basımında yoktur; 1934 basımında ise yanlışlıkla "Sebebi" şeklindedir. (Y.N.)

"Vardır efendim; İslam dinidir" dedim. Fakat hemen "İslam dini fikir hürriyetine sahiptir" cümlesiyle cevabımı açıklığa kavuşturmak ve yorumlamak lüzumunu hissettim.

Demek istedim ki, hükümet, fikir ve vicdana riayetle kayıtlı ve mükellef olur.

Muhatabım, verdiğim cevabı şüphesiz makul bulmadı ve sorusunu şu tarzda tekrar etti: "Yani hükümet bir dine bağlı olacak mı?"

– "Olacak mı, olmayacak mı bilmem!" dedim. Meseleyi kapatmak istedim. Fakat, mümkün olmadı. O halde, denildi, herhangi bir mesele hakkında inançlarım ve düşüncelerim dairesinde bir fikir ortaya atmaktan hükümet beni yasaklayacak veya cezalandıracaktır. Halbuki herkes kendi vicdanını susturmaya imkân görecek mi? O zaman iki şey düşündüm. Biri, yeni Türkiye devletinde her reşit dinini seçmekte serbest olmayacak mıdır? Diğeri, Hoca Şükrü Efendi'nin: "Bazı değerli âlim arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, şer'i kitaplarda mevcut, belli ve yerleşmiş İslam hükümlerini yayımlayarak... yanıltıldığı maalesef görülen İslam kamuoyunu aydınlatmayı lüzumlu bir vecibe saydık" girişini müteakip zikrolunan "İslam hilafeti, dinin emrini saklamak ve korumakta peygamberliğe halef olmaktır; şeriatın ikamesi hususunda Resulü Ekrem Efendimiz tarafından vekâlettir."

Halbuki, Hoca'nın sözlerini tatbike kalkışmak, milli hâkimiyeti, vicdan hürriyetini kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka, Hoca'nın malumat hazinesi, Yezitler zamanında yazdırılmış ve istibdat idaresine mahsus formülleri ihtiva etmekte değil miydi?

O halde mana ve özü artık herkesçe tamamen açıklığa kavuşmuş olan devlet ve hükümet tabirlerini ve millet meclisleri vazifelerini din ve şeriat kisvelerine bürüyerek[1] kim ve ne için aldatılacaktır?

Hakikat bundan ibaret olmakla beraber, o gün İzmit'te matbuat erkânıyla bu zemin üzerinde daha fazla fikir alışverişinde bulunmak lüzumlu görülmedi.

Cumhuriyet'in ilanından sonra da, yeni Teşkilatı Esasiye Kanunu yapılırken, *laik hükümet* tabirinden dinsizlik manası çıkarmaya meyilli olanlara ve vesile arayanlara fırsat vermemek maksadıyla, kanunun ikinci maddesini manasız kılan bir tabirin dahil edilmesine müsamaha olunmuştur.

Kanunun, gerek 2. ve gerek 26. maddelerinde lüzumsuz görünen ve yeni Türkiye devletinin ve Cumhuriyet idaremizin asri karakteriyle bağdaşmayan tabirler, İnkılap ve Cumhuriyet'in o zaman için beis görmediği tavizlerdir.

Millet, Teşkilatı Esasiye Kanunumuzdan bu fazlalıkları ilk münasip zamanda kaldırmalıdır!

***

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımındaki "bürüyerek" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "bürünerek" şeklinde. (Y.N.)

Halk Fırkası'nı teşkil teşebbüsü

Muhterem efendiler, her yerde siyasi fırka teşkili hakkında da halk ile uzun konuşmalar yaptım.

7 Kânunuevvel [Aralık] 1922 tarihinde, Ankara matbuatı vasıtasıyla halkçılık esasına dayalı ve "Halk Fırkası" namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetinde olduğumu beyan ederek, bu fırkanın nasıl bir program takip etmesi lazım geleceği hakkında bütün vatanperverlerin, ilim ve fen erbabının yardım ve iştiraklerine müracaat etmiştim.

Dokuz umde, fırkamızın ilk programı

Gerek bazı zevattan aldığım yazılı görüşlerden ve gerek halk ile fikir alışverişinden çok istifade ettim. Nihayet 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz umde halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi esnasında yayımlayıp ilan ettiğim bu program, fırkamızın teşekkülüne esas olmuştur.

Bu program, bugüne kadar icra ettiğimiz ve neticelendirdiğimiz esaslı bütün hususları ihtiva ediyordu. Bununla beraber, programa dahil edilmemiş, mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Mesela, Cumhuriyet'in ilanı, hilafetin ilgası, Şer'iye Vekâleti'nin lağvı, medreseler ve tekkelerin kaldırılması, şapka giydirilmesi gibi...

Bu meseleleri programa dahil ederek, vaktinden evvel, cahil ve mürtecilerin bütün milleti zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun bulmadım. Çünkü, bu meselelerin, münasip zamanında hallolunabileceğinden ve milletin neticede memnun olacağından katiyen emin idim.

Yayımladığım programı, bir siyasi fırka için yetersiz, kısa bulanlar oldu. Halk Fırkası'nın programı yoktur dediler. Hakikaten, umdeler namı altında malum olan programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda bir kitap değildi. Fakat, esaslı ve pratik idi. Biz dahi, tatbik edilemeyecek fikirleri, teorik birtakım teferruatı yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. **Milletin, maddi ve manevi yenilenme ve gelişmesi yolunda, faaliyet ve icraat ile sözlerin ve teorilerin önüne geçmeyi tercih ettik. Bununla beraber, "hâkimiyet milletindir", "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiçbir makam, milli mukadderata hâkim olamaz", "Bütün kanunların tanziminde, her nevi teşkilatta, idarenin her türlü teferruatında, genel eğitimde, iktisatta milli hâkimiyet esasları dahilinde hareket olunacaktır", "Saltanatın ilgası hakkındaki karar değişmez düsturdur"** gibi bilinmesi lazım gelen mühim noktalar ve mahkemelerin ıslah olunacağı ve bütün kanunlarımızın hukuk ilminin bildirimlerine göre yeni baştan ıslah edileceği ve tamamlanacağı, aşar usulünün değiştirilmesine, milli bankaların sermayesinin artırılmasına, muhtaç olduğumuz demiryollarının inşasına, öğretimin birleştirilmesine derhal teşebbüs edileceği ve fiili askeri hizmet müd-

detinin azaltılacağı, memleketin imarına çalışılacağı vb... gibi mühim ve acil ihtiyaçlar umdelerin dışında kalmamıştı. Barış hakkındaki görüşümüzün de, "Mali, iktisadi, idari bağımsızlığımızı mutlaka temin etmek[1] şartıyla, barışın iadesine çalışmak olduğunu" söyledik. Hilafet makamının, bütün İslama ait bir makam olabileceğini de işaret ettik.

Umdeler, "Halk Fırkası"nın teşekkülüne ve faaliyetinin teminine kâfi geldi. Fırkaya; unvanına daha sonra "Cumhuriyet" kelimesi de ilave olunarak -malum olduğu üzere- "Cumhuriyet Halk Fırkası" ismi verildi.

***

Lozan Konferansı kesintiye uğradı

Efendiler, tekrar Lozan Konferansı'na temas edeceğim.

Konferans, 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğradı. İki aya yakın bir müddet devam eden müzakerelerin özeti olmak üzere, İtilaf devletleri delege heyetleri, Delege Heyetimize bir barış projesi verdiler. Bu proje, mana ve ruh itibariyle bağımsızlığımızı ihlal eden şartları ihtiva ediyordu. Bilhassa adli, mali ve iktisadi maddeler tahammül edilemez ağırlıkta idi. Dolayısıyla, bu projeyi kati surette reddetmemiz zaruri idi. Delege Heyetimiz, bu projeye karşılık, bir mektup verdi. Bu mektubun meali şu idi: "İttifak ettiğimiz noktaları imza ederek barış yapalım." Hakikaten, Konferans'ta müzakere konusu olan birçok meseleden bizce kabul edilebilir olanları vardı. Mektupta, "İkinci, üçüncü derecede olan meseleleri başkaca ele alırız. İtilaf devletleri bu teklifimizi kabul etmeyecek olurlarsa, tekliflerimiz yok hükmündedir" de denilmişti. Delege Heyetimizin teklifi nazarı dikkate alınmadı. Yalnız, vuku bulan kesintiye, müzakerelerin ertelenmesi şekli verildi. Her devletin delege heyeti memleketine gittiği gibi, bizim Delege Heyetimiz de geldi. Ben de, Batı Anadolu'da icra etmekte olduğum seyahatten dönüyordum.

Lozan Konferansı müzakereleri üzerinde Meclis'te hararetli münakaşalar

18 Şubat 1923 tarihinde, İsmet Paşa ile Eskişehir'de birleşerek Ankara'ya beraber geldik.

Efendiler, İsmet Paşa Ankara'ya dönerken benim de seyahatten dönmekte olduğum anlaşılınca, Ankara'da garip ve yorumlanması mümkün olmayan bir zihniyet uyanmış... İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelip, hükümetle ve Meclis'le temas etmeden evvel, benimle buluşması, benimle fikir alışverişinde bulunması sakıncalı görülmüş... Böyle bir görüşmeyi kötüye yoranlar olurmuş... Bu hususu bana yazan, İcra Vekilleri

1 *Nutuk*'un 1927 lüks basımındaki "etmek" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yoktur. (Y.N.)

Lozan Konferansı müzakereleri arasında Ankara'ya dönen İsmet Paşa ile Eskişehir'de buluşma.

Reisi bulunan Rauf Bey idi. Bittabi bu bildirime ehemmiyet vermedim. Bilakis, bir an evvel İsmet Paşa ile görüşebilmek için, seyahatlerimizi Eskişehir'de buluşabilecek surette tanzim ettirdim. Ankara'ya varışımızdan sonra, İsmet Paşa Heyeti Vekile'de vaziyeti izah etti ve yeni talimat istedi.

Meclis'in görüşünü almak lüzumlu görüldü. Mesele Meclis'e intikal etti. Bu konuda, Meclis'te günlerce ve günlerce müzakereler ve münakaşalar geçti.

Anlaşıldığına göre, muhalifler, Delege Heyetimize, İsmet Paşa'ya amansız düşman kesilmişlerdi. Güya, barış olmuş iken, İsmet Paşa yapmamış, dönmüş... Delege Heyeti, Heyeti Vekile'nin talimatı hilafında hareket eylemiş...

27 Şubat 1923 gizli celsesinde başlayan taarruzlar, 6 Mart 1923 gününe kadar hararetli, heyecanlı bir surette devam etti. Münakaşalara ben de başından nihayetine kadar iştirake mecbur oldum. Muhalifler, adeta ne istediklerini bilmez bir halde idi. Meclis'in olumlu veya olumsuz bir karar vermesi imkânsız bir hale geldi. Bizim açık olarak anladığımız şu idi ki, muhalifler, barış meselesini Meclis'te ihtiraslara vasıta kılmak istiyorlardı. Efendiler, bazı matbuat da bu ihtirasları şaşırtıcı ve ateşli bir surette, can atarak körüklüyorlardı. Bu ruh halinde bulunan Meclis ile barış meselesini neticelendirmenin müşkül olacağını görmek tabii, fakat üzüntü verici idi.

Meclis'te verdiğim genel izahatla, vaziyetin her noktasını söyledim. Bütün ihtimallerden bahsettim. İtilaf devletleri delege heyetlerinden bazısının memleketlerine dönüşlerinde vuku bulan beyanatını hakikat ve esas kabul ederek Delege Heyetimize hücum etmek yolunun takdire değer olmadığını söyledim. Delege Heyetimizi dinlemek ve onun izahatına inanmak ve ona göre vaziyeti muhakeme etmek lazım geldiğini bildirdim.

Delege Heyetimizin, Heyeti Vekile'nin vermiş olduğu talimatın hilafında hareket edip etmediğini söylemek salahiyetinin, Meclis'te hazır bulunan Heyeti Vekile'ye ait olduğunu ifade ettim.

Nihayet dedim ki: "Delege Heyeti, Heyeti Vekile'ye karşı mesuldür. Meclis'e karşı mesul olan Heyeti Vekile'dir. Meclis, Heyeti Vekile'ye yeni bir yön vermek mecburiyetindedir. Bu yön dahilinde, Heyeti Vekile, Delege Heyetine özel talimatı verir. Meclis'in teferruat ile iştigaline mahal ve imkân yoktur."

Yön hakkındaki görüşümü de şöyle ifade ettim: "Musul meselesinin geçici olarak ertelenmesini söz konusu etmemek üzere ve fakat idari, siyasi, mali, iktisadi ve diğer meselelerde millet ve memleketin haklarını ve bağımsızlığını tamam ve emin olarak elde etmek ve kurtarılmış memleketlerimizin kati surette tahliyesini şart saymak esastır."

Görüşlerime ilave ettim ki: "Delege Heyetimiz, kendine verilen vazifeyi tamamen ve pek mükemmel bir surette yapmıştır. Milletimizin ve Meclis'imizin şerefini muhafaza eylemiştir. Eğer barış meselesini iyi neticelendirmek istiyorsak, Meclis tarafından da Delege Heyeti'ne manen kuvvet verilerek

mesaisine devam ettirilmek lazımdır. Bu suretle hareket ederseniz, ümitvar olabiliriz ki, bir barış safhasına dahil olmak mümkündür."

Meclis'in söz konusu mesele hakkındaki münakaşaları durdu. Fakat muhalifler, hücum için sebepler icat edip yaratmaktan kendilerini bir türlü alıkoyamıyorlardı.

Meclis'teki muhaliflerin muhtelif hücum hareketleri

Meclis'teki muhaliflerin muhtelif tarzda, başka başka zeminler üzerinde hücum hazırlıklarında bulundukları yeni değildi. Seyahate çıktığım tarihten bir gün sonra "Hilafeti İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi" unvanlı kitapçığın ortaya atıldığını, bütün Meclis'in ve milletin aleyhimize tahrik edilmek istenildiğini arz etmiştim. Bundan evvel bir manevra vardır ki, henüz ondan bahsetmedim. Sebebi, Kânunuevvel [Aralık] 1922 başında oynanmak istenen oyun, neticeleri itibariyle seyahatim esnasında da devam etmişti. Müsaade buyurursanız, bu meseleye dair burada hatıralarınızı tazelemeye vesile olacak birkaç söz söyleyeyim:

Muhterem efendiler, üç mebus, mebus seçimi kanun tasarısının değiştirilmesi hakkında bir teklif hazırlamışlar... Muhteviyatını öğrenmiştim.

2 Kânunuevvel [Aralık] 1922 günü, İkinci Reis Doktor Adnan Bey riyasetinde vuku bulan celsede, riyaset makamından şu hitap işitildi: "Efendim! İntihabı Mebusan Kanunu'nun[1] değiştirilmesi hakkındaki teklifin müzakereye değer olduğuna dair Tasarı Encümeni mazbatası var". Bu hitap, "Okunsun" sesleri ile karşılandı. İki mebus "Ehemmiyeti vardır, okunmasını teklif ederiz" diyerek, genel seslere açıklık getirdiler.

Reis: "Efendim! Bu kanun teklifinin okunmadan encümene havalesi teamüldendir" dedi.

"Beni vatandaşlık haklarından mahrum etmek" teklifi üzerine Meclis'te vuku bulan beyanatım

Efendiler, meselenin ne olduğunu ve Meclis'te cereyan eden müzakereyi o güne ait zabıt ceridesinde okumak mümkündür. Fakat yüksek heyetinizi bu külfetten kurtarmak için, müsaade buyurursanız, o celsede benim vuku bulan beyanatımdan bir kısmını aynen arz edeyim:

Kanun teklifini okutmadan encümene havale etmek isteyen Reis'ten söz alarak şu görüşleri belirttim: "Efendim! Bu kanun teklifi özel bir maksat ihtiva ediyor ve bu özel maksat doğruca şahsımı alakalandırdığından, müsaade ederseniz, birkaç kelime ile fikrimi arz etmek istiyorum. Erzurum Mebusu Süleyman Necati ve Mersin Mebusu Salâhattin ve Canik Mebusu Emin Beyefendiler tarafından teklif olunan kanun tasarısı, doğrudan doğruya benim

1 Mebus Seçimi Kanunu. (Y.N.)

şahsımı vatandaşlık haklarından düşürmek görüşüne yöneliktir. 14. maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyordu ki: 'Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları dahilindeki mahaller ahalisinden olmak şarttır veya seçim dairesi dahilinde oturmak şarttır. Ondan sonra göç ederek gelenlerden Türk ve Kürtler iskân tarihlerinden itibaren beş sene geçmiş ise seçilebilirler.'

Maalesef doğum yerim bugünkü sınırlar haricinde kalmış bulunuyor. İkinci olarak, herhangi bir seçim dairesinin beş senelik sakini dahi değilim. Doğum yerim, bugünkü milli sınırımızın haricinde kalmıştır. Fakat, bu böyle ise, bunda benim katiyen bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi mahv ve yok etmek isteyen düşmanların hareketlerinde muvaffak olmaktan kısmen men edilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar tamamen maksatlarına muvaffak olmuş olsalardı, Allah muhafaza etsin, buraya imza atan efendilerin dahi memleketleri sınır haricinde kalabilirdi.

Teklif edilen maddedeki şartlara neden sahip değildim

Bundan başka, bu maddenin talep ettiği şarta sahip bulunmuyorsam, yani beş sene devamlı olarak bir seçim dairesinde sakin olamamış isem, o da, bu vatana yaptığım hizmetler yüzündendir. Eğer bu maddenin talep ettiği şartı kazanmaya çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki müdafaalarımı yapmamaklığım lazım gelirdi. Eğer ben bir yerde beş sene oturmaya mahkûm olsaydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbekir istikametinde yayılan düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan vatani vazifemi yapmamaklığım lazım gelirdi. Bu efendilerin talep ettiği şartları kazanmak isteseydim, Suriye'yi tahliye eden orduların enkazından Halep'te bir ordu teşkil ederek düşmana karşı müdafaa etmemekliğim ve bugün milli sınır dediğimiz sınırı fiilen tespit etmemekliğim lazım gelirdi.

Zannediyorum ki, ondan sonraki mesaim herkesin malumudur. Hiçbir yerde beş sene oturamayacak kadar mesai sarf etmiş bulunuyorum. Ben zannediyorum ki,[1] bu hizmetlerimden dolayı milletimin muhabbetine ve teveccühüne mazhar oldum. Belki bütün İslam âleminin muhabbet ve teveccühüne mazharım. Dolayısıyla, bu teveccühlere karşılık vatandaşlık haklarından düşürülmeye maruz kalacağımı asla hatıra getiremezdim. Tahmin ediyorum ve ediyordum ki, yabancı düşmanlar bana suikast etmek suretiyle de memleketimdeki hizmetimden beni tecride çalışacaklardır. Fakat hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmezdim ki, yüce Meclis'te, isterse iki üç kişi olsun, aynı zihni-

1 *Nutuk*'un 1938 basımı ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'ndeki "zannediyorum ki" sözcüğü, *Nutuk*'un 1927 ve 1934 basımlarında "zannediyordum ki" şeklindedir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.25. TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.160. (Y.N.)

yette bulunabilsin. Dolayısıyla ben anlamak istiyorum; bu efendiler, seçim daireleri halkının fikir ve hissinin ciddi olarak tercümanı mıdırlar?

Yine bu efendilere karşı söylüyorum. Mebus olmak itibariyle tabii kapsamlı bir sıfatı taşıyorlar. Dolayısıyla, millet bu efendilerle hemfikir midir?

Efendiler, beni vatandaşlık haklarından düşürmek salahiyeti bu efendilere nereden verilmiştir?! Bu kürsüden, resmen, yüksek heyetinize ve bu efendilerin seçim daireleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!"[1]

Milletin, hakkımda gösterdiği muhabbet ve itimadın samimi ifadeleri

Bu sözlerim ajans ve matbuatla yayımlandı. Millet, beyanat ve sorumu öğrendi. Hemen, memleketin istisnasız bütün seçim dairelerinin hakiki seçmenleri tarafından, halk tarafından Meclis Riyaseti'ne protestonameler yağdı. Kanun teklifine imza koyan mebus efendilerin de seçim daireleri halkı kendilerini ve kendileriyle hemfikir olanları kınamakta gecikmediler. Milletin hakkımda gösterdiği muhabbet ve itimadın samimi ifadelerini ihtiva eylemeleri bakımından kıymetli birer hatıra olarak saklamakta olduğum bu telgrafnameler büyük bir dosya teşkil etmektedir. Dosya muhteviyatı, zamanında matbuat ile de yayımlanmış idi. Ben, burada yalnız bir seçim dairesinin, Rize'nin şahsıma hitap eden bir telgrafnamesini aynen arz etmekle yetineceğim:

Üç mebus beyin, İntihap Kanunu hakkındaki malum önergesine livamız mebuslarının iştirak etmeyeceği kanaatiyle bir şey yazmaya lüzum görmemiştik. Şimdi Mebus Osman Efendi'den aldığımız mektupta, kendisinin o önergeyle alakadar ve muhalif gruba mensup olduğunu iftihar edercesine bildirmesi üzerine aşağıdaki hususların arzına mecburiyet hasıl olmuştur:

1. (Takdirkârane ve samimi sözlerden sonra) Şahsınız ve muhterem kıymetli mesai arkadaşlarınız aleyhinde, livamız namına söz söyleyen ve muhalefet fikri besleyen ve bizce hiçbir şahsiyet ve mevkii olmayan mebusu telin ederiz. O, livamızı temsil hakkına da sahip olamaz.

2. Şu zamanda, vatansızların bile iştirak etmeyeceği muhalefet ve bozgunculuk fikrini bize tavsiye eden mebus efendinin fikrine iştirak edecek, livamızda bir fert dahi mevcut olmadığını, şükranlarımız ve tazimkârane hürmetlerimizle birlikte arz eyleriz, Efendim.

İmzalar

Yeniden seçim yapılması kararı

Muhterem efendiler, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, vakalarını işaret eylediğimiz tarihte, gösterdiği karışık ruh hali, cidden düşünmeye değer bir mahiyet kazandı. Bütün milette, Meclis'in vazife yapamayacak bir hale

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu sözcüklerin altı çizilidir. (Y.N.)

geldiği endişesi hissolunmaya başladı. Meclis'te vaziyeti itidal ve basiret ile ele alıp muhakeme eden üyeler bile ıstıraplarını göstermekten kendilerini alamıyorlardı. Artık tereddüte mahal kalmamıştı ki, Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini yürütmeye imkân yoktur. Bu zarurete ben de kani oldum. Bir gece Başvekil Rauf Bey'e, ikamet etmekte olduğu istasyon binasında Heyeti Vekile'yi toplantıya davet etmesini benim de bizzat geleceğimi telefonla bildirdim.

Rauf Bey nezdinde toplanan Heyeti Vekile'ye, Meclis'in yenilenmesini Meclis'e teklif etmek lüzumundan bahsettim. Kısa bir münakaşadan sonra, Heyeti Vekile ile mutabık kaldık. Aynı gecede, Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu İdare Heyeti'ni de Heyeti Vekile toplantısına davet ettim. Bu idare heyeti içinde teklifimi yersiz bulup şaşıranlar bulundu. Müzakere ve münakaşa ertesi güne kadar sürdü. Bununla beraber, bu heyetle de anlaştık. Ondan sonra derhal grup genel kurulunu topladım. Orada memleketin genel vaziyetini, acilen görülmesi lazım gelen millet işlerini izah ettim ve Meclis'in artık bu vazifeleri yapmaya kabiliyeti kalmadığını ifade ve ispat eyleyerek Meclis'ten seçimleri yenilemeye karar vermesini talep etmek icap eylediğini bildirdim. Grup genel kurulu, beyanat ve izahatımı iyi karşıladı. Bunun üzerine mesele, aynı günde, 1 Nisan 1923'te Meclis'e nakledildi. Yüz yirmi kadar üye, bir önergeyle Meclis'e, seçimlerin yenilenmesi için bir kanun teklifi takdim etti. Meclis, oybirliğiyle "yeniden seçim icrası kararlaşmış oldu" tarzında olan kanunu çıkardı.

Meclis'in bu kararı vermesi, inkılap tarihimizde mühim bir nokta teşkil eder. Çünkü, bu kararı vermekle, Meclis, kendinde hasıl olan hastalığı itiraf ve bundan dolayı millette hissedilen ıstırabı idrak etmiş olduğunu gösterdi.

***

Lozan Konferansı'nın ikinci safhası ve yeni seçimlerde milletin gösterdiği uyanıklık

Efendiler, Lozan Konferansı 23 Nisan 1923'te tekrar toplandı. Delege Heyetimiz Lozan'da barışın tesisine çalışırken, ben de yeni seçimler ile meşgul oluyordum.

Yeni seçimlere, malum olan umdelerimizi ilan ederek dahil olduk. Görüşlerimizi kabul edip mebus olmak isteyen zevat, evvela umdeleri kabul ettiğini ve aynı görüşte olduğunu bana bildiriyordu. Adayları tespit ve zamanında fırkamız namına ben ilan edecektim.

Bu tarzı lüzumlu görmüştüm. Çünkü, yapılacak seçimlerde milleti aldatarak muhtelif emellerle mebus olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Memleketin her tarafında, beyanat ve uyarılarım büyük bir samimiyet ve itimatla karşılandı.

Bütün millet, ilan ettiğim umdeleri tamamen benimsedi ve umdelere ve hatta şahsıma muhalefet göstereceklerin milletçe mebusluğa seçilmesine imkân kalmadığı anlaşıldı.

Nurettin Paşa'nın resen mebus olmak teşebbüsü ve yayımladığı yaşamöyküsü

Hakikaten, bazı seçim dairelerinde resen teşebbüslerde bulunanlar muvaffak olamadılar. Bu arada, o zaman henüz 1. Ordumuzun Kumandanı bulunan Nurettin Paşa da mebus olmak teşebbüsünde bulunmuştu. Mümkün olmadı. Nurettin Paşa bu arzusunu daha sonra münferit bir seçimde Bursa'da temin etti.

Paşa'nın, resen ve bağımsız olarak mebusluğunu temin için, baştan sona kendi tarzında, lüzumu gibi propaganda da yaptırmaktan geri kalmadığı anlaşılmıştı. Bu yoldaki teşebbüs ve yayımlardan herkesin dikkatini çeken bilhassa yaşamöyküsüdür.

Nurettin Paşa, 1923 yeni seçim senesi Âbit Süreyya Bey namında bir zata "A. S." rumuzuyla bir yaşamöyküsü yayımlattırdı.

Âbit Süreyya Bey, Abdülhamid'in başkâtiplerinden merhum Süreyya Paşa'nın oğludur. Meşrutiyet'ten evvel, Nurettin Paşa gibi ve onunla beraber fahri hünkâr yaveri idi. Harbi Umumi'de İzmir'de ve İstiklal Seferi'nin nihayetinde Nurettin Paşa karargâhının bulunduğu İzmit'te ordu müteahhitliği yaptı. Nurettin Paşa'nın yaşamöyküsünü ihtiva eden kitapçığı yazan, Âbit Süreyya Bey değildir. Kitapçık, yazılı olarak kendisine verilmiştir. Ondan, inisiyallerini[1] koyması ve hissedar bulunduğu Matbaai Osmaniye'de bastırması Nurettin Paşa tarafından rica olunmuştur.

Bu kitapçığın kabında şu yazılar okunur:

"İzmir Fatihi, Karahisar ve Dumlupınar Muharebeleri Galibi Gazi Nurettin Paşa Hazretleri'nin Yaşamöyküsü."

Efendiler, on dokuz sayfadan ibaret olan bu yaşamöyküsü kitapçığının ne kadar insan tarafından okunduğunu bilmiyorum. Ben, bu yaşamöyküsünün, memleketin bütün aydınları tarafından okunmasını çok istifadeli ve eğitici buluyorum. Yalnız bu kitapçığı okuyanların veya okuyacak olanların, kitapçıkta temas edilen vakalar ve hadiseler hakkında başka ve sağlam kaynaklardan da malumat edinerek, metinle hakikati mukayese ve muhakeme eylemeleri lüzumludur.

Bu kitapçığın mahiyeti ve işaret ettiği zihniyet hakkında bir fikir edinmek için, bazı noktalarını hep beraber inceleyelim:

Kitapçığın kabındaki yazılardan sonra, metnin başlığında da şu sözler vardır:

"Kutülamare kuşatıcısı, Bağdat savunucusu, Yemen, Selmanpak, Batı Anadolu, Afyon Karahisar, Dumlupınar, İzmir muharebeleri galibi ve İzmir fatihi."

1 Initiale (Fr.): Bir kelimenin, bir adın baş harfi. (Y.N.)

Nurettin Paşa'nın kendi kendine takındığı "kuşatıcı", "galip", "fatih" unvanları hakkında görüş beyanını tehir ederek, kitapçığın metnine girelim.

Paşa, "Konyar" namındaki Türk aşiretine mensup merhum Müşir İbrahim Paşa'nın oğlu ve Hazreti Peygamber sülalesinden[1] Âyan Üyesi Şeyhülvükela[2] Bursalı Rıza Efendi merhumun torunlarından imiş... Bu malumata ve beyan tarzına göre Mehmet Nurettin Paşa hem Türk ve hem Araptır. Babası ve büyükbabalarıyla da iftihar etmektedir. Burada, babasının büyük adam olmasıyla iftihar eden Bizans İmparatoru *Teodos*'a,[3] babası ve anası Türk olan Attilâ'nın "Ben de, büyük ve asil bir milletin evladıyım" dediğini hatırlatmadan geçemeyeceğim.

"Mektep tahsilinden başka özel tahsiller görmüş olan Nurettin Paşa 1893'te Mektebi Harbiye'den çıkarak Hassa Ordusu[4] Erkânıharbiyesine tayin..." olunmuş.

Nurettin Paşa erkânıharp tahsili görmemiş ve o sınıfa dahil olmamıştır. Dolayısıyla, ordu erkânıharbiyesine tayin olunamaz. Olsa olsa, bir askeri kıtaya gönderilmeyip ordu erkânıharbiyesinde mülhaklık[5] veya buna benzer bir vazife ile alıkonulmuş olabilir... Bittabi, genç bir mülazım için askeri hayata buradan başlamak iftihar edilecek bir başlangıç teşkil etmez. Askeri kıtaya tayin olunmak ve orada askerlik hayatının ciddiyet ve müşkülatına alışmak esastır.

Nurettin Paşa 1897'de[6] Yunan Harbi'ne gönüllü olarak iştirak etmiş ve başkumandanlığa tayin edilen Gazi Osman Paşa yaverliğine ve İstanbul'a dönüşte hünkâr yaverliğine ve mihmandarlıklara... tayin olunmuş...

Malum olduğuna göre, Gazi Osman Paşa İstanbul'dan Selânik'e kadar gitmiş ve muharebe meydanına gitmeden, Selânik'ten dönmüştür. Fiili vazife yapmamış bir kumandanın yaverliğine ve ondan sonra da Sultan Hamit'in yaverliğine ve birtakım mihmandarlıklara tayin edilmiş olmak, bilmem ki ne dereceye kadar zikre ve iftihara değer olabilir?!

Nurettin Paşa "sırasıyla kaymakamlığa ve miralaylığa terfi ve 1908 senesi başlarında Selânik'te 3. Ordu Erkânıharbiye Şubeyi Mahsusası Müdüriyetine tayin" olunmuş... Nurettin Paşa'nın hangi sıra ile miralaylığa kadar terfi etmiş olduğu, Meşrutiyet ilanından sonra rütbesinin tekrar binbaşılığa indirilmiş olmasıyla anlaşılıyorsa da, Selânik'te 3. Ordu Erkânıharbiye Şubeyi Mahsusası Müdüriyetine tayinini anlamak müşküldür. Çünkü, benim de erkânıharbiyesinde bulunduğum o orduda, denildiği gibi bir özel şube yoktu.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu sözcüklerin altı çizilidir. (Y.N.)
2 Şeyhülvükela: Vekillerin en yaşlısı. (Y.N.)
3 Theodosius II. (Y.N.)
4 Birinci Ordu. (Y.N.)
5 Mülhaklık: Emir subayı yardımcılığı. (Y.N.)
6 *Nutuk*'un 1927 basımlarında Mali olarak "1312"dir (Miladi: 1896/1897). 1934 basımında yanlışlıkla "1887". (Y.N.)

İhtimal, ordu kumandanı olan babası, oğlu için özel ve gizli işlere ait bir özel şube teşkil etmiş olacak...

Nurettin Paşa, 3. Ordu Kumandanı bulunan "pederi Müşir İbrahim Paşa ile Meşrutiyet inkılabının hasıl olmasına ve ihtilalin itidal[1] ve selametle cereyanına hizmet etmiş ve yol göstermişler..."

Yaşamöyküsü kitapçığında, Nurettin Paşa'nın iki defa Sultan Hamit tarafından tutuklanıp sorgulamaya alındığı ve bir defasında sürgüne ve diğer defasında askerlikten atılarak altı sene hapsine karar verildiği, ve fakat affı için pederinin aracı olmasıyla kurtulduğu hikâyesinden sonra... "İstanbul'dan bir yolunu bulup tekrar Rumeli'ye geçerek 1908 Meşrutiyet inkılabının hazırlanmasına ve icrasına diğer arkadaşlarıyla beraber hizmet etmiştir" ibaresi yazılıdır.

Nurettin Paşa'nın gördüğü zulmü kısaca ifade etmek lazım gelirse, diyebiliriz ki, Sultan Hamit, Nurettin Bey'e hürriyetçi fikirlerinden dolayı kızdıkça, onu kaymakamlığa, miralaylığa terfi ederek sırmasını artırır ve babasının şefkat ve okşayışına teslim edermiş...

Nurettin Paşa'nın ve babası Müşir İbrahim Paşa'nın Meşrutiyet inkılabına temaslarının şekline ve derecesine ait hatıralarım

Müşir İbrahim Paşa'nın 3. Ordu Kumandanlığı ve oğlu Nurettin Bey'in babasının yaverliği ve Meşrutiyet inkılabına temaslarının şekli ve derecesi hakkında bir nebze malumat vermek isterim. Bunun için, maziden kısa bir hatıramın nakline müsaadenizi rica edeceğim.

Efendiler, muhtelif vesilelerle işitmiş olacağınıza şüphe yoktur ki, ben erkânıharp yüzbaşısı olur olmaz, Sultan Hamit tarafından Suriye'ye sürüldüm. Orada üç sene kaldıktan sonra, o zaman 3. Ordu mıntıkası olan Makedonya'ya nakledildim. Ordu merkezi Manastır idi. Ordu karargâhı orada bulunuyordu. Selânik'te başkaca "3. Ordu Müşiriyeti" unvanında bir kumanda makamı vardı. 3. Ordu Kumandanı Selânik'te otururdu.

Orada da "Maiyeti Müşirî Erkânıharbiyesi" diye bir erkânıharbiye vardı. Ben 1908 senesinde kolağası rütbesinde ve bu erkânıharbiyede memur idim. Hürriyetin teminine çalışan gizli cemiyet ile pek yakından münasebetim vardı. Yanyalı Esat Paşa 3. Ordu Kumandanı idi.

Süleyman Paşazade Ali Rıza Paşa erkânıharbiye reisimiz idi. Binbaşı rütbesinde bulunan merhum Cemal Paşa ve binbaşı rütbesinde olan Fethi Bey (bugün Paris Sefiri) ve ben maiyeti müşirî erkânıharbiyesini teşkil ediyorduk.

Her üçümüz cemiyetin üyesi bulunuyorduk. Mesaimiz cemiyetin muvaffakiyetini temine yönelik idi.

O tarihlerde, 3. Ordu mıntıkasına dahil Serez'deki fırkanın ve Serez mıntıkasının kumandanı, müşir rütbesinde bir zat idi. Bu zat, Sultan Hamit'in

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu sözcüklerin altı çizilidir. (Y.N.)

fevkalade emniyet ve itimadına mazhar bulunuyordu. Rütbesinin müşir olmasına, Esat Paşa'dan alt rütbede bulunmasına rağmen, İstanbul ile Makedonya arasında emniyetli bir mıntıka tesisi maksadıyla Serez'den uzaklaştırılmazdı. İşte bu mühim kumandan, Müşir İbrahim Paşa idi. Oğlu[1] Nurettin Bey (Nurettin Paşa) de babasının yanında bulunurdu. Meşrutiyet ilanından evvelki günlerde, Müşir İbrahim Paşa'nın mıntıkasında, bir binbaşı, istibdat idaresi aleyhinde beyanatta bulunmuş... Bir casus bunu jurnal etmiş... Mahallinde keyfiyetin araştırılması için o zaman Selânik'te Merkez Kumandanı bulunan Kaymakam Nâzım Bey İstanbul'dan memur edildi.

Cemiyet, Nâzım Bey'i, bu vazifeyi yapmaktan men etmek üzere vurdurdu. Yaralanan Nâzım Bey İstanbul'a alındı. Vakanın araştırılmasına, İstanbul'dan değil, ancak orduca tayin olunacak memurun gidebileceği fikri telkin olundu. Ben memur oldum. Bittabi vazifem, istibdat aleyhinde bulunmuş olan binbaşıyı kurtarmak idi.

Evvela Serez'e gittim. Müşir İbrahim Paşa'yı ziyaret ettim. Görüşme esnasında anladım ki, Paşa'nın büyük bir endişesi vardır. İbrahim Paşa, kendi mıntıkası dahilinde Sultan Hamit ve istibdat idaresi aleyhinde hiçbir fert bulunmadığını ve bulunamayacağını Sultan'a temin etmişti. Buna rağmen, söz konusu binbaşı hakkındaki jurnal, Sultan Hamit'in Müşir İbrahim Paşa'ya olan itimadını ortadan kaldıracak mahiyette idi. Bu jurnal muhteviyatının tahakkuku, İbrahim Paşa'nın aleyhinde idi. Bunu istemiyordu. Ben, derhal Paşa'nın endişesini anladım ve dedim ki: "Paşa Hazretleri, mıntıkanızda Zatı Şahane aleyhinde his besleyen bir ferdin bulunabileceği beklenmez. Verilmiş olan jurnal muhteviyatının mahallinde araştırılması, tarafınızdan tesis olunmuş disiplin ve telkin edilmiş olan sadakat hislerini kolaylıkla ortaya çıkaracaktır. Arzu buyurursanız, yapacağım tahkikat raporunun bir suretini zatı devletinize de göndereyim."

İbrahim Paşa, bu beyanatımdan çok ferahladı. Benden memnun oldu ve oğlu Nurettin Bey'i çağırtıp benim ağırlanmamı ve vaka mahalline seyahatim için kolaylık gösterilmesini emretti.

Tahkikatımın neticesi, binbaşıyı kurtardı. Jurnal vereni müfteri cezasına çarptırdı. Müşir İbrahim Paşa da, Sultan'a kendi mıntıkasında aleyhtar bir ferdin bulunamayacağını ispat ederek, Padişah'ın hakkındaki emniyet ve itimadını teyit eyledi.

Müşir İbrahim Paşa'nın bu suretle hakkındaki itimadı teyit etmesi, çok geçmeden, kendisinin bütün Makedonya'yı istibdat aleyhtarlarından temizlemeye memur edilmesini hazırladı.

1 "Oğlu" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "Mahdumu" sözcüğü, 1934 basımında yanlışlıkla "Mahmut" şeklinde. (Y.N.)

Bu noktayı biraz izah edeyim. Cemiyet, bütün Makedonya'da teşkilat ve faaliyetini artırdı. Artık hemen aleni ve pervasız hareketlere başlandı.

Selânik'te, ordu müşiriyetinde bulunan Esat Paşa'ya itimat kalmadı. Erkânıharbiye Reisimiz olan Ali Rıza Paşa hakkında şüpheye düşüldü. Bunlar birer birer Sultan Hamit tarafından sorgulanmak için İstanbul'a çağrıldı. Ordu müşirliğine, her bakımdan emniyet ve itimada layık olan Müşir İbrahim Paşa tayin olundu ve gönderildi.

İbrahim Paşa'nın Selânik'e gelmekte olduğu haberi üzerine, Cemal Bey (merhum Cemal Paşa) her ihtimale karşı bir vesile ile merkezden uzaklaştı. Arkadaşım Fethi Bey, zaten daha evvel Jandarma Mektebi Kumandanlığı'na geçmişti. Merkezde ordu kumandanı, erkânıharbiye reisi namlarına yalnız ben bulunuyordum. Yeni gelen kumandana 3. Ordu Kumandanlığını ben devir teslim edecektim. Hakikaten öyle oldu.

İbrahim Paşa, refakatinde oğlu Nurettin Bey olduğu halde, trenle geç vakit Selânik'e vardı. Doğru kumandanlık dairesine geldi. Orada kendisine vaziyeti takdim ettim. Gece olmasına rağmen, ordu erkânıharbiyesinde vazifeli bütün reisleri birer birer görmek istedi. Herkes gelip kendini takdim ediyordu. Müşir Paşa, her yeni tanıdığı zata, kendisinin ne kadar sert olduğunu, insanı mahvetmek kudretinde bulunduğunu anlatmaya çalışır birtakım tavırlar takınarak, hiç de münasebeti olmayan sözler söyleyerek, ara sıra çizmeli ayaklarını yere vurarak, ilk andan itibaren yıldırma politikası tatbikine başladı.

Gece evime gittim. Ertesi gün erkenden, bir süvari, bir binek atı getirdi ve Müşir Paşa'nın beni istediğini söyledi. Daireye geldiğim zaman anladım ki, yeni kumandan benim vazifeye devam edebileceğimi emretmiş...

Şimdi efendiler, gelelim ihtilal ve inkılap safhasına...

İbrahim Paşa'nın, yıldırma politikası, ihtilal komitesinin tehditkâr vaziyetiyle karşılandı. Paşa hiddet ve şiddetini bir tarafa bırakmak mecburiyetini hissetti. Bazı arkadaşlar, bu arada en çok Cemal Bey (Cemal Paşa) vasıtasıyla ihtilal cemiyetinin kuvvetinden ve teşebbüsündeki ciddiyetten İbrahim Paşa'nın oğlu haberdar edildi. Babasının cemiyet aleyhine harekette bulunmaması ihtar ve Paşa'dan teminat talep olundu. Mesela, "Kumandan Paşa cemiyet aleyhinde hareket etmeyeceğini işaret etmek üzere, cuma namazını filan camide kılacak ve ikinci safta yer alacaktır" gibi birtakım taleplerde bulunuldu. İşte Nurettin Bey bu gibi tebligatı pederine duyurmak için vasıta olarak kullanılıyordu. Fakat mühim meselelerde daha çok vazifelendirilen ve faal bulundurulan babasının yaveri Nurettin Bey değil, cemiyetin üyesi ve mutemedi ve kumandanlık makamı yaveri Yüzbaşı Kâzım Nami Bey'di (bugün yazar ve muallimdir).

İbrahim Paşa, cemiyetin ihtarlarına itaate mecbur edildi. Fakat cemiyetin teşkilatından, teşebbüslerinden, kararlarından ve icraatından hiçbir vakit haberdar edilmemiştir.

Hürriyet ve Meşrutiyet ilanından da, ne İbrahim Paşa'nın ve ne de oğlu Nurettin Bey'in, daha evvel, hiçbir suretle ve asla haberleri dahi olmamıştır. Meşrutiyet ilanı meselesinin tamamen içinde bulunduğum ve bütün teferruat ve safhalarıyla şahsen ve yakından münasebetli olduğum için, bu husustaki hatıralarım aynen hafızamdadır.

Hürriyet ve Meşrutiyet ilanı gösterilerinde acele ettiği zannolunan Üsküp'teki tertibatı, Selânik'te ve diğer yerlerde alınacak tertibat ile uygun bir tarza koymak için Üsküp'e gitmiştim. Oradan dönüşümde ve artık her yerde fiili gösteriler başladıktan sonra, Müşir İbrahim Paşa beni davet etti ve şu beyanatta bulundu: "Beni, ordu kumandanlığında bırakacak mısınız, bırakmayacak mısınız? Bırakılmayacak isem, şahsım tecavüz ve hakarete uğratılmadan hemen İstanbul'a hareket edeyim." Hatta Paşa, bürosu[1] üstünde duran yazı hokkasını eline alarak, aynen hatırımda kalan şu kelimeleri de ilave etti: "Burada benim, yalnız bir hokkam var; onu alır giderim."

İcap edenlerle görüştükten sonra cevap verebileceğimi söyledim. Cemiyet namına salahiyetli olan diğer arkadaşlarla, İbrahim Paşa'nın kumandanlığı meselesini müzakere ettik. Bir zaman için kalmasında sakınca görmedik. Kumandanlıkta kalacağı hakkındaki cemiyet kararını ben kendisine tebliğ ettim.

Fakat, bir iki gün sonra, dağa çıkmış olan subaylardan bir mülazım efendi, İbrahim Paşa'ya bulunduğu yerden hakaretle dolu bir telgraf çekmiş... İbrahim Paşa, derhal beni çağırttı ve telgrafı uzatarak dedi ki: "Beni kumandan olarak burada muhafaza edeceğinizi bildirmiştiniz. Bu hakaret nedir?"

Kumandan Paşa'ya, cemiyetçe hakkında aldığımız kararı bütün teşkilata iletecek kadar zaman geçmediğini, bilhassa dağ başında bulunan subaylarımızın herhangi bir telgraf merkezinden bu gibi telgrafları çektirmelerine mâni olmanın bugünlerde müşkül olacağını takdir etmesini söyleyerek, kendisini teselliye çalıştım.

Fakat, aradan çok geçmeden, o zaman Yunanistan Sınırı Kumandanı bulunan Muhlis Paşa, cemiyetin Manastır'daki merkez heyeti tarafından Manastır'a davet olunmuş... Muhlis Paşa, Ordu Kumandanı İbrahim Paşa'dan izin almaksızın Manastır'a gitmiş... Bundan üzüntü duyan İbrahim Paşa Muhlis Paşa'ya azarlayıcı bildirimde bulunmuş...

Bunun üzerine, Muhlis Paşa'yı davet eden merkez heyeti İbrahim Paşa'ya uzun bir telgraf çekmiş... Bu defa da, Müşir Paşa beni davet ederek telgrafı gösterdi ve: "Ya bu ne?" dedi.

1 Büro: Yazı masası. (Y.N.)

Telgrafı baştan nihayete kadar okudum. Bu telgrafta Konyar aşiretine mensup Müşir İbrahim Paşa'nın bütün hayatı, mazisi, mahiyeti anlatıldıktan sonra, ağır ve hakaretle karışık kelimelerle istibdat devrinin, Sultan Hamit köleliğinin ender bir örneği olan İbrahim Paşa'nın hürriyet için çalışan bir muhitte, hürriyet için çalışanlara kumanda etmek cesaretinde bulunması garip karşılanıyor ve derhal kumandanlık makamını terk etmesi ihtar ve talep olunuyordu.

Efendiler, bundan sonra hakikaten İbrahim Paşa Selânik'te duramadı. Dediği gibi, hokkasını alıp gitti.

Bu malumattan sonra, Nurettin Paşa'nın 3. Ordu Kumandanı bulunan pederi Müşir İbrahim Paşa ile Meşrutiyet inkılabının hasıl olmasına ve ihtilalin itidal ve selametle cereyanına ne yolda hizmet etmiş ve yol göstermiş olduklarını anlamak kolaylaşmıştır zannederim. Denildiği gibi, "ihtilalin itidalle cereyanına" dahi tesirli olamamışlardır. En büyük itidalsizlik bizzat kendilerine yapılmış olan muamelelerle sabittir.

Yaşamöyküsü kitapçığına göre Nurettin Paşa'nın Meşrutiyet'in elde edilişinden sonra gördüğü hizmetler

Yaşamöyküsü kitapçığının dördüncü sayfasında, Nurettin Paşa'nın Rumeli'den İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'na iltihak ile vatani vazifesini yaptığından bahsolunmaktadır. 31 Mart Vakası münasebetiyle Rumeli'den İstanbul'a gönderilen kuvvetlerin kumandanı, merhum Hüsnü Paşa idi. Ben, bu kuvvetlerin erkânıharbiye reisi idim. Bu kuvvetlere Hareket Ordusu unvanını veren, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a kadar harekâtını tertip ve idare eden bendim. Nurettin Bey'in bu kuvvetlere iltihak ederek vazife aldığını bilmiyorum. Nurettin Paşa, birçokları gibi, Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştığı zaman, Ayastefanos'a[1] veya Makrıköyü'ne[2] gelmiş olabilir...

Nurettin Paşa "Yemen vilayetinin kurtarılması ve asilerin hadlerinin bildirilmesi için vuku bulan muharebelerde birtakım fırka birliklerine veya müfrezelere kumanda etmiş..."

Her fırka kumandanı, her muharebede aynı vaziyette bulunur. Sonra "Sana'nın kurtarılmasının ardından toplanan askeri kuvvetlere kumanda etmiş..."

Efendiler, asker olanlar çok iyi bilirler ki, bir yerde muhtelif askeri kıtalar toplandığı zaman, orada bir merkez kumandanlığı veya mevki kumandanlığı, bir ordugâh kumandanlığı tesis olunur... Nurettin Paşa'nın Sana'daki kumandanlığı bundan başka bir şey miydi?!

Nurettin Paşa "İmam Yahya ile anlaşma yapılması hususunda Ahmet İzzet Paşa'ya yardımcı olmuş..."

1 Yeşilköy. (Y.N.)
2 Bakırköy. (Y.N.)

Ahmet İzzet Paşa'ya sormadım; fakat İzzet Paşa ile beraber bulunup, mesaide yakından iştiraki olan salahiyet sahibi zevatın beyanına göre, İmam Yahya ile anlaşma müzakerelerinde, Nurettin Paşa herhangi bir suretle alakadar kılınmamıştır.

Nurettin Paşa "Balkan muharebelerine iştirak arzusunu göstererek Yemen'i kuzeyinden güneyine kadar kat edip Aden-Mısır-Suriye-Konya-İstanbul yoluyla Çatalca civarında bulunan Başkumandanlık Karargâhı'na iltihak ve boşta fırka bulunmamasından dolayı kendi rızasıyla gönüllü olarak 9. Alay'ın kumandasını" üstlenmiş...

Nurettin Paşa'nın Yemen'den İstanbul'a gelmek için takip ettiği istikamet, Yemen'den İstanbul'a gelen bütün efrat ve siviller, velhasıl herkes tarafından takip olunan istikametti. Yol o idi. Nitekim o tarihte biz de Afrika'da bulunuyorduk. İstanbul'a gelmek için Afrika çöllerini batıdan doğuya, Mısır'a kadar deve ile kat ettikten sonra İskenderiye ile Triyeste arasında bütün Bahrisefid'i[1] ve Adriyatik denizini güneyden kuzeye ve Triyeste'den Bükreş'e kadar Avrupa'yı ve ondan sonra Karadeniz'i kat ederek aynı karargâha ulaşmıştık. Yol bu idi.

Nurettin Paşa, bu noktada asıl söylenmesi lazım gelen meseleden bahsetmiyor. Nurettin Paşa, miralaylıktan binbaşılığa indirildikten sonra, Yemen kıtalarına memur olmak üzere kaymakamlığa terfi etmiştir. Bu terfiin icabı olarak kaymakamlıkta Yemen'de iki sene kalmak lazım gelirken, vaktinden evvel İstanbul'a gelerek kurtulmak yolunu bulmuştur.

Yaşamöyküsü kitapçığının altıncı ve yedinci sayfalarında Nurettin Paşa'nın Irak Kumandanlığı'ndan bahsolunuyor ve mahalli vasıtaların kullanılmasıyla yeniden ordu teşkil ederek dost ve düşmanın ümit ve beklentileri hilafında mağlubiyetten muzafferiyet çıkarma harikasını tecelli ettirdiği zikrediliyor.

Irak Seferi'nde Nurettin Paşa

Efendiler, Irak Seferi'nde Nurettin Paşa zamanındaki vaziyetin hakikati şundan ibarettir:

İlk Irak kumandanı olan Süleyman Askeri Bey'in mağlubiyet ve intiharından sonra, Irak'a Kafkasya'dan yeni kıtalar gelinceye kadar muharebeler, İngilizlerin arzusuna ve yürüyüş süratlerine tabi olmuştur. Nurettin Paşa, Kutülamare'de İngilizlere mağlup olduktan sonra, gece gündüz ve mukavemet etmeksizin yürüyerek Selmanpak'a kadar perişan bir surette ricat etti.

İngilizler, Nurettin Paşa'yı takiben Selmanpak'a kadar ilerledi. Orada Kafkasya'dan gönderilmiş olan kıtalar, İngiliz kıtalarını karşıladı. Üç gün muharebeden sonra Nurettin Paşa mağlubiyeti kabul ederek ricat emri verdi.

1 Bahrisefid: Akdeniz. (Y.N.)

Kıtalar Diyale nehrine kadar kuzeye çekildi. İngilizlerle süvari teması dahi aranmadı. Halbuki aynı zamanda İngilizler de ricat eylemişlerdi. Bu malumatı veren, Urban[1] oldu. Ondan sonra Nurettin Paşa, kendini toplayıp tekrar Selmanpak-Kutülamare istikametinde ilerledi.

Kutülamare kuzeyinde, gece İngiliz kıtalarına temas edildi. Tedbirsizlik, tertipsizlik ve idaresizlik yüzünden, fecirle beraber kıtalarımız düşmanın ateş baskınına maruz bırakıldı. Efrat ve subaylardan, kumandanlardan birçok zayiat verildi. Kıtalarda panik oldu, kendiliğinden ricat başladı. İngilizlerin çekilmesi üzerine sükûnet iade olunabildi.

Irak'ta yeni kıtalar ve yeni vasıtalarla büyük ve kanlı muharebeler bundan sonra başlar ki, Nurettin Paşa'nın bunlarla münasebeti yoktur.

Kitapçığın aynı sayfalarında, "Nurettin Paşa, İngilizlerden ganimet aldığı tayyareler ile de bir tayyare filosu vücuda getirmek gibi büyük bir muvaffakiyet göstermiştir" deniliyor.

Bu iddianın pek cahilane olduğunu söylemek mecburiyetindeyim. Tayyarenin ve tayyare filosunun ne olduğunu bilenler, böyle bir iddianın ne kadar gülünç olduğunu elbette anlarlar.

Büyük Taarruz Harbi'nde Nurettin Paşa muharebe meydanını dürbünle seyretmeyi tercih ediyordu

Kitapçığın sekizinci sayfasında, Nurettin Paşa'nın dürbünle bakarken alınmış bir resmi vardır. Bu resmin altında şu ibare yazılıdır:

"26 Ağustos 1922 taarruz günü Kocatepe gözetleme mevkiinde Karahisar Meydan Muharebesi'ni idare ederken alınan fotoğraflarıdır."

Aynı günde, hep aynı tepede idik. Dürbünle bakanlar çoktu. Bilhassa dürbünle en çok bakanlar, gözetlemeye memur edilen subaylar idi. Hakikaten, Nurettin Paşa'nın da muharebe meydanını dürbünle seyretmeyi tercih ettiğini ben de fark etmiştim.

Karahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi'nin cereyanı esnasında, Başkumandan Muharebesi günü, Nurettin Paşa'yı bir aralık Kolordu Kumandanı Kemalettin Paşa'nın (bugün Berlin Sefiri) gözetleme noktasında, vaziyeti dürbünle seyrederken buldum. Kıtalarımız düşmanı yakından sıkıştırmış, nazik ve mühim bir vaziyet hasıl olmuştu. "Dürbünle seyretmeyi bırakınız! Muharebeyi yakından ve bizzat idare etmek için ileri ateş mevzilerine gideceğiz" dedim.

Nurettin Paşa, bu kadar yaklaşmanın münasip olmadığını söyleyerek gitmek istemedi. Canım sıkıldı. "Siz burada kalabilirsiniz" dedim. Kemalettin Sami Paşa'ya "Siz benimle geliniz!" dedim ve otomobilime yürüdüm. Kemalettin Paşa "Emredersiniz" dedi ve beraber yürüdü. Bu muamele üzerine,

1 Urban: Çöl Arapları, bedeviler. (Y.N.)

dürbünün başında yalnız bırakılan Nurettin Paşa'nın da arkamızdan geldiğini gördük. Dediğim yere gittik. Yunan ordusunun esaretiyle neticelenen o muharebeyi teferruatına kadar bizzat idare ediyor ve icap eden emirleri doğrudan doğruya kolordu kumandanlarına ve diğer kumandanlara bizzat veriyordum.

Emirlerime göre tedbirler ve hareketler icra olunurken Ordu Kumandanı Nurettin Paşa yanımda duruyor ve vaziyeti seyrediyordu. Bir aralık, Kolordu Kumandanı'nı benim yanımdan uzaklaştırarak bazı emirler vermeye kalkışmış... Kolordu Kumandanı, bu emirleri icra olunamaz bulmuş; Ordu Kumandanı ile Kolordu Kumandanı arasında adeta laubalice bir çekişme vaziyeti hasıl olmuş... Kemalettin Sami Paşa, Nurettin Paşa'nın yanından biraz sertçe muamele ile ayrılmış... Bu halin farkına vardım. Kemalettin Sami Paşa'yı yanıma çağırıp, sükûnet ve disiplini muhafaza etmesi lüzumunu söyledim. Ondan sonra, yalnız olarak Nurettin Paşa'yı çağırttım. Genel tarzda bazı sorular sordum ve anlatmak istedim ki, hakikaten kolordu kumandanına verdiği emrin icrası mümkün değildir. Kumandanlar, emir vermiş olmak için emir vermezler. Lüzumlu ve icra kabiliyeti olan hususları emrederler ve emir verirken, kendini, o emri yerine getirecek olanın yerine koymak ve emrin nasıl yerine getirileceği ve tatbik olunacağını düşünmek ve bilmek lazımdır.

Yaşamöyküsü kitapçığının dokuzuncu sayfasında, Irak'tan sonra "Kafkas Cephesine gitmiş olan Nurettin Paşa'nın, 3. Ordu Mıntıkaları Kumandanlığında ve Ordu Kumandanlığı Vekâletinde bir müddet bulunduğu" yazılıdır. Bu vazifelerin mahiyetini ve bu müddetin kaç gün olduğunu sormak lazımdır.

Nurettin Paşa, Kafkas Cephesinden İstanbul'a dönüşünde "'Aydın, Muğla ve Antalya Havalisi Kumandanlığı' unvanıyla İzmir'e gitmiş ve bulduğu birkaç perişan müstahfaz kıtasını[1] süratle düzene sokup yeni fırkalar teşkil ederek 21. Kolordu'yu meydana getirmiş..."

Efendiler, kolordu teşkili, son zamanda, Harbi Umumi'nin fantezileri sırasına geçmişti. Bilhassa, karşısında düşman bulunmayan sabit mıntıkalarda, ahzi asker şubeleri[2] ve riyasetleri tesis etmek kadar kolaylıkla kolordu kumandanlıkları ve salahiyetleri meydana getirilirdi. Hakikaten, bütün muharebe cepheleri "imdat" diye feryat ederken, 21. Kolordu önem verilecek bir mevcudiyet olsaydı, Aydın mıntıkasında terk olunmazdı.

Yaşamöyküsü kitapçığına göre Nurettin Paşa'nın İstanbul'da ve Anadolu'da gördüğü mühim işler nelerdi

Kitapçığın 16. sayfasında Nurettin Paşa'nın "Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının teşebbüsleriyle başlayan milli hareket reisleriyle dahi münasebet tesis ederek..." İstanbul'da birtakım

1 Müstahfaz kıtası: Kırk yaşını geçmiş erlerden oluşan kıta. (Y.N.)
2 Askerlik şubeleri. (Y.N.)

mühim işler yaptığından ve nihayet "İngilizlerce takibe başlanmış olduğundan" ve "Mustafa Kemal Paşa tarafından aldığı davetnamelerde artık İstanbul'dan ziyade Anadolu'da hizmet mümkün olduğu bildirilmesine..." vesaireye dayanarak Anadolu'ya geçmiş...

Efendiler, Nurettin Paşa'nın İstanbul'da İngilizlerle ve Damat Ferit Paşa kabinesiyle anlaştığını ve Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve onun hükümetinden habersiz olarak, bizi, İstanbul ile uzlaştırmaya çalıştığını ve bu münasebetle arada cereyan eden telgraf haberleşmelerini ve zaruri olarak Ankara'ya geldikten sonraki muamelelerini yeri geldiğinde beyan etmiştim. Bunları tekrar etmeyeceğim.

18. sayfada, "Yukarıdaki vatani hizmetleri muvaffakiyetle yapmış olan Nurettin Paşa ile Büyük Millet Meclisi arasında bazı resmi meselelerden dolayı anlaşmazlık çıkması üzerine, kendisi hemen Ankara'ya gelerek, işbu yanlış anlamalar iyi bir şekilde hallolunmuş ve giderilmiştir" ibaresine tesadüf edilmektedir.

Nurettin Paşa'nın, hükümetçe, Merkez Ordusu Kumandanlığından nasıl azledildiğini ve divanıharbe verilmek üzere Ankara'ya çağrıldığını ve Meclis'çe aleyhinde olan galeyan kendisinin idamını talep derecesinde ileri gitmiş iken, Başkumandan sıfatıyla şahsen Meclis kürsüsünden Nurettin Paşa'yı müdafaa ederek nasıl kurtardığımı da izah etmiştim. Burada yeri gelmişken yalnız bir noktaya nazarı dikkati çekmek isterim. Bu okuduğumuz ibareye nazaran, bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır, bir de Nurettin Paşa... Bunlar karşı karşıya gelmişler... Yanlış anlamalar giderilmiş... Malum olduğuna göre, Meclis'le karşı karşıya gelebilen, yalnız hükümettir. Meclis'in muhatabı hükümettir. Bir ordu kumandanı, bir vali, herhangi bir makam sahibi Meclis'in muhatabı olamaz.

Kitapçığın 18. sayfasının son satırları, Nurettin Paşa'nın, "vatanı tehlikeden kurtaran büyük zaferin, Hakk'ın yardımıyla başaranı ve etkeni olmuş ve milli tarihe bu defa dahi gayet mühim ve emsali görülmemiş bir şeref ve iftihar sayfası ilavesini temin eylemiş..." olduğunu izaha hasredilmiştir.

Nurettin Paşa, zaferin şerefine en az iştirake hakkı olanlardan biridir

Efendiler, bu kadar cesurca bir iddiaya karşı hayret edip şaşırmamak mümkün değildir. Hakikaten, Nurettin Paşa, Umumi Taarruz'da 1. Ordu Kumandanlığında bulundu. Diğer bütün kumandanlarla beraber kendisine emrettiğimiz vazifeleri yapmaya çalıştı. Bu hal, bütün Türk ordusunu ve ordumuzun büyük, küçük bütün kumandanlarını, subaylarını ve her neferini kapsaması tabii bulunan muvaffakiyet ve şerefi, Nurettin Paşa'nın şahsına hasretmek kadar manasız, esassız, ayıp bir şey olamaz! Nurettin Paşa'yı, zaferin etkeni gibi göstermek, olsa olsa,

kendisiyle alay etmek maksadına yönelik olabilir. Yoksa Nurettin Paşa, büyük zaferin şerefine **en az iştirake hakkı olanlardan biridir.**

Efendiler, Büyük Taarruz'da, Nurettin Paşa'yı, yalnız taarruzun ikinci günü Kocatepe'de yalnız bırakmıştım. Çünkü düşmanın mağlup olduğunu ve ricat edeceğini anladık. Mağlubiyetini hezimete çevirmek ve ricat hattını keserek düşman ordusunu esir etmek için, artık Kocatepe'de değil, daha genel vaziyeti değerlendirecek ve ona göre genel tedbirler alacak yerde bulunmamız lazımdı. O gün dahi, Cephe Kumandanı İsmet Paşa'nın münasip görüp benim imzamla yazdığı teşvikkâr kısa bir telefonla Nurettin Paşa'nın manevi kuvvetini muhafaza için tedbir almak lüzumlu görülmüştü.

Nurettin Paşa'yı ve ordusunu bizzat takip ve sevk ve idareye zaruret gördüm

Ondan sonra, Nurettin Paşa'yı ve ordusunu bizzat takip ve sevk ve idareye bizzat müdahaleye zaruret gördüm. Böyle yapmasaydım, Nurettin Paşa'nın yaptığı hataları tazmin etmek güç olurdu. Dumlupınar'da, Erkânıharbiyesi Reisi Emin Paşa'nın hazırladığı ileri hareket emrinin muhteviyatını anlayamayan, ve fakat, anlamamış değil, daha iyisini düşünmek ve yapmak istiyormuş gibi tavır alan Nurettin Paşa'nın tereddüdü üzerine, tereddütle geçirilecek zaman olmadığını ihtar ederek, icap eden görüşü bizzat dikte ettiğim zaman, Nurettin Paşa bana demişti ki: "Paşam, siz bizi yalnız ve serbest bırakmıyorsunuz!" Buna, hazır bulunan Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri şu yolda ve ciddi bir lisanla cevap verdi: "Paşa, Paşa" dedi. "Bu ordu, bizim bütün memleketin gözbebeğidir. Onun sevk ve idaresini tesadüfe bırakamayız!"

Dumlupınar'dan Uşak'a giderken, yolda Nurettin Paşa'nın tedbirlerindeki noksanı hissedip, Nurettin Paşa fırkalarına bizzat emir vererek, tedbir aldırmasaydım, *Trikopis*'in esareti mümkün olmayabilirdi. Uşak'ta nahoş bir manzaraya şahit olabilirdik. İzmir'e girdikten ve hükümet dairesine dahil olduktan sonra, güneyden gelen top ve tüfek seslerini bizzat işitip, Nurettin Paşa'nın tedbirsizliğini ve gafletini anlayıp derhal bizzat emir vererek tedbir aldırmasaydım, İzmir'e girmiş ve İzmir sokaklarında ahaliye karışmış kıtalarımızın, biz de dahil olduğumuz halde, paniğe uğrayarak darmadağın olması hiç uzak bir ihtimal değildi.

Siyaset ve uyanıklık iddiasında bulunan Nurettin Paşa'nın İzmir'de resmi yabancı memurlarla zabta geçmiş konuşmasını bizzat düzeltmeseydim, İzmir'e girmekten hasıl olan genel sevincin kırılmasına sebep olacak vaziyetlerden kaçınmak belki de mümkün olmayacaktı.

Efendiler, bu söylediklerim, bütün ordu mensuplarınca malum hakikatlerdir. Bu hakikatlerden, yalnız bir kişinin farkında olmadığı anlaşılıyor. O da

Nurettin Paşa'dır. "Kuşatıcı, galip, fatih, gazi" unvanlarıyla kendini yâd ettirmek gibi çocukça bir sevdaya düşen Nurettin Paşa'nın, "Kutülamare Kuşatıcısı Nurettin Paşa" diye bir kartvizitini görmüştüm. Bu kartı, Nurettin Paşa Taşköprü'de otururken, Kastamonu Vali ve Havalisi Kumandanı bulunan Muhittin Paşa'ya (bugün Kahire Sefiri) göndermiş ve kartın boş yerlerine yazdığı yazılarda karttaki unvanı işaret ederek, "bunu da benden kimse alamaz ya!" diye bir ibare de vardı. Muhittin Paşa, bu kartı ve karttaki yazıyı, akıl ve kavrayışla bağdaşır görememiş, dikkate değer bulmuş olduğundan, aynen bana göndermişti. Evet, onu ondan kimse alamaz. Fakat, onu ona veren de yoktur. Her muvaffakiyetli muharebeye iştirak eden zatın, hakkı olmadığı halde kendisini yegâne etken, galip ilan etmesi, örnek alınacak bir ahlaki düstur teşkil etmez. Memleket evladına böyle asılsız tarz ve tavırlar takınmak âdetini veremeyiz. Gelecek nesillere, böyle havadan galip, fatih olunabileceği gibi sakat bir fikri miras bırakamayız!

Millet ve tarih, unvan vermekte o kadar cömert değildir

Yaşamöyküsü kitapçığının kabındaki "gazi" unvanının kullanılmasına gelince, bu unvanı, Nurettin Paşa'ya "A. S." harfleri verebilir. Fakat, hakikat ve kanun bununla yalnız ve sadece alay eder. Gerçi, muharebeye "ya şehit veya gazi olmak için" gidilir. Genel olarak er meydanında ölenlerin hepsine şehit derlerse de, sağ kalanların hepsine gazi unvanı verilmez. Bu unvanı ancak kanun verir. Medeni bir milletin yüce menfaatlar icabı icrasına mecbur olduğu harpler, Arap aşiretlerinin gazvesi[1] değildir. Öyle dahi olsa, gazveden sağ salim çıkanlara belki yalnız anaları babaları takdir için, "Benim gazi oğlum" diyerek iftihar eder. Fakat millet, tarih, unvan vermekte o kadar cömert değildir.

Yaşamöyküsü kitapçığının, son sayfasından da bir cümle alarak bu hikâyeye son verelim:

Nurettin Paşa "Irak Cephesinde iken mahalli ahali tarafından kendisine verilmiş bulunan, Hazreti Peygamber'in Kerbelâ'da yatan torunu İmam Hüseyin Hazretleri'nin mübarek kılıcını taşımakla müşerreftir."

Efendiler, bu ne laftır?!

Kerbelâ, Peygamber'in torunu, imam, mübarek kılıç, müşerref; bu gibi avamın beğeneceği laflarla milleti aldatma yolunu tutanlar, artık insaf etsinler!.. Millet de dikkat ve basiretini artırsın!..

Efendiler, resen harekette muvaffakiyet görmeyen bazı kimseler de, türlü riyakârlıklarla içimize girmek yolunu bulabilmişlerdir. Bunların mahiyetleri İkinci Meclis toplanıp vazifeye başladıktan sonra görülecektir.

***

1 Gazve: Gaza, din düşmanı üzerine sefer. (Y.N.)

Lozan Barış Antlaşması Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim devresi, yeni Türkiye devletinin tarihinde mesut bir intikal devresine tesadüf etti. Hakikaten, dört senelik bağımsızlık mücahedemiz, milletimizin şanına layık bir barış ile neticelenmiş bulunuyordu.

24 Temmuz 1923'te Lozan'da imza edilen antlaşma, 24 Ağustos 1923'te Meclis'te tasdik olundu.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'ye yapılan dört barış teklifi arasında bir mukayese Efendiler, Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'ye, düşman devletler tarafından dört defa barış şartları teklif edilmiştir. Bunların birincisi, Sevr projesidir. Bu proje hiçbir müzakerenin ürünü olmayıp, İtilaf devletleri tarafından, Yunan Başvekili Mösyö *Venizelos*'un da iştirakiyle tanzim ve Vahdettin'in hükümeti tarafından 10 Ağustos 1920'de imza edilmiştir.

Bu proje, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce bir münakaşa zemini bile sayılmamıştır.

İkinci barış teklifleri, Birinci İnönü Muharebesi'ni müteakip toplanan Londra Konferansı'nın sonunda 12 Mart 1921 tarihinde vaki olmuştur. Bu teklifler, Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikleri ihtiva etse de, konuşulmayan meselelerde Sevr projesindeki maddelerin tamamen eski halinde bırakıldığını kabul etmek lazımdır.

Bu teklifler, bizce münakaşaya sebep olmadan İkinci İnönü Muharebesi'nin başlamasıyla neticesiz kalmıştır.

Üçüncü barış teklifleri, 22 Mart 1922'de, yani Sakarya Zaferi'nden ve Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması'ndan sonra ve yakın bir taarruzumuzun beklendiği sıralarda, Paris'te toplanan İtilaf devletleri hariciye nazırları tarafından yapılmıştır. Bu tekliflerde, işe Sevr esasından başlamak esası terk edilmiş ise de, esasları itibariyle milli emellerimizi tatminden uzak idi. Dördüncü teklif, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla neticelenen müzakerelerdir.

İtilaf devletlerince Türkiye'ye tatbiki tasavvur edilen esaslarla, milli hareket sayesinde ulaşılan neticeyi bariz bir surette değerlendirmek için, bu dört tür teklif arasında en mühim hususlarla sınırlı olmak üzere kısa bir mukayese yapmayı faydalı sayarım.

1. Sınırlar

a) Trakya sınırı:

Sevr'de: Çatalca hattından biraz ileride bulunan Podima-Kalikratya hattı.

Mart 1921 teklifinde: Bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkkilise[1] ve Edirne Yunan'a kalmak üzere bir hat.

Lozan'da: Karaağaç da bizde olmak üzere Meriç hattı.

b) İzmir mıntıkası:

Sevr projesinde: Bu mıntıkanın sınırları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az çok yakın mahallerden geçmektedir.

Bu mıntıka Türk hâkimiyetinde kalacak, fakat Türkiye bu hâkimiyetini kullanma hakkını Yunanistan'a devredecek. Türk hâkimiyetinin devamına alamet olarak İzmir şehrinin harici istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacak. Mahalli bir meclis toplanacak ve beş sene sonra bu meclis bu mıntıkanın daimi surette Yunanistan'a ilhakına karar verebilecek idi.

Mart 1921 teklifinde: İzmir mıntıkası Türk hâkimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir mıntıkasının geri kalan kısımlarında muhtelif unsurların adedi nispetine göre meydana gelecek bir jandarma kıtası bulunacak ve buna İtilaf devletleri subayları kumanda edecek.

İdare işlerinde dahi aynı adet nispeti nazarı itibara alınacak ve mıntıkanın Cemiyeti Akvam'ca[2] tayin edilecek Hıristiyan bir valisi olacak ve bunun yanında seçilmiş bir meclis ve bir müşavir heyeti bulunacak. Vilayetçe Türkiye'ye gelire göre artan bir vergi verilecek ve bu anlaşma beş sene devam edip iki taraftan birinin talebi üzerine Cemiyeti Akvam'ca değiştirilebilecek.

Mart 1922 teklifinde: Bütün Anadolu ve dolayısıyla İzmir de bize iade olunacak tarzında[3] aldatıcı bir vaat. İzmir Rumlarının idareye adilane bir surette iştirak ettirilmesi için ve aynı hak Yunanistan'da kalacak Edirne Türklerine verilmek şartıyla bir usul tayini hususunda İtilaf devletleri Türkiye ve Yunanistan'la anlaşacaklardır.

Lozan'da: Tabiatıyla bu gibi meseleler söz konusu dahi olmamıştır.

c) Suriye sınırı:

Sevr'de: Sahilde, yaklaşık Karataş burnundan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gazi Ayıntap, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epey güneyde ve Suriye arazisinde bırakan bir sınır.

Mart 1921'de: Yaklaşık şimdiki sınır olmak üzere Fransızlarla ayrıca bir anlaşma imzalanmıştır.

Lozan'da: 20 Teşrinievvel [Ekim] 1921 tarihli Ankara Anlaşması sınırı aynen bırakılmıştır.

1 Kırklareli. (Y.N.)
2 Milletler Cemiyeti. (Y.N.)
3 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarındaki "tarzında" sözcüğü, 1927 lüks basımında "tarzda" şeklinde. (Y.N.)

d) Irak sınırı:

Sevr'de: İmadiye bizde kalmak şartıyla, Musul vilayetinin kuzey sınırı.

Mart 1921 teklifinde: Bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Bahis yok.

Lozan'da: Halli ertelenmiştir.

e) Kafkas sınırı:

Sevr'de: Türk-Ermeni sınırının tayini Amerika Reisicumhuru *Vilson*'a[1] havale edilmiştir. Ve o, sınır olarak Karadeniz sahilinde Giresun'un doğusundan başlayan, Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van gölünün güneyinden geçen ve birçok noktalarda Harbi Umumi'deki Türk-Rus cephesini takip eden bir hattı göstermiştir.

Mart 1921 teklifinde: Cemiyeti Akvam bir Ermeni yurdu tesisi için Doğu Vilayetlerinden Ermenistan'a devrolunacak arazinin tespiti için bir komisyon tayin edecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Mart 1922 teklifinde: Bir Ermeni yurdu teşkili için Cemiyeti Akvam'ın yardımına müracaat olunacağından bahsedilmektedir.

Lozan'da: Bu mesele bertaraf edilmiştir.

f) Boğazlar mıntıkası:

Sevr'de: Rumeli'nin Türkiye'de kalan bütün kısımları.

Anadolu'nun Adalar Denizi[2] üzerinde yaklaşık İzmir mıntıkasının başladığı yerden başlayarak Manyas gölünün güneyine ve Bursa'nın ve İznik'in biraz kuzeyinden ve Sapanca gölünün batı ucundan Ahabadr[3] deresinin ağzına giden hatla sınırlanmış bir mıntıka. Bu mıntıkalarda asker bulundurmak ve askeri harekâtta bulunmak hakkı sırf İtilaf devletlerine aittir. Yine adı geçen mıntıkalardaki[4] Türk jandarması İtilaf devletleri kumandasına tabi olacaktır.

İtilaf devletleri, bu mıntıka dahilinde askeri maksatlar için kullanılabilecek yol ve şimendifer inşasını yasaklayabileceği gibi, şimdi mevcut olanlar arasında bu yolda kullanılabilecek olanları tahrip ettirebilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Çanakkale güneyinde Tenedos adasının (Bozcaada) karşısından Karabiga'ya giden hattın kuzeyiyle Boğaziçi'nin iki tarafında 20 ila 25 kilometrelik bir mıntıka.

Çanakkale Boğazı'na hâkim olan her iki tarafındaki adalar.

İtilaf devletleri, yalnız Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ve bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak, bu suretle İstanbul ve İzmit

1 Wilson. (Y.N.)

2 Ege Denizi. (Y.N.)

3 İstanbul'un Şile ilçesine bağlı Ağva köyü içindedir. (Y.N.)

4 "Mıntıkalardaki" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 lüks basımında yer alan "menatıktaki" sözcüğü, 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında "menatıkta" şeklinde. (Y.N.)

yarımadasını tahliye edecek ve Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye veya Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine müsaade edecektir.

Mart 1922 teklifinde: Çanakkale'nin güneyinde Erdek yarımadası müstesna olmak üzere Çanakkale sancağı. Boğaziçi'nin güneyinde o zaman tarafsız sayılan mıntıka, yani yaklaşık İzmit yarımadası askerden arındırılmış mıntıka olacaktır.

Bizde İtilaf işgal kuvveti kalmayacaktır.

Lozan'da: Gelibolu yarımadasıyla Kumbağı, Bakla Burnu hattının güneydoğusu, Çanakkale mıntıkasında sahilden yirmi kilometrelik bir mıntıka ve Boğaziçi'nin iki tarafında sahilden on beş kilometrelik birer mıntıka ve Marmara'da da Emîrali[1] adasından başka adalar ve İmroz ve Tenedos adaları, askerden arındırılmış bir hale konacaktır.

Hiçbir tarafta İtilaf devletleri işgal kuvveti kalmayacaktır.

2. Kürdistan

Sevr'de: Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan mıntıka için İtilaf devletleri delegelerinden meydana gelen bir komisyon mahalli özerkliği hazırlayacaktır.

Antlaşmanın imzalanmasından bir sene sonra işbu havalinin Kürt ahalisi Cemiyeti Akvam Meclisi'ne müracaatla Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmayı istediğini ispat ederse ve Meclis bunu kabul ederse, Türkiye bu havalideki her türlü haklarından vazgeçecektir.

Mart 1921 teklifinde: İtilaf devletleri, mevcut vaziyeti göz önüne alarak[2] bu konuda Sevr projesinde değişiklik icrasını nazarı itibara almaya meyillidirler. Şu şartla ki, mahalli özerklikler ve Kürt ve Asuri-Keldani menfaatlarının kâfi derecede himayesi için tarafımızdan kolaylık gösterilsin.

Mart 1922 teklifinde: Bahis yok.

Lozan'da: Bittabi söz konusu ettirilmemiştir.

3. İktisadi Nüfuz Mıntıkaları

Sevr Antlaşması'nı müteakip İtilaf devletlerinin aralarında imza eyledikleri "akor tripartit"te:[3]

a) Fransız nüfuz mıntıkası:

Suriye sınırıyla yaklaşık Adana vilayetinin batı ve kuzey sınırı ve Kayseri ile Sıvas'ın kuzeyinden geçen ve Muş hariç işbu kasabaya yaklaştıktan sonra Cezirei İbni Ömer'e[4] giden bir hattın dahilinde kalan mıntıka.

1 İmralı. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1934 basımında burada yer alan "ve" bağlacı 1927 basımlarında yoktur. (Y.N.)
3 Accord tripartite: Üçlü anlaşma. (Y.N.)
4 Cizre. (Y.N.)

b) İtalyan nüfuz mıntıkası:

İzmit yarımadasından çıktıktan sonra Afyon Karahisarı'na kadar Anadolu şimendifer hattı ve oradan (Kayseri civarında) Erciyaş[1] dağı civarına kadar giden hatla İzmir mıntıkası, Adalar Denizi, Bahri Sefit[2] ve Fransız mıntıkası arasında kalan mıntıka.

Mart 1921'de: Bekir Sami Bey ile Fransız ve İtalyan hariciye nazırları arasında imza olunup hükümetçe reddolunan anlaşmalara göre.

a) Fransız nüfuz mıntıkası:

O sırada Fransız işgali altında bulunan yerlerle, Sıvas, Mamuretülâziz[3] ve Diyarbekir vilayetleri.

b) İtalyan nüfuz mıntıkası:

Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının daha sonra tayin olunacak kısımları.

Mart 1922 teklifinde: Söz konusu değildir.

Lozan'da: Söz konusu olmamıştır.

4. İstanbul

Sevr'de: Antlaşma samimiyetle tatbik edilmediği takdirde İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Bu tehdidin kalkacağı ve Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurabileceği ve Boğaziçi'nin etrafındaki askerden arındırılmış mıntıkadan asker geçişine müsaade edilebileceği zikrolunmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: İstanbul'dan ihracımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin artırılması vaat olunmaktadır.

Lozan'da: Söz konusu olmamıştır.

5. Tabiiyet

Sevr'de: Gerek Müttefik devletlerden (Yunanistan dahil), gerek teşekkül eden devletlerden (Ermenistan vesaire) birinin tabiiyetine girmek isteyen Türk tebaasından hiç kimseye Türk hükümetince engel olunmayacak ve bunların yeni tabiiyeti kabul edilecektir.

1 Erciyes. (Y.N.)
2 Akdeniz. (Y.N.)
3 Elazığ. (Y.N.)

Mart 1921 teklifinde: Bundan bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Bundan bahis yok.

Lozan Antlaşması'nda: Bundan bahis yok.

Ancak, müzakereler esnasında İtilaf devletleri bir adamın tabiiyetini tayin hususunda Türkiye'deki yabancı sefaret ve konsoloslukların verecekleri vesikaların kâfi sayılmasını istemişlerdi. Bu teklif, Sevr projesinin yukarıda söz konusu olan 128. maddesinin yeni bir şekli idi. Tabiatıyla tarafımızdan reddedilmiştir.

6. Adli Kapitülasyonlar

Sevr'de: İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın temsil edildikleri dört üyeden meydana gelen bir komisyon, kapitülasyonlardan istifade eden diğer devletlerin mütehassıslarıyla birlikte yeni bir usul tanzim edecek ve Osmanlı hükümetiyle istişare ettikten sonra bu usulü tavsiye edebilecek.

Osmanlı hükümeti bu usulü kabul etmeyi şimdiden taahhüt edecek.

Mart 1921 teklifinde: İşbu komisyonda Türkiye'nin dahi temsiline İtilaf devletleri razı olmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: Aynı teklif.

Lozan'da: Kapitüler[1] hiçbir kayıt yoktur!

İstişari mahiyette olmak üzere birkaç yabancı mütehassısını beş sene için hizmetimize almayı kabul ettik.

7. Azınlıkların Himayesi

Sevr'de: 1918 mütarekelerinden sonra imzalanan bütün antlaşmalarda mevcut olan hükümlerden başka, Türkiye'ye bilhassa aşağıdaki taahhütler kabul ettirilmek istenilmiştir:

a) Yerlerini terk etmiş olan bütün Türk olmayanların yerlerine iadesi.

Reisleri Cemiyeti Akvam'ca tayin edilecek olan hakem komisyonları vasıtasıyla bunların haklarının iadesi ve bu arada bu komisyonların talebi takdirinde Türk olmayanların tahrip edilmiş emlakinin tamiri için ücretleri hükümetçe ödenecek işçilerin tedariki, tehcir ve buna benzer işlere karışmış oldukları adı geçen komisyonlar tarafından iddia olunan bütün şahısların sürülmesi vs.

b) Türk hükümeti, azınlıkların parlamentoda nispi temsilini temin eden bir seçim kanunu projesini iki sene zarfında Müttefik devletlere arz edecektir.

c) Patrikhanelere ve bunlara benzer müesseselere ait bütün imtiyazlar takviye edilip artırılmakta ve bunların idare eyledikleri mektep, yetimhane

1 Capituler (Fr.): Kapitülasyonla, yabancılara verilen ayrıcalıklarla ilgili. (Y.N.)

vesaire hususunda o ana kadar hükümetin muhafaza etmiş olduğu nispi bir denetleme hakkı dahi ortadan kaldırılmaktadır.

d) İtilaf devletleri, Cemiyeti Akvam Meclisi'yle istişare ederek[1] işbu kararların icrasını temin için alınması lazım gelen tedbirleri tespit edeceklerdir. Türkiye bu hususta daha sonra alınacak her tedbiri kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Azınlıklardan bahis yoktur. Bu teklif Sevr'de yapılacak değişikliklerden bahsettiği için bundan adı geçen antlaşmanın azınlıklara ait kısmının değiştirilmeyeceği çıkarılabilir.

Mart 1922 teklifinde: Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklar hakkında bir dizi tedbirin teklif edileceği ve bunların iyi şekilde tatbikine nezaret etmek için Cemiyeti Akvam'ca komiserlerin tayin olunacağı zikredilmiştir.

Tedbirler dizisinin ne olacağı açıkça belirtilmemiştir.

Lozan'da: Misakı Milli'mizde kabul etmiş olduğumuz gibi ve yalnız gayrimüslimlere mahsus olmak üzere Harbi Umumi'den sonra imzalanan bütün milletlerarası antlaşmalarda mevcut olan hükümler.

8. Askeri Hükümler

Sevr'de:

a) Türkiye'nin silahlı kuvvetleri şu rakamları aşmayacaktır:

Padişah maiyeti kıtası	700	kişi
Jandarma	35.000	kişi
Jandarmayı takviye için özel kıtalar	15.000	kişi
	50.700	

Bu miktara, erkânıharbiye, askeri mektepler talebesi, depo kıtalarına ve muhtelif hizmetlere mensup efrat ve subaylar dahildir.

Özel kıtaların 15 batarya dağ topu bulunabilecek ve sahra veya ağır topu olmayacaktır.

Memleket, muhtelif mıntıkalara ayrılacak ve her mıntıkada bir jandarma kıtası (légion) bulunacaktır.

Jandarmanın topu ve fenni aleti bulunmayacaktır.

Özel kıtalar kendi mıntıkasının haricinde istihdam edilemeyecektir.

Jandarma subayları arasında 1.500'ü geçmemek üzere yabancı subaylar bulunacaktır. Her mıntıkadaki yabancı subaylar aynı millete mensup olacaktır.

Daha sonra tespit edilecek olan işbu mıntıkaların adedi zikredilmemekle beraber, bunun İtilaf devletlerinin fikrince en az dört olacağı, antlaşmanın bazı hükümlerinden ve bilhassa bir *légion*'un kuvvetinin bütün *légion*'lar kuv-

1 "İstişare ederek" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "bilistişare" sözcüğü, 1934 basımında "badelistişare" (istişare ettikten sonra) şeklindedir. (Y.N.)

vetinin dörtte birini aşmayacağı hakkındaki hükümden çıkarılabilir. Bu suretle İngiltere, Fransa ve İtalyan subaylarının bulunacağı birer mıntıka olacağı gibi, ihtimal Yunanistan ve belki de ilerde Ermenistan'a birer mıntıka verilmesi düşünülmüştür.

Özel kıta efradıyla jandarmalar hep ücretli olup, bunlar en az on iki sene hizmet edecek ve mecburi askerlik hizmeti kalkacaktır.

Her mıntıkadaki *légion*'a alınacak efrat ve subaylar o mıntıka ahalisinden olacak ve muhtelif unsurların *légion*'da temsil edilmesine imkân dairesinde itina olunacaktır.

Deniz kuvvetlerimiz yedi *sloop*[1] ve altı torpidoyu geçmeyecek ve hiçbir tayyare ve güdümlü balonumuz olmayacaktır.

İtilaf devletlerine mensup askeri, deniz ve hava kontrol komisyonlarının memleketimiz dahilinde her türlü denetlemede bulunmaya hakları vardır. Bilhassa askeri komisyon;

Türkiye'nin istihdam edebileceği polis, gümrükçü, orman muhafızı vesaire gibi memurların miktarını tayine,

Fazla kalacak silah ve cephanemizi teslim almaya,

Memleketimizin mıntıkalara taksimine, her mıntıkada bulunacak jandarma ve özel kıta miktarının tayinine, bunların istihdam ve kullanılma tarzını denetlemeye, yabancı subayların miktar ve nispetini tayine ve hükümetle müştereken yeni silahlı kuvvetlerimizin tanzimine vs. memurdur.

<u>Mart 1921 teklifinde:</u>

Jandarma miktarı 45.000

Özel kıtalar 30.000'e çıkarılmıştır.

Jandarmanın dağıtım tarzı, İtilaf devletlerine mensup zikrolunan kontrol komisyonuyla hükümet arasında anlaşarak vaki olacaktır.

Jandarmada subay ve astsubay nispeti artırılacaktır. Yabancı subay miktarı azaltılacak ve bunların kıtalara dağıtımı kontrol komisyonu ve hükümet arasında anlaşılarak kararlaştırılacaktır. (Bunda ihtimal, her mıntıkada aynı millete mensup yabancı subaylar bulunmayacağı kastedilmiştir.)

<u>Mart 1922 teklifinde:</u>

Ücretle istihdam olunan asker usulünün aynen bırakılması

Jandarmanın 45.000

Özel kıtaların 40.000'e çıkarılması.

Jandarmada yabancı subayların istihdamı Türkiye'ye tavsiye edilmekle beraber, bu husus şart olarak ileri sürülmemektedir.

<u>Lozan'da:</u> Trakya ve Boğazlar'da askerden arındırılmış hale getirilen mıntıkalara ait sınırlamalardan başka hiçbir kayıt yoktur. Hatta Boğaziçi'nin iki

1 Sloop (Fr.): Şalopa, küçük bir gemi gibi kullanılabilen büyük sandal. (Y.N.)

tarafındaki askerden arındırılmış mıntıkada 12.000 asker bulundurabilmek hakkını muhafaza etmişizdir.

Bu mıntıkalar için bile hiçbir kontrol kabul edilmemiştir.

9. Ceza

Sevr projesinde: Türkiye, harp esnasında harp kaidelerine muhalif surette hareket etmiş veya Türkiye dahilinde mezalim icra eylemiş ve tehcir vesaire gibi hususlara karışmış olan şahısları, talepleri üzerine Müttefik devletlere (Yunanistan dahil) ve Türkiye'den arazi almış olan devletlere (Ermenistan vesaire) teslim edecektir. Anılan şahıslar kendilerini talep eden devletin divanıharbi tarafından muhakeme edilecek ve cezalandırılacaklardır.

Mart 1921 teklifinde: İtilaf devletleri tekliflerinde bundan bahis yoktur.

Ancak Bekir Sami Bey'in İngilizlerle imza etmiş olduğu mübadele mukavelenamesinde, elimizdeki bütün İngilizleri tahliye ederek bir kısım Türkleri suçlu sayıp İngilizler elinde bırakmaya rıza göstermiş olması, Sevr projesinde mevcut olan eski hükümlerin daha hafifletilmiş bir şeklinden başka bir şey değildir.

Mart 1922'de: Bu meseleden bahis yoktur.

Lozan'da: Bahis yoktur.

10. Mali Hükümler

Sevr'de: İtilaf devletleri, Türkiye'ye yardım için İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinden meydana gelen bir maliye komisyonu teşkil edecekler ve bu komisyonda istişari mahiyette bir Türk komiseri bulunacaktır.

İşbu komisyonun vazifeleri ve salahiyeti aşağıdaki gibi olacaktır:

a) Türkiye'nin gelirini devam ettirmek ve artırmak için her türlü tedbirleri alabilecektir.

b) Türk Meclisi Mebusanına takdim edilecek olan bütçe, evvela maliye komisyonuna arz ve onun kabul ettiği şekilde Meclis'e sevk olunacaktır. Meclis'in yapacağı değişiklikler ancak komisyonca tasvip edilirse icra olunabilir.

c) Komisyon doğrudan doğruya kendisine tabi olacak ve üyeleri kendi rızasıyla tayin edilecek olan Türk maliye teftiş heyeti vasıtasıyla bütçenin ve mali kanun ve nizamların tatbikatını denetleyecektir.

d) Düyunu Umumiye ve Osmanlı Bankası'yla anlaşarak Türkiye'nin para usulünü düzenleyecek ve ıslah edecektir.

e) Düyunu Umumiye'ye tahsis olunan gelir müstesna olmak üzere, Türkiye'nin bütün geliri işbu maliye komisyonunun emrine verilecektir. Komisyon bunlarla;

İlk olarak:

Kendisine ve Türkiye'de kalacak olan İtilaf devletleri işgal kuvvetlerine ait masrafları ödedikten sonra, 30 Teşrinievvel [Ekim] 1918 tarihinden beri İtilaf devletleri ordularının gerek bugünkü Türkiye'de gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif kısımlarındaki masraflarını ödeyecektir.

İkinci olarak:

Türkiye dolayısıyla zarara uğramış olan bütün Müttefik devletler tebaasının zarar ve ziyanını tazmin edecektir.

Türkiye'nin ihtiyaçları bundan sonra göz önüne alınacaktır.

f) Hükümetçe verilecek her bir imtiyaz için maliye komisyonunun olur vermesi şarttır.

g) Komisyonun tasvibiyle, bugün cari olan Düyunu Umumiye tarafından bazı gelirlerin doğrudan doğruya toplanması usulü, mümkün olduğu kadar genişletilecek ve bütün Türkiye'ye yayılacaktır.

Gümrükler, maliye komisyonu tarafından azil ve tayin olunan ve kendisine karşı mesul bulunacak olan bir genel müdürün idaresinde bulunacaktır vs.

Mart 1921 teklifinde: Zikrolunan maliye komisyonu Türk maliye nazırının fahri riyaseti altında bulunacaktır. Komisyonda bir Türk delege bulunacak ve bunun Türk maliyesine ait meselelerde oyu olacaktır. Müttefiklerin mali menfaatlarıyla alakalı meselelerde ise Türk delegesinin salahiyeti ancak istişari mahiyette olacaktır.

Türk Parlamentosu, Türk maliye nazırıyla maliye komisyonu tarafından müştereken hazırlanacak olan bütçede değişiklik yapmak salahiyetine sahip bulunacaktır. Fakat bu değişiklik bütçenin denkliğini bozacak şekilde ise bütçe tasdik için tekrar maliye komisyonuna gönderilecektir.

Türk hükümeti imtiyazlar vermek hakkını tekrar elde edecektir. Ancak, Türk maliye nazırı bu konudaki kontratların Türk hazinesi menfaatına uygun olup olmadığını maliye komisyonuyla birlikte inceleyecek ve bu konuda müştereken bir karar alınacaktır.

Mart 1922 teklifinde: Maliye komisyonu teşkilinden vazgeçilmektedir. Fakat Müttefik devletlere olan harpten evvelki borçların ve makul bir tazminatın ödenmesi için lazım olan kontrolün Türk hâkimiyeti prensibiyle bağdaştırılmasına çalışılacaktır.

Harpten evvelki Düyunu Umumiye Komisyonu aynen bırakılacak ve yukarıda zikrolunan iş için İtilaf devletlerince bir tasfiye komisyonu tesis olunacaktır.

Lozan'da: Bu gibi kayıtların tamamı bertaraf edilmiştir.

11. İktisadi Hükümler

Sevr'de: Kapitülasyonlardan istifade hakkı harpten evvel bunlardan istifade eden Müttefik devletler tebaasına iade edilecek ve bunlardan evvelce istifade etmeyen Müttefik devletler (Yunanistan, Ermenistan vesaire) tebaasına da yeniden verilecektir.

(Bu haklar arasında birçok vergiden muafiyetin bulunduğu ve tabiiyet bahsinde görüldüğü üzere her Türk tebaasının Müttefik devletlerden birinin tabiiyetine girmesine engel olmak hakkının bizden alındığı nazarı dikkate alınırsa, bu hükmün kapsamı daha ziyade tezahür eder.)

Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (% 8) yeniden tesis edilmektedir.

Türkiye, Müttefik devletlere mensup gemilere en az Türk gemilerine verdiği hakları tanıyacaktır.

Yabancı postaları yeniden tesis olunacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Yalnız yabancı postalarının bazı şartlar altında ilgasının göz önünde bulundurulacağı söylenilmekte, dolayısıyla diğer hükümler aynen bırakılmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye'nin delegelerinden ve kapitülasyonlardan istifade eden diğer devletlerin mütehassıslarından meydana gelen bir komisyon, barışın yürürlüğe girmesini müteakip geçecek üç ay zarfında İstanbul'da toplanıp kapitüler usulün değiştirilmesi için teklifler hazırlayacaktır.

Mali hususlarda bu teklifler yabancı tebaanın Türklerle eşit vergi vermesini temin edecektir. Keza bu teklifler gümrük vergisinde lüzum görülecek değişikliği icraya yönelik olacaktır.

Lozan'da: Kapitülasyonların her türü tamamıyla ve ebediyen lağv olunmuştur.

12. Boğazlar Komisyonu

Sevr'de: Kendine mahsus bayrağı, bütçesi ve zabıtası bulunacak olan işbu komisyon, gemilerin Boğazlar'dan geçişi, fenerler, kılavuzluk vs. ile iştigal edecek ve evvelce Meclisi Âliyi Sıhhi'nin[1] yaptığı vazifeler ile kurtarma hizmetleri bundan böyle komisyonun nezareti altında ve onun talimatı dahilinde yapılacak ve komisyon Boğazlar'ın serbestisini tehlikede sayınca İtilaf devletlerine müracaat edebilecektir.

Komisyonda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'nın delegeleri iki oya sahip bulunacaklardır.

Amerika arzu eylediği andan ve Rusya Cemiyeti Akvam'a dahil olduğu takdirde ve o andan itibaren komisyona iştirak edebileceklerdir.

1 Yüksek Sağlık Kurulu. (Y.N.)

Komisyon üyeleri diplomatik muafiyetten istifade edeceklerdir. Komisyona sıra ile ve ikişer sene müddetle iki oya sahip devletlerin delegeleri riyaset edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Türk delegesi de iki oya sahip olacak ve Boğazlar Komisyonu'na riyaset edecektir.

Mart 1922 teklifinde: Keza Türk delegesi komisyona riyaset edecektir. Boğazlar'la alakadar bütün devletler komisyonda temsil edileceklerdir.

Lozan'da: Komisyonun riyaseti bize verilmiştir. Komisyonun vazifesi gemilerin Boğazlar'dan geçişi keyfiyetinin Boğazlar Mukavelesi hükümlerine uygun olmasına itinadan ibarettir. Komisyon her sene Cemiyeti Akvam'a rapor verecektir.

Keza bu antlaşma ile İstanbul'daki milletlerararası sıhhiye meclisi lağv olunarak sıhhiye işleri Türkiye hükümetine terk edilmiştir.

Muhterem efendiler, Lozan Barış Antlaşması'nın ihtiva ettiği esasları, diğer barış teklifleriyle daha fazla mukayeseye mahal olmadığı fikrindeyim. Bu antlaşma, Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın yıkılışını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali görülmemiş bir siyasi zafer eseridir!

***

Delege Heyeti Reisi İsmet Paşa ile Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlık

Efendiler, Lozan barış müzakereleri esnasında meydana gelen ve barış imzalandıktan sonra ifade edilen ve yayılan bir meseleyi burada söz konusu ederek kamuoyunu aydınlatmak isterim. İfade edilen ve yayılan mesele, Delege Heyeti Reisi İsmet Paşa ile Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktır.

Bu anlaşmazlığı, ait olduğu vesikaları inceleyerek esaslı ve ciddi sebeplere dayandırmak müşküldür. Buna göre, anlaşmazlığı, daha ziyade ruhi ve hissi sebepler altında değerlendirmek lazım olduğu fikrindeyim.

Muhtelif münasebetlerle beyan etmiştim ki, Lozan Konferansı söz konusu olduğu zaman, Delege Heyeti Riyasetinin Rauf Bey tarafından yapılması eğilimi vardı. Hakikaten, Rauf Bey Delege Heyeti Reisi olmak istiyordu. İsmet Paşa'nın askeri müşavir olarak kendisiyle beraber gönderilmesini de benden rica etmişti. Ben, Rauf Bey'e, İsmet Paşa'dan istifade etmenin, onun ancak reis olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı cevabını verdim. Sonra, malum olduğu üzere, Rauf Bey'i göndermedik. İsmet Paşa ordunun başından alındı; Hariciye Vekâleti'ne seçildi ve Delege Heyeti Riyasetine tayin olundu.

Lozan Konferansı'nın birinci devrini müteakip İsmet Paşa'nın uğradığı tarizleri, eleştirileri izah etmiştim. Buna rağmen, ikinci defa Lozan'a gönderilen, yine İsmet Paşa oldu. İsmet Paşa, Lozan müzakerelerini büyük bir uyanıklıkla idare ediyordu. Müzakere safhalarını muntazaman Heyeti Vekile'ye bildiriyordu. Bazı mühim meselelerde Heyeti Vekile'nin görüş ve fikrini soruyor veya talimat talep ediyordu. Halli lazım gelen meseleler mühim, mücadele ciddi ve üzücü idi. Rauf Bey'de, İsmet Paşa'nın müzakereleri idare tarzını beğenmemezlik hissi hasıl olmuştu. Bu hissini Heyeti Vekile'deki arkadaşlarına da telkin arzusuna düşmüştü. Heyeti Vekile'de İsmet Paşa'nın raporları okundukça, zaman zaman, "İsmet Paşa bu işi başaramayacak" denmeye başlanmış... Hatta, bir aralık, İsmet Paşa'yı geriye çağırmak teklifi ortaya atılmış... Rauf Bey, derhal bu teklifi oya koymaya kalkışmış... Müdafaai Milliye Vekili olarak Heyeti Vekile'ye dahil bulunan Kâzım Paşa'nın itirazı üzerine vazgeçilmiş...

İsmet Paşa'da, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'e karşı güvensizlik hissi başlamıştı

Diğer tarafta, İsmet Paşa'da da, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'e karşı güvensizlik hissi başlamış... Rauf Bey'in imzasıyla aldığı görüşlerden, Rauf Bey'in beni haberdar etmeksizin talimat vermekte olduğu endişesine düşmüş...

Nihayet, İsmet Paşa, müzakerelerin ciddi ve nazik safhalara girdiğinden bahsederek, benim bizzat vaziyeti takip etmemi yazdı.

Gerçi ben İsmet Paşa'nın raporlarından ve Heyeti Vekile kararlarından haberdar ediliyordum. Fakat, Rauf Bey'in kararları tebliğ eden yazılarının tarzını kontrol etmiyordum. İsmet Paşa'nın nazarı dikkatimi çekmesi üzerine, Lozan müzakerelerini Heyeti Vekile'de bizzat takip etmeye ve bazen Heyeti Vekile kararlarını bizzat kaleme almaya lüzum gördüm.

Söz konusu ettiğimiz mesele hakkında açık ve kati bir fikir verebilmek için, İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında muhtelif meselelere ait olmak üzere cereyan eden haberleşmelerden yalnız bir iki meseleye ait bazı haberleşmeleri önünüzde inceleyeceğim.

Yunan tamiratı meselesinden dolayı İsmet Paşa ile Heyeti Vekile arasında hasıl olan görüş farkı ve gerginlik

Yunan tamirat meselesinden dolayı, Yunanistan gergin bir vaziyet aldı. İsmet Paşa ile Venizelos arasında bu meseleye dair olan müzakere ve münakaşa kesildi.

İtilaf devletleri delegeleri, İsmet Paşa'ya, Karaağaç'ın bize terki ve tarafımızdan tamirattan feragat etmek suretiyle, Yunan tamiratı meselesinin halli teklifinde bulunurlar. İsmet Paşa, Karaağaç'ın, talep ettiğimiz haklı tamirata

denk bir karşılık teşkil edemeyeceğini ve diğer taraftan Müttefiklerle aramızda bulunan ve daha evvel halledilmiş olan tamirat meselesinin bu Konferans'ta teyit ve tespit edilmediğini, her iki meseleyi hükümete bildirmek mecburiyetinde olduğunu beyan ve ifade eder. İsmet Paşa, bu vaziyeti 19 Mayıs 1923 tarihli şifresiyle, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne bildiriyor ve "hükümetin kararının acilen bildirilmesini istirham eylerim" diyor.

İsmet Paşa, bu bildirimine, üç gün geçtiği halde cevap almaz... 22 Mayıs 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne, acele işaretiyle şu şifreyi de çeker:

"Yunan tamiratına karşılık, Türkiye'ye Karaağaç ve civarının terki hakkında Müttefikler tarafından vaki olan teklif hakkında hükümetin görüşünün bildirilmesini 19 Mayıs 1923 tarih ve 117 numaralı telgrafname ile istirham etmiştim. Yüce emirlerinizin çabuklaştırılması istirham olunur."

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın iki telgrafına 23 Mayıs 1923 tarihinde cevap veriyor.

Cevabın birinci maddesi şudur: "Karaağaç'a karşılık tamirat bedelinden vazgeçemeyiz."

Cevabın üçüncü maddesinde, bazı değerlendirmelerden sonra "Yunanlıların bunu veremeyeceklerini Müttefiklerin söylemesi gariptir ve kabul edilemez" deniliyor.

Cevabın beşinci maddesinde, yine bazı değerlendirmelerden sonra şu görüş ileri sürülüyor: "Bu meselenin Müttefiklerle barışa mâni olmaması için, bizi Yunanlılarla çözümde serbest bırakarak kendilerinin barışı imzalamaları şıkkı tercih edilmiştir."

İsmet Paşa, 24 Mayıs 1923 tarihinde Rauf Bey'e yazdığı müteakip dört raporunda şu malumat ve değerlendirmeleri belirtiyor: "Madde 1 - Bugün General Pelle[1] geldi. Yunan heyetinin iki gün sonra, yani Cumartesi günü tamirat meselesini resmen söz konusu etmeyi teklif ettiğini ve o zamana kadar tarafımızdan cevap verilmezse Cumartesi günü Konferans'tan çekileceklerini tebliğ ettiklerini bildirdi. Ben, tamirat hakkında henüz cevabınızı almamış idim. Hükümetimden cevap gelmedikçe yapılacak bir şey olmadığını ve bu tebligattan etkilenmediğimi söylemekle yetindim."

"Vaziyetin son devreye geldiği kanaatindeyim. Sızan haberler ve gazete havadisleri genellikle kötümserdir. Madde 2 - Muhtelif meseleler üzerine Riyaseti Celilelerinin cevaplarını aldım. Dikkate değerdir ki, tamirat işinde Ankara'nın ret cevabı verdiği daha evvel burada duyulmuştur. Bizim mahfillerden sızma ihtimali yoktur. Çünkü teklifi ve cevabı henüz kimse bilmiyor..."

İsmet Paşa, Yunan tamirat meselesi hakkındaki kanaatini şu suretle bildiriyor: "Karaağaç'ı ve civarını ihtiva eden teklifi kabul ile Yunan tamirat

1 General Pellé. (Y.N.)

meselesinin tasfiyesi zaruri olarak uygundur. Yunanlılara para ödetmek Müttefiklerce imkânsız denildiği gibi, bütün Müttefikler aradan çekildiği halde muhtemel muharebeyi kazandıktan sonra dahi, para almak için teyit vasıtası olmadığından, ödeme esasında ısrar, çıkmaz bir yoldur ve her memlekette tespit ve tecrübe olunmuştur vs."

İsmet Paşa, bu görüşünü pek makul ve uzak görüşlü değerlendirmelerle açıklığa kavuşturduktan sonra, "Konferans'ın mevcut vaziyetine göre iktisat, ticaret ve ikametle alakalı maddeler ve bütün diğer maddelerin büyük çoğunluğu iyi bir surette hallolunmuştur ve olunmaktadır..."

"Tahliye henüz tespit olunmadı. Fakat, arzumuz doğrultusunda tespit olunması muhtemeldir ve zaten esastır" diyor ve diğer meselelerin ulaştığı ve ulaşabileceği neticeleri de bildiriyor ve ondan sonra şunları yazıyor: "Özetle kanaatim şudur ki, hükümet bizim talimatımızda yer alan esas maddeler dahilinde kaldığı ve Yunan tamiratı teklifim doğrultusunda neticeye bağlandığı takdirde, barışı elde etmek ümidi cidden kuvvetlidir. Eğer hükümet, Yunan tamiratı sebebiyle müzakerelerin kesilmesini göze alırsa ve eğer talimatımızda yer almayan maddelerin beklenmedik şekillerine göre sabit fikirler ileri sürmekte devam ederse, barışın imzası şüphelidir."

"Kabotajın kayıtsız şartsız ilgasını veya meselenin barıştan sonraya bırakılmasını destekledik ve lüzumlu gördük. Fakat, belli şartlar dahilinde iki senelik bir özel mukavele ile meselenin halline imkân bulabildik. Halbuki bu mesele hakkında dahi yeniden sabit maddeler tebliğ buyuruyorsunuz." Ondan sonra İsmet Paşa şunu yazıyor:

"Özetle kararım şudur: Menfaatlarımıza uygun ve elde edilebilir azami şartları ihtiva eden bir barış antlaşması hazırlanmaktadır. Gerek Yunan tamiratı ve gerek diğer meselelerde daha fazla menfaatlar elde edilmesine imkân görmekte ve müzakerelerin kesilmesini göze almakta hükümet sabit ise ben bu kanaate iştirak etmiyorum. Bu noktayı açıkça ve derhal bana bildirmesini **hükümet reisinden talep ediyorum.** Aramızda mutabakat olmadığı takdirde vazifem, Delege Heyeti'ni burada bırakarak memleketime dönmek ve hükümet heyetine şifahen de vaziyeti bir defa izah ettikten sonra, savaş ve barış vadisinde mesuliyet mevkiimi sona erdirmektir."

İsmet Paşa'nın telgraflarının son maddesi şudur: **"Görüşlerimin aynen, Büyük Millet Meclisi Reisi'ne (yani bana) bildirilmesini dilerim."**

Efendiler, bu verdiğim malumattan ortaya çıkan nokta şudur: İsmet Paşa, Karaağaç'a karşılık Yunan tamirat meselesini neticeye bağlamayı uygun görüyor ve hazırlanmakta olan antlaşmanın elde edilebilir azami şartları ihtiva ettiği kanaatinde bulunuyor.

Rauf Bey de, "Karaağaç'a karşılık tamirat bedelinden vazgeçemeyiz" diyor.

Ben, İsmet Paşa'nın görüşünü destekledim

Ben, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında cereyan etmiş olan bütün haberleşmeleri inceledikten sonra, esas itibariyle İsmet Paşa'nın görüşünü destekledim. Fakat, gerek Rauf Bey gerek İsmet Paşa görüşlerinde çok ısrarlı görünüyorlar ve görüşlerin ifadesinde her ikisi pek keskin kelimeler kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey, Meclis ve millet kamuoyunda iyi karşılanabilecek ve ifadesi parlak bir propaganda zemini üzerinde idi. "Memleketimizi tahrip etmiş olan Yunanlılardan, muazzam zaferimize rağmen, tamirat bedeli talebinden vazgeçemeyiz! İtilaf devletleri, Yunanlıları bizimle karşı karşıya serbest bıraksınlar! Biz, onunla hesabımızı görürüz!" görüşünün müdafii oluyor...

Bütün barış meselesini ve büyük barış esaslarını takip eden İsmet Paşa ise, Heyeti Vekile Reisi'yle bu anlaşmazlık gününde Yunanlılara karşı fedakârlık teklif etmek mevkiinde bulunuyordu. Bu görüşün isabetini ve kabulü zaruretini kamuoyuna izah etmek bittabi o kadar kolay değildi.

Meseleyi o yolda halletmek lazımdı ki, hem İsmet Paşa'nın teklifi kabul edilerek barış olsun ve hem de Rauf Bey ve riyaset ettiği Heyeti Vekile yerinde kalıp barış imzalanıncaya kadar mesaisine devam etsin!

Meseleyi hal için bir tarafa hak vererek diğer tarafı susturmak sistemini tatbik etmedim

Genel olarak iki tarafa karşı aldığım vaziyet yumuşak olmadı. Bir tarafa hak vererek diğer tarafı susturmak sistemini tatbik etmedim. Vaziyeti nasıl değerlendirdiğimi ve görüşümü nasıl ortaya koyduğumu izah için, 25 Mayıs 1923 günü yapılan Heyeti Vekile toplantısını müteakip İsmet Paşa'ya yapılmış olan tebligatı aynen arz edeceğim.

İsmet Paşa'ya iki şifre telgraf yazıldı. Biri, Heyeti Vekile kararı olarak Rauf Bey'in imzasıyla çekildi. Bu telgrafı ben, Kâzım Paşa'ya dikte ettim. Diğerini bizzat yazdım ve kendi imzamla gönderdim. Rauf Bey'in imzasıyla çekilen telgrafname şudur:

25.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

24 Mayıs 141 ila 144 numaralı telgrafnameleri üzerine Gazi Paşa Hazretleri riyasetinde toplanan Heyeti Vekile kararı aşağıda arz olunur:

Barışa mâni olan esaslı ve askıda kalmış meseleler bizce bir bütün kabul edilmektedir. Bu meselelerden herhangi biri had bir şekil aldığı zaman fedakârlığa davet edilir ve bu fedakârlığı zaruri görecek olursak, kalan meselelerin aynı şekilde zararımıza hallolunması ihtimalini kuvvetle takviye ederiz.

Yunan tamirat meselesinde fedakârlık yapılacak olursa, bu fedakârlık hiç olmazsa henüz askıda bulunan ve bizce elde edilmesi elzem olan meselelerin lehimize neticelendirilmesi suretiyle barışa hizmet etmelidir.

Dolayısıyla Düyunu Umumiye faizleri ve kısa zamanda tahliye ve adliye formülü ve şirketler tazminatı meselelerinin Yunan tamiratı meselesiyle birlikte ortaya konulması ve lehimizde halli temin ve taahhüt edildiği takdirde, karşılığında ancak bu fedakârlığa katlanılması uygun olabilir.

Bu şekil dahilinde azami menfaatları temin edecek olan bir barış elde edilmesi mümkün olduğu ve bunun haricinde uzun müzakerelerin hayırlı bir barış getirmeyeceği kanaatinde olan heyet, son ve kati şekilde Konferans'a tekliflerde bulunarak cevabı beklemenizi rica etmektedir.

Hüseyin Rauf

Benim yazdığım telgrafname de budur:

İsmet Paşa Hazretleri'ne

24 Mayıs ve 141 ila 144 telgrafnameleriniz muhteviyatı Heyeti Vekile'de birlikte incelendi ve müzakere edildi. Heyeti Vekile'ce alınan karar Heyeti Vekile Riyaseti'nden bildirildi. Benim görüşlerim:

1. Üzerinde durmayı ve ısrarı gerektiren mesele, Yunan tamirat meselesinde Türkiye'nin katlanacağı fedakârlık noktası değildir. Belki bu fedakârlığa razı olabilmek için barışın imzalanmasına mâni olan esas ve mühim meselelerin henüz halledilmemiş ve ümit edildiği surette hallolunabileceğine kanaat uyandırıcı deliller bulunmamış olmasıdır. Hakikaten hallolunduğu veya hallolunabileceği tahmin edilen iktisadi meseleler, Ankara'da toplanmakta devam eden şirketlerle vuku bulacak müzakerelerin neticesine bağlıdır. Bu şirketlerin ise aşırı taleplerde bulundukları şimdiden anlaşılmıştır.

2. İktisadi ve mali meseleler İtilaf devletlerinin görüşüne göre, yani aleyhimizde halledilinceye kadar İstanbul tahliyesinin geciktirilmesinde ısrarlı bulunmalarından endişe büyüktür ve ciddidir. Hatta bu gecikmenin Musul meselesinin İngiltere lehine halline kadar devamı da kuvvetle hatıra gelmektedir.

3. Borçlarımızın hangi parayla ödeneceği meselesinin dahi Muharrem Kararnamesi'nin[1] yürürlüğü hakkında beyanname talebinde ısrarlı bulunuldukça lehimize hallolunamayacağı görülüyor.

4. Adliye formülü, İtilaf devletlerinin teklifi üzerine kabul edilmiş olduğu halde daha sonra caymaları ve bunda ısrarlı bulunmaları dikkat çekicidir.

5. Dolayısıyla Yunan tamiratı meselesinde bizi fedakârlığa zorlamaya kalkışmaları sebebini şu suretle değerlendiriyorum:

Yunanlılar uzun müddet ordularını silah altında tutmak ve yıpratmak istemiyorlar. Türkiye ile aralarında halli lazım gelen tamirat meselesini kendi arzuları doğrultusunda hallettirerek emin ve sakin bir vaziyete geçmek ihtiyacındadırlar. İtilaf devletleri ise bizim hayati saydığımız meseleleri lehimizde halletmek kararında olmayıp, mümkün olduğu kadar müzakereleri uzatarak ve her mesele üzerinde bizi yıpratarak

1 Muharrem Kararnamesi: Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarını düzenli ödemesi amacıyla alacaklılar ile yaptığı anlaşmayı uygulamaya koyan kararname. 28 Muharrem 1299 (28 Aralık 1881)'de yayımlanmış ve imzalandığı ayın adını almıştır. (Y.N.)

en nihayet kendi lehlerinde fedakârlığa mecbur etmek kararındadırlar. Yunanlıların askeri harekât ile maksatlarını elde etmelerine dahi razı olmadıklarından, maksatlarını bize baskı yoluyla yaptırmakla Yunanlıları memnun ve sakin bir hale koymak istiyorlar. Biz bu ısrar karşısında fedakârlık yapmakla barışı tesise hizmet etmiş olacağımızı zannetmiyorum. Bilakis, yine zaman geçecek ve barışın tesis edilmesi için nihayete kadar fedakârlık yapmak mecburiyeti karşısında bırakılacağız. İzmir'in geri alınmasından bugüne kadar dokuz ay geçti. Bu tarzda daha dokuz ay geçebilir.

Ehemmiyetle nazarı dikkate almak lazımdır ki, belirsiz müddet için beklemede kalmaya razı olamayız.

6. Aleyhimize olan meselelerde fedakârlık etmek ve lehimizde halli zaruri olan meseleleri aynı zamanda temin etmemek, bizi zayıf ve müşkül vaziyete sokar. Bunun için barışa esas olacak meselelerin tamamını bir bütün olarak nazarı dikkate almak ve bunu açık ve kati olarak Konferans'ın nazarı dikkat ve kabulüne ciddiyetle koymak ve bu hususta teminata sahip olmadıkça fedakârlığı gerektiren meselelerin kati halline olur vermekten katiyen kaçınmak zamanı gelmiştir.

7. 24 Mayıs 144 numaralı telgrafnamenizle bildirilen özet kararınızda acele etmemenizi rica ederim. Esası Meclis'ten gelen talimatın mühim olan, mali ve iktisadi ve adli ve idari meselelerde hayat ve bağımsızlık haklarının tam ve emin olarak elde edilmesi henüz mümkün olamadığına göre, fedakârlık noktasında ısrar göstermeyiniz.

8. İtilaf devletleri bize hayat ve bağımsızlığımızla alakadar meselelerde mutlaka aleyhimizde esaslı şartlar kabul ettirmeye karar vermedikçe, tamirat meselesinde göstereceğimiz ciddi vaziyet üzerine, Yunan ordusunun hareketine müsaade edemez ve dolayısıyla herkesin fiilen harp haline girmesine razı olamazlar. Eğer olumsuz görüş muhafazasındaki kararları kati ise, Yunan tamirat meselesinde değilse, İstanbul'un tahliyesi veya borçların hangi parayla ödeneceği veya adli meseleler ki, bütün cihanı alakadar eder, o meselelerde daha müsait şartlarda aleyhimizde fiiliyata geçer. Fakat fark bizim daha zayıf vaziyetimiz olabilir.

9. Yunanlıların Cumartesi günü Konferans'tan çekilmelerini önleyebilmek için arzularını kabul etmek lehimizde değildir ve böyle bir ayrılış, İtilaf devletleri aynı harekete iştirak etmedikçe hiçbir mana ve tesire sahip olamaz. Eğer Konferans'tan çekileceklerini tebliğin manası, fiilen askeri harekâta geçeceklerini ihbar ise, bu hususta İtilaf devletlerinden haklı olarak izah istenecek noktalar vardır.

10. Özetle, böyle seri ve ani tehdit karşısında başlı başına bir meselede fedâkarlığı kabul ettiğimizi ifade etmek, barışı uzaklaştırmak mahiyetinde anlaşılabilir. Tekrar ediyorum. Esas meseleleri halle İtilaf devletlerini davet buyurunuz, Efendim.

25.5.1923 *Mustafa Kemal*

Bunlardan başka, İsmet Paşa'ya, zata mahsus işaretiyle de ayrıca şu kısa şifre telgrafı çektim:

Şifre zatidir. 25 Mayıs 1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Heyeti Vekile Riyaseti'yle Delege Heyeti'nin bütün haberleşmelerini bir defa daha karşılaştırarak incelemeye lüzum gördüm. Bazı telgrafnamelerde, beyan tarzında, arada yanlış anlamalar var gibi bir mana çıkardım. Tamiratı kabul etmek ve etmemekte ısrar yoktur. Bunu izah için vaziyet ve görüşlerim hakkında ayrıca değerlendirmelerimi arz ettim. Hasretle gözlerinden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

Bu telgrafnameler muhteviyatına göre, Karaağaç'a karşılık Yunan tamiratından feragati esas itibariyle kabul ettiğimiz açıktır. Ancak esas meselelerde elzem ve hayati saydığımız hususların temin edilmesi şartına da, İsmet Paşa'nın nazarı dikkati çekilmiştir.

İsmet Paşa'nın da bu bildirimlerden çıkardığı mana ve maksat böyle olmuştur.

İsmet Paşa, görüşlerinin aynen bana iletilmesini Rauf Bey'den istediği 24 Mayıs 1923 tarihinde, doğrudan doğruya bana hitaben de bir telgraf çekmiş... 24 Mayıs'ta çekilmiş olan bu telgrafı, ben 26 Mayıs'ta aldım. Telgraf Hariciye şifresiyle gelmiş ve Rauf Bey tarafından görüldükten sonra bana gönderilmişti. Halbuki bu telgrafname muhteviyatı, Rauf Bey'den bir bakıma şikâyeti ihtiva ediyordu. İsmet Paşa'nın telgrafı şudur:

Lozan
24 Mayıs 1923 çekilişi
26 Mayıs 1923 gelişi

Adet
145

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Vaziyet hakkında Heyeti Vekile Riyaseti'ne tafsilatlı rapor takdim ettim. Hükümetle aramızda esasta anlaşmazlık vardır. Mutabakat olmazsa dönmek mecburiyet ve kararındayım. Raporumun Zatı Riyasetpenahilerine iletilmesini açıkça belirttim ve istedim. Konferans son günlerinde ve vaziyet gecikmeye tahammül edemeyecek andadır. Kanaatime göre barış, ileri sürdüğüm görüşler dahilinde temin edilebilir. Zatı Riyasetpenahilerinin bu fevkalade zamanda genel vaziyeti yakından takip buyurmaları istirham olunur.

İsmet

Diğerlerinden bir gün gecikmeyle gelen bu telgraf aynen Gazi Paşa Hazretleri'ne arz edilecektir.

26.5.1923 *Hüseyin Rauf*

Aynı günde İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim:

Şifre: Makine başında

Ankara, 26.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

24 Mayıs 145 numaralı şifreyi 26'da aldım. Ondan evvel kısa ve uzun iki şifre yazdım. Vaziyeti takip ediyorum. Dönme kararınızın saiki tamirat meselesinde fedakârlık olduğuna göre, doğru değildir. Bildirimlerim dairesinde teşebbüse devam halinde daha müsait safhaya geçeceğinizi ümit ederim. Heyeti Vekile ile aranızda hissedilen görüş ayrılığı bertaraf edilir. Gözlerinizden öperim, Efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 26 Mayıs 1923 tarihinde Heyeti Vekile Riyaseti'ne yazdığı raporlarda, Heyeti Vekile Riyaseti'nin tebligatını ve benim telgrafnamelerim muhteviyatını ve Delege Heyeti'ne verilmiş olan esas talimatı nazarı dikkate aldığını ve o yolda hareket ettiğini izahtan sonra, 26 Mayıs günü öğleden sonra, Müttefikler delegelerinin, Yunan tamiratına karşılık Karaağaç'ın kabul edilmesi hususundaki teklifini kabul ettiğini ifade eylemiş olduğunu ve diğer meseleleri birkaç gün zarfında neticelendirebileceğini bildirmiş...

Rauf Bey, bu raporları bana 27 Mayıs 1923 tarihinde şu tezkeresine ekli olarak gönderdi:

154/155 27 Mayıs 1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

İsmet Paşa Hazretleri'nden gelen 26 Mayıs 1923 tarihli telgrafname sureti ekte yüksek huzurlarınıza takdim kılındı, Efendim.

Hariciye Vekâleti Vekili
Hüseyin Rauf

Rauf Bey, aynı tarihte İsmet Paşa'ya da şu tebligatta bulunmuş:

27.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

26 Mayıs, 151 numaraya:
Delege Heyeti'nin Yunan tamiratı hakkındaki hareket hattı Heyeti Vekile'nin talimatına açıkça aykırı görülmüştür. Müşkül vaziyette kalan Heyeti Vekile millet men-

faatlarını göz önünde tutarak, bildirdiğiniz üzere mühim meselelerin üç dört gün zarfında neticelendirilmesi hakkındaki kanaatin fiile geçmesini bekleyerek anlayış ve görüşlerini değiştirmeyecektir. Evvelki telgrafta belirilen diğer esas meselelerde fedakârlığın katiyen söz konusu olamayacağı tabiidir, Efendim.

Hüseyin Rauf

İsmet Paşa'nın, Karaağaç'a karşılık tamirattan feragati ifade ettiğine dair olan raporlarını öğrendikten sonra, 25 Mayıs 1923 tarihli ve Rauf Bey imzalı tebliğ muhteviyatını tahlil ederek kendisine şu telgrafı yazdım:

27.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Heyeti Vekile kararında esaslı üç nokta vardı. Birincisi, tamirat meselesinde fedakârlık, askıda kalan mühim meselelerin lehimize neticelendirilmesine karşılık olmalıdır. İkincisi, Düyunu Umumiye faizleri ve kısa zamanda tahliye ve adliye formülü ve şirketler tazminatı meselesi -yani on iki milyon liranın fertleri ve tebaası ne olursa olsun bütün şirketlere aidiyeti kabul edilerek başkaca tazminatın söz konusu edilmemesi- meselelerinin tamirat meselesiyle birlikte konulması ve bu dört meselenin lehimizde halli temin edildiği takdirde ancak tamiratta fedakârlık uygun olabilir. Üçüncüsü, son ve kati şekilde Konferans'a tekliflerde bulunarak cevabı beklemek.

Delege Heyeti'nin anlayış ve hareketlerinde Heyeti Vekile'nin görüş ve bildirimine uygun olmayan noktalar şunlardır:

1. Delege Heyeti, yalnız askıda olan esas meseleleri bütün saymış ve tamiratı hariç tutmuştur.

2. Müzakerelerin kesilmesinin Yunanlıların Konferans'tan çekilmesiyle ve Mudanya Mukavelenamesi'nin bozulmasının Yunan ordusunun tecavüzü ile olmasında sakınca görerek, diğer meselelerde anlaşmak mümkün olamazsa kesilmenin tarafımızdan yapılması tercih olunmuştur. Bu, üzerinde düşünülecek bir noktadır.

3. Yunan tamirat meselesinde fedakârlığı kabul ettikten sonra diğer meseleleri birkaç gün zarfında neticelendirmek şıkkının seçilmesi de mühimdir. Böyle bir kanaat henüz Heyeti Vekile'de hasıl olmuş değildir. Hakikaten mühim meseleler lehimizde olarak üç dört gün zarfında neticelendirilebilirse tamirat meselesinin öne alınmasında tasavvur olunan sakıncalar bertaraf edilmiş olur. Ancak ümit beslediğiniz meselelerden sonra Muharrem Kararnamesi'nin teyidi meselesinin esas ehemmiyeti muhafaza etmekte olduğu beyan buyurulmaktadır.

4. Konferans'ın, kuponların ödenmesi meselesi yüzünden kesilmesinin dahil ve harice karşı bizi daha kuvvetli bulunduracağı görüşü de iyice incelenmeye değerdir.

Bu meselede bütün hariç aleyhtarımızdır. Dahile mahiyetin izahı tamirat meselesi kadar kolay değildir. Tamirat meselesinde haricin de bizi haklı görmesi için sebepler vardır.

5. Mühim meselelerde müzakerelerin tarafımızdan kesilmesi harekât ile eşzamanlı olmadıkça İtilaf devletlerinin arzusuna uygun olur. Bu sebeple müzakereler

kesilecekse, bunun Yunanlıların tecavüzü ile olması bizi mazur vaziyette gösterirdi görüşü vardır.

6. Özetle, Heyeti Vekile ile Delege Heyeti arasındaki anlaşmazlık noktaları mühimdir. Heyeti Vekile'de emrivakiler karşısında bırakılmak endişesi hasıl olmuştur. Bunun için tamirat meselesini öne almaktan tasavvur olunan sakıncaların, mühim meselelerin bildirildiği üzere birkaç gün zarfında neticelendirilmesine mutlaka ehemmiyet vererek bertaraf edildiğini göstermek lazımdır ve daha şimdiden bu fedakârlığın diğer meselelerin süratle ve lehimizde hallolunacağı vaatlerine karşılık olduğunu ciddi olarak icap edenlere söylemek ve en nihayet müzakerelerin kesilmesi mukadderse onların müsebbip ve mütecaviz görünecekleri zeminde vukuunu temin eylemek lazımdır.

7. Bugünlerde en nazik değişiklikleri ve bilhassa fedakârlıktan sonra İtilaf devletlerinde hasıl olan zihniyeti bildiriniz. Çünkü bizi tehdit ile muvaffak olmaktan doğacak yeni ümitlerinden haklı olarak endişe ediliyor, Efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 28 Mayıs 1923 tarihinde Rauf Bey'e yazdığı telgrafta diyor ki: "Usulde, yani bir meseleyi evvel veya sonra söz konusu etmek gibi esas direktifle değil, tatbikat tarzıyla alakalı aramızda fark hasıl olmuştur. Yunan tamiratı meselesi henüz kati tasdike kavuşmadığı gibi diğer esas meseleler de müteakiben söz konusu olacağından, Cuma ve Cumartesi'ye kadar bütün meselelerde Konferans'ın kati şeklinin anlaşılacağı zannolunmaktadır. Yunan tamiratı hususundaki fedakârlığı, bizi alakadar eden mali ve iktisadi meselelerde aynı fikirlerin nazarı dikkate alınacağı kaydıyla yaptığımızı söylemiştim. Dolayısıyla eğer meselelerde anlaşamaz isek, Yunan tamiratı da alacağımız genel karara tabi olur.

"Esas talimatlara riayetten başka, beklenmedik talimatlara, nihayet muhtelif meselelerin idare ve tatbik tarzında tayin buyurulacak kati hareketlere, mühim talimatlara eğer tamamen ve harfiyen riayet edemediğimiz kabul buyuruluyorsa, bunu arzu etmediğimizden değil, fakat cidden, maddeten mümkün olmadığındandır.

"Âcizleri, aramızdaki bu görüş ayrılığını vakit ve zamanında görmüş ve açık olarak ifadesini istirham etmiş idim. Henüz hiçbir şey imza edilmemiş, hiçbir taahhüt alınmamıştır. Eğer bu hareket tarzımız hatalı sayılıyorsa, bunun anlayışa göre düzeltilmesi imkânı mevcuttur.

"Kısacası, barış meselesinin yüzde doksan beşi hallolunmuştur. Benden sonra üstlenecek zat için müşkülat[1] sınırlı ve basittir.

"Diğer taraftan, eğer barış mukadder değil de müzakereler kesilecekse, bizim hareket hattımız bu kesilmeyi daha gayri müsait şekle sokmayacaktır. Her halde emir ve karar Heyeti Vekile'nin ve Zatı Riyasetpenahilerinindir."

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "müşkülat" sözcüğü, 1934 basımında "müşkülatı" şeklinde. (Y.N.)

İsmet Paşa aynı günde bana da cevap verdi. Aynen arz edeyim:

Lozan
1 — 28.5.1923 çekilişi
1016 — 29.5.1923 gelişi

İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne.

Vaziyet Heyeti Vekile raporumdan malumdur. Her gün birer meseleyi olmak üzere, esas meseleleri müteakip günlerde müzakere edeceğiz. Bittabi Yunan tamiratını bütün askıdaki meselelerin hallinde daimi bir silah olarak kullanacağız. Bu imkânı muhafaza ettik. Yunan tamiratı meselesini tasfiye ettikten sonra diğerlerinde bizi tehditle bir netice elde etme ümidi hasıl olmadı. Bilakis, bir tehdit vasıtası ortadan kalktı. Vaziyette sükûnet hasıl oldu. Eğer önünde sonunda müzakereler kesilirse, ya Yunan ordusu kendisi için bir özel sebep bulunmadığından hareket etmeyecek veyahut diğerleriyle beraber ve onların davası için ilerlediğini gösterecek ve ispat edeceğiz. Her iki hal dahi Yunan ordusuyla tamirat bahanesiyle çarpışmaya başlamak vaziyetinden maddeten ve manen öncelikli ve üstün görülmüştür. Heyeti Vekile'yi emrivakiler karşısında bırakmak endişesine mahal olmayıp, hareket tarzımız genel vaziyetin değerlendirilmesine göre tatbikat usulünde anlaşmazlık sayılabilir. Bununla beraber, bu anlaşmazlığı da arz etmiştim. Esas meselelerin hepsinin birkaç güne kadar incelenebileceği arz olunur.

İsmet

İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim:

Şifre aceledir[1]

29.5.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Barış meselelerinin azami derecede halledilmiş olduğu hakkındaki devletlilerinin bildirimi memnuniyet vericidir. Birkaç gün zarfında takdirleri üzere vaziyetin tayinine muvaffak olursanız çok rahatlayacağız. Muvaffak olmanızı temenni ederim. Fevzi Paşa Hazretleri de Ankara'dadır. Vaziyet belli oluncaya[2] kadar burada bulunacaktır. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

İsmet Paşa bu telgrafımdan sonra mesaisine devam etti. Rauf Bey'in ve Heyeti Vekile'nin de bu mesele etrafında daha ziyade ısrar göstermesine mâni oldum.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "Şifre aceledir" sözcükleri 1934 basımında yoktur. (Y.N.)
2 "Vaziyet belli oluncaya" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "Vaziyetin taayyününe" sözcükleri, 1934 basımında "Vaziyetin tayinine" şeklinde. (Y.N.)

Bir aya yakın bir zaman iki taraf sükûnetini muhafaza eder göründü. Bu müddet zarfında İsmet Paşa muhtelif meselelere dair Heyeti Vekile Riyaseti'nden görüşler soruyordu.

Kuponlar ve imtiyazlar hakkındaki haberleşmeler iki tarafı yeniden asabiyete sevk etti

Kuponlar ve imtiyazlar hakkında aralarında geçen bir haberleşme yeniden iki tarafı asabiyete sevk etmiş...

İsmet Paşa'nın 26 Haziran 1923 tarihinde Rauf Bey'in bir bildirimine verdiği cevapta şu cümleler vardı:

Kuponlar hallolunmadan imtiyazlar meselesinin halline girmeyeceğiz. Zaten sorduğumuz soru, kuponlar hallolunduktan sonra tutacağımız hareket hattı hakkında talimat almak zemininde idi. Hükümet bu konuda sessiz kalıyor. Konferans müzakerelerinde Delege Heyeti'nin esas talimatların kayıtlarından başka olarak bütün hareket hattının bütün teferruatıyla Ankara'dan idaresi arzu ve eğilimi, müzakerelerin memleket için en faydalı bir surette idaresini ve hayırlı barışa varmak iktidarını Delege Heyeti'nin elinden almaktadır. Hükümetçe tercih buyurulan bu şeklin 93 Seferi'nin[1] saraydan idaresinden farkı yoktur.

Bize karşı itimatsızlık ve yetersizliğimiz hakkında durmadan ortaya konulan kanaat devam ettikçe bizim vasıtamızla barış imzalanması ihtimal haricindedir.

Hükümetin görüşlerini aynen İtilaf devletlerine kabul ettirmek kanaatinde olan bir heyetin ve bittabi zatı valâlarıyla alakası dolayısıyla Maliye Vekili Beyefendi'nin bizzat mesuliyet üstlenmelerini ve Konferans'a hareket buyurmalarını rica ediyoruz.

Maliye Vekili, Hasan Fehmi Bey idi. Bu telgrafı öğrendim ve Rauf Bey tarafından cevap verdirdim. İsmet Paşa'ya da bunu yazdım:

Zata mahsustur

26.6.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

26.6.1923 cevabi telgrafnamenizi okudum. Çok asabi bir halde yazılmıştır. Bunu gerektirecek hiçbir his, fikir ve muamele yoktur. Sizi haksız buldum. İçinde bulunduğunuz müşkülat ve mihnet takdir edilmektedir. Bundan sonra ihtimal daha da artacaktır. Ankara'da değil, orada her gün bir hile meydana getirenler infial etkenidir. Metanetle ve çok soğukkanlılıkla mesainizi iyi neticelendirmeye gayret ediniz. Arada yanlış anlamayı icap ettiren hiçbir husus görmüyorum. Faaliyet sahanız sınırlı değildir. Fakat mesai dairesi sınırlı ve en mühim meselelere hasredilmiş bulunduğu için tabiaten vaziyet sıkıntılı olmuştur. Gözlerinizden öperim.

Gazi Mustafa Kemal

1 93 Harbi (1877 Savaşı). (Y.N.)

Rauf Bey'in aradaki görüş ayrılığını kendisi ile İsmet Paşa arasında başlı başına bir mesele sayması doğru değildir

Muhterem efendiler, görülüyor ki, İsmet Paşa ile olan haberleşmelerimde onu rencide edebilecek tarzda bildirimler de vardır. Nihayete kadar da buna benzer ciddi tebligatım olmuştur. İsmet Paşa'nın da bana aynı tarzda bildirimleri vuku bulmuştur.

Heyeti Vekile kararlarında benim görüşlerimin de yer aldığını da İsmet Paşa'ya icap ettikçe bildiriyordum. Buna göre, İsmet Paşa'nın Heyeti Vekile Riyaseti'ne hitaben vuku bulmuş olan bazı şikâyetleri yalnız Rauf Bey'in şahsına ait sayılamazdı. Bütün vekillere aitti ve hatta beni de kapsıyordu.

Rauf Bey'in, bu görüş ayrılığını kendisi ile İsmet Paşa arasında başlı başına bir mesele sayması ve saydırmaya kalkışması doğru değildir. Her vaziyette, her meselede talimat verenle o talimatı uzakta ve bilhassa talimat verenin temasta bulunmadığı şartlar içinde tatbik eden arasında görüş ayrılığı olabilir. Asıl maksat muhafaza edilmek şartıyla vaziyet, hal ve icaba göre idare olunur.

İsmet Paşa'nın, vaziyetin takibi hususunda benim nazarı dikkatimi çekmesi de mazur görülmek lazımdır. Çünkü mesele hakikaten ciddi ve hayati idi.

Rauf Bey, müzakereleri bitirip barışı hazırlayan İsmet Paşa'nın netice hakkında hükümetin fikrini soran telgrafına cevap vermemişti

Nihayet efendiler, Temmuz ortasında Konferans son buldu. İsmet Paşa, barış antlaşmasını imzadan evvel Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'e Konferans'ın son bulduğunu ve meselelerin çözüm şeklini bildirmiş... Rauf Bey olumlu veya olumsuz hiçbir cevap vermemiş... İsmet Paşa, bekleyiş içinde geçirdiği bugünlerde çok mustarip olmuş... Hükümetin hiçbir cevap vermeyişini, Ankara'da bir tereddüdün hüküm sürdüğüne atfetmiş... Rauf Bey'e yazdığından üç gün sonra, 18 Temmuz 1923 tarihinde bana da keyfiyeti bildirdi. Telgrafnamesinde hükümetin tereddüdüne sebep olabileceğini tahmin ettiği noktaları birer birer sayıp açıkladıktan sonra, şu sözlerle değerlendirmesine son veriyordu:

Eğer hükümet kabul ettiğimiz şeyin katiyen reddinde ısrarlı ise, bunu bizim yapmaklığımıza imkân yoktur. Düşüne düşüne benim bulduğum yol İstanbul'daki komiserlere tebligat yapıp, imza salahiyetini bizden almaktır. Bu hal de, gerçi bizim için yeryüzünde görülmemiş bir skandal olur. Fakat vatanın yüce menfaatları şahsi düşüncelerin üstünde olduğundan, milli hükümet kanaatini tatbik eder. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. Yaptığımız işlerin muhasebesi millete ve tarihe bırakılmıştır.[1]

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında bu cümlenin altı çizilidir. (Y.N.)

Efendiler, İsmet Paşa'nın takip ettiği ve neticelendirdiği işin ne kadar mühim olduğunu izaha lüzum yoktur. Bu işin neticelendirildiği, son günün, imza gününün geldiği bildirimine hemen bir cevap verileceğini kabul etmek tabiidir. Ankara ile Lozan arasında bir günde, iki günde haberleşme mümkündü. Üç gün geçtiği halde hiçbir cevap verilmemiş olması, en basit anlayışa göre, Heyeti Vekile Reisi'nin işi müsamaha ve kayıtsızlıkla karşıladığını gösterir. Yapılan işin hükümetçe noksan görülerek reddi yönüne gidilmek istendiği ve bundaki tereddütten dolayı cevap verilememekte olduğu zehabına da düşülebilir. Bu takdirde, işi tamamlamak için büyük ve tarihi mesuliyet altında imzasını[1] kullanacak olan zatın maruz kalacağı vaziyetin ne kadar müşkül olacağı düşünülürse, İsmet Paşa'nın azap ve ıstırap içinde olmasını haklı görmek lazım gelir.

İsmet Paşa'ya barışı imzalamasını bildirdim

İsmet Paşa'nın telgrafına hemen şu cevabı verdim:

Ankara, 19.7.1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

18 Temmuz 1923 tarihli telgrafnamenizi aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur. Kazandığınız muvaffakiyeti en sıcak ve samimi hissiyatımızla tebrik etmek için usulen imza olunduğunun bildirilmesini bekliyoruz kardeşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa'nın çektiği ıstırap

İsmet Paşa bu telgrafıma cevap verdi.

İsmet Paşa'nın ıstırabının derecesini gösteren bu cevabı, aynı zamanda saflık ve samimiyetine ve bilhassa tevazuuna da kıymetli bir vesika olduğu için aynen arz ediyorum:

Adet
338

Lozan, 20 Temmuz 1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz Şefim.

İsmet

1 *Nutuk*'un 1927 ve 1938 basımlarındaki "imzasını" sözcüğü, 1934 basımında "imza" şeklinde. (Y.N.)

Lozan Barış Antlaşması'nı hazırlayan ve imzalayanlara teşekkür ve tebrik

Efendiler, İsmet Paşa 24 Temmuz 1923 günü antlaşmayı imzaladı. Kendisini tebrik etmek zamanı gelmişti. Aynı günde şu telgrafnameyi yazdım:

Lozan'da Delege Heyeti Reisi Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretleri'ne

Millet ve hükümetin zatıâlilerine vermiş olduğu yeni vazifeyi muvaffakiyetle tamamladınız. Memlekete bir dizi faydalı hizmetlerden ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihi bir muvaffakiyetle taçlandırdınız. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın barış ve bağımsızlığa kavuştuğu bugünde parlak hizmetiniz dolayısıyla zatıâlinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve mesainizde size yardım eden bütün Delege Heyeti üyelerini teşekkürlerle tebrik ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

Rauf Bey tebrik etmek istemiyor

Efendiler, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'in tebrik etmediğini anladım. Kendisine bu lüzumu hatırlattım. Rauf Bey'e diğer bazı arkadaşlar da aynı ihtarda bulunmuşlar...

Daha sonra öğrendim ki, Rauf Bey, İsmet Paşa'yı tebrike ve ona yaptığı mühim ve tarihi vazifeden dolayı teşekküre lüzum görmüyormuş... Vuku bulan ihtarlar üzerine Kâzım Paşa'ya bir mektup yazarak, ondan, kendi namına İsmet Paşa'ya bir tebrik telgrafnamesi yazmasını rica etmiş... Bunun manası nedir?!

Kâzım Paşa, bu mektubu İhsan Bey'in (Bahriye Vekili) hanesinde bulunduğu bir zamanda almış... Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey de orada imiş...

Rauf Bey'in yazdığı veya yazdırdığı telgraf

Hep beraber Rauf Bey'in lisanından uygun bir telgrafname müsveddesi yaparak İsmet Paşa'yı tebrik ve ona teşekkür etmişler... Bu müsveddeyi bir zarfa koyup Rauf Bey'e göndermişler... Fakat Rauf Bey bu müsveddeyi beğenmemiş, İsmet Paşa'ya başka bir telgraf yazmış veyahut yazdırmış... Rauf Bey, Kâzım Paşa'yı gördüğü zaman demiş ki: "Sizin yaptığınız müsveddede adeta her işi yapan İsmet Paşa gösteriliyor. Biz burada bir şey yapmadık mı?"

Efendiler, Rauf Bey'in yazdığı veya yazdırdığı telgrafname muhteviyatı, kendisinin hissiyat ve anlayışını gizlememektedir. Arzu buyurursanız, o telgrafı da aynen arz edeyim:

Şifre 25.7.1923

Lozan'da Delege Heyeti Riyaseti'ne

C. 20 ve 24 Temmuz, 347, 348 numaralara:

Cihan Harbi'nin sınırsız ıstıraplarından kurtulmak ve milletimizin dünya barışını tesiste ne büyük bir etken olduğunu bilfiil ispat eylemek maksadıyla imzaladığımız Mondros Mütarekenamesi'ne rağmen maruz kaldığımız en feci ve merhametsiz tecavüzleri, hayat hakkımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına alan Sevr Antlaşması takip eylemişti. Asırlarca hür ve bağımsız yaşamış olan aziz Türkiye'nin asil halkı maruz kaldığı gayri meşru ve feci tecavüzler karşısında bütün şuuru ve bütün mevcudiyetiyle hayat hakkını ve bağımsızlığını kurtarmak için ayaklanarak teşkil eylediği yılmaz ve yenilmez milli ordusuyla Büyük Reis ve Başkumandanımızın ve kahraman kumandanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'nin milletten aldığı kudret ve kuvvetle ve ordularının pek müstesna cengâverane kabiliyetiyle elde ettiği bu muvaffakiyet ve muzafferiyetlerin, Lozan'da aylardan beri devam eden barış müzakereleri neticesinde milletlerarası bir vesika ile belgelenmesi milletimize yeni bir faaliyet ve sükûnet devresi hazırlamıştır. Heyeti Vekile, azimkâr ve fedakâr milletimizin hayat hakkını ve bağımsızlığını emniyete alan bir antlaşmanın tanzimindeki mesaiden dolayı başta zatı devletleri olduğu halde delegelerimiz Rıza Nur ve Hasan Beyefendilere ve müşavir heyetimize tebrikler takdim eyler,[1] Efendim.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Hüseyin Rauf

Rauf Bey Lozan Antlaşması'nı yapan İsmet Paşa'yı tebrik vesilesiyle Mondros Mütarekesi'ni yapan kendisini müdafaaya çalışıyor

Efendiler, Rauf Bey, Lozan Antlaşması'nı yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşa'yı tebrik vesilesiyle, kendisinin yaptığı ve imzasını koyduğu Mondros Mütarekenamesi'nden bahsetmeye ve onu ne mühim ve yüce maksatlarla imza ettiğini söyleyerek kendisini müdafaaya lüzum görüyor.

Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle beraber uğradığı acı mağlubiyetin yüz kızartacak bir neticesidir. O mütarekename hükümleridir ki, Türk topraklarını yabancıların işgaline arz etti. O mütarekenamede kabul edilen maddelerdir ki, Sevr Antlaşması hükümlerinin de kolaylıkla kabul ettirilebileceği fikrini yabancılara mümkün ve makul gösterdi.

Rauf Bey, o mütarekenameyi "milletimizin dünya barışını tesiste ne büyük bir etken olduğunu bilfiil ispat eylemek maksadıyla" imzaladığını söylüyorsa da, bu fantastik cümle ile kendinden başka kimseyi ikna ve teselli edemez. Çünkü böyle bir maksat yoktu.

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarındaki "eyler" sözcüğü, 1927 lüks basımında "eylerim" şeklinde. (Y.N.)

Rauf Bey'in, telgrafnamesine Mondros Mütarekenamesi'yle başladığına bakılırsa, bu mütarekenin Lozan Konferansı'na başlangıç teşkil ettiğini ve Lozan barışının Rauf Bey'in yaptığı Mondros Mütarekesi'nin neticesi olduğunu ifade etmek eğilimi de olduğuna hükmolunabilir.

Rauf Bey muzaffer ordunun başından Lozan'a giden zata zaferden zafere yürüyen ordunun hikâyesini anlatıyor

Rauf Bey, telgrafnamesinde, Sevr Antlaşması'nın Türk milletini maruz kıldığı tecavüzleri ve buna karşı milletin nasıl ayaklandığını ve nasıl yılmaz ve yenilmez ordu teşkil ettiğini ve kahraman kumandanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdüğünü hikâye ediyor. Rauf Bey, bu hikâyeyi İsmet Paşa'ya, o muzaffer ordunun başından Lozan'a gitmiş olan zata anlatıyor. Rauf Bey, bu muvaffakiyet ve muzafferiyetleri hükümetin elde ettiğini ifade edebilmek için de parlak bir cümle bulmuştur: Lozan barış müzakerelerinin aylardan beri devam ettiğini de işaret ederek işin uzatıldığını imadan kendini alamamıştır. Rauf Bey, "antlaşmanın tanzimindeki mesaiden dolayı" Delege Heyeti'ni tebrik ederken, Mondros Mütarekenamesi'nden başlayarak, bütün inkılabımızın bir özetini yapmak suretiyle Delege Heyeti'ne, tanzim ettikleri antlaşmanın nasıl ve ne olduğunu da anlatmak gayretine düşmüştür. Bir "teşekkür" kelimesini ihtiva etmeyen bu yazıların manasını anlamak, dikkat sahibi olan ve incelemeyi bilenlerce elbette güç değildir.

***

Rauf Bey "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem, onun karşılanmasında bulunamam" diyor

Efendiler, Delege Heyetimiz vazifesini tamamladıktan sonra, Ankara'ya dönmek üzere, yolda bulunuyordu. Herkes Delege Heyeti'ni yakından takdir etmek için can atıyordu. O günlerde idi; Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey, Meclis İkinci Reisi bulunan Ali Fuat Paşa ile birlikte Çankaya'da nezdime geldiler.

Rauf Bey, "Ben" dedi, "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun karşılanmasında bulunamam. Müsaade ederseniz, vardığında Ankara'da bulunmamak için[1] seçim dairemde dolaşmak üzere Sıvas istikametinde seyahate çıkayım."

Rauf Bey'e, bu tarzda hareketine bir sebep olmadığını, burada bulunmanın, İsmet Paşa'yı bir hükümet reisine yaraşır surette kabul etmenin ve vazifesini iyi tamamladığından onu şifahen de takdir ve tebrik etmenin uygun olacağını söyledim.

1 *Nutuk*'un 1927 ve 1938 basımlarında yer alan "için" sözcüğü 1934 basımında yoktur. (Y.N.)

Rauf Bey, "Kendime hâkim değilim, yapamayacağım" dedi ve seyahate çıkmak hususunda ısrar etti. Heyeti Vekile Riyaseti'nden istifa eylemesi şartıyla seyahatine rıza gösterdim.

Rauf Bey devlet riyaseti makamının takviyesini söylerken ne düşünüyordu

Ondan sonra Rauf Bey'le aramızda şu konuşma cereyan etti:

Rauf Bey: "Heyeti Vekile Riyasetinden çekilirken, sizden çok rica ederim" dedi, "devlet riyaseti makamını takviye ediniz."

Rauf Bey'e, "Dediğinizi yapacağıma katiyen emin olunuz!" cevabını verdim.

Rauf Bey'in ne demek istediğini ben pek güzel anlamıştım. Rauf Bey, devlet riyaseti makamı olarak hilafet makamını düşünüyor ve o makama kuvvet ve salahiyet teminini benden rica ediyordu.

Rauf Bey'in, benim olumlu cevabımın manasını anlayıp anlamadığı şüphelidir. Sonradan, Cumhuriyet ilanından sonra, kendisiyle Ankara'da vuku bulan bir görüşmemizde, niçin karşı olduğunu, yapılmış olan şeyin, Ankara'dan ayrılırken benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim meseleden başka bir şey olmadığını söylediğim zaman, "Ben" demişti, "devlet riyaseti makamını takviye ediniz derken, asla cumhuriyet ilanını tasavvur ve kastetmemiştim."

Halbuki efendiler, benim verdiğim cevabın manası tamamen o idi. Hakikaten, bence devlet riyaseti makamıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi makamını iç içe bulundurmak, milli hükümetimizin mahiyeti cumhuriyet hükümeti olduğu halde, onu kati olarak ifade ve ilan etmemek bir zaaf teşkil etmekte idi. İlk fırsatta resmen cumhuriyet ilan etmek ve devlet riyasetini riyaseticumhur makamında temsil ederek kuvvetli bir vaziyet vücuda getirmek elzem idi. Rauf Bey'e bunu yapacağıma katiyen söz vermiştim. Eğer maksadıma intikal edememiş ise, zannederim noksan bende değildir.

Memlekete ve millete kimler hizmet ederse "apotr" onlardır

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir fikir alışverişinde bulunuldu.

Fuat Paşa bana şöyle bir soru yöneltti:

"Senin, şimdi 'apotr'ların[1] kimlerdir, bunu anlayabilir miyiz?"

Ben, bu sorudan bir şey anlayamadığımı söyledim.

Paşa, maksadını izah etti. O zaman ben de şu beyanatta bulundum:

"Benim 'apotr'larım yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder ve hizmet liyakat ve kudretini gösterir ise, 'apotr' onlardır."

***

1 Apôtre: Havari, yardımcı. (Y.N.)

Rauf Bey'in Heyeti Vekile Reisliğinden, Ali Fuat Paşa'nın Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliğinden istifaları

Rauf Bey, Heyeti Vekile Reisliğinden istifa etti. Dahiliye Vekili bulunan Ali Fethi Bey, aynı zamanda Heyeti Vekile Riyasetine seçildi *(13 Ağustos 1923)*.

Ali Fuat Paşa da bir müddet sonra, 24 Teşrinievvel [Ekim] 1923 tarihinde, Meclis İkinci Reisliğinden çekilerek ordu müfettişliğine tayinini rica etti. Fuat Paşa'ya, unvanı ikinci reis olmakla beraber vaziyet ve vazifesinin pek mühim olan Meclis Reisliği olduğunu söyleyerek vazifesine devam etmesini tavsiye ettim. Fuat Paşa, politikadan hoşlanmadığını, hayatını askerlik mesleğine hasretmek istediğini ileri sürerek arzusunun yerine getirilmesini ricada ısrar etti. Fuat Paşa'nın rütbesi mirliva[1] idi. Kumanda edeceği orduda ferik[2] rütbesinde kolordu kumandanları vardı. Geçmiş hizmetlerini nazarı dikkate alarak kendisini ferikliğe terfi ve karargâhı Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişliği'ne tayin ettik.

Kâzım Karabekir Paşa da, daha evvel aynı düşüncelerle Meclis'ten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak 1. Ordu'nun başına geçmiş bulunuyordu.

***

Yeni Türkiye Devleti'nin idare merkezi: Ankara

Efendiler, Lozan Antlaşması'nın tamamlayıcılarından olan tahliye protokolü tatbik olunduktan sonra, tamamen yabancı işgalinden kurtulan Türkiye'nin fiilen bütünlüğü tahakkuk eylemişti. Artık yeni Türkiye devletinin idare merkezini kanunen tespit eylemek icap ediyordu. Bütün düşünceler, yeni Türkiye'nin idare merkezini Anadolu'da ve Ankara şehrinde seçmek lüzumunu emrediyordu.

Coğrafi ve stratejik vaziyet en kati ehemmiyete sahipti. Devletin idare merkezini bir an evvel tespit ederek, dahili ve harici tereddütlere nihayet vermek elzem idi. Hakikaten, malum olduğu üzere, idare merkezinin İstanbul kalacağı veya Ankara'ya nakledileceği meselesi üzerinde öteden beri dahil ve hariçte tereddütler gösteriliyor, matbuatta beyanat ve münakaşalara tesadüf ediliyordu. Bu arada, yeni İstanbul mebuslarından bazıları -Refet Paşa başta olmak üzere- İstanbul'un payitaht kalması lüzumunu, bazı misallere dayanarak ispat etmeye çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, ulaşım vasıtaları ve kabiliyet ve istidat ve gerek mevcut tesisat ve teşkilat bakımından hiç de münasip ve müsait olmadığını söylüyorlar ve İstanbul'un payitaht olması lazım ve mukadderdir diyorlardı. Bu ifadeye dikkat olunursa, bizim idare merkezi

1 Mirliva: Tuğgeneral. (Y.N.)
2 Ferik: Tümgeneral, korgeneral. (Y.N.)

tabirinden kastettiğimiz mana ile bu ifadelerde payitaht tabirini kullananların görüşleri arasında bir fark görmemek mümkün değildir. Dolayısıyla, bu hususta zaten kararlaşmış olan görüşümüzü resmen ve kanunen teyit ettirerek, payitaht tabirinin de yeni Türkiye devletinde manası ve kullanım mahalli kalmadığını göstermek lazım geldi. Hariciye Vekili İsmet Paşa, 9 Teşrinievvel [Ekim] 1923 tarihli bir kanun maddesini Meclis'e teklif etti. Altında daha on dört kadar zatın imzası olan bu kanun teklifi 13 Teşrinievvel [Ekim] 1923 tarihinde uzun müzakere ve münakaşalardan sonra büyük çoğunlukla kabul edildi. Kanun maddesi şudur:

"Türkiye devletinin idare merkezi, Ankara şehridir."

***

Meclis'te Fethi Bey'in riyasetindeki Heyeti Vekile'ye, Fethi Bey'in şahsına tarizler ve eleştiriler başladı

Efendiler, çok geçmeden Meclis'te Fethi Bey'in riyasetindeki Heyeti Vekile'ye ve bilhassa Fethi Bey'in şahsına tarizler ve eleştiriler başladı. Anlaşıldığına göre bazı mebuslarda vekil olmak arzu ve hevesi çoğalmıştı. İşbaşında bulunan vekilleri beğenmiyorlardı.

Yeni seçimde Fırkamız namına mebuslukları temin edilmiş olan birtakımları da Heyeti Vekile aleyhindeki cereyanları körükleyerek kendi maksatlarına göre istifade zeminleri hazırlamaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri hissolunan mebusların maksatlarının, genel kurulu aldatarak, hükümet ve Meclis üzerinde tesirli bir vaziyet almak olduğu anlaşılıyordu.

Fethi Bey, dikkat ve mesai kuvvetini Heyeti Vekile Riyaseti vazifesinde yoğunlaştırabilmek için Dahiliye Vekâletinden istifa etti. Aynı tarihte, Meclis İkinci Reisliği de Ali Fuat Paşa'dan boş kaldı *(24 Teşrinievvel [Ekim] 1923).*

Bizimle görüş ve faaliyette uzlaşma ve ortaklık aramaya lüzum görmeksizin, bağımsız ve gizli çalışan bir hizip belirdi. Bu hizip saf ve haktan yana görünerek bütün fırka mensuplarını kendi görüşleri lehine çekmekte muvaffak olmaya başladı. Mesela, bir fırka toplantısında, Dahiliye Vekâletine Erzincan Mebusu bulunan Sabit Bey'in ve Meclis İkinci Reisliğine de İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in Meclis'çe seçilmesini karar altına aldırdı *(25 Teşrinievvel [Ekim] 1923).*

Halbuki ben, Sabit Bey'in Dahiliye Vekili olmasını münasip görmemiştim. Sabit Bey'in bazı valiliklerde istihdam edilmiş olmasını, yeni Türkiye'nin yeni şartlarla dahili işlerini yürütebileceğine kâfi delil sayamıyordum.

Rauf Bey'in de, Meclis İkinci Reisliğine seçilmesini caiz görmüyordum. Çünkü Rauf Bey, daha dün Heyeti Vekile Reisi idi. O makamı ne gibi hissiyat altında hareketinden dolayı terke mecbur edildiği malum olmuştu. Buna

rağmen onu Meclis'in İkinci Reisliğine getirtmekle, bütün Meclis'in onunla hemfikir olduğunu, yani bütün Meclis'in Lozan Barış Antlaşması'nı yapan ve Heyeti Vekile'de Hariciye Vekili olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu göstermek maksadı takip olunuyordu.

Efendiler, yeni Meclis ilk devrinde, muhalefeti gizli bir azınlık hizip tarafından aldatılmak vaziyetine maruz bulundu. Fethi Bey ve arkadaşları, hükümet vazifelerini sükûnetle yapamayacak bir hale getirildi. Fethi Bey, bu halden, bana defalarca şikâyet etti ve şahsen Heyeti Vekile'den çekilmek istedi. Diğer vekiller de aynı suretle şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Fenalık, hükümet teşkilinin Meclis seçimiyle olmasında idi. Bu hakikati çoktan görmüştüm.

Tatbiki için münasip zaman beklediğim bir fikrin tatbiki anı gelmişti

Ben, Meclis'te gizli ve muhalif bir hizip keşfettikten, Meclis'in mesaisinde hissiyatın hâkimiyetini gördükten ve hükümet heyetinin mesaisindeki intizamın her gün esassız birtakım sebeplerle intizamsızlığa uğratılmakta olduğuna kanaat getirdikten sonra, tatbiki için münasip zamanını beklediğim bir fikrin tatbiki anının geldiğine hükmetmiştim. Bunu itiraf etmeliyim. Buna göre, şimdi vereceğim malumat ve izahatı anlamak daha kolay olacaktır.

Efendiler, Halk Fırkası'nın Rauf Bey'i gıyaben İkinci Reisliğe ve Sabit Bey'i Dahiliye Vekâletine aday seçtiği tarih, 25 Teşrinievvel [Ekim] 1923 Perşembe günüdür. Aynı günde ve ertesi Cuma günü Heyeti Vekile Çankaya'da nezdimde toplandı.

Gerek Heyeti Vekile Reisi Fethi Bey'in ve gerek diğer vekillerin istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun lazım olduğunu ifade ettim. Meclis'çe "yeni Heyeti Vekile seçiminde, mevcut heyete dahil bulunan vekillerden tekrar seçilen olursa, onlar, bu seçimden sonra da istifa ederek yeni Heyeti Vekile'ye dahil olmayacaklardır" esasını da kabul ettik. Yalnız o zaman vekiller gibi seçilen ve Heyeti Vekile'ye dahil bulunan Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa bu karardan hariç bırakıldı. Çünkü, ordu idare ve kumandasının tesadüfi bir zata bırakılması caiz görülmedi.

Efendiler, bu tarz ve hareketin ve alınan kararın mahiyeti incelenirse şu netice çıkar: Muhteris hizbi hükümet teşkilinde tamamen serbest bırakıyoruz. Mevcut heyete dahil vekillerden hiçbiri iştirak ettirilmeksizin, tamamen arzu ettikleri zevattan, arzu ettikleri bir Heyeti Vekile teşkil ederek memleket mukadderatını idare eylemelerinde bir beis görmüyoruz. Fakat, ne hükümet teşkiline ve ne de teşkil etseler bile memleketi idareye iktidar göstereceklerine emin bulunuyoruz.

Meclis'i aldatmaya çalışan muhteris hizip, şu veya bu tarzda bir hükümet teşkiline muvaffak olabildiği takdirde, bu hükümetin bir müddet idare tarzını ve idaredeki liyakatini takip ve hatta ona yardım etmenin uygun olacağı kanaatinde bulunduk. Fakat, bu suretle teşekkül edecek hükümet memleket idaresinde ve yeni gayelerimizi takipte acz ve sapma gösterirse, bunu Meclis'te ortaya koyarak Meclis'i aydınlatmak şıkkını tercih ettik. Hükümet teşkiline muvaffak olamadıkları halde, hasıl olacak kargaşanın, Meclis'in uyanmasına vesile olacağı tabii idi. Buhran ve kargaşayı devam ettirmek caiz görülemeyeceğinden, işte o zaman bizzat müdahale ederek, tasavvur ettiğim meseleyi ortaya koymak suretiyle işi esasından halledebileceğimi düşünmüştüm.

Fethi Bey'in riyasetindeki Heyeti Vekile istifa ediyor

Heyeti Vekile ile Çankaya'da yaptığımız toplantıyı müteakip yazıp müşterek imza ile bana verdikleri istifaname şu idi:

Riyaseti Celileye

Türkiye devletinin karşısında bulunan dahili ve harici mühim ve müşkül vazifeleri kolaylıkla neticelendirmeye muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclis'in tam desteğine mazhar bir Heyeti Vekile'ye kati ihtiyaç bulunduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla yüce Meclis'in her suretle itimat ve desteğine dayanan bir Heyeti Vekile'nin teşekkülüne hizmet etmek maksadıyla istifa eylediğimizi büyük bir hürmetle arz eyleriz, Efendim.

Efendiler, bu istifaname, 27 Teşrinievvel [Ekim] 1923 Cumartesi günü öğleden sonra saat birde riyasetim altında toplanan Fırka genel kuruluna bildirildikten sonra saat beşe doğru açılan Meclis'te resmen okunmuştur.

Heyeti Vekile listeleri ve Heyeti Vekile Riyasetine seçilmesi muhtemel görülen simalar

Heyeti Vekile'nin istifası tahakkuk ettiği dakikadan itibaren, Meclis üyeleri, Meclis odalarında, evlerinde grup grup toplanarak yeni Heyeti Vekile listeleri tertibine başladılar. Bu hal, Teşrinievvel'in [Ekim'in] 28. günü geç vakte kadar devam etti. Hiçbir grup, bütün Meclis'çe kabule değer görülecek ve millet kamuoyunca iyi karşılanacak isimleri ihtiva eden bir aday listesi tespit edemiyordu. Bilhassa vekâletlere aday düşünülürken, o kadar çok istekli ve taliplerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi birinin diğerlerine tercihi suretiyle tespit olunacak listeyi kabul ettirmekteki müşkülat, liste tertip etmekle meşgul olanları ümitsizlik ve endişeye düşürdü. Gerçi İstanbul'un bazı gazeteleri bazı zevatın fotoğraflarına yer vererek Heyeti Vekile Riyasetine seçilmesi muhte-

mel "muhterem sima"lar ihtarıyla nazarı dikkati çekmekte kusur etmedi. Gerçi gayretli bazı gazeteciler, 28 Teşrinievvel [Ekim] günü erkenden, "İstanbul'un yüzünü örten sabah sisinin ördüğü gaze[1] henüz sıyrılırken, deniz semadan, sahillerden akseden renklerle boyanmış, hareketsiz duruyorken" Marmara'nın sakin sinesini yararak ilerleyen Seyrisefain'in[2] vapuruyla Kalamış iskelesine çıkıyor... Yolda Rauf Bey'e tesadüf ediyor... Ondan sonra "büyük bir bahçenin içinde, güzel Kalamış köşkünün, mükemmel bir surette döşeli ve süslü salonuna" dahil oluyor ve köşk sakininin muhtelif meseleler hakkında aldığı görüşünü, bilhassa "milli hâkimiyeti her şeye ve her şeye (!) karşı koruyalım..." nasihatini yayımlamakla kamuoyunu aydınlatmaya hizmette üşenme göstermiyor; fakat, bu ihtar ve uyarılar Ankara'ya tesirli olamıyordu.

"Milli hâkimiyetimizi her şeye ve her şeye karşı koruyalım" diyen zat

Efendiler, her şeye ve her şeye (!) karşı milli hâkimiyetin korunması tavsiyesinde bulunan zat, Halife'nin iltifatını "ilahi lütuf" kabul eden zattır!

Bazı gazetelerin, Konya'ya memur Fuat Paşa'nın 28'de İstanbul'a varışında onun, Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve daha diğer birçok zevat tarafından karşılandığını ilan eden telgrafnameleri ve Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nın resimlerine yer vererek Mondros Mütarekesi'ni, Kars'ın istilasını hatırlatmak için yazdıkları yazıları dahi kâfi derecede nazarı dikkati çekmeye yarayamadı.

Fırka İdare Heyeti de kati bir Heyeti Vekile listesi hazırlayamadı

28 Teşrinievvel [Ekim] günü geç vakitte, toplantı halinde bulunan Fırka İdare Heyeti tarafından davet olundum. Fırka İdare Heyeti Reisi Fethi Bey idi. Fethi Bey Fırka namına İdare Heyeti'nce bir aday listesi tertip olunduğundan ve bu hususta Fırka Umumi Reisi olduğum için benim de görüşümün alınması uygun görüldüğünden, toplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Tertip olunan listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu ve fakat bu listede isimleri mevcut olan zevatın da fikir ve rızasını almak lazım geldiğini ifade ettim. Bu teklifim münasip görüldü. Mesela, Hariciye Vekâleti için ismi söz konusu edilen Yusuf Kemal Bey'i davet ettik. Yusuf Kemal Bey, bu listeye dahil olamayacağını bildirdi. Bundan ve buna benzer bazı vaziyetlerden anladım ki, Fırka İdare Heyeti dahi kabule değer ve kati bir aday listesi tertip edememektedir. İdare Heyeti üyelerine, icap edenlerle daha ziyade fikir alışverişinde buluna-

1 Gaze: Kadınların, teni pürüzsüz göstermesi, renk vermesi için yüzlerine sürdükleri yarı sıvı boyalı krem. (Y.N.)
2 Deniz Yolları. (Y.N.)

rak kati bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terk ederken, koridorlarda beni beklemekte olan Kemalettin Sami ve Halit Paşalara tesadüf ettim. Ali Fuat Paşa Ankara'dan hareket ederken bunların Ankara'ya vardıklarını o günkü gazetede "bir uğurlama ve bir karşılama" başlığı altında okumuştum. Henüz kendileriyle görüşmemiştim. Benimle görüşmek için geç vakte kadar orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa vasıtasıyla tebliğ ettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman, orada beni görmek üzere gelmiş Rize Mebusu Fuat, Afyon Karahisar Mebusu Ruşen Eşref Beylere tesadüf ettim. Onları da yemeğe alıkoydum.

Cumhuriyetin ilanı kararını nerede ve kimlere söyledim

Yemek esnasında, **"Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz!"** dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terk ettik. O dakikadan itibaren, hareket şekli hakkında kısa bir program tespit ettim ve arkadaşları vazifelendirdim.

Tespit ettiğim program ve verdiğim talimatın tatbikatını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankara'da bulunmayan bazı zevat, salahiyetleri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve fikir ve rızaları alınmadan cumhuriyetin ilan edilmiş olmasını gücenme ve ayrılma vesilesi saydılar.

İsmet Paşa ile cumhuriyetin ilanı kanununa ait tasarıyı hazırladık

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar erkenden beni terk ettiler. Yalnız İsmet Paşa Çankaya'da misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şu suretle değiştirmiştim: Birinci maddenin nihayetine "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli cumhuriyettir" cümlesini ilave ettim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim: "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin bölündüğü idare şubelerini İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder."

Bundan başka Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun esas maddelerinin sekizinci ve dokuzuncu maddeleri de değiştirilip açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

"Madde: Türkiye reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim devresi için seçilir. Riyaset vazifesi, yeni reisicumhurun seçilmesine kadar devam eder. Tekrar seçilmek caizdir."

"Madde: Türkiye reisicumhuru, devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Heyeti Vekile'ye riyaset eder."

"Madde: Başvekil, reisicumhur tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer vekiller başvekil tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, hepsi reisicumhur tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis toplantı halinde değilse, tasvip keyfiyeti Meclis'in toplanmasına bırakılır."

Bu maddelere, encümen ve Meclis'te, din ve lisana ait malumunuz olan bir madde de ilave edilmiştir.

29 Teşrinievvel [Ekim] 1923 günü Halk Fırkası Grubu'nda cereyan eden müzakereler

Muhterem efendiler, şimdi, arzu buyurursanız, yüce heyetinize, 29 Teşrinievvel [Ekim] 1923 Pazartesi günü Ankara'da cereyan etmiş olan hadiseyi özetle tasvire çalışacağım.

Pazartesi günü öğleden evvel saat onda, Halk Fırkası Grubu, Grup İdare Heyeti Reisi Fethi Bey'in riyasetinde toplandı. Heyeti Vekile seçimi müzakeresine başlandı.

Reis: "İdare Heyeti, hazırlık mahiyetinde, Genel Kurul'a arz edilmek üzere bir Heyeti Vekile listesi tertip etti. İdare Heyeti kati bir şey tespit etmiş değildir. Hüküm muhterem heyetinizindir. Kabul ederseniz okunsun" sözleriyle Genel Kurul'a, riyasetinde Fuat Paşa bulunan bir liste arz eder. Okunan bu listede İktisat Vekâletine aday gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak Heyeti Vekile'nin ehemmiyetinden bahsetmiş ve kendisinin seçilmemesini teklif eylemiş. Bilhassa "bu listede isimleri görülen zevat çekilenlerden daha kuvvetli değildir. Bizden refah ve ıslahat isteyen millet vardır. Her halde yeniler eskilerden kuvvetli olmalıdır. Seçimde acele etmeyelim. Bilhassa Heyeti Vekile Reisi seçimi için düşünelim" değerlendirmesinde bulunmuş...

Saip Bey (Kozan): "Meclis Riyasetine Fethi Bey, Heyeti Vekile Riyasetine İsmet Paşa seçilmelidir" demiş.

Ekrem Bey (Lâzistan): "Yeni heyet, eski heyetin boşluğunu doldurabilecek mi? Bu husustaki fikirlerini Reis Paşa Hazretleri, mümkün ise, beyan buyursunlar, aydınlanalım" görüşünü ileri sürmüş. (Ben Meclis'te henüz hazır bulunmuyordum.)

Zülfü Bey (Diyarbekir): "Vazife, Fırka Divanı'nındır. Bu hak, Grup İdare Heyeti'nin değildir. Divan toplansın!.." talebinde bulunmuş...

Mehmet Efendi (Bolu): "Seçilecek Heyeti Vekile ancak bir ay devam edebilir. Seçimlerin böyle sık sık tekerrürü, memleket ve milleti fena ve müşkül bir hale sevk eder. Heyeti Vekile istifa sebebini açıklıkla anlatmazsa herhangi bir Heyeti Vekile seçimine iştirak etmem. Sebebi anlayalım, sonra seçelim."

Faik Bey (Tekirdağ): "Listede gösterilen isimler evvelkilerden kuvvetli değildir. Divan toplanıp bu meseleyi halletsin."

Vâsıf Bey (Saruhan): (İsmet Paşa'nın hizmetlerinden bahsettikten sonra) "Memleketi, milleti ne için terk ediyor. Liderlerimiz bizi aydınlatmamıştır. Muhterem Reisimiz (beni kastetmiş olacak) bizi niçin aydınlatmıyor" demiş ve uzun beyanatta bulunmuş.

Necati Bey (İzmir): "Memleketin dayandığı zevatın bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz. Muhterem Reisimiz aydınlatsın ve ikaz etsin. Dahilen ve haricen kuvvetli bir Heyeti Vekile'ye kati ihtiyacımız vardır."

Reis Fethi Bey: "İdare Heyeti'nin yaptığı bu liste, ne Paşa'nın ve ne de İdare Heyeti'nindir" izahında bulunmaya lüzum görmüş.

Doktor Fikret Bey (Ertuğrul): "Vâsıf ve Necati Beylerin fikirlerine iştirak ederim. Memleket sütliman değildir. Gelişigüzel yapılacak bir seçime terk etmek olmaz. Kuvvetli zevattan meydana gelen bir heyet seçilmelidir."

Recep Bey (Kütahya): "Arkadaşlar sözlerini tamamlasınlar, sonra Gazi Paşa Hazretleri söylesinler." (Henüz toplantıda değildim.)

İlyas Sami Bey (Muş): "Muhterem Reisimiz Gazi Paşa Hazretleri fikirlerini beyan buyursunlar. Buhranın doğduğu gün halli daha faydalıdır. Sonraya bırakmak, şiddetlenmesine sebep olur. Bir Heyeti Vekile Reisi seçelim. Yirmi dört saat mühlet verelim. Arkadaşlarını bulsun, kuvvetli bir hükümet vücuda gelsin."

Abdurrahman Şeref Bey (merhum İstanbul Mebusu): "Bazı arkadaşlar telaş ediyorlar. Bu, her memlekette vaki olan bir şeydir. Hepimizin maksadı, vatanın saadetidir. Bir makine kurup tıkır tıkır işletemiyoruz. Bu da doğru. Kuvvetli bir hükümet nasıl bulmalı, hastalığı ne suretle keşfetmeli? Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzu nazarı dikkate alalım. Hükümetin vazifesini tayin edelim. Meclis kanaatlerini söylesin. Ondan sonra Reis Paşa'mız da kanaatlerini beyan buyursunlar. Bir netice çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Şahıslardan bahsetmeyelim. Yüce maksatlarda müşterekiz. Reis Paşa Hazretleri kanaatlerini beyan buyursunlar."

Eyüp Sabri Efendi (Konya): "Mutlaka bir seçim karşısındayız. Eski Heyeti Vekile'nin, seçilse bile tekrar kabul etmeyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Bu kararı yüce Meclis feshetmelidir."

Recep Bey (Kütahya): "Üç esaslı noktadan bahsedeceğim. Birincisi şekil, ikincisi faaliyet noksanlığı, üçüncüsü manevi bağlarımızda hasıl olan gediktir. Şekillerde noksan olursa iyi netice vermez. Eldeki listedeki kıymettar

arkadaşlar hangi zamanda, hangi şartlar altında çalışacaklardır, malum değil. Kuvvetli bir zatın kendi arkadaşlarını bularak kuvvetli bir hükümet teşkil etmesi lazımdır."

Recep Bey bilhassa bu son fikir üzerinde uzun beyanat ve değerlendirmelerde bulunmuş.

Talât Bey (Ardahan): "Recep ve Abdurrahman Şeref Beyler pek güzel izah buyurdular. İcra Vekilleri Reisi'nin vazifesi nedir? Vazife ve Mesuliyet Kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi aydınlatsınlar" demiş.

Ben, Umumi Reis sıfatıyla meselenin halline memur edildim

Reis, bundan sonra müzakerenin kifayetini oya koymuş. Müzakere kâfi görüldükten sonra birtakım önergeler okunmuş. Bu önergelerden Kemalettin Sami Paşa'nın önergesi kabul olunmuş. Bu önerge muhteviyatına göre, ben, Umumi Reis sıfatıyla meselenin halline Genel Kurul tarafından vekil ve memur ediliyorum.

Müzakerenin cereyanı esnasında Çankaya'da, ikametgâhımda bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşa'nın önergesinin kabul edilmesi üzerine, toplantıya davet edildim. Toplantı salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım ve şu kısa görüş ve teklifi ileri sürdüm.

"Efendiler!" dedim, "Heyeti Vekile seçiminde fikir kargaşası hasıl olduğu anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım çözüm şeklini arz ederim."

Reis Fethi Bey, teklifi oya koydu. Kabul olundu.

Efendiler, bu bir saat zarfında icap eden zevatı Meclis'teki odama davet ederek, onlara 28/29 Teşrinievvel [Ekim] gecesi hazırladığım kanun teklifi müsveddesini gösterdim ve fikir alışverişinde bulundum.

28/29 Teşrinievvel [Ekim] gecesi hazırladığım kanun müsveddesini teklif ettim

Öğleden sonra saat bir buçukta Fırka Genel Kurulu tekrar Fethi Bey'in riyasetinde toplandı. İlk söz bende idi. Kürsüye çıktım ve şu beyanatta bulundum:

"Muhterem arkadaşlar, hallinde müşkülata uğradığınız meselenin sebep ve illetinin bütün arkadaşlarca belirlenmiş olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Hakikaten, mevcut Teşkilatı Esasiye Kanunu'muza göre bir Heyeti Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman, bütün arkadaşların her biri vekiller ve Heyeti Vekile seçmek mecburiyetinde bulunuyor. Hepinizin birden Heyeti Vekile seçmeye mecbur olmanızda görülen müşkülatın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkülata tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki, bu usul bazen birçok karışıklıklara sebep oluyor. Yüksek heyetiniz bu müşkülün halline beni memur

kıldınız. Ben de bu arz ettiğim kanaatten ilham alarak düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabule mazhar olursa, kuvvetli ve dayanışma içinde bir hükümet teşkili mümkün olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzun bazı noktalarını açıklığa kavuşturmak lazımdır. Teklif şudur" dedikten sonra malum müsveddeyi okutmak üzere kâtip beylerden birine uzatarak kürsüyü terk ettim.

Teklifimin mahiyeti anlaşıldıktan sonra münakaşalar başladı.

Sabit Bey (Erzincan): "Kabine usulünün lehindeyim. Ancak Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesi teklifi ile bugünkü buhranı halletmek mümkün değildir. Biz şimdi bir Heyeti Vekile Reisi seçelim. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesini sonra düşünürüz" dedi.

Hâzım Bey (Niğde) şu görüşleri ileri sürdü: "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu biz yapabilir miyiz? Zannımca yapamayız. Salahiyetimiz varsa, bu, Fırka'da olmaz. Fırka'da müzakere edildikten sonra aleni celsede kimse söz söyleyemiyor. Milletin hayatıyla alakalı kanunların burada kati surette halline taraftar değilim. Bu gibi kanunlar aleni celsede ve serbestçe görüşülmeli ve her şeyden evvel kabine buhranını halledelim."

Yunus Nadi Bey şu yolda Hâzım Bey'e cevap verdi: "Hangi memleket ilk defa kanunu esasi yaparsa onun için kurucu meclis yapmışlardır. Bizde ise bu gibi hususlarda ayrıca kurucu meclis teessüs edeceği açıkça belirtilmemiştir. Bizde her vakit bu gibi değişiklikler olmuştur. Bizden evvelki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu zeminde yürümüştür. Buna salahiyetimiz vardır. Tereddüt buyurulmasın. Şimdi biz kabine buhranının hallini Reis Paşa Hazretleri'ne bıraktık. O da bize bu teklifi getirdi. Bu teklifte gösterilen usulü, bütün arkadaşlar ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi bunu tespit lazımdır. Teklif edilen şekil zaten mevcuttur. Bunu açıklığa kavuşturacak ve daha belirli şekilde tespit edeceğiz."

Vehbi Bey (Karesi): "Biz, şimdiye kadar görüşüldüğü işitilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan haberdar değiliz. Gazetelerde hakikaten gördük. Bu, kâfi mi? Dolayısıyla biz, evvelemirde, bunu bir bütün olarak görüşmek üzere ileriye bırakıp buhranı halledelim."

Halil Bey: "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesine ve yeniden yapılmasına salahiyetimiz vardır. Fakat, bu değişiklik, hakikaten vatan ve milletimizin saadetine kefil midir, bunu söylemek lazımdır. Bunu, hukuk erbabından, hukuk âlimlerinden olan arkadaşlarımız gelsinler, izah etsinler. İzahat verilmedikçe, bunun derhal halledilmesine taraftar değilim."

Üyelerden biri: "Teşkilatı Esasiye Kanunu öyle bir kalemde değiştirilemez."

Hamdullah Suphi Bey (İstanbul): "Dört sene evvel ayrı ayrı seçimlerin zararlarını söylemiştim. Bugün de aynı hal baş gösterdi. Gazi Paşa'nın teklifine gelince, bu yeni değildir. Dört sene evvel yapılan bir kanunun, daha açık bir

surette ifadesidir. Dolayısıyla bunun hilafına olarak söz söyleyecekler gelsin fikirlerini söylesinler. Fakat, zamanımızın uzun uzadıya beklemeye tahammülü yoktur."

Ragıp Bey (Kütahya): "Kanunların en iyisi hadiseler ve ihtiyaçtan doğanıdır. İhtiyaç ise meydandadır. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tamamlanması lazımdır. Açıklığa kavuşturulması icap eder. Teklifin derhal müzakeresine geçelim."

Adliye Vekili Seyit Bey merhum: "Teklif edilen şekil, yeni bir şey değildir. Mevcut Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun açıklığa kavuşturulması ve tespitidir. Kanunları ihtiyaç yapar; teoriler yapmaz. Zaman, hadiseler, her şeye hâkimdir. Gelişme kanunu, değişmez bir kati düsturdur. Teklif edilen şekilde bir yenilik yoktur. Mevcut şekli daha açık ve belli olarak ifade edersek, millet ve memleketimizin menfaatına elbet daha uygun hareket etmiş oluruz."

Hükümetimizin şekli mutlaka cumhuriyet olacaktır

Merhum Seyit Bey'in görüşüne Abidin Bey (Saruhan) şu cevabı verdi:

"Evvela hükümet buhranını halledelim."

Eyüp Sabri Efendi'nin (Konya) görüşü şu idi: "Biz, Gazi Paşa Hazretleri'ni hakem yaptık. Bizim, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu değiştirmeye salahiyetimiz yok demek, gayri meşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclis'in, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu değiştirmeye salahiyeti aşikârdır. Hükümetimizin şekli mutlaka cumhuriyet olacaktır..."

Bundan sonra İsmet Paşa söz alarak şu yolda beyanatta bulundu:

"Fırka Reisi'nin teklifini kabule ihtiyaç katidir. Cihan bizim bir hükümet şekli görüştüğümüzü biliyor. Bu müzakerelerimizi bir neticeye bağlayıp ifade etmemek, zaaf ve kargaşayı devam ettirmekten başka bir şey değildir. Bir tecrübeden bahsedeyim. Avrupa diplomatları bu hususta beni ikaz ettiler. Devletin reisi yoktur dediler. Mevcut şeklinizdeki reis, meclis reisidir. Demek ki, siz bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki biz böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetine, mukadderatına bilfiil el koymuştur. O halde bunun hukuki ifadesini söylemekten neden çekiniyoruz? Reisicumhur olmadan, başvekil seçimi teklifi kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin seçilmesini kanuni ve mümkün kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretleri'nin teklifinin kanunlaşması lazımdır. Genel zaafın devam ettirilmesinde mana yoktur. Fırka'nın bütün millete karşı üstlendiği mesuliyetin icaplarına uygun hareket zaruridir."

İsmet Paşa'dan sonra Abdurrahman Şeref Bey merhumun beyanatı arasında şu sözler vardı:

"Hükümet şekillerinin sayılmasına lüzum yok. 'Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir' dedikten sonra, kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin."

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, teklifin kabulü lüzumuna dair uzun malumat ve değerlendirmelerde bulundu ve "Derhal onun kanuni muamelelerinin tamamlanmasını teklif ederim" dedi.

Teklifim Fırka'ca ve hemen Meclis'çe müzakere ve "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında kabul olundu

Abdullah Azmi Efendi'nin "Meselenin ehemmiyeti aşikârdır. Müzakere devam etsin" diye yükselen itirazına rağmen müzakerenin kifayeti kabul olundu. Ondan sonra teklifimin tümü ve müteakiben maddeleri birer birer okunarak müzakere ve kabul edildi.

Efendiler, Fırka toplantısına son verildi ve hemen Meclis toplantısı açıldı. Saat öğleden sonra altı idi. Kanun teklifi, Kanunu Esasi Encümeni tarafından usul yönünden incelenerek, mazbatası hazırlanırken, Meclis diğer bazı meseleler ile iştigal etti. Nihayet, riyaset makamında bulunan Reis Vekili İsmet Bey[1] Meclis'e şu malumatı verdi: "Kanunu Esasi Encümeni, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesine dair tasarının acilen ve derhal müzakeresini teklif ediyor." "Kabul" sesleri üzerine mazbata okundu. Teklif olunduğu üzere müzakere edildi. Nihayet kanun, birçok hatiplerin "Yaşasın Cumhuriyet!" sedalarıyla alkışlanan hitabeleriyle kabul edildi.

Türkiye Cumhuriyeti Riyasetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi oybirliğiyle beni seçti

Ondan sonra, reisicumhur seçimi için Meclis'in oyuna müracaat olundu. Toplanan oyların neticesini, riyaset makamında bulunan İsmet Bey, Genel Kurul'a şu suretle tebliğ eyledi:

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan seçim oylamasına yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve Cumhuriyet Riyasetine yüz elli sekiz üye oybirliğiyle Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni seçmişlerdir."

Efendiler, bunu müteakip Meclis'e vuku bulmuş olan maruzatım zabıt ceridelerinde okunmuştur. Ancak tarihi bir hatıranın canlandırılması için, müsaade ederseniz, o beyanatımı burada da aynen tekrar edeyim:

"Muhterem arkadaşlar, mühim ve dünya çapında fevkalade hadiseler karşısında muhterem milletimizin hakiki teyakkuz ve uyanıklığına kıymettar bir vesika olan Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzun bazı maddelerini açıklamak için özel encümen tarafından yüksek heyetinize teklif olunan

1 İsmet (Eker). (Y.N.)

kanun tasarısının kabulü münasebetiyle Türkiye Devleti'nin,[1] zaten cihanca malum olan, malum olması lazım gelen mahiyeti, milletlerarası bilinen unvanıyla yâd edildi. Bunun tabii icabı olmak üzere, bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis'in riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza yaptırdığınız vazifeyi reisicumhur unvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar[2] hakkımda göstermiş olduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı yüce heyetinize ruhumun bütün samimiyetiyle teşekkürler arz ederim.

"Efendiler, asırlardan beri Doğu'da mağdur ve mazlum olan milletimiz, Türk milleti, hakikatte yaratılıştan sahip olduğu hasletlerden yoksun kabul ediliyordu.

"Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, eğilim, idrak, kendi hakkında kötü zanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar incelemeden uzak, görünüşe aldanan insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz sahip olduğu vasıflarını ve liyakatini, hükümetinin yeni ismiyle medeniyet cihanına daha çok kolaylıkla göstermeye muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie layık olduğunu eserleriyle ispat edecektir.

"Arkadaşlar, bu yüce müesseseyi vücuda getiren Türk milletinin son dört sene zarfında kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecellilerini gösterecektir. Âcizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada layık olmak için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı[3] arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, yüksek heyetinizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve desteğinin devamıdır. Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vazifeleri iyi yapmaya muvaffak olabileceğimi ümit ederim.

"Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak, onların şahıslarını kendime bir an bile lüzumsuz görmeyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima dayanak noktası kabul ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."

Efendiler, Meclis'çe cumhuriyet kararı 29/30 Teşrinievvel [Ekim] 1923 gecesi saat 8.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 8.45'te reisicumhur

1 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "yeni Türkiye Devletinin" şeklinde. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, c.3, TBMM Matbaası, Ankara, s.99; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, c.16, s.145. (Y.N.)

2 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "şimdiye kadar mükerreren" şeklinde. Bkz. *age*, s.100; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, c.16, s.145. (Y.N.)

3 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "ihtiyacımı" şeklinde. Bkz. *age*, s.100; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, c.16, s.146. (Y.N.)

seçildi. Keyfiyet aynı gece bütün memlekete tebliğ ve her tarafta geceyarısından sonra yüz bir pare top atılarak ilan olundu.

İlk kabinenin İsmet Paşa tarafından teşkil edildiği ve Meclis Riyasetine Fethi Bey'in seçildiği malumdur.

***

Cumhuriyetin ilanından milletin duyduğu genel ve samimi sevince iştirakte tereddüt ve endişe gösterenler

Efendiler, cumhuriyetin ilanı bütün milletçe sevinç sebebi oldu. Her tarafta parlak gösteriler ile sevinç açığa vuruldu. Yalnız İstanbul'da iki üç gazete ve yalnız İstanbul'da toplanan bazı zevat, milletin genel ve samimi olan sevincine iştirakte tereddüt etti, endişeye düştü, cumhuriyet ilanına önayak olanları eleştirmeye başladı.

İşaret ettiğim gazetelerin ve zevatın cumhuriyet ilanını nasıl karşıladıklarını hatırlamak için, o günlerdeki neşriyatı sadece gözden geçirmek kâfidir.

Mesela "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki yazılar bile cumhuriyetin ilan ve tespit tarzının garip olduğunu, bunda "sıkboğaza getirilmiş gibi bir hal" bulunduğunu ilan ediyordu. Bu yazıların sahibi şu fikirleri ileri sürüyordu: "... Şöyle olacağı, böyle olacağı söylenip dururken, diğer taraftan birdenbire, birkaç saat içinde Kanunu Esasi değişikliği yapılıvermesi, en yumuşak tabir ile gayri tabii bir harekettir."

Bizim hareket tarzımız "medeniyet dünyasını anlamış, okumuş, etraflıca incelemiş, devlet idaresine ehil olmuş zihinlerden çıkacak muhakeme eseri" değilmiş...

Cumhuriyetin ilanını Meclis'in alkışlarla kabul etmesi, milletin toplarla kutlaması eleştiriliyor; deniyordu ki: "Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve donanma ile yaşamaz", "Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisi'nde bir afsun yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir."

"Ben cumhuriyetçiyim" diyenlerin, cumhuriyetin ilanı günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En yüksek idare şekli mefkûresinin cumhuriyetten başka bir şey olamayacağına kani olduğunu iddia edenlerin "Cumhuriyet kelimesine bir put gibi tapmam" demesindeki mana ve maksat ne idi?

Meclis toplantı halinde bulunmadığı zaman, onun itimadına sahip bir kabinenin düşürüleceği gibi asılsız bir fikri kamuoyunda canlandırıp "Böyle bir hak padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak, reisicumhura mı veriliyor?" sorusu kime ve ne maksatla yöneltiliyordu?!

Bu yazılar sahibinin maksadı, cumhuriyeti halka sevdirmek mi, yoksa bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi? "Cumhuriyet, bize idare şekli değişikliği ile birlikte zihniyet değişikliği de getiriyor mu?

Heyeti Vekile'ye girecek zatlara birer devlet adamı kafası hediye ediyor mu?" sözleriyle daha ilk anda cumhuriyetin kadir ve kıymetini, ehemmiyetini azaltmaya kalkışmak, cumhuriyetçiyim diyenlerden beklenebilir miydi?

En hafif bir rüzgârdan bile korunması lazım gelen yeni doğmuş yavrunun, onu beslediğini söyleyenler tarafından böyle hırpalanması caiz miydi?!

Bu görüşleri ihtiva eden gazetenin diğer bir sayfasında "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı" başlığı altında yazılan birçok görüşler içinde "... Bu yeni merhaleye gelen Türk milleti acaba burada huzur içinde uzunca durup dinlenebilecek, burası onun için bir zindelik ve kuvvet, bir rahat ve saadet kaynağı olabilecek mi? Bu merhale onun toplumsal bünyesini kırıp dökmeden kucaklayabilecek bir çerçeve kuvvetine sahip midir? Cumhuriyet, acaba hadiselerin zarureti karşısında çaresizlikten kaçıp sığındığı bir saçak altı mı olacak..." gibi endişe ve ümitsizlik veren sözlerin zamanı mıydı?

Cumhuriyetin ümit, rahat ve saadet vaat ettiğinde şüphe ve endişesi olan zat, ümit, rahat ve saadeti nereden, hangi kaynaktan bekliyordu? Cumhuriyetin milletimizin toplumsal bünyesini kırıp dökmesi ihtimali, cumhuriyet taraftarı olan zevatın zihninde nasıl yer bulabiliyordu?

Diğer bir gazeteci de, "Efendiler, acele ediyorsunuz!" diye bağırmaya başladı.

Bu gazeteci efendi, millete şu yolda jurnal veriyordu: "... Buhran, alelade yeni bir Heyeti Vekile seçimi suretinde halledileceği yerde, bilakis, son günlerin bütün gürültülerine rağmen, yine kimsenin vukuunun yakın olduğuna ihtimal vermediği cumhuriyet meselesinin pek açık, pek kati ve pek acele surette ortaya çıkmasına sebep olmuştur."

"Cumhuriyet kurulmasının yakın olduğuna ihtimal vermeyen yalnız kamuoyu değildi. Belki Ankara'da en mühim ve en salahiyetli mevkileri işgal eden bazı zevat da böyle bir ihtimali hatırlarına bile getirmiyorlardı."

Bu sözlerle, itiraf olunmaktadır ki, son günlerin bütün gürültüleri, Cumhuriyetin ilanına mâni olmak içinmiş... Bu maksadı takip edenlerin "kararlar alınmasında acelecilik" görmeleri tabii idi. Fakat, "memleket kamuoyunun da bu görüşte -kendileriyle- beraber olduğunu" zannetmeleri hata idi.

Gazetesini "Balonu uçurdular, ama galiba ucunu kaçırıyorlar!" ve "Âblar galip gelince dolaplar döndüler,[1] ama... ne istikamette?" gibi çirkin, adi alaylar ile dolduran gazeteci efendi, şu yolda hitap ve azarlamasına devam ediyordu: "Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de[2] düzeltebilecek misiniz?"

Bu hitapla başlayan yazılar, şu satırlarla son buluyordu: "Yegâne temenni... memleket ve millete faydalı işlere başlanılmasından ibarettir. Eğer dün

1 "Birbirine girdiler dolaplarla âblar/ Âblar galip gelince döndüler dolaplar" dizelerini hatırlatıyor. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "de" bağlacı 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

ilan edilen cumhuriyetin erkânı ve mensupları bunu yapabileceklerinden emin iseler, biz de kendilerine 'Öyle ise cumhuriyetiniz mübarek olsun efendiler!' deriz."

Bizi alaya alırcasına tebrik eden bu son cümle ile yazar, cumhuriyeti benimsemiyor, onunla alakası olmadığını beyan ediyor.

Başka bir gazeteci yazar da, cumhuriyetin ilanı münasebetiyle yaptığı tahlil ve eleştiride: "Bizi üzen nokta, Milli Rehber'imizin şahsına aittir. En büyük ruhlu adamlar bile şahsi kuvvet sahibi olmanın cazibesine mukavemet edememişlerdir" diyor ve bu görüşünü benim nutuklarımdan aldığı sözlerle takviye ettikten sonra, Amerika'nın bağımsızlığını temin eden Vaşington'un[1] nasıl çiftliğine çekildiğini ve Meclis'in, hiçbir şahsı nazarı dikkate almayarak, yalnız genel menfaatı düşünerek, altı senede kanunu esasiyi vücuda getirdiğini ve ondan sonra nasıl Vaşington'a riyaset verilmiş olduğunu hikâye ediyor ve Kanunu Esasi'mizin bu şekilde değiştirilmesinde benim müteşebbis olduğumu hoş görmüyor...

Bu yazar ve benzerlerinin, cumhuriyeti ilan tarzında, cumhuriyet esaslarıyla alakalı kanunda gördükleri kusur ve noksanları eleştirmelerini samimi kabul edebilmek için çok saf olmak lazımdır. Eğer bu yazarlar, cumhuriyetin ilanı günü yaygara tarzında hücumlara başlamayıp, evvela cumhuriyet ilanını iyi kabul etseler, samimi karşılasalardı... kamuoyunu tereddüt ve kargaşaya sevk edecek tarzda değil, fakat cumhuriyetin iyi ve onun ilanının pek isabetli olduğunu kamuoyuna telkin eder yazılar yazsalardı, ondan sonra yapacakları her türlü eleştirinin samimiyetini iddiada haklı olabilirlerdi. Fakat, gördüğümüz hareket tarzı böyle olmamıştır...

Rauf Bey'in cumhuriyet ilanı dolayısıyla iki İstanbul gazetesi ile yaptığı görüşme

Efendiler, Rauf Bey de bu münasebetle gazetecilerle görüşme yapmıştı. Rauf Bey'in cumhuriyet hakkında görüşünü ve milli hâkimiyetten ne anladığını tespit eden görüşmesini 1 Teşrinisani [Kasım] 1923 tarihli *Vatan* gazetesinde okumuştum. *Vatan* ve *Tevhit* sahipleri ve başyazarları ile Rauf Bey'in baş başa vererek tertip ettikleri soru ve cevaplardan bazılarını tekrar beraber gözden geçirelim.

Cumhuriyet meselesinde, kamuoyunda, ani bir hadise karşısında kalmış olmak hissi varmış... Şimdiye kadar işgal ettiği yüksek makamlar itibariyle ve İstanbul mebusu sıfatıyla Rauf Bey'in ne düşündüğünü seçmenlerinin sorup öğrenmek hakları imiş...

Efendiler, bu soruyu tertip edenlere biz de bir soru soralım!

1 George Washington. (Y.N.)

Birincisi, kamuoyunu ne vasıta ile öğrenmişler... İkincisi, İstanbul seçmenleri yalnız iki gazeteciden mi ibaretti, yoksa bütün seçmenler iki gazeteciye mebuslarının görüşünü sormak için vekâlet mi vermişlerdi? Yoksa Rauf Bey'in "seçmenlerin bu hakkını büyük bir hürmetle kabul edenlerden ve onu seçerken gösterdikleri yüksek itimada müteşekkir olduğunu ve ona layık olmaya çalışacağını, verdikleri emaneti her zaman ve mekânda korumak ve iyi idare etmek için kudret ve kifayetinin son derecesine kadar çalışacağına itimat buyurabileceklerini" söylemesine zemin hazırlamak için mi idi? Gerçi bir mebusun seçmenleri hakkında bu yolda konuşması pek uygundur. Ancak, yerinde ve zamanında ve samimi olmak şartıyla! Yoksa, cumhuriyet ilanında kamuoyunun ani bir hadise karşısında bırakılmış olduğu gibi tertip edilmiş bir soruya "seçmenlerin verdikleri emaneti her zaman ve mekânda koruyacağı ve iyi idare edeceği" hakkında teminat vermeye kalkışmanın manası nedir?

Halbuki efendiler, 29/30 gecesi İstanbul'da cereyan etmiş olan bir vaziyeti izah edersem, bütün millet gibi İstanbul ahalisinin de hakiki hissiyatının ne olduğunu kolaylıkla anlarsınız. Cumhuriyet ilanı gecesi İstanbul Kumandanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul halkının temsilcileri tarafından Fatih Belediye Dairesi'nde tertip olunan bir ziyafete davetli idi. Paşa, ziyafet esnasında Ankara'dan bir resmi tebliğ aldı ve onu tatbik etmeden evvel muhterem İstanbul halkının muhterem temsilcilerine okudu. Tebliğ şu idi: "Türkiye Büyük Millet Meclisi cumhuriyet ilanını karar altına aldı. Bunu yüz bir pare top atışıyla ilan ediniz!"

İstanbul halkı temsilcileri cumhuriyetin ilanını nasıl karşılamışlardı

İstanbul halkı temsilcileri bu müjde ve tebliği büyük sevinçlerle ve alkışlarla karşıladılar ve derhal bütün İstanbul halkı namına Kumandan Paşa'yı ve birbirlerini tebrik ettiler. Dolayısıyla İstanbul'un muhterem ahalisi namına İstanbul'un hakiki hissiyatını başka türlü göstererek beyanat ve gösteride bulunmanın ne kadar küstahça olduğu meydandadır.

Rauf Bey, "Bence, meseleyi cumhuriyet kelimesi üzerinden değerlendirmek doğru değildir" sözleriyle cumhuriyetten bahis dahi etmek istemiyor.

Rauf Bey'in görüşü: "... Milletimizin refah ve bağımsızlığının muhafazasını ve aziz vatanımızın bütünlüğünü temin eden şeklin, en uygun şekil olacağı" merkezindedir.

Efendiler, bu sözler, tertip ettikleri sorunun cevabı mıdır? Rauf Bey'e sorulduğu yazılan: "Hangi hükümet şekli en uygundur?" sorusu mudur? Soru dediğim gibi olsaydı, o zaman Rauf Bey'in bu ifadesi münasip bir cevap olabilirdi. Fakat, ondan sonra da Rauf Bey'e şöyle bir soru yöneltmek lazımdı: Tasavvur ettiğiniz şeklin adı yok mudur? Cumhuriyet şekli, milletin refah ve

bağımsızlığını, vatanın bütünlüğünü temin eden en uygun şekil değil midir? Eğer öyle ise, uzun sözleri bir tarafa bırakarak "Görüşüm, en uygun şeklin cumhuriyet şekli olduğu merkezindedir" deyiver de ağız kalabalığından kurtulalım. Çünkü söz konusu olan, Millet Meclis'ince kanunlaştırılan ve ilan olunan cumhuriyettir. Maksadınız, bu ilan olunandan daha uygun bir şekil olduğunu ima ve işaret etmek ise, onu da söyleyiniz! O tercih ettiğiniz şekil ne olabilir?

Rauf Bey, görüşünü açıkça söylemekten kaçınıyor, malum birtakım teorilerden bahsederek, "Hükümetlerin yekdiğerinden ayrılan yalnız iki esas üzerinde hareket ettiklerine inanıyorum ve bu iki esastan biri mutlakıyet idare tarzıdır" diyor ve şöyle bir mantık yürütüyor: Güya hükümdar, hak ve salahiyetini Cenabı Hak'tan alır ve bu meşruiyete dayanarak hükümlerini icra eder. Bu idare tarzının sakıncaları olduğundan, milletler ihtilal ederek hükümdarların salahiyetini kayıt ve şarta bağlamışlar... Son senelerde milletimiz de meşrutiyet mücadeleleriyle işe başlayarak, kendi işini kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarmak gayesine doğru yürümüş; İttihat ve Terakki, Meclis istibdadından kurtulmak için Beşinci Mehmet Han'a Meclis'in feshi hakkını bahşettirmiş; Vahdettin bu haktan istifade ederek Meclis'i feshetmiş; malum felaketler olmuş; dolayısıyla mutlakıyet idaresi ve ferdi saltanat taraftarı olmak caiz değilmiş.

Rauf Bey: "Millet, mukadderatını kendisinden başka bir kimseye bırakmayı kendisine alçaklık saydı" dedikten sonra milletin, milli hâkimiyeti kayıtsız şartsız tatbik eden Büyük Millet Meclisi'ni kurucu şeklinde seçtiğini ve bu şeklin bahsettiği şekillerden ikincisi ve kanaatince en salim ve doğru bir idare tarzı olduğunu söylüyor... Ondan sonra Rauf Bey şu görüşleri ileri sürüyor:

"İsim değişikliği, hedefi ve gayeyi ihlal eder veya değiştirir zannında değilim. Bundan başka, geçen bir hükümet tarzının yerini alan yeni tarzın makbul ve devamlı[1] olabilmesi ancak bir şartla mümkündür. O da, gideni arattırmayacak surette halkın ezici çoğunluğunun arzularına uygun olduğunu, saadetlerini temin ettiğini, vatanın şeref ve bağımsızlığını muhafaza altında bulundurduğunu göstermek ve ispat eylemekledir. Aksi takdirde isim değiştirmekle veya üst tabakada şekil değişikliği ile hakiki ihtiyaçların tatmin edilmiş olacağını zannetmek, bilhassa en yakın bir mazide gördüğümüz en acı tecrübelerden sonra fahiş hata olur."

Efendiler, Rauf Bey'in fikir ve görüşünü izah ve tespit eden bu sözler üzerinde biraz durmak isterim. Rauf Bey, kayıt ve şartla bağlı olmayan ve Millet Meclisi'ni feshedebilen ferdi saltanat taraftarı değildir. Rauf Bey, öyle bir hükümet şeklinin taraftarıdır ki, o şekilde Millet Meclisi kurucu mahiyetinde

1 "Devamlı" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1934 basımında yer alan "payidar" sözcüğü, 1927 basımlarında "payedar" (itibarlı) şeklinde. (Y.N.)

olarak milli hâkimiyeti hiçbir kayıt ve şarta tabi olmaksızın tatbik eder. Bu şekli açık ifade edelim: Rauf Bey demek istiyor ki, "Cumhuriyet ilanından evvelki şekil en uygun hükümet şeklidir". Hakikaten, Rauf Bey'in uzun sözlerle tasvire çalıştığı, 20 Kânunusani [Ocak] 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun üçüncü maddesi muhteviyatıdır. O madde şudur: "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti 'Büyük Millet Meclisi Hükümeti' unvanını taşır."

Cumhuriyetin ilanıyla boşa çıkan ümitler

Malumdur ki, bu Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre, Meclis Reisi, Meclis namına imza atmaya ve Heyeti Vekile kararlarını tasdike salahiyetli ve Vekiller Heyeti'nin tabii reisi olmakla beraber, devletin reisi olduğuna dair bir kayıt ve kanuni açıklık yoktur. Bu kanunun tespit edildiği günlerdeki şartlar ve genel anlayış düşünülürse, kanunun mühim ve esaslı bir noktayı ihmal etmiş olmasındaki zaruret kendiliğinden anlaşılır. Bu ihmal, Meclis ve Meclis hükümeti mevcut olmakla beraber, devlet riyaseti makamının, ferdi saltanat kaldırıldıktan sonra hilafet makamında tecelli ettiği fikir ve kanaatinde bulunanları, cumhuriyet ilanı gününe kadar ümit içinde yaşattı. Dolayısıyla Rauf Bey'in en doğru olduğunu iddia ettiği hükümet şeklinde, devlet riyasetini halifenin mesuliyeti altında tasavvur ettiğine şüphe yoktur. İşte cumhuriyet ilanı üzerine Rauf Bey'i ve kendisiyle hemfikir olanları telaş ve heyecana sevk eden hakiki sebep, devlet riyaseti makamını reisicumhurun işgal etmiş olmasıdır. Hakikaten, "Reisicumhur devletin reisidir" dendikten sonra halifeye verilecek sıfat ve salahiyeti temin etmekle meşgul ve onun teveccüh ve iltifatını ilahi lütuf kabul etmekle memnun olanların hayal kırıklığına uğramaktan üzgün ve mahzun olmalarını tabii görmek lazımdır.

Rauf Bey'in, cumhuriyete aleyhtar olduğunu itiraf etmemekle beraber, cumhuriyet ilan edilmiş olduğu bir günde, onun makbul ve devamlı olabilmesi için birtakım şartların tahakkukunu ispat eylemek lüzumundan bahsetmesi, cumhuriyetin, milletin saadetini temin edeceğine itimadı olmadığını açıkça göstermiyor mu?!

Rauf Bey, yapılan işin sadece bir isim değiştirmekten ve üst tabakada şekil değişikliğinden ibaret olduğunu söyleyerek cumhuriyet ilanı keyfiyetinin, çocukça ve aceleci bir hareket eseri olduğunu anlatmaya çalışırken, "Cumhuriyet idaresiyle hakiki ihtiyaçların tatmin edilmiş olacağını zannetmek... fahiş hata olur" demekle, cumhuriyet idare tarzına ne kadar kayıtsız ve ondan ne kadar uzak olduğunu ispat etmiyor mu? Rauf Bey son kanaatini teyit için "en yakın bir mazide gördüğümüz en acı tecrübeler"i hatırlatıyor. Efendiler!

Bu ihtarla kamuoyuna ne anlatılmak isteniyor?! Millet neden sakındırılmak arzu ediliyor?! Bunu anlamak müşkül değildir zannederim. Rauf Bey aklınca devlet riyaseti makamının, orada halifenin oturması temin edilinceye kadar başka unvanla başka biri tarafından işgal edilmemesini ve fakat işgal edilmiş olduğuna göre yapılan işten dönmeyi[1] temin için, kamuoyunu irticaa teşvik ediyor. Cumhuriyet idare şeklinin kabulünde fahiş hata olabileceğini iddia eden zatça hatanın neresinden dönülürse kâr sayılması tabiidir. Rauf Bey, cumhuriyet şeklinin kararlaştırılması ve ilan edilmesi noktasına temas ettiği zaman şu yolda beyanatta bulunuyor: "... Fikirleri dağıttılar. Sonra cumhuriyet şeklinin bir günde kararlaştırılarak ilanı halkça mesul olmayan zevat tarafından tertip edilen bir şeklin emrivaki halinde meydana getirildiği fikri ve endişesi hasıl oldu. Bu endişe pek tabii görülmelidir. Ve bundan, halkımızın geçen tecrübelerden ders almış olduğunu ve uyanıklık kazandığını anlayarak memnun olmalıdır. Ben şahsen memnunum." Efendiler, cumhuriyet şeklini bir günde kanunlaştıran ve ilan eden, Rauf Bey'in de pek güzel tarif edip vasıflandırdığı gibi "bağımsızlık mücahedemizin yegâne temel taşı olan ve milli hâkimiyeti kayıtsız şartsız tatbikte yüksek kudret ve kabiliyet gösterdiği, yaptığı işlerin neticesiyle sabit olan, Büyük Millet Meclisi" idi. Söz konusu ettiği mesul olmayan zevattan maksadı Meclis kamuoyunu cumhuriyet ilanına yönelten ve Meclis'e bu hususta tekliflerde bulunan ise, o, ben idim ve onun ben olduğumu, herkesten daha iyi Rauf Bey'in anlayabileceğini kabul etmekte hata yoktur. Eğer bunda hata varsa, "senelerden beri aramızda arkadaşlık ve kardeşlik hislerinden başka karşılıklı itimat ve bana karşı yüksek hürmet hisleriyle mütehassis olduğunu" ifade eden Rauf Bey'in beni hiç tanımamış olduğuna hükmetmek lazım gelir.

Benim teşebbüslerimi ve icraatımı, halkın endişesine sebep olacak mahiyette saymak ve sevinç gösterileri yapan halk namına aksini fuzuli olarak beyan etmek, halka bu endişeleri suni olarak telkin için teşebbüs etmektir. "Halkın geçen tecrübelerden ders almış olduğunu ve uyanıklık kazandığını anlayarak memnun olmalıdır; ben şahsen memnunum" diyen Rauf Bey'e bu vesile ile bir noktayı hatırlatmak mümkündür. Halkta, teyakkuz ve uyanıklık hislerini geliştirmeye ömrünü hasretmiş bir adama karşı böyle konuşulmaz ve halkta bu hassasiyetin tecellisini görmekte kendisinin benden ziyade memnuniyet göstermeye ne hakkı ve ne de salahiyeti vardı. Rauf Bey, bütün vatanı düşmanlara işgal sahası yapabilecek Mondros Mütarekenamesi'nin strateji noktasından bahseden maddesini emrivaki halinde kabul ettiği zaman, milletin ne kadar kan ağladığını ve endişelendiğini hissetti mi? Son zamana kadar, cumhuriyet ilanı-

1 "Dönmeyi" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "ricati" sözcüğü, 1927 lüks basımında "bir hakkı" şeklinde. (Y.N.)

nın ertesinde bile, resminin altına "Mondros Mütarekesi'ni imzalayan, fakat Lozan Antlaşması'yla da intikamını alan Rauf Bey" klişesiyle taraftarlarının muntazaman propaganda ettikleri bu zat, Türk milletinin hakiki emellerine, samimi hislerine bizden fazla temas ettiğini, bizden fazla o emeller ve hislerle alakalı ve münasebetli olduğunu iddiaya kadar ileri varmamalıdır.

Rauf Bey, beyanatının bir tarafında diyor ki: "Mesul rical, bu hakikatleri (yani cumhuriyet ilanı gerekçesini) en salahiyetli müzakere ve karar mercii olan yüce Meclis vasıtasıyla milleti aydınlatacak ve zihinleri tatmin edecektir. Kamuoyunun bunu bilmesi tabii bir hakkıdır." Efendiler! Bu sözlerde mantık yoktur. Evvela Rauf Bey de demiyor mu ki, "Milli hâkimiyeti kayıtsız şartsız tatbik eden Meclis'tir". O halde hangi mesul rical, Millet Meclisi'ni pek meşru ve yüce bir karar almış ve onu gerekçesiyle yayımlayıp ilan etmiş olmasından dolayı sorguya çekecektir?! Bir memlekette, bir toplumda, bir inkılap yapıldığı zaman elbette onun gerekçesi vardır. Ancak o inkılabı yapanlar, inanmak istemeyen inatçı hasımlarını iknaya mecbur mudur? Cumhuriyetin elbette taraftarları ve aleyhtarları vardı. Taraftarlar, niçin ve ne gibi kanaatlere ve fikirlere dayanarak cumhuriyet ilan ettiğini, aleyhtarlara izah ve kanaatlerinde ve icraatlarında isabet olduğunu ispat etmek isteseler de, onların kasıtlı inatlarını ortadan kaldırabileceği kabul olunur mu? Bittabi taraftarlar muktedir iseler, mefkûrelerini herhangi bir suretle; ihtilalle, inkılapla veya muteber şekillerden geçirerek tatbik ederler. Bu, mefkûre inkılapçılarının vazifesidir. Buna karşı itirazlar, yaygaralar ve irticakârane teşebbüsler de, aleyhtarların yapmaktan geri durmayacakları hareketlerdir. Cumhuriyet idaremizin ilanında Rauf Bey ve benzerlerinin yaptıkları gibi.

Cumhuriyetin ilanı üzerine Halife'ye yaptırılmak istenen rol ve Halife lehinde yapılan neşriyat

Efendiler, aynı günlerde İstanbul'da bulunan ordu müfettişlerimiz de, gazetelere mülakat vererek, muhtelif vesilelerle tertip olunan ziyafetlerde nutuklar söyleyerek hislerini ortaya koyuyorlardı. Cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da bazı zevat ve bazı gazeteciler Halife'ye de bir rol yaptırmak hevesine düştüler. Halife'nin istifa ettiği veya edeceği hakkında gazetelerde rivayetler, tekzipler yayımlandı.

Sonra dendi ki: "Haber aldığımıza göre, mesele böyle bir rivayetten ibaret olmadığı gibi, bir tekziple halledilecek kadar basit de değildir. Muhakkak olan bir yön vardır ki, o da cumhuriyet ilanının yeniden bir hilafet meselesi ortaya çıkarmış olmasıdır."

"Halife, yazı masaları başında oturarak (!) *Vatan* gazetesi yazarına beyanatta bulunmuştur" diyerek, Halife'nin bütün müminler tarafından teveccüh gördüğü, Asya'nın en ücra köşelerine varıncaya kadar İslam âleminden bin-

lerce mektup ve telgraf aldığı ve birçok mahallerden heyetler geldiği tarzında sözlerle hilafet mevkiinin kolay kolay sarsılır bir mevki olmadığını anlatmaya çalıştıktan sonra, İslam âleminde itiraz vaki olmadıkça Halife'nin istifa edip çekilmeyeceği ilan olunuyordu. Aynı zamanda "Hükümet birçok dahili meseleleri tanzim etmekle meşgul olduğundan, şimdiye kadar hilafetin vazifelerini tespit ile iştigale imkân bulamamıştır. Hükümetin dahili meseleler ile çok meşgul olduğunu İslam âlemi de elbette bilir ve şimdiye kadar hilafet vazifeleri ile iştigale imkân bulunmamasını tabii görür" cümleleriyle, bizi hilafetin vazifelerinin tespitine davet ederken, şimdiye kadar bunu yapmadığımızı mazur gören İslam âleminin bundan sonra mazur görmeyeceğini de bildirerek, bir bakıma tehdit ediliyorduk. Bir taraftan da, İslam âleminin bu hususta bize tesir yapması için nazarı dikkati çekilmek isteniyordu. *Vatan* gazetesinin 9 Teşrinisani [Kasım] 1923 tarihli nüshasında okuduğumuz bu yazıları, 10 Teşrinisani [Kasım] 1923 günkü *Tanin* gazetesinde Halife'ye yazılan bir açık mektup takip etti. Lûtfi Fikri Bey'in olan bu mektupta, Halife'nin istifasına dair haberlerden milletin ne kadar elemli[1] ve bedbaht kalmakta olduğunu ispat için bir vapur hikâyesi uydurulmuştu. Vapurda oturanların, Halife'nin istifası haberini öğrenince çehrelerine hüzün ve endişe çökmüş... Birbirlerini tanımayanlar samimi görüşmeye ve çok görüşmeye başlamışlar... Müşterek endişe bunları bir dakikada dost etmiş...

Lûtfi Fikri Bey "Gönül istiyor ki, bu istifa sözü ebediyen gömülsün kalsın" diyor; çünkü "dünya için bir musibet olur"muş...

Lûtfi Fikri Bey, millete şunu da telkin ediyordu: "Hayretle ve üzüntüyle görülmelidir ki, bugün şu manevi hazineye (yani hilafete) taarruz etmek isteyenler, hariçten kimseler, İslam milletlerinden Türkü çekemeyenler değildir. Bizzat biz Türkler kendi elimizle bu hazinenin elimizden ebediyen çıkarılmasıyla neticelenebilecek teşebbüslerde bulunuyoruz!"

Efendiler, yabancılar, hilafete taarruz etmiyorlardı. Fakat, Türk milleti taarruzdan kurtulmuyordu. Hilafete taarruz edenler, İslam milletlerinden Türkü çekemeyenler değildi. Fakat, Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan, İslam milletleri idi. Türk milletine kolaylıkla taarruz etmek için muhafaza edilmesi tercih olunan hilafetin ortadan kaldırılmasını "Türklük için bir intihardır" diye vasıflandırmak, "Hilafeti ortadan kaldırmak için, biz Türkler teşebbüslerde bulunuyoruz" sözleriyle cumhuriyetin hedefini açıklamak ve ilan etmek, şüphesiz tesirsiz kalmadı.

Lûtfi Fikri Bey'in *Tanin*'de yayımlanan açık mektubundaki görüş, ertesi günü *Tanin* başyazarı tarafından teyit olundu.

1 "Elemli" sözcüğünün aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "müellem" sözcüğü, 1934 basımında "müellim" şeklinde. (Y.N.)

11 Teşrinisani [Kasım] 1923 tarihli *Tanin*'in "Şimdi de Hilafet Meselesi" unvanlı başmakalesi okununca, cumhuriyetin ilanına mâni olamayanların, hilafet makamını ne pahasına olursa olsun tutabilmek gayret ve faaliyetine geçtikleri anlaşılır. Bu makalede, şehzade mektuplarını yayımlayarak kamuoyunda hanedan lehinde sevgi uyandırmaya çalışan *Tanin*'in, hanedan haklarına karşı çirkin taarruz yapılmış ve bunu yapanın, fırkamızın en has zümresinden bulunmuş olduğu ve cumhuriyet hükümetini millet nazarında fena göstermek için ne söylemek lazımsa onlar yazıldıktan sonra, Halife'nin istifası söylentisine temas edilerek "arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız" deniyor ve "Millet Meclisi'nin bu kadar kayıt altında kaldığını, hariçte verilen kararları tescil mevkiine indirildiğini görmek cidden elem verici oluyor" sözleriyle, Meclis aleyhimize teşvik ediliyor... Cumhuriyet ilanını kabul eden Meclis'in hiç olmazsa hilafetin ilgasını emrivaki yapmamasını temine çalışılıyordu.

Tanin başyazarı, hilafet hakkındaki görüş ve değerlendirmesini şu satırlarla tespit ediyordu: "Hilafet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslam âlemi içinde hiç ehemmiyeti kalmayacağını, Avrupa siyaseti gözünde de en küçük ve kıymetsiz bir hükümet mevkiine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir zekâya lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Hakiki milliyet hissini kalbinde duyan her Türk, hilafet makamına dört elle sarılmak mecburiyetindedir."

Efendiler, hilafet hakkındaki görüşlerimi bundan evvel izah ettiğim için, bu sözleri burada tahlile lüzum görmüyorum. Ancak, hilafet makamına dört elle sarılmak mecburiyetinde bulunan bir idare şeklinin, bir cumhuriyet şekli olamayacağını anlayabilmek için de büyük bir zekâya lüzum olmadığını söylemekle yetineceğim.

Tanin'in başladığımız başmakalesinin daha bir iki noktasına nazarı dikkati çekeceğim.

Osmanlı hanedanında kabul edilmiş ve dolayısıyla ilelebet Türkiye'de kalması teminat altına girmiş hilafeti elden kaçırmak tehlikesini icat etmek, akıl ve hamiyet ile, milliyet hissi ile zerre kadar bağdaşmazmış (!..).

Tanin başyazarı, kendisinin cumhuriyetçi olduğunu ilan etmişti. Fakat öyle bir cumhuriyetçi ki, cumhuriyet idaresinin başında halife olarak Osmanlı hanedanı bulunacaktır. Yoksa, yapılan hareket akıl ve hamiyet ile, milliyet hissi ile zerre kadar bağdaşmazmış... Hilafeti, elimizden gitmesine zerre kadar imkân kalmayacak surette muhafazaya memur imişiz... Mevcudiyeti meydana çıkan tertibat neticesiz kalsın imiş...

Efendiler, bu yazıların manası ve bu değerlendirmelerden maksat ne olduğu bugün kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yarın, daha bariz bir surette anlaşılacaktır. Gelecek nesillerin, Türkiye'de cumhuriyetin ilanı günü, ona en merhametsiz bir surette hücum edenlerin başında, cumhuriyetçiyim iddiasında bulunanların yer aldığını görerek hayrette kalacağını

asla farz etmeyiniz! Bilakis, Türkiye'nin aydın ve cumhuriyetçi evlatları, böyle cumhuriyetçi geçinmiş olanların hakiki zihniyetlerini tahlil ve tespitte hiç de tereddüde düşmeyeceklerdir.

Onlar kolaylıkla anlayacaklardır ki, çürümüş bir hanedanın, halife unvanıyla başının üstünden zerre kadar uzaklaşmasına imkân kalmayacak surette muhafazasını mecburi kılan bir devlet şeklinde, cumhuriyet idaresi ilan olunsa bile, onu yaşatmak mümkün değildir.

Efendiler, o günlerin neşriyatı arasında daha iki nokta vardı. Biri benim hasta olduğum meselesi; diğeri de merhum Enver Paşa'nın, Türkistan'da hizmetleri ve hayatta olduğu... Enver Paşa, memleket haricinde kaldığı zaman, İslam birliği için çalışıyormuş ve "damadı hilafetpenahi"[1] unvanını kullanırmış... Hatta Türkistan'da kazdırdığı bir mührün bir tarafına bu unvanını da kazdırmış idi.

Bu iki noktadan da devamlı olarak bahsetmek elbette maksatsız değildi.

Efendiler, işaret ettiğim bu matbuat neşriyatı ve birtakım zevatın vaziyet ve tavrı özet olarak şu yolda ifade olunabilir: "Esas olan milli hâkimiyettir. Milli hâkimiyet cumhuriyetin gelişmesidir. Türk milleti milli hâkimiyeti idrak etti; cumhuriyetin ilanına lüzum yoktur, hatadır. Türkiye'de en salim şekil, milli hâkimiyet esasını muhafaza etmekle beraber, cumhuriyet idaresi ilan etmeyip, devlet riyasetinde halife unvanında Osmanlı hanedanından birini bulunduran meşruti bir şekildir. Nasıl ki, İngiltere'de milli hâkimiyet mevcut[2] olmakla beraber devlet riyasetinde bir kral vardır ve o kral aynı zamanda Hindistan imparatorudur."

Efendiler, böyle bir prensip üzerinde birleşmiş olan zevat, kendilerini sözleriyle, vaziyetleriyle, yazılarıyla göstermiş gibi idi. Bu zümrenin başına Rauf Bey'in seçildiğine hükmolunabilirdi. Muhtelif unsur ve mesleklerden meydana gelen zümre, Rauf Bey'i maksatlarının ifadesine ve müdafaasına en uygun bir şahsiyet olarak görmüşlerdi. Ondan büyük ümitler beklenebileceği zehabına düşmüşlerdi. Ondan sonradır ki, Rauf Bey'in Ankara'ya hareketi vaki oldu. *Vatan* gazetesinin rivayetine göre, büyük bir kalabalık, Rauf Bey'i Ankara'ya uğurlamak için toplandı. Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu büyük kalabalığın başında gösteriliyordu. *Vatan* gazetesi bu uğurlamadan bahsederken, Rauf Bey'in Ankara'da, Meclis'te takip edeceği siyasi çizgiyi de millete ilan ediyordu. Rauf Bey'in Meclis'teki faaliyetinin olumsuz ve şahsi olmayacağı; Rauf Bey'in faaliyetinin, memleketin iyiliğini ve düzelmesini ve kanunların hâkimiyetini temine yönelik bir çaba olacağı; Rauf Bey'in Büyük Millet Meclisi'nde bir düzelme ve intizam unsuru teşkil ve hayırlı prensipleri müdafaa eyleyeceği açıklanıyordu.

1 Halifenin damadı. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "mevcut" sözcüğü 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

Vatan gazetesi sahibinin, bu izahat ve teminatı kendiliğinden vermeye salahiyetli olduğu elbette kabul edilemezdi. Halbuki Rauf Bey, Fırka'mız namına mebus olmuştu. Fırka'mızın programını takip edecekti. Fırka'dan, çıkmaksızın, bağımsız bir siyaset takip etmemesi icap ederdi. Rauf Bey, henüz Fırka'dan ayrıldığını ilan etmemişti. Bu fikirde olmadığını, daha sonra Fırka'dan ayrılmamakta gösterdiği ısrar ile de teyit etmişti. Dolayısıyla hem[1] Fırka'da kalmak ve hem de Fırka disiplinini ihlal demek olan kendine mahsus bir siyaseti bağımsız olarak tatbik eylemenin izahı mümkün değildi.

Efendiler, bu yolda hareketle varılmak istenilen neticeyi keşfetmek geç ve güç olmadı. Arzu ederseniz, bu noktanın açıklığa kavuşmasına yardımcı olacak bazı beyanatta bulunayım.

Rauf Bey'in Ankara'ya gelerek birtakım propagandalarla, arkadaşları, Fırka'yı aleyhimize teşvik ve tahrike koyulması

Rauf Bey Ankara'ya geldikten sonra, Fırka üyeleriyle yakından ve arkadaşça temaslara girdi. Fakat, bütün temas ve konuşmalarından bir hedef takip ettiği anlaşılıyordu.

Rauf Bey, "Cumhuriyet ilanında acele edilmiştir. Bu aceleye sebebiyet verenler mesul olmayan zevattır. Bu hareket tarzının içyüzünü anlamak lazımdır. Meclis, milli hâkimiyeti hakkıyla muhafaza edebilmelidir. Meçhul maksatlarla sevk ve idare olunmaya ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyetin ilanını zaruri kılan sebep ne imiş?! Cumhuriyetin hakikaten bizim için faydalı ve lazım olduğu ispat olunmalıdır" tarzında birtakım propagandalarla, arkadaşları, Fırka'yı aleyhimizde teşvik ve tahrike koyuldu.

Rauf Bey, İstanbul'daki beyanatının sonunda demişti ki: "Bu acelenin makul ve meşru bir sebebi bulunduğunu, Meclis ve hükümet, millete ibraz ve ispat etmelidir ve edecektir."

O halde pek güzel anlaşılıyordu ki, Rauf Bey'in geceli gündüzlü devam ettiği temas ve konuşmalardan maksadı, Fırka ve Meclis üyelerini bu görüşüne meylettirmekti. Buna muvaffak olduktan sonra, cumhuriyet ilanı meselesini tekrar Meclis'te söz konusu ettirmek istiyordu.

Bununla hedeflediği gaye de, Meclis ve hükümeti, acilen cumhuriyetin ilanında makul ve meşru bir sebep olup olmadığını ispata mecbur etmekti. Kendi aklınca ve taraftarlarının anlayışınca, makul ve meşru bir sebep ibraz ve ispat etmek güçtü. Makul ve meşru bir sebebe dayanmayan cumhuriyetin ilanında acele edildiği ve hata olduğu sabit olacak ve güya hata düzeltilecek!

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "hem" sözcüğü 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)

Rauf Bey'in sahneye koymak istediği oyunu keşfedenler tarafından, bir Fırka toplantısında Rauf Bey'in çekildiği imtihan

Efendiler, Rauf Bey'in faaliyetinin hedefini ve maksadının mahiyetini anlamak için bir haftalık bir müddet kâfi geldi. Bittabi kimin tarafından olursa olsun, cumhuriyetçiler, bu tarzda bir faaliyete daha fazla müsaade edemezlerdi. Rauf Bey'in sahneye koymak istediği oyunu keşfedenler, bir Fırka toplantısında Rauf Bey'i imtihana çekmeye karar verdiler. Bu toplantıyı hatırlarsınız. Bu toplantıda cereyan eden müzakereler de aynen yayımlanmıştı. O da okunmuştur. Ben burada o toplantının tafsilatına girişecek değilim. Yalnız, o vaziyetin vardığı neticeyi hakiki mana ve özüyle ifadeye yardımcı olacak bazı tahliller yapmayı, kamuoyunun aydınlanması için lüzumlu ve faydalı görüyorum.

Evvela şunu açıkça arz etmeliyim ki, Rauf Bey, taarruz için henüz hazırlığını tamamlamakla meşgul iken, taarruza maruz kalmıştır. Gerçi, bazı gazetelerle olumsuz neşriyat, Halife'ye ve bir şehzadeye aldırılan vaziyetler, Rauf, Adnan Beylerin ve bazı kumandanların Halife'yi ziyaretleri, Halife ve şehzade hakkında söz söyleyenlere, yazı yazanlara bazı taraflardan yaptırılan hakaret edici hücumlar, memlekette tereddütler, kamuoyunda karışıklıklar uyandırmaktan geri kalmamıştı. Fakat, Meclis'te taarruza geçmek için bu kâfi görülmemiş, Ankara'da Meclis üyeleri üzerinde de çalışmak lüzumlu görülmüş olduğu anlaşılıyordu. İşte bu son hazırlıklar yapılırken, Rauf Bey'den önce hareket edilmiştir.

Fırka Grubu Riyaseti'ne bir önerge verdirildi. Fırka Grubu Reisi İsmet Paşa idi. Bu önergede "Rauf Bey'in İstanbul gazetelerindeki cumhuriyetin ilanına itiraz yollu beyanatının cumhuriyeti zaafa düşürdüğü ve bu beyanat sahibinin etrafında bir muhalif fırka teşekkül ettiği kanaatinin mevcut olduğu" ileri sürülerek, keyfiyetin Fırka Grubu'nun müzakeresine arzı teklif olunmuştu.

Fırka'nın toplandığı 22 Teşrinisani [Kasım] 1923 günü, ben de toplantıdan evvel, toplantı salonuna bitişik odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden, müzakereye karışmamaklığımı rica etti. Çünkü bana hitaben söz söyleyemeyeceğini beyan eyledi.

Katiyen müzakereye müdahale etmeyeceğimi ve hiçbir söz söylemek niyetinde olmadığımı ve fakat Fırka Reisi sıfatıyla müzakerenin nasıl cereyan ettiğini görmek üzere, müzakere salonuna gireceğimi bildirdim. Müzakere salonunda dahi hazır bulunmamaklığımı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Bey'in, benim müdahalemi ve hazır bulunmamı bertaraf etmekte hakiki maksadı ne idi? Huzurumda veya benim muhatabım olarak beyanat ve iddialarda bulunmasına mâni olan, cidden bana olan hürmeti mi idi? Buna inanmak caiz olamaz. Benim anladığıma göre, Rauf Bey, muhatap ve hasım

olarak İsmet Paşa'yı almak istiyordu. Ben hazır bulunmadığım takdirde Fırka üyeleri arasından kendine taraftar çıkabileceği zehabında bulunuyordu.

Fırka Grubu, İsmet Paşa'nın riyasetinde toplandı. İsmet Paşa, riyaset makamından, müzakere konusunu izah ve ehemmiyetini işaret ettikten sonra "bugünkü toplantıda benim de kürsüde söz almam icap edebilir" diyerek riyaseti başkasına terk etti.

Önerge sahibinin izahatından sonra söz alan Rauf Bey uzun beyanatta bulundu.

Rauf Bey, İstanbul'daki beyanatı münasebetiyle bir yanlış anlama hasıl olduğunu ve bunu halletmek için arkadaşlarla konuştuğunu söyledikten sonra **"Bizim eğer eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa, o da eserdir"** dedi.

"Çok halis niyetle başlanıp uğrunda canlar feda edilmiş çok kuvvetli prensiplerin, tatbikatında yapılan hatalar yüzünden sakatlandığını da, zannederim hiçbirimiz bir kalemde reddedemeyiz" görüşünü de aynen alıyorum.

Şimdi bu iki cümle üzerinde bir an duralım. Rauf Bey'in eleştirmek istediği eser, hangi eserdir? Cumhuriyet mi, yoksa cumhuriyetin ilan tarzı mı?

Eser olan cumhuriyettir! İlan tarzı şöyle veya böyle olabilir.

Rauf Bey'in "kuvvetli prensip" dediği, cumhuriyet prensibi midir; tatbikatında yapılan hata yüzünden sakatlanmasından korktuğu, cumhuriyet midir?

Efendiler, söz konusu olan, cumhuriyetin kendisi ve onun memlekette ilanıdır.

Cumhuriyet idaresinin tatbikat safhalarının hatalı olduğunu iddia edecek kadar henüz zaman geçmemişti. Rauf Bey'in telaşı cumhuriyet ilanının ertesi günü başlıyor ve iki üç gün geçmeden beyanatta bulunuyor.

Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyetin ilanına mâni olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" diyen Rauf Bey asla cumhuriyet taraftarı olamaz

Rauf Bey, beyanatının işaret ettiği mana ve fikirleri birer suretle çevirip yorumlarak dedi ki: "Duygularım, cumhuriyet idaresinden başka hiçbir idarenin taraftarı olmadığım merkezindedir." Rauf Bey'in bu itirafı üyelerin memnuniyetine sebep oldu ve "bravo" sesleri ile karşılandı.

Rauf Bey "aziz duygularım", "kutsi duygularım" diye söylediği bu sözlerinde samimi ve ciddi miydi?! Ben, tereddütsüz "hayır" diyorum, efendiler. Çünkü, Ankara'dan ayrılışında, kendisine cumhuriyetten bahseden Kâzım Paşa'ya (Meclis Reisi) "Buna mâni olabilirsen, memlekete büyük hizmet etmiş olursun!" diyenin Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey, "cumhuriyeti tertip ve ilan eden mesul olmayanlar"dan, birtakım müşavir ve mütehassısları kastettiğini de söyleyerek, bunda da yanlış anlama olduğunu anlatmak istedi ve "Böyle olunca, benim kullandığım ifade-

den 'şu veya bu zat mesul değildir' anlaşılmasın, bunu benden beklemek hata olur" dedi.

Rauf Bey, bu söz çevirmeyle de gösteriyordu ki, bu günkü Fırka toplantısında, Fırka'ya karşı kötü görünmeksizin maksatlarını söylemeyi temin için icap eden noktalarda geri adım atma ve söz çevirme yolunu tutmuştu.

Hakikatte, asıl görüşünden vazgeçmiş değildi. Mesela şu sözlere dikkat buyurunuz: "'Türkiye hükümetinin şekli nedir?' diye vaki olan sorulara karşı hatırlarsınız ki, Büyük Reisimiz bu kürsüden doğru bir cevap olarak ilan buyurdular ki, 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti şeklidir'. 'Hangi idareye benziyor' dediler. 'Bize benziyor. Çünkü biz, bize benzeriz. Bize mahsus idaredir' buyurdular. Bu, benim vicdanımı tatmin eden en yüksek bir ifade idi ve buna itiraz etmek çok müşküldür ve zannetmem ki, insaf ile itiraz edecek hariçte ve dahilde adam bulunsun. Bu tatminkâr ve büyük sözlerden sonra, bunun böyle kabine buhranı yüzünden idare edilemez bir şekil olarak gösterilip de isim farkı kadar olan cumhuriyet kelimesinin konmasını, eskisine bu kadar itimat ettiğimiz ve halkın itimat ettiği bir şeklin sakat olduğu bir buhran zamanında anlaşıldı ve bir yeni idare geldi." "Bu his ile mütehassis olanların mürteci olduklarını zannetmeyeceğinizden emin olarak söylüyorum, 'Acaba bu da eksik görülür de bunu tamamlayacak bir şekil var mıdır?' diyenler tereddüt ve endişe ettiler."

"... Bir ahali ki cumhuriyete taraftardır, bir ahali ki milli hâkimiyet kayıtsız şartsız millette oldukça cumhuriyetten başka bir şey yoktur, bunu istiyor, istiyor ama tatbik edemeyiz de diğer bir şekil suretinde kalırız, diye üzüntü ve endişe duyarsa... ümitsizliğe mi düşmek lazımdır, memnun mu olmak lazımdır."

Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine intikal devresi ve bu devirde iki fikir ve görüşün devamlı mücadelesi

Efendiler, saltanat devrinden cumhuriyet devrine geçebilmek için, herkesin malumu olduğu üzere, bir intikal devresi yaşadık. Bu devirde iki fikir ve görüş birbiriyle devamlı olarak mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin devam ettirilmesiydi. Bu fikrin taraftarları açık idi. Diğer fikir, saltanat idaresine son vererek cumhuriyet idaresi tesis eylemekti. Bu, bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi açıkça söylemekte sakınca görüyorduk. Ancak görüşümüzün tatbik kabiliyetini saklı bulundurup münasip zamanında tatbik edebilmek için, saltanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Teşkilatı Esasiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları, padişah ve halifenin haklarının ve salahiyetinin açıkça belirtilmesinde ısrar ederlerdi. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya lüzum olmadığını beyan ederek o yönü söylenmemiş bırakmakta fayda görüyorduk.

Devlet idaresini, cumhuriyetten bahsetmeksizin, milli hâkimiyet esasları dairesinde, her an cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeye çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük makam olmadığını telkinde ısrar ederek, saltanat ve hilafet makamları olmaksızın devleti idare etmenin mümkün olduğunu ispat etmek lüzumlu idi.

Devlet reisliğinden bahsetmeksizin, onun vazifesini fiilen Meclis Reisine gördürüyorduk.

Fiiliyatta Meclisin Reisi, İkinci Reis idi. Hükümet vardı, fakat "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten kaçınıyorduk; çünkü hemen saltanatçılar, padişahın salahiyetini kullanması lüzumunu ortaya atacaklardı.

İşte, intikal devresinin bu mücadele safhalarında bizim kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz ara şekli, Büyük Millet Meclisi Hükümeti sistemini haklı olarak eksik bulan, meşrutiyet şeklinin açıkça ifadesini temine çalışan hasımlarımız bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki: "Bu yapmak istediğiniz hükümet şekli neye, hangi idareye benzer?" Maksat ve hedefimizi söyletmek için yöneltilen bu tür sorulara biz de zamanın icabına göre cevaplar vererek saltanatçıları susturmak zaruretinde idik.

Rauf Bey, bu türden verdiğimiz bir cevabı, vicdanını tatmin eden, ret ve itiraz olunamaz mahiyette bulduğunu söylüyor ve bütün görüş ve iddiasını benim o ifademe dayandırıyor.

"Bu tatminkâr ve büyük sözlerden sonra", Büyük Millet Meclisi Hükümeti şeklinin sakat olacağını kabul etmek istemiyor. Bu sakat ise, bu sakat şekli vaktiyle bize kabul ettirenlerin, bu defa kabul ettirdikleri cumhuriyet şeklinin de bir gün eksik görülüp başka bir şekli ortaya atmalarından endişe edilmek lazım geleceği tarzında bir mantık yürütüyor. Bu mantığın ne kadar çürük bir safsatadan ibaret olduğu meydandadır. "Kutsi duyguları, cumhuriyet idaresinden başka hiçbir idarenin taraftarı olmadığı merkezinde" olan bir zatın, intikal devrinin zaruretlerinden olduğunu pekâlâ bildiği Büyük Millet Meclisi Hükümeti şekline saplanıp kalarak, cumhuriyet şeklinin de eksik görüleceği ve başka bir şekil araştırılacağı endişesine düşmesine mahal var mıdır? Rauf Bey'in, burada, cumhuriyetten sonra başka şekil diye ifade etmek istediğinin manası vardır. Rauf Bey demek istiyor ki, cumhuriyeti ilan edenler, bu suretle Osmanlı hanedanını saltanattan uzaklaştırdıktan sonra, acaba cumhuriyetten tekrar saltanat devrine geçerek, saltanat makamını işgal etmeyecekler mi? Bunun tarihte emsali yok mu? diyenler tereddüt ve endişe ettiler.

Rauf Bey, aynen aldığımız sözlerinin sonunda, ahalinin cumhuriyeti istediğini kaydederken, "istiyor ama tatbik edemeyiz de..." tarzındaki garip ifadesiyle, benim işaret ettiğim noktayı pekâlâ açıklığa kavuşturmaktadır.

İsmet Paşa'nın Meclis'te Rauf Bey'e cevapları

Efendiler, Rauf Bey'le karşılıklı hitaplarda bulunan ve istifadeye değer görüşler ileri süren hatipler çoktu. Bu arada İsmet Paşa da, uzun ve kıymetli beyanatta bulundu. İsmet Paşa'nın her zaman okunması istifadeli olan bazı sözlerini de nakledeceğim.

İsmet Paşa, "Esaslı bir devlet şekli söz konusu olduğu vakit fikirler ve hisler kendi aramızda kalmaz. Gözlemleyen bütün bir dünya vardır" dedikten biraz sonra, "Cumhuriyet ilanı, bir milletin mukaddes bir ideali, bir ateşi, bir mefkûresi gibi ortalığa saldırır. Cumhuriyet ilan olunduğu zaman, o milletin bütün hararetini gösteren her türlü tezahürler meydana çıkar. Eğer bir memlekette cumhuriyetin ilan olunduğu günlerin üçüncüsünde, beşincisinde hakları ilga edilmiş şehzade meydana çıkar, vaziyet alırsa... dünya, âlemin fikir adamları bu cumhuriyetin kuvvetinden şüphe eder" sözleriyle başlayarak, cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da alınan vaziyetin zararını izah etti.

İsmet Paşa, Rauf Bey'in beyanatını tahlil sırasında "Milli hâkimiyet esastır demekle tereddüt ettiklerini, endişe ettiklerini, kelimelerin lisanından ve manasından çıkaramayız" değerlendirmesinde bulundu. Ondan sonra İsmet Paşa, Rauf Bey'e hitaben, "Rauf Bey! Siyaset yapıyoruz. Hataları bir bir ihtar etmeliyiz. Hatta basit bir iktisadi teşebbüs sahibi gördünüz mü ki, başlarken sermayesini tehlikeye koyduğu kanaatindedir ve muvaffak olmayacağım diye sermayesini tehlikeye atmıştır. Bir işe başlayan adam, daima nihayetinin selamet olacağını temin eder, başlar. Bilhassa böyle inkılap zamanlarında hükümet ricali, bir siyaset adamı herhangi bir şüphe gösteremez. Hatadır. Hata ettiniz Rauf Beyefendi!" dedi. Bundan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey'in "Üst tabakada şekil değiştirerek devlet menfaatlarını temin, genel ihtiyacı tatmin etmeyi düşünmek fahiş hatadır" tarzındaki sözlerine cevap verirken "fahiş hata olan, bu kadar hassas günlerde bir nokta üzerinde toplanması lazım olan manevi kuvvetleri, inkılap kuvvetlerini şu noktada veya bu noktada tereddüde sevk etmektir. Bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek, fahiş hata odur" dedi.

İsmet Paşa, Rauf Bey'den şunu da sordu: "... Devlet riyaseti meselesini halletmek istiyordunuz. Nasıl halledecektiniz? Kaç ihtimal vardı?"

İsmet Paşa, acelecilik iddiasına karşı verdiği cevapta: "Arkadaşlar" dedi, "tabii sayılan bir neticede acelecilik söz konusu olmaz, hata sayılabilecek noktalarda acelecilik söz konusu olur."

"Cumhuriyet acele olarak ilan edildi demekle, o gün ilan edilmeyip de altı ay sonraya kalsaydı belki başka bir şekil hasıl olurdu, manasına yol açılıyor ve ancak bu mana ile acele edilmiştir."

Rauf Bey, beyanatında, bizim cumhuriyet ilanındaki hareketimizi eski Merkezi Umumi[1] işleri gibi göstermek istedi.

1 İttihat ve Terakki Genel Merkezi. (Y.N.)

İsmet Paşa bu noktaya cevap verirken dedi ki: "Merkezi Umumi hayatını bu memlekette yaşatmış ve senelerce müdafaa etmiş temsilciler ve gazeteler de kendi görüşünü müdafaa ediyorlar. Rauf Bey'in görüşünü ellerinde silah olarak kullanıyorlar. Bu, bedbahtlıktır!"

Rauf Bey, sonraki beyanatında bu sözlere şu yolda cevap verdi: "Merkezi Umumi ifadesiyle imalarımı, *Tanin* silah gibi kullanmıştır. Vallahi efendiler, *Tanin* kullanmış, *Tevhidi Efkâr* kullanmış, ben bilmiyorum."

İsmet Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarının Halife'yi ziyaretleri noktasına temasta şu değerlendirmede bulundu:

"Halife'yi ziyaret meselesi, halife meselesidir."

"Devlet adamı olarak hiçbir zaman hatırımızdan çıkaramayız ki, hilafet orduları bu memleketi baştan başa harabeye çevirmişlerdir. Hilafet orduları vücuda getirmek ihtimalini daima gözden uzak tutmayacağız... Türk milleti en acı ıstıraplarını halife ordusundan çekmiştir. Bir daha çekmeyecektir."

"Bir hilafet fetvasının Harbi Umumi badiresine bizi attığını hiçbir vakit unutmayacağız. Bir hilafet fetvasının millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha kötü bir surette hücum ettiğini unutmayacağız."

"Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse, **o kafayı mutlaka koparacağız!**"

İsmet Paşa, bravo sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine şunları da ilave etti:

"Herhangi bir halife, anane, fikir ve şekil bakımından, usulen, üstü kapalı ve açık olarak Türkiye mukadderatında alakadarmış gibi vaziyet almak isterse, Türkiye ricalini taltif edermiş, iltifat edermiş gibi bir zihniyet ile düşünürse, bunları memleketin hayatıyla ve mevcudiyetiyle taban tabana zıt sayacağız, hareketlerini vatana ihanet sayacağız."

İsmet Paşa, beyanatının sonunda şu meseleyi söz konusu etti: "Rauf Bey, beyanatlarında bizim taban tabana zıt olarak gördüğümüz noktaları geri alarak bu Fırka içinde yürümek kararında mıdırlar? Yoksa, siyasi beyanatlarında bizimle taban tabana zıt olan noktaları muhafaza ederek Fırkamızın haricinde ve Meclis'te bizimle karşı karşıya çalışmak kararı mı verecekler? Karar kendilerine aittir."

Rauf Bey, tekrar uzun uzadıya kendini müdafaa ve fırka yapmayacağını, Fırka'dan çıkmayacağını beyan ettikten sonra, genel kurulun merhamet ve âlicenaplığını tahrik edecek alçakgönüllü sözleriyle beyanatına son vererek, müzakere salonunu terk etti.

Hatipler, muhatapsız kaldılar. Rauf Bey, hata ettiğini itiraf ve cumhuriyetçi olduğunu ifade etmiş olduğundan, müzakere kâfi sayıldı ve gazetelerde başkalarının zihinlerinde uyandırılmış şüpheleri giderecek tebligat yapılmak ve ayrıca müzakerenin zaptı da basılıp yayımlanmak kararıyla yetinildi.

Şimdi efendiler, bu karar neyi ifade eder?

Rauf Bey'in muğlak ve iki manalı beyanatı, hakikaten onun cumhuriyetçi olduğu hakkında Fırka'yı tatmin etti mi? Rauf Bey'in Fırka dahilinde bizimle aynı his ve görüş sahibi olarak çalışabileceği kanaati hasıl oldu mu?

Fırka'nın bu kararı, müzakerenin hakiki neticesinin lüzumlu kıldığı karar mıydı? Bittabi hayır!..

O halde, bu noksan kararla yetinmenin etkeni ve tesir edeni ne idi?!

Bu noktayı birkaç kelime ile izah edeyim. Rauf Bey, beyanatının başından nihayetine kadar aldığı tavır ve kullandığı beyan tarzıyla, Fırka üyelerinin, âlicenaplığına ve ahlakına sığınmış gibiydi. Bundan başka, Rauf Bey, beyanatında o kadar ağız kalabalığı ve safsata yapıyordu ki, sözlerinin ciddiyet ve samimiyet ile nispet ve alakasını hemen ölçmek herkes için kolay değildi. Bu sebeplerin üstünde, en mühim iç etken, itiraf olunmak lazımdır ki, "mesul olmayan", "emrivaki", "cumhuriyetten sonra da şekil" kelimeleri üzerinde yapılan olumsuz propaganda, fikirleri ve hisleri tereddüde ve gevşekliğe sevk etmişti.

Vaziyeti, cumhuriyet meselesi haricinde, İsmet Paşa ve Rauf Bey çekişmesi gibi alanların zihin hallerinin de, manasız bir kararla yetinmeye saik olduğu muhakkaktır.

Efendiler, bu karar yüzünden Rauf Bey ve arkadaşlarına bir müddet daha Fırka'nın içinde, Fırka'yı yıkmak için çalışmak fırsatı verilmiş oldu.

İstanbul'daki bazı gazetelerin memleket ve cumhuriyetin yüksek menfaatlarını ihlal eder tarzda devam eden neşriyatı da, orada öyle bir hava yarattı ki, Meclis, İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi göndermeyi zaruri saydı.

***

Hilafetin lağvı zamanı da gelmişti

Muhterem efendiler, her meselede ve her icraat safhasında kendinden bahsettirmiş olan Halife'ye ve hilafete bir defa daha temas edeceğim.

1924 senesi başında, büyük çapta bir ordu harp oyunu yapmak kararlaştırılmıştı. Bu harp oyununu İzmir'de yapacaktık. Bu münasebetle 1924 senesi Kânunusani [Ocak] başında İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hilafetin lağvı zamanının geldiğine orada iken hüküm vermiştim. Meselenin nasıl cereyan ettiğini olduğu gibi özetlemeye çalışacağım.

Başvekil İsmet Paşa'dan 22 Kânunusani [Ocak] 1924 tarihli bir şifre aldım. Onu aynen arz edeyim:

Şifre

Türkiye Reisicumhuru Huzuru Riyasetpenahilerine

Bir müddetten beri gazetelerde hilafet makamının vaziyeti ve Halife'nin şahısları hakkında yanlış anlamalara müsait neşriyata tesadüf edilmekte olduğundan ve sebepsiz yere vaki olan saygısızca neşriyattan ve bilhassa ara sıra İstanbul'a giden hükümet erkânının ve resmi heyetlerin kendisiyle temastan uzak durmalarından ve kaçınmalarından halifenin büyük bir üzüntü duyması sebebiyle başmabeyincilerini Ankara'ya göndererek veya güvenilir bir zatın İstanbul'a nezdine gönderilmesini rica suretiyle his ve temennilerini iletmeyi düşünmüş ise de, yanlış anlaşılması ihtimaline karşı bundan da vazgeçtiğini beyan eyledikleri Başkâtip Bey tarafından bildirilmekte ve tahsisat meselesi uzun uzadıya anlatılarak hilafet hazinesinin[1] gücünü aşan ve yükümlülüğü haricindeki masraflar için Maliye hazinesince yardımda bulunulacağı hakkında hükümetçe 15 Nisan 1923 tarihinde vaki bildirimin incelenmesi ve icabının temini ilave edilmektedir. Keyfiyet Heyeti Vekile'ce konuşulacaktır. Neticeyi ayrıca arz ederim, Efendim.

İsmet

Bu telgrafa cevaben makine başında yazdığım telgrafname aynen şudur:

Makine başında İzmir

Ankara'da Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne

C. 22.1.1924[2] şifreye:

Hilafet makamının ve Halife'nin şahısları hakkında yanlış anlama ve yanlış yorumlamaların zemini, Halife'nin kendi tarz ve tavır ve hareketinden kaynaklanmaktadır. Halife, dahili hayatı ve bilhassa harici hayatıyla ecdadı padişahların yolunu takip eder görünmektedir. Cuma alayları, yabancı temsilcileri nezdine memurlar gönderilmesi suretiyle münasebetler, tantanalı gezintiler, saray hayatı, sarayında ihtiyat subaylarına varıncaya kadar kabul ve onların şikâyetlerini dinlemek ve onlarla beraber ağlamak gibi hareketler bu türdendir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı ile karşı karşıya vaziyetini değerlendirdiği zaman, İngiltere Krallığı ile Hindistan İslam ahalisine veya Afgan Devleti ile Afgan halkına karşı hilafetin ve halifenin vaziyetini ölçü olarak nazarı dikkatte tutmalıdır. Halife'nin ve bütün cihanın kati olarak bilmesi lazımdır ki, mevcut ve muhafaza edilmiş olan halife ve halife makamının, hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten mevcudiyetinin hiçbir manası ve hikmeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini, bağımsızlığını tehlikeye maruz bırakamaz. Hilafet makamı, bizce en nihayet tarihi bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyete sahip olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ricalinin veya resmi heyetlerin kendisiyle temasını talep etmesi dahi cumhuriyetin bağımsızlığına açık tecavüzdür. Başmabeyincisini Ankara'ya gön-

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "hilafet hazinesinin" sözcüklerinin altı çizilidir. (Y.N.)
2 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "1924" olan tarih, 1934 basımında yanlışlıkla "1923" şeklindedir. (Y.N.)

dermek veya güvenilir bir zatın nezdine gönderilmesi suretiyle hükümete his ve temennilerin iletilmesi talebinde bulunması dahi Cumhuriyet hükümeti ile karşı karşıya vaziyet alması demektir. Buna da salahiyettar değildir. Kendisiyle Cumhuriyet hükümeti arasında başkâtibi haberleşmeye aracı kılması da fazladır. Başkâtip Bey'in böyle küstahlıktan kaçınması lüzumu kendisine ihtar olunmalıdır. Halife'nin hayat ve geçiminin temini için Türkiye Reisicumhuru'nun tahsisatından mutlaka aşağı bir tahsisat kâfi gelir. Maksat, debdebe ve gösteriş değil, insanca hayat ve geçim temininden ibarettir. Hilafet hazinesinden maksat ne olduğunu anlayamadım. Hilafetin hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazineyi ecdadından miras edinmişse resmen ve açıkça malumat edinilmesini ve verilmesini rica ederim. Halife'nin aldığı tahsisatla temin edilemeyecek olan vazifeler neler imiş ve 15 Nisan 1923 tarihinde hükümet ne gibi vaatlerde ve bildirimlerde bulunmuştur? Bunu da lütfen bildiriniz. Halife'nin ikametgâhını açıkça belirtmek ve tespit etmek, hükümetin şimdiye kadar yapmış olması lazım gelen bir vazife idi. İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılma birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşya ve levazımat, hükümetin vaziyeti tespit etmemesi yüzünden mahv ve heder oluyor. Halife mensupları, sarayların en kıymetli levazımatını Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar diye rivayetler vardır. Hükümet bunlara bir an evvel el koymalıdır. Satılmak lazım ise hükümet satmalıdır. Hilafet kadrosunun ciddi incelenmesi ve düzenlenmesi lazımdır ki, başmabeyinciler, başkâtipler mevcudiyeti, Halife'yi hâlâ saltanat hülyası içinde uyutmasın! Fransızlar, kral, hanedan ve mensuplarını Fransa'ya sokmakta, bağımsızlık ve hâkimiyetleri için yüz sene sonra, bugün dahi sakınca görüp dururken, her gün ufuktan saltanat güneşinin doğuşuna duacı bir hanedan ve mensupları hakkındaki muamelemizde, Türkiye Cumhuriyeti'ni nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz. Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükümetçe ciddi, esaslı tedbirler alınarak bildirilmesini rica ederim, Efendim.

Türkiye Reisicumhuru
Gazi Mustafa Kemal

Hilafetin, Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin lağvı ve öğretimin birleştirilmesi kararı

Bu haberleşmeden sonra harp oyunu münasebetiyle İsmet Paşa ve Müdafaai Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilafetin ilgası lüzumunda kanaatlerimiz mutabık idi. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâletini de ilga ve öğretimi birleştirmek kararında idik.

1924 senesi Mart'ının birinci günü Meclis'in tarafımdan açılması icap ediyordu.

23 Şubat 1924[1] günü Ankara'ya dönmüş idik. Orada da icap eden zevatı, kararımdan haberdar ettim.

1 *Nutuk*'un 1934 basımındaki "1924" tarihi 1927 basımlarında yanlışlıkla "339" (1923) şeklindedir. (Y.N.)

Meclis'te bütçe müzakeresi devam ediyordu. Hanedan tahsisatı ve Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçeleri üzerinde durulması lazımdı. Arkadaşlar maksada yönelik beyanat ve eleştirilere başladılar. Müzakere ve münakaşa devam ettirildi. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci mesai senesi münasebetiyle verdiğim nutukta şu üç noktaya özel olarak işaret ettim:

"1. Millet, cumhuriyetin şimdi ve gelecekte bütün taarruzlardan katiyen ve ebediyen korunmuş bulundurulmasını talep etmektedir. Milletin talebi, cumhuriyetin sınanmış ve ispatlanmış olan bütün esaslara bir an evvel ve tamamen dayandırılması suretinde ifade olunabilir."

"2. Milletin kamuoyunda tespit olunan eğitim ve öğretimin birleştirilmesi umdesinin bir an kaybetmeksizin tatbiki lüzumunu gözlemliyoruz."

"3. ... İslam dinini, asırlardan beri olageldiği üzere bir siyaset vasıtası mevkiinden tenzih etmenin ve yüceltmenin elzem olduğu hakikatini de gözlemliyoruz."

2 Mart günü Fırka Grubu toplantıya çağrıldı. İşaret ettiğim bu üç mesele söz konusu ve müzakere edildi. Esaslar üzerinde anlaşıldı. 3 Mart günü, Meclis'in birinci celsesinde, gelen evrak arasında şu önergeler okundu:

1. Hilafetin ilgasına ve Osmanlı hanedanının Türkiye haricine çıkarılmasına dair Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının kanun teklifi.

2. Şer'iye ve Evkaf, Erkânıharbiye Vekâletlerinin ilgasına dair Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının kanun teklifi.

3. Öğretimin birleştirilmesi hakkında Saruhan Mebusu Vâsıf Bey ve elli arkadaşının önergeleri gelmiştir.

Riyaset makamında bulunan Fethi Bey: "Efendim! Birçok imzalarla gelen bu kanun tekliflerinin derhal müzakeresine dair teklifler vardır. Yüce oyunuza sunacağım" dedi ve encümenlere gitmeden derhal müzakeresini oya koydu ve kabul edildiğini beyan etti.

İlk itiraz, Kastamonu Mebusu Halit Bey tarafından vaki oldu. Müzakerenin cereyanı esnasında Halit Bey'e daha[1] bir iki zat daha iltihak etti. Tekliflerin lehinde uzun beyanatta bulunan birçok kıymetli hatipler kürsüye çıktılar. Önerge sahiplerinden başka, merhum Seyyit Bey'in ve İsmet Paşa'nın ilmi ve ikna edici hitabeleri her zaman için okunmaya değerdir. Müzakere ve münakaşa beş saat kadar devam etti. Saat 6.45'te müzakere son bulduğu zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431. kanunlarını çıkarmış bulunuyordu.

Bu kanunlara göre "Türkiye Cumhuriyeti'nde, halkın işlerine dair olan hükümlerin kanunlaştırılması ve tatbiki Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait" ve "Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ilga edilmiş" oldu.

Türkiye dahilindeki bütün ilim ve öğretim müesseseleri... bütün medreseler Maarif Vekâleti'ne devredildi ve bağlandı.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "daha" sözcüğü 1934 basımında yoktur. (Y.N.)

Halife, makamından indirildi ve hilafet makamı lağv olundu ve makamından indirilmiş halife ve yıkılmış Osmanlı saltanatı hanedanının bütün üyeleri, Türkiye Cumhuriyeti memleketleri dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen yasaklı kılındı.

Hilafet makamının muhafazasında dini ve siyasi menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında olanlara verdiğim cevap

Efendiler, hilafet makamının muhafazasında dini ve siyasi menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında bulunan bazı zevat, arz ettiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda, hilafetin tarafımdan üstlenilmesi teklifinde bulundular.

Bu gibilere, icabı gibi, derhal ret cevabı vermiştim.

Bu vesileyle diğer bir noktayı da arz edeyim. Büyük Millet Meclisi, hilafeti lağv ettiği zaman, Antalya Mebusu, ulemadan Rasih Efendi, Hilali Ahmer namına Hindistan'da bulunan bir heyetin riyasetinde idi. Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya döndü. Benden görüşme talep ederek şu beyanatta bulundu: Seyahat ettiği memleketlerde, İslam ehli benim halife olmamı istiyormuş... Salahiyet sahibi İslam heyetleri, Rasih Efendi'yi bana bu hususu tebliğ etmek için vekil etmiş... Rasih Efendi'ye verdiğim cevapta, İslamların bana olan teveccüh ve muhabbetlerine teşekkür ettikten sonra dedim ki: "Zatıâliniz din ulemasındansınız! Halifenin devlet reisi demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan tebaanın bana ilettiğiniz arzu ve tekliflerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, buna, o tebaanın başındakiler razı olur mu?! Halifenin emir ve yasağı yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler, emirlerimi yerine getirmeye muktedir midirler? Dolayısıyla mevzuu, manası olmayan vehmedilmiş bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?"

İslam ehlini bir halife heyulasıyla hâlâ meşgul etmek ve aldatmak gayretinde bulunanlar, bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır

Efendiler, açık ve kati söylemeliyim ki, İslam ehlini bir halife heyulasıyla hâlâ meşgul etmek ve aldatmak gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak İslam ehlinin ve bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna hayal bağlamak da, ancak ve ancak cehalet ve gaflet eseri olabilir.

Rauf Bey'lerin, Vehip Paşa'ların, Çerkez Ethem ve Reşit'lerin bütün Yüzellilikleri, ilga edilmiş hilafet ve saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının el ele vererek aleyhimizdeki hararetli çaba ve gayretleri, din gayretiyle mi vuku bulmaktadır? Sınırlarımıza yapışık merkezlerle hâlâ Türkiye'yi mahvetmek için *Mukaddes İhtilal* namı altında haydut çeteleri, suikast tertipleri

ile çılgınca aleyhimizde çalışanların hakikaten maksatları mukaddes midir? Buna inanmak için cidden kara cahil ve koyu gafil olmak lazımdır.

İslam ümmetlerini ve Türk milletini bu derekede farz etmek ve İslam âleminin vicdan temizliğinden, tabii nezaketinden sefil ve caniyane maksatlar için istifade yolunda devam eylemek, artık o kadar kolay olmayacaktır. Küstahlığın da bir derecesi vardır.

***

Neticesiz bıraktırılan büyük bir komplo

Şimdi muhterem efendiler, arzu ederseniz size büyük bir "komplo" hakkında malumat vereyim.

1924 senesi Teşrinievvel'inin [Ekim'inin] 26. günü, geç vakit, 1. Ordu Müfettişi'nin müfettişlikten istifa ettiğinden haberdar edildim. Müfettiş Paşa'nın Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne verdiği istifanamesi aynen şudur:

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

Bir senelik ordu müfettişliğim zamanında gerek teftişlerim neticesi verdiğim raporlarımın ve gerekse ordumuzun yükselmesi ve takviyesi için takdim ettiğim tasarılarımın nazarı dikkate alınmadığını görmekle üzüntü ve ümitsizliğim fevkaladedir. Üstüme düşen vazifemi mebusluk sıfatıyla daha rahat bir vicdanla yapacağıma tam bir kanaat hasıl ettiğimden, ordu müfettişliğinden istifa ettiğimi arz eylerim, Efendim.

Müdafaai Milliye Vekâleti'ne de arz olunmuştur.

26 Teşrinievvel [Ekim] 1924[1]
Kâzım Karabekir

Bu istifanamenin altında renkli kalemle şunlar yazılıdır: "İstifaya olur vermediğimi bildirdim. Fikrinde ısrar etti. Yarın mebusluk vazifesine döneceğini bildirdi." Bu satırların altında imza yoktur. Fakat, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Bu satırların altında da kırmızı mürekkeple yazılmış şu notlar vardır: "Verilen rapor ve tasarıların hepsini göreyim. Bunların hangi maddeleri hakkında neler yapılmış ve hangi maddeleri yapılmamış, onları da dosyalarıyla göreyim." Bu notların altındaki tarih 28 Teşrinievvel'dir [28 Ekim].

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın raporları ve tasarıları Erkânıharbiye'de ait olduğu şubelerce incelenmiş, muhteviyatından kabule değer ve tatbik edilebilir olanlar nazarı dikkate alınmış ve tatbik edilmiş idi. Ancak tatbiki, devletin gücü haricinde bulunan veya ilmi bir kıymet taşımayıp hayali ve şahsi olan tek-

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "1340" (1924) tarihi, 1934 basımında yanlışlıkla "1934" şeklinde. (Y.N.)

lifleri bittabi nazarı dikkate alınmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa'ya raporlar ve tasarılar verdiğinden dolayı bir takdirname de verilmeye lüzum görülmemişti.

30 Teşrinievvel [30 Ekim] günü de, 2. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini akşam yemeğine Çankaya'ya davet ettim. Geç vakte kadar beklediğim halde, Paşa gelmedi. Kendisini aratırken öğrendim ki, Fuat Paşa, Ankara'ya varışında Rauf Bey tarafından istasyonda karşılanmış. Müdafaai Milliye Vekâleti'ne ve bazı arkadaşları ile kısa temaslardan sonra Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne gitmiş; bir müddet Fevzi Paşa ile görüşmüş, çıkarken Fevzi Paşa'nın yaverine şu kâğıdı bırakmış:

30.10.1924[1]

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti Âliyesine

Mebusluk vazifesine başlayacağımdan, 2. Ordu Müfettişliğinden affımı arz ve istirham eylerim, Efendim.

Ankara Mebusu
Ali Fuat

Efendiler, mebusluktan istifa ettiğini Meclis Riyaseti'ne bildirmiş olan Refet Paşa'nın da istifanamesinin Rauf Bey tarafından geri aldırıldığını öğrenmiştim.

Dumlupınar merasimini müteakip Bursa ve Karadeniz sahilleri ile Erzurum havalisinde devam eden bir buçuk aylık bir seyahatten sonra, Teşrinievvel'in [Ekim'in] 18. günü Ankara'ya dönmüştüm. Birçok mebus arkadaşlar ve başkaları tarafından karşılanmıştım. Bu arada Ankara'da bulunan Rauf, Adnan Beyleri görmemiştim. Halbuki, kırgınlık göstermek gibi anlaşılması pek mümkün olan bu tarz hareketlerini beklemiyordum.

Efendiler, bir komplo karşısında bulunduğumuzda bir saniye dahi tereddüt etmedim.

Bu vaziyet ve manzara şöyle tahlil edilip değerlendirilebilirdi: Bir sene evvelden, Rauf Bey'in Heyeti Vekile Riyasetinden çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve başkaları arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda muvaffak olabilmek için orduyu ele almak lüzumlu görülmüştür. Bu maksatla, Kâzım Karabekir Paşa 1. Ordu Müfettişliği'ne tayin olunduktan sonra eski kumandanlığı mıntıkası olan doğu vilayetlerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hazzetmediğini ve hayatını askerlik mesleğine hasreylemek istediğini ileri sürerek terfi edip 2. Ordu Müfettişliği'ne gitti. 3. Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişlik dahilindeki kolordunun

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "1340" (1924) tarihi, 1934 basımında yanlışlıkla "1934" şeklinde. (Y.N.)

kumandanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da aynı tertibe dahil olabileceklerini kabul ettiler. Bir sene ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendi lehlerinde kazandıkları zehabına kapıldılar. İstifalarından evvel, bazı kumandanları kendileriyle beraber harekete meylettirmek için çalıştılar... Bu bir sene zarfında, Cumhuriyet'in ilanı, hilafetin lağvı gibi icraatımız, müşterek tertip sahiplerini daha ziyade birbirine yaklaştırarak müşterek harekete sevk etti. Harekete, politika yolundan geçeceklerdi. Bunun için, münasip an ve fırsatı kollamakta idiler. Siyasi sahada ve orduda hazırlıklarını kâfi sayıyorlardı. Hakikaten, Rauf Bey ve emsali, fırka içinde muhafazasına muvaffak oldukları vaziyetleri ile, Meclis'in tatil devrine tesadüf eden aylarda, üyeler üzerinde ve yeni seçimde muvaffak olamayan İkinci Grup mensupları vasıtasıyla bütün memlekette, milleti aleyhimizde ifsat için çalışmak fırsatına sahip oldular. Memleket dahilinde bazı gizli teşkilat ve teşebbüslere de geçtiler. İstanbul'da *Vatan, Tanin, Tevhidi Efkâr* ve *Son Telgraf* ve Adana'da Abdülkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan *Toksöz* gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle aleyhimize bir "anonim taarruza" geçtiler. Memlekette genel bir fikir kargaşası hasıl ettiler. Hakkâri mıntıkasında ordumuzla Nesturileri yola getirmekte olduğumuz bir sırada, İngiltere dahi hükümete bir ültimatom verdi. Meclis'i fevkalade olarak toplantıya davet ettim.

İngiltere'nin ültimatomuna malum olduğu gibi cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık. İşte, bahsettiğimiz zevat, bu müşkül anda, bir yabancı devletin bize hücum edebileceği zamanda, kendilerinin de bize taarruz ve hücum ederek hedeflerine kolaylıkla ulaşabileceklerini hayal ettiler. Muharebeye hazır ve amade bulundurmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp, vaktiyle hazzetmediklerini ifade eyledikleri politika sahasına koştular.

Toplanmış olan Meclis'te ortaya atılan bir mesele de, bu koşuşu çabuklaştıracak mahiyette idi. Hakikaten, mebuslardan Hoca Esat Efendi, 20 Teşrinievvel [Ekim] 1924 tarihli önergesiyle, mübadele ve göçmenlerin iskânına ait ve yatılı mekteplere ne kadar parasız talebe alındığına ve nerelerde ilk mektepler açıldığına dair birtakım soruları ait oldukları vekillerden soruyordu. Bu soruların kapsadığı hususlar, cidden milleti alakadar eden meseleler idi. Bu meseleler, vekilleri eleştirmek için pek müsait idi. Bilhassa, mübadele ve iskân işlerinde herkesi meşgul eden noktalar açık idi. Bizzat ben dahi, seyahatim esnasında gördüklerimle, mübadele ve iskân işlerinin cereyan suretinden şikâyet etmiş ve Ankara'ya dönüşümde bu vekâletin lağvıyla, bütün hükümet vasıtalarının bu hususta alaka ve faaliyetini temin edecek bir şekli hükümete teklif etmiş idim. Bunda mutabık kalmıştık. Bu husus dahi, taarruza geçeceklerin bu zeminde çok taraftar kazanmaları ihtimalini takviye etmekte idi.

Efendiler, komployu keşfettikten sonra, tedbirini bulmakta müşkülat olmadı. Bıraktığımız noktadan itibaren vaziyeti safha safha arz edeyim.

Komploya karşı hareket şeklimiz

Hoca Esat Efendi'nin soru önergesi 27'de, yani Karabekir Paşa'nın istifasının ertesi günü gensoruya çevrilmişti. Fuat Paşa'nın istifanamesinin tarihi olan 30 Teşrinievvel [Ekim] günü Meclis'te gensoru müzakereleri başlamıştı.

Bugünün akşamı yemeğe beklediğim Fuat Paşa gelmedi. Fakat, Başvekil İsmet ve Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşalar geldi.

Çok kısa bir fikir alışverişiyle komploya karşı hareket şekli kararlaştırıldı.

Derhal telefonla, mebus bulunan Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri'nden mebusluktan istifa ettiğini Meclis Riyaseti'ne bildirmesini rica ettim. Bu fikrini evvelce Müdafaai Milliye Vekili'ne bildirdiğini zaten öğrendiğim Paşa, ricamı hemen yerine getirdi. Mebus olan kumandanlara da şu şifre telgrafı çektim:

3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretleri'ne
1. Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa Hazretleri'ne
2. Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa Hazretleri'ne
3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa Hazretleri'ne
5. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa Hazretleri'ne
7. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne

Şifre makine başındadır.

1. Bana olan itimat ve muhabbetinize dayanarak, gördüğüm ciddi lüzum üzerine derhal mebusluktan istifanamenizi telgrafla Meclis Riyaseti'ne bildirmenizi teklif ederim. Mühim olan askeri vazifenize kayıtsız şartsız mevcudiyetinizi hasretmek sebebinin kaydedilmesi münasiptir.

2. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa Hazretleri aynı lüzuma dayanan teklifim üzerine istifanamesini vermiştir.

3. 3. Ordu Müfettişi Cevat, 1. Kolordu İzzettin, 2. Kolordu Ali Hikmet, 3. Kolordu Şükrü Naili, 5. Kolordu Fahrettin, 7. Kolordu Cafer Tayyar Paşalar Hazretlerine yazılmıştır.

4. Telgraf başında keyfiyetten haberdar etmenizi bekliyorum.

30.10.1924 Reisicumhur
Gazi M. Kemal

Efendiler, 30/31 Teşrinievvel [30/31 Ekim] sabahına kadar, 1. Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa'dan, İzmir'den; 2. Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Pa-

şa'dan, Karesi'den;[1] 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa'dan, Pangaltı'dan; 5. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'dan, Adana'dan makine başında aldığım cevaplarda teklifimin harfiyen ve derhal tatbik olunduğu bildirildi.

Efendiler, bu güzide kumandanların bu vesile ile de hakkımda gösterdikleri büyük emniyet ve itimada burada teşekkür etmeyi bir vazife sayarım.

3. Ordu Müfettişi ile 7. Kolordu Kumandanı'nın Diyarbekir'den verdikleri cevaplar aynen şunlar idi:

Müfettiş Paşa'nın cevabı:

Diyarbekir, 30.10.1924

Ankara'da Reisicumhur Gazi Paşa Hazretleri'ne

Zatı fahimanelerine karşı olan itimat ve muhabbetimden emin bulunmalarını arz eyler ve ancak böyle bir vatan vazifesinden acilen feragatle millet ve seçim dairem gözünde mesul tutulmamam ve azarlanmamam için, emir buyurulan istifayı icap ettiren sebeplerin açıklanmasına devletlilerinin müsaadesini hürmetle istirham eylerim.

3. Ordu Müfettişi
Cevat

Kolordu Kumandanı'nın cevabı:

Diyarbekir, 30.10.1924

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

1. Zatı Samii Riyasetpenahilerine karşı beslediğim hürmet ve muhabbete itimat buyurulmasını rica ederim.
2. Bu dakikada seçim dairemle hiçbir istişarede bulunmadan yüksek tekliflerinizi kabul etmekliğim, millet gözünde mesul olmaklığımı icap ettirebilir.
3. Vatan ve milletin menfaatları mebusluktan derhal istifamı icap ettiriyorsa, kati karar verebilmekliğim için vaziyet hakkında aydınlatılmamı arz ve istirham ederim, Efendim.

7. Kolordu Kumandanı
Cafer Tayyar

Her iki telgrafta, hakkımdaki itimat ve muhabbet temin olunduktan sonra, seçim dairelerine karşı vaziyetlerinden bahsolunmakta ve teklifimin sebebi sorulmaktadır.

1 Balıkesir. (Y.N.)

Verdiğim cevabı aynen arz edeyim:

Makine başında şifre: 31.10.1924

3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretleri'ne
7. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne

Kumandanların mebus bulunmalarının orduda ve emir ve kumandada istenen disiplin ile bağdaşmadığına kanaat hasıl olmuştur. 1. ve 2. Ordu Müfettişlerinin vazifelerinden istifa ederek Meclis'e dönmekle orduları münasip görülmeyen bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu görüşü teyit eder. Seçim daireniz halkı, ordu disiplininin selameti için vereceğiniz karardan elbette memnun olur. Evvelki bildirimime göre kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Reisicumhur
Gazi M. Kemal

Bu bildirimime Cevat Paşa'nın cevabı şudur:

Makine başında Diyarbekir, 31.10.1924

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Emir ve kumandada istenen disiplin ile bağdaşmadığından kumandanların mebus bulunmamaları hakkındaki riyasetpenahilerinin kanaatine bütün kalbimle iştirak eder ve seçim sırasında affımı yüksek şahsınızdan istirhamımın da bu kanaate yönelik olduğunu arz eylerim. Ancak bugün yüksek makamınızdan verilen bir emir ile mebusluktan istifanın, devletlilerinin tahmin edeceği üzere, millet ve seçim dairemce iyi görülmeyeceğine kaniim ve bu kanaatle hiç de münasip görmediğim şu mühim zamanda ordudan ayrılmak zorunda kalacağımı düşünerek üzgün olduğumu arz eylerim.

3. Ordu Müfettişi
Cevat

Cevat Paşa, Ankara'ya geldikten sonra vaziyeti anlamış ve teklifimin tatbikinin lazım olduğuna kani olarak derhal mebusluktan istifa eylemiştir. Paşa'nın, meydana getirilmek istenilen vaziyetlerle hiçbir temas ve alakası olmadığı bizce de tahakkuk etmiştir. Gerçi Kâzım Karabekir Paşa, istifa ettiğini filan gün ve filan saatte gibi açıklamalarla çok[1] kumandanlara ve bu arada Cevat Paşa'ya da bildirmiş ise de, bu bildirim Diyarbekir'de iken teklifimin hakiki sebebini anlamakta tereddüde yol açmaktan başka bir tesir yapmamıştır.

1 *Nutuk*'un 1927 basımlarındaki "çok" sözcüğü, 1934 basımında "birçok" şeklinde. (Y.N.)

Cafer Tayyar Paşa da bu cevabı verdi:

Makine başında Diyarbekir, 31.10.1924

Ankara'da Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Mebusluk ve kumandanlık sıfatlarından birinin şahsımızdan alınması lüzumu tensip buyurulduğu takdirde, milli vazifelerin en muhteremi saydığım mebusluk vazifesini yapmayı tercih eylemekte olduğumu hürmetlerimle arz eylerim, Efendim.

7. Kolordu Kumandanı Mirliva
Cafer Tayyar

Komplo tertip edenlerin Meclis'e ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı

Efendiler, mebus olan Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve kumandanlar, orduda siyasetle alakalı unsur bulunmasındaki sakıncayı takdir ederek, bu konudaki teklifimi iyi karşıladıktan ve bana fiilen itimatlarını gösterdikten sonra, Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların müfettişlik ve kumandanlıkta kalmaları caiz görülemezdi. Dolayısıyla derhal askeri vazifelerine son verildi. Yerlerine icap edenler tayin ve keyfiyet Müdafaai Milliye Vekâleti'nce bütün orduya tamim edilerek tebliğ olundu.

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalara Müdafaai Milliye Vekâleti tarafından bir emir tebliğ olunarak, yerlerine tayin olunan zevata askeri vazifelerini usulüne göre devir ve teslim ettikten ve bunu haber verdikten sonra Meclis'e dahil ve mebusluk vazifelerini yapmaya mezun olabilecekleri bildirildi. Bu husus Başvekil tarafından Meclis Riyaseti'ne de resmen bildirildi.

Meclis'e girmiş olan Kâzım Karabekir ve Fuat Paşalar Meclis'ten çıkarıldı. Fuat Paşa askeri vazifesini sona erdirmek üzere tekrar Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, Sarıkamış'tan gelecek olan halefini bekleyerek Meclis haricinde kalmaya mecbur edildi. Mebusluklarını muhafaza etmek isteyen iki kumandanın ordu ile alakası kesildi. Bu suretle, komplo tertip edenlerin Meclis'e ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı.

Efendiler, 1 Teşrinisani [Kasım] 1924 günü Meclis'in ikinci toplantı senesiydi.

Bu münasebetle celseyi ben açtım. Alışılmış nutkumu söyledim. Ben riyaset kürsüsünü terk ettikten sonra, Fevzi, Fahrettin, İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili Paşaların istifanameleri ve Başvekil Paşa'nın orduda kumanda değişikliğine ait 31.10.1924 tarihli tezkeresi sıra ile okundu. Meclis, 5 Teşrinisani [5 Kasım] günü toplanmak üzere celse tatil edildi.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 1 Teşrinisani [Kasım] 1924 tarihli bir tezkere ile Meclis Riyaseti'ne müracaat ederek, Müdafaai Milliye Vekâleti'nin, kendisinin Meclis'e iltihakını engellediğinden şikâyet etti. 5 Teşrinisani

[5 Kasım] günü Meclis'te okunan bu tezkerede Kâzım Karabekir Paşa diyordu ki: "İstifamdan beş gün sonra (30.10.1924 Cuma günü akşamı geceleyin) Müdafaai Milliye Vekili'nin Sarıkamış'tan gelecek olan asilin gelişine kadar beni Meclis'e iltihaktan alıkoymak isteyen bir tebliğini aldım." Tezkere şu cümle ile son buluyordu: "Bununla beraber, bu hususta salahiyetli olan yüce Meclis'in kararını beklediğimi arz eylerim."

Kâzım Karabekir Paşa, Müdafaai Milliye Vekâleti'ne de aynı tarihte bir tezkere yazarak: "Devir ve teslim vesilesiyle belirsiz bir müddet için mebusluk vazifesine devam etmemekliğim tebliğ buyuruluyor." "İstifa ettiğim gün, asili bekleme bahsi ileri sürülmemişti." "Beş gün sonra bilmem neden böyle bir vesile meydana getirildi." "Meclis'e iltihak ettikten sonra, isterse geçici bir surette olsun, tekrar bir vazifeyi kabul, hem arzuma hem de Büyük Millet Meclisi'nin kararına bağlı olduğundan keyfiyeti zikrolunan Meclis Riyaseti'ne yazdığımı arz eylerim..."

Efendiler, "ordumuzun yükselmesi ve takviyesi için" tasarılar takdim ettiğinden bahseden ve onlar nazarı dikkate alınmadığından "üzüntü ve ümitsizliğim fevkaladedir" diyen eski Müfettiş Paşa, memleketin üçte birini kapsayan koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda, beş satırlık bir kâğıtla başsız bırakmanın ne kadar hafif ve ordunun yükselmesi ve takviyesi bakımından esas olan disiplini ne derece ihlal eder bir hareket olduğunun farkında görünmüyor. Nazarı dikkate alınmadığını iddia ettiği raporları ve tasarılarıyla yapamadığı işi, devletin bir ültimatom aldığı ve ondan dolayı fevkalade olarak topladığı Meclis'te yapmaya kalkıştığını ileri süren Müfettiş Paşa, kendisi gibi hareket eden arkadaşlarıyla beraber, hiç münasip olmayan bir zamanda, orduya ne fena bir anarşi numunesi gösterdiğini anlamak istemiyor...

Ordumuzun yükselmesi için fikir ve görüşlerinin takdir görmediğinden gücenen zat, askeri vazifelerin devir ve tesliminin kanuni bir vazife olduğunu, ordunun idare ve disiplininin selameti için onu yapmaya mecbur bulunduğunu bilmez gibi görünüyor...

Üzerindeki askeri vazifenin son bulduğunu Meclis'e resmen bildirecek makamın, ona askeri vazife vermiş olan makam olmasının tabii bulunduğunu nazarı dikkate almıyor...

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis Riyaseti'ne olan tezkeresini müteakip Başvekil'in bir tezkeresi ve iki eki de okundu.

Başvekil Paşa, Karabekir Paşa'nın Müdafaai Milliye Vekâleti'ne olan müracaatını ve vekâletin ona verdiği cevabı aynen Meclis'e arz ediyordu.

Müdafaai Milliye Vekili, Kâzım Karabekir Paşa'nın bütün iddia ve görüşlerinin doğru olmadığını izah ettikten sonra, ona "ordu müfettişliğine ait vazifeler ve gizli vesikaların bizzat halefine devir ve teslimini ve bunun haber verilmesini" tekrar teyit ve emrediyordu.

Acaba bu son ihtardan sonra, eski Müfettiş Paşa, anlamış mıdır ki, vatanın müdafaası için ordusuyla alakalı mühim vazifeyi, gizli vesikaları, devlet onun şahsına emniyet ve teslim etmiştir. Onları, devlete şahsen mesul olacak halefi gösterilmeden, kendiliğinden, istediğine terk ve teslim etmesi büyük bir hatadır; ağır kanuni muameleyi gerektirir. Bunları anlamış mıdır?

Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'e bir an evvel iltihak ettirmekte acele edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışıyorlardı

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'e bir an evvel iltihak ettirmekte acele edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışmakta kusur etmediler. Feridun Fikri Bey (Dersim Mebusu) ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Karesi Mebusu): "Meclis'e iltihak eden bir arkadaşı, bir üyeyi müzakereye iştirakten herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" diye hitap ve azarlamaya başladı.

Muhterem mebus, fikir arkadaşını bir an evvel Meclis'te faaliyete geçirebilmek için, kanun kuvvetini, onun ezici kudretini ve o kuvvet ve kudreti kullanmak için yüce Meclis'in ve milletin emniyet ve itimadına mazhar olmuş insanların azim ve kararlarında ne derece kati olduklarını unutmuş gibi görünüyordu.

İsmet Paşa'nın beyanatı bu yaygaraları susturdu. Buna dair olan müzakere kapandı. Paşalara verilen emirler harfiyen tatbik ettirildi.

Hükümet çarpışmayı açıktan ve cepheden kabul etti

Meclis, genel müzakeresine geçti. Söz konusu mesele "Mübadele, İmar, İskân Vekâleti hakkında gensoru" idi.

Başvekil İsmet Paşa kürsüye çıkarak şu teklifte bulundu: "Birçok hatiplerin imar ve iskân işleri üzerinde değil, muhtelif vesilelerle[1] muhtelif vekâletlere ait işlere temas ettiklerini gördüm. Hatta bazı hatipler, Başvekil'in, devletin dahili ve harici siyaseti hakkında enine boyuna tafsilat vermesi arzusunu göstermişlerdir. Bu arzuların tamamen ve memnuniyetle ardındayım. Mübadele Vekili, yüce Meclis'in oyları ve tensibiyle Reis Vekilliğine seçilmiştir. Fakat bu münasebetle gensorunun ehemmiyet ve kapsamının hiçbir suretle kesintiye uğramamasını teklif ederim. Ben güzel 'taktik'i[2] severim."

Bu suretle hükümet **sahnenin perdesini kaldırdı** ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını tatbik etmesini çabuklaştırdı. Hükümet, çarpışmayı açıktan ve cepheden kabul etmiş bulunuyordu.

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "muhtelif vesilelerle" sözcükleri 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)
2 *Nutuk*'taki "taktiki" sözcüğü, *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, c.10, TBMM Matbaası, 1975, s.24'te "tahtie" (yanlışını çıkarma, hatalı bulma) şeklinde. (Y.N.)

Efendiler, lehte ve aleyhte olmak üzere otuz kadar hatip söz söyledi. Adliye ve Maarif Vekilleri de beyanatta bulundular. Münakaşa beş saat neticesiz devam etti. Gensoru müzakeresi ertesi güne bırakıldı.

Ertesi günü öğleden sonra saat 2.30'da müzakereye başlandı. İlk kürsüye çıkan, Dahiliye Vekili ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili Recep Bey oldu. Uzun izahat ve beyanatta bulundu. Muhalifler, yerlerinden Recep Bey'e kısa tarizler yapıyorlardı.

Recep Bey bir noktada dedi ki: "Bazı gazeteler ve bazı zevat diyorlar ki, Ankara'da bir hükümet varmış, Meclis'in bütün tatil zamanında, memleketi, ne kadar kanunsuzluklar ne kadar usulsüzlükler varsa, hep bunlarla idare etmiş... Rivayete göre, bazı arkadaşların birtakım gizli defterleri de varmış; orada vekillerin yaptıkları kanunsuz hareketler kayıtlı imiş... Bir gün gelecekmiş, Meclis toplanacak ve orada hükümeti hesaba çekeceklermiş. O zaman o gizli defterler muhteviyatı milletin önünde hükümetten sorulacakmış. İşte o gün gelmiştir! O defterler muhteviyatını milletin huzuruna döksünler!

Feridun Fikri Bey, arkadaşları namına çoğul konuşarak cevap verdi: "Sırasında dökeceğiz!" dedi.

Recep Bey karşılık verdi: "Dökünüz efendim, bekliyoruz. Hükümet, millet huzurunda mesuliyet sinesi daima açık olarak karşınızdadır" dedi ve şu sözleri ilave etti: "Memleketin gizli kapaklılığa, muğlak sözlere, belirsizliğe, tereddüde tahammülü yoktur. Açık eleştiri vazifesi yapılmaksızın, ufuklarda birtakım şüphe bulutlarının her gün dolaştığını fısıldayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu taze varlığın hayatında zararlı karışıklıklar varmış gibi göstermek, bu memlekete hıyanettir." "Herkesin, köşede bucakta, koridorlarda, şurada burada birtakım asılsız boş zanlarla kamuoyunu bulandırmaktansa, bu herkese eşit derecede açık olan millet kürsüsünde gelip hakikati söylemesi lazımdır. Hakikat söylenmez ve yine bu asılsız telkinlere devam edilirse, bu memleketin akıbeti ile kuvvetli ve samimi bir alaka olmadığına alamet sayacağım. Ben şahsen böyle sayacağım ve zannederim millet de böyle sayacaktır. Bu kürsüye davet ediyorum... Ta ki millet bilsin, hakikat ne taraftadır; zan, vehim, isnat, itham ne taraftadır."

Recep Bey'den sonra aleyhte beyanatta bulunan birtakım zevat dinlendi. Onlara da Ticaret Vekili Hasan Bey (Trabzon Mebusu) ve Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa cevap verdiler.

Aleyhte söz alanlar arasında Rauf Bey de vardı. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskân Vekâleti'ne yöneltilen soru ve gensoru kapsamına hükümetin tamamının alınmasını uygun bulmamakla beraber, Başvekil Paşa'nın bu hareketini civanmerdane buldu ve sözlerinin başında "Meclis, bir kasıt karşısında bulunan hükümete hücum vaziyeti almıştır" dedi.

Yunus Nadi Bey: "Anlamadık!" dedi. Rauf Bey izah etti, dedi ki: "Eleştirenler hükümete hitap ederken, kasten bir iş yapmışlar ve ona hücum ediyorlar vaziyetini görüyorum."

Rauf Bey, hatiplerin ağır kelime kullanmamaları, hükümeti küçük düşürecek şekilde ifadelerde bulunulmaması gibi nasihat edercesine ve mülayimce bir tavır ve tarz ile Feridun Fikri Bey'in teklifine temas ve onu müdafaa etti. Dersim Mebusu'nun teklifi bir[1] "anket parlmanter"[2] idi. "Meclis tahkikatı" heyeti teşkilinin acilen karara altına alınması isteniyordu. Feridun Fikri Bey'in buna dair bir önergesi ve bu önergenin isim okunarak oya konması için de Feridun Fikri Bey'le beraber daha 16 arkadaşının diğer bir önergesi vardı.

Rauf Bey dedi ki: "İnceleme heyeti diye tercüme ettiğim bir heyetten bahis buyuruldu." (Bahis buyuran Feridun Fikri Bey'dir.) Rauf Bey sözüne şöyle devam etti.

"... Vekiller böyle bir heyetin kabulünü, bu ana kadar güzide olan vatani ve milli hislere karşı bir şaibe ve bir alçaklık diye kabul ettiler."

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in sözünü kesti. "Biraz öyle" dedi. Rauf Bey tekrar devam etti... "Hepimizin hatasız olmadığını kabul ederek arz ediyorum ve bunun lazım olduğunu, (...) ben de alakadar olduğum için herkesten evvel ben talep ediyorum" dedi.

"Cumhuriyet" sözünü söylemeye Rauf Bey'in ağzı varmıyordu

Rauf Bey, söz söylerken, Meclis'e karşı çok hürmetkâr olduğunu göstermek için de vesile aramaya ehemmiyet veriyordu. Bir münasebet getirerek dedi ki: "Bu yüce Meclis'in koyduğu kanunlara bazı sıfatlar verilmiştir; 'Koridor Kanunları' denilmiştir."

Rauf Bey, yüce Meclis'e hürmet talep ediyordu.

Rauf Bey, yüce Meclis'in cumhuriyeti ilan eden kanunu üzerine aldığı saygısız vaziyetin unutulduğunu zannetmiş olacak!

Mazhar Müfit Bey (Denizli Mebusu): "Onu ilkönce, muhterem arkadaşınız Muhtar Beyefendi söylemiştir" dedi. Bu söz, Rauf Bey'e sözünün istikametini değiştirtti. Fakat, Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. Nihayet, riyaset makamının müdahale ve ihtarıyla Rauf Bey sözüne devam ettirildi.

Rauf Bey döndü dolaştı, nihayet prensip meselesine dayandı. "Şiarımız, mesleğimiz,[3] kayıtsız şartsız milli hâkimiyet esasıdır" dedi.

1 *Nutuk*'un 1927 Türk Tayyare Cemiyeti ve 1934 basımlarında yer alan "bir" sözcüğü 1927 lüks basımında yoktur. (Y.N.)
2 Enquête parlementaire (Fr.): Meclis (parlamento) soruşturması. (Y.N.)
3 Meslek: Doktrin, öğreti, yol, sistem. (Y.N.)

Yunus Nadi Bey'in sesi işitildi: "Cumhuriyet!.."

Rauf Bey cevap vermedi. Başladığı cümleyi şu suretle tamamladı: "Milli hâkimiyetin yegâne tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'dir."

"Cumhuriyet" sesleri bütün Meclis salonunu doldurdu.

Ali Saip Bey (Kozan): "Cumhuriyet!.." dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Bey'le konuşmaya başladı. İhsan Bey müdahale etti: "İfadeniz açık değildir Rauf Beyefendi" dedi.

Rauf Bey: "Açıktır. Çok rica ederim İhsan Beyefendi." İhsan Bey: "O kadar açık değildir. Uzun zamandan beri zatıâlinizle anlaşamadık!" Rauf Bey, İhsan Bey'in yüksek adalet hissiyle mütehassis bulunduğundan, hâkimlik etmiş olduğundan bahsederek ona dedi ki: "Suçsuzluk asıldır. Aksini ispat edemedikçe, bir tarafı kötü zan altında bulundurmak ve böyle ifade etmek doğru değildir." İhsan Bey cevap verdi: **"Hakikati ifade etmeyen zanlıdan şüphe etmekte hâkim haklıdır"** dedi.

Rauf Bey'le İhsan Bey arasındaki bu konuşma biraz uzadı. Reis müdahale etti. Rauf Bey devam etti ve: "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda vekillerin vazife ve salahiyeti hakkında bir kanun yapılması söz konusu idi. Bu yapıldı mı? Bunu sorarım" dedi.

Efendiler, kanunların Meclis tarafından yapılması tabii bulunduğuna göre, Rauf Bey, hükümete değil, kendisinin de üye olarak dahil bulunduğu Meclis'e soru soruyordu.

Rauf Bey, Şûrayı Devlet[1] teşkilatına temas ettikten sonra, "Men'i Şekavet Kanunu[2] tatbik edilmiş midir? Köy Kanunu tatbik edilmiş midir?" tarzında, Dahiliye Vekili'nden başlayarak, Nafıa, Ticaret, Ziraat, Müdafaai Milliye, Adliye, Maarif Vekillerine birçok sorular yöneltti. Bütün bu sorularla, Rauf Bey'in millet ve ordunun nazarı dikkatini çekmek istediği anlaşılıyordu. Mesela, Karadere ormanları hakkında bir muamele olduğunu matbuatta görmüş; "O iş nasıl olmuş?" ve "Fedakâr ve kahraman ordumuzun, İstiklal Harbi'ni müteakip savaş halinden barışa intikalinde büyük bir intizam ve vakar gösterdiğini işittik ve iftihar ettik. Fakat ondan sonra barındırma, besleme bakımından vaziyeti aynı derecede kuvvetle kabul ve muhakeme edebilir miyiz? Bu yönden bizi aydınlatmalarını rica ederiz" dedi.

Rauf Bey'in bu sorusunun müşterek bir soru olduğu, kendi ifadesinden anlaşılıyor; "rica ederiz" diyor. Hakikaten bu sorunun, o güne kadar orduların başında bulunan iki ordu müfettişinin de iştirakiyle tertip edilmiş olduğuna hükmetmemek için bir sebep yoktur.

1 Danıştay. (Y.N.)
2 Eşkıyalığı Önleme Kanunu. (Y.N.)

Rauf Bey, Adliye'de teşkilatın dönüşümü dolayısıyla vaki olan tatbikatın, adaleti temin için en münasip şekil ve suret olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Maarif Vekili'nden de, ilköğretim müddetinin kanuna aykırı olarak niçin azaltıldığının izahını talep etti.

Rauf Bey, İstanbul Valisi'nin gece manevrasından, İstanbul'un emanetle[1] idaresinin halkın haklarına tecavüz olduğundan da bahsettikten sonra, Maarif Vekili Vâsıf Bey ile matbuat arasında meydana gelen bir hadiseden ve bu münasebetle muallimlerden bahsederek dedi ki: "Muallim ordusunun, aydın ordunun şu veya bu tarafı tercih eder, takviye eder tarzda neşriyatta bulunmaları doğru mudur?"

Rauf Bey, bunun doğru olmadığını söyleyerek nutkunu şu cümle ile bitirdi: **"Allah vatanımı, milletimi ve hepimizi muhafaza buyursun."**

Bu cümlenin karşılandığı alkışlardan sonra, Dahiliye Vekili kürsüye çıktı. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ondan evvel olduğu iddiasında bulundu. Vehbi Bey: "Efendim, bu mesele vekillerin Meclis'i sorguya çekmesi oldu" dedi. Riyaset, vekillerin söz hakkına dair Dahili Nizamname'yi hatırlattı. Recep Bey de, gayet geniş bir gensoruya maruz bulunan vekillerin, Nizamname ile teyit edilmiş olan söz söylemek haklarına müsaade edilmediği takdirde, hakikatin açıklığa kavuşmasına yardım edilmemiş olacağını beyan ettikten sonra, yöneltilen sorulardan kendine ait bulunanlarına birer birer cevap verdi. Beyanatı sırasında, Rauf Bey'in kürsüye nasihat edercesine bir tavırla çıktığını işaretle: "Bu Meclis, hiçbir vakit, tam bir sükûnet ile hareket etmeye mecbur ne bir mektep ve ne de bir fen akademisidir" dedi. Rauf Bey'in kürsüde bugün dahi açık olmadığına, "anket"[2] ismini telaffuz etmeyerek Feridun Fikri Bey'in bir senelik mesaiye ait olan ve üç vekâleti kapsayan manasız, haksız, mantıksız ve kanunsuz ve hükümet dengesini yıkan bir şekildeki "anket parlmanter" teklifini talep ettiğine genel kurulun nazarı dikkatini çekti. Feridun Fikri Bey, yerinden, Recep Bey'in "mantıksızdır" dediğine itiraz etti. Bu sözü geriye almasını istedi. Recep Bey: "Geriye almıyorum efendim, mantıksızdır; hakikat olduğu gibi ifade edilir" dedi. Feridun Fikri Bey'in "Mantıksız sözünü kabul etmiyorum" sözüne Recep Bey cevap verdi: "Feridun Fikri Bey" dedi, "siz daha ağır şeyleri kabul etmeye alışkınsınız..."

Daha ağır şeyler, Adliye Vekili Necati Bey tarafından yöneltilmiş... Feridun Fikri Bey, "Adliye Vekili sözlerini geri aldılar" dedi. Necati Bey yerinden fırlayarak: "Sözlerimi geri almadım..." dedi. Biraz gürültü oldu. Nihayet, Reis: "Rica ederim gürültüyü keselim!" dedi. Recep Bey, devam ettiği izahatında: "... Birçok zevatta defterler varmış, demiştim. Şimdi Rauf Bey'in sözlerine

1 Şehremaneti, belediye. (Y.N.)
2 Anket (Fr. Enquête): Soruşturma. (Y.N.)

göre, hazırlanmış sorulardan on, on beş tanesinin çıkarılması fırsatını bulacağız. İşte efendiler" dedi, "defterlerin yavaş yavaş ilk sayfaları çıkıyor. "

Recep Bey, Rauf Bey'in beyanatında kullandığı "taktik"e işaret ederek dedi ki: "Rauf Bey hem bütün bu soruları soruyorlar ve hem de: 'Asla bir mesuliyeti veyahut hükümeti düşürmek gibi bir şeyi hedeflemiyorum' diyorlar. Bir gensoru günü millet kürsüsüne çıkan zat, ya lehte veya aleyhtedir. Lehte ise hükümeti tutmasını ister. Aleyhte ise düşürülmesini ister ve bunu açık ve seçik söylemek lazımdır. Yoksa Rauf Beyefendi'nin sözleri boş laftan ibarettir."

Recep Bey'in bu cümlesi, Rauf Bey'le aralarında kısa bir konuşmaya yol açtı; "Fakat tecavüz ediyorsunuz", "Siz de müdahale ediyorsunuz..." gibi sözler teati edildi. Nihayet Recep Bey, beyanatına devam ederek dedi ki: "Muhterem efendiler, birtakım sorular soruyorlar... Ahmet gelmiş midir? Kanun tatbik olunmuş mudur?" "Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü, böyle gensoru görüşülürken, hedefsiz olarak sorulacak ve söylenecek şeylere bir makam olamaz." "Buraya çıkıyorlar, söylüyorlar, söylüyorlar, neticede 'Söylüyorum, söylüyorum ama bir şey yoktur' diyorlar. Böyle olunca boş laftır ve gayesizdir. Vaziyetin tarifi budur." Recep Bey sözlerine şu yolda devam etti: "Çok dikkat ettim, Rauf Bey buraya çıktılar, sırası geldi, icap etti, başka bir tarif yaptılar, 'cumhuriyet' kelimesini telaffuz edemediler." "Muhterem arkadaşlar" dedi, "latife etmiyoruz. Büyük bir inkılaptan çıktık, aydınlık bir geleceğe gidiyoruz. Bütün hükümleri, bütün şartları, bütün açıklığıyla bir hedefe yürüyoruz." "Rauf Bey'de nedir bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşlar bu vesileyle fırsat vermiş iken, bu mukaddes ismi telaffuz etmemekte inat ve ısrar etmişlerdir." "Fakat dikkate değerdir, bu zat, İstanbul'da kıyametleri kopardı." "Elinden gelen her kuvveti sarf etti ve huzurunuza çıktığı zaman bütün onlardan döndü ve yemin ederek dedi ki: 'Ben cumhuriyetçiyim.' Bugün kendisinden şüphe ediyorum. Bu kanaatin yanlış olduğuna ikna etmeyi kendileri için bir mesele sayarlarsa, çıksınlar, kürsüden veya başka bir mahalden söylesinler ki, böyle bir tereddüde mahal yoktur. Aksi takdirde, Rauf Bey'in cumhuriyete olan bağlılığından şüphem vardır ve bu şüphem devam edecektir. Hakikat budur."

Recep Bey, izahatını bitirirken: "Muhterem arkadaşlar" dedi, "bugüne kadar boğazımıza kadar kan içinde yoğrularak bu davayı, bu mukaddes vatanın kati yükselişini temin edecek olan bu davayı bugünkü mertebeye kadar getirdik. Bugünden sonra en büyük hata, tereddütler, şüpheler, belirsizliklerdir. Bunların nereye vardıklarını kimse bilemez."

Recep Bey kürsüden inerken, Riyaset makamı, talebi üzerine kendini müdafaa etmek için Rauf Bey'e söz verdi.

Rauf Bey "Sizin her vakit ve her tereddüt ettiğiniz... zamanda, ben tekrar yemin etmeye ve ant içmeye mecbur muyum?" dedi, "Mecbursun" sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere: "Hayır efendiler, kimsenin kimseden şüphe etmeye hakkı yoktur" cümlesiyle cevap verdi.

Buna, Karahisarı Sahip[1] Mebusu Ali Bey, yerinden karşılık verdi: "Sen de o vakit, bu toprakta oturamazsın. Ecdadının, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor" dedi.

Bunun üzerine, Rauf Bey muhalif olduğu noktayı izah yollu beyanatta bulunarak dedi ki: "Kayıtsız şartsız milli hâkimiyet esasına dayanan bir idareyi, demokrasi denilen halk idaresi esaslarını tesis etmek için ve bu esaslar üzerine milletten vekâlet aldık." "Birtakım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını Meclis'ten alıp şu veya bu makama Meclis'i fesih ve kanunları ret hakkını vermek zihniyet ve istikametini gösterdiler. İşte ben buna muhalifim."

Recep Bey, bu sözlere cevap verdi ve izah etti ki, Rauf Bey itiraz ve muhalefet ettiği zaman henüz Teşkilatı Esasiye Kanunu ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi veya verilmemesi söz konusu dahi değildi. Bu meselelerden ancak aylarca sonra bahsolundu. Recep Bey: "Efendiler, bu ağız kalabalığıdır" dedi.

Rauf Bey, muhalefet sebebini iyi anlatabilmek için şöyle bir izahta bulunmaya lüzum gördü; dedi ki: "Efendiler, değil halifeci ve sultancı, bu makamın haklarını almak kabiliyetinde olan herhangi bir makamın aleyhindeyim."

Rauf Bey, halifeci ve sultancı olmadığını ifade ederken riyaseticumhur makamının, reisicumhurun aleyhinde olduğunu izah ve ilan ediyordu. Daha evvel, yeri geldiğinde beyan ettiğim üzere, Rauf Bey, "Türkiye büyük Millet Meclisi Hükümeti" şeklinde ısrarlı idi... İsmin değişmesiyle, yani cumhuriyet unvanı alınmış olmakla beraber, teşkilatın o mahiyetinin muhafazasını temin etmek istiyordu.

Niçin? Çünkü, riyaseticumhur makamı, hilafet ve saltanat makamlarının haklarını almak kabiliyetinde imiş...

Efendiler, görüş diye ortaya atılan bu sözler, Recep Bey'in dediği gibi "boş laf" değil de nedir? Bu gibi sözlerle kurulan mantık "ağız kalabalığı" değil de nedir?

Bu görüşün ve bu mantığın mana ve özünü, Rauf Bey'in bugünkü mesai ve faaliyeti pek güzel göstermektedir. **Fakat biz bunu anlamak için, bugünlere kadar beklemek gafletinde kalamazdık. Bundan dolayı bizi mazur görsünler.**

1 Afyonkarahisar. (Y.N.)

Meclis'te yapılan müzakerelerin muhalif matbuatta yankıları

Efendiler, bugün de gensoru neticelenmedi. Müzakere ertesi güne bırakıldı. 8 Teşrinisani [8 Kasım] günü cereyan eden müzakereye gelmeden, biraz da, o günlerdeki bazı neşriyatı gözden geçirelim.

Vatan gazetesinin 5 Teşrinisani [Kasım] 1924 tarihli nüshasındaki başmakalede, hükümeti eleştirenler ve muhalif cephe gösterenler methedilmekte ve hükümet taraftarları kınanmaktadır. Başyazar "Henüz ağzını açmayan eleştiri yapmaya aday kişilere karşı, her gün kulaktan kulağa yeni bir tecavüzkâr söz fısıldanıyor. Hükümetçi hizbe mensup kime tesadüf ederseniz, o günün gizli günlük emrinde mevcut sözleri aynen işitirsiniz" dedikten sonra sözlerini teyit için birtakım misaller sayıyor ve: "Körü körüne emre uymayan, hakikati gören ve söylemek isteyen şahsiyetleri baştan susturmak için her vasıtaya müracaat ediyorlar" ve "Keyfi irade, tabii halin ve istikrarın üstünde bir etken mahiyetini muhafaza edecektir" diyor.

Efendiler, yazar "gizli günlük emir" ve "keyfi irade" tabirleriyle millete neyi haber vermek istiyordu? Gizli günlük emirler veren, keyfi iradesini etken kılan kimdi? Bu üstü kapalı tabirleri kullanan makale sahibi, nihayet bize "İki tarafı tarafsızca bir hakem haliyle çağırıp dinlemek, riyaseticumhurun en nazik ve mühim vazifesidir" nasihatini veriyor. Bu vazifenin hemen yapılmasını istiyor ve "Çünkü yarın pek geç olabilir!" diye tehdit ediyor.

Bir gün sonra, benim senebaşı nutkumdan bahseden aynı yazar, "Eleştiri eğilimi gösteren en bağımsız fikirli vatandaşları zaman zaman bertaraf etmeye çalışan tekelci bir siyasi sistem, gelişme ve ilerleme için kahredici bir cehennem makamındadır" cümlesiyle takip ettiğimiz sistem hakkında pek haksız ve insafsız bir iftirada bulunuyor ve "Uğursuz gidişin belli bir noktada durdurulması, yeni bir çığır açılması lazımdır" diyerek, bize tekrar vazifemizi ihtar ediyordu.

Vatan yazarı, bir gün sonra yazdığı "Sokaktaki Adam" başlıklı başmakalesini "'İnşallah iyi olur' demekten başka yapacak şey kalmamış gibi görünüyor" cümlesiyle bitiriyordu.

8 Teşrinisani [Kasım] 1924 tarihli *Vatan* gazetesinde yayımlanan bir Ankara telgrafında "Meclis, yüksek mevkide bulunanların tasvibi olmaksızın kabineyi düşüremeyecektir" tarzında, büyük harflerle yazılmış intibalar ve "Rauf Bey'in, dünkü nutkunda gensoru haricinde ehemmiyetsiz şeylerden bahsetmekle, gensoru taraftarlarının mevkiini ve gensoru davasını zaafa düşürdüğü söylenmektedir" gibi haberler vardır.

Vatan gazetesinin gensoru davasını takip için özel olarak gönderdiği muhabiri, intibalarında pek isabet gösteremiyorsa da, gensoru davasının zaafa düşme sebebi hakkında verdiği haberde aldanmış görünmüyordu.

Efendiler, *Tevhidi Efkâr*'ın başyazarı da bir sürü başmakalelerle muhalefeti takviye ediyor ve cesaretlendiriyor ve kendini müdafaa eden hükümetin ve hükümetten yana mebusların kendini müdafaa etmelerini ve söz söylemelerini dahi istemiyordu. Bu başyazar diyordu ki: "Meclis'te, hükümetten yana mebuslar, böyle her mühim işi gürültüye boğmak eğlencesinde devam ederek eleştirenleri susturdukça, İsmet Paşa Hükümeti hiç şüphesiz itimat oyu alacaktır. Fakat bu itimat oyunun hakiki mahiyeti, nihayet, bir küçük sandığın içine fazla miktarda beyaz kâğıt atılmış olmasından ibaret kalacaktır."

Bu safsatalar üzerinde durmaya lüzum yoktur. Biraz da, *Tanin* gazetesine bakalım! *Tanin*'in "Siyasi Mayalanmalar" unvanlı bir başmakalesinde "Milli hareket mücahedesinde büyük hizmetleriyle öne çıkmış muhterem ve güvenilir bazı simalar arasında bir ortak hareket öncülüğüne başlandığının" haber alındığından ve "Halk Fırkası'yla ve hükümetle samimi münasebetleri olan matbuatın bu haberleri pek nahoş bir şekilde karşılamalarından ve yorumlamalarından" ve "daha şimdiden müstakbel fırkayı gözden düşürecek surette görüşler ileri sürmeye kalkışılmasından" bahsolunmaktadır. Makalede program meselesine temas edilerek, Halk Fırkası'nın programı olmadığına işaret edildikten sonra "Biz Halk Fırkası'ndan hiç memnun değiliz. Fakat Halk Fırkası'nın prensipleri namına söylenen ve görülen şeylere tamamen taraftarız" deniliyor ve Halk Fırkası prensiplerinden ne anlaşıldığı izah olunarak "Fakat, acaba hakikatte de böyle midir?" sorusu ortaya atılıyor. Yazar, bu soruya olumsuz cevap veriyor ve "Karşımızda böyle bir yenilik ve ıslahat fırkası görmeyi gönlümüz istediği için, Halk Fırkası'nı bu dediğimiz şekilde hayal ediyoruz" diyor. Ondan sonra, yazar şunları söylüyor: "Halk Fırkası'nın programı ve sözleri başkadır, tuttuğu yol başkadır. Halk Fırkası'nın demokratlığı dudaklarındadır."

Bu görüşün sahibi, birinci cümlesiyle kastediyorsa ki, Halk Fırkası, cumhuriyet ilan edeceğini, hilafeti lağv eyleyeceğini programına yazıp ilan etmedi ve söylemedi, fakat fiilen yaptı; doğrudur! Ancak, ikinci cümle ile Halk Fırkası'na isnat ettiği doğru değildir.

Makale sahibi, muhalif zevatın iktidar mevkiine geçmek istemelerinin meşruiyetini ispat için sarf ettiği birçok sözlere şunu da ilave ediyor: "Vatan düşüncesiyle hareket etmek, yalnız iktidar mevkiindeki zatlara mı -Allah tarafından- onlara mahsus olmak üzere bahşolunur bir fazilettir."

Tanin başyazarı 4 Teşrinisani [Kasım] 1924 tarihinde yazdığı "Ordu ve Siyaset" unvanlı bir başmakalede şu değerlendirmelerde bulunuyor: "Hükümet şekli cumhuriyettir. Fakat, hükümetin yalnız adını değiştirmek hiçbir fayda temin etmez. Asıl değiştirilmesi icap eden nokta işin ruhudur, prensipleridir. Bugün Birleşik Amerika istisna edilirse, Amerika'da yirmi kadar memleket vardır ki, hepsinin ismi de cumhuriyettir. Hatta hep zencilerden meydana ge-

len Haiti bile bir cumhuriyet idi. Fakat buralarda cumhuriyetin mutlak hükümetten farkı pek azdır. İrsi bir hükümdar yerine, zorla riyaseticumhura çıkmış bir mütegallibe görürüz. İşte bu kadar! Reisicumhur namını taşıyan despot, istediği gibi hükümeti idare eder. Bir mutlak hükümdar gibi keyif ve hevesinden başka bir kanun tanımaz."

Tanin başyazarı, bu Amerika cumhuriyetlerinden Şili'yi istisna ederek diğerleri için diyor ki: "Hiçbirisi bugün hakiki cumhuriyet namını taşımaya layık değildir. Çünkü demokrasiye... dayanmıyorlar"; "Cumhuriyet namı altında mutlak hükümetlerin hüküm sürmesi, askeri reisler yüzündendir."

Burada bir an durmak isterim. Efendiler, bu makale, mebus olan kumandanların mebusluktan istifaları üzerine ve o münasebetle yazılıyor. Fakat öyle bir zamanda yazılıyor ki, ordularımızın müfettişleri, orduları terk edip hükümeti düşürmek için Meclis'e gelmişlerdir ve bu yazar, onların iktidar mevkiine geçmek istemelerinin meşruiyetini ispat için, daha bir gün evvel, sütunlarca yazı yazmıştır. Cumhuriyetin mutlak hükümetten farksız olabileceğine misaller getiren ve bunun sebebinin demokrasiye dayanmamak olduğunu söyleyen yazar, "Hükümet fırkasının demokratlığı dudaklarındadır" diyen zattır. Bunun böyle olması "askeri reisler yüzündendir" diyen zat, Türkiye Reisicumhuru'nun da askeri reislerden biri olduğunu bilen zattır. Bu zattır ki, askeri reislerden filan ve filanları, askeri reislerden olan Türk Reisicumhuru ve askeri reislerden olan Türk Başvekili ile karşı karşıya cephe aldırmak için hararetle çalışıyor ve sonra sevmediği tarafın yıkılmasını millete lüzumlu gösterebilmek için, güya, incelenmeye değer ve ibret verici misaller söylüyor ve "Hangi general maiyetine daha çok asi toplayabilirse, riyaseticumhura o geçer" ve "Ordu kumandanları, eşkıya reisleri birbirleriyle çarpışarak riyaseticumhur mevkiini gasp ediyorlar" diyor.

Efendiler, bu ve buna benzer sözlerin ne maksatla ve ne hisle yazıldığını fark etmemek ve bu gibi neşriyatın Meclis üyelerinde ve kamuoyunda bırakacağı olumsuz ve zararlı tesirleri anlamamak mümkün değildi. Hakikaten bu bozguncu tesirler, ne yazık ki, fiili yansımalarını göstermiştir.

Refet, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların Müdafaai Milliye Encümenine seçilmemiş olduklarına üzülen aynı cumhuriyetçi yazar, bu defa da ordu kumandanlarının ordulara tesirli olabilecek bir heyete seçilmemiş olmasını iyi bulmuyor. Bu noktada, pek sevdiğini anlatmak istediği demokrasiye uymaktan dahi vazgeçiyor. Bu fikirleri ihtiva eden cümleleri hep beraber değerlendirelim.

"Siyasi İşler" başlığı altında yazılmış yazılar arasında "Müdafaai Milliye Encümeni, Millet Meclisi'nin hemen hemen en az siyasi olan, hatta siyasi işlerle hiç alakası bulunmayan bir faaliyet sahasıdır" cümlesi okunur. Yazar, bu cümle ile, Meclis'e dahil olan ordu müfettişlerinin siyasetle alakası bulunma-

yan sahada çalışmalarına neden ve niçin meydan verilmedi, demek istiyor. Buna şu yolda cevap vermek mümkündür: Çünkü, hakikaten Müdafaai Milliye Encümeni siyasi işlerle alakası bulunmaması lazım gelen bir faaliyet sahası ise, oraya sadece siyasi işlerle iştigal etmek üzere Meclis'e gelmiş olanları dahil etmekte sakınca olduğu için!

Yazar, bu cümleden sonra devam ederek diyor ki: "Burada, vatanın namus ve bağımsızlığını müdafaa edecek orduyu idareye, ıslaha, düzene koymaya ve daha ileri bir hale sokmaya hizmet edecek kanunlar tanzim olunacaktır. Politikacılık ihtiraslarına kendilerini kaptırmayıp da, yalnız vatanı düşünenler için, bu vazifenin askeri erkân arasında en muktedir zatlara verilmesi bir hamiyet borcudur."

Bu cümleler üzerinde de biraz duracağım.

Ordunun, idaresi, ıslahı, düzene koyulması ve onun daha ileri bir hale getirilmesi meselesi çok mühimdir. Bu hususta vazifeli ve meşgul makam "Erkânıharbiyei Umumiye"dir. Bu makamda yazarın da dediği gibi, en seçkin askeri erkânımız bulunmaktadır. Ordunun idaresi, ıslahı, düzene koyulması hususlarını üstlenen bu büyük erkânıharbiye, bu hususlarda, lüzum gördükçe hükümete tekliflerde bulunur.

Erkânıharbiye'nin ve hükümete dahil Müdafaai Milliye'nin enine boyuna düşünüp tespit eyledikleri meseleler, her sene toplanan "Yüksek Askeri Şûra" tarafından incelenir ve müzakere olunur. Yüksek Askeri Şûra'yı, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi, Müdafaa ve Bahriye Vekilleri ve ordu müfettişleri meydana getirir. Yüksek Askeri Şûra'nın incelemesinden geçen ve tatbiki uygun görülen hususlardan icap edenler hükümete teklif olunur. Bu tekliflerden, tatbiki için kanunlaşması lazım olanlar varsa, işte onlar Meclis'e arz olunur. Meclis'te, usul yönünden Müdafaai Milliye Encümeni'nden ve alakası olursa başka encümenlerden de geçtikten sonra, Meclis genel kurulunda müzakere olunur ve kanunlaştırılır.

Müdafaai Milliye Encümeni'ndeki üyelerin askerlikten anlaması lazımdır. Fakat, yalnız askerlikten anlaması kâfi değildir. Devletin maliyesinden, siyasetinden ve daha çok şeylerden de anlaması lüzumludur. Yalnız askerlikten anlamak, orduyla alakalı kanun tasarıları yapmak için kâfi gelseydi, Erkânıharbiyei Umumiye'nin tespit ve Yüksek Askeri Şûra'nın da tasvibinden sonra ayrıca bir encümende veya encümenlerde incelemeye hacet kalmazdı. Zira, politika ile iştigal eden zevat, askerlikten dahi gelmiş olsalar, hayatını, ilim ve fen ve her günkü askeri ilerlemeleri takip ve tatbik etmekle geçiren zevattan daha mütehassıs ve daha salahiyet sahibi olamaz.

Ordunun idaresi, ıslahı ve düzene koyulması için isabetli fikirler ve büyük tecrübelere sahip olduğunu zanneden ve Yüksek Askeri Şûra'da kanunen üye bulunan ordu müfettişleri için en müsait faaliyet sahası orduların başında ve

Yüksek Askeri Şûra içindeki mevkileriydi. (Ciddiyet talep eden bu mevkiin kıymet ve ehemmiyetini takdir etmeyip, hükümeti, Müdafaai Milliye Vekâleti'ni, Erkânıharbiyei Umumiye'yi beğenmeyip, onları, kendi askeri görüş ve tasavvurlarını takdirden uzak görerek, siyasi sahada çalışmayı tercih eden kumandanların Müdafaai Milliye Encümeni'ne dahil edilmesine çalışmak; onların, orduyla alakalı olup hükümetten Meclis'e gelen her türlü tekliflerin neticelendirilmesini müşkülleştirmek ve bunları vesile sayarak hükümeti düşürmek ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisini değiştirmek gibi olumsuz heveslerini tatmin etmek gayesine yönelik olabilir.) *Tanin* başyazarının da bu noktadaki gayesinin başka bir şey olduğunu zannetmek abestir.

Gayesinin hasıl olmamasından "üzgün ve ümitsiz" olan yazar: "Eski Atina Cumhuriyetinde demokrasi esaslarına o kadar aşırılıkla bağlı idiler ki, idare şubelerinin hiçbirinde vukuf ve ihtisas itibariyle bile bir sivrilme esası kabul edememişlerdi." Demokrasideki bu aşırılığa rağmen "Atina demokrasisinde generaller bu usulden müstesna idiler."

Halk Fırkası'nın demokratlığının dudaklarında olduğunu, cumhuriyetin mutlakıyetten farksız olduğunu milllete anlatmaya çalışan bir zatın, bu safsatasının henüz okunmakta bulunduğu günlerde, iktidar mevkiine geçirmek gayretinde bulunduğu generallerin demokrasiden dahi istisnalarının caiz olabileceği fikrini ileri sürmesi, zannederim, dürüst insanlardan vaki olabilecek hareketlerden değildir.

Efendiler, kin ve ihtiras bir insanın zihnini ve vicdanını kararttığı zaman nasıl konuşur, buna bir misal ister misiniz?

İşte buyurunuz, aynı yazarın şu sözlerini dinleyiniz: "Halk Fırkası'nın, İsmet Paşa Hükümetinin memlekete arz ettiği çirkin çehre! Şahsi ihtiraslar peşinde bu kadar esir olan önderler, milli bir fırka vücuda getirmek, milleti temsil etmek iddiasına kalkamazlar."

"Gelecek ümidi ile galeyana gelen gençler, taze ve temiz canlarını feda ettiler; memleketi kurtarmak için! Memleketi, şahıslarından ve ihtiraslarından başka bir şey düşünmeyen politikacılar elinde oyuncak yapmak için değil."

Hakikatin tam zıddını ifade eden bu ağız kalabalığı ve safsata sahibi, bizim teşkil ettiğimiz fırkayı ve bizim hükümet teşkiline memur eylediğimiz İsmet Paşa'nın ve hükümetinin çehresini çirkin görüyor ve gösteriyor.

Efendiler, bizim çehremiz her zaman temiz ve pak idi ve daima temiz ve pak kalacaktır. Çehresi çirkin, vicdanı çirkinliklerle dolu olanlar, bizim vatanperverane, vicdanperverane ve namuskârane harekâtımızı hasis ve çirkin ihtirasları yüzünden çirkin göstermeye kalkışanlardır.

Meclis'te gensorunun son günü

Efendiler, 8 Teşrinisani [8 Kasım] günü Meclis'te gensorunun müzakeresine devam olundu.

Feridun Fikri Bey'in "anket parlmanter"in kabulü hakkındaki uzun beyanatı, muhtelif hatiplerin sözleriyle karışarak hayli devam etti. Ondan sonra, Yunus Nadi Bey kürsüye çıkarak: "Efendiler" dedi, "memleketin rejimi söz konusudur. Cumhuriyet idaresi söz konusudur. Her şeyden evvel bu meseleyi görüşmek lazımdır." Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in bir gün evvelki beyanatına temas ederek "milli hâkimiyet mi cumhuriyetin gelişmesidir, cumhuriyet mi milli hâkimiyetin gelişmesidir?" gibi bir teorinin münakaşa konusu olmasına mahal olmadığını izah etti.

Rauf Bey'in, "Değil halifenin, sultanın, bu makamın haklarını almak kabiliyetinde olan herhangi bir makamın aleyhindeyim" tarzındaki sözlerini Yunus Nadi Bey şu suretle izah etti: "Bu makamın Rauf Bey'ce hakları vardır; açıktır ifade, saklı hakları vardır. Sakın kimse almasın. Günün birinde belki lazım olacaktır." "Halbuki Teşkilatı Esasiye çıkmıştır. Bütün makamlar tespit olunmuştur. Bütün vaziyetler kanun haline konulmuştur. Hâlâ efsaneden, safsatadan bahseder."

Bundan sonra, Yunus Nadi Bey şu sözleri söyledi: "... Cumhuriyeti beğenmeyen adamlar vardır. İtiraf etmedikleri şeyi fikrinde besleyen mahlukat vardır ve içimizdedirler." "... Öyle adamların kafası ezilir, efendiler!"

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve arkadaşlarının gösteri yaparcasına tavırlarından, müfettiş paşaların istifalarından ve Meclis'in içinde oyun oynanılamayacağından bahsettikten sonra dedi ki: "Özel ve gizli tertipler ile bazı maksatlara ulaşırız zannında bulunmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin köşesinde oturarak bu şeylerde bulunmak hürmetsizliktir. Kabul edemeyiz efendim."

Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'ya ilişerek şu beyanatta bulundu: "Refet Paşa Hazretleri, malumu âliniz olduğu üzere, altı yedi ay evvel tantanalı ve manasız bazı ilanlar ve beyanlarla mebusluktan istifa buyurmuşlardır. Garip bir hadisedir. Gerekçe olarak ilave etmişlerdi ki, mebusluktan istifa sebebi, karanlık odada, dostlar arasında bir milli ahit mi ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşları işbaşına getirecekmiş. Efendim, çok merak ettim bu işe."

Karahisar Mebusu Ali Bey, yerinden söze karıştı ve "Yani generaller hükümeti" dedi. Yunus Nadi Bey, "Çok merak ettim bu işe" diyerek sözüne devam etti ve dedi ki: "... Teşkilatı Esasiye vardır. Cumhuriyet teessüs etmiştir. Hükümet nasıl yapılacaktır, orada yazılıdır. Bütün bunları idare eden bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hayır, bunlar kâfi değildir; Refet Paşa mebusluktan istifa etsin lazımdır ve gitsin hükümet yapsın, dostlar toplasın, ne kanaattir bu?"

"... Efendim dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alıp gelip de hükümet mi yapacaktı? Meclis yok mudur? Teşkilatı Esasiye yok mudur? Bu ne mantıksızca harekettir."

Refet Paşa, Yunus Nadi Bey'e cevap vermek üzere kürsüye çıktı. Kendini müdafaaya çalışırken, Rauf Bey'le aralarında mevcut fikir birliğinden ve Rauf Bey'in söylediği her şeyin onun hesabına da kaydedilmesi icap edeceğinden bahsettikten sonra: "İki asker mebusun Meclis'e dönmesini arzu etmişsem, acaba Çin'de olduğu gibi bir cumhuriyet mi yapmak istemiş olurum?" dedi. Refet Paşa'nın beyanatına, muhtelif zevat, yerlerinden kısa cevaplar vermeye başladılar. Adeta münakaşalı bir karşılıklı konuşma cereyan etti. Nihayet, kürsü başka bir muhalif hatibe terk olundu. Bundan sonra kürsüye çıkan Mahmut Esat Bey (İzmir): "... Günlerden beri devam etmekte olan münakaşalara ve henüz neticesi gelmeyen müzakerelere, ne inkılabın ve ne de milletin tahammülü vardır" dedikten sonra izah etti ki, vaziyet "inkılap namına, inkılabı ileri götürmek namına hükümeti düşürmek"ten ibaret değildir.

Mahmut Esat Bey, her şeyden evvel gidilecek yolları tayin etmek lüzumunu ve o takdirde daha samimi ve daha kati yürünebileceğini beyan etti ve Rauf Bey'in görüşüne temasla şu tahlillerde bulundu: "Milli hâkimiyet başka bir meseledir; cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakıyet idaresi, istibdat yine başka birer meseledir. Bir kısmı hükümet şeklidir, diğeri milletin iradesinin infaz ve tatbikidir. Bu dört şekil içinde, muhtelif şekilde, milli hâkimiyetin tatbik edildiğini görmekteyiz. Hatta istibdatta bile bir parça vardır. Meşrutiyette biraz daha fazla, cumhuriyette daha fazla. Dolayısıyla bu noktadan bu iki şeyi karıştırmamak lazımdır. Milli hâkimiyet cumhuriyetin gelişmiş şekli demek değildir. Çünkü milli hâkimiyet şekil değildir, ruh ve esas meselesidir."

Mahmut Esat Bey, Rauf Bey'in görüş diye ortaya attığı sözler üzerinde lüzumu kadar durduktan sonra: "Türk inkılabı yükseliyor." "Ancak, bu inkılabı süratle hedefine, milletçe beklenilen hedefine ulaştırmak için, bir an evvel hakiki vaziyetin açıklığa kavuşması lazımdır. Türk milleti, ortada, demokrasi namına çekilmiş bir kılıç gibi bunu beklemektedir" sözleriyle beyanatına son verdi.

Bundan sonra Adliye Vekili Necati ve Maarif Vekili Vâsıf Beyler, muhalif hatiplerin izah taleplerine uzun beyanatta bulunarak cevap verdiler.

Rıza Nur Bey'in Arnavutları Türklük aleyhine isyana teşvik edenlerden biri olduğu anlaşıldı

Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey, izahatına başlamadan evvel, Rıza Nur Bey'den zabıttaki sözlerinden bazılarının izahını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalıların Türklüğünü şüpheli gösterecek tarzda ifadelerde bulunmuştu. Abdülhalik Bey, Rıza Nur Bey'in zehabını şu suretle düzeltti: "Doktor Bey, altı yüz sene evvel, Arnavutluğun bir kısmından olan Yanya'ya giden ecdadımızın orada bıraktıkları nesilleri başka bir töhmetle itham ediyor. Hem kim? Maalesef öyle muhterem bir arkadaşım ki, altı

seneden beri mutaassıp bir milliyetçi olmuştur. Daha evvel değildi. Kendileri daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için silahla mücadele ederken, kendileri bilakis (Türklük aleyhine) isyana teşvik etmiştir."

Hakikaten Rıza Nur Bey'in siyasi hayatında birçok mücadelelere iştirak ettiği malum idi. Bu iştirakleri, milliyetperver olarak Büyük Millet Meclisi devrinde ona hizmet ve faaliyet sahaları gösterilmesine mâni sayılmamıştı. Fakat, Türklerin Rumeli'den çıkarılması gibi, her Türkün kalbinde ebedi ve elim bir hicran yaşatan büyük felaket hadisesinde, aşırı milliyetperver Rıza Nur Bey'in Arnavut asileri ile beraber, Türkler aleyhinde faaliyette bulunduğunu bilmiyorduk. Bu öğrenilince Büyük Millet Meclisi'ni hakiki bir hayret ve dehşet istila etti.

Bu bahisten sonra Maliye Vekili diğer izahatını verdi. Onu Ziraat Vekili Şükrü Kaya Bey takip etti. Şükrü Kaya Bey, bilhassa Ziraat Vekâleti'ni eleştiren bir hatibe cevap verdi ve ziraat işlerinin güzel cümleler, güzel ifadeler, güzel mantıklarla gizlenecek bir şey olmadığını izahtan sonra: "Bu, toprağa yazılan bir eserdir. Onun sayfaları açık ve herkes tarafından okunmaktadır" dedi ve ilave etti: "Kalkıp da yüce Meclis'in huzurunda, şöyle yapıldı, böyle yapıldı gibi ağız kalabalığı yapılabilir mi? Bu ne cürettir?"

Ticaret Vekili Hasan Bey ve Nafıa Vekili merhum Süleyman Sırrı Bey'den sonra izahat vermek sırası Hariciye'ye ve Başvekâlet'e geldi.

Efendiler, Başvekil İsmet Paşa, gensorunun genel olmasını teklif ettiği günden sonra, müzakerelere iştirak edemeyecek derecede hastalanmış, yatıyordu. Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa, İsmet Paşa'ya vekâleten kürsüye çıkarak icap eden beyanat ve izahatta bulundu.

Artık gensoru müzakeresine son vermek zamanı gelmişti. Müzakere kâfi görüldükten sonra, Feridun Fikri Bey'in "anket parlmanter"[1] önergesi reddolundu.

Büyük Millet Meclisi'nin İsmet Paşa kabinesine itimat etmesi muhalif kalem sahiplerine daha neler yazdırdı

19 oya karşı 148 oy ile İsmet Paşa Hükümetine itimat edildi. Bir oy da çekimser idi.

Efendiler, Meclis'te mağlup olanların gazeteci arkadaşları, bu neticeden bittabi hiç memnun olmadılar. Daha küskün ve inatçı bir surette hücumlara geçtiler.

9 Teşrinisani [9 Kasım] tarihli *Vatan* gazetesinin başmakalesi: "Mevcut idare şekli, lafız itibariyle, milli hâkimiyetin en yüksek derecesi olmuştur. Fakat, hükümetçilerin zihniyeti biraz kazılsa, hemen hiç değişmemiş olduğu gö-

1 Enquête parlementaire (Fr.): Meclis (parlamento) soruşturması. (Y.N.)

rülür" ve "Bugün mürteci kelimesi yeniden revaç bulmuştur" tarzında eleştirilerle doludur.

10 Teşrinisani [10 Kasım] tarihli *Vatan*'ın "Meydan Muharebesinin Neticesi" başlıklı başmakalesi, Timurlenk'in fil hikâyesini tekrardan sonra, hükümeti düşürmeye çalışanların iyi hareket edemediklerinden şikâyeti içeren şu görüşleri ihtiva ediyordu: "Ankara'da ilk gensoru başladığı zaman, ortada eleştirici, azimkâr bir çoğunluk vardı." "Eleştirenler bu vaziyeti idare edemediler. Teşkilatsız fertler halinde, tek tek eleştirilerde bulundular. Tek tek eleştiriler bile esaslı bir surette devam ettirilemedi. Gensoru genelleşince, tatil zamanındaki not defterlerini açan olmadı. En şiddetli eleştiriciler bile dillerinin altındakini söylemekten çekindiler."

Makale sahibi, vaziyete politikacılık açısından bakarak diyor ki: "Hükümetçilerin mükemmel bir sevk ve idare ve başından sonuna kadar düşünülmüş bir planla hareket ettikleri görülür."

Burada, insanın makale sahibine şöyle bir soru soracağı geliyor:

Milletin mukadderatı mesuliyetini ellerine aldırmak istediğiniz zevat, aylarca ve aylarca hazırlandıktan ve İstanbul'daki arkadaşlarıyla dahi uzun boylu görüştükten sonra, sizin de izah ettiğiniz gibi, dillerinin altındakini söylemekten çekinecek kadar kendilerine itimat edemezlerse, en nihayet on dokuz buçuk kişinin Meclis'te hareketini birleştiremeyecek kadar âciz olurlarsa, bu zevat devletin başına geçmek liyakatinde farz olunabilir mi?

Efendiler, *Tanin*'in "Mirsadı İbret"[1] sütunundan da birkaç cümle okuyacağım. Bu sütunu dolduran yazar,[2] bütün memlekete Meclis manzarasını seyrettiriyor ve ona: "Eyvah! Bu da ötekiler gibi çıktı" dedirtiyor.

Pusuya yatan bu yazar, kulağına şu sözlerin fısıldandığını da işitiyor: "... Eski enkazla yapılan bir binadan ne umarsın ki!.."

Acaba bu yazıları yazmış olan zat, hakikaten o gün böyle mi hissediyordu? Yoksa, bu manasız sözleri, milleti aleyhimize tahrik için kasten mi yazıyordu? İster öyle ve ister böyle olsun, her ikisi de doğru değildi. Bu tür kalem erbabı, cumhuriyete fenalık etmişlerdir.

Efendiler, *Tevhidi Efkâr*'ın da, alışıldığı üzere "faydasız ve kıymetsiz bir zafer" diye faydasız ve kıymetsiz yazıları devam ediyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve en hain zihinlerin mahsulü olan programı

Muhterem efendiler, "komplo" bahsini izahta ve komplonun Meclis dahilindeki safhasını tasvirde ehemmiyetsiz gibi kabul olunabilecek bazı teferruata temas ettim. Bunda beni mazur göreceğinizi ümit ederim.

1 Mirsadı İbret: İbret Aynası. (Y.N.)
2 İsmail Müştak (Mayakon). (Y.N.)

Hatıra gelir ki, her hükümete, her zaman gensoru verilir. Bir gensoruya bu kadar ehemmiyet vermek caiz midir? Arz etmeliyim ki, söz konusu olan gensoru, normal bir gensoru değildi. Komplonun özel bir safhası idi. Bu gensoru sahnesinden sonradır ki, muhalifler maskelerini atmaya mecbur edildiler. Malum olduğu üzere "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" diye bir fırka teşkil ettiler. Bu fırkanın gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar.

"Cumhuriyet" kelimesini telaffuzdan dahi kaçınanların, cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin teşkil ettikleri fırkaya "Cumhuriyet" ve hem de "Terakkiperver Cumhuriyet" unvanını vermeleri, nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi kabul olunabilir?

Rauf Bey ve arkadaşlarının teşkil ettikleri fırka, "muhafazakâr" unvanı altında meydana çıksaydı, belki manası olurdu. Fakat, bizden daha ziyade cumhuriyetçi ve bizden daha ziyade terakkiperver[1] olduklarını iddiaya kalkışmaları bittabi doğru değildi.

"Fırka, dini fikirlere ve inançlara hürmetkârdır" düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, asırlardan beri, cahil ve mutaassıpları, hurafeperestleri aldatarak özel maksatlar teminine kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti, asırlardan beri, nihayetsiz felaketlere, içinden çıkabilmek için büyük fedakârlıklar gerektiren pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sevk olunmamış mıydı?

Cumhuriyetçi ve terakkiperver olduklarını zannettirmek isteyenlerin, aynı bayrakla ortaya atılmaları, dini taassubu galeyana getirerek, milleti, cumhuriyetin, ilerleme ve yenileşmenin tamamen aleyhine teşvik etmek değil miydi? Yeni fırka, dini fikirlere ve inançlara hürmetkârlık perdesi altında, "Biz hilafeti tekrar isteriz. Biz yeni kanunlar istemeyiz. Bizce Mecelle[2] kâfidir. Medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi himaye edeceğiz; bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in fırkası hilafeti lağv etti. İslamiyete zarar veriyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir" diye bağırmıyor muydu! Yeni fırkanın kullandığı formül, bu irticakârane feryatlarla dolu değildir denilebilir mi?

Bakınız efendiler, bu formül taraftarlarından birinin daha çok evvel (10 Mart 1923 tarihinde) asılmış Cebranlı Kürt Halit Bey'e yazdığı mektuptaki şu cümlelere: "İslam âleminin kalıcılığının sebebi olan esaslara hücum ediyorlar." "Bu husustaki açıklamalarınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinde gayretin artmasına sebep oldu." "Batı'ya özümlenmek, tarihimizi, medeniyetimizi kaybeylemeyi zaruri kılar." "... Hilafet müessesesini yıkmak, dindışı

1 Terakkiperver: İlerici. (Y.N.)
2 Tanzimat'tan sonra yapılmış, fıkıh hükümleriyle bu konudaki türlü içtihadı bir araya getiren ve yasa yerine kullanılan kanun kitabı. (Y.N.)

bir hükümet tesisini düşünmek, hep İslamın geleceğini tehdit edecek etkenleri vücuda getirmekten başka bir netice veremez."

Efendiler, vakalar ve hadiseler dahi gösterdi ve ispat etti ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı en hain zihinlerin mahsulüdür. Bu fırka, memlekette suikastçıların, mürtecilerin kalesi, ümidi, dayanağı oldu. Harici düşmanların, yeni Türk Devleti'ni, taze Türk Cumhuriyeti'ni mahvetmeye yönelik planlarının kolayca tatbikine hizmete çalıştı. Tarih, "tertiplenmiş, genel, irticai" olan Şark İsyanı'nın[1] sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, onun mühim ve bariz sebepleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dini vaatlerini ve Doğuya gönderdikleri kâtibi mesullerinin teşkilat ve tahriklerini bulacaktır.

Hatırat defterini "nafile ve gece namazlarının" sevabından bahseden hadislerle dolduran bu kâtibi mesul, Doğu vilayetlerimizde dini tahriklerde bulunurken, fırkasının programını tatbik etmiyor muydu? Masum halka, beş vakit namazdan başka, geceleri de fazla namaz kılmayı vaaz ve nasihat etmek, belki de ömründe namaz kılmamış olan bir politikacı tarafından vaki olursa, bu hareketin hedefi anlaşılmaz olur mu?

Efendiler, yaptığımız inkılabın genişliği ve azameti karşısında eski hurafelerin ve müesseselerin birer birer yıkıldığını gören mutaassıp ve irticakâr unsurlar, "dini fikirlere ve inançlara hürmetkâr" olduğunu ilan eden bir fırkaya ve bilhassa bu fırkanın içinde isimleri şöhret bulmuş zevata dört elle sarılmaz mı? Yeni fırka yapan zevat bu hakikati idrak etmiş değil midirler? O halde, ellerine aldıkları din bayrağı ile, millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir soruya verilmesi lazım gelen cevapta "iyi niyet, gaflet, kayıtsızlık" gibi sözler, memleketi ileri götüreceğim diye ortaya atılan bir fırkanın reisleri için mazeret teşkil edemez!

Efendiler, yeni fırka, unvan olarak aldığı "terakki"[2] ve "cumhuriyet" namlarına taban tabana zıt gelişmiştir. Bu fırkanın reisleri, hakikaten mürtecilere ümit ve kuvvet vermiştir. Buna misal olarak arz edeyim: Ergani'de, isyancıların valiliğini kabul eden ve sonradan asılmış olan Kadri, Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta: "Millet Meclisi'nde, Kâzım Karabekir Paşa'nın fırkası, şer'i hükümlere riayetkâr ve dindardır. Bize yardım edeceklerine şüphe etmem. Hatta Şeyh Eyüp[3] nezdinde bulunan kâtibi mesulleri, fırkanın nizamnamesini getirmiştir..." diyor. Şeyh Eyüp de, muhakemesi sırasında: "Dini kurtaracak yegâne fırkanın, Kâzım Karabekir Paşa'nın teşkil ettiği fırka olup, şer'i hükümlere riayet edileceğinin, fırka nizamnamesinde ilan edildiğini" söylemiştir.

Efendiler, "terakkiperver" ve "cumhuriyet" kelimelerini kullanarak, bize ve milletin aydınlarına karşı din bayrağını gizlemek tedbirinde bulunanlar,

1 Genç iline bağlı Piran'da 13 Şubat 1925 günü başlayıp 31 Mayıs 1925'te kesin olarak bastırılan Şeyh Sait İsyanı kastediliyor. (Y.N.)

2 Terakki: İlerleme. (Y.N.)

3 İsyancıların reislerinden olup idam edilmiştir. [*Nutuk*'un notu.]

memlekette genel irtica ve isyan yapmak için dahil ve hariçte tertipler ve teşvikler yapmakla meşgul olanların mevcudiyetinden habersiz farz olunabilirler mi? Yeni fırkaya dahil olanların, bütün üyeleri söz konusu olmasa bile, dini vaatleri muvaffakiyet için kuvvetli etken kabul eden ve buna dair formülü nizamnamelerine ithal eden kimseler, memlekete yönelik, şahıslarımıza yönelik suikastlardan habersiz kabul edilemezler!

İsyanın vukuundan aylarca evvel, memleketin şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan ve "Cemiyeti Hafiyei İslamiye"[1] teşkilatından, İstanbul'da Nakşibendi şeyhlerinin yaptığı toplantıda, hazırlanacak ayaklanmaya yardım vaat edildiğinden ve nihayet milli sınırlarımızın haricinde bulunup Şark İsyanı'nı tahrik edenlerin beyannamelerinde[2] Kâzım Karabekir Paşa'nın fırkasından ümit ile bahsolunduğundan haberdar olmadıklarını farz edelim. Fakat, Fethi Bey Hükümeti zamanında bizzat Fethi Bey vasıtasıyla, kendilerine, fırkalarının zararlı ve isyan ve irticaa teşvik edici vaziyet ve mahiyette olduğu bildirildiği zaman olsun, hakikati değerlendirmeleri ve görmeleri lazım gelmez miydi? Hükümetin ve benim pek halisane bu ihtarlarımızdan sonra olsun, hakikati anlamaları ve ona göre hareket eylemeleri icap ederdi. Onlar, bilakis, bu defa da "dini fikirlere ve inançlara riayetkârız" klişesini büsbütün aksi manada yorumlamaya kalkıştılar. Güya, malum formül ile, gözlerinde, her dinin ve her din mensubunun fikirlerine ve inançlarına riayetkâr olduğunu ifade etmek... geniş hürriyetperver olduklarını anlatmak istiyorlarmış... Efendiler, bu hareket tarzına dürüst, samimi denemez!

Politika âleminde birçok oyunlar görülür. Fakat, mukaddes bir mefkûrenin tecellisi olan cumhuriyet idaresine, asri harekete karşı cehalet ve taassup ve her tür düşmanlık ayağa kalktığı zaman, bilhassa terakkiperver ve cumhuriyetçi olanların yeri, hakiki terakki ve cumhuriyetçi olanların yanıdır; yoksa mürtecilerin ümit ve faaliyet kaynağı olan saf değil...

Ne oldu efendiler?! Hükümet ve Meclis, fevkalade tedbirler almaya lüzum gördü. Takriri Sükûn Kanunu'nu çıkardı. İstiklal Mahkemelerini faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz dokuz seferber fırkasını uzun müddet isyanı bastırmaya hasretti. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen zararlı siyasi teşekkülü kapattı.

Cumhuriyet düşmanlarının son namertçe teşebbüsleri

Netice, bittabi cumhuriyetin muvaffakiyetiyle tecelli etti. Asiler imha edildi. Fakat, cumhuriyet düşmanları büyük komplonun safhalarının sona erdiğini kabul etmediler. Namertçe, son teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüs İzmir Suikastı suretinde tezahür etti. Cumhuriyet mahkemeleri-

1 Gizli İslam Cemiyeti. (Y.N.)
2 Halep'te basılarak Kürdistan'a dağıtılan Şahin Paşazadelerin beyannamesi. [*Nutuk*'un notu.]

nin kahredici pençesi, bu defa da cumhuriyeti, suikastçıların elinden kurtarmaya muvaffak oldu.

***

Memlekette sükûn ve asayişi tesis için tatbik edilen fevkalade tedbirlerin iyi neticeleri

Muhterem efendiler, ciddi icaplar üzerine hükümetçe fevkalade tedbirler alınması lüzumuna dair ilk kanaat belirttiğimiz zaman, bunu iyi karşılamayanlar vardı.

Takriri Sükûn Kanunu'nu ve İstiklal Mahkemelerini istibdat vasıtası olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri telkine çalışanlar oldu.

Şüphe yok ki, zaman ve vakalar, bu nefret uyandırıcı fikri telkine çalışanları elbette utanılacak mevkie düşürmüştür.

Biz, fevkalade olarak alınan ve fakat kanuni olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle kanunun üstüne çıkmak için vasıta olarak kullanmadık; bilakis, memlekette sükûn ve asayiş tesisi için tatbik ettik; devletin hayat ve bağımsızlığını temin için kullandık. Biz, o tedbirleri, milletin medeni ve toplumsal gelişmesinde istifadeli kıldık.

Efendiler, aldığımız fevkalade tedbirlerin tatbikine lüzum kalmadığı görüldükçe, onların tatbikinden vazgeçilmekte tereddüt gösterilmemiştir. Nitekim İstiklal Mahkemeleri, zamanında faaliyetlerini sona erdirdikleri gibi, Takriri Sükûn Kanunu da, yürürlük müddetinin bitiminde tekrar Büyük Millet Meclisi'nin incelemesine arz olundu. Meclis, kanunun bir müddet daha yürürlükte kalmasını lüzumlu görmüş ise, elbette bu, millet ve cumhuriyetin yüksek menfaatları icabı olduğundandır. Yüce Meclis'in bu kararı, bize istibdat vasıtası vermek maksadına yönelik tasavvur olunabilir mi?

Efendiler, Takriri Sükûn Kanunu'nun cari ve İstiklal Mahkemelerinin faaliyet halinde bulunduğu müddet zarfında yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclis'in ve milletin emniyet ve itimadının tamamen yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır.

Memlekette yapılan büyük isyan ve suikastlar bertaraf edilerek temin olunan asayiş ve huzur, elbette herkesçe memnuniyet sebebi olmuştur.

Efendiler, milletimizin başında, cehalet, gaflet ve taassubun ve ilerleme ve medeniyet düşmanlığının alameti farikası gibi kabul olunan fesi atarak, onun yerine, bütün medeni âlemce başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle Türk milletinin medeni toplumlardan zihniyet itibariyle de hiçbir farkı olmadığını göstermek lüzumlu idi. Bunu, Takriri Sükûn Kanunu cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı yine yapacaktık. Fakat, bunda, kanunun yürürlükte olması da kolaylık sağladı denirse, bu çok doğrudur.

Hakikaten, Takriri Sükûn Kanunu'nun yürürlükte oluşu, bazı mürtecilerin, milleti geniş ölçüde zehirlemesine meydan bırakmamıştır. Gerçi bir Bursa mebusu, bütün mebusluk hayatında hiçbir vakit kürsüye çıkmamış ve hiçbir vakit Meclis'te, millet ve cumhuriyet menfaatlarını müdafaa için bir tek kelime dahi telaffuz etmemiş olan Bursa Mebusu Nurettin Paşa, yalnız şapka giydirilmesi aleyhinde uzun bir önerge vermiş ve bunu müdafaa için kürsüye çıkmıştır. Şapka giydirilmesinin "temel haklara ve milli hâkimiyete ve şahsi dokunulmazlığa aykırı muamele" olduğunu iddia etmiş ve bunun "halka tatbik edilmemesinin temin ve teyit olunmasına" çalışmıştır. Fakat, Nurettin Paşa'nın, millet kürsüsünden galeyana getirmeye muvaffak olduğu taassup ve irtica hisleri, nihayet birkaç yerde, yalnız birkaç mürtecinin İstiklal Mahkemelerinde hesap vermeleriyle söndü.

Efendiler, tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık vb. gibi birtakım unvanların yasaklanması ve ilgası da Takriri Sükûn Kanunu devrinde yapılmıştır. Bu husustaki icraat ve tatbikat, toplumumuzun hurafeperest, ilkel bir kavim olmadığını göstermek bakımından ne kadar elzem idi, bu, takdir olunur.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, muskacılara talih ve hayatlarını emniyet eden insanlardan meydana gelen bir kütleye, medeni bir millet gözüyle bakılabilir mi? Milletimizin hakiki mahiyetini yanlış manada gösterebilen ve asırlarca göstermiş olan bu gibi unsurlar ve müesseseler, yeni Türkiye devletinde, Türk Cumhuriyeti'nde devam ettirilmeli miydi? Buna ehemmiyet vermemek, ilerleme ve yenileşme namına, en büyük ve telafi edilemez hata olmaz mıydı? İşte biz, Takriri Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olmasından istifade ettik ise, bu tarihi hatayı işlememek için, milletimizin alnını olduğu gibi açık ve pak göstermek için, milletimizin mutaassıp ve ortaçağ zihniyetinde olmadığını ispat etmek için istifade ettik.

Efendiler, milletimizin toplumsal, iktisadi, özetle bütün medeni muamele ve münasebetlerinde verimli neticelerin teminatı olan yeni kanunlarımız da, kadınların hürriyetini temin eden ve aile hayatını sağlamlaştıran Medeni Kanun da bu bahsettiğimiz devrede vücuda getirilmiştir. **Dolayısıyla, biz her vasıtadan, yalnız ve ancak bir bakış açısından istifade ederiz. O bakış açısı şudur: Türk milletini, medeni cihanda layık olduğu mevkie yükseltmek ve Türk Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün daha ziyade takviye etmek... ve bunun için de, istibdat fikrini öldürmek...**

***

Türk gençliğine bıraktığım emanet

Muhterem efendiler, sizi günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet, mazi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bunda, milletim için ve müstakbel evlatlarımız için dikkat ve teyakkuzu davet edebilecek bazı noktalar belirtebilmiş isem, kendimi bahtiyar sayacağım.

Efendiler, bu beyanatımla, milli hayatı bitmiş farz edilen büyük bir milletin, bağımsızlığını nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına dayalı milli ve asri bir devleti nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım.

Bugün ulaştığımız netice, asırlardan beri çekilen milli musibetlerden doğan uyanışın ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.

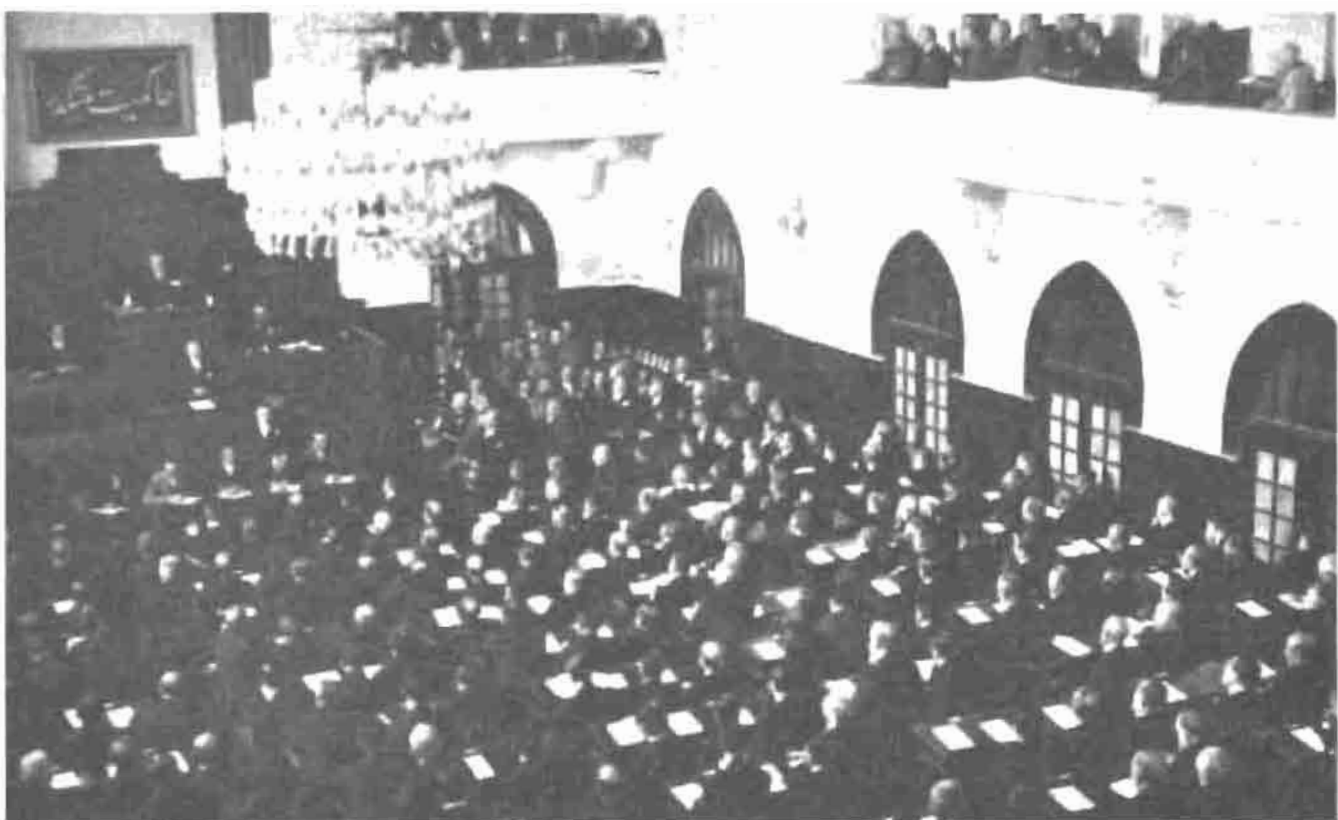
Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklalini, Türk Cumhuriyeti'ni ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dahili ve harici bedhahların[1] olacaktır. Bir gün istiklal ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini[2] düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklal ve Cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalalet[3] ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlarını müstevlilerin[4] siyasi emelleriyle tevhit edebilirler.[5] Millet fakrü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evladı! İşte bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklal ve Cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!

1 Bedhah: Kötü niyetli. (Y.N.)
2 Şerait: Şartlar. (Y.N.)
3 Dalalet: Sapkınlık. (Y.N.)
4 Müstevli: İstilacı. (Y.N.)
5 Tevhit etmek: Birleştirmek. (Y.N.)

Nutku dinleyenler.

DİZİN

Abaza, 342, - köyleri, 203, -lar, 331.
Abbas Bey, 403.
Abbasiler, 541.
Abdullah Azmi Efendi, 612.
Abdullah Bey, 401.
Abdullah Bey (Dürrizade), 451.
Abdurrahman Efendi (Mülazımıevvel), 254.
Abdurrahman Lâmi Efendi, 423.
Abdurrahman Şeref Bey (İstanbul Mebusu), 608, 609, 611.
Abdülâziz Han, 532.
Abdülhalik (Renda) Bey (Maliye Vekili), 658, 659.
Abdülhamid, II., 558-561, 564.
Abdülkadir Kemali Bey, 639.
Abdülkerim Paşa (Erkânıharbiye Mirlivası), 148-151, 153-158.
Abdülkerim Paşa'nın aracılıkları, 148.
Abdülmecit Efendi (Halife), 530-532.
Abdülmecit Efendi, babasının adı münasebetiyle de olsa "Han" unvanından vazgeçemiyor, 532.
Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisi'nce halife seçilmesi, 530.
Abdürrahman Bey (Milli Aşireti Reisi), 345.
Abdürrahman Şeref Bey (Maarif Nazırı), 52, 308.
Abidin Bey (Saruhan Mebusu), 611.
Âbit Süreyya Bey, 558.
Abuk Paşa, 171-173, 210.
Accord tripartite (Üçlü anlaşma), 440.
Acemi Sadun Paşa, 196.
Adalar Denizi (Ege Denizi), 311, 573-575.
Adalet, 44, 123, 129, 166, 236, 271, 418, 487, 540, 547, 649, - hissi, 648, -siz, 392.
Adana, 31, 95, 105, 184, 237, 240, 260, 294, 347, 348, 361, 436, 465, 537, 574, 639, 641, - cephesi, 290, 297, 348, - mıntıkası, 348, -nın işgali, 238, 302, - teşkilatı, 255.
Adapazarı, 159, 201-203, 205-207, 228, 229, 235, 241, 242, 248, 331, 341, 342, 343, 356, 415, 417, 507, 510, - hadisesi, 225, - Kaymakamı, 202.
Adapazarı havalisinde tahrikler, 201.
Aden, 565.
Adını saklayan bir tanıdığın Amasya'ya gelmesi, 51.
Adıyaman bkz. Hısnımansur.
Âdil Bey (Dahiliye Nazırı), 35, 116, 118-120, 135, 145, 151, 158, 163, 164, 169, 206, 207, 224, 229, 238.
Adil şartlar, 98.
Adli, - bağımsızlık, 469, 484, - kapitülasyonlar, 433, 493, 576, - meseleler, 588.
Adliye, 224, 227, 246, 254, 308, 322, 364-366, 370, 591, 611, 646, 648, 649, 658, - Encümeni, 524, - formülü, 587, - işleri, 289.

Adnan (Adıvar) Bey (Dahiliye Vekili, İkinci Reis, Doktor), 394, 405, 408, 554, 605, 624, 626, 638.
Adriyatik Denizi, 565.
Af, 560.
Afgan, 541, - devleti, 633, - halkı, 633.
Afganistan, 545.
Afrika, 336, 541, 542, 546, 565.
Afşar, 414.
Afyonkarahisar (Karahisarı Sahip), 35, 41, 42, 51, 97, 108, 109, 191, 280, 321, 340, 345, 346, 355, 376, 404, 430, 436, 437, 440, 452, 478, 493, 497, 507, 511, 513, 514, 536, 606, 651, 657, - havalisi, 145.
Afyon Karahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi, 514, 558, 566.
Ağva, 573.
Ahabadr deresi, 573.
Ahali, 34, 41-43, 45, 47, 48, 53, 55-57, 67-69, 85, 109-119, 129, 137, 138, 142, 146, 152, 159, 160, 163, 189, 196, 198, 199, 206, 218, 222, 224, 233, 235, 236, 239, 240, 245, 251, 254, 255, 272, 275, 310-312, 316, 317, 331, 342, 345-347, 357, 361, 363-365, 367-371, 375, 382, 387, 388, 459, 460, 471, 472, 569, 574, 578, 617, 628, 629, 633, -nin hürriyeti, 166, 167.
Ahlak, 150, 180, 182, 237, 300, -sızlık, 136, 188.
Ahlakiyat, 76.
Ahmediye Cemiyeti, 302.
Ahmet, 650.
Ahmet Anzavur bkz. Anzavur.
Ahmet Asım Efendi (Kadı), 400, 401.
Ahmet Bey (Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Üyesi), 71.
Ahmet Fevzi Paşa (Harbiye Nezareti Müsteşarı), 221, 268-270, 295.
Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa (Dahiliye Nazırı, Sadrazam), 52, 99, 105, 185-187, 196, 209, 210, 307, 308, 383-387, 397, 398, 411, 416, 427, 428, 448-452, 487, 490, 524, 534, 564, 565.
Ahmet İzzet Paşa'nın nasihatnamesi, 185.
Ahmet İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da, 398.
Ahmet İzzet ve Salih Paşalar Ankara'dan memnun görünmüyor, ille payitahta gitmek istiyorlardı, 414.
Ahmet İzzet ve Salih Paşaların İstanbul'da siyasi vazife almayacaklarını taahhüt etmeleri üzerine İstanbul'a dönmelerine müsaade edildi, 448.
Ahmet İzzet ve Salih Paşalar sözlerinde durmadılar, 449.
Ahmet İzzet Paşa Türk milletine hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetkârı olmaya tercih edemedi, 451.
Ahmet Kemal (İlyaszade), 198-200.
Ahmet Muhtar Bey (Hariciye Vekili), 408, 647.
Ahmet Necati (Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye Reisi, Binbaşı), 242-247.
Ahmet Nuri Bey (Sıvas Kongresi Bursa Delegesi), 105.
Ahmet Onbaşı, 390.
Ahmet Rıza Bey, 52, 99, 231, 233, 234, 415, 416.
Ahzı Asker (Askerlik Şubesi), 215, 269, 388.
Ajans, 47, 48, 220, 224, 369, 398, 442, 489, 523, 528, 556, -lar, 69, 73, 152.
Ajax (Ajaks) zırhlısı, 484.
Akademi, 649.
Akarçay, 511.
Akbaş, 302, - cephaneliği, 297, 301.
Akbaş Cephaneliği ve Köprülülü Hamdi Bey, 301.

Akdağ Madeni, 262.
Akdeniz bkz. Bahri Sefit.
Akhisar, 51, 346, 354, 355, 572.
Akseki, 376.
Aksu, 354.
Akşam, 182.
Akşehir, 376, 511, 513.
Akyazı, 202.
Alaca, 344, 407.
Alâettin Tepesi, 375.
Alaşehir, 280, 354, 355.
Alayunt, 413.
Albayrak, 71.
Aldatıcı vaatler, ağır iftiralar, 290.
Alemdağı, 245.
Aleviler, 541.
Ali (Hz.) devri, 426.
Ali Aguş Efendi (Yüzbaşı), 245.
Ali Bey, Hacı (Gebze Müdafaai Hukuk Heyeti Reisi), 251.
Ali (Çetinkaya) Bey (Afyonkarahisar Mebusu, Miralay), 180, 346, 651, 657.
Ali Efendi (Harbiye telgrafhanesi memuru), 315.
Ali Efendi (Yüzbaşı), 343.
Ali Fuat (Cebesoy) Paşa (20. Kolordu Kumandanı, Batı Anadolu Kuvayi Milliye Kumandanı, Batı Cephesi Kumandanı, 2. Ordu Müfettişi), 48, 51, 52, 61, 86, 99-101, 109, 142, 145, 146, 148-150, 157, 164, 165, 180, 191, 192, 202, 206, 214, 216, 222, 253, 268-270, 334, 339, 342, 346, 352, 377-379, 381, 382, 387, 399, 403, 411, 510, 518, 519, 599-602, 605-607, 624, 638, 640, 643, 654, 657.
Ali Fuat Paşa Batı Anadolu Kuvayi Milliye Kumandanı, 145.
Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğine tayini ve cephenin ikiye ayrılması kararı, 381.
Ali Galip Bey (Elazığ Valisi, Erkânıharp Miralayı), 54-57, 85, 109, 111, 113, 115-120, 123, 124, 141, 151, 163, 235, 341.
Ali Galip Bey Sıvas'ta, 54.
Ali Galip Hadisesi, 110.
Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa (2. Kolordu Kumandanı), 640, 643.
Ali İhsan (Sabis) Paşa, 508-510.
Ali İhsan Paşa'nın meydana getirdiği vaziyetler, 508.
Ali Kaptan, 246.
Ali Kemal Bey (Dahiliye Nazırı, Gazeteci), 35, 53-55, 164, 169, 192, 206, 203, 207, 225, 230-232, 234, 295, 307.
Ali Kemal Bey'in tamimi, 53.
Ali Kemal Bey ve Padişah, 53.
Ali Rıza Bey (Bahriye Miralayı), 197.
Ali Rıza Bey (Kastamonu Valisi), 109, 143, 151, 163.
Ali Rıza Bey (Mevki Kumandanı, Trabzon Mevki Kumandanı), 134, 137.
Ali Rıza Bey (Urfa Mutasarrıfı), 147.
Ali Rıza Paşa (Süleyman Paşazade, Erkânıharbiye Reisi), 560, 562,
- Kabinesi, 383.
Ali Rıza Paşa (Sadrazam, Batı Orduları Başkumandanı, Birinci Ferik), 161, 169, 187, 208, 233, 281, 283, 290, 294.
Ali Rıza Paşa Hükümeti, 171, 261.
Ali Rıza Paşa Kabinesi, 61, 162, 163, 165, 170, 177, 181, 190, 203, 205, 207, 219, 222, 223, 225, 227, 234, 236, 255, 271, 273, 276, 279, 288, 289, 302-304.
Ali Rıza Paşa Kabinesi, 162.
Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde sezilen tereddüt, 163.
Ali Rıza Paşa Kabinesi milli teşkilat ve maksatları soruyor, 165.

Ali Rıza Paşa cumhuriyet yapılacağını keşfediyor, 187.
Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni tutmak kararı, 207.
Ali Rıza Paşa Kabinesi fikrinde ısrarlı, 219.
Ali Rıza Paşa Kabinesi milli teşkilatı düşman teşkilatla, bizi Ali Kemal ve Sait Molla ile bir tutuyor, 225.
Ali Rıza Paşa Kabinesi düşman iftira ve yanıltmacalarına hakikat diye inanıyor, 236.
Ali Rıza Paşa ve Kabinesinin mahiyeti, 289.
Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifası, 302.
Ali Saip (Ursavaş) Bey (Kozan Mebusu), 347, 607, 647, 648.
Ali Ulvi Bey (Kayseri Mutasarrıfı), 224.
Âlim, 610.
Alişan, 472.
Alişer, 472.
Allah, 63, 78, 104, 119, 149, 150, 154-157, 166, 226, 259, 267, 310, 315, 319, 321, 332, 333, 411, 427, 432, 510, 541, 555, 568, 613, 618, 649, 653.
Alman, - askeri, 430, - barışı, 69, -lar, 108, 195, - telkinleri, 317.
Almanya, 37, 108, 336, 343.
Altıntaş, 436, 437, 452.
Amasya, 36, 42, 44, 50, 51, 53-56, 59, 62-64, 66, 67, 69, 75, 79, 84, 91-94, 188, 199-201, 203-207, 216, 225, 255, 331, 344, 441, 470, - görüşmesi, 193, 197, - mülakatı, 193, 207, - Telgrafhanesi, 198.
Amasya Mülakatı, 193.
Amele ordusu, 102.
Amerika, 47, 95-99, 102, 106, 107, 231, 234, 319, 573, 616, 653, - cumhuriyetleri, 654, - delegesi, 581, - devleti, 107, - heyeti, 98, - himayesi, 108, - hükümeti, 91, 93, 94, 147, - kamuoyu, 93, 96, 137, 184, - komisyonları, 96, 97, 100, - mandası, 35, 38, 88, 92, 95, 100, 101, 104, - mandaterliği, 91, 92, 94, - mektepleri, 92, 93, - milleti, 96, - misyonerleri, 93, - müzahereti, 101, - Rum göçmenleri, 470, - siyasi temsilcisi, 319.
Amerika mandası isteyenler, 35.
Amerika mandası için propagandalar, 88.
Amerika Kongresi, 91, 100, 108.
Amerikalı, 64, 88, - gazeteci, 97, -lar, 92, 94, 96, 99, 100, 106, 136, 226, 294.
Amerikan, 459, - müesseseleri, 470.
Amerika Senatosu, 94, 135.
Amerika Tahkikat Heyeti, 105.
Anadolu, 27, 35, 36, 49, 50, 52, 60, 62, 65, 69, 71-73, 82, 84, 88, 96, 100, 105, 126, 128, 131-134, 145, 146, 149, 152, 155, 165-167, 176, 192, 194, 195, 205, 208, 213, 229, 232, 236, 237, 239, 253, 255, 260, 268, 269, 283, 285, 286, 288, 295, 302, 314, 315, 322, 331, 339-341, 344, 355, 357, 374, 375, 384-386, 415-417, 421, 422, 427, 430-432, 440, 470, 472, 484, 488, 493, 510, 514, 536, 550, 558, 567, 568, 572-574, 601, - ahalisi, 43, - delegeleri, 421, 428, - evlatları, 542, - halkı, 92, 542, - harekâtı, 402, - matbuatı, 297, - merkezleri, 122, - milli teşkilatı, 43, - mücadelesi, 422, - müdafaası, 432, - şehirleri, 107, - şimendifer hattı, 575, - taksimi, 95, - temsilcileri, 429, - teşkilatı, 308, - toprakları, 38.
Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması kararı, 286.
Anadolu ortasında yeniden çıkan birtakım dahili isyanlar, 472.
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk, - Cemiyeti, 88, 133, 188, 195, 199,

217, 242, 259, 265, 282, 283, 290, 298, 300, 305, 306, 312, 318, 321, 373, 443, 445, 477, 536, - Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi, 445, - Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi, 133, 153, 163, 164, 167, 170, 177, 319, - Grubu, 444, 473, 557.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu'nun teşkili, 444.

Anafartalar, 555.

Analar, 570.

Ananevi, 66, - alışkanlıklar, 40, - bağlar, 37.

Anarşi, 270, 474, 644.

Anavatan, 194, 373, 504, 518.

Anayasa, 326.

Ankara, 35, 36, 41, 44, 48, 51, 61, 86, 99, 107, 109, 126, 128, 135, 139, 141, 142, 147-149, 151, 159, 163, 204-206, 214, 219, 220, 222, 224, 228-231, 233, 249, 250, 254-257, 259-264, 266, 268, 269, 272, 276, 278-281, 284, 286, 288, 291, 295, 300, 302, 304, 305, 307, 312-314, 316, 321, 322, 325, 326, 329, 330, 332, 339, 341, 343, 347, 348, 351, 353, 354, 357-364, 366-372, 376-378, 380, 381, 383-387, 390-394, 398-400, 403-407, 409, 410, 414-418, 420-422, 425-428, 430, 433, 438, 441, 448-452, 459, 460, 463, 474, 477, 478, 484, 488, 490, 507, 511, 512, 518-520, 523, 528, 532-534, 536, 550, 551, 553, 568, 584, 587, 590, 593-596, 599-602, 605-607, 612, 615, 617, 624, 625, 627, 634, 636, 638, 639, 641-643, 646, 652, 660, - ahalisi, 275, - delegeleri, 430, - halkı, 275, - hükümeti, 419, - istasyonu, 352, 465, -lılar, 205, 275, 512, - matbuatı, 549, - telgrafçıları, 161, - Valisi, 333.

Ankara'ya geliş, 256.

Ankara halkı ile yakından tanışmak için verdiğim konferans, 275.

Ankara'ya gelen mebuslarla yaptığım temaslar, 276.

Ankara'da toplanmak, 278.

Ankara Anlaşması, 464, 465, 469, 571, 572.

Ankara İstiklal Mahkemesi, 403.

Anket, 649, - parlamenter, 647, 649, 657, 659.

Anlaşma, 219, 233, 464, 465, 469, 571, 572.

Antalya, 31, 219, 224, 319, 320, 376, 432, 440, 512, 567, - limanı, 108, - sancağı, 575.

Antep bkz. Ayıntap.

Antlaşma, 91, 209, 311, 354, 372, 373, 417, 421, 423, 426, 427, 433, 450, 451, 464-466, 571, 572, 574, 576, 582, 585, 595, 597, 598, 603, 621, -lar, 577.

Anzavur, 218, 270, 301, 302, 342, 351, 357, 359, - hadisesi, 225, 280, - isyanları, 341, -lar, 431.

Anzavur'un milli cephelerimizi arkadan vurmak teşebbüsü, 301.

Anzavur isyanları, Düzce isyanı, 341.

Araba, 51, 106, 114, 294, 460.

Arabistan, 92, 194.

Arap, 278, 559, - aşiretleri, 570, - Cumhuriyeti, 541, -lar, 336.

Arapça, 278, 531.

Ardahan, 372, 609.

Ardase (Aradase, Ardasa), 157.

Arga, 111.

Arıburnu, 555.

Arif (Ayıcı) Bey (5. Fırka Kafkas Kumandan Vekili, Erkânıharbiye Kaymakamı), 62, 64, 91, 93, 94, 342.

Arif Bey (Trakyalı), 310.

Arif Oruç Bey (*Yeni Dünya* gazetesi yazarı), 403.

Arnavut Küçük Aslan çetesi, 244.
Arnavut, - asileri, 659, -lar, 658.
Arpaçayı, 371.
Artvin, 372.
Asayiş, 42, 64, 68, 91, 93, 99, 129, 159, 169, 201, 229, 236, 247, 255, 280, 295, 316, 318, 382, 402, 433, 540, 541, 664, - meselesi, 472, -sizlik, 36, 41, 46, 240, 245.
Asım Bey (1. Fırka Kumandanı, Miralay), 160, 161, 240.
Asi, 74, 183, 342, 415, 654, -ler, 147, 267, 342-344, 358, 375, 376, 410, 411, 413, 414, 564, 659, 663.
Asil bir milleti yüz kızartıcı bir vaziyete düşüren sefil, 529.
Asir, 541.
Asker, 31, 53, 56, 57, 104, 111, 113, 116, 117, 119, 121, 183, 201, 240, 250, 255, 310, 346, 348, 355, 357, 369, 375, 378, 379, 388, 414, 421, 430, 484, 488, 490, 498, 517, 520, 564, 573-575, 578, 579, 658, -ce, 123, - firarisi, 375, - kardeşliği, 185, -ler, 46, 82, 344, 345, 405, 435, -lik, 58, 60, 71, 141, 147, 204, 269, 317, 353, 358, 453, 560, 601, 638, 655, -lik çağı, 407, -lik hayatı, 559, -lik hizmeti, 578, -lik sanatı, 343, -lik sıfatı, 500, -lik şubeleri, 567, -lik vazifesi, 375, - maaşları, 130.
Askeri, - ahval, 369, - bağımsızlık, 469, 484, - delege, 196, - disiplin, 408, - efrat, 377, 401, - eğitim, 470, - erkân, 655, - faaliyet, 59, - fedakârlık, 95, - görüş, 222, 426, 656, - harekât, 75, 356, 373, 381, 388, 410, 454, 517, 519, 573, 588, - hareket, 369, - heyetler, 376, - hizmet, 389, 549, - hususlar, 112, 140, - hükümler, 577, - icaplar, 356, 374, - ilerleme, 655, - inzibat, 405, - işgal, 147, - kanunlar, 499, - kıta, 36, 57, 62, 247, 341, 347, 408, 559, 564, - kıtalar, 333, - kıyafet, 141, - komisyon, 488, 578, - konum, 309, 311, - kudret, 416, - kumandan, 46, 127, - kumandanlar, 359, - kuvvet, 100, 122, 143, 317, 319, - kuvvetler, 514, 564, - makam, 50, 52, 169, 334, 339, - mektepler, 577, - memur, 73, 118, 123, 369, 529, - meslek, 473, 490, - müfreze, 202, - müşavir, 582, - nakliyat, 460, - reisler, 191, 654, - rical, 446, - rütbe, 464, - siyaset, 473, - şûra, 481, 508, - tedbirler, 66, 80, 393, - tertibat, 61, 191, - teşebbüs, 239, - teşkilat, 62, 200, 357, - üniforma, 531, - üstünlük, 234, - vazife, 359, 362, 375, 408, 438, 453, 518, 640, 643, 644, - vaziyet, 88, 412, 435, 465, 494, 497, 499, 512, - zafer, 517.
Askeri Ceza Kanunu, 500.
Askerî Nigehban Cemiyeti, 188, 203.
Askerî Nigehbân Cemiyeti, 188.
Askeriye, 200, 218, 242, 301, 314, 315.
Askerlik Şubesi bkz. Ahzı Asker.
Aslıhanlar, 513, - Muharebesi, 437.
Asri, - devlet, 666, - hareket, 663, - hukuk, 547.
Asuri, 574.
Asya, 489, 545, 546, 621.
Aşar usulü, 549.
Âşir Paşa (Alaşehir Kumandanı, Müsteşar Muavini), 355, 509.
Aşiret, 74, 76, 114, 120, 122, -ler, 110, 116, 118, 121, 123, 124, 472, 509, 559, 564, 345, -ler, 570, - reisi, 83, 84.
At, 109, 115.
Ata yurdu, 38.
Ateşkes, 275, 347, 348, 372.
Atıf Bey (Eskişehir Mıntıkası Kuvayi Milliye Kumandanı, Süvari Kaymakamı), 145.

Atina, 216, 336, 429, - Cumhuriyeti, 656, - demokrasisi, 656.
Attilâ, 336, 559.
Avcı, 509.
Avçar köyü, 202.
Avni (Hüseyin Zaimler) Paşa (Saruhan Mebusu), 375.
Avrupa, 33, 45, 68, 78, 96, 100, 117, 137, 319, 336, 421, 427, 429, 441, 442, 465, 466, 487, 489, 545, 546, 565, - devleti, 95, 105, - diplomatları, 611, - düşüncesi, 611, - hükümetleri, 421, - kamuoyu, 137, 184, - milletleri, 285, - siyaseti, 623.
Avusturya, 37.
Ayakkabı, 378.
Ayaklanma, 124, 146, 200, 219, 340, 341, 369, 375, 470, 663.
Âyan, 161, 217, 307, 432, 481, 559, - üyeleri, 239.
Ayastefanos (Yeşilköy), 564.
Aydemir, 437, 438.
Aydın, 100, 624, -lar, 546, 558, 662, - ordu, 649.
Aydın, 128, 194, 262, 263, 294, 346, 347, 377, 440, 567, - cephesi, 191, 223, 223, 238, 255, 268, 270, 280, 290, 299, 304, 354, - havalisi, 53, -ın işgali, 43, 44, - Kuvayi Milliyesi, 196, - mıntıkası, 567.
Aydınlı köyü, 246.
Aydıntepe, 267.
Ayıntap (Antep), 31, 122, 218, 219, 233, 240, 344, 347, 465, 572, - cephesi, 290.
Ayn-üs-sevr (boğa gözü), 150.
Aynacı Oğulları, 472, - çetesi, 344.
Ayvalık, 346.
Azerbaycan, 108.
Azınlık, 179, 288, -lar, 48, 95, 97, 132, 210, 246, 289, 490, 518, 577, -ların hakları, 209, 274, -ların himayesi, 576.
Aziziye, 46, 51, 113.
Azrail, 390.

Babaeski, 490, 572.
Babalar, 570, 665.
Babıâli, 44, 45, 76, 116, 118, 138, 168, 223, 229, 282, 317, 524, - Müdüriyeti, 168.
Bafra, 470, 471.
Bağdat, 541, - savunucusu, 558.
Bağımsız, 38, 43, 75, 95, 98, 106, 129, 163, 254, 325, 334, 418, 424, 470, 541, 545, 558, 574, - devlet, 184, - fikir, 652, - heyet, 431, - hükümet, 194, - İslam hükümetleri, 546, - livalar, 170, 173, - millet, 465.
Bağımsızlık, 38, 42, 43, 47-50, 62, 69, 73, 78, 82, 91-93, 95, 97, 100-104, 107, 148, 152, 161, 166, 194, 216-218, 224, 247, 256, 273-275, 281, 282, 285, 286, 294, 305, 319-322, 326, 332, 333, 337, 352, 419, 424-426, 431, 432, 435, 441, 444, 447, 466, 469, 471, 473, 479, 480, 483, 499, 514, 528, 530, 535, 539, 542, 545, 550, 553, 597, 598, 616-618, 633, 655, 664, 666, - hakları, 588, -ın temini, 276, - mücahedesi, 321, 571, 620, - şartları, 420.
Bahçe, 572.
Bahri Bey (Akdağ Madeni Mebusu), 262.
Bahri Sefit (Akdeniz), 301, 514, 565, 575, - filosu, 529.
Bahriye, 383, 398, 597, 655.
Bahur Bey (Milli Aşireti Reisi), 345.
Bakırköy bkz. Makrıköyü.
Bakla Burnu hattı, 574.
Balıkesir bkz. Karesi.
Balkan, - muharebeleri, 565, - Muharebesi, 479.
Balkanlar, 478.
Baltalimanı, 307, 416.

Banaz, 437.
Bandırma, 36, 51, 128, 188, 218, 223, 255, 280, 284, 301, 316, 341, 346, 354, 514.
Bandırma Vapuru, 248.
Banka, 368, 579, -lar, 549.
Barak bkz. Cerablus.
Bardiz, 370, 371.
Barış, 59, 69, 99, 100, 107, 108, 137, 173, 184, 195, 209, 216, 236, 239, 267, 269, 288-290, 295, 302, 317, 318, 372, 383, 405, 423, 428, 432, 434, 440, 442-444, 469, 481, 483, 489, 493, 517, 520, 536, 550, 581, 584, 585, 587, 588, 592, 594, 595, 596, 598, 599, 648, - antlaşması, 451, 571, 576, 582, 585, 595, 597, 603, - esasları, 586, - Konferansı, 519, 520, 523, 534, - masası, 534, - meselesi, 553, 586, 593, - müzakereleri, 372, 419, 427, 582, 599, - şartları, 293, 297, 571, - teklifi, 287, 488, 490, 493, 571, 582, - teşebbüsleri, 488.
Barış yapılana kadar İstanbul'a ayak basmamaklığımız ve mebus olmamaklığımız tavsiyesi, 209.
Barış Hazırlıkları Komisyonu bkz. İstihzaratı Sulhiye Komisyonu.
Başkumandan, 78, 125, 187, 272, 273, 335, 339, 375, 438, 464, 474, 481, 489, 499-501, 514, 525, 529, 596-598, -lık, 354, 455, 439, 456, 463, 473, 497, 503, 504, 518, -lık Karargâhı, 459, 474, 565.
Başkumandanlığı kabul ediyorum, 454.
Başkumandanlığıma yapılan itirazlar, 455.
Başkumandanlığı fiilen üstlendim, 459.
Başkumandanlık Kanunu, 494, 498, 499, 503.
Başkumandanlık Kanunu'nun tarihçesi, 494.
Başkumandan Muharebesi, 513, 566.
Başkumandan Muharebesi, 513.
Batı, 126, 133, 165, 187, 300, 336, 464, 511, 661, - devletleri, 469, 487, - kavimleri, 336, - ordusu, 393, - vilayetleri, 260.
Batı Anadolu, 126, 165, 341, 536, 550, - delegeleri, 133, - Muharebesi, 558, - vilayetleri, 357.
Batı Anadolu Kuvayi Milliye Kumandanı, 145.
Batı Cephesi, 339, 346, 352, 374, 376-379, 381, 382, 387, 390-393, 395, 397, 398, 435, 438, 512, 513.
Batı Orduları Başkumandanı, 187.
Batı Roma, 336.
Batı Trakya, 32, 196, 309-311, 373, 374.
Batum, 82, 372, 373, 470, 471.
Bayazıt, 36, 83, 362.
Bayburt, 36, 59, 267.
Bayburt'ta bir yalancı peygamber, 267.
Bayrak, 121, 572, 581, 661, 662, -lar, 622.
Bayram, 522.
Baytar, 121, 310.
Bedeviler, 566.
Bedir (Fırat) Ağa (Kâhta'da Aşiret Reisi), 121, 122, - aşireti, 114.
Bedirhani, - ailesi, 111, -ler, 109, 113.
Bedirhani Halil Bey bkz. Halil Rami Bey.
Bekir Bey, 202, 203.
Bekir Bey (İstanbul Fen Müfettişi), 384.
Bekir Sami (Günsav) Bey (56. Fırka Kumandanı, Miralay), 43, 51, 334, 355, 357.
Bekir Sami (Kunduk) Bey (Beyrut Valisi, Heyeti Temsiliye üyesi, Hariciye Vekili, Amasya Mebusu), 74, 84, 86, 91, 93, 94, 102-104, 132, 188, 191, 192, 214, 216, 285, 286, 353, 432, 439-443, 466, 575, 579.

Bekir Sami Bey, ne olursa olsun barış yapmak taraftarı idi, 442.
Belçika, - devleti, 107, - grubu, 107.
Belde, - ahalisi, 137, -ler, 333.
Belediye, 47, 49, 128, 129, 134, 204, 320, 332, 649, - dairesi, 146, 617, -ler, 128, - meclisleri, 322.
Belgrad, 478.
Benim kararım, 38.
Benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmam arzu ediliyordu, 474.
Beni muamelelere ve icraata müdahaleden men etmek isteyenler benden tesirli tedbirler bekliyor, 304.
Benzin, 460.
Bergama, 346.
Berlin Sefiri, 284, 566.
Beslân, 202.
Beşiktaş, 249, 250.
Beşinci Mehmet Han, 618.
Beyanat, 239.
Beyanname, 33, 69, 72, 73, 76, 82, 87, 106, 110, 131, 138, 139, 148, 151, 153, 154, 160, 162, 169, 172-174, 176, 177, 181, 183-186, 193, 194, 219, 220, 225, 272, 274, 288-290, 295, 320, 321, 326, 329, 389, 392, 445, 528, 529, 531, 532, 587, 663, -ler, 71, 137, 267, 318.
Beykoz, 493.
Beyoğlu, 634, - telgrafhanesi, 314, 315.
Beypazarı, 332, 341, 342.
Beyrut, 74, 347.
Beyşehir (Beyşehri), 341, 376.
Biga, 241, 301, 302, 341, 402.
Bilecik, 146, 185, 186, 191, 340, 385, 390, 394, 450, - istasyonu, 397, 398, - görüşmesi, 386, 397.
Bilecik Görüşmesi kararlaşıyor, 386.
Bilecik Görüşmesi, 397.
1919 Sonbaharında karşılaştığımız diğer bazı vakalar, 254.
1908 Meşrutiyet inkılabı, 560.
1877 Seferi, 372.
Birecik, 340, 572.
Birinci Büyük Millet Meclisi, 361, 443, 445.
Birinci Dünya Savaşı bkz. Harbi Umumi.
Birinci İnönü Muharebesi, 469, 571.
Birinci İnönü Zaferi, 412.
Birinci İnönü Zaferi, 412.
Birinci Kuvvei Seyyare, 388, 408.
Birleşik Amerika, 653.
Birleşik hükümet, 545.
Birlik muharebesi, 97.
Bitlis, 34, 57, 74, 83, 163, 204, 555, 573.
Bizans, 65, 432, - İmparatoru, 559.
Block, Adam (Adam Blok), 230, 231.
Boğa, 150.
Boğaziçi, 483, 573, 574, 578.
Boğazlar, 294, 429, 490, 517, 518, 578, 581, - bölgesi, 433, -ın serbestisi, 581, - komisyonu, 581, 582, - meselesi, 518, - mıntıkası, 573, - Mukavelesi hükümleri, 582.
Boğazlıyan, 341, - isyanı, 344.
Boizeau (Buvazo) (Yüzbaşı, Fransa Temsilcisi), 313.
Bolşevik, 369, - harekâtı, 152, -ler, 152, -lik, 302, 351, 367.
Bolşevizm, 310.
Bolu, 144, 145, 147, 159, 203, 240, 241, 329, 331, 332, 341-344, 351, 404, 608, - Mutasarrıfı, 143.
Bolvadin, 436.
Bomba topu, 342.
Borç, 104, -lanma, 95, -lar, 580, 587.
Bordeaux (Bordo), 195.
Bosphore (Bosfor), 239.
Boşamak, 230.
Bouillon, Franklin (Franklen Buyyon), 441, 465, 466, 469, 470, 517.
Bozcaada bkz. Tenedos Adası.

Bozdağ, 303.
Bozkır, 219, 229, 233, 341, 376, - hadisesi, 159, 219, 220, 225.
Bozkır hadisesi ve İzmit Mutasarrıfı'nın muhalefeti, 159.
Bozüyük, 435.
Bölgesel kongreler, 27.
Brest-Litovsk Antlaşması, 372.
Briand (Brian) (Fransa Başvekili), 440, 465.
Britanya, 271, - hükümeti, 484.
Brock (Akdeniz Filosu Genel Kumandanı Amiral Sir Bruk), 529.
Browne, Louis Edgar (Bravn) (Amerikalı gazeteci), 88, 97, 101, 102.
Brunot (Brüno) (Fransız Binbaşı, Jandarma Müfettişi), 80, 82, 83.
Budapeşte, 478.
Budizm, 546.
Buharii Şerif, 333.
Bulgar, - askeri, 310, -lar, 311.
Bulgaristan (Bulgarya), 310, 311, 374.
Burç, 150.
Burdur, 224, 262, 440, - sancağı, 575.
Burhanettin Bey (Nahiye Müdürü), 246.
Bursa, 36, 43, 44, 128, 146, 191, 206, 214, 218, 223, 280, 284, 295, 334, 351, 353, 355-357, 377, 378, 385, 410, 434, 452, 504, 512, 517, 519, 520, 536, 558, 573, 638, 665, - cephesi, 390, - delegeleri, 105, - felaketi, 355, - havalisi, 191, 192.
Bursalı, 559.
Bükreş, 565.
Bütçe, 390, 399, 420, 433, 579-581, 635.
Büyücü, 665.
Büyük Aslan çetesi, 246, 247.
Büyük Britanya, 271.
Büyük Harp bkz. Harbi Umumi.
Büyük Millet Meclisi, 208, 321-323, 327, 330, -nin açılış günü, 332.
Büyük Taarruz, 467, 485, 491, 495, 501, 505, 512, 514, 569, - Harbi, 566.
Büyük Taarruz Harbi'nde Nurettin Paşa muharebe meydanını dürbünle seyretmeyi tercih ediyordu, 566.
Büyükelçi, 381.
Büyükelçilik, 381.

Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey (7. Kolordu Kumandanı, Edirne Mebusu), 42, 192, 214, 309-311, 373, 374, 639-643.
Cafer Tayyar Bey'in Trakya'da takip ettiği yanlış bir görüş, 309.
Trakya'daki kolordumuzun askeri icapları ve vatanperverlik namusunu yapamamasının yegâne mesulü Cafer Tayyar Paşa'dır, 374.
Cahil, 277, 549, 661, - softalar, 661.
Cami, 333.
Câmi Bey, 52, 96, 99, 285.
Canik, 554.
Caniler, 270.
Casus, 74, 233, 561, -lar, 391, -luk, 228, 380, 388, 410, - şebekesi, 124.
Cavit Bey (Niğde Mutasarrıfı, Aydın Mutasarrıfı), 224.
Cebelibereket, 240.
Cebrail, 540.
Cebranlı Kürt Halit Bey, 661.
Cehalet, 95, 341, 541, 636, 663, 664.
Celâdet Bey (Bedirhani), 109-111, 113.
Celâl (Bayar) Bey (İktisat Vekili, İzmir Mebusu), 180, 346, 394, 405, 406, 408, 409, 488, 607.
Celâl Bey (Adliye Nazırı), 308.
Celâl Bey (Çapanoğulları'ndan), 344.
Celâl (Zaralızade), 198-200.
Celâlettin Arif Bey (Meclisi Mebusan Reisi, Erzurum Mebusu, Adliye Vekili), 266, 307, 308, 325, 326, 329, 330, 361, 50-59, 448.

Celâlettin Arif Bey ile görüş ayrılığı, 326.
Celalettin Arif Bey Meclisi Mebusan Reisliğini bırakamıyor, 329.
Celâlettin Arif, Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'a gidişi ve oradan ortaya attıkları meseleler, 361.
Celâlettin Arif Bey'in geniş çapta Doğu Vilayetleri valiliği teklif ediliyor, 362.
Celâlettin Arif Bey kendi kendine Erzurum vali vekili oluyor, 363.
Celâlettin Arif Bey'in ültimatomu, 365.
Cemal Bey (Konya Valisi), 60, 61, 109, 146, 151, 159, 163, 224.
Cemal Bey (Konya Valisi) İstanbul'a kaçıyor ve Konya halkı da İstanbul'u tanımıyor, 146.
Cemal Bey (Malatya'da 12. Süvari Alayı Kumandanı Binbaşı), 113, 115, 120.
Cemal Paşa (Bahriye Nazırı), 560, 562.
Cemal Paşa, Mersinli (Harbiye Nazırı, Yıldırım Kıtaları Müfettişi), 48, 61, 163-165, 170-175, 181-183, 185-192, 202-205, 207-210, 213, 218-225, 228, 236, 237, 240, 244, 248, 249, 255, 256, 263, 264, 266, 268-274, 279, 280, 282-285, 302, 303, 310, 474.
Cemal Paşa'nın (Mersinli) İstanbul'a gitmesi, 61.
Cemal Paşa, kabine namına milli irade-ye aykırı hareketlerden kaçınılacağını taahhüt ediyor, 174.
Cemal Paşa işbaşından genç kumanda unsurlarını uzaklaştırmak istiyor, 268.
Cemal Paşa, dediklerim yapılmazsa istifa ederim ve Meclisi Mebusan'ın açılması imkânsız bir hayal olur, diyor, 269.
Cemal Paşa'nın işten uzaklaştırılması teklifi karşısında Ali Rıza Paşa kabinesi, 279.
Cemil Bey (Binbaşı), 510.
Cemil Bey (Uybadın) (Dahiliye Vekili, 372. Fırka Kumandanı), 374.
Cemil Cahit (Toydemir) Bey (5. Kafkas Fırkası Kumandanı), 201, 344.
Cemil Paşazade Ekrem bkz. Ekrem Bey.
Cemiyet, 32-35, 43, 47, 49, 53, 57, 59, 62, 71, 77, 78, 84, 88, 130, 133, 135, 163-165, 167, 169, 170, 177, 182, 183, 188, 192, 195, 196, 199, 203, 205, 206, 208, 214, 216-219, 237-230, 233, 242-244, 246, 255, 256, 259, 265, 272, 274, 277, 281-283, 290, 298, 300, 302, 305, 306, 310, 312, 317, 318, 320, 321, 325, 332, 345, 358, 361, 373, 443, 445, 448, 470, 477, 536, 560, 562, 563, 618, -ler, 99, 104, 128, 129, - teşkilatı, 215, 536.
Cemiyeti Akvam (Milletler Cemiyeti), 98, 433, 490, 518, 572, 573, 581, 582, - Meclisi, 574, 577, - Nizamnamesi, 106.
Cemiyeti Hafiyei İslamiye Teşkilatı, 663.
Cemiyetler Kanunu, 73.
Cemşit mevkii, 145.
Cenabı Hakk bkz. Allah.
Cenabı Mevla bkz. Allah.
Cengiz (Kara Vâsıf'ın takma adı), 99.
Cenk, 413.
Cephane, 31, 35, 159, 255, 297, 302, 357, 358, 361, 377, 390, 400, 460, 470, 578, - deposu, 301, -lik, 301.
Cephe karargâhına hareket, 460.
Cerablus (Barak), 340.
Cerrah, 343.
Cevat Abbas (Gürer) Bey (Seryaver), 50, 55, 140, 248, 249, 251.
Cevat (Çobanlı) Paşa (Erkânıharbiyei Umumiye Reisi, 3. Ordu Müfettişi), 41, 42, 49, 59, 64, 68, 99, 164, 188,

222, 279, 282, 285, 286, 638, 640-643.
Cevat Bey (Dursun Bey zade) (Kâtip, Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Üyesi), 71.
Cevat Bey (Sefir), 397.
Cevat Rifat Bey (Cemal Paşa'nın Yaveri), 171.
Cevdet Bey (13. Kolordu Kumandanı), 48, 113, 130.
Ceylanpınar, 345.
Ceza Kanunu, 169.
Cezayir, 541.
Cezirei İbni Ömer (Cizre), 575.
Charpy (Şarpi, Fransız General), 518.
Ciddi askeri teşkilat yapabilmek için ve bunda muvaffakiyet imkânı temin edebilmek için, zaman şarttır, 357.
Cihan, 43, 50, 73, 76, 82, 136, 150, 152, 173, 209, 220, 239, 240, 266, 286, 288, 289, 297, 302, 305, 316, 321, 355, 422, 432, 487, 513, 530, 533, 535, 541, 545, 588, 611, 613, 633, 665, - tarihi, 463, - kamuoyu, 34, 217, 281, 493.
Cihan nazarında vereceğimiz imtihana hazırlanırken, 487.
Cihan Harbi bkz. Harbi Umumi.
Cihat, 431.
Cinayet, - failleri, 253, -ler, 33, 240, 246.
Cinayetkârane, 172.
Cins, 129, 317.
Cizre bkz. Cezirei İbni Ömer.
Cizvit papazları, 80.
Clémenceau (Klemanso), 78, 234.
Coğrafi haklar, 166.
Cuma alayları, 633.
Cumalı Ordugâhı, 343.
Cuma namazı, 160, 161.
Cumhuriyet, 28, 187, 338, 446, 447, 471, 518, 550, 611-613, 615, 616, 618, 620, 622, 627-629, 633-636, 646-648, 650, 653, 654, 656, 658, 660-662, 664-666, - düşmanları, 663, - hükümeti, 600, 623, 634, - idaresi, 548, 624, 628, 629, 657, 663, -in ilanı, 546, 548, 549, 600, 630, 639, 614, 616, 617, 619-621, 623-626, -in ilanı kanunu, 606, -in ilan tarzı, 627, - kanunları, 40, - kararı, 613, -ler, 654, - mahkemeleri, 663, - meselesi, 632.
Cumhuriyetin ilanı kararını nerede ve kimlere söyledim, 606.
29 Ekim 1923 günü Halk Fırkası Grubu'nda cereyan eden müzakereler, 607.
Ben, Umumi Reis sıfatıyla meselenin halline memur edildim, 609.
28/29 Ekim gecesi hazırladığım kanun müsveddesini teklif ettim, 609.
Teklifim Fırka'ca ve hemen Meclis'çe müzakere ve "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında kabul olundu, 612.
Cumhuriyetin ilanından milletin duyduğu genel ve samimi sevince iştirakte tereddüt ve endişe gösterenler, 614.
Cumhuriyetin ilanıyla boşa çıkan ümitler, 619.
Cumhuriyetin ilanı üzerine Halife'ye yaptırılmak istenen rol ve Halife lehinde yapılan neşriyat, 621.
"Cumhuriyet" sözünü söylemeye Rauf Bey'in ağzı varmıyordu, 647.
Cumhuriyet düşmanlarının son namertçe teşebbüsleri, 663.
Cumhuriyetçi, 615, 623, 624, 626, 631, 632, 650, 661, 663.
Cumhuriyet Halk Fırkası, 512, 549, 550, 603, 607, 653, 656, - Büyük Kongresi, 27, - Genel Kongresi, 28, - Grubu, 607, - İkinci Büyük Kongresi, 29, - Programı, 537.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nı teşkil teşebbüsü, 549.
Curzon (Lord Gürzon), 488.
Cümbürdü, 389.

Çalköy, 437, 438.
Çamköy, 389.
Çamlıbel, 344.
Çanakkale, 192, 250, 251, 312, 348, 517, 574, 622, - Boğazı, 573.
Çankaya, 180, 512, 599, 603, 604, 606, 609, 638.
Çapanoğulları, 344.
Çardak, 388.
Çarık, 459.
Çarşamba, 470, 471.
Çatalca, 565, 571.
Çatalköprü, 331.
Çavdarhisar, 378.
Çay, 436, 437.
Çayözü, 472.
Çekil köyü, 376.
Çelebi Cemalettin Efendi, 256.
Çelebiler, 665.
Çerkez, -ler, 342, 472, - vatandaşlar, 240.
Çerkez Bekir, 206.
Çerkez Ethem (Kuvayi Seyyare Kumandanı), 342, 359-361, 376, 379, 387, 388, 392-394, 398-406, 410, 411, 412-414, 415, 636, - müfrezesi, 344, 377.
Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerinin ilk defa dikkat çekici görülmeye başlanan bazı tavır ve muameleleri, 359.
Çerkez Ethem ve kardeşlerinin çıkardığı dedikodular, 379.
Çerkez Ethem ve Tevfik kardeşlerin muhalefete geçmesi, 387.
Çerkez Ethem ve Tevfik kardeşler ve kendileriyle hemfikir olan bazı arkadaşlarının milli hükümete isyanı, 393.
Çerkez Ethem ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi aldatmaya çalışıyorlardı, 399.
Çerkez Ethem, hükümetin kanunlarını tanımıyor, 400.
Çerkez Ethem'e bin nasihat heyeti gönderiliyor, 406.
Çerkez Ethem ve kardeşleri aleyhine fiili harekâta geçilmesini emrettim, 410.
Çerkez Ethem ve kardeşleri, canlarını Refet Paşa'ya borçludurlar, 413.
Çerkez İbrahim (İzmit Mutasarrıfı), 342.
Çerkez Kara Mustafa, 344.
Çerkez Reşit Bey bkz. Reşit Bey.
Çete, 31, 41, 203, 244-247, 251, -ciler, 471, -cilik, 470, -ler, 233, 241, 242, 245, 248, 254, 344, 427, 470, 471, 472, 636.
Çetecilik harekâtı, 259.
Çiçerin, 369.
Çiftçi, 278.
Çiftlik, 56, 616.
Çin, 541, 658.
Çine, 44, 128.
Çivril, 341, 345.
Çolak Hüseyin Sâlahattin bkz. Sâlahattin, Hüseyin.
Çopur Musa, 345.
Çopur Yusuf, 344, 472.
Çorbacı, 246.
Çorlu, 310.
Çorum, 141, 142, 341, 348, - hainane tertibi, 151.
Çöğürler, 437.
Çöl, 509, 510, 512, -ler, 565.
Çöl Arapları, 566.
Çukurova, 278.
Çumra, 375.
Çürüksulu Mahmut Paşa, 99, 221, 230.
Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Beyanatı, 239.

Dağ topu, 342, 376, - takımı, 402.
Dahili, - bağımsızlık, 102, - düşman, 203, 205, 222, - cepheler, 480, - düşman, 442, - ihtilaller, 358, - isyan, 382, - isyanlar, 341, 354, 356, 358, 375, 383, 472, - işler, 227, - siyaset, 645, - teşkilat, 337, 482.
Dahili isyanlar, 341.
Damat Ferit Paşa bkz. Ferit Paşa (Damat).
Damat Şerif Paşa bkz. Şerif Paşa (Damat).
Danıştay bkz. Şûrayı Devlet.
Darıca Rum bekçileri, 244, 247.
Darıca Rumları, 246.
Darülhilafe (Hilafet merkezi), 262, 264, 300.
Dârülhilafetülâliye, 532.
Dava, 97, 294.
Dedeler, 665.
Dedikodu, 160, 173, 363, 379, 381, 406.
Defrance (Döfrans) (Fransa siyasi temsilcisi), 48.
Defterdar, 143.
Değirmendere, 203.
Delege, 43, 50, 59, 69, 74, 79, 84, 108, 158, 165, 172, 173, 175, 176, 182, 185, 189, 192, 193, 196, 200, 220, 222, 239, 247, 263-265, 281, 517-519, 580, - Heyeti, 419, 427, 432-434, 439, 441, 465, 466, 519, 520, 523, 534, 543, 550, 553, 585, 589-592, 594, 597-599, -ler, 32, 71, 83, 85, 86, 100, 105, 133, 162, 166, 195, 236, 274, 348, 368, 417, 421, 422, 426-429, 434, 466, 493, 546, 579, 581-583.
Delegeler daha yolda iken başlayan Yunan taarruzu, 434.
Delibaş, 375.
Deli Hacı, 344, 472.
Deli Hasan, 472.
Deli Ömer çetesi, 344.
Demange (Dömanj) (Miralay), 46.
Demirci Mehmet Efe, 222, 347, 399, 403, 657.
Demirci Efe de harekete geçiyor, 403.
Demiryolu, 436, 549.
Demokrasi, 651, 654, 656, 658.
Demokrat, 654, -lık, 653, 656.
Deniz, - komisyonu, 578, - kuvvetleri, 216, 578, - yolu, 187, 385.
Denizli, 35, 382, 647.
Deraliye, 117, 119, 167, 168, 289.
Derince, 315.
Dersaadet, 61, 65, 76, 78, 79, 92, 97-100, 110, 126, 134, 145, 158, 192, 196, 199, 205, 241, 247, 249, 250, 262, 263, 275, 290, 306, 312, 318, 331, 410, 417, 418, 420, 421, 429, 430.
Dersim, 113, 141, 238, 330, 345, 645, 647, - aşiretleri, 121, - Kürtleri, 84, 85, -liler, 121.
Derviş Paşa (Kolordu Kumandanı), 376, 414.
d'Esperey, Franchet (General Franşe Despere), 80, 228, 229.
Despot, 654.
Devlet, 31-33, 35, 37-39, 42, 48, 49, 62, 76, 82, 91, 95, 96, 98, 101, 102, 104, 107, 137, 152, 154, 166, 175, 181, 184, 186, 187, 189, 191, 194, 211, 216, 227, 237, 269, 273, 281, 289, 290, 293, 294, 297, 302, 305, 308, 317, 318, 321, 333, 336, 337, 339, 354, 372, 397, 423, 440, 444, 448, 463, 464, 498, 514, 517, 518, 520, 521, 524, 531, 533-535, 542, 545, 547, 548, 598-602, 604, 607, 610, 611, 613, 615, 619, 620, 623, 624, 633, 636, 637, 639, 644, 645, 664-666, - adamı, 239, 352, 418, 615, 631, - adamları, 151, - bağımsızlığı, 39, - baskısı, 289, - gelirleri, 103,

- haini, 199, - hizmeti, 169, 450, - idaresi, 289, 424, 614, 629, -in bağımsızlığı, 218, 224, 256, 282, 285, 545, -in kurtarılması, 322, -in menfaatı, 182, -in mukadderatı, 62, -in tam bağımsızlığı, 48, - işleri, 129, 155, 179, 274, - kuvvetleri, 326, -ler, 44, 47, 80, 88, 100, 105, 106, 146, 149, 179, 203, 216, 217, 228, 238, 255, 271, 272, 274-276, 281, 284, 288, 290, 301, 303-306, 313, 318-320, 348, 417, 429, 431, 433, 434, 465, 469, 478, 483, 487-489, 493, 499, 530, 541, 546, 553, 572, 574-583, 586-588, 591, 592, 594, -ler ittifakı, 545, - maliyesi, 655, - menfaatları, 630, - merkezi, 322, - siyaseti, 523, 655, - şekli, 445, 446, 606, 624, 630, - temsilcileri, 282, 285, - teşkilatı, 446, - teşkili, 410.
Dış borçlar, 587.
Dicle Grubu, 509.
Diktatörlük, 387, 412.
Dil, 547.
Dimboz, 354.
Din, 91, 92, 93, 129, 316, 333, 431, 546-548, 607, 636, - adamları sınıfı, 95, - bayrağı, 662, -dar, 662, -dışı, 661, - düşmanı, 570, - haini, 199, - kardeşlerimiz, 235, - mensubu, 547, - meselesi, 546, - oyunu, 540, - oyunu aktörleri, 541, -siz, 37, 96, -sizler, 267, -sizlik, 548, - ve mezhep hürriyeti, 91-93.
Din oyunu aktörleri, Halife'yi bütün İslamın hükümdarı yapmak istiyorlardı, 540.
Dinar, 403.
Dini, 635, - bağlar, 37, - eğilim, 96, - fikirler, 661-663, - haklar, 33, 166, - hükümler, 93, - inançlar, 661-663, - menfaat, 636, - merasim, 333, - mesele, 542, - mücahede, 282, - taassup, 661, - tahrikler, 662, - teşkilat, 33, - vazife, 154.
Diplomasi, 487, 517.
Diplomat, 422, -lar, 96, 611.
Diplomatik, - meseleler, 518, - muafiyet, 582.
Divanıâli, 164, 169.
Divanıharp, 126, 163, 196, 508, 510, 568.
Diyale nehri, 566.
Diyanet İşleri, 205.
Diyarbekir (Diyarbakır), 34, 36, 42, 44, 48, 83, 107, 110, 112, 122, 123, 126, 128, 130, 143, 214, 219, 235, 284, 316, 330, 345, 440, 555, 575, 607, 641-643, -li, 111.
Doğu, 69, 96, 336, 363, 369, 428, 519, 613, - ahvali, 68, - cephemiz, 361, 370, - hadiseleri, 70, - kavimleri, 336, - meselesi, 96, 417, 418, - ordusu, 371, - sınırı, 97, - sınırları, 370, - vilayetleri, 33, 34, 48, 50, 59, 75, 83, 88, 97, 98, 259-261, 362, 363, 365, 367, 573, 638, 662.
Doğu Anadolu, 84, 88, 165, 239, - vilayetleri, 131, 133.
Doğu Cephesi, 362, 365, 366, 371, 482.
Doğu Cephesinde Ermenistan'a taarruz kararı verdiğimiz sırada, 365.
Doğu Cephemizde Ermenilerle harp başlıyor, 370.
Doğu Cephesi Kumandanı'nın bir görüşü, 481.
Doğu Roma, 336.
Doğu Trakya, 194, 310, 311, 373, 471, 517.
Doksan Üç (93), - Harbi, 60 - Seferi, 594.
Doktor, 58, 368, 394, 408, 554, 608.
Dokunulmazlık, 665.
Dokuz umde, fırkamızın ilk programı, 549.

Dominyon, 517.
Donanma, 31, 211, 301.
Donanma Cemiyeti, 196, 255.
Dört aykırı görüş ve aldığımız karar, 214.
Dörtler Meclisi, 93.
Dörtyol, 240.
Dretnot, 106.
Dua, 97, 333, -lar, 156.
Dumlupınar, 354, 378, 410, 412, 413, 434, 436-438, *507*, 511, 514, 566, 569, 638.
Dumlupınar Meydan Muharebesi, 437, 558, 566.
Duquest (Mösyö Düke) (General), 347.
Dursun Bey, 71.
Dünya, 73, 82, 96, 147, 160, 235, 265, 275, 336, 337, 435, 442, 447, 448, 466, 469, 497, 499, 504, 507, 527, 534, 535, 540-542, 545, 546, 612, 614, 622, 630, 666, - barışı, 598, - devletleri, 107, - hadiseleri, 419, - tarihi, 435, 545.
Dürrîzade Esseyit Abdullah bkz. Abdullah Bey.
Düşman, 34, 39, 40, 42, 104, 106, 112, 145, 201, 203, 205, 217, 219, 225, 236, 238, 265, 272, 300, 305, 314, 352, 354, 356, 357, 372, 374, 375, 378, 388-390, 400, 401, 405, 410, 414, 426, 428, 435-438, 463, 464, 479, 497, 498, 500, 503, 512, 513, 523, 553, 555, 565-567, 569, 570, 620, - baskısı, 210, - casusu, 74, - cephesi, 511, - çeteleri, 241, - devletler, 37, 238, 571, - emelleri, 182, 422, 425, - istilası, 275, - işgali, 152, 260, 275, 365, - kıtaları, 517, - kuvvetleri, 234, 298, 377, 422, -lar, 45, 53, 120, 160, 177, 187, 192, 198-200, 202, 203, 206, 207, 222, 240, 248, 259, 261, 275, 294, 297, 305, 306, 339, 340, 371, 381, 383, 413, 431, 432, 459, 473, 480, 487, 533, 555, 631, 636, 663, -lık, 97, 213, 440, 663, 664, - müfrezesi, 434, - ordusu, 377, 451, 460, 478, 507, 511, 513, 514, 569, - pençesi, 184, - safları, 412, - süvarisi, 414, - taarruzu, 356, 453, - tayyareleri, 340, - teşebbüsleri, 241.
Düşmanla işbirliği yapan Saruhan Mebusu ReşitBey'in mebusluktan ihracı kararı, 412.
Düyunu Umumiye, 493, 579, 580, 587, 591, - Komisyonu, 580.
Düzce, 202, 248, 326, 331, 332, 341, 343, 357, 402, 403, - Abazaları, 331, - havalisi, 342, - isyanı, 341, 359.

Ecevit, 439.
Ecnebi zabit, 111.
Edip Bey (Çapanoğulları'ndan), 344.
Edip Bey (Sarı Efe), 399, 401-403.
Edirne, 32, 42, 43, 128, 165, 194, 214, 215, 218, 284, 309-311, 315, 373, 374, 490, 517, 572.
Efe, 222, 342, 347, 390, 399, 401, 403, -ler, 191.
Efendiköprüsü, 389, 391.
Efrat, 35, 55, 118, 267, 280, 301, 315, 377, 378, 401, 402, 406, 407, 577, 578.
Eftelidi çetesi, 471.
Ege Denizi bkz. Adalar Denizi.
Egemenlik, 95.
Eğitici, 558.
Eğitim, 91-93, 549.
Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi, 635.
Ekim 1919'da mühim dahili işler, 218.
Ekmek, 521.
Ekrem Bey (Cemil Paşazade, Bedirhanlı), 109, 111, 113.
Ekrem Bey (Lâzistan Mebusu), 607.

Elazığ bkz. Elâziz.
Elâziz (Elazığ, Mamuretülâziz), 32, 34, 55, 57, 85, 111-121, 130, 163, 235, 330, 440, 575.
Elbise, 378, 459.
Elbistan, 111, 124.
Elmalı, 573.
Emekli, 71, 143, 188, -liler, 164, 169.
Emeviler, 541.
Emin Efendi (Jandarma Tabur Kumandanı, Yüzbaşı, Üsküplü), 143, 144.
Emin (Geveci) Bey (Samsun Mebusu), 477, 554.
Emin (Koral) Paşa (Dumlupınar'da Erkânıharbiye Reisi), 569.
Emîrali Adası (İmralı), 574.
Emirfakılı (Emîr fakıhlı), 388.
Emir Faysal, 233.
Emirî Efendi, Ali (Yazar), 197.
Emirler, 665.
Emir (Marşan) Paşa, 405.
Emniyet, 407.
Emperyalist, 95.
Endülüs, 336, 541.
Enez (İnoz), 194.
Entrika, 245, 508.
Enver Paşa (Başkumandan Vekili, Harbiye Nazırı), 624.
Erbaa, 341, 344, 470, 472.
Erciyaş (Erciyes), 575.
Erdek yarımadası, 574.
Ereğli, 41, 107, 159, 384, - madenleri, 440.
Erenköy, 168, 283.
Ergani, 662, - maden imtiyazı, 440.
Erkânıharbiye Vekâleti'nin ilgası, 635.
Erkek elbisesi, 459.
Ermeni, 99, 224, 246, 573, - dostu, 96, - entrikası, 245, - kıtali, 233, 293, -ler, 34, 97, 98, 203, 239, 260, 293, 294, 369, 372, 439, -lik, 88, 98, -lik meselesi, 33, - malları, 33, - mazlumları, 96, - meselesi, 96, - mezalimi, 370, - mülteciler, 46, - nasyonalistleri, 297, - nüfusu, 111, - ordusu, 372, - özerkliği, 48, - Patriği, 32, 203, - Patrikhanesi, 192, - talebe, 92, - unsuru, 237, - yurdu, 490, 573, - zalimleri, 196.
Ermenistan, 34, 96-98, 100, 108, 239, 365, 372, 385, 573-575, 578, 581, - hükümeti, 93, - mandaterliği, 92, - özerkliği, 48, - Seferi, 370, - sınırı, 98, - sınırları, 433, - teşekkülü, 93.
Er meydanı, 570.
Ertuğrul, 608.
Erzin, 240.
Erzincan, 74, 81, 84, 85, 98, 362, 573, 602, 610, -lı, 76.
Erzincan Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi, 130.
Erzurum, 32, 33, 36, 40-42, 44, 48-50, 57, 58, 60, 64, 68, 74, 77, 80, 81, 83-85, 88, 91, 94, 101, 104, 114, 117, 128, 139, 140, 152, 173, 178, 179, 192, 214, 264, 277, 284, 286, 298, 316, 322, 360-363, 366-369, 371, 445, 471, 497, 512, 554, 638, - ahalisi, 138, 364, 367, 368, 370, - Kadısı, 267 -lular, 71, - milli müfrezesi, 344.
Erzurum'a hareket, 57.
Erzurumluların yardımları, 71.
Erzurum'u terk lüzumu, 83.
Erzurum ahalisinin bana açtığı samimiyet kucağını suiistimal edebileceğine asla ihtimal veremedim, 367.
Erzurum Kongresi, 27, 50, 59, 69-76, 83, 84, 86, 92, 105, 106, 132, 133, 159, 162, 165, 170, 190, 195, 239, 259, 275, 277, 443, - Beyannamesi, 72, 82, 87, - hükümleri, 131, - Nizamnamesi, 87, 131, - Valisi, 158.
Erzurum Kongresi hazırlıkları, 59.
Erzurum Kongresi, 72.

Erzurum Kongresi beyannamesi ve kararları, 72.
Erzurum Kongresi'nde görülen tereddütler, 74.
Erzurum Kongresi hiçbir suretle Manda kabulü hakkında karar vermiş değildir, 106.
Esaret, 95, 297, 326, 375, 419, 424, 432, 442, 443, 509, 533, 569, - zinciri, 39.
Esat (Işık) Paşa (Göz Tabibi), 99, 209, 210, 230.
Esat (İleri) Hoca Efendi (Menteşe Mebusu), 639, 640.
Esat Paşa (Yanyalı), 560, 561.
Esir, 35, 39, 42, 43, 104, 267, 302, 342, 344, 374, 375, 414, 422, 432, 459, 480, 509, 513, 514, 530, - etmek, 320, -ler, 95, 439, 487.
Eski Atina Cumhuriyeti, 656.
Eskişehir, 109, 145, 146, 186, 191, 215, 218, 219, 227, 255, 256, 261, 321, 340, 344, 354, 361, 377, 392-394, 397, 398, 400, 402-404, 407, 409, 410, 430, 436, 453, 460, 478, 493, 513, 536, 550, 551, 553, - mıntıkası, 507, - Muharebesi, 452.
Esnaf, 198, 460.
Eşitlik, 337.
Eşkıya, 84, 85, 118, 119, 252, 344, 471, 472, - çeteleri, 470, -lık, 45, 251, 310, 344, 648.
Eşkıyalığı Önleme Kanunu bkz. Men'i Şekavet Kanunu.
Eşraf, 56, 123, 199.
Eşref Bey, 208.
Eşref, Şeyh, 267.
Ethem Bey (İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürü), 255.
Etniki Eterya Cemiyeti, 470.
Evkaf Vekâleti'nin ilgası, 634.
Eyfel Yunan torpidosu, 471.
Eyüp Sabri (Akgöl) Bey (Eskişehir Mebusu), 394, 405, 406, 408, 409.
Eyüp Sabri (Hayırlıoğlu) Efendi (Konya Mebusu), 608, 611.
Ezan, 333.

Fabrika, 470.
Facialar, 240, 241.
Fahrettin (Altay) Paşa (5. Kolordu Kumandanı), 222, 268, 269, 404, 406, 407, 436, 437, 640, 641, 643.
Faik Âli (Ozansoy) Bey, 295.
Faik (Öztrak) Bey (Tekirdağ Mebusu), 608.
Faizler, 587, 591.
Falcılar, 665.
Faruk Bey (Jandarma Yüzbaşı), 121.
Fas, 541.
Fatımiler, 541.
Fatih Belediyesi Dairesi, 617.
Fatih Sultan Mehmet, 432, 531.
Fatin Hoca Efendi, 397.
Fehmi (Gerçeker) Efendi (Şer'iye Vekili), 408.
Felâhı Vatan Grubu, 278, 295, 298, 300, 303, - ittifakı, 294.
Fellâh, 278.
Fen, 39, 384, 500, 541, 655, 666, - erbabı, 549, - akademisi, 649.
Fenni, 33, - alet, 577, - ihtiyaçlar, 194, - yardım, 107.
Ferda, 255.
Ferdi saltanat, 618.
Feridun Fikri (Düşünsel) Bey (Dersim Mebusu), 645-647, 649, 657, 659.
Ferit Paşa (Damat) (Sadrazam), 31, 35, 47, 73, 78, 93, 125, 134, 139, 149, 151, 152, 155, 158, 161, 162, 185, 205-207, 222, 229, 268, 274, 295, 304, 306, 308, 309, 320, 386, 416, 431, 509, 524, - Hükümeti, 341, 348, 383, - Kabinesi, 340, 568.
Ferit Paşa hükümeti, 110, 124, 128, 129, 137, 141, 146, 151, 154, 156, 160, 169, 171, 191.

Ferit Paşa Kabinesi, 183, 184, 186, 189, 190, 204, 223, 224, 237, 273, 276, 280.
Ferit Paşa'ya çektiğim şifre, 78.
Ferit Paşa kabinesi çekilmelidir, 154.
Ferit Paşa'nın istifası, 161.
Ferit Paşa, Ali (Sulh ve Selamet Fırkası Reisi, Harbiye Nazırı), 52, 60, 68, 76.
Ferit (Tek) Bey, Ahmet (Nafıa Nazırı, Maliye Vekili), 52, 408.
Ferit (Törümküney) Bey, Recai (Defterdar), 143-145.
Fes, 664.
Fethi (Okyar) Bey (Dahiliye Vekili, Heyeti Vekile Reisi, Paris Sefiri), 180, 181, 487, 560, 562, 601, 602-608, 614, 635, - Hükümeti, 663.
Fethi Bey'in riyasetindeki Heyeti Vekile istifa ediyor, 604.
Fetva, 221, 222, 302, 337, 340, 357, 358, 431, 631.
Fevzi Bey (İzmit'te 1. Fırka Kumandan Vekili, Kaymakam), 248, 251-253.
Fevzi (Çakmak) Paşa (Erkânıharbiyei Umumiye Reisi, 1. Ordu Müfettişi, Harbiye Nazırı), 59, 164, 180, 181, 302, 340, 351, 382, 405, 408, 427, 429, 431, 438, 456, 460, 465, 472, 474, 507, 511, 569, 593, 634, 638, 640, 643.
Fevzi (Fırat) Efendi, Şeyh Hacı (Erzincan'da Nakşi Şeyhi, Erzurum Kongresi Heyeti Temsiliye Üyesi), 74, 84, 132.
Fındıklı Sarayı, 301.
Fırat, 574.
Fırka, 27-29, 34, 45, 48, 52, 53, 99, 121, 179, 183, 192, 203, 265, 265, 325, 380, 381, 446, 448, 512, 536, 537, 549, 550, 557, 602-605, 607, 609-611, 623, 625, 626, 628, 631, 632, 635, 639, 653, 654, 656, 661-663, -lar, 97, 98, 105, 220, 221, 306, - programı, 446, - üyeleri, 627.
Fırka İdare Heyeti de kati bir Heyeti Vekile listesi hazırlayamadı, 605.
Fidye, 246.
Fikir, - adamları, 630, - cereyanı, 108, 312, - hürriyeti, 547, 548, - kargaşası, 639, - muharebesi, 97.
Fikret (Onuralp) Bey (Doktor, Ertuğrul Mebusu), 608.
Fikri kabiliyet, 40.
Filipin, 95.
Filistin, 93, 184, 541.
Filo, 529.
Firar, 31, 74, 114-116, 124, 146, 149, 202, 203, 234, 249, 252, 321, 331, 342, 343, 345, 376, 394, 403, 410, 414, 533, -lar, 164, 169, 201.
Firari, 116, 123, 159, 375, 391, - asker, 250, 401 - halife, 530, 534, - jandarma, 250, -ler, 115, 116, 120, 406.
Flood, Solly (Salli Kled) (İtilaf Kuvvetleri Kumandanı, İngiliz General), 146.
Forbes (İngiliz Yüzbaşı, Kontrol memuru), 331.
Fotoğraflar, 604.
Franmason teşkilatı, 230.
Fransa, 37, 48, 94, 95, 104, 228, 231, 233, 234, 271, 307, 430, 439, 440, 517, 576, 578, 634, - delegesi, 518, 581, - hükümeti, 464, 465, 469, 517, - kamuoyu, 466, - Meclisi Mebusanı, 319, - sınırları, 336, - temsilcisi, 237, 282.
Fransa hükümeti ile temas ve Ankara Anlaşması, 464.
Fransız, 108, 141, 301, - Anayasası, 326, - askeri, 218, 240, - başvekili, 440, - bayrağı, 622, - binbaşı, 80, - cephesi, 347, - delegeler, 348, 579, - efradı, 301, - Fevkalede Komiseri, 517,

- harp gemisi, 517, - heyeti, 347, - işgali, 575, - işgal mıntakaları, 347, - kamuoyu, 430, - kıtaları, 347, -lar, 31, 80, 82, 136, 195, 228, 233, 238, 248, 255, 293, 297, 301, 345, 347, 348, 440, 465, 483, 571, 572, 634, - mahfilleri, 430, - matbuatı, 295, - memurları, 348, - mıntıkası, 575, - milleti, 82, - nüfuz mıntıkası, 574, 575, - ricali, 83, 430, - siyasi ricali, 82, - siyasi temsilcisi, 319, - subayları, 80, 440, - telsiz telgrafı, 415, - telsizi, 384, - temsilci, 238, 313, 384, - torpidosu, 223.
Fransızca, 33, 235, 529.
Frew, Robert (Rahip Fru, Mister Fru), 35, 54, 199, 225, 228, 234, 235, 307.
Frew'e (Mister) yazdığım mektup, 234.
Fuat Bey (Çorum Mebusu), 348.
Fuat (Bulca) Bey (Rize Mebusu), 606.
Fuat Paşa (Keçecizade) Türbesi, 229.
Futbol müsabakası, 511.

Galatalı Şevket Bey bkz. Şevket Bey (Galatalı).
Galip, 559.
Galip Bey, 231.
Galip Bey, Mehmet (Trabzon Valisi), 109, 139, 151, 157, 158, 163.
Gasp, 242, 243.
Gâvur, 661.
Gayri kanuni, 53, 136, 166-168, 173.
Gayri milli propaganda, 52.
Gayrimüslim, 318, 365, 577, - unsurlar, 47, 147, 194, 203, 220, 221.
Gazete, 33, 71, 182, 188, 189, 203, 220, 228, 239, 255, 361, 386, 403, 471, 509, 512, 523, 584, 606, 614-616, 622, 624, 625, 652, 653, 659, -ler, 54, 119, 161, 196, 232, 298, 306, 331, 531, 604, 610, 621, 626, 631, 632, 633, 639, 646.
Gazeteci, 88, 97, 101, 446, 547, 616, 617, 659, -ler, 152, 605, 621.
Gaziantep bkz. Ayıntap.
Gazi Ayıntap, 572.
Gazi Osman Paşa, 559.
Gazi unvanı, 464.
Gebze, 240, 241, 243-247, 250, 252, 254, - Müdafaai Hukuk Heyeti, 251.
Gediz, 406, 410-412, 414, - taarruzu, 377, 378.
Gediz Taarruzu, 377.
Gediz Muharebesi, 379, 381.
Gelibolu, 301, 573, - yarımadası, 574.
Gemi, 62, 223, 517, 528, 529, -ler, 43, 357, 581.
Genç, 101, -ler, 31, 230, 656, -lik, 666, - subaylar, 269, - vatanperverler, 32.
Genel Kongre, 27, 28, 215, - Beyannamesi, 110.
Genel manzarayı dar bir çerçeve içinden görüş, 37.
Genel oy, 173.
Genel vaziyeti idare ve sevk mesuliyetini üstlenenler, en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye mümkün olduğu kadar yakın bulunmalıdırlar, 260.
General Harbord heyeti ve General'e verdiğim cevap, 147.
Gensoru, 355, 640, 645, 646, 649, 650, 652, 657, 660, 661, - müzakereleri, 659.
George, Lloyd (Loyt Corç, İngiltere Başvekili), 34, 439, 517.
George, V. (Kral V. Jorj), 529.
Gerede, 332, 341.
Geven aşireti, 122.
Geyve, 203, 322, 332, 340, 341, 384, 417, 452, - Boğazı, 126, 342, - istasyonu, 416.
Giresun, 573.
Gizli, - antlaşmalar, 91, - cemiyet, 360, 560, - oy, 325, - teşkilat, 231, 639, - vesikalar, 644, 645.

Göç, 33, 203.
Göçmen, 470, -ler, 31, -lerin iskânı, 639.
Gök Bayrak Taburu, 399, 401.
Gölcük yaylası, 303.
Gönen, 270, 341.
Gördes, 388, - Muharebesi, 400.
Görünüşte bize mülayim zannolunan bir politika ile dahilden bizi dağıtmak teşebbüsü, 383.
Göz tabibi, 209, 210, 230.
Grafik, 99.
Gramofon, 431.
Gümrü, 371, - Antlaşması, 372.
Gümrük, - tarifeleri, 581, - vergisi, 581, -ler, 580.
Gümrükçü, 578.
Gümülcineli İsmail bkz. İsmail Bey (Gümülcineli).
Gümüşhane, 157, 159, 649, - delegesi, 158.
Günan köyü, 389.
Gündüzbey, 434.
Güney, 41.
Güneybatı vilayetleri, 260.
Güney Cephesi, 389, 399, 408, 410, 412, 414, 435, 436.
Güney Cephesindeki harekât, 435.
Güney Rusya Rumları, 471.
Güney sınırlarımız, 345.
Güney sınırlarımızda olan hadiseler, 345.
Gürcistan, 108, 372, 385, - Cumhuriyeti, 518.
Gürcü Sefiri, 372.
Güvenoyu, 191, 288, 289, 309.
Güvensizlik oyu, 313.

Haber, 41, 46, 47, 49, 114, 192, 199, 218, 229, 230, 235, 246, 249, 304, 306, 329, 430, 652, -ler, 82, 205, 228.
Haberdar, 255, 259, 263, 285, 287.
Haberleşme, 36, 49, 60, 61, 64, 66, 67, 70, 85, 107, 112, 113, 117, 120-127, 129, 131, 132, 137, 140-142, 149-151, 153, 156, 157, 161, 164, 167, 170, 171, 174, 176, 191, 207, 209, 244, 247, 252, 261, 281, 301, 307, 315, 345, 348, 362, 366-368, 377, 384, 386, 398, 400, 416, 423, 429, 431, 445, 470, 493, 508-510, 596, 634, - kanalı, 57, -ler, 79, 88, 135, 139, 142, 145, 158, 163, 166, 182, 206, 208, 213, 226, 271, 280, 282, 285, 288, 304, 309, 325, 341, 351, 369, 391-81, 397, 401, 402, 411, 427, 434, 484, 540, 583, 586, 594, 595, 634, - mercii, 130.
Hacı Ali Bey bkz. Ali Bey, Hacı.
Hacıbayram Veli Camii Şerifi, 333.
Hacıbektaş, 256.
Hacı Bedir Ağa bkz. Bedir Ağa.
Hacı Hafız Efendi bkz. Hafız Efendi, Hacı.
Hacı Musa Bey bkz. Musa Bey, Hacı.
Hacı Şükrü (Aydındağ) Bey (Binbaşı), 347, 394.
Hâcim Muhittin (Çarıklı) Bey (Bursa Valisi), 355.
Hadımköy, 310.
Hâdi Bey, 314.
Hadimülharemeyn, 531.
Hâdi Paşa (Ticaret ve Ziraat Nazırı), 148, 149.
Hadisat, 33.
Hafız Efendi, Hacı (Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Üyesi), 71.
Hafik, 341.
Hain, 37, 55, 122, 190, 199, 224, 225, 248, 251, 340, 425, 528, 662, - çeteler, 241, 242, - hükümet, 138, - kuvvet, 342, 413, -ler, 116, 152, 201, 235, -lik, 296, - teşekküller, 340.

Hainane, 120, 129, 251, - faaliyet, 218, - harekât, 122, - hareket, 127, 138, 141, - maksat, 123, - muhalefetler, 321, - siyaset, 128, 238, - tertip, 151, - teşebbüsler, 35, - teşkilat, 225.
Haiti, 654.
Hak, 166, -lar, 47, 48, 58, 169.
Hakemlik, 153.
Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir, 422, 432, 549, 612.
Hâkimiyet, 38, 45, 93, 100, 101, 166, 169, 171, 173-175, 179, 194, 233-235, 290, 294, 297, 319-321, 338, 377, 383, 428, 429, 431, 452, 493, 527, 531, 533-536, 545, 548, 549, 572, 580, 605, 611, 616, 619-621, 624, 625, 628-630, 634, 648, 657-659, 665, - esası, 647, 651, - hakları, 418, 421.
Hâkimlik, 648.
Hakk bkz. Allah.
Hakkaniyet, 137.
Hakkâri, 300, 639.
Hakkı Behiç (Bayiç) Bey (Sıvas Kongresi Delegesi, Mebus), 216, 359, 360, 394.
Hakkı Bey (Fırka Topçu Kumandanı, Binbaşı), 346.
Hakkı Bey (Siverek Mebusu), 266.
Hakkı Bey (Üsküdar Süvari Müfrezesi Kumandanı), 246.
Hakkı Efendi (Bandırma Sevkıyat Reisi Topçu Binbaşı, Askeri Nigehban Cemiyeti kurucularından), 188.
Hakkı Hami (Ulukan) Bey (Sinop Mebusu), 355.
Haklar, 418, 419, 421, 534, 535, 540, 553, 555, 556, 665.
Halâskâr Grubu, 188.
Halep, 123, 124, 297, 510, 555.
Halet (Sağıroğlu) Bey, 114.
Halide Edip (Adıvar) Hanım, 52, 97, 99.
Halife (Halifei Müslimin, Halifei Resulullah), 35, 37, 38, 75, 120, 125, 182, 199, 307, 336-338, 340, 357, 358, 424-426, 432, 527, 529, 530-534, 536, 539-542, 545, 546, 605, 619-624, 626, 631-634, 636, 657, -ci, 651, -ler, 381, 455, 530, -lik, 138, - makamı, 633, - mensupları, 634, -nin hakları, 628, - ordusu, 631, - seçimi, 533.
Halife olacak zatın sıfat ve salahiyeti ne olacaktı, 533.
Halife olan zatı ümide düşürecek sadakatkârane muameleler, 539.
Halil Bey (Kastamonu Polis Müdürü), 143.
Halil Bey (Milli Aşireti Reisi), 345.
Halil Efe, 390.
Halil Hulki (Aydın) Efendi (Siirt Mebusu), 635.
Halil Rami Bey (Bedirhanlı, Malatya Mutasarrıfı), 109, 111, 115, 120, 124, 163, 235.
Halil (Türkmen) Bey (Zonguldak Mebusu), 610.
Halit (Akmansü) Bey (13. Kolordu Erkânıharbiye Reisi, Kastamonu Mebusu), 111-113, 508, 635.
Halit Bey (Cebranlı Kürt) bkz. Cebranlı Kürt Halit Bey.
Halit Bey (Çapanoğulları'ndan), 344.
Halit Bey (Müdafaai Hukuk Cemiyeti Kâtibiumumi Vekili), 306.
Halit (Karsıalan) Paşa (9. Fırka Kumandanı, Ardahan Mebusu), 36, 59, 60, 70, 139-141, 158, 267, 268, 364, 367, 606.
Halit Bey'in Trabzon ve civarında milli teşkilata memur edilmesi, 139.

Halk, 27, 28, 32, 44, 53, 54, 69, 71, 83, 91, 92, 95, 116, 130, 139, 140, 143, 144, 146, 147, 186, 189, 199, 203, 206, 230, 238, 244, 246, 267, 270, 272, 275, 310, 322, 330, 361-366, 369-372, 392, 422, 423, 446, 466, 521, 531, 533, 535-537, 541, 542, 545, 549, 556, 598, 614, 618, 620, 628, 633, 635, 642, 662, 665, - hükümeti, 95, 531, 338, -ın hayatı, 271, -ın namusu, 271, - idaresi, 651, - zümresi, 444.

Halk ile yakından temasa gelmek, ruh halini ve fikri eğilimleri bir daha incelemek için, 535.

Halkçılık, 447, - cereyanı, 448, - esası, 549, - idaresi, 28.

Halkçılık Programı, 443.

Halk Fırkası bkz. Cumhuriyet Halk Fırkası.

Halk İştirakiyyun Fırkası, 380.

Halkoyu, 93.

Hamdi Bey, Köprülülü (Akbaş Kahramanı), 301, 302.

Hamdi Efendi (Kadı), 227, 232.

Hamdi Efendi, Manastırlı, 314-316, 321.

Hamdi Efendi (Manastırlı), 316.

Hamdi Paşa, Kiraz, 145, 165, 188, 208.

Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey (İstanbul Mebusu), 610.

Hâmi Bey, 103-98, 108.

Hamit Bey (Samsun Mutasarrıfı), 48, 64-58, 69.

Hamit Bey'in İstanbul hükümetince azli, 65.

Hâmit (Hasancan) Bey (Hilali Ahmer İkinci Reisi, Mebus), 196, 266, 439, 483, 484, 523.

Han, 532.

Hanedan, 39, 40, 93, 420, 623, 624, 629, 634-636, - mensupları, 636.

Hapishane (Mahpushane), 146, 203, 252, 342.

Harabe, 631.

Haralambos, 470.

Harbi Umumi (Cihan Harbi), 31, 37, 181, 268, 317, 470, 508, 558, 577, 598, 631.

Harbiye, 174, 185, 248, 266, 279, 302, 307, 308, 314, 559, - Telgrafhanesi, 171, 308, 315.

Harbord (General), 147, 148.

Harekât, 49, 54, 69, 71, 75, 96, 100, 122, 126, 136, 142, 146-149, 151, 152, 156-158, 160, 161, 163, 164, 169, 173, 175, 183, 185, 186, 189, 190, 196, 201, 203, 204, 206-208, 220, 224, 231, 234, 243, 259, 270, 285, 293, 295-297, 299, 302-304, 310, 354, 356, 370, 373, 375, 378, 382, 387, 388, 402, 408, 410, 430, 434, 435, 453, 454, 472, 478, 487, 488, 510-514, 517, 519, 573, 588, 656, - birliği, 62, - raporları, 153.

Hareket Ordusu, 564.

Harici, - bağımsızlık, 102, - cepheler, 480, - düşman, 203, 205, 222, 371, 442, - meseleler, 353, - siyaset, 336, 545, 645, - vaziyet, 512.

Harington, Charles (İtilaf Kuvvetleri Başkumandanı, General), 483, 484, 518, 528, 529.

Harp, 33, 35, 82, 92, 93, 98, 105, 121, 126, 181, 222, 267, 269, 302, 346, 370, 371, 378, 402, 428, 429, 442, 457, 459, 461, 463, 464, 474, 488, 509, 517, 559, 580, 581, 588, 598, 639, 648, - cepheleri, 346, - felaketleri, 421, - gemisi, 517, 528, 529, - harekâtı, 370, 382, - kaideleri, 579, - oyunu, 513, 632, 634, - tazminatı, 493, - vasıtaları, 479, - vergileri, 369.

Harp cephelerinin vaziyeti, 346.

Harput, 109-111, 113, 116, 121, 123, 151, 369, - Valisi, 114.

Harşit vadisi, 372.
Hart, - köyü, 267, - meselesi, 268.
Hasan Basri (Çantay) Bey (Karesi Mebusu), 423.
Hasan Bey (2. Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü), 61.
Hasan Çavuş, 202.
Hasan Efendi (İstanbul'da Fetva Emini), 221, 222.
Hasan Fehmi (Ataç) Bey (Maliye Vekili, Gümüşhane Mebusu), 405, 594, 597.
Hasankale, 36.
Hasan Lûtfi Efendi (Tabur Kâtibi), 343.
Hasan (Saka) Bey (Ticaret Vekili, Trabzon Mebusu), 534, 597, 598, 646, 648, 659.
Hasbi Efendi (Sıvas Vali Vekili, Hâkim), 48, 81.
Hassa Ordusu, 559.
Hatim, 333.
Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır, 463.
Hava kontrol komisyonu, 578.
Havsa, 374.
Havza, 41, 42, 44, 48, 51.
Hayati Bey (Heyeti Temsiliye Kâtibi), 204, 315, 392.
Haydar Bey (Koçgiri Aşireti Reisi), 472.
Haydar (Vaner) Bey (Konya Valisi, Van Mebusu), 48, 114, 163, 347, 375.
Haydar (Yuluğ) Bey (Bolu Mutasarrıfı), 203, 331.
Haydut, - çeteleri, 636, -luk, 410.
Haymana, 399, 403.
Hayrettin Bey (Erkânıharp Kaymakamı), 343.
Hayrettin Efendi (Üsteğmen), 343.
Hayri Bey (Binbaşı), 343.
Hayri Bey (*Yeni Dünya* gazetesi yazarı), 403.
Hayvan, 114.
Hâzım (Tepeyran) Bey (Niğde Mebusu), 610.
Hazırlığı kâfi derecede olması lazım gelen üç vasıta; dahili ve görünürdeki cephelerimiz, 479.
Hazine, 580, 633, 634.
Hazreti Fahri Kâinat bkz. Muhammed, Hz.
Hendek, 331, 332, 341, 342, 356, 357.
Henderson, Nevile (İngiltere Fevkalade Komiser Vekili Sir Nevil Henderson), 529.
Henry (Hanri, Hanry) (Binbaşı), 483, 484, 487.
Hereke, 248.
Heyeti Vekile listeleri ve Heyeti Vekile Riyasetine seçilmesi muhtemel görülen simalar, 604.
Hıristiyan, 572, - ahali, 236, 240, 245, 316, - azınlıklar, 95, - düşmanlığı, 97, - halk, 44, -lar, 96, 192, 207, 218, 247, 317, 430, -lık, 546, - unsurlar, 46, 47, 73, 194, 205, 216, 221, 240, 534, - vali, 433.
Hırsız, 109, -lık, 188.
Hırvat, 517.
Hısnımansur (Adıyaman), 110, 122.
Hıyanet, 37, 74, 112, 121-124, 152, 207, 224, 326, 341, 388, 431, 447, 666.
Hıyanetin müşterek müteşebbislerinden Ferit Paşa Kabinesi'ne taarruz, 124.
Hıyaneti Vataniye Kanunu, 340, 351, 411, 524.
Hıyaneti Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri teşkili, 340.
Hıyanetkârane, 200, - hareketler, 197, - maksat, 318, - sebepler, 132.
Hızır, 596.
Hicaz, 541.
Hidayet Bey (Fuat Paşa zade), 403.
Hikmet Bey, 203, 206, 207, 228, 229, 232, 233.

Hikmet Bey (İzmit Jandarma Alay Kumandanı), 252.
Hilafet, 31, 39, 95, 130, 193, 337, 351, 424, 445, 446, 520, 522, 527, 531, 542, 545, 546, 622, 636, 653, 661, -çiler, 546, - fetvası, 631, - hazinesi, 633, 634, -in bağımsızlığı, 425, -in ilgası, 540, 549, 623, 634, 635, -in lağvı, 632, 639, - kadrosu, 634, - makamı, 74, 129, 166, 178, 202, 217, 308, 321, 332, 333, 419, 420, 533, 535, 536, 550, 600, 619, 623, 629, 633, 651, - makamının lağvı, 636, - meselesi, 447, 448, 632, - mevkii, 622, - orduları, 631, - ordusu, 342, 343, 357, - oyuncağı, 542, - şûrası, 302, 306.
Hilafet Ordusu, 342.
Hilafet ve saltanat meseleleri hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdiğim izahat, 425.
Hilafet meselesi hakkında halkın tereddüt ve endişesini gidermek için verdiğim izahat, 542.
Hilafeti İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi, 554.
Hilafetin lağvı zamanı da gelmişti, 632.
Hilafetin, Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin lağvı ve öğretimin birleştirilmesi kararı, 634.
Hilafet makamının muhafazasında dini ve siyasi menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında olanlara verdiğim cevap, 636.
Hilafet merkezi bkz. Darülhilafe.
Hilafet Meselesi, 623.
Hilali Ahmer (Kızılay), 439, 636.
Hilmi Bey (İstanbul'da Umum Jandarma Kumandan Muavini), 248, 251.
Hindistan, - imparatoru, 624, - İslam ahalisi, 633.
Hint, 541.
Hintli Müslümanlar, 68.
Hizip, 380, 444-446, 504, 536, 602, 603.
Hoca, 81, 146, 231, 287, 298, 351, 425, 445-447, 527, 528, 533, 539, 548.
Hoca Abdülâziz Mecdi Efendi, 287.
Hoca Raif Efendi bkz. Raif Efendi.
Hoca Sabri Efendi bkz. Mustafa Sabri Efendi.
Hoca Şükrü Efendi bkz.Şükrü Hoca Efendi.
Hoca Vehbi Efendi bkz. Vehbi Efendi.
Huda, 155.
Hukuk, 82, 237, 336, 362, 397, 536, 547, 557, 610, - hükümleri, 423, - ilmi, 549, - müşaviri, 197.
Hukuki, - ifade, 611, - vaziyet, 418, 447, 482.
Hukuku Esasiye Encümeni, 425.
Hulagû, 527.
Hulûsi Bey, 455.
Hurafeler, 541, 662.
Hurafeperestler, 661.
Hükümdar, 336, 448, 535, 540, 541, 654, - hanedanı, 40, -lık, 125.
Hükümet, 33, 34, 37, 38, 42, 43, 47, 48, 50, 53, 57, 58, 64, 65, 70, 73-76, 78, 79, 85, 88, 91, 95, 100, 101, 111, 112, 117, 118, 122-124, 127-129, 131, 132, 134-138, 141, 142, 145, 147-153, 159, 163, 165-167, 169-178, 183-187, 189-191, 193-196, 199, 202-207, 209, 210, 213-220, 226, 228-231, 236-246, 249-253, 261, 262, 264, 267, 270, 271, 273, 274, 279, 281, 283-285, 286, 288-290, 293-299, 301-305, 308, 311, 313, 316-318, 321, 322, 325, 337-339, 341, 346-348, 352-354, 356, 358, 360, 362, 365, 366, 369, 372, 375, 377, 379, 380, 383, 384, 386, 388, 389, 393, 397, 398, 400-402, 406, 408-411, 416-424, 426, 427,

431, 432, 439, 441, 442, 447-449, 452, 464, 465, 469, 473, 477, 481, 484, 488, 490, 493, 499, 503, 510, 514, 517, 518, 520, 523, 524, 531, 536, 545, 546, 548, 550, 568, 569, 571, 575-578, 580, 584, 585, 589, 594-600, 602-604, 608, 610, 611, 613, 622, 623, 625, 628, 628, 629, 633, 634, 639, 645-650, 652-657, 661-664, - buhranı, 611, -çi hizip, 652, -çiler, 659, 660, - dairesi, 115, 119, -e isyan, 393, - fırkası, 654, - heyeti, 172, - işleri, 180, 221, 225, - kanunları, 400, - kuvvetleri, 116, -ler, 106, 419, 470, 618, 654, - makamı, 333, - memurları, 129, 330, 342, 399, - reisliği, 181, - ricali, 630, - şekli, 446, 536, 606, 612, 617, 619, 658, - teşkili, 130, 179, 181.

Hükümeti kayıtsız şartsız düşürmek ve kati mücadele vaziyeti almak lüzumu, 288.

Hükümet teşkili, 337.

Hükümetimizin şekli mutlaka cumhuriyet olacaktır, 611.

Hükümet çarpışmayı açıktan ve cepheden kabul etti, 645.

Hükümranlık, 93, - hakları, 92, 524.

Hünkâr, 559.

Hür, 297, 598.

Hürrem Bey (Yarbay), 43, 346.

Hürriyet, 91-93, 166, 167, 183, 192, 205, 319, 432, 484, 514, 529, 530, 547, 548, 560, 564, -çiler, 197, 200, 202, - esasları, 320, -in ilanı, 563.

Hürriyetperver, 663.

Hürriyet ve İtilafçılar, 197, 200, 202, 210, 304.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, 34, 45, 48, 183, 192, 203, 205.

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey (Erzurum Mebusu), 361, 362, 364-370, 448, 477, 497, 498.

Hüseyin Baki Bey (Burdur Mebusu), 262.

Hüseyin Hamdi Bey (Trabzon Belediye Reisi), 134.

Hüseyin Hüsnü Bey (Bâbıali Müdürü), 168.

Hüseyin Kâzım Bey (Ziraat Nazırı), 397.

Hüseyin Kâzım Kadri Bey (Aydın Mebusu, Meclis Birinci Reis Vekili, Şeyh Muhsini Fâni), 262-264, 266, 287, 308.

Hüseyin (Pektaş) Bey (Robert Kolej Türkçe Muallimi), 197.

Hüseyin Salâhattin bkz. Sâlahattin, Hüseyin.

Hüsnü Bey (Trabzon Belediye Heyeti Üyesi), 134.

Hüsnü Paşa, 564.

Hüsrev (Gerede) Bey (Sefir), 50, 58.

Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey, 86, 101, 105, 216.

Ilgın, 341, 376.

Ilıca, 81.

Irak, 92, 93, 184, 233, 478, 508, 541, 542, 566, 567, 574, 622, - Cephesi, 570, - Kumandanlığı, 565, - Seferi, 565, - sınırı, 573.

Irak Seferi'nde Nurettin Paşa, 565.

Irk, 53, 316, 337, 540.

Irki haklar, 166.

Islahat, 272, 274, 289, - fırkası, 653.

Islahat Grubu, 444.

Islahiye, 240, 347.

Isparta, 440 - sancağı, 575.

İbrahim (Aktan) Bey (Kastamonu Valisi), 48, 142, 163.

İbrahim Bey (Kaymakam), 388.

İbrahim (Çolak İbrahim) Bey (Binbaşı), 342, 344.

İbrahim Ethem Bey (Mutasarrıf), 65, 224.

İbrahim Ethem Efendi (Cerrah), 343.
İbrahim Paşa (3. Ordu Kumandanı, Müşir), 559-561, 563, 564.
İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey (Sıvas Kongresi'nde Delege, Mebus), 58, 101, 216.
İbrahim Tali (Öngören) Bey (3. Ordu Sıhhiye Müfettişi, Miralay), 56, 67.
İcra Vekilleri Heyeti teşkili, 339.
İdam, 77, 147, 388, 401, 465, 527.
İdari, - bağımsızlık, 550, - görüş, 426, - meseleler, 553, 588, - sakıncalar, 213, - teşkilat, 426, 447.
İğdecik köyü, 403.
İhanet, 154, - hançeri, 138, -ler, 155, 388.
İhanetkârane, 160, 163, - hareketler, 169, - teşebbüs, 151, - vakalar, 133.
İhbar, 312, 313.
İhsan (Eryavuz) Bey (Bahriye Vekili), 180, 310, 405, 597, 648.
İhtilal, 35, 53, 54, 234, 305, 310, 358, 564, 618, 621, 636, - komitesi, 562, - kuvveti, 216 -ler, 364, - safhası, 562.
İkdam, 188.
İkinci Büyük Millet Meclisi, 446, 549, 570.
İkinci Grup, 477, 507, 639.
İkinci Grup teşekkül ediyor, 477.
İkinci İnönü Muharebesi, 451, 452, 469, 571.
İkinci İnönü Zaferi, 434, 439, 465.
İkinci İnönü Zaferi ve İsmet Paşa'nın Metristepe'den gördüğü vaziyet, 434.
İkinci Konya İsyanı, 375.
İkinci Kuvvei Seyyare (İkinci Seyyar Kuvvetler), 344.
İklim, 601.
İktidar, 117, 205, 206, 213, 442, 499, 546, 594, 666, - makamı, 181, 182, 238, - mevkii, 133, 152, 170, 229, 233, 234, 273, 276, 283, 286, 304, 306-308, 340, 383, 384, 386, 422, 653, 654, 656, - sahibi, 162.
İktisadi, - bağımsızlık, 469, 484, 550, - çıkış, 311, - hayat, 317, - hükümler, 581, - ihtiyaçlar, 194, - kapitülasyonlar, 493, - menfaatlar, 493, - meseleler, 553, 587, 588, 592, - muamele, 665, - nüfuz mıntıkaları, 574, - teşebbüs, 440, 630, - teşkilat, 33, - yardım, 107.
İktisat, 549, 585, 607.
İlhak, 32, 35, 44.
İlhami Efendi (Temyiz Mahkemesi Üyesi), 221.
İlim, 39, 337, 483, 500, 527, 528, 541, 549, 655 666, - erbabı, 549, -ler, 499, -sizlik, 98.
İlk genel Yunan taarruzu, 354.
İlkel kavim, 665.
İlköğretim, 649.
İlmi, - teşkilat, 33, - vasıtalar, 33, - vesikalar, 34.
İltica, 236, 374, 533.
İltihak, 330, 331, -lar, 313.
İlyasbey, 388.
İlyas Bey (Elazığ'da 15. Alay Kumandanı), 111, 112, 114-116, 120-123, 130.
İlyas Sami (Muş) Bey (Muş Mebusu), 608.
İmadiye, 573.
İmam Hüseyin, 570.
İmam Yahya, 564, 565.
İman, 320.
İmar, 541, 645, 646.
İmparator, 500, 559, 624, -lar, 499, 636, -luk, 187, 336, 465, 524, 580, 587.
İmralı (Emîrali Adası), 574.
İmranlı bkz. Umraniye.
İmroz adası, 574.
İmtiyaz, 33, 433, 455, 576, -lar, 73, 92, 95, 194, 197, 534, 594, -lı, 377.

İnançlar, 548, 661, 662, 663.
İncili, 384.
İnebolu, 142, 143, 145, 159, 215, 218, 384, 385, 387, 415, 470, 483, 484.
İnegöl, 378.
İnfaz, 126, 273.
İngiliz, 100, 110, 122, 140, 141, 301, 354, - Akdeniz Donanması, 301, - askeri, 314, - askerleri, 31, 310, 315, - bahriye askeri, 315, - bayrağı, 622, - binbaşı, 68, 109, 111, 113, 114, 121, - esirler, 439, 487, - fevkalade temsilcisi, 53, - fırkası, 121, - gemisi, 62, 223, - generali, 510, - görüşü, 62, - harp gemisi, 528, 529, - hesabı, 230, - himayesi, 34, 35, 43, 108, 529, - hükümeti, 123, - idaresi, 108, - kara kuvvetleri, 216, - kıtaları, 145, 218, 565, - komiseri, 439, - kontrol subayı, 146, - kuvvetleri, 109, 529, -ler, 31, 34, 64, 66-70, 79, 82, 92, 96, 117, 130, 132, 136, 139, 141, 145, 146, 189, 205, 216, 230, 248, 279-282, 284, 285, 297, 301, 302, 307, 308, 310, 314, 315, 326, 348, 351, 354, 372, 401, 478, 483, 509, 565, 566, 568, 579, -lerin tecavüzü, 285, - mandası, 47, 104, 509, - matbuatı, 108, 229, - milleti, 35, - notası, 47, - nüfuzu, 130, - ordusu, 123, - sefiri, 385, - siyasi adamları, 95, - siyasi memurları, 235, - siyasi temsilcisi, 319, - subayı, 235, - taraftarı, 231, - tarihçiler, 545, - temsilci, 302, 313, 331, - temsilciliği, 293, - torpidosu, 484, - tutukluları, 439, - zırhlısı, 484.
İngiliz İbrahim, 203.
İngiliz Muhipleri Cemiyeti, 34, 47, 183, 196, 203, 205, 216, 219, 228, 230, 272, - İstanbul İdare Heyeti, 206.
İngiliz Muhipleri Cemiyeti, 34.
İngiltere, 32, 37, 48, 94-96, 104, 106, 233, 439, 483, 514, 517, 528, 576, 578, 587, 639, - başvekili, 517, - delegesi, 518, 581, - devleti, 35, 290, - Fevkalade Komiserliği, 45, - himayesi, 38, - hükümeti, 228, 229, 484, 517, - Krallığı, 633, - Meclisi Mebusanı, 319, - milleti, 235, - sefaretleri, 307, - temsilcisi, 282.
İnkılap, 240, 330, 340, 358, 370, 446, 548, 560, 564, 599, 621, 650, 658, 662, - kuvvetleri, 630, -lar, 335, 364, - mefkûresi, 358, - safhası, 562, - safhaları, 308, 329, - tarihi, 375, 410, 412, 434, 557.
İnönü, 412, 434-437, 469, 571, - mevzileri, 434.
İnönü Meydan Muharebesi, 437, 469, 571.
İnönü Muharebe Meydanı, 435.
İnönü Zaferi, 412, 434.
İnsaf ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez, 274.
İntihabı Mebusan Kanunu (Mebus Seçimi Kanunu), 175, 176, 554, 556.
İradei Milliye, 189, 220.
İran, 510, 541, 545.
İrtibat subayları, 406.
İrtica, 620, 663, - dalgaları, 332, - hisleri, 665.
İrticai, 662, - harekât, 304.
İrticakârane, 128, 661, - teşebbüsler, 621.
İskân, 639, 645, 646, - tarihleri, 555.
İskele, 572, 605, -ler, 193.
İskenderiye, 565.
İslam, 332, 336, 425, 431, 540, 550, 662, - ahali, 33, 34, 41, 47, 53, 152, 163, 218, 369, 388, 471, 633, - âlemi, 217, 233, 285, 316, 321, 336, 445, 530, 531, 532, 533, 542, 555, 621-623, 637, 661, - beldesi, 293, - birleşik

hükümeti, 546, - birliği, 624, - camiası, 32, 541, - cemaatleri, 541, - çoğunluğu, 166, - devleti, 545, 546, - dini (şer'i mübin), 431, 547, 548, 635, - dünyası, 546, - ehli, 636, - hükümdarı, 540, - hükümeti, 194, - hükümetleri, 546, - hükümleri, 541, 548, - işleri, 542, - kamuoyu, 536, 548, - köyleri, 471, - kütleleri, 530, 542, -lar, 124, 293, 294, 302, 541, 636, -ların halifesi, 529, 530, - memleketleri, 541, - milletleri, 541, 622, - nesilleri, 442, - ruhu, 432, - Şûrayı Millisi, 216, - tarihi, 527, - ümmetleri, 637.

İslam ehlini bir halife heyulasıyla hâlâ meşgul etmek ve aldatmak gayretinde bulunanlar, bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır, 636.

İslami, - eğitim, 92, 93, - gaye, 442, - hükümler, 93.

İslamiyet, 442, 443, 661, - âlemi, 442.

İslamköy, 389.

İsmail Ağa (Kuvayi Seyyare Kumandanı), 399.

İsmail Bey (Gümülcineli), 203.

İsmail Bey (Milli Aşireti Reisi), 345.

İsmail Fazıl Paşa (Sıvas Kongresi Üyesi, Mebus), 103, 104, 329.

İsmail Hakkı Bey (Yarbay), 509.

İsmail Müştak (Mayakon) Bey, 660.

İsmet (Eker) Bey (Çorum Mebusu Reis Vekili), 612.

İsmet (İnönü) Paşa (Erkânıharbiyei Umumiye Reisi, Batı Cephesi Kumandanı, Hariciye Vekili, Başvekil), 28, 59, 164, 196, 302, 304, 339, 340, 351, 352, 379, 377, 381, 382, 387, 389, 391-394, 397, 398, 400, 404, 406-408, 434, 435, 438, 449, 453, 508, 511, 518-520, 534, 550, 551, 553, 569, 582-587, 589-597, 599, 602, 603, 606, 608, 611, 614, 624, 626, 627, 630-635, 640, 645, 646, 659, - Hükümeti, 653, 656, - Kabinesi, 659.

İsmet Paşa'nın Hariciye Vekilliğine ve Delege Heyeti Reisliğine seçilmesi, 519.

İsmet Paşa ile Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlık, 582.

İsmet Paşa'da, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'e karşı güvensizlik hissi başlamıştı, 583.

İsmet Paşa'nın görüşünü destekledim, 586.

İsmet Paşa'ya barışı imzalamasını bildirdim, 596.

İsmet Paşa'nın çektiği ıstırap, 596.

İsmet Paşa ile cumhuriyetin ilanı kanununa ait tasarıyı hazırladık, 606.

İsmet Paşa'nın Meclis'te Rauf Bey'e cevapları, 630.

İspanya, 336.

İstanbul, 228.

İstanbul, 31-36, 38, 41, 42, 45, 49, 51, 52, 55, 57-64, 66-71, 74, 78-80, 82, 83, 87, 88, 94-96, 99, 100, 105, 108, 111, 112, 125-128, 138, 142-146, 149, 152, 153, 156-161, 164, 165, 170, 171, 173, 182, 183, 187, 188, 191-193, 195, 197, 202-206, 208-211, 213-218, 220, 221, 223-228, 235, 236, 239-241, 244, 246-254, 256, 261-265, 267-269, 275, 276, 278, 280, 281, 283-288, 290, 294, 295, 297-299, 301, 302, 304, 308 311-313, 315, 316, 318, 319, 321, 325, 326, 331, 336, 340-343, 347, 351, 368, 373, 383, 385, 387, 398, 405, 410, 414-419, 426-429, 431, 432, 439, 443, 445, 448-450, 452, 465, 471, 472, 483, 484, 487, 488,

490, 504, 514, 517, 519, 520, 523, 524, 528-530, 532, 533, 539, 547, 555, 559, 561, 563-565, 567, 568, 573-575, 582, 587, 588, 595, 601, 602, 604, 605, 610, 614, 616, 621, 625, 627, 630, 632-634, 639, 649, 660, 663, - ahalisi, 617, - Boğazı, 470, - buhranı, 309, - gazetecileri, 446, - gazeteleri, 306, 531, 626, - halkı, 466, - hükümeti, 65, 78, 137, 142, 145, 150, 223, 242, 308, 348, 367, 383, 420-422, 431, 449, 493, - hükümetleri, 356, - matbuatı, 386, - Meclisi, 277, - Meclisi Mebusanı, 330, - Rum Patrikhanesi, 31, - seçmenleri, 617, - Şehremaneti, 137, - telgraf merkezleri, 167, 317, - Telgraf Müdürü, 168, - telgrafhanesi, 148, 306, - temsilcileri, 417, -un işgali, 314, 321, 322, 340, - yarımadası, 573.

İstanbul'a geri çağrılışım, 49.

İstanbul'da bazı zatlara gönderdiğim mektup, 52.

İstanbul'daki hükümetle münasebeti kesmek kararı, 127.

İstanbul'da Kuvayi Milliye aleyhine tahrikler, 204.

İstanbul'daki Kuvayi Milliye reislerinin tutuklanması hakkında Londra'dan gelen emir, 312.

İstanbul'un işgali, 314.

İstanbul, Ankara ile temas arıyor ve bu teması Nurettin Paşa temine çalışıyor, 348.

İstanbul'da iktidar mevkiine getirilen Tevfik Paşa Kabinesi Ankara ile temas imkânı arıyor, 384.

İstanbul halkı temsilcileri cumhuriyetin ilanını nasıl karşılamışlardı, 617.

İstanbulin, 531.

İstanbul Posta ve Telgraf Müdüriyeti, 384.

İstasyon, 111, 374, 376, 382, 394, 397, 398, 403, 352,416, 465, 507, 638, - binası, 557.

İstatistik, 197.

İstibdat, 208, 618, 658, 664, 665, - devri, 564, - dünyası, 435, - idaresi, 548, 561.

İstifa, 49, 58, 60, 62, 68, 70, 71, 75, 129, 131, 133, 147, 161, 164, 204, 208, 223, 270, 274, 280, 282, 283, 303-306, 385, 474, 601, 604, 637, 640-642, 644, 654, -lar, 657, -name, 53, 604, 637, 640, 643.

İstihbarat, 46, 189, 208, 220, 223, - kaynağı, 47.

İstihzaratı Sulhiye Komisyonu (Barış Hazırlıkları Komisyonu), 59, 239.

İstiklâl, 182.

İstiklal, 38, 39, 666, - Harbi, 648, - Muharebesi, 539.

İstiklal Grubu, 444.

İstiklal Mahkemeleri, 340, 380, 388, 391, 401, 403, 460, 632, 663-665, - Kanunları, 340.

İstiklal Seferi, 558.

İstila, 33, 40, 107, 185, 275, 305, 336, 355, 356, 435, 605, -cı, 337, -cı Avrupa, 96.

İstilyanos, 244, 246.

İstrati Efendi, 45.

İsveç, - devleti, 107, - grubu, 107.

İsviçre, 234.

İsyan, 35, 39, 75, 130, 199, 206, 207, 267, 336, 342, 343, 359, 360, 375, 382, 390, 393, 399, 527, 658, 662-664, -cı gruplar, 357, -cılar, 662, - dalgaları, 332, 341, - harekâtı, 472, - hareketleri, 376, -kâr, 366, -lar, 234, 340, 341, 344, 345, 354, 356, 358, 375, 383, 427, 472, - mıntıkası, 376.

İşgal, 31, 32, 41, 42-44, 46-48, 62, 73, 80, 82, 88, 117, 125, 128, 142, 144, 147, 152, 165-167, 177, 184, 189-191, 194, 195, 201, 216, 218, 229, 236-238, 255, 260, 271, 272, 275, 286, 289, 294, 295, 297, 299, 301-303, 308, 314-319, 321, 322, 326, 331, 340, 344-346, 348, 354, 365, 371-373, 375, 378, 410, 412, 421, 422, 427, 431, 434, 436, 449, 465, 469, 487, 493, 575, 598, 601, 620, 666, - kuvvetleri, 226, 293, 321, 346, 347, 574, 580, -ler, 72, - meselesi, 81, - mıntıkaları, 293, - orduları, 226, - planı, 130, - sahaları, 320.

İşgali, kınanmaya değer bulmayan bir siyaset, 189.

İştip, 343.

İtalya, 37, 94, 95, 104, 108, 271, 433, 440, 517, 576, - delegesi, 518, 581, - devleti, 440, - hükümeti, 517, - mandası, 231, - Meclisi Mebusanı, 319, - siyasi ricali, 439, - siyasi temsilcisi, 319, - temsilcisi, 282.

İtalyan, 234, 301, - askeri, 31, - delegeler, 579, -lar, 293, 483, - nüfuz mıntıkası, 575, - subayları, 578, - şirketi, 440, - temsilci, 320, - Temsilciliği, 319.

İtikat, 149.

İtilaf, - askerleri, 31, 255, -çı, 210, -çılar, 304, 490, - devletleri, 31, 33, 37, 42, 45, 47-49, 62, 80, 82, 88, 146, 149, 203, 209, 216-218, 228, 255, 269, 271, 272, 274, 281, 284, 288, 297, 301 303-306, 313, 317-320, 322, 348, 351, 418, 421, 428, 429, 431-434, 441, 450, 465, 478, 487, 488, 490, 493, 514, 517, 518, 520, 550, 553, 572, 574, 576-581, 586-588, 591, 592, 594, - devletleri delegeleri, 433, 583, - Devletleri Donanması, 211, - devletleri temsilcileri, 285, 319, - donanmaları, 31, - hükümetleri, 421, 441, - işgal kuvvetleri, 574, - kıtaları, 271, 273, - kuvvetleri, 37, 93, 146, 293, 301, 302, 317, 483, - kuvvetleri kumandanı, 146, - mahfilleri, 428, - siyaseti, 426, - subayları, 433, - temsilcileri, 126, 312, 430.

İtilaf devletleri fevkalade temsilcilerinin Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne verdikleri müşterek nota, 271.

İtilaf devletlerinin Karadeniz Başkumandanı, Osmanlı devletinin Harbiye Nazırı'na doğrudan doğruya talimat ve emir vermektedir, 272.

İtilaf kuvvetlerinin telgrafla memlekete yapmak istedikleri resmi tebliğ, 317.

İtilaf devletlerinin 23 Eylül 1922 tarihli mütareke teklifi, 517.

İtilaf Devletleri Hariciye Nazırları Konferansı, 488.

İtimat, -name, 372, - oyu, 653.

İttifak, 294.

İttihat, - hükümeti, 159, -çı, 87, -çılar, 96, 152, 230, -çılık, 160, 181, -çı matbuat, 232.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 179, 195, 317, 618.

İzci teşkilatı, 31.

İzmir, 31, 32, 35, 43, 44, 48, 50, 95, 104, 105, 177, 184, 196, 218, 294, 298, 341, 355, 357, 361, 383, 385, 405, 417, 433, 440, 504, 512-514, 517-519, 524, 536, 558, 567, 569, 572, 573, 575, 588, 607, 608, 632-634, 640, 658, - ahalisi, 255, - cephesi, 51, 260, 297, 316, 331, - faciaları, 137, 218, - fatihi, 558, - havalisi, 41, -in işgali, 46, 47, 108, 271, 289, 302, 346, - meselesi, 416, - mıntıkası, 572, - Muharebesi, 558, - Rıhtımı, 515, - Rumları, 490, - sancağı, 433,

- sınırı, 402, - vakası, 48, 62, - Valisi, 177, - Yunan Cephesi, 346.
İzmir Telgraf ve Posta Müdüriyeti, 255.
İzmit, 36, 58, 159, 160, 202, 203, 240-244, 247-249, 251-253, 341-343, 384, 434, 484, 493, 507, 510, 518, 536, 547, 548, 558, - ahalisi, 160, - Körfezi, 451, - limanları, 514, - Mutasarrıfı, 159, 202, - yarımadası, 573-575.
İznik, 390, 412, 573, - Gölü, 507.
İzzet (Eyüboğlu) Bey (Erzurum Kongresi Heyeti Temsiliye Üyesi, Mebus), 74, 84, 133.
İzzet Paşa bkz. Ahmet İzzet Paşa.
İzzettin (Çalışlar) Paşa (1. Kolordu Kumandanı, Ordu Müfettişi), 412-415, 640, 643.

Jandarma, 80, 82, 115-118, 121, 142, 196, 225, 244, 248, 250-254, 295, 310, 375, 388, 433, 471, 562, 572, 573, 577, - Kumandanı, 144, - kuvveti, 143, - kuvvetleri, 344, -lar, 578, - neferleri, 84, - subayları, 577, - teşkilatı, 399.
Japon Rıza Bey, 213.
Japonya, 517, 576, - delegesi, 581.
Jurnal, 73.

Kâbe, 498.
Kabine, 31, 61, 66, 110, 124, 133, 137, 138, 141, 144-147, 149, 152, 153, 156, 159, 160, 163, 165, 167, 169-172, 174, 175, 177-181, 183-185, 187-191, 197, 200, 203-205, 207, 208, 213, 216, 219, 221-227, 233, 234, 236, 237, 238, 255, 259, 270, 271, 273-276, 279, 280, 282, 285, 286, 288, 289, 294, 295, 302-306, 308, 309, 313, 331, 340, 383-386, 415, 420, 426, 449, 450, 568, 614, 652, 659, - beyannamesi, 176, - buhranı, 628, 610, - erkânı, 154, -ler, 78, 421, - listeleri, 416, - reisi, 161, - sistemi, 629, - teşkili, 162, 232, - üyeleri, 285.
Kadı, 227, 267.
Kadıköy, 204, 280, -lü, 232.
Kadın, 96, 529, -lar, 35, -ların hürriyeti, 665.
Kadınefendi, 529.
Kadınhan, 341, 376.
Kadri, 662.
Kafkas, 91, 284-286, 344, 437, 471, - Cephesi, 567, - Fırkası, 36, - orduları, 470, - sınırı, 573.
Kafkasya, 98, 147, 510, 565.
Kâğıt, 150.
Kağnı, 460, - arabası, 106.
Kahire sefiri, 570.
Kâhta, 114, 121.
Kainat, 509.
Kalamış, - iskelesi, 605, - köşkü, 605.
Kalecik, 399, 400, 407.
Kaleler, 666.
Kalikratya, 571.
Kaman köyü, 344.
Kâmil Paşa Kabinesi, 222.
Kâmran Ali Bey (Bedirhani), 109-111, 113.
Kamu hakları, 540.
Kamuoyu, 34, 40, 83, 93, 96, 103, 107, 130, 131, 137, 140, 144, 184, 192, 199, 213, 214, 217, 230, 234, 238, 252, 255, 281, 297, 298, 305, 318, 321, 326, 364, 386, 393, 412, 429-431, 453, 454, 466, 493, 509, 521, 529, 536, 546, 548, 582, 586, 604, 605, 615-617, 620, 621, 623, 626, 635, 643, 646, 654.
Kandıra, 384.
Kangal, 114.
Kanlı teşebbüs, 151.

Kanun, 73, 123, 124, 128, 136, 175, 176, 326, 330, 339, 343, 363, 364, 366, 379, 380, 401, 411, 422, 424, 426, 428, 432, 444, 446-448, 456, 464, 477, 494, 497-499, 504, 520, 524, 528, 531, 546-548, 556, 570, 576, 579, 602, 608-610, 613, 619, 628, 648-650, 654, 655, 663-665, -a isyan, 199, -a uygunluk, 224, - hükümleri, 166, 167, 169, - kuvveti, 645, -lar, 353, 400, 405, 408, 423, 452, 549, 611, 624, 628, 647, 648, 651, 655, 661, -lar, 129, 186, 187, 288, 353, 400, 405, 408, 423, 452, 549, 611, 624, 628, 647, 648, 651, 655, 661, -laştırma, 618, 620, -suz, 53-55, 649, -suz hareketler, 646, - tasarıları, 655, - tasarısı, 424, 554, 606, - teklifi, 554, 556, 557, 609, 612, 635, -un dokunulmazlığı, 164, 169, -un saltanatı, 545, - yapıcı, 497, - yapma, 338, 422, 424, 432, 195, 208, 209, 215, 217, 265, 298, 299, 321, 322, - yapma kuvveti, 92, 264.

Kanuni, 53, 98, 168, 174, 175, 201, 217, 290, 365, 503, 664, - cemiyet, 135, - ceza, 181, - esaslar, 338, 426, - haklar, 163, 330, - hükümler, 316, 547, - idare, 185, 186, - muamele, 510, 645, - suç, 254, - şartlar, 137, - takibat, 181, 196, 207, 243, 253, - vasıtalar, 129, - vazife, 169, 644.

Kanunu Esasi, 73, 93, 162, 169, 326, 329, 423, 428, 612, 614, 616, - hükümleri, 152, 164, 166.

Kapitülasyon, 95, -lar, 433, 534, 576, 581, -ların kaldırılması, 466.

Karaağaç, 572, 583-585, 589-591, - istasyonu, 374.

Kara Aslan çetesi, 245.

Karabaş, 254.

Karabiga, 218, 573.

Karacabey, 203, 229, 235, 341, 354, - hadisesi, 225.

Karacahisar, 453.

Karacaşehir, 387.

Karadeniz, 34, 51, 272, 471, 565, - havzası, 470, - Ordusu, 271, - sahili, 32, 45, 573, - sahilleri, 638.

Karadere ormanları, 648.

Karagümrük, 254.

Karahisar, 69, 260.

Karahisarı Sahip bkz. Afyonkarahisar.

Karakeçili, 387.

Karakol, 249, 250, 314, 315, 407.

Karakol Cemiyeti, 77, 192, 312, 325, - Nizamnamesi, 312, - Teşkilatı Umumiye Nizamnamesi, 77.

Karakol Cemiyeti, 77.

Karakol Cemiyeti İstanbul'da teşkilatını genişletmeye çalışıyor, 312.

Karakol Cemiyeti Vezaifi Umumiye Talimatnamesi (Karakol Cemiyeti Genel Vazifeler Talimatnamesi), 77.

Kara kuvvetleri, 216.

Karamağara, 344.

Karaman, 234, 341, 376.

Kara Nâzım, 344, 472.

Karaname, 587, 591.

Karataş burnu, 572.

Kara Vâsıf (Karakol) Bey (Sıvas Kongresi Delegesi, Mebus), 52, 77, 78, 97, 99, 100, 102, 106, 156, 209, 210, 213, 216, 229, 240, 244, 245, 250, 251, 286, 303, 311, 314, 473, 474, 477, 499, 500, 503, 507.

Karesi (Balıkesir), 36, 53, 128, 191, 192, 214, 218, 222-224, 234, 241, 260, 284, 301, 302, 316, 334, 341, 342, 346, 351, 354, 536, 423, 610, 641, 645.

Karma Komisyon, 271.

Kars, 216, 371, 605.

Kars Antlaşması, 372.

Kartal, 242, 243, 245-247, 254.
Kartal Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 243, 246, - Heyeti Temsiliyesi, 242.
Kasaba, 202, 340, 484, 513, - ahalisi, 346.
Kasidecizade Ziya Molla bkz. Ziya Molla, Kasidecizade.
Kastamonu, 41, 48, 109, 126, 135, 139, 144, 151, 163, 186, 187, 384, 439, 460, 508, 570, 635, - telgrafhanesi, 142, - Valisi, 142.
Kastamonu Valisi'nin İstanbul Hükümetince değiştirilmesi ve bundan çıkan hadise, 142.
Kastamonu da İstanbul'a karşı harekete geçiyor, 144.
Katil, 146.
Katletme, 46, 247, 250.
Katliam, 34, 121, 129, 210, 218, 236, 294, 297, 318, 430.
Kavak, 62, 68.
Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 278.
Kavim, 104, 149, 665, -ler, 336, 545.
Kayıtsız şartsız milli hâkimiyet esası, 651.
Kayser, 432.
Kayseri, 41, 107, 224, 230, 231, 233, 234, 255, 256, 574, 575.
Kaza, 140.
Kâzım, 203.
Kâzım Bey (Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Üyesi, Binbaşı), 71.
Kâzım (Dirik) Bey (3. Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Reisi, Miralay, İzmir Valisi), 50, 58, 63, 67, 71, 99, 142, 361, 363, 364, 367.
Kâzım (İnanç) (Diyarbekirli) Paşa, 351.
Kâzım Karabekir Paşa (15. Kolordu Kumandanı, Doğu Cephesi Kumandanı, 1. Ordu Müfettişi), 36, 48, 58, 64, 68-70, 81, 101, 68, 111, 131, 132, 134, 135, 138, 139, 141, 157, 158, 165, 177-181, 216, 259-261, 298-300, 362-367, 369, 370, 371, 445-448, 482, 519, 522, 601, 605, 624, 637, 638, 640, 642-645, 654, 657, 662, 663.
Kâzım Karabekir Paşa'nın tavsiyeleri, 134.
Kâzım Karabekir Paşa'nın benim hükümet işlerine karışmam hakkındaki fikri, 177.
Kâzım Karabekir Paşa Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya gitmesine taraftar değildi, 259.
Kâzım Karabekir Paşa, "Devlet şeklinde tarihi değişiklik teşebbüslerinde askeri ve mülki ricalin lazımı gibi görüşü alınmalıdır" diyor, 446.
Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'e bir an evvel iltihak ettirmekte acele edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışıyorlardı, 645.
Kâzım Nami (Duru) Bey (Yüzbaşı), 562.
Kâzım (Özalp) Paşa (Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi, Müdafaai Milliye Vekili), 180, 191, 192, 214, 218, 222, 223, 334, 346, 394, 404, 405, 407, 507, 511, 519, 583, 597, 627, 634, 640, 646, 659.
Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyetin ilanına mâni olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" diyen Rauf Bey asla cumhuriyet taraftarı olamaz, 627.
Keçeciler, 254.
Keçiören, 521.
Keldani, 574.
Keller, 107.
Kemah, 114.
Kemal, 234.

Kemal Bey (Askeri Nigehban Cemiyeti ve Halâskâr Zabitan Grubu'ndan, Binbaşı), 188.
Kemal (Doğan) Bey (Topçu Binbaşı), 198, 219.
Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa (Kolordu Kumandanı, Sinop Mebusu, Berlin Sefiri), 164, 284-286, 566, 567, 606, 609.
Kemalpaşa, 514.
Kemal Paşa (Jandarma Kumandanı), 225, 251.
Kemal (Yüzbaşı), 384.
Kemer iskelesi, 572.
Kerbelâ, 570.
Keskin, 329.
Keşan, 373.
Keşfi Bey (Dahiliye Nezareti Müsteşarı), 206, 224, 295.
Keyare, 509.
Kıblegâh, 155.
Kılıç Ali Bey, 219, 344, 347, 394, 405, 406, 408, 409.
Kıpti, 278.
Kırım Muharebesi, 103.
Kırkkilise (Kırklareli), 373, 490, 572.
Kırşehir, 329, 351.
Kıtalar, 546.
Kıyafet, 141.
Kızılay bkz. Hilali Ahmer.
Kızılhaç bkz. Salibi Ahmer.
Kızıl Hançerciler, 183.
Kızılırmak, 108.
Kızıllar, 369.
Kilikya, 194, 219, 430.
Kilise, 364, -ler, 471.
Kiraz Hamdi Paşa bkz. Hamdi Paşa, Kiraz.
Kirmasti (Mustafakemalpaşa), 341, 354.
Kitapçık, 554, 558, 564-567, 570.
Klematyos (Rahip), 470.
Klerikal sınıf, 95.
Kocaeli, 416, - Grubu, 434.
Kocatepe, 505, 513, 569.
Koçgiri Aşireti, 472.
Koçhisar, 341, 376.
Kolej, 197.
Komisyon, 59, 96, 97, 239, 271, 459, 493, 578-581, -lar, 100, 488 - üyeleri, 582.
Komitacılar, 470.
Komite, 77.
Komplo, 637, 638, 640, 643, 660, 663.
Neticesiz bıraktırılan büyük bir komplo, 637.
Kornployа karşı hareket şeklimiz, 640.
Komplo tertip edenlerin Meclis'e ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı, 643.
Konferans, 48, 53, 108, 128, 148, 162, 166, 196, 214, 216, 229, 236, 271, 275, 285, 286, 317, 416-419, 421-433, 439, 440, 465, 488, 490, 493, 517-520, 523, 534-536, 543, 550, 551, 557, 571, 582-585, 587-589, 591, 592, 594, 595, 599.
Kongre, 27-29, 50, 52, 59, 66, 69, 71-76, 79-87, 89, 91-94, 96, 97, 99-103, 105, 106, 109-111, 117, 124, 126, 127, 129-133, 140, 142, 143, 147, 159, 162, 190-193, 195, 199, 213, 215, 238, 239, 259, 266, 274, 283, 298, 373, 380, 477, 546, - beyannameleri, 219, - beyannamesi, 76, 165, - heyeti, 83, 122, - kararları, 77, 135, -ler, 70, 165, 167, 170, 277, 299, - merkezi, 167, - Merkezi Müdüriyeti, 168, - nizamnameleri, 219, - Zabıtnamesi, 108.
Konsolos, -lar, 514, -luk, 576.
Konstantin, (Yunanistan Kralı) 416, 429.
Kontrol memuru, 331.

Konya, 31, 34, 35, 42, 44, 48, 60, 61, 69, 109, 128, 147, 151, 159, 163, 164, 191, 204, 206, 214, 219, 222, 232, 233, 255, 268, 284, 286, 298, 316, 317, 330, 341, 352, 376, 382, 399, 407, 436, 440, 460, 510, 511, 512, 565, 601, 605, 608, 611, 638, 643, - halkı, 146, - isyanı, 345, 375, - sancağı, 575, - valiliği, 143.
Konya İsyanı, 345.
Konya (Refet Paşa'nın Halife Abdülmecit'e armağan ettiği at), 539.
Konyar aşireti, 559, 564.
Koridor Kanunları, 647.
Kozan, 607, 647, 648.
Köhne (Sorgun), 344.
Köle, 182, -lik, 181, 564.
Köprü, 331.
Köprülülü Hamdi Bey bkz. Hamdi Bey, Köprülülü.
Köroğlu, 471.
Kötek, 370.
Köy, 120, 121, 202, 241, 242, 246, 248-250, 267, 311, 344, 357, 358, 376, 388, 389, 403, 464, 513, - Kanunu, 648, -ler, 69, 93, 95, 138, 144, 203, 231, 243, 247, 251, 333, 355, 470, 471.
Köylüler, 259, 278, 311.
Kral, 416, 429, 500, 624, 634, -lar, 499, 636.
Kula, 44.
Kumandanlarla fikir alışverişi, 213.
Kumandayı terk etmemek emri, 61.
Kumbağı, 574.
Kundura, 459.
Kuponlar, 591, 594.
Kuponlar ve imtiyazlar hakkındaki haberleşmeler iki tarafı yeniden asabiyete sevk etti, 594.
Kur'an, 333.
Kurbanlar, 333.
Kurtuluş, 32, 35, 37-40, 75, 79, 87, 148, 154, 156, 178-180, 237, 267, 276, 277, 300, 311, 333, 408, 479, 509, - adımı, 162, - çaresi, 151, 365, 386, - emeli, 356, - emelleri, 321, - fidyesi, 410.
Kurtuluş çareleri, 32, 38.
Kurucu Meclis, 66, 322.
Kuruköy, 389.
Kuşadası, 572.
Kuşçalı, 242.
Kuşçalı Telgrafhanesi, 241.
Kutsal emanetler, 528.
Kutülamare, 558, 565, 566, 570.
Kuvayi Milliye, 73, 79, 136, 145, 146, 151, 159, 162, 164, 165, 178, 185, 196, 203, 204, 206, 213, 220, 222, 226-229, 232-234, 240, 241, 243-246, 248, 250-255, 259, 260, 268-271, 273, 274, 278, 280, 285-287, 293-303, 305, 307, 312, 320, 331, 332, 376, 377, 382, 416.
Kuvayi Milliye'nin faaliyetinin devam etmesi hakkında kamuoyunu kontrol, 297.
Kuvayi Seyyare (Kuvvei Seyyare), 376-378, 381, 387-393, 397, 399-403, 405-408, 411, -ciler, 379.
Kuvvetler birliği, 338.
Kuzey Cephesi, 346.
Küçük Ağa, 344.
Küçük Ağaç, 472.
Küçük Aslan çetesi, 244-247, 251.
Küçük Asya, 489.
Küçük Hasan, 472.
Küçükköy, 413.
Kültür, 336.
Kültürel bağımsızlık, 469, 484.
Kürdistan, 34, 110, 121, 124, 233, 433, 574, - teşkili, 43, 110.
Kürt, 115, 116, - ahalisi, 235, 574, - aşiretleri, 110, - atlısı, 109, - bayrağı, 121, - Cemiyeti, 233, - çoğunluğu, 97, - hükümeti, 34, -ler, 43, 84, 85,

97, 98, 110, 113, 114, 117, 121, 122, 233, 555, 574, -lerin bağımsızlığı, 194, -lük, 121, -lük cereyanı, 116, -lük meselesi, 33, - nüfusu, 111, - taarruzu, 122.
Kürt İsmail Ağa (Kuvayi Seyyare Müfreze Kumandanı), 407.
Kürt Teali Cemiyeti (Kürdistan Teali Cemiyeti), 34, 233.
Kütahya, 185, 186, 191, 360, 376, 387, 388, 392, 397-402, 404, 406-413, 437, 440, 452, 493, 611, - Muharebesi, 452, - sancağı, 575.

Laik hükümet, 548.
Lâloğlu, 371.
Lapseki, 301.
Latife köyü bkz. Lûtfiye köyü.
Latinler, 95.
Lâzistan, 32, 362, 607.
Le Pays, 33.
Le Temps (Tan), 233.
Lefke (Osmaneli), 340.
Leon, 348.
Lihyei saadet, 333.
Liman, 108, 514, -lar, 107.
Lisan, 228, 236, 286.
Lise, 89, 167, - binası, 85.
Londra, 92, 93, 307, 312, 418, 427, 430, 431, 433, 440, 443, 466, 487, - Konferansı, 417, 419, 426-428, 431-433, 439, 465, 571.
Londra Konferansı'na iştirak edecek delegeler, doğrudan doğruya milli iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmelidir, 426.
Londra Konferansı'na iştirakimiz, 432.
Londra Konferansı'ndan dönen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in imzaladığı mukaveleler, 439.
Lozan, 572, 574-582, 589, 593, 596, 598, - barışı, 599, - barış masası, 534, - barış müzakereleri, 582, 599, - müzakereleri, 583.
Lozan Barış Antlaşması, 451, 571, 576, 582, 585, 595, 597, 598, 601, 603, 621.
Lozan Barış Antlaşması, 571.
Lozan Barış Antlaşması'nı hazırlayan ve imzalayanlara teşekkür ve tebrik, 597.
Lozan Barış Konferansı, 519, 520, 523, 534, 536, 543, 550, 551, 557, 582, 583, 587, 588, 599.
Lozan Barış Konferansı'na göndereceğimiz delegeler, 519.
Lozan Barış Konferansı'na davet, 520.
Lozan Barış Konferansı'na Tevfik Paşa ve arkadaşları da iştirak etmek istiyordu, 523.
Lozan Barış Konferansı, 534.
Lozan Konferansı kesintiye uğradı, 550.
Lozan Konferansı müzakereleri üzerinde Meclis'te hararetli münakaşalar, 550.
Lozan Konferansı'nın ikinci safhası ve yeni seçimlerde milletin gösterdiği uyanıklık, 557.
Lûtfi (Sıvas Telgraf Başmüdürü), 199.
Lûtfi Fikri Bey (*Tanin* gazetesi yazarı), 622.
Lûtfiye (Latife) köyü, 202.
Lüleburgaz, 310.

Maarif, 55-57, 635, 646, 648, 649, 658.
Maaş, 246, 331, 342, 420, -lar, 130.
Mabeyn, 232.
Macaristan, 37.
Macera, 97, 157, 159.
Maceracı, 35, - hareketler, 117.
Macit Bey (Sıvas Kongresi Delegesi), 102.
Maçka, 60.
Maden, 344, 399.
Maden imtiyazı, 440.

Mağrip (Kuzeybatı Afrika), 541.
Mahalli, - ahali, 42, - hükümet, 41, - tedbirler, 41.
Mahir Sait, 208.
Mahkeme, 164, 169, 196, 221, 340, 368, 380, 391, 401, 403, -ler, 388, 460, 547, 549, 663-665.
Mahkûm, 72, 141, 149, 419, 432.
Mahmut, 561.
Mahmut Bey (Ankara'da 28. Kolordu Kumandan Vekili, 32. Fırka Kumandanı, Kaymakam), 148, 149, 205, 268, 332.
Mahmut Bey (Milli Aşireti Reisi), 345.
Mahmut Esat (Bozkurt) Bey (İzmir Mebusu), 658.
Mahmut (Hendek) Bey (24. Fırka'da Kumandan, Yarbay), 342.
Mahmut Nedim Bey (Bolu ve Havalisi Kumandanı), 331.
Makedonya, 98, 560-562, - toprakları, 187.
Makineli tüfek, 255, 342, 343, 402.
Makrıköyü (Bakırköy), 564.
Maksut Bey (Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Üyesi), 71.
Malatya, 109-116, 118-123, 130, 134, 135, 163, 235, 330, 360, - İslam ahalisi, 152.
Mali, - bağımsızlık, 469, 484, 550, - hususlar, 581, - hükümler, 579, - işler, 194, - kanun, 579, - kaynaklar, 499, - komisyon, 493, - kudret, 420, - menfaatlar, 580, - meseleler, 553, 587, 588, 592.
Maliye, 196, 197, 580, 594, 597, 633, 655, 658, 659, - işleri, 289, - komisyonu, 579, - nazırı, 580, - teftiş heyeti, 579.
Malta, 196, 314, 325, 439, 508-510, 529, - tutukluları, 473, - zindanları, 314.
Malta'dan yeni dönen Nafia Vekili Rauf ve Kara Vasıf Beyler takip olunan askeri siyaseti öğrenmek istiyorlardı, 473.
Maltepe Endaht Mektebi (Maltepe Atış Mektebi), 244.
Mamahatun, 114, 116.
Mamuretülâziz bkz. Elâziz.
Manastır, 560, 563.
Manastırlı Hamdi Efendi bkz. Hamdi Efendi, Manastırlı.
Manavgat, 376.
Manda, 35, 38, 47, 73, 88, 92, 93, 95, 96, 98, 100, 101, 104-107, 231, 479, 509, - meselesi, 102, 103, 106, - müzakeresi, 108.
Manda meselesinin Kongre'de müzakeresi, 102.
Mandater, 102, -lik, 91-94, 96, 107.
Manisa, 41, 44, 51, 214, 329, 412, 413, 608, 611, 635, -nın işgali, 43, 47.
Manyas gölü, 573.
Manyaslı, 202.
Maraş, 31, 116, 122, 218, 219, 233, 240, 288, 295, 297, 298, 347, - cephesi, 290, - hadisesi, 293, - katliamı, 294.
Mardin, 36, 572, - istasyonu, 111.
Marmara, 248, 507, 514, 574, 605, - sahilleri, 355.
Marshall (General, Marşal), 509.
Marten, 235.
Matbaai Osmaniye, 558.
Matbuat, 54, 106, 108, 137, 169, 170, 182, 219, 220, 224, 229, 231, 232, 285, 295, 297, 299, 335, 386, 398, 548, 553, 556, 601, 624, 648, 649, 653, - erbabı, 547.
Matbuat Cemiyeti, 306, 320.
Mavri Mira heyeti, 31, 32.
Mazhar Müfit (Kansu) Bey (Sıvas Kongresi Heyeti Temsiliye Üyesi,

Denizli Mebusu, Bitlis Valisi), 58, 101, 163, 216, 300, 647.
Mazhar Tevfik Bey (Sinop Mutasarrıfı), 143.
Mazlum, 432, -lar, 96, - milletler, 72, 156, 613.
Mebus, 74, 81, 83, 84, 114, 141, 175, 178, 180, 195, 209, 248, 251-253, 265, 278, 286, 289, 316, 329, -lar, 185, 192, 195, 210, 213, 215, 216, 218, 221, 229, 256, 261-264, 266, 268, 272, 275, 276, 285-288, 300, 304, 305, 321, 322, 332, 333, 346-348, 355, 359-362, 366-368, 370, 373, 375, 380, 393, 398, 404, 405, 423, 441, 445, 446, 453, 477, *497*, 508, 524, 528, 534, 536, 556, 557, 606, 608-612, 616, 625, 635, 640, 642, 645-647, 649, 651, 654, 658, 665, -lar, 381, 400, 411, 412, 425, 456, 472, 481, 482, 601, 602, 617, 639, 653, -luk, 412, 413, 558, 637, 638, 641, 643, 644, - seçimi, 127, 128, 554, - seçimleri, 166, 167, 171, 188, 220.
Mebus seçimi ile uğraşılmaya başlanması, 127.
Mebuslara verilen talimat, 216.
Mebusan, 307, - telgrafhanesi, 315.
Mebus Seçimi Kanunu bkz. İntihabı Mebusan Kanunu.
Mecelle, 661.
Mecitözü, 344.
Meclis, 36, 47, 66, 73, 93, 98, 162, 164, 166, 168, 169, 178-180, 182, 185, 190, 191, 194, 195, 197, 208-210, 213, 215-217, 226, 256, 263-266, 271, 272, 274, 275, 277, 279, 284, 285, 287-290, 294-300, 302-305, 308, 313, 320, 322, 323, 326, 327, 332-334, 335, 337-340, 342, 343, 346-349, 351, 353, 355, 356, 358, 360-367, 369, 370, 373, 378-380, 384, 390-392, 395, 397, 398, 401, 402, 404, 405, 407-413, 415-419, 422-428, 431, 432, 435, 441, 443-448, 452-456, 463, 464, 472-474, 477-480, 482, 483, 489, 494, 497, 499, 500, 503, 504, 507, 510, 512, 514, 519, 521, 522, 524, 527, 528, 530-534, 536, 539, 546-550, 553-557, 568, 570, 571, 574, 577, 579, 585, 586, 588, 597, 600-604, 606-608, 610, 612-614, 616-621, 623-626, 629-631, 634-636, 638-640, 642-653, 655, 656, 658-660, 663-665, -ler, 325, - kamuoyu, 393, - Muhafız Taburu, 437, - riyaseti, 556, - salonu, 648, - üyeleri, 326, 329, 330, - üyeliği, 325.
Meclis'in Ankara'da toplanması kararı, 321.
Meclis'te görülen aykırı eğilimler ve Nâzım Bey'in Dahiliye Vekilliği'ne seçilmesi karşısında aldığım tavır, 380.
Meclis'te belirmeye başlayan siyasi gruplar, 443.
Meclis'teki muhaliflerin muhtelif hücum hareketleri, 554.
Meclis'te Fethi Bey'in riyasetindeki Heyeti Vekile'ye, Fethi Bey'in şahsına tarizler ve eleştiriler başladı, 602.
Meclis'te yapılan müzakerelerin muhalif matbuatta yankıları, 652.
Meclis'te gensorunun son günü, 657.
Meclisi Âliyi Sıhhi (Yüksek Sağlık Kurulu), 581.
Meclisi Âyan, 298, 331.
Meclisi Mebusan, 36, 47, 69, 71, 73, 74, 79, 98, 109, 128, 162, 164, 166, 169, 173, 192, 195-197, 204, 208-211, 214, 215, 217, 218, 220, 225, 226, 237, 239, 256, 261, 263, 269, 270,

275, 276, 278, 279, 282-287, 289, 290, 298, 300, 303, 304, 306, 307, 309, 319, 322, 325, 326, 329, 330, 362, 443, 445, 448, 481, 497, 579.
Meclisi Mebusan'ın toplanacağı yer, 192.
Meclisi Mebusan reisi olmam sakıncalı görülüyor, 287.
Meclisi Müessisan (Kurucu Meclis), 66.
Meclisi Umumi, 289.
Medeni, - âlem, 530, 664, - cesaret, 450, - cihan, 337, 665, - devlet, 98, 137, - devletler, 179, 275, - esaslar, 45, - gelişme, 664,- icaplar, 275, - insanlık, 38, 294, - kabiliyet, 316, 321, - millet, 137, 570, 665, - milletler, 44, 320, - muamele, 337, 665, - teşebbüsler, 35, - toplumlar, 265, 664, - vasıtalar, 33.
Medeni Kanun, 665.
Medeniyet, 33, 53, 319, 541, 661, - âlemi, 39, 148, 235, - Amerikası, 319, - Avrupası, 319, - cihanı, 150, 209, 316, 613, - dünyası, 466-469, 614, - düşmanlığı, 664, - eseri, 320, - muharebesi, 97.
Medine, 531.
Medreseler, 549, 635, 661.
Mehmet Ali Bey (Dahiliye Nazırı, İngiliz Muhipleri Cemiyeti Üyesi), 35, 192, 234, 307.
Mehmet Avni (Trabzon Belediye Heyeti Üyesi), 134.
Mehmet Bey (Baytar Binbaşı), 121.
Mehmet Bey (Trabzon Belediye Heyeti Üyesi), 134.
Mehmet Galip Bey bkz. Galip Bey, Mehmet.
Mehmet Hayri Efendi (Makineli Tüfek Subayı), 343.
Mehmet (Nuhoğlu) Efendi (Bolu Mebusu), 608.
Mehmet Nurettin Bey (Gebze Kaymakamı), 247.
Mehmet Salih (Trabzon Belediye Heyeti Üyesi), 134.
Mehmet Şefik (Aker) Bey (57. Fırka Kumandanı, Miralay), 346.
Mehmet Şükrü (Koç) Bey (Afyonkarahisar Mebusu), 355, 495, 498.
Mekke, 531.
Mektebi Harbiye, 559.
Mektep, 31, 72, 244, 351, 535, 649, - arkadaşı, 246, -ler, 92, 93, 167, 577, 639, - tahsili, 559.
Mektup, 52, 79, 83, 99, 106, 108, 135, 146, 156, 157, 199, 203, 226, 227, 229-235, 253, 269, 300, 310, 311, 360, 369, 380, 384, 404, 415, 440, 441, 472, 484, 509, 528, 529, 597, 622, 662, -lar, 54, 225, 228, 270, 272, 623, -laşma, 127.
Memleket, 27, 28, 31, 34, 35, 41, 44, 46, 53, 58, 62, 65, 68, 75, 81, 83, 88, 91, 93-98, 101, 104, 107, 108, 110, 117, 120, 123, 128-130, 134, 136, 138, 139, 147, 149, 150, 152, 153, 155, 166, 169, 170, 174, 177, 178, 181, 184, 187-191, 194, 199, 200, 208, 209, 215, 221, 226-228, 235, 236, 238, 240, 243, 255, 256, 260, 265, 267, 270, 273, 285, 293, 294, 297, 300, 305-309, 311, 313, 316, 317, 320, 321, 330, 331, 333, 337, 339-341, 344, 352-354, 357, 358, 364, 366, 367, 373, 377, 379-381, 384, 385, 398, 409, 418, 421, 427, 431-433, 441, 442, 445-450, 455, 469, 470, 477, 479-482, 487, 494, 497-499, 523, 528, 535, 540, 553, 555-558, 577, 585, 586, 594, 597, 600, 603, 604, 608, 611, 614, 615, 621, 624, 626, 627, 630-632, 636, 639,

644, 646, 653, 656, 660, 662-664, 666, -e hizmet, 220, - evladı, 570, - evlatları, 432, - idaresi, 76, -in bütünlüğü, 92, 93, 100, 101, 274, 305, 320, 337, 441, 443, 444, -in imarı, 550, -in menfaatı, 135, 259, -in mukadderatı, 132, 173, 225, 259, 261, 326, 357, 405, -in rejimi, 657, -in selameti, 407, 427, -in tam bağımsızlığı, 447, 494, -ler, 38, 289, 317, 318, 425, 541, - menfaatı, 179, 183, 185, 198, 365, 406, 413, 415, 450, - müdafaası, 463, -te birlik, 186, - vasıtaları, 374.

Memleketi mercisiz bırakmamak için, 129.

Memleketin yüksek menfaatı namına Başkumandanlık vazifesini yapmaya devam kararını verdim, 494.

Memleket ve millete kimler hizmet ederse "apotr" onlardır, 600.

Memlekette sükûn ve asayişi tesis için tatbik edilen fevkalade tedbirlerin iyi neticeleri, 664.

Memur, 36, 44, 47, 50, 120, 139, 238, 244, 250, 315, 316, 325, 331, 384, 561, -lar, 31, 41, 46, 54, 55, 62, 73, 76, 118, 119, 122, 123, 125-127, 129, 136, 137, 147, 149, 169, 173, 186, 188, 191, 196, 199, 200, 215, 219, 224, 226, 231, 235, 237, 242, 298, 310, 311, 330, 342, 346, 348, 359, 361, 368, 369, 399, 420, 569, 578, -luk, 60, - maaşları, 130.

Memuriyet, 53, 54, 60, 163, 169, 206, - hayatı, 204, -ler, 175, 178.

Men'i Şekavet Kanunu (Eşkıyalığı Önleme Kanunu), 648.

Menderes, 434, 452, 507.

Menfaatlarını kirli bir tahtın çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta bulanlar, 523.

Menteşe, 224.

Merdenek, 371.

Meriç, 374, 517, 518, - hattı, 572, - sınırı, 194.

Merkezi hükümet, 42, 57, 73, 74, 78, 123, 128, 130-132, 136, 141, 142, 147, 149, 152, 159, 173, 193.

Merkez ordusunun teşkili ve Nurettin Paşa'nın kumandanlığa tayini, 472.

Mersin, 347, 376, 453, 524, 554.

Mersinli Cemal Paşa bkz. Cemal Paşa, Mersinli.

Merzifon, 31, 146, 152, 189, 470.

Meslek, 213.

Mesut (Çankaya) Bey (Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Üyesi), 71.

Meşru cemiyet, 135.

Meşruiyet, 653.

Meşrutiyet, 91, 92, 166, 313, 658, - hükümleri, 289, - idaresi, 270, - inkılabı, 560, 564, -in ilanı, 343, 559, 561, 563, - kanunları, 288, - mücadelesi, 618, - usulü, 169.

Metristepe, 434, 435.

Metropolit, 470.

Meydan istasyonu, 376.

Meydan Muharebesinin Neticesi, 660.

Mezalim, 33, 44, 297, 369, 370.

Mezhep, 53, 92, 93, 96, 129, 317, -ler, 197.

Mısır, 336, 527, 541, 542, 565, 636.

Mısırlı köylüler, 278.

Midye, 194.

Milis, 243, 376.

Millet, 27, 28, 31, 33, 35, 37-39, 41, 43, 44, 46-50, 52, 58-60, 63, 65, 66, 72-76, 78, 79, 82, 87, 91, 94-96, 100, 102, 105, 107, 109, 116, 119, 120, 124-129, 131, 133, 136-139, 148, 150-152, 155, 156, 160-166, 169,

170, 174-177, 179-182, 186-190, 196, 200, 204, 208, 214, 216, 220, 221, 224, 225, 227, 228, 235, 237-239, 243, 253, 266, 273, 275-278, 281, 286-290, 294, 297, 299, 300, 304-306, 308, 316-322, 327, 330-334, 335, 337-341, 343, 345, 347-349, 351-353, 355-358, 360-362, 364-367, 370, 373, 374, 379-381, 384, 386, 390-392, 395, 397, 398, 404, 405, 407-410, 413, 415-419, 422-428, 431, 432, 435, 442, 443, 446-449, 451-456, 459, 463-465, 469, 478, 480, 482, 483, 487, 493, 497-499, 504, 509, 510, 514, 521, 523, 524, 527-536, 540, 542, 546, 547, 549, 553-559, 568, 570, 571, 577, 578, 582, 585, 595-598, 600, 601, 604, 606-608, 610-615, 617, 619-621, 623-625, 629-631, 634-637, 639, 641, 642, 644-646, 648-652, 656-661, 664-666, - adamları, 66, - aşkı, 153, - bağımsızlığı, 39, -çe, 183, -e sadakat, 270, - fertleri, 381, 469, - haini, 122, - hakları, 448, -in bağımsızlığı, 218, 224, 256, 274, 281, 282, 286, 320, 322, 326, 424, 425, 443, 444, 479, 499, 617, -in bekçisi, 188, -in birliği, 100, 101, 207, -in evladı, 374, 514, -in hâkimiyet hakları, 421, -in hâkimiyeti, 545, -in idaresi, 285, -in ikazı, 44, -in iradesi, 658, -in Kâbesi, 498, -in kurtuluş emeli, 356, -in kurtuluşu, 178-180, 333, -in kuvvetleri, 285, -in menfaatı, 174, 259, -in mukadderatı, 43, 62, 132, 173, 225, 227, 259, 261, 660, -in selameti, 267, 427, -in tam bağımsızlığı, 48, 351, 441, -in teşkilatı, 444, -in vekilleri, 184, -in vicdanı, 40, - kamuoyu, 586, 604, -ler, 466, 483, 541, 545, 622, -ler, 96, 104, 285, - Meclisi, 164, 190, 191, 320, 363, 482, 539, 618, 623, 662, - meclisleri, 548, - menfaatı, 179, 185, 198, 406, 413, 450, 590, 591, 641, - tarihi, 157, - borcu, 277, - düşmanı, 225, - işleri, 274.

Millete yayımladığım beyanname, 320.

Millet, vekillerini seçerken çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır, 381.

Milletime tavsiyem, 452.

Milletin, hakkımda gösterdiği muhabbet ve itimadın samimi ifadeleri, 556.

Millet ve tarih, unvan vermekte o kadar cömert değildir, 570.

Milletlerarası, 613, - antlaşmalar, 577, - haklar, 535, - sıhhiye, 582.

Milletler Cemiyeti bkz. Cemiyeti Akvam.

Milletvekili, 362, 534.

Milletvekilleri, 210, 265, 278, 326.

Milli, 336, - ahit, 657, - arzu, 48, 101, 141, 154, 177, 178, 277, 330, 480, - ayaklanma, 287, - azim, 239, 259, - bağımsızlık, 42, 47, 48, 62, 161, 166, 217, 282, 286, 305, 319, 321, - bağlılık, 48, - bankalar, 549, - birliğimiz, 523, - birlik, 96, 137, 201, 207, 220, 224, 226, 227, 237, 238, 259, 266, 269, 276, 290, 295, 296, 298, 311, 321, 338, - cemiyet, 265, - cephe, 302, 346, 347, 355, 357, - cereyan, 72, 79, 101, 136, 141, 149, 152, - çoğunluk, 49, - dava, 97, 294, 428, 432, 454, 480, - dayanışma, 296, - devlet, 666, - emeller, 52, 70, 79, 93, 107, 129, 152, 153, 156, 161-163, 166, 169, 171, 173, 175, 184, 188-190, 196, 206, 225, 227, 238, 261, 277, 288-290, 295, 296, 303, 305, 306, 319, 419, 469, 470, 503, - emniyet, 236, - faaliyet, 59, 147, 275, 380, - fayda, 421, - feryat, 134, - fırka, 656, - fikir, 277, - gaye, 58,

67, 101, 178, 247, 264, 265, 294, 296, 442, - hâkimiyet, 38, 101, 166, 169, 171, 178, 179, 235, 290, 338, 527, 535, 536, 548, 549, 605, 616, 618-621, 624, 625, 628-630, 648, 651, 657-659, 665, - hâkimiyet esası, 647, - haklar, 33, 34, 155, 156, 418, 419, 448, - hakların kutsiyeti, 169, - halk hükümeti, 531, - harekât, 49, 54, 69, 71, 75, 96, 142, 146-149, 152, 153, 158, 160, 161, 163, 164, 169, 173, 185, 186, 196, 201, 203, 204, 206, 208, 210, 220, 224, 231, 243, 259, 270, 295, 296, 303, - hareket, 44, 96, 203, 129, 152, 465, 466, 510, 567, 571, 653, - hayat, 40, 666, - heyet, 49, 50, 173, 224, - his, 71, - hisler, 647, - hizmet, 452, - hizmetler, 186, - hükümet, 372, 383, 398, 411, 424, 426, 440, 441, 452, 465, 469, 488, 517, 595, 600, - hükümete isyan, 393, - idare, 366, - inanç, 356, - irade, 62, 72, 73, 75, 78, 79, 151, 171, 174, 175, 195, 199, 216, 235, 288-290, 303, 305, 338, 418, 419, 426, 427, 500, - irade idaresi, 40, - itimat, 236, - izzetinefis, 273, - kabine, 190, 294, 295, - kamuoyu, 255, - karar, 149, 129, 239, - kıta, 62, - kongre, 73, 100, 142, - kudret, 178, 179, - kumandan, 109, 146, - kumandanlar, 359, - kuvvet, 342, - kuvvetler, 62, 145, 297, 302, 322, 344, 345, 347, 348, 354, 356, - maksat, 61, 70, 158, 159, 162, 192, 259, 269, 290, 386, 499, - maksatlar, 44, 72, 75, 165, 170, - Meclis, 411, 481, - mefkûre, 178, - menfaatlar, 157, 194, 263, 427, 429, - mesai, 147, 333, 449, - meseleler, 288, 310, - mevcudiyet, 44, 79, 116, 139, 217, 290, 452, 487, - mıntıka, 145, - mukadderat, 101, 297, 549, - musibetler, 666, - muvaffakiyet, 172, - mücadele, 40, 228, 341, 395, 443, 453, - mücahede, 281, 282, - müdafaa, 287, 288, 431, - müfreze, 202, 241, 344, 358, - müfrezeler, 341, 342, 347, 356, 359, - müşterek mesai, 77, - namus, 326, - onur, 356, - ordu, 77, 487, 510, 598, - prensipler, 452, - propaganda, 52, - rehber, 616, - sada, 43, - saltanat, 520, - selamet, 69, - sınır, 337, 348, 351, 517, 555, - sınırlar, 72, 294, 441, 663, - sır, 40, 50, - silahlı teşkilat, 219, - siyaset, 335, 337, - şekil, 119, 136, - şeref, 178, 510, - şiar, 237, - şûra, 48, 72, 101, - şuur, 35, 341, - talepler, 484, - tam bağımsızlık, 49, - tarih, 161, 568, - tertibat, 61, - teşebbüs, 45, 74, 75, 78, 129, 139, 152, 161, 187, 190, 239, - teşebbüsler, 341, 360, - teşekküller, 32, - teşkilat, 41, 43, 44, 49, 62, 70, 105, 129, 139, 147, 160, 162, 165, 169-173, 175, 176, 178, 183, 185, 188, 191, 193, 200, 202, 205-207, 214, 215, 219-221, 223, 225-227, 240, 242, 244-246, 259, 265, 266, 269, 270, 277, 290, 298, 304, 308, 310-312, 317, 346, 347, 472, - tezahürat, 44, 45, 47, 144, 154, - toplantı, 217, - topraklar, 484,- uyanış, 275, - varlık, 34, - vazife, 62, 154, 215, 217, 269, 300, 316, 322, 452, 643, - vicdan, 47, 48, 101, 305.

Milli teşekküller, siyasi maksat ve hedefleri, 32.

Milli varlığa düşman teşekküller, 34.

Milli sır, 40.

Milli teşkilat vücuda getirilmesi ve milletin ikazı, 44.

Milli tezahürlerin akisleri, 45.

Milli gaye için ortaya atılmak kararı, 58.

Milli teşkilat genişliyor ve kuvvetleniyor, 191.
Milli teşkilatın düzene sokulması, 240.
Milli fikir ve milli teşkilatın kısa bir zamanda temin ettiği şeref ve mevcudiyeti küçümseyenler, 277.
Milli bir kabine teşkili imkânsızlığı, 294.
Milli hâkimiyet esasına dayalı halk hükümeti: Cumhuriyet, 338.
Milli hükümetin yaptığı ilk antlaşma: Gümrü Antlaşması, 372.
Milli hâkimiyet ve hilafet makamının vaziyetleri ve münasebetleri, 536.
"Milli hâkimiyetimizi her şeye ve her şeye karşı koruyalım" diyen zat, 605.
Milli Ahrar, 213.
Milli aşireti, 345.
Milli Kongre, 213.
Milli Meclis, 73, 98, 128, 162, 164, 166, 169, 178, 180, 194, 195, 197, 208, 209, 215-217, 266, 284, 287, 288, 290, 295, 296, 299, 300, 303, 305.
Milli Talim ve Terbiye binası, 314.
Milli Teşkilat Nizamnamesi, 110.
Milli Türk Fırkası, 213.
Milliyet, 316, -çi, 659, - esasları, 107, 320, - hissi, 623, - hissiyatı, 319, -ler, 545, -siz, 96.
Milliyetperver, 224, 659, -ane, 224, -lik, 623.
Milne, George (General Miln, Sir Corç Milen, Mister Corç Milen, İngiliz işgal Komutanı), 109, 271-273, 303, 309, 311, 354.
Milne Hattı (Milen Hattı), 354.
Miras, 634.
Mirsadı İbret (İbret Aynası), 660.
Misakı Milli, 277, 443, 444, 450, 465, 466, 504, 577.
Misakı Milli hazırlanıyor, 277.
Mister T.R., 229.
Misyonerler, 93, 96.
Mithat Bey (Maarif Müdürü), 55-57.
Miting, 32, 46, 218, -ler, 31, 44, 45, 52, 196, 320.
Mitingler, milli tezahürler, 45.
Mitralyöz, 85, 301, - bölüğü, 43.
Molla, 199, 230.
Mombelli (Monpelli, İtalyan General), 518.
Mondros, - Mütarekenamesi, 598, 599, 620, - Mütarekesi, 31, 35, 72, 108, 152, 166, 189, 216, 275, 289, 305, 319, 331, 370, 571, 598, 605, 621.
Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'ye yapılan dört barış teklifi arasında bir mukayese, 571.
Morisson (Morison), 95.
Moskova, 353, 354, 373, 372, 465, 521, - Büyükelçiliği, 381, - Sefareti, 387, 510.
Moskova Antlaşması, 354, 373, 465.
Muallim, 197, 562, - ordusu, 649.
Muaviye devri, 426.
Mudanya, 43, 351, 354, 357, 518, - Konferansı, 518, 520, - Konferansı Müzakereleri, 519, - Mukavelenamesi, 518, 591.
Mudanya Konferansı, 518.
Mudurnu Suyu, 331.
Muğla, 440, 567, - sancağı, 575.
Muhabereler, 451.
Muhabir, 233, 652.
Muhacirin Komisyonu, 31.
Muhacirler, 196.
Muhafazai Hukuk Cemiyeti, 32.
Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti, 445.
Muhafazakâr, 661.
Muhafız alayı, 248.
Muhafız Taburu, 437.
Muhalefet, 40, 81, 109, 113, 137, 142, 152, 158, 159, 175, 295, 296, 311, 380, 387, 427, 473, 477, 503, 507, 556, 602, 603, 653, -kâr hareket,

220, -ler, 321, - sebebi, 651, - vaziyeti, 149.
Muhalif, 54, 72, 73, 75, 100, 122, 129, 137, 179, 196, 206, 207, 219, 224, 228, 231, 247, 252, 370, 423, 477, 512, 524, 528, 579, 603, 626, 651, 658, 659, - blok, 203, - cephe, 652, - cereyanlar, 52, 473, - fırkalar, 306, - gazeteler, 298, - grup, 504, 510, -ler, 130, 205, 209, 213, 225, 226, 253, 308, 331, 453, 478, 480, 481, 494, 503, 507, 521, 522, 553, 554, 646, 661, - zevat, 653.
Muhalif grubun Meclis'teki faaliyeti, 504.
Muhammed, Hz. (Resulü Ekrem, Hazreti Fahri Kâinat), 333, 442, 540, 548, 570, -in sakalı, 333, - sülalesinden, 559.
Muharebe, 95, 97, 103, 104, 124, 130, 267, 269, 293, 301, 310, 317, 331, 342, 346, 351, 357, 364, 371, 378, 379, 381, 388, 389, 400, 413, 434, 437, 452, 454, 460, 463, 464, 473, 477, 478, 479, 488, 499, 500, 503, 508, 511, 513, 514, 519, 539, 558, 567, 570, 571, 585, 639, -ler, 347, 374, 451, 564-566, - meydanı, 414, 435, 559, 566, - raporları, 390, 393.
Muharip, 378.
Muharrem Karamamesi, 587, 591.
Muhasebeci, 142.
Muhbir, 404.
Muhittin (Akyüz) Paşa (Kastamonu Havalisi Kumandanı, Vali, Kahire Sefiri), 570.
Muhittin (Kurtiş) Bey (Mirliva), 373, 374.
Muhittin Paşa (Ankara Valisi), 109, 141, 151, 163.
Muhlis Paşa (Yunanistan Sınırı Kumandanı), 563.
Muhtar Bey (Mühendis, Nafıa işleri), 197.
Muhtelif devletlerle yapılan resmi ve gayri resmi birtakım temaslar, 483.
Muhtıra, 33, 45, 88, 102-104, 137, 146, 188, -lar, 100.
Mukaddes İhtilal, 636.
Musa Bey, 403.
Musa Bey, Hacı (Mutki Aşiret Reisi), 74, 256.
Mustafa Arif Bey, 415.
Mustafa Hoca Efendi (Ankara Mebusu), 528.
Mustafakemalpaşa bkz. Kirmasti.
Mustafa Necati Bey (İzmir Mebusu, Adliye Vekili), 608, 649, 658.
Mustafa Sabri Efendi (Şeyhülislam), 232, 298.
Musul, 509, 573, - meselesi, 553, 587.
Muş, 555, 575, 608.
Mutasım (Halife), 527.
Mutki, 256, - Aşireti, 74, - aşiret reisi, 84, - dağları, 84, -li, 76.
Mutlak hükümdar, 654.
Mutlakıyet, 618, - idaresi, 658.
Muzaffer Bey (Yaver), 50.
Muzafferiyet, 464, 475.
Muzıka Karakolu, 314.
Mübadele, 439, 639, 645, 646.
Mücadele, 97.
Mücahede, 281, 282, 321, 571, 620.
Mücahitler, 255, 299, 399.
Müdafaai Hukuk, - Cemiyeti, 84, 88, 128-130, 133, 163, 167, 188, 192, 195, 199, 217, 242-244, 246, 259, 265, 281-283, 290, 298, 300, 305, 306, 312, 317-322, 373, 443, 477, 536, - Grubu, 274, 277, 444, 446, 447, 473, 477, 557, - Heyeti, 208, 251, - Heyeti Merkeziyesi, 130, 332, 370, - Heyeti Temsiliyesi, 133, 153, 163-165, 167, 170, 177, 319, - merkezleri, 446, - Teşkilat Nizamnamesi, 219, 312, 477, - Trabzon Merkezi, 134, - Zümresi, 444.

Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti, 32-34, 49, 57, 59, 62, 71.
Müdafaai Milliye, 474, 509-512, 648, 656, - Encümeni, 654, 655.
Müfettişlik vazifemin geniş salahiyetleri, 36.
Müfit (Kurutluoğlu) Hoca Efendi (Kırşehir), 351, 527.
Müfreze, 41, 55, 110, 111, 113, 115, 116, 202, 246, 248, 249, 255, 267, 301, 309, 332, 341, 342, 344, 347, 354, 356, 358, 376, 377, 387, 388, 390, 399, 401-403, 406, 407, 434, -ler, 241, 345, 346, 359.
Müftü, 45, 204, 205, 267.
Mühendis, 197.
Mülakat, 32, 70, 82, 148, 157, 193, 207.
Mülki, - hükümet, 388, - idare, 391, - işler, 387, - kuvvet, 143, - makam, 52, - makamlar, 50, 334, - memur, 73, - memurlar, 36, 44, 46, 62, 118, 119, 123, 127, 147, 191, 215, 224, 311, 330, 369, 514, - rical, 446, - teşkilat, 447, - vazife, 362.
Mülkiye memuru, 47, 325.
Mülteciler, 46, 403.
Müminler, 621.
Münir (Akkaya) Bey (Erzurum Valisi), 48, 57, 58.
Münir Bey (Topçu Alay Kumandanı), 121.
Münir (Ertegün) Bey (Hukuk Müşaviri), 197, 397.
Mürit, 149, -ler, 267, 661.
Mürşit, 150.
Mürteci, 536, 628, 660, -ler, 549, 662, 663, 665.
Müslüman, 32, 318, - ahali, 34, - esirler, 95, - Kürt ahalisi, 235, -lar, 33, 68, 293, 294, 308, 540-542, -ların halifesi, 39, -lık, 546, -Türk hükümeti, 95, - unsurlar, 33.
Müşavir, 197.
Müşir Zeki Paşa, 208.
Müşterek encümene anlattığım hakikat, 527.
Mütareke, 35, 108, 152, 319, 331, 354, 370, 431, 469, 488-490, 493, 509, 513, 514, 517, 605, - hükümleri, 31, 72, 189, 216, 289, 305, -name, 31, 275, 518, 598, 599, 620, - tarihi, 166.
Mütareke teklifine cevap vermeye hazırlanırken alınan barış teklifi, 490.
Mütareke teklifi, 513.
Mütehassıslar Meclisi, 481, 482.
Müttefik, 222, 256, - askerleri, 46, - devletler, 417, 489, 493, 575, 576, 579-581, -ler, 103, 317, 432, 580, 584, 585, 590, 598.
Müttefikler Yüksek Meclisi, 271, 273.
Müzaheret, 47, 93, 96-104, 106, 108, 274.
Müzakere, 27, 55, 58, 83, 91, 92, 102, 103, 108, 109, 135, 136, 180, 200, 203, 208, 215, 260, 261, 274, 286, 298, 304, 305, 313, 320, 330, 355, 361, 362, 372, 407, 409, 424, 439, 441, 443, 444, 456, 466, 473, 483, 489, 490, 493, 497, 498, 503, 504, 511, 512, 514, 517, 519, 520, 522, 524, 527, 554, 557, 602, 606, 609, 611, 612, 621, 627, 631, 632, 635, 645, 646, - gündemi, 87, -ler, 45, 59, 70, 86, 88, 94, 104, 110, 181, 193, 197, 214, 216-218, 263, 283, 307, 372, 412, 418, 419, 427, 428, 440, 450, 454, 465, 477, 494, 533, 534, 536, 550, 551, 565, 576, 582, 583, 585, 587, 591-595, 599, 607, 626, 640, 658, 659.

Naci (Eldeniz) Bey (Padişah'ın Seryaveri), 199, 200.
Nadir Paşa (İzmir'de 17. Kolordu Kumandanı), 346.

Nafıa, 659, - işleri, 289, - Şûrası, 481.
Nahit Efendi (Yüzbaşı), 248, 251.
Nahiyeler, 138.
Nail Efendi (Gebze Jandarma Yüzbaşısı), 244-247, 254.
Naki, 472.
Nakşibendi, 663.
Nakşi şeyhi, 74, 76.
Nallıhan, 332, 341.
Namaz, 160, 161, 332, 333, 662.
Namus, 116, 172, 206, 271, 273, 293, 321 326, 374, 449, 655, -kâr, 95, -lu, 149, 154, 224, 230, 244, 286, -suz, 392, - vazifesi, 313.
Namuskârane harekât, 656.
Nasyonalist, 297.
Nâzım (Akyürek) Bey (Adana Valisi), 361.
Nâzım Bey (Binbaşı), 342.
Nâzım Bey (Selânik'te Merkez Kumandanı, Yarbay), 561.
Nâzım Nazmi Bey (Erzurumlu), 360.
Nâzım (Resmor) Bey (Tokat Mebusu), 380.
Nâzım Paşa, 76, 229.
Nazilli, 51, 222, 223, 260, 334, 346, 354.
Nazmi Bey (Üsküdar Jandarma Kumandanı), 248, 251.
Necati (Güneri) Bey, Süleyman (Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Üyesi, *Albayrak* gazetesi Müdürü), 71.
Nedim Bey (Nevşehir Kaymakamı), 332.
Nefer, 84, 248, 251, 254, 407, 413, 568.
Neologos, 203.
Nesturiler, 639.
Neşriyat, 649, 652, 654.
Nevres Bey (Erkânıharp Binbaşı, Askeri Nigehban Cemiyeti Üyesi), 188.
Nevşehir, 298, 332.
Nif, 514.
Nifak, 509.
Nigehban Cemiyeti, 188, 203, 216, 218.
Nigehbancı, -lar, 183, 205, 304, - subay, 218.
Niğde, 35, 128, 135, 159, 224, 255, 298, 332, 610, - Mutasarrıfı, 142.
Nizamettin (Tepedelenlioğlu) Bey, 403.
Nizamname, 28, 33, 72, 76, 77, 87, 88, 106, 110, 130-133, 165, 176, 195, 215, 216, 219, 242, 274, 298, 312, 445, 477, 649.
Noell, Edward (Novil) (İngiliz Binbaşı), 109, 111, 113, 114, 120-124, 235.
Nota, 229, 270-273, 279-284, 428, 489, 490, 517, 518 -lar, 493.
Numune Çiftliği, 56.
Nurettin Bey (Polis Müdürü), 219, 229.
Nurettin (Sakallı) Paşa (İzmir Valisi, Mirliva, 1. Ordu Kumandanı), 268-270, 348, 351-353, 472, 473, 511, 558-570, 665.
Nurettin Paşa Ankara'da, 351.
Nurettin Paşa'nın resen mebus olmak teşebbüsü ve yayımladığı yaşamöyküsü, 558.
Nurettin Paşa'nın ve babası Müşir İbrahim Paşa'nın Meşrutiyet inkılabına temaslarının şekline ve derecesine ait hatıralarım, 560.
Yaşamöyküsü kitapçığına göre Nurettin Paşa'nın Meşrutiyet'in elde edilişinden sonra gördüğü hizmetler, 564.
Irak Seferi'nde Nurettin Paşa, 565.
Nurettin Paşa, Büyük Taarruz Harbi'nde muharebe meydanını dürbünle seyretmeyi tercih ediyordu, 566.
Yaşamöyküsü kitapçığına göre Nurettin Paşa'nın İstanbul'da ve Anadolu'da gördüğü mühim işler nelerdi, 567.
Nurettin Paşa, zaferin şerefine en az iştirake hakkı olanlardan biridir, 568.

Nurettin Paşa'yı ve ordusunu bizzat takip ve sevk ve idareye zaruret gördüm, 569.
Nusaybin, 509, 572.

Of, 32.
Oltu, 370.
Ordu, 31, 37, 39, 40, 42-44, 49, 56, 59, 61-63, 67, 70, 74, 75, 77, 83, 91, 93, 94, 99, 102, 106, 123, 125, 128, 138, 142, 146, 147, 149, 163, 164, 187, 189, 193, 195, 214, 223, 268-273, 340, 341, 343, 345, 346, 355-361, 363-366, 369-372, 374, 375, 377-379, 381-383, 390, 391, 393, 397, 399, 403, 404, 410-412, 413, 427, 434, 436-438, 451-456, 459, 460, 463, 464, 472-474, 477, 478, 480, 481, 485, 488, 491, 494, 495, 497-501, 503, 507, 508, 510-514, 517, 559, 560, 562, 563, 565, 567-569, 588, 591, 593, 598, 599, 601, 603, 632, 637, 638, 640-645, 656, 663, - birlikleri, 35, - idaresi, 76, -lar, 60, 144, 187, 226, 304, 408, 432, 470, 487, 555, 580, 631, 639, 666, - mensupları, 188, - merkezleri, 348, - müfettişleri, 648, 654, 655, - müfettişliği, 644, - müteahhitliği, 558, -nun giyimi, 460, -nun ıslahı, 655, -nun idaresi, 655, - teşkilatı, 377, - teşkili, 376.
Ordumuzun vaziyeti, 35.
Ordu ile temas, 40.
Ordularımızın üstsubay ve subayları hakkında malum olan bir hakikat, 371.
"Ordudan fayda yoktur" sözleri ve Batı Cephesi Kumandanı'nın taarruz teklifi, 376.
Süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmek ve gayri muntazam teşkilat fikrini ve siyaseti ni yıkmak kararı, 391.
Ordunun başına geçmemi isteyenler, 453.
Ordu saflarına kadar yaydırılan bozguncu telkinler, 478.
Ordumuzun kararı taarruzdur, 478.
Ordunun kıpırdanamayacağını iddia eden bir gafili alkışlayanlar, 503.
Ordumuzun manevi ve maddi kuvveti milli emelleri tam bir emniyetle elde edecek mertebeye ulaşmıştı, 503.
Ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e vardılar, 514.
"Ordu ve Siyaset", 653.
Orhan Bey, 197.
Orhan Şemsettin (İstanbul Posta ve Telgraf Umum Müdürü), 384.
Orman, -lar, 648, - muhafızı, 578.
Orta Anadolu, 344.
Ortaçağ zihniyeti, 665.
Osman Bey (Kastamonu Mevki Kumandanı, Miralay), 142-145.
Osman Bey (Yarbay), 376.
Osman Nuri Bey (Mutasarrıf), 141.
Osman (Özgen) Efendi (Rize Mebusu), 556.
Osman (Tufan) Bey (Yüzbaşı, Alay Kumandanı), 85, 201, 219, 347.
Osmaneli bkz. Lefke.
Osmaniye, 240, 572.
Osmanlı, 48, 53, 105, - arazileri, 166, - beldeleri, 53, 166, 333, - camiası, 166, - devleti, 31, 32, 35, 37, 38, 166, 179, 181, 184, 272, 273, 275, 289, 293, 294, 302, 305, 308, 317, 318, 321, 336, 372, 464, 521, 524, 534, 535, 598, - devri, 524, 582, - Ermenileri, 98, - hâkimiyeti, 297, 320, 383, 428, 429, - hanedanı, 39, 623, 629, 635, - heyeti, 524, - hükümdarları, 535, - hükümeti, 39,

73, 88, 271, 385, 417, 524, 576, - idaresi, 318, - idare tarzı, 479, - İmparatorluğu, 187, 336, 465, 580, 524, 587, - kıtaları, 271, 273, - kıtası, 147, -lar, 317, 319, 335, 431, 478, - memleketi, 37, 184, - memleketleri, 38, 91, 92, 123, 317, 534, - milleti, 317, 319-321, - Milli Meclisi, 98, - ordusu, 31, 358, - padişahı, 35, 39, 235, - ricali, 431, - Sadrazamı, 430, - saltanatı, 39, 337, 524, 528, 636, - siyaset tarzı, 479, - tacidarları, 336, - tebaası, 95, 534, - vatanı, 32, - vilayetleri, 317, - yargısı, 368.
Osmanlı ricalinin mümtaz vasfı, 431.
Osmanlı saltanatının lağvı kararının verildiği gün Teşkilatı Esasiye, Şer'iye ve Adliye Encümenlerinin müşterek toplantısı, 524.
Osmanlı saltanatının yıkılış ve bitiş merasiminin son safhası, 528.
Osmanlı devletinin dünya nazarında hiçbir kıymeti kalmamıştı, 535.
Osmanlı Bankası, 579.
Osmanoğulları, 527.
Otomobil, 51, 55-57, 85, 109, 112, 114, 294, 385, 460, 509, 512, 566.
Otopsi, 253.
31 Mart Vakası, 564.
Oy, 28, 87, 95, 173, 313, 339, 361-363, 380, 413, 443, 456, 477, 494, 503, 504, 528, 581, 582, 609, -birliği, 456, 528, 531, 612, -lar, 135, 287, 444, 645.
Oybirliği, 108, 135, 136.

Ödemiş, 51, 572.
Öğretim, 635, -in birleştirilmesi, 549, 634, 635.
Öldürme, 243, 246, 247.
Ölüm, 224.
Ömer Fevzi Bey, 74.
Ömer Halis (Bıyıktay) Bey (20. Kolordu Erkânıharbiye Reisi), 79.
Ömer Hulûsi Efendi (Evkaf Nazırı, Şeyhülislam), 308.
Ömer Lûtfi (Argeşo) Bey (23. Fırka Kumandanı, Mebus), 145, 191.
Ömer Mümtaz (Tanbi) Bey (Erzurum ve Sıvas Kongreleri Heyeti Temsiliye Üyesi), 216.
Öncü, 58.
Önerge, 266, 338, 355, 424, 454, 456, 497, 524, 527, 557, 626, 635, 639, 640, 647, 665, -ler, 609.
Örfi, 456, - harekât, 387, - tedbirler, 388.
Özerklikler, 574.

Padişah, 31, 35, 37, 38, 45, 49, 53, 54, 60, 65, 70, 75, 87, 118, 120, 122, 124-127, 129, 137-139, 147-149, 151, 153, 155-158, 162, 176-178, 182, 184, 185, 197-199, 202, 203, 205-208, 213, 214, 217, 226, 229, 230, 232, 235, 272, 275, 277, 295, 298, 303-308, 317, 331-333, 337, 338, 340, 342, 357, 358, 419, 420, 424, 425, 428, 455, 487, 490, 499, 500, 522, 523, 528, 529, 536, 540, 561, 577, 614, 628, 629, - beyannamesi, 153, 154, - ekmeği, 521, - iradeleri, 196, - köleliği, 181, -lar, 229, 633, -lık, 530, -lık makamı, 155, -perestlik, 330, 331.
Padişah'ın beyannamesi, 137.
Padişah köleliğiyle kazanılan iktidar makamı, iktidarsızlığın numunesidir, 181.
Padişah, halin ve vaziyetin icabına göre birisini sadrazamlığa seçeceğim diyor, 303.
Pamuk, 459.
Pangaltı, 641.
Panislamizm, 546, - siyaseti, 337.

Panturanizm siyaseti, 337.
Papa, 430.
Papaz, 199, -lar, 80.
Para, 82, 95, 96, 106, 110, 115-117, 124, 159, 196, 202, 203, 227, 232, 238, 244-246, 325, 331, 333, 357, 399, 403, 407, 499, 512, 579, 585, 587, 588, -lar, 229, 634, -lı, 380, - meselesi, 104, -sız, 460, 639.
Paris, 47, 48, 100, 271, 273, 348, 415, 417, 430, 441, 487, 490, 560, 571, - delegemiz, 430.
Paris Kongresi, 103.
Paris Sulh Konferansı, 53, 128, 162, 166, 196, 214, 216, 236, 285, 286, 317.
Parlamento, 580, 647, -lar, 430.
Parti, 54, 231, 375, - teşkilatı, 300.
Paşaeli, 32, 43, 214, 310.
Paşa köyü, 246.
Patiska, 459.
Patrik, 32, 203.
Patrikhane, 31, 95, 192, 576, -lerin imtiyazı, 92.
Patriklik, 471.
Payitaht, 220, 293, 384, 414, 415, 601, 602, -lar, 331.
Peel, P. (P. Pil) (İngiliz Miralay), 123.
Pehlivan Ağa, 390, 406.
Pellé (General, Fransız Fevkalade Komiseri), 517, 584.
Peygamber, 267, 268.
Peygamberlik, 540, 548.
Pichon (Pişo), M. (Fransa Dışişleri Bakanı), 234.
Piyade, 143, 202, 342, 402, 437, 509, - alayı, 294, - fırkası, 410, 413, 414, 435, 436, - kuvveti, 267, - müfrezesi, 55.
Plan, 660.
Podima-Kalikratya hattı, 571.
Polatlı, 403, 460.
Polidis, İstirati (Polidi) Efendi, 45.
Polis, 143, 196, 220, 222, 224-226, 229, 295, 368, - kuvveti, 216, - Müdüriyeti, 164.
Politika, 340, 375, 383, 562, 601, 638, 639, 655, 663, -cı, 662, -cılar, 117, 221, 540, -cılık, 660, -cılık ihtirasları, 655.
Pontus, 471, - Cemiyeti, 32, - çetecileri, 471, -çular, 472, - eşkıyası, 472, - hükümeti, 34, 470, 471, - jandarması, 471, - Rum hükümeti, 471, - teşkili, 470, - toplantı merkezi, 470.
Pontus meselesi, 470.
Porsuk suyu, 413.
Posta, 60, 93, 127, 169, 255, 261, 300, 384, - hırsızı, 109, -lar, 433.
Postacı Nâzım, 344.
Posta ve Telgraf Müdüriyeti, 384.
Pozantı, 347.
Prensip, 32, 72, 136, 140, 178, 179, 184, 188, 227, 268-270, 272, 274, 311, 335, 366, 580, -ler, 73, 97, 166, 180, 275, 288, 308, 319, 452, 653, - meselesi, 647.
Prens Sabahattin Bey, 208.
Program, 48, 63, 79, 195, 209, 215, 265, 277, 289, 367, 443, 446, 477, 537, 549, - meselesi, 653.
Proje, 490, 493, 574, 576, 579.
Propaganda, 31, 43, 52, 54, 110, 111, 113, 148, 217, 231-233, 255, 339, 376, 378-380, 399, 403, 412, 428, 478, 512, 521, 558, 586, 621, 625, 632, -cı, 96, -cılar, 470, -cı subay, 123, -lar, 79, 88, 106, 108, 136, 230, 267, 275, 373, 430.
Protesto, 131, 189, 196, 205, 255, 273, 311, 318, 319, -lar, 238, - telgrafları, 320.
Protestoname, 410, 411.
Protokol, 193, 195, 208.
Put, 614.

Rab bkz. Allah.
Ragıp (Soysal) Bey (Kütahya Mebusu), 611.
Rahip, 35, 54, 199, 228, 307, 470.
Rahip Frew bkz. Frew.
Raif (Dinç) Hoca Efendi (Erzurum Mebusu, Heyeti Temsiliye Üyesi, Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Reisi), 71, 74, 81, 83, 84, 103, 132, 445-447.
Raif Efendi "Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti" teşkil ediyor, 445.
Raka köyü, 120, 121.
Rasih (Kaplan) Efendi (Antalya Mebusu), 636.
Rasim (Başara) Bey (Sıvas Mebusu), 81, 83.
Rasim Bey (Baytar), 310.
Raşit Bey (İaşe Nazırı), 415.
Rattigan, Frank (Rattingan) (İngiliz Maslahatgüzarı), 484.
Rauf Ahmet (Hotinli) Bey (*İstiklâl* Gazetesi Başyazarı), 99, 209.
Rauf (Orbay) Bey (Başvekil, İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Nafıa Vekili), 51, 52, 57, 58, 71, 74, 84, 86, 91, 97, 105, 106, 108, 132, 178, 180, 188, 216, 253, 278, 284-288, 294-301, 303, 307-309, 311-314, 473, 474, 477, 504, 507, 510, 513, 518, 519, 521, 522, 553, 557, 582-584, 586, 587, 589-595, 597-603, 605, 617-621, 624-632, 636, 638, 644, 647, 649-651, 657, 661.
Rauf ve Refet Beylerin tereddüdü, 52.
Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisi oldu, 504.
Rauf Bey'in saltanat ve hilafet hakkındaki fikri, 521.
Rauf Bey'in aradaki görüş ayrılığını kendisi ile İsmet Paşa arasında başlı başına bir mesele sayması doğru değildir, 595.
Rauf Bey, müzakereleri bitirip barışı hazırlayan İsmet Paşa'nın netice hakkında hükümetin fikrini soran telgrafına cevap vermemişti, 595.
Rauf Bey tebrik etmek istemiyor, 597.
Rauf Bey'in yazdığı veya yazdırdığı telgraf, 597.
Rauf Bey Lozan Antlaşması'nı yapan İsmet Paşa'yı tebrik vesilesiyle Mondros Mütarekesi'ni yapan kendisini müdafaaya çalışıyor, 598.
Rauf Bey muzaffer ordunun başından Lozan'a giden zata zaferden zafere yürüyen ordunun hikâyesini anlatıyor, 599.
Rauf Bey "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem, onun karşılanmasında bulunamam" diyor, 599.
Rauf Bey devlet riyaseti makamının takviyesini söylerken ne düşünüyordu, 600.
Rauf Bey'in Heyeti Vekile Reisliğinden, Ali Fuat Paşa'nın Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliğinden istifaları, 601.
Rauf Bey'in cumhuriyet ilanı dolayısıyla iki İstanbul gazetesi ile yaptığı görüşme, 616.
Rauf Bey'in Ankara'ya gelerek birtakım propagandalarla, arkadaşları, Fırka'yı aleyhimize teşvik ve tahrike koyulması, 625.
Rauf Bey'in sahneye koymak istediği oyunu keşfedenler tarafından bir Fırka toplantısında Rauf Bey'in çekildiği imtihan, 626.
Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyetin ilanına mâni olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" diyen Rauf Bey asla cumhuriyet taraftarı olamaz, 627.

Recep Kâmil, Şeyh, 198-201, - vakası, 197.
Recep (Peker) Bey (BMM Başkâtibi, Fırka Kâtibi Umumisi, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili), 180, 330, 609, 646, 649-651.
Recep Zühtü (Soyak) Bey (Sinop Mebusu), 114, 201, 403.
Reddi İlhak Cemiyeti, 32, 49, 53, 62, - heyetleri, 192.
Redingot, 531.
Refahiye, 341.
Refet Bey (İstatistik Mütehassısı), 197.
Refet (Bele) Paşa (Miralay, Dahiliye Vekili, Güney Cephesi Kumandanı, Müdafaai Milliye Vekili), 36, 48, 51, 62, 52, 63, 66, 67, 70, 76, 83, 85, 92, 103, 104, 146, 147, 164, 192, 206, 222, 223, 316, 320, 332, 334, 339, 342, 347, 376, 382, 387, 403, 404, 406-408, 414, 436, 437, 439, 456, 474, 484, 511, 518-522, 529-532, 539, 601, 605, 624, 638, 654, 657, 658.
Refet Bey'in 3. Kolordu Kumandanlığı'nı bırakması, 62.
Refet Bey'le haberleşmeler, 66.
Refet Bey'in yerinde olmayan bazı teklifleri, 146.
Refet Paşa Salihli ve Aydın Cephelerine kumandan olarak gönderiliyor, 222.
Refet Paşa, Demirci Efe'nin maiyetine giriyor, 222.
Refet Paşa kendisi mağlup olduğu halde düşmanı mağlup kabul ediyordu, 437.
Refet Paşa Türk ordusuna başkumandan olmak istiyordu, 438.
Refi' Cevat (Ulunay) Bey (*Âlemdar* Gazetesi Başyazarı), 210.
Refik Bey (Askeri Nigehban Cemiyeti Üyesi, Erkânıharp Miralayı), 188.
Refik Bey (Erkânıharp Miralayı), 343.
Refik Halit (Karay) Bey (Posta ve Telgraf Müdiri Umumisi), 54, 60, 61, 164, 169, 174, 229.
Refik (Saydam) Bey (Doktor), 58.
Reji Fabrikası, 470.
Rejim, 322, 657.
Remzi Bey (Sinop'ta Jandarma Tabur Kumandanı), 143, 144.
Resmi, - dil, 547, - istatistik, 99, - memuriyet, 60, - memurlar, 54, 231.
Resmi sıfat ve salahiyetleri bırakarak, milletin şefkat ve civanmertliğine güvenmek ve vicdani vazifeye devam etmek kararı, 60.
Resulü Ekrem bkz. Muhammed, Hz.
Resülayn, 345.
Reşat Hikmet Bey (Meclisi Mebusan Reisi), 96, 99, 196, 287, 288.
Reşit Akif Paşa (Âyan Üyesi, Dahiliye Nazırı), 52.
Reşit Bey (Çerkez, Saruhan Mebusu), 329, 361, 376, 393, 394, 397, 398, 401-94, 408-98, 412-414, 636.
Reşit, orduyu yoldan çıkarmaya teşebbüs ediyor, 404.
Reşit Paşa (Sıvas Valisi), 55-57, 68, 80-83, 118, 120, 135, 163, 201.
Reşit (Rey) Bey (Dahiliye Nazırı), 196, 307.
Reşit Sadi Bey, 99.
Reşit Saffet (Atabinen) Bey (Maliye Kalemi Mahsus Müdürü), 197.
Revolver, 121.
Rıhtım, 32, 514, 515.
Rıza Bey (Kırşehir Mebusu), 329.
Rıza Efendi (Bursalı), 559.
Rıza Nur Bey (Sinop Mebusu), 368, 369, 519, 534, 597, 598, 658.
Rıza Nur Bey'in Arnavutları Türklük aleyhine isyana teşvik edenlerden biri olduğu anlaşıldı, 658.

Rifat Bey (Yaver), 539.
Rifat (Börekçi) Efendi (Ankara Müftüsü, Diyanet İşleri Reisi), 205.
Rize, 470, 556, 606.
Robert Koleji, 197.
Roma, 336, 432.
Romancılar, 183.
Romanya, 517.
Ruhani meslek, 235.
Rum, 32, - bekçileri, 244, 247, - cumhuriyeti, 471, - çeteleri, 41, - çetesi, 471, - entrikası, 245, - göçmenleri, 470, - Kayser, 432, - komitacıları, 470, - köyleri, 470, -lar, 45, 192, 216, 229, 245, 246, 248, 429, 470, 471, 490, 572, -luk, 88, - mektepleri, 31, - Metropoliti, 470, - patriği, 203, - Patrikhanesi, 31, - Patrikliği, 471, - Pontus hükümeti, 34.
Rumeli, 27, 49, 62, 88, 132, 133, 153, 163, 164, 167, 170, 176, 177, 188, 195, 199, 208, 217, 242, 259, 260, 265, 269, 290, 295, 298, 300, 305, 306, 312, 315, 318, 319, 321, 373, 443, 444, 473, 477, 478, 517, 536, 557, 560, 564, 573, 574, 659, - sahili, 301.
Rus, 483, 573, - istilası, 33, - mitralyözü, 301, - tüfeği, 301, - vapuru, 301.
Rusya, 301, 354, 387, 465, - Cumhuriyeti, 518, - delegesi, 581, - Rumları, 471.
Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey (Afyonkarahisar Mebusu), 606.
Rüstem Bey, Ahmet Alfred (Sıvas Kongresi Heyeti Temsiliye Üyesi), 216.
Rüştü Bey (1. Fırka ve Bolu Havalisi Kumandanı), 240, 243-245, 247, 248.
Rüştü Bey (Erzurum'da 9. Fırka Kumandanı), 36, 140.
Sabit (Sağıroğlu) Bey (Erzincan Mebusu), 602, 603, 610.
Sadaret, 53, 64, 125, 165, 166, 174, - makamı, 306, - merkezi, 167.
Sadık Bey (Miralay, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi), 48, 67, 68, 100, 229.
Sadık çetesi, 245.
Sadrazam, 47-49, 100, 105, 125, 127, 134, 151, 157, 162, 163, 165, 167, 168, 170, 172-174, 185, 208, 209, 228, 266, 270, 274, 282, 283, 288-290, 294, 297, 298, 303, 306, 308, 313, 416, 429, 430, -lar, 179, -lık, 48, 304, 307.
Sadrettin Efendi (Mülazım), 407.
Sadullah Fevzi (Eren) Bey (Erzurum Kongresi Heyeti Temsiliye Üyesi, Bitlis Mebusu), 74, 84.
Safa Bey (Hariciye Nazırı), 308, 415.
Sağlık Kurulu, 581.
Sait Molla, 35, 47, 54, 199, 203, 206, 207, 225, 228-233, 235, 254, 298.
Sait Molla nasıl çalışıyordu, 228.
Sait Paşa, 159, 165.
Sakarya, 451, 453, 488, - muzafferiyeti, 464, 475, - nehri, 463, - Zaferi, 473, 571.
Sakarya Harbi (Sakarya Melhamei Kübrası, Sakarya Meydan Muharebesi), 452, 457, 461, 463, 464, 469, 473, 477, 478, 503, 507.
Sakarya Meydan Muharebesi, 452.
Salâhattin Bey (Konya'da 12. Kolordu Kumandanı, Miralay), 61, 69, 98, 146.
Salahattin (Köseoğlu) Bey (3. Kolordu Kumandanı, Miralay, Mersin Mebusu), 62, 63, 64, 66-70, 77, 81, 83, 85, 100, 214, 216, 223, 330, 331, 453, 455, 499, 524, 554.
Salibi Ahmer (Kızılhaç), 31, 470.
Salih (Kezrak) Paşa (Bahriye Nazırı, Sadrazam), 187, 193, 197-200, 214,

216, 225, 227, 255, 279, 295, 306-309, 313, 383, 385, 386, 397, 398, 414-416, 448-450, 452, - Kabinesi, 331.
Salih Paşa Heyeti Temsiliye ile temas için geliyor, 187.
Salih Paşa sadrazam oluyor, 306.
Salih (Omurtak) Bey (Harbiye Nezareti Seryaveri, 8. Kolordu Kumandanı, Harekât Şubesi Müdürü), 221, 269, 271, 280, 285, 295, 296, 302, 308, 309, 399, 408.
Salih Bey, 197.
Salih Bey (Çapanoğulları'ndan), 344.
Salih (Yeşiloğlu) Efendi (Erzurum Mebusu), 497.
Salihli, 281, 342, 346, 354, 572, - cephesi, 222, 223.
Salim Bey (Sıhhiye Müdüriyeti Merkez Tabibi, Doktor), 368.
Saltanat, 31, 39, 45, 193, 293, 308, 337, 351, 424, 432, 446, 527, 528, 530, 532, 536, 541, 545, 618, 628, 636, -çılar, 629, - devri, 629, - hanedanı, 93, 420, - hanedanı mensupları, 636, - hülyası, 634, -ın bağımsızlığı, 425, -ın ilgası, 523, 535, 549, -ın lağvı, 520, 522, 524, 534, - idaresi, 166, 628, - makamı, 37, 74, 129, 166, 178, 217, 305, 318, 332, 333, 419, 420, 445, 521, 530, 629, 651, - merkezi, 318, - meselesi, 447, 448, - taraftarları, 628.
Saltanatın lağvı, 520.
Saltanatın lağvı Meclis'te müzakere olunurken Rauf Bey'e verdiğim rol, 522.
Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine intikal devresi ve bu devirde iki fikir ve görüşün devamlı mücadelesi, 628.
Saltanat Şûrası, 47, 48.
Sami Bey (Ankara'da 24. Fırka Erkânıharp Reisi), 342.
Samih Fethi (Tan) Bey (Çorum Mutasarrıfı), 142.
Samsun (Canik), 31, 32, 36, 38, 41, 42, 44, 48, 48, 51, 61, 64-68, 82, 111, 117, 135, 141, 142, 146, 152, 189, 215, 218, 224, 330, 331, 460, 470, 477.
Samsun'a çıktığım gün genel vaziyet ve manzara, 31.
Samsun'daki subaylar arasında güya padişahperestlik hissiyatı varmış, 330.
Sana, 564.
Sanatkârlar, 460.
Sancakı şerif, 333.
Sancaklar, 128, 575.
Sansür, 169, 220, 393.
Sapanca, 202, 384, 385.
Saray, 49, 54, 58, 60, 127, 139, 162, 208, 301, 304, 307, 308, 383, 528, 534, 594, - ahvali, 158, - hayatı, 633, -lar, 306, 634.
Sarı Efe bkz. Edip Bey.
Sarık, 531.
Sarıkamış, 371, 445, 643, 644.
Sarıköy istasyonu, 507.
Sarı Mehmet, 390.
Saruhan bkz. Manisa.
Savaş, 585, - hali, 648.
Seçim, 28, 73, 77, 87, 109, 127, 128, 185, 195, 255, 264, 265, 287, 304, 339, 361, 367, 380, 381, 423, 482, 533, 536, 549, 599, 602, 603, 607, 609, 611, 612, 615, 641, 642, - daireleri, 330, 558, - dairesi, 218, 555, 556, - devresi, 423, - kanunu, 554, 576, -ler, 69, 137, 166, 167, 171, 175, 181, 188, 216, 220, 221, 225, 232, 240, 322, 325, 330, 481, 483, 557, 608, 610, 616, 617, -ler meselesi, 141, - meclisleri, 325.
Seçimler esnasında bazı yerlerdeki büyük hükümet memurlarının çıkardıkları müşkülat, 330.

Seçmenler, 322.
Sedat (Doğuer) Bey, 69.
Sefaret, 381, 387, 510, -ler, 307.
Sefer, 370, 372, 558, 565, 594.
Seferberlik, 357, 369, 370, 452.
Sefir, 50, 284, 372, 385, 560, 566, 570, -ler, 397, 450.
Selanik, 149, 343, 559-564.
Selçuk devleti, 336.
Selkisaray, 437, 438.
Selmanpak, 565, 566, - Muharebesi, 558.
Senai Bey (Topçu Kaymakamı), 343.
Senato, 91, 94, 135.
Serbestlik, 546, 581, tam -, 469.
Serez, 560.
Sermaye, 440, 549, 630, 107, 194, -darlar, 107.
Servet (Orkun) Bey (Trabzon Mebusu), 74, 84, 131-135, 158.
Servet kaynakları, 535.
Sevr, 573-577, 581, - Antlaşması, 426, 427, 429, 433, 465, 466, 571, 582, 598, - projesi, 440, 490, 493, 572, 574, 576, 579.
Seyahat, 50, 123, 141, 550, 554.
Seydişehir (Seydişehri), 341, 376.
Seyit Abdülkadir Efendi (Kürt Teali Cemiyeti kurucusu), 229, 472.
Seyit Bey (Adliye Vekili), 52, 611, 635.
Seyitgazi, 478.
Seyitler, 665.
Seyyar kuvvetler, 344.
Sforza (Kont İsforça) (İtalya Hariciye Nazırı), 433, 440.
Sıhhat, 80, 95.
Sıhhi ahval, 161.
Sıhhiye, 56, 67, 368, 582.
Sınai, - ihtiyaçlar, 194, - yardım, 107.
Sınıf, 95.
Sınır, 36, 93, 98, 100, 107, 166, 194, 246, 271, 273, 294, 337, 402, 478, 517, 555, 563, 572-574, -lar, 72, 92-89, 239, 274, 336, 345, 370, 433, 571, 636, 663, - hattı, 272, - tayini, 128.
Sırp, 517.
Sırrı (Bellioğlu) Bey (Mebus), 247, 251-253.
Sıvas, 36, 42, 46, 48, 49, 51, 53-57, 62, 63, 65, 67, 68, 71, 77, 78, 80-82, 84, 85, 98, 99, 101, 107, 108, 111-114, 116-121, 123, 129, 134-136, 139, 141, 142, 144, 146-148, 150, 160, 163, 167, 168, 172-175, 177, 183, 186, 193, 197-199, 201, 204, 207, 213, 214, 220, 224, 226, 229, 234-236, 239, 243, 244, 256, 260, 261, 264, 277, 284, 286, 316, 322, 344, 382, 471, 472, 575, 599, - ahalisi, 109, 189, 200, - genel toplantısı, 50, - İslam ahalisi, 152, - Lisesi, 85, 89, 167, - Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi, 130, - Telgrafhanesi, 125, - telgraf merkezi, 167, 241, - Telgraf Müdüriyeti, 126, - vakası, 232.
Sıvas'ta genel bir milli heyet toplamak kararı, 49.
Sıvas'a hareket, 55.
Sıvas Valisi'nin endişeleri, 80.
Sıvas yolunda, 84.
Sıvas'ta aleyhime yapılan bir teşebbüs: Şeyh Recep vakası, 197.
Sıvas (Genel) Kongresi, 27, 66, 69, 70, 74, 75, 79, 80, 82-84, 86, 87, 89, 91, 92, 94, 97, 105, 109-111, 132, 133, 162, 165, 170, 190, 193, 195, 238, 239, 259, 266, 275, 277, 380, 443, - Beyannamesi, 131, 274, - Heyeti, 106, 126, 127, - Heyeti Temsiliyesi, 131, - Nizamnamesi, 88, 219, 274.
Sıvas Kongresi hazırlıkları, 79.
Sıvas Kongresi açılıyor, 86.

Sıvas Kongresi'nin meşgul olduğu işler, 87.
Sıvas Kongresi'ni neticesiz bırakmak teşebbüsleri, 109.
Siirt, 36, 84, 345, 635.
Silah, 31, 35, 39, 68, 75, 113, 116, 143, 201, 203, 238, 255, 310, 319, 321, 339, 342, 357, 358, 364, 365, 369, 378, 383, 390, 399, 400, 413, 460, 464, 470, 487, 499, 578, 587, - bırakma, 297, -landırma, 129, 146, 163, 248, 293, 294, 297, 310, 472, -lar, 159, 244, 267, 435, -lı, 345, 480, -lı çeteler, 440, -lı hücumlar, 383, -lı kuvvet, 158, -lı kuvvetler, 471, 490, 577, 578, -lı Kürt, 111, 112, 115, 121, -lı müfreze, 241, 309, -lı teşkilat, 219, 312, - meselesi, 70, -lı mücadele, 659.
Silifke, 347.
Simav, 388, 389, 391, 392, 398, 399.
Sincar çölü, 509.
Sinop, 126, 143, 355, 534, - ahalisi, 45, - Mutasarrıf Vekili, 144.
Sis (Tevfik Fikret'in şiiri), 156.
Siverek, 113, 121, 122, 266, 345.
Sivrihisar, 51, 490.
Siyaset, 53, 76, 87, 92, 93, 96, 100, 128, 137, 185, 186, 189, 193, 233, 235, 237, 238, 270, 294, 295, 310, 311, 320, 336, 337, 382, 383, 393, 426, 430, 442, 473, 498, 499, 523, 569, 623, 625, 633, 635, 643, 645, 654, 655, - adamı, 236, 442, 630, -ler, 429, - tarzı, 479.
Siyasi, 218, 365, 532, 654, - adamlar, 95, - ahlakiyat, 76, - ahval, 369, 451, - bağımsızlık, 281, 285, 469, 484, - beyanat, 631, - çizgi, 624, - borçlanmalar, 95, - delege, 196, - eğilimler, 272, - emeller, 666, - esaret, 95, - faaliyetler, 380, - fayda, 348, - fırka, 381, 446, 448, 536, 549, - fırkalar, 27, 105, 221, - fikirler, 164, 169, 374, - gaye, 234, - görüş, 311, 426, - grup, 179, 443, 445, - gruplar, 183, 443, - hâkimiyet, 73, 194, 319, - haklar, 33, - hata, 53, - hayat, 659, - hedef, 32, - hizip, 380, - hürriyet, 319, - icaplar, 190, - imtiyazlar, 95, - işler, 196, 227, 518, 655, - kuvvet, 296, - maksat, 32, 130, 244, 541, 542, - menfaat, 541, 636, - memurlar, 231, 235, - meseleler, 441, 553, - meslek, 335-337, 473, - mevcudiyet, 193, 281, - mutemet, 123, - münasebetler, 166, 167, 518, - nükte, 233, - prensip, 335, - propaganda, 52, - rical, 82, 234, 429, 439, - saha, 639, 656, - sakıncalar, 213, 270, - sistem, 652, - tedbirler, 393, 507, - temas, 123, - teminat, 192, - temsilci, 48, 82, 146, 286, 319, - temsilcilik, 290, - teşebbüs, 239, - teşekkül, 335, 663, - teşkilat, 425, - üstünlük, 234, - vazife, 448, 449, - vaziyet, 88, 94, 186, 192, 239, 385, - zafer, 582, - zümre, 179, 289.
"Siyasi İşler", 654.
"Siyasi Mayalanmalar", 653.
Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz, 435.
Skandal, 280, 595.
Sloven, 517.
Softalar, 661.
Sohum, 470.
"Sokaktaki Adam", 652.
Soma, 255, 346, 354.
Son Telgraf, 639.
Sorgun bkz. Köhne.
Sosyalist, 210.
Sömürge, 95, 194, -ler, 320.
Stenografi, 439.
Strateji, 436.

Sturton (Şturton) (İngiliz subay), 483.
Suat Bey (İzmit Mutasarrıfı), 159, 160, 317.
Subay, 31, 55, 57, 59, 70, 77, 117, 123, 142, 146, 149, 200, 201, 203, 235, 244, 248, 250, 251, 357, 360, 369, 371, 383, 399, 413, 470, 471, 483, 514, 519, 572, -lar, 37, 41, 43, 80, 84, 109, 112-115, 119, 122, 126, 196, 218, 222, 228, 241, 255, 267-269, 280, 286, 302, 310, 322, 330, 331, 342, 343, 347, 355, 366, 399, 400, 403, 404, 406, 433, 435, 440, 566, 568, 577, 578, 633, -lık, 202.
Sudan, 541.
Suikast, 47, 110, 318, 319, 555, 582, -çılar, 662, 664, -lar, 250, 663, 664, - tertipleri, 636.
Sulh, - delegeleri, 274, - Komisyonu, 239, -name, 128.
Sulh Konferansı bkz. Paris Sulh Konferansı.
Sulh ve Selamet Fırkası, 34, 52, 213.
Sultan, 336, 425, 426, 451, 540, 657, -cı, 651, -ın hükümeti, 432, -lar, 381.
Sultaniye, 376.
Suphi Bey (İngiliz Muhipleri Cemiyeti Üyesi, Konya Valisi), 204, 206, 219, 317.
Suphi Paşa (Süvari Mirlivası), 343.
Suriye, 92, 93, 95, 96, 105, 184, 233, 297, 336, 347, 465, 541, 542, 555, 560, 565, 574, 622, - sınırı, 572, 574, - sınırları, 345.
Susığırlık (Susurluk), 341.
Susurluk bkz. Susığırlık.
Suudi Arabistan, 541.
Süleyman Askeri Bey (Kumandan), 565.
Süleyman (Boşnak) Bey (Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Üyesi, Binbaşı), 71.
Süleyman Necati (Güneri) Bey (Erzurum Mebusu), 367-369, 554.
Süleyman Paşa, 560.
Süleyman Sırrı (Gedik) Bey (Nafıa Vekili, Trabzon Mebusu), 648, 659.
Süleyman Sırrı (İçöz) Bey (Yozgat Mebusu), 360.
Süleyman Şefik Paşa (Harbiye Nazırı), 116, 118, 119, 151, 154, 169, 342, 343.
Süngü, 375, 498.
Süngülerini milletin kalbine saplayan yabancıları misafir sayan bir Harbiye Nazırı, 190.
Süreyya Bey bkz. İbrahim Süreyya Bey.
Süreyya Paşa (Başkâtip), 558.
Sürgün, 216, 560.
Süvari, 113, 117, 120, 145, 202, 342, 343, 383, 402, 410, 414, 507, 510, - alayı, 111, 114-116, 294, 376, - bölüğü, 122, - fırkası, 389, 413, 435, 436, -ler, 118, 354, 403, 478, - müfrezeleri, 342, - Müfrezesi, 246, - teşkilatı, 382.

Şahsi dokunulmazlık, 665.
Şakir Paşa (Harbiye Nazırı), 37.
Şapka, 661, 664, 665, - giydirilmesi, 549.
Şarkat, 509.
Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 88, 133.
Şarki Anadolu Vilayatı Heyeti Temsiliyesi, 131.
Şark İsyanı, 662, 663.
Şefik Bey (Trabzon Belediye Heyeti Üyesi), 134.
Şehir, 46, 57, 69, 85, 159, 294, -ler, 107, 341, 347, 420, 433, 517, 572, 601, - ahalisi, 346, -ler, 355, 471, 490, -liler, 71, - telefonu, 168.
Şehit, 97, 249, 251, 254, 267, 302, 315, 342, 357, 570.

Şehzade, 626, 630, - mektupları, 623.
Şehzadebaşı, 314.
Şekip Hakkı Bey (Seryaver), 539, 540.
Şemseddini Sivasî, 198, 199, 201.
Şemsettin (Şener) Bey (12. Kolordu Erkânıharbiye Reisi), 214, 216.
Şer'i hükümler, 547.
Şer'iye Encümeni, 524.
Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin ilgası, 549, 634, 635.
Şerafettin Efendi (Üsteğmen), 343.
Şeref, 27, 38, 39, 125, 146, 148, 175, 178, 265, 277, 553, 568.
Şeref (Aykut) Bey (Edirne Mebusu), 287.
Şeriat ilanı, 267.
Şerif Bey (Kastamonu Piyade Tabur Kumandanı), 143.
Şerif Paşa (Damat), Mehmet (Dahiliye Nazırı), 182, 183, 189, 226, 227, 255, 256.
Şerif Paşa (Damat) milleti zehirliyor, 182.
Şerif Paşa'nın (Damat) (Dahiliye Nazırı) memlekete sevk ettiği nasihat heyetleri, 221.
Şerif Paşa'nın (Damat) (Dahiliye Nazırı) şüphe veren halleri, 223.
Şerif Paşa (Damat) devamlı olarak milli birliği bozmakla, Harbiye Nazırı, temsilcimiz Cemal Paşa da hükümetin icraatını müdafaa ile meşgul, 226.
Şevket (Galatalı) Bey (Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı, Miralay), 164, 192, 209, 240, 244, 246, 249-251, 285, 312.
Şevket Hanım (Yahya Kaptan'ın eşi), 254.
Şevket Turgut Paşa (Harbiye Nazırı), 45.
Şevki (Berker) Bey, 197.
Şeyh, 74, 84, 76, 132, 149, 197-201, 208, 264, 267, -ler, 661, 663, 665.
Şeyhelvan dağı, 509.
Şeyh Eşref bkz. Eşref, Şeyh.
Şeyh Eyüp, 662.
Şeyh Hacı Fevzi Efendi bkz. Fevzi Efendi, Şeyh Hacı.
Şeyh Muhsini Fâni bkz. Hüseyin Kâzım Kadri Bey.
Şeyh Recep Kâmil bkz. Recep Kâmil, Şeyh.
Şeyh Saffet Efendi, 635.
Şeyh Said, 662.
Şeyhülislam, 308.
Şeyhülvükela, 559.
Şiilik, 267.
Şiir, 156.
Şile, 229, 573.
Şili, 654.
Şimendifer, 41, 256, 261, 313, 322, 385, 535, - hattı, 255, 575, -ler, 104, 107.
Şirketler, 591.
Şuhut, 513.
Şûra, 47, 48, 72, 216, 302, 306, 481, 508, 655, 656, -lar, 482.
Şûrayı Devlet (Danıştay), 308, 648.
Şûrayı Saltanat, 432.
Şükrü Bey, 403.
Şükrü Bey (Afyonkarahisar Delegesi), 108.
Şükrü (Çelikalay) Hoca Efendi (Afyonkarahisar Mebusu), 536, 539, 541, 542, 548.
Şükrü Kaya Bey (Ziraat Vekili), 659.
Şükrü Naili (Gökberk) Paşa (3. Kolordu Kumandanı, İstanbul Kumandanı), 374, 617, 640, 641, 643.

Taarruz, 44, 122, 124, 201, 209, 246, 294, 295, 297, 302, 303, 313, 326, 329, 336, 342, 352, 354-357, 365, 370, 373, 374, 376-379, 389, 410, 411-413, 414, 416, 429-431, 434, 436, 437, 451-453, 460, 465, 467, 472, 477-479, 485, 488, 491, 495,

498, 501, 505, 507, 511-513, 569, 622, - hareketi, 417, -lar, 104, 136, 226, 281, 298, 371, 553.
Taarruz kararı, 507.
Taarruz planımızın esası, 511.
Taarruza hazırlık emri, 512.
Taassup, 341.
Tabip, 209, 230, 300, -ler, 269.
Tabur, 143.
Tacidar, 336.
Tahir (Barlas) Bey (Adapazarı Kaymakamı), 202, 242.
Tahkik Komisyonu, 271.
Tahliye, 587.
Tahsil, 559.
Tahsildar, 202.
Tahsin Bey, 266.
Tahsin (Yüzbaşı), 390.
Taht, 523.
Takriri Sükûn Kanunu, 663-665.
Talât (Sönmez) Bey (Ardahan Mebusu), 609.
Talebe, 92, 577, 639.
Tali Bey bkz. İbrahim Tali (Öngören) Bey.
Talostan Bey, 202.
Tampon devlet, 194.
Tanin, 622, 623, 631, 639, 653, 654, 656, 660.
Tarık Bey (3. Fırka Emir Subayı, Mülazımıevvel), 140.
Tarih, 33, 66, 72, 73, 76, 110, 157, 161, 187, 228, 253, 276, 293, 296, 305, 319, 335, 337, 340, 357, 374, 375, 381, 410, 412, 414, 419, 434, 435, 442, 463, 466, 479, 509, 514, 527, 530, 545, 557, 568, 570, 571, 595, 629, 631, 633, 661, 662.
Tarihçiler, 545.
Tarihi, - anlar, 140, - haklar, 34, 166, - hata, 665, - mesuliyet, 320, 596, - vesikalar, 34.
Tarikat mensupları, 149.
Tarsus, 347.
Tasarı Encümeni, 554.
Tasviri Efkâr, 182, 239.
Taşköprü, 353, 570.
Tatbikatı safhalara ayırmak ve kademe kademe yürüyerek hedefe varmak, 39.
Tatbiki için münasip zaman beklediğim bir fikrin tatbiki anı gelmişti, 603.
Tavşancıl, 247, 248, 251, - ahalisi, 254.
Tayyare, 106, 340, 578, -ler, 566.
Tealii İslam Cemiyeti, 298, 332.
Tecavüz, 33, 37, 39, 41, 42, 44, 47, 72, 146, 163, 166, 167, 169, 189, 216, 227, 229, 240, 245, 260, 265, 273, 278, 281, 285, 286, 289, 290, 293, 294, 297, 303-305, 320, 321, 325, 388, 411, 649, -kâr, 252, 652, -ler, 405, - politikası, 340, 383.
Tehcir, 33, 401.
Tekâlifi Milliye emirleri, 459.
Tekâlifi Milliye Komisyonu, 459.
Tekelci, 652.
Tekirdağ, 373, 374, 490, 572, 608.
Tekkeler, 149, 661, 665, -in kaldırılması, 549.
Teklif Encümeni, 102, 103.
Telefon, 115, 125, 126, 168, 247, 640, - hatları, 331, 341, - hattı, 393, 417, - makinesi, 460.
Telgraf, 42-47, 49, 51, 55, 56, 61-68, 70, 71, 78, 80, 81, 83, 87, 94, 99, 100, 109, 112-116, 119, 120, 122, 130, 132, 138-142, 144, 148-151, 157-166, 168-171, 173, 174, 177, 182, 185, 186, 189, 192, 197-200, 203-209, 219, 220, 223, 224, 227, 229, 236-238, 240-243, 246, 248, 249, 251, 254, 255, 259-261, 263, 265, 266, 279-282, 284, 286, 294, 298, 299, 302, 305-308, 312-314, 325,

326, 331, 334, 348, 351, 361-364, 370, 371, 384, 387, 389-393, 398, 401-403, 406, 408, 410, 411, 415-417, 420, 427, 428, 437, 438, 446, 447, 449, 483, 484, 490, 510, 512-514, 517, 522, 523, 563, 564, 584, 586, 589-593, 595, 596, 622, 633, 640, 641, -çı, 161, 171, -çılar, 241, - hatları, 341, 345, - hattı, 393, -lar, 59, 60, 127, 147, 149, 175, 262, 264, 288, 320, 358, 400, 434, 489, 531, 585, - haberleşmeleri, 126, 161, 176, 285, - memurları, 41, 125, 126, 315, - memuru, 316, - merkezi, 146, 167 - merkezleri, 125, 317, - müdürleri, 315, -name, 41, 43, 46, 49, 53, 63, 64, 69, 77, 83, 118, 119, 122, 124, 125, 127, 131-135, 137, 151, 157, 158, 160, 165, 167, 171, 174, 148, 179, 180, 186, 187, 190, 199, 210, 219, 225, 236-238, 249, 251, 259, 260, 263, 266, 283, 288, 313, 329, 348, 351, 361, 362, 364, 54-56, 379, 384, 385, 387, 391, 392, 398, 402, 406-97, 411, 415, 420-422, 424, 426, 442, 450, 451, 483, 489, 520, 523, 524, 528, 530, 532, 539, 584, 586, 588, 589, 594-597, 599, 605, 633, -nameler, 429, 556.

Telgrafhane, 56, 115, 120, 122, 125-127, 135, 142, 148, 167, 171, 198, 201, 241, 242, 306, 308, 314, 315.

Telsiz, 384, - telgraf, 229, 415.

Temel Bey (Trabzon Belediye Heyeti Üyesi), 134.

Temel haklar, 665.

Temyiz Mahkemesi, 221, 368.

Tenedos adası (Bozcaada), 573, 574.

Terakkiperver, 660-663.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 660-662.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve en hain zihinlerin mahsulü olan programı, 660.

Tercümanı Hakikat, 386.

Tersaneler, 666.

Tesanüd Grubu, 444.

Teşkilat, 27, 31, 35, 42-44, 49, 56, 57, 61, 62, 70, 77, 105, 129, 133, 139, 147, 159, 161, 162, 165, 169-173, 175, 176, 178, 179, 183, 185, 188, 191-193, 195, 200, 202, 205-210, 213-216, 219-221, 223, 225-228, 230, 234, 240-242, 244-246, 249, 250, 253-255, 259, 263, 265, 266, 269, 276, 277, 290, 295, 298, 300, 301, 304, 308-312, 316, 317, 325, 333, 335-337, 346, 347, 357, 359, 360, 376, 377, 382, 383, 388, 399, 426, 432, 439, 444-447, 470-472, 482, 507, 511, 536, 562, 563, 639, 648, 649, 660, 662, 663, -lanma, 62, 252, - merkezi, 176, - merkezleri, 204, - nizamnamesi, 242, -sızlık, 259, 260.

Teşkilatı Esasiye, 527, 657, - Kanunu, 422-424, 426, 432, 444, 446-448, 477, 504, 524, 531, 546-548, 606, 608-612, 619, 628, 648, 651.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun esas maddelerini Tevfik Paşa'ya bildirdim, 422.

Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun tarihçesi, 424.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda ukde teşkil eden noktalar, 546.

Tevfik Bey (Erzurum Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziye Reisi), 368, 370.

Tevfik Bey (İstanbul Telgraf Müdürü), 168.

Tevfik Bey (Malatya Jandarma Kumandanı, Mutasarrıf Vekili), 116, 120, 122.

Tevfik Bey (Nafıa Nazırı), 308.
Tevfik Bey (Umum Kuvayi Seyyare Kumandan Vekili), 359-361, 376, 377, 387-393, 397-401, 404, 406, 413, 414.
Tevfik, Cephe Kumandanı'nı tanımıyor, 390.
Tevfik Fikret, 156.
Tevfik Hamdi Bey (Dahiliye Nazırı), 208.
Tevfik Paşa (Hariciye Nazırı, Sadrazam), 92, 93, 196, 307, 352, 416-418, 420-422, 426, 428, 429, 430, 431, 432, 490, 522-524, - Kabinesi, 161, 383, 384, 386, 415.
Tevfik Paşa benimle temas arıyor, 416.
Tevfik Paşa'ya verdiğim resmi ve özel cevaplar, 417.
Tevfik Paşa yeminle bağlı olduğu Kanunu Esasi'ye sadakatten ayrılamıyor, 428.
Tevfik Paşa'nın teklifleri karşısında Büyük MilletMeclisi'nin kararı, 431.
Tevhidi Efkâr, 509, 631, 639, 653, 660.
Tevhit, 616.
Theodosius II (Teodos) (Bizans İmparatoru), 559.
Ticaret, 148, 308, 585, 646, 648, 659.
Ticari işler, 197.
Tifo, 224.
Timurlenk, 660.
Tokat, 55, 56, 92, 93, 224, 344, 380.
Tokomanidis (Reji Fabrikası Direktörü), 470.
Toksöz, 639.
Top, 414, 569.
Topal İsmail, 390.
Topçu, 113, 115, 120, 188, 198, 219, 310, 343, 346, 513, - alayı, 113, - cephanesi, 400, - kıtaları, 255, - kuvveti, 267.
Tophane, 315.
Toplum, 40, 76, 276, 498, 546, 621, 665, -lar, 664, -sal gelişme, 664, -sal görüş, 426, -sal muamele, 665.
Toplumsal, - ahlakiyat, 76, - denge, 73, 194, - hayat, 317.
Toprak, 38, 96, 98, 100, 305, 659, - bütünlüğü, 166, 216, 351, -lar, 150, 166, 187, 484, 498, 598.
Toros dağları, 100, 128.
Torpido, 106, 223, 471, 484, 578.
Torul, 139, 157, 158.
Townshend (General, Tavshend, Tavzend), 509, 511.
Trablus, 541.
Trabzon, 32, 34, 36, 45, 59, 70, 74, 84, 95, 109, 131, 132, 135, 137, 139-141, 151, 157-159, 163, 214, 215, 218, 219, 330, 361, 362, 471, 512, 534, 646, - Belediye Heyeti, 134, - Heyeti Merkeziyesi, 132-134.
Trabzon'dan gelen teklif, 157.
Trabzon Antlaşması, 372.
Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti, 32, 34.
Trakya, 32, 42, 43, 49, 50, 83, 95, 192, 194, 196, 214, 309-311, 373, 374, 417, 433, 440, 471, *504*, 514, 517, 518, 539, 578, - Cemiyeti, 310, - cumhuriyeti, 32, -lılar, 310, - meselesi, 194, - sınırı, 571.
Trakya'daki vaziyet, 373.
Trakya'daki kolordumuzun askeri icapları ve vatanperverlik namusunu yapamamasının yegâne mesulü Cafer Tayyar Paşa'dır, 374.
Trakya-Paşaeli Cemiyeti, 32, 43, 310.
Trakya-Paşaeli Heyeti Merkeziyesi, 373.
Tren, 313, 353, 394, 397, 398, 403, 510, 512, 562.
Trikopis (General), 513, 569.
Triyeste, 565.
Tufan Bey bkz. Osman (Tufan) Bey.

Tunus, 541.
Turhal, 107.
Tutuklama, 51, 81, 111-113, 116, 140-143, 159, 163, 169, 200, 201, 216, 224, 247, 286, 287, 312, 313, 319, 321, 322, 332, 410.
Tutuklanma, 345, 384, 405-95, 560.
Tutuklu, 143, 146, 203, -lar, 439, 473.
Tuz Çölü, 512.
Tüccar, 198, 199, 459.
Tüfek, 121, 143, 255, 301, 310, 342, 343, 357, 361, 402, 414, 569.
Türbe, 229, -ler, 665.
Türbedarlık, 665.
Türk, 33, 38, 39, 98, 555, 559, 622, 623, - ahali, 388, 471, - askeri, 97, - aşireti, 559, - ata yurdu, 39, - bayrağı, *572, - birlikleri, 354, - camiası, 32, - Cumhuriyeti, 662, 665, 666, - çoğunluğu, 97, - delege, 433, 580,* 582, - Delege Heyeti, 543, - devleti, 38 , 534, - devletinin tarihi, 463, - dili, 547, - dostu, 96, 286, - Ermeni sınırı, 573, - gemileri, 581, - gençliği, 666, - hâkimiyeti, 493, 572, 580, - hakları, 534, - halkı, 540, - hazinesi, 580, - hükümeti, 95, 147, 286, 575, 576, 580, - idaresi, 317, 370, - inkılabı, 658, - inkılap tarihi, 375, - istiklali, 666, - jandarması, 573, - Kafkas orduları, 470, - komiseri, 579, - kumandanı, 375, -ler, 43, 45, 97, 121, 300, 318, 336, 370, 428, 466, 490, 530, 579, 581, -lük, 442, 658, 659, - maliye nazırı, 580, - maliye teftiş heyeti, 579, - maliyesi, 580, - Meclisi Mebusanı, 579, - meselesi, 96, - milleti, 38, 39, 45, 94, 105, 274-276, 294, 300, 321, 335, 410, 425, 442, 451, 452, 464, 466, 487, 514, 523, 527, 530, 533, 535, 582, 613, 615, 621, 622, 624, 631, 637, 661, 664, - milli hükümeti, 469, - muhiti, 194, - neferi, 413, - nüfusu, 111, - orduları, 187, - ordusu, 360, 374, 438, 514, 568, - Parlamentosu, 580, - propagandacısı, 96, - Reisicumhuru, 654, - Rus cephesi, 573, - Rus münasebetleri, 483, - sermayesi, 440, - silahlı kuvvetleri, 490, - subayı, 413, 514, - şirketi, 440, - tarihi, 527, - tebaası, 439, 575, - toprakları, 598, - tutukluları, 439, - unsuru, 336, 429, - ülkeleri, 372, -ün birliği, 95, - vatanı, 277, 410, 412, 533.
Türk Dünyası, 182.
Türk milletinin en bariz arzu ve imanı: Kurtuluş, 276.
Türk milletinin takip etmesi lazım gelen siyasi prensip: Milli siyaset, 335.
Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar, fikren, hissen ve fiilen muharebe ile alakadar etmeli idim, 464.
Türk gençliğine bıraktığım emanet, 666.
Türkçe, 228, 231, 235, 529, 531, 547, - muallimi, 197.
Türkistan, 624.
Türkiye, 47, 94-98, 108, 194, 234, 246, 274, 275, 300, 314, 318, 335, 338, 343, 348, 356, 362-364, 372, 384, 387, 392, 397, 398, 407, 409, 410, 416, 417-419, 422, 425, 426, 428-430, 433, 435, 439, 452, 454-456, 466, 470, 471, 479, 483, 490, 529-532, 542, 546, 549, 555, 568, 571, 572, 574-581, 584, 587, 596, 598, 600, 607, 610, 617, 624, 631, 633-635, 650, 654, 657, - delege heyeti, 427, - delegesi, 581, - devleti, 423, 465, 524, 531, 534, 542, 547, 548, 571, 602, 604, 606, 613, 619, 623, 665, - düşmanları, 636, - halkı, 531, 533, 541, 542, 545, - hükümeti, 447, 481, 488, 628, - menfaatları, 427, - milli halk hükümeti, 531, - sınırları, 95.

Türkiye halkı kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahiptir, 533.
Türkiye Büyük Millet Meclisi, 36, 182, 330, 332-334, 335, 337-340, 342, 343, 346-349, 351, 355, 356, 358, 360-367, 370, 373, 378-380, 384, 390-392, 395, 397, 398, 401, 402, 404, 405, 407-413, 415-419, 422, 424-428, 431, 432, 435, 443, 445, 446, 448, 452-456, 463, 464, 472-474, 477-480, 482, 483, 487, 494, 497-499, 503, 504, 507, 510, 512, 514, 519, 521, 522, 524, 527, 528, 530-534, 536, 539, 546, 547, 549, 550, 553-557, 568, 570, 571, 579, 585, 586, 588, 596, 597, 600-604, 606-608, 610, 612-614, 616-621, 623-626, 629-631, 634-636, 638-640, 642-650, 652, 653, 655-660, 663-665, - Genel Kurulu, 607, - Hükümeti, 352, 353, 416, 418-420, 423 427, 441, 489, 568, 598, 628, 629, 651, - toplantısı, 47.
Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıyor, 332.
Türkiye Büyük Millet Meclisi, Reisliğine beni seçti, 338.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin harici meseleler hakkında ilk verdiği karar: Moskova'ya bir heyet gönderilmesi, 353.
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce bana Müşir rütbesiyle Gazi unvanı verilmesi, 464.
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İsmet Paşa Kabinesine itimat etmesi muhalif kalem sahiplerine daha neler yazdırdı, 659.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Şekil ve Maiyetine Dair Kanun Maddeleri, 424.
Türkiye Cumhuriyeti, 612, 613, 615, 633, 634, 636, 646.
Türkiye Cumhuriyeti Riyasetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi oybirliğiyle beni seçti, 612.
Türkiye-Gürcistan Antlaşması, 372.
Türkiye-Havas-Royter (Reuter) Ajansı, 47.
Türklük-Kürtlük-Ermenilik meselesi, 33.
Türk Ocağı, 314.

Uhudu Atika, 534.
Ukrayna Cumhuriyeti, 518.
Ulema, 198, 199, 267, 340, 636.
Ulubat (Uluabat), 354.
Ulukışla, 322.
Ulviye Sultan, 529.
Umde, 557, 558.
Umraniye (İmranlı), 341.
Umumi Kongre, 128, 131-133.
Umum Kuvayi Seyyare, 388.
Umurbey, 388.
Urban, 566.
Urfa, 31, 121, 122, 124, 147, 218, 233, 297, 340, 345, 347, 572, - cephesi, 290.
Uşak, 354, 377, 378, 410, 412, 434, 436, 569, - grubu, 437.
Uzunköprü, 373.

Üçlü anlaşma bkz. Accord tripartite.
Üfürükçüler, 665.
Ülke, 372, - bütünlüğü, 44.
Ültimatom, 267, 282-284, 365, 366, 370, 372, 639, 644.
Üniforma, 58, 531.
Üsküdar, 241, 248, 251, 252.
Üsküp, 563, -lü, 143.
Üye, 43, 74, 84, 86, 87, 132, 134, 176, 215, 221, 223, 262, 263, 265, 322, 353, 354, 413, 443, 445, 446, 474, 480, 508, 519, 559, 562, 576, 626, 645, 648, 655, -ler, 50, 71, 73, 77, 84,

88, 101, 102, 105, 130, 131, 133, 179, 191, 200, 206, 216, 219, 230, 239, 278, 285, 287, 326, 329, 330, 332, 368, 379, 380, 408, 409, 423, 425, 444, 454, 471, 477, 481, 536, 579, 582, 597, 604, 605, 607, 610, 625, 627, 632, 636, 639, 663, -lik, 325, 363, 473.

X. VV tertibi (Sait Molla'nın 6. mektubunda geçiyor), 231.

Vahdettin, VI. Mehmet (Padişah), 31, 35, 187, 191, 294, 523, 528, 530, 531, 532, 571, 618, -in hâkimiyeti, 452.

Vahdettin bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan kaçıyor, 528.

Vakaların gidişatına tabi olamazdık, 299.

Vakit, 182.

Van, 48, 83, 114, 163, 347, 362, - mültecileri, 403.

Van Gölü, 573.

Vapur, 51, 248, 301, 529, 605, 622, -lar, 104.

Vasfi Efendi, 232.

Vâsıf Bey bkz. Kara Vâsıf Bey.

Vâsıf (Çınar) Bey (Maarif Vekili, Saruhan Mebusu), 608, 635, 649, 658.

Vatan, 616, 621, 622, 624, 625, 639, 652, 659, 660.

Vatan, 32, 39, 49, 50, 52, 62, 72, 73, 75, 78, 80, 83, 87, 88, 98, 101, 116, 120, 124-126, 138, 144, 150-152, 157, 161, 163, 166, 175, 176, 189, 194, 208, 218, 221, 235, 238, 239, 266, 275, 277, 282, 290, 294, 303, 305, 309, 316, 333, 341, 353, 371, 374, 381, 410, 412, 415, 432,435, 459, 463, 469, 478, 517, 533, 539, 555, 568, 597, 608, 610, 620, 649, 650, 666, -a bağlılık, 356, -a hıyanet, 123, 207, 224, 326, 631, -a hizmet, 220, -a sadakat, 270, - aşkı, 153, - borcu, 213, - düşüncesi, 653, - evladı, 389, - haini, 122, 224, 248, - hainliği, 296, - hissiyatı, 319, -ı istila, 305, -ın bütünlüğü, 218, 256, -ın bağımsızlığı, 247, 332, 424, 425, 479, 655, -ın bekçisi, 188, -ın bütünlüğü, 47, 107, 617, 618, -ın işgali, 190, 431, -ın kurtarılması, 176, -ın kurtuluşu, 40, 148, 154, 178-180, 267, 276, 300, 333, 408, -ın menfaatı, 130, 237, 264, 283, 298, 304, 316, 348, 427, 595, 641, -ın muhafazası, 185, -ın mukadderatı, 227, 338, 366, -ın müdafaası, 310, 645, -ın namusu, 655, -ın parçalanması, 42, -ın saadeti, 409, -ın selameti, 408, 409, 451, - mücahedesi, 321, - müdafaası, 423, 464, - ordusu, 42, - sevgisi, 134, -sız, 37, -sızlar, 267, 381, 556, - vazifesi 641.

Vatandaş, 463, -lar, 221, 240, 303, 652, -lık hakları, 555, 556, 416.

"Beni vatandaşlık haklarından mahrum etmek" teklifi üzerine Meclis'te vuku bulan beyanatım, 554.

Teklif edilen maddedeki şartlara neden sahip değildim, 555.

Vatani, 181, - fikir, 352, - hisler, 647, - hizmetler, 568, - menfaatlar, 263, 429, - merasim, 333, - mukadderat, 101, - vazife, 68, 216, 217, 269, 282, 300, 316, 322, 333, - vazife, 340, 375, 418, 555, 564, - yardım, 400.

Vatanperver, 32, 49, 72, 75, 76, 149, 150, 241, 254, 319, 366, 371, -ane, 152, 256, 262, 305, 322, -ane gayretler, 238, -ane harekât, 656, -ler, 65, 155, 235, 400, 431, 549, -lik, 63, 180, 229, 296, 305, 374, 421, 427, -lik esasları, 320.

Vazife ve Mesuliyet Kanunu, 609.
Vehbi (Çelik) Efendi, Hoca (Konya Vali Muavini, Konya Mebusu), 146.
Vehbi (Mehmet Bolak) Bey (Karesi Mebusu), 405, 406, 408, 409, 610, 645, 649.
Vehip Paşa, 636.
Vekâletpenahi, 540.
Vekiller Meclisi, 162.
Velit Ebuzziya Bey (*Tasviri Efkâr* Başyazarı), 182.
Venedik, 493, 517.
Venizelos (Yunan Başvekili), 471, 583, 571.
Vergi, 534, 572, 581, 581, -ler, 365, 369, - toplamak, 237.
Vicdan, - hürriyeti, 547, 548, -perverane harekât, 656.
Vicdani vazifelerimden biri, 253.
Vilayatı Şarkiye Heyeti Temsiliyesi, 131.
Vilayatı Şarkiye Kongresi, 59, 66, 91, 100.
Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti, 32-34, 59, 83, 84, - Erzurum Şubesi, 57, 71.
Vilayet, 31, 33, 34, 36, 43, 44, 46, 48-50, 55, 56, 59, 73-75, 86-88, 91, 111, 130, 131, 140, 142, 144, 145, 148, 167, 177, 189, 194, 198, 200, 206, 215, 218, 240, 294, 311, 326, 329, 333, 362, 364, 365, 366, 369, 433, 445, 471, 509, 564, 573, 574, -ler, 357, 363, 367, 423, 465, 575, 638, 662, - erkânı, 143, -ler, 83, 97, 98, 127, 128, 133, 134, 163, 170, 173, 191, 192, 224, 237, 259-261, 289, 317, 322, 325, 332, 334, - memurları, 368.
Viranşehir, 341, 345.
Viyana, 478.

Washington, George (Vaşington), 616.
Weimar (Vaymar), 195.
Wells, Herbert George, 545.
Wilson, Woodrow (Amerika Reisicumhuru, Vilson), 91, 100, 573, - prensipleri, 97, 166, 184, 272, 275, 319.
Withall (Vitel) (İngiliz Temsilcisi), 313.
Wrangel (Vrangel), 301.

Ya istiklal ya ölüm, 38, 39.
Ya istiklal ya ölüm, 38.
Yabancı, 44, 74, 234, 381, 479, 489, 576, - asker, 116, - devlet, 39, 82, 530, 541, 639, - devletler, 290, 318, - düşmanlar, 202, 555, - efendi, 39, - emeller, 306, - gazete, 255, - gazeteciler, 152, - himayesi, 34, 48, 530, - hükümet, 316, 439, 470, - idaresi, 320, 373, - işgali, 73, 194, 195, 218, 465, 601, - kıtalar, 321, 340, - komiserler, 273, - kuvvetler, 117, 122, 293, -lar, 46, 58, 101, 110, 120, 124, 135, 136, 147, 151, 152, 158, 166, 167, 190, 192, 197, 200, 209, 210, 216, 226, 227, 231, 252, 264, 265, 270, 274, 277, 278, 284, 287, 289, 304, 310, 373, 419, 533, 534, 535, 547, 598, 622, - mahfiller, 220, 237, 380, - matbuat, 220, - memleketler, 365, - memurlar, 569, - müdahalesi, 35, 41, 148, - parası, 196, - postaları, 433, 581, - rical, 32, - sansürü, 169, - sefaret, 576, - sermayedarlar, 107, - subay, 31, 111, 123, - subaylar, 126, 222, 255, 286, 322, 577, 578, - tebaa, 581, - teklifi, 294, - temsilciler, 137, 228, 236, 470, 633, - tesirler, 295, 321, - tezahüratı, 184, - unsur, 294.
Yabancı devletlere yaptığım protesto, 318.
Yahudi, -ler, 32, - maşatlığı, 32.
Yahya Galip (Kargı) Bey (Ankara Valisi), 204, 360.

Yahya Kaptan (Gebze Kuvayi Milliye Kumandanı), 240, 242-252, 254, - meselesi, 241.
Yahya Kaptan meselesi, 241.
Yakındoğu barışı, 489, - meselesi, 488.
Yakup Şevki (Subaşı) Paşa (2. Ordu Kumandanı, Yüksek Askeri Şûra Üyesi), 508.
Yalvaç, 376.
Yanyalı Esat Paşa bkz. Esat Paşa.
Yanyalılar, 658.
Yapılan itiraz ve eleştiriler, 130.
Yargı, 368, - hakkı, 534.
Yavuz Sultan Selim, 527.
Yayla, 303.
Yazar, 562, 652, 653-656, 660.
Yegâne kabahatimiz, 184.
Yelkenli, 106.
Yellice dağı, 413.
Yemen, 541, 564, 565, - çölleri, 542, - Muharebesi, 558.
Yemin, 87.
Yeniden seçim yapılması kararı, 556.
Yeni Dünya, 95, 361, 403.
Yeni mebuslarla Ankara'da görüşmek teşebbüsü, 261.
Yenihan, 341, 356, - isyanı, 344.
Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan isyanları, 344.
Yeniköy Rumları, 245.
Yenileşme, 665.
Yenişehir, 378.
Yeni Türkiye, 542, 601, - devleti, 601.
Yeni Türkiye devletinin idare merkezi: Ankara, 601.
Yerküre, 425.
Yermanos (Rum Metropoliti), 470, 471.
Yeşilköy bkz. Ayastefanos.
Yeşilordu, 358, - teşkilatı, 359, 360, 376.
Yeşilordu, 358.
Yetimhane, 576.
Yezitler, 548.
Yıldızlar, 150.
Yıldız Sarayı, 529.
22 Mart 1922 tarihli mütareke teklifi, 488.
26 Ağustos 1922, taarruz emri, 512.
Yozgat, 341, 359, 472, - isyanı, 344, 360.
Yozlaşma, 182.
Yörük Ali Efe, 347.
Yunan, 301, 572, - alayı, 437, - askeri, 32, 421, - Başvekili, 571, - cephesi, 346, 352, 383, - delege, 433, - eşkıyalığı, 310, - işgali, 32, - kıtaları, 271, 273, - kuvvetleri, 437, - fırkası, 354, 374, 377, - gemileri, 357, - gizli zabıtası, 471, - grubu, 436, - Harbi, 559, - heyeti, 584, - hükümeti, 417, 488, 514, - idaresi, 433, - iddiaları, 421, - işgali, 487, - işgal kuvvetleri, 346, - kıtaları, 346, 518, - kumandanlığı, 411, - kuvveti, 346, 356, 374, 410, 572, -lılar, 45, 48, 105, 128, 218, 255, 272, 273, 281, 293, 294, 299, 302, 303, 310, 346, 354, 357, 374, 383, 411, 415-417, 421,430, 434,478, 488, 490, 584, 585-588, 591, 592, -lılık, 470, - milleti, 453, - ordusu, 31, 43, 340, 341, 345, 346, 355, 357, 374, 375, 377, 378, 383, 412, 413, 434, 436, 437, 451, 452, 463, 472, 478, 488, 507, 514, 517, 567, 588, 591, 594, - reisler, 216, - Salibi Ahmeri, 31, - taarruzu, 352, 354-357, 383, 434, 453, 465, - teşebbüsleri, 309, - torpidosu, 471, - yırtıcılığı, 271.
Yunan ordusunun Manisa ve Aydın civarını işgali, 43.
Yunan taarruzu karşısında milli cephelerin bozulması üzerine Meclis'te şiddetli tariz ve eleştiriler, 355.
Yunan ordusunun genel taarruz planında nazarı dikkati çok çeken bir hata, 436.

Yunan tamiratı, 584, 585, 587, 593, - meselesi, 583, 585, 586, 588- 592.
Yunan tamiratı meselesinden dolayı İsmet Paşa ile Heyeti Vekile arasında hasıl olan görüş farkı ve gerginlik, 583.
Meseleyi hal için bir tarafa hak vererek diğer tarafı susturmak sistemini tatbik etmedim, 586.
Yunanistan, 104, 429, 450, 471, 490, 514, 517, 563, 572, 575, 577, 579, 581, 583.
Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey (Gazeteci, Mebus), 170-174, 610, 647, 648, 658.
Yunus Nadi Bey aracı kılınıyor, 170.
Yurt, 38, 39, 490, 573.
Yusuf İzzet (Met) Paşa (14. Kolordu Kumandanı, Mirliva, Bolu Mebusu), 36, 164, 214, 404, 405.
Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey (Hariciye Vekili, İktisat Vekili), 354, 465, 487, 488, 518-520, 605, 612.
Yüksek Askeri Şûra, 655, 656.
Yüksek Meclis, 272.
Yüksek Sağlık Kurulu bkz. Meclisi Âliyi Sıhhi.
Yüzellilikler, 636.

Zabıta, 471.
Zabıtname, 108, 335.
Zafer, 63, 412, 434, 439, 446, 473, 493, 510, 514, 517-519, 523, 568, 569, 571, 586, 598, 599, 613, 660.
Zaho, 510.
Zalim, 196.
Zara, 341.
Zatı Şahane bkz. Padişah.
Zaven Efendi (Ermeni Patriği), 32, 203.
Zaviyeler, 665.
Zaza, 98.
Zeki Bey (3. Kolordu Erkânıharbiye Reisi), 69, 70, 112, 200.
Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey (Gümüşhane Mebusu), 131, 158, 159, 649.
Zeki Paşa, 233.
Zenci, 278, -ler, 653.
Zeynelâbidin, 298, - Partisi, 54, 231, 375.
Zıllullah bkz. Halife.
Zırhlı, 484.
Zile, 341, 344, 356, 472.
Zimbrakakis, Aleksandros (Miralay), 471.
Zindanlar, 314.
Ziraat, 148, 397, 659, - mektebi, 351.
Ziraat Bankası, 368.
Ziraat Numune Çiftliği, 56.
Ziya Bey (Salih Paşa Hükümeti Ticaret Nazırı), 308.
Ziya Efendi, 234.
Ziya Hurşit (Lazistan Mebusu), 524.
Ziya Molla, Kasidecizade, 230, 231.
Ziya Paşa (Bitlis Valisi), 204, 206, 219, 220, 295.
Ziya Paşa, 415, 416.
Zonguldak, 145, 280, 348, 384, 385, 415, 450, 484, - Mutasarrıfı, 145.
Zulüm, 218, 388, 435, 439, -ler, 297.
Zülfü (Tiğrel) Bey (Diyarbakır Mebusu), 607.